

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens
ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΜΝΗΜΕΙΑ
ΕΛΛ. ΙΣΤΟΡΙΑΣ
8

ΦΥΛΛΑ

ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Κ.Ε.Ι.Ν.Ε

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Δερμ. 17. 210

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΚΕΙΜΕ 2885 4^α

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ - 8

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΨΥΛΛΑ

ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΜΟΥ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΜΝΗΜΕΙΑ

ΤΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

8

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΑΘΗΝΑΙ 1974

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Α Κ Α Δ Η Μ Ι Α Α Θ Η Ν Ω Ν
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΨΥΛΛΑ
ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ
ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΜΟΥ

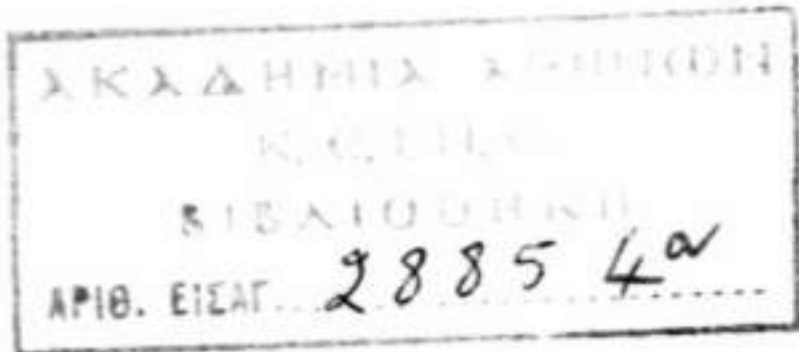
ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΝΙΚΟΛΑΟΥ Κ. ΛΟΥΡΟΥ
ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ Γ. ΠΡΕΒΕΛΑΚΗ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΑΘΗΝΑΙ 1974

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΕΠΙ ΤΗ 150Η ΕΠΕΤΕΙΩ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ 1821

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΨΥΛΛΑΣ

Κι ὁ Γεώργιος Ψύλλας εἶναι πάντοτε τὸ ἀγαθὸ τέκνο
τῆς πατρίδας, ὅπου μιλεῖ φρονίμως καὶ πατριωτικῶς
εἰς τὸ δίκιον καὶ λέγει τὴν γνώμη του ἐλεύθερα.
ΜΑΚΡΥΤΙΑΝΝΗΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Εἶχα τὴν τύχη νὰ μοῦ ἐμπιστευθεῖ ὁ Πλοίαρχος Π.Ν. κ. Ἀνδρέας Ψύλλας, γυιὸς τοῦ ἀείμνηστου Ναυάρχου Ἀλεξάνδρου Ψύλλα, τὸ ἀνέκδοτο χειρόγραφο τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ προπάππου του Γεωργίου Ψύλλα, ποὺ γεννήθηκε τὸ 1794¹ στὴν Ἀθήνα, ὅπου καὶ πέθανε στὶς 18 Ἰανουαρίου 1878². Σὲ ἀνακοίνωσή μου πρὸς τὴν ὀλομέλεια τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν³ παρουσίασα τὸ ἀνέκδοτο αὐτὸ κείμενο, ποὺ τώρα δημοσιεύεται ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία στὰ πλαίσια τοῦ προγράμματος ἐκδόσεων γιὰ τὸν ἐορτασμὸ τῆς 150ῆς ἐπετείου τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821.

Στὰ Ἀπομνημονεύματά του ὁ Ψύλλας δὲν ἀναφέρεται σ' ὅλα τὰ σπουδαῖα γεγονότα τῆς ἐποχῆς του, ποὺ τὰ θεωρεῖ γνωστά, ἀλλὰ ἀπλώνεται σὲ ἄπειρες ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσες λεπτομέρειες γιὰ πρόσωπα καὶ πράγματα ποὺ συνδέονται μὲ τὴ δική του δράση. Τοῦτο καθόλου δὲν μειώνει τὴν ἀξία τῶν Ἀπομνημονευμάτων, γιατί ἡ δράση τοῦ Ψύλλα καὶ ἀξιόλογη ὑπῆρξε καὶ πολύπλευρη. Ἔτσι γιὰ πάμπολλα θέματα μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀντλήσει πληροφορίες ἀπὸ τὰ Ἀπομνημονεύματα: γιὰ τὴν παιδεία στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, γιὰ τὰ πολιτικὰ καὶ τὰ στρατιωτικὰ γεγονότα τοῦ Ἀγώνα, γιὰ τὶς ἐθνοσυνελεύσεις, γιὰ τὸν τύπο, γιὰ τὸν Καποδίστρια, γιὰ τὸν Ὀθωνα καὶ τὴν Ἀντιβασιλεία, γιὰ τὴ διοίκηση ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση, γιὰ τὴν ἐκλογὴ τῆς ὀριστικῆς πρωτεύουσας τοῦ κράτους, γιὰ τὴ Γερουσία, γιὰ τὴν Κυβέρνηση Μαυροκορδάτου στὰ χρόνια τοῦ Κριμαϊκοῦ Πολέμου κλπ.

Σύμφωνα μὲ τὰ Ἀπομνημονεύματα, τὸ ξεκίνημα τοῦ Γεωργίου Ψύλλα πρέπει νὰ ἦταν περίπου τὸ ἀκόλουθο:

Ἔνα ἀγοράκι ἕως ὀκτὼ χρόνων, ἀδύνατο καὶ καχεκτικό, ἀλλὰ συνάμα

1. Ἡ χρονολογία αὐτὴ ἀναφέρεται ἀπὸ ὅλους, ἀλλὰ δὲν γνωρίζω τὴν πηγή της.

2. Ἐφημερίς, ἀρ. 20, 20 Ἰανουαρίου 1878: «Σήμερον, τῇ 10 π.μ., κηδεύεται σεβαστὸς ἀνὴρ τοῦ 1821, ὁ Γεώργιος Ψύλλας, ἀποβιώσας προχθές.»

3. Ν. Λοῦρου, «Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν χειρόγραφη καὶ ἀνέκδοτη Αὐτοβιογραφία τοῦ Γεωργίου Ψύλλα», Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 45 (1970), σσ. 11-22.

ἔξυπνο καὶ ἀτίθασο, τριγυρνᾷ στὰ στενὰ σοκάκια τῆς Πλάκας, κάτω ἀπὸ τὸν ἱερὸ βράχο τῆς Ἀκροπόλεως. Ὁ πατέρας του λεγόταν Παντολέον Ψύλλας καὶ ἦταν πιθανὸν ἀπόγονος τοῦ Ἰωάννου Ὑψηλά, ποὺ ἔζησε στὴν Ἀθήνα στὰ τέλη τοῦ ΙΣ' αἰῶνα¹. Στὰ 1801² ὁ Παντολέον Ψύλλας στρατολογήθηκε ἀπὸ τὴν Πύλη καὶ ἐντάχθηκε ὡς «ναυτικὸς στρατιώτης» στὶς δυνάμεις ποὺ ἡ Τουρκία ἔστειλε κατὰ τῶν Γάλλων στὴν Αἴγυπτο. Ἐτσι ἡ γυναίκα του Ἰσιδώρα (ἀπὸ τὸ γένος τῶν Καλλιακιδῶν) μὲ τὰ δύο μικρὰ παιδιὰ της, τὸ Γεώργιο καὶ τὴν Ἀγάθη, ἔμεινε ἀπροστάτευτη. Γιὰ νὰ τὰ ζήσει, ἀναγκάστηκε νὰ ξενοδουλεύει. Ἐπίσης ἀποφάσισε νὰ τοποθετήσῃ τὸ μικρὸ γυιό της «εἰς τὸ ἐργαστήριον ὑποδηματοποιοῦ τινος . . . , διὰ νὰ μὴ τρέχῃ εἰς τοὺς δρόμους ἀτακτῶν καὶ διὰ νὰ διδαχθῇ καὶ τὴν τέχνην τοῦ ὑποδηματοποιοῦ».³

Ἀλλὰ τὸ ἀτίθασο ἀγοράκι εἶχε ἄλλη κλίση : τοῦ ἄρεσαν τὰ γράμματα, ποὺ τελικὰ ἔγιναν καὶ ἡ μοίρα του. Πῆγε στὸ σχολεῖο Κουβελάνου καὶ ἔπειτα, μὲ ὑποτροφία τοῦ Διονυσίου Πετράκη, στὴ σχολὴ Ντέκα, ὅπου σύντομα κατόρθωσε νὰ μάθῃ ἀπερισσότερα γράμματα παρὰ ὅσα ἐγνώριζαν οἱ δεσποτάδες⁴ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἀφοῦ τέλειωσε τὶς σπουδές του στὴν Ἀθήνα, ἡ Φιλόμουςος Ἐταιρεία ἐκτιμῶντας τὶς ἱκανότητές καὶ τὶς ἐπιδόσεις του, τοῦ ἔδωσε ὑποτροφία, γιὰ νὰ τὸς συνεχίσει στὴν Εὐρώπη.

Παρὰ τὶς παρακλήσεις τῆς μητέρας του, ποὺ δὲν ἤθελε νὰ τὸν ἀποχωριστεῖ, καὶ τὸν ἔντονο δικό του δισταγμὸ νὰ ἐγκαταλείψῃ «μητέρα χήραν καὶ ἐν στερήσει καὶ ἀδελφὴν πρὸς τούτοις περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἡβης»⁵, πῆρε τὴ μεγάλη ἀπόφαση νὰ ξενιτευτεῖ. Περνώντας ἀπὸ τὰ Μέγαρα, τὴν Κόρινθο καὶ τὴν Πάτρα, ἔφτασε στὴν Τεργέστη, ὅπου ἔμεινε 3-4 μῆνες στὸ σπίτι τοῦ Νικολάου Ζωγράφου, ποὺ τοῦ πρότεινε νὰ τὸν κρατήσῃ γιὰ γραμματέα του. Στὴν Πάτρα ἔκανε τὴν προσωπικὴ γνωριμία τοῦ Σπυρίδωνος Τρικούπη, γραμματέα τοῦ ἐκεῖ Ἀγγλικοῦ Προξενείου, ποὺ πρωτύτερα εἶχε συγχαρεῖ μὲ ἐπιστολὴ του τὸν Ψύλλα γιὰ τὶς προόδους του στὰ γράμ-

1. Δ. Καμπούρογλου, *Αἱ Ἀθῆναι κατὰ τὰ ἔτη 1775 - 1795*, Ἀθήνα 1931, σ. 23· Δ. Σισιλιάνου, «Αἱ παλαιότεραι Ἀθῆναι», ἐφημ. *Καθημερινή*, ἀρ. 9720, 14 Δεκεμβρίου 1943· καὶ τοῦ ἰδίου, *Παλαιαὶ καὶ νέαι Ἀθῆναι*, τ. Α', Ἀθήνα 1953, σ. 163.

2. Βλ. σ. 1, ὑποσ. 3.

3. Βλ. φ. 1α.

4. Βλ. φ. 10α.

5. Βλ. φ. 16α.

ματα. Πηγαίνοντας προς την Πίζα, όπου έφτασε τον 'Οκτώβριο 1816, πέρασε από τη Βενετία. Έκεῖ συνάντησε τον 'Ανδρέα Μουστοξύδη και στη Φλωρεντία γνώρισε τον Παναγιώτη Κοδρικᾶ. Πολλή χάρη ἔχουν οἱ διηγήσεις τοῦ Ψύλλα γιὰ τὶς περιπέτειές του στὸ ταξίδι αὐτὸ καὶ γιὰ τὶς ιδιοτροπίες τοῦ Κοδρικᾶ.

Στὴν Πίζα παρουσιάστηκε στὸ Μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας 'Ιγνάτιο, ποὺ θὰ τοῦ χορηγοῦσε τὰ μέσα γιὰ τὴ συντήρησή του. Ὁ 'Ιγνάτιος συμβούλεψε τὸν Ψύλλα, ἀφοῦ διδάχτηκε στὴν Πίζα γεωμετρία, ἄλγεβρα, φυσικὴ, λατινικά, γαλλικά καὶ λίγα γερμανικά, νὰ συνεχίσει τὶς σπουδές του στὴν 'Ιένα, ὅπου ἡ Κόμισσα 'Εδλιγγ (τὸ γένος Στούρτζα), σύζυγος τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν 'Εξωτερικῶν τοῦ Δούκα τῆς Βαϊμάρης, θὰ ἀναλάμβανε, ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Φιλομούσου 'Εταιρείας, τὴ συντήρησή του.

Ὁ Ψύλλας ἔφτασε στὴν 'Ιένα στὶς ἀρχές 'Οκτωβρίου 1817 (π.ῆ.). Ἐκεῖ παρακολούθησε μαθήματα φιλοσοφίας, μαθηματικῶν, φυσικῆς, λατινικῶν, ἱστορίας κ.ἄ. καὶ δέχτηκε ἔντονη τὴν ἐπίδραση τοῦ κινήματος τοῦ φιλελευθερισμοῦ, ποὺ μιὰ ἀπὸ τὶς σπουδαιότερες ἐστῖες του ἦταν τότε τὸ Πανεπιστήμιο τῆς 'Ιένας.

Ἀπὸ τὴν 'Ιένα ὁ Ψύλλας πῆγε μιὰ ἢ δύο φορές στὴν πρωτεύουσα τοῦ Δουκάτου τῆς Βαϊμάρης, γιὰ νὰ ἐκκλησιασθεῖ στὸ ἐκεῖ ρωσικὸ παρεκκλήσιο. Στὸ περίφημο θέατρο τῆς πόλεως μάλιστα εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ γνωρίσει τὸ Δούκα καὶ τὴ Δούκισσα τῆς Βαϊμάρης καὶ νὰ τοὺς ἀπαγγεῖλει στίχους ἀπὸ τὴν 'Ιλιάδα.

Ὑστερα ἀπὸ τὴ δολοφονία τοῦ Kotzebue (1819), ποὺ τὸν θεωροῦσαν ἓνα ἀπὸ τοὺς κυριώτερους ἐχθροὺς τοῦ φιλελευθερισμοῦ, καὶ τὶς φοιτητικὲς ταραχές ποὺ ἀκολούθησαν, ὁ Ψύλλας καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες σπουδαστὲς ποὺ βρίσκονταν στὴν 'Ιένα ἀναγκάστηκαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν πόλη καὶ νὰ συνεχίσουν τὶς σπουδές τους στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Γοττίγγης.

Ἡ εἶδηση γιὰ τὴν ἐκρηξὴ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 βρῆκε τὸν Ψύλλα στὸ Βερολίνο. Ἀμέσως ἀποφάσισε νὰ γυρίσει στὴν πατρίδα του, γιὰ νὰ ὑπηρετήσῃ τὸν Ἀγώνα. Ἀλλὰ στὴν Ἀθήνα κατάφερε νὰ φτάσῃ ὕστερα ἀπὸ πολλὲς καθυστερήσεις καὶ περιπέτειες, λίγο πρὶν οἱ Τοῦρκοι μὲ τὸν Ὁμὲρ Βρυώνη εἰσβάλουν στὴν Ἀττικὴ.

Στὴν Ἀθήνα, ὅπου ἡ κατάσταση ἦταν ἀρκετὰ συγκεχυμένη, δὲν ἄρ-

γησησε νὰ ἐκλεγεί μέλος τῆς Ἐφορείας τῆς πόλεως. Ἡ κατάληψη τῆς Ἀθήνας ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὸν ἀνάγκασε ὥστοςο νὰ καταφύγει προσωρινὰ στὴν Αἴγινα, ὅπου εἶχε ἤδη στείλει μητέρα καὶ ἀδελφή. Αὐτὸ ὅμως δὲν τὸν ἐμπόδισε νὰ ἀναπτύξει ἀξιόλογη δράση καὶ ἐκεῖ καί, ἀργότερα, στὶς συνελεύσεις τῆς Ἐπιδαύρου καὶ τοῦ Ἀστρους. Ἡ δράση του αὐτῇ, ὅπως καὶ ὅλη ἡ μετέπειτα πολιτεία του χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἀνιδιοτέλεια, ἀγνὸ πατριωτισμὸ, φιλελεύθερο πνεῦμα, ἀνθρωπισμὸ καὶ παρρησία.

Σὰν γραμματισμένος καὶ γλωσσομαθής, μὲ προσόντα ποὺ δὲν τὰ εἶχαν πολλοὶ τὰ χρόνια ἐκεῖνα, δέχτηκε τὴν πρόταση τοῦ Βρεταννοῦ Συνταγματάρχου Stanhope¹ νὰ καλύψει μὲ τὴν πέννα του μιὰ σπουδαία ἀνάγκη καὶ τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ Ἀγώνα γενικώτερα: τὴν ἀνάγκη νὰ κυκλοφορήσουν κατάλληλες ἐφημερίδες γιὰ τὴν ἐνημέρωση τοῦ λαοῦ. Ἔτσι ἀνέλαβε τὴν ἐκδοση τῆς Ἐφημερίδος Ἀθηνῶν², ποὺ τυπωνόταν στὴν «τυπογραφία» ποὺ ὁ Stanhope πρόσφερε «ἐν ὀνόματι τοῦ Κομιτάτου (τοῦ Λονδίνου) εἰς τοὺς Ἀθηναίους»³.

Ὁ Ψύλλας ἀνάγγειλε τὴν ἐκδοση τῆς Ἐφημερίδος Ἀθηνῶν μὲ τὴν «Εἰδοποίησιν» τῆς 18 Ἰουλίου 1824, ποὺ παρουσιάζει ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον. Γὰ ἐπόμενα ἀποσπάσματα ἀπ' αὐτὴν δεύοντων τὴν ἰδεολογικὴ τοποθέτηση καὶ τοὺς σκοποὺς τῆς ἐφημερίδας: «Διὰ νὰ φυλάξῃ τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος τὴν ἐλευθερίαν, ὅπου μὲ τόσον αἷμα ἀγόρασε καὶ μὲ ἓνα τόσον φρικτὸν ὄρκον ἐμπροσθεν τοῦ Θεοῦ καὶ ὅλου τοῦ κόσμου ἀποφάσισε νὰ στερεώσῃ, ἀνάγκη πᾶσα νὰ φωτισθῇ. Εἰς τοῦτο ἔχοντας καὶ ἡμεῖς χρέος νὰ συνεργήσωμεν τὸ κατὰ δύναμιν καὶ στοχαζόμενοι ὅτι ἓνας ἀπὸ τοὺς πολλοὺς δρόμους μὲ τοὺς ὁποίους τὰ ἔθνη φθάνουν εἰς τὸν φωτισμὸν τῶν εἶναι καὶ ἡ ἐλεύθερη κοινοποίησις τῶν στοχασμῶν τοῦ ἀνθρώπου, ἀποφασίσαμεν νὰ ἐπιχειρισθοῦμεν μίαν ἐφημερίδα μὲ τὸ ὄνομα Ἐφημερίς Ἀθηνῶν. Καί, διὰ νὰ δείξωμεν πόσον σφικτὰ εἴμεθα προσκολλημένοι εἰς τὴν παρρησίαν, ἐκλέγομεν διὰ γνωμικὸν τῆς ἐφημερίδος μας τὸ ἀκόλουθον: Ἡ παρρησία εἶναι ἡ ψυχὴ τῆς δικαιοσύνης. Χωρὶς αὐτὴν ὁ λαός,

1. Βλ. σ. 109, ὑποσ. 1. Γιὰ τὸ Stanhope βλ. C. M. Woodhouse, *The Philhellenes*, Λονδίνο 1969, σσ. 105-108 καὶ *passim*.

2. Γιὰ τὴν Ἐφημερίδα Ἀθηνῶν βλ. τὸ ἐξαίρετο βιβλίον τῆς Αἰ. Κουμαριανοῦ, Ὁ τύπος στὸν Ἀγώνα, Ἀθήνα 1971, τ. Α', σσ. ν' - ξβ' (εἰσαγωγή), 55 - 287 (ἐπιλογή κειμένων ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα) καὶ *passim*.

3. Stanhope πρὸς Ἀθηναίους, 20 Ἀπριλίου 1824: Ἐφημερίς Ἀθηνῶν, ἀρ. 1, 20 Αὐγούστου 1824.

μένοντας άνίδεος από όσα λέγουν και ένεργοϋν οί παραστάται του, δέν θα είναι άρκετός να τους γνωρίζη, ακολουθώς μήτε καλήν έκλογήν θα ήμπορ ή να κάμνη, πράγμα από τὸ όποϊον κρέμεται ή εϋτυχία και ή δυστυχία του... 'Ημεϊς, στοχαζόμενοι ότι με τες έλεύθερες λογοτριβές, όσον σφαλερές και άν είναι, ό νοϋς τών ανθρώπων φωτίζεται και καταντᾶ από όλίγον—όλίγον εις την τελείαν αλήθειαν, δεχόμεθα πᾶσαν γνώμην γραμμένην με καλόν σκοπόν, και ᾶς είναι και έναντία εις την έδικήν μας· ειμεθα όμως πάντα με την γνώμην εκείνων όσοι θέλουν την Διοίκησιν θεμελιωμένην επάνω εις τὸ παραστατικόν ¹ σύστημα... 'Η επιθυμία μας είναι να ιδοϋμεν τες έκλογές τών κοινών ύπουργών τής πατρίδος, παραστατῶν, κριτῶν, έφώρων και τών λοιπῶν, να γίνωνται με όλην την δυνατήν έλευθερίαν· οί νόμοι να είναι άπλοϊ και ευρύχωροι, τὰ κριτήρια άνοικτά, όγλήγορα και ευθηνά... Τὸ στρατιωτικόν και ναυτικόν τοϋ έθνους μας έχει να βλέπη εις την έφημερίδα να κηρύττωνται τὰ άνδραγαθήματά του, και εις όσα ᾶδικα τους κατακρίνουν να τους δικαιολογοϋμεν όσον δυνάμεθα... Την περισσotέραν όμως δύναμιν τής τυπογραφίας, δύναμιν όπου άνοίγει στάδιον δόξης εις την Διοίκησιν και εις όλον τὸ έθνος, θα την εξοδεϋωμεν δια την όμόνοιαν τών Ελλήνων. Τα πάθη και ή διχόνοια παρακινούν την δύναμιν τής Διοικήσεως, άφανίζουν τὸ έμπόριον, τες τέχναι και την γεωργίαν, και καταβασανίζουν ακολουθώς τόν άγαθόν μας λαόν με την ταλαιπωρίαν, με την πείναν και με τόν θάνατον... "Όσον δια την ξένην πολιτικήν, ή επιθυμία μας είναι να πορεύεται ή 'Ελλάς φιλικᾶ με όλα τὰ έθνη και να τὰ βλέπωμεν προκόπτοντα και ευτυχισμένα, διότι τότε ήμποροϋμεν να ωφελοϋμεθα και ήμεϊς με την συναναστροφήν των...»

Παρά την εξάρτηση τής 'Εφημερίδος 'Αθηνῶν από τόν 'Ιωάννη Γκούρα ², ό Ψύλλας έδωσε σ' αϋτήν την προσωπική του σφραγίδα. "Ετσι ή 'Εφημερίς 'Αθηνῶν, πὸν είναι γραμμένη σε άπλή και στρωτή, άν και όχι χωρίς ιδιοτυπίες, γλώσσα ³ και πὸν έζησε από τόν Αϋγουστο 1824 ως τόν 'Απρίλιο 1826 ⁴, αποτελεί, μαζί με τὰ 'Απομνημονεύματα τοϋ Ψύλλα και τες άγορεύσεις του στή Γερουσία, σπουδαία πηγή για τή μελέτη τής προσω-

1. 'Αντιπροσωπευτικό.

2. Κουμαριανοϋ, έ.ά., τ. Α', σ. μ'.

3. Βλ. "Α. 'Αγγέλου, Οί λόγιοι και ό 'Αγώνας, 'Αθήνα 1971, σσ. 96-97.

4. Βλ. σ. 109, ύποσ. 2.

πικρότητας και τῶν ιδεῶν του. Ὁ Ψύλλας δὲν περιορίζει τὴν ἐφημερίδα του μόνο στὴν εἰδησεογραφία. Μὲ γλαφυρότητα καὶ μὲ βάση τὸν πατριωτισμὸ καὶ τὰ συμφέροντα τοῦ λαοῦ ἀπευθύνει ἐκκλήσεις, συμβουλεύει καὶ ἀγωνίζεται νὰ δημιουργήσει στοὺς πολῖτες συνείδηση τῶν ὑποχρεώσεων καὶ τῶν δικαιωμάτων τους¹.

Πολλές φορές ξανάρχεται στὴν ἐφημερίδα τὸ ζήτημα τῆς παρρησίας, ποὺ ἤδη στὴν Εἰδοποίηση τῆς 18 Ἰουλίου 1824 τὴν εἶχε ὀρίσει σὲ ὑποσημείωση ὡς ἐξῆς : «Παρρησίαν λέγομεν τὸν εὐγενῆ καὶ ἀνοικτὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον ἓνα φιλελεύθερον ἔθνος τελειώνει τὰς κοινὰς του ὑποθέσεις. Ὅταν λόγου χάριν τὰ κριτήρια, βουλευτήρια, οἱ λογαριασμοὶ καὶ τ.λ. ἐνὸς ἔθνους εἶναι ἀνοικτὰ εἰς τὸν καθένα καὶ οἱ πολῖται εἶναι ἐλεύθεροι νὰ ὁμιλοῦν καὶ νὰ γράφουν τὴν γνώμην των διὰ τὰ κοινὰ συμφέροντα, τότε λέγομεν ὅτι βασιλεύει εἰς τὸ ἔθνος ἐκεῖνο ἡ παρρησία, τὸ φῶς, ἡ ἀλήθεια, ὁ νόμος.»

Ἡ ἐλευθεροτυπία καὶ ἡ ἐριθιμία τῆς σχετικῆς μ' αὐτὴν παραγράφου ἡ' τοῦ Νόμου τῆς Ἐπιδεύου² εἶναι ἓνα ἄλλο θέμα ποὺ ἀπασχολεῖ τὴν Ἐφημερίδα Ἀθηνῶν. Ἡ θέση τοῦ Ψύλλας στὸ θέμα αὐτὸ συνοψίζεται σὲ ὅσα ἔγραψε στὸ φύλλο τῆς 25 Αὐγούστου 1825 : «Ἐγὼ ἠμποροῦν νὰ καυχηθῶ ὅτι εἰς τὴν ἐν Ἀστρῷ Ἑθνικὴν Συνέλευσιν³ ἐφώναζα περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλον διὰ τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν τοῦ τύπου, ἐννοώντας ὅμως πάντα τὸ ἀπόλυτος, ὄχι ξεσχισμένην.»

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ προσπάθεια ποὺ κάνει ὁ Ψύλλας μὲ τὴν ἐφημερίδα του γιὰ τὴ διαμόρφωση ὑγιοῦς κοινῆς γνώμης, «τὴν ὁποῖαν τρέμουν ὡς καὶ αὐτοὶ οἱ τύραννοι, καὶ διὰ κανόνα τῶν πράξεών τους μεταχειρίζονται οἱ ἀληθινοὶ βασιλεῖς τῶν ἐλευθέρων ἐθνῶν», γιατί πιστεύει ὅτι «μόνη ἐκείνη θέλει καταπαύσει τῆς σκοτεινῆς ἀπάτης τὰ ἀποτελέσματα, ἐκείνη θέλει τρομάξει τὴν νυκτοβάτρα λοξοπολιτικὴν»⁴.

Ἡ Ἐφημερίς Ἀθηνῶν καυτηριάζει ἀδιάκοπα τὸν ἐμφύλιο σπαραγμὸ,

1. Κουμαριανοῦ, ἑ.ἀ., τ. Α', σ. νς'.

2. Ἡ παράγραφος ἡ' τοῦ Νόμου τῆς Ἐπιδεύου ἔχει ὡς ἐξῆς : «Οἱ Ἕλληνες ἔχουσι τὸ δικαίωμα νὰ κοινοποιῶσιν ἄλλως τε καὶ διὰ τῶν τύπων τὰς δοξασίας των, ἀλλὰ μὲ τοὺς ἀκολούθους τρεῖς ὅρους : α'. νὰ μὴ γίνεταί λόγος κατὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας· β'. νὰ μὴν ἀντιβαίνωσιν εἰς τὰς κοινὰς ἀποδεδεγμένας ἀρχὰς τῆς ἡθικῆς· γ'. νὰ ἀποφεύγωσι πᾶσαν προσωπικὴν ὕβριν.»

3. Βλ. φφ. 65β - 67α.

4. Ἐφημερίς Ἀθηνῶν, ἀρ. 102 - 103, 30 Ὀκτωβρίου 1825.

κάνει παραινέσεις για συμφιλίωση και όμόνοια, ενώ συνάμα στηλιτεύει την κάμψη του επαναστατικού ένθουςιασμού που παρατηρήθηκε το 1825. Συχνά επίσης ασχολείται με το ζήτημα της παιδείας, και στα φύλλα της βρίσκονται πολλές πληροφορίες για τα σχολεία, ιδίως της 'Αθήνας.

Τέλος, πρέπει να αναφερθεί ένα άρθρο του Ψύλλα εξαιρετικής σημασίας για την εθνική ποίηση, που δημοσιεύτηκε στο φύλλο της 11 Νοεμβρίου 1825 με την ευκαιρία της εκδόσεως του "Υμνου εις την 'Ελευθερίαν του Σολωμού. 'Ιδού μερικά αποσπάσματα :

«Ένα από τα πολλά όπου ύστερείται έως τώρα το γένος μας είναι και η εθνική ποίησις. Με όλον όπου η φύσις το έπλούτισε με μίαν έξοχον φαντασίαν και θαυμαστήν έξυπνάδα, το έτριγύρισε με τόσα έξωτερικά (των τόπων του) κάλλη, και η θεά Τύχη το έπροικοδότησε με μίαν τόσον άρμονικήν και ώραιότατην γλῶσσαν, η σκληρότης της ξένης διοικήσεως του έσήκωνε κάθε τρόπον και όρεξιν του να ξετυλίξη αυτά τα φυσικά του προτερήματα, του έσμιγε με χολήν και πικρίαν την γλῶσσαν νοστιμάδα όπου το επότιζεν η θεωρία των αξιολόγων βουνών και κοιλάδων του, και η σοφολογιωτάτικη κακοβέσουλη ανατροφή, γενικόν αποτέλεσμα του σκότους των μεσαιών αιώνων, του έγέμισε το κεφάλι και την γλῶσσαν με άψυχες σκελεθρόμορφες ιδέες και λέξεις. Μόλις δύο χιλιάδες και τόσους χρόνους ύστερα από τον χρυσόν αιώνα της ήκουσεν η 'Ελλάς να τραγουδῇ ο Κορνάρος τα έρωτικο-ήρωικά πάθη του 'Ερωτόκριτου με της κρητικής διαλέκτου τες χάρες. Καί, ολίγους χρόνους πριν γένη η Κωνσταντινούπολις το θέατρον της τουρκικής αίματοχυσίας και των τόσων ανηκούστων κακῶν, έψαλε χαριέστατα ο Χριστόπουλος τα τρυφερά των έρώτων αίσθήματα και τα γλυκά σισυρίσματα της πλόσκας και της βαρέλας. Αυτό μόνον είναι όσα γνωρίζομεν άληθινά εθνικά ποιήματα και όσα ανέκδοτα περιφέρονται από στόμα εις στόμα των κλεφτῶν και των άλλων βουνήσιων της 'Ελλάδος κατοίκων τραγούδια...

Είς τον σημερινόν όμως βρασμόν των περιστάσεων, εις τες ήμέρες τουτες, μέσα εις τες όποιες τα τιμιώτερα και ύψηλότερα πάθη του ανθρώπου αναψαν ως τον ύστερον βαθμόν, σήμερα, λέγω, όπου ποταμοί αίμάτων εκδικοῦνται πίστιν, πατρίδα, έλευθερίαν, τιμήν, τάφους προγόνων κ.τ.λπ. και κατά λόγον φυσικόν έπρεπε να γεννηθοῦν και ποιηταί και ποιή-

ματα ἄξια τῆς μεγάλης τούτης ἐποχῆς, κοντὰ εἰς ἄλλες πολλές αἰτίες, πιστεύομεν δυνατὰ ὅτι τὰ δεσμὰ τῆς ψυχρῆς σοφολογιωτάτικης ἀνατροφῆς, μὲ τὰ ὅποια οἱ περισσότεροι κατεβαίνομεν καὶ εἰς τὸν τάφον, ἐμπόδισαν τὴν γονιμότητα τῆς φαντασίας πολλῶν, οἱ ὅποιοι, φλογιζόμενοι ἀπὸ τὲς μεγάλες τοῦτες ιδέες καὶ φλογίζοντας αὐτοὶ πάλιν τοὺς πολλοὺς ἀντιστρόφως, ἤμποροῦσαν νὰ σύρουν βιαίως τοὺς λαοὺς τῆς Ἑλλάδος ὅπου ἤθελαν μὲ τὴν δύναμιν τῆς θεοπνεύστου λύρας τους. Εὐτύχησεν ὅμως μὲ ὅλα αὐτὰ τὸ ἔθνος μας νὰ ἀποκτήσῃ ἓναν ὠραιότατον ὕμνον εἰς τὴν Ἐλευθερίαν, γραμμένον εἰς τὴν Ζάκυνθον ἀπὸ τὸν Κόμιτα Διονύσιον Σολωμὸν καὶ ἐκδεδομένον εἰς Μεσολόγγι κατὰ τὸ 1825. Τὸ ποίημα τοῦτο ἐμεταφράσθη εἰς τὴν γαλλικὴν καὶ ἰταλικὴν γλῶσσαν, μαζὶ μὲ τὴν ὁποίαν μετάφρασιν ἐξεδόθη εἰς Μεσολόγγι· ἐπαινέθη πολλὰ εἰς τὲς ἐφημερίδες τῆς Εὐρώπης· καὶ ὅμως εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Ἑλλάδος μένει ἀκόμη ἀγνώριστον, ἐνῶ ἔπρεπεν οἱ στρατιῶται τῆς ἐλευθερίας νὰ τὸ βαστοῦν ὡς ἐγκόλπιον καὶ τὰ παιδάριά μας νὰ τὸ ἔχουν· καὶ ὅταν κοιμοῦνται, ὑποκάτω εἰς τὸ προσκέφαλόν τους...»

Τὸ τελευταῖο φύλλο τῆς Ἐφημερίδος Ἀθηνῶν κυκλοφόρησε λίγες μέρες ὕστερα ἀπὸ τὴν πτώση τοῦ Μεσολογγίου καὶ ἐνῶ ὁ Ἀγὼνας περνοῦσε σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ κρίσιμες φάσεις του.¹

Στὶς δύσκολες αὐτὲς περιστάσεις τὸ ἔθνος ἔστρεψε τὶς ἐλπίδες του στὸν Ἰωάννη Καποδίστρια. Ὁ Ψύλλας τὸν θαύμαζε καὶ αἰσθανόταν εὐγνωμοσύνη γι' αὐτόν. Γιατὶ αὐτὸς ἦταν ἡ κυρίαρχη φυσιογνωμία πίσω ἀπὸ τὴ Φιλόμουσο Ἐταιρεία τῆς Βιέννης, ποὺ τοῦ ἔδωσε τὰ μέσα γιὰ τὶς σπουδές του στὴν Εὐρώπη. Ὡστόσο, ὅταν ἦρθε ἡ ὥρα νὰ ἐκλεγεῖ Κυβερνήτης, ὁ Ψύλλας δὲν ἄφησε τὰ αἰσθήματά του νὰ τὸν παρασύρουν σὲ λύσεις παράτυπες καὶ βεβιασμένες. Ἀλλὰ μὲ τὴ σύνεση ποὺ τὸν χαρακτήριζε ἐπέμεινε νὰ γίνῃ ἡ ἐκλογὴ ἀπὸ μιὰ ἀδέσμευτη Ἐθνικὴ Συνέλευση μὲ ὅλους τοὺς τύπους καὶ τὶς ἐγγυήσεις ποὺ ἀπαιτοῦσε μιὰ τόσο σημαντικὴ γιὰ τὸ ἔθνος ἀπόφαση.

Ὅταν ὁ Καποδίστριας ἔφτασε στὴν Ἑλλάδα, ὁ Ψύλλας βρισκόταν στὴν Αἴγινα, μὴ ἔχοντας στὴν τσέπη του «πλέον τοῦ ἐνὸς ταλλήρου».² Ὁ Κυβερνήτης, ἐκτιμώντας τὰ προσόντα του, τὸν διόρισε μέλος τοῦ Πανελ-

1. Βλ. Κ. Γ. Καζαντζῆ - Ζαμανίκοῦ, *Τύπος καὶ '21*. Ὁ Γ. Ψύλλας καὶ ἡ «Ἐφημερίς τῶν Ἀθηνῶν», Ἀθήνα 1971, σσ. 87 - 89.

2. Βλ. φ. 94β.

ληνίου καὶ Πρῶτο Γραμματέα τοῦ Τμήματος Ἑσωτερικῶν καὶ τρεῖς μῆνες ἀργότερα, τὸν Ἀπρίλιο 1828, Ἑκτακτο Ἐπίτροπο Κάτω Μεσσηνίας. Ὁ Ψύλλας μὲ πολὺ δισταγμὸ δέχτηκε τὸ διορισμό, γιατί ἡ διοικητικὴ αὐτὴ περιοχὴ, ὅπου περιλαμβανόταν καὶ ἡ Δυτικὴ Μάνη, ἦταν ὁ «δυσκολοκυβερνητότερος νομὸς τοῦ κράτους». ¹ Μὲ πολλὴ ἐπιτηδειότητα, ψυχραιμία καὶ ἀξιοπρέπεια, ὅχι ὅμως καὶ χωρὶς περιπέτειες, ἀγωνίστηκε νὰ ἐκτελέσει τὴν ἀποστολὴν του, κυρίως ὀργανώνοντας τὴν ἐκλογὴν δημογεροντιῶν καὶ προσπαθώντας νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἐπιβολὴν τοῦ νόμου.

Τὸν Ἰούλιο 1829 βρίσκουμε τὸν Ψύλλα πληρεξούσιο τῆς Ἀττικῆς στὴν Δ' Ἐθνικὴ Συνέλευση τοῦ Ἄργους. Ἡ πολιτεία του καὶ στὴν περίπτωσιν αὐτὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀνεξαρτησίαν γνώμης, παρ' ὅλο πὺν θεωρεῖται «μέλος τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἢ τοῦλάχιστον ὡς ἀποκλίνων πρὸς αὐτήν, ἔχων φίλον στενὸν τὸν Σπ. Τρικούπην». ²

Ὑστερα ἀπὸ τὴν Συνέλευση τοῦ Ἄργους ὁ Ψύλλας διορίστηκε δικαστὴς στὰ νησιά. Δὲν δέχτηκε ὅμως τὸ διορισμό, καὶ νὰ πολιτικούς λόγους ἀλλὰ καὶ γιατί θεωροῦσε τὸν ἑαυτό του ἀκατάλληλον γιὰ μιὰ τέτοια θέση. Ἐξάλλου ὁ διορισμὸς αὐτὸς φανέρωνε δυσμένειαν ἐκ μέρους τοῦ Καποδίστρια, πὺν ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι οὔτε σὲ ἀκρόαση δὲν θέλησε νὰ δεχτεῖ τὸν Ψύλλα, ὅταν ὁ τελευταῖος ζήτησε νὰ τὸν ἐπισκεφθεῖ καὶ νὰ τοῦ ἐξηγήσει τοὺς λόγους τῆς ἀρνήσεώς του. Ἔτσι ὁ Ψύλλας ἀναγκάστηκε νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴν Αἴγινα, αἰδιωτεύων καὶ περιμένων τὸν προσδοκώμενον Ἡγεμόνα τῆς Ἑλλάδος Λεοπόλδον» ³. Τότε, «βλέπων καθημερινῶς τὴν μεγάλην ἀνάγκην τὴν ὁποίαν εἶχαν οἱ σπουδάζοντες ἀπὸ λεξικά πρὸς βοήθειαν εἰς τὰς μελέτας των» ⁴, συνέλαβε τὴν ἰδέαν νὰ συγγράψῃ τὴν *Ἐπιτομὴν Λεξικοῦ τῆς παλαιᾶς ἐλληνικῆς γλώσσης εἰς τὴν σημερινήν*, πὺν ἡ ἐκδοσὴ τῆς ἀναγγέλθηκε τὸ 1832, ἀλλὰ πραγματοποιήθηκε τὸ 1836 στὴν Ἀθήναν «ἐπιστασία καὶ διορθώσει Δ. Πανταζῆ, Ἀθηναίου». Τοῦτο εἶναι μία ἀκόμη ἀπόδειξις τοῦ ἐνδιαφέροντός του γιὰ τὴν παιδείαν.

Ἡ ἀφίξις τοῦ Ὄθωνα στὴν Ἑλλάδα βρῆκε τὸν Ψύλλα στὴν Ἀθήναν

1. Βλ. φ. 95α.

2. Βλ. φ. 122β.

3. Βλ. φ. 127α.

4. Ἐθνικὴ Ἐφημερίς, ἀρ. 56, 26 Νοεμβρίου 1832.

ασχολούμενο μὲ διάφορα ζητήματα τῆς ιδιαίτερης πατρίδας του. Ἡ Ἀντιβασιλεία δὲν ἄργησε νὰ τὸν χρησιμοποιήσῃ, διορίζοντάς τον, τὸ Μάρτιο 1833, Διοικητὴ Εὐβοίας — ὅπου κατάφερε τὴν ἀναίμακτη παράδοση τοῦ φρουρίου τῆς Καρύστου ἀπὸ τοὺς Τούρκους — καί, ἓνα μῆνα ἀργότερα, Γραμματέα τῆς Ἐπικρατείας (δηλαδή Ὑπουργὸ) ἐπὶ τῶν Ἑσωτερικῶν. Ὁ διορισμὸς αὐτὸς ὀφείλεται κυρίως στὴν ἐκτίμησιν καὶ τὴ φιλίαν τοῦ Τρικούπη, ποὺ ἦταν Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου.

Ὁ Ψύλλας ἀνέλαβε τὰ ὑπουργικά του καθήκοντα, ὕστερα ἀπὸ σοβαροὺς δισταγμοὺς καὶ μόνο ἀφοῦ ὁ Τρικούπης τὸν βεβαίωσε «περὶ τοῦ εἰλικρινοῦς καὶ φιλελευθέρου χαρακτῆρος τῶν μελῶν τῆς Ἀντιβασιλείας». ¹ Καὶ ὁ λόγος ἦταν, ὅπως ὁ ἴδιος ἐξηγεῖ, «συνταγματικόν τι πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε προλαβόντως νὰ λυθῇ, ὥς πρὸς τὴν θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν ἐκλήθημεν νὰ ὑπηρετήσωμεν τὴν βασιλείαν καὶ τὴν πατρίδα ἡμεῖς οἱ διορισθέντες γραμματεῖς τῆς ἐπικρατείας, ἂν δηλ. ἔπρεπε νὰ θεωρώμεθα ὡς ὑπουργοὶ ὑπεύθυνοι ἐνώπιον τοῦ ἔθνους καὶ νὰ ἔχωμεν ἐπομένως ἀνεξαρτησίαν τινὰ εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῶν καθηκόντων μας, ἢ νὰ εἴμεθα ἀπλᾶ ὄργανα τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, ἥτοι ἀπλῶς γραμματικοὶ τῆς Ἀντιβασιλείας, ἐνεργούσης δι' ἡμῶν ἀπολύτως ὥστε ἤθελε νομίσει καλὸν νὰ πράξῃ εἰς τὴν διοίκησιν τῆς πατρίδος». ²

Τὰ σπουδαιότερα ἀπὸ τὰ ζητήματα ποὺ ἀπασχόλησαν τὸν Ψύλλα σὰν Ὑπουργὸ τῶν Ἑσωτερικῶν ἦταν ἡ ἐπιλογή τῶν πρώτων νομαρχῶν, ἡ ἀποκατάστασις τῶν ἀγωνιστῶν καὶ ὁ «προσδιορισμὸς» τῆς νέας πρωτεύουσας τοῦ κράτους. Στὸ τελευταῖο αὐτὸ ζήτημα τὰ μέλη τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου δὲν κατάφεραν νὰ συμφωνήσουν καὶ ἀποφάσισαν νὰ ὑποβάλουν στὴν Ἀντιβασιλεία ξεχωριστὲς εἰσηγήσεις. Εἶχαν χωριστεῖ σὲ δυὸ παρατάξεις. Ἐκπρόσωπος τῆς μιᾶς ἦταν ὁ Τρικούπης, ποὺ πρότεινε γιὰ ὀριστικὴ πρωτεύουσα τὸν Ἰσθμό. Μαζί του συμφώνησαν ὁ Μαυροκορδαῖος καὶ ὁ Πραϊδης. Ἐκπρόσωπος τῆς ἄλλης παρατάξεως ἦταν ὁ Ψύλλας, ποὺ πρότεινε τὴν Ἀθήνα. Μὲ τὸν Ψύλλα τελικὰ συνιάχθηκε καὶ ὁ Κωλέττης, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε δηλώσει ὅτι πρωτεύουσα τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους θεωροῦσε τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ εἶχε προτείνει σὰν προσωρινὴ ἔδρα τῆς Κυβερνήσεως τὰ Μέγαρα.

1. Βλ. φ. 136α.

2. Αὐτόθι.

Ὁ Ψύλλας κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ὑπουργίας του δὲν ἀπέφυγε τὶς προστριβές μετὰ τὴν Ἀντιβασιλεία, ἰδίως ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τῆς συνωμοσίας ποὺ κατέληξε στὴν περίφημη δίκη τοῦ Κολοκοτρώνη. Τὸ ζήτημα αὐτὸ ἄλλωστε στάθηκε καὶ ἡ αἰτία γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Τρικούπη, τοῦ Ψύλλα καὶ τοῦ Πραϊδῆ ἀπὸ τὸ Ὑπουργικὸ Συμβούλιο τὸν Ὀκτώβριο 1833 καὶ τὸ διορισμὸ τους σὲ ἄλλες θέσεις.

Ὁ Ψύλλας διορίστηκε τότε Νομάρχης Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας καὶ «Σύμβουλος τῆς Ἐπικρατείας εἰς ἑκτακτον ὑπηρεσίαν». Ἔτσι εἶχε τὴν τύχηνὰ βρεθεῖ στὴν Ἀθήνα, ὅταν δημοσιεύτηκε «τὸ ὀριστικὸν περὶ τῆς πόλεως Ἀθηνῶν ὡς Πρωτεύουσας τοῦ Ἑλλην. Βασιλείου διάταγμα»¹, καί, ὡς Νομάρχης, αὐτὸς νὰ ὀργανώσει τὴν τελετὴ γιὰ τὸν πανηγυρισμὸ (11 Φεβρουαρίου 1834) τοῦ μεγάλου αὐτοῦ γεγονότος. Ἰδιαίτερη ἱκανοποίηση αἰσθάνεται, γιὰτὶ «ἡ περὶ ἐκλογῆς τῆς πρωτεύουσας γνώμη του ὑπερίσχυσεν»,² ὅπως κατόπιν ὑπερίσχυσε τελικὰ καὶ ἡ γνώμη του γιὰ τὴν ἀνέγερση τῶν Ἀνακτόρων στὴ θέσση Μπουμπουνίστρα.³

Ἐνα ἀσήμαντο ἐπεισόδιο καὶ διάφορες ραδιογραφίες γίνονται ἀφορμὴ νὰ μετατεθεῖ ἀπὸ τὴ Νομαρχία Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας στὴ Νομαρχία Εὐβοίας (Μάιος 1834), ὅπου ἀντιμετώπισε ἐξαιρετικὰ δυσεπίλυτα προβλήματα, ποὺ εἶχαν προκύψει ἀπὸ τὴν ἀνάγκη στεγάνσεως τῶν Σαμίων παραικῶν, τὴν ἀντίθεση αὐτοχθόνων καὶ ἐτεροχθόνων, τὰ παράπονα τῶν Ὀθωμανῶν τοῦ νησιοῦ, κλπ.

Ἐνα περίπου χρόνο ἀργότερα παύθηκε καὶ ἀπὸ τὴ θέσση αὐτὴ, μετὰ προσωπική, ὅπως φαίνεται, παρέμβαση τοῦ Ἀρμανσπεργκ. Καί, μέχρι νὰ διοριστεῖ Γερουσιαστὴς τὸ 1844, παρέμεινε ἄμισθος Σύμβουλος τῆς Ἐπικρατείας. Κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ἀσχολήθηκε κυρίως μετὰ περιουσιακά του ζητήματα, ποὺ τὸν ὀδήγησαν σὲ ἀτέλειωτους δικαστικοὺς ἀγῶνες.⁴

Χωριστὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ πολιτεία τοῦ Ψύλλα ὡς Γερουσιαστῇ, ὅπως φανερώνεται ἀπὸ τὴ συνδυασμένη μελέτη τῶν Ἀπομνημονευμάτων του καὶ τῶν Πρακτικῶν τῆς Γερουσίας. Καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ

1. Βλ. φ. 144β.

2. Βλ. φ. 144α.

3. Βλ. σ. 224, ὑποσ. 2.

4. Οἱ δικαστικοὶ αὐτοὶ ἀγῶνες, ποὺ με ἀρκετὲς λεπτομέρειες τοὺς ἐκθέτει στὰ Ἀπομνημονεύματά του (φφ. 155α - 170β), παρουσιάζουν εἰδικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ νεοελληνικοῦ δικαίου.

διατηρεῖ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς γνώμης του καὶ δὲν διστάζει, ὅταν τὸ γενικώτερο συμφέρον ὑπαγορεύει τὴν ἀνάγκη, νὰ ὑποστηρίξει ἀπόψεις διαφορετικὰς ἀπὸ τὰς θέσεις τῶν κομματικῶν φίλων του. Συνήθως βρίσκεται στὴν ἀντιπολίτευση, πράγμα ποὺ ἐνισχύει τὴν ροπή του πρὸς τὸν ἀντίλογο καὶ τὸν φέρνει συχνὰ στὸ προσκήνιο τῶν συζητήσεων. Ὁ Ψύλλας ὅμως παίρνει τὸ λόγο στὴ Γερουσία καὶ γιὰ ἓνα ἄλλο σκοπὸ : «ὅπως προκαλέσω τὴν συζήτησιν, ἣτις μοὶ ἐφαίνετο πολὺ ἀναγκαία διὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς συνταγματικῆς πορείας τὴν ὁποίαν ἀνέλαβε τὸ ἔθνος· καὶ ἐνόμιζα ἐντροπὴν διὰ τὸ σῶμα ἐκεῖνο τῶν γερόντων . . . νὰ κάθη(ν)ται ἐκεῖ 40-50 ἄνδρες καὶ νὰ ἀκούωσι μόνον ἀναγινωσκόμενα τὰ νομοσχέδια τῶν ὑπουργῶν, καὶ μὲ τὸ ναί, ναὶ νὰ κλείεται ἡ συνεδρίασις.»¹

Ὅταν ἦταν Γερουσιαστής, ὁ Ψύλλας κλήθηκε νὰ ἀναλάβει τὸ Ὑπουργεῖο Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως στὴν Κυβέρνηση Μαυροκορδάτου, ποὺ σχηματίστηκε κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Κριμαϊκοῦ Πολέμου. Ἄν καὶ ἡ ὑγεία του εἶχε σοβαρὰ κλονιστεῖ, δέχτηκε τὴ θέση αὐτὴ καὶ μάλιστα ἔδειξε μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ σύνταξη τῶν προγραμματικῶν δηλώσεων τῆς Κυβερνήσεως, ὑποδεικνύοντας νὰ περιληφθεῖ σ' αὐτὲς σὰν κεντρικὴ ἰδέα ἡ ἀρχὴ τῆς διοικητικῆς ἀποκεντρώσεως.

Οἱ προστριβὲς τοῦ Ὁθωνοῦ μὲ τὴν Κυβέρνηση, ἡ παρουσία τοῦ στρατοῦ κατοχῆς, ἡ χολέρα, καθὼς καὶ ἄλλα θέματα ποὺ ἀνάγονταν στὴν εἰδικώτερη ἀρμοδιότητα τοῦ Ὑπουργείου Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, ὅπως ἡ ἀκανθώδης ἐκλογὴ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κορινθίας, ἔκαμαν γιὰ τὸν Ψύλλα ἰδιαίτερα ἐπίπονη τὴν ἄσκηση τῶν ὑπουργικῶν του καθηκόντων καὶ ἐπιδείνωσαν περισσότερο τὴν κατάστασιν τῆς ὑγείας του. Ἐνα ἀπὸ τὰ θέματα αὐτά, ἡ ἀντίθεση τῶν καθηγητῶν τῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς Μακκᾶ καὶ Αἰγινῆτη καὶ οἱ φοιτητικὲς ταραχὲς ποὺ ξέσπασαν ἐξ αἰτίας τῆς, ὁδήγησε τελικὰ στὴν παραίτηση τοῦ Ψύλλα, ὕστερα ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν τιμωρήθηκαν οἱ ὑπεύθυνοι γιὰ τὰς ταραχάς.

Ἡ ἀποδοχὴ τῆς παραιτήσεως τοῦ Ψύλλα συνοδεύτηκε μὲ τὴν παρασημοφόρησίν του ἀπὸ τὸ Βασιλεῖα μὲ τὸν ἀργυροῦν σταυρὸν τοῦ Σωτῆρος. Ἦταν ἡ πρώτη φορὰ ποὺ ὁ Ὁθων τοῦ ἔδινε τὸ χέρι! Ὁ ἀπερχόμενος Ὑπουργὸς βρῆκε τότε τὴν εὐκαιρίαν νὰ τοῦ ἐκθέσει τὰς ἀπόψεις του γιὰ

1. Βλ. φ. 174β.

τὰ καθήκοντα τοῦ Ἀνώτατου Ἀρχοντα, τονίζοντάς του ὅτι ὁ Βασιλιάς, ὡς ἀνεύθυνος, δὲν πρέπει νὰ ἀναμειγνύεται στὴ διοίκηση τοῦ κράτους, ἀλλὰ μιὰ μόνη φροντίδα νὰ ἔχει: τὴν ἐκλογή τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, ὁ ὁποῖος «θέλει διευθύνει τὸ πᾶν, διανέμων εἰς ἕκαστον τῶν ὑπ' αὐτοῦ προτεινομένων συνυπουργῶν του τὸ κατάλληλον εἰς ἕκαστον αὐτῶν μέρος τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας». ¹

Ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ παραπάνω, ὁ Ψύλλας δὲν ἦταν σύμφωνος μὲ τὴ στάση τοῦ Ὅθωνα, ἀπέδιδε ὅμως τὴν εὐθύνη τῶν σφαλμάτων του σ' ἐκείνους ποὺ τὸν ὑπηρετοῦσαν καὶ τὸν συμβούλευαν. Γι' αὐτὸ καί, μολονότι στὴ Γερουσία ὑπῆρξε σχεδὸν πάντα ἀντιπολιτευόμενος, ποτὲ δὲν σκέφτηκε, ὅπως λέγει, «νὰ πολεμήσω τὴν δυναστείαν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Βασιλέως, ποτὲ δὲν εἰσῆλθον εἰς καμμίαν μυστικὴν ἐταιρείαν σκοπὸν ἔχουσιν τὴν κατάργησιν τῆς δυναστείας». ²

Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἐξώση τοῦ Ὅθωνα καὶ ἐνῶ διαρκοῦσε ἡ Μεσοβασιλεία (1862-1863), ὁ Ψύλλας ἀπέφυγε νὰ ἀναμειχθεῖ στὰ πολιτικά, πρᾶγμα ποῦ, ὅπως φαίνεται, συντέλεσε στὸ νὰ θεωρηθεῖ Ὁθωνιστὴς καὶ νὰ κληθεῖ μάλιστα στὴν Ἀστυνομία γιὰ ἀνάκριση. Ὅταν ὅμως ἀργότερα συστάθηκε τὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας ποὺ πρόβλεπε τὸ Σύνταγμα τοῦ 1864, δέχτηκε νὰ ἀναλάβει τὴν ἀντιπροεδρία τοῦ βραχύβιου αὐτοῦ συμβουλευτικοῦ σώματος. Αὐτὴ ἦταν ἡ τελευταία δημόσια θέση του. Ὑστερα ἀπὸ τὴν κατάργηση τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, τὸ Νοέμβριο 1865, ξαναγύρισε, ὀριστικὰ πιά, ὡς συνταξιοῦχος, στὴν ἰδιωτικὴ ζωὴ καί, ἀπὸ τὸ Μάιο 1867, ἐπιδόθηκε στὴ συγγραφὴ τῶν Ἀπομνημονευμάτων του, ποὺ τὰ τέλειωσε τὸ Σεπτέμβριο 1869. ³

Ὁ Γεώργιος Ψύλλας ἔζησε σὲ μιὰ πολὺ κρίσιμη περίοδο τῆς ἱστορίας τοῦ ἔθνους. Μὲ τὸ ἓνα πόδι στὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς καὶ τὸ ἄλλο στὰ χρόνια τῆς ἐλευθερίας, δέχτηκε κατὰ τὸν πιὸ χαρακτηριστικὸ καὶ ἔντονο τρόπο

1. Βλ. φ. 192β.

2. Βλ. φ. 197α.

3. Σύζυγος τοῦ Γεωργίου Ψύλλα ἦταν ἡ Μαργαρίτα Βιτάλη, γιὰ τὴν ὁποία βλ. Τρ. Εὐαγγελίδου, *Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, Ἀθήνα 1936, τ. Α', σ. 245. Γιὰ τὰ παιδιά τους καὶ γενικώτερα τοὺς ἀπογόνους τους βλ. Ἀπομνημονεύματα, φ. 206β· *Ἐφημερίδα*, ἀρ. 19, 19 Ἰανουαρίου 1878, ὅπου τὸ ἀγγελτήριον τῆς κηδείας τοῦ Γ. Ψύλλα, ποὺ τὸ ὑπογράφουν ὅλοι οἱ στενοὶ συγγενεῖς του· *Μητροῶν Α' Νεκροταφείου Ἀθηνῶν (Α' Ζώνη - Ἰον Τμήμα)*, ἐκδ. Ἐ. Ἀγγελολομάτη - Τσουγκράκη καὶ

τις ἐπιδράσεις τῶν παραγόντων ἐκείνων — καὶ κυρίως τῆς παιδείας — ποὺ βοήθησαν τὸ ἔθνος στὴν ἀναγέννησή του. Καὶ ἀργότερα, μὲ τὴ σειρά του, βοήθησε καὶ ὁ ἴδιος στὴν ἀναγέννηση αὐτὴ μὲ τὴ δραστηριότητα ποὺ ἀνέπτυξε σὰν δημόσιος λειτουργός, δημοσιογράφος, λόγιος, ἀκόμα καὶ σὰν ἀπλὸς πολίτης. Ὁ Ψύλλας ἦταν μιὰ πολύπλευρη προσωπικότητα. Ἦταν προικισμένος μὲ ἐξαιρετικὰ προσόντα καὶ συνδύαζε τὴ σωφροσύνη μὲ τὸ θάρρος ἢ καὶ μὲ τὴν ἐπιθετικότητα, ὅταν οἱ περιστάσεις τὸ ἐπέβαλλαν, τὴν ἀξιοπρέπεια μὲ τὴν καταδεκτικότητα, τὴν εὐγένεια καὶ τὴ διπλωματικότητα μὲ τὴν ἐπιμονὴ στὴν ἐπιδίωξη τῶν σκοπῶν του. Πίστευε στὴν ἱερότητα τοῦ νόμου. Ὑπῆρξε πάντα φιλελεύθερος, δημοκρατικὸς καὶ ἀνθρωπιστὴς καὶ σ' ὅλη του τὴ ζωὴ σὰν κριτήριο τῶν πράξεών του εἶχε τὸ συμφέρον τοῦ ἔθνους καὶ τοῦ λαοῦ.

Ἡ πολύπλευρη δράση τοῦ Ψύλλα, ἡ παρρησία τῆς γνώμης του καὶ ἡ ροπή του πρὸς τὸν ἀντίλογο προκάλεσαν πολλές φορές δυσμενεῖς κρίσεις γι' αὐτόν, ιδίως ἐκ μέρους τῶν κομματικῶν του ἀντιπάλων. Οἱ περισσότεροι ὅμως ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του τὸν ἐκτιμοῦσαν καὶ ἀναγνώριζαν τὴς ἱκανότητες καὶ τὴν ἀκεραιότητά του. Ὁ Μακρυγιάννης γράφει γι' αὐτόν στὰ Ἀπομνημονεύματά του: ¹ «Κι ὁ Γεώργιος Ψύλλας εἶναι πάντοτε τὸ ἀγαθὸ τέκνο τῆς πατρίδας, ὅπου μιλεῖ φρονίμως καὶ πατριωτικῶς εἰς τὸ δίκιον καὶ λέγει τὴν γνώμη του ἐλεύτερα.» Καὶ ὁ Τερτσέτης μαρτυρεῖ: «Ὅταν ὁ Σολωμὸς ἀνάφερνε τὸ ὄνομα τοῦ Ψύλλα, ἐκολλοῦσαν τὰ χεῖλη εἰς τὸ στόμα του.» ²

N. K. ΛΟΥΡΟΣ

Δ. Τσουκλίδου - Πέννα, Ἀθήνα 1972, σσ. 33 - 34· Σισιλιάνου, «Αἱ παλαιότεραι Ἀθῆναι», ἐφημ. *Καθημερινή*, ἀρ. 9721, 15 Δεκεμβρίου 1943· καὶ τοῦ ἰδίου, *Παλαιαὶ καὶ νέαι Ἀθῆναι*, τ. Α', σ. 165.

1. Ἰ. Μακρυγιάννη, Ἀπομνημονεύματα (τ. Β' τοῦ Ἀρχείου τοῦ Στρατηγοῦ Ἰωάννου Μακρυγιάννη, ἐκδ. Ἰ. Βλαχογιάννη, Ἀθήνα 1907), σ. 454.

2. Γ. Τερτσέτης, Ἀνέκδοτοι λόγοι, ἐκδ. Ντ. Κονόμου, Ἀθήνα 1970, σ. 211.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΗ

Τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Γεωργίου Ψύλλα, κείμενο ἰδιόγραφο, ἀποτελοῦνται, ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν τοῦ χειρογράφου, ἀπὸ τὰ ἐξῆς ἑπτὰ τμήματα μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ σημειώνονται ἀντιστοίχως :

Τμήμα α' (φφ. 1α - 6β). Ἀπὸ ἓνα τευχίδιο ἄρραφο ἑξή φύλλων. Διαστάσεις φύλλων $0,150 \times 0,100$ μ. Στίχοι κατὰ σελίδα 21 περίπου. Χάρτης λευκὸς κιτρινισμένος.

Τμήμα β' (φφ. 7α - 85β). Ἀπὸ 79 λυτὰ φύλλα, ποὺ ἔχουν ἀποκοπῇ μὲ μαχαίρι ἀπὸ δύο «δεδεμένα βιβλία», τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποιοῦντο γιὰ Ἑμερολόγιο.¹ Τὰ φύλλα αὐτὰ συγκροτοῦν ὁκτώ σύνολα ποὺ χαρακτηρίζονται μὲ τὰ ἐξῆς γράμματα : Β (φφ. 7α - 26β), Γ (φφ. 27α - 31β), Δ (φφ. 32α - 36β), Ε (φφ. 37α - 39β), Ζ (φφ. 40α - 43β), Η (φφ. 44α - 50β), Θ (φφ. 51α - 82β), Ι (φφ. 83α - 85β).² Διαστάσεις φφ. 7α - 43β : $0,205 \times 0,435$ μ. φφ. 44α - 85β : $0,201 \times 0,128$ μ. Στίχοι κατὰ σελίδα 30 περίπου. Χάρτης λευκὸς κιτρινισμένος.

Τμήμα γ' (φφ. 86α - 115β). Ἀπὸ δύο τεύχη φύλλων 14 (86α - 99β) καὶ 16 (100α - 115β), ποὺ τὸ καθένα τους ἔχει ἔχνη (ὀπές) αὐτοτελοῦς συρραφῆς. Στὸ πρῶτο φύλλο (86α)³ τοῦ πρώτου τεύχους καὶ στὸ πρῶτο φύλλο (100α) τοῦ δευτέρου τεύχους ὑπάρχει ἡ ἐνδειξη «Βιβλ. Γ. σημ. Κ». Διαστάσεις φύλλων $0,209 \times 0,148$ μ. Στίχοι κατὰ σελίδα 30 περίπου. Χάρτης λευκὸς κιτρινισμένος.

Τμήμα δ' (φφ. 116α - 121β). Ἀπὸ τρία δίφυλλα λυτά, χωρὶς ἔχνη συρραφῆς. Διαστάσεις φύλλων $0,206 \times 0,148$ μ. Στίχοι κατὰ σελίδα 30 περίπου. Χρῶμα χάρτου ὑποκύανο.

Τμήμα ε' (φφ. 122α - 199β). Ἀπὸ 39 δίφυλλα λυτά, χωρὶς ἔχνη συρ-

1. Βλ. φ. 207α.

2. Περισσότερες λεπτομέρειες βλ. εἰς : σ. 6, ὑποσ. 1 καὶ 2· σ. 40, ὑποσ. 4· σ. 41, ὑποσ. 1· σ. 48, ὑποσ. 4 καὶ 5· σ. 56, ὑποσ. 1· σ. 57, ὑποσ. 1· σ. 61, ὑποσ. 1 καὶ 2· σ. 66, ὑποσ. 1 καὶ 2· σ. 78, ὑποσ. 1 καὶ 2· σ. 124, ὑποσ. 2 καὶ 3.

3. Βλ. σ. 129, ὑποσ. 1 καὶ 2.

ραφής. Διαστάσεις φύλλων $0,206 \times 0,148$ μ. (έκτός του φύλλου 167, που οί διαστάσεις του είναι $0,204 \times 0,100$ μ.). Στίχοι κατά σελίδα 30 περίπου. Χάρτης λευκός κιτρινισμένος.

Τμήμα ζ' (φφ. 200α - 201β). 'Από ένα δίφυλλο λυτό, χωρίς ίχνη συρραφής. Διαστάσεις φύλλων $0,190 \times 0,145$ μ. Στίχοι κατά σελίδα 30 περίπου. Χάρτης λευκός κιτρινισμένος.

Τμήμα ζ' (φφ. 202α - 207β). 'Από τρία δίφυλλα λυτά, χωρίς ίχνη συρραφής. Διαστάσεις φύλλων $0,206 \times 0,148$ μ. Στίχοι κατά σελίδα 30 περίπου. Χρώμα χάρτου υπόκυανο.

Μαζί με το χειρόγραφο των 'Απομνημονευμάτων πρέπει να αναφερθῇ καὶ τὸ χειρόγραφο τοῦ Παραρτήματος Α' (φφ. 208α - 213β), πού αποτελείται ἀπὸ τρία δίφυλλα με τὰ στοιχεῖα Α (φφ. 208α - 209β), Β (φφ. 210α - 211β) καὶ Γ (φφ. 212α - 213β). Διαστάσεις φύλλων $0,144 \times 0,101$ μ. Στίχοι κατά σελίδα 22 περίπου. Χάρτης λευκός κιτρινισμένος.

Τὸ χειρόγραφο τῶν 'Απομνημονευμάτων φέρει τρεῖς ἀριθμήσεις φύλλων ἢ σελίδων : Α, Β, Γ.

Ἡ ἀρίθμηση Α βαίνει κατὰ φύλλον, ἔχει γίνει ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους καὶ εἶναι συνεχὴς καὶ ἀδιατάρακτη. Οἱ ἀριθμοὶ (1-207) ἔχουν σημειωθῇ με μολύβι στὴν ἄνω ἀριστερὴ γωνία τῆς σελίδος *recto* κάθε φύλλου.

Ἡ ἀρίθμηση Β βαίνει κατὰ σελίδα, ἔχει γίνει ἀπὸ τὸν συγγραφέα τῶν 'Απομνημονευμάτων, παρουσιάζει ὅμως ἐπαναλήψεις, κενὰ καὶ ἄλλες ἀνωμαλίες. Οἱ ἀριθμοὶ ἔχουν σημειωθῇ στὴν ἄνω δεξιὰ ἢ στὴν ἄνω ἀριστερὴ γωνία κάθε σελίδος.

Ἡ ἀρίθμηση Γ ἀποτελεῖ ὑπόλειμμα ἀπὸ τὴν ἀρίθμηση τοῦ 'Ημερολογίου τοῦ Ψύλλα καὶ βαίνει ἀντίστροφα (ἀπὸ τὸν μεγαλύτερο ἀριθμὸ πρὸς τὸν μικρότερο) κατὰ σελίδα. Παρουσιάζει καὶ αὐτὴ κενὰ καὶ καλύπτει μόνο τὰ φφ. 7α - 43β τῆς ἀριθμήσεως Α. Οἱ ἀριθμοὶ βρίσκονται ἀνάστροφα στὴν κάτω δεξιὰ ἢ στὴν κάτω ἀριστερὴ γωνία κάθε σελίδος.

Τὸ χειρόγραφο τοῦ Παραρτήματος Α', στὸ ὁποῖο συνεχίζεται ἡ ἀρίθμηση Α (φφ. 208α - 213β), δὲν φέρει ἀρίθμηση κατὰ σελίδα.

Τὸ χειρόγραφο βρίσκεται μέσα σὲ χάρτινο περίβλημα, χρώματος ὠχρας, διαστάσεων $0,50 \times 0,22$ μ., τὸ ὁποῖο εἶναι διπλωμένο εἰς τρία. Ἐπὶ τοῦ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

επιβλήματος υπάρχουν ή ένδειξη «Γεν. Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους. Χειρόγραφα. Αριθ. 252», καὶ ἡ σημείωση διὰ χειρὸς τοῦ Δημητρίου Καμπούρογλου «Χειρόγραφον ἀνῆκον εἰς τὸν κ. Ἀλέξανδρον Ἀνδρέου Γ. Ψύλλα, Δ. Γρ. Κ.»

Τὸ κείμενο τῶν Ἀπομνημονευμάτων καλύπτει ὅλα τὰ φύλλα τοῦ χειρογράφου ἐκτὸς ἀπὸ τὸ φ. 27β, ποὺ εἶναι ἄγραφο,¹ τὰ φφ. 39β² καὶ 40β,³ καὶ τὰ ὅποια υπάρχουν τμήματα ἀπὸ τὸ Ἡμερολόγιο τοῦ Ψύλλα, καὶ τὸ φ. 207β, στὸ ὁποῖο ὑπάρχει μόνο ἡ λέξη «Αὐτοβιογραφία» (ἀνάστροφα). Ὑπολείμματα ἀπὸ τὸ Ἡμερολόγιο ὑπάρχουν καὶ στὰ φφ. 26β,⁴ 57α,⁵ 83α,⁶ 84α,⁷ καὶ 85α,⁸ ποὺ χρησιμοποιήθηκαν καὶ γιὰ τὰ Ἀπομνημονεύματα.

Τὸ κείμενο τῶν Ἀπομνημονευμάτων ἐκδίδεται κατὰ τὴν σειρά τοῦ χειρογράφου, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν παράγραφο «Μετὰ τοῦτο... χαλίσικος» τοῦ φ. 75α, ποὺ μεταφέρθηκε καὶ παρεμβλήθηκε στὸ κείμενο τοῦ φ. 74α, στὸ ὁποῖο καὶ ἀνήκει.⁹

Ἡ λέξη «Αὐτοβιογραφία», ποὺ ὑπὸ τύπον τίτλου ὑπάρχει (ἀνάστροφα) στὸ φ. 207β,¹⁰ ἀποτελεῖ ἴσως ένδειξη ὅτι ὁ Ψύλλας εἶχε κάποτε σκεφθῆ νὰ χαρακτηρίσῃ μὲ τὸν ὄρο αὐτὸ τὴν ἐκθεσὶ τῶν σημαντικωτέρων γεγονότων τῆς ζωῆς του, ἀντικαθιστώντας τὸν ἀρχικὸ τίτλο τῆς «Ἀπομνημονεύματα τοῦ βίου μου», ποὺ ἐπαναλαμβάνεται στὰ περισσότερα φύλλα τοῦ χειρογράφου.¹¹

Γιὰ τὸν χρόνο συγγραφῆς τῶν Ἀπομνημονευμάτων ὑπάρχουν ρητὲς μαρτυρίες σ' αὐτά, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες ὁ Ψύλλας ἄρχισε τὴν σύνταξή τους τὸν Μάιο 1867¹² καὶ τὴν τελείωσε στὶς 8 Σεπτεμβρίου 1869¹³ (φφ. 7α - 207α). Πρὶν ὅμως τελειώσῃ, τὸν Ἰούνιο 1868,¹⁴ ἀντικατέστησε τὸ

1. Ἐχει μόνο τὴν ένδειξη: «ὀπισθεν σελ. 48».

2. Βλ. σ. 61, ὑποσ. 1.

3. Βλ. σ. 62, ὑποσ. 1.

4. Βλ. σ. 40, ὑποσ. 1.

5. Βλ. σ. 86, ὑποσ. 1.

6. Βλ. σ. 124, ὑποσ. 3.

7. Βλ. σ. 126, ὑποσ. 1.

8. Βλ. σ. 127, ὑποσ. 2.

9. Βλ. σ. 112, ὑποσ. 2 καὶ 3.

10. Βλ. σ. 333, ὑποσ. 4.

11. Βλ. σ. 1, ὑποσ. 1.

12. Βλ. φ. 207α.

13. Αὐτόθι. Στὰ φφ. 206β καὶ 207α ὑπάρχουν ἐπτὰ σημειώσεις διὰ χειρὸς Ψύλλα, ποὺ ἀποτελοῦν

πρῶτο φύλλο τοῦ χειρογράφου του μὲ ἓνα ἐξάφυλλο τευχίδιο (φφ. 1α - 6β), μικρότερων διαστάσεων,¹ θέλοντας προφανῶς νὰ ἐκθέσῃ κάπως ἐκτενέστερα τὰ σχετικά μὲ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς του. Ὁ Ψύλλας χρησιμοποίησε γιὰ τὴν συγγραφή μεγάλου μέρους τῶν Ἀπομνημονευμάτων του (φφ. 7α - 85β) τὰ ἄγραφα φύλλα τῶν δύο «δεδεμένων βιβλίων» τοῦ Ἡμερολογίου του. Τὰ φύλλα αὐτὰ στὶς 30 Ἰανουαρίου 1870 τὰ ἀπέσπασε ἀπὸ τὰ βιβλία τοῦ Ἡμερολογίου καὶ τὰ ἐνοποίησε μὲ τὰ ὑπόλοιπα φύλλα τοῦ χειρογράφου τῶν Ἀπομνημονευμάτων.²

Μερικὰ χρόνια ἀργότερα, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1876,³ ὁ Ψύλλας συνέταξε τὸ κείμενο τοῦ Παραρτήματος Α' (φφ. 208α - 213β), ὅπου ἐκθέτει τὰ σχετικά μὲ τὶς σπουδές του στὴν Ἀθήνα καὶ στὸ ἐξωτερικὸ ἕως τὸ 1821. Δὲν εἶναι γνωστὸ γιὰτί συνέταξε τὴν ἐκθεσὴ αὐτὴ καὶ βεβαίως οὔτε ἂν εἶχε πρόθεσιν νὰ τὴν συσχετίσῃ μὲ τὰ Ἀπομνημονεύματά του ἢ, πρᾶγμα ἀπίθανο, νὰ ἀντικαταστήσῃ μ' αὐτὴν κάποιον τμήμα τους.

Μὲ τὶς ἄμεσες καὶ ρητὲς μαρτυρίες τοῦ Ψύλλα γιὰ τὸν χρόνον συγγραφῆς τῶν Ἀπομνημονευμάτων καὶ τοῦ Παραρτήματος Α' δὲν συμφωνοῦν ὠρισμένες ἔμμεσες ἐνδείξεις ποὺ ὑπάρχουν σ' αὐτὰ καὶ εἰδικώτερα ἢ τὴν λέξιν ἐσχάτως⁴ ἐν σχέσει μὲ γεγονότα παλαιότερα τοῦ 1867. Οἱ ἐνδείξεις αὐτὲς καὶ τὰ ἀντίστοιχα γεγονότα εἶναι :

φ. 63β : «... ἰδοὺ καὶ ἐμβαίνει εἰς τὴν αἵθουσαν εἰς ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Πετιμεζάδων, ὁ μετὰ ταῦτα καὶ ἐσχάτως διορισθεὶς Γερουσίας μέλος...» Πρόκειται γιὰ τὸν Βασίλειον Πετιμεζᾶ, ποὺ διωρίστηκε μέλος τῆς Γερουσίας στὶς 26 Φεβρουαρίου 1861.⁵

προσθῆκες μεταγενέστερες τοῦ 1869. Τρεῖς ἀπ' αὐτὲς εἶναι χρονολογημένες ὡς ἐξῆς (μὲ τὴν σειράν ποὺ βρίσκονται στὸ χειρόγραφο) : 1876, 1875, 30 Ἰανουαρίου 1870. Βλ. καὶ σ. 332, ὑποσ. 1.

14. Βλ. σ. 1, ὑποσ. 1.

1. Βλ. παραπάνω, σ. κγ'.

2. Βλ. φ. 207α.

3. Βλ. φ. 213α.

4. Πρέπει ἐξ ἀρχῆς νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Ψύλλας χρησιμοποιεῖ τὴν λέξιν ἐσχάτως μὲ τὴν γνωστὴ σημασίαν της (τελευταίως), ὅπως προκύπτει ἀπὸ δύο ἀναφορὰς τοῦ πρὸς τὸν Κυβερνήτη, ἀρ. 870, 28 Ἰανουαρίου 1829 καὶ ἀρ. 1159, 15 Ἀπριλίου 1829 : Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Γενικὴ Γραμματεία, φάκ. 184 καὶ 196.

5. Βλ. τὸ σχετικὸ διάταγμα στὰ Πρακτικὰ τῶν συνεδριάσεων τῆς Γερουσίας, περίοδος Ζ', σύνοδος Α', σ. 25 (συνεδρίαση 17 Μαρτίου 1861).

φ. 121α : «Καθ' ὅσον ὁμως ἀπέβλεπε τὴν ἐδικήν μου περὶ παραιτή-
σεως ἀναφοράν, τὴν ὁποίαν ἔδωκα πρὸς τὸν Κυβερνήτην, ἀναχωροῦντα ἐ-
σχάτως ἐκ Καλαμῶν...» Ὁ Κυβερνήτης ἀνεχώρησε ἀπὸ τὴν Καλαμάτα κατὰ
τὴν τελευταία ἐβδομάδα τοῦ Μαρτίου 1829, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ χρονολογία
τῆς ἀναφορᾶς τοῦ Ψύλλα (26 Μαρτίου 1829)¹ σὲ συσχετισμὸ μὲ τὴν πλη-
ροφορία ὅτι στὶς 30 Μαρτίου 1829 ὁ Καποδίστριας βρισκόταν στὴ Με-
θώνη.²

φ. 161β : «...ὁ γραμματισμένος Ὁσμὰν Ἐφέντης Σιάτος, μάρτυς,
ὅστις καὶ Πρέσβυς ἐσχάτως τῆς Πύλης διωρίσθη ἐνταῦθα...» Ὁ Ὁσμὰν
Ἐφέντης, ὁ ὁποῖος ἀπέθανε τὸ 1851,³ διωρίστηκε Ἐπιτετραμμένος τῆς
Τουρκίας στὴν Ἀθήνα τὸν Νοέμβριο 1848 (ν.ή.).⁴

φ. 203α : «...ὡς τοῦτο ἐξέφρασα καὶ κατὰ τὴν ἐν Γερουσίᾳ ἐσχάτως
λαβοῦσαν χώραν περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου συζήτησιν...» Ἡ συζήτηση
αὕτῃ ἀφωροῦσε στὸ ἀπαραβίαστο τοῦ ἀπορρήτου τῶν ἐπιστολῶν καὶ ἔγινε
ἐπὶ Κυβερνήσεως Γενναίου Κολοκοτρώνη καὶ Ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης τοῦ
Εὐστ. Ἡλιοπούλου,⁵ ἥτοι τὸ 1862.

φ. 211α (Παράρτημα Α') : «...ἐφρόντισεν ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς Φιλο-
μοῦσου Ἑταιρείας νὰ διδάσκεται ἡ μὲν ἑλληνικὴ γλῶσσα ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου
Τατλίκαρα ἢ Τζελεπῆ Γιάγκου (ἐσχάτως δὲ ὀνομασθέντος Εἰρηναίου), ἡ δὲ
γαλλικὴ...»⁶ Ὁ Τατλίκαρας, ὁ ὁποῖος πέθανε τὸ 1835⁷, εἶχε ἤδη
μετονομασθῇ σὲ Εἰρηναῖο τὸ 1824.⁸

1. Βλ. σ. 179, ὑποσ. 2.

2. Ἐπιστολαὶ Ἰ. Ἀ. Καποδίστρια, ἐκδ. E. A. B é t a n t, μετάφρ. Μ. Σχινᾶ, τ. Γ', Ἀθήνα 1842,
σ. 75.

3. Wyse πρὸς Palmerston, ἀρ. 76, 6/18 Ὀκτωβρίου 1851 : F.O.32/192, φ. 99. Μικροταινίες
τῶν τόμων F.O.32/192 καὶ F.O.32/165 (βλ. καὶ τὴν ἐπόμενη ὑποσημείωση) βρίσκονται στὸ Κέντρον
Ἑρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

4. Lyons πρὸς Palmerston, ἀρ. 121, 27/8 Νοεμβρίου 1848 : F.O.32/165, φ. 90. Βλ. καὶ σ. 259,
ὑποσ. 1.

5. Βλ. φ. 199β.

6. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι στὰ Ἀπομνημονεύματα (φ. 16α) χρησιμοποιεῖται, προκειμένου γιὰ τὴν
μετονομασίαν τοῦ Τατλίκαρα, ἀντὶ τῆς λέξεως ἐσχάτως ἡ φράση μετὰ ταῦτα : «...διὰ τοῦ διδασκάλου
Ἰωάννου Τατλίκαρα, μετὰ ταῦτα ἐπικληθέντος Εἰρηναίου...»

7. Μ. Ι. Γ(εδεών), «Ἡ ἐλληνικὴ κοινότης Ραιδεστοῦ κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα», Ἐκκλησιαστικὴ
Ἀλήθεια, τ. ΚΖ' (1907), σ. 554, ὑποσ. 2.

8. Ἐφημερίς Ἀθηνῶν, ἀρ. 4, 18 Σεπτεμβρίου 1824.

Σύμφωνα με τις ένδειξεις αυτές ώρισμένα τμήματα τῶν 'Απομνημονευμάτων πρέπει νὰ γράφηκαν ὄχι πολὺ μετὰ τὸ 1829 (φ. 121α), τὸ 1848 (φ. 161β), τὸ 1861 (φ. 63β) καὶ τὸ 1862 (φ. 203α). Αὐτὸ ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ πιθανόν, ἐκτὸς ἐὰν ἀμφισβητηθῇ ἡ ἀκρίβεια τῆς πληροφορίας τοῦ Ψύλλα ὅτι ἔγραψε τὰ 'Απομνημονεύματά του στὰ 1867 - 1869. Τὸ πιθανώτερο εἶναι ὅτι ὁ Ψύλλας, συντάσσοντας τὰ 'Απομνημονεύματά του, ἀνέτρεχε σὲ παλαιότερα σημειώματά του ἢ στὸ 'Ημερολόγιό του, καὶ ὅτι ἀπὸ αὐτὰ θὰ προέρχεται ἡ λέξις ἐσχάτως. Ὁ ἴδιος ἄλλωστε μᾶς πληροφορεῖ¹ ὅτι στὰ δύο βιβλία τοῦ 'Ημερολογίου του, τὰ ἄγραφα φύλλα τοῦ ὁποίου χρησιμοποίησε γιὰ τὰ 'Απομνημονεύματά του, «εὐρίσκονται ὁμοίως σημειώσεις διάφοροι ἀφορῶσαι τὸν τε ἰδιωτικόν μου βίον καὶ τὰ τρέχοντα τῆς ἡμέρας ἐπὶ τινα ἔτη». Τὴν ἐκδοχὴ αὐτὴ ἐνισχύει καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀκόμη καὶ ἐπιστολές² ἔχουν παρεμβληθῇ αὐτολεξεῖ στὸ κείμενο τῶν 'Απομνημονευμάτων. Ἡ χρῆσις τῆς λέξεως ἐσχάτως εἶναι πιὸ δύσκολο νὰ ἐξηγηθῇ στὴν περίπτωσιν τοῦ Παραρτήματος Α', τὸ κείμενο τοῦ ὁποίου, κατὰ ρητὴν δήλωσιν τοῦ Ψύλλα, γράφηκε «ἐκ μνήμης κατὰ μῆνα 'Ιούλιον τοῦ ἔτους 1876».³

Τὰ 'Απομνημονεύματά τοῦ Ψύλλα καθυστέρησαν νὰ δοῦν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος κυρίως ἀπὸ σεβασμὸ τῶν ἀπογόνων του πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ συγγραφέα τους : «Ἐγγραψα», λέγει, «τὰ 'Απομνημονεύματα ταῦτα διὰ τὰ τέκνα μου μᾶλλον παρὰ δι' ἐπίδειξιν καὶ οὔτε ἔχω τὴν διάθεσιν νὰ ἐκθέσω ταῦτα, ἢ ἐγὼ ἢ τὰ τέκνα μου, εἰς τὴν δημοσιότητα, εἰμὴ καθόσον ἤθελε κριθῇ ἀναγκαῖον τοῦτο καὶ μόνον διὰ τὰ γεγονότα τὰ ἀφορῶντα τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος.»⁴

Σύμφωνα με ὅσα στοιχεῖα ἔχω ὑπ' ὄψιν μου, ὁ πρῶτος πιθανώτατα στὸν ὁποῖο οἱ ἀπόγονοι τοῦ Ψύλλα παρουσίασαν τὸ χειρόγραφο τῶν 'Απομνημονευμάτων εἶναι ὁ Νικόλαος Λεβίδης, πὺ σὲ πρόχειρο σημείωμά του⁵ ἀναφέρει τὰ ἐξῆς : «'Απομνημονεύματα Γεωργίου Ψύλλα. Τὸ ἔργον ἐγράφη κατὰ τὸ 1868 ἔτος. Εἶναι τὰ μάλιστα σπουδαῖον. Οὐδόλως μειοῦ-

1. Βλ. φ. 207α.

2. Βλ. φφ. 78α - 79α. Πβλ. καὶ σ. 88, ὑποσ. 2.

3. Βλ. φ. 213α.

4. Βλ. φ. 207α.

5. Τὸ σημείωμα αὐτὸ (βλ. καὶ παρακάτω, σ. λδ') βρίσκεται στὴν κατοχὴ τῆς οἰκογενείας Ψύλλα.

ται ἡ ἀξία αὐτοῦ, διότι ἀναφέρει λεπτομερείας ἀφορώσας τὸν ἰδιωτικὸν βίον τοῦ συγγραφέως κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν αὐτοῦ· τὸνναντίον αὗται παριστῶσι τὴν τότε κατάστασιν τῶν Ἀθηνῶν, εἶναι δὲ πολύτιμοι. Ἡ δ' ἀνάμειξις τοῦ ἀνδρὸς εἰς τὰ κοινὰ ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν (καὶ ἐποχῶν σπουδαιοτάτων) διαφωτίζει πολλὰ ἱστορικὰ γεγονότα. Ἡ δημοσίευσίς τοῦ ἔργου ἐπιβάλλεται καὶ χάριν τῆς μνήμης τοῦ ἀνδρὸς καὶ χάριν τῆς ἱστορίας. Ἑταξινόμησα τὰς σελίδας. Ν. Δ. Λεβίδης.»

Παρακινήμενος ἴσως ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τοῦ παραπάνω σημειώματος, ὁ ἐγγονὸς τοῦ Γεωργίου Ψύλλα Ναύαρχος Ἀλέξανδρος Ἀνδρέα Ψύλλας¹ ἐμπιστεύθηκε τὴν «ἐκδοσιν τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Γ. Ψύλλα μετὰ τῶν συναφῶν σημειωμάτων, ἐγγράφων καὶ ἐντύπων»² στὸν Δημήτριο Καμπούρογλου, ὁ ὁποῖος στὶς 7 Φεβρουαρίου 1928 ἀνακοίνωσε ὑπὸ τὸν τίτλο «Νέον ἱστορικὸν φῶς» ἀπὸ τὶς «Παρενθέσεις» (ἐπιφυλλίδες), ποὺ μετὰ τὸ ψευδώνυμο Ἀναδρομάρης ἔγραφε στὴν ἐφημερίδα Ἑστία, τὴν ὑπαρξὴ τῶν Ἀπομνημονευμάτων, προσθέτοντας : «Μολονότι καὶ ἡ ἐλαχίστη γραμμὴ τῶν Ἀπομνημονευμάτων αὐτῶν εἶναι τιμητικὴ διὰ τὸν ἄνδρα καὶ τὸν οἶκόν του, ἐν τούτοις, σεβόμενοι τὴν ἐπιθυμίαν του, θ' ἀνακοινώσωμεν μόνον τὰ ἀφορῶντα τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος γεγονότα.» Ὁ Καμπούρογλος δημοσίευσε στὶς «Παρενθέσεις» τοῦ Φεβρουαρίου 1928 (ἑπτὰ συνολικὰ) μερικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ Ἀπομνημονεύματα, καθὼς καὶ σημειώματα γιὰ θέματα γιὰ τὰ ὁποῖα πῆρε ἀφορμὴ ἀπ' αὐτά,³ σχεδιάζοντας νὰ ἐκδώσῃ «πλήρη τὰ Ἀπομνημονεύματα ταῦτα» στὸ ἱστορικὸ τοῦ ἔργου.⁴ Ὁ Καμπούρογλος πέθανε τὸ 1942, χωρὶς νὰ ἔχῃ πραγματοποιήσῃ τὸ σχέδιό του αὐτό.

1. Βλ. παραπάνω (σ. κε') τὸ σημείωμα τοῦ Δ. Καμπούρογλου στὸ περίβλημα τῶν Ἀπομνημονευμάτων.

2. Πληροφορία τοῦ Δ. Καμπούρογλου στὴν ἐφημερίδα Ἑστία, ἀρ. 12.054, 29 Φεβρουαρίου 1928.

3. Ἑστία, ἀρ. 12.035, 12.039, 12.042, 12.046, 12.049, 12.052, 12.054, τῆς 7, 11, 14, 18, 21, 25, 29 Φεβρουαρίου 1928.

4. Ἑστία, ἀρ. 12.049, 21 Φεβρουαρίου 1928. Ἡ δήλωσις αὐτὴ τοῦ Καμπούρογλου ὅτι θὰ ἐξέδιδε «πλήρη» τὰ Ἀπομνημονεύματα ἔρχεται σὲ ἀντίφαση μετὰ τὴν προηγούμενην δήλωσίν του ὅτι θὰ ἀνακοίνωνε ἀπ' αὐτὰ μόνον τὰ μέρη τὰ ἀναφερόμενα στὴν «ἱστορίαν τῆς πατρίδος». Τοῦτο σημαίνει εἴτε ὅτι ὁ Καμπούρογλος ἀναθεώρησε στὸ μεταξὺ τὴν ἀρχικὴν του ἀπόφασιν εἴτε ὅτι μετὰ τὴν λέξιν «πλήρη» ἀπλῶς ἀντιδιαστέλλει τὴν πρόχειρην δημοσίευσιν ὀλίγων ἀποσπασμάτων στὴν Ἑστία ἀπὸ τὴν συστηματικὴν ἐκδόσιν τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῶν Ἀπομνημονευμάτων ποὺ σχεδίαζε νὰ περιλάβῃ στὸ ἱστορικὸ τοῦ ἔργου.

Τὸ 1936 ὁ Ἀλέξανδρος Ψύλλας «εἶχεν ἐμπιστευθῇ... μικρὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἡμερολογίου (γρ. τῶν Ἀπομνημονευμάτων) τοῦ πάππου του, ἀναφερόμενα εἰς τὰ τελευταῖα ἔτη τῶν προεπαναστατικῶν Ἀθηνῶν», καὶ στὸν Ἀλέξανδρο Γέροντα. Τὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ (ἢ μέρος αὐτῶν) τὰ δημοσίευσε τὸ 1963 ὁ γυιὸς τοῦ τελευταίου κ. Δημήτριος Γέροντας στὸ περιοδικὸ Ἀθηναϊκά,¹ χαρακτηρίζοντάς τα «περικοπὴν τοῦ Ἡμερολογίου (γρ. τῶν Ἀπομνημονευμάτων) τοῦ Γεωργίου Π. Ψύλλα, ἣτις διαλαμβάνει τὰ πρῶτα ἔτη τῶν σπουδῶν του ἐν Ἀθήναις, ὡς καὶ περὶ τοῦ τρόπου ἐκμαθήσεως καὶ διδασκαλίας τῶν στοιχειωδῶν γραμμάτων κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος, ὑπὸ τὸ καθεστῶς τῆς Τουρκοκρατίας»².

Ἡ περικοπὴ ὅμως αὐτὴ δὲν συμπίπτει ἀπολύτως μὲ τὸ ἀντίστοιχο τμήμα (φφ. 1α - 6β) τῶν Ἀπομνημονευμάτων, ἀλλὰ ἀποτελεῖ συνδυασμὸ τούτου μὲ τμήμα (φφ. 208α - 210α) τοῦ κειμένου τοῦ Παραρτήματος Α'. Ἀναζητώντας τὸ χειρόγραφο τῆς παραλλαγῆς τῶν Ἀθηναϊκῶν, ρώτησα σχετικὰ τὸν κ. Δημήτριο Γέροντα, ὁ ὁποῖος εὐγενῶς μὲ πληροφόρησε ὅτι τέτοιο χειρόγραφο δὲν ἔχει ὑπ' ὄψιν του καὶ ὅτι ἡ περικοπὴ ποὺ δημοσίευσε προέρχεται ἀπὸ ἓνα δακτυλογραφημένον κείμενον ποὺ ὁ Ἀλέξανδρος Ψύλλας εἶχε δώσει στὸν πατέρα του.

Σκοπὸς τοῦ συντάκτη τῆς παραλλαγῆς τῶν Ἀθηναϊκῶν ἦταν προφανῶς νὰ ἐξομαλύνῃ καὶ νὰ συμπληρώσῃ τὸ ἕως τὸ φ. 6β τμήμα τῶν Ἀπομνημονευμάτων. Ποιὸς ὅμως καὶ πότε συνέταξε τὴν παραλλαγὴ; Ὁ Γεώργιος Ψύλλας ἀνάμεσα στὸ 1876 (ἔτος συντάξεως τοῦ Παραρτήματος Α') καὶ τὸ 1878 (ἔτος τοῦ θανάτου του), ὁ Ἀλέξανδρος Ψύλλας τὸ 1936 (ἢ προηγουμένως) ἢ κάποιος ἄλλος σὲ χρόνον ἀγνωστο; Πιθανώτερη φαίνεται ἡ δεύτερη ἐκδοχή.

Τὸ 1940 ὁ Δημήτριος Γατόπουλος κατάφερε νὰ πάρῃ ἐπίσης τὴν ἄδεια γιὰ τὴν παρουσίαση ὠρισμένων κεφαλαίων τῶν Ἀπομνημονευμάτων, τὰ ὁποῖα δημοσίευσε τὸν ἴδιον χρόνον στὸ περιοδικὸ *Νέον Κράτος*.³ Στὸ τεῦχος

1. Δ. Γέροντας, «Τινὰ περὶ τῆς παιδείας ἐν Ἀθήναις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς Τουρκοκρατίας (ἐκ τοῦ Ἡμερολογίου τοῦ Γεωργίου Π. Ψύλλα)», Ἀθηναϊκά, τεῦχος 26 (Χριστούγεννα 1963), σσ. 51-58. Βλ. καὶ Δ. Καμπούρογλου - Δ. Γέροντας, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων, Ἀθήνα 1969, τ. Δ', σ. 128.

2. Γέροντας, «Τινὰ περὶ τῆς παιδείας...», ἔ.α., σ. 52.

3. Δ. Γατόπουλου, «Τὰ ἀνέκδοτα Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ἀθηναίου ἀγωνιστοῦ Γ. Ψύλλα»,

τοῦ Ἰουνίου 1940 ἔγραφε εἰσαγωγικῶς τὰ ἐξῆς¹ : «Ὁ Πλοίαρχος ἐ.ἀ. τοῦ Βασιλικοῦ Ναυτικοῦ κ. Ἀλέξανδρος Ψύλλας εἶχε τὴν εὐγενῆ καλωσύνην πρό τινος νὰ θέσῃ εἰς τὴν διάθεσίν μας πρὸς μελέτην καὶ χρῆσιν εἰς τὰ Ἱστορικὰ Σημειώματά² μας μερικὰ ἐκ τῶν ἀγνώστων ἐγγράφων τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος ποὺ ἐφυλάσσοντο ἐπιμελῶς εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ πάππου του Γεωργίου Ψύλλα... Μεταξὺ τῶν ἐγγράφων αὐτῶν τοῦ ἀρχείου τοῦ Γεωργίου Ψύλλα περιεσώθη εἰς ἀρίστην κατάστασιν καὶ τὸ σπουδαιότατον καὶ ἀνέκδοτον χειρόγραφον τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Ἀθηναϊκῆς δημοσιογραφίας. Ἡ ὕπαρξις τοῦ χειρογράφου τούτου ἦτο ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν γνωστὴ... Ἀλλ' οἱ ἀπόγονοι τοῦ ἀπομνημονευτοῦ ἔκρινον ὅτι, λόγῳ τῶν ἐλευθέρων καὶ αὐστηρῶν χαρακτηρισμῶν, εἰς ὠρισμένα σημεῖα τοῦ χειρογράφου, μερικῶν ἐκ τῶν ἀρχηγῶν καὶ ἄλλων προσώπων τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος, ἐπεβάλλετο ἐπιφύλαξις ὡς πρὸς τὴν δημοσίευσιν τῶν Ἀπομνημονευμάτων... Ὅπωςδήποτε αἱ δυσχέρειαι ποὺ ἐκράτησαν ἀνέκδοτον καὶ ἄγνωστον ἐπὶ τόσα ἔτη τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐν λόγῳ χειρογράφου παρεκάμφθησαν κάπως, ὅταν, τελευταίως, ὁ ἐγγονὸς τοῦ ἀπομνημονευτοῦ κ. Ἀλέξανδρος Ψύλλας μᾶς ἐπέτρεψε, κατόπιν ἐπιμάνων παρακλήσεων μας, νὰ φέρωμεν εἰς τὴν δημοσιότητα τμηματικῶς ὠρισμένα κεφάλαια τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Γεωργίου Ψύλλα, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων καὶ σειρὰν σημειωμάτων μας ἐγράψαμεν εἰς τὴν Ἑστίαν³». Τὸν Ἰούλιο 1940 ὁ Γατόπουλος προσέθεσε στὸ ἐπόμενο τεῦχος τοῦ ἰδίου περιοδικοῦ⁴ : «Ἐχομεν λόγους νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι λίαν προσεχῶς θὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ δημοσίευσις ὁλοκλήρου τοῦ πολυτίμου ἱστορικοῦ χειρογράφου, τῆς ὁποίας θὰ προηγηθῶσι προφορικαὶ ἀνακοινώσεις τοῦ ἐγγονοῦ τοῦ ἀπομνημονευτοῦ κ. Ἀλεξάνδρου Ψύλλα εἰς τὸν “Παρνασσὸν” ἢ ἀλλαχοῦ, πιθανώτατα ἐντὸς τοῦ προσεχοῦς Ὀκτωβρίου.» Ὡστόσο ὁ πόλεμος καὶ ἡ κατοχὴ ποὺ ἀκολούθησαν ἐμπόδισαν τὴν πραγματοποίησιν τῆς δημοσιεύσεως.

Νέον Κράτος, τεύχη 34 - 36 (Ἰουνίου - Αὐγούστου 1940), σσ. 657 - 667, 721 - 730, 812 - 822.

1. *Αὐτόθι*, σσ. 657 - 658.

2. Στὴν Ἑστία.

3. Ἑστία, ἀρ. 17.717, 17.720, 17.724, 17.727, 17.731, 17.734, 17.812, 17.815, 17.819, 17.822, 17.826, 17.829, 17.833, τῆς 1, 4, 8, 11, 15, 18 Φεβρ. καὶ τῆς 9, 12, 16, 19, 23, 26, 30 Μαΐου 1940.

4. *Νέον Κράτος*, τεῦχος 35, σ. 730.

Κατὰ τὴν διάρκεια τῆς κατοχῆς ὁ Ἀλέξανδρος Ψύλλας διάβασε τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ πάππου του σὲ μιὰ συντροφιά πού συγκεντρωνόταν στὸ σπίτι τοῦ κ. Κώστα Μπίρη, στὴν ὁποία, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ναύαρχο καὶ τὸν οἰκοδεσπότη, μετεῖχαν καὶ οἱ κ. Τάκης Λάππας καὶ Γεώργιος Φουσάρας († 1965). Στούς τελευταίους δύο — ἀλλὰ ἴσως καὶ στὸν κ. Μπίρη — ὁ Ἀλέξανδρος Ψύλλας ἔδωσε ἀντίγραφα διαφόρων τμημάτων τῶν Ἀπομνημονευμάτων πού εἰδικώτερα τοὺς ἐνδιέφεραν.¹ Ἀπὸ τὰ ἀντίγραφα αὐτά, πού ὁ ἴδιος ὁ Ναύαρχος τὰ ἐτοίμαζε στὴν γραφομηχανή, ἐπειδὴ σὲ κανένα δὲν ἐμπιστευόταν τὸ πολύτιμο χειρόγραφο,² προέρχονται τὰ ἀποσπάσματα πού ὁ κ. Λάππας δημοσίευσε στὸ ἔργο του Ὁδυσσεὺς Ἀντροῦτσος,³ ἴσως δὲ καὶ τὰ ἀποσπάσματα πού δημοσίευσε ὁ Φουσάρας στὸ περιοδικὸ Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν.⁴

Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἀλεξάνδρου Ψύλλα (1958)⁵ τὸ χειρόγραφο τῶν Ἀπομνημονευμάτων περιῆλθε στὸ γυιό του κ. Ἀνδρέα Ψύλλα, Πλοίαρχο τοῦ Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ. Τὸ 1969 ὁ τελευταῖος τὸ ἐμπιστεύθηκε στὸν Ἀκαδημαϊκὸ κ. Νικόλαο Λούρο, ὁ ὁποῖος τὸ παρουσίασε στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, στὴν δημόσια συνεδρίαση τῆς ὁλομελείας τῆς 29 Ἰανουαρίου 1970.⁶ Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ὕστερα ἀπὸ πρόταση τοῦ κ.

1. Τὴν πληροφορία γιὰ τὶς συγκεντρώσεις πού γίνονταν στὸ σπίτι τοῦ κ. Μπίρη ὀφείλω στὸν κ. Λάππα, τὸν ὁποῖο εὐχαριστῶ θερμῶς.

2. Ἐπίσης κατὰ πληροφορία τοῦ κ. Λάππα.

3. Ἀθήνα 1961, σσ. 174, 200, 217, 225 - 226, 286.

4. Γ. Φ ο υ σ ά ρ α, «Ἡ μετεπαναστατικὴ Χαλκίδα στὰ ἀνέκδοτα Ἀπομνημονεύματα τοῦ Γεωργίου Ψύλλα», Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν, τ. Η' (1961), σσ. 122 - 151. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Φουσάρας (αὐτόθι, σ. 124) ἀφήνει νὰ ἐννοηθῇ ὅτι ὁ ἴδιος ἀντέγραψε τὰ τμήματα τῶν Ἀπομνημονευμάτων πού δημοσίευσε. Λέγει: «Μέσα στὰ χρόνια τῆς κατοχῆς μου εἶχε ἐπιτρέψει καὶ μένα (ὁ Ἀλ. Ψύλλας) ν' ἀντιγράψω τὰ δυὸ ἀποσπάσματα ὅπου ὁ Γεώργιος Ψύλλας μιλεῖ γιὰ τὶς δυὸ θητεῖες του σὰν Νομάρχης Εὐβοίας...»

5. Μητρῶον Α' Νεκροταφείου Ἀθηνῶν (Α' Ζώνη - Ἰον Τμῆμα), ἔκδ. Ἐ. Ἀ γ γ ε λ ο μ ά τ η - Τ σ ο υ γ κ α ρ ά κ η καὶ Δ. Τ σ ο υ κ λ ί δ ο υ - Π έ ν ν α, Ἀθήνα 1972, σ. 34.

6. Ν. Λ ο ύ ρ ο υ, «Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν χειρόγραφη καὶ ἀνέκδοτη Αὐτοβιογραφία τοῦ Γεωργίου Ψύλλα», Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 45 (1970), σσ. 11 - 22. Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ψύλλα δημοσίευσε (σὲ πρώτη παρουσίαση) καὶ ἡ Αἰ κ. Κ ο υ μ α ρ ι α - ν ο ῦ στὸ ἔργο τῆς Ὁ τύπος στὸν Ἀγῶνα, Ἀθήνα 1971, τ. Α', σσ. λς' καὶ νζ' - νη'. Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ Ἀπομνημονεύματα βρίσκονται καὶ σὲ ἄλλα ἔργα, ἀποτελοῦν ὅμως ἀναδημοσιεύσεις ἀπὸ μελέτες πού ἔχουν ἤδη ἀναφερθῇ.

Λούρου¹ αποφάσισε την δημοσίευση τῶν Ἀπομνημονευμάτων ἀπὸ τὸ Κέντρον Ἑρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ.²

Τὸ χειρόγραφο τῶν Ἀπομνημονευμάτων ἀγοράστηκε στὸ μεταξὺ (Μάιος 1970) ἀπὸ τὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, ὅπου ἤδη ἀπόκειται.

Τὸ Ἡμερολόγιο ποὺ ὁ Γεώργιος Ψύλλας ἔγραφε «ἐπὶ τινὰ ἔτη» καταχωρίζοντας σ' αὐτὸ «τὰ τρέχοντα τῆς ἡμέρας»,³ γιὰ τὸ ὁποῖο ἐπανειλημένως ἔγινε λόγος παραπάνω,⁴ δηλαδὴ τὰ δύο «δεδεμένα βιβλία» ἀπὸ τὰ ὁποῖα προέρχεται τμῆμα τοῦ χειρογράφου τῶν Ἀπομνημονευμάτων, δὲν γνωρίζω ἂν σώζεται ἀκόμη καὶ ποῦ βρίσκεται. Πάντως δὲν βρίσκεται στὸ ἀρχεῖο τῆς οἰκογενείας Ψύλλα, ὅπως προκύπτει ἀπὸ δήλωσή τοῦ κ. Ἀνδρέα Ψύλλα ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὑλικὸ ποὺ εὐγενῶς ἔθεσε ὑπ' ὄψη τοῦ κ. Λούρου καὶ ἐμοῦ, κανένα ἄλλο στοιχεῖο σχετικὸ μὲ τὸν Γεώργιο Ψύλλα ἢ τὸ ἔργο του δὲν ὑπάρχει στὴν κατοχὴ τῆς οἰκογενείας του.⁵

Τὸ ὑλικὸ⁶ αὐτὸ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐπιστολές, σημειώματα, ἀποκόμματα ἐφημερίδων κλπ. Τὰ σπουδαιότερα ἀπ' αὐτὰ εἶναι: α') Ἕνα ἀντίτυπο τῆς «Εἰδοποιήσεως» γιὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς *Εφημερίδος Ἀθηνῶν* (18 Ἰουλίου 1824). β') Αὐτόγραφη ἐπιστολὴ τοῦ Γ. Ψύλλα πρὸς τὸν Gropius (1/13 Αὐγούστου 1824) μὲ τὴν ὁποῖα τοῦ ἀποστέλλει τὸ παραπάνω ἀντίτυπο τῆς «Εἰδοποιήσεως» καὶ τοῦ ζητεῖ τὴν συμπαράστασή του γιὰ τὴν *Εφημερίδα Ἀθηνῶν*, «τὸ μικρὸν τοῦτο τοῦ καλοῦ σπέρματος». γ') Αὐτόγραφη ἐπιστολὴ τοῦ Γ. Ψύλλα πρὸς τὸν Ἰωάννη Βαρβάκη (4 Νοεμβρίου 1824) μὲ τὴν ὁποῖα τοῦ ζητεῖ νὰ βοηθήσῃ τὴν Φιλόμουσο Ἑταιρεία στὴν νέαν τῆς προσπάθειαν

1. Π.Α.Α., τ. 45 (1970), σ. 22.

2. *Αὐτόθι*, σσ. 309*, 373*.

3. Βλ. φ. 207α.

4. Βλ. σσ. κγ', κδ', κε', κς', κη'. Βλ. καὶ σ. 88, ὑποσ. 2.

5. Τὸ 1943 ὁ Δημήτριος Σισιλιᾶνος, στηριζόμενος σὲ στοιχεῖα ποὺ τοῦ ἔδωσε ὁ Ἀλέξανδρος Ψύλλας, ἔγραφε: «Ὁ Γ. Ψύλλας ἔγραψεν Ἡμερολόγιον τῆς ζωῆς του, ὅπερ κατέχει ὁ ἐγγονός του Ἀλέξ. Ψύλλας...» (Δ. Σισιλιᾶνου, «Αἱ παλαιότεραι Ἀθῆναι», ἐφημ. *Καθημερινή*, ἀρ. 9720 καὶ 9721 τῆς 14 καὶ 15 Δεκεμβρίου 1943). Ἄν ὁ Σισιλιᾶνος δὲν συγχέῃ τὸ Ἡμερολόγιο μὲ τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ψύλλα, ἡ πληροφορία του αὐτὴ ἀποτελεῖ μαρτυρία ὅτι τὸ Ἡμερολόγιο χάθηκε μετὰ τὸ 1943. Ὁ Σισιλιᾶνος ἐπανελάβε αὐτολεξεί τὴν παραπάνω πληροφορίαν δέκα χρόνια κατόπιν στὸ βιβλίον του *Παλαιαὶ καὶ νέαι Ἀθῆναι* (τ. Α', Ἀθήνα 1953, σ. 165), χωρὶς ὅμως νὰ λέγῃ ἂν ἐκ νέου ἐπαλήθευσε τὴν ἀκρίβειά της. Ἄν τοῦτο ἔγινε, ὁ *terminus a quo* μετατίθεται ἀπὸ τὸ 1943 στὸ 1953.

6. Τὸ ὑλικὸ αὐτὸ εἶχε ἐπίσης τεθῇ ὑπ' ὄψη τῶν Καμπούρογλου καὶ Γατόπουλου (βλ. παραπάνω, σσ. κθ', λα').

για τον «φωτισμόν τῶν νέων τῆς Ἑλλάδος» καὶ τὴν Ἑφημερίδα Ἀθηνῶν, «τὴν ὁποῖαν ἐκδίδω, μόνον καὶ μόνον μὲ σκοπὸν διὰ νὰ ὠφελήσω τὰς κατωτέρας τάξεις τοῦ λαοῦ τῆς Ἑλλάδος». ¹ δ') Αὐτόγραφο σημείωμα τοῦ Γ. Ψύλλα (ἀχρονολόγητο) σχετικὸ μὲ τὴν Ἱστορία (τῆς Ἐπαναστάσεως) τῶν Ἀθηνῶν ποὺ ἔγραφε. ² ε') Τὸ αὐτόγραφο σημείωμα τοῦ Νικολάου Λεβίδη (ἀχρονολόγητο), τὸ ὁποῖο παρετέθη *in extenso* σὲ προηγούμενες σελίδες. ³

Ἡ Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν ἢ τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Ἀθηνῶν, τὴν ὁποία, σύμφωνα μὲ τὸ ὑπ' ἀρ. δ' σημείωμα, ἐτοίμαζε ὁ Γ. Ψύλλας, πρέπει νὰ ἦταν, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ σημείωμα, ἔργο πολυσέλιδο, ποὺ ὅμως δὲν μοῦ εἶναι γνωστὸ οὔτε ἂν ὠλοκληρώθηκε οὔτε ἂν σώζεται. ⁴

Ἀπὸ γλωσσικὴ ἄποψη τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ψύλλα, γραμμένα σὲ ἀπλὴ καθαρεύουσα, εἶναι κείμενο ὁμαλὸ στὸ μεγαλύτερο μέρος του. Παρουσιάζουν ὥστόσο ὠρισμένες ἀδυναμίες, ποὺ πρέπει νὰ σημειωθοῦν.

Τὰ ὀρθογραφικὰ σφάλματα δὲν λείπουν. Μερικὰ ἀπ' αὐτά, πού, ἔνεκα τῆς ἐπαναλήψεώς τους ἢ ἄλλου λόγου, δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδοθοῦν σὲ παραδρομή, εἶναι: ἐπανειλημένως, ἐξερᾶν, μονήδριον, ἀλάξω, στρῶμμα, κεκμηκεῖαν, Τουρκοκρατεῖαν, οἶωνε, ἐνεθάρυνε, ὀρθώτερον, ἐμαυτὸν κλπ.

Τὸ εὐφωνικὸ ν στὸ τρίτο ἐνικὸ πρόσωπο τῶν ρημάτων δὲν χρησιμοποιεῖται μὲ συνέπεια.

Ὁρισμένοι τύποι, ἰδίως ρηματικοί, ἐναλλάσσονται μὲ ἄλλους, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἑλλειψὴ ὁμοιομορφίας. Π.χ. ἔμαθα (φ. 2α) – ἔμαθον (φ. 26α),

1. Βλ. τὴν «Εἰδοποίηση» καὶ τὶς ἐπιστολὲς πρὸς τὸν Gropius καὶ τὸν Βαρβάκη εἰς Γ α τ ὁ π ο υ λ ο υ, «Τὰ ἀνέκδοτα Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ἀθηναίου ἀγωνιστοῦ Γ. Ψύλλα», ἔ.ἀ., σσ. 819 - 822.

2. Τὸ περιεχόμενον τοῦ σημειώματος αὐτοῦ εἶναι τὸ ἐξῆς: *Recto*: «Εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν (Γ.Ψ.) φέρονται σημεῖα τινὰ εἰς σχολίασιν, | τὰ ἐξῆς: | α. Βρίκιον Ἀθηνᾶ ἐξ Ὑδρας σελ. Β. | β. ἡ αὐταδέλφη μου Ἀγάθη Ψύλλα σελ. Δ. | γ. Χ' Ζαχαρίτζας σελ. Ζ. | δ. Καῦράκ ἡ Μουσουλὸν οἰκία σελ. Ζ. | ε. Ἀστυνομία Γράιτζ σελ. Η. | ζ. Ἀστυνόμος Τεργέστης ἐν οἰκίᾳ Ζωγράφου σελ. Η. | η. Ζωγράφος Νικόλαος σε(λ.) Θ. | θ. οἱ λόγοι τοῦ Ζωγράφου περὶ τῆς συνδρομῆς τοῦ Καποδιστρίου σε(λ.) Θ. | ι. ὁ Χ' Ζαχαρίτζας ὀνομασθεὶς τουρκολάτρης εἰς Αἴγιναν, Ι. | Κ. Σατραπεῖα Εὐβοίας ἐν σελ. 6 τοῦ τετραδίου 4. | Λ. ἐκκλησίᾳ Ἀγίας σελ. ὁμ. | Μ. Μασσῶν καὶ Ρεβελάκης σελ. 3 ὁμ. | Ν. βασκανθῶ (βασκαν(ία)) σελ. 4 ὁμ. | Ξ. Μελέτης, Φυλὴ σελ. 4 τοῦ 5ου φυλλαδίου. | Ο. Μωρὰ σχέδια πολεμικὰ σελ. α φυλλαδίου 6. | Π. ἡ μυστηριώδης ἀρχὴ τῶν Φιλικῶν σελ. β τοῦ φυλλαδίου 6. | Ρ. ὀπλαρχηγοὶ χωρίων Ἀττικῆς σελ. 3 φυλλ. 6. | Σ. Σελ. 512 εἰς τὸ τέλος περὶ ἐκλογῶν ἐν Σίφνῳ.» *Verso*: «Περὶ σχολίων ἀναγκαίων διὰ τὴν ὑπ' ἐμοῦ γραφομένην Ἱστορίαν τῆς ἐπαναστάσεως Ἀθηνῶν.»

3. Βλ. παραπάνω, σσ. κη'-κθ'.

4. Βλ. καὶ Σ ι σ ι λ ι ἄ ν ο υ, «Λί παλαιότεραι Ἀθῆναι», *Καθημερινή*, ἀρ. 9721, 15 Δεκεμβρίου 1943· καὶ τοῦ ἰ δ ί ο υ, *Παλαιαὶ καὶ νέαί Ἀθῆναι*, τ. Α', σ. 165.

εἶχα (φ. 19α) – εἶχον (φ. 19α), ἐγνώριζα (φ. 19α) – ἐγνώριζον (φ. 18β), ἦτον (φ. 63α) – ἦν (φ. 62β), ἦτον (φ. 32β) – ἦσαν (φ. 37α), εἰσῆγαγεν (φ. 36α) – εἰσῆγεν (φ. 2β), συνεβούλευσε (φ. 6α) – ἐσυμβούλευσε (φ. 31α), προσεπάθησε (φ. 12β) – ἐπροσπάθουν (φ. 12β), ἐπαναλαμβάνετο (φ. 8β) – ἐπανελάμβανον (φ. 24α). Ἰδιαίτερα χτυπητὴ εἶναι ἡ ποικιλία τῶν τύπων μὲ τὸ ρῆμα θέλω ὡς βοήθητικό. Π.χ. θέλω ὑποχρεώσω (φ. 157α), θέλω ὑποχρεώσει (φ. 157α), θέλει κάμω (φ. 173α), θέλεις καθυποβληθῆς (φ. 141β), θέλετε δυνηθῇ (φ. 126β), θέλει στεφανωθῇ (φ. 46α), θέλει λάβωσι (φ. 149β), θέλουσιν ἐξασκήσει (φ. 149β). Τὸ ἀριθμητικὸ δύο ἀπαντᾷ ἄλλοτε μὲ ω (τὶς περισσότερες φορές) καὶ ἄλλοτε μὲ ο. Τέλος ἃς ἀναφερθοῦν οἱ τύποι τῶνομα (φφ. 22α, 24β καὶ *passim*) – τοῦνομα (φ. 103β), Πανεπιστημεῖον (φφ. 21β, 25α καὶ *passim*) – Πανεπιστήμιον (φφ. 190α, 192α), Κωλέτης – Κολέτης – Κολέττης (*passim*).

Ἐπίσης δὲν λείπουν οἱ ἀδυναμίες ὡς πρὸς τὴν σύνταξη ἢ τὴν διατύπωση. Π.χ. βλ. τὴν ἀπόλυτη ὀνομαστικὴ τοῦ φ. 44α («... διαβαῖνον... τρεχαντήριον...», ἔκρινα...), τὸ ἀναπόδοτο τοῦ φ. 59β («Ἀπῆλθον... Νοῦτζον»), τὴν ἀδέξια διατύπωση στὰ φφ. 52α («Οὕτω παρ' ἡμῶν... δὸν μου τὸ σῶμα») καὶ 58α («Ἀλλ' αἶφνης... τοῦ Δημητρίου»). τὴν χρήση τοῦ ρήματος συνοδεύομαι μὲ τὴν πρόθεσιν μετὰ στὰ φφ. 142β, 144β καὶ 191β. Πρέπει ἀκόμη νὰ ἀναφερθῇ ὁ συμφυρμὸς ποὺ σὲ ὠρισμένες περιπτώσεις γίνεται ἀνάμεσα στὸν πλάγιον καὶ τὸν εὐθύ λόγον. Π.χ. βλ. φφ. 11α («Τῶ ἀπεκρίθησαν... ἐπ' ἐκκλησίας») καὶ 53β («Ὁ δὲ Ἐλβετὸς... φυλακίσῃς»).

Τέλος ἀδυναμίες παρουσιάζουν ἡ στίξις καὶ ἡ παραγραφοποίησις τοῦ κειμένου, τὸ ὁποῖον, σημειωτέον, δὲν ἔχει διαιρεθῇ ἀπὸ τὸν συγγραφέα σὲ κεφάλαια ἢ ἄλλες ἐνότητες.

Κατὰ τὴν ἐκδοσὴ τὰ ὀρθογραφικὰ σφάλματα διωρθώθηκαν σιωπηρῶς (π.χ. ἀλάξω – ἀλλάξω, φ. 65α), ἐκτὸς ἀπὸ τὶς περιπτώσεις ποὺ εἶναι ἀντιληπτὰ καὶ ἀκουστικῶς, π.χ. κρατῶντα (φ. 1β), παρηνόμησαν (φ. 118β). Ἔτσι, σύμφωνα μὲ τὸν κανόνα αὐτόν, τὸ περὶ ἑμαυτοῦ διωρθώθηκε σὲ περὶ ἑμαυτοῦ (φ. 84β), ἀλλὰ τὸ μεθ' ἑμαυτοῦ (φ. 87α) ἔμεινε ἀδιόρθωτο. Ἐπίσης ἀμετάβλητοι ἔμειναν οἱ τύποι ἦτο - ἦτον. Στὰ ἄλλα ρήματα ὡστόσο ἡ ἀνωμαλία ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τοῦ εὐφωνικοῦ ν στὸ τρίτον ἐνικὸ πρόσωπον τακτοποιήθηκε σιωπηρῶς. Στὰ κύρια ὀνόματα ἀκολουθήθηκε ἡ ἐπικρα-

τοῦσα σήμερα ὀρθογραφία. Οἱ βραχυγραφίες ποὺ κρίθηκε ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀναλυθοῦν ἀναπτύχθηκαν ἐντὸς παρενθέσεως (π.χ. βλ. Σταῦρ'' – Σταῦρ(ος), φ. 79β). Δὲν ἀναπτύχθηκαν οἱ συγκεκομμένες λέξεις (π.χ. βλ. Σπυρ., φ. 79β).

Τὰ συντακτικὰ σφάλματα διωρθώθηκαν, ὅπου τοῦτο ἦταν δυνατὸ νὰ γίνῃ μὲ τὴν προσθήκη, τὴν ἀφαίρεση ἢ τὴν ἀντικατάσταση μιᾶς ἢ δύο λέξεων, δηλαδὴ χωρὶς πολλὰς ἀλλαγές. Σ' ὅλες ἀνεξαιρέτως τὶς περιπτώσεις οἱ προσθεῖκες τέθηκαν σὲ ἀμβλυγώνιες ἀγκύλες (< >)¹ καὶ οἱ ὀβελισμοὶ σὲ ὀρθογώνιες ([ ]). Οἱ ἀντικαταστάσεις δηλώθηκαν σὲ ὑποσημειώσεις, ὅπου, μετὰ τὴν ἐνδειξη χφ., ἀναφέρονται οἱ τύποι τοῦ χειρογράφου.

Ἐπίσης διωρθώθηκαν ἡ στίξις καὶ ἡ παραγραφοποίηση, καὶ τὸ κείμενο διαιρέθηκε σὲ 14 ἐνότητες. Πρὶν ἀπὸ κάθε ἐνότητα προστέθηκε κεφαλαιώδης περίληψη τοῦ περιεχομένου της.

Οἱ ὑποσημειώσεις ἔχουν εἰδικὸ χαρακτήρα: κυρίως ἀναφέρονται στὶς ἰδιοτυπίες τοῦ χειρογράφου καὶ στὶς διορθώσεις τοῦ ἐκδότη καὶ παραπέμπουν σὲ ἔγγραφα ἢ ἄλλα κείμενα τῶν ὁποίων γίνεται μνεία στὰ Ἀπομνημονεύματα. Σὲ πολλές περιπτώσεις βοηθοῦν, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, στὴν χρονολόγηση γεγονότων γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν δίδονται ἐπαρκῆ χρονολογικὰ στοιχεῖα στὸ κείμενο.

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὶς παραπεμπτικὲς ἐνδείξεις (ἀριθμοὺς ἐντὸς παρενθέσεως ἢ ἀπλὲς παρενθέσεις, χωρὶς ἀριθμοὺς) ποὺ ὑπάρχουν μετὰ ἀπὸ ὠρισμένες λέξεις τοῦ χειρογράφου, ὁ Ψύλλας εἶχε τὴν πρόθεση νὰ συνοδεύσῃ τὰ Ἀπομνημονεύματά του μὲ ἐπεξηγηματικὲς σημειώσεις, ποὺ δὲν γνωρίζω ἂν τελικὰ τὶς συνέταξε. Οἱ ἐνδείξεις αὐτὲς δηλώθηκαν στὴν ἔκδοση μὲ ἀστερίσκους (π.χ. βλ. τὴν λέξη περιβόλου* στὸ φ. 8β). Οἱ ἐλάχιστες ὑποσημειώσεις τοῦ χειρογράφου δόθηκαν καὶ στὴν ἔκδοση ὑπὸ μορφὴν ὑποσημειώσεων, στὶς ὁποῖες προτάχθηκε ἡ ἐνδειξη Ὑποσ. χφ. (π.χ. βλ. σ. 79, ὑποσ. 2).

Θερμῶς εὐχαριστῶ ὅλους ὅσοι μ' ὁποιοδήποτε τρόπο μὲ βοήθησαν στὴν ἔκδοση τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Γεωργίου Ψύλλα. Εἰδικώτερα

1. Τὰ γράμματα ποὺ ἀποκόπηκαν ἀπὸ τὸ χειρόγραφο, ὅταν ὠρισμένα τμήματα τῶν Ἀπομνημονευμάτων ἀποσπᾶσθαι ἀπὸ τὸ Ἡμερολόγιο (βλ. παραπάνω, σ. κγ'), ἔχουν ἐπίσης τεθῇ σὲ ἀμβλυγώνιες ἀγκύλες, ἀλλ' ἔχουν τυπωθῇ μὲ πλάγια στοιχεῖα.

εὐχαριστῶ τοὺς Διευθυντὲς καὶ τὸ προσωπικὸ τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους, τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς καὶ τῶν Κέντρων Ἑρεῦνης τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν γιὰ τὰ ποικίλα βοηθήματα ποὺ ἔθεσαν στὴν διάθεσή μου καὶ γιὰ τὴν προθυμία μὲ τὴν ὁποία δέχτηκαν νὰ μὲ διαφωτίσουν σὲ διάφορα εἰδικὰ ζητήματα ποὺ ἀνέκυψαν κατὰ τὴν ἔκδοση. Ἐπίσης εὐχαριστῶ τὸν κ. Ἀνδρέα Ψύλλα, δισέγγονο τοῦ συγγραφέα τῶν Ἀπομνημονευμάτων, τὴν κ. Δέσποινα Θεμελῆ Κατηφόρη καὶ τὸν κ. Χρῆστο Λοῦκο γιὰ τὸ σχετικὸ μὲ τὸν Γεώργιο Ψύλλα ὑλικό, ἀνέκδοτο ἢ ἐκδεδομένο, ποὺ μοῦ ὑπέδειξαν ἢ μοῦ παρεχώρησαν. Εὐχαριστῶ ἀκόμη ὅλους τοὺς συνεργάτες μου στὸ Κέντρον Ἑρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ γιὰ τὴν πρόθυμη καὶ οὐσιαστικὴ βοήθειά τους σ' ὅλες τὶς φάσεις τῆς ἐργασίας μου. Τέλος ἐπιθυμῶ ἰδιαιτέρως νὰ εὐχαριστήσω τὸν κ. Πέτρο Μάτση γιὰ τὴν σύνταξη τοῦ εὐρετηρίου καὶ τὴν διόρθωση τῶν τυπογραφικῶν δοκιμίων.

Ε. ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΑ

- φ. : φύλλο
- φφ. : φύλλα
- χφ. : τὸ χειρόγραφο τῶν Ἀπομνημονευμάτων
- * : παραπεμπτικὴ ἔνδειξη στὸ χφ. χωρὶς ἀντίστοιχη σημείωση (βλ. σ. λζ')
- < > : προσθήκες τοῦ ἐκδότη (βλ. καὶ σ. λζ', ὑποσ. 1)
- [ ] : ὀβελιστέα, κατὰ τὸν ἐκδότη
- ( ) : ἀνάπτυξη βραχυγραφίας, ὅταν στὴν παρένθεση περικλείεται τμῆμα λέξεως
- (***) : φθορὰ στὸ χφ.

Πρακτικά : Πρακτικά τῶν συνεδριάσεων τῆς Γερουσίας (βλ. καὶ σ. 274, ὑποσ. 2).

Σημ.—Στὶς χρονολογίες γίνεται γενικὰ χρῆσις τοῦ παλαιοῦ ἢ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου. Στὶς λίγες περιπτώσεις ποὺ χρησιμοποιήθηκε τὸ νέο ἢ Γρηγοριανό, τοῦτο δηλώθηκε μὲ τὴν ἔνδειξη (ν. ἡ.). Τὰ δύο ἡμερολόγια χρησιμοποιήθηκαν συγχρόνως μόνο ὅπου εἰδικοί λόγοι τὸ ἀπαιτοῦσαν.

[illegible]

Γ. Ψύλλα, Ἀπομνημονεύματα (φ. 137^β)

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΨΥΛΛΑ
ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΜΟΥ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Α' ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΧΡΟΝΙΑ (1801–1816)

Οί γονεῖς τοῦ Ψύλλα.— Ὁ Ψύλλας σὶ τὸ γραμματοδιδασκαλεῖο τοῦ ἐφημερίου Βησσαρίωνος.— Στὸ σχολεῖο Κουβελάνου.— Στὴν σχολὴ Ντέκα.— Στὴν οἰκίαν Μαρμαροτούρη.— Χειροτονεῖται ἀναγνώστης.— Τὸ πάθος του γιὰ τὸ κολύμπι.— Ἡ φτώχεια τῆς οἰκογενείας του.— Διακοπὴ τῶν σπουδῶν του.— Στὸ Μοναστήρι τῆς Ἀγίας Τριάδος.— Ἐπανάληψη τῶν σπουδῶν του.— Ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία.— Ὁ διδάσκαλος Διονύσιος Πύρρος ὁ Θετταλός.— Βραβεῖο στὶς δημόσιες ἐξετάσεις τῆς σχολῆς Ντέκα.— Ἐντύπωση ἀπὸ τὸν λόγο του στὴν καθομιλουμένη.— Ὁμιλία στὴν ἐκκλησία κατὰ τὴν ἑορτὴ τοῦ Ἀγίου Παντελεήμονος.— Ὑπότροφος τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας γιὰ σπουδὲς στὴν Εὐρώπη.

Ἐνθυμοῦμαι¹ ὅτι ὁ πατήρ μου Παντολέον Ψύλλας² ἦτον ἀπὼν εἰς 1^a
τὴν Αἴγυπτον, στρατολογηθεὶς³ ὡς ναυτικός στρατιώτης εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Πύλης κατὰ τῆς ἐν Αἰγύπτῳ τῶν Γάλλων κατοχῆς. Ἐνθυμοῦμαι ὅτι ἡ μήτηρ μου Ἰσιδώρα, τοῦ γένους Καλλιανιδῶν⁴, ἐπροσπάθει νὰ με τοποθετήσῃ εἰς τὸ ἐργαστήριον ὑποδηματοποιῶν τινος, γνωρίμου τῆς καὶ φίλου ἴσως τοῦ πατρός μου (ὅστις ἐπρομήθευεν αὐτῇ τὰ ὑποδήματα αὐτοῦ), καὶ διὰ νὰ μὴ τρέχω εἰς τοὺς δρόμους ἀτακτῶν καὶ διὰ νὰ διδαχθῶ καὶ τὴν τέχνην τοῦ ὑποδηματοποιῶ.

Ἀλλὰ πάλιν ἐνθυμοῦμαι ὅτι, ἔχων φίλον καὶ συμπαίκτηρα τὸν πρωτό-

1. Στὸ φ. 1α τοῦ χφ., πρὶν ἀπὸ τὸν πρῶτον στίχον τοῦ κειμένου, σημειώνονται : ὁ τίτλος «Ἀπομνημονεύματα τοῦ βίου μου (Γεωργίου Ψύλλα)» καὶ ἡ χρονολογικὴ ἑνδειξὴ «Ἰούνιον (1868) ἔγραφον».

Ὁ τίτλος «Ἀπομνημονεύματα τοῦ βίου μου» ἐπαναλαμβάνεται καὶ στὰ φφ. 7α, 28α, 32α, 37α, 38β–39α, 40α, 41α–82β, 84α–86α, 87α–115β, 116β–155α, 158α, 160α, 162α–207α.

Ἡ ἑνδειξὴ «Ἰούνιον (1868) ἔγραφον» ἀφορᾷ στὸν χρόνον συγγραφῆς τῶν φφ. 1α–6β. Γιὰ τὸν χρόνον συγγραφῆς τοῦ ὑπολοίπου κειμένου βλ. φ. 207α.

2. Βλ. μνεία τοῦ «Παντελέου Ψύλλα» στὴν ἀπὸ 23 Αὐγούστου 1801 ἐπιστολὴ τῆς γυναίκας του καὶ ἐννέα ἄλλων Ἀθηναίων γυναικῶν πρὸς τοὺς προκρίτους τῆς Ὑδρας (Ἀρχεῖον τῆς Κοινότητος Ὑδρας 1778–1832, ἐκδ. Ἀ. Λιγνίου, τ. Α', Πειραιεὺς 1921, σσ. 265–266). Ἐπίσης βλ. μνεία τοῦ «Παντελείου Ψύλλα» καὶ τῆς κόρης του «Ἀγαθῆς» σὲ πωλητήριο τοῦ 1825 (Ὁ Κώδιξ τοῦ Νοταρίου Ἀθηνῶν Παναγῆ Πούλου, 1822–1833, ἐκδ. Γ. Πετρόπουλου, Ἀθήνα 1957, σ. 328).

3. Ἀρχὲς τοῦ 1801 (βλ. Ἀρχεῖον τῆς Κοινότητος Ὑδρας, τ. Α', σ. 265, σὲ συσχετισμὸν μὲ τίς σσ. 237, 240, 241, 257, 273–274, 285).

4. Ἡ Καλλιανιδῶν (Κώδιξ τοῦ Νοταρίου Ἀθηνῶν Παναγῆ Πούλου, σ. 660).

1^β

τοκον υἱὸν τοῦ γείτονος Ἐλευθερίου Μανδρᾶ, τέκτονος καὶ κτηματίου, καὶ ζητήσας αὐτὸν Δευτέραν τινὰ τῆς ἐβδομάδος καὶ μὴ εὐρὼν αὐτὸν εἰς τὴν οἰκίαν του, πληροφορηθεὶς δὲ παρὰ τῆς μητρός του ὅτι ἐτοποθετήθη εἰς τὸ σχολεῖον¹ τὸ ὁποῖον διεύθυνεν ὁ τῆς ἐνορίας | ἐφημέριος Βησσαρίων, οἰκονόμος τὸ ἀξίωμα καὶ πνευματικὸς καὶ ράπτῃς ἐνταυτῷ χωρικῶν ἐνδυμάτων, κατοικῶν δὲ καὶ διδάσκων καὶ ἐργαζόμενος ἐντὸς τοῦ εὐρυχώρου τῆς ἐκκλησίας περιβόλου, προσῆλθον καὶ ἐγώ, μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ἴδω τὸν φίλον μου Μῆτρον², καί, κύψας παρὰ τὴν θύραν τοῦ διδακτηρίου, εἶδον αὐτὸν καθήμενον μεταξὺ πολλῶν καὶ ἄλλων παιδίων καὶ κρατῶντα (*sic*) εἰς χεῖρας τὴν πινακίδα. Τότε ὁ ἐφημέριος καὶ διδάσκαλος, ὅστις ἐγνώριζεν ἴσως ὅλα τὰ μέλη τῶν οἰκογενειῶν τοῦ μικροῦ ποιμνίου τῆς ἐνορίας του, κατανοήσας με, καλεῖ ἐξ ὀνόματος νὰ τὸν πλησιάσω καὶ νὰ ἀποφασίσω νὰ μάθω γράμματα. Μὲ ἐκάθισε πλησίον του, μοὶ προσέφερεν ὀλίγα σῦκα καὶ μοῦ ἔγραψεν εἰς τὴν πινακίδα (καταχρηστικῶς πελεκίδα) τὰ 24 γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου καὶ μετ' ὀλίγου στιγμᾶς, ἰδὼν ὅτι ἐξέμαθον τὸ τακτικὸν ἀλφάβητον, μοῦ ἔγραψε καὶ τὸ σύνθετον, δηλ. αω, βψ κ.τ.λ. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο μέχρι τῆς μεσημβρίας τὸ | ἔμαθα καὶ ἐγνώρισα καλῶς τὰ γράμματα, ὅτε ἡ μήτηρ μου, ἀναζητοῦσά με εἰς τὰς γειτονικὰς οἰκίας, ἦλθεν εἰς τὸ σχολεῖον καὶ με εὗρε παρὰ τὸ πλάγιον τοῦ διδασκάλου, μεταξὺ τῶν 15-20 παιδίων τῶν διδασκόμενων τὰ γράμματα. Τότε δὲ προετράπη καὶ αὕτη ἀπὸ τὸν διδάσκαλον νὰ μοὶ ἀγοράσῃ ἀμέσως μίαν φυλλάδα (οὕτως ὠνομάζετο τὸ πρῶτον ἐντυπον βιβλίον τῆς μαθήσεως τῶν γραμμάτων), τὴν ὁποίαν καί, ἀμέσως ἀγοράσασα, μοὶ ἔφερεν ὁμοῦ μὲ τὸ πρόγευμά μου.

Οὕτω λοιπὸν ἄρχισα τὰ μαθήματά μου, τὰ ὁποῖα ἐντὸς ἐνὸς ἔτους καὶ ὀλιγώτερον ἐτελείωσα, διδαχθεὶς μετὰ τὴν φυλλάδα τὴν Ὀκτώηχον καὶ τὸ Ψαλτήριον καὶ ἐπρόκειτο³ πλέον νὰ διδαχθῶ καὶ τὸν Ἀπόστολον λεγόμενον, τὰς Πράξεις δηλ. τῶν Ἀποστόλων καὶ τὰς Ἐπιστολάς κ.τ.λπ., ὅλα ταῦτα διδασκόμενα τότε εἰς ἐκμάθησιν τῶν γραμμάτων, ἀλλὰ χρησιμεύοντα

1. Γιά τὰ σχολεῖα τῶν Ἀθηνῶν βλ. τὴν ἐπόμενη μελέτη, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία : Τ. Γριτσοπούλου, *Διάγραμμα τῆς ἱστορίας τῶν σχολείων τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν*, Ἀθήνα 1964 (ἀνάτυπο μὲ νέχ σελίδωση ἀπὸ τὸ περιοδικὸ Ἀθηναϊκά, τεύχη 28 καὶ 29).

2. Βλ. μνεία τοῦ Μήτρου Μανδρᾶ στὸν Κώδικα τοῦ Νοταρίου Ἀθηνῶν Παναγῆ Πούλου, σσ. 127, 230-231.

3. Χφ. προκειμένου.

συγχρόνως καὶ εἰς ἀνάγνωσιν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐκ μέρους τῶν παιδίων τῶν ἐνοριῶν. Ἡ πτωχή μου μήτηρ ὅμως ἡ δὲν εὔρεν Ἀπόστολον νὰ μοῦ ἀγοράσῃ ἡ δὲν ἠδύνατο δι' ἀνέχειαν καί, ζητήσασα νὰ δανεισθῇ ἀπὸ τὴν γειτονικὴν οἰκίαν τῆς χήρας Ντέκα κανὲν ἀντίτυπον, ἤκουσε | παρ' αὐτῆς ^{2β} ὅτι ἦτο πλέον περιττὸν νὰ διαμένω ἀκόμη εἰς τὸ γραμματοδιδασκαλεῖον, ὡς γνωρίζων ἤδη ἐντελῶς τὴν ἀνάγνωσιν, παρεκινήθη δὲ συγχρόνως νὰ μὲ εἰσάξῃ εἰς ἓν τῶν ἐλληνικῶν σχολείων, καὶ οὕτω μὲ εἰσῆλθεν εἰς τὸ τοῦ διδασκάλου Κουβελάνου, κείμενον ἀκριβῶς κατὰ τὴν θέσιν ὅπου σήμερον ἴσταται τὸ ὠρολόγιον τῆς πόλεως ¹.

Ἐκεῖθεν δὲ μετὰ ἓν ἡ δύο περίπου ἔτη μὲ εἰσῆλθεν εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ διδασκάλου Ἰ. Βενιζέλου, τὸ οἰκοδομηθὲν κατὰ τὸ 1750 ἔτος ², καὶ ἐτέθην ὑπὸ τὴν ὑποτροφίαν τοῦ Ἡγουμένου τῆς Μονῆς Πετράκη, τοῦ ἀοιδίου Διονυσίου ³. Καὶ ἐνταῦθα διέμεινα μέχρι τοῦ 1816 ἔτους, ἀκούσας τὰ τε ἐκεῖ διδασκόμενα μαθήματα κατὰ πρῶτον μὲν παρὰ τοῦ Ἰ. Βενιζέλου ⁴, δεύτερον παρὰ τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἀδελφοῦ τοῦ μόνου ἐπιζώντος ἐκ τεσσάρων ἀδελφῶν Ἀναργύρου Πετράκη, μετὰ τὴν ἀποβίωσιν τοῦ Βενιζέλου, καὶ κατόπιν παρὰ τοῦ Ἰ. Παλαμᾶ, καὶ τὴν ἀριθμητικὴν, γεωμετρίαν καὶ μέρος βοτανικῆς καὶ γεωγραφίας παρὰ τοῦ Διονυσίου Πύρου, διδάξαντος κατὰ τὸ 1814(?) ⁵. Δὲν εὐρίσκει τις εἰς τὴν τυχαίαν ταύτην ἐκπαίδευσίν μου ἀναλογίαν τινὰ ὡς πρὸς τὴν συνάντησιν τοῦ Σωτῆρος μὲ τὸν Ξενοφῶντα, τοῦ ἐφημερίου δηλ. καὶ ἐμοῦ; |

Σχόλιον Αον. Γνωρίζω ἐκ παραδόσεως ὅτι τὸ σχολεῖον τὸ λεγόμενον τοῦ Κουβελάνου ⁶ ^{3α} ἦτον ἐξ ἀρχῆς οἰκία ἰδιωτικὴ Ἀθηναίου ⁷ ὅστις, ἐκπαιδευθεὶς δὲν γνωρίζω ποῦ ⁸, ἐκτὸς

1. Παραπομπὴ χφ. στὸ Σχόλιον Αον (βλ. παρακάτω). Γιὰ τὸ ρολοὶ τῆς πόλεως βλ. Δ. Κ α μ π ο ὕ ρ ο γ λ ο υ, Αἰ παλαιαὶ Ἀθῆναι, Ἀθήνα 1922, σσ. 126-127.

2. Παραπομπὴ χφ. στὸ Σχόλιον Βον (βλ. παρακάτω).

3. Παραπομπὴ χφ. στὸ Σχόλιον Γον (βλ. παρακάτω).

4. Ὁ Ἰωάννης Βενιζέλος (Μπενιζέλος) ἔγραψε «Ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν», τὴν ὁποία βλ. (ἀνασυγκροτημένη) εἰς Θ. Ν. Φ ι λ α δ ε λ φ έ ω ς, Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἀπὸ τοῦ 1400 μέχρι τοῦ 1800, Ἀθήνα 1902, τ. Β', σσ. 263-313. Πβλ. αὐτόθι, τ. Β', σσ. 255-263· καὶ Γ ρ ι τ σ ο π ο ὕ λ ο υ, ἔ.ἀ., σσ. 17-18.

5. Τὸ ἐρωτηματικὸ εἶναι τοῦ χφ.

6. Σαμουήλ Κουβελᾶνος. Γι' αὐτὸν βλ. Φ ι λ α δ ε λ φ έ ω ς, ἔ.ἀ., τ. Β', σσ. 231, 247, 267.

7. Ὁ Ἀθηναῖος αὐτὸς ἦταν ὁ Γρηγόριος Σωτήρης ἡ Σωτηριανός, ποὺ κατόπιν ἔγινε Μητροπολίτης Μονεμβασίας. Γι' αὐτὸν καὶ γιὰ τὸ σχολεῖο ποὺ ἱδρυσε στὴν Ἀθήνα βλ. Μ π ε ν ι ζ έ λ ο υ, «Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν», ἔ.ἀ., τ. Β', σσ. 266-267· Φ ι λ α δ ε λ φ έ ω ς, ἔ.ἀ., τ. Β', σσ. 209-231· Κ. Μ π ό ν η,

τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ἐπανελθὼν εἰς τὴν πατρίδα του, προσέλαβε μαθητὰς εἰς τὴν ἰδίαν τοῦ οἰκίαν, μετὰ δέ τινα χρόνον, χειροτονηθεὶς ἀρχιερεὺς καὶ διορισθεὶς Ἐπίσκοπος (Μονεμβασίας, νομίζω), ἀφιέρωσε τὴν οἰκίαν του ταύτην εἰς τὴν κοινότητα τῶν Ἀθηναίων, συσκευασμένην ἐντελῶς εἰς σχολεῖον καὶ προικισμένην μὲ βιβλιοθήκην καὶ μὲ ὄργανα καὶ σφαίρας γεωγραφικὰς καὶ ἀστρονομικὰς, ὡς ἐγὼ ἔφθασα νὰ ἴδω αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς. Ἴσως δὲ καὶ μέχρι τινὸς ἐμισθοδότηι αὐτὸς οὗτος τοὺς κατὰ καιρὸν διδασκάλους, ὧν εἷς ὑπῆρξε καὶ τις Δημήτριος Βόδας¹ ἐξ Ἡπείρου. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀποβίωσιν τοῦ διδασκάλου Κουβελάνου τὸ μὲν σχολεῖον τοῦτο ἐγκα(τε)λείφθη, καὶ ἡ διδασκαλία τῶν νέων συνεκεντρώθη εἰς τὸ τοῦ Ἰ. Ντέκα, ὅπου μετεκομίσθησαν καὶ τὰ βιβλία καὶ τὰ λοιπὰ ἀντικείμενα. Ἡ εἴσοδος εἰς τὸ σχολεῖον τοῦτο εὐρίσκετο ἀπέναντι πλατείας τινὸς εὐρυχώρου, ἐχούσης περίξ πολλὰ|
3^β τουρκικὰ καφενεῖα, εἰς τὰ ὅποια διημέρευον καὶ ἀκόμη διενυκτέρευον μόνον οἱ ἐκ τῶν Ὀθωμανῶν προκριτότεροι καὶ πλουσιώτεροι, ἀλλ' οὐδεὶς ἐκ τῶν Ἑλλήνων, καὶ διὰ τοῦτο βεβαίως ἐγένεν ἀνάγκη νὰ ἐγκαταλειφθῇ τὸ σχολεῖον ἐκεῖνο, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἡ κοινότης δὲν ἔπραξε πρότερον, μὴ θέλουσα νὰ λυπήσῃ τὸν πρὸ πολλοῦ χρόνου διδάσκοντα ἐκεῖσε γέροντα ἱερέα καὶ πνευματικὸν Κουβελᾶνον, ὅστις ἄλλοτε ἐδίδαξε καὶ εἰς Κέα ἐὺδοκίμως καὶ τοῦ ὁποίου μαθητὴς ἐχηρμάτισε καὶ ὁ Ἰάκωβος Ρώτας.

Σχόλιον Βον. Τὸ σχολεῖον τοῦτο ἀποδομήθη ἀπὸ τὸν ἐν Βενετίᾳ ἐμπορευόμενον Ἰ. Ντέκαν² κατὰ τὸ 1750, ὡς ἡ ἐπιγραφὴ³ ἣτις σώζεται μέχρι σήμερον εἰς τὸ σχολεῖον τοῦτο, ἥδη μετασχηματισθὲν εἰς δύο οἰκίας ἀπέναντι τῆς οἰκίας Δημ. Καλλιφρονᾶ. Τὸ σχέδιον τῆς σχολῆς ταύτης, καλουμένης τότε ὑπὸ τοῦ λαοῦ Διδασκαλεῖον ἢ Δασκαλεῖον, εἶχεν|
4^α ὡς ἐξῆς. Εἰσερχόμενός τις εἰς αὐτὴν, ἀπὸ τῆς αὐτῆς εὐρύχωρον, ἔχουσαν ἐν μέσῳ πηγάδιον, δεξιόθεν δὲ καὶ ἀριστερόθεν ἦσαν οἰκοδομημένα δώδεκα δωμάτια, ἀνὰ ἑξ εἰς ἐκάστην πλευράν. Ἀπέναντι εὐρίσταντο ἐπὶ μὲν τῶν κατωγείων ἀριστερόθεν εὐρύχωρον μαγειρεῖον καὶ δεξιόθεν τραπεζαρεῖον καὶ παρ' αὐτὸ σιταποθήκη κ.τ.λπ., ἄνωθι δὲ τῶν κατωγείων τούτων ἦτον ἡ αἴθουσα τῶν παραδόσεων ἀριστερόθεν, καὶ εὐρύχωρος αἴθουσα τοῦ διδασκάλου, ἔμπροσθεν δὲ τῶν δύο τούτων αἰθουσῶν ὑπῆρχε διάδρομος πλατύτατος

Ἀνέκδοτον ἐπιτάφιον ἐπίγραμμα εἰς τὸν Μητροπολίτην Μονεμβασίας Γρηγόριον Σωτηριανὸν τὸν Ἀθηναῖον, Ἀθήνα 1957· καὶ Γριτσόπουλου, ἔ.ἀ., σσ. 19-20.

8. Στὴν Ἰταλία, «ὅπου διέτριβε γυμναζόμενος τὰ τε ἑλληνικὰ καὶ λατινικὰ» (Μπενιζέλου, «Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων», ἔ.ἀ., τ. Β', σ. 266).

1. Γιά τὸν Δ. Βόδα βλ. Φιλαδέλφως, ἔ.ἀ., τ. Β', σσ. 227-229.

2. Γιά τὴν σχολὴ Ντέκα βλ. Μπενιζέλου, «Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων», ἔ.ἀ., τ. Β', σσ. 267-268· Φιλαδέλφως, ἔ.ἀ., τ. Β', σσ. 231-238· Δ. Καμπούρογλου, Αἰ παλαιαὶ Ἀθήναι, σσ. 231-233· Δ. Καμπούρογλου-Δ. Γέροντα, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων, Ἀθήνα 1969, τ. Δ', σσ. 121-130· καὶ Γ. Σ. Πλουμίδης, «Σχολεῖα στὴν Ἑλλάδα συντηρούμενα ἀπὸ κληροδοτήματα Ἑλλήνων τῆς Βενετίας (1603-1797)», Θησαυρίσματα, τ. Θ' (1972), σσ. 240-242.

3. Βλ. τὴν ἐπιγραφὴ τῆς σχολῆς Ντέκα εἰς Δ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων, τ. Α', Ἀθήνα 1891, σσ. 211-212.

καὶ μακρότατος καὶ μεταξὺ τῶν μνησθέντων ¹ δύο δωματίων αἵθουσά τις ἀνοικτὴ, ἐπὶ τοῦ πρὸς βορρᾶν τοίχου τῆς ὁποίας καὶ ὑπεράνω [ἐπὶ] τοῦ ἐπὶ τοῦ τοίχου τούτου παραθύρου ἡ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν τῆς ἀνιδρύσεως τῆς σχολῆς ἐπιγραφὴ[ν], ὡς εἵπομεν ἄνωτέρω. Τὰ 12 δωμάτια ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῆς αὐλῆς ἔμελλον νὰ χρησιμεύωσιν εἰς ἐνοίκισιν δώδεκα μαθητῶν, ὑποτρόφων τοῦ ἰδίου κτήτορος Ἰ. Ντέκα, ὡς καὶ τὸ μαγειρεῖον καὶ τὸ τραπεζαρεῖον κ.τ.λπ. | Ὁ αἰόδιμος ἐκεῖνος ἀνὴρ εἶχε προσδιωρισμένον ποσὸν χρημάτων εἰς ὑποτροφίαν 12 μαθητῶν, ἀνὰ 25 φλωρία εἰς ἕκαστον, καὶ διακόσια εἰς μισθὸν τοῦ διδασκάλου κατ' ἔτος, καὶ οἱ ὅρισμοι οὗτοι τοῦ μακαρίτου ἀνδρός, οὓς καὶ ἐν τῇ διαθήκῃ ² αὐτοῦ ἔγραψε, διετηρήθησαν μέχρι τῆς εἰσβολῆς τῶν Γάλλων εἰς Βενετίαν περὶ τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνος. Τότε δὲ ἔπαυσαν νὰ ἔρχωνται ἐκεῖθεν τὰ κληροδοτήματα ταῦτα, ἥτοι οἱ τόκοι τῶν εἰς τὴν Χρηματιστικὴν Τράπεζαν τῆς Δημοκρατίας κατατεθειμένων κεφαλαίων. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς εἰρήνης καὶ τὴν εἰς χεῖρας τῆς Αὐστρίας παράδοσιν τοῦ τόπου μὲν κενὰς χεῖρας ἐπανῆλθον οἱ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀπολήψεως τῶν κληροδοτημάτων ἐκείνων ἀποσταλέντες ἐπανειλημμένως ἀντιπρόσωποι τῆς κοινότητος τῶν Ἀθηναίων, λαμβάνοντες πάντοτε ἀπάντησιν ὅτι τὰ κεφάλαια ἐκεῖνα διηρπάγησαν, καὶ διηρπάγησαν ἀνεπιστρεπτί.

Σχόλιον Γον. Συνετηρεῖτο δὲ τὸ σχολεῖον τοῦτο τοῦ Ντέκα μέχρι τοῦ 1806, μισθοδοτουμένου τοῦ διδασκάλου ἀπὸ τὴν κοινότητα καὶ ἀντὶ μαθητῶν ὑποτρόφων. Τότε δὲ ὁ ἡγούμενος τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Πετράκη (οὗτοι καλεῖται μέχρι τῆς σήμερον τὸ ἐν τέταρτον τῆς ὁδοῦ ἀπὸ τῆς πόλεως Ἀθηνῶν πρὸς ἀνατολὰς Μοναστήριον τῶν Ἀσωμάτων), τότε, λέγω, ὁ ἡγούμενος Διονύσιος καὶ ἐνταυτῷ ἱατρὸς πρακτικὸς, ἀγράμματος μὲν αὐτὸς ἀλλὰ εἰς ἄκρον φιλομαθὲς καὶ φιλόφρων, προσελθὼν πρὸς τὸν τότε Μητροπολίτην Ἀθηνῶν Γρηγόριον τὸν Λέσβιον καὶ πρὸς τοὺς προεστώτας τῆς πόλεως, ἐπρότεινε νὰ ἀναλάβῃ αὐτὸς δι' ἐξόδων τῆς μονῆς τὴν μισθοδοσίαν τοῦ διδασκάλου καὶ νὰ χορηγῇ | εἰς 12 πτωχοὺς μαθητὰς τὸν ἐνιαύσιον αὐτῶν ἄρτον, ἀνὰ ἑξ κοιλὰ ³ σίτου εἰς ἕκαστον, πρὸς τούτῳ δὲ νὰ πληρώνῃ αὐτὸς καὶ τὸν κεφαλικὸν φόρον ἐκάστου (χαράτζ) ⁴. Αὕτη δὲ ἡ κατάστασις διήρκεσεν ἀπὸ τοῦ 1806 μέχρι τοῦ 1821, ὅτε ἐξερράγη ἡ ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἐπανάστασις τῆς Ἑλλάδος. Ὁ ἡγούμενος οὗτος ἀπέστειλεν εἰς τὴν Εὐρώπην τὸν ἀνεψιὸν τοῦ Ἀνάργυρον Πετράκην, διὰ νὰ σπουδάσῃ τὴν ἱατρικὴν, σκοπῶν ἴσως νὰ τὸν συ-

1. Χφ. μνησθεισῶν.

2. Βλ. τὴν διαθήκην τοῦ Ἰ. Ντέκα εἰς Φιλαδέλφειαν, ἔ.δ., τ. Β', σσ. 363-384· καὶ Κ. Μέρτζιου, «Ὁ Ἀθηναῖος εὐεργέτης Ἰωάννης Ντέκας», Ἀθηναϊκά, τεῦχος 31-32 (1965), σσ. 1-12. Βλ. καὶ Καμπούρογλου-Γέροντα, ἔ.δ., τ. Δ', σσ. 124-128.

3. Ἐνα κοιλὸν = τριάντα περίπου κιλά.

4. Βλ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα, τ. Α', σσ. 165-168, ὅπου ὑποσχετικὸν «γράμμα περὶ συντηρήσεως τῆς σχολῆς Ντέκα ἀπὸ 1 Μαΐου 1806»· περιοδικὸν Χρυσάλλης, τ. Δ' (1866), σσ. 49-51, ὅπου σχετικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Ε' τοῦ Δεκεμβρίου 1807· καὶ Φιλαδέλφειαν, ἔ.δ., τ. Β', σ. 238.

- στήση διάδοχόν του εἰς τὴν ἡγουμένην καὶ εἰς τὴν ἀνάργυρον θεραπείαν τῶν πολιτῶν, τὴν ὁποίαν τέσσαρες μέχρι αὐτοῦ (τοῦ Διονυσίου) ἡγούμενοι τῆς εἰρημένης μονῆς ἐξήσκουν ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἀνεγέρσεώς της καθ' ὃν τόπον κεῖται σήμερον. Διότι, ὡς ἐκ παραδόσεως γνωρίζω, ὁ πρῶτος ἰδρυτὴς τῆς μονῆς ταύτης, Πετράκης ὀνόματι, ἀπώκησεν εἰς Ἀθήνας
- 6^a ἐκ Λακεδαιμόνος με ἐπιστημονικὴν ἱατρικὴν παιδείαν καί, ἄγαμος ὢν καὶ φιλήσυχος, κατώκησεν εἰς τὴν Μονὴν τὴν λεγομένην Καρέα παρὰ τοὺς δυτικο-νοτίους πρόποδας τοῦ Ὑμηττοῦ. Ἀλλὰ διὰ τὴν τότε σπάνιν ἱατρῶν, προσκαλούμενος νὰ ἐπισκέπτεται πολλοὺς ἐν τῇ πόλει ἀσθενεῖς καὶ διὰ τὴν μακρὰν ἀπόστασιν (1 1/2 ὥραν κειμένης τῆς μονῆς ἀπὸ τὴν πόλιν), συνεβούλευσε τοὺς μονάζοντας ἐκεῖσε νὰ κατέλθωσι πλησίον τῆς πόλεως, ὡς καὶ ἐπραξαν, καὶ ἀνήγειραν ἐκ βάθρων τὴν ὁποίαν μέχρι τῆς σήμερον βλέπομεν Μονὴν τῶν Ἀσωμάτων. Ὁ δὲ περὶ οὗ ὁ λόγος πρῶτος ἰδρυτὴς τῆς μονῆς Πετράκης, ἐξ οὗ καὶ τὸ μέχρι τοῦ νῦν ὄνομα αὐτῆς, ζῶν ἔτι, ἔλαβε πρόνοιαν νὰ ἀφήσῃ διάδοχον ἓνα ἐκ τῶν ἀνεψιῶν του, διδάξας αὐτόν, πρακτικῶς ἴσως, τὴν τέχνην τῆς ἱατρικῆς, καὶ οὗτος πάλιν ἄλλον ἀνεψιὸν μέχρι τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀνωτέρω Διονυσίου, ὅστις καὶ αὐτός, ἐκτὸς τοῦ εἰς τὴν
- 6^b Εὐρώπην ἀποσταλέντος ἀνεψιοῦ του Ἀναργύρου, ἐδίδασκε πρακτικῶς ἕτερον ἀνεψιόν, αὐτάδελφον τοῦ Ἀναργύρου, Ἀθανάσιον ὀνόμα, φονευθέντα ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς κατ' ἀρχὰς τῆς Ἐπαναστάσεως. Ἐξέτεινα τὴν περὶ τῆς Μονῆς Πετράκη διήγησίν μου, διότι καὶ ἐγὼ χρεωστῶ τὴν μετρίαν μου ἐκπαίδευσιν καὶ τὴν ὁποίαν ἐκ τούτου ἔκαμα πρόοδον εἰς τὴν κοινωνικὴν ἀνάπτυξίν μου, χρεωστῶ, λέγω, ταῦτα εἰς τὴν φιλάνθρωπον καὶ φιλόμουσον διάθεσιν τοῦ ἀοιδίμου ἐκείνου Διονυσίου Πετράκη, τοῦ ἀναλαβόντος αὐθορμήτως τὴν μισθοδοσίαν τοῦ διδασκάλου καὶ τὴν ὑποτροφίαν τῶν δώδεκα μαθητῶν, εἰς τῶν ὁποίων ἐχρημάτισα καὶ ἐγὼ ἐπὶ τινα ἔτη. Εἴη αἰωνία ἡ μνήμη τοῦ ἀνδρὸς τούτου ¹. |
- 7^a Ἀλλ' ² ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ τῆς εἰς τὸ σχολεῖον Κουβελάνου καὶ μετὰ ταῦτα εἰς τὸ Διδασκαλεῖον (Ντέκα) φοιτήσεώς μου περιπέτειαι οἰκογενειακαὶ καὶ πενία ἄκρα καταλαβοῦσα τὴν μητέρα μου καὶ ἀναγκάσασα αὐτὴν νὰ ἀποσυρθῇ τῆς τοῦ πατρὸς μας οἰκίας καὶ ποτε μὲν νὰ ἐνοικῇ εἰς δωμάτια τοῦ περιβόλου τῆς ἐνοριακῆς ἐκκλησίας*, ἀφοῦ πρότερον κατ' ἀπόφασιν τῆς συνόδου*³ ἐχωρίσθη τοῦ πατρὸς μας ἀπὸ τραπέζης καὶ κοίτης καὶ ἐγηροκόμησεν ἐπὶ μισθῷ τὸν διὰ τὸ προβεβηκὸς γῆρας κατὰ κοιτον διαβιοῦντα πατέρα τοῦ παντοτεινοῦ σχεδὸν προεστῶτος Σπυρ. Καπετανάκη — εἰς τὸ μεταξύ δὲ τοῦτο τῆς ἐν τῇ οἰκίᾳ Καπετανάκη διατριβῆς μας ἀπεβίωσεν ὁ πατήρ μας Παντολέον Ψύλλας — κατὰ τὴν διάρκειαν,

1. Στὸ τέλος τοῦ φ. 6β ὑπάρχει ἡ ἐνδειξη : «Ἀκολουθεῖ σελ. 3 (σημ. Β)». Βλ. καὶ ὑποσ. 2.

2. Στὴν ἀρχὴ τοῦ φ. 7α ὑπάρχουν οἱ ἐνδείξεις «Β» (στὴν πάνω ἀριστερὴ γωνία) καὶ «3» (δηλ. σελ. 3, στὴν πάνω δεξιὰ γωνία). Βλ. καὶ ὑποσ. 1.

3. Βλ. παρακάτω, φ. 170α.

λέγω, ταύτην ἡ μήτηρ μου, μὴ δυναμένη νὰ ἐπιτηρῇ τὴν ἐκτὸς τῆς οἰκίας διαγωγὴν μου, παρεκάλεσε τὸν γείτονά μας διδάσκαλον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ πραγματικῶς τοιοῦτον, Ἰωάννην Μαρμαροτούρη¹, τὸν μεταφραστὴν τοῦ βίου τοῦ Ρώσου Στρατηγοῦ Σοβαρόφ² καὶ ἐκδότην³ τῶν εἰς τὸν μακάριον Ἰώβ ὑπομνημάτων τῶν Ἀγίων Πατέρων⁴, παρεκάλεσε, λέγω, τὸν ἄνδρα τοῦτον νὰ μὲ προσλάβῃ εἰς τὸν οἶκόν του, διὰ νὰ ἐπαγρυπνῇ τὴν διαγωγὴν μου καὶ νὰ ἀπολαμβάνῃ παρ' ἐμοῦ μικράς τινας οἰκιακὰς ὑπηρεσίας.

Οὗτος ὁ Ἰ. Μαρμαροτούρης περιέστειλέ τινας κακὰς μου ἔξεις, καὶ τότε ἤρχισα νὰ ἐπιμεληθῶ εἰς τὰ μαθήματά μου, διότι εἶχα σχεδὸν λησμονήσει καὶ αὐτὴν τὴν ἀνάγνωσιν, τῆς ὁποίας κατ' ἀρχὰς | εἰς πολλὰ ὀλίγον 7^B διάστημα καιροῦ ἔγινε ἐγκρατής, ὡς εἶπον, εἰς τὸ γραμματοδιδασκαλεῖον, καὶ δὲν εὐδοκίμουν τώρα, φοιτῶν εἰς τοῦ Βενιζέλου, ὅστις καὶ πολὺ μὲ ἠυνόει, εἰμὴ εἰς τὴν γραφὴν. Παρὰ τῷ Μαρμαροτούρῃ εὐρισκόμενος ἀκόμη, ἐχειροτονήθην ἀναγνώστης ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Μονῆς τοῦ Ἀγίου Σπυρίδωνος εἰς Πειραιᾶ ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου Θηβῶν, διότι τῆς μονῆς ταύτης ἡγούμενος ἦτον ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μαρμαροτούρη Σουεῶν⁵.

Τὸ μέγιστον τῶν ἐλαττωμάτων μου ἦτον ὅτι πᾶσαν Κυριακὴν ἢ ἄλλην τινὰ ἑορτὴν, ὀλίγον μετὰ τὴν μεσημβρίαν, ἀπηρχόμην εἰς τὰς δεξαμενάς τῆς Ἀγίας Τριάδος, παρὰ τὴν πρὸς τὴν Ἐλευσίνα ὁδόν, ἢ καὶ εἰς τὰς τῶν κήπων τοῦ Βουνοῦ λεγομένων, νὰ κολυμβῶ μετὰ τῶν τυχόντων ἐκεῖ καὶ

1. Ὁ Μαρμαροτούρης ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς πρώτους ἐφόρους τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας.

2. *Βίος καὶ κατορθώματα Κόμητος Σωβάρωφ Ρυμνίκου*, ἐκείνου τοῦ Γενικοῦ Στρατάρχου τῶν δύο μεγίστων Αὐτοκρατόρων Ρωσσίας τε καὶ Γερμανίας, μεταφρασθεὶς ἐκ τῆς γερμανικῆς τῇ ἰταλικῇ φωνῇ εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς ἑλληνικὴν διάλεκτον παρὰ Ἰωάννου Μαρμαροτούρη, Ἀθηναίου, Τεργέστη 1799. (Σύμφωνα μὲ μνεία Ἀνδρ. Παπαδοπούλου - Βρετοῦ, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, τ. Β', Ἀθήνα 1857, σ. 110, ἀρ. 298).

3. Χφ. ἐκδότου.

4. *Σειρὰ τῶν Πατέρων εἰς τὸν μακάριον Ἰώβ*, συλλεχθεῖσα παρὰ Νικήτα Μητροπολίτου Ἡρακλείας, νεωστὶ μετατυπωθεῖσα σπουδῇ καὶ δαπάνῃ τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν Ἰωάννου Μαρμαροτούρη, μετὰ ἀκριβοῦς ἐπιμελείας διορθωθεῖσα παρὰ Γεωργίου Χρυσόφου τοῦ ἐξ Εὐρίπου, προσφωνηθεῖσα δὲ τῷ Ὑψηλοτάτῳ, Ἐκλαμπροτάτῳ τε καὶ Μεγαλοπρεπεστάτῳ Αὐθέντῃ καὶ Ἡγεμόνι πάσης Οὐγγροβλαχίας, κυρίῳ κυρίῳ Ἰω. Μιχαήλ Σούτζω, Βενετία 1792. (Σύμφωνα μὲ μνεία τοῦ Παπαδοπούλου - Βρετοῦ, ἔ.α., τ. Α', Ἀθήνα 1854, σ. 118, ἀρ. 331).

5. Γιά τὸ Μοναστήρι τοῦ Ἀγίου Σπυρίδωνος καὶ γιὰ τὸν Σ. Μαρμαροτούρη βλ. Ἰ. Μελετοπούλου, *Πειραικά*, Ἀθήνα 1945, σσ. 18-21.

κολυμβώντων παιδίων. Καὶ διὰ μὲν τὴν πρώτην φορὰν τῆς ἐκ τῆς οἰκίας ἀπομακρύνσεώς μου ὁ Μαρμαροτούρης μὲ ἐτιμώρησε κατακλείσας με εἰς τὴν ἀποθήκην τῶν τροφίμων καὶ διατάξας τοὺς τῆς οἰκίας του νὰ μὴ μοῦ δώσῃ κανεῖς οὔτε ψωμίον οὔτε νερόν, καὶ οὕτως ἔμεινα ἐκεῖ κλεισμένος ὑπὲρ τὰ δύο ἡμερονύκτια, τρώγων μόνον τυρίον τὸ ὅποῖον εὕρισκετο ἐκεῖ, ἀλλὰ κανεῖς δὲν μοι ἔδιδε νερόν, διὰ νὰ πῖω. Μὲ ἐλευθέρωσε τέλος καὶ μὲ ἠρώτησεν ἂν μοι ἤρεσεν αὐτὴ ἡ ἱστορία καὶ ἂν θέλω πάλιν νὰ ὑπάγω εἰς τὰς στέρνας.

8* Καὶ μόλον τοῦτο ἡ ποινὴ αὕτη δὲν ὑπῆρξεν ἀρκούντως δραστική, ὥστε νὰ μὲ ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὸ δευτέραν φύσιν καταντῆσαν εἰς ἐμὲ ἐλάττωμα τῆς καθ' ἐκάστην ἑορτὴν ἀπὸ τῆς οἰκίας | ἀπομακρύνσεώς μου καὶ τῆς εἰς τὰς δεξαμενὰς διατριβῆς, διότι εὐθύς τὴν ἀκόλουθον πρώτην ἑορτὴν, κατὰ τὴν ἕξιν μου, ὀλίγον μετὰ τὴν μεσημβρίαν, ὅτε ἀνεπαύοντο ὅλοι οἱ ἐν τῷ οἴκῳ, ἐξῆλθον εἰς τὴν συνήθη μου διασκέδασιν, καὶ μάλιστα τὴν φορὰν ταύτην εἰς τὰς στέρνας τοῦ Βουνοῦ, διὰ νὰ μὴ κατανοηθῶ καὶ συλληφθῶ, εὕρισκό-μενος πλησίον, εἰς τὰς στέρνας τῆς Ἀγίας Τριάδος δηλονότι. Ἐδῶ ἡ μήτηρ μου ἔφθασε περὶ τὸ δειλινὸν ἀναζητοῦσά με, τὴν ὁποίαν ἰδόντες μακρόθεν οἱ συγκολυμβηταί μου, ἀνέκραξαν, καὶ ἐγὼ, ἀμέσως ἐξελθὼν τῆς δεξαμενῆς, ἔφυγον δρομαίως καὶ γυμνός, διὰ νὰ μὴ μὲ προφθάσῃ καὶ συλλάβῃ ἡ μήτηρ μου. Ἰσχυσαν ὅμως αἱ προτροπαὶ καὶ αἱ ὑποσχέσεις τῆς ὅτι δὲν ἔχω τίποτε νὰ φοβηθῶ ἀπὸ τὸν παιδαγωγὸν μου Μαρμαροτούρη, διότι ἀπῆλθε, μοι ἔλεγεν, οὗτος οἰκογενειακῶς εἰς τὸν συγγενικόν του κῆπον εἰς Πατήσια, διὰ νὰ διασκεδάσῃ ὀλίγας ἡμέρας, καὶ μάλιστα μοι ἔλεγεν ὅτι ἐλυπήθη, διότι δὲν εὗρέθη καὶ ἐγὼ εἰς τὴν συνοδείαν του, ἀλλ' ὅτι μὲ περιμένει νὰ ἀπέλθω καὶ ἐγὼ εἰς Πατήσια.

Ἦλθον λοιπὸν εἰς τὴν πόλιν μετὰ τῆς μητρός μου, πεισθεὶς εἰς τοὺς λόγους τῆς, καὶ εἰσῆλθον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Μαρμαροτούρη, καὶ διὰ νὰ βεβαιωθῶ ἂν τῷ ὄντι εἶχον ἀναχωρήσει εἰς Πατήσια καὶ διὰ νὰ ἐφοδιασθῶ καὶ ἐγὼ μὲ ὅ,τι μοι ἦτον ἀναγκαῖον, διὰ νὰ διατρίψω τὰς ὀλίγας ἡμέρας εἰς τὸν κῆπον, ἡ δὲ ὥρα ἦτον περὶ τὸ ἑσπέρας. Ἀλλ' εἰσελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν, εὔρον ὑπὸ τὴν στοάν τὸν Μαρμαροτούρη, ὅστις, λαβὼν τὴν χεῖρα τῆς μητρός μου, τὴν ἀπεμάκρυνε τῆς αὐλῆς, κλαίουσαν διὰ τὴν μελετωμένην νὰ ἐπιφέρῃ παιδείαν, καί, κλείσας ἀποτόμως κατόπιν αὐτῆς τὴν αὐλο-

θύραν, μὲ ἔδεσε σφιγκτότατα εἰς μίαν τῶν στηλῶν τῆς στοᾶς καὶ μὲ χονδρὴν τινὰ μάστιγα μὲ ἔδειρεν ἀνηλεῶς, ἅπαξ καὶ δις ἐπαναλαβὼν τὴν πρᾶξιν. Μὲ ἀφῆκε δὲ δεδεμένον εἰς τὴν στήλην εἰκοσιτέσσαρας ὥρας καὶ μετὰ ταῦτα μὲ ἀπέλυσεν, ἐπαναλαβὼν πάλιν τὴν πρώτην του νοθεσίαν καὶ προσθέσας ὅτι ἔχει καὶ ἄλλας μεγαλυτέρας ποινὰς νὰ μοὶ ἐπιβάλῃ |.

Ἄλλὰ τὴν ἐρχομένην Κυριακὴν, περὶ τὴν ὥραν ἐκείνην καθ' ἣν μοὶ 8^a
ἐπῆρχετο ὁ πυρετὸς τῆς ἀναχωρήσεως ἐκ τῆς οἰκίας καὶ ἡ πρὸς τὰς δεξα-
μενὰς φοίτησις, οἱ διαλογισμοί μου ἐπάλευσαν μεταξὺ των. Καὶ ἤδη ἀνι-
στάμην, διὰ νὰ ἐξέλθω, ἀλλὰ πάλιν ὁ φόβος τῆς τιμωρίας μὲ ἐκράτει ὀπίσω,
καὶ πάλιν ἐπαναλαμβάνετο ἡ αὐτὴ σκηνή, μέχρις οὔ, παρελθούσης, φαί-
νεται, τῆς ὥρας τῆς προσβολῆς, ἔμεινα ἡσυχος καὶ διὰ παντὸς ἔκτοτε μέχρι
τῆς σήμερον μένω ἐλεύθερος τοῦ πάθους ἐκείνου, τὸ ὅποῖον ἴσως – οὐχὶ ἴσως
ἀλλὰ βεβαίως – ἤθελεν ἔχει συνεπείας κακὰς εἰς τὸν μέλλοντα βίον μου.
Διὰ τοῦτο ἔστω αἰωνία ἡ μνήμη τοῦ μακαρίου ἐκείνου ἀνδρὸς Ἰωάννου
τοῦ Μαρμαροτούρη, τοῦ σώσαντός με ἀπὸ τὴν δεινὴν ἐκείνην ἠθικὴν ἀσθένειαν.

Καὶ ἐγὼ μὲν, ὥς ἀνωτέρω εἶπον, ἐξηκολούθουν ἢ μᾶλλον ἤρχισα ἀπὸ
τοῦδε νὰ συναισθάνωμαι ἐμαυτὸν καὶ νὰ ἐπιμελῶμαι εἰς τὰ μαθήματά μου
καὶ νὰ πρωτεύω οὕτως εἰπεῖν μεταξὺ τῶν συμμαθητῶν μου εἰς τὸ Διδα-
σκαλεῖον, καὶ ἡ μήτηρ μου, κατατρυχομένη ἀπὸ τὴν παντελῆ ἔνδειαν καὶ
ἀναγκαζομένη καὶ νὰ σταχυολογήσῃ ποτὲ κατὰ τὸ θέρος εἰς τὸ χωρίον
Μαρκόπουλον, κατοικοῦσα εἰς ἓν τῶν δωματίων τοῦ περιβόλου* τῆς ἐνο-
ρίας μας, ἐνοικίασε μετὰ τὴν ἀποβίωσιν τοῦ πατρός μας τὴν πατρικὴν μας
οἰκίαν, καὶ αὕτη, συσκευάσασα μικρὸν τι κατώγειον δωμάτιον ἐν αὐτῇ,
διέμενεν ἐπὶ τινὰ χρόνον μετὰ τῆς ἀδελφῆς μου Ἀγάθης¹, ἀποζῶσα ἐκ
τῆς ἐργασίας αὐτῆς καὶ τῆς θυγατρὸς της. Τοῦτο ὅμως δὲν διήρκεσεν |
ἐπὶ πολὺ, διότι ἀπεβλήθη τῆς οἰκίας ὑπὸ τοῦ ἐνοικιαστοῦ, ὥς ἐνοικιάσασα 9^a
ἐπ' ἰδίῳ ὀνόματι καὶ ὠφελείᾳ ἓνα ἢ δύο ἐλαιολάγκους εἰς ἓνα τῶν γειτόνων
μας καὶ διὰ τὴν μεγάλην τοῦ ἔτους ἐκείνου εὐφορίαν κατασταθέντων πολυ-
ζητήτων τῶν ἐλαιολάγκων*. Μετόκησε λοιπόν, ἄκουσα, εἰς ἓν ἄλλο ἐκκλη-
σιαστικὸν δωμάτιον τῆς ἐνορίας τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου εἰς τοῦ Ψυρρῆ*²,

1. Βλ. σ. 1, ὑποσ. 2.

2. Βλ. Καμπούρογλου, Αἱ παλαιαὶ Ἀθῆναι, σ. 275.

ἀποσπάσασα καὶ ἐμὲ ἀπὸ τὴν οἰκίαν τοῦ Μαρμαροτούρη ἐκ πνεύματος ἐκδικήσεως, καθ' ὃ ὄντος αὐτοῦ συγγενοῦς μετὰ τοῦ ἐνοικιαστοῦ τῆς οἰκίας μας καὶ διότι, ἐκτὸς τῆς τροφῆς, τίποτε ἄλλο δὲν ἀπελάμβανον διὰ τὴν πολλὴν ὑπηρεσίαν τὴν ὁποίαν ἔκαμνα εἰς τὴν οἰκίαν αὐτὴν — ἐγὼ ἐσάρωνα τὰ δωμάτια καὶ τὰς αὐλὰς, ἐγὼ ἔπλυνα τὰ πιάτα καὶ τὰ μαχαιροπήρωνα καὶ χουλιάρια, ἐγὼ ἐκράτου(ν) καὶ διεσκέδαζα τὸ νήπιον κοράσιον καὶ τὸ ἔφερον καὶ ἔζω, τὰ δὲ μαθήματά μου ἐμελέτων μόνον καθ' ὁδόν, ἀπερχόμενος εἰς τὴν σχολήν.

Ἄλλ' ἐδῶ ἐδοκιμάσαμεν τὴν μεγίστην δυστυχίαν, ἥ τε μήτηρ καὶ ἐγὼ καὶ ἡ ἀδελφὴ μου. Καὶ πρῶτον μὲν τὸ δωμάτιον αὐτὸ ἦτο μὲν ἀνώγειον, ἀλλ' ὑπ' αὐτὸ ὑπῆρχε τὸ ἀναγκαῖον (ὁ ἀπόπατος) τῶν ἐνοικούντων καὶ τῶν κατὰ τὰς ἐορτάς ἐκκλησιαζομένων καὶ μηδαμῶς φροντιζόντων νὰ κάθηνται ὅπου ἔπρεπε διὰ τὴν ἀνάγκην των, δεύτερον δὲ ἡ παντελὴς (ἔλλειψις) τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων. Ἐκτὸς τῶν ἑξ κατ' ἐνιαυτὸν κοιλῶν τῆς ἀπὸ τῆς Μονῆς Πετράκη ὑποτροφίας μου, ἀπὸ κανέν ἄλλο μέρος σχεδὸν δὲν ἐπεριμέναμεν καμμίαν βοήθειαν, διότι καὶ ἀπὸ τὴν ἐνοικίᾳσιν τῆς πατρικῆς οἰκίας οὐδὲ λεπτὸν ἔλαβεν ἡ μήτηρ μας, ὡς δαπανηθέντων τῶν ἐνοικίων (23 γροσίων κατ' ἔτος) εἰς ἐπισκευὴν καὶ πρὸς εὐρωπαϊκωτέραν ἄλλην μετασκευασίαν αὐτῆς. Τότε δὲ κατὰ πρῶτον ἄρχισεν ἡ μήτηρ μου νὰ σκέπτεται πῶς νὰ μὲ τοποθετήσῃ, πάλιν εἰς οἶκόν τινα, διὰ νὰ τρέφωμαι μὲν ἐγὼ ἐκεῖθεν, αἱ δύο δὲ γυναῖκες νὰ συντηρῶνται μὲ τὰ τῆς ὑποτροφίας, ἢ καὶ νὰ μὲ ἐταιριάσῃ εἰς κανέν ἐργαστήριον τεχνίτου ἢ ἐμπορίου ὑπὸ μισθόν, ἀλλὰ, μὴ θέλοντος ἐμοῦ νὰ ἀποσυρθῶ τῆς σχολῆς, ἠναγκάσθη νὰ ἀπέλθῃ εἰς Λεβαδείαν, διὰ νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ εὐκαταστάτους κατοίκους βοήθειάν τινα, λαβοῦσα ἐντεῦθεν συστάσεις συγγενῶν πρὸς τοὺς ἐν Λεβαδείᾳ συγγενεῖς των.

Ἀλλὰ καὶ πρὸ τούτου ὁ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι ἐνταῦθα Ἐπίσκοπος Ὁρεοῦ¹, ὅστις ἦτον ἐνταυτῷ καὶ Ἡγούμενος τῆς Μονῆς τοῦ Δαφνίου, ἰδὼν καὶ ἀκούσας με ἀναγινώσκοντα καὶ ψάλλοντα ἐν τῇ τῆς μονῆς ἐκκλησίᾳ, ὅπου εὐρέθην κατὰ τύχην εἰς τὴν ἐορτὴν (23 Αὐγούστου), μὲ ἐζήτησεν ὡς ὑποτακτικὸν καὶ μὲ προσέλαβεν εἰς τὴν κατοικίαν του ἐπὶ τινα χρόνον, ἀλλὰ,

1. Πρόκειται γιὰ τὸν Ἐπίσκοπο Ἀγάπιο, γιὰ τὸν ὁποῖο βλ. Χ ρ υ σ. Θ έ μ ε λ η, «Ἡ Ἐπισκοπὴ Ὁρεῶν», *Θεολογία*, τ. ΚΔ' (1953), σ. 64.

μὴ ἀπεχόμενον τῆς φοιτήσεως εἰς τὴν σχολήν, μὲ ἀπέλυσεν. Ὅτε δὲ ἡ μήτηρ μας, ὡς εἶπον, ἀπῆλθεν εἰς Λεβαδείαν, ἕτερος ἐπίσκοπος, παρητημένος τῆς Ἐπισκοπῆς Ὑδρας καὶ Αἰγίνης, Παῖσιος, μὲ ἐζήτησε καὶ μὲ προσέλαβεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ὁμοῦ μὲ τὴν μικρὰν ἀδελφὴν μου, ἀλλὰ καὶ οὗτος μετὰ τινα χρόνον μὲ ἀπέλυσε διὰ τὸν ἴδιον λόγον, ἀφοῦ πρῶτον μὲ παρήγγειλε νὰ προσευχηθῶ πρὸς τὸν Θεὸν ἐκτενῶς λέγων: «Γνώρισόν μοι, Κύριε, ὁδὸν ἐν ᾗ πορεύσομαι.» Ὁ Θεὸς ὅμως γνωρίζει ἂν ἐγώ, ὑπακούων εἰς τὴν νουθεσίαν τοῦ ὄντως ἁγίου ἐκείνου ἀνδρός*, ἔμελλον νὰ κατασταθῶ καλύτερος εἰς τὸν μέλλοντα βίον μου. Ὅπως καὶ ἂν ἔχη ὅμως τὸ πρᾶγμα, ἐγὼ δὲν ὑπήκουσα εἰς τὴν συμβουλὴν τοῦ γέροντος ἐπισκόπου καὶ ἀπεμακρύνθην ἀπ' αὐτοῦ καὶ δὲν διέκοψα τὰς σπουδὰς μου. 10^a

Μετὰ δὲ ταῦτα ἄλλος πάλιν ἱερομόναχος, Φιλάρετος ὄνομα, ἐφημέριος τῆς ἐκκλησίας Καπνικαρέας, ὁ λογιώτερος μεταξὺ τῶν τότε ἐνταῦθα ἱερέων, κατοικῶν εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Ντέκα καὶ διδάσκων παιδία εἰς τὴν ἀνάγνωσιν, μὲ προσέλαβε πλησίον του, καὶ ἔμενα εὐχαριστημένος, ὡς εὐρισκόμενος ἡμέραν καὶ νύκτα εἰς τὸ σχολεῖον, ἀλλ' ἀσθενήσας ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ καὶ διὰ πολλὰ ἔτη καταβαλλόμενος ἀπὸ διαλείποντος πυρετοῦς, ὑπήκουσα τέλος εἰς τὴν φωνὴν τῆς μητρός μου καὶ ἀπεμακρύνθην τοῦ σχολείου με ἀπόφασιν νὰ μὴ ἐπανέλθω πλέον, ἐπειδὴ, καθὼς ἔλεγον οἱ ἄνθρωποι εἰς αὐτήν, ἐγὼ ἔμαθα «περισσότερα γράμματα παρὰ ὅσα γνωρίζουν οἱ δεσποτάδες».

Καὶ ποῦ ἐπῆγον νομίζετε; Ἐπῆγον εἰς μικρόν τι μονύδριον, Ἀγίαν Τριάδα, εἰς Μαρκόπουλον, τὸ ὁποῖον ἡγουμένευεν ὁ ἀδελφὸς τοῦ ἀναδόχου μου μοναχὸς Διονύσιος Κηρύκος, ἀγράμματος παντελῶς καὶ τεχνίτης σχοινῶς. Οὗτος, διατελὼν πρότερον ὡς μοναχὸς ἐν τῇ Μονῇ τῆς Πεντέλης καὶ ἐργαζόμενος ἐκεῖ τὴν τέχνην του εἰς λογαριασμὸν τῆς μονῆς, ὧν δὲ ἄνθρωπος ὀξύχολος, ἐρίσας, φαίνεται, μετὰ τινος τῶν τῆς μονῆς προεστώτων ἢ καὶ μετὰ τοῦ ἡγουμένου, ἦλθεν εἰς Μαρκόπουλον καί, ζητήσας ἀπὸ τὴν κοινότητα νὰ τῷ παραχωρηθῇ ἡ ἐκκλησία μετὰ τῆς περιοχῆς της καὶ τινος μικροῦ δωματίου ἐντὸς αὐτῆς, ἔλαβε τὴν κατοχὴν τοῦ μονυδρίου ἐκείνου, κατώκησεν ἐν αὐτῷ κατὰ μόνας καὶ ἐργαζόμενος τὰ τῆς τέχνης του, σάκκους δηλ., σχοινία κ.τ.λ., ἔχων δέ, φαίνεται, καὶ τινα ἄλλην μικρὰν περιουσίαν, συνεσκεύασε καλῶς τὸ μονύδριον, ἐκόμισε νερὸν εἰς αὐτό, ἐφύτευσεν

10^b εἰς τὴν αὐλὴν κηπάδιον, ἔξωθεν τῆς μονῆς ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, ὠκοδόμησε πλησίον τοῦ χωρίου Μαρκοπούλου ἀνεμόμυλον, | ἠγόρασε καὶ δύο ζευγαρίων γῆν, ὠκοδόμησεν ἐν τῷ μονυδρίῳ δωμάτια τινὰ ἄλλα, συνεκρότησε μελισσῶνα καὶ τέλος ἐπεμελήθη πολὺ διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ μονυδρίου πρὸς συγκρότησιν αὐτοῦ καὶ ἐνοίκησιν καὶ ἄλλων μοναχῶν. Ἀλλά, μὴ ἔχων τοιοῦτους ἄλλους, καὶ μάλιστα ἱερέα, προσέλαβεν ἐμέ, διὰ νὰ μὲ προάξῃ, μὲ τὸν καιρὸν καὶ ὅταν ἔμελλον νὰ φθάσω εἰς τὴν νόμιμον ἡλικίαν, εἰς ἱερέα καὶ εἰς ἠγούμενον. Εἰς τοῦτο ἔπεισε πρῶτον τὴν μητέρα μας καὶ ὕστερον καὶ ἐμέ.

Ἀπῆλθον λοιπὸν εἰς τὸ χωρίον Μαρκόπουλον μετὰ τῆς μητρὸς καὶ ἀδελφῆς μου, καὶ αὗται μὲν ἔμεναν ἐν τῷ χωρίῳ, ἐγὼ δὲ ἐν τῷ μονυδρίῳ ἐπὶ τρεῖς ἢ τέσσαρας μῆνας. Εἰς τὰς συγκροτουμένας δὲ ἐνίοτε πανηγύρεις τῶν χωρικῶν ἐλάμβανον τὸ θάρρος νὰ συντάττω καὶ νὰ ἐκφωνῶ λογύδρια, συνηθίσας εἰς τοῦτο παιδιόθεν, διότι οἱ διδάσκαλοι τῶν ἐλληνικῶν μαθημάτων μᾶς ἔδιδον τοιαῦτα λογύδρια, διὰ νὰ τὰ ἐκφωνῶμεν κατὰ τὰς θρησκευτικὰς μεγάλας ἐορτάς, Πάσχα, Χριστούγεννα, Θεοφάνεια κ.λ.

Περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ θέρους τούτου καθ' ὃ εὐρισκόμην ἐν τῷ μονυδρίῳ (1811)¹ διέβη ἐκεῖθεν ὁ ἱεροκῆρυξ Κύριλλος ἐκ Πάρου, τὸν ὁποῖον ἡ κοινὴ φήμη ὠνόμαζεν ἀσκητὴν, ἐπειδὴ ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ὄρους τοῦ Ἀθωνος, ὅπου πρὶν ἐμόναζε, καὶ περιήρχετο τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου Πελάγους καὶ τὰ χωρία τῆς Ἑλλάδος, κηρύττων τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ ἐξομολογῶν τοὺς προσερχομένους πρὸς αὐτὸν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Οὗτος λοιπὸν ὁ ἱεροκῆρυξ ἢ ἀσκητής, καταντήσας εἰς τὸ Μαρκόπουλον καὶ γνωρίσας τοὺς ἱερεῖς τοῦ χωρίου, | ἠρώτησεν αὐτοὺς ἂν τις ὑπάρχῃ ἐν τῷ χωρίῳ ἢ ἔρχεται ἄλλοθεν, διὰ νὰ κηρύττῃ εἰς τὸν λαὸν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Τῷ ἀπεκρίθησαν ἀρνητικῶς, ὡς ἦτον καὶ ἀληθές, ἀλλὰ τῷ εἶπον συγχρόνως ὅτι «εὐρίσκεται ἐδῶ παιδίον ὅπως οὖν πεπαιδευμένον καὶ αὐτὸς μᾶς κάμνει κάποτε λόγους ἐπ' ἐκκλησίας». «Ποῦ εἶναι τὸ παιδίον τοῦτο;» ἠρώτησεν ὁ ἱεροκῆρυξ. «Εἶναι ἐδῶ πλησίον, εἰς τὸ μονύδριον τῆς Ἀγίας Τριάδος.» Καὶ τῷ διηγήθησαν ἐπομένως καὶ πῶς καὶ διατί ἦμην ἐκεῖ. «Ἐπιθυμῶ νὰ ἴδω τὸ παιδίον», τοῖς εἶπε. Καὶ οὗτοι μὲ εἰδοποίησαν καὶ ἦλθον εἰς τὸ χωρίον καὶ εὔρον τὸν ἱεροκῆρυκα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς, ὅπου κατέλυσε, καθή-

1. Τὸ ἐρωτηματικὸ εἶναι τοῦ χφ.

μενον μετὰ τῶν ἱερέων εἰς τὰ πρόθυρα τῆς ἐκκλησίας, περὶ ἐσπέραν, μετὰ τὸν ἐσπερινόν. Ἄμα δὲ μὲ εἶδεν ὁ ἱεροκλήρυξ, εὐθύς μοι ἀπέτεινε τὸν λόγον τοῦτον : «Οὐ ποιεῖ ἀγρὸς σπουδαίους, οὐδὲ ἄστου φαύλους κ.τ.λπ.», ὅσα Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης ἔγραφεν ἐν τινι ἐκ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ τῶν ἐκδεδομένων εἰς τὴν Ἑγκυκλοπαιδεῖαν τοῦ Πατούσα¹, τὴν ὁποίαν εἶχον παραδοθῇ, εὐρισκόμενος εἰς τὸ σχολεῖον. Καὶ ἐξ ἐκείνης τῆς στιγμῆς δὲν ἔπαυσε νὰ παρακινῇ καὶ ἐμὲ καὶ τὴν μητέρα μου νὰ ἐπιστρέψω εἰς τὴν πόλιν, διὰ νὰ ἐπαναλάβω τὰς σπουδὰς μου, καὶ μοι ἔδωκε πρὸς τούτοις καὶ συστατικὴν ὥραϊαν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν διδάσκαλον Ἰωάννην Παλαμᾶν, καὶ οὕτως ἐπανῆλθον εἰς τὴν πόλιν καὶ ἐπανελάβον τὰ μαθήματά μου.

Ἀναχωρῶν ὅμως ἀπὸ τὸ χωρίον Μαρκόπουλον, παρεκλήθην ἀπὸ δύο χωρικούς, γνωρίμους μου, νὰ παραλάβω μαζί μου δύο παῖδας, διὰ νὰ τοὺς διδάξω τὴν ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν, τοῦτο δὲ καὶ ἔπραξα, καὶ διότι εἶχον ἀνάγκην νὰ προσπορίζωμαι παρ' αὐτῶν βοήθειάν τινα πρὸς ἐπάρκειαν τῶν ἐξόδων μου καὶ διὰ τὴν | γνωριμίαν τὴν πρὸς τὰς οἰκογενείας των. Τοῦτο δὲ 11^β ἔδωκεν ἀφορμὴν καὶ εἰς ἄλλους ἐν τῇ πόλει γονεῖς νὰ μοι συστήσωσι τὰ τέκνα των πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν, καὶ οὕτως ἤρχισαμεν νὰ ἔχωμεν ὅπως οὖν τὰ μέσα τοῦ ζῆν ἐπαρκέστερα, διότι ὁ μηνιαῖος μισθὸς τῆς διδασκαλίας δι' ἕκαστον παιδίον ἦτο ἐν γρόσιον (1 δραχμὴ περίπου), ἐκτὸς ἄλλων τινῶν φιλοδωρημάτων, τὰ ὁποῖα κατὰ καιροὺς μᾶς ἐπρόσφερον οἱ γονεῖς των. Περιῆλθε δὲ μετ' ὀλίγον καὶ ἡ πατρικὴ μας οἰκία εἰς τὴν κατοχὴν μας, ὡς ἀποβιώσαντος τοῦ ἐνοικιαστοῦ Λουῖ Καϋράκ*² μετὰ τριετίαν ἀπὸ τῆς ἐνοικιάσεως, ἥτις ἔμελλε νὰ λήξῃ μετὰ μίαν ἐξαετίαν κατὰ τὰ συμπεφωνημένα.

Καθ' ὅλον δὲ τοῦτο τὸ διάστημα δὲν ἔλειπον ἀπὸ τῆς εἰς τὴν σχολὴν φοιτήσεως, καταπιστευόμενος τὴν ἐποπτείαν τῆς διαγωγῆς τῶν παιδίων εἰς τὴν μητέρα μου καὶ τὴν γύμνασιν τῶν τῆς μικροτέρας τάξεως φοιτητῶν εἰς τὴν ἀδελφὴν μου, τὴν ὁποίαν εἶχον διδάξει καὶ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ πῶς καὶ τὴν γραφὴν πρό τινος χρόνου. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἐδιδάχθημεν

1. Ἰωάννου Πατούσα, Ἑγκυκλοπαιδεῖα φιλολογικὴ εἰς τέσσαρας τόμους διηρημένη, πρὸς χρῆσιν τῶν φιλολόγων καὶ φιλομαθῶν τῆς ἐλληνικῆς γλώττης συναρμολογηθεῖσα... , Βενετία 1710. Ἀνατυπώθηκε πολλὰς φορές.

2. Γιά τὴν οἰκογένεια Cayrac βλ. Καμπούρογλου - Γέροντα, ἔ.δ., τ. Γ', σσ. 154-156 καὶ τ. Δ', σσ. 169-170.

καὶ τὸν "Ὅμηρον παρὰ τοῦ διδασκάλου Ἰ. Παλαμᾶ, καὶ τότε μάλιστα συνε-
στήθη καὶ ἡ Φιλόμουσος ὀνομασθεῖσα Ἑταιρεία*¹, καὶ ἐν τῷ ἰδίῳ χρόνῳ,
ἀφιχθέντα ἐνταῦθα τὸν Διονύσιον Πύρρον τὸν Θετταλόν, τὸν αὐτοκαλού-
μενον «ἰατροφιλόσοφον» καὶ χειροῦργον, διώρισεν ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία
συμφώνως μετὰ τῆς κοινότητος διδάσκαλον τῶν ἐπιστημῶν². Τούτου τὰ
μαθήματα ὅσα ἔφθασε νὰ παραδώσῃ ἤκουσα ἀνελλιπῶς ἀπ' ἀρχῆς μέχρι
τέλους ἐγὼ μόνος ἀπὸ τῆς πρώτης τάξεως τῶν μαθητῶν τοῦ Ἰ. Παλαμᾶ,
τὴν ὁποίαν τάξιν ἀπετελοῦμεν τρεῖς ἡμεῖς, ἐγὼ δηλ., ὁ μακαρίτης Νικόλα-
(ος) Καρόρης³ καὶ ὁ μακαρίτης Στάμος Σεραφεῖμ, ἀλλὰ οἱ δύο οὗτοι
12^a συνταξιῶταί μου δὲν γνωρίζω ποῖον | λόγον εἶχον καὶ δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀκού-
σουν τὰ μαθήματα τοῦ διδασκάλου Πύρρου. Συνεκροτήθη δὲ ἡ τάξις τῶν
μαθητῶν τοῦ Πύρρου ἀπὸ μαθητὰς κατωτέρων τάξεων τοῦ Παλαμᾶ καὶ
ἀπὸ ἀλλαχόθεν φοιτήσαντας νέους⁴, οἷον ἐξ Αἰγίνης, ἀπὸ τὸν Κωνσταν-
τῖνον Λογοθέτην, δύο παῖδας τοῦ ἱατροῦ Ζωγράφου, τὸν Γεώργιον καὶ
Ἰωάννην, ὁμοίως ἐξ Αἰγίνης, καὶ Περσεγρῖνον, Ἡπειρώτην.

Ἐδίδαξε δὲ ὁ Πύρρος εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν ἀριθμητικὴν, ὑπαγορεύων
αὐτὴν ἐκ χειρογράφου, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ τῆς ἐβδομάδος τὴν βοτανικὴν,
ὁμοίως ἐκ χειρογράφου. Μετὰ δὲ τὴν ἀριθμητικὴν ἐδίδαξεν ὁμοίως τὴν
γεωμετρίαν καὶ ἐξακολούθησεν τῆς βοτανικῆς, καὶ μετὰ τὴν ἐπίπεδον γεω-
μετρίαν ἀνέλαβε νὰ μᾶς διδάξῃ καὶ τὴν τριγωνομετρίαν, ἀλλ' ἐδῶ μετὰ
τρία ἢ τέσσαρα μαθήματα ἐκόμπωσεν (προσέκοψεν) ὁ διδάσκαλος, μὴ
δυνηθεὶς νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα περὶ οὗ ἐπρόκειτο οὔτε τὴν πρώτην, οὔτε τὴν
δευτέραν ἡμέραν, ἴσως δὲ οὔτε καὶ τὴν τρίτην. Τότε ἐγὼ, ὁ εὐδοκιμώτερος
τῶν ἀκροατῶν του, ὁμιλήσας πρὸς τοὺς συμμαθητάς μου τὰ δέοντα καὶ ὑπο-

1. Γιὰ τὴ Φιλόμουσο Ἑταιρεία τῶν Ἀθηνῶν βλ. τὸ περιοδικὸν *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος*, 1814, τεῦχος 6, σσ. 98-100 (ὅπου τὸ καταστατικὸν τῆς, τὸ ὁποῖον φέρει χρονολογία 1 Σεπτεμβρίου 1813). Ἐ. Πρωτοψάλτη, «Νέα στοιχεῖα περὶ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἑταιρείας τῶν Φιλομούσων», *Ἀθηνᾶ*, τ. ΞΑ' (1957), σσ. 253-288. Κ. Καίροφύλα, «Ἡ Ἑταιρεία τῶν Φιλομούσων εἰς τὰς Ἀθήνας», *Ἀθηναϊκά*, τεῦχος 15 (1960), σσ. 17-32 καὶ τεῦχος 16 (1960), σσ. 33-46 καὶ Καμπούρογλου - Γέροντα, *ἔ.δ.*, τ. Δ', σσ. 375-400.

2. Διονυσίου Πύρρου τοῦ Θετταλοῦ, *Περὶ ἡγήσεως ἱστορικῆς καὶ βιογραφίας*, Ἀθήνα 1848, σσ. 69-72.

3. Ὁ Ν. Καρόρης ἔγραψε ἀργότερα σπουδαῖο ἡμερολόγιον γιὰ τὰ γεγονότα στὴν Ἀττικὴ ἀπὸ 29 Ἰουνίου 1826 ἕως 11 Ἀπριλίου 1827, ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ *Ἀθηναϊκὸν Ἀρχεῖον*, ἔκδ. Ἰ. Βλαχούγιαννη, τ. Α', Ἀθήνα 1901, σσ. 32-222.

4. Χφ. φοιτησάντων νέων.

δείξας εἰς αὐτοὺς ὅτι δὲν θέλομεν δυνηθῇ νὰ ἐξέλθωμεν ἀπὸ τὴν παροῦσαν καὶ ἀπὸ τὰς μελλούσας ἄλλας δυσχερείας τῆς διδασκαλίας τοῦ Πύρρου, ὡς ἐνασχολουμένου εἰς πολλὰ ἄλλα ἔργα καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν διδασκαλίαν, διὰ τὴν ὁποίαν ἐμισθοδοτεῖτο ἀδρῶς (2.000 γρόσια = 2.000 δραχ. – τότε), ἔπεισα αὐτοὺς νὰ ἀποστῶμεν ἀπὸ τὰς παραδόσεις του, ἕως οὗ καὶ ἐκεῖνος ἀποστῇ τῶν πολλῶν ἄλλων ἐνασχολήσεων ἃς μετέρχεται. Αὗται δὲ ἦσαν ἱατρικαὶ ἐπισκέψεις πρὸς πάντα ἀσθενῇ ὅστις προσεκάλει αὐτὸν εἰς τοῦτο, ἢ κατασκευάσεις τῶν φαρμάκων (τὰ ὁποῖα ἐτοίμαζεν αὐτός, διότι δὲν ὑπῆρχε τότε φαρμακεῖον ἐνταῦθα), <ἐνασχόλησις> εἰς χαλκογράφησιν γεωγραφικῶν πινάκων, εἰς κατασκευὴν ὁδομέτρων, εἰς ζωγραφικὴν καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἄλλ' ὁ Πύρρος, μὴ θελήσας νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὸν περιορισμὸν τοῦτον, ἀνεχώρησεν εἰς Χαλκίδα, ἀφοῦ πρῶτον | προσεπάθησε διὰ 12^β παντοίων μέσων νὰ καταβάλλῃ τὴν δικαίαν ἀντίστασιν ταύτην ἐκ μέρους τῶν μαθητῶν του καὶ δὲν ἠδυνήθη.

Ἐν τούτοις ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία ἔλαβε μεγάλην ἀνάπτυξιν καὶ ἐσωτερικῶς καὶ εἰς τὰ ἔξω, ἀπολαύσασα συνδρομὰς παμπόλλους καὶ οὐχὶ ὀλίγους εὐεργέτας*¹. Ἐπροσπάθουν δὲ τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς καὶ μάλιστα Πέτρος ὁ Ρεβελάκης*² νὰ καταστήσωσιν αὐτὴν ἀξίαν τῆς ὑπαλήψεως τὴν ὁποίαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς συστάσεώς της προσεκτήσατο, ἐπισκέπτοντο δηλ. καθ' ἡμέραν τὰς σχολὰς τὰ μέλη ταῦτα ἐκ διαδοχῆς καὶ τότε, περὶ τὸ τέλος τῶν ἐνιαυσίων μαθημάτων, πρὶν τῆς μικρᾶς συνηθισμένης διακοπῆς, τότε κατὰ πρῶτον ἔλαβον τὴν φροντίδα νὰ προκαλέσωσι δημοσίας ἐξετάσεις ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Ντέκα ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ διδασκάλου Παλαμᾶ. Ἐκόσμησαν ὅσον τὸ δυνατόν λαμπρότερον τὰς αἰθούσας καὶ τοὺς προδόμους, ἀναρτήσαντες κλάδους δάφνης καὶ στεφάνους περικλείοντας διαφόρους ἐπιγραφάς, ὥστε κατέστη τι πανηγυρικώτερον πρωτοφανῶς τὸ θέαμα ἐκεῖνο εἰς τοὺς συρρεύσαντας κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῶν ἐξετάσεων, τοὺς διαφόρων τάξεων πολίτας, οἷον τοὺς προεστῶτας τῆς κοινότητος καὶ λοιποὺς προκρίτους, καὶ τοὺς γονεῖς τῶν μαθητῶν. Καὶ αἱ μὲν εἰς τὰ καθέκαστα τῶν μαθημάτων ἐξετάσεις ἐπεραιώθησαν κατὰ τὴν διάρ-

1. Σύμφωνα με τὸ καταστατικὸ τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας (βλ. παραπάνω, σ. 14, ὑποσ. 1) : «Ἐκαστος τῶν μελῶν με ἐτήσιον συνεισφοράν τριῶν ἰσπανικῶν ταλλήρων θέλει βοηθεῖ τὴν Ἑταιρείαν, ὅστις καὶ καλεῖται *συνήγορος*· ὅσοι δὲ βοηθήσωσι με γενναίαν τινὰ δόσιν καλοῦνται *εὐεργεταί*.»

2. Ὁ Πέτρος Ρεβελάκης ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς πρώτους ἐφόρους τῆς Ἑταιρείας.

13^α κειαν μιᾶς ἐβδομάδος, ἡ δὲ τελευταία, ἡ πανηγυρική, ἦτον προσδιωρισμένη διὰ τὴν ἐκφώνησιν διαφόρων λογυδρίων, οἷον γυμνασμάτων, τὰ ὅποια τῶν διαφόρων τάξεων οἱ μαθηταὶ εἶχον παραγγελθῇ νὰ συντάξουν καὶ ἐκφωνήσουν ἐνώπιον τῆς ὁμηγύρεως¹. Ἐνθυμοῦμαι δὲ ὅτι εἰς πολλοὺς ἐκ τῶν μαθητῶν τῶν κατωτέρων τάξεων ἔδωκα ἐγὼ τοιαῦτά | τινὰ λογύδρια, ὥς μὴ δυναμένων ἀπάντων νὰ πράξωσι τοῦτο ἀφ' ἑαυτῶν. Ἄλλ' οἱ τῆς πρώτης τάξεως μαθηταὶ (Στάμος Σεραφεῖμ, Νικόλαος Καρόρης καὶ Γεώργιος Ψύλλας²) συνέταξαν αὐτοὶ τοὺς λόγους των, τοὺς ὁποίους καὶ ἐξεφώνησαν, ἀρξαμένου πρώτου τοῦ Νικ. Καρόρη, ὅστις μετὰ τὸν εἰς ἀρχαίαν ἐλληνικὴν φράσιν συντεταγμένον λόγον, ἀνέγνω καὶ τινὰ ὠδὴν ἐν σαπφικῷ μέτρῳ, τοῦ δὲ Στάμου Σεραφεῖμ ἀπαγγείλαντος καὶ αὐτοῦ λόγον εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν φράσιν. Ἐγὼ ὅμως, ὅστις καὶ ποίημα ἔμμετρον ἐν ἡρωικῷ μέτρῳ εἶχον συντεταγμένον καὶ λόγον ὁμοίως εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐλλην. φράσιν, ἀλλὰ καὶ ἕτερον εἰς τὴν καθομιλουμένην, θεωρήσας ἐν τῷ μεταξὺ τῆς ἀπαγγελίας τῶν λόγων τῶν πρώτων δύο συνταξιωτῶν μου ὅτι τὸ πλῆθος τῶν περισταμένων πολιτῶν, μὴδ' αὐτῶν τῶν προεστώτων καὶ προκρίτων ἐξαιρουμένων, εἶχον ἀρχίσει νὰ βαρύνωνται καὶ πῶς καὶ νὰ νυστάζωσιν, ὥς μὴ ἐννοοῦντες τὰ ἀπαγγελλόμενα, ἀρχισα τὴν ἀπαγγελίαν τῶν συντεταγμένων παρ' ἐμοῦ γυμνασμάτων ἀπὸ τὸν εἰς τὴν καθομιλουμένην φράσιν γεγραμμένον λόγον καὶ τότε εἶδον μὲ εὐχαρίστησιν ἄκραν νὰ ἀνανήψωσιν οἱ ἀκροαταὶ καὶ νὰ δακρύσωσι σχεδὸν ἀπὸ τὴν χαράν των. Μετὰ δὲ τὸ πέρας τῆς ἐπιδεικτικῆς ταύτης πανηγύρεως οἱ ἔφοροι τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας μετὰ τῶν διδασκάλων, συσκεψάμενοι, ἀπέδωκαν εἰς μὲν τὸν Νικ. Καρόρη τὸ πρῶτον βραβεῖον, δακτυλίδιον χρυσοῦν, ὅποια ἦσαν τὰ ἀποδιδόμενα εἰς τοὺς εὐεργέτας τῆς Ἑταιρείας γνωριστικὰ σύμβολα, εἰς δὲ τὸν Στ. Σεραφεῖμ τὸ δεύτερον τῶν βραβείων, ὅποιον δὲν ἐνθυμοῦμαι, εἰς ἐμὲ δὲ τὸ τρίτον, τὸ ὅποιον ἦτον ἐν βιβλίῳ. Ἀλλὰ πολλοὶ τῶν πορευθέντων εἰς τὴν σκηνὴν ταύτην πολιτῶν, θεωρήσαντες ἄδικον τὴν τοιαύτην τῶν βραβείων ἀπονομήν, συγχαίροντές μοι διὰ τὰς μεγάλας, ὥς ἔλεγον,

1. Γιά τὴν πανηγυρικὴ αὐτὴ ἐκδήλωση τῆς σχολῆς Ντέκα βλ. Καμπούρογλου, *Μνημεῖα*, τ. Α', σ. 214, ὅπου σχετικὴ ἐκθεση τοῦ Ἰωάννου Παλαμᾶ με χρονολογία 27 Μαΐου 1814.

2. Γεώργιος Ψύλλας ἢ «Ψυλλίδης», σύμφωνα με ἐπιγραφή τὴν ὁποία βλ. εἰς Καμπούρογλου, *Μνημεῖα*, τ. Α', σ. 212. Γιά τὴν ἐπιγραφή αὐτὴ βλ. καὶ Δ. Καμπούρογλου, *Ὁ Ἀναδρομάρχης τῆς Ἀττικῆς*, Ἀθήνα 1920, σσ. 32-33.

προόδους μου, μὲ ἐπαρηγόρουν διὰ τὴν ἀδικίαν, ἐνῷ ἐγὼ ὁμολογῶ ὅτι καθόλου δὲν ἐλυπήθην | διὰ τοῦτο, ἔχων τὴν ἐνδόμυχον συναίσθησιν ὅτι εὐχα- 13^b
ρίστησα πλέον τῶν ἄλλων τὸ ἐκλεκτὸν ἀκροατήριον ἢ μᾶλλον ὅλον τὸ ἀκρο-
ατήριον τῶν τε συμπολιτῶν μου καὶ τῶν πορευθέντων ἐκεῖ ἐξ ἄλλων τῆς
Ἑλλάδος τόπων καὶ ἀλλοδαπῶν ἴσως προσώπων.

Αὕτη ἡ δημοσία ἐπιδειξίς τῶν προόδων τῆς μαθητευομένης νεολαίας
τῶν Ἀθηνῶν καὶ πρὸ πάντων ἡ ἐδική μου ἀπαγγελία τοῦ εἰς τὴν κοινὴν
ἐλληνικὴν φράσιν συντεταγμένου λόγου τοσαύτην ἐπροξένησε καὶ ἐντὸς τῶν
Ἀθηνῶν καὶ ἐκτὸς ἐντύπωσιν, ὥστε μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας ὁ μὲν κύριος
Σπυρίδων Τρικούπης, τὸν ὁποῖον ποσῶς δὲν ἐγνώριζον, ὅστις δὲ κατ' αὐτὸν
τὸν καιρὸν ἐγραμμάτευεν εἰς τὸ ἐν Πάτραις Ἀγγλικὸν Προξενεῖον, μοὶ
ἐγραψεν ἐπιστολὴν συγχαίρων διὰ τὰς προόδους μου καὶ προτρέπων με εἰς
τὴν περαιτέρω ἐξακολούθησιν τῶν σπουδῶν μου, εὐθὺς δὲ μετὰ τὴν διά-
λυσιν τῆς ὁμηγύρεως τῶν ἐξετάσεων οἱ προεστῶτες τῆς πόλεως μετὰ καὶ
ἄλλων εἰς τὴν σχολὴν παρευρεθέντων προκοίτων πολιτῶν, ἀναλογιζόμενοι
τὰ πράγματα ὅσα εἶδον καὶ ἤκουσαν καὶ συσχεπτόμενοι καὶ συζητοῦντες
μετ' ἀλλήλων, ἔλεγον μὲν τινες, καὶ οἱ πλείστοι, ὅτι τὰ λογύδρια δὲν ἡδύ-
ναντο νὰ εἶναι ἔργα τῶν μαθητῶν, ἀλλὰ, γεγραμμένα παρὰ τοῦ διδασκάλου
Παλαμᾶ, ἐδόθησαν πρὸς τοὺς μαθητὰς πρὸς ἀπαγγελίαν, καὶ τινων εἰπόν-
των ὅτι, ἂν ὁ Ψύλλας εἶναι ὁ συντάξας τὸν λόγον ὃν ἐξεφώνησε, τότε αὐτὸς
δύναται νὰ κάμνῃ λόγους καὶ ἐπ' ἐκκλησίας. Καί, διὰ νὰ βεβαιωθῶσι περὶ
τούτου, ἐπεφόρτισαν τὸν προεστῶτα Παναγ. Ζαχαρίτζαν, γείτονά μου,
νὰ μοὶ εἴπῃ νὰ συντάξω καὶ ἐκφωνήσω λόγον ἐπ' ἐκκλησίας κατὰ τὴν
προσεχεστάτην ἐορτὴν τοῦ Ἀγίου Παντελεήμονος*, | ὅτε ἐγίνετο ἐνταῦθα 14^a
μία ἀπὸ τὰς λεγομένας μονοκκλησίας καὶ αἱ ὁποῖαι δὲν ὑπερέβαινον τὰς
τρεῖς κατ' ἔτος, ἐξ ὧν ἡ μία ἐγίνετο κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ ὀνόματος τοῦ
Ἀγίου Ἱερομάρτυρος Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, ἡ ἄλλη τὴν Δευτέραν
τῆς Διακαινησίμου καὶ ἡ τρίτη κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ Ἀγίου Παντελεήμονος
(τὴν 27 τοῦ μηνὸς Ἰουλίου). Ἐλέγοντο δὲ μονοκκλησίαι, διότι καμμία
ἄλλη ἐκκλησία δὲν ἀνοίγετο κατ' αὐτὰς τὰς ἡμέρας, ὅπως συνέρχεται ἅπας
ὁ λαὸς τῆς πόλεως εἰς τὸ λεγόμενον Καθολικόν¹, ὅπερ ἦτον ἡ εὐρυχωροτέρα

1. Καθολικό, δηλ. καθεδρικός ναός, τῶν Ἀθηνῶν ἦταν τὰ χρόνια ἐκεῖνα ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Παντελεήμονος ποὺ βρισκόταν στὴν περιοχή τοῦ Δημοπρατηρίου (βλ. Καμπόρογλου - Γέροντα, ἑ.ἀ., τ. Β', σσ. 445-446).

ἐκκλησία τῆς πόλεως, κειμένη εἰς τὸ κέντρον καὶ ἀκριβῶς ἐκεῖ ὅπου σήμερον ὑπάρχει ἡ πλατεῖα ἡ λεγομένη τοῦ Τζαβέλλα.

Τὴν ἐντολὴν ταύτην τῶν προεστώτων τῆς πατρίδος μου ἐδέχθην μὲ δισταγμὸν ὄχι μικρόν, διότι ἔμελλον νὰ ἐκτεθῶ ἐνώπιον πλήθους λαοῦ καὶ διότι τὸ ὑποκείμενον τοῦ λόγου μου δὲν ἔβλεπον πῶς ἡδυνάμην προσφυῶς νὰ τὸ πραγματευθῶ καὶ πόθεν νὰ ἀρυσθῶ τὰς ἀφορμὰς τῆς συνυφάνσεως τῆς ὁμιλίας. Ἀλλ' οὐχ' ἤττον ἐμελέτησα σπουδαίως τὰς ὀλίγας σημειώσεις τοῦ βίου τοῦ Ἀγίου ὅσαι ἐμπεριέχονται συντομώτατα εἰς τὴν ἐν τῷ Μηναίῳ τοῦ Ἰουλίου ἀκολουθίαν αὐτοῦ καὶ συνέταξα ὅσον ἡδυνήθην κάλλιστα τὸν λόγον. Νομίζω δὲ ὅτι οὔτε καὶ τὸν ἔδειξα εἰς κανένα τῶν διδασκάλων μου πρὸς διόρθωσιν, ὡς ἄλλοτε ποτε, θέλων νὰ λαλήσω κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ Πάσχα ἰδιοσύντακτόν τι λογύδριον, τὸ ὑπέβαλα πρῶτον ὑπὸ τὴν κρίσιν καὶ διόρθωσιν τοῦ διδασκάλου Παλαμᾶ, ὅστις, ἀποδεχθεὶς καὶ ἐπαινέσας αὐτό, μὲ ἐσυμβούλευσε νὰ τὸ ἐκφωνήσω εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Μονῆς Πετράκη, συντάξας αὐτὸς τὸ προοίμιον τοῦ λόγου.

Κατὰ τὴν παραμονὴν λοιπὸν τῆς ἐορτῆς τοῦ Ἀγίου Παντελεήμονος ὁ Παν. Ζαχαρίτζας μὲ παρήγγειλε νὰ προσέλθω εἰς τὸν Μητροπολίτην, διὰ νὰ λάβω τὴν ἄδειαν τοῦ ἀσπαζόμενος τὴν δεξιάν αὐτοῦ, ἀλλ' οὗτος δὲν με ἤξιωσε τῆς παρουσίας του, διὰ δὲ τοῦ διακόνου τοῦ μοι ἔδωκε τὴν ἄδειαν τῆς ἐκφωνήσεως τοῦ λόγου. Καὶ τοῦτο ὅταν ὁ Ζαχαρίτζας ἔμαθε παρ' ἐμοῦ, ἐρωτήσας με, ὅτι δηλ. δὲν με ἤξιωσε τῆς παρουσίας του, ἔσεισεν ἀπειλητικῶς τὴν κεφαλὴν, ἔκτοτε δὲ φαίνεται μοι ὅτι ἤρχισαν φανερώτερον αἱ δυσaréσκειαι μεταξὺ τῶν προεστώτων τῆς πόλεως καὶ τοῦ Μητροπολίτου, αἵτινες κατὰ τὸ 1819 κατέληξαν εἰς τὴν ἀπὸ τῆς ἐπισκοπῆς παραίτησιν τοῦ Γρηγορίου, διευθύναντο(ς) τὰ ἐκκλησιαστικὰ τῆς ἐπαρχίας Ἀθηνῶν καὶ Λεβαδείας ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1800 ἔτους*¹.

Ἦλθε τέλος ἡ ἡμέρα τῆς ἐορτῆς, καὶ ἐγὼ ἀπὸ βαθείας πρωίας προσῆλθον εἰς τὸ Καθολικόν, ἀνέγνωσα τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ὁρθρου, ἔψαλλον μετὰ τῶν ἱερέων πρὶν τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ἐπισκόπου Ὁρεοῦ, ὅστις ἔμελλε νὰ τελέσῃ τὴν θείαν ἱερουργίαν, καὶ ἔμενον ἐκεῖ παρὰ τὸ λεγεῖον (τράπεζαν τῆς ἀναγνώσεως), κατέχων εἴτε ἡμικατέχων τὸ ὀπισθεν τοῦ λεγείου στασίδιον, ὅπερ ἦτο πλησίον τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου. Ἀλλ' ὁ Ἐπίσκοπος,

1. Χρυσ. Παπαδοπούλου, Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1928, σσ. 75-76.

καταλαβὼν μετ' ὀλίγον τὸν θρόνον του καὶ ἰδὼν τὸν διδάσκαλον Πύρρον ἐκεῖ πλησίον ἰστάμενον, ἴσως ἐκτὸς στασιδίου, ρήξας φωνὴν μεγάλην καὶ ἐπιπληκτικὴν κατ' ἐμοῦ, μὲ ἠνάγκασε νὰ ἀποσυρθῶ περίλυπος καὶ ἐκ τοῦ στασιδίου καὶ ἐκ τοῦ λεγείου, καὶ διὰ τὴν δημοσίαν ἐκείν(ην) ἐπίπληξιν νὰ διστάσω πολλὴν ὥραν ἂν ἔπρεπε νὰ ἐκφωνήσω ἢ μὴ τὸν λόγον. Ὑπερίσχυσεν ὅμως ὁ στοχασμὸς ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐκφωνήσω τὸν λόγον, καθὼς καὶ ἔπραξ(α) τοῦτο εἰς τὴν κατάλληλον ὥραν τῆς λειτουργίας, καθ' ἣν δηλ. ψάλλεται συνήθως τὸ κοινωνικόν. Ἀλλ' εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον θέλω λαλήσει πῶς ὁ θυμοειδὴς οὗτος Ἐπίσκοπος, ὅστις τοσοῦτον μὲ παρεπίκρανε διὰ τῆς δημοσίας ἐπιπλήξεώς του ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐνώπιον πλήθους 15^a λαοῦ, πῶς, λέγω, ὁ ἄνθρωπος οὗτος κατήντησε νὰ λάβῃ τὴν ἀνάγκην μου μετ' οὐ πολὺ διάστημα χρόνου καὶ νὰ προσπέσῃ τρόπον τινὰ εἰς τὸ ἔλεος ἐνὸς νεανίου 17-18 ἐτῶν (ἴδε σχόλιον) ¹.

Τὴν δὲ ἐπιοῦσαν ἡμέραν τῆς ἐορτῆς οἱ προεστῶτες τῆς πόλεως μὲ προσεκάλεσαν εἰς τὸ Κονσέγιο (Δημαρχεῖον) ², καὶ παρόντων αὐτῶν τε καὶ ἄλλων προκρίτων πολιτῶν, ἐγερθεὶς ὁ νεώτερος καὶ λογιώτερος μεταξὺ αὐτῶν, μοὶ ἀπέτεινε προσφώνησιν ἐπαινετικὴν τῶν προόδων μου καὶ παροτρυντικὴν εἰς τὰς διὰ τὸ μέλλον σπουδὰς μου. ἐπιλέξας ὅτι πρέπει ἡ πατρίς μας νὰ ἀναδείξῃ ἐκ τῶν σπλάγγχ(ν)ων τῆς ἀνδραγαθίας νὰ καθέξωσι τὰς διδασκαλικὰς ἑδρας καὶ νὰ μὴ τρέχωμεν ἐκτὸς τῆς ἡμετέρας πατρίδος πρὸς ἀναζήτησιν διδασκάλων. Τοῦτο δὲ εἶπεν ἴσως, διότι ἐρρέθη ὅτι ὁ κύριος Ἀντώνιος Μαρκέλλος, εἰς τῶν προκρίτων Αἰγινήτων, ὁ κτήτωρ οὕτως εἶπεῖν τῆς παρὰ τὸν λιμένα πόλεως, προσέφερεν ἐκ μέρους τῆς κοινότητος τῆς Αἰγίνης μισθὸν ἀνώτερον πρὸς τὸν διδάσκαλον Ἴω. Παλαμᾶν, διὰ νὰ διδάξῃ εἰς Αἰγίνα τὴν ἐκεῖ νεολαίαν, καὶ οὕτως ἡ ἡμετέρα κοινότης εὑρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ αὐξήσῃ τὸν κατ' ἀρχὰς συμπεφωνημένον τοῦ διδασκάλου μισθόν. Ὁ δὲ Νικ. Λογοθέτης, ὁ προσφωνήσας με, ἐνεχείρισέ μοι μετὰ τοῦτο ἓν χρηματικὸν δῶρον συνιστάμενον ἐκ 10 ταλλήρων, ἐπειπὼν ὅτι εἶναι μὲν μικρὸν τοῦτο, ἀλλ' ἡ πατρίς θέλει φροντίζει καὶ εἰς τὸ ἐξῆς νὰ μεριμνᾷ περὶ ἐμοῦ.

1. Ἐδῶ τὸ χφ. παραπέμπει σὲ σχόλιο ποὺ τελικὰ δὲν ἔγινε ἢ ποὺ χάθηκε.

2. Γιά τὸ Κονσέγιο ἢ Κουσέγιο βλ. Μ π ε ν ι ζ έ λ ο υ, «Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν», ἔ.α., τ. Β', σ. 276· Φ ι λ α δ ε λ φ έ ω ς, ἔ.α., τ. Α', σ. 244· καὶ Κ α μ π ο ύ ρ ο γ λ ο υ, Αἱ παλαιαὶ Ἀθῆναι, σσ. 128-129.

15^β 'Αλλ' ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Διονυσίου Πύρρου ἀπὸ τῆς διδασκαλίας τῶν ἐπιστημῶν, ὡς ἀνωτέρω εἵπομεν, ἡ 'Εφορεία τῆς Φιλομούσου 'Εταιρείας ἤρξατο νὰ μεριμνᾷ περὶ ἀντικαταστάσεως αὐτοῦ, ὡς | γνωρίζουσα μεγάλην τὴν αὔξησιν τῶν συνδρομῶν¹, καὶ διὰ τοῦτο προσεκάλεσε μὲν αὐτὴ κατ' εὐθεΐαν τὸν περίφημον τοῦ τότε καιροῦ διδάσκαλον Βαρδαλάχον, ἔγραψε δὲ καὶ εἰς τὰς ἑξῶ καὶ ἐν Εὐρώπῃ ἐπιτροπὰς νὰ ἀναζητήσωσι καὶ συστήσωσιν ἄλλους τοιούτους μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ Βαρδαλάχου, τὴν μὴ παραδοχὴν δηλ. τῆς προτάσεώς της ὑπ' αὐτοῦ. 'Αλλ' ἔλαβον ἀπάντησιν ὅτι ἦτον πολὺ δύσκολον νὰ εὔρωσι τότε διδάσκαλον ὁποῖον ἐζήτουν καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐκλέξωσι μεταξὺ τῶν εὐφυστέρων καὶ ἐπιμελεστέρων σπουδαστῶν τῆς πατρίδος των δύο ἢ τρεῖς νέους καὶ τούτους νὰ στείλωσιν εἰς τὰς ἀκαδημίας τῆς Εὐρώπης, διὰ νὰ καταρτισθῶσι τελειοδίδακτοι εἰς τὰ ἀναγκαῖα μαθήματα, ὥστε αὐτοὶ νὰ ἀναλάβωσιν εἰς τὸ μέλλον τὴν ἐκπαίδευσιν τῆς νεολαίας τῆς πατρίδος. Καὶ τότε ἀπεύθυναν οἱ τῆς Φιλομούσου 'Εταιρείας ἔφοροι τὰ βλέματά των πρὸς ἐμέ, τὸν Στάμον Σεραφεῖμ καὶ τὸν Νικόλαον Καρόρη καὶ μᾶς ἐπρό-
(τει)ναν, ἂν θέλωμεν, νὰ ἀπέλθωμεν εἰς τὴν Εὐρώπην πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς τελειοποιήσεως τῆς ἐκπαιδεύσεώς μας. 'Αλλ' οἱ μὲν γονεῖς τοῦ Ν. Καρόρη καὶ Σεραφεῖμ δὲν ἔσπεραν κατ' οὐδένᾳ λόγον νὰ συγχωρήσωσι τὰ τέκνα των νὰ δεχθῶσι τὴν πρότασιν ταύτην, ἀλλὰ καὶ ἠπείλησαν, ὡς ἠκούσθη, νὰ προδώσωσι τὴν Φιλόμουσον 'Εταιρείαν εἰς τὰς τουρκικὰς ἀρχάς, ἐὰν ἐπέμενον οἱ ἔφοροι εἰς τὴν ἀπόφασίν των, ἣτις ἦτον πολλὰ ἀσπαστὴ ἀπὸ τοὺς εἰρημένους νέους. Εἶχον δὲ τούτους τοὺς λόγους οἱ γονεῖς τῶν εἰρημένων νέων : πρῶτον ὁ πατὴρ τοῦ Σεραφεῖμ εἶχε μόνον τέκνον τοῦτον τὸν υἱὸν καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ τὸν ἴδῃ ἀπομα|κρυνόμενον ἀπὸ πλησίον του, οἱ δὲ γονεῖς τοῦ Ν. Καρόρη ἐφοβοῦντο διὰ τὴν ἀποδημίαν τοῦ υἱοῦ των, ὡς ἀσθε-
16^α νικοῦ τὴν κρᾶσιν.

'Εμεινα λοιπὸν ἐγὼ μόνος ὅστις ἐδέχθην τὴν πρότασιν τῆς 'Εφορείας καὶ ἐξετέλεσα αὐτήν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ με ὀλίγας δυσκολίας καὶ θλίψεις, διότι ἔμελλα νὰ ἐγκαταλείψω μητέρα χήραν καὶ ἐν στερήσει καὶ ἀδελφὴν πρὸς τούτοις περὶ τὰς ἀρχάς τῆς ἡβης. 'Αλλ' οὐχ ἦττον ὑπερενίκησα τὰς δυσκο-

1. Βλ. τοὺς λογαριασμοὺς ἐσόδων καὶ ἐξόδων τῆς Φιλομούσου 'Εταιρείας τῶν Ἀθηνῶν εἰς Π ρ ω - τ ο ψ ἄ λ τ η, ἔ.ἀ., σσ. 274-280.

λίας καὶ τὰς στενοχωρίας μου ταύτας, λαβὼν ὑπόσχεσιν παρὰ τῶν ἐφόρων τῆς Ἑταιρείας ὅτι θέλουν φροντίζει περὶ τῆς περιθάλψεως τῆς μητρὸς καὶ ἀδελφῆς μου, εἰς τὴν ὁποίαν πρὸς τούτοις ἀνέθεσα τὴν διδασκαλίαν τῶν μαθητῶν τοὺς ὁποίους, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, ἐδίδασκον τὴν ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν καὶ τῶν ὁποίων τὴν διαγωγὴν ἐσύστησα εἰς τὴν ἐπίβλεψιν τῆς μητρὸς μου. Καὶ ταῦτα μὲν ἔπραττον, μὴ φανερόνων εἰς τὴν μητέρα μου τὸν κύριον σκοπὸν τῆς εἰς Εὐρώπην ἀποδημίας μου, διότι τοῦτον δὲν ἠδύνατό ποτε νὰ ἀκούσῃ, χωρὶς νὰ ἀρχίσῃ τοὺς κοπετοὺς καὶ τοὺς θρήνους, εὗρον δὲ πρόφασιν ὅτι ἀπέρχομαι εἰς τὴν νῆσον Σπετζῶν, νὰ γίνω οἰκοδιδάσκαλος ἑνὸς τῶν ἐκεῖ προυχόντων, ὅστις τῷ ὄντι μὲ εἶχε ζητήσῃ διὰ τοῦ διδασκάλου Ἰωάννου Τατλίκαρα, μετὰ ταῦτα ἐπικληθέντος Εἰρηναίου*¹, καὶ τοῦτο πολὺ καλῶς ἐγνώριζεν ἡ μήτηρ μου. Ἄλλ' ἡ <σπαρ>αξι<κάρδ>ιος σκηνὴ τῆς ἐσπέρας τῆς παραμονῆς τῆς ἀναχωρήσεώς μου μένει ἀκόμη μέχρι σήμερον ἀνεξάλειπτος εἰς τὴν μνήμην μου, ἐπειδὴ, ὅταν ἐγὼ τῇ εἶπον ὅτι ἔμελλον νὰ ἀναχωρήσω τὴν ἐπιοῦσαν, ἐκείνη, εἴτε ὑποπτευθεῖσα εἴτε 16^β καὶ ἀκούσασα παρὰ τινος ἄλλου τὸν κύριον σκοπὸν μου, ἔρρηξε φωνὰς γοεράς, μοὶ ἔδειξε τὸ στῆθος καὶ μὲ ἐξώρκισεν εἰς τὸ γάλα μὲ τὸ ὁποῖον μὲ ἀνέθρεψε καὶ τέλος, ὅταν ἐγὼ, μὴ ὑποφέρων πλέον τοὺς κοπετοὺς τούτους, ἐσηκώθην νὰ ἀποχωρήσω καὶ νὰ διαμείνω ἐκτὸς τῆς οἰκίας τὴν νύκτα ἐκείνην, ὥρμησεν ἐπάνω μου, διὰ νὰ μὲ ἐμποδίσῃ, καί, κρατοῦσα τὸ ἐπιβλημά μου, ἐξέσχισε μέρος αὐτοῦ, καὶ οὕτως ἠδυνήθην νὰ ἀπαλλαχθῶ ἀπὸ τὰς χεῖράς της.

Τότε ἀπῆλθον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Μιχαήλ Τυρναβίτου, μέλους τῆς Ἐφορείας, ὡς μὴ ἔχοντος οἰκογένειαν, ὅπως διανυκτερεύσω παρ' αὐτῷ. Δὲν ἀπῆλθον δὲ εἰς τὸ σχολεῖον Ντέκα, ὅπου ἐκράτουν ἐν δωμάτιον, εἰς τὸ ὁποῖον εἶχον μάλιστα ἀποθέσει προτοῦ καὶ τὰ ἀναγκαῖα ἐνδύματά μου κρυφίως ἀπὸ τὴν μητέρα μου, διὰ νὰ μὴ τρέξῃ ἐκεῖ κατόπιν μου καὶ μὲ εὔρη καὶ ἐπαναληφθῶσιν αἱ σκηναὶ αἵτινες ἔλαβον χώραν ἐν τῇ πατρικῇ μας οἰκίᾳ. Οὗτος δὲ ὁ Μ. Τυρναβίτης* μὲ ὑπεδέχθη πατρικῶς, μὲ παρηγόρησε διὰ τὰ συμβάντα καὶ τὴν ἐπιοῦσαν ἦλθεν εἰς τὴν οἰκίαν πρὸς τὴν μητέρα μου καί, εἰπὼν αὐτῇ πολλοὺς καὶ καλοὺς λόγ(ους), τὴν ἔπεισεν ὅπως νὰ μείνῃ ἡσυχος καὶ νὰ μὲ συγχωρήσῃ μὲ τὴν μητρικὴν εὐχὴν της

1. Γιά τὸν Τατλίκαρα βλ. Γ ρ ι τ σ ο π ο ὕ λ ο υ, ἔ.δ., σ. 22.

νὰ ὑπάγω ὅπου ἦτον ἀπόφασις νὰ ὑπάγω. Οὕτω λοιπόν, ἀπελθὼν καὶ ἐγὼ
 εἰς τὴν οἰκίαν καὶ εὐρὼν τὴν μητέρα μου κλινήρη, ὥς ἀσθενήσασαν ὀπωσοῦν
 ἀπὸ τὴν λύπην καὶ ταραχὴν της, ἡσπάσθην τὴν δεξιάν της, ἔλαβον τὴν εὐχὴν
 17^α της καὶ ἀνεχώρησα διὰ τῶν | Μεγάρων εἰς Κόρινθον καὶ ἐκεῖθεν διὰ τοῦ
 Κόλπου εἰς Πάτρας καὶ ἐκεῖθεν εἰς Τεργέστην.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Β'

ΣΠΟΥΔΕΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

(1816–1821)

Τὸ ταξίδι ἕως τὴν Τεργέστη.—Φιλοξενία ἀπὸ τὸν Ν. Ζωγράφου.—Συνάντηση στὴν Βενετία μὲ τὸν Μουστοξύδη.—Γνωριμία στὴν Φλωρεντία μὲ τὸν Κοδρικᾶ.—Σπουδὲς στὴν Πίζα ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ Οὐγγροβλαχίας Ἰγνατίου (Ὀκτώβριος 1816–Αὐγουστος 1817).—Τὸ ταξίδι ἕως τὴν Ἰένα.—Τὸ πρῶτο ἐξάμηνο σπουδῶν στὴν Ἰένα.—Ἐπίσκεψη στὴν Βαϊμάρη καὶ συνάντηση μὲ τὸν Δούκα.—Ἡ κλίση τοῦ Ψύλλα στὰ μαθηματικά.—Οἱ δεξιώσεις τοῦ καθηγητῆ Andrée.—Συνέχιση σπουδῶν στὴν Ἰένα.—Ὁ ἀντίκτυπος ἀπὸ τὸν φόνο τοῦ Kotzebue.—Σπουδὲς στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Γοττίγγης.—Τὰ νέα γιὰ τὴν Ἐπανάσταση βρίσκουν τὸν Ψύλλα στὸ Βερολίνο.—Ἡ ἀπόφαση γιὰ τὴν ἐπιστροφή στὴν Ἑλλάδα.—Συγκέντρωση Ἑλλήνων φοιτητῶν στὴν Λειψία.—Βιέννη.—Γκράτς.—Τεργέστη.—Τὸ ἐπεισόδιον Jouffroy.—Ὁ Ν. Ζωγράφος καὶ οἱ προβλέψεις του γιὰ τὴν ἐκβάση τοῦ Ἀγῶνος.—Ἀναχώρηση ἀπὸ τὴν Τεργέστη.—Ἀργιστόλι.—Καλαμάτα.—Σάπτες.—Υἷδα.—Ἀφιξη στὸν Πειραιᾶ.

Εἰς Ἐλευσίνα καὶ Μέγαρα ἐξενίσθη ὑπὸ δύο τῶν προκρίτων πολιτῶν. Διενυκτέρευθα εἰς τὴν πρώτην καμώπολιν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ παπ(α) Γεωργάκη, εἰς Μέγαρα δὲ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ παπ(α) Ἐλευθερίου, τὸν ὁποῖον καὶ ἐγνώριζα προσωπικῶς, ὡς μαθητεύσαντα πρὸ τινος χρόνου εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Ντέκα, παρὰ τῷ ἱερομονάχῳ Φιλαρέτῳ*. Οὗτος δὲ ὁ παπ(α) —Ἐλευθέριος, καὶ διὰ τὰ μοῦ συντέμνη τὴν εἰς Κόρινθον ὁδὸν καὶ τὰ γνωρίσω τὰς Σκιρωνίδας Πέτρας, μολονότι ἦτον ἀπηγορευμένον τὰ διαβαίνωσιν ἐκεῖθεν οἱ τυχόντες, διευκόλυνεν εἰς ἐμέ, ὡς εἰς τῶν προκρίτων, τὴν ἐντεῦθεν διάβασιν.

Εἰς Κόρινθον εἶχον συστατικὰ πρὸς τὸν ἀξιόλογον ἄρχοντα Θεοχάρην Ρέντην, μέλος καὶ ἐπίτροπον τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας*, καὶ οὗτος πάλιν μὲ ἐσύστησεν εἰς τὸν τότε ἐκεῖ διδάσκαλον, τὸν ἱερομόναχον Ἰωάσαφ*, ἐνοικοῦντα εἰς τὸ σχολεῖον, ὅπου διέμεινα ξενιζόμενος ἐπὶ τινὰς ἡμέρας, ἕως οὗ εὗρέθη πλοῖον (βρασέρα) ἐκπλέον εἰς Πάτρας. Ἐντὸς δὲ τοῦ πλοίου δὲν ἦσαν ἄλλοι ἐπιβάται, εἰμὴ εἰς μόνον Ἕλληνα καὶ δύο Ἀγγλοὶ, μετὰ τῶν ὁποίων ἠναγκάσθηνα τὰ συνοικήσω περὶ τὰς 25–30 [περίπου] ἡμέρας ἐντὸς μικρᾶς τινος ἐκκλησίας εἰς Τριζόνια, ἕνεκα τῆς μεγάλης τρικυμίας ἣτις μᾶς κατέλαβε καὶ μᾶς ἠνάγκασε τὰ καταφύγωμεν ἐκεῖσε καὶ ἕνεκα τοῦ ἐπικρα-

τήσαντος καθ' ὅλον τὸ διάστημα ἐκεῖνο ἐναντίου ἀνέμου. Ἀλλά, κοπάσαντος τέλος, ἐφθάσαμεν εἰς Πάτρας εἰς ἕξ ὥρας περὶ τὰ μέσα τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος, διότι ἦτον ἀρχὴ τῆς Τεσσαρακοστῆς, ὅτε ἀνεχώρησα ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, καί, ἂν δὲν λανθάνωμαι, πέμπτη Ἀπριλίου 1816. |

17^β

Εἰς Πάτρας πάλιν, ἔχων γράμματα συστατικὰ πρὸς τὸν Σπυρ. Τρικούπην, ἐξενίσθην παρ' αὐτῷ, εἰς τὴν κατοικίαν δηλ. τοῦ γιασακτζῆ¹ τοῦ Προξενείου, διότι ὁ ἴδιος Τρικούπης κατῴκει ἐντὸς τοῦ Προξενείου. Ἐνταῦθα διέμεινα ἀρκετὰς ἡμέρας, ἕως ὅτου πάλιν εὑρέθη πλοῖον (βρίκιον) γαλαξειδιώτικον, τὸ ὁποῖον ἐλάμβανε φορτίον ἀραβοσίτου ἐκ Μεσολογγίου, μὲ τὸν πλοίαρχον τοῦ ὁποῖου ἐσυμφώνησεν ὁ Τρικούπης περὶ τοῦ ναύλου καὶ τῆς διατροφῆς μου διὰ γρόσια ἑκατόν. Ἀπὸ δὲ τὸν λιμένα τῶν Πατρῶν ἀνήχθημεν ἐν πλοιαρίῳ μετὰ τοῦ ἐπιστάτου τοῦ φορτίου καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ φορτωτοῦ καὶ ἐφθάσαμεν εἰς τὸ πλοῖον, τὸ ὁποῖον ἦτον ἡγκυροβολημένον ἔμπροσθεν τοῦ Μεσολογγίου, ἀλλὰ μακρὰν αὐτοῦ διὰ τὸ ἀβαθὲς τῶν ὑδάτων. Καὶ τὴν μὲν πρώτην καὶ δευτέραν ἡμέραν ὁ Γαλαξειδιώτης πλοίαρχος, ἄνθρωπος οὐχὶ πολὺ πολιτισμένος, μὲ ἔταξε νὰ γευθῶ καὶ νὰ δειπνήσω μὲ τὸν συρφετὸν τῶν ναυτῶν τοῦ, πρὸς δὲ τούτοις, ὅταν τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς εἰς τὸ πλοῖον ἀφίξεώς μας διώρισε νὰ ἐτοιμάσωσι τὴν λέμβον τοῦ πλοίου, διὰ νὰ ὑπάγῃ αὐτὸς καὶ οἱ ἔμποροι τοῦ φορτίου εἰς Μεσολόγγιον, ἐπιθυμῶν καὶ ἐγὼ νὰ ἴδω τὴν πόλιν ταύτην, πατρίδα τοῦ διδασκάλου μου Παλαμᾶ, νὰ γνωρ(ί)σω δὲ καὶ κανένα ἐκ τῶν συγγενῶν τοῦ, ἀπετράπην μὲ τρόπον πολλὰ ἀπότομον ἀπὸ τὸν πλοίαρχον, ὅστις καὶ μὲ ᾔθελεν ἐκβάλει ἀπὸ τὴν λέμβον, ὅπου εἶχον εἰσέλθει, ἐὰν δὲν ἐμποδίζετο ἀπὸ τὴν παρατήρησιν τῶν ἐμπόρων. Ἀλλὰ μὲ ἐκδικήθη χαιρεκάκως, ὅτε, ἐξελθόντα εἰς τὴν πόλιν καὶ ἀναζητοῦντα κανένα τῶν συγγενῶν τοῦ διδασκάλου Παλαμᾶ, μὲ ἐβίασεν ὁ εἰσπρ(ά)κτωρ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου (χαράτζ) νὰ πληρώσω καὶ πάλιν τὸν αὐτὸν φόρον τὸν ὁποῖον εἶχα πληρώσει εἰς Ἀθήνας, τὴν ἀποδειξὶν ὅμως δὲν εἶχα φροντίσει νὰ φέρω μαζί μου, ἀναχωρῶν ἐκεῖθεν. Σημειώσατε δὲ ὅτι οὔτε ἐν Κορίνθῳ οὔτε ἐν Πάτραις, ὅπου διέμεινα πολλὰς ἡμέρας, | δὲν ἔπαθόν τι τοιοῦτον, ὁποῖον ἔπαθον ἐνταῦθα, πατήσας μόνον μίαν περίπου ὥραν τὸ ἔδαφος τῆς πόλεως Μεσολογγίου.

18^α

1. Yasakçi : καβάσης, κλητήρας.

Κατὰ δὲ τὴν εἰς τὸ πλοῖον (τὸ βρίκιον) ἐπιστροφὴν μας ἐξήλθομεν ἐπὶ τινος τῶν νησιδίων τῶν πέριξ τῆς πόλεως, καὶ εἶδον τὸ πλῆθος τῶν ἰχθύων τοὺς ὁποίους¹ εἶχον ἀλιεύσει οἱ περὶ τὸ ἐπιτήδευμα τοῦτο ἐνασχολούμενοι καὶ οἱ ὅποιοι μᾶς ἐφιλοφρόνησαν προσφέροντές μας βραστὰ ὀψάρια ἐκ τῶν μεγάλων λεβήτων καὶ μόλις ἔχοντες νὰ μᾶς δώσωσι καὶ ὀλίγον ἄρτον.

Ἀνεχωρήσαμεν τέλος διὰ Τεργέστην μετὰ μίαν ἢ δύο ἡμέρας τῆς εἰς Μεσολόγγιον ἀφίξεώς μας, καί, ὅτε πάλιν ὁ ὑποπλοίαρχος μὲ ἐκάλεσεν εἰς τὸ γεῦμα τῶν ναυτῶν, ὁ πλοίαρχος μὲ προσεκάλεσεν εἰς τὴν ἐδικήν του τράπεζαν, ὅπου συνέτρωγον καὶ οἱ ἔμποροι ἐπιβάται, τῶν ὁποίων, φαίνεται, τὰς παρατηρήσεις περὶ ἐμοῦ ἐξετίμησεν ἐπὶ τέλους ὁ ἄνθρωπος οὗτος, καὶ ἔκτοτε μὲ εἶχε περὶ πολλοῦ. Ἐγὼ δὲ πάλιν κατὰ τὴν ἀκριβῶς τεσσαράκονθήμερον κάθαρσιν εἰς τὴν ὁποίαν ὑπεβλήθημεν ἀπὸ τὴν ὑγειονομικὴν ἀρχὴν τῆς Τεργέστης ἐδίδαξα πολλοὺς ἐκ τῶν ναυτῶν τὴν ἀριθμητικὴν, ἀντέγραψα καὶ ἔδωκα εἰς τὸν πλοίαρχον φυλλάδιόν τι, *Σάλπισμα Πολεμιστήριον*² ἐπιγραφόμενον, τοῦ ὁποίου καὶ τὴν ἐπὶ κεφαλίδος εἰκόνα ἀπεμιμήθην, διότι ἐπιτηδευόμην παιδιόθεν τὴν ζωγραφικὴν, καὶ κατὰ παράκλησιν τοῦ πλοίαρχου ἐζωγράφησα εἰς τὴν πρόραν τοῦ πλοίου τὸν Λεωνίδα καὶ ἐξήλθον εἰς τὴν πόλιν μετὰ τεσσαράκοντα ἀκριβῶς ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ πλοίου εἰς τὸν λιμένα τῆς Τεργέστης. Τόσον μεγάλη ἦτο ἡ αὐστηρότης τῶν ὑγειονομικῶν ἀρχῶν τὸν καιρὸν ἐκεῖνον.

Εἰς Τεργέστην διέμεινα τρεῖς-τέσσαρας μῆνας, ξενιζόμενος παρὰ τῷ κυρ. Νικολάῳ Ζωγράφῳ, Ἀθηναίῳ, εἰς τὸν ὁποῖον ἤμην συστημένος καὶ ὅστις ὀλίγον ἔλειψε νὰ μὲ κρατήσῃ πλησίον του ὡς γραμματέα τοῦ ἐμπορικοῦ τοῦ οἴκου, εἰς τόπον τοῦ κυρ. Στεφάνου Καραθεοδωρῆ, σκοποῦντος νὰ ἐπαναλάβῃ τὰς διακοπείσας πρό τινος χρόνου σπουδὰς του ἐν Πίσῃ τῆς Ἰταλίας. Δὲν ἠδυνήθη μόνον τοῦτο νὰ μὲ ἀποτρέψῃ ἀπὸ τὸν σκοπὸν μου, μετέβαλε δὲ μόνον τὴν διεύθυνσίν μου, ἥτις ἦτον ἡ Γερμανία, καὶ ρητῶς τὸ Μόναχον τῆς Βαυαρίας (ὅπου ὁ γνωστὸς ἐλληνιστὴς Θεῖρσιος εἶχε συστήσει ἐκπαιδευτήριον διὰ νέου(ς) Ἑλλήνας, πρὸς τὸν ὁποῖον νομίζω ὅτι ἤμην καὶ συστημέν(ος)), [ἀλλ' ὁ Ζωγράφος] παραστήσας μοι τὴν σκληρότητα τοῦ κλίματος, τὴν δυσκολίαν τῆς ἐκμαθήσεως τῆς γερμανικῆς γλώσ-

1. Χφ. τὰ ὅποια.

2. Τοῦ Κοραῆ. Πρώτη ἐκδοσις : Ἀλεξάνδρεια 1801, σχῆμα 8ο, σσ. 23.

σης καὶ ἐπομένως τὸ πολυδάπαν(ον) καὶ τὴν πολυετῇ ἐκεῖσε διατριβὴν μου, ἐνῶ ἐν Ἰταλίᾳ, μοὶ ἔλεγε, καὶ τὸ κλίμα γλυκὺ καὶ τὰ ἔξοδα ὀλιγώτερα καὶ τὴν γλῶσσαν ἐγνώριζον ὅπως οὖν (καὶ ἐ)δυνάμην ἐντὸς τριῶν ἢ τεσσάρων ἐτῶν τὸ πολὺ νὰ προσλάβω ὅ,τι ἐν Γερμανίᾳ ἔπρεπε ἐντὸς τ(οῦ) διπλασίου χρονικοῦ διαστήματος νὰ ἀποκτήσω. Ὑπήκουσα λοιπὸν εἰς τὴν συμβουλὴν τοῦ Ζωγράφου, καὶ διὰ ταῦτα καὶ διότι ἐκεῖνος ἔμελλε νὰ μοὶ χορηγήσῃ τὰ μέσα τῆς περαιτέρω ὁδοιπορίας μου καὶ ἴσως καὶ τῆς ἐπὶ τινα χρόνον 19^a συντηρήσεώς μου, ὡς ἐπιφορτισμένος εἰς τοῦτο | ἀπὸ τὴν Ἐφορείαν τῆς Φιλομούσου Ἐταιρείας¹. Ἀπῆλθον λοιπὸν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ φθινοπώρου τοῦ ἔτους 1816 ἐκ Τεργέστης εἰς Βενετίαν ὁμοῦ μὲ τὸν Στέφ. Καραθεοδωρῆν, διευθυνόμενοι ἀμφότεροι εἰς Πίσαν.

Ἄλλ' ἐγὼ, πρὶν ἀναχωρήσω ἀπὸ Τεργέστην, πολλὰς ἐβδομάδας ἴσως πρότερον, εἶχα γράψει πολλὰ γράμματα εἰς τε τὴν μητέρα μου καὶ εἰς διάφορους φίλους καὶ γνωρίμους εἰς Ἀθήνας. Τὰ γράμματα ταῦτα εἶχον γράψει εἰς κοινὸν χαρτίον, ὄχι ταχυδρομικόν, τὰ εἶχα ἐσφραγισμένα καὶ ἐφρόντιζα νὰ τύχω εὐκαιρίας τινὸς πλοίου ἐξ Ὑδρας, ὥστε διὰ τινος ἐπιβάτου νὰ πέμψω τὰ γράμματα εἰς Ἀθήνας. Ἐφύλαττον δὲ ταῦτα ἐντὸς διαφόρων βιβλίων μου καὶ, ὅταν ἐγένεν ἀνάγκη νὰ ἀναχωρήσω ἀπὸ Τεργέστην, διερρίψα τὰ βιβλία ταῦτα εἰς ἓν μεγάλον κιβώτιον τῶν πολλῶν βιβλίων τοῦ συνοδοιπόρου μου Καραθεοδωρῆ καὶ οὕτως ἐξεπλεύσαμεν εἰς Βενετίαν. Ὅτε δὲ ἐφθάσαμεν πλησίον τῆς πόλεως καὶ ἤρχοντο πρὸς ἡμᾶς διάφοροι λέμβοι, ὁ Καραθεοδωρῆς μοὶ λέγει ὅτι, ἂν εἶχα γράμματα ἐπάνω μου ἐσφραγισμένα, ἔπρεπε νὰ τὰ ἐκσφραγίσω, διότι ἄλλως θέλω ἀναγκασθῶ νὰ πληρώσω πρόστιμον πολὺ διὰ τοῦτο. Ἐξεσφράγισα λοιπὸν τὰ ὅποια ἔφερον εἰς τὸν κόλπον μου συστατικὰ γράμματα, δὲν ἐνθυμήθην δὲ ποσῶς τὰ ἐν τῷ κιβωτίῳ καὶ μεταξὺ τῶν βιβλίων μου ἐναποτεθειμένα, διότι οὔτε ἐγνώριζα ὅτι οἱ ἀστυνομικοὶ κλητῆρες (sbirri) ἔμελλον νὰ ἐρευνήσωσι καὶ τὰ βιβλία μήπως εὐρίσκεται καὶ τι μεταξὺ αὐτῶν ἀπηγορευμένον νὰ εἰσέλθῃ ἢ νὰ διέλθῃ καὶ διὰ τῆς Βενετίας. Ὅθεν, ὅταν οἱ κλητῆρες, ἀνοίξαντες τὸ κιβώτιον καὶ, ἀναγινώσκοντες τὰς ἐπιγραφὰς τῶν βιβλίων, εὔρον ἐντὸς ἑνός, δύο, τριῶν καὶ πολλῶν γράμματα σφραγισμένα, κατέλιπον μὲν τὴν περαιτέρω τῶν τίτλων ἐρευναν, ἀνεζήτουν δὲ μόνον γράμματα σφραγισμένα.

1. Ὁ Ν. Ζωγράφος ἦταν ἐπίτροπος τῆς Φιλομούσου Ἐταιρείας στὴν Ἰταλία.

19^β Ὁ Καραθεοδωρῆς σχετλιάσας μοὶ εἶπεν ὅτι τὴν ἔπαθα καὶ ὅτι ἔπρεπε | νὰ πληρώσω τοῦτο τὸ λάθος μου ἀκριβὰ. Ἦρχισα νὰ δυσανασχετῶ καὶ νὰ λέγω εἰς τοὺς φύλακας ὅτι αὐτὰ εἶναι γράμματα τὰ ὅποια εἶχα γράψει νὰ στείλω εἰς Ἀθήνας διὰ τινος ἐμπορικοῦ πλοίου, ὅτι εἶμαι εἰς θέσιν νὰ τὰ ξεσχίσω, διότι δὲν ἔχω πλέον σκοπὸν νὰ τὰ στείλω εἰς τὸν πρὸς ὃν ὅρον των κ.τ.λπ. Οἱ φύλακες ἀπεκρίνοντο ὅτι τὰ γράμματα, κατὰ τὸν νόμον, θὰ παραδοθῶσιν εἰς τὸ ταχυδρομεῖον, καὶ ἐκεῖ πρέπει νὰ εἶπω ὅ,τι δύναμαι πρὸς δικαιολόγησίν μου. Ἀποβάντες λοιπὸν εἰς τὴν πόλιν, ἀπήλθομεν ὁμοῦ μὲ τὸν Καραθεοδωρῆν εἰς τὸ ταχυδρομεῖον, ἀκολουθοῦντες τοὺς κλητῆρας, οἵτινες παρέδωκαν εἰς τὸν ἐπιστάτην τὰ γράμματα, καὶ οὗτος, ἀφοῦ τὰ ἐζύγισεν, εἶπεν ὅτι πρέπει νὰ πληρώσω δύο τάλληρα. Εἶπον ἐγώ, εἶπεν ὁ Καραθεοδωρῆς τὰ δικαιολογήματά μας, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ἐπέμεινεν ἄκαμπτos καὶ ψυχρὸς, λέγων μόνον ὅτι οὗτος εἶναι ὁ νόμος. Ἐπλήρωσα λοιπὸν ἀκριβὰ τὸ λάθος μου ἢ μᾶλλον τὴν ἄγνοιαν τοῦ νόμου καί, λαβὼν ὀπίσω τὰ γράμματα, τὰ ἔσχισα καὶ τὰ ἔρριψα σχεδὸν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ταχυδρομικοῦ ἐπιστάτου, ὅστις καὶ τότε παντελ(ῶς) δὲν συνεκινήθη, ἀλλ' ἐξηκολούθει λέγων: «Οὗτος εἶναι ὁ νόμ(ος).»

Μετὰ δύο ἢ τριῶν ἡμερῶν διατριβὴν εἰς Βενετ(ίαν), ὅπου εἶδομεν καὶ ἐγνωρίσαμεν τὸν Ἀνδρέαν Μουστοξ(ύ)δην, τὸν τότε προσφάτως συγγράψαντα τὴν περὶ <τ>ῶν τεσσάρων ἵππων διατριβήν¹, τὴν ἀπόδοσιν τῶν ὁποίων εἶχον ἐκτελέσει οἱ Γάλλοι κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν καὶ τοὺς ὁποίους εἶδομεν τοποθετημ(έ)νους πάλιν κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας εἰς τὴν ἀρχ(ι-κὴν) θέσιν των, ἐπὶ τῆς πλευρᾶς δηλ. τῆς εἰσόδου εἰς τὸν μέγαν ναὸν ἐν τῇ μεγάλῃ πλατείᾳ, ἀνεχωρήσαμεν ἐκ Βενετίας διὰ θαλάσσης καὶ διὰ τοῦ ποταμοῦ Πάδου εἰς Φερράραν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Βονωνίαν, ἐντεῦθεν δὲ διὰ τοῦ Ἀπεννίνου εἰς | Φλωρεντίαν. Ἀπηντήσαμεν δὲ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους τούτου τὴν περιβόητον καταστᾶσαν μετὰ ταῦτα Πριγκιπέσσαν τοῦ Γάλλες, ἐπανακάμψασαν ἀρτίως ἐξ Ἑλλάδος², ὡς ἐπληροφορήθην μετ'

1. *Sui Quattro Cavalli della Basilica di S. Marco in Venezia*, Πάδοβα 1816.

2. Ἡ Πριγκιπέσσα τοῦ Γάλλες (Princess of Wales) Καρολίνα ἐπισκέφθηκε τὴν Ἀθήνα τὸν Μάιο τοῦ 1816 (βλ. Καμπούρογλου, *Μνημεῖα*, τ. Α', σσ. 230, 335· Καμπούρογλου - Γέροντα, *ἔ.ἀ.*, τ. Δ', σσ. 400-403· καὶ Ἀ. Μηλιαράκη, «Ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία ἐν Ἀθήναις καὶ ἡ Πριγκιπέσσα τῆς Οὐαλλίας (1816)», περ. *Ἑστία*, τ. ΚΖ' (1889), σσ. 65-67).

ὀλίγας ἡμέρας τῆς εἰς Πίσαν ἀφίξεώς μου ἀπὸ ἐπιστολὴν γνωρίμου τινὸς καὶ ὁμηλίκου συμπολίτου μου, Ἀπολλοδώρου (Ἀποστόλου) Κακούρη, ὅστις προσελήφθη ἐξ Ἀθηνῶν εἰς τὴν θεραπείαν τῆς Πριγκιπέσσης.

Εἰς Φλωρεντίαν φθάσαντες, κατελύσαμεν, νυκτὸς ἤδη οὔσης, ἐν τινι τῶν ἐκεῖ ξενοδοχείων, ὅπου μᾶς ὠδήγησεν ὁ ἀμαξηλάτης μας καὶ ὅπου, ἂν ἠθέλαμεν μείνει καὶ τὰς ὀλίγας ἡμέρας τὰς ὁποίας ἀπεφασίσαμεν νὰ διέλθωμεν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, ἠθέλομεν ἐξοδεύσει τὰ 9/10 τῶν ὅσων μετὰ ταῦτα ἐξωδεύσαμεν, ἐπειδὴ τὴν ἐπιούσαν τῆς ἀφίξεώς μας, εὐρόντες ὁμογενεῖς τινὰς παρὰ τινι καφενείῳ, ἐσυμβουλευθήμεν παρ' αὐτῶν νὰ ἐνοικιάσωμεν δωμάτιον εἰς ἰδιωτικὴν οἰκίαν καὶ δι' ἓνα μῆνα, ἂν χρειασθῇ, διὰ τὸ ὅποῖον ἠθέλαμεν πληρώσει δύο τὸ πολὺ τάλληρα, νὰ γευώμεθα δὲ μετ' αὐτῶν εἰς ξενοδοχεῖον, ταπεινὸν μὲν τὴν ὄψιν, ἀλλὰ καθάριον καὶ πολὺ εὐθηνόν, καὶ τοῦτο ἐπράξαμεν δι' ὅλον τὸ χρονικὸν διάστημα τῆς ἐν Φλωρεντίας διατριβῆς μας, ἔχοντες φαγητὸν καὶ ποτὸν τοσοῦτον καὶ τοιοῦτον, ὅποῖον καὶ ὁπόσον εἰς τὰ μεγάλα καὶ πολυτελῆ ξενοδοχεῖα, μὲ πληρωμὴν ἐνὸς πέμπτου μόνον τῆς εἰς ἐκεῖνα ἀπαιτουμένης.

Παρὰ δὲ τῶν ἰδίων τούτων ὁμογενῶν ἐμάθομεν ὅτι ὁ κύριος Παναγ. Κοδρικᾶς εὕρισκετο τότε εἰς Φλωρεντίαν καὶ ἡμέσῳ ἐσπεύσαμεν ἐγὼ καὶ ὁ Καραθεοδωρῆς νὰ τὸν ἀναζητήσωμεν εἰς τὸ κατάλυμά του, ὅπου ὅμως, ἐλθόντες, ἐπληροφορήθημεν ὅτι κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν εὕρισκετο εἰς τὴν Λαυρεντιανὴν λεγομένην Βιβλιοθήκην τῶν χειρογράφων, καὶ ἐκεῖ, ἐλθόντες, εὔρομεν τὸν ἄνδρα, τὸν ἠκολουθήσαμεν δέ, ἐξελθόντα, εἰς τὸ κατάλυμά του, καὶ μεταξὺ τοῦ διαλόγου ὁ Κοδρικᾶς ἐφέρθη ὡς παιδαγωγὸς πρὸς τὸν
 20^β Καραθεοδωρῆν, εἰπόντα «Παρισίους» καὶ μετὰ ταῦτα | «Παρίσια» καὶ ἀναγκασθέντα ἐπὶ τέλους νὰ εἴπῃ «Παρίσι», διότι εἶπεν ὁ Κοδρικᾶς ὅτι οἱ Γάλλοι οὕτως ὀνομάζουσι τὴν πρωτεύουσάν τοῦ βασιλείου των, καὶ πολλὰ τοιαῦτα ἐφιλολόγησεν ὡς πρὸς τὴν διαφθοράν, κατ' αὐτόν, τῆς ἱεραρχικῆς γλώσσης τοῦ ἔθνους. Ἐμὲ δέ, εἰπόντα «Γάλλους», διέκοψε θυμοειδῶς καί, σχηματίσας διὰ χειρός, ἐφώνησε : «Τσοὶ γάλλους τοὺς σφάζομεν καὶ τοὺς τρώγομεν.» Ἀλλ' ἰδὼν με ἀγανακτήσαντα εἰς τὴν παρατήρησίν του ταύτην, πρᾶγμα τὸ ὅποῖον δὲν εἶδεν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Καραθεοδωρῆ, διότι οὗτος εἶχε ψυχρότερον τοῦ ἐδικοῦ μου αἷμα, μὲ ἐδυσώπησεν εἰπὼν ὅτι ἐπ' ἐμοῦ εἶχε δικαίωμα νὰ φερθῇ οὕτως, ὡς ὢν συμπολίτης μου. Τοιαύτη ὑπῆρξεν

ἡ πρώτη γνωριμία μας μετὰ τοῦ Κοδρικᾶ, ὅστις τότε, ἢ ἄλλοτε, μοὶ ἔλεγεν ὅτι, προσελθὼν τις εἰς αὐτὸν ἐκ τῶν ὁμογενῶν ἐν Φλωρεντία, τὸν ἠρώτησεν ἂν εἶναι «ἓνας κάποιος Κοδρικᾶς», καὶ τοῦτο τὸν ἐδαιμόνισε καὶ ἀπεκρίνατο πρὸς αὐτὸν ὅτι ἔχασαν ὁμοῦ μὲ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν πρέπουσαν συμπεριφορὰν, διότι μετέφρασεν, ἔλεγεν, ὁ προσελθὼν εἰς αὐτὸν τὴν ἰταλικὴν φράσιν «un certo Codricas».

Ἄλλ' ἀφίχθημεν τέλος εἰς Πίσαν, καί, ὅτε προσῆλθον πρὸς τὸν Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιον¹ καὶ ἐπέδωκα αὐτῷ τὰς συστατικὰς ἐπιστολάς, μοὶ εἶπεν ὅτι κακῶς ἐσυμβουλευθὴν νὰ ἔλθω εἰς Ἰταλίαν διὰ τὴν ἐκπαίδευσίν μου, ὅτι εἰς τὴν Ἰταλίαν ἡ διδασκαλία τῶν ἐπιστημῶν δέ(ν) διαφέρει ἀπὸ τὴν τῆς Ἑλλάδος (sic)², ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀπέλθω εἰς Γερμανίαν, ὅπου δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι διδάσκονται ἐντελῶς αἱ ἐπιστῆμαι. Καὶ τότε μὲν ἀπῆλθον οὕτως, σχεδὸν ἀπηλπισμένος, ἐπειδὴ καὶ τὰ χρηματικά μου μέσα εἶχον σχεδὸν ἐξαντληθῇ καὶ ὁ Οὐγγροβλαχί(ας) Ἰγνάτιος ἐλέγετο ὅτι θέλει μοὶ χορηγεῖ τὰ ἀναγκαῖα ἐξοδα. | Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὁμοῦς ἦλθεν εἰς Πίσαν 21^a ὁ Κοδρικᾶς καὶ οὗτος κατῴρθωσε νὰ πείσῃ τὸν Ἰγνάτιον νὰ μὴ μὲ ἐγκαταλείψῃ. Καὶ λοιπὸν, προσκαλέσας με παρ' ἐαυτοῦ, μοὶ ἐπανέλαβε πάλιν τὰ αὐτὰ περὶ τῆς ἀβουλίας τῶν παρακινήσαντων με νὰ ἀλλάξω διεύθυνσιν καὶ νὰ ἔλθω εἰς Ἰταλίαν, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ καιρὸς ἦτον ἤδη πρὸς τὸν χειμῶνα (ὁ μὴν ἦτον Ὀκτώβριος), διὰ τοῦτο μοὶ εἶπεν ὅτι θέλω λαμβάνει παρ' αὐτοῦ 18 (δεκαοκτὼ) τάλληρα γερμανικὰ κατὰ μῆνα, διατρίβων ἐν Πίζῃ καὶ ἀκροώμενος τὰ ἐκεῖ διδασκόμενα μαθήματα, ἀλλὰ μετὰ τὰς διακοπὰς καὶ κατ' ἀρχὰς τοῦ φθινοπώρου ἐξάπαντος πρέπει νὰ ἀπέλθω εἰς Γερμανίαν.

Διέτριψα λοιπὸν ἀπὸ Ὀκτώβριον τοῦ 1816 μέχρις Αὐγούστου 1817 ἐν Πίζῃ, ἀκούων μαθήματα τὰ ἐξῆς: 1ον τῆς ἰταλικῆς γλώσσης, τὴν ὁποίαν, ἂν καὶ ἐγνώριζον ὅπως οὖν, διδαχθεὶς αὐτὴν εἰς Ἀθήνας, ὥς καὶ

1. Ἐδῶ πρέπει νὰ ὑπομνησθῇ ὅτι μὲ πρωτοβουλία τοῦ Ἰγνατίου καὶ τοῦ Καποδίστρια εἶχε ἰδρυθῇ καὶ τεθῇ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ πρώτου ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία τῆς Βιέννης, ποὺ τὸ καταστατικὸ τῆς ἀποτελοῦσε «ἐπέκτασιν τοῦ καταστατικοῦ τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν, εἰς τινὰ δὲ σημεῖα καὶ πιστὴν ἐκείνου ἀντιγραφὴν» (Γ. Λαίτου, «Ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία τῆς Βιέννης (1814-1820)», *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου*, τ. IB' (1962), σ. 168). Ἐκτὸς τῆς μελέτης τοῦ Λαίτου, γιὰ τὴν Φιλόμουσο Ἑταιρείαν τῆς Βιέννης βλ. καὶ Ἐ. Κούρκου, *Ὁ Καποδίστριας καὶ ἡ παιδεία, 1803-1822*. Α'. *Ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία τῆς Βιέννης*, Ἀθήνα 1958, σσ. 37 κ.έ. καὶ Ἐ. Πρωτοψάλτη, *Ἰγνάτιος Μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας (1766-1828)*, τ. Α', Ἀθήνα 1959, σσ. 131 κ.έ.

2. Τὸ sic εἶναι τοῦ χφ.

τὴν γαλλικὴν, ἔπρεπεν ὅμως νὰ ἐνασχοληθῶ εἰς καλυτέραν ἐκμάθησιν αὐτῆς·
 2ον τὴν γεωμετρίαν, ὡς μάθημα εὐκόλον πρὸς κατάληψιν εἰς τὴν ἀσθενῇ
 μου γνῶσιν τῆς γλώσσης· 3ον φυσικὴν, πειραματικὴν καὶ θεωρητικὴν, ὑπὸ
 δύο διαφόρους καθηγητάς· 4ον κατ' ἰδίαν μελέτην τῆς λατινικῆς γλώσσης·
 5ον τὰ στοιχεῖα τῆς ἀλγέβρης ὑπὸ τινος Διονυσίου Καμπάνη, σπουδάζοντος
 τότε εἰς Πίσαν, ἀλλὰ διδαχθέντος τὴν μαθηματικὴν καὶ ἐν Κυδωνίαις καὶ
 ἐν Πίσῃ· 6ον ἔλαβον δὲ καὶ τινὰ μαθήματα εἰς τὴν γερμανικὴν γλῶσσαν,
 ἀλλὰ μόνον τόσα, ὅσα μὲ ἔκαμαν δυνατὸν νὰ ἀναγινώσκω τὸν γοτθικὸν
 αὐτῆς γραφικὸν τύπον, διότι καὶ πολὺ δύσκολος μοὶ ἐφαίνετο ἡ ἐκμάθησις
 τῆς γλώσσης ταύτης καὶ ἀκόμη δὲν ἐπίστευον ὅτι ἤθελεν ἐξάπαντος πρα-
 γματοποιηθῇ ἡ εἰς Γερμανίαν μετάβασίς μου, ἥτις ἴσως καὶ ἤθελε μείνει
 ἀπραγματοποίητος, ἐὰν περὶ τὰ μέσα τοῦ θέρους δὲν ἐλάμβανεν ὁ Μητρο-
 21^β πολίτης Ἰγνάτιος ἐπιστολὴν¹ τῆς ἐν Βαϊμάρ Κοντέσσης | Ἐδλιγγ, τὸ γένος
 Στούρτζα καὶ Μαυρογένη², ἥτις ἔγραφεν εἰς τὸν Ἰγνάτιον νὰ παρακινήσῃ
 τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ Ἑλληνας σπουδαστάς νὰ ἀπέλθωσιν ἐκεῖ, εἰς τὸ Πανεπι-
 στημεῖον δηλ. τῆς Ἰένης, ὅπου ἦτο πρόθυμος καὶ ὁ Δούξ τοῦ Βαϊμάρ νὰ
 συνεισφέρῃ εἰς τὰ ἐξοδα τῶν σπουδαστῶν ἐκεῖ Ἑλλήνων.
 Ἀνεχώρησα λοιπὸν ἀπὸ Πίσαν περὶ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς Αὐγούστου
 ὁμοῦ μὲ τὸν Ἀλέξανδρον Γλαράκη, ὅστις πρὸ ὀλίγου καιροῦ εἶχεν ἔλθει
 εἰς τὸ Πανεπιστημεῖον ἐκεῖνο ὡς ὑπότροφος τῆς ἐν Λιβόρνῳ ἐλληνικῆς
 κοινότητος ἢ Ἐκκλησίας, ὡς ἐλέγετο³, καὶ πάλιν διήλθομεν διὰ Φλωρεν-
 τία(ς), Βολωνίας, Φερράρας καὶ Βενετίας, κατευθυνόμενοι εἰς Τεργέστην,
 ὅθεν ἐμέλλομεν νὰ ἀναβῶμεν εἰς τὴν ἄνω Γερμανίαν. Ἀπὸ δὲ Φλωρεντίας
 ἀπελθόντες, εὔρομεν εἰς τὴν ἰδίαν ἁμαξάν ἥτις ἔμελλε νὰ μᾶς φέρῃ ἕως
 εἰς τὴν Φερράραν δύο Ἀγγλους, μὲ τοὺς ὁποίους συνεδειπνήσαμεν ἐν τῷ
 ξενοδοχείῳ τῷ κειμένῳ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Ἀπεννίνου, παρὰ τῷ χωριδίῳ
 τῷ καλουμένῳ «Scarica l' Asino», ὃ ἐστὶ «Ξεφόρτωσε τὸν γαῖδαρον». Καθ'

1. Βλ. τὴν ἐπιστολὴν αὐτὴν, ἡ ὁποία φέρει χρονολογίαν 1/13 Μαρτίου 1817, εἰς Π ρ ω τ ο ψ ἄ λ τ η, ἔ.ἀ., τ. Β', Ἀθήνα 1961, σσ. 82-83.

2. Τὸ ὄρθό : Μουρούζη. Βλ. E. R(i z o) - R(a n g a b é), *Livre d'or de la noblesse phanariote et des familles princières de Valachie et de Moldavie*, ἔκδ. β', Ἀθήνα 1902, σ. 238· καὶ Κ ο ῦ κ κ ο υ, ἔ.ἀ., σ. 90.

3. Τοῦτο εἶναι ἀκριβές. Βλ. N. B. Τ ω μ α δ ἄ ν η, «Ναοὶ καὶ θεομοὶ τῆς ἐλληνικῆς κοινότητος τοῦ Λιβόρνου», *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, τ. ΙΣ' (1940), σ. 110· καὶ Κ ο ῦ κ κ ο υ, ἔ.ἀ., σσ. 91-92, 95.

ὅλην ὅμως τὴν ἡμέραν οὐδὲ γρῦ δὲν ἐλάλήσαμεν μετ' αὐτῶν ὁδοιποροῦντες, ἀλλὰ περὶ τὸ τέλος τοῦ δείπνου εἰς ἐκ τῶν δύο ἐκείνων μᾶς ἠρώτησεν οὕτως: «Μᾶς συγχωρεῖτε, κύριοι, δυνάμεθα νὰ σᾶς ἐρωτήσωμεν ἂν εἴσθε "Ἕλληνες;» Εἰς δὲ τὴν καταφατικὴν μας ἀπάντησιν, πάλιν ἐρωτᾷ μὲ εὐγένειαν ἂν ἤμποροῦν νὰ μάθωσι ποῦ ὑπάγομεν. Τοῖς εἶπαμεν ὅτι ὑπάγομεν εἰς τὴν Γερμανί(αν). «Καὶ πρὸς τίνα σκοπὸν, παρακαλοῦμεν, ἂν μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ μάθωμεν;» «Διὰ νὰ σπουδάσωμεν», τοῖ(ς) ἀπεκρίθημεν. Τότε δὲ λέγουσι πρὸς ἡμᾶς: «ὦ "Ἕλλην(ες), μεγάλον ὄργασμὸν βλέπομεν εἰς τὸ ἔθνος σας καὶ πιστε(ύο)μεν ὅτι δὲν θέλει παρέλθῃ πολὺς καιρὸς καὶ θέλει γένει ἐπανάστασις κατὰ τῶν Τούρκων.» Ἀλλ' ἡμεῖς ἀφελῶς τοῖ(ς) ἀπεκρίθημεν ὅτι τοῦτο εἶναι ἀδύνατον, τὸ μικρὸν μα(ς) | ἔθνος νὰ ἀναλάβῃ τόσον μεγάλον ἀγῶνα κατὰ τῆς κολοσσαίας Αὐτοκρατορίας τῶν Τούρκων. «Ἡμεῖς», ἀπήντησαν, «εἶδομεν ἐν Ἀγγλίᾳ ναύτας "Ἕλληνας (Σπετζιώτας) τόσον ρωμαλέους, ὥστε, ἐάν τις δοκιμάσῃ νὰ ἐμπήξῃ καρφὶ εἰς τὸν βραχίονά τινος ἐξ αὐτῶν, τὸ καρφὶ θὰ λυγίσῃ.» Δὲν εἶναι τοῦτο προφητεία; Δὲν εἶναι ὀλίγον τὸ χρονικὸν διάστημα τὸ μεταξὺ τοῦ 1817 (Αὐγούστου), ὅτε μᾶς προεῖπον τὴν Ἐπανάστασιν, καὶ τοῦ 1821 τὸν Μάρτιον, καθ' ὃν καιρὸν ἀνεπετάσθη ἡ σημαία τῆς ἐλληνικῆς ἀνεξαρτησίας εἰς τὴν Μονὴν τῆς Ἀγίας Λαύρας ἐν Καλαβρυτοῖς;

Εἰς Τεργέστην φθάσαντες, δὲν εὔρομεν ἐκεῖ τὸν Ζωγράφον, ὥς ἀπόντα εἰς τὰ λουτρά, καὶ μετὰ τινὰς ἡμέρας ἀπῆλθομεν εἰς Βιένναν, ὅπου ἐγνώρισαμεν τὸν κύριον Γεώργιον Σταύρου¹, διευθύνοντα τότε τὸν ἐμπορικὸν οἶκον τοῦ πατρός του καὶ φιλοφρονήσαντα ἡμᾶς δι' ἐνὸς γεύματος καὶ συστήσαντα εἰς ἡμᾶς δύο νέους, Καρούσους τῆνομα, οἵτινες ἐξεπαιδεύοντο προκαταρκτικῶς εἰς τὰ λύκεια τῆς Βιέννης καὶ θέλοντας τότε νὰ συμπληρώσωσι τὰς σπουδάς των εἰς τὴν ἄνω Γερμανίαν, ὅπου καὶ ἡμεῖς ἀπερχόμεθα. Καὶ ναὶ μὲν μᾶς ἐχρησίμευσαν οἱ νεώτεροι ἡμῶν οὗτοι ἀδελφοὶ ὥς πρὸς τὴν γερμανικὴν γλῶσσαν, τὴν ὁποίαν ἀκριβῶς ἐγνώριζον, μᾶς ἔκαμαν ὅμως νὰ ἐξοδεύσωμεν πλέον τοῦ δέοντος, διατάττοντες αὐτοὶ τὰ πάντα, καὶ τὸ ποῦ δηλονότι ἔπρεπε νὰ καταλύωμεν καὶ ὅποια φαγητὰ ἔπρεπε νὰ τρώγωμεν, καὶ εἰς πᾶσαν ἡμῶν παρατήρησιν ἠκούομεν παρ' αὐτῶν ἐπιπλή-

1. Ὁ Γεώργιος Σταῦρος, ὁ ἱδρυτὴς τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ ἱδρυτικὰ καὶ ἀπὸ τὰ πρὶν δραστήρια μέλη τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας τῆς Βιέννης (βλ. Κ ο ὕ κ κ ο υ, ἔ.ἀ., σσ. 57 κ.έ.).

22^β ξεις διὰ τὴν φειδωλίαν μας. Οὕτω λοιπὸν διήλθομεν διὰ τῆς Πράγας τῆς Βοημίας καὶ τῆς Λειψίας καὶ ἐφθάσαμεν εἰς Βαῖμάρ (Weimar) τῆς Σαξονίας, ὅπου ἐγνωρίσαμεν τὴν ἄνω εἰρημένην Κοντέσσαν Ἑδλιγγ, ἥτις μᾶς ὑπεδέχθη φιλοφρονέστατα, καὶ ἐκεῖθεν κατέβημεν εἰς Ἰέναν, ὅπου τὸ Πανεπιστημεῖον. Ἀλλὰ καθ' ὁδὸν ἀπηντήσαμεν νέους ἐνδεδυμένους μὲ ἔνδυμα
 22^β ἀσυνήθιστον, μὲ κόμας τῆς κεφαλῆς μακρὰς καὶ μὲ | πώγωνας ὡσαύτως, ὡς οἱ παρ' ἡμῖν κληρικοί, ἐφίππους, κρούοντας κιθάρας, καὶ πεζοὺς, ψάλλοντας. Ἐρωτήσαντες δέ, ἐμάθομεν ὅτι ἦσαν οὗτοι σπουδασταὶ ἐπιστρέφοντες ἀπὸ τὴν ἐν Βαρτβούργῃ πανηγυρισθεῖσαν τότε ἑορτὴν τῆς Μεταρρυθμίσεως τῆς Ἐκκλησίας τῶν Διαμαρτυρομένων (Reformations-Fest) εἰς τιμὴν τοῦ Λουθήρου, ἥτις ἑορτὴ μόνον ἀπὸ αἰῶνα εἰς αἰῶνα πανηγυρίζεται, καὶ τότε ἦτον τὸ τριακοσιοστὸν ἔτος ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Μεταρρυθμίσεως, ἦτοι ἡ τρίτη πανήγυρις εἰς τιμὴν τοῦ Λουθήρου¹.

Εἰς δὲ τὴν πόλιν τῆς Ἰένης φθάσαντες ἐγὼ καὶ ὁ Ἀλ. Γλαράκης, ἐνοικιάσαμεν ὁμοῦ οἰκίαν, αἰθούσαν δηλ. καὶ κοιτῶνα, ἀλλὰ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὁ Γλαράκης, λαβὼν ἐπιστολὴν ἀπὸ τὸν ἀδελφόν του Γεώργιον, εὕρισκόμενον εἰς Γόττιγγαν, ἀνεχώρησε, διὰ νὰ μένη ἐκεῖ παρ' αὐτῷ. Ἐγὼ δὲ ἐπεδόθην εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς γερμανικῆς γλώσσης, μάλιστα εὐρὺν διδάσκαλον γνωρίζοντα ὅπως οὖν τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, τὸν Ἀλέξανδρον Κάππ, ὅστις σήμερον διατρίβει εἰς Ἑλβετίαν, ἔχων σύζυγον διευθύνουσαν ἐκεῖ κορασίων ἐκπαιδευτήριον. Συγχρόνως ὅμως ἤκουα καὶ πάλιν ἀριθμητικὴν καὶ γεωμετρίαν, διότι ἡ γλῶσσα τῶν ἐπιστημῶν τούτων εἶναι συμβολικὴ, καὶ πειραματικὴν φυσικὴν ὁμοίως. Ἐνταῦθα εὔρομεν καὶ ἄλλους τινὰς Ἑλληνας, οἷον τὸν μακαρίτην Λιβέριον Λιβερόπουλον², Παπαδόπουλον Θετταλόν, με(τα)φραστὴν τοῦ δράματος *Ἡ ἐν Ταυρίδι Ἰφιγένεια* τοῦ Γέτου³, ἓνα ἀνεψιὸν τοῦ Μητροπολίτου Ἰγνατίου, Φώτιον, καὶ κατό-

1. Μαζί με τὴν Μεταρρύθμιση ἐωρτάστηκε τότε (6/18 Ὀκτωβρίου 1817) στὴν Wartburg καὶ ἡ τέταρτη ἐπέτειος τῆς Μάχης τῶν Ἑθνῶν (Λειψίας). Ὁ ὅλος ἑορτασμός, στὸν ὁποῖο πρωτοστάτησαν οἱ φοιτητὲς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἰένας, εἶχε καὶ χροιά πολιτικὴ. Τὸ πανεπιστήμιον αὐτὸ ἦταν τότε ἓνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα κέντρα τοῦ φιλελευθερισμοῦ.

2. Λιβέριος Λιβερόπουλος ἢ Κύριλλος Λιβέριος (βλ. Σ. Κ ο υ γ έ α, «Ἡ πρώτη νεοελληνικὴ μετάφρασις τῆς *Ἰφιγενείας* τοῦ Goethe, ὁ μεταφραστὴς καὶ οἱ παρακινηταὶ αὐτῆς», *Ἑλληνικά*, τ. Ε' (1932), σσ. 376-388, 426· Κ ο υ κ κ ο υ, ἑ.ἀ., σσ. 90, 91, 194· καὶ Κ. Κ ώ ν σ τ α., «Ὁ Λιβέριος Λιβερόπουλος, ἀρχηγὸς τῆς ἐπαναστατημένης Ἀθήνας (1821-1822)», *Ἀθηναϊκά*, τεῦχος 36 (1967), σσ. 9-16).

3. Johann Wolfgang von Goethe, *Ἰφιγένεια ἢ ἐν Ταύροις*. Τραγωδία εἰς πέντε

πιν ἡμῶν ἄλλους τινὰς ἐλθόντας, τὸν Νικόλαον Γκίκαν (Μολδαβο-ῖον), δύο ἀδελφοὺς Βαρβάκη, Ἰωάννην, τὸν πρεσβύτερον, καὶ Γεώργιον, τὸν ἐπιζῶντα πενθερὸν τοῦ Σπύρου Καραϊσκάκη, καὶ Ζήσιν Λεπωρίδην¹, Ὀνούφριον Ἀποστολίδην, Νικ. Νέγρην καὶ τινὰς ἄλλους, τοὺς πλείστους τῶν ὁποίων ἐδίδαξα τὴν ἀρχαίαν | ἐλληνικὴν γλῶσσαν, ὡς μὴ κατόχους αὐτῆς. 23^a

Παρήλθε λοιπὸν τὸ πρῶτον ἐξάμηνον τῆς ἐν Ἰένῃ διατριβῆς μου μετὰ τὴν περὶ τὰ ἄνω ρηθέντα μαθήματα καὶ ἀκροάματα ἐνασχόλησίν μου. Τὰ δὲ ἐξοδά² μου μοὶ διεβιβάζοντο κατ' εἰσῆγησιν μὲν τῆς Κομιτίσσης Ἐδλιγγ³, διαταγῇ δὲ τοῦ γενικοῦ Προέδρου τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας*, τοῦ Κόμιτος Ἰωάννου Καποδιστρίου, ἀπὸ τὸν ἐν Βιέννῃ ἐμπορικὸν οἶκον τοῦ Γεωργίου Σταύρου.

Ἐπεσκέφθην δ' ἅπαξ ἡ δις τὴν πρωτεύουσάν τοῦ δουκάτου τῆς Βαϊμαρίας, καὶ διότι ἔπρεπε νὰ ἐκκλησιαζώμεθα οἱ ἐν Ἰένῃ Ἕλληνες εἰς τὸ ἐκεῖ ρωσικὸν παρεκκλήσιον κατὰ τὰς μεγάλας τοῦλάχιστον ἑορτάς, ὅτε καὶ ἡ Δούκισσα, σύζυγος τοῦ Διαδόχου τῆς ἡγεμονίας, ἀδελφὴ τοῦ Αυτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, μᾶς ἐβλεπε καὶ μετὰ ἄλλαν εὐγένειαν μᾶς προσεφώνει καὶ μᾶς ἡρώτα ἐὰν εἴχομεν καμμίαν ἀνάγκην. Ἀλλ' ὠφελούμεθα συγχρόνως καὶ ἀπὸ τὰς θεατρικὰς παραστάσεις, τὰς ὁποίας πρῶτον μὲν διεύθυνον ἀμφότεροι οἱ μεγάλοι τῆς Γερμανίας ποιηταί. Γέτε καὶ Σχίλλερ, τότε δέ, μὴ ὑπάρχοντος τοῦ δευτέρου, ὁ πρῶτος ἦτον ὁ διεύθυνων. Τοσαύτην δ' ὑπόληψιν ἀπῆλαυσεν ἡ πόλις ἐκείνη διὰ τὴν ἐκλεκτὴν ὁμήγυριν τῶν δύο τούτων ποιητῶν καὶ ἄλλων μεγάλων φιλολόγων τῆς Γερμανίας ἣτις περιεστοίχιζε τὸν φιλόκαλον αὐτῆς Ἡγεμόνα, ὥστε ὠνομάσθη «αἱ Ἀθῆναι τῆς Γερμανίας». Εἰς τὸ θέατρον τοῦτο εὕρισκόμενος τὴν πρώτην φορὰν τῆς εἰς

πράξεις, μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ γερμανικοῦ ὑπὸ Ἰωάννου Παπαδοπούλου, Ἰένα 1818. Βλ. καὶ Κ ο υ γ έ α, ἔ.α., σσ. 361–388 καὶ 425–426.

1. Γεώργιος Ζήσις Λεπωρίδης (βλ. Κ ο υ γ έ α, ἔ.α., σσ. 66, 91, 186, 209).

2. Βλ. σχετικὸς λογαριασμὸς εἰς Κ ο υ γ έ α, ἔ.α., σσ. 185–186.

3. Ἡ Κόμισσα Edling γράφει σὲ ἐπιστολὴ τῆς πρὸς τὸν Ἰγνάτιο ἀπὸ 24/6 Μαΐου 1818 (Π ρ ω τ ο - ψ ἄ λ τ η, ἔ.α., τ. Β', σσ. 93–94) : «Psilas d' Athènes et Papadopoulos se distinguent par leur application et leur intelligence.» Παρατηρεῖ ὡστόσο γενικὰ γιὰ τοὺς Ἕλληνες φοιτητὰς τῶν γερμανικῶν πανεπιστημίων ὅτι σπουδάζουν χωρὶς πρόγραμμα, ὅτι θέλουν νὰ τὰ μάθουν ὅλα καὶ ὅτι στὸ τέλος δὲν μαθαίνουν τίποτε.

Γερμανίαν ¹ ἀφίξεώς μου, ὁμοῦ καὶ με τοὺς ἄλλους ὁμογενεῖς συμμαθητάς μου, εἶδον κατὰ τὴν διαμέσου τῆς παραστάσεως συνήθη διακοπὴν νὰ προσέλθῃ πρὸς ἡμᾶς αὐλικός τις ὑπηρέτης, καί, ἀφοῦ μᾶς ἠρώτησεν ἐὰν εἴμεθα Ἕλληνες καὶ ποῖος μεταξὺ ἡμῶν εἶναι ὁ Ἀθηναῖος, με προσεκάλεσεν ἐκ μέρους τοῦ Δουκὸς νὰ ἀναβῶ εἰς τὸ θεωρεῖόν του, ὅπου εὕρισκετο καὶ ἡ ἀξιόλογος καὶ πολλὰ πεπαιδευμένη Ἑλληνὶς Κοντέσσα Ἐδλιγγ. Παρου-
 23^β σιασθέντα δέ, | με ἠρώτησεν ὁ Δούξ ἂν ὁμιλῶ γερμανικά. Εἶπον : «Οὐχί, διότι μόλις εἶμαι τρεῖς ἢ τέσσαρας μῆνας εἰς Γερμανίαν.» Τῷ εἶπον δὲ ὅτι ξένην γλῶσσαν γνωρίζω ὅπως οὖν καλῶς τὴν ἰταλικήν, καὶ τότε ἤρχισε νὰ με ἐρωτᾷ περὶ διαφόρων πραγμάτων τῶν Ἀθηνῶν καὶ μάλιστα περὶ τῶν σωζομένων ἀρχαιοτήτων. Τῷ ἀπήντησα ὅσον ἡδυνήθην καλῶς, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα με ἐρωτᾷ πῶς μοὶ φαίνεται ἡ προφορὰ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, ὡς προφέρουσιν αὐτὴν οἱ Γερμανοί, καὶ τῷ ἀπεκρίθην ὅτι, ὅταν ἀκούω προφερομένην οὕτω τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, νομίζω ὅτι ἀκούω γλῶσσαν γερμανικὴν*. Τότε με παρακάλεσε νὰ εἰπῶ τι ἐκ τοῦ προχείρου, διὰ νὰ ἀκούσῃ πῶς ἡμεῖς προφέρομεν, καὶ τῷ ἀπήγγειλα δέκα ἕως δεκαπέντε στίχους ἀπὸ τῶ Α τῆς Ἰλιάδος. «Τοῦτο ἤχεῖ (klingt) », λέγει, «ὡς ἰταλικόν καὶ εἶναι πολὺ ἀρμονικώτερον τοῦ ἡμετέρου.» Ἀλλ' ἐγὼ τῷ ἐπρόσθεσα ὅτι ὁμοῦ με τὸ ἀρμονικόν συνδέει ἡ ἡμετέρα γλῶσσα καὶ τι ἀνδρικόν, ὡς διαφέρουσα τῆς ἰταλικῆς, στερουμένης πάρα πολὺ γραμμάτων συμφώνων. Τότε ἐπανελήφθη ἡ διακοπεῖσα παράστασις, καὶ ἐγὼ κατέβην εἰς τὴν ἐν τῇ πλατείᾳ τοῦ θεάτρου θέσιν μου.

Κατὰ δὲ τὰς διακοπὰς τὰς θερινὰς τῶν μαθημάτων, ἐπιθυμῶν νὰ ἀκούσω τὴν ἐρχομένην ἑξαμηνίαν ἀνώτερα μαθηματικά, διστάζων ὅμως ἂν ἡδυνάμην νὰ ἀκούσω κωνικὰς τομὰς καὶ τὰ τοιαῦτα, μαθήματα εἰς τὰ ὅποια εἶχον μεγίστην κλίσιν, ἤκουσα ὅτι τοιαῦτα μαθήματα δὲν παραδίδονται δημοσίως, διότι οἱ πλεῖστοι τῶν σπουδαστῶν ἀσχολοῦνται εἰς μαθη(ή)ματα βιοποριστικά, ὀλίγοι δὲ τινες, οἱ θέλοντες νὰ τελειοποιηθῶσιν εἰς τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας, διδάσκονται ἰδιαιτέρως παρὰ τινος τῶν καθηγητῶν πληρώνοντες αὐτὸν ἀδρότερον. Τότε καὶ ὁ Λιβέριος, ὅστις καὶ αὐτὸς ἐπεθύμει νὰ ἀκούσῃ τὴν ὑψηλὴν λεγομένην μαθηματικὴν, μοὶ εἶπε νὰ συμφωνήσωμεν οἱ δύο με τὸν καθηγητὴν τῆς ἀστρονομίας κύριον Μύνχωβ

1. Ἐννοεῖ : εἰς Βαϊμάρην.

(Münchow), διὰ νὰ μᾶς παραδώσῃ τὸ μάθημα τοῦ διαφορικοῦ καὶ ὀλοκληρωτικοῦ λεγομένου λογισμοῦ, καί, εἰς τοὺς δισταγμούς μου ἂν εἶμαι εἰς κατάστασιν νὰ ἀκούσω τοῦτο τὸ μάθημα, χωρὶς νὰ νομίζω τὸν ἑαυτόν μου ἄρκετὰ δυνατὸν εἰς τὴν | ἄλγεβραν, μοὶ ἐπρότεινε νὰ μελετήσωμεν μαζὶ τὸ 24^a μάθημα τοῦτο ἐν τῷ μεταξὺ τῶν διακοπῶν, διότι ἔλεγεν ὅτι ἐκεῖνος ἦτο δυνατὸς εἰς αὐτό, καὶ οὕτως ἐπράξαμεν, ἀλλ' ἐγὼ εὔρον ὅτι ἤμην δυνατώτερός του. Ἦρχισαμεν μὲν τοῦτο τὸ μάθημα τοῦ διαφορικοῦ καὶ ὀλοκληρωτικοῦ λογισμοῦ φοιτῶντες καθ' ἡμέραν τὸ πρωὶ εἰς τὸ ἔξω τῆς πόλεως Ἰένης ἀστεροσκοπεῖον, ὅπου κατῴκει ὁ καθηγητής, καὶ παρεδιδόμεθα μέρος τοῦ μαθήματος, τὸ ὅποιον τὴν ἐπομένην πρωίαν ἔπρεπε νὰ ἐπαναλαμβάνωμεν ἐνώπιον τοῦ καθηγητοῦ. Ὅθεν καὶ ἐμελετῶμεν αὐτὸ ὁμοῦ μὲ τὸν Λιβέριον ἐν τῷ δωματίῳ μου, κειμένῳ ἐπὶ τῆς εἰς τὸ ἀστεροσκοπεῖον φερούσης ὁδοῦ. Καὶ ἐγὼ ἐπανελάμβανον μόνος τὸ μάθημα ἐνώπιον τοῦ καθηγητοῦ ἐπὶ πέντε ἢ ἑξ ἡμέρας, τὴν δὲ ἐβδόμην εἶπον πρὸς τὸν Λιβέριον νὰ ἐξηγήσωμεν καὶ τὸ μήπω παραδοθὲν ἐπόμενον μάθημα, ἀλλὰ τότε — δὲν ἤξεύρω πῶς — ὁ ἄνθρωπος μοὶ λέγει ὅτι πολὺ τὸ ἐπῆρα ἐπάνω μου. Ἀλλ' ἐγὼ, μετὰ τὴν ἐνώπιον τοῦ καθηγητοῦ ἐπαναλήψιν τοῦ μαθήματος τῆς προσεχουσῆς ἡμέρας, παρεκάλεσα αὐτὸν νὰ μοὶ ἐπιτρέψῃ νὰ ἐξηγήσω καὶ τὸ μήπω παραδοθὲν ἐπόμενον, καὶ οὕτως ἐπράξα, καὶ ὁ καθηγητής μὲ ἐπήνεσε, λέγων ὅτι καλῶς ἐνόησα καὶ δὲν εἶχε τι νὰ προσθήσῃ ἢ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τὴν ἐξήγησίν μου. Τοιοῦτον δέ τι ἔπαθον καὶ ἐν Γοττίγγῃ παρὰ τῶν συμμαθητῶν μου Πολυζωίδου καὶ Μαύρου. Ἐπειδὴ δὴλ., ἐρωτηθεὶς ποτε παρ' αὐτῶν νὰ τοῖς λύσω ἀπορίαν τινὰ τὴν ὁποίαν εἶχον εἰς τὸ κείμενον συγγραφέως Ἑλληνοῦ, καὶ τὴν ἀπορίαν τὴν ταύτην, ἣτις τοὺς ἐβασάνιζεν ἐπὶ πολλὴν ὥραν, ἐγὼ τὴν ἔλυσα ἀμέσως, διορθῶνων ἐν τυπογραφικὸν λάθος, ἀνέκραζαν ἀμφότεροι ὅ,τι καὶ ὁ Λιβέριος, ὡς ἐξεθέμην ἀνωτέρω. Ἀλλὰ καὶ ὁ Λιβέριος μετὰ ταῦτα, ὅτε, διδάσκων νέον τινὰ Γκίικαν τὴν ἀριθμητικὴν ἐν Γοττίγγῃ καὶ προσκόψας που εἰς τὴν ἐξήγησιν τοῦ θεωρήματος, μὲ ἠρώτησε περὶ τούτου, ἐκεῖ τυχαίως παρευρεθέντα, ἐγὼ δὲ ἀμέσως τοῦ ἔλυσα τὴν ἀπορίαν, ὡμολόγησε τὴν πρὸς τὰ μαθηματικὰ ἀφυΐαν του καὶ ἀπεφάσισεν, | ὡς μοὶ εἶπε, νὰ ἐπιδοθῇ ἐφεξῆς εἰς τὴν σπουδὴν τῆς 24^b φιλοσοφίας. Ὁ δὲ Μαῦρος, ὅστις σφοδρότερον εἶχεν ἐπιπέσει κατ' ἐμοῦ, διότι ἐκ τοῦ προχείρου ἔλυσα τὴν ἀπορίαν του, μετανοήσας ὕστερον, κατέ-

θετο εἰς τὴν οἰκίαν μου, ἀπόντος, ἐν πλήρει σῶμα τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Τέννεμαν (δωδεκάτομον)¹, προσενεγκὼν μοι αὐτὸ ὡς δῶρον, καὶ οὕτω συνδιηλλάγη ἐφεξῆς μετ' ἐμοῦ καὶ ἐγένετό μοι ἐγκάριος φίλος.

Ἀλλ' ὥς ἐπανελθὼ εἰς τὴν ἐν Ἰένῃ πρώτην χειμερινήν<ν> διατριβήν μου, ὅθεν παρεξέβην. Μεταξὺ τῶν καθηγητῶν τοὺς ὁποίους ἐγνώρισα ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ὑπῆρξε καὶ τις καθηγητὴς τῶν νομικῶν, Ἀνδρέας (André(e)) τόνομα. Οὗτος μὲ ἐκάλεσε πρῶτος καὶ μόνος εἰς ἀφεςπερίδα τινὰ παρ' ἐαυτῷ καὶ μὲ συνίστα ὡς ξένον εἰς πολλοὺς τῶν φοιτητῶν ἐκ τῶν παρευρισκομένων, ἕκαστος δὲ αὐτῶν μετὰ τινὰ μικρὰν συνδιάλεξιν μετ' ἐμοῦ μὲ ἡρώτα ἂν γνωρίζω τὴν σπαθασκίαν <καὶ> μὲ ἐσυμβούλευε νὰ τὴν ἐκμάθω, συμβουλήν τὴν ὁποίαν ἤρχισα νὰ βάλλω εἰς πρᾶξιν μετὰ τινος τῶν ὁμογενῶν συμμαθητῶν μου, ὁ ὁποῖος ὅμως μετὰ 3-4 μαθήματα ἀπέστη τῆς διδασκαλίας. Καὶ ἐγὼ ἐξηκολούθησ<α> ἀκόμη ἐπὶ ὀλίγας τινὰς ἡμέρας καὶ παρητήθην ὁμοί<ως>. Ἐλαβὼν δὲ καὶ τινὰ μαθήματα τοῦ πλαγιαύλου, ἀλλὰ καὶ τούτων παρητήθην. Πάλιν δὲ ὁ ἄνω ρηθεὶς καθηγητὴς Andrée μὲ προσεκάλεσεν εἰς γεῦμα αὐτοῦ καὶ τὸν Λιβέριον, τὸ δὲ γεῦμα ἔδωκεν εἰς τιμὴν ἐνὸς περιφήμου παιδαγωγοῦ τοῦ ἐν Βερολίνῳ ἐκπαιδευτηρίου τῶν κωφῶν, εἰς τὸ τέλος τοῦ ὁποίου γεύματος, ἐπεσθία, ἔφερε ποτήριον χρυσοῦν προσφερθὲν αὐ<τῷ> ὑπὸ τῶν φοιτητῶν εἰς οὓς ἐδίδαξέ τι μάθημα δωρεὰν καί, τοῦτο δεῖξας, εἶπεν ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ ἐγκαινιάσω τὸ ποτήριον ἐγώ, ὁ Ἀθηναῖος, ὅπερ καὶ ἐπραξά, κακ<ῶς> ἢ καλῶς ἀπαγγείλας πρόποσιν τινὰ ἐκ τοῦ προχείρου. |

25^a Κατὰ τὸ διάστημα τῶν θερινῶν διακοπῶν, ἐνῶ οἱ πλεῖστοι τῶν συμμαθητῶν μου Ἑλλήνων ἐξήρχοντο εἰς μακρὰς ἐκδρομάς, ἐγὼ ἔμενα ἐκεῖ σχεδὸν μόνος καὶ ἡναγκασμένος εἶχον συναναστροφὴν μετὰ τῶν Γερμανῶν φοιτητῶν, ὠφελούμενος εἰς τὴν γερμανικὴν διάλεκτον οὕτω πλέον τῶν ἄλλων. Εἰς δὲ τὴν ἀρξαμένην πάλιν σχολικὴν ἐξαμηνίαν τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1818 ἤκουσα τὰ ἐξῆς μαθήματα: ὀρυκτολογίαν, συμβουλευθεὶς καὶ

1. W. G. Tennemann, *Geschichte der Philosophie*, τόμοι 11, Λειψία 1798-1819. Τοῦ ἔργου ὑπάρχει καὶ σύνοψη (*Grundriss der Geschichte der Philosophie*, Λειψία 1812, 1816²), ἡ ὁποία μεταφράστηκε ἐλληνικὰ ἀπὸ τὸν Κούμα: *Σύνοψις τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας*, συγγραφεῖσα μὲν γερμανιστὶ ὑπὸ Βιλ. Γοτλ. Τεννεμάννου, μεταφρασθεῖσα δὲ εἰς χρῆσιν τοῦ φιλολογικοῦ τῆς Σμύρνης Γυμνασίου ὑπὸ Κ.Μ. Κούμα, Βιέννη 1818 (καὶ Ἀθήνα 1973: ἐπανέκδοσις ἀπὸ τὸ Κέντρον Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν).

τροτραπείς εἰς τοῦτο ὑπὸ τοῦ Λιβερίου, φυσιοφιλοσοφίαν (Naturphilosophie) ὑπὸ τοῦ "Οκεν (Oken)¹, ἐξακολούθησιν τῆς σπουδῆς τῆς γερμανικῆς γλώσσης, φυσικὴν πειραματικὴν καὶ κατ' ἰδίαν μελέτην τῆς λατινικῆς γλώσσης.

'Αλλ' εἰς τὸ τέλος τῆς ἐξαμηνίας ταύτης καὶ ἀρχὰς τῆς ἐπομένης συνέβη τὸ δράμα τῆς δολοφονίας τοῦ Κοτζεμποῦ ἀπὸ τὸν Σάνδ², καὶ τότε ἄρχισαν οἱ διαπληκτισμοὶ καὶ αἱ καθημεριναὶ μονομαχίαι μεταξὺ τῶν φοιτητῶν, εἰς τρόπον ὥστε καὶ ἡμεῖς (οἱ "Ελληνες) αὐτοπροαιρέτως ἀπεφασίσαμεν νὰ ἀπομακρυνθῶμεν τοῦ Πανεπιστημείου τῆς 'Ιένης καὶ διαταγὴν ἐλάβομεν μυστικὴν ὑπὸ τῆς προστάτιδός μας Κοντέσσης "Εδλιγγ περὶ τούτου. 'Ενῶ δὲ ἠκούσθη ὅτι ἡτοιμαζόμεθα νὰ ἀναχωρήσωμεν ἐκεῖθεν, ὁ Πρύτανις τοῦ Πανεπιστημείου καλεῖ τινὰς ἐξ ἡμῶν καὶ ἐξ ὀνόματος τῆς Δουκίσσης, συζύγου τοῦ Διαδόχου τῆς ἡγεμονίας Βαϊμαρίας, μᾶς ἐρωτᾷ ἂν ἀναγκάζομεθα νὰ ἀναχωρήσωμεν ἀπὸ 'Ιέναν διὰ τὸ μέτρον τὸ ὅποῖον ἠναγκάσθη νὰ λάβῃ ἡ Κυβέρνησις τοῦ Μεγάλου Δουκὸς μετὰ τὸ συμβᾶν τοῦ φόνου τοῦ Κοτζεμποῦ. 'Ηναγκάσθη δὲ ὁ Μέγας Δούξ πρῶτον νὰ περιστείλῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς διδασκαλίας εἰς τὸ κράτος του, καὶ ρητῶς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς 'Ιένης, καὶ ἀπὸ τοῦτο δὲν ἐδέχθη ὁ Δούξ, προτιμήσας μᾶλλον, ὡς ἐλέγετο, νὰ παραιτηθῇ τοῦ θρόνου παρὰ νὰ περιστείλῃ | τὴν ἐλευθέραν διδασκαλίαν ἣν παρέλαβεν ἀπὸ τοὺς προκατόχους του καὶ ἥτις ὑπῆρξεν, ἐν 'Ιένη μάλιστα, ἡ ἀποκατάστασας τὴν ἀναμόρφωσιν τῆς θρησκείας καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοσούτων ἄλλων ἐπιστημῶν — ἐδῶ ἐδίδαξεν ὁ Λούθηρος — ἠναγκάσθη ὅμως νὰ δεχθῇ τὴν δευτέραν πρότασιν τῶν δυνάμεων τῆς Εὐρώπης, νὰ μὴ δέχεται δηλονότι φοιτητὰς εἰς τὸ κράτος του πρὸς ἐκπαίδευσίν των, ἐὰν δὲν φέρωσι τακτικὴν ἰδιαιτάτην εἰς τοῦτο ἄδειαν ἀπὸ τὰς οἰκείας κυβερνήσεις. "Αν λοιπόν, εἶπεν ὁ Πρύτανις, εἶναι οὗτος ὁ λόγος δι' ὃν ἐγκαταλείπομεν τὴν 'Ιέναν, ἡ Δούκισσα μένει ἐγγυητὴς ὑπὲρ ἡμῶν τῶν 'Ελλήνων, ὡς μὴ ἐχόντων Κυβέρνησιν νὰ μᾶς ἐπιτρέψῃ τοιαύτην ἄδειαν. 'Αλλ' ἡμεῖς ἡμεθα ἀποφασισμένοι πλέον εἰς τὴν ἀναχώρησίν μας, διότι ἡ διατριβὴ μας εἰς 'Ιένην κατήντησεν ὀχληρὰ διὰ τὰς καθη-

25^B

1. Laurentius Oken (1779-1851).

2. 'Ο Karl Sand ἦταν φοιτητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς 'Ιένας. Δολοφόνησε τὸν Kotzebue (11/23 Μαρτίου 1819), σὰν ἐχθρὸ τοῦ φιλελευθερισμοῦ.

μερινὰς μονομαχίας, εἰς τὰς ὁποίας μέχρι τέλους ἐμέλλομεν ἴσως νὰ περιπλεχθῶμεν καὶ ἡμεῖς*, καὶ διότι εἵχαμεν τὴν ἄνω ρηθεῖσαν μυστικὴν τῆς Κοντέσσης παραγγελίαν καὶ διότι τέλος ὅλοι οἱ φοιτηταὶ τῆς Γερμανίας μεταβάλλουσι πάντοτε τόπους ἀκροάσεως μαθημάτων, οὐδὲ αὐτῶν τῶν μαθητῶν τῶν βαναύσων τεχνῶν ἐξαιρουμένων*.

Ἀπῆλθομεν λοιπὸν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ φθινοπώρου τοῦ ἔτους 1819 ἀπὸ Ἰένης εἰς Γόττιγγαν, πόλιν τῆς Ἀννοβερίας, ἔχουσιν Πανεπιστημεῖον, τὸ ὁποῖον ὅμως πρὸ δύο περίπου ἐτῶν ἦτον ἐγκαταλελειμμένον καὶ ἀφωρισμένον ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς φοιτητὰς τῶν διαφόρων ἄλλων τῆς Γερμανίας κρατῶν, ἔνεκα ταραχῶν αἵτινες ἔλαβον χώρα(ν)¹ μεταξὺ μαθητῶν καὶ κρεοπωλῶν, τὰς ὁποίας ὅπως καταπαύσῃ ἡ Κυβέρνησις, εἶχε στείλει σῶμα στρατιωτῶν τοῦ ἱππικοῦ μετὰ τὸ ὁποῖον συνεκρούσθησαν οἱ μαθηταί. Καὶ διότι τινὲς ἐξ αὐτῶν ἔλαβον ὀλίγα τραύματα κατὰ τὴν συμπλοκὴν, συνώμοσαν καὶ ἀπεχώρησαν πανδημεὶ ἐκεῖθεν. Οἱ δὲ ἰθαγενεῖς τοῦ κράτους, ἀπειληθέντες ὡς πρὸς τὴν μέλλουσαν ἀποκατάστασιν των εἰς τὸν τόπον, ἐπιστρέψαντες, συνετήρησαν ἐν τῷ μεταξὺ τὴν ὑπαρξιν τοῦ Πανεπιστημείου. Ἐνταῦθα μᾶς εὗρον ἔπειτα οἱ κύριοι Μαῦρος, Πολυζωίδης, Θεόκλητος, Φαρμακίδης καὶ Ἀσώπιος καὶ Μανούσος² καὶ Ἰωαννίδης ἐκ Σμύρνης, ὅστις ἔφερεν ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν του καὶ δύο νεανίας ἐκ Χίου, Βλαστὸν καὶ ἕτερον ὁμοίως Βλαστὸν, ὁμοῦ μετὰ τοὺς ὁποίους ἦλθε καὶ ὁ Πινιατέλης. Ἦτο δὲ ἐκεῖ καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Γλαράκης, μόνος, τοῦ ἀδελφοῦ του Γεωργίου ἀναχωρήσαντος πρὸ πολλοῦ εἰς Παρισίους.

Ἐν Γοττίγγῃ ἤκουσα τὰ ἐξῆς μαθήματα : μεταφυσικὴν παρὰ τῷ καθηγητῇ Σχιούλτζ (Schulz), συγγραφεὶ τοῦ *Αἰνεσιδήμου*³ κατὰ τῆς περιβοήτου φιλοσοφίας τοῦ Κάντ· αἰσθητικὴν παρὰ τῷ καθηγ. Βουτερβέκ⁴, συγγραφεὶ φιλολογικῆς τινος ἱστορίας τῶν Ἰσπανῶν⁵ βοτανικὴν παρὰ

1. Στις 29/11 Ἰουλίου 1818.

2. Θεόδ. Μανούσης (βλ. Κουγέα, ἑ.α., σσ. 366, 381, ὅπου τὰ ὀνόματα καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γοττίγγης).

3. Αἰνησιδήμος - Aenesidemus (βλ. καὶ φ. 212β). (G. E. Schulze), *Aenesidemus, oder über die Fundamente der von dem Herrn Prof. Reinhold in Jena gelieferten Elementarphilosophie, nebst einer Vertheidigung des Skepticismus gegen die Anmaassungen der Vernunftkritik*, Helmstedt, 1792.

4. Friedrich Bouterwek (1766-1828).

5. Ἀρχικὰ δημοσιεύτηκε στὸ ἔργο τοῦ Bouterwek *Geschichte der neuern Poesie und Beredsamkeit* (1801-1819). Κατόπιν δημοσιεύτηκε καὶ χωριστά, γαλλικά, ἰσπανικά καὶ ἀγγλικά.

τῷ καθηγ. Σχράδερ¹· περὶ ἑλληνικῆς συντάξεως παρὰ τῷ καθηγ. Δίσ-
σεν²· καὶ ἔνθεν κἀκεῖθεν ἀνθολογῶν διάφορα ἄλλα μαθήματα, ὡς παρ. χάρ.
(γεωγραφίαν καὶ ἔθν)ογραφίαν³ παρὰ τῷ καθηγητῇ Ἑρένω (Heren)⁴
(***)⁵· ἀρχάς τινας τῆς ἀγγλικῆς γλώσσης ἐπὶ ἓνα μόλις μῆνα. Ὁμοῦ μὲ
τὸν Ἀσώπιον διῆλθον τὸ ὅλον διάστημα τῆς ἐνταῦθα διατριβῆς μου. Ἀλλ’
ἐνταῦθα εὐρισκόμενοι, μετὰ ἓν ἔτος ἐλάβομεν οἱ ὑπότροφοι τῆς Φιλομούσου
Ἑταιρείας διαταγὴν⁶ τοῦ ἐν Βιέννῃ Γεωργίου Σταύρου, διαβιβασθεῖσαν
αὐτῷ παρὰ τοῦ Ἰωάννου Καποδιστρίου⁷, νὰ μεταβῶμεν εἰς τι Πανεπι-
στημεῖον τῆς Ἰταλίας. Καὶ οἱ μὲν ἕτεροι δύο τῶν ὑποτρόφων ὑπήκουσαν
καὶ ἀπῆλθον, ἐγὼ δέ, ὅστις ἐξ Ἰταλίας μετετέθην εἰς Γερμανίαν τῇ συγ-
καταθέσει βεβαίως τοῦ Καποδιστρίου, περὶ τοῦ ὁποίου ἐλέγετο ὅτι ὁ ἴδιος
εἶχε διατάξει καὶ τὴν ἀπὸ Ἰένης ἀπομάκρυνσίν μας, ὅπως μὴ κατηγορῇται
προστατεύων νέους Ἑλληνας ἐν μέσῳ τῆς δημοκρατικῆς ἀναρχίας*, ἐγὼ,
λέγω, θεωρῶν ὅτι ἡ ἀπὸ τόπου εἰς τόπον συγὴ μετάθεσίς μου μοὶ ἦτον
ἐπιβλαβής, καὶ μάλιστα ἡ ἀπὸ Γερμανίας εἰς Ἰταλίαν (ἀπὸ ἵππου εἰς ὄνον),
πεισθεὶς εἰς τοῦτο καὶ ἀπὸ τοῦ φίλου μου Μαῦρον, Λιβέριον καὶ λοιποὺς
καὶ νομίζων ὅτι ἡδυνάμην νὰ μεταπείσω δι’ ἐκθέσεώς⁸ μου τὸν Καποδί-
στριαν νὰ μὲ ἀφῇσθαι ἀκόμη εἰς Γόττιγγαν, ἔμεινα ἐκεῖσε καὶ διήνυσθα ἀκόμη
ἐν ἑξάμηνον, βοηθηθεὶς καὶ ἀπὸ τὸν φίλου μου κ. Μαῦρον, ὅστις ὅμως
μετὰ τοῦ Πολυζωίδου εἶχον ἀπέλθει κατ’ ἀρχὰς τοῦ χειμερινοῦ ἑξαμήνου
εἰς Βερολῖνον καὶ ἐκεῖ ἀπεκατεστάθησαν.

Περὶ δὲ τὰς ἀρχὰς τῆς ἀνοίξεως, συνεννοηθεὶς μὲ τὸν Μαῦρον, ἀπῆλθον
εἰς Βερολῖνον καί, ἐκεῖ διαμένων καὶ караδοκῶν τὸ μέλλον μου, ἔμαθον
τὴν ἐπανάστασιν τῆς πατρίδος. Ὅθεν ἀμέσως ἀπεφάσισα νὰ ἐπανέλθω

1. Heinrich Adolph Schrader (1767–1836).

2. Ludolf Georg Dissen (1784–1837).

3. Ἡ προσθήκη ἔγινε μὲ βάση τὸ ἀντίστοιχο κείμενο τοῦ φ. 213β.

4. Arnold Heeren, ἱστορικὸς (1760–1842).

5. Οἱ ἀστερίσκοι δηλώνουν ἐδῶ κείμενο ἐκτάσεως ἐνὸς περίπου στίχου, τὸ ὁποῖο ἀποκόπηκε
κατὰ τὸν ἀποχωρισμὸ τῶν Ἀπομνημονευμάτων ἀπὸ τὸ Ἡμερολόγιο (βλ. φ. 207α).

6. Ἀπὸ 15/27 Ἀπριλίου 1820 (βλ. Κ ο ύ κ κ ο υ, ἔ.ἀ., σσ. 94–95· πβλ. καὶ Π ρ ω τ ο ψ ἄ λ τ η,
ἔ.ἀ., τ. Β’, σ. 122).

7. Κ ο ύ κ κ ο υ, ἔ.ἀ. σ. 93.

8. Βλ. τὴν ἐκθεση (ἐπιστολὴ) αὐτῇ τοῦ Ψύλλα πρὸς τὸν Καποδίστρια, μὲ χρονολογία 15 Σε-
πτεμβρίου 1820, εἰς Κ ο ύ κ κ ο υ, ἔ.ἀ., σ. 194· πβλ. καὶ σ. 108.

26^β εἰς Ἀθήνας | καὶ ¹ ἔλαβον τὸ διαβατήριόν μου ἀπὸ τὴν Ἀστυνομίαν τοῦ Βερολίνου, ἐτοιμαζόμε(νος) νὰ ἀναχωρήσω μόνος, διότι οἱ δύο ἄλλοι φίλοι, Μαῦρος καὶ Πολυζωίδης, δὲν ἐσκόπουν κατ' ἀρχὰς νὰ διακόψουν τὰς σπουδὰς των. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ Μαῦρος, ἐνθουσιώδης γενόμενος ἀπὸ τὰ κηρύγματα τῶν ἐφημερίδων ὑπὲρ τῆς Ἑλλην. Ἐπαναστάσεως, ἀπεφάσισε καὶ αὐτὸς νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸν ἀγῶνα, καὶ ἐβίαζε δὲ καὶ τὸν Πολυζωίδην νὰ πράξῃ τὸ αὐτό. Ἀλλ' οὗτος, ἀδρανοῦς ὢν χαρακτῆρος (τὸν ὠνομάζομεν Romadig), ἀνθίστατο, ἕως οὗ οἱ ἐν Γοττίγγῃ ὁμογενεῖς μαθηταὶ μᾶς ἔγραψαν ἐπιστολήν, ἀναγγέλλοντές μας τὴν ἀπόφασίν των εἰς τὸ νὰ λάβουν μέρος εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ προτρέποντες καὶ ἡμᾶς νὰ πράξωμεν οὕτω καὶ νὰ κατέλθωμεν πάντες εἰς Λειψίαν, ὅπου θέλουν ἀπέλθαι καὶ αὐτοί, καὶ ἐκεῖθεν, συσκεφθέντες, νὰ ἀκολουθήσωμεν κατὰ γενικὴν ἀπόφασιν ὅπου ἤθελε φανῇ ὅτι δυνάμεθα νὰ φανῶμεν χρήσιμοι εἰς τὴν πατρίδα.

Κατέβημεν τότε εἰς Λειψίαν ², εὔρομεν τοὺς ἐκ Γοττίγγης συμμαθητάς μας, ἤλθομεν εἰς τὴν ἐκεῖ ἑλλην. ἐκκλησίαν τὴν ἡμέραν τῶν Βαΐων, καί, ὅτε ὁ ἱερεὺς μᾶς ἐνεχείριζε, κατὰ τὸ ἔθιμον, τὸν κλάδον τῆς δάφνης, ἔλεγεν εἰς ἕκαστον ἐξ ἡμῶν: «Τοῦτο ἔστω δι' ὑμᾶς τὸ σύμβολον τῆς νίκης.» Συνεσχέφθημεν ὅλοι ὁμοῦ ποῖον δρόμον νὰ πάρωμεν καὶ ἀπεφασίσθη νὰ καταβῶμεν εἰς Βιέννην, ὅπου οἱ περισσότεροι ἐξ ἡμῶν εἶχον τὰς σχέσεις των, καὶ ἐκεῖθεν νὰ διαβῶμεν εἰς Ρουμουνίαν, ὅπου ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης εἶχε πρῶτος ἀναπετάσει τὴν σημαία(ν) τῆς ἐλευθερίας. Τοῦτο δὲ καὶ ἐπράξαμεν, διαβαίνοντες 15 Ἑλληνες μαθηταί, ὡς ἐν θριάμβῳ, διὰ Δρέσδης καὶ Πράγας ³ καὶ πολλῶν ἄλλων πόλεων, κωμοπόλεων καὶ πολυχνίων, παρακολουθούμενοι καὶ θαυμαζόμενοι ὑπὸ τῶν κατοίκων ⁴. |

1. Στὸ φ. 26β, πρὶν ἀπὸ τὸν πρῶτο στίχο τοῦ κειμένου τῶν Ἀπομνημονευμάτων, ὑπάρχει ἡ ἐξῆς σημείωσις, ὑπόλειμμα ἀπὸ τὸ Ἡμερολόγιον τοῦ Ψύλλου: «Ἡμερολόγιον. (1) Ὁ Ἅγιος Δαμαλῶν παρετήρησε τὴν σύμπτωσιν τῆς ἡμέρας ταύτης μετὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Ὑπα[ν]πα[ν]της τοῦ Σωτῆρος. Ἀνήκει εἰς τὴν ἀντικρὺ σελίδα 300.» Σημειωτέον ὅτι τὸ φ. 26β, τὸ ὁποῖο στή σελίδωσι τῶν Ἀπομνημονευμάτων ἔχει ἀριθμὸ 47 (ἄνω ἀριστερά), ἔχει σύμφωνα μετὰ ἄλλη, παλαιότερη, σελίδωσι τὸν ἀριθμὸ 301 (κάτω ἀριστερά).

2. Οἱ Ψύλλας, Μαῦρος καὶ Πολυζωίδης, σύμφωνα μετὰ ἐπιστολὴν τοῦ τελευταίου πρὸς Δουδούμη, ἀπὸ 4/16 Ἀπριλίου 1821 (Π. Ἐνεπεκίδης, *Πήγας-Ὑψηλάντης-Καποδίστριας*, Ἀθήνα 1965, σσ. 274-275), ἔφθασαν εἰς τὴν Λειψίαν στίς 3/15 Ἀπριλίου, Κυριακὴ τῶν Βαΐων.

3. Στὴν Πράγα ἔφθασαν στίς 11/23 Ἀπριλίου 1821 καὶ τὴν ἐπομένη ἀνεχώρησαν γιὰ τὴν Βιέννη (βλ. Ἐνεπεκίδης, ἑ.ἀ., σσ. 373-374).

4. Στὸ φ. 26β, μετὰ τὸν τελευταῖον στίχο τοῦ κειμένου τῶν Ἀπομνημονευμάτων, ὑπάρχει ἡ

Ἄλλ' ¹ εἰς Βιέννην φθάσαντες, εὔρομεν φραγμὸν ἀνυπέρβλητον διὰ 27^α
 τὴν περαιτέρω ὁδοιπορίαν μας. Ἡ Ἀστυνομία τῆς πόλεως ἐκείνης οὐδὲ
 πρὸς τὴν Βλαχομπογδανίαν μᾶς ἐσυγχώρει νὰ προχωρήσωμεν, ὥς ἤτο ἡ
 ἀπόφασις πάντων, ἐκτὸς ἐμοῦ, οὐδὲ πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ λοιπὸν ἔπρεπε
 νὰ ἐπιστρέψωμεν ὅθεν ἤλθομεν ἢ νὰ μένωμεν ἐν Βιέννῃ. Καὶ οἱ μὲν ἄλλοι
 συμμαθηταί μου Ἕλληνες μετὰ τινὰς προσπάθειας ἀτελεσφόρους ἠναγκά-
 σθησαν νὰ ὑποκύψουν εἰς τὴν ἀνωτέραν βίαν, καὶ τινες ἐνοικίασαν καὶ δω-
 μάτια καὶ εἰς διαφόρους τῶν ἐκεῖ σχολῶν ἐνεγράφησαν, ἐγὼ δέ, καὶ τὴν
 μητέρα καὶ ἀδελφὴν ἐνθυμούμενος ἐγκατα(λε)λειμμένας ἐν μέσῳ τῶν δεινῶν
 τῆς ἐπαναστάσεως καὶ παντὸς μέσου ὑπάρξεως στερούμενος, ὥστε καὶ
 ἐν Λειψίᾳ ἠναγκάσθην νὰ ζητήσω συνδρομὴν τινὰ γλισχροτάτην καὶ ἐν
 Βιέννῃ ², ἀλλ' ὅπου ἡ ἐκεῖ τῶν ὁμογενῶν κοινότης μοὶ ἐχορήγησε δαψιλῇ
 τοιαύτην συνδρομὴν, τὴν ὁποίαν συνώδευσε καὶ μὲ πολλὰ εὐγενῆ ἐπιστολήν,
 φανεῖσαν εἰς ἐμὲ κρείττονα καὶ αὐτῶν τῶν χρημάτων, ἐγὼ, λέγω, ἐπέμεινα
 διὰ τοὺς λόγους τούτους κρούων καθ' ἐκάστην καὶ ἐπὶ ἡμέρας πολλὰς τὰς
 θύρας τῆς Ἀστυνομίας, ὥστε ἠνάγκασα τὸν ἀτέρανιον ³ ἐκεῖνον Διευ-
 θυνητὴν νὰ μοὶ χορηγήσῃ ἐπὶ τέλους τὴν ἀδειάν τῆς εἰς Τεργέστην διαβά-
 σεώς μου.

Ἐνταῦθα ὅμως χρεωστῶ νὰ σημειώσω δύο περιστάσεις αἱ ὁποῖαι
 συνέβησαν περὶ τὴν ἐκδοσιν τῆς ἀδείας ταύτης εἴτε τῆς ἐπιθεωρήσεως τοῦ
 ἐν Βερολίνῳ ἐκδοθέντος διαβατηρίου μου. Καὶ πρῶτον, τὴν ἡμέραν καθ'
 ἣν μοὶ ἐπροσδιόρισε νὰ μοὶ δώσῃ ἐπιθεωρημένον τὸ διαβατήριον μὲ ἐρωτᾶ
 ἄν, ἀπερχόμενος προτοῦ εἰς τὴν ἄνω Γερμανίαν, διέβην διὰ τῆς Βιέννης.
 Τῷ εἶπον : «Ναί.» Δεύτερον, μὲ ἐρωτᾶ κατὰ ποίαν περίπου ἐποχὴν χρόνου.
 Τῷ ἀπεκρί|θην ⁴ : «Περὶ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ ἔτους 1818.» ⁵ Τότε, δει- 28^α

σημείωσις : Ἐξακολούθησις ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ, ἐν σελίδι 1(11), σημειούμενου εἰς τὸ κάτω μέρος
 τῆς σελίδος τοῦ ἀριθμοῦ, ἄνω δὲ φερούσης τῆς σελίδος σημεῖον Γ.» Βλ. καὶ τὴν ἐπόμενη ὑποσημεί-
 ωση.

1. Στὸ φ. 27α, τὸ ὁποῖο προηγουμένως εἶχε ἀριθμὸ σελίδος 48 (ἄνω ἀριστερά) καὶ 111 (κάτω
 ἀριστερά), πρὶν ἀπὸ τὸν πρῶτον στίχον τοῦ κειμένου τῶν Ἀπομνημονευμάτων, ὑπάρχει ἡ σημείωσις :
 «Σημεῖον Γ. Ἐξακολούθησις τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ βίου μου. Ὅρα σελίδα 47 τοῦ παρόντος
 βιβλίου καὶ 301 εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς σελίδος.» Βλ. καὶ σ. 40, ὑποσ. 1 καὶ 4.

2. Πβλ. Κ ο ὑ κ κ ο υ, ἔ.ἀ., σ. 195.

3. Σκληρόν.

4. Τὸ κείμενον τῶν Ἀπομνημονευμάτων συνεχίζεται ἀπὸ τὸ φ. 27α στὸ φ. 28α. Τὸ φ. 27β εἶναι
 ἄγραφο καὶ φέρει μόνο τὴν ἐνδειξήν : «Ὑπισθεν σελ. 48».

κνύων μοι ένα μεγάλον τόμον κείμενον ἐπὶ τῆς γραφικῆς του τραπέζης — καὶ πλῆθος τοιούτων τόμων ἐπλήρουν τὰς βιβλιοθήκας τὰς παρὰ τοὺς τοίχους τῆς μεγάλης ἐκείνης αἰθούσης — μὲ ἐρωτᾷ ἂν εὐρίσκω τὸ ὄνομά μου εἰς τὴν σελίδα τὴν ὁποίαν εἶχε σημειώσει. Ἄλλ' ὅταν τῷ ἔδειξα τὸ ὄνομά μου, τὸ σημειωμένον ἐν τῇ σελίδι ἐκείνῃ, θεωρήσας με ἀσκαρδαμυκτὶ κατὰ πρόσωπον, μοὶ ἀποτείνει τὴν ἐμφαντικὴν ταύτην ἐρώτησιν : «Καὶ διατί, κύριε, ἡ ἀλλαγὴ αὕτη τοῦ ὀνόματος;» Τὸ ἐκ Βερολίνου διαβατήριον ἔφερε τὸ καθ' αὐτὸ ὄνομά μου Γεώργιος Ψύλλας, Ἕλλην, ἀλλὰ τὸ ἐξ Ἰταλίας διαβατήριον ἔφερεν ὄνομα Θουκυδίδης Σίλας, ὁ δὲ λόγος τῆς τοιαύτης ἐγγραφῆς τοῦ ὀνόματός μου ὑπῆρξεν οὗτος : Ὅτε ἔμελλον νὰ ἀναχωρήσω ἐκ Πίσης διὰ τὴν Γερμανίαν ὁμοῦ μὲ τὸν Ἀλ. Γλαράκη, ἔχων ἐκεῖνος ἀνάγκην νὰ καταβῇ εἰς Λιβόρνον δι' ὑποθέσεις του, ὅθεν ἔμελλε νὰ λάβῃ καὶ τὸ διαβατήριόν του ἀπὸ τὸ ἐκεῖ Ὀθωμανικὸν Προξενεῖον, τὸ διευθυνόμενον ἴσως ἀπὸ Ἰταλούς, παρεκλήθη νὰ ζητήσῃ καὶ δι' ἐμὲ διαβατήριον, διὰ νὰ μὴ κοπιᾶζω καὶ ἐξοδεύωμαι ἀπερχόμενος μόνον χάριν ἐνὸς διαβατηρίου εἰς Λιβόρνον. Καὶ ὄντως ἔλαβε καὶ δι' ἐμὲ διαβατήριον, ἀλλ' οἱ Ἰταλοί, μὴ δυνάμενοι νὰ προφέρωσι τὸ στοιχείον Ψ, οὐδὲ νὰ τὸ γράψωσιν ἀκολουθῶς, ἔγραψαν, ἀντὶ Psylla, Sila. Θέλοντες δὲ καὶ τὸ ὄνομα ἐκτὸς τοῦ ἐπιθέτου, καὶ τοῦ Γλαράκη μὴ γνωρίζοντες τὸ βαπτιστικὸν ὄνομά μου Γεώργιος, ἐνθυμηθέντος δὲ τυχαίως ὅτι ἀπὸ τὸν διδάσκαλον Πύρρον εἶχον ὀνομασθῇ Θουκυδίδης¹, ἔγραψαν οἱ Ἰταλοί Tucidide Sila. Καὶ ἦτον ἀστεῖον νὰ βλέπῃ τις κατὰ τὴν εἰς Γερμανίαν ἀνάβασίν μου τοὺς Γερμανοὺς ὑπαλλήλους τῶν ἀστυνομικῶν καταστημάτων, ὅταν ἀνεγίνωσκον τὰ δύο ταῦτα 28^β ὀνόματα, νὰ ἀτενίζωσι πρὸς με | θαυμαστικῶς τῷ τρόπῳ καὶ νὰ ἐκφράζωσι διὰ τῆς γλώσσης των τὴν ἐκπληξίν των (potztausend wetter!).

Εἰς τὴν ἐρώτησιν λοιπὸν ταύτην τὴν ἐμβριθεστάτην τοῦ ἀστυνόμου τῆς Βιέννης, ὅστις ἐνόμιζεν ἴσως ὅτι ἤθελε μὲ συγχύσει καὶ ἐξάξει τι μυστήριον, ἀπήντησα ἀταράχως καὶ ἀφελῶς, ἐκθέσας αὐτῷ τὸ γεγονός, προσθεὶς μάλιστα ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀπορῇ, διατὶ ἔχω δύο ὀνόματα, ἐνῶ πολλοὶ

5. Τὸ ὁρθό : 1817 (βλ. παραπάνω, σσ. 31–32).

1. Βλ. Διονυσίου Πύρρου τοῦ Θετταλοῦ, *Γεωγραφία μεθοδικὴ ἀπάσης τῆς οἰκουμένης*, Βενετία 1818, σ. 324, ὅπου μεταξὺ τῶν συνδρομητῶν τοῦ ἔργου ἀναφέρεται καὶ ὁ «Γεώργιος ὁ καὶ Θουκυδίδης Ψύλλας». Γιά τὴν ἀλλαγὴ τῶν ὀνομάτων τῶν μαθητῶν τοῦ Διονυσίου βλ. τὸ ἔργο του *Περὶ ἡγήσεις ἱστορικῆς καὶ βιογραφίας*, σσ. 70–71.

παρ' αὐτοῖς δίδουσι πλέον τῶν δύο καί, καθὼς ἀκούω, κάποτε καὶ δέκα καὶ εἴκοσιν ὀνόματα! Ἐγράψε τότε εἰς τὸ διαβατήριον καὶ μοὶ τὸ ἐνεχείρισεν, ἐγὼ δὲ χαίρων καὶ σκιρτῶν ἔτρεξα ἀμέσως εἰς τὸ ταχυδρομεῖον, ἐζήτησα θέσιν εἰς τὴν διλιγένσαν (diligent¹), παραδοῦς καὶ τὸ διαβατήριόν μου καὶ προκαταβαλὼν τὴν τιμὴν τῆς θέσεώς μου εἰς τὴν ταχυδρομ. ἄμαξαν, καὶ ἀνυπομόνως περιέμεινα τὴν μετὰ 12 ὥρας ἀναχώρησίν μου. Οὕτως ὠδοιπόρησα μόνος ἐπὶ τῆς ἀμάξης αὐτῆς, μὴ ἐχούσης ἄλλον ἐπιβάτην, καὶ ἐπὶ τρία νυχθήμερα ἐντὸς αὐτῆς, καταβαίνων κάποτε κάπου, ὅπου ὁ ἀμαξηλάτης ἔμελλε νὰ ἀλλάξῃ τοὺς ἵππους, καὶ ἀρπάζων κατεσπευσμένος ὀλίγην τροφήν. Καὶ τοῦτο, ἕως οὗ τὴν τρίτην νύκτα ἐφθάσαμεν περὶ τὴν 2αν ὥραν μετὰ τὸ μεσονύκτιον εἰς τὴν πόλιν Γράτζ, ὅπου ὁ ἀμαξηλάτης μὲ ἀπεβίβασεν εἰς τι ξενοδοχεῖον, ὅπου μοὶ εἶπεν ὅτι δύναμαι νὰ ἀναπαυθῶ ἐπ' ὀλίγας ὥρας, ἀλλὰ μοῦ ἐζήτησε τὸ διαβατήριον, διὰ νὰ φροντίσῃ ἐκεῖνος τὴν ἐπιθεώρησίν του ἐγκαίρως, ἐπειδὴ, εἶπε, λίαν πρῶι ἔπρεπε νὰ ἀναχωρήσωμεν ἐκεῖθεν.

Ἀλλὰ μόλις εἶχον παρέλθει δύο ὥραι, ἀφ' οὗ μὲ ἀφῆσε, καὶ μόλις εἶχον κλείσει ὀλίγον τὰ βλέφαρά μου, καὶ ἀκούω τὸν ἀμαξηλάτην κρούοντα τὴν θύραν τοῦ δωματίου καὶ λέγοντά μοι νὰ ἔλθω ἐγὼ εἰς τὸ ἀστυνομικὸν κατὰστημα νὰ διορθώσω τὸ πρᾶγμα, «διότι», μοὶ εἶπεν, «ἡ Ἀστυνομία εὕρισκει πλημμελὲς τὸ διαβατήριόν σου». Τρέχω τότε ἀμέσως εἰς τὸ κατὰστημα τῆς Ἀστυνομίας καὶ εἰς μίαν μεγάλην αἴθουσαν βλέπω ὀκτὼ ἕως δέκα ἄνδρας σκυμμένους ἐπὶ διαφόρων τραπεζῶν καὶ γράφοντας ἢ ἀναγινώσκοντας ὑπὸ τὸ φῶς τῶν λύχνων. Εἷς δὲ μεταξὺ αὐτῶν, ὁ γεραρώτερος, μοὶ ἀναγγέλλει ὅτι δὲν δύναμαι νὰ ἀπέλθω εἰς Τεργέστην διὰ τῆς Λουβιάνας (Laibach), ὅθεν διαβαίνει ἡ ταχυδρομικὴ ἄμαξα, καὶ μοὶ δεικνύει τὴν ἀπαγόρευσιν ταύτην γεγραμμένην ἐν τῷ διαβατηρίῳ καὶ ἔχουσιν οὕτω : «Gut für Triest mit Vermeidung von Laibach», τοῦτ' ἔστι «καλὸν διὰ Τεργέστην, ἀλλ' ἀποφεύγων τὴν Λουβιάναν»². Τότε ἠρώτησα ἂν τις δύναται νὰ φθάσῃ εἰς Τεργέστην δι' ἄλλης ὁδοῦ, ἐννοεῖται ἐπίσης συντόμου καὶ μετὰ τὰ αὐτὰ ἔξοδα, ἀλλ' ἐγερθεὶς ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος καὶ θεωρήσας τοὺς ἐν τοῖς

1. Diligence : ἄμαξα.

2. Ἡ ἀπαγόρευση αὕτη ἐντάσσεται προφανῶς στὰ μέτρα τὰ ὁποῖα εἶχαν τότε ληφθῇ γιὰ τὴν προστασίαν τῶν προσωπικοτήτων πού μετεῖχαν στὸ συνέδριον τοῦ Laibach.

τοίχοις ἀνηρτημένους διαφόρους πίνακας, μοι λέγει ὅτι εἶναι μὲν καὶ ἄλλη ὁδὸς φέρουσα εἰς Τεργέστην, ἀλλ' εἶναι κατὰ πολὺ ἀπωτέρα τῆς διὰ Λουβιάνας καὶ ἐπομένως δαπανηροτέρα. Αὕτη φέρει εἰς Τεργέστην διὰ Τυρολίου.

Εἰς δὲ τὴν κατὰ συνέπειαν τῆς ἀπαντήσεως ταύτης ἀγανάκτησίν μου καὶ τὴν δικαίαν καταφορὰν κατὰ τῆς ἀλόγως ὑπόπτου καὶ τυραννικῆς Ἀστυνομίας τῆς Βιέννης, ἐκεῖνος, ἀντὶ νὰ ὀργισθῇ διὰ τοῦτο, ἐπανέλαβε πάλιν νὰ ἐπιθεωρήσῃ ἀκριβέστερον τοὺς πίνακας καὶ εἶπέ μοι πάλιν ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄλλη ὁδὸς φέρουσα εἰς Τεργέστην μακρὰν τῆς Λουβιάνας, εἰμὴ ἐκείνη, ἡ διὰ Τυρολίου. Ἀλλὰ συγχρόνως, λαβὼν τὸν κάλαμον εἰς χεῖρας, διαγράφει ἐν ἀγανακτήσει τὴν φράσιν «μὲ ἀποφυγὴν τῆς Λουβιάνας» καί, τυλίξας τὸν χάρτην τοῦ διαβατηρίου, μοὶ ἐγχειρίζει αὐτὸ ὀρθίος καί, εἰς τὴν ἐρώτησίν μου τί πρέπει νὰ πληρώσω, μοὶ ἀποκρίνεται : «Τίποτε, κύριε |
29^α Ψύλλα· ὕπαγε εἰς τὸ καλόν, ὕπαγε συνοδευμένος μὲ τὰς εὐχὰς μας εἰς τὴν ὡραίαν πατρίδα σου, εἰς τὴν ὁποίαν εὐχόμεθα ἐγκαρδίως πᾶσαν ἐπιτυχίαν εἰς τὸν δίκαιον ἀγῶνά της· γνωρίζεις», μοι λέγει, «αὐτούς;» δεικνύων τὰς τὴν αἵθουσαν κοσμοῦσας προτομάς· «τούτων οἱ πλεῖστοι εἶναι συμπολιταί σας.» «Ναί», ἀποκρίνομαι, «ἀλλ' ἐσεῖς τιμᾶτε τοὺς προγόνους καὶ μισεῖτε ἡμᾶς τοὺς ἀπογόνους αὐτῶν τῶν ἀνδρῶν.» «Ὅχι», ἀνέκραξε, «σᾶς ἀγαπῶμεν καὶ εὐχόμεθα καεῖττονά τύχην εἰς τὴν πατρίδα σας.» Καὶ οὕτω μὲ προπέμπει αὐτὸς καὶ ἔλθει οἱ λοιποὶ μέχρι τῶν προφυλαίων τοῦ καταστήματος, ἐπαναλαμβάνοντες τὰς αὐτὰς πάντοτε εὐχὰς ¹.

Εἰς Λουβιάναν δὲ φθάσας καὶ δύο μόνον ὥρῶν καιρὸν ἔχων νὰ διαμείνω ἐκεῖσε μέχρι τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ ταχυδρομείου καὶ ζητήσας νὰ ἶδω τὸν Καποδίστριαν, ἐπληροφορήθην ὅτι ἦτον εἰς ἐξοχὴν δύο ὥρας ἀπέχουσιν τῆς πόλεως. Μοὶ ἦτον ἀνάγκη νὰ ἶδω τὸν ἄνθρωπον, διὰ νὰ τὸν παρακαλέσω νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν φίλον μου Μαῦρον ὅσα χρήματα μοὶ ἔδωκε

1. Τὸ 1849 ὁ Ψύλλας, ἀγορεύοντας στὴ Γερουσία, ἀναφέρθηκε ὡς ἐξῆς στὰ παραπάνω γεγονότα καὶ στὴ δυσκολία μὲ τὴν ὁποία ἀπέσπασε ἀπὸ τὴν Ἀστυνομία τῆς Βιέννης τὴν ἄδεια νὰ ἐπιστρέψῃ στὴν Ἑλλάδα : «Ὅτε κατὰ τὸ 1821 ἤθελον νὰ ἐπανέλθω εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἡ Ἀστυνομία ἐκείνη μετὰ δίμηνον ἐπίμονον αἴτησίν μου μοὶ ἐπέτρεψε μὲν ν' ἀναχωρήσω, μοὶ ἀπηγόρευεν ὅμως νὰ διέλθω διὰ τῆς πόλεως Λουβιάνας, ὅπου εἶχον συνέλθει οἱ βασιλεῖς διὰ τὰ πράγματα τῆς Νεαπόλεως. Τὴν διαταγὴν ταύτην τῆς Ἀστυνομίας τῆς πρωτευούσης κατακρίνουσαι αἱ τῶν ἐπαρχιῶν ἀστυνομίαι, μοὶ ἐπέτρεψαν νὰ διέλθω ὅθεν ἤθελον καὶ μὲ συνώδευσαν μὲ δάκρυα καὶ μὲ εὐχὰς ἀπερχόμενον.» (Πρακτικὰ τῶν συνεδριάσεων τῆς Γερουσίας, περίοδος Β', σύνοδος Β', σ. 119 — συνεδρίαση 10 Μαρτίου 1849.)

κατὰ τὸ ἐξάμηνον διάστημα τῆς ἄνευ ἐξόδων ἐγκαταλείψεώς μου εἰς Γόττιγγαν, ἀλλά, μὴ εὐτυχήσας νὰ τὸν εὕρω, τῷ ἔγραψα ἱκετηρίαν ἐπιστολὴν περὶ τούτου καὶ ἀπῆλθον εἰς Τεργέστην. Ἐδῶ δὲ πάλιν πρὸ τῆς εἰς τὴν πόλιν εἰσόδου μου ἀστυνομικός τις φύλαξ μὲ ἐρωτᾷ εἰς ποῖον εἶμαι συστημένος. Τῷ εἶπον «εἰς τὸν Νικόλ. Ζωγράφον, ἔμπορον», καὶ μοὶ ἐγχειρίζει γραμματίον ἔντυπον, διατάττον με νὰ παρουσιασθῶ ἐντὸς δύο ἡμερῶν εἰς τὴν Ἀστυνομίαν, ὅπως ἐκεῖθεν λάβω τὴν ἄδειαν τῆς περαιτέρω διαμονῆς μου.

Προσῆλθον λοιπὸν ἐντὸς τοῦ ὠρισμένου χρόνου εἰς τὴν Ἀστυνομίαν καὶ ἐκεῖ, ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τινος, φαινομένου διευθυντοῦ τῆς Ἀστυνομίας, περὶ τοῦ ὀνόματος καὶ ἐπωνύμου μου, ἀκούω | νὰ μοὶ ἀπαγγείλῃ, θεωρῶν 30^a χαρτίον τι κείμενον ἐνώπιόν του, ὅτι, ἀναχωρῶν ἀπὸ Βερολῖνον, ἔκαμα νὰ ἐννοήσουν οἱ ἄνθρωποι ὅτι ἀπέρχομαι, ὅπως λάβω μέρος εἰς τὰ πράγματα τῆς πατρίδος μου. «Δὲν γνωρίζω», τῷ εἶπον, «ὅτι ἔκαμα νὰ ἐννοήσουν τοῦτο οἱ ἄνθρωποι, ἀλλ' ἅμα ἤκουσα τὰ συμβάντα τῆς πατρίδος μου, δὲν ἠδυνάμην πλέον νὰ μένω μακρὰν εἰς τὰ ξένα, καὶ διὰ τὰ οἰκονομικά μου καὶ διότι ἔχω εἰς τὴν πατρίδα μου μητέρα καὶ ἀδελφὴν χωρὶς τινος προστασίας ἀνδρός, τοσοῦτον ἀναγκαίως εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις, καὶ τέλος, φθάνων εἰς τὴν πατρίδα μου, θέλω πράξῃ ὅτι ὁ Θεὸς καὶ τὸ χρέος μου μὲ ὑπαγορεύσῃ.» «Πολὺ καλῶς εἶπες, φίλε μου», μοὶ λέγει. «Ὅταν φθάσῃς εἰς τὴν πατρίδα σου, πρᾶξον ὅτι ὁ Θεὸς σὲ φωτίσῃ· ἐδῶ μόνον, παρακαλῶ, ἐν ὅσῳ χρόνῳ διαμείνης, νὰ μὴ πράξῃς τι ἀπηγορευμένον ἀπὸ τοὺς κανόνας τῆς τάξεως καὶ δημοσίας ἀσφαλείας.» «Καὶ πῶς», λέγω, «μὴ μᾶς νομίζετε τόσο μωρούς, ὥστε νὰ ζητήσωμεν νὰ ἐπαναστατήσωμεν καὶ νὰ κατακτήσωμεν καὶ ἄλλους τόπους καὶ τόσο μακρὰν ἡμῶν ἀπέχοντας;» «Ὁχι», λέγει, «δὲν ἐνόησα τοῦτο, ἀλλὰ γνωρίζετε ὅτι ἐνταῦθα ὑπάρχουσι πολλοὶ ὁμογενεῖς σας καὶ μεταξὺ αὐτῶν πολλοὶ νέοι μὲ κεφαλὰς ἐξημμένους· μὴ δώσετε λοιπὸν, παρακαλῶ, ἀφορμὰς ἐνταῦθα καὶ εἰς αὐτούς, διὰ νὰ ἐξάψετε πλειότερον τὰς κεφαλὰς των.» «Καὶ πῶς δύναμαι νὰ πράξω τοῦτο;» «Μὴ συγγράψετε», μοὶ λέγει, «φυλλάδια ἢ ἄσματα πατριωτικὰ καὶ δημοσιεύσετε τοιαῦτα.» «Τοῦτο», εἶπον, «οὔτε σκοπὸν ἔχω νὰ πράξω, οὔτε δὲ ἔχω τὴν πρὸς τοῦτο ἀπαιτουμένην ἱκανότητα.»

Τὸν δὲ διάλογόν μου τοῦτον μετὰ τοῦ Διευθυντοῦ τῆς τεργεσταίας

30^β Ἀστυνομίας ἀνεκοίνωσα πρὸς τὸν Νικ. Ζωγράφον, εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ
 ὁποίου ἐξενιζόμην. Οὗτος ὅμως μοι εἶπεν ὅτι ὁ Ἀστυνόμος | εἶχε κάπως
 ἀφορμὴν νὰ μοι ἀποτείνῃ τοιαύτας παραγγελίας καὶ μοι διηγήθη τὰ ἐξῆς,
 ἅτινα εἶχον συμβῆ πρό τινων ἡμερῶν ἐν Τεργέστη.

Εἰς τὴν Τεργέστην ἐκυκλοφόρησε νεωστὶ ἐκδεδομένον φυλλάδιον κατὰ
 τῆς Ἑλλην. Ἐπαναστάσεως ὑπὸ Γάλλου τινός, Geoffroi¹ ὀνόματι, ἃν
 καλῶς ἐνθυμοῦμαι. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι τὸ φυλλάδιον ἐκεῖνο ἦτο πλήρες ὕβρεων
 κατὰ τοῦ ἑλλην. ἔθνους. Μετὰ τὴν ἐν Λουβιάνᾳ διάλυσιν τῆς συνελεύσεως
 τῶν βασιλέων καὶ βασιλικῶν πληρεξουσίων τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων,
 Γάλλος τις ἐσύχναζεν εἰς τὴν ἐν Τεργέστη Ἑλλην. Λέσχην καὶ οὗτος ἐψι-
 θυρίζετο ὅτι ἦτον ὁ τοῦ ἄνω εἰρημένου φυλλαδίου συγγραφεύς, τὸν ὁποῖον
 δύο ἐκ τῶν νέων ὁμογενῶν μας ἀπεφάσισαν νὰ προκαλέσωσιν εἰς μονο-
 μαχίαν πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς τιμῆς τοῦ ἔθνους. Καὶ δὴ, προσελθόντες εἰς
 αὐτὸν δις καὶ τρίς καὶ ἐρωτήσαντές τον ἂν εἶναι ὁ κύριος Geoffroi, καὶ
 ἐκείνου ἀρνούμενου, τέλος, βεβαιωθέντες ἀπὸ τοὺς γνωρίζοντας αὐτὸν κα-
 λῶς, ἐξέσπασαν ἀπ' αὐτοῦ τὰ ἐπὶ τοῦ στήθους του παράσημα, λέγοντες
 ὅτι ἀναξίως φέρει ταῦτα, μὴ φανερώων ποῖος εἶναι ἕνεκα δειλίας. Τότε
 δὲ ὁ Γάλλος, προσελθὼν εἰς τὴν Ἀστυνομίαν, κατεμήνυσε τοὺς προσβα-
 λόντας αὐτόν, ζητήσας ἱκανοποίησιν. Ἀλλ' ὁ Διευθυντὴς τῆς Ἀστυνομίας
 τῷ ἀπήντησεν ὅτι ἤθελε πράξει φρονίμως νὰ ἀπέλθῃ ἐκ Τεργέστης, διότι,
 ἐχόντων οὕτω τῶν πνευμάτων τῆς ἐκεῖ ἑλλην. νεολαίας καὶ τῆς ρυμοτομίας
 τῆς πόλεως οὗσης ἀνωμάλου, ὥς κειμένης ἐπὶ λιμένος πλήρους ἀπὸ πλοῖα
 διαφόρων ἔθνων, καὶ μάλιστα ἑλληνικῶν, διώρυγος δὲ ὁμοίως ἐκ τοῦ λι-
 μένος εἰσβαλούσης εἰς τὴν πόλιν, καὶ ταύτης ὁμοίως γεμούσης τοιούτων
 31^α πλοίων, δὲν | δύναται ἡ Ἀστυνομία νὰ τῷ ἐγγυηθῇ περὶ τῆς ἀσφαλείας τοῦ
 προσώπου του. Καὶ εἰς τὰς παρατηρήσεις ταύτας πεισθεὶς ὁ Γάλλος, ἀνε-
 χώρησεν εἰς Βενετίαν, ὁ δὲ Διευθυντὴς τῆς Ἀστυνομίας, καλέσας τοὺς
 λεγομένους προκρίτους (ἀντιπροσώπους) τοῦ γένους (τοῦ ἐκεῖ ἑλληνικοῦ),

1. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀπὸ 2/14 Ἀπριλίου 1821 ἐπιστολὴν (ἀπὸ τὸ Laibach) τοῦ Γάλλου δη-
 μοσιογράφου Achille de Jouffroy, ποὺ δημοσιεύθηκε στὴν ἀνθελληνικὴ ἐφημερίδα *Gazette de France*,
 στὸ φύλλο τῆς 13/25 Ἀπριλίου 1821 ὑπὸ τὸν τίτλο «Insurrection de la Grèce» (βλ. J. Dim-
 a-
 kis, *La guerre de l'indépendance grecque vue par la presse française*, Θεσσαλονίκη 1968, σσ.
 143-145· καὶ Γ. Λατὸυ, *Ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς καὶ ἐγγράφα τοῦ 1821*, Ἀθήνα 1958, σσ. 24,
 110, 124, 133, 138).

οἷς ἐξέθεσε τὰ γεγονότα καὶ τοὺς ἐσυμβούλευσε νὰ στείλωσιν εἰς Βενε-
τιαν εἰδός τι πρεσβείας, ὅπως ζητήσωσι παρὰ τοῦ Γάλλου συγχώρησιν
διὰ τὸ νεανικὸν τόλμημα τὸ τολμηθὲν κατ' αὐτοῦ ὑπὸ τῶν δύο θερμοκεφάλων
μελῶν τῆς κοινότητός των, διότι, εἶπεν ὁ Ἀστυνόμος, ὁ προσβληθεὶς ἐκεῖ-
νος Γάλλος εἶναι ἄνθρωπος σημαντικὸς καὶ ἐν Λουβιάνῃ ἀπετέλει μέλος
τῆς ἐκεῖ γαλλικῆς πρεσβείας.

Τοῦτο δὲ καὶ ἔπραξαν οἱ ὁμογενεῖς, πέμψαντες εἰς Βενετίαν δύο τῶν
προκρίτων μεταξὺ αὐτῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ὁ Γάλλος, εὐχαριστηθεὶς πολὺ
διὰ τὴν διαγωγὴν ταύτην τῶν ἐν Τεργέστη Ἑλλήνων, ὅχι μόνον ἐσυγχώ-
ρησε τὸ πρὸς αὐτὸν γενόμενον ἀδίκημα, ἀλλὰ τοῖς εἶπεν ἐμπιστευτικῶς ὅτι
τὸ φυλλάδιον ἐκεῖνο τὸ εἶχε γράψει καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ Αὐτοκράτορος
τῆς Ρωσίας Ἀλεξάνδρου, τοῦ ὁποίου τοῖς ἔδειξε καὶ ἰδιοχείρους διορθώσεις
αὐτοῦ ἐν τῷ χειρογράφῳ.

Ταῦτα μοὶ διηγήθη ὁ Νικόλ. Ζωγράφος, ὅστις φεβαίως ἐγνώριζε καλῶς
τὰ πράγματα, ὡς εἷς ὢν τῶν τὰ πρῶτα ἐκεῖ φερόντων Ἑλλήνων διὰ τὴν
κρείττονα τῶν λοιπῶν ἐκπαίδευσίν του καὶ τὴν εὐχέλαιάν του. Τοῦτον
καὶ τὸν Ἰάκωβον Ρώταν ἀπέστελλον οἱ ἐν Τεργέστη ὁμογενεῖς ὡς ἀντι-
προσώπων τῶν εἰς τὰς αὐστριακὰς ἀρχὰς καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Αὐτοκράτορα,
ὅσάκις ἐπρόκειτο νὰ διαπράξωσιν τι ἀναγκαῖον πρὸς τὰ συμφέροντα τῆς
ἑλλην. κοινότητος. Ὡς ἐπληροφορήθη, ὁ Νικ. Ζωγράφος ἐλάλει κάλλιστα
τὴν μητρικὴν του γλῶσσαν, ἐλάλει ὁμοίως ὡς Τσέχλος τὴν ἰταλικήν, καὶ
τὴν γαλλικὴν ἐξαίρετα. Ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὸν καὶ εἰς ἐμὲ ἡ μυστικότης τοῦ
φυλλαδίου ἐκείνου ἐφαίνετο αἶνιγμα σχεδὸν ἀνεξήγητον*.

Ἐμεινα δὲ εἰς Τεργέστην 20 – 30 ἡμέρας, διὰ νὰ εὕρω εὐκαιρίαν πλοίου
ἀπερχομένου εἰς Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ ὁ Ζωγράφος πάλιν μὲ ἀπέτρεπεν,
ὡς καὶ ὅταν κατὰ πρῶτον διευθυνόμην εἰς Γερμανίαν καὶ ὅτε μὲ ἔπεισε
νὰ προτιμήσω τὴν Ἰταλίαν. Καὶ τότε μὲν ἴσως εἶχε καὶ τινὰ ἰδιοτελεῖ
σκοπὸν, προσπαθῶν κυρίως νὰ μὲ κρατήσῃ παρ' ἑαυτῷ, διὰ νὰ τῷ χρησι-
μεύσω εἰς τὸ ἐμπορικὸν γραφεῖόν του, τῶρα ὅμως, ὅτε εἶχεν ἀποσυρθῇ
ἀπὸ τὸ ἐμπόριον καὶ ἡσύχαζεν εἰς τὴν ἐξοχικὴν του οἰκίαν, τὸ πρᾶγμα
διέφερε, αἱ δὲ συμβουλαὶ του προήρχοντο τῷ ὄντι ἀπὸ φιλόανθρωπον σκο-
πὸν, διὰ νὰ μὴ ριφθῶ ματαίως εἰς τὸ πῦρ τῆς ἐπαναστάσεως, τῆς ὁποίας
δὲν ἔβλεπε καλὸν τὸ τέλος, καὶ περὶ τούτου ἐσυζητοῦμεν σχεδὸν καθημέ-

ραν καὶ κάποτε σφοδρότερον τοῦ δέοντος, ὡς ἀπὸ μέρους μου. «Εἶδον», μοὶ ἔλεγε, «τὸν Πρίγκιπα Καντακουζηνὸν εἰς Τεργέστην, διαβάντα ὀλίγας ἡμέρας πρὶν τῆς ἐκεῖ ἀφίξεώς σου, τῷ ἔδωκα γεῦμα καὶ τὸν ἠρώτησα¹ ἂν ὑπῆρχον παρ' αὐτοῖς τὰ ἀναγκαῖα μέσα πρὸς εὐόδωσιν τοῦ σκοποῦ (διότι καὶ ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης ἀγνώριστος ὑπῆρχε μετ' αὐτοῦ)², εἰς τὴν ἐρώτησιν δὲ ταύτην ὁ Καντακουζηνὸς ἀπήντησεν ὅτι εἰς τοὺς Ἑλληνας στρατιώτας θέλει δεικνύει τοὺς εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰ ἐχθρικά φρούρια ἐμπεριεχομένους θησαυρούς, καὶ αὐτὰ εἶναι τὰ μέσα τὰ ὅποια ἔχομεν.» Ἐπαυσε δὲ τότε νὰ μὲ ἀποτρέπη, ὅταν ὁ ἐν Τεργέστη Ἀντωνόπουλος, καλέσας με καὶ χορηγήσας 23 φλωρία διὰ ἐφόδιόν μου εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἶπεν ὅτι τοῦτο πράττει διαταγῇ τοῦ Καποδιστρίου³. Τό(τε) μοὶ εἶπεν ὁ Ζωγράφος ὅτι, καὶ ἂν θέλω ἐγὼ νὰ μείνω, ἐκεῖνος δὲν μὲ κρατεῖ. Τότε λέγει: «Ἄν θέλῃς καὶ ἄλλα χρήματα, σοὶ δίδω ἐγὼ⁴, | διότι»,⁵ ἔλεγεν, «ἂν ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος δὲν εἶχε πολλὰς πιθανότητας περὶ τῆς αἰσίας ἐκβάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀγῶνος, δὲν ἔθελε συντελέσει διὰ τῆς συνδρομῆς του ταύτης, προπέμπων οὕτως εἰς φανεράν καταστροφὴν τοὺς νέους ὑμᾶς.» Διότι καὶ εἰς ἄλλους ὑποτρόφους τῆς Ἑταιρείας ἐχορήγησε τὴν αὐτὴν ἐπίσης χρηματικὴν συνδρομὴν.

Τότε δὲ ἦλθον ἐκ Βιέννης καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ἐν Γερμανίᾳ συσπουδαστῶν μου, ἐκτὸς τοῦ Ἀσωπίου, ὅστις ἔμεινεν εἰς Λειψίαν, καὶ τοῦ Πολυζωίδου, ὅστις ἔμεινεν εἰς Βιέννην. Τότε εἶδομεν ἐν τῷ μέσῳ τῆς πλατείας τῆς Τεργέστης καὶ τὸν ἐκ Μολδαβίας Νικ. Γκίκαν⁶ αἰφνης σκιρτῶντα καὶ καταφιλοῦντα ἡμᾶς μὲ ἄφθονα δάκρυα χαρᾶς διὰ τὴν ἀνάστασιν τῆς πατρίδος, εἰς τὴν ὁποίαν ἔδραμε καὶ οὗτος νὰ συναγωνισθῇ, δοκιμάσας ἄπειρα καθ'

1. Χφ. ἠρώτησεν.

2. Τίς ἴδιες μέρες (τέλη Μαΐου 1821, π.ή.) εἶχε περάσει ἀπὸ τὴν Τεργέστη καὶ ὁ Δ. Ὑψηλάντης. Ἐπειδὴ ὁμοῦ ἐμφανίστηκε μὲ ψευδώνυμο, δὲν ἀναγνωρίστηκε ἀπὸ τὸν Ζωγράφο (βλ. Κ. Διαμάντη, *Δημήτριος Ὑψηλάντης*, Ἀθήνα 1966, σσ. 36, 41-43).

3. Βλ. Κούρκου, ἔ.α., σ. 109.

4. Στὸ φ. 31β, μετὰ τὸν τελευταῖο στίχο τοῦ κειμένου τῶν Ἀπομνημονευμάτων, ὑπάρχει ἡ σημείωση: «Ἀκολουθεῖ εἰς σημ. Δ τοῦ παρόντος βιβλίου, σελ. 57, ἄνωθεν». Βλ. καὶ τὴν ἐπόμενη ὑποσημείωση.

5. Στὸ φ. 32α, ποὺ προηγουμένως εἶχε ἀριθμὸ σελίδος 57, πρὶν ἀπὸ τὸν πρῶτο στίχο τοῦ κειμένου, ὑπάρχει ἡ ἐνδειξη: «Στοιχ. Δ».

6. Βλ. Λαῖου, *Ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς καὶ ἐγγράφα τοῦ 1821*, σσ. 117-119.

ὁδὸν ἐμπόδια, ἕως οὗ φθάσῃ εἰς Τεργέστην. Τότε πλέον ἡνοίχθη καὶ ἐν μέρος πρὸς τὸν λιμένα δι' ὅλους ἡμᾶς καὶ διὰ πολλοὺς ἄλλους ὁμογενεῖς, ἕκ τε Τεργέστης καὶ ἐκ Βιέννης, καί, ἐπιβάντες εἰς πλοῖον Κεφαλλῆνός τινος Φωκᾶ, ἀπήραμεν πρὸς τὴν Ἑλλάδα.

Ἀλλὰ, φθάσαντες εἰς Κεφαλληνίαν, εἰς Ἀργοστόλιον, τὴν πατρίδα τοῦ πλοιάρχου, ἠναγκάσθημεν πάλιν νὰ μένωμεν ἐπὶ τινὰς ἡμέρας ἐντὸς τοῦ πλοίου, ἐπειδὴ ἡ τοπικὴ ἐκεῖ ἀρχὴ δὲν ἤθελε νὰ μᾶς ἀφήσῃ οὔτε εἰς τὴν πόλιν νὰ ἐξέλθωμεν οὔτε νὰ ἀπέλθωμεν εἰς τὴν ἐπαναστατημένην Ἑλλάδα, μᾶς ἔδιδεν ὅμως τὰ μέσα νὰ ἀπέλθωμεν εἰς πᾶν ἄλλο μέρος τῆς Ὀθωμανικῆς Ἐπικρατείας. Ὅτε ὅμως εἶδομεν ὀλίγον μακρὰν τοῦ λιμένος πλοῖον πολεμικὸν ὑπὸ ἀγγλικὴν σημαίαν, καὶ ταύτην ὑποναύάρχου σημαίαν, ἐσπεύσαμεν νὰ ὑπογράψωμεν ἀναφοράν, ἐξαιτούμενοι τὴν ἐκ τῆς νήσου ἐκείνης ἀπόλυσιν μας διὰ τὸ μέρος ὅπου ἕκαστος ἡμῶν ἐπεθύμει νὰ ἀπέλθῃ. Ὁ δὲ Ὑποναύαρχος (Commodore Ἀδάμς¹, ὡς ἐμάθομεν ἔπειτα τὸ ὄνομά του) ἐνέγραψεν ἀμέσως καὶ προθυμότατα ἐν τῇ ἀναφορᾷ νὰ μᾶς ἀφήσωσιν ἐλευθέρους νὰ ἀπέλθωμεν ὅπου θέλομεν, διευκολύνοντες μάλιστα τὴν εἰς τοῦτον τὸν σκοπὸν ἐπιθυμίαν μας μὲ πλοῖον τοῦ λιμένος αὐτῶν. Καὶ τοιουτοτρόπως ἐναυλώσαμεν βρατζίεραν κεφαλληνίαν, ὅπου ἐπέβημεν² ἅπαντες, ἐκτὸς τῶν μεθ' ἡμῶν ἐκ Τεργέστης συμπλεύσαντων Ἑπτανησίων, διευθυνομένων καὶ 32^ο τούτων εἰς Πελοπόννησον πρὸς τὸν Ἀγῶνα, εἰς τοὺς ὁποίους δὲν ἐσυγχωρήθη νὰ ἔλθωσιν ἐκεῖθεν μεθ' ἡμῶν. Μεταξὺ τούτων ὑπῆρξε καὶ ὁ μεταφραστὴς τῆς Ἑλευθερωμένης Ἱερουσαλὴμ τοῦ Τάσσου Γουζέλης³. Ὅτε ὅμως κατ' ἀρχὰς ἐμποδίσθημεν νὰ λάβωμεν ἐλευθέραν κοινωνίαν εἰς τὴν πόλιν τοῦ Ἀργοστολίου καὶ ἠρωτήσαμεν τὸν λόγον τῆς ἀπαγορεύσεως ταύτης, φίλος τις μᾶς εἶπεν ὅτι τὴν ἐσπέραν ἐκείνην καθ' ἣν ἐφθάσαμεν εἰς τὸν λιμένα καὶ διεδόθη ὁ λόγος ὅτι νέοι σπουδασταὶ καὶ διάφοροι ἄλλοι πατριῶται ἔφθασαν ἐξ Εὐρώπης κατευθυνόμενοι εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ νὰ συναγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς πατρίδος, ἡ νεολαία τῆς πόλεως ἐκείνης, ἐμφορηθεῖσα ἀπὸ ζωνηρότατον πατριωτικὸν αἶσθημα, συνῆλθε

1. Προφανῶς πρόκειται γιὰ τὸν Ὑποστράτηγο Frederick Adam, ὁ ὁποῖος ἀντικαθιστοῦσε τότε προσωρινῶς τὸν Ἀρμοστὴ Maitland.

2. Χφ. ἐπιβάντες.

3. Ἡ Ἱερουσαλὴμ ἐλευθερωμένη. Ποίημα ἡρωικὸν τοῦ Τορκουάτου Τάσσου, μεταφρασθέν... εἰς τὴν ἀπλὴν ἐλληνικὴν διάλεκτον... παρὰ τοῦ Δημητρίου Γουζέλη, Βενετία 1807.

πάραυτα, ἐστιχούργησε καὶ ἐδημοσίευσεν ᾠσματα πατριωτικὰ καὶ ἡτοιμάζετο τὴν ἐπιοῦσαν, ἅμα ἐμέλλομεν νὰ ἐξέλθωμεν τοῦ πλοίου, νὰ μᾶς ὑποδεχθῶσι μὲ λαμπροτάτας ἐπιδείξεις εἰς τὰς πλατείας τῆς πόλεως, ὥστε αἱ τοπικαὶ ἀρχαὶ ἠναγκάσθησαν νὰ λάβωσι τὸ μέτρον τῆς ἀπαγορεύσεως τῆς εἰς τὴν πόλιν ἐξόδου μας.

Ἐκ δὲ τῆς Κεφαλληνίας ἀπάραντες, διευθύνθημεν πρὸς τὰς Καλάμας τῆς Μεσσηνίας καί, πλησίον ὄντες ἤδη τοῦ κόλπου τούτου, εἶδομεν πλοῖον μέγα, ὡς πολεμικόν, θαλασσοποροῦν πρὸς ἡμᾶς, μὴ γνωρίζοντες δὲ τὴν πολεμικὴν κατάστασιν τῶν μερῶν ἐκείνων καὶ ὑποπτεύσαντες μήτι τὸ πλοῖον ἐκεῖνο ἦτο τουρκικόν, ἀνεκρούσαμεν πρῶραν καὶ ἀπεμακρύνθημεν κωπηλατοῦντες ὅλαις δυνάμεσιν ἀπὸ δείλης μέχρι τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου καὶ προσπαθοῦντες νὰ καταφύγωμεν εἰς νησίδιόν τι φα(ι)νόμενον πλησίον ἡμῶν, διὰ νὰ προφυλαχθῶμεν οὕτως ἀπ(ὸ) τὴν αἰχμαλωσίαν. Εἶχομεν δὲ καὶ τινὰ ὅπλα ἐν τῷ πλοιαρίῳ ἡμῶν, ἀλλὰ δυστυχῶς χωρὶς ἀρκετῶν πολεμεφοδίων, καὶ τὰ ὅπλα ταῦτα ἦτον ἀκόμη ἀδοκίμαστα, ὡς νεοαγορασθέντα. Ἐχάθη ὅμως τὴν ἐπαύριον ἀπ' ἐμπροσθέν μας τὸ πλοῖον | ἐκεῖνο, καὶ ἡμεῖς ἐφθάσαμεν καὶ ἐξημερώθημεν εἰς τὸν λιμένα τοῦ Ἀρμυροῦ, πλησίον τῶν Καλαμῶν, ὅθεν, ἐξελθόντες, ὠδεύσαμεν εἰς τὰς Καλάμας καὶ ἐχαιρετήθημεν κατὰ τὴν εἰς Ἀρμυρὸν ἀπόβασίν μας ἀπὸ στίφος γυναικῶν Λακώνων, αἵτινες μᾶς ἔλεγον: «Καλῶς ἦλθατε, ἀφεντάδες μας. Τώρα ἐλπίζομεν καὶ ἡμεῖς νὰ ἰδῶμεν ἐλευθερίαν.»

Ἐν δὲ ταῖς Καλάμαις οἱ μὲν ἄλλοι τῶν συσπουδαστῶν καὶ λοιπῶν παρακολουθησάντων ἡμᾶς ἐκ Τεργέστης ἡτοιμάζοντο κατὰ τὰς ὀλίγας ἡμέρας τῆς ἐκεῖ διαμονῆς μας νὰ βαδίσωσιν εἰς τὰ Τρίκορφα, ὅπου ἦτο τὸ γενικὸν στρατόπεδον καὶ ὅπου εὕρισκετο ὁ Δημ. Ὑψηλάντης, ἐγὼ ὅμως ἐδίσταζα νὰ πράξω οὕτω, διότι δὲν μὲ ἄφηνεν ἡσυχον ὁ στοχασμὸς τῆς μητρὸς καὶ ἀδελφῆς μου. Καὶ τέλος, ὅταν ὁ νέος Σταῦρ(ος) Μαρμαροτούρης, υἱὸς τοῦ ἐκπαιδεύσαντός με μακαρίτου Ἰωάννου Μαρμαροτούρη, περὶ οὗ ἐλάλησα κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης βιογραφίας μου, ὅταν, λέγω, ὁ νέος οὗτος, ὁ παρακολουθήσας με καὶ τὸν Ἀνάργυρον Πετράκην ἐκ Τεργέστης, μὴ δυνάμενος ἔνεκα σωματικῆς ἀσθενείας νὰ ἀναβῇ μετὰ τῶν λοιπῶν εἰς Τρίκορφα, εὔρε καὶ ἐναύλωσε πλοῖον κεφαλλήνιον (βρατσέραν), διὰ νὰ τὸν φέρῃ εἰς Ὑδραν, μοῦ ἐζήτησε δὲ νὰ τὸν δανείσω ἐγὼ τριάκοντα τάλ-

ληρα, ὅσος ἦτον ὁ ναῦλος, τότε, καὶ διὰ νὰ ἐκπληρώσω τὸν παντοτεινόν μου σκοπόν, νὰ ἴδω καὶ ἀποκαταστήσω τὰς ἀδυνάτους γυναῖκας, μητέρα καὶ ἀδελφήν, καὶ διὰ νὰ ἀνακουφίσω καὶ τὸν υἱὸν τοῦ μακαρίτου διδασκάλου Ἰ. Μαρμαροτούρη εἰς τὸ βάρος τῶν ἐξόδων τῆς ἐπανόδου του εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ διότι δὲν ἦτον ἄλλη εὐκαιρία εἰς τοῦτο, ἐπέβην καὶ ἐγὼ εἰς τὸ πλοῖον ἐκεῖνο, καὶ ἐφθάσαμεν μετὰ τριῶν ἢ τεσσάρων ἡμερῶν διάπλουν εἰς Σπέτζας.

Ὡδηγήθημεν λοιπόν, ἅμα φθάσαντες ἐκεῖσε, νὰ παρουσιασθῶμεν εἰς τὸ τοπικὸν συμβούλιον, τὴν λεγομένην καντζελλαρίαν, ὅπως δώσωμεν ἐξομολόγησιν τῆς αἰτίας τῆς ἐκεῖ ἀφίξεώς μας καὶ ὅσων νεωτέρων εἰδήσεων ἡδυνάμεθα νὰ εἴμεθα | κάτοχοι, καί, ἀφοῦ τοῖς εἶπομεν πάντα ὅσα ἐγνωρίζομεν νέα διατρέχοντα εἰς τὰς πόλεις δι' ὧν διέβημεν, οἱ ἐν τῇ γερουσίᾳ ἐκείνῃ παρακαθήμενοι γεραροὶ τῆς νήσου πρόκριτοι ἐπέμειναν νὰ ἐρωτῶσιν ἐμὲ τί λέγουν καὶ τί φρονοῦν οἱ ἐν Εὐρώπῃ ἄξιοι λόγου ὁμογενεῖς περὶ τοῦ κινήματος τῶν Ἑλλήνων: «Ἐχουσιν ἄρα ἐλπίδας τινας περὶ τῆς εὐοδώσεώς του ἢ πιστεύουσι τούναντίον;» Τότε ἐγὼ τοῖς διηγήθην τί ἐπραξεν ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας ὡς πρὸς ἡμᾶς τοὺς νέους, τοὺς ἐκπαιδευμένους ἐν Εὐρώπῃ ὑπὸ τὴν προστασίαν του, καὶ πῶς τὴν πράξιν ταύτην, τὴν χορήγησιν ἀπλ. τοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐφοδίου μας, ἡμεῖς (ἐν) ἢ ἐσχολώσαμεν ὁ Νικόλαος Ζωγράφος, εἰς ἐκ τῶν νοσημανεστέρων ὁμογενῶν μας ἐν Τεργέστη. Ἀλλὰ μετὰ τῶν προκρίτω(ν) ἐκείνων παρεκάθητο καὶ τις, εὐρωπαϊκῶς ἐνδεδυμένος, ὅστις, ὅταν ἤκουσε τὸ ὄνομα Ζωγράφος, ἔρρηξε φωνὴν μεγάλην κατηγορῶν τὸν Ζωγράφον ὡς δειλὸν καὶ ὡς μὴ γνωρίζοντα ἄλλο νὰ πράττῃ, εἰμὴ νὰ λέγῃ λόγια, καὶ πῶς δὲν ἔρχεται καὶ αὐτὸς εἰς τὴν πατρίδα. Οἱ λόγοι δὲ οὗτοι, προφερθέντες μὲ τόνον ἐπιπληκτικόν, ὡς μοὶ ἐφάνη, μὲ ἔκαμαν νὰ σιωπήσω καὶ ποτὲ πλέον νὰ μὴ θελήσω νὰ εἶπω καὶ εἰς ἄλλους τοιοῦτόν τι γεγονὸς καὶ νὰ τὸ ἐξηγήσω ὡς τὸ ἐξήγει ὁ Ζωγράφος. Ποῖος ὅμως νὰ ἦτον ὁ καταφερθεὶς κατὰ τοῦ Ζωγράφου; Ἐγὼ νομίζω ὅτι ἦτον ὁ Γκίκας Καρα(κα)τζάνης.

Ἐξῆλθον λοιπόν περίλυπος ἀπὸ τὴν γερουσίαν (καντζελλαρί(αν)) διὰ τὸ συμβᾶν ἐκεῖνο, καὶ ἰδοὺ παρὰ τὴν παραλίαν μὲ ἀπαντᾷ ὁ πλοίαρχος ὅστις μᾶς ἔφερεν εἰς Σπέτζας καὶ μᾶς λέγ(ει) (εἰς ἐμὲ καὶ εἰς τὸν Μαρμαροτούρη) νὰ τῷ μετρήσωμεν τὸν συμπεφωνημένον ναῦλον, ἂν καὶ ἡ συμφωνία μας ἦτο διὰ τὴν Ὑδραν, ἐπειδὴ ὅμως ἐπληροφορήθη ὅτι οὔτε ἐδῶ

οὔτε εἰς Ὑδρα(ν) θέλει εὖρει ἐργασίαν, ἢ δὲ Ὑδρα μόλις ἀπέχει ὀλίγα
 34^α μίλι(α) ἐντεῦθεν, δυνάμεθα εὐκόλως μὲ ναῦλον ἐνὸς περίπου | γροσίου νὰ
 φθάσωμεν ἐκεῖ. Δὲν ἐδυσκολεύθημεν λοιπὸν καθόλου εἰς τὴν παραδοχὴν
 τῆς προτάσεως ταύτης τοῦ πλοιάρχου, ἀλλ' ἀμέσως ἐνεχείρισα τὸ κλειδίον
 τοῦ κιβωτίου μου, ὄντος ἀκόμῃ ἐντὸς τοῦ πλοίου, εἰς τὸν Μαρμαροτούρην,
 διὰ νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὸ πλοῖον καὶ νὰ ἐκβάλῃ ἐκ τοῦ κιβωτίου τριάκοντα
 τάλληρα, νὰ μετρήσωμεν εἰς τὸν πλοίαρχον διὰ τὸν ναῦλον. Ἄλλ' ἐπιστρέφει
 ἐντὸς ὀλίγου ὁ Μαρμαροτούρης καὶ μοὶ ἀναγγέλλει ὅτι δὲν εὗρεν ἐν τῷ
 κιβωτίῳ κανὲν τάλληρον, μολονότι ἀνεκάτωσεν ὅλα τὰ ἐν αὐτῷ εὕρισκό-
 μενα πράγματά μου. Τοῦτο ἀμέσως διηγήθην εἰς τινὰ ἀρχαῖον ἐν Πίσῃ
 συμμαθητὴν μου Ἰδομενέα, ἱατρόν, καὶ τὸν παρεκάλεσα νὰ μοὶ εἴπῃ τί
 δυνάμεθα νὰ πράξωμεν περὶ τούτου — διότι ἦσαν ἐν τῷ κιβωτίῳ τάλληρα
 ἑκατὸν — καὶ ἂν δὲν δυνάμεθα διὰ τῆς τοπικῆς ἀρχῆς νὰ εὕρωμεν δικαιο-
 σύνην. Ἄλλ' ὁ φίλος μοὶ εἶπεν ὅτι εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον νὰ ἀναμειχθῇ
 ἡ γερουσία εἰς τοῦτο, διότι δὲν ὑπάρχουσιν ἀποδείξεις. Ἡρώτησε μόνον
 τοῦτο ἓνα τῶν προκρίτων, καὶ οὗτος τῷ εἶπεν ὅτι δὲν ἠμπορεῖ ἡ τοπικὴ
 ἀρχὴ νὰ πράξῃ τίποτε, μὴ ἔχουσα προφανεῖς ἀποδείξεις καὶ διότι, ἔλεγεν,
 ἂν θελήσωσιν ἐν Σπέτζαις νὰ ἐκβιάσωσι τὸν πλοίαρχον, Κεφαλλῆνα ὄντα,
 θέλουν περιμένει ἀντειδικήσεις ἀπὸ τοῦς συμπολίτας του, μὲ τοῦς ὁποίους
 ἔρχονται σχεδὸν καθ' ἑκάστην εἰς συνάφειαν ἕνεκα τῆς ἀπανταχοῦ τῶν
 δύο νήσων ἐνεργουμένης ναυτιλίας. Μοὶ ἔδωκεν ὅμως νύξεις τινὰς ὁ φίλος
 Ἰδομενεὺς πρὸς ὁδηγίαν μου διὰ τὴν ἀνακάλυψιν αὐτῆς τῆς κλοπῆς, νὰ
 ἐρευνηθῇ δηλ. τὸ κιβώτιον, μήπως εἶναι διερρηγμένον εἰς κανὲν αὐτοῦ
 μέρος κ.τ.λπ. Τότε εἶπον τῷ πλοιάρχῳ τὸ συμβεβηκός, καὶ οὗτος ἤρχισε νὰ
 μοὶ λέγῃ ὅτι, ἐὰν εἴμεθα χρεωκόποι, δὲν ἔπρεπε νὰ συμφωνήσωμεν ναύ-
 λους καὶ ἔπειτα νὰ τοῦς κηρύξωμεν καὶ κλέπτας. Τότε πέμπω πάλιν τὸν
 Μαρμαροτούρην εἰς τὸ πλοῖον μὲ τὴν δοθεῖσάν μοι ὁδηγίαν, καὶ ἀμέσως
 ἐξέρχεται ὁ νέος φέρων μεθ' ἑαυτοῦ τὸ κιβώτιον. Μὲ καλεῖ εἰς τὴν προκυ-
 μαίαν καὶ μοὶ δεικνύει τὴν θραῦσιν τοῦ κιβωτίου περὶ τὴν κλειδαριάν, τὴν
 ὁποίαν θραῦσιν δεικνύομεν εἰς τοῦς πέριξ καὶ εἰς τὸν πλοίαρχον, καὶ οὗτος,
 34^β συναθροίσας τοῦς ἐκτὸς τοῦ πλοίου ναύτας, εἰσῆλθεν | εἰς τὸ πλοῖον, ἐντὸς
 τοῦ ὁποίου ἠκούσθησαν ἐπὶ τινὰ λεπτὰ τῆς ὥρας κραυγαὶ κλαυθμῶν, καὶ
 μετὰ τοῦτο ἐξέρχεται ὁ πλοίαρχος φέρων τὸ βαλάντιον μὲ τὰ 100 τάλληρα

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

καί, γονυπετῶν, ζητεῖ συγχώρησιν, λέγων ὅτι τὸ ἔγκλημα ἐκεῖνο ἔπραξεν ὁ μοῦτζος (ὕπηρέτης) κ.τ.λ. «Μάθε λοιπόν, κύριε, νὰ μὴ ὀνομάζης ὅλους τοὺς ἀνθρώπους χρεωκόπους καὶ συκοφάντας, καὶ ὁ Θεὸς ἅς σὲ συγχωρήσῃ· ἰδοὺ καὶ ὁ ναῦλός σου, τάλληρα 30.» Οὕτως ἐτελείωσε καὶ ἡ σκηνὴ αὕτη, καὶ ἀπεπλεύσαμεν ἔπειτα εἰς Ὑδραν.

Καὶ ἐνταῦθα λοιπὸν πάλιν ὠδηγήθημεν, κατὰ τὰ νενομισμένα, πρὸς τὴν γερουσίαν (καγκελλαρίαν) καὶ ἐνταῦθα ἠρωτήθημεν περὶ τῶν ὅσα ἐγνωρίζομεν νεώτερα, ἐρχόμενοι ἐξ Εὐρώπης. Καὶ εἵπομεν μὲν εἰς αὐτοὺς τὰ γενικῶς διαθρυλούμενα, ἀλλ' ἐγὼ ἀπέκρυσα εἰς τὰ βάθη τῆς καρδίας μου ἐκεῖνο τὸ ὅποιον, θελήσας νὰ εἶπω εἰς τοὺς προκρίτους τῶν Σπετζῶν, εὖρον τὸν διάβολόν μου ἀπὸ τὸν Καρακατζάνην. Ἀφοῦ ὅμως ἐξήλθομεν τῆς αἰθούσης τῶν συνεδριάσεων, αἰσθάνομαι κατόπιν μου βαδίζοντα ἄνδρα κεκαλυμμένον ἔχοντα τὸν ἓνα τῶν ὀφθαλμῶν, ὁ ὅποιος, λαμβάνων μου τὴν χεῖρα, μὲ ὀδηγεῖ εἰς τι παρακείμενον δωμάτιον καὶ ἐπαναλαμβάνει νὰ μὲ ἐρωτήσῃ τί λέγουσι καὶ τί φρονοῦσιν ἐν Εὐρώπῃ οἱ νοσημονέστεροι τῶν ἡμετέρων ὁμογενῶν. Καὶ τότε ἔλυσά τὴν σιωπὴν καὶ τῷ διηγήθην τὰ περὶ τῆς πρὸς ἡμᾶς τοὺς ὑποτρόφους τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας διαγωγῆς τοῦ Καποδιστρίου καὶ τὰ περὶ ταύτης συμπεράσματα τοῦ Ζωγράφου, ἅτινα ἀκούσας ἐκεῖνος δακρύων, μοῦ ἔσφιγξε τὴν δεξιάν καὶ μὲ προέπεμψε μὲ εὐχὰς καὶ εὐλογίας. Καὶ οὗτος δὲ ἦτον ὁ Λάζαρος Κουντουριώτης, ὡς ἐπληροφορήθην μετὰ ταῦτα καὶ ὅτε εἶδον αὐτὸν πάλιν περὶ τὸ ἔτος 1830, διαβαίνων διὰ τῆς νήσου Ὑδρας εἰς Αἴγιναν, ἐπιστρέφων ἐκ Ναυπλίου. [ἐκ Ναυπλίου]

Μετὰ δὲ 2-3 ἡμερῶν διατριβὴν ἐν Ὑδρᾷ ἀπήραμεν τέλος εἰς Ἀθήνας, τὸν τελικὸν σκοπὸν τοῦ μακροῦ ἐκείνου διάπλου μας, ὅπου ἐφθάσαμεν τὴν ἐπιούσαν μετὰ τὸ δειλινόν, εἰς τὸν Πειραιᾶ δηλονότι.

35^a

Γ'

ΑΘΗΝΑ/ΑΙΓΙΝΑ

(1821)

Συνάντηση τοῦ Ψύλλα με τὴν μητέρα του καὶ τὴν ἀδελφή του.—'Ο Ὁμέρ Βρυώνης ἀπειλεῖ τὴν Ἀττικὴν.—Στὸ Μοναστήρι τοῦ Ἀγίου Σπυρίδωνος.—'Επίθεση χωρικῶν κατὰ τῆς οἰκίας Ζαχαρίτσα.—Συνέλευση τῶν πολιτῶν.—Συζήτηση γιὰ τὴν ἄμυνα τῆς πόλεως.—Συνάντηση Ψύλλα καὶ Λιβερίου, Ἀρχηγοῦ Ἀττικῆς.—'Εκλογή Ἐφορείας.—'Ο Ψύλλας μέλος τῆς Ἐφορείας.—'Ενέργειες γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν ἀμάχων.—Διάλυση τοῦ μεθοριακοῦ στρατοπέδου Ἀττικῆς.—'Απροθυμία τῶν ἀμάχων νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν πόλιν.—«Ἐφθασαν οἱ Τοῦρκοι.»—'Αναχώρηση τῶν ἀμάχων.—Στὴν Αἴγινα.—Θερμὸς ὑποστηρικτὴς τοῦ Ἀγῶνος.—'Η ἐμπιστοσύνη τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸν Ψύλλα.—'Αποχώρηση τοῦ Ὁμέρ Βρυώνη ἀπὸ τὴν Ἀθήνα.—Σποραδικὲς συγκρούσεις στὴν Ἀττικὴν.—Μάχη στὸ Χαλάνδρι (2 Νοεμβρίου 1821) καὶ ἥρωικὸς θάνατος τοῦ Ἀναστασίου Λέκκα.—'Επιστροφή τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν μαχίμων στὴν Ἀθήνα.—Προσπάθειες γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Ἀκροπόλεως.

Ἐδῶ εὔρομεν πλῆθος γυναικοπαίδων ἐσκηνομένων πέριξ τῆς Μονῆς τοῦ Ἀγίου Σπυρίδωνος καὶ ὑπὸ τὰς σκέας τοῦ μικροῦ ἐλαιῶνος, διότι ἡ τε αὐτὴ καὶ τὰ δωμάτια καὶ ὁ νάρθηξ καὶ αὐτὴ ἡ ἐκκλησία ἦτο πλήρης γυναικῶν, παιδίων καὶ γερόντων. Ἐδῶ εὔρον τὴν ἀδελφήν μου μεταξὺ πολλῶν ἄλλων γυναικῶν ἐν τινὶ δωματίῳ παρακειμένῳ εἰς τὸ ἡγουμενεῖον, περὶ δὲ τῆς μητρὸς μου, ἐρωτήσας, ἔμαθον ὅτι ἦτο τότε εἰς τὴν πόλιν, καὶ τοῦτο μὲ ἔκαμε νὰ ὑποπτεύσω μήπως δὲν ὑπῆρχε πλέον εἰς τὴν ζωὴν ἐξ αἰτίας ἀπαισιῶν τινῶν ὀνείρων. Ἐν γένει δὲ ἤμην καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἐν Εὐρώπῃ διατριβήν μου πολλὰ ἀνήσυχος περὶ τῆς καταστάσεως τῆς μητρὸς καὶ ἀδελφῆς καὶ καθ' ὅλον σχεδὸν ἐκεῖνο τὸ διάστημα (4–4 1/2 ἔτη) ἅπαξ μόνον ἔλαβα ἐπιστολὴν των. Τόσον ἦτον δυσκολωτάτῃ ἡ τότε κοινωνία, καὶ μάλιστα ὅτε ἐπρόκειτο νὰ φροντίσωσι γυναῖκες ἀδύνατοι περὶ τῆς ἀσφαλοῦς τῶν ἐπιστολῶν ἀφίξεως εἰς τὸν πρὸς ὃν αὐτῶν ὅρον. Εἶδον ὅμως περὶ τὸ ἐσπέρας τὴν φιλτάτην μητέρα μου καὶ εὐχαριστήθην εἰς ἄκρον.

Εὐθὺς δὲ συνέλαβον καὶ τὴν ιδέαν νὰ τὴν ἐκπέμψω εἰς Αἴγινα ὁμοῦ
 35^β μετὰ τὴν οἰκογένειαν τοῦ Μαρμαροτούρη,| ὥς καὶ ἔπραξα μετὰ τινὰς ἡμέρας, ἐπειδὴ ὅλος ὁ κόσμος ἐφοβεῖτο τὴν εἰσβολὴν τῶν ἐχθρῶν, οἵτινες ὑπὸ ἀρχηγὸν τὸν Ὁμέρ Βρυώνην, καταδιώξαντες πανταχόθεν τῆς Ἀνατολικῆς

Ἑλλάδος τὰ ¹ ἑλληνικὰ στρατεύματα, εὐρίσκοντο εἰς τὰ μεθόρια τῆς Βοιωτίας καὶ Ἀττικῆς καὶ ἐσκόπουν βεβαίως νὰ εἰσβάλωσι καὶ ἐνταῦθα, ὅπως ἐλευθερώσωσι τοὺς ἐν τῇ Ἀκροπόλει πολιορκουμένους πρὸ πολλῶν μηνῶν Τούρκους καὶ Τουρκαλβανούς. Ἀλλά, μὲ ὅλον τοῦτον τὸν φόβον, αἱ οἰκογένειαι δὲν ἤθελον νὰ ἀναχωρήσωσιν εἰς τὰς παρακειμένας νήσους Σαλαμίνα καὶ Αἴγινα, διότι ὑπῆρχον καὶ ἄνθρωποι οἱ ὅποιοι ἐνόμιζαν ὅτι δὲν ἤθελεν ἀποφασίσει ὁ Ὁμέρ Βρυώνης νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν Ἀττικὴν, ὡς οὖσαν πάντοθεν περικυκλωμένην ἀπὸ ὑψηλὰ ὄρη, καί, ὡς ἔλεγεν ὁ φρονιμώτερος μεταξὺ τῶν προκρίτων Ἀθηναίων Σπυρίδων Πατούσας, ἡ Ἀττικὴ ὁμοιάζει πηγάδιον, καὶ δὲν θέλουν τολμήσει νὰ ριφθῶσιν ἐντὸς αὐτοῦ οἱ περὶ τὸν Ὁμέρ Βρυώνην, διότι, ἂν καὶ εὐκόλως, ἔλεγε, δύνανται νὰ εἰσέλθωσι, δυσκόλως ὅμως θέλουν δυνηθῇ νὰ ἐξέλθουν, καταλαμβανομένων ὀπισθεν αὐτῶν τῶν ὁρέων τούτων. Ἦτο δὲ καὶ ἄλλος στρατηγικὸς λόγος, ὅτι, ἀπερχομένων ἐκτὸς τῶν Ἀθηνῶν τῶν γυναικοπαίδων, φόβος πανικὸς ἦτο πιθανὸν νὰ καταλάβῃ τοὺς πολεμιστὰς ἄνδρας ἔνεκα τούτου. Ἀλλ' ὕστερον ἐφάνη ὅτ(ι) κάκιστα ἐσυλλογίζοντο οἱ συλλογιζόμενοι οὗτω, διό(τι), εἰσβαλόντων τῶν Ὀθωμανῶν εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ καταλαβόντων τὴν πόλιν, ὀλίγον ἔλειπε νὰ αἰχμαλωτισθῶσι καὶ νὰ φονευθῶσι τὰ 9/10 σχεδὸν τῶν χριστιανικ(ῶν) οἰκογενειῶν, αἵτινες ὅμως ὡς ἐκ θαύματος ἐσώθησαν ἅπασαι καὶ κατέφυγον εἰς τὰς εἰρημένας νήσους.

Κατὰ δὲ τὴν εἰς Πειραιᾶ ἄφιξίν μου εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἔλαβον καλὴν ὑποδοχὴν ὑπὸ τοῦ Ἡγουμένου τῆς μονῆς Συμεῶν Μαρμαροτούρη καὶ Καίσαρος Βιτάλη, ἱατροῦ. Τούτων δὲ ὁ πρῶτος μὲ εἰσήγαγεν ἀμέσως εἰς τοῦ κυρίου Παναγῆ Ζαχαρίτζα, τοῦ καὶ χατζῆ γενομένου (προσκυνητοῦ) κατὰ τὴν ἐξ Ἀθηνῶν ἀποδημίαν μου, καὶ εὔρομεν αὐτὸν κείμενον, ὡς πάσχοντα, ἐν τινι δωματίῳ τοῦ κατ' ἐμπροσθεν τῆς μονῆς μεγάλου οἴκου τῶν Καϋράδων ², ὅστις σήμερον, κατεδαφισθεὶς, ἐσχηματίσθη εἰς πλατεῖαν εὐρυχωροτάτην καὶ τερπνοτάτην παρὰ τὴν ἀκτὴν τοῦ λιμένος. Πρὸς τὸν Χατζῆ Ζαχαρίτζαν τοῦτον—ὅμως προκληθεὶς μᾶλλον ὑπὸ τοῦ Ἡγουμένου Μαρμαροτούρη, ἐπειδὴ ὁ Χατζῆς μὲ ἐδέχθη ψυχρῶς—ἀνεκοίνωσα τὸ παρηγορητικὸν ἐκεῖνο περιστατικὸν τῆς τοῦ Καποδιστρίου πρὸς με διαγωγῆς,

1. Χφ. τόν.

2. Cayrac (βλ. σ. 13, ὑποσ. 2).

ἀλλ' αὐτὸς οὔτε μὲ ἀπεσόβησεν, ὥς ὁ Καρακατζάνης ἐν Σπέτζαις, οὔτε ὅμως ἐν δάκρυ χαρᾶς ἔσταξεν ἀπὸ τοὺς ὀφθαλμούς του.

Τὴν δὲ ἐπιοῦσαν ἡμέραν τῆς ἀφίξεώς μου εἰς Πειραιᾶ ἀνέβην εἰς τὴν πόλιν καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ εὔρον πλῆθος ἀνδρῶν ἐνόπλων, πολιτῶν Ἀθηναίων, χωρικῶν τῆς Ἀττικῆς, Σαλαμινίων καὶ ἄλλων, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ γνωστοὶ καὶ φίλοι, κατασπαζόμενοί με, ἐφιλοφρόνουν διὰ κερασμάτων ρακίου ἢ καφὲ καὶ μὲ ἡτένιζον χαίροντες καὶ ἔλεγον ὅτι ἡνδρώθην καλῶς. Ἡμην δὲ ἐνδεδυμένος εὐρωπαϊκὰ ἐνδύματα καὶ ἔφερον καὶ σπάθην παρὰ τὴν ὀσφύν. Ἀλλ' ἐν μέσῳ τῶν δεξιώσεων τούτων καὶ τῆς χαρμοσύνου συνεν-
 36^β τεύξεώς μου μετὰ φίλων καὶ συμπολιτῶν, τοὺς ὁποίους ἔβλεπον | κατὰ πρῶτον τότε μετὰ τεσσάρων καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν ἀπουσίαν, ἀκούω αἴφνης θόρυβον καὶ κρότον, κλειομένων διὰ μιᾶς τῶν θυρῶν καὶ παραπετασμάτων τῶν ἐργαστηρίων τῆς μακρᾶς ἀγορᾶς, καὶ ἄνδρας ἀόπλους τρέχοντας νὰ κρυφθῶσιν εἰς τὰς οἰκίας των, καὶ κατόπιν στίφη χωρικῶν ἐνόπλων βαδίζόντων μὲ βῆμα πολεμικὸν πρὸς τὸ μέρος ὅπου ἡ οἰκία τοῦ Ζαχαρίτζα, καὶ λόγον ἀκούω διαδιδόμενον ὅτι ἀπῆρχοντο οὗτοι, διὰ νὰ καταστρέψουν τὸν Χατζῆν. Τότε ἐξέρχομαι καὶ ἐγὼ ἔμφοβος ἐκ τινος ἐργαστηρίου, ὅπου εὐρέθην, καί, θέλων νὰ πορευθῶ εἰς τὴν οἰκίαν Μαρμαροτούρη, ὅπου εἶχον καταλύσει, ἐλθὼν ἐκ Πειραιῶς, εἶδον τὸν Σπυρ. Πατοῦσαν βαδίζοντα πρὸς τὸ μέρος τῆς οἰκίας τοῦ καπετὰν Δημητράκη (Αἰσ(ώ)που)*, ἀλλ' οὗτος οὔτε μὲ εἶδεν, ὀπισθέν του βαδίζοντα, οὔτε μὲ ἤκουσε, καλοῦντα αὐτὸν κατ' ὄνομα. Εἰσελθὼν μάλιστα εἰς τὴν οἰκίαν, ἔκλεισε τὴν θύραν, δι' ἧς ἐσκόπουν καὶ ἐγὼ νὰ εἰσέλθω, ἐπειδὴ ἤκούοντο ἤδη πυροβολισμοὶ ἀπὸ τὸ μέρος τῆς οἰκίας τοῦ Ζαχαρίτζα, κατέμπροσθεν τῆς ὁποίας ἔκειτο καὶ ἡ οἰκί(α) Μαρμαροτούρη. Παρὰ τὴν οἰκίαν ὅμως τοῦ Αἰσώπου ἔκειτο καὶ ἡ οἰκία Μερτρούδ, ἀπὸ τὸν ἐξώστην τῆς ὁποία(ς) ἰδόντες με φίλοι τινὲς ἐκεῖ εὐρεθέντες (ὁ Ἀναγνώστης Σκουζὲς μεταξὺ τῶν ἄλλων), μὲ ἐκάλεσαν νὰ εἰσέλθω ἐκεῖ, διότι ἐκείνην τὴν οἰκίαν κατῴκει τότε καὶ μετὰ ταῦτα ὁ κύριος Γρόπιους, Πρόξενος τῆς Αὐστρίας, ὅπου εἰσῆλθο(ν) καὶ διέμεινα, μέχρις οὗ ἐκόπασαν οἱ πυροβολισμοὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι ἤρχισαν νὰ ἐξέρχωνται ἀφόβως ἐκ τῶν οἰκιῶν των¹. |

1. Στὸ φ. 36β, μετὰ τὸν τελευταῖο στίχο τοῦ κειμένου τῶν Ἀπομνημονευμάτων, ὑπάρχει ἡ σημείωσις : «Ὅρα συνέχειαν εἰς σελίδα στοιχείου Ε, σελ. ἄνω 71.» Βλ. καὶ τὴν ἐπόμενη ὑποσημείωσι.

Ἦκουσα¹ δὲ καὶ τότε εὐθὺς τὰς αἰτίας αἵτινες ἐγέννησαν τὴν σκηνὴν 37^α
 ταύτην, ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα περὶ τὸ δειλινὸν τῆς ἰδίας ἡμέρας, ὅτε, παύ-
 σαντος τοῦ κινήματος, συνεκαλέσθη γενικὴ τῶν πολιτῶν συνέλευσις εἰς
 τὴν αὐλὴν τῆς ἐκκλησίας τοῦ Μεγάλου Μοναστηρίου*². Ἦσαν λοιπὸν αἱ
 αἰτίαι αὗται ὅτι ὁ Χατζῆ Ζαχαρίτζας, ἐπιθυμῶν νὰ δεσπόζῃ ἀπολύτως
 εἰς τὰ πράγματα τῆς πατρίδος καὶ μὴ δυνάμενος νὰ ἐπιτύχῃ εἰς τοῦτο
 διὰ τῶν δυνάμεων τοῦ τόπου, συνεκέντρωσε περὶ ἑαυτὸν δυνάμιν ξενικὴν
 ἐκ τῶν ἐπικούρων Ὑδραίων καὶ Ἐπτανησίων καὶ τούτων τοὺς ἀρχηγοὺς
 ἐπεριποιεῖτο εἰς ἄκρον, εἰς οὐδὲν λογιζόμενος τοὺς ἄλλους. Καὶ οὗτοι ἦσαν
 οἱ καταλαβόντες τὴν οἰκίαν του καὶ ἀποκρούσαντες τοὺς κατ' αὐτῆς ὁρμή-
 σαντας χωρικοὺς τὴν πρωίαν τῆς ἡμέρας ταύτης, καθ' ἣν ὅμως εὐτυχῶς
 δὲν συνέβη κανὲν δυστύχημα, ἐπειδὴ, ἅμα εἶδον οἱ πολιορκηταὶ ὠχυρωμένην
 τὴν οἰκίαν καὶ ἤκουσαν ἐξ αὐτῆς τινὰς πυροβολισμοὺς εἰς τὸν ἀέρα, ὠπισθο-
 δρόμησαν, καὶ οἱ ἀρχηγοὶ των κατέφυγον εἰς τὸ μέτρον τῆς συγκαλέσεως
 τῶν πολιτῶν, ὅπως διὰ τοῦ μέτρου τούτου δυνήθωσιν ἴσως νὰ φθάσωσιν
 εἰς τὸν σκοπὸν των, νὰ ταπεινώσωσι δηλ. τὸν Ζαχαρίτζαν ἢ τοῦλάχιστον,
 ἐκθέτοντες δημοσίως τοὺς λόγους τῶν κατ' αὐτοῦ αἰτιάσεων, δώσωσιν
 ἀπολογία τῶν κινήματός των, καὶ ὅπερ καὶ ἐγένετο, διότι ἐν τῇ συνελεύσει
 ταύτῃ τῶν πολιτῶν ὁ καπετὰν Μελέτης ἐν τῇ Φυλῇ, ὁ ἀρχηγὸς τῆς κατὰ
 τὴν Ἀττικὴν ἐπαναστάσεως, κατηγόρησε τὸν Ζαχαρίτζαν διὰ τὴν πρὸς τοὺς
 ξένους ἄκραν αὐτοῦ οἰκειότητα καὶ τὴν πρὸς τοὺς ἐντοπίους περιφρόνησιν
 του. Εἶπεν ὅτι ἐκείνους μόνον ἐσυμβουλευέτο εἰς πᾶσαν περίστασιν, ὅτι
 ἔστειλε πρὸς τὸν Ὑψηλάντην εἰς Πελοπόννησον, νὰ ζητήσῃ ἀρχηγόν, χωρὶς
 τὴν εἶδῃσιν των καὶ τὰ τοιαῦτα. Καὶ οὗτος μὲν ταύτας ἐξέφερε τὰς κατηγο-
 ρίας κατὰ τοῦ Ζαχαρίτζα, μὴ παρόντος ἐν τῇ συνελεύσει, οἱ δὲ φίλοι αὐτοῦ
 ἐδικαιολογοῦν ὅπως κάλλιον ἡδύναντο τὸν ἄνδρα, οἱ δὲ ἀγαθοὶ καὶ φιλή-
 συχοι τῶν πολιτῶν, ἀναλαβόντες θέσιν συμβιβαστῶν, ἐπρότεινον λήθην τῶν 37^β
 παρελθόντων, ἐσύστησαν τὴν ἀναπόφευκτον ἀνάγκην τῆς ὁμονοίας, τὴν
 ὁποίαν καὶ ἐγὼ τότε ἐν τῷ μέσῳ τοῦ λαοῦ ὑπεστήριξα στεντορεῖως, καί,
 σύρας μάλιστα τὴν σπάθην, ἐπρότεινα νὰ ὀρκισθῶμεν ἅπαντες ἐπὶ τῷ ὀνό-

1. Στὸ φ. 37α, τὸ ὁποῖο προηγουμένως εἶχε ἀριθμὸ σελίδος 71, πρὶν ἀπὸ τὸν πρῶτο στίχο τοῦ
 κειμένου, ὑπάρχει ἡ ἐνδειξη : «Στοιχ. Ε».

2. Βλ. Καμπούρογλου, Αἱ παλαιαὶ Ἀθῆναι, σσ. 90, 122.

ματι τῆς ὁμονοίας. Ἄλλ' εἰς τὴν πρότασίν μου ταύτην ὀλίγοι παρηκολούθησαν διὰ τὸ καινοφανές, ἠκολούθησαν ὅμως τὴν ἄλλην, ἀπ' ἄλλους γενομένην, πρότασιν, νὰ πορευθῶμεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ζαχαρίτζα πρὸς διαλλαγὴν καὶ πρὸς περαιτέρω σύσκεψιν μετ' αὐτοῦ περὶ τῶν ἀναγκῶν τοῦ τόπου. Εἰς τὴν πρότασιν δὲ ταύτην, ἂν καὶ ἐναντιώθην ὅπως οὖν λέγων ὅτι δὲν πορεύονται οἱ πολλοὶ πρὸς τὸν ἕνα, ἀλλ' ὁ εἷς ἔρχεται πρὸς τοὺς πολλούς, δὲν εἰσηκούσθην, διότι ἔλεγον οἱ φιλήσυχοι ὅτι ἔπρεπε διὰ πάσης θυσίας νὰ κατορθωθῇ ἡ διαλλαγή ἔνεκα τῶν σοβαρῶν περιστάσεων τῆς πατρίδος, ἣτις ἠπειλεῖτο κατ' ἐκείνας τὰς στιγμὰς ἀπὸ τὴν εἰσβολὴν τῶν περὶ τὸν Ὁμέρ Βρυώνην ἐχθρικῶν στρατευμάτων, ἅτινα δὲν ἀπεῖχον εἰμὴ ὀλίγας ὥρας μακρὰν τῆς πόλεως.

Ἀπήλθομεν λοιπὸν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Σταύρου Πατούσα, ἣτις ἦτο τότε τὸ Δημαρχεῖον καὶ ἔκειτο παρὰ τὴν οἰκίαν τοῦ Ζαχαρίτζα, ὅπου εὔρομεν αὐτόν. Καί, μετὰ τὰς πρώτας ἐγκλήσεις καὶ ἀντεγκλήσεις καὶ τὰς ἀμοιβαίας ἀπολογίας καὶ τὴν ἀπόφασιν τῆς συνελεύσεως τῶν πολιτῶν περὶ συνδιαλλαγῆς καὶ ὁμονοίας, ἐπέσαν ὁ λόγος περὶ τῶν κατεπειγουσῶν ἀναγκῶν τῆς πατρίδος, τῶν ὁποίων ἡ πρωτίστη τότε ἦτον πῶς νὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐμποδίσωμεν τοὺς ἐχθροὺς ἀπὸ τῆς εἰς τὴν πόλιν εἰσβολῆς, διότι οἱ εἰς τὰ μεθόρια εὐρισκόμενοι στρατιῶται τῆς Ἀττικῆς (εἰς Λιάτανι¹) ἔγραφαν ἐπανειλημμένως ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐκστρατεύσωσιν ἐκεῖ καὶ πολῖται Ἀθηναῖοι (ἐπειδὴ μόνον χωρικοὶ στρατιῶται καὶ Σαλαμίνιοι ἀπετέλουν τὸ ἐκεῖ στρατόπεδον), διότι ἐβαρύνθησαν πλέον, ἔλεγον, προσκαρτεροῦντες καὶ μα-
38^a χόμενοι ἐκεῖ, οἱ δὲ πολῖται μένουσιν ἐντὸς τῶν οἰκιῶν καὶ ἀναπαύσεών των. Ἄλλ' οἱ πολῖται ἔλεγον ὅτι εἶναι πρόθυμοι νὰ ἐκστρατεύσωσι καὶ αὐτοί, οἱ πλεῖστοι ὅμως ἐξ αὐτῶν ἐστεροῦντο ὅπλων. Τότε εἶπέ τις τῶν παρευρισκομένων ὅτι τὰ εἰς Πειραιᾶ σταθμεύοντα τρία ὀλλανδικὰ πλοῖα ἐπώλουν ὅπλα καὶ προτείνει νὰ γένῃ δημόσιος ἔρανος πρὸς ἀγορὰν ὅπλων, διὰ νὰ ὀπλισθῶσιν ἐξ αὐτῶν οἱ ἀπορώτεροι τῶν πολιτῶν, καὶ τότε ἐγώ, ὑποστηρίξας τὴν πρότασιν ταύτην, ὑπεσχέθην νὰ καταβάλω πᾶσαν τὴν χρηματικὴν μου περιουσίαν, συνισταμένην εἰς 70 περίπου τάλληρα. Ἄλλ' ἡ πρότασις ἀφέθη ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνυποστήρικτος, καὶ ὁ μακαρίτης Νικόλαος Καρόρης μὲ ἐσυμβούλευσε φιλικῶς νὰ μὴ ἀφαρπάζωμαι οὕτως εἰς τὸ ἐξῆς ἀπὸ πα-

1. Λιάτανι ἢ Λιάτανη· σήμ. Ἁγίος Θωμᾶς.

τριωτικά τοιαῦτα αἰσθήματα, ἐνῶ οἱ πλεῖστοι, καὶ πολλὰ ἔχοντες, σιωπῶσι καὶ οὐδὲ ὀβολὸν συνεισφέρουσιν. Ὁ κοινότερος ὅμως λόγος ὅστις ἔκαμε νὰ μὴ γένη παραδεκτὴ ἡ πρότασις τῆς ἀγορᾶς ὀλλανδικῶν ὅπλων ἦτον ὅτι δὲν ἠδύναντο τότε ἀκόμη οἱ Ἕλληνες νὰ μεταχειρίζονται ἀρμοδίως τὰ τοιαῦτα ὅπλα καὶ τὰ ὁποῖα ὠνόμαζον περιφρονητικώτερον σολτάδους.

Τὴν δ' ἐσπέραν τῆς ἰδίας ἡμέρας κατέβην εἰς τὸν Πειραιᾶ καὶ ἐκεῖ διέμεινα ὀλίγας τινὰς ἡμέρας, ἀναβαίνων ἐνίοτε εἰς τὴν πόλιν, ἐνασχολούμενος ἐν τούτοις εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν τῆς μητρὸς καὶ ἀδελφῆς μου εἰς Αἴγι-
ναν. Ἐγὼ δὲ ἀκόμη σκοπὸν εἶχον νὰ ἀπέλθω εἰς Πελοπόννησον, ὅπου ἦσαν καὶ οἱ λοιποὶ μετ' ἐμοῦ ἐκ Γερμανίας ἀναχωρήσαντες συμμαθηταὶ καὶ φίλοι μου. Ἀλλ' ἐνῶ ἐκαθήμην μίαν ἐσπέραν εἰς τὸν ἐξώστην τοῦ δωματίου τοῦ Ἡγουμενίου, ὅπου πάντοτε καὶ διενυκτέρευον καὶ ἐκοιμώμην, ἰδοὺ καὶ μὲ προσφωνεῖ τις ἐκ τῶν ναυτικῶν ἀξιωματικῶν ὑδραῖκου πολεμικοῦ πλοίου (Ἀθηνᾶ), ἀνήκοντος εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν Κουντουριωτῶν, ὅπερ ἐστάθμευε πρὸ πολλοῦ ἐντὸς τοῦ λιμένος Πειραιᾶ κατ' αἵτησιν | βεβαίως 38^β
τῆς τοπικῆς ἀρχῆς, ἢ μᾶλλον τοῦ Ζαχαρίτζα, πρὸς ἀσφάλειαν δῆθεν τοῦ τόπου ἐκ μέρους τῆς θαλάσσης καὶ διὰ νὰ εἶναι πρὸς τούτοις ἀποθήκη τῶν ἀναγκαίων πολεμεφοδίων, ἀλλὰ κυρίως) πρὸς ἀσφάλειαν αὐτῶν τῶν ἰδίων προεστώτων, Ζαχαρίτζα καὶ λοιπῶν, ἐν καιρῷ κινδύνου, εἴτε ἐξωτερικοῦ ἢ ἐσωτερικοῦ, ἐμφυλίου δηλονότι. Ἀξιωματικὸς λοιπὸν ἐκ τοῦ πλοίου τούτου, ἐρωτήσας με ἂν ἐγὼ ἤμην ὁ Ψύλλας, μὲ προσκαλεῖ ἐξ ὀνόματος τοῦ ἄρτι ἀφιχθέντος ἐκ Πελοποννήσου Ἀρχηγοῦ καὶ εὗρισκομένου ἐν τῷ πλοίῳ) ἢ Ἀθηνᾶ νὰ προσέλθω πρὸς αὐτὸν ἐπὶ τῆς ἐπίτηδες σταλείσης εἰς) τὴν παραλίαν τῆς μονῆς πολεμικῆς λέμβου. Καὶ ἠπόρησα μὲν διὰ τὴν πρόσκλησιν ταύτην, ὡς μὴ γνωρίζων ποῖος ἦτον ὁ καλῶν με Ἀρχηγός, ἀπῆλθον ὅμως εἰς τὸ πλοῖον καί, ἐπιβάς ἐπ' αὐτοῦ, εὔρον παρὰ τὴν ἀναβάθραν περιμένοντά με τὸν συμμαθητὴν καὶ φίλον μου Λιβέριον, ὅστις, ἐναγκαλισθεὶς καὶ ἀσπασάμενός με ἐγκαρδίως, μὲ ὠδήγησεν εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ πλοίου καὶ μοὶ ἀνέγνω καὶ μοὶ ἀνήγγειλε τὰ περὶ τῆς εἰς Ἀθήνας ἀποστολῆς του, πολλὰ παρακαλέσας με νὰ τὸν συνδράμω εἰς τὸ ἐπίπονον καὶ κινδυνῶδες στάδιον εἰς τὸ ὁποῖον ἀπεδύθη. Ἀλλ' ἐγὼ ὑπόσχεσιν θετικὴν οὐδεμίαν ἔδωκα εἰς αὐτόν, ἔχων πάντοτε κατὰ νοῦν τὴν εἰς Πελοπόννησον μετάβασίν μου παρὰ τῷ ἐν Τρικόρφοις γενικῷ στρατοπέδῳ.

Κατὰ δὲ τὴν πρωίαν τῆς ἐπιούσης ἡμέρας ὁ Λιβέριος, περιμενόμενος ὑπὸ πλήθους πολιτικῶν στρατιωτῶν¹ ἐπίτηδες καταβάντων εἰς Πειραιᾶ, ἐξῆλθε καί, παρὰ τούτων συνοδευόμενος, ἀνέβη εἰς τὴ(ν) πόλιν, ὅπου τῷ ἐγένετο λαμπρότερα ὑποδοχή, καὶ κατέλυσεν εἰς τὰ μέγαρα τῆς Ἐπισκοπῆς καὶ μετὰ δύο ἡμέρας συνεκάλεσε γενικὴν συνέλευσιν τῶν πολιτῶν πρὸς
 39^a ἐκλογὴν μελῶν | τοπικοῦ συστήματος, ὅπερ ἐκαλεῖτο τότε Ἐφορεία². Εἰς τὴν συνέλευσιν ταύτην παρευρέθη καὶ ἐγὼ καὶ λόγον τινὰ ἐλάλησα περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐκλογῆς, περὶ τοῦ σοβαροῦ τῶν περιστάσεων, περὶ τῆς εὐσυνειδησίας δι' ἧς ἔπρεπε νὰ ἐνεργηθῇ ἡ ἐκλογὴ κ.τ.λπ. Ἐκάθηντο δὲ ἐν τῷ μικρῷ ἐκκλησιδίῳ τῆς Ἐπισκοπῆς, τῷ ἐν τῷ κήπῳ καὶ τιμωμένῳ εἰς ὄνομα τοῦ Ἀγίου Διονυσίου (τοῦ Ἀρεοπαγίτου), ὃ τε Μητροπολίτης Ἀθηνῶν Διονύσιος, ἀνεψιὸς τοῦ ἀοιδίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίου, τοῦ ἀπαγχονισθέντος πρὸ μικροῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ ὁ Ἀρχηγὸς τῶν κατὰ τὴν Ἀττικὴν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν πραγμάτων — οὗτος ἦτον ὁ τίτλος³ του — καὶ τινες ἄλλοι ἐκ τῶν προκρίτων πολιτῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ Ζαχαρίτζας, ἡ δὲ πλειὸς τῶν πολιτῶν ἴσταντο ἐν τῷ εὐρυχώρῳ κήπῳ. Ἐπροτάνθησα(ν) (sic) λοιπὸν τὰ ὀνόματα τῶν μελλόντων νὰ ἀποτελέσωσι τὴν Ἐφορείαν: καὶ πρῶτον τὸ τοῦ Ζαχαρίτζα, δευτέρον τὸ τοῦ Σπυρίδωνος Πατούσα, τρίτον τὸ τοῦ Παναγιώτου Σκουζέ, τέταρτον τὸ τοῦ Γεωργίου Σκουζέ, πέμπτον τὸ τοῦ Χατζῆ Γκιλάκη, καὶ εἰς ἕκαστον τῶν ὀνομάτων τούτων, ἐκφωνούμενον παρὰ τοῦ πολίτου Χαϊμαντᾶ, ὁ λαὸς ἐπευφήμει, ἀποδεχόμενος τὴν ἐκλογὴν. Ἀλλ' ὅτε τις ἐπρόφερε τὸ ὄνομα τοῦ Σταύρου Πατούσα, πρῶτος ὁ Χαϊμαντᾶς καὶ κατόπιν αὐτοῦ ἅπας ὁ λαὸς ἀνέκραξαν ὄχι.

Τότε δέ, στραφεὶς πρὸς με, παρόντα ἐν τῷ ἐκκλησιδίῳ, ὁ Ζαχαρίτζας, μοὶ λέγει: «Ὑμεῖς δέ, κύριε Ψύλλα, διατί δὲν λαμβάνετε μέρος εἰς τὴν

1. Ὡς πρὸς τὴν σημασίαν τῆς ἐκφράσεως «πολιτικοὶ στρατιῶται» πβλ. παρακάτω φ. 58β («στράτευμα πολιτικόν»), φ. 83α («πολιταὶ στρατιῶται») καὶ φ. 83β («πολιτικὴν στρατιωτικὴν δύναμιν»).

2. Βλ. τὸ πρακτικὸν τῆς ἐκλογῆς τῶν ἐφόρων ἀπὸ τῆς συνέλευσης εἰς Ἀθηναϊκὸν Ἀρχεῖον, ἐκδ. Ἰ. Βλαχογιάννη, τ. Α', σ. 515.

3. Στὸ πρακτικὸν ποὺ ἀναφέρθηκε στὴν προηγούμενη ὑποσημείωσιν ὁ Λιβέριος ὑπογράφει ὡς «Πληρεξούσιος ἀρχηγὸς τῶν ἐν Ἀθήναις στρατευμάτων». Στὸ κείμενον τοῦ πρακτικοῦ ἀναφέρεται ὡς «Πληρεξούσιος ἀρχηγὸς τῆς Ἀττικῆς». Βλ. καὶ Δ. Σορμελῆ, Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν, ἐκδ. β', Ἀθήνα 1853, σ. 16.

ὕπηρεσίαν ταύτην τῆς πατρίδος;» Τῷ ἀπεκρίθην ὅτι σκοπὸν ἔχω νὰ λάβω μέρος εἰς τὴν ὕπηρεσίαν τῆς πατρίδος ἀλλ' οὐχὶ ἐνταῦθα : «Ὑπεσχέθην νὰ ἀπέλθω ἐκεῖ ὅπου καὶ οἱ λοιποὶ ἐκ Γερμανίας ἐλθόντες συμμαθηταί μου.» «Καὶ πῶς», λέγει, «δὲν εἶναι καὶ ἐδῶ μέρος τῆς γενικῆς πατρίδος, ἔχον ἀνάγκην τῆς ὕπηρεσίας τῶν τέκνων της;» Τότε ὁ μὲν Μητροπολίτης μὲ παρεκίνει νὰ δεχθῶ τὴν πρότασιν καὶ νὰ ἀσπασθῶ τὴν δεξιάν του, ὅπως ἔπραξαν καὶ οἱ λοιποί, ἀλλ' ὁ Χαϊμαντᾶς ἐφώναξεν : «Ὁχι, διότι εἶναι πολὺ νέος ὁ Ψύλλας.» Εἰς τὴν φωνὴν ὅμως τοῦ Χαϊμαντᾶ ὁ λαὸς ἐσιώπησε καὶ δὲν ἐπανέλαβε τὸ ὄχι, καὶ οὕτω, πάλιν προσκληθεὶς παρὰ τοῦ Μητροπολίτου, ἐδέχθην καὶ ἡσπασθην τὴν δεξιάν του¹. | Ἀλλ'² ὁ Νικόλαος Χαϊμαντᾶς 40^a οὗτος δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ κανέναν προσωπικὸν πάθος οὔτε κατ' ἐμοῦ οὔτε κατὰ τῆς μητρὸς ἢ ἀδελφῆς μου, ὅπως κινήθῃ ἐκ τούτου εἰς τὴν ἀντίστασιν τῆς ἐκλογῆς μου· εἶχε μάλιστα λόγον προσωπικῆς συμπαθείας πρὸς ἡμᾶς, ὡς στενότατος ἡμῶν γείτων. Ἦτον ὅμως πολίτης ἀκεραίου χαρακτῆρος καὶ ἐν πεποιθήσει ἐνόμιζεν ὅτι, ὡς πολὺ νέος ἐγὼ τότε, ἡμῖν ἀκατάλληλος διὰ τὴν θέσιν ταύτην, καί, ἐπειδὴ ἐκ μακρᾶς πείρας ἐγνώριζε τίς ἦτον ὁ πολυμήχανος Ζαχαρίτζας, εἶδε δὲ αὐτὸν τοῦτον νὰ προτείνῃ τὴν ἐκλογὴν μου, ὑπώπτευσε, καὶ δικαίως, ὅτι ὁ σκοπὸς του ἦτον νὰ με καταστήσῃ ὄργανον τῶν θελήσεών του παρὰ τῷ Ἀρχηγῷ Λιβερίῳ, τοῦ ὁποῦ ἐπληροφορήθη ὅτι ἡμῖν συμμαθητῆς καὶ στενὸς φίλος. Τοῦτο δὲ δὲν ὠκνησεν οὐδὲ ἐβράδυνε νὰ μοὶ τὸ ἐξομοληγήθῃ, εὐθὺς τὴν ἰδίαν ἐκείνην ἡμέραν ἐλθὼν εἰς τὴν οἰκίαν μας. Μὲ ἐσυμβούλευσε δὲ ταυτοχρόνως νὰ εἶμαι προσεκτικὸς πρὸς τὰς μηχανορραφίας τοῦ Ζαχαρίτζα, ἂν θέλω νὰ κερδίσω τὴν ἀγάπην τῶν συμπολιτῶν μου.

Ἐπελήφθημεν λοιπὸν ἀμέσως τῶν ἔργων μας οἱ νεωστὶ ἐκλεχθέντες

1. Στὸ φ. 39α, μετὰ τὸν τελευταῖο στίχο τοῦ κειμένου τῶν Ἀπομνημονευμάτων, ὑπάρχει ἡ σημείωσις : «Ὅρα στοιχ. Ζ, σελίδ. 76 (ἐν τούτῳ τῷ βιβλίῳ)». Τὸ κείμενο τῶν Ἀπομνημονευμάτων συνεχίζεται ἀπὸ τὸ φ. 39α στὸ φ. 40α. Βλ. καὶ τὴν ἐπόμενη ὑποσημείωσι.

Στὸ φ. 39β ὑπάρχει ἡ ἐξῆς σημείωσις : «Τὴν 3ην Νοεμβρίου 1826, τὴν νύκτα, ἡ ὥρα μεταξὺ 4—5 μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, ἀπέθανεν ἡ καλὴ μου μητέρα Σιδερὴ Ψύλλαινα, καταγομένη ἀπὸ τὴν οἰογένειαν τῶν Καλλιῶνων. Ὁ Θεὸς νὰ τὴν ἀναπαύσῃ εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ. Τὴν 8ην τοῦ ἰδίου ἐπέστρεψα ἀπὸ Αἰγίναν, ὅπου εἶχα ὑπάγει πρὸ τινων ἡμερῶν τοῦ θανάτου της, καὶ ἐκλαυσα εἰς τὸν τάφον της, εἰς Ἀμπελάκι Σαλαμῖνος, εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἀγίου Πέτρου.»

2. Στὸ φ. 40α, πού προηγουμένως εἶχε ἀριθμὸ σελίδος 76, πρὶν ἀπὸ τὸν πρῶτο στίχο τοῦ κειμένου, ὑπάρχει ἡ ἐνδειξη «Στοιχεῖον Ζ».

ἡμεῖς ἔφοροι καὶ ὡς πρῶτόν μας καθῆκον ἐνομίσαμεν νὰ ἐπισπεύσωμεν τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν γυναικοπαίδων καὶ τῶν γερόντων εἰς τὰς παρακειμένας νήσους, ὡς ἐφεστῶτος καθ' ἐκάστην ἡμέραν καὶ ὥραν τοῦ κινδύνου τῆς εἰσβολῆς τῶν ἐχθρῶν, καὶ διὰ προκηρύξεως προσεκαλέσαμεν τοὺς πατέρας τῶν οἰκογενειῶν νὰ πράξωσι τοῦτο. Ἀλλὰ πάλιν ἠναγκάσθημεν νὰ περιορίσωμεν τὸ ποσὸν τῶν τε τροφίμων καὶ τῶν ἐπίπλων τὰ ὅποια ἔμελλον νὰ φέρωσι μεθ' ἑαυτῶν οἱ ἀποδημοῦντες, καὶ πάντοτε διὰ τὸν λόγον μήποτε ἀπο-
 41^α θαρρυνθῶσιν ἐκ τούτου οἱ ¹ | πολεμισταί, θεωροῦντες ὡς ἄφρευκτον τὴν εἰσβολὴν τῶν ἐχθρῶν, ἣτις κατὰ τινὰς ἐφαίνετο ἀπίθανος. Καί, ὅτε ἐγὼ ἐπέμενον ἐν τῷ συμβουλίῳ τῆς Ἐφορείας νὰ ἀφήσωμεν τὸν κόσμον ἐλεύθερον νὰ ἐκβάλῃ καὶ αὐτὰ τὰ καρφία ἀπὸ τοὺς τοίχους τῶν οἰκιῶν των, ἤκουσα τὸν νοημονέστερον τῶν συναδέλφων μου Πατοῦσαν λέγοντα ὅ,τι ἤδη εἶπον ὅτι ἤκουσα παρ' αὐτοῦ, ὅτι δηλ. ἡ Ἀττικὴ ὁμοιάζει μὲ πηγάδιον κ.τ.λ., κ.τ.λ.

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ καὶ κατ' αὐτὰς τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ διορισμοῦ μας ὁ Ζαχαρίτζας ἐσυμβούλευσε τὸν Λιβέριον νὰ καταλύσῃ ἐκτὸς τῆς πόλεως, εἰς τὸν Πύργον τοῦ Χασσεκῆ, τὸν νῦν Βοτανικὸν Κῆπον, διὰ νὰ ἔχῃ δῆθεν καὶ ὀλίγον καιρὸν ἡσυχίας καὶ ἀναπαύσεως κατὰ τὴν μεσημβρίαν ἐκάστης ἡμέρας καὶ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς νυκτός· εἶχεν ὅμως τὸ μέτρον τοῦτο καὶ τινὰ λόγον ἀπόκρυφον ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ Ζαχαρίτζα, καὶ οὗτος ἦτον ὁ λόγος τῆς ἀτομικῆς τοῦ ἀσφαλείας κατὰ τε τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιδρομῶν καὶ κατὰ τῶν ἐνδεχομένων ἐσωτερικῶν στάσεων.

Δὲν παρῆλθον δὲ ἡμέραι πολλάί, καὶ ἐπολλαπλασιάζοντο καθ' ἐκάστην αἱ εἰδήσεις περὶ τῆς εἰσβολῆς τῶν ἐχθρῶν ὡς ἀναποφεύκτως ἐπικειμένης, καὶ τότε ἀπεφασίσθη νὰ καταρτισθῇ τι προσωρινὸν ὀχύρωμα εἰς τὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς, ὅπως δυνηθῶσιν οἱ μήπω ἀποδημήσαντες τῶν ἀδυνάτων μελῶν τῆς κοινωνίας (καὶ οἱ πλεῖστοι αὐτῶν διέμενον πάντοτε εἰς Πειραιᾶ),

1. Τὸ κείμενον τῶν Ἀπομνημονευμάτων συνεχίζεται ἀπὸ τὸ φ. 40α σὲ τὸ φ. 41α. Στὸ φ. 40β ὑπάρχει ὑπὸ τὴν ἐνδειξὴ «1838 Φεβρουάριος» τὸ ἐξῆς κείμενον : «...παρ' αὐτῶν; Ὁ Χριστιανισμὸς δὲ κρίνομεν ὅτι εἶναι ἐκεῖνος ὅπου ἀρμόζει περισσότερον εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν καὶ εἰς τὴν καρδίαν, καὶ μάλιστα αὐτὴ ἦτον ἡ ἐξ ἀρχῆς πρότασίς μου, ὅτι εἶναι ἡ μόνη θρησκεία ἣτις δύναται νὰ καταστηθῇ παγκόσμιος, ἀλλ' αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ μόνη θρησκεία ἣτις ἔδειξε τὸ φαινόμενον τοῦτο, τὸ νὰ στερεωθῇ ἐπάνω εἰς τὴν μαρτυρίαν αἵματος, ἀρχίζουσα ἀπὸ αὐτὸν τὸν θεμελιωτὴν τῆς Θεάνθρωπον κ.τ.λπ., κ.τ.λπ. (ῥηπισθεν σελ. 76).» Σελ. 76 εἶναι τὸ φ. 40α.

ὅπως δυνηθῶσι δηλ. ἐν καιρῷ ἐπιδρομῆς, ἡσφαλισμένοι ἐν τῷ ὀχυρώματι τούτῳ, <νὰ> ἐπιβιβασθῶσιν ἀκινδύνως ἐπὶ τῶν πλοίων καὶ ἀποπλεύσωσιν εἰς τὰς νήσους. Καὶ τὸ μέτρον τοῦτο ἤρχισε νὰ τίθεται εἰς ἐνέργειαν, συναπτομένου τοῦ μοναστηρίου μετὰ τῆς οἰκίας Μερτροῦδ (νῦν προκυμαίας Σουσκία) διὰ τοίχου, ἄσκοπον διόλου καὶ μάταιον μέτρον, ἐπειδὴ ὁ ἐχθρὸς, καταλαμβάνων τὰ περὶ τὸ στόμιον τοῦ λιμένος ἀκρωτήρια, δὲν <θα> ἄφηνε νὰ ἐκπλεύσῃ κανὲν πλοῖον, καὶ τοῦτο εἶδομεν καὶ τότε, μετὰ δύο σχεδὸν ἡμέρας <ἀπὸ> τῆς ἐπιχειρήσεως τοῦ ἔργου, καὶ πολὺ ὕστερον εἶδον ἐγώ, καὶ ἐκινδύνευσαν νὰ φονευθῶ ἢ νὰ αἰχμαλωτισθῶ, ὡς περαιτέρω θέλω ἱστορήσει. 41^β

Καὶ τότε μὲν, τρεῖς ἢ τέσσαρας ὥρας πρὶν τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου, ἐφάνησαν ἐρχόμενοι εἰς τὴν πόλιν οἱ ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν μεθορίων πρὸ πολλῶν ἡμερῶν εὐρισκόμενοι στρατιῶται ἐκ Σαλαμῖνος, οἵτινες, εἰσελθόντες καὶ παρουσιασθέντες ἐνώπιον τοῦ Ἀρχηγοῦ καὶ τῆς Ἐφορείας, ἀνήγγειλαν ὅτι τὸ στρατόπεδον ἐκεῖνο διελύθη, ὡς μὴ δυνάμεν πλέον νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὰς ἐχθρικὰς δυνάμεις, καὶ οἱ μὲν ἄλλοι ἐκ τῶν χωρίων τῆς Ἀττικῆς ἀπῆλθον ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια, διὰ νὰ φραγίσωσι περὶ τῆς ἐξασφαλίσεως (τῆς δυνάττης) τῶν οἰκογενειῶν των, ἐκεῖνοι δὲ ἀπερχόμενοι εἰς τὴν νῆσον των, διότι ἀποδημοῦσιν ἤδη πολὺν καιρὸν καὶ εἶναι πολλὰ κεκμηκότες καὶ ἀνάλλαχοι, δὲν νομίζουσι δέ, ἐκτὸς τούτου, ὅτι, καὶ ἂν μείνωσιν ἐν τῇ πόλει, δύνανται νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν ἀσφάλειαν αὐτῆς, μαχόμενοι μεταξὺ δύο ἐχθρῶν, τῶν τε τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τῶν ἔξωθεν ἐρχομένων, συμβουλεύουσι δὲ μάλιστα καὶ τοὺς ἐν τῇ πόλει νὰ ἄρῳσι καὶ αὐτοὶ τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ σωθῶσιν ἕκαστος ὅπου δύναται. Καὶ ταῦτα εἰπόντες, ἀνεχώρησαν πρὸς τὸν πορθμὸν τὸν ἀπέναντι τῆς νήσου των.

Ἡμεῖς δέ, συσκεφθέντες περὶ τοῦ πρακτέου, ἀπεφασίσαμεν νὰ μείνωμεν τὴν ἐπερχομένην ἐκείνην ἑσπέραν καὶ νύκτα καὶ νὰ μὴ λύσωμεν τὴν πολιορκίαν, πρὶν φανῇ βεβαίως ἐρχόμενος ὁ ἐχθρὸς, διότι καὶ οἱ Σαλαμίνιοι ἐκ συμπερασμοῦ ἔλεγον ὅτι δύναται νὰ φθάσῃ τὴν νύκτα ταύτην ἢ τὴν ἐπομένην ἡμέραν. Ἦτο δὲ φρόνιμος ἡ ἀπόφασις αὕτη, διὰ νὰ δοθῇ ὅπως οὖν ὁ ἀνάλογος καιρὸς διὰ τὰς ἐν τῇ πόλει εὐρισκομένας ἀκόμη οἰκογενείας καὶ διὰ τὰς ἐν Πειραιεῖ, νὰ ἀποχωρήσωσιν ἄνευ θορύβου καὶ ταραχῆς εἰς τὰς νήσους. Καὶ δὴ μετὰ τὴν ἀπόφασιν ταύτην ἀπέστειλαν ἐμέ, τὸν νεώτερον μεταξὺ

τῶν μελῶν τῆς Ἐφορείας, εἰς Πειραιᾶ, ὅπως μετὰ τοῦ ἐκεῖ εὐρισκομένου
 42^α Πέτρου Ρεβελάκη κατορθώσωμεν νὰ | πείσωμεν τὸ ἐκεῖ εὐρισκόμενον ἄπει-
 ρον πλῆθος νὰ ἀποπλεύσωσιν ἀμέσως τὴν νύκτα ἐκείνην.

Ἀλλά, καίτοι περιελθόντες πανταχόθεν ὅθεν ἦσαν ἐσκηνωμένοι αἱ οἰκο-
 γένειαι, καίτοι προτρέψαντες αὐτὰς μὲ ὅλας ἡμῶν τὰς δυνάμεις εἰς τοῦτο,
 δὲν ἐδυνήθημεν νὰ κατορθώσωμεν τίποτε, διότι ἄλλοι μὲν περιέμενον νὰ
 ἴδωσι τοὺς ἄνδρας καὶ γονεῖς των καὶ ἀπ' αὐτοὺς νὰ βεβαιωθῶσι περὶ τοῦ
 ἐπικειμένου κινδύνου καὶ μετ' αὐτῶν νὰ ἀναχωρήσωσιν, ἄλλοι δὲ ἔλεγον
 ὅτι οἱ διαδώσαντες τὴν εἶδησιν ταύτην Σαλαμῖνιοι τὴν διέδωκαν, ἐπὶ σκοπῷ
 ὥστε, ἀποχωρούντων τῶν Ἀθηναίων, νὰ διαρπάσωσι τὰς οἰκίας των. Ἀλλά
 καὶ τὰ καίόμενα ἤδη εἰς Κηφισίαν καὶ Χαλάνδρι πυρὰ ἔλεγον ὅτι ἀνάφθησαν
 ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἰδίους Σαλαμινίους, ὅπως βεβαιώσωσι διὰ τούτου τὴν ψευδῇ
 αὐτῶν εἶδησιν. Καὶ οὕτω διήλθομεν ὅλην ἐκείνην τὴν νύκτα κοπιῶντες εἰς
 μάτην, ὅτε, περὶ τὴν αὐγὴν τῆς ἐπιούσης ἡμέρας, εἶδομεν πολλοὺς ἀναβαί-
 νοντας εἰς τὴν πόλιν καὶ ἄλλους καταβαίνοντας εἰς Πειραιᾶ καὶ διαδίδοντας
 λόγον ὅτι ψευδὴς ἦτον ἡ εἶδησις τῶν Σαλαμινίων καὶ ἐχθρὸς πούποτε δὲν
 ἐφάνη. Διὰ τοῦτο ἤρχισαμεν καὶ ἡμεῖς νὰ ὑποπτεύωμεν ὅπως οὖν καί, ὡς
 ἄσινται σχεδὸν καὶ πεινῶντες, ἐζητήσαμεν ¹ εἰς τὴν μονήν, εἰς τὸ δωμάτιον
 τοῦ Ἡγουμένου, ὀλίγον ἄρτον, διὰ νὰ ἀναπαύσωμεν τὴν πείνάν μας, ἐγώ,
 ὁ Ρεβελάκης καὶ ὁ Μιχαὴλ Μασσῶν*².

Ὅτε δὲ εἶχομεν μόλις γευθῇ ὀλίγον ἄρτον, ἀκούομεν μεγάλας κραυγὰς
 «ἔφθασαν οἱ Τοῦρκοι» καὶ εἶδομεν μετὰ πολλοῦ θορύβου τὸν κόσμον ἐκεῖνον
 νὰ τρέχῃ πρὸς τὰ ἀκρωτήρια τοῦ λιμένος, ὡσανεὶ ἐδιώκοντο παρὰ (sic)
 πόδα ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν. Καὶ τότε καὶ ἡμεῖς, ἐγερθέντες, ἀπήλθομεν νὰ ζητή-
 σωμεν πλοῖόν τι ἐκ Κύθνου εἰς τὸ ὅποῖον ἀφ' ἐσπέρας εἶχομεν ἐναποθέσει
 μερικὰ πράγματά μας, ἐπειδὴ ὅλα σχεδὸν τὰ ἐν τῷ λιμένι πλοῖα εἶχον
 42^β ἀποσυρθῇ τὴν νύκτα | ἐκτὸς τοῦ λιμένος, φοβούμενοι μήπως, καταλαβὼν
 ὁ ἐχθρὸς τὰ ἀκρωτήρια, ἐγκλείσῃ αὐτοὺς εἰς τὸν λιμένα καὶ τοὺς ἀφανίσῃ.
 Τοῦτο δὲ ἦτον, ὅπερ ἀνωτέρω ἔλεγον, ὅτι καθίστα τὸ μέτρον τῆς περιτοι-
 χίσεως τοῦ μοναστηρίου μετὰ τῆς οἰκίας Μερτροῦδ ἄσκοπον κατὰ πάντα
 λόγον.

1. Χφ. νὰ ζητήσωμεν.

2. Διδάσκαλος, Ἀθηναῖος ἀπὸ μητέρα καὶ Γάλλος ἀπὸ πατέρα.

Ἀλλά, βαδίζοντες πρὸς τὰ ἀκρωτήρια πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ γνωστοῦ μας πλοίου (σκούνας), ἰδοὺ καὶ ἀκούω μίαν φωνὴν ἐκ τινος μικρᾶς λέμβου καλοῦσαν ἐμὲ νὰ ἐπιβῶ, ἂν ἐπεθύμουν, διὰ νὰ μὲ φέρῃ ὅπου ἤθελον. Καὶ τοῦτο ἦτον βεβαίως τῆς Θείας Προνοίας ἔργον διὰ τὸν ἐξῆς λόγον : διότι, ἐμβάντες εἰς τὸ γνωστόν μας κυθναῖον πλοῖον καὶ θεωροῦντες τὸν κατατρομαγμένον ἐκεῖνον κόσμον τρέχοντα ἄνω – κάτω καὶ μόλις δυναμένων ὀλιγίστων προσώπων νὰ ἐπι(βι)βάζονται εἰς πολλὰ ὀλίγας καὶ μικροτάτας λέμβους, αἵτινες τοὺς ἔφερον εἰς τὰ ἐκτὸς τοῦ λιμένος μεγαλύτερα πλοῖα καὶ εἰς τὰ τρεχαντήρια τῆς Αἰγίνης καὶ Σαλαμῖνος, συλλογιζόμενοι δὲ ἅφ' ἑτέρου μέρους ὅτι τὰ δυστυχῆ ταῦτα ὄντα — γυναῖκες, παιδιά καὶ γέροντες — ἦσαν ἐκτεθειμένα νὰ γένωσιν ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν θύματα σφαγῆς καὶ αἰχμαλωσίας τῶν ἤδη εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν εἰσβαλόντων ἐχθρῶν, ὡς ἐβεβαιώθη ἀπὸ τοὺς προσφάτως καταβάντας εἰς Πειραιᾶ, βλέποντες δὲ συγχρόνως ἐλλιμενισμένα ἐν Πειραιεῖ τρία μεγάλα ἐμπορικὰ ὀλλανδικὰ πλοῖα μένοντα εἰς ἐντελῇ ἀπάθειαν ἐν τῷ μέσῳ τῆς ταραχῆς ταύτης καὶ τοῦ θορύβου, ἀπεφασίσαμεν νὰ ἐπικαλεσθῶμεν ἐν ὀνόματι τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς φιλανθρωπίας τὴν συνδρομὴν τῶν πλαιάρχων αὐτῶν.

Καὶ δὴ ἀπῆλθον ἐγὼ πρὸς τὸ μεγαλύτερον μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ, ἀπευθύνας τὸν λόγον ἀπὸ τῆς λέμβου πρὸς πρόσωπον τὸ ὁποῖον ἠτένιζε προσεκτικῶς πρὸς ἐμέ, τῷ εἶπον πρῶτον εἰς ἰταλικὴν γλῶσσαν τὸν σκοπὸν τῆς πρὸς τὸ πλοῖον προσεγγίσεώς μου, ἀλλ' ἐκεῖνος¹, νεώτερος τὴν ἡλικίαν, ἀπήντησε διὰ σχημάτων ὅτι δὲν ἐννοεῖ ἰταλικά· ἐπανέλαβον τὴν ὁμιλίαν γαλλιστί, ἀλλὰ καὶ τότε ἀπήντησεν ὁμοίως διὰ σχημάτων ὅτι δὲν μὲ ἐννοεῖ· τῷ ὁμιλῶ τρίτον γερμανιστί, καὶ τότε, καλῶν με διὰ χειρονομίας καὶ λέξεώς τινος ἥτις μοι ἐφάνη ὡς στάι (στῆθι) καὶ ἀποχωρήσας δρομαίως ἐκεῖθεν, ἦλθε φέρων μεθ' ἑαυτοῦ ἄνδρα ὅστις μὲ ἠρώτησε γερμανιστὶ τί ζητῶ. Τότε τῷ εἶπον τί ζητῶ, καὶ ἐκεῖνος μὲ προσεκάλεσε νὰ ἀναβῶ εἰς τὸ πλοῖον νὰ πάρω κάτι, νὰ μὲ φιλεύσῃ δηλονότι. Ἀλλ' ἐγὼ ἐπανέλαβον τὴν παράκλησίν μου ἐντονώτερον, εἰπὼν πρὸς αὐτὸν ὅτι ὁ κίνδυνος ἐπίκειται, ὅτι καιρὸς δὲν μένει μεταξὺ σκέψεως καὶ ἀποφάσεως. Ἀλλ' ἐκεῖνος ἐπέμεινεν εἰς τὴν πρότασίν του νὰ ἀναβῶ εἰς τὸ πλοῖον, προσθεὶς

1. Χφ. ἐκεῖνοι.

ὅτι πρέπει νὰ θέσωμεν καὶ τινὰς ὅρους συμβάσεως μεταξύ μας, διὰ νὰ ἀπο-
 φασίσῃ νὰ μᾶς δώσῃ τὴν ζητουμένην συνδρομήν. Ἀνέβην λοιπὸν εἰς τὸ πλοῖον,
 ὅπου μοὶ λέγει ὁ πλοίαρχος ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ θέσῃ εἰς κίνησιν ὅλας τὰς
 λέμβους καὶ τῶν τριῶν πλοίων, διὰ νὰ μεταφέρωσι τὸν κόσμον εἰς τὰ μεγα-
 λύτερα πλοῖα, ὥς μὴ δυνάμενα νὰ προσεγγίσωσιν εἰς τὴν ξηράν, πρὸς ἐπιβί-
 βασιν τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ, μὴ γνωρίζοντες οἱ τῶν πλοίων ἐκείνων ναῦται τὴν
 γλῶσσαν τοῦ λαοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ θορύβου ὄντος δεινοῦ, ἦτο φόβος
 μήπως οἱ ἐπὶ τῶν λέμβων ἐκείνων ναῦται πάθωσί τι κακόν, ὥς ζητούντων
 43^β πολλῶν συγχρόνως | νὰ ἐπιβιβάζωνται, καὶ ἀκόμη κινδυνεύσουσι (*sic*) τοι-
 ουτοτρόπως νὰ καταποντισθῶσι καὶ αἱ λέμβοι. Μοὶ προτείνει λοιπὸν νὰ
 ἀναλάβω ἐγώ, ὥς ἐντόπιος, τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐπιβιβάσεως τῶν ἀνθρώπων
 ἐπὶ τῶν λέμβων του, καὶ ἐγὼ δέχομαι. Καὶ οὕτως ἤρχισεν ἡ ἐπιβίβασις
 ἀπὸ τῆς ἐνάτης πρωινῆς ὥρας καὶ ἐτελείωσε τὴν πέμπτην μετὰ μεσημβρίαν,
 ὅτε πλέον δὲν ἐφαίνετο καμμία ψυχὴ ζῶσα εἰς τὴν παραλίαν. Εἶχε δὲ
 πολὺ δίκαιον ὁ πλοίαρχος, ζητήσας νὰ γένη τὸ πρᾶγμα ὥς ἐγένετο, διότι
 συνέβη δις καὶ τρίς νὰ ἐπιπέσῃ τοσούτον πλῆθος ἀνθρώπων ἐπὶ τῶν λέμβων,
 ὥστε ἠναγκάσθην νὰ ἀναχαιτίσω τὴν ἐπιβίβασιν των διὰ τῆς ὑλικῆς βίας.
 Καὶ πολλάκις ἠναγκάσθην μὲ λύπην μου νὰ ἀποπέμψω νέους, φίλους καὶ
 γνωστούς μου, διὰ νὰ παραλάβω γυναῖκας, παιδιὰ καὶ γέροντας, τοὺς ὁποίους,
 παραλαμβάνοντα τὰ τρεχαντήρια, μετέφερον καὶ ἀπεβίβαζον σπουδαίως εἰς
 Ψυττάλειαν, καί, ἐπανερχόμενα, παρελάμβανον ἄλλους καὶ ἄλλους, καὶ τοι-
 ουτοτρόπως ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιβιβάσωσι καὶ σώσωσιν ὅλον ἐκεῖνο τὸ
 πλῆθος εἰς τόσον ὀλίγου χρόνου διάστημα. Ἀλλὰ καὶ ἐδῶ βεβαίως πρέπει
 νὰ ἀποδοθῇ δόξα καὶ εὐχαριστία εἰς τὴν παντοδύναμον Θεῖαν Πρόνοιαν,
 ἥτις ἐτύφλωσε σχεδὸν τοὺς ἐχθρούς, καὶ δὲν ὥρμησαν ἀμέσως ἀπὸ τῆς
 πρωίας εἰς Πειραιᾶ, ὅτε δὲν ἤθελε δυνηθῇ νὰ σωθῇ καμμία ψυχὴ ζῶσα ἀπὸ
 τὴν σφαγὴν καὶ αἰχμαλωσίαν ¹. |

44^α Καὶ ² οὕτω, μετὰ τὴν ἐπιβίβασιν ὅλων ἐκείνων τῶν οἰκογενειῶν καὶ
 τὴν ἀπὸ τοῦ Πειραιῶς ἀπομάκρυνσίν των, ἰδοὺ βλέπομεν ἐκ τοῦ πλοίου

1. Στὸ φ. 43β, μετὰ τὸν τελευταῖο στίχο τοῦ κειμένου, ὑπάρχει ἡ σημείωσις : «Ὅρα βιβλ.
 δεύτερον, σημ. Η, σελ. 83». Βλ. καὶ τὴν ἐπόμενη ὑποσημείωσι.

2. Στὸ φ. 44α, ποὺ προηγουμένως εἶχε ἀριθμὸ σελίδος 83, πρὶν ἀπὸ τὸν πρῶτο στίχο τοῦ κει-
 μένου, ὑπάρχει ἡ ἐνδειξη : «Σημεῖον Η».

ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπέβην τέλος καὶ ἐγὼ — ἦτο δὲ τοῦτο ιδιόκτητον Κεφαλλῆ-
νός τινος — ἐν ἀπόσπασμα τουρκικοῦ ἱππικοῦ φθάσαν εἰς Πειραιᾶ καὶ πυρ-
πολῆσαν ἐν μέρος τῆς Μονῆς τοῦ Ἀγίου Σπυρίδωνος, ὅπου ἐλέγετο ὅτι εὐρί-
σκετο ἐγκαταλελειμμένος πολίτης τις κλινήρης ἀπὸ πληγῆν ἣν ἔλαβε πρὸ
ὀλίγων ἡμερῶν, μαχόμενος, καὶ νοσηλευόμενος παρὰ τῆς νέας ἄρραβωνια-
στικῆς του. Καὶ τὴν μὲν νέαν ἐλέγετο ὅτι ἀπήγαγον αἰχμάλωτον, αὐτὸν
δὲ τὸν πολίτην ἀφῆκαν νὰ γένῃ παρανάλωμα τοῦ πυρός. Εἰς δὲ τὸ ἄνω
εἰρημένον πλοῖον κατέφυγον, μὴ δυνηθεῖς νὰ εὔρω τὸ γνωστὸν ἐκεῖνο ἐκ
Κύθνου, ὅπου εἶχον ἐναποτεθειμένα τὰ πράγματά μου καὶ ὅπου ἄφησα τοὺς
δύο μου φίλους, Πέτρον Ρεβελάκην καὶ Μιχαὴλ Μασσών, ἀναλαβόν, ὡς
εἶπον, τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐπιβιβάσεως τῶν οἰκογενειῶν εἰς τὰς ὀλλανδικὰς
λέμβους*. Ἐν τῷ πλοίῳ τούτῳ εὔρον τὸν Μητροπολίτην Ἀθηνῶν Διονύ-
σιον καὶ πολὺ μέρος τῆς ἀριστοκρατίας τοῦ τόπου καταβεβλημένους ἀπὸ
τὴν λύπην καὶ ἀπελπισίαν των. Ἐσπευσα ὅμως ὅσον ἡδυνάμην, νὰ τοὺς
παρηγορήσω καὶ ἐνθαρρύνω, καὶ μάλιστα τὸν Μητροπολίτην, τὸν ὁποῖον
κατῴρθωσα νὰ μεταλάβῃ μαζί μου ὀλίγη τροφή, διατελοῦντα ἄσιτον
πρὸ δύο σχεδὸν ἡμερῶν, ὡς ἤκουσα.

Περὶ δὲ λύχνων ἁφᾶς, διαβαῖνον ὑπὸ τὸ πλοῖον ἐκεῖνο τρεχαντήριον
αἰγιναῖον, ἐλθὼν προσφάτως ἐκεῖθεν, καὶ εὔρον τὰ πράγματά εἰς τὴν ὁποίαν
περιέγραψα κατάστασιν, ἀναχωροῦν (δὲ) εἰς τὰ ὅπισθω, ἔκρινα κατάλληλον
τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀπέλθω καὶ ἐγὼ | εἰς Αἶγιναν, ὅπου εἶχον προπέμψει ἀπὸ
πολλῶν ἡμερῶν τὴν μητέρα καὶ ἀδελφὴν μου ὁμοῦ μὲ τὴν οἰκογένειαν Μαρ-
μαροτούρη. Ἀλλ' ἀναβὰς εἰς τὴν ἀγροτικὴν οἰκίαν τοῦ Λογοθέτου, ὅπου
ἔμαθον ὅτι κατῴκουν αἱ εἰρημέναι οἰκογένειαι, καὶ ἀκούσας ὅτι ἡ μήτηρ
μου ἦτον ἀποῦσα εἰς Ἀθήνας, ὅπου ἀπῆλθε τὴν παραμονὴν αὐτὴν τῆς εἰς
τὴν πόλιν εἰσβολῆς τῶν Τούρκων, καὶ ἐπὶ δύο ἡμέρας περιμένων τὴν ἐπά-
νοδόν της καὶ μὴ θεωρῶν αὐτὴν ἐπανερχομένην, ἤρχισα μετὰ τῆς ἀδελφῆς
μου νὰ πιστεύω ὅτι ἡ θῦμα ἡ αἰχμάλωτος ἔπεσεν ἡ ἀγαθὴ ἐκείνη γυνὴ εἰς
χεῖρας τῶν Τούρκων. Θεῖα χάριτι ὅμως τὴν τρίτην ἡμέραν ἐθεάθη μακρό-
θεν ἐρχομένη εἰς τὸ ἀγροκήπιόν μας, βαστάζουσα εἰς χεῖρας τὸ οἰκιακόν
μας ἄντλημα, χάριν τοῦ ὁποίου ἀπῆλθεν εἰς Ἀθήνας τὴν ἐσπέραν τὴν πρὸ
τῆς εἰσβολῆς τῶν ἐχθρῶν εἰς τὴν πόλιν, καί, ἀρπάσασα αὐτὸ σπουδαίως
ἐκ τῆς οἰκίας μας, ὅπου τὸ εἶχε παραχωσμένον εἰς τινὰ γωνίαν τοῦ κατωγαίου

44^B

όμοῦ μὲ τὰ ἄλλα χαλκώματα, κατῆλθε τὴν ἐπιούσαν εἰς Πειραιᾶ, μετεφέρθη διὰ τινος τῶν σωζόντων τὰς οἰκογενείας τρεχαντηρίου (πλοί<ου>) εἰς Ψυτάλειαν, διέμεινεν ἐκεῖ δύο ἡμέρας ἄσιτος δι' ἔλλειψιν τροφῆς καὶ ὕδατος, καὶ τέλος, τυχοῦσα εὐκαιρίας δι' Αἴγιναν, ἐπανῆλθε τὴν τρίτην ἡμέραν πρὸς χαράν μας μεγάλην εἰς τὸ χωρίον τοῦ Λογοθέτου.

Ἐν Αἰγίνῃ ἐν τούτοις διέμεινα καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἀπ' Ἀθηνῶν ἀποδημίας μου μέχρι τοῦ μηνὸς Ὀκτωβρίου (περὶ τὰ τέλη αὐτοῦ), ἐνεργῶν καὶ λέγων καθ' ὅλας τὰς δυνάμεις μου ὅ,τι ἐνόμιζα σωτήριοι διὰ τὴν πατρίδα, διότι ἐννοεῖται βεβαίως ὅτι εὐρέθησαν καὶ τινες ἄνθρωποι οἱ ὅποιοι δὲν ἠσπάζοντο τὸ κίνημα τῆς ἐπαναστάσεως καὶ οὗτοι εἰς περιστάσεις δυσ-
 45^a χερεῖς ἐπειρῶντο νὰ ἐμπνεύσωσιν εἰς τὸν λαὸν τὴν ἀπελπισίαν ὡς πρὸς τὴν ἐκβασιν τοῦ κινήματος καὶ νὰ κατορθώσωσιν οὕτω τὴν ὑποτροπὴν του εἰς τὴν προτέραν δουλικήν του κατάστασιν, ὥστε καὶ τινες τῶν ἀγαθῶν πολιτῶν ἐπηρεάσθησαν ἐνίοτε ἀπὸ τὰς εἰσηγήσεις ταύτας καὶ ἤρχισαν νὰ λαλῶσι παρρησίᾳ κατὰ τῆς ὑποθέσεως ταύτης τῆς ἐθνικῆς. Ἠκούσθη παραδείγματος χάριν μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας τῆς μεταναστεύσεώς μας ἀπὸ τὴν πατρίδα ὅτι χωρικοὶ τινες, στενωχωρηθέντες εἰς Σαλαμῖνα ἀπὸ παντοειδεῖς στερήσεις, οἷον οἰκημάτων καὶ τροφῶν, ἐξῆλθον εἰς τὴν Ἀττικὴν καί, ἀπελθόντες, ἐπροσκύνησαν τὸν Ὁμέρ Βρυώνην. Τὸ ἄκουσμα λοιπὸν τοῦτο μοὶ τὸ ἀναγγέλλει τις ἐκ τῶν νομιζομένων προκρίτων τοῦ τόπου, εἰς δὲ τὴν ἀπάντησίν μου ὅτι μετ' ὀλίγον θὰ ἴδωσι τί ἐποίησαν οἱ ἀπονεννοημένοι ἐκεῖνοι, ὑπέλαβεν ὁ πρόκριτος : «Τί λέγεις! Τούναντίον καὶ ἡμεῖς, πιστεύω, μετ' οὐ πολὺ θέλομεν ἀκολουθήσει τὸ παράδειγμα ἐκείνων.» Τότε δέ, σύρας ἐγὼ τὴν σπάθην ἐκ τῆς θήκης, ἐπέπεσον κατὰ τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου καὶ κατεδίωξα αὐτόν, φεύγοντα, μέχρις οὔ, προλαβὼν, ἐκρύβη ἐντός τινος παρατυχόντος οἰκήματος καὶ οὕτως ἀπηλλάγη μὲν καὶ ἐκεῖνος ἀπὸ τὰς κακοποιήσεις καὶ τὸν φόνον ἴσως, καὶ ἐγὼ δὲ ἀπὸ τὸ ἔγκλημα τὸ νεανικόν, ἂν καὶ δικαιολογημένον. Περιεστάλη ὅμως ἐκ τούτου καὶ αὐτὸς καὶ οἱ ὅμοιοί του ἀπὸ τὴν διάδοσιν τοιούτων εἰσηγήσεων. Ὁ πρόκριτος οὗτος (ὁ αὐτονομιζόμενος) ἦτον ὁ Σπυρίδων Μισαραλιώτης, γαμβρὸς τοῦ Σπυρίδωνος Χωματιανοῦ, τοῦ καὶ Λογοθέτου.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλοτε πάλιν συνέπεσε νὰ ἀκούσω ἐν τινι καφενείῳ τὸν Παναγιώτην Βλάχον, οἰκοκύριον εὐκατάστατον καὶ δημοτικόν, νὰ κακίζῃ

τὸ κίνημα καὶ νὰ τὸ ἀποδίδῃ εἰς ἐνεργείας τῶν ἐξ Εὐρώπης Ἑλλήνων λο-
 γιωτάτων, προσθέντα ¹ μάλιστα ὅτι εἷς μεταξὺ τούτων ἤμην καὶ ἐγώ.
 Ἀπὸ δὲ λόγου εἰς λόγον ἐξήφθην κατὰ τοῦ ἀνθρώπου τόσον, ὥστε νὰ τὸν
 προσβάλω σφοδρότατα διὰ ὕβρεων|βαναυσοτάτων ἐνώπιον καὶ πολλῶν ἄλλων ^{45^β}
 συμπολιτῶν μου καὶ Αἰγινήτων, καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ ἀγαθοῦ πατριώτου
 Νικολ. Χαϊμαντᾶ, γυναικαδέλφου του. Ἄλλ' οὗτοι πάντες μὲ πολλὴν πρα-
 ὄτητα μοὶ παρετήρησαν ὅτι ἐξετράπην πάρα πολύ, καὶ ἐγὼ τότε, ἐλθὼν εἰς
 συναίσθησιν καὶ ἀπολογούμενος ἰδίως εἰς τινὰς ἐξ αὐτῶν, εἶπον ὅτι δὲν
 ἐνόμισα τόσον πολλὰ κακὰς τὰς ἐκφράσεις ἐκεῖνας, διότι καθημερινῶς
 ἤκουα τὸν διδάσκαλον Παλαμᾶν νὰ τὰς ἐπιχέῃ ἐπὶ τῶν κεφαλῶν τῶν μαθη-
 τῶν του, ὅσάκις δὲν ἦτον εὐχαριστημένος ἀπὸ τὴν ἐπιμέλειαν αὐτῶν εἰς τὰ
 μαθήματά των, καὶ βεβαίως ἔμειναν ἔκτοτε εἰς τὸ στήθος μου τὰ τοιαῦτα,
 μ' ὅλην τὴν πολυετῇ εἰς τὴν Εὐρώπην ἀποδημίαν μου. Πόσον εἶναι κακὸν
 νὰ ἐκτρέπωνται οἱ διδάσκαλοι τῆς νεολαίας εἰς τοιαύτας βαναύσους ὕβρεις!

Οὐχὶ δὲ μόνον δι' ἀπειλῶν καὶ ὀργῆς ἐπροσπάθειν νὰ κατασιγάσω τὴν
 ἐγκυμονοῦσαν ταύτην ἀπελπιστικὴν ιδέαν τῶν συμπολιτῶν μου, ἥτις ἐπὶ
 τέλους ἠδύνατο νὰ αὐξήσῃ εἰς βαθμὸν ὀλέθριον, ἀλλὰ καὶ δι' ἐλπίδων τὰς
 ὁποίας εἰς τινὰς ἐδίδον ἀπὸ καιρὸν εἰς καιρὸν περὶ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ δεινοῦ
 τούτου ἐπιχειρήματος τῆς ἐπαναστάσεως ἐδυνήθην νὰ ἐπιτύχω τοῦ σκοποῦ.
 Ἦτο παρ. χάρ. πολίτης τις ἐκ τῶν μᾶλλον εὐκαταστάτων τῆς δευτέρας
 τάξεως, ἀλλ' ὡς ἄνθρωπος χαρακτῆρος ἀπλουστάτου, (ὅστις), θεωρῶν καὶ
 ἀναλογιζόμενος τὰ παρόντα πράγματα, εὗρίσκετο εἰς ἀέναον οὕτως εἰπεῖν
 ἀπελπισίαν καὶ σωματικὴν διὰ τοῦτο καχεξίαν· ὠνομάζετο δὲ Φυλακτὸς
 Δεμερτζῆς. Τοῦτον ἐγνώριζεν ἐκ τοῦ πλησίον ὁ Στάμος Σεραφεῖμ καὶ
 ὅπωςδὴποτε ἐπεχείρει νὰ τὸν ἐκβάλῃ ἀπὸ τὴν ἄκραν του μελαγχολίαν διὰ
 πολλῶν καὶ ἄλλων λόγων, καὶ δὴ τῷ εἶπεν ἐπὶ τέλους ὅτι ἐγὼ (ὁ Ψύλλας)
 ἐγνώριζά τι μυστικὸν τὸ ὁποῖον εἰς ἐκεῖνον δὲν | ἄφηνε καμμίαν ἀμφιβολίαν ^{46^α}
 ὅτι ἡ ἐπανάστασις τῆς πατρίδος θέλει ἐπὶ τέλους στεφανωθῇ μὲ ἐπιτυχίαν.
 Τοῦτο δὲ ἦτον ἡ πρᾶξις τοῦ Καποδιστρίου ² πρὸς τοὺς ὑποτρόφους τῆς
 Φιλομούσου Ἑταιρείας, τὴν ὁποίαν εἶχον διηγηθῇ πρὸς τὸν Σεραφεῖμ.
 Εἶπε λοιπὸν οὗτος πρὸς τὸν Μ(π)άρμπα Φυλακτὸν (θεῖον Φυλακτὸν ὀνο-

1. Χφ. προσθεῖς.

2. Βλ. παραπάνω, σσ. 48, 51, 53, 55.

μαζόμενον ἔνεκα τοῦ ἀπλοῦ καὶ ἀκάκου ἥθους του) νὰ ἐτοιμάσῃ ἐν εἶδος φαγητοῦ, ὡς ἐκεῖνος καλῶς ἐγνώριζε, διότι ἦτο *bon vivant (sic)*, ὡς εἰπεῖν γαστρονόμος, καὶ νὰ μᾶς καλέσῃ νὰ συνδαιπνήσωμεν εἰς τόπον ὅπου νὰ μὴ εἶναι πολλοὶ οἱ συνδαιτυμόνες, ἄλλ' οὔτε μέλη οἰκογενειῶν. Ἐπραξε λοιπὸν τοῦτο ὁ ἀγαθὸς Φυλακτὸς, καὶ μίαν ἐσπέραν συνήλθομεν ἐν τινι καφενεῖῳ, ἐκεῖνος, ἐγὼ καὶ ὁ Σεραφεῖμ καὶ ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ καφενείου, καὶ μετέσχομεν τοῦ ἐτοιμασθέντος δείπνου. Ἀλλὰ περὶ τῆς προθέσεως τοῦ δείπνου καὶ περὶ τοῦ σκοποῦ μὲ εἶχε προειδοποιημένον ὁ Σεραφεῖμ, καὶ τότε, ὅτε δηλ. «πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἐντομεν (*sic*) »¹, λαβὼν ἐγὼ ποτήριον πλήρες οἴνου ρητινίτου (καὶ ἄλλος τότε πούποτε δὲν ὑπῆρχεν), ἀνέκραξα, ἀσκεπῆς τὴν κεφαλὴν : «Τὸ ποτήριον τοῦτο τὸ πίνω εἰς ὑγείαν τοῦ Ἰωάννου Καποδιστρίου, ἀπὸ τὸν ὁποῖον πολὺ ἐλπίζεται ἡ σωτηρία τῆς πατρίδος.» Καὶ ἤρχισα τότε νὰ ἐξιστορῶ τὴν εἰρημένην πρὸς τοὺς ὑποτρόφους πρᾶξίν του καὶ τὴν δύναμιν καὶ ὑπόληψιν ἣν ἀπελάμβανεν οὐχὶ μόνον ἐν Ρωσίᾳ ἀλλ' εἰς ἅπασαν σχεδὸν τὴν Εὐρώπην. Ἐνθουσιασθεὶς δὲ τότε ὁ θεῖος Φυλακτὸς καὶ κρατῶν καὶ οὗτος τὸ ποτήριον ἀσκεπῆς, λέγει : «Ἄς ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν πατρίδα μας (Ἀθήνας) ἐλευθεροί, καὶ ἐγὼ νὰ διανείμω τὴν περιουσίαν μου μεταξὺ σοῦ (τοῦ Φύλλα) καὶ τῶν τέκνων μου ἐξ ἡμισείας.»

Ταῦτα δὲ καὶ ἄλλα τούτοις ὅμοια ἔπραττον, οὐχὶ ἐρειδόμενος εἰς δημοσίαν τινὰ ἀξίαν μου, ἐπεὶδὴ εὐθὺς μετὰ τὴν ἐξ Ἀθηνῶν | φυγὴν μου οὐδ' ἐνθυμήθην πλέον τὴν δημοτικὴν μου ἐκείνην ἀξίαν τῆς Ἐφορείας, ἀλλ' ἐνήργουν ὡς ἀπλοῦς πολίτης, πεποιθὼς μόνον εἰς τὴν κοινὴν τῶν συμπολιτῶν μου γνώμην καὶ εἰς τὴν ἱερότητα τῶν πραγμάτων. Καὶ οὐδέποτε, καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦτο, μὲ ἐγκατέλιπεν ἡ ἐμπιστοσύνη καὶ ἡ ὑπόληψις τοῦ λαοῦ, μ' ὅλην ἐκείνην τὴν νεανικὴν σφοδρότητα τοῦ χαρακτῆρός μου. Ὅθεν καὶ ἀπεστελλόμεν ἰκέτοτε εἰς ἀποστολὰς ἐκ μέρους τῶν ἐν Αἰγίνῃ προσφύγων Ἀθηναίων, σκοπὸν ἐχούσας τὰ κοινὰ πράγματα. Ἐστάλην παρ. χάριν εἰς Πειραιᾶ, διὰ νὰ πληροφορηθῶ ποίου ἔθνους πολεμικὸν πλοῖον κατέπλευσεν εἰς τὸν λιμένα καὶ πρὸς ποῖον σκοπὸν, ὅτε καὶ ἐπανήλθον μὲ ὀφθαλμίαν ἔνεκα τῆς κακουχίας τοῦ διάπλου. Καί, ὅτε πάλιν ἐπληροφορήθην ἐν Αἰγίνῃ περὶ τῆς ἀπ' Ἀθηνῶν ἀποχωρήσεως τοῦ Ὁμέρ Βρυώνη, μαθόντος τὴν ἄλωσιν τῆς Τριπόλεως, ἀπεστάλην εἰς Σαλαμῖνα,

1. Κατὰ τὸ «πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἐντο» τῆς Ἰλιάδος (Α 469).

ὁμοῦ μὲ τὸν Ἡγούμενον Διονύσιον Πετράκην τὸν νεώτερον καὶ μήπω φέροντα τὸ ἀξίωμα τοῦ ἡγουμένου, ὡς ζῶντος ἀκόμη τότε τοῦ θείου του Διονυσίου, τοῦ ἀγαθοῦ ἐκείνου ἀνδρὸς τοῦ συστήσαντος τὴν ὑποτροφίαν εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Ντέκα, καὶ μὲ τὸν Παναγ. Σκουζέν, διὰ νὰ συνεννοηθῶμεν μετὰ τῶν ἐκεῖ προσφύγων συμπολιτῶν περὶ τοῦ μέτρου τῆς ἐπανακάμψεώς μας εἰς Ἀθήνας καὶ τῆς ἐπαναλήψεως τῆς πολιορκίας. Ἐδῶ δὲ κατὰ πρῶτον, προκειμένου λόγου περὶ πολεμικοῦ ἀρχηγοῦ ἐντοπίου καὶ πολλῶν καχιζόντων τὴν μέχρι τοῦδε πολυαρχίαν, μὴ δυναμένων ὅμως νὰ ἀνεύρωσι μετὰ τῶν νέων ἀρχηγῶν τῆς πόλεως ἄξιόν τινα νὰ ἀναλάβῃ τὴν διοίκησιν ὅλου τοῦ σώματος τῶν ἐνόπλων πολιτῶν, ἂν καὶ κατ' ἄλλον τρόπον εὐρίσκοντο πολλοὶ μετὰ τῶν ἔχοντες ἀνδρείαν πολεμικὴν καὶ πατριωτικὸν ἦθος, ἐδῶ, λέγω, ἐπρότεινα αὐτὸς ἐμαυτόν, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς συνδρομῆς τῶν εὐκαταστάτων μετὰ τῶν, διὰ νὰ δύναμαι νὰ ἐπαρκῶ εἰς τὰς δαπάνας, καὶ [διὰ] τῆς ὑποχρεώσεως τῶν τέκνων καὶ τῶν συγγενῶν τῶν νέων νὰ καταταχθῶσιν ὑπὸ τὴν σημαίαν μου. Ἀλλὰ τὴν πρότασίν μου ταύτην ἤκουσαν μὲν μὲ κάποιαν ἀποδοχὴν, δὲν ἐπραγματοποίησαν δὲ ἐπὶ τέλους, διότι καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος ἐδίσταζα νὰ ἐπιμείνω εἰς ἀπαίτησιν ἣτις ἦτον ὑπὲρ τὰς δυνάμεις τῆς ἡλικίας καὶ τῆς ἀνατροφῆς μου. Ἐὰν ὅμως εὕρισκα πρόθυμον συνδρομὴν καὶ προτροπὴν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς προτάσεώς μου ταύτης, δὲν ἤθελα δυνηθῇ νὰ τὴν ἀποφύγω, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Κλέωνος. Τίς ἡξεύρει ὅμως ἂν ἐμελλον νὰ ἐπιτύχω τοῦ σκοποῦ ὡς ἐκεῖνος;

Ἀποχωρήσαντος λοιπὸν τοῦ Ὁμέρ Βρυώνου ἐξ Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Ἀρχηγοῦ Λιβερίου συσκεπτομένου συνεχῶς μετὰ τῶν μελῶν τῆς Ἐφορείας καὶ ἄλλων γνωρίμων πολιτῶν περὶ τοῦ μέτρου τῆς ἐπανόδου εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ τῆς ἐπαναλήψεως τῆς πολιορκίας τῶν μόνων ἐντοπίων ἐναπομεινάντων ἐκεῖ Ὀθωμανῶν, ἀποσπάσματα μικρὰ καὶ σποραδικὰ Ἀθηναίων ἐνόπλων ἀπέβαινον εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ ἐσταχυολόγουν οὕτως εἰπεῖν τὰ ἀναγκαῖα πρὸς συντήρησίν των μέσα, οἷον ἐλαιόκαρπον, σιτηρὰ καὶ βοσκήματα, ἄρπάζοντες αὐτὰ ἀπὸ συναντώμενα ἄλλα Ὀθωμανῶν ἀποσπάσματα. Εἰς δὲ τὴν Αἰγιναν ἐγίνοντο συμβούλια παρὰ τοῖς ἐκεῖ ἄρχουσι τῶν Ἀθηναίων, νὰ καλέσωσι δύναμιν ἐκ Πελοποννήσου μὲ ἀρχηγὸν Πελοποννήσιον ἢ νὰ φέρωσι τοιαύτην ἐξ Ὑδρας ὁμοῦ μὲ πολεμικὸν πλοῖον, ὡς εἶχον καὶ πρὸ τῆς φυγῆς μας πρὸ (τοῦ) προσώπου τοῦ Ὁμέρ Βρυώνη. Εἰς τὰς ἀποφάσεις

ὅμως ταύτας ἐγὼ ἠναντιούμην ἰσχυρῶς, ἀναμιμνήσκων τὴν παρελθοῦσαν διχόνοιαν, τὴν τοσοῦτον βλάβασαν τὰ πράγματα τῆς πατρίδος, καὶ τὸ περιττὸν τῆς συγκαλέσεως ξενικῶν δυνάμεων καὶ πλοίων, | διότι πάντες ὡμολόγουν ὅτι ἡ δύναμις τῶν ἐν Ἀθήναις ἐχθρῶν ἦτον πολὺ ἐλαττωμένη, ὡς ἀποχωρησάντων ὁμοῦ μὲ τὸν Ὁμέρ Βρυώνην καὶ πάντων τῶν ἐπὶ τῆς πρώτης πολιορκίας εὐρεθέντων Ἀλβανῶν ὡς χωροφυλάκων (σεῖμένηδων), καὶ διότι βλέπομεν ὅτι οἱ συμπολίταιί μας θαρρούντως ἀποβαίνουν ἤδη εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ μάχονται σποράδην μὲ τοὺς Ὀθωμανοὺς κ.τ.λπ., καὶ ὅτι, ἀντὶ νὰ φροντίζωμεν περὶ ξενικῶν δυνάμεων καὶ πλοίων πολεμικῶν, ἔπρεπε νὰ φροντίσωμεν πῶς νὰ ἐξοπλίσωμεν ὅσον οἶόν τε περισσοτέρους πολίτας μὴ ἔχοντας ὅπλα καὶ μὴ δυναμένους νὰ ἀγοράσωσι τοιαῦτα ἐξ ἰδίων πόρων.

Ἀλλ' αἱ ζωηραὶ καὶ ἔντονοι αὗται παραστάσεις μου, αἱ ὅποῖαι καὶ τοῦ παλαιοῦ φίλου καὶ συμμαθητοῦ μου Λιβερίου ἐκίνησαν τὴν χολὴν καὶ ἐν γερμανικῇ γλώσσῃ μὲ ἠπεύλησεν, ἂν δὲν σιωπήσω, αἱ παραστάσεις μου, λέγω, αὗται ἤθελον ὁμοιάσει τὴν φωνὴν τοῦ βοῶντος ἐν ἐρήμῳ, ἂν μικρὸν μετὰ ταῦτα δὲν ἤθελον κομισθῇ εἰς Αἴγινα καὶ ἐκτεθῇ ἐν τῇ μεγάλῃ τῆς πόλεως πλατείᾳ 8-10 κεφαλὰὶ Ὀθωμανῶν πεσόντων εἰς μάχην μετὰ τινος ἀποσπάσματος Ἀθηναίων ἧτις ἔλαβε χώραν κατὰ τὸ χωρίον Χαλάνδρι¹. Τὴν δὲ μάχην ταύτην συνήψαν οἱ Ὀθωμανοί, ἐξελθόντες τῆς πόλεως ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ διὰ τὴν ἀνδρείαν καὶ σύνεσιν του ἐπαινουμένου παρὰ πάντων Χασάν Πέλλια, κατὰ τοῦ ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Ἀναστασίου Λέκκα ἀποσπάσματος, ὅστις ὅμως ἔπεσεν, εὐκλεῶς μαχόμενος καὶ διώκων ἀπροφυλάκτως πάντῃ τοὺς ἐχθρούς. Οὗτοι δὲ κατήντησαν διωκόμενοι ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ κατόπιν εὐθὺς ἐκλείσθησαν ἐν τῇ Ἀκροπόλει, συνελθόντων καὶ ἄλλων ἀποσπασμάτων διεσκορπισμένων ἀλλαχόθεν κατὰ τὴν Ἀττικὴν.

48^a Τότε δὲ πλέον ἐφάνη εἰς πάντας ἔχων δίκαιον ὁ Ψύλλας, ὁ | ὑπερασπιζόμενος θερμῶς καὶ εἰλικρινῶς τοὺς πολεμιστὰς συμπολίτας του κατὰ τῶν καχιζόντων αὐτοὺς μελῶν τῆς ἀριστοκρατίας, καὶ τότε πλέον ἐλησμόνησαν τὰ περὶ ξενικῆς δυνάμεως καὶ πολεμικῶν πλοίων σχέδιά των καὶ ἀμέσως ἐξέπλευσαν εἰς Ἀθήνας ὁ τε Γενικὸς Ἀρχηγὸς Λιβέριος καὶ τὰ μέλη τῆς Ἐφορείας καὶ πάντες οἱ ἐν ἡλικίᾳ τοῦ φέρειν ὅπλα.

1. 2 Νοεμβρίου 1821.

Ἀλλὰ τὴν φορὰν ταύτην δὲν ἤρκεσθησαν πλέον νὰ ἐγκλείσωσι μόνον τοὺς Τούρκους εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ¹ καὶ νὰ τοὺς ἀναγκάσωσι διὰ τῆς πείνης καὶ δίψης νὰ παραδοθῶσι, διότι ἐγνώριζον ὅτι ἦσαν ἀρκούντως ἐφωδιασμένοι ἀπὸ ὅλα τὰ εἰς πολιορκίαν ἀναγκαῖα. Ἀπεφάσισαν λοιπὸν νὰ τοὺς ἐκπορθήσωσι δι' ἐφόδου καὶ τοῦτο ἐπραξάν ἄλλ' οὐχὶ ἐντελῶς, ἐπειδὴ δὲν ἠδύναντο βεβαίως νὰ ἀναβῶσι διὰ κλιμάκων τρία ὑψηλὰ τείχη τὰ ὅποια περιέκλειον τότε τὸ κέντρον τῆς Ἀκροπόλεως. Διετήρησαν ὅμως τὸν ἐκτὸς πρῶτον περίβολον, τὸν ἄνωθεν τοῦ Ὠδείου, καὶ τὸ μεταξὺ τούτου διάστημα ἔμενεν οὐδέτερον, μὴ δυναμένων οὔτε τῶν Ἑλλήνων οὔτε τῶν Ὀθωμανῶν νὰ κρατήσωσι τὸ μέρος τοῦτο.

Ἀπόπειραι ὅμως πολλαὶ πολλάκις ἐγένοντο πρὸς περαιτέρω προχώρησιν τῶν ἡμετέρων, καὶ μάλιστα ὅτε, διαβαίνων ἐντεῦθεν ὁ Ἡλίας Μαυρομιχάλης εἰς Κάρυστον, ἠθέλησε νὰ δοκιμάσῃ μὲ τὸν στρατὸν τοῦ ἡνωμένου μετὰ τῶν Ἀθηναίων ἂν ἠδύνατο νὰ ἐκπορθήσῃ δι' ἐφόδου τὸ παρὰ τῶν Τούρκων κατεχόμενον κέντρον τῆς Ἀκροπόλεως. Καὶ φαίνεται μὲν ὅτι ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος εἶχε πληροφορηθῇ παρὰ τινος ὅτι ἀπὸ τὸ φαινόμενον μέγα σπήλαιον πρὸς τὴν ἀρκτικήν πλευρὰν τῆς Ἀκροπόλεως ἦτο ποτε ἀναβάθρα πρὸς τὸ μέρος τοῦτο καὶ ὅτι ὀλίγη ἀφαίρεσις γῶματός ἐξ αὐτῆς ἔφερε κατ' εὐθείαν εἰς τὸν σκοπὸν. Ὅθεν συγκαλεῖ τοὺς πρὸςχόντας καὶ καπετανέους τῶν Ἀθηναίων καὶ προτείνει εἰς αὐτοὺς σχέδιον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Εὐρέθην δὲ καὶ ἐγὼ εἰς τὸ πολεμικὸν τοῦτο συμβούλιον, ὅπου μετὰ τὴν ἐκθεσιν τοῦ σχεδίου ὁ Ἡλίας Μαυρομιχάλης — ἄλλως ἀξιότιμος καὶ γενναῖος ἀνὴρ — ἐρωτᾷ τὸν ἑνα κατόπιν τοῦ ἄλλου τοὺς λοχαγοὺς τῶν Ἀθηναίων τίς ἐξ αὐτῶν ἀναλαμβάνει νὰ βάλῃ πρῶτος τὴν κλίμακα ἐπὶ τοῦ τοίχου ἐκείνου τῆς Ἀκροπόλεως | τοῦ περικλείοντος ² τὸν ὀμφαλὸν αὐτῆς. 48^β
Καὶ ἐπειδὴ πάντες ἐσιώπων, ὁ Μαυρομιχάλης ὑπόσχεται ἀμοιβὴν 1.000 γροσίων εἰς τὸν μέλλοντα νὰ ἀναλάβῃ τὸ καθῆκον τοῦτο. Καὶ πάλιν σιωπῇ. Διπλασιάζει τὴν ἀμοιβήν. Καὶ πάλιν οὐδεμία ἀπάντησις. Λέγει πρὸς τὸν Δημήτριον Λέκκαν κατ' ὄνομα, ἀδελφὸν τοῦ Ἀναστασίου, τοῦ θριαμβεύσαντος ³ κατὰ τὴν ἐν Χαλανδρίῳ μάχην : « Πῶς σιωπᾷς, καπετὰν Λέκκα;

1. Ἡ δευτέρα πολιορκία τῆς Ἀκροπόλεως ἄρχισε στίς 3 Νοεμβρίου 1821.

2. Χφ. τὸ περικλεῖον.

3. Χφ. τὸν θριαμβεύσαντα.

Διατί δὲν ἀναλαμβάνεις τὸ προτεινόμενον καθήκον; Ἐγὼ δὲν ἤθελον ἀπαι-
τήσῃ τοῦτο ἀπὸ σᾶς, ἂν οἱ ἐδικοί μου ἄνδρες ἐγνώριζον ὡς σεῖς τὸν τόπον.»
Τότε ὁ Λέκκας εἶπεν ἀφελῶς : «Μπέη, ἡ καρδιά μου εἶναι ὅπως οὖν ραγι-
σμένη διὰ τὸν πρόσφατον θάνατον τοῦ ἀδελφοῦ μου.» Καὶ πάλιν ἐπέρχεται
σιωπή. Τότε ἀναλαμβάνω ἐγὼ νὰ ἐξηγήσω πρὸς τὸν Μαυρομιχάλην ὅτι
τὸ σχέδιόν του τοῦτο ἦτον ἀδύνατον νὰ ἐκτελεσθῇ, καὶ διὰ τοῦτο δὲν προθυ-
μοποιοῦνται οἱ ἄνδρες μας νὰ ἀναλάβωσι τοῦτο, διότι θέλουν ἀπολεσθῶσι
πολλοὶ ἄνδρες ματαίως. Ἐξέρχεται τότε φωνὴ ἀπὸ τινὰ τῶν προκρίτων
Ἀθηναίων πρὸς με λέγουσα : «Μὴ κρυώνῃς τὰς καρδίας τῶν παλληκα-
ρίων, κύριε Ψύλλα, ἐκθέτων τὰ πράγματα ὡς τὰ ἐκθέτεις.» Τότε καὶ ὁ
Ἡλίας Μαυρομιχάλης ἐπαναλαμβάνει πρὸς με τὰ ἴδια, ἀλλ' ἐμοῦ ἐπιμέ-
νοντος, καταντᾷ καὶ εἰς ἀπειλήν. Ἀναγκαίως λοιπὸν ἔπρεπε νὰ σιωπήσω,
ἀφοῦ πρῶτον εἶπον εἰς τοὺς παρακαθημένους νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὴν οἰκίαν
τοῦ Γάλλου Προξένου Φωβέλ, ὅπου θέλουσιν εὑρεῖν τὸ σχῆμα τῆς Ἀκροπό-
λεως χυτὸν εἰς γύψον καὶ ἐξ αὐτοῦ θέλουσι πληροφορηθῇ ἂν τὸ προτεινόμενον
σχέδιον ἦτο ποτε δυνατόν νὰ ἐκτελεσθῇ. Τότε ὅμως εἰς ἐκ τῶν Ἀθηναίων
λοχαγῶν, Λουκᾶς Νίκας τὸνομα, πολίτης ἀξιόλογος, συνετὸς καὶ ἀνδρεῖος,
φιλοτιμηθεὶς, λέγει πρὸς τὸν Μαυρομιχάλην : «Ἐγὼ ἀναλαμβάνω, Ἀρχηγέ,
τὸ προτεινόμενον εἰς ἡμᾶς ἔργον, ἀλλὰ δὲν ἀπαίτῳ καὶ οὔτε δέχομαι διὰ
τοῦτο καμμίαν ἀμοιβήν· θέλω προσπαθῆσαι νὰ ἐκτελέσω τὸ ἔργον, δι' ἀγά-
πην τῆς πατρίδος καὶ διὰ (νὰ) μὴν εἴπητε ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶναι δειλοί.»
Καὶ μετὰ τὴν ὁμιλίαν ταύτην τοῦ Λουκᾶ Νίκα καὶ τὴν ἐπευφημίαν ἣτις
ἀπεδόθη εἰς αὐτόν, ἤρχισαν νὰ ἐτοιμάζωνται τὰ πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου.

Καὶ ὁ μὲν Λουκᾶς Νίκας, πιστὸς εἰς τὸν λόγον του, ἔθεσε πρῶτος τὴν
κλίμακα ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ πρὸ τοῦ περιβόλου τῆς Ἀκροπόλεως καὶ πρῶ-
τος ἀνέβη αὐτήν, ἀλλὰ, τραυματισθεὶς καιρίως, ἔπεσεν ἀπ' αὐτῆς καὶ μετὰ
δύο ἡμέρας ἀπεβίωσεν ἐκ τοῦ τραύματος. Ὅμοίως δὲ καὶ πάντες οἱ λοιποὶ
ἔπραξαν ἕκαστος τὸ μέρος τὸ ὁποῖον ἐτάχθη νὰ πράξῃ, τὸ ἀποτέλεσμα
ὅμως ὑπῆρξεν ἡ ἀποτυχία μετὰ τῆς ἀπωλείας πολλῶν ἀνδρῶν, ἐπειδὴ
οὕτως ἔμελλε νὰ τελειώσῃ ἡ ὑπόθεσις, ὡς ἐγὼ πρὸ τῆς ἐκτελέσεως διε-
τεινόμενην καὶ διεμαρτυρούμενην.

Δ'

ΠΛΗΡΕΞΟΥΣΙΟΣ ΣΤΗΝ ΕΠΙΔΑΥΡΟ/ΚΟΡΙΝΘΟΣ/ΑΘΗΝΑ (1822)

*Πληρεξούσιος Ἀττικῆς στήν Συνέλευση τῆς Ἐπιδαύρου.— Ἡ ἐκλογή τοῦ Προέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ.
— Στήν Κόρινθο Β' Γραμματεὺς τῆς Βουλῆς.— Φόνος καὶ κακοποίηση Τούρκων Ἀκροκορίνθου παρα-
δοθέντων διὰ συνθήκης.— Ἡ σχετικὴ συζήτηση στήν Βουλὴ καὶ τὰ φιλόανθρωπα αἰσθήματα τοῦ Ψύλλα.
— Ἐπιστροφὴ στήν Ἀθήνα.— Μέριμνα τοῦ Ψύλλα γιὰ τὴν προστασία τῶν διὰ συνθήκης παραδοθέντων
Τούρκων τῆς Ἀκροπόλεως.— Ἐπὶ κεφαλῆς φρουρᾶς γιὰ τὴν προστασία τους.— Φόνος τῶν παραδοθέντων
Τούρκων.— Κατηγορίες τοῦ Ψύλλα κατὰ τῶν ἐφόρων.— Ἐριδες γιὰ τὴν κατοχὴ τῆς Ἀκροπόλεως.
— Παράδοση τῆς Ἀκροπόλεως στὸν Ὀδυσσεὶ Ἀνδρουῖτο.*

Ἀλλά, συγχρόνως μὲ τὰ γεγονότα ταῦτα, ἐν Ἐπιδαύρῳ (ἐν τῇ καθ' αὐτὸ Πιγιάδᾳ) συνήρχοντο ἐκ τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν ὅσαι ἦσαν τὰ ὄπλα ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀντιπρόσωποι τῶν λαῶν πρὸς καταρτισμὸν κεντρικῆς Κυβερνήσεως, καὶ τοῦτο ἔπραξε καὶ ἡ Ἀττικὴ τελευταία, μὴ συνεργοῦντος εἰς τοῦτο τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ, μᾶλλον δὲ ἀποτρέποντας τὰς ἐνεργείας ἄλλων, διότι, ὡς διωρισμένος εἰς τὴν θέσιν ταύτην ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτρόπου¹ τῆς Ἀρχῆς Δημ. Ὑψηλάντου, ἐναντίαν ἔχοντας καὶ τούτου γνώμην εἰς τὴν Συνέλευσιν τοῦ ἔθνους, ἐνόμιζε καθήκον νὰ παρεμβάλλῃ προσκόμματα εἰς τοῦτο ἢ τοῦλάχιστον νὰ ἀδιαφορῇ. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἦσαν ὅλως προσηλωμένοι εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀκροπόλεως. Ὅθεν καὶ ἀπροσδοκῆτως εἶδον παρὰ τὴν κλίνην μου ἐν Αἰγίνῃ, ὅπου εἶχον ἀπέλθει πρότινος χρόνου, τοὺς συμπολίτας μου Διονύσιον Πετράκην τὸν νεώτερον καὶ Σπυρίδωνα Πατοῦσαν καλοῦντάς με νὰ γένω ἀμέσως ἑτοιμος, ὅπως ἀπέλθωμεν ὁμοῦ εἰς Ἐπίδαυρον ὡς ἀντιπρόσωποι τῆς Ἀττικῆς, ἐπιδεικνύοντές μοι τὴν ἐπίσημον πρᾶξιν² τῆς ἐκλογῆς ἡμῶν.

49^β

Ἀπῆλθον λοιπὸν μετ' αὐτῶν εἰς Ἐπίδαυρον, ἀλλά, καθ' ἣν ἡμέραν

1. Τὸ ὀρθό: ὑπὸ τοῦ Πληρεξουσίου τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτρόπου.

2. Βλ. τὴν πράξιν αὐτή, μὲ χρονολογία 1 Ἰανουαρίου 1822, εἰς Σοῦρμελῆ, ἔ.ἀ., σσ. 282 - 283. Ἐχει δημοσιευθῇ καὶ στὸ Ἀθηναϊκὸν Ἀρχεῖον, ἔκδ. Βλαχογιάννη, τ. Α', σσ. 520 - 521, ἀλλὰ μὲ τὴν λανθασμένη χρονολογία 1 Ἰανουαρίου 1823.

ἐφθάσαμεν ἐκεῖσε, ἡ συνεδρίασις τῶν πληρεξουσίων περιστράφη εἰς τὴν ἀνάγνωσιν καὶ ἐπιψήφισιν τοῦ ὅλου σχεδίου τοῦ Συντάγματος· ὥστε δὲν ἐλάβομεν μέρος κανὲν εἰς τὴν σύνταξιν τῶν κατὰ μέρος διατάξεων αὐτοῦ¹.

Ἀλλὰ εἰς τὴν μετὰ ταῦτα ἐνεργηθεῖσαν ἐκλογὴν τῶν μελῶν τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Σώματος ἐδώκαμεν γνώμην καὶ ψῆφον, καὶ μάλιστα κατὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Προέδρου τοῦ σώματος, ἣτις ἐπροτάθη νὰ γένη δημοσίως καὶ παμψηφεὶ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, ἐγὼ ἀντεπρότεινα νὰ θέσωμεν τρεῖς ὑποψηφίους τοῦλάχιστον εἰς τρεῖς διαφόρους κάλπας καὶ διὰ μυστικῆς ψηφοφορίας νὰ ἐκλέξωμεν τὸν Πρόεδρον. «Καὶ ποίους ἄλλους ἔχεις ἱκανοὺς διὰ τὴν σοβαρὰν αὐτὴν θέσιν;» φωνάζει ὁ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς. Ἐγὼ λέγω : «Ὅχι διότι δὲν θέλω τὸν Μαυροκορδάτον, ἀλλὰ διότι ἐπιθυμῶ νὰ φανῇ ὅτι ἡ ἐκλογὴ ἐγένεν ἀνεπηρεάστως καὶ κατὰ συνείδησιν. Ἀλλ' ἐπειδὴ μὲ προκαλεῖτε, σᾶς προτείνω ἐν ἀκόμῃ ὄνομα, τὸ τοῦ Λαζάρου Κουντουριώτου, τοῦ πρώτου τούτου πολίτου τῆς Ἑλλάδος.» «Ἀλλ' αὐτὸς δὲν γνωρίζει», λέγει ὁ Κωνσταντᾶς, «οὔτε τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, καὶ πῶς θέλει διαλέγεσθαι καὶ συνεννοεῖσθαι μὲ ξένους μάλιστα πράκτορας, μεθ' ὧν πρέπει νὰ ἔλθῃ τὸ ἔθνος (ἡ Κυβέρνησις) εἰς διαφόρους σχέσεις.» («Ἀλλὰ μήπως», ἀπήντησα, «εἶναι ὑποχρεωμένοι ὅλοι οἱ δημοσίοι ἄνδρες ἐνὸς κράτους νὰ γνωρίζωσι ξένας γλῶσσας, διὰ νὰ ἐνεργῶσι τὴν δημοσίαν λειτουργίαν τῶν Ἀρχεῖ μόνον νὰ χαίρωσι τὴν ἐμπιστοσύνην τῆς πατρίδος των ἐνεκα τῆς ἀρετῆς καὶ ἱκανότητός των, | καὶ ὁ τρόπος τῆς συννενοήσεως αὐτῶν μὲ τοὺς ξένους εὐρίσκεται εἰς πιστοὺς διερμηνεῖς.» Ἀλλ' ὅμως ἡ γνώμη τῶν περισσοτέρων ὑπερίσχυσε, καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ἀνεδείχθη Πρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ.

Κατ' αὐτὸν δὲ τοῦτον τὸν καιρόν, περὶ τὴν λῆξιν δηλονότι τῆς Πρώτης Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, ἔπεσε καὶ ὁ Ἀκροκόρινθος, καὶ ἡ Συνέλευσις ἀπεφάσισεν ἀμέσως νὰ μεταβῇ ἡ Διοίκησις (οὕτως ὠνομάζετο τότε ἡ Κυβέρνησις) εἰς Κόρινθον, τὴν ὁποίαν νὰ καταστήσῃ προσωρινῶς κέντρον ἢ ἔδραν ἢ πρωτεύουσιν τοῦ κράτους. Ἐκεῖ ἀπῆλθον καὶ ἐγώ, ὡς ἐκλεχθεὶς Δεύτερος Γραμματεὺς τῆς Βουλῆς, τῶν δύο ἄλλων συναδέλφων μου ἀναχωρησάντων εἰς Ἀθήνας καὶ ἐφοδιασάντων με μὲ τὸ κατάλοιπον τῆς χορηγίας

1. Βλ. τὴν ἀπὸ 14 Ἰανουαρίου 1822 ἐπιστολὴ τῶν πληρεξουσίων τῆς Ἀττικῆς πρὸς τοὺς ἐφόρους τῶν Ἀθηνῶν (Ἀθηναϊκὸν Ἀρχεῖον, ἐκδ. Βλαχογιάννη, τ. Α', σσ. 519 - 520).

ἣν εἶχον λάβει ἀπὸ τὴν κοινότητα, ὅτε ἀνεχώρησαν εἰς Ἐπίδαυρον. Ἦτον δὲ τοῦτο γρόσια ἑκατὸν (100), καὶ διὰ τοῦ γλισχροτάτου <τούτου> ποσοῦ ἔζησα δύο περίπου μῆνας (ἰσοδύναμον μὲ 10–12 τάλληρα), καὶ ἤθελον ἴσως ἀναγκασθῶ νὰ ἐξακολουθήσω στενοχωρούμενος μὲ τὰ λείψανα ἀκόμη τοῦ ἰδίου, ἂν εὔρισκα ἐν Κορίνθῳ, κατεστραμμένη τότε ὑπὸ τοῦ πολέμου, ἄλλα τινὰ ἀναγκαῖα τοῦ βίου ἐφόδια, οἷον ἐνδύματα καὶ ὑποδήματα, ἔνεκα τῶν ὁποίων ἐζήτησα ἐνὸς μηνὸς ἀπουσίας ἄδειαν καὶ ἀπῆλθον εἰς Ἀθήνας.

Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τῆς ἐν Κορίνθῳ διατριβῆς μου χρονικῷ διαστήματι, ἡμέραν τινά, ἐξελθὼν τῆς πόλεως χάριν περιπάτου, εἶδον ἐν τοῖς ἀγροῖς πτώματα ἀνθρώπων προσφάτως πεφονευμένων, περὶ ὧν δὲν ἀμφέβαλον ὅτι ἦσαν Ὀθωμανοὶ ἐκ τῶν τοῦ Ἀκροκορίνθου καταβάντων διὰ συνθήκης καὶ μήπω ἀναχωρησάντων εἴτε ἐκουσίως ἢ ἀκουσίως. Τὸ δὲ θέαμα τοῦτο ἐνεποίησε μὲν εἰς τὴν ψυχὴν μου, ὡς ἦτον ἐπόμενον, ὁδύνην τινά, ἀλλ' ἄλγος μὲ κατέλαβεν, ὅτε, εἰσερχόμενος εἰς τὴν πόλιν καὶ διὰ τῆς ἀγορᾶς 50^β πορευόμενος εἰς τὸ κατάλυμά μου, εἶδον ἐκεῖ πλῆθος ἀνθρώπων περικυκλούντων γυναῖκα Ὀθωμανίδα καὶ θεωμένων (οὐκ ἔστιν θέαμα!) αὐτήν, πολλὰς φέρουσαν πληγὰς ἐπὶ τοῦ σώματος τῆς, κρατοῦσαν εἰς τὴν μίαν χεῖρα τεμάχιον ἄρτου καὶ προσπαθοῦσαν νὰ ἐμβάλλῃ αὐτὸ εἰς τὸ στόμα τῆς, τὸ ὅποιον ὅμως, ἀντὶ νὰ ἀνοίγεται κατὰ τὸ φυσικὸν αὐτοῦ μέρος, ἠνοίγετο ἄνωθεν, <κατὰ> τὸ διερρηγμένον διὰ τῆς πληγῆς ἐπανωσάγωνον, καὶ εἰς τοῦτο ἐδοκίμαζεν ἡ ἀθλία νὰ ἐμβάλλῃ τὴν τροφήν τῆς. Τόσον δὲ ἦτο σπαραξικάρδιος ἡ θεὰ αὕτη, ὥστε τινὲς τῶν πέριξ αὐτῆς θεατῶν ἐπρότειναν εἰς τοὺς φέροντας μεταξὺ των ὅπλα νὰ φονεύσωσι τὴν γυναῖκα διὰ μιᾶς ἔτι καιρίας πληγῆς, ὅπως τὴν ἐλευθερώσωσιν ἀπὸ τὰς φρικτὰς ἐκείνης τῆς καταστάσεως ὁδύνας.

Ὑπὸ τὴν ἐντύπωσιν λοιπὸν τοιαύτης φρικώδους θέας εἰσῆλθον εὐθύς εἰς τὸ Βουλευτήριον καί, ζητήσας παρὰ τοῦ Προέδρου Δημητρίου Ὑψηλάντου τὸν λόγον, ἐξέθεσα περιπαθῶς ὅσα πρὸ μιᾶς στιγμῆς εἶδον, προσκαλέσας τὴν Βουλὴν νὰ διαβιβάσῃ τὴν ὑπόθεσιν πρὸς τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα, ὅπως λάβῃ τὴν φροντίδα τῆς ἀνευρέσεως τοῦ αὐτουργοῦ τοῦ ἐγκλήματος τούτου καὶ λάβῃ εἰς τὸ μέλλον αὐστηρὰ μέτρα, ὅπως μὴ ἐπαναλαμβάνωνται ὑπὸ τὰς ὀψεις αὐτὰς τῆς Κυβερνήσεως τοιαῦται πράξεις, ἐμφαίνουσαι μεγίστην θηριωδίαν καὶ κατ' ἀνθρώπων τοὺς ὁποίους ἔπρεπε νὰ προστατεύῃ

ἡ ἱερότης τῶν συνθηκῶν καὶ κατὰ γυναικῶν μάλιστα, τὰς ὁποίας, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, αὐτὴ ἡ ἰδία των φυσικὴ ἀδυναμία ἔπρεπε νὰ ὑπερασπίζῃ¹. |
 51^α Εἰς² δὲ τοὺς λόγους μου τούτους ψυχρῶς ἀπήντησεν ὁ Πρόεδρος Δημ. Ὑψηλάντης ὅτι ἐπαινεῖ μὲν τὰ φιλάνθρωπα αἰσθήματά μου, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ γνωρίζω ὅτι τοιαῦται πράξεις παρακολουθοῦν πάντοτε τὰς ἐπαναστάσεις. Τότε ὅμως, λαβὼν τὸν λόγον ὁ Σωτήριος Χαραλάμπης, ὁ φημιζόμενος ὡς ὁ πρῶτος ἀρξάμενος τὴν Ἐπανάστασιν, εἶπε πολλούς, καλοὺς καὶ γενναίους καὶ φιλανθρώπους λόγους, ἐνδιατρίψας εἰς τὴν ὑπόθεσιν ἐπὶ μακρὸν καὶ τέλος προκαλέσας τὴν Βουλὴν νὰ κάμῃ τὰς δεούσας παρατηρήσεις εἰς τὴν Κυβέρνησιν, διὰ νὰ τιμωρῇ τὰς τοιαύτας πράξεις καὶ νὰ φροντίζῃ ὅλαις δυνάμεσι νὰ τὰς προλαμβάνῃ. Ἐγὼ δὲ ἐθαύμασα τὴν εὐγλωττίαν τοῦ ἀνδρός, ὡς ὄντος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὀλιγολόγου, οὐχ' ἤττον δὲ καὶ τὴν φιλανθρωπίαν τοῦ ἥθους του, τὴν ὁποίαν ἀπέδειξεν ἐν τῇ ἀγορεύσει του ταύτῃ, ἐνῶ, ἂν τις τὸν παρετήρει ἀπλῶς εἰς τὸ πρόσωπον, ἐνόμιζεν ὅτι θεωρεῖ μᾶλλον ἄνδρα ἀφιλόστοργον καὶ σκληροκάριον.

Ἐξήγησα ὅμως ἐν ἑμαυτῷ τοὺς λόγους τοῦ Προέδρου, ὅτε, μετὰ τὴν λήξιν τῆς συνεδριάσεως, πλησιάσας πρὸς με ὁ παρὰ τῷ Ὑψηλάντῃ σύμβουλος Ἀναγνωστόπουλος, ἐπανελάβε τοὺς ἰδίους τοῦ Ὑψηλάντου λόγους, προσθεὶς ἀκόμη καὶ ὅτι συμφέρει νὰ γίνωνται ταῦτα, καὶ μάλιστα ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῆς δευτέρας καὶ τρίτης τάξεως τῶν πολιτῶν, διὰ νὰ συνηθίσουν, ἔλεγεν, εἰς τὴν αἵματοχυσίαν, διὰ νὰ ἐκτεθῶσι, δεύτερον, ὡς πρὸς τοὺς Ὀθωμανοὺς καὶ νὰ μὴ ζητήσωσιν εἰς ἐναντίαν τινὰ περίπτωσιν, ἥτοι εἰς πρόσκαιρόν τινα ἀπελπισίαν, προδίδοντες τὸν ἀγῶνα, νὰ ἔχωσι δικαιολόγημα πρὸς τοὺς Ὀθωμανοὺς ὅτι ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἠναγκάσθησαν νὰ ἄρουν τὰ ὅπλα κατ' αὐτῶν, καὶ τρίτον, διὰ νὰ μὴν ἀφήσωσι τοὺς Τούρκους νὰ ἐξέλθωσι ζῶντες καὶ νὰ ἐπανακάμψωσιν ἔπειτα μὲ τοὺς στρατοὺς τῆς Πύλης
 51^β ὡς ὁδηγοὶ καὶ σύμβουλοι αὐτῶν, ὡς γνωρίζοντες καὶ τὰ πρόσωπα | καὶ τὸν τόπον, καὶ πρὸς τούτοις ὅτι, ἐμπνεόμενοι πολὺ περισσότερον τῶν ἔξωθεν εἰσελευσομένων ὁμογενῶν αὐτῶν ἀπὸ πνεῦμα ἐκδικήσεως, θέλουσι διαπράξαι τὰ φρικτότερα κατὰ τῶν Ἑλλήνων κακά, ὡς εἶδομεν τοῦτο συμβᾶν

1. Στὸ φ. 50β, μετὰ τὸν τελευταῖο στίχο τοῦ κειμένου, ὑπάρχει ἡ σημείωσις : «Ὅρα σελ. 96 τοῦ παρόντος βιβλίου, σημεῖον Θ.» Βλ. καὶ τὴν ἐπόμενη ὑποσημείωσις.

2. Στὸ φ. 51α, πρὶν προηγουμένως εἶχε ἀριθμὸ σελίδος 96, πρὶν ἀπὸ τὸν πρῶτο στίχο τοῦ κειμένου, ὑπάρχει ἡ ἐνδειξη : «σημεῖον Θ.».

ἤδη ἐν Λεβαδείᾳ. Εἰς τὰς ἰησουιτικὰς ὁμῶς διασκέψεις ταύτας τοῦ Ἀναγνωστοπούλου, τοῦ μὴ νομίζοντος ἴσως, χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζῃ, ὅτι ποτὲ ὁ σκοπὸς δὲν ἐξαγνίζει τὰ μέσα, ἀντέταξα τὸν λόγον τῆς θείας δικαιοσύνης, ὅστις πρέπει νὰ εἶναι πάντοτε ὁδηγὸς τῶν πράξεών μας· ἀντέταξα δεύτερον λόγον ὅτι, καθὼς ἡμεῖς φερόμεθα πρὸς τὸν ἡττημένον ἐχθρόν μας, οὕτω πρέπει νὰ φοβώμεθα ὅτι θέλει φερθῇ καὶ ἐκεῖνος πρὸς ἡμᾶς, νικημένους· ὅτι ἡ παράβασις τῶν συνθηκῶν καὶ τοῦ ἐπ' αὐτῶν δοθέντος ὅρκου θέλει ἐπισύρει καθ' ἡμῶν τὴν ὀργὴν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀποστροφὴν τοῦ ἐξευγενισμένου κόσμου, ἀπὸ τὴν συμπάθειαν τοῦ ὁποίου καὶ τὴν συνδρομὴν πρέπει νὰ ἀπεκδεχώμεθα τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἀγῶνος τὸν ὁποῖον ἀνελάβομεν, μικρὸν ἔθνος πρὸς κολοσσαίαν αὐτοκρατορίαν.

Εἶπον ἤδη ἀνωτέρω ὅτι, κατατρυχόμενος ἀπὸ παντοίας στερήσεις, ἀπεφάσισα νὰ ἀπέλθω εἰς Ἀθήνας καὶ τοῦτο ἔπραξα, λαβὼν τὴν ἄδειαν παρὰ τοῦ Προέδρου τῆς Βουλῆς. Κατέπλευσα δὲ εἰς Πειραιᾶ μὲ μικρὸν φιλελλήνων σῶμα, ἀποτελοῦν μοῖραν πυροβολικοῦ καὶ φέρον μεθ' ἑαυτοῦ ἓνα ἢ δύο ὅλμους καὶ σφαίρας βομβῶν στελλομένους ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν¹ καὶ ληφθεὶσας ἐκ τοῦ πυροβολικοῦ τοῦ Ἀκροκρινθίου, διὰ νὰ χρησιμεύσωσι κατὰ τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει Οθωμανῶν. Κατ' ἀρχὰς λοιπὸν καὶ μέχρι ἐσχάτων ὑπῆρξα ὁ διερμηνεὺς τῶν φιλελλήνων τούτων, τῶν ἐχόντων ἀρχηγὸν τὸν Συνταγματάρχην Βουτιέρον, διότι καὶ μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ἀδείας μου ἐπεφορτίσθην παρὰ τοῦ Μινίστρου (Ὑπουργοῦ) τῶν Οἰκονομικῶν^{52α} νὰ συλλέξω, (παραμένων ἐν Ἀθήναις), τὸν κατὰ κεφαλὴν φόρον τὸν ὀνομασθέντα ψυχιάτικον καὶ ψηφισθέντα παρὰ τῆς Βουλῆς², ὅπως χρησιμεύσῃ εἰς τὰς μεγάλας* ἀνάγκας τῆς πατρίδος. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦτο, θεωρῶν ὅτι μᾶλλον χρήσιμος καθίσταμαι, διαμένων ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ μου πατρίδι καὶ ἐνεργῶν τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τὴν πρόοδον τῆς πολιορκίας καὶ ὡς ἀπλοῦς πολίτης, ἔδωκα τὴν παραίτησίν³ μου ἀπὸ τῆς θέσεώς μου εἰς τὴν Βουλὴν, τοῦτο δὲ ἐξηκολούθησα πράττων πάντοτε καὶ μὴ ζητήσας ποτὲ δημοσίαν

1. Ὑστερα ἀπὸ πρότασιν τοῦ Ψύλλα (βλ. Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας μέχρι τῆς ἐγκαταστάσεως τῆς βασιλείας, τ. Α', Ἀθήνα 1971, σσ. 4, 71).

2. Ὑποσ. χφ.: Ἡ αὐτῆς τῆς Ἑθνικῆς Συνελεύσεως.

Ἡ «οὐνεισφορά» αὐτὴ ψηφίστηκε ἀπὸ τὸ Βουλευτικὸ στίς 19 Ἰανουαρίου 1822 (αὐτόθι, τ. Α', σσ., 2, 7, 148 - 149).

3. Αὐτόθι, τ. Α', σσ. 17, 86, 207.

ὑπηρεσίαν μέχρι τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἰωάννου Καποδιστρίου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1828. Συνεκακοπάθουν δὲ καὶ συνεκινδύνεον μετὰ τῶν συμπολιτῶν μου ἀναμειγνυόμενος ἐν δέοντι εἰς τὰς πολιορκητικὰς ἐπιχειρήσεις καὶ εἰς τὰ διοικητικὰ, συμβουλεύων ἐκ τῶν ἐνόντων τὰ βέλτιστα. Οὕτω, παρ. χάρ., ἀνελθὼν ποτε μετὰ τοῦ Συνταγματάρχου Βουτιέρου εἰς τὰ περὶ τὸν ὁμφαλὸν τῆς Ἀκροπόλεως κατεχόμενα ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων μέρη καὶ εἰσελθὼν μετ' αὐτοῦ ἐν τινι τότε κατασκευαζομένη ὑπονόμῳ παρὰ τοῦ Κώστα Λαγουμτζῆ, εἰς τὴν ὁποίαν εἰσῆλθομεν ἀμφότεροι ἔρποντες, καὶ ἐγὼ μὲν, εἰσελθὼν πρὸ τοῦ Βουτιέρου, ὅπως, σταθεῖς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ὑπονομοποιοῦ Κώστα, διερμηνεύω τὰ παρὰ τούτου πρὸς ἐκεῖνον λεγόμενα, ἐκινδύνευσά νὰ γένω παρανάλωμα βόμβας ριφθείσης ἄνωθεν τῆς ἐμῆς σχεδὸν κεφαλῆς, ἥτις ἐγέμισεν ἀπὸ χώματα, ὥς καὶ ὅλον μου τὸ σῶμα. Ἀλλὰ θεία βοήθεια ἢ σφαῖρα ἐξερράγη ἀμέσως, πεσοῦσα ἐπὶ τῆς ὑπονόμου, ἥτις κατ' ἐκεῖνο μόνον τὸ μέρος ὅπου ἐγὼ ἰστάμην δὲν ἦτον ἐσκαμμένη εἰς πέτραν, ὥς ἦ[τ]σαν τὰ μέρη αὐτῆς ὑπὸ τὰ ὁποῖα ἴσταντο, | ἢ μᾶλλον εἴρπον, ὁ ὑπονομοποιὸς καὶ ὁ Βουτιέρος.

Ἀλλ' ὅταν τέλος πάντων αἱ ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ φθινοπώρου ἡ πολιορκούμενη στενότατα Ὀθωμανοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθῶσι² διὰ συνθήκης³, τὴν ὁποίαν τὰ μέρη ὑπέγραψαν ἐνόρκως καὶ ἐνώπιον τῶν προξένων τῶν ξένων δυνάμεων, τότε, φοβούμενος ἐγὼ μήπως παραβιασθῶσι καὶ ἐνταῦθα αἱ συνθήκαι αὗται, ὥς εἰς Κόρινθον, δὲν ἔπαυσα δηλῶν εἰς τοὺς ἐν τοῖς πράγμασι συμπολίτας μου, καὶ ἐξαιρέτως πρὸς τοὺς ἔχοντας τὴν μεγαλυτέραν ἐπιρροήν, νὰ ἀνοίξωσι καλῶς τοὺς ὀφθαλμούς τω(ν) μήποτε συμβῇ κανὲν ἀπαίσιον καὶ καταισχύνῃ τὸ ὄνομα τῶν Ἀθηναίων, τὸ τόσον γνωστὸν εἰς τὸν ἔξω κόσμον, καὶ χρησιμεύσῃ ὥς πρόσκομμα εἰς τὴν συμπάθειαν τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης, ἐκ τῆς ὁποίας μάλιστα ἠλπίζομεν τὴν ἀγαθὴν ἐκβασιν τοῦ ἀγῶνος καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς ἡμετέρας δυνάμεως. Πρὸς ἐνίσχυσιν δὲ τῶν παραινέσεών μου τούτων καὶ θεωρήσας ἀρχάς τινας παρασπονδήσεως τῶν συνθηκῶν, ἔγραψα ἐν εἶδος διαμαρτυρήσεως πρὸς τὴν

1. Βλ. παραπάνω, σ. 73, ὑποσ. 1.

2. 10 Ἰουνίου 1822.

3. Βλ. τὴν συνθήκη (9 Ἰουνίου 1822) εἰς Κ. Παπαρρηγόπουλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τ. 5', Ἀθήνα 1925, σ. 65 (φωτοτυπία ἐκτὸς κειμένου)· πβλ. καὶ Σοῦρμελῆ, ἔ.α., σσ. 40 - 42.

Ἐφορείαν τῆς πόλεως καὶ ἐπέδωκα αὐτὴν εἰς τοὺς ἔχοντας τὴν μεγαλυ-
 τέραν ἐπιρροήν, ὥς εἶπον ἀνωτέρω. Εἶπον δὲ ρητῶς ὅτι, ἐκτὸς τῶν κατα-
 κρημνισθέντων τριῶν Ὀθωμανῶν ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ θανατωθέντων
 διὰ τούτου τοῦ τρόπου, πρᾶξιν τὴν ὁποίαν ἐπροσπάθησαν νὰ δικαιολογήσουν
 λέγοντες ὅτι οἱ Ὀθωμανοὶ οὗτοι διεπράξαντο τὰ μεγαλύτερα κακουργή-
 ματα κατὰ τινων Ἑλλήνων αἰχμαλώτων, τοὺς ὁποίους καὶ ἀνεσκολώπισαν
 (ἀλλὰ, ἐὰν τὸ πρᾶγμα ἦτο βέβαιον, ἔπρεπε, τοῖς εἶπον, νὰ μὴ τοὺς συμπερι-
 λάβωσιν ἐν ταῖς συνθήκαις, ἀλλὰ νὰ ζητήσωσι φανερῶς τὴν ἐξαίρεσίν των),
 ἐκτός, λέγω, τοῦ γεγονότος τούτου, βλέπω[ν] καθ' ἡμέραν νὰ εἰσέρχωνται
 στίφη ἐνόπλων καὶ ἀόπλων ἀνδρῶν εἰς τὸ Διοικητήριον (νῦν | στρατῶνα), 53^a
 ὅπου εἶχον τοποθετήσει τὸ πλῆθος τῶν Ὀθωμανῶν, ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ
 παιδίων, ἐκτὸς μικρῶν ἐξαιρέσεων διὰ τινὰς σημαντικὰς οἰκογενείας, τὰς
 ὁποίας ἐξένιζον εἰς τοὺς οἴκους των φίλοι τῶν τινες ἐκ τῶν ἡμετέρων.
 Ἐνωχλοῦντο δὲ οὕτω καὶ ἐληστεύοντο οἱ δυστυχεῖς ἐκεῖνοι ἀπὸ ἀνθρώπους
 ἀσυνειδήτους καὶ εἰς ἄκρον πενομένους, οἵτινες ἐμενον ἐν Ἀθήναις, ἀπολέ-
 σαντες οἰκίαν καὶ πατρίδα, οἷον Χίους καὶ Κυδωνεῖς κ.τ.λπ. Ἐφώναξα ἰσχυ-
 ρῶς νὰ ληφθῇ μέτρον τι πρὸς παρεμπόδισιν τῆς καθημερινῆς αὐτῆς ἀνευ
 λόγου ἐπισκέψεως τοῦ πλῆθους εἰς τὸ Διοικητήριον, διότι ἐφοβοῦμην τέλος
 πάντων ὅτι αἴφνης ἠδύνατο νὰ συμβῇ καὶ τι σοβαρώτερον καὶ νὰ παραβια-
 σθῇ ἡ συνθήκη. Ἐκτὸς δὲ τούτου ἐσυμβούλευα τὴν ὅσον τὸ δυνατόν ταχί-
 στην ἀποστολὴν τῶν ἀνθρώπων τούτων εἰς τὰ μέρη τῆς Ἀνατολῆς, ὅπου
 ἐπεθύμουν νὰ ἀπέλθουν καὶ ἔμελλον, κατὰ τὰς συνθήκας, νὰ ἀπέλθουν
 δαπάνη τῶν Ἑλλήνων.

Ἀπεφάσισαν τέλος οἱ δυνατοὶ τῶν μελῶν τῆς Ἐφορείας νὰ ἐνδώσωσιν
 ἐν μέρει εἰς τὰς παραστάσεις μου, καὶ ὁ πρῶτος ἐξ αὐτῶν, Θωμᾶς ὁ Χωμα-
 τιανός, πενθερὸς τοῦ Ἰωάννου Βλάχου, ὅστις εἰς ἄλλην τινὰ περίστασιν
 παραινέσεώς μου μοι εἶπε νὰ σιωπήσω, διότι τέλος πάντων εἶμαι μιᾶς
 πιστολιᾶς ἄνθρωπος, μοι λέγει : «Καὶ ποῖος ἡμπορεῖ νὰ φυλάξῃ τοὺς Τούρ-
 κους; Ἡμπορεῖς νὰ πράξῃς τοῦτο σύ;» «Μάλιστα», ἀπεκρίθην. Τότε ἀπε-
 φασίσθη νὰ μοι δοθῇ μικρά τις φρουρὰ κλητῆρων, 5 τὸν ἀριθμόν, διὰ νὰ
 ἐκτελέσω τὸ δεινὸν ἐκεῖνο ἔργον τῆς διατηρήσεως τῶν Ὀθωμανῶν ἀπὸ τὰς
 καθημερινὰς εἰσβολάς, νὰ εἶπω οὕτω, τοῦ πλῆθους τῶν ἐνόπλων οἵτινες τοὺς
 ἐπεσκέπτοντο. |

53^β Καὶ ἀνέλαβον ἀμέσως τὸ ἔργον καὶ ἔκλεισα τὴν μίαν τῶν πυλῶν, τὴν πρὸς ἀνατολάς, καί, καθήσας παρὰ τινι λιτῇ κλίνῃ πρὸ τοῦ δυτικοῦ πυλῶνος, ἐφρούρουν ἐκεῖ, μὴ ἐπιτρέπων εἰς κανένα νὰ εἰσέλθῃ, ἐκτὸς τῶν εἰσαγόντων ἀναγκαίως τὰ τρόφιμα εἰς τοὺς ἐνοικοῦντας. Τότε δὲ ἔβλεπον ἑκατοστῦας ἀνδρῶν ἐνόπλων προσερχομένων καὶ ζητούντων νὰ εἰσέλθωσιν, ὅπως ἴδωσιν, ἔλεγον, τοὺς Ὀθωμανούς, καί, εἰς τὴν ἄρνησίν μου, τρίζοντας τοὺς ὀδόντας καὶ ἀτενίζοντάς με μὲ ὄμμα ἀπειλητικόν, νὰ ἀποχωρῶσι. Τότε εἰς τὴν ὁμοίαν ἄρνησίν μου πρὸς τὸ σῶμα τῶν φιλελλήνων ἔλαβον ἐπιστολὴν ὑβριστικὴν παρὰ τινος Γερμανοῦ μεταξὺ τούτων καί, καλέσας Ἑλβετὸν ἐκ τοῦ ἰδίου σώματος, ἐπέδειξα τὴν ἐπιστολὴν καὶ τὸν ἠρώτησα περὶ τῶν κανόνων τῆς ἱπποτικῆς, ἃν δηλ. ὑποχρεοῦμαι, ὡς ἐκ τῆς θέσεως ἣν κατέχω, νὰ ζητήσω ἱκανοποιήσιν προσωπικὴν διὰ μονομαχίας ἢ πως ἄλλως. Ὁ δὲ Ἑλβετὸς μοὶ ἀπήντησεν ὅτι «ἔχεις δικαίωμα νὰ διατάξῃς νὰ συλληφθῇ ὁ ὑβριστής ἐκεῖνος καὶ νὰ τὸν φυλακίσῃς.» Ἀλλὰ τὴν ἐπιούσαν ἔλαβον ἄλλην ἐπιστολὴν τοῦ Γερμανοῦ, ζητοῦντος δι' αὐτῆς συγχώρησιν, διότι ἐκ κουφότητος μοὶ εἶχε γράψῃ τὴν προλαβοῦσαν ἡμέραν. Ἐν αὐτῷ δὲ τῷ μαρτυρίῳ οὕτως εἶπεῖν ἐνεκαρτέρησα σχεδὸν δέκα πέντε ἡμερονύκτια καί, ἀσθενήσας, ἔδωκα τὴν παραίτησίν μου καὶ ἀνεχώρησα εἰς Σαλαμῖνα, ὅπου τότε παρῶκουν ἡ μήτηρ καὶ ἀδελφὴ μου.

54^α Ἀλλ' ἐν ᾧ καιρῷ διέτριβον ἐν Σαλαμῖνι καὶ κατ' αὐτὴν τὴν εἰς Πειραιᾶ διάβασίν μου, καὶ ἄνδρες πλοίαρχοι, ἔχοντες | συμφέρον νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῶν ναύλων, διαπορθμεύοντες τὰς τουρκικὰς οἰκογενεῖας εἰς Ἀσίαν, μὲ ἐπολιόρκουν, κηρύττοντες τὴν ἀνάγκην καὶ τὸ συμφέρον τῆς ἐξοντώσεως τῶν διὰ συνθήκης παραδοθέντων εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων Ὀθωμανῶν, καί τις μάλιστα πρωτοῖερεὺς ἐν Σαλαμῖνι ἤρχετο συχνάκις νύκτα εἰς τὸ κατάλυμά μου, ὅπως πληροφορηθῇ παρ' ἐμοῦ ἂν οἱ Ἀθηναῖοι ἔχουν σκοπὸν νὰ φονεύσουν τοὺς Τούρκους. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι τὸ ἀπὸ μέρους μου κήρυγμα ἦτον ἡ ἀκριβὴς ἐκπλήρωσις τῶν ἐν τῇ συνθήκῃ ὑποχρεώσεων ἡμῶν, νὰ προπέμψωμεν δηλ. αὐτοὺς εἰς τὴν Ἀνατολὴν μὲ ἰδιὰ μας ἑξοδα, καὶ τὰ ἑξοδα ταῦτα ἔδωκαν ἀφορμὴν ἀτελευτήτων διαπραγματεύσεων μεταξὺ τῶν ἀρχόντων τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν ἐκ διαφόρων μερῶν εἰς Πειραιᾶ καταπλευσάντων πλοιάρχων πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἢ μᾶλλον πρὸς λαφυραγωγίαν. Ἐνεκα δὲ τῆς ἀναβολῆς ταύτης, τῆς κατὰ τὴν ἐμὴν πεποίθησιν σκοπίμου

—διότι ὁ Ἰωάννης Βλάχος, ὁ σημαντικώτερος τότε μεταξὺ τῶν ἀρχόντων (ἐφόρων), μοὶ εἶπεν, εἰς ἀπάντησιν τῆς ἐπιμόνου προτροπῆς μου ὅπως ἐνεργήσωσι τὸ ταχύτερον τὴν ἀποπομπὴν τῶν Ὀθωμανῶν, ὅτι εἶμαι πολὺ ἀπλοῦς, νομίζων ὅτι τὰ Ἀθηναϊόπουλα ἤθελον ἀφήσει ποτὲ τὰς χανούμισσας (κυρίας) καὶ τὰς κόρας (καδίνας) τῶν Ὀθωμανῶν νὰ ἀναχωρήσωσιν ἐντεῦθεν — ἔνεκα λοιπὸν τῆς ἀναβολῆς ταύτης ἐπῆλθε τὸ τραγικὸν ἐκεῖνο συμβάν τῆς ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ καὶ ἐν ὀλίγαις ὥραις καταστροφῆς¹ τῶν Ὀθωμανῶν ἐν τῷ Διοικητηρίῳ καὶ τῆς διαρπαγῆς τῶν ἐπίπλων καὶ λοιπῶν πραγμάτων ὅσα τοῖς ἐσυγχωρήθη διὰ τῆς συνθήκης νὰ φέρωσι μεθ' ἑαυτῶν, τῆς αἰχμαλωσίας πολλῶν γυναικῶν | καὶ παρθένων, καὶ ὅλων τῶν μετὰ ταῦτα παρακολου- 54^B
θησάντων τὴν καταστροφὴν ταύτην δεινῶν, ἅτινα θέλει γράψει ἢ καὶ ἔγραψεν ἕως σήμερον ἡ ἱστορία.

Κατὰ τῆς διαγωγῆς ὅμως ταύτης τῶν διευθυνόντων τὰ πράγματα τῆς πατρίδος μου δὲν ἀπέκαμνα λαλῶν μὲ ὅλην τὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς μου. Διὰ τοῦτο, ὅταν, διαβάντος τοῦ Δράμαλη Πασᾶ διὰ Μεγάρων εἰς Πελοπόννησον καὶ λόγου διαδοθέντος ἐν Σαλαμῖνι ὅτι παρὰ τὸν πορθ(μ)ὸν τῆς Φανερωμένης ὁ Πασᾶς, εὐρὼν πλοῖα καὶ φορτηγὰς ἐκείσε λέμβους, ἔμελλε νὰ ἐπιπέσει εἰς Σαλαμῖνα, οἱ δὲ διάφοροι ἐκεῖ πρόσφυγες ἔλαβον τὰ ὅπλα καὶ ἀπῆλθον εἰς τὸν πορθμὸν πρὸς ἀντίκρουσιν τῶν ἐχθρῶν, πράγμα τὸ ὁπεῖον δὲν ἔλαβε χώραν, διότι ἡ εἶδησις αὕτη ἦτον ἐντελῶς ψευδής, κατὰ τὴν ἐκεῖθεν ἐπιστροφὴν ἐνὸς σώματος Ἀθηναίων εἰς τὸ χωρίον Ἀμπελάκια ἐπυροβόλησέ τις τῶν ἐν τῷ καφενείῳ τῷ[ν] μᾶλλον συχνάζομένῳ κατὰ τοῦ Ἡγουμένου Γαβριήλ², ἐνὸς τῶν ἀρχηγῶν τοῦ ἀποσπάσματος ἐκείνου καὶ μέλους τῆς Ἐφορείας τῶν Ἀθηνῶν. Ἀλλ' εὐτυχῶς ἡ βολὴ ἀπέτυχεν, ἡ συκοφαντία ὅμως κατ' ἐμοῦ παρ' ὀλίγον νὰ ἐπιτύχη, ἐπειδὴ καὶ ἐγὼ ἔτυχον τότε εὑρεθῆς ἐν τῷ καφενείῳ ἐξ οὗ ἐξεσφενδονίσθη ἡ κατὰ τοῦ Γαβριήλ Χουντουμάδη³ βολή. Διὰ τοῦτο ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν ἔγινε λόγος ὑπὸ τινος τῶν ἐκεῖ τότε παρευρεθέντων ὅτι ὁ Ψύλλας διὰ τῶν κατηγοριῶν του κατὰ τῆς διαγωγῆς τῶν ἐφόρων εἶναι ἡ κυρία αἰτία τῆς σκηνῆς ταύτης. Τοῦτο δὲ ἀνηγγέλθη πάραυτα εἰς ἐμὲ παρὰ τινος ἐκεῖ εὑρεθέντος

1. 28 Ἰουνίου 1822.

2. Ἡγουμένου τῆς Μονῆς Βρανᾶ.

3. Κατὰ τὸν Σοῦρμελῆ (ἐ.ἀ., σ. 47), τὸ ἐπώνυμο τοῦ Γαβριήλ ἦταν Ἀναστασίου. Βλ. καὶ Καμπούρογλου, Μνημεῖα, τ. Γ', σ. νε' τοῦ παραρτήματος.

55^α φίλου μου, ἐγὼ δέ, ἀμέσως παρελθὼν εἰς τὸ μέσον, ἐζήτησα λόγον διὰ τὴν συκοφαντίαν ταύτην, καὶ κανεῖς δὲν ἠθέλησε | νὰ ὑποστηρίξῃ τὸ πρᾶγμα, διότι ἀπέδειξα συγχρόνως τὴν κυρίαν αἰτίαν τῆς ἀποπείρας ἐκείνης κατὰ τοῦ Γαβριήλ, ὡς οὔσης ταύτης τῆς πρὸς τοὺς Σαλαμινίους στρατιώτας αὐστηρᾶς του διαγωγῆς, διότι, ὡς ὢν οὗτος ἑφορος τῆς Οἰκονομίας*, παρημέλει μὲν τούτους κατὰ τὴν διανομὴν τῶν σιτηρεσίων, ἐμπόδιζε δὲ καὶ ἐτιμῶρει τὰς γυναῖκας αὐτῶν, ὡς αὐταὶ λαθραίως ἐσύναζαν τὸν ἐθνικὸν ἐλαιόκαρπον καὶ τὸν ἔφερον εἰς Σαλαμῖνα.

“Ὅτε δὲ πάλιν μετὰ τὸν φόνον τοῦ Γεωργίου Σκουζέ καὶ τὴν κάθειρξιν τῶν προκρίτων ¹ εἰς τὰ ὑπόγεια τῆς Ἀκροπόλεως ἐκ διαταγῆς τοῦ Ἰωάννου Βλάχου καὶ Νικολ. Ζαχαρίτζα, τοῦ τυφλῶς ἀκολουθοῦντος τὸν πρῶτον, ὁ Νικόλαος Σαρῆς ἐξέβαλεν αὐτοὺς ἀπὸ τὴν κατοχὴν τῆς Ἀκροπόλεως καὶ οὗτοι ἀπῆλθον ² εἰς τὴν Μεγαρίδα πρὸς τὸν Δημ. Ὑψηλάντην, σταθμεύοντα ἐκεῖ μετὰ τοῦ Νικηταρά, ἦλθε δὲ νυκτὸς ὁ Σαρῆς εἰς Σαλαμῖνα καὶ προσεκάλεσε τοὺς ἐκεῖ μένοντες γνωρίμωτέρους τῶν Ἀθηναίων, τότε ἀπῆλθον καὶ ἐγὼ μετ’ αὐτῶν εἰς Ἀθήνας, καὶ τότε συνεστήθη Ἐφορεία ἀπὸ Σπυρ. Πατοῦσαν, Παναγ. Σκουζέν (ἀδελφὸν τοῦ φονευθέντος Γεωργίου) καὶ Σπυρ. Γκιζάρη, ὅτε, εὐρεθεὶς ἡμέραν τινα εἰς τὸ κατάστημά των, θεωρῶ ἐλθόντα πρὸς αὐτοὺς ἕνα τῶν σιτιστῶν τοῦ Νικηταρά, ἑνοπλον μέχρις ὁδόντων καὶ ζητοῦντα ἐπιτακτικῶς ἀπὸ τοῦ ἐφόρου τὰ σιτηρέσια τῶν στρατιωτῶν. Ἦσαν δὲ οὗτοι οἱ ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Ὑψηλάντου καὶ Νικηταρά κατελθόντες εἰς Ἀθήνας, διὰ νὰ ἐγκαθιδρύσωσιν εἰς τὴν πρώτην των ἀξίαν 55^β τοὺς Βλάχον καὶ Ζαχαρίτζαν, μᾶλλον δὲ | διὰ νὰ καταλάβωσιν αὐτοὶ εἰς λογαριασμόν των τὴν Ἀκρόπολιν, γέμουσαν τότε λαφύρων. Ἀφοῦ ὅμως ἐγὼ ἤκουσα τὴν ἐπιτακτικὴν ἐκείνην αἴτησιν τοῦ σιτιστοῦ, ἥτις ἐτελείωνε μὲ τὴν φράσιν «φθάνει σας πλέον, Ἀθηναῖοι», δὲν ἠδυνήθην νὰ κρατήσω τὴν ἀγανάκτησίν μου καὶ τῷ ἀποτείνω τὴν ἐξῆς ἐρώτησιν ὀργίλος : «Τί σὲ ἠδίκησαν, ὦ ἄνθρωπε, οἱ Ἀθηναῖοι καὶ τίς σὲ κατέστησε ἄλλων δικαστήν, τῶν Ἀθηναίων;» Τότε δὲ ὁ παλληκαρᾶς μου, θεὶς τὴν χεῖρα ἐπὶ τὴν πιστόλα,

1. Γιὰ τὴν αἰτία τοῦ φόνου τοῦ Σκουζέ καὶ τῆς καθειρξεως τῶν προκρίτων βλ. Ἰ. Μακρυγιάννη, Ἀπομνημονεύματα (τ. Β' τοῦ Ἀρχείου τοῦ Στρατηγοῦ Ἰωάννου Μακρυγιάννη, ἐκδ. Ἰ. Βλάχου, Ἀθήνα 1907), σσ. 80 - 81.

2. Χφ. ἀπελθόντες.

με ἐρωτᾷ πάραυτα τίς ἤμην ἐγὼ ὅστις ἐτόλμησα νὰ ἀποτείνω πρὸς αὐτὸν
 τοιούτους λόγους, καί, πρὶν ἐγὼ προφθάσω νὰ τῷ ἀπαντήσω, ὁ Μιχαήλ
 Μασσών*, παρακαθήμενος πλησίον μου, ἐγερθεὶς, τῷ λέγει σταθερῶς κατὰ
 μέτωπον : «Οὗτος εἶναι ἐκεῖνος ὅστις σοῦ δίνει τὸ ψωμὶ ὅπου τρώγεις»,
 ἐννοῶν διὰ τούτου ὅτι εἶμαι εἷς ἐκ τῶν πολιτῶν διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν
 ὁποίων τρέφονται ἐπὶ πολλὰς ἤδη ἡμέρας οἱ στρατιῶται οἵτινες ἤλθον εἰς
 Ἀθήνας, οὐχὶ διὰ νὰ συμμαχήσουν μετὰ τῶν πολιτῶν κατὰ τοῦ κοινοῦ
 ἐχθροῦ, ἀλλὰ με σκοπὸν κατακτήσεως. Ἐκεῖνος ὅμως ἐξέλαβε τὴν φράσιν
 τοῦ Μασσῶνος ὡς νὰ ἐσήμαινεν ὅτι ἐγὼ εἶμαι ὁ ἐπὶ τῶν σιτηρεσίων ἔφορος
 τῆς πόλεως καὶ εἶπε με ὀργήν : «Τοῦτον ζητῶ καὶ ἐγώ.» Καὶ ἐδοκίμασε
 νὰ βάλῃ χεῖρα ἐπάνω μου, λέγοντος πρὸς αὐτὸν ὅτι εἶναι ἄνανδρος νὰ ἐπι-
 τεθῇ ἔνοπλος κατὰ τοῦ ἀόπλου ἐμοῦ, μὴ βαστάζοντος|μήτε ράβδον. Ἀλλὰ 56^a
 δὴ τότε, θαρρήσαντες οἱ ἔφοροι, μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης συνεσταλμένοι
 ἐνώπιον τοῦ αὐθάδους σιτιστοῦ (τζαούση), ἤρχισαν νὰ κραυγάζωσιν ἀπο-
 τόμως κατ' αὐτοῦ καὶ νὰ τὸν προσβάλλωσι με κερτομέα¹ ἔπεα, ὁ δὲ παλ-
 ληκαρᾶς νὰ ἀποχωρῇ ἀπειλητικῶς τῷ βήματι. Καὶ ἰδοὺ μετ' ὀλίγας στιγμὰς
 θεωροῦμεν πρὸ τῆς θύρας τοῦ καταστήματος τῆς Ἐφορείας πλῆθος πολιτῶν
 ἐνόπλων, ὁδηγουμένων ὑπὸ τοῦ Βλάχου καὶ Ζαχαρίτζα, οἵτινες, ἐμβάντες
 εἰς τὴν αἴθουσαν, ἐκάλεσαν ἐξ ὀνόματος καὶ ἐκ διαταγῆς τοῦ Στρατηγοῦ
 (Νικηταρᾶ) τὰ μέλη τῆς Ἐφορείας νὰ ἀπέλθωσι πρὸς αὐτόν. Ἡ δὲ πρόσ-
 κλησις αὕτη δὲν ἐφάνη βεβαίως ἄσχετος μετὰ τὰ πρὸ μικροῦ λαβόντα χώραν
 μεταξὺ ἡμῶν καὶ τοῦ σιτιστοῦ, καὶ μάλιστα πρόσκλησις διαβιβαζομένη ὑπὸ
 ἀντιπάλων συνοδευομένων ἀπὸ διακοσίους τόσους ὀπλοφόρους. Καὶ οἱ μὲν
 ἔφοροι ἠγέρθησαν ἀμέσως καὶ παρηκολούθησαν τὴν ἐκστρατείαν ἐκείνην, ὡς
 καὶ ἐγὼ ἔπραξα, καίτοι μὴ προσκαλούμενος μήτε ἐμπεριλαμβανόμενος εἰς
 τὴν διαταγὴν τοῦ Στρατηγοῦ, νομίσας ὅμως χρέος μου ἀπαραίτητον νὰ μὴ
 ἀπομακρυνθῶ τοῦ κινδύνου τὸν ὁποῖον ἔτρεχον οἱ ἔφοροι καὶ τὸν ὁποῖον μοὶ
 ἐφαίνετο ὅτι ἐπροκάλεσα κατὰ μέγα μέρος ἐγώ, ἀντιταχθεὶς εἰς τὸν ἀγέ-
 ρωχον καὶ ἀπειλητικὸν τρόπον τοῦ ἀξιωματικοῦ τοῦ Νικηταρᾶ.

Ἀπήλθομεν λοιπὸν εἰς τὸ κατάλυμα τοῦ Στρατηγοῦ, διαβάντες διὰ
 πολλοῦ πλήθους ἐνόπλων ἀνδρῶν καὶ εὐρόντες τὸν Στρατηγὸν μεταξὺ

1. Χφ. κερτομέα.

56^β ἄλλου τοιούτου πλήθους καθήμενον, ἐμπρὸς ἔχοντα φιάλην (κέραμον, κανάτα) πλήρη οἴνου καὶ ἀκούοντα τὸν ἀγορεύοντα Γεώργιον Ἀθανασιάδην, ἓνα τῶν γραμματικῶν του, τοῦ ὁποῖου ἐπροφθάσαμεν νὰ ἀκούσωμεν τοῦτο τὸ μέρος τῆς ἀγορεύσεώς του, ὅτι δηλ. μερικοὶ λογιώτατοι εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἐνεργοῦν τὰ τοιαῦτα. | Καὶ βεβαίως ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος καθ' ὃν ἐξεφέρετο ἡ γνώμη αὕτη τοῦ γραμματικοῦ δὲν μᾶς ἔκαμε νὰ ἐννοήσωμεν ἄλλο τι, εἰμὴ ὅτι ὁ λόγος περιστρέφετο εἰς τὴν λαβοῦσαν χώραν πρὸ ὀλίγου σκηνὴν μᾶλλον παρὰ εἰς ἄλλας προηγουμένας ἐνεργείας ἐκ μέρους ἡμῶν τῶν ἐχόντων τὸ προσὸν τοῦτο. Ἀλλ' ἅμα εἰσήλθομεν εἰς τὴν αἴθουσαν, ἡ ἀγόρευσις διεκόπη, ὁ δὲ Στρατηγός, προσκαλέσας ἡμᾶς νὰ παρακαθήσωμεν πλησίον του, ἤρχισε νὰ μᾶς κηρύττῃ ὁμόνοιαν καὶ τὰ τοιαῦτα, εἰς τὰ ὁποῖα ἡμεῖς προθύμως ἀπηντήσαμεν ὅτι εἴμεθα ἐντελῶς σύμφωνοι, καὶ τότε μᾶς ἐπρότεινε νὰ ἀπέλθωμεν ὅλοι ὁμοῦ πρὸς τὸν Πρίγκιπα (Ὑψηλάντην), διὰ νὰ εἴπωμεν καὶ ἀκούσωμεν καὶ παρ' αὐτοῦ τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος. Ὅθεν, ἐγερθέντες ἅπαντες, ἐβαδίζομεν εἰς τὸ κατάλυμα τοῦ Ὑψηλάντου ἐν μέσῳ ἀπειροπληθῶν ἐνόπλων, ὅτε καθ' ὁδόν, ἐναγκαλισθεὶς ἐμὲ ὁ Νικηταρᾶς, μὲ προέτρεπε μυστικῶς τῷ λόγῳ νὰ συνεργήσω παρὰ τοῖς συμπολίταις μου, τοῖς τε ἐν τῇ Ἀκροπόλει καὶ τοῖς ἐν τῇ πόλει, ὅπως ἀποφασίσωσι καὶ δεχθῶσιν ὡς φρούραρχον ἓνα ἀξιωματικόν του, καὶ ἴσως ἐνόει τὸν εἰρημένον τζαούσην του. Ἐγὼ δέ, καίτοι προσποιούμενος ὅτι συγκατατίθεμαι εἰς τὴν πρότασίν του ταύτην, τῷ ἀπῆντων ὅτι «ἔχομεν καὶ ἡμεῖς οἱ Ἀθηναῖοι ἀξιους πολίτας, ὁποῖος ὁ Σπυρ. Πατούσας, οἵτινες δύνανται καὶ πρέπει νὰ ἐκλεχθῶσιν ὡς ἀνώτεροι φρούραρχοι τῆς Ἀκροπόλεως, δεδόσθω καὶ μὲ τὸν προτεινόμενον παρ' ὑμῶν ἀξιωματικόν». Καί, μὲ τοιούτους διαλόγους ὁδὸν | 57^α ποιοῦντες¹, κατηντήσαμεν εἰς τὸ κατάλυμα τοῦ Ὑψηλάντου, τὸ ὁποῖον ἐπλημμύρισε καὶ αὐτὸ ἀπὸ ἐνόπλους διαφόρων τόπων εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε, κατὰ τὸ λεγόμενον, δὲν ἠδύνατό τις νὰ ρίψῃ κάτω βελόνην.

Ἐνταῦθα δὴ πάλιν ἤρχισεν ἡ παράστασις σκηνῆς ἄλλης, διότι ὁ Ὑψηλάντης, ἀναλαβὼν θέσιν κατηγόρου καὶ δικαστοῦ, προσεπάθησε διὰ πολλῶν λόγων καὶ ἐπὶ πολλὰς ὥρας νὰ εὔρῃ ἀφορμὴν ὅπως καταδικάσῃ τοὺς περὶ τὸν Σαρῆν καὶ τοὺς φίλους του καὶ τὴν Ἐφορείαν. Ἀλλ' ὁ Στάμος Σεραφεῖμ

1. Στὴν ἀρχὴ τοῦ φ. 57^α ὑπάρχει ἡ ἐνδειξὴ «Σεπτέμβριος 1843», ἡ ὁποία ὁμῶς εἶναι διαγεγραμμένη. Προφανῶς πρόκειται γιὰ ὑπόλειμμα τοῦ Ἡμερολογίου τοῦ Ψύλλα.

ἀνέπτυξε κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἱκανότητα λόγου καὶ πατριωτικὸν θάρρος ἀξιόλογον, ὥστε δὲν ἔγινε χρεία συνδρομῆς ἐκ μέρους κανενὸς ἄλλου μεταξὺ τῶν παρευρεθέντων εἰς τὴν σκηνὴν ταύτην γνωρίμων πολιτῶν πρὸς διασκέδασιν τῶν κατηγοριῶν τοῦ Ὑψηλάντου. Καταλαβούσης δὲ τῆς ἐσπέρας τὴν ἀπειροπληθῆ ταύτην συνάθροισιν, ἐγώ, διατελὼν ἄσιτος δι' ὅλης τῆς ἡμέρας καὶ εἰς ἄκρον κεκμηκώς, ἔτι δὲ στενοχωρούμενος καὶ ἀπὸ ἄλλην τινὰ φυσικὴν μου ἀνάγκην, ἐξῆλθον τῆς οἰκίας ἐκείνης μετὰ βίας, συνωθῶν καὶ συνωθούμενος ὑπὸ τοῦ πλήθους, καί, ἐμβὰς εἰς τὴν πλησιεστέραν ἐκεῖ φιλικὴν οἰκίαν, τοῦ Καρόρη, ἐδείπνησα καὶ ἀνεπαύθην τὴν νύκτα ἐκείνην.

Ἐμαθον δὲ τὴν ἐπιούσαν ὅτι ὁ Ὑψηλάντης, ἀφῆσας μετὰ τὴν πολλὴν συζήτησιν τὴν αὐστηρότητά του, ἐξένισε φιλικῶς τῷ τρόπῳ τὰ μέλη τῆς Ἐφορείας, παραθεῖς τράπεζαν καὶ συνδειπνήσας μετ' αὐτῶν καὶ πείσας αὐτοὺς ὅπως πέμψωσιν ἀπὸ κοινοῦ εἰς τοὺς ἐν τῇ Ἀκροπόλει δύο πρέσβεις, οἵτινες ἔμελλον νὰ καταφέρωσι τὸν Σαρῆν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ παραδώσωσι τὴν Ἀκρόπολιν εἰς χεῖρας τοῦ Πρίγκιπα. Ἦσαν δὲ οἱ πρέσβεις οὗτοι 57^β ἐκ μὲν τοῦ Ὑψηλάντου ὁ Νικόλαος Θησεύς, παρακολουθῶν πάντοτε τὸν Πρίγκιπα, ἐκ δὲ τῆς Ἐφορείας ὁ Σπυρ. Πατούσας. Ἄλλ' ἀποτυχούσης, ὡς ἦτον ἐπόμενον, καὶ τῆς πρεσβείας ταύτης, οἱ περὶ τὸν Ὑψηλάντην ἤρχισαν νὰ λαμβάνωσι μέτρα πρὸς βιάίαν ἐκδίωξιν τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει, καὶ δὴ περιέβαλον μὲν κάπως τὸ φρούριον δι' ἐνόπλων, ἀπέστειλαν δὲ πρὸς τοὺς ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἑγγραφον ἀπειλὴν ¹ ὅτι, ἂν ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν δὲν παραδώσωσι τὸ φρούριον, αὐτοὶ μὲν οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ θέλουσι στενῶς πολιορκηθῆ, οἱ δὲ ἐν τῇ πόλει οἰκογενεῖς αὐτῶν θέλουσι πάθει πολλὰ διὰ τοῦτο. Περὶ δὲ τοῦ περιεχομένου τῆς ἀπειλητικῆς ταύτης ἐπιστολῆς πληροφορηθεὶς ἐγώ καὶ ὁ Στάμος Σεραφεῖμ καὶ ὑποπτεύοντες μήπως οἱ περὶ τὸν Σαρῆν, παροξυνθέντες ἐκ τούτου, ἀπαντήσωσι μὲ τρόπον σκληρὸν καὶ οὕτω τὰ πράγματα καταντήσωσι τῷ ὄντι εἰς ἀνεπανόρθωτόν τινα κατάστασιν καὶ ὁ ἐμφύλιος πόλεμος ἐκτραγῇ βίαιος καὶ καταστρέψῃ καὶ τὴν πόλιν καὶ ἐν γένει τὰ συμφέροντα τῆς γενικῆς πατρίδος, ἐσκέφθημεν καὶ ἀπεφασίσσαμεν μὲ κίνδυνον τῆς ζωῆς μας νὰ ἀνεβῶμεν τὴν νύκτα εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, ὅπως συμβουλευσώμεν τὸν Σαρῆν καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ νὰ ἀπαντήσωσιν εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ὑψηλάντου καὶ Νικηταῤᾳ μὲ τρόπον εὐσχημον, χωρὶς ὅμως

1. Βλ. τὸ σχετικὸ ἔγγραφο εἰς Κ α μ π ο ὗ ρ ο γ λ ο υ, *Μνημεῖα*, τ. Γ', σ. η' τοῦ παραρτήματος.

νά φαίνωνται ποσῶς ὅτι ἐνδίδουσιν εἰς τὴν παραχώρησιν τοῦ φρουρίου εἰς χεῖρας αὐτῶν.

Ἀνέβημεν λοιπὸν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν τὴν ἰδίαν ἐκείνην νύκτα, εὔρομεν τὸν Σαρῆν καὶ τὸν ἐπείσαμεν νὰ γράψῃ πρὸς τὸν Ὑψηλάντην καὶ Νικηταρᾶν ὡς ἡμεῖς ἐμέλλομεν νὰ τῷ ὑπαγορεύσωμεν. Ἔστησε δ' ἐκεῖνος ἀμυδρὸν φῶς λυχναρίου κατὰ γῆς καὶ ἤρχισε νὰ γράφῃ καθ' ὑπαγόρευσίν μας. Ἀλλ' αἴφνης βλέπομεν ἰστάμενον παρὰ τὴν θύραν τοῦ δωματίου ἐν ᾧ εὕρισκόμεθα τὸν Γεώργ. Λέκκαν (ἄλλως Δελῆ-Ρουμάνην καλούμενον), ἓνα τῶν τριῶν ἀδελφῶν Λέκκα, τοῦ ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Χαλανδρίου πεσόντος Ἀναστασίου καὶ τοῦ Δημητρίου. Οὗτος δέ, ἀφοῦ ἐπ' ὀλίγον ἠκροάσθη σιωπηλῶς τὰ πρὸς τὸν Σαρῆν ὑφ' ἡμῶν ὑπαγορευόμενα, πλησιάζει πρὸς τὸν Σαρῆν καὶ τῷ λέγει : «Δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ ἀπαντήσης εἰς αὐτοὺς τοὺς...¹, ἀλλὰ οὕτω πρέπει νὰ τοὺς γράψῃς.» Καί, στρέφων τὸ στόμιον τοῦ τουφεκίου πρὸς τὸν χάρτην, λέγει : «Ἐσύ, Πρίγκιπα, καὶ σύ, Νικήτα, νὰ ξεκουμπιστῇτε ἀπ' ἐδῶ, καὶ φρούριον ἡμεῖς δὲν σᾶς δίδομεν, διὰ νὰ τὸ ἀφήσετε νὰ τὸ πάρουν οἱ Τούρκοι, ὡς ἀφήσατε προσφάτως τὸν Ἀκροκόρινθον. Νὰ φύγετε λοιπὸν ἀμέσως αὐριον ὅθεν ἤλθατε, διότι, μὰ τὸν Θεόν, θέλει γεμίσει ἡ πόλις ἀπὸ καπέλλα (ἐννοῶν τοὺς περὶ τὸν Ὑψηλάντην εὐρωπαϊκῶς ἐνδεδυμένους).» Καὶ ὥρμησεν ἀμέσως εἰς τὴν πρὸς τὸ κατάλυμα τοῦ Ὑψηλάντου σκοπεύουσαν κανονοστειλίαν καὶ ἔδραξεν εὐθὺς τὸ ὑπέκκαυμα, διὰ νὰ πυροβολήσῃ κατ' αὐτοῦ, καὶ μάλιστα ἡδυνήθημεν, ὁ Σαρῆς καὶ ἡμεῖς καὶ ἄλλοι ἄνδρες τοῦ φρουρίου, νὰ ἀναχατίσωμεν τὴν ὀργὴν τοῦ ἀνδρὸς τούτου².

Ἀλλὰ μετὰ τρεῖς ἢ τέσσαρας ἡμέρας³ ἦλθεν ὁ Ὀδυσσεὺς Ἀνδρίτζου μετὰ τοῦ Ἰωάννου Γούρα καὶ πολλῶν συνάμα στρατιωτῶν εἰς Ἀθήνας, καὶ εἰς τούτους παρέδωκεν ὁ Σαρῆς τὸ φρούριον ὡς ἦτο, πλήρες λαφύρων καὶ
58^a τινων γυναικῶν Ὀθωμανίδων. Πρὸς τὸν Ὀδυσσεά τοῦτον, ὅστις, ἀφοῦ τὰ

1. Τὰ ἀποσιωπητικά εἶναι τοῦ χφ.

2. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Ψύλλας ἐκθέτει τὴν ἔριδιν γιὰ τὴν κατοχὴ τῆς Ἀκροπόλεως (σσ. 84 - 88) παρουσιάζει τέτοιες ὁμοιότητες (γεγονότων, εἰκόνων, φράσεων) μὲ τὸν τρόπον πού τις ἐκθέτει ἓνα στιχοῦργημα ἀνώνυμου ποιητῆ τὸ ὁποῖο δημοσιεύτηκε τὸ 1855 στὴν *Πανδώρα* (ἀρ. 129, τ. ζ', σ. 216) καὶ ἀναδημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Βλαχογιάννη στὰ *Ἀπομνημονεύματα* τοῦ Μακρυγιάννη (ἔ.δ., σσ. 82 - 83), ὥστε πρέπει νὰ θεωρηθῇ βέβαιον εἶτε ὅτι ὁ Ψύλλας εἶχε ὑπόψιν τοῦ τοῦ στιχοῦργημα, ὅταν ἔγραφε τὸ σχετικὸ μέρος τῶν *Ἀπομνημονευμάτων* του, εἶτε ὅτι καὶ τὸ στιχοῦργημα καὶ τὰ *Ἀπομνημονεύματα*, πού γράφτηκαν στὰ 1867-1869, εἶχαν κοινὴ πηγὴ. Ἡ πηγὴ αὐτὴ ἦταν ἰσως τὸ *Ἡμερολόγιον* τοῦ Ψύλλα.

3. 27 Αὐγούστου 1822.

πάντα διέθεσεν ἐνταῦθα ὡς ἤθελε καὶ ἐπεθύμει καὶ Γενικὸς Ἀρχιστράτηγος τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος αὐτοχειροτονήθη, ἐτοιμάζετο νὰ ἐκστρατεύσῃ πρὸς τὰ ἄνω μέρη τῆς Ἀνατολ. Ἑλλάδος, προσήλθομεν ἐγὼ καὶ ὁ Μιχαὴλ Μασσών, νὰ τὸν ὑποδείξωμεν ὅτι τὸ μέγα ὄφελος τὸ ὁποῖον ἤθελε παρέξει καὶ εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τὴν πατρίδα ἦτο νὰ ὑποχρεώσῃ τὰ ἐν ἡλικίᾳ τέκνα τῶν πολιτῶν νὰ συνοδεύσωσιν αὐτὸν εἰς τὴν μελετωμένην ἐκστρατείαν καὶ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν διὰ τῆς κοινῆς ἐκείνης μεθόδου στρατολογίαν ἐθελοντῶν ἐμμίσθων. Ἀλλ' ἐκεῖνος, ἀντὶ νὰ ἀκούσῃ μὲ προσοχὴν τοὺς λόγους μας, ἀπήντησεν ἐξ ἐναντίας ὅτι στράτευμα πολιτικὸν δὲν καταλαμβάνει πῶς δύναται νὰ τῷ χρησιμεύσῃ, εἶπε δὲ πρὸς ἡμᾶς νὰ προτρέψωμεν τοὺς συμπολίτας μας νὰ εἰσφέρωσι προθύμως τοὺς ὁποίους ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς στρατολογίας εἶχεν ἐπιβάλῃ φόρους καὶ αὐτὸς γνωρίζει ποῖοι εἶναι οἱ κατὰλληλοι νὰ καταταχθῶσιν ὑπὸ τὰς σημαίας του, προσθεὶς ὅτι οἱ στρατιῶταί του δὲν πρέπει νὰ γνωρίζωσιν εἰς τὸν κόσμον τοῦτον οὔτε πατέρα οὔτε μητέρα οὔτε ἀδελφούς, διὰ νὰ ἐξαρτῶνται ὅλως ἀπ' αὐτοῦ. Ὅθεν καὶ ἐξήλθομεν περίλυποι μετὰ τὴν ἀπάντησιν ταύτην, διότι ἐνομίζομεν, κρίνοντες ὡς ἐκ τοῦ ὀνόματός του (Ὀδυσσεύς), ὅτι ἤθελεν ἀσπασθῇ τὴν γνώμην μας ταύτην καὶ ἤθελε συμπαραλάβῃ εἰς τὴν ἐκστρατείαν τὰ τέκνα τῆς πατρίδος, 59^a διὰ νὰ τὰ γυμνάσῃ εἰς τὸν στρατιωτικὸν βίον καὶ εἰς τοὺς κινδύνους τοῦ πολέμου, καθ' ὃ φημιζόμενος ὡς ὁ στρατηγικώτερος τῶν τότε ὀπλαρχηγῶν. Ἀλλὰ δὲν ἀπορῶ πλέον, ἀφοῦ καὶ ἀπὸ τὸν Συνταγματάρχην Φαβιέρον ἔλαβον τὴν ἰδίαν ἀπάντησιν, ὅτε, κατὰ τὰ 1824, τῷ ἕκαμα ἀπαράλλακτόν τινα μὲ τὴν ἀνωτέρω πρότασιν.

Ε'

ΠΛΗΡΕΞΟΥΣΙΟΣ ΣΤΟ ΑΣΤΡΟΣ / ΑΙΓΙΝΑ / ΑΘΗΝΑ
(1823)

Ἐκλογή πληρεξουσίων Ἀττικῆς γιὰ τὴν Β' Ἐθνικὴ Συνέλευση καὶ μετάβασή τους στὸ Ναύπλιο.— Ἡ κατάσταση στὸ Ναύπλιο.— Ἐργασίαι τῆς ἐκεῖ Συνελεύσεως.— Μετάβαση τῆς στρατιωτικῆς μερίδος στὸ Ἀστρος καὶ συμμετοχὴ ὅλων τῶν πληρεξουσίων στὴν ἐκεῖ Συνέλευση.— Τὸ ζήτημα τῶν ἑτεροχθόνων.— Ἡ Ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος τῆς Ἐπιδαύρου.— Κακονχίαι καὶ στερήσεις.— Ὁ «Νόμος τῆς Ἐπιδαύρου».— Τὸ ἄρθρο του γιὰ τὴν ἐλευθεροτυπία.— Ἡ βασκανία.— Ὁ Ψύλλας διώκτης τῆς θρησκείας (!).— Ὁδυσσεύς καὶ Ψύλλας στὴν Τριπολιτσά.— Ὁ Ψύλλας ἀσθενὴς καὶ ἐνδεὴς στὴν Αἴγινα.— Διδάσκαλος καὶ κατόπιν δικαστὴς στὴν Ἀθήνα.

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τῶν συμβάντων τούτων ἐπροκηρύχθη συγκάλεσις Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, καὶ αὕτη ἐμελλε νὰ λάβῃ χώραν εἰς Ἀργος. Ἐνηργήθη διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὴν ἡμετέραν πόλιν ἐκλογή ὡς ἀκολουθῶς. Συνῆλθον οἱ ἐκλογεῖς τῶν χωρίων ἐν τῇ πόλει καὶ ἐντὸς τοῦ καταστήματος τῆς Ἐφορείας, καὶ ἐκεῖ ἐπροτάθη τὸ ὄνομα τοῦ Χ' Παναγῆ Ζαχαρίτζα, μετὰ δὲ τοῦτον ἐπροτάθη καὶ τὸ ὄνομά μου, ἀλλ' ἐγὼ ἀπεποιήθην νὰ δεχθῶ, εἰπὼν εἰς τοὺς ἐκλογεῖς νὰ ἐκλέξωσιν οἰκοκυραίους καὶ ὄχι λογιωτάτους, διότι ἀκούω πολλαχόθεν νὰ καταδικάζεται ἡ παροῦσα κυβερνητικὴ κατάστασις τῆς πατρίδος, ὡς διευθυνομένων τῶν πραγμάτων ἀπὸ λογιωτάτους. «Ἐκλέξατε λοιπὸν οἰκοκυραίους καί, ἂν οὗτοι ὡς ἐκ τῆς παρελθούσης ἐποχῆς ἔχωσι χρεῖαν βοηθῶν πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν σημερινῶν καθηκόντων μὲ τὰ ὅποια ἐπιφορτίζονται, τότε δότε εἰς αὐτοὺς συμβούλους, ἐκλέγοντες αὐτοὺς μεταξὺ τῶν λεγομένων λογιωτάτων.» Καὶ τὴν γνώμην μου ταύτην ἀπεδέχθησαν ἐπὶ τέλος οἱ ἐκλογεῖς καὶ μὲ ἐψήφισαν σύμβουλον¹ παρὰ τῷ Πληρεξου-
59^β σίῳ Χ' Ζαχαρίτζα | εἰς τὴν Δευτέραν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν. Ταύτην δὲ πρώτην φορὰν μοὶ ἐδόθησαν γρόσια 300 διὰ ἔξοδα ὁδοιπορικὰ καὶ εἰς διατροφὴν μου ἐκ μέρους τῆς κοινότητος. Ἄς φαντασθῇ τώρα ἕκαστος πῶς ἠδυνήθην νὰ

1. Ὁ Ψύλλας ὑπογράφει ἐν τούτοις σὲ ἀποφάσεις τῆς Συνελεύσεως σὰν πληρεξούσιος (βλ. Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, 1821-1832. Αἱ Ἐθνικαὶ Συνελεύσεις, τ. Α', Ἀθήνα 1971, σσ. 101, 111).

παρκέσω εἰς διάστημα τριῶν ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἐκ Γερμανίας ἐπανόδου μου πρὸς συντήρησίν μου καὶ τῶν δύο γυναικῶν, τῆς μητρὸς καὶ ἀδελφῆς μου, διὰ τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου τῶν ἑκατὸν ταλλήρων τὰ ὅποια ἔφερον μετ' ἐμοῦ ἐκεῖθεν καὶ ἑκατὸν γροσίων τὰ ὅποια μοὶ ἀφῆκεν ὁ Διονύσιος Πετράκης, συνάδελφός μου ἐν τῇ Πρώτῃ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἐθνικῇ Συνελεύσει, καὶ τῶν τριακοσίων τούτων γροσίων μὲ τὰ ὅποια μὲ ἐφωδίασαν ἀποστείλαντές με εἰς τὴν Δευτέραν Ἐθν. Συνέλευσιν!

Ἀπῆλθον λοιπὸν μετὰ τοῦ Χ' Ζαχαρίτζα εἰς Ἄργος, ἀλλ' εὔρομεν, φθάσαντες εἰς Ναύπλιον, δύο ἔθνικας συνελεύσεις, τὴν μὲν συγκροτουμένην ἐν Ναυπλίῳ ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν ἢ μᾶλλον ὑπὸ τὴν βίαν τοῦ στρατιωτικοῦ στοιχείου τῆς τε Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, ὅπου καὶ ἡμεῖς οἱ πληρεξούσιοι τῶν ἐπαρχιῶν τῶν δύο τούτων τμημάτων ἔπρεπε κατ' ἀνάγκην νὰ μείνωμεν, ἔνεκα τοῦ φόβου ἀπέναντι τῶν ἰσχυρῶν στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν τῶν ἐχόντων τοὺς βιασιότερους στρατιώτας, τοὺς ὁποίους ἐστρατολόγησαν πανταχόθεν μὲ τὸν τρόπον τὸν ὅποιον, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, ἐκήρυξεν ὁ Ὀδυσσεὺς Ἀνδρίτζου ὅτι ἔπρεπε νὰ στρατολογῶνται οἱ ἄξιοι νὰ φέρωσι τὸ ὄνομα τοῦ στρατιώτου καὶ διὰ τῶν ὁποίων πρῶτος ἐκεῖνος ἤνοιξε τὴν κατὰ τῆς πρώτης πολιτικῆς Κυβερνήσεως ἀντίστασιν, φανεύσας τὸν Παλάσκαν καὶ Νοῦτζον¹.

Ἄλλ' ἐν Ναυπλίῳ διαμένοντες, ἐκινδυνεύσαμεν νὰ γένωμεν θύματα τῆς ἐνσκηψάσης ἐκεῖ τότε πανώλους, ἂν δὲν ἐφεύγομεν τρέχοντες σχεδὸν εἰς τὸ χωρίον Ἄρειαν, ὅπου δὲν εὔρομεν οἰκίαν, εἰμὴ ἐν ἄθλιον κατώγειον, ἡμιστέγαστον, ἐν καιρῷ χειμῶνος, καὶ ἐδῶ διε|τρίψαμεν ἐπὶ ἓνα σχεδὸν ὁλόκληρον μῆνα, ὑποστάντες τὰς μεγαλυτέρας κακουχίας, ἐκ τῶν ὁποίων ὅμως, χάρις τῷ πανοικτίρμονι Θεῷ, οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν ἠσθένησε τότε, μολονότι ἐν τῷ αὐτῷ καλυβίῳ ἐσυνδιαιτώμεθα ὁ Ζαχαρίτζας καὶ ἐγώ, ὁ Δαμασκηνὸς Πετράκης, διδάσκαλος, καὶ ὁ Παναγ. Ποῦλος, παρακολουθοῦντές μας, καὶ τις ἐξ Εὐρυτανίας πληρεξούσιος, Ζῶτος καλούμενος. Ἐπανήλθομεν δὲ εἰς Ναύπλιον μετὰ ἓνα μῆνα καὶ κατελύσαμεν εἰς οἰκίαν τουρκικὴν, τῆς ὁποίας τὰ δωμάτια εἶχαν² ὅλα παράθυρα ἄνευ ὑέλων (τζαμίων), καὶ ἐδῶ πρῶτον

1. Βλ. Σ π. Τριχοῦπη, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἐκδ. γ', Ἀθήνα 1888, τ. Β', σ. 176.

2. Χφ. ἦσαν.

ἡσθάνθην τὸν ἑαυτὸν μου ζυμούμενον μὲ ἐλαφρόν τινα πυρετὸν καὶ τότε ἡσθάνθην τὴν ἀνάγκην ὅπως προμηθευθῶ μὲ κανέν στρῶμα, διότι ἕως τότε στρῶμα εἶχον ἓνα ἐλαφρόν τάπητα καὶ μίαν ναυτικὴν κάπαν διὰ σκέπασμα. Ἀναζητῶν λοιπὸν εἰς τὸν ἄχυρῶνα τῆς οἰκίας μήπως ἡδυνάμην νὰ εὔρω ὀλίγα ἄχυρα, διὰ νὰ μοὶ χρησιμεύσουν ὡς ὑπόστρωμα, ἄχυρα μὲν δὲν εὔρον, εὔρον ὅμως μίαν παλαιὰν σέλλαν (σάγμα) καί, ταύτην λαβὼν, ὑπέστρωσα καί, καθημέραν ἐξερχόμενος μετὰ τοῦ Πούλου εἰς γυμναστικὸν περίπατον, ἔρριπτον πέτρας μεγάλας, διὰ νὰ κινήσω ἐφίδρωσιν τινα εἰς τὸ σῶμά μου, καὶ διὰ τῶν μέσων τούτων, χάρις πάλιν τῷ πανοικτίρμονι Θεῷ, ἐσώθην ἀπὸ ἰσχυροτέραν ἄλλην ἀσθένειαν, διότι καὶ τὰ πτώματα ἀκόμη πολλῶν προσφάτως φονευμένων Ὁθωμανῶν ἔκειντο ἔρριμμένα καὶ ἄταφα εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς ρύμας τῆς πόλεως καὶ πλῆθος ἄπειρον ἀνθρώπων ἦσαν συσσωρευμένοι εἰς τὴν στενόχωρον ταύτην πόλιν τοῦ Ναυπλίου.

Τί ὅμως ἐπραττεν ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ ἡ ἐν Ναυπλίῳ Ἐθνικὴ Συνέλευσις; Τίποτε ἄλλο περὶ τούτου δὲν γνωρίζω εἰμὴ τὸ ἐξῆς: Συνεκλήθημεν δηλ. ἡμέραν ρητὴν οἱ πληρεξούσιοι τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, κατοικοῦντες σχεδὸν ὅλοι ὁμοῦ εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν οἰκίαν, νὰ παρευρεθῶμεν εἰς τὴν γενικὴν συνεδριάσιν. Ἀλλὰ, μόλις δυνηθέντες νὰ εἰσεέλθωμεν εἰς τὸν οἶκον ὅπου ἐλάμβανον χώραν αἱ συνεδριάσεις, διὰ τὸ πλῆθος τοῦ ὄχλου ὅστις περιεστοίχει αὐτόν, ἕως νὰ καταστήσωμεν εἰς τὴν αἴθουσαν τῶν συνεδριάσεων (παλαιοῦ τινος στρατώνος), εὔρομεν καθήμενον ἐν γωνίᾳ τινὶ τὸν Δημ. Ὑψηλάντην ὡς Πρόεδρον, ἠκούσαμεν δὲ καὶ τινα τῶν γραμματέων αὐτοῦ (ἴσως τὸν Φιλήμονα) ἀγορεύοντα. Μὴ δυνάμενοι ὅμως νὰ εὔρωμεν καθίσματα — ἀλλὰ καὶ ὄρθιοι νὰ στεκώμεθα ἦτον πολὺ κοπιαστικόν, διότι οἱ πλεῖστοι ἐξ ἡμῶν ἦσαν προβεβηκότες τὴν ἡλικίαν, ἐστενοχωρούμεθα δὲ καὶ ἀπὸ τὸ ἄμετρον πλῆθος ὅπερ ἐπλήρου τὴν αἴθουσαν, ἀλλ' οὐδὲ διεκρίνομεν ποῖοι μεταξὺ τούτων ἦσαν καὶ ποῖοι δὲν ἦσαν πληρεξούσιοι ἀντιπρόσωποι τῶν ἐπαρχιῶν — ὄντες δὲ ἐσωτερικῶς ἐναντίοι τῆς Συνελεύσεως ταύτης, ὡς ἐνεργηθείσης ὑπὸ τὴν στρατιωτικὴν πίεσιν, ἀπεχωρήσαμεν πάραυτα εἰς τὰ καταλύματά μας καὶ οὔτε ἐπατήσαμεν πλέον ἐκεῖ διὰ πολλὰς ἡμέρας.

Αἴφνης ὅμως παρουσιάζεται ἐνώπιόν μας εἰς τὸ δωμάτιον τῶν Ἀθηναίων, ὅπου συνεχῶς διέτριβον τὴν ἡμέραν, ἐκτὸς τοῦ Χ' Ζαχαρίτζα καὶ

έμοῦ, καὶ ὁ Ἰωάννης Λογοθέτης (Χοντροδῆμος ἄλλως καλούμενος) καὶ Ἰαννούλης Νάκος, πληρεξούσιοι τῆς ἐπαρχίας Λεβαδείας, καὶ Νικ. Βρυζάκης, τῆς ἐπαρχίας Θηβῶν, παρουσιάζεται, λέγω, ἐνώπιόν μας ὁ Σάλας, ὑπασπιστὴς τοῦ Ὑψηλάντου, καὶ μετὰ τὸν συνήθη χαιρετισμὸν λέγει ὅτι ὑπῆρξεν εὐτυχὴς νὰ μᾶς εὖρη ἐκεῖ πολλοὺς συνηθροισμένους, ὥστε νὰ μὴ ἀναγκασθῇ νὰ ἀναζητῇ ἕκαστον ἀλλαχόσε, καὶ ὅτι ἦλθε κατὰ πρῶτον πρὸς τοὺς πληρεξουσίους τῆς Ἀττικῆς, φέρων δύο ψηφίσματα τῆς Ἐθν. Συνελεύσεως πρὸς ὑπογραφὴν ἐκ μέρους ἡμῶν. | Καὶ ἀμέσως ἐξάγει ἐκ τοῦ θυλακίου τοῦ δύο ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα ἐγχειρίζει πρὸς τὸν Ζαχαρίτζαν, καὶ οὗτος τὰ παραδίδει εἰς ἐμὲ πρὸς ἀνάγνωσιν. Ἐκ δὲ τῶν ψηφισμάτων τούτων τὸ μὲν ἦτο ψήφισμα παύσεως τοῦ τότε Διοικητοῦ τῆς νήσου Νάξου, Ὑδραίου τινός, τὸ δὲ ψήφισμα ἐκτελέσεως τῆς παύσεώς του καὶ τῆς ἀποπομπῆς αὐτοῦ ἐκ τῆς νήσου ἐκ μέρους τῶν κατοίκων, ἂν δὲν ἤθελεν ὑπακούσει καὶ συμμορφωθῇ μὲ τὰς διατάξεις τοῦ ψηφίσματος. Καὶ ἐνῶ ὅλοι ἡμεῖς ἠκούσαμεν μὲ ἄκραν δυσaréσκεϊαν τὸ περιεχόμενον τῶν ἐγγράφων τούτων, οὐδεὶς ὅμως ἐτόλμησε νὰ εἴπῃ τι ἐναντίον αὐτῶν, ὥστε ἐζητήθη μελανοδοχεῖον καὶ γραφίς, διὰ νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ τὸν Ζαχαρίτζαν ἡ ὑπογραφὴ τῶν ψηφισμάτων, τὰ ὁποῖα ἔφερον τρεῖς μόνον ὑπογραφάς, τὴν τοῦ Ὑψηλάντου, τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρῶνη καὶ τὴν τοῦ Ὀδυσσεύς Ἀντρίτζου. Μελανοδοχεῖον ὅμως σχεδὸν ἄχρηστον κατενόησεν ὁ Σάλας ἐπὶ τινος ὑψηλῆς θέσεως ἐν τῷ δωματίῳ, τὸ ὁποῖον, παρασκευάσας αὐτὸς ὁ ἴδιος καὶ καταστήσας εὐχρηστον δι' ὕδατος, ἔδωκεν εἰς τὸν Ζαχαρίτζαν νὰ ὑπογράψῃ. Ἀλλ' οὗτος, προσποιηθεὶς ὅτι δὲν εὕρισκει τὰ ὀμματοῦάλιά του, ἐρευνῶν παντοῦ εἰς τοὺς κόλπους του, ἐπειδὴ βεβαίως ἐδίσταζε νὰ ὑπογράψῃ, εἶδεν ἀμέσως τὸν Σάλαν νὰ τῷ προσφέρῃ τὰ ἐδικά του ὀμματοῦάλια καὶ τότε, μὴ συλλογισθεὶς πλέον νὰ προσποιηθῇ ὅτι δὲν βλέπει καλῶς μὲ τὰ ξένα ὀμματοῦάλια, ἔλαβεν ἀνὰ χεῖρας τὴν γραφίδα καὶ ἦτον εἰς τὴν στιγμὴν νὰ ὑπογράψῃ. Ἀλλὰ τότε τῷ λέγω ἐγὼ «στῆθι» καί, πρὸς τὸν Σάλαν ἀποτεινόμενος, τῷ λέγω : «Κύριε Σάλα, οὔτε ἡ ἔλλειψις μελανοδοχείου οὔτε ἡ ἔλλειψις τῶν ὀμματοῦαλίων ἔφερε τὴν ἀναβολὴν τῆς ὑπογραφῆς τῶν ὁποίων μᾶς ἐφέρατε ἐγγράφων, ὁ δὲ κύριος τούτου λόγος εἶναι ὅτι, πρῶτον, ἡμεῖς δὲν ἐλάβομέν ποτε μέρος εἰς τὰς συνεδριάσεις τῆς Συνελεύσεως, διότι, ἅπαζ μόνον ἐλθόντες, μετὰ μεγάλης δυσκολίας ἠδυνήθημεν ἔνεκα τῆς ἀταξίας τοῦ περι-

61^a

61^b

στοιχοῦντος τὸν τόπον πλήθους νὰ πλησιάσωμεν εἰς τὴν αἴθουσαν, καὶ ἐκεῖ πάλιν οὔτε νὰ καθήσωμεν οὔτε νὰ σταθῶμεν κἄν ὄρθιοι ἤμπορέσαμεν, ἀλλὰ (καὶ) εἰς τὴν περίστασιν τῆς συζητήσεως καὶ ἀποφάσεως τῶν ψηφισμάτων τούτων οὐδὲ κατ' ἐπίνοιαν εὐρέθημεν παρόντες· δεύτερον, νομίζομεν ὅτι τὸ χρέος μας ὡς πληρεξουσίων δὲν εἶναι νὰ παύωμεν καὶ νὰ διορίζωμεν διοικητικούς ὑπαλλήλους, διότι τοῦτο εἶναι δικαίωμα τῆς Διοικήσεως, ἡμεῖς δὲ ἤλθομεν μόνον νὰ ἀναθεωρήσωμεν τὸν θεσμὸν τοῦ πολιτεύματος καί, ἐκλέξαντες τὰ μέλη τῆς νέας Κυβερνήσεως, νὰ ἀπέλθωμεν εἰς τὰ ἴδια· καὶ τρίτον, φοβούμεθα τὰς συνεπείας τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ψηφισμάτων τούτων ἐκ μέρους τῶν κατοίκων μιᾶς νήσου κατὰ διοικητικοῦ ὑπαλλήλου 'Υδραίου.»

Μόλις δὲ ἔφθασα νὰ τελειώσω τοὺς λόγους τούτους καὶ ἐνῶ ἀνέλαβεν ὁ Σάλας νὰ ἀποκριθῇ εἰς ἐμέ, ἐξώρμησεν ἀμέσως ὁ 'Ιω(άννης) Λογοθέτης μὲ τὴν μεγίστην ἀγανάκτησιν νὰ καταφέρεται κατὰ τῶν αἰτίων τῆς διαιρέσεως τοῦ ἔθνους, καταντήσαντος διὰ τοῦτο εἰς τὸν κρημνὸν τῆς ἀπωλείας. Ἀλλὰ μεταξὺ τῶν αἰτίων τούτων περιελάμβανε καὶ αὐτὸν τὸν Σάλαν, διότι ὠμίλει εἰς δεύτερον πληθυντικὸν πρόσωπον, καί, ὅτε ὁ Σάλας μόλις 62^α ἔφθασε νὰ εἴπῃ «τί πταίω ἐγώ; ἐγὼ ἀποστολὴν μόνον ἐκπληρῶ φέρων πρὸς ὑμᾶς τὰ ἔγγραφα ταῦτα», ὁ Λογοθέτης ἄρχισε νὰ πῶ λέγει: «σύ καὶ οἱ ὅμοιοι σοῦ ἐφέρατε τὸ ἔθνος εἰς τὸ χεῖλος τῆς ἀβύσσου, κουνιδόκωλοι¹», καὶ ὁ Βρυζάκης νὰ τὸν ὕβριζῃ μὲ γλώσσαν τουρκικὴν. Τότε ὁ Σάλας, ἐγερθεὶς, ἔφυγεν ἔξω τοῦ δωματίου, ἀλλ' αἱ ὕβρεις καὶ αἱ φωναὶ τὸν παρηκολούθουν καὶ ἐκεῖ καὶ καταβαίνοντα τὴν κλίμακα τοῦ οἴκου, ἕως οὗ ἔγινε τέλος ἄφαντος.

Ἐγὼ δὲ τότε, ἐκπλαγεὶς διὰ τὸ θάρρος ἢ μᾶλλον θράσος τῶν ἀνδρῶν τούτων, τοὺς ὁποίους ὁ Κοραῆς ἄλλως ὠνόμασε τουρκογέροντας² καὶ οἱ ὅποιοι πολλάκις, φαίνεται, ὑπερησπίσθησαν τὰ δίκαια τοῦ λαοῦ μὲ κίνδυνον τῆς ζωῆς των κατὰ τῆς Τουρκοκρατίας, ἐκπλαγεὶς, λέγω, διὰ τοῦτο, ἤρχισα νὰ συλλογίζωμαι περὶ τῶν συνεπειῶν τὰς ὁποίας τοιαύτη διαγωγὴ ἐκ μέρους ἡμῶν ἤθελε προκαλέσει, καὶ μάλιστα κυρίως κατ' ἐμοῦ, ὅστις

1. Κουνιδόκωλος· πιθ. κονιδόκωλος=τεμπέλης, τιποτένιος, ἄσχημος (ἀρχεῖο τοῦ Κέντρου Συντάξεως Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσης τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν).

2. Βλ. Κοραῆς: "Ἀπαντα τὰ πρωτότυπα ἔργα, ἐκδ. Γ. Βαλέτα, Ἀθήνα 1964-1965, τ. Α', σ. 1215 καὶ τ. Β', σ. 481.

πρῶτος ἔσχον τὸ θάρρος νὰ παρεμποδίσω τὴν ὑπογραφὴν τῶν ψηφισμάτων ἐκείνων, τὰ ὅποια ἠδύνατο νὰ τὰ ὀνομάσῃ τις φερμάνια καὶ τὰ ὅποια ἔφερον τὴν ὑπογραφὴν τῶν τριῶν κορυφαίων τῆς στρατιωτικῆς ἀντιπολιτεύσεως, τοῦ Ὑψηλάντου, Θεοδώρου Κολοκοτρώνη καὶ Ὀδυσσέως Ἀνδρίτζου. Παρεδόθην λοιπὸν καθ' ἑμαυτὸν (*sic*) εἰς τὴν θείαν προστασίαν καὶ ἔμενον καρadoxῶν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς σκηνῆς ἐκείνης, ὅτε, παρ' ἐλπίδα, μετὰ τριῶν ἡτεσσάρων ἡμερῶν παρέλευσιν, καλεσθεὶς ὁ παρ' ἡμῖν καὶ μεθ' ἡμῶν συνδιαιτώμενος Ζῶτος εἰς συμβούλιον συγκεκροτημένον ἀπὸ τινὰ τῶν προεξαρχόντων μελῶν τοῦ κόμματος τούτου, ἐπεφορτίσθη παρ' αὐτῶν νὰ ἀπέλθῃ εἰς Ἄστρος, ὅπου συνεκροτεῖτο ἡ ἄλλη Ἐθνικὴ Συνέλευσις, διὰ νὰ πραγματευθῇ μετὰ τῶν κορυφαίων τῆς μερίδος ἐκείνης περὶ ἐνώσεως τῶν 62^β διεστώτων. Καὶ ἐνῶ ὁ Ζῶτος ἡτοιμάζετο διὰ νὰ ἀναχωρήσῃ εἰς Ἄστρος, εὔρεθεις ἐγὼ μόνος μετ' αὐτοῦ ἐν τῷ καταλύματι, τῷ εἶπον νὰ φερθῇ εἰς τὴν ἀποστολὴν ταύτην ὡς καλὸς πατρι(ώ)της καὶ νὰ μὴ ἐπιμείνῃ πολὺ ὑποστηρίζων τὰς προτάσεις καὶ τοὺς ὅρους τῶν ἀνθρώπων παρὰ τῶν ὁποίων ἀπεστέλλετο εἰς Ἄστρος. Ἐκεῖνος δὲ τότε, οἶονεὶ ὀρκίσας με καὶ θεωρήσας πέριξ αὐτοῦ μήποτε τὸν ἀκούωσι καὶ οἱ ἄψυχοι τοῖχοι, μοὶ λέγει ἐμπιστευτικῶς: «Ἐγὼ θέλω προσπαθῆσαι νὰ ἀπαλλαγθῶμεν ἀπὸ τοὺς κηστὰς τούτους.» Τοῦτο δὲ καὶ ἐγένετο, οὐχὶ βεβαίως διὰ τῆς διπλωματικῆς ἱκανότητος τοῦ Ζώτου, ἀλλὰ διὰ τὴν κραυγὴν τῆς ἐθνικῆς γνώμης, ἥτις ἐξεφράσθη μὲ τὸν ἰσχυρότατον τρόπον ἐκ τοῦ στόματος τῶν ἄνω εἰρημένων γερόντων Λογοθέτου καὶ Βρυζάκη κ.τ.λ., τοὺς ὁποίους ὑπελάμβανον οἱ κομματάρχαι τῆς στρατιωτικῆς μερίδος ὅτι ἔμελλον νὰ τοὺς ἔχωσι κωφὰ καὶ ἄλλαλα ὅργανα τῶν σκοπῶν των.

Ἀπῆλθομεν λοιπὸν πάντες οἱ ἐν Ναυπλίῳ πληρεξούσιοι εἰς Ἄστρος, ἀλλὰ καταλύματα εὐτελῆ καὶ οἶονεὶ ἀχυρῶνες μᾶς προσδιωρίσθησαν εἰς τὸ ἀπέναντι μέρος τοῦ τμήματος ὅπου ἦν ὁ τόπος τῶν συνεδριάσεων, τὸ λαμπρὸν σχολεῖον τοῦ Καρτζιώτου, καὶ ἐντεῦθεν πάλιν ἤρχισαν νέαι διαπραγματεύσεις ἐκ μέρους τῶν ἀρχηγῶν τῆς στρατιωτικῆς μερίδος, προτεινούσης νέους ὅρους συμβιβασμοῦ μετὰ τῶν προυχόντων, τῶν πολιτικῶν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ναυτικῶν νήσων, καὶ τέλος, μὴ γενομένων δεκτῶν τῶν προτάσεων τούτων, ἀπεφασίσθη νὰ λάβωμεν μέρος εἰς τὰς συνεδριάσεις ἀπλῶς καὶ χωρὶς ὅρων.

63^α Ἀλλὰ κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς εἰς τὴν συνεδριάσιν | πρώτης ἡμῶν ἐμφανίσεως, μαθὼν ἐγὼ περὶ τοῦ ἀντικειμένου περὶ οὗ ἐπρόκειτο νὰ γένη ψήφισμα — τοῦτο δὲ ἦτον νὰ ἀποκλεισθῶσιν οἱ ξένοι¹ ἀπὸ τὰς δημοσίας θέσεις τῆς Ἑλλάδος — καὶ μελετήσας ἐνδεχομένως τὸ πρᾶγμα, μὴ ἔχων δὲ χάρτην καὶ μελάνην, ὅπως καταγράψω τὰς περὶ τούτου σκέψεις μου, λαβὼν κληματίδα καὶ ὑποκαύσας αὐτὴν εἰς κατάστασιν ἄνθρακος, ἔγραψα δι' αὐτῆς εἰς τεμάχιόν τι χάρτου ὅ,τι εἶχον ἐναντίον τοῦ ψηφίσματος. Ἐνθυμοῦμαι δὲ ὅτι, μετὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν σκέψεών μου τούτων κατὰ τοῦ ψηφίσματος ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς ἐπιούσης ἡμέρας καὶ ὅτε πρῶτον ἤδη εἰσῆλθομεν ἐντὸς τοῦ Βουλευτηρίου, ἡ Συνέλευσις ἀπεδέχθη μὲ ἐνθουσιασμόν καὶ ἔπαινον τὴν γνωμοδότησίν μου, καὶ ἔκτοτε ἤρχισα νὰ γίνωμαι γνωστότερος μεταξὺ τῶν συναδέλφων μου, τῶν πληρεξουσίων τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ στρατιωτικοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῆς εἴτε Ἀρχιστρατήγου, ὡς ἀνηγορεύθη ἐν Ἀθήναις, Ὀδυσσέως Ἀνδρίτζου.

Τοιαύτην δὲ τινὰ πρότασιν περὶ ἀποκλεισμοῦ τῶν ξένων² ἀπὸ τὰ δημόσια ὑπουργήματα δὲν ἔπαυσα νὰ προτείνωσί τινες καὶ κατὰ τὴν ἐν Ἀργεὶ Τετάρτην Ἑθνικὴν Συνέλευσιν καὶ τελευταῖον ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν Συνέλευσιν τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίου, πάντοτε ὅμως εὐρισκόμενος ἐμὲ ἐναντίον εἰς τὴν πρότασιν ταύτην. Διότι κατὰ μὲν τὴν ἐν Ἀργεὶ Συνέλευσιν, ὡς μέλος αὐτῆς, ἐξέφρασα δημοσίως τὴν γνώμην μου, ἂν καὶ δὲν ἐτέθη τότε εἰς συζήτησιν ἡ πρότασις αὕτη, διαμαρτυρηθέντος προφορικῶς, ὡς ἐλέγετο, τοῦ Κυβερνήτου κατ' αὐτῆς μέχρι παραιτήσεως, κατὰ δὲ τὴν ἐν Ἀθήναις τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίου Ἑθν. Συνέλευσιν, ἂν καὶ δὲν ἦμην μέλος αὐτῆς, πάλιν δὲν ἔπαυσα συμβουλεύων τοὺς γνωρίμους καὶ φίλους μου νὰ καταψηφίσωσιν αὐτήν.

63^β Καὶ | ὧδε σημειῶ γεγονός τι λαβὼν χώραν ἐπὶ τούτου ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ μακαρίτου Στάμου Σεραφεῖμ. Ἐνῶ δηλ. ἡ πρότασις αὕτη εἶχεν ὑποβληθῇ εἰς τὴν Συνέλευσιν³ διὰ πολλῶν καὶ διαφόρων σχεδίων ψηφισμάτων καὶ ἡ ἐπ' αὐτῶν συζήτησις καὶ ἀπόφασις ἔμελλε νὰ λάβῃ χώραν ἐντὸς δύο ἢ τριῶν ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν εὐρέθην, μίαν Κυριακὴν πρωί, ἐν τῇ εἰρη-

1. Βλ. τὴν ἐπόμενη ὑποσημείωσιν.

2. Ὑποσ. χφ.: Ξένους ἐνόουν τοὺς ἑτερόχθονας, "Ἑλληνάς τε καὶ μή.

3. Τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίου.

μένη οἰκία, ἰδοὺ καὶ ἐμβαίνει εἰς τὴν αἵθουσαν εἰς ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Πετιμεζάδων, ὁ μετὰ ταῦτα καὶ ἐσχάτως διορισθεὶς Γερουσίας μέλος, καί, κρούων τὴν σπάθην του, λέγει πρὸς τὸν Σεραφεῖμ, ἴσως δὲ καὶ πρὸς ἐμὲ ἀναφερόμενος : «Κάθεσθε λοιπὸν ἀποβεβλημένοι τῶν δημοσίων θέσεων σεῖς, οἱ ὅποιοι εἴσθε τέκνα τῆς πατρίδος καὶ ἀγωνισταί, καὶ οἱ ξένοι κατέχουσιν αὐτάς καὶ ἀπολαμβάνουσι τὰς ἐξ αὐτῶν ὠφελείας, ἀλλ' αὖριον ἢ μεθαύριον θὰ ἴδωσι πὼς κατέχουσιν ἀδίκως αὐτάς τὰς θέσεις, διότι πάντες σχεδὸν οἱ πληρεξούσιοι τῶν ἐπαρχιῶν θέλομεν ψηφίσει τὸν ἀποκλεισμόν τῶν ξένων ἀπὸ τὰ δημόσια ὑπουργήματα.» Ξένους δὲ καὶ τώρα καὶ πάντοτε δὲν ἐνόουν μόνον τοὺς ἄλλοεθνεῖς, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς ὁμογενεῖς ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν ὅσαι δὲν ἔλαβον μέρος εἰς τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας, ἢ καί, ἀφοῦ κατ' ἀρχὰς ἔλαβον μὲν μέρος εἰς αὐτόν, τὸν ἐγκατέλειψαν δὲ προώρως καὶ ὑπετάχθησαν ἐκ νέου εἰς τὸν ὀθωμανικὸν ζυγόν. Εἰς τοὺς ἀνωτέρω ὅμως λόγους τοῦ Στρατηγοῦ Πετιμεζᾶ ἀπήντησα | ἐγὼ ὥς ἐξῆς : «Εὐχαριστοῦμεν 64^α ὑμῖν, Στρατηγέ, διὰ τὰ ἀγαθὰ ὑπὲρ ἡμῶν αἰσθήματα σὰς ταῦτα, ἀλλ' ἡμεῖς νομίζομεν ὅτι δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ νομοθετηθῇ τοιοῦτον μέτρον ἀποκλεισμοῦ μήτε ἐν τῷ Συντάγματι μήτε διὰ ψηφίσματος, διότι, ἂν τοιοῦτόν τι ἦτον ἀναγκαῖον, ἦτον τότε, ὅτε ἐμέλλε νὰ ὑπάρξῃ ἐξουσία ἀπόλυτος, κυβερνώσα τὸ κράτος· ἀλλὰ τώρα, ὅτε πρόκειται νὰ κυβερνώμεθα συνταγματικῶς καὶ νὰ ἔρχεται κατ' ἔτος ἡ Βουλὴ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ἐπαρχιῶν, τοιαύτη ἀνάγκη δὲν ὑφίσταται, διότι οἱ ἀντιπρόσωποι οὗτοι θέλουν ἐπιβλέπει τὰς πράξεις τῆς ἐξουσίας καὶ θέλουν ἐξελέγχει πᾶν ἀδίκημα πραττόμενον παρ' αὐτῆς καὶ διὰ τῆς παντοδυνάμου ἀλλὰ συγχρόνως καὶ πατριωτικῆς ψήφου των θέλουν περιορίζει τὰς αὐθαιρέτους αὐτῆς πράξεις, μία τῶν ὁποίων θέλει βεβαίως θεωρεῖται καὶ ἡ ἀδικία ἥτις σήμερον γίνεται, παραμελουμένων τῶν ἀγωνιστῶν ἢ τῶν τέκνων αὐτῶν καὶ προτιμωμένων εἰς τὰ ὑπουργήματα τῶν νεηλύδων.» Καὶ ὁ μὲν ἀπλοῦς στρατιωτικὸς Πετιμεζᾶς, συναισθανθεὶς τὴν ἰσχὺν τῶν συλλογισμῶν τούτων, εἶπεν ὅτι «ἂν τὸ πρᾶγμα ἔχῃ ὥς ὑμεῖς λέγετε, καλῶς· διότι ἐγὼ, κρατῶν τὴν σπάθην ταύτην, δὲν φοβοῦμαι νὰ μοῦ τὴν ἀφαιρέσῃ κανεὶς· ἐγὼ δι' ἐσᾶς μεριμνῶ μᾶλλον». Καὶ ταῦτα μὲν (εἶπεν) ὁ Πετιμεζᾶς, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἰδοὺ καὶ εἰσέρχονται ὁ Δημ. Καλλιφρονᾶς καὶ ὁ Σταῦρος Βλάχος, ἀμφότεροι πληρεξούσιοι | Ἀττικῆς, καί, λαβόντες 64^β μέρος εἰς τὴν ἐξακολούθησιν τῆς συζητήσεως, εἶχον τὸ κατ' ἀρχὰς τὴν ἐναν-

τίαν τῆς ἐδικῆς μου γνώμην, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ μὲν Βλάχος μὲ ἐδικαίωσεν, ὁ δὲ Καλλιφρονᾶς ἐπέμεινε μέχρι τέλους εἰπὼν ὅτι «ἐν ψηφισματάκι θέλει λάβει χώραν βεβαίως»¹.

Ἄλλ' ἐπανεέλθωμεν ὅθεν ἐξέβημεν, εἰς τὴν Συνέλευσιν τοῦ Ἑλλήνων. Ὑφίστατο ἐκεῖ ἐπιτροπὴ² πρὸς ἀναθεώρησιν τοῦ Συντάγματος τῆς Ἐπιδάουρου, κατὰ τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε πρὸ πολλοῦ κατακραυγὴ τις, ὡς περιέχοντος διατάξεις καταστρεπτικὰς ἐν μέρει τῆς ἐλευθερίας τῶν πολιτῶν καὶ τοῦ δημοσίου πλούτου, τὴν δὲ κατακραυγὴν ταύτην εἶχεν ὑποθάλψαι τὸ στρατιωτικὸν μάλιστα στοιχεῖον. Καὶ μία μὲν τῶν διατάξεων τούτω(ν) ἦτον ὅτι ἔδιδε τὸ δικαίωμα εἰς τὴν Κυβέρνησιν νὰ λαμβάνῃ ἑκτακτὰ μέτρα³, ὅταν ἡ ἀνάγκη ἤθελε τὸ καλέσει, τοῦτο δὲ ἐξήγουν οἱ ὀπλαρχηγοὶ ὅτι ἀπέβλεπεν αὐτοὺς καί, ἰσχυούσης τῆς διατάξεως ταύτης, αὐτοὶ μᾶλλον τῶν ἀνδρῶν πάσης ἄλλης τάξεως ἐκινδύνευον νὰ γένωσι θύματα τῆς φιλαρχίας ἢ τοῦ φθόνου τῶν ἐν τῇ Κυβερνήσει ὀλιγαρχῶν. Δευτέρα δὲ διάταξις⁴ ὑπῆρχε τὸ νὰ δύναται ἡ Κυβέρνησις, ὁμοίως ἐν καιρῷ ἀνάγκης, νὰ ἐκποιῇ ἐθνικὰ κτήματα. Καὶ τούτου εἶχε γένει μάλιστα μία τις ἀνάλογος χρῆσις, ἐψηφίσθη⁵ δηλ. νὰ πληρώνωνται οἱ στρατιῶται τὸν μηνιαῖον μισθὸν αὐτῶν ἀπὸ ἐν στρέμμα γῆς ἐθνικῆς κατὰ μῆνα, καὶ ἐπιτροπαὶ ἐπὶ τούτῳ ἐσυστήθησαν, εἰς μίαν τῶν ὁποίων εἶχον διορισθῇ καὶ ἐγώ. Ἡ ἀντίστασις^{65α} ὅμως τῶν στρατιωτικῶν καὶ εἰς τοῦτο τὸ μέτρον ἐμπόδισε τὴν ἐκτέλεσίν του. Εἰς τὴν ἐπιτροπὴν λοιπὸν τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος, συγκειμένην ἀπὸ μέλη ἐκλελεγμένα ὑπὸ τῶν πληρεξουσίων ἐκάστου τμήματος, ἐπρόκειτο νὰ ἐκλέξωσι καὶ οἱ πληρεξούσιοι τοῦ τμήματος τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος δύο μέλη, ἦσαν δὲ ταῦτα ὁ Κ. Ζῶτος καὶ ἐγώ⁶, πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ Ὀδυσσεὺς Ἀνδρίτζου (τοῦ ὁποίου τὴν γνώμην ἐζήτουν πάντοτε οἱ τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος πληρεξούσιοι) εἶπε νὰ προσέξω μὴ ὁ Νέγρης μὲ

1. Βλ. τὸ ψήφισμα Β' τῆς Συνελεύσεως τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίου (Πρακτικά, σσ. 720-721).

2. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη ἦταν ἐπταμελής (Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, 1821-1832. Αἱ Ἐθνικαὶ Συνελεύσεις, τ. Α', σσ. 55-56, 76).

3. Προσωρινὸν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος, ἀρθρο ζβ' (Αὐτόθι, σ. 30).

4. Ἀρθρο ξδ' (Αὐτόθι).

5. Νόμος ἀρ. 14, 7 Μαΐου 1822 (Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας μέχρι τῆς ἐγκαταστάσεως τῆς βασιλείας, τ. Α', σσ. 167-168).

6. Ἔτσι ἡ ἐπιτροπὴ ἔγινε ἐνεαμελής (Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, 1821-1832. Αἱ Ἐθνικαὶ Συνελεύσεις, τ. Α', σσ. 76, 82).

γ... ¹ δελεάσῃ, ἐπειδὴ ὁ Νέγρης ἦτο καὶ μέλος καὶ Πρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς περὶ ἧς ὁ λόγος.

Ἐδῶ δὲ πάλιν ὑπέφερα πολλὰς στέρησεις καὶ κακουχίας καθ' ὅλην τὴν ἐν Ἀστρεὶ διατριβὴν μου, ἐπειδὴ, συνοικοῦντες ἐν καλυβίῳ γεωργικῷ ἄνθρωποι πλείονες τῶν τεσσάρων καὶ μὴ ἔχοντες τὸν τρόπον νὰ ἔχωμεν καθαρὰ ἐν καιρῷ ἐνδύματα, διότι οὔτε οἰκογένεια ὑπῆρχον τότε ἐκεῖ, ἀλλ' οὔτε καὶ ἄνδρες ἐπιτήδειοι εἰς τὸ ἔργον τοῦ νὰ πλύνωσι τὰ ὑποκάμισα καὶ λοιπὰ ἀσπρόρρουχά μας, ἐγὼ τοῦλάχιστον ἐκινδύνευσα νὰ γένω βορὰ τῶν φθειρῶν, ὥστε ἠναγκάσθην νὰ παραγγείλω τῇ μητρί μου εἰς Ἀθήνας διὰ τινος ἀπεσταλμένου πρὸς τὸν Ζαχαρίτζαν ὅπως οἰκονομήσῃ καὶ μοὶ στείλῃ δι' αὐτοῦ δύο - τρία ὑποκάμισα καὶ ἄλλα τόσα ἐσώβρακα, τὰ ὅποια μοῦ ἦσαν τῆς πρώτης ἀνάγκης. Ἀλλὰ καὶ ἀφοῦ, μετ' ὀλίγας ἡμέρας, ἔλαβα τὰ ἐνδύματα ταῦτα, ἔκαμε χρεῖα νὰ ὑπάγω εἰς παράμερόν τινα τόπον καὶ νὰ ἀρχίσω ἐκεῖ καθαρίζων ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν φθειρῶν καὶ τῶν κοινίδων τὸ ἐπίβλημα καὶ τὸ πανταλόνι μου καὶ οὕτω νὰ ἀλλάξω καὶ ὑποκάμισον. Πῶς ὅμως νὰ συγκοιμηθῶ πάλιν εἰς τὸ ἴδιον ἔδαφος μὲ τοὺς λοιποὺς συνοικοῦντας μου, καὶ μάλιστα γουναροφόρους; Κατέσχον λοιπὸν ὡς κλίνην μου τοιχαρίον τι δύο πήχεις ὑψηλότερον τοῦ ἔδαφους καὶ διὰ τῆς πύξεως πλατὺ, ὅπου εἰς τὰς χωρικὰς ἐκεῖνας κατοικίας ἐχρησίμευεν, ὅπως χωρίζῃ τὸ μέρος τῆς διαίτης τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τῶν ζώων. Ἐπὶ τοῦ τοιχαρίου λοιπὸν τούτου εὗρον ὅπως οὖν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τὰς φθείρας, ἀλλ' ὁ ὕπνος μου ἦτον καὶ δὲν ἦτον ὕπνος, διότι πᾶσαν στιγμὴν μοὶ ἐπῆρχετο ὁ φόβος τῆς πτώσεώς μου ἐκεῖθεν. Ἄν δὲ ἐνθυμηθῶ καὶ τὰ τῆς τροφῆς μας, αὕτη συνίστατο πάντοτε εἰς τὸ διάστημα ἐκεῖνο ἀπὸ ἐλαίας καὶ ψωμίον καὶ μαγείρευμα ἀπὸ χόρτα ἄγρια, εἰς τὰ ὅποια ὁ Ζαχαρίτζας, βράζοντα εἰς τὴν χύτραν, ἔρριπτε καὶ μίαν φούκταν ἐλαιῶν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐλαίου, διότι ἦτον Μεγάλῃ Τεσσαρακοστή, ἀλλὰ καὶ δὲν εὗρισκέ τις πούποτε τίποτε φαγώσιμον νὰ ἀγοράσῃ.

Συνετάχθη δὲ τέλος καὶ τὸ τροπολογημένον σχέδιον καὶ καθυπεβλήθη εἰς τὴν γενικὴν συνεδρίασιν τῆς Συνελεύσεως ² μετὰ παρέλευσιν καὶ συζήτησιν πολλῶν ἐβδομάδων. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἀφίχθη καὶ ὁ Μαυροκορδαῖος ἐκ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, κατὰ τὴν παραμονὴν αὐτὴν τῆς εἰς τὴν

1. Τὰ ἀποσιωπητικὰ εἶναι τοῦ χφ.

2. Στις 12 Ἀπριλίου 1823 (Αὐτόθι, τ. Α', σσ. 60, 83-84).

Συνέλευσιν εἰσαγωγῆς τοῦ σχεδίου τοῦ πολιτεύματος, καὶ οἱ κορυφαῖοι τῶν Πελοποννησίων πληρεξουσίων παρεκάλεσαν καὶ τοῦτον καὶ τὸν Κωνσταντῖνον Ζωγράφον, ἀφικθέντα καὶ αὐτὸν τότε ἐξ Ἰταλίας, ὅπου ἐσπούδαζε τὴν ἰατρικὴν, τοὺς παρεκάλεσαν νὰ συνεδριάσωσι μετὰ τῆς ἐπιτροπῆς μας, διὰ νὰ γνωμοδοτήσωσι καὶ οὗτοι ἂν καλῶς ἔχῃ τὸ πολίτευμα οὕτω τροπολογημένον. Συνήλθομεν λοιπὸν πάλιν καὶ ἐλάβομεν ὑπὸ σκέψιν τὸ σύνταγμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον, κατὰ πρότασιν τοῦ Θ. Νέγρη, ὠνομάσαμεν Νόμον τῆς Ἐπιδαύρου.

Καὶ περὶ μὲν τῶν λοιπῶν αὐτοῦ διατάξεων δὲν ἔγινε καμμία σπουδαία παρατήρησις, ἐπὶ δὲ τῶν ἀρκτικῶν αὐτοῦ διατάξεων, τῶν περὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ τύπου, ὁ Μαυροκορδάτος ἐπρότεινεν ὅτι ἦτον ἀνάγκη νὰ τεθῶσι
 66^α περιορισμοὶ τινες, διὰ νὰ μὴ καταντᾷ εἰς ἀκολασίαν ἢ ἐλευθερία τοῦ τύπου. Τότε δὲ ἐγώ, ἀσπασθεὶς τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Μαυροκορδάτου, διετύπωσα ἀμέσως τρεῖς διατάξεις περιορίζουσας τὸν τύπον¹ : πρῶτον, ὅτι δὲν εἶναι συγκεχωρημένον νὰ γράφῃ τις κατὰ τῆς θρησκείας, δεύτερον, νὰ γράφῃ κατὰ τῆς δημοσίας ἠθικῆς, καὶ τρίτον, κατὰ τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰς μὴ ἐπιστήμους αὐτῶν πράξεις. Ἄπαντες δὲ συνήνεσαν εἰς τὰς διατάξεις ταύτας, καὶ οὕτως ἔχον τὸ Σύνταγμα ἐμελλε νὰ ὑποβληθῇ τὴν ἐπιούσαν ἡμέραν εἰς τὴν γενικὴν συνεδρίαν τῶν πληρεξουσίων². Ὅτε ὅμως τὴν ἡμέραν ταύτην ἐβάδιζα πρὸς τὸν τόπον τῶν συνεδριάσεων, ἀπαντῶ καθ' ὁδὸν τὸν Γεώργιον Γλαράκην μετὰ τινος φίλου καὶ συμμαθητοῦ του, Στεφάνου Κανέλλου, μὴ ὄντας πληρεξουσίου. Εὐθὺς δὲ μοὶ λέγει ὁ Γλαράκης : «Τί ἀπεφασίσατε περὶ τύπου ; Ἐμάθομεν ὅτι ἐπροσθέσατε εἰς τὸ Σύνταγμα τοιοῦτους περιορισμούς, ὥστε ἦτον κάλλιον νὰ νομοθετήσετε λογοκρισίαν.» Ἄλλ' ἐγώ, σπεύδων νὰ προφθάσω εἰς τὴν συνεδρίαν, δὲν ἀντήλλαξα μετ' αὐτοῦ καμμίαν λέξιν. Καθ' ὁδὸν ὅμως ἐμελέτησα καθ' ἑμαυτὸν (*sic*) τοὺς λόγους τοῦ Γλαράκη, μὲ τὸν ὁποῖον ἐσυμφώνει καὶ ὁ Σ. Κανέλλος, καὶ ἤρχισα νὰ συλλογίζωμαι περὶ τῆς γενικότητος τῶν περιορισμῶν ἐκείνων καὶ τῶν συνεπειῶν αὐτῶν, ὥστε ἐσχημάτισα ἐν ἑμαυτῷ παλινωδῶν ἐναντίαν γνώμην. Παρατηρητέον δὲ ἐνταῦθα πόσον ὀλίγον ἐγνωρίζαμεν οἱ πάντες τότε τὰ συνταγματικὰ πράγματα, ὥστε οὔτε ὁ Μαυρο-

1. Πβλ. τὸν Νόμο τῆς Ἐπιδαύρου, ἀρθρο η' (Αὐτόθι, τ. Α', σ. 90).

2. Στις 13 Ἀπριλίου 1823. Αὐτόθι, τ. Α', σσ. 61, 98-103. Πβλ. καὶ Γ. Δημακοπούλου, Ἡ διοικητικὴ ὁργάνωσις κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, 1821-1827, Ἀθήνα 1966, σσ. 139-140.

κορδαῖτος οὔτε ὁ Γλαράκης ἐσκέφθησαν ἢ εἶπον ὅτι ἡ ἐλευθερία τοῦ τύπου ἢ μᾶλλον ἡ ἀκολασία αὐτοῦ περιορίζεται διὰ νόμων, πολλοῦ γε καὶ δεῖ νὰ γνωρίζωμεν ὅ,τι κατὰ τὸ 1843 ἔμαθον | παρὰ τοῦ Ἀμερικανοῦ Δόκτορος How(e) (Χάου), ὅτι δηλονότι δὲν πρέπει νὰ ψηφίζωνται ἐν τοῖς συντάγμασι τὰ φυσικὰ δίκαια τοῦ ἀνθρώπου, διότι, ἐὰν μία Συντακτικὴ Συνέλευσις δύναται νὰ κηρύξῃ ἐλεύθερον τὸν τύπον, τοῦτο δίδει τὸ δικαίωμα εἰς μίαν ἄλλην νὰ κηρύξῃ τὸ ἐναντίον, ὥστε μόνον διὰ νόμων, δυναμένων νὰ μεταβάλλωνται ἢ νὰ τροποποιῶνται ἐκάστοτε, πρέπει νὰ περιορίζεται καὶ νὰ τιμωρῇται ἡ ἀκολασία τοῦ τύπου. 66^β

Ὅτε δὲ ἦλθον εἰς τὸν τόπον τῶν συνεδριάσεων καὶ ἤρχισεν ἡ ἀνάγνωσις καὶ ψήφισις τοῦ Συντάγματος ἄρθρου (sic) πρὸς ἄρθρον, τότε ἀμέσως ἡγέρθην νὰ ζητήσω τὴν ἀπάλειψιν τῶν περιοριστικῶν ἐκείνων διατάξεων, ἀλλ' εὔρον πᾶσαν σχεδὸν τὴν ὀλομέλειαν τῶν πληρεξουσίων ἐναντίαν μου. Ἐξέθηκα τὰς σκέψεις μου περὶ τῶν συνεπειῶν τοῦ περιορισμοῦ τοῦ ἀποβλέποντος τὴν θρησκείαν, λέγων ὅτι δὲν δύναμαι νὰ γράψω κατὰ τῆς θρησκείας τῶν εἰδωλολατρῶν, τῶν Ὀθωμανῶν, τῶν Ταραηλιτῶν. «Καὶ ποῖος σὲ ἐμποδίζει;» ἐφώναξαν πολλοὶ συνάμα. «Μὲ ἐμποδίζει ἡ διάταξις.» «Ἄς προστεθῇ τότε», λέγουσι τινες, «εἰς τὴν λέξιν θρησκείας ἡ λέξις χριστιανικῆς.» «Ἀλλὰ καὶ τότε», λέγω, «θέλω νὰ γράψω κατὰ τῶν Διαμαρτυρουμένων, κατὰ τῶν Καθολικῶν καὶ ταιούτων, εὐρίσκομαι ἐμποδισμένος ἀπὸ τὴν γενικὴν λέξιν χριστιανικῆς.» Τότε προσθέτει ὁ ἐκ Κύθνου πρωτοῖερεὺς καὶ οἰκονόμος¹ | τὴν λέξιν Ἀνατολικῆς. Εἰς τὴν πρότασιν ταύτην εὐρέθην ὅπως οὖν ἐμπερδευμένος, ἀλλὰ μὲ ἦλθεν εὐθὺς εἰς τὸν νοῦν ἀνέκδοτόν τι, τὸ ὁποῖον ἐνθυμήθην, καὶ λέγω : «Καὶ ἄρα εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Χριστιανικὴν Θρησκείαν δὲν εἶναι πιθανὸν νὰ παρεισέφρυσαν καταχρήσεις, τὰς ὁποίας, ἂν ζητήσω νὰ πολεμήσω, ἔχω νὰ φοβοῦμαι τὸ ξίφος τοῦτο τοῦ Δαμοκλέους, τὴν περὶ τῆς θρησκείας διάταξιν τοῦ Συντάγματος;» Τότε (ἤρχισε) νὰ φωνάζῃ ὁ Οἰκονόμος καὶ ἄλλοι : «Μὴ βλασφημῆς! Ποῖαι καταχρήσεις εἰσέφρυσαν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν; Λέγε μίαν καὶ μόνην, νὰ ἴδωμεν.» Τότε ἐγὼ λέγω : «Ἡ βασκανία εἶναι πρᾶγμα; Δύναμαι νὰ πολεμήσω τὴν πρόληψιν ταύτην;» «Διατί ὅχι;» ἀνέκραξαν πολλοί. «Δὲν δύναμαι, σᾶς λέγω, διότι θέλω καταδικασθῇ ὡς γράφων 67^α

1. Ἀθανάσιος Χωματιανὸς (Οἰκονόμος).

κατὰ τῆς Ἀνατολικῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ὡς ὑπαρχούσης εἰς τὸ Εὐχολόγιον εὐχῆς τοῦ Μεγάλου Βασιλείου κατὰ βασκανίας.» Καὶ τότε ἀνέκραξαν σχεδὸν ἅπαντες : «Ἐμπρός, ἐμπρός! Οὗτοι (δηλ. ἐγὼ καὶ οἱ φίλοι μου) θέλουν νὰ παρατείνουν τὴν ψήφισιν τοῦ Συντάγματος διὰ λόγους πολιτικούς.» Καὶ εὐθὺς ἀνεγνώσθησαν τὰ ἄρθρα πάντα τοῦ Συντάγματος καὶ ἐψηφίσθησαν, καθὼς καὶ τὸ σύνολον αὐτοῦ.

67^β Τὸ δὲ ἀνέκδοτον τὸ ὁποῖον ἀνωτέρω ἀνέφερον ὅτι ἐνθυμήθην|κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ δισταγμοῦ μου καὶ τῆς δυσχερεστάτης θέσεως εἰς ἣν εὐρέθην, ἐρωτηθεὶς αἴφνης ἐντονώτατα ποῖαι καταχρήσεις εἰσέφρυσαν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν, εἶναι τὸ ἐξῆς : Ἐσυνήθιζαν οἱ διδάσκαλοί μας Παλαμᾶς καὶ Πύρρος νὰ περιπατῶσι περὶ τὸ ἐσπέρας ὁμοῦ μέ τινας τῶν ἀνωτέρων μαθητῶν ἕως εἰς τὴν Μονὴν Πετράκη καί, ἐντὸς αὐτῆς εἰσερχόμενοι, νὰ ξεκουράζωνται καθήμενοι εἰς τὸν πρόναον (νάρθηκα τῆς ἐκκλησίας), ἔμπροσθεν τοῦ ὁποίου ἔθαλλεν ὠραῖόν τι δένδρον πορτοκαλίου, τοῦτο δὲ τὸ δένδρον εἶδομεν αἴφνης ξηρόν, χωρὶς πρότερον νὰ φανῇ ὅτι ἔπαθέ τι καὶ ὑπέκειτο εἰς μαρασμόν. Ὅθεν ὁ διδάσκαλος Πύρρος ἠρώτησε τὸν Ἡγούμενον Διονύσιον (ἱατρὸν) πῶς ἔγινε τοῦτο εἰς τὸ ὠραῖον ἐκεῖνο δένδρον, ὁ δὲ Ἡγούμενος μειδιδόν| ἀπεκρίθη ὅτι αὐτὸς μὲν δὲν γνωρίζει τὸν λόγον τῆς ἀποξηράνσεως τοῦ δένδρου, οἱ δὲ περὶ αὐτὸν λέγουν ὅτι τὸ ἔπιασε τὸ μάτι, ὅτι δηλ. ἔπαθε ἀπὸ βασκανίαν, καὶ ἐρωτᾷ ἀμέσως τὸν Πύρρον, γελάσαντα ἐπὶ τούτῳ, ἂν ἔχεται τι ἀληθείας ἢ περὶ βασκανίας ἰδέα τοῦ λαοῦ. Ὁ δὲ Πύρρος ἀπεκρίθη ὅτι τοῦτο εἶναι ἀνόητος δεισιδαιμονία. Ὁ δὲ Ἡγούμενος «ἀλλά, διδάσκαλε,» λέγει, «πῶς ὁ Μέγας Βασίλειος συνέταξεν ἐπιτηδες εὐχὴν κατὰ βασκανίας, καὶ αὕτη εὐρίσκεται εἰς τὰ εὐχολόγια;» Τότε ὁ Πύρρος λέγει ὅτι ὁ Μέγας Βασίλειος ἔγραψε τὴν εὐχὴν ἐκείνην, διὰ νὰ κατασιγάσῃ τὴν ἐκ τῆς δεισιδαιμονίας ταύτης| ἐνοχλοῦσαν τοὺς ἀπλουστέρους ἰδέαν.

68^α

Ἄλλ' ἅς ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν Ἐθνικὴν ἐν Ἀστρεὶ Συνέλευσιν, ἥτις, ὡς εἶπον, ἐψήφισεν εἰς μίαν στιγμὴν τὸ ὀνομασθὲν Νόμος τῆς Ἐπιδιόρου σύνταγμα καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἔμελλε νὰ διαλυθῇ. Τί δὲ μανθάνω τὴν ἐπιοῦσαν τῆς ψηφίσεως ἡμέραν περὶ τῆς συζητήσεως ἥτις καὶ μόνῃ ἔλαβε χώραν ὑπ' ἐμοῦ περὶ τῆς ἀνωτέρω διατάξεως τῆς περιοριζούσης τὴν ἐλευθερίαν τοῦ τύπου ὡς πρὸς τὴν θρησκείαν ; Μανθάνω ὅτι

καλόγηρός τις, Γερμανὸς τῶνομα, ὁ μετὰ ταῦτα ἱεροκήρυξ καὶ συντάκτης τῆς *Εὐαγγελικῆς Σάλπιγγος*¹, ἀναβὰς ἐπὶ δένδρου, ἤρξατο νὰ δημοκοπῇ, κηρύττων σταυροφορίαν κατὰ τοῦ κόμματος τῶν πολιτικῶν (ἐννοεῖται τῶν ἀποκρουόντων τὸ σύστημα τῆς στρατοκρατίας), καὶ νὰ λέγῃ ὅτι θέλουσι νὰ καταστρέψωσι τὴν θρησκείαν, ὡς ἐδοκίμασε νὰ πράξῃ τοῦτο χθὲς ἐν τῇ γενικῇ συνεδριάσει τῶν πληρεξουσίων ὁ Ψύλλας. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι τὸ κήρυγμα τοῦτο ἀπετείνετο πρὸς τὸ πλῆθος τῶν ἐκεῖ συσσωρευμένων στρατιωτῶν καὶ ἄλλων ἀπλουστέρων ἀνθρώπων καὶ ἡ κατ' ἐμοῦ συκοφαντία διεδόθη ἐκεῖθεν εἰς διάφορα μέρη τῆς Πελοποννήσου καὶ ἀλλαχοῦ, ὥστε, ὅταν, διαλυθείσης τῆς Συνελεύσεως καὶ τῆς Κυβερνήσεως ἐγκαθιδρυθείσης εἰς Τρίπολιν, (ἐ)μελλον νὰ ἀπέλθω καὶ ἐγὼ ἐκεῖ μετὰ τοῦ Χατζῆ Ζαχαρίτζα, διὰ νὰ περιμείνωμεν τὴν ἐκλογὴν τοῦ βουλευτοῦ ἢ βουλευτῶν Ἀττικῆς, ἀπετρεπόμεν ἀπὸ | τὸν διδάσκαλον Νικηφόρον Παμπούκην, Πελο- 68^β ποννήσιον, νὰ ἀπέλθω εἰς Τρίπολιν, ἐπειδὴ, ἔλεγε, [ὅτι] τὸ ὄνομά μου εἶχε καταντήσῃ ἀποτρόπαιον μεταξὺ τῶν κατοίκων τῶν χωρίων τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλ' οὐχ ἦττον ἀπῆλθον εἰς Τρίπολιν, καὶ οὐδὲν κακὸν μοὶ συνέβη, καί, ὅτε ἀπηρχόμην μετὰ ταῦτα εἰς Μεσσηνίαν ὡς Ἐκτακτος Ἐπίτρ(οπ)ος ἐπὶ τοῦ Κυβερνήτου Ἰω(άννου) Καποδιστρίου, ἱερεὺς τις πρεσβύτερος, ἀπαντήσας με καθ' ὁδὸν καὶ πληροφορηθεὶς περὶ τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ διορισμοῦ μου, μὲ ἐσυγχάρη διὰ τοῦτο, λέγων ὅτι (μοῦ εἶναι) πρὸ πολλοῦ γνωστὸν τὸ ὄνομά σου καὶ ἀπὸ τὸν καιρὸν τῆς ἐν Ἀστρεὶ Ἐθν. Συνελεύσεως». Τότε ἐγὼ τὸν ἠρώτησα : «Εἶναι λοιπὸν ἐπὶ κακῶ γνωστὸν τὸ ὄνομά μου, διότι συνέβη τι ἐν τῇ Συνελεύσει ἐκείνῃ, τὸ ὁποῖον ἔφερε κακὴν ὑπόληψιν κατ' ἐμοῦ;» «Ὁχι, ἄρχοντά μου,» ἀπεκρίθη ὁ σεβάσμιος ἐκεῖνος γέρων, «δὲν ἐπιστεύσαμεν ἡμεῖς οὐδὲ πιστεύομέν ποτε εἰς τοιαύτας συκοφαντίας, γνωρίζοντες τὰς πηγὰς των. Ἄς μᾶς βλέπετε καὶ χωρικοὺς καὶ βόσκοντας πρόβατα· ἡμεῖς συλλογιζόμεθ(α) καὶ κρίνομεν ἡσύχως περὶ τῶν πραγμάτων.»

Ταύτην δὲ τὴν παρήγορον ὁμιλίαν περὶ τοῦ προσώπου μου, τὸ ὁποῖον ἡ ἀμάθεια εἴτε ἡ μοχθηρία τινῶν ἐζήτησε νὰ | ἀμαυρώσῃ, εὔρον πολὺ πρωτύ- 69^α τερα καὶ ἐν Αἰγίνῃ παρὰ τινος ἱερομονάχου Ἀγιορείτου, ὅτε, εὐθὺς μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς Συνελεύσεως καὶ τὴν ἀπὸ Τριπόλεως ἐπάνοδόν μου, διέβην

1. *Εὐαγγελικὴ Σάλπιγξ*. Σύνγραμμα περιοδικόν, θεολογικόν, ἠθικόν καὶ ἱστορικόν, Νάυπλιο - Ἀθήνα 1834-1838.

διὰ τῆς νήσου ταύτης. Συνέβη δηλ. ἐν μιᾷ Κυριακῇ, ἐπιστρέψας ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν, νὰ εὔρω ἐν τῇ οἰκίᾳ ὅπου ἐξενιζόμην τὸ βιβλίον τῶν Ἀποστόλων, καί, λαβὼν αὐτὸ ἀνὰ χεῖρας, ἀνεγίνωσκον καὶ ἐξήγουν εἰς τοὺς παρακαθημένους οἰκογενεῖς τὸ ἀνάγνωσμα τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ὅτε δὲ ἐτελείωσα, βλέπω εἰσελθόντα εἰς τὴν αἴθουσαν τὸν ἄνω εἰρημένον Ἀγιορείτην καὶ ἐρωτῶντα περὶ ἐμοῦ τίς ἦμην καὶ πῶς ὠνομαζόμην, καὶ τοῦτο μὲ πολλὴν περιέργειαν. Ὁ ἄνθρωπος φαίνεται ὅτι, ἔξω τῆς αἰθούσης εὗρεθείς, ἤκουσε καὶ τὸ ὄνομά μου προφερόμενον καὶ τοὺς ἐπὶ τῆς Ἀγίας Γραφῆς λόγους μου. Ὅτε δὲ ἤκουσεν ὅτι ὀνομάζομαι Ψύλλας καὶ πάλιν ἠρώτησε ποίαν συγγένειαν καὶ ἂν ἔχω τινὰ συγγένειαν μὲ τὸν ἐν τῇ Συνελεύσει τοῦ Ἀστρους Ψύλλαν καὶ ἤκουσεν ὅτι ἐγὼ αὐτὸς εἶμαι ἐκεῖνος, τότε, περιπτύξας με ἐγκαρδίως, ἐξεφώνησεν ὅτι ἀμέσως θέλει ἀπέλθαι εἰς Πόρον, διὰ νὰ ἀναγγείλῃ εἰς τὸν ἐν <τῇ> μονῇ τῆς νήσου ἐκείνης ἡγούμενον καὶ τοὺς ἄλλους Ἀγιορείτας ἀδελφοὺς καὶ πατέρας νὰ ἀλλάξωσιν ἰδέαν περὶ ἐμοῦ, φρονοῦντες ὅτι ἡμην ἄπιστος καὶ διώκτης τῆς θρησκείας, ἐνῶ ἐκεῖνος ἔλεγεν ὅτι δὲν ἤκουσέ ποτε ἄλλοτε τόσον εὐσεβεῖς καὶ διδακτικούς λόγους. Καὶ ταῦτα μὲν ὥς ἐν παρενθέσει.

Τί δὲ ἐπραῖα, διατρίψας ἡμέρας τινὰς ἐν Τριπόλει; Τίποτε ἄλλο, διότι καὶ σκοπὸν δὲν εἶχον νὰ πράξω τι, ἀλλ' ἀπῆλθον μηχανικῶς πῶς ἐκεῖσε, καὶ μόνον ἴσως διὰ νὰ ἴδω τὴν πρῶτην μὲν πρωτεύουσαν τῆς Πελοποννήσου, ἥδη δὲ καταστᾶσαν πρωτεύουσαν τῆς Ἑλλάδος. Ἐδῶ ὅμως ἐγνωρίσθην πλησιέστερον μὲ τὸν Ὀδυσσεά, ὡς συγκατοικήσας μετ' αὐτοῦ ἐν τῇ αὐτῇ οἰκίᾳ καὶ πολλάκις καὶ περὶ πολλῶν συνδιαλεχθεῖς μετ' αὐτοῦ. Μοὶ ἐπρότεινε δὲ ὁ ἀνὴρ αὐθόρμητος νὰ μὲ συστήσῃ πρὸς τὸν Μαυροκορδαῖον, Γενικὸν Γραμματέα διωρισμένον τότε τῆς Κυβερνήσεως, διὰ νὰ μοὶ δώσῃ ὑπηρεσίαν, ἀλλ' ἐγὼ τῷ εἶπον ὅτι γνωρίζω καὶ γνωρίζομαι ἀπὸ τὸν Μαυροκορδαῖον καὶ μόνος ἠδυνάμην νὰ τῷ ζητήσω ὑπηρεσίαν τινά, ἂν ἤθελον· δὲν θέλω ὅμως. «Καὶ τί θέλεις κάμει λοιπόν;» «Θέλω κάλλιον καὶ ἐπιθυμῶ νὰ σὲ ἀκολουθήσω ὡς γραμματεὺς σου.» «Κα(τα)λαμβάν(ω)», λέγει τότε, «τοὺς σκοπούς σας! Σεῖς θέλετε, καθὼς ἔχετε τὴν δύναμιν τοῦ κονδυλίου, νὰ λάβετε εἰς χεῖρας καὶ τὴν δύναμιν τῆς σπάθης καὶ νὰ μᾶς καταβάλετε ἡμᾶς! Ἀλλὰ συλλογίσθητε καλῶς ὅτι, ἐὰν ἡμεῖς θέλωμεν, δύνασθε νὰ προαχθῇτε εἰς τὸ στρατιωτικὸν στάδιον· ἄλλως σᾶς κάμνομ(εν) μίαν ὥραν ἀρχύ-

τερα νὰ χαθῆτε. Εἶσαι παρ. χάρ. μαζί μου εἰς ἐκστρατείαν ; Σοὶ διορίζω θέσι(ν) τινὰ νὰ τὴν φυλάξης μὲ ὀλίγους ἄνδρας καὶ ἐγὼ ἔρχομαι εἰς ἐπικουρίαν σου καὶ σὲ σῶζω, καὶ ἀναδεικνύεσαι, ὡς ἀνδραγαθήσας καὶ τηρήσας τὴν θέσιν σου ἐναντίον πολλῶν ἐχθρῶν. Ἄλλ' ὅταν δὲν θέλω, τότε σὲ ἀφήνω καὶ χάνεσαι.» «Καὶ διατί νὰ φοβῆσθε», τῷ ἀπήντησα, «ἀπὸ ἡμᾶς, οἵτινες ζητοῦμεν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν καὶ ἐμπειρίαν σας νὰ κατασταθῶμεν καὶ πολεμικοί, ὡς εἴμεθα καὶ πεπαιδευμένοι; Ἡμεῖς ὄχι μόνον δὲν θέλομεν νὰ σ(ᾶς) ρίψωμεν ἀπὸ τὴν θέσιν τὴν ὁποίαν | κατέχετε, ἀλλὰ καὶ θέλομεν σᾶς εὐγνωμονεῖ. Ἐλπίζομεν ὅμως νὰ γένωμεν καὶ ἡμεῖς ἄξιοι διάδοχοί σας, ὅταν ἔλθῃ ὁ καιρὸς μας, καὶ ὄχι ζητοῦντες τὴν πτώσιν σας μίαν ὥραν ἀρχύτερα. Τὸ δὲ νὰ θέλωμεν νὰ ἐνώσωμεν τὴν γραφίδα μετὰ τῆς σπάθης, τοῦτο εἶναι πολλὰ ὠφέλιμον διὰ τὴν πατρίδα, καί, ἂν ᾔτον εὐκόλον εἰς ὑμᾶς τοὺς στρατιωτικούς, ἔπρεπε νὰ πράξετε ὑμεῖς τοῦτο, διότι πόσον διαφορετικὸς θὰ ᾔτον ὁ Ὀδυσσεύς, φορῶν τὴν σπάθην, νὰ δύναται νὰ κινῇ καὶ τὸν κάλαμον!» Ἄλλ' εἰς μάτην αἱ σκέψεις αὗται! Ὁ ἀνὴρ οὗτος ᾔτο μᾶλλον πάντων τῶν ὁμοίων τοῦ φιλύποπτος, διότι, καὶ ἐνῷ ἐλέγοντο μετὰ ἡμῶν τὰ ἀνωτέρω, ἐκεῖνος κατεγίνετο νὰ μεταμφιεσθῇ, διὰ νὰ μὴ διακρίνεται καθ' ὁδόν, ὡς μέλλων νὰ ἀναχωρήσῃ λίαν πρὶν τὴν ἐπαύριον. φοβούμενος ἐνέδραν τινὰ ἀπὸ μέρους τῶν ἐχθρῶν του. Ἄλλ' οὐδὲ ἐκοιμᾶτο ποτε, ὡς ἐλέγετο, εἰς τὸ αὐτὸ μέρος, ἐν στρατοπέδῳ εὐρισκόμενος, διὰ νὰ μὴ γνωρίζωσι τοῦτο οἱ ἐπίβουλοί του.

70^a

Ἀναχωρήσας τέλος πάντων ἐκ Τριπόλεως καὶ διανυκτερεύσας ἐν ὑπαίθρῳ εἰς τοὺς Μύλους, ἐξύπνησα τὴν ἐπιοῦσαν μὲ πυρετὸν καί, οὕτως ἔχων, διέβην διὰ θαλάσσης εἰς Ναύπλιον καὶ ἐκεῖθεν διὰ ξηρᾶς εἰς Ἐπίδαυρον, σπεύδων νὰ ἐπανέλθω ὅσον τὸ ταχύτερον διὰ τῆς Αἰγίνης εἰς Ἀθήνας, ὅπως ἐπιτύχω τὴν ἀπαλλαγὴν μου ἀπὸ τὸν διαρκῶς βασανίζοντά με πυρετὸν διὰ τῶν περιποιήσεων τῆς μητρὸς καὶ ἀδελφῆς μου. Ἀλλά, φθάσας εἰς Αἶγιναν οὕτως ἔχων, προετράπην ἐπιμόνως ἀπὸ τὸν φίλον καὶ συμμαθητὴν μου Γεώργιον Ζωγράφον νὰ μείνω ἐν τῇ οἰκίᾳ του καὶ νὰ λάβω τὴν θεραπείαν τῆς νόσου μου παρ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, ἐξασκοῦντος καὶ τότε καὶ μετὰ ταῦτα, μέχρι τῆς σήμερον, τὸ ἐπάγγελμ(α) τοῦ ἱατροῦ, διὰ νὰ μὴ χειροτερεύσῃ, | ἔλεγε, περισσότερον ἢ ἀσθένειά μου. Μὲ ἐξένισε λοιπὸν ἀδελφικώτατα ἐν τῇ κοινῇ τῆς οἰκογενείας τῶν Ζωγράφων οἰκίᾳ[ς], μοὶ ἐχορήγησε τὰ ἀναγκαῖα

70^b

φάρμακα καὶ κατὰ τὴν τρίτην νύκτα τῆς ἐν τῇ κλίνῃ διαμονῆς μου, ὅτε ἄρχισε νὰ ρέῃ ἄφθονος ὁ ἰδρώς, μὲ ἐφωδίασε μὲ ὑποκάμισα καὶ ἐδικά του καὶ τῆς συζύγου του, διὰ νὰ ἀλλάζω τὰ ἐκ τοῦ ἰδρώτος μουσκευόμενα ἄλλα. Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ τούτῳ, εἰδοποιηθεῖσα ἐν Ἀθήναις, ἦλθε καὶ ἡ μήτηρ μου μόνη, χωρὶς τῆς ἀδελφῆς μου, νομίζουσα ὅτι ἡ ἀσθενεία μου δὲν ἤθελεν ἐπὶ πολὺ διαρκέσει καὶ ἔμελλον νὰ ἀπέλθω μετ' αὐτῆς εἰς Ἀθήνας. Καὶ τῷ ὄντι, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀπὸ τῆς εἰς Αἰγιναν ἀφίξεώς μου, χάρις εἰς τὸν εὐσπλαγχνον Κύριον καὶ εἰς τὴν ἀδελφικὴν ἐπιμέλειαν τοῦ φίλου μου Ζωγράφου ἀπηλλάγην μὲν τῆς ἀσθενείας, ἀλλ' ἐνομίσθη ἀναγκαῖον νὰ διατρίψω τρεῖς ἢ τέσσαρας ἀκόμη ἡμέρας εἰς Αἰγιναν, ἕως οὗ γένη τελειότερα ἡ ἀνάρρωσις. Τὴν τρίτην ὅμως ἡμέραν ἐπῆλθεν ὑποτροπὴ, καὶ πάλιν ἠναγκάσθην νὰ μένω εἰς τὴν κλίνην καὶ πάλιν νὰ λαμβάνω ἱατρικά, καὶ δεινότερα ἐπῆλθεν ἡ νόσος. Ἀλλὰ χάρις πάλιν τῷ πανοικτίρμονι Θεῷ ἀπηλλάγην μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἀπὸ τοῦ πυρετοῦ, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἦλθεν εἰς Αἰγιναν καὶ ἡ ἀδελφὴ μου. Δὲν ἀπέρασαν ὅμως πολλὰ καὶ ἡμέραι, καὶ ὑπέπεσα εἰς μίαν φοβερὰν διάρροϊαν καὶ ἀπ' αὐτῆς πάλιν ἀπηλλάγην μὲ πολλὴν δυσκολίαν. Τέλος ἐπῆλθε διαλείπων πυρετός, ὅστις μὲ ἐβασάνισε πλέον τοῦ ἐνὸς ἔτους. **Εὐμέναιον δὲ ἐν Αἰγίνῃ καὶ ἐξετιζόμεθα καὶ ἐτρεφόμεθα ἐγὼ, ἡ μήτηρ καὶ ἡ ἀδελφὴ μου ἐν τῇ οἰκίᾳ τῶν¹ Ζωγράφων,** εἰς τοὺς ὁποίους ὀφείλω εὐγνωμοσύνην αἰώνιον καὶ λυποῦμαι πολὺ, ὅτι δὲν ἔλαβον εὐκαιρίαν νὰ προσφέρω

71^a καὶ ἐγὼ εἰς τὴν οἰκογένειαν ταύτην κανὲν ὑλικὸν δεῖγμα τῆς εὐγνωμοσύνης μου. Καὶ ἔλαβα μὲν ποτε ἀφορμὴν τινα εἰς τοῦτο, ὅτε ὁ Γ. Ζωγράφος ἐνεπιστεύθη εἰς ἐμὲ τὴν ἀνατροφὴν καὶ ἐκπαίδευσιν ἐνὸς τῶν υἱῶν του, ἀλλὰ, δὲν γνωρίζω διὰ ποίους λόγους, τὸ παιδίον τοῦτο δὲν τὸ ἄφησαν νὰ μένῃ διὰ πολὺν καιρὸν ἐν τῇ οἰκίᾳ μου, ὅπου βεβαίως, ἂν ὅχι πολλήν, εἶχεν ὅμως τὴν ἐπίβλεψίν μου, καὶ ἴσως δὲν ἤθελε μείνει, ὡς ἔμεινεν, ὅχι πολὺ σπουδαῖος ἄνθρωπος.

Ἐν τοιαύταις δὲ περιστάσεσιν εὕρισκόμενος ἐν Αἰγίνῃ, ὅπως ἀνωτέρω ἀνέφερον, καὶ μὴ ἔχων οὐδ' ὀβολὸν εἰς τὸν κόλπον μου, ἐκτός τινων τριῶν ἢ τεσσάρων παράδων, ἐξελθὼν Κυριακὴν τινα ἐκ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἰδὼν ἔξωθεν αὐτῆς αὐγὰ εἰς πώλησιν, ἔλαβον ἀνὰ χεῖρας δύο, διὰ νὰ μοὶ χρησιμεύσωσιν ὡς πρόγευμα, ἀλλ' ἅμα ἔδωκα εἰς τὸν πωλητὴν τοὺς ἐν τῷ κόλπῳ

1. Χφ. τοῦ.

μου παράδες, μοῦ τοὺς ἐπέστρεψεν ὡς κιβδήλους (κάλπικους) καὶ μοῦ ἀφήρεσε τὰ αὐτὰ ἀπὸ τὰς χεῖρας. Κατεβυθίσθην λοιπὸν τότε εἰς ἄκραν μελαγχολίαν καί, ἐλθὼν εἰς τὴν οἰκίαν, ἔγραψα πρὸς τινὰς τῶν ἐκεῖ γνωρίμων μου νὰ μὲ δανείσωσι πέντε ἢ δέκα γρόσια, ἀλλὰ κανεῖς δὲν μὲ ἤκουσεν. Ὅθεν ἐσκέφθην νὰ γράψω πρὸς τὸν Ὀδυσσεά, εὐρισκόμενον τότε εἰς Σαλαμῖνα, διὰ νὰ τῷ ζητήσω χρηματικὴν τινα συνδρομήν, εἴτε ὡς δάνειον εἴτε ὡς βοήθημα εἰς τὴν ὁποίαν εὐρισκόμενην μεγάλην στενοχωρίαν. Ἦλπιζον δὲ ὅτι μετὰ τὰς ἐξηγήσεις ἃς ἔλαβον μετ' αὐτοῦ ἐν Τριπόλει καὶ τὸν σκοπὸν τὸν ὁποῖον τῷ εἶπον ὅτι εἶχον νὰ τὸν παρακολουθήσω ὡς γραμματεὺς του, ἤλπιζον, λέγω, ὅτι δὲν ἤθελε διστάσει νὰ μοὶ χορηγήσῃ|τὴν εὐτελεῖ αὐτὴν 71^a βοήθειαν, τὴν ὁποίαν περιώριζα εἰς γρόσια ἑκατόν. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀνταπεκρίθη εἰς τὰς ἐλπίδας μου — ἐφημίζετο εἰς ἄκρον φιλάργυρος — ἔστειλε δὲ τὴν ἐπιστολήν μου ἐκείνην πρὸς τὸν Γούραν εἰς Ἀθήνας, καὶ οὗτος, ἐπιδείξας αὐτὴν εἰς τοὺς δημογέροντας, τοὺς προέτρεψε νὰ μοὶ δώσωσιν ἐκεῖνοι βοήθειαν. Καὶ οὕτως οἱ δημογέροντες ἔστειλαν εἰς Αἶγιναν τὸν Ἡγούμενον τοῦ Ἀγί(ου) Σπυρίδωνος Μαρμαρατοῦρην, νὰ μοὶ φέρῃ δύο κοιλὰ σίτου καὶ δύο τάλληρα καὶ νὰ μὲ ἐπαναφέρῃ εἰς Ἀθήνας μετὰ τὸ πλοῖον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἦλθεν εἰς Αἶγιναν.

Ἐλθὼν λοιπὸν τότε εἰς Ἀθήνας, εὗρον τὸν Ὀδυσσεά ὅλως ἀμνημονοῦντα τοὺς λόγους καὶ τὸν σκοπὸν μου τὸν ὁποῖον τῷ ἐφανέρωσα ἐν Τριπόλει, ἐπειδὴ ἐν δημοσίᾳ τινι συνεδριάσει τῶν πολιτῶν τὴν ὁποίαν οὗτος συνεκάλεσε πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐνοικιάσεως τῶν μοναστηριακῶν εἰσοδημάτων ἐκ μέρους του, διὰ νὰ συντηρῇ ἐκεῖνος τὰ στρατεύματα καθ' ὅλας τὰς ἀνάγκας, ἀπαλλάττων, ἔλεγεν, οὕτω τοὺς πολίτας ἀπὸ τὰ βάρη τὰ ὁποῖα ἐπιπτον μέχρι τοῦδε εἰς τὴν ράχιν τοῦ λαοῦ — ἀπέτυχε δὲ τοῦ σκοποῦ του, ὡς μὴ γενομένης δεκτῆς τῆς προτάσεώς του, ἀντιστάντος εἰς τοῦτο θαρραλέως τοῦ Στάμου Σεραφεῖμ — περὶ τὸ τέλος τῆς συνεδριάσεως ἐπρότεινεν ὁ ἴδιος Ὀδυσσεύς, ὅστις ὄχι πρὸ πολλοῦ ἐνώπιον πολλῶν πολιτῶν, ἀπαντῶν εἰς τὸν Σπῦρον Χ'Γκικάκην λέγοντα περὶ ἐμοῦ ὅτι ναὶ μὲν διεκρίθη ὁ Ψύλλας ἐν τῇ Συνελεύσει, ἀλλ' εἶναι λογιώτατος, ἀπαντῶν, λέγω, εἰς αὐτόν, ἔλεγεν «ὄχι, ὄχι, κύρ Χατζῆ, δὲν εἶναι|ἀπλοῦς λογιώτατος 72^a ὁ Ψύλλας, εἶναι ἄνθρωπος τῆς δουλειᾶς», αὐτὸς λοιπὸν οὗτος ὁ Ὀδυσσεύς, ὅστις εἶχε τοιαύτην ὑπόληψιν περὶ ἐμοῦ, ἐπρότεινεν εἰς τὴν συνέλευσιν

τῶν Ἀθηναίων νὰ μὲ διορίσωσι διδάσκαλον τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων. Καὶ τὸν διορισμὸν τοῦτον εὐρέθην ἀναγκασμένος νὰ δεχθῶ ἔνεκα τῶν περιστάσεών μου τῶν οἰκονομικῶν καὶ τῆς ὑγείας μου — ἔπασχον ἀπὸ διαλείποντα πυρετὸν ἐπὶ ἓν ἔτος σχεδόν. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον καιρὸν, συστηθέντος ἐν Ἀθήναις ἐπαρχιακοῦ δικαστηρίου, διωρίσθην μέλος αὐτοῦ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ς

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΑΘΗΝΩΝ / ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ (1824-1827)

‘Ο Ψύλλας εκδότης τῆς “Εφημερίδος Ἀθηνῶν”.— Δημοσίευση ἐπιστολῆς προσβλητικῆς γιὰ τὸν Πρόεδρο τῆς Βουλῆς καὶ τὸν Ζαχαρίτσα.— Πρόταση γιὰ ἀντικατάσταση τοῦ Ψύλλα.— Φήμη ὅτι ὁ Γκούρας θὰ κατέστρεφε τὴν Ἀθήνα.— Ἡ πρώτη συνάντηση Ὀδυσσέα καὶ Stanhope.— Ὀδυσσέας καὶ Ψύλλας στὴν Ἀκρόπολη.— Ἀρθρο τοῦ Ψύλλα κατὰ τοῦ Ὀδυσσέα.— Συνομιλίες Γκούρα καὶ Ψύλλα.— Ἐκλογή πληρεξουσίων Ἀττικῆς γιὰ τὴν Γ’ Ἐθνικὴ Συνέλευση τῆς Ἐπιδαύρου.— Ὁ Ψύλλας ἀρνεῖται χρηματικὸ βοήθημα τοῦ Γκούρα.— Βελτίωση τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Ψύλλα.— Ὁ Γκούρας ἀσθενῆς στὴν Ἀκρόπολη.— Ἀμετάκλητη ἀπόφαση τοῦ Φαβιέρου νὰ ἀποσυρθῇ μὲ τὸ τακτικὸ στὰ Μέθανα.— Ἡ μάχη στὸ Χαϊδάρι (8 Αὐγούστου 1826).— Νέα ἄρνηση τοῦ Φαβιέρου νὰ παραμείνῃ στὴν Ἀττικὴ.— Ὁ Φαβιέρους καὶ ἡ εἴσοδος τοῦ Κριεζώτη στὴν Ἀκρόπολη.— Ὁ Ψύλλας στὸ Ἀμπελακί τῆς Σαλαμίνας.— Εἴσοδος 300 Ἀθηναίων ὑπὸ τοὺς Ν. Ζαχαρίτσα καὶ Γ. Καλλιφρονᾶ στὴν πολιορκουμένη Ἀκρόπολη.— Συζητήσεις καὶ προετοιμασίες γιὰ ἐνδεχόμενη κατάληψη τῆς Μουνιχίας.— Ἀποστολὴ τοῦ Ψύλλα σὲ ἀγγλικὸ πλοῖο στὸ λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ.— Ἡ ἀπόβαση στὴν Μουνιχία.— Ἡ μάχη στὸ Καμάτερό.— Διαπραγματεύσεις γιὰ τὴν ἐνῶσιν τῶν συνελέουσων τῆς Αἰγίνης καὶ τῆς Ἐομίας.— Κατάσταση τῶν πολιορκουμένων στὴν Ἀκρόπολη.— Ὑπόμνημα τοῦ Ψύλλα γιὰ τὴν ἀντικατάσταση τῆς φρουρᾶς τῆς.— Ὁ Ψύλλας καὶ ἡ ἐκλογή τῆς Ἀντικυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς.— Διανομὴ τροφίμων ἀμερικανικῆς προσελεύσεως στὴν Αἶγινα.

Καὶ πάλιν μετὰ τινα καιρόν, ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας ὁ Συνταγματάρχης Ἀγγλος Στανώπ, ἔδωρήσατο εἰς τὴν κοινότητα τῶν Ἀθηναίων τυπογραφίαν καὶ ἐζήτησε ρητῶς νὰ διευθύνω ἐγὼ ἐφημερίδα, τῆς ὁποίας καὶ τὸ πρόγραμμα καὶ τὸ γνωμικὸν «[The] publicity is the soul of [the] justice» («Ἡ παρρησία εἶναι ἡ ψυχὴ τῆς Δικαιοσύνης») ἔδωκεν ὁ ἴδιος¹. Ἀνέλαβον λοιπὸν τὴν διεύθυνσιν τῆς Ἐφημερίδος τῶν Ἀθηνῶν² καὶ διετήρησα

1. L. Stanhope, *Greece in 1823 and 1824, being a series of letters and other documents on the Greek Revolution*, νέα ἔκδοσις, Λονδίνο 1825, σσ. 167-170, 435.

2. Ἐφημερίς Ἀθηνῶν, φύλλα 1-103 καὶ 1-37, 20 Αὐγούστου 1824-15 Ἀπριλίου 1826. Βλ. καὶ Αἰκ. Κουμαριανοῦ, Ὁ Τύπος στὸν Ἀγώνα, Ἀθήνα 1971, τ. Α', σσ. ν'-ξβ' καὶ 55-287· Κ. Γ. Καζαντζῆ-Ζαμανίκοῦ, Τύπος καὶ '21. Ὁ Γ. Ψύλλας καὶ ἡ «Ἐφημερίς τῶν Ἀθηνῶν», Ἀθήνα 1971· Κ. Παπαλεξάνδρου, Φρούρια ἐλευθερίας. Ὁ ἐλληνικὸς τύπος πρὸ καὶ κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 21, Ἀθήνα 1971, σσ. 116-123· Ἱ. Κ. Μαζαράκη-Αἰνιᾶνος, Τὰ ἐλληνικά τυπογραφεῖα τοῦ Ἀγῶνος, 1821-1827, Ἀθήνα 1970 (ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ χριστουγεννιάτικο τεῦχος τῆς Νέας Ἑστίας 1970), σσ. 33-38.

αὐτὴν ἐπὶ ἓν καὶ ἥμισυ ἔτος περίπου, ὅτε, ἐκπολιορκηθέντος τοῦ Μεσολογίου, ὁ Σατράπης Κιουταχῆς ἐμελλε νὰ ἐπιπέσῃ βαρὺς κατὰ τοῦ μόνου ἀκόμῃ μένοντος ἀσύλου τῆς ἐλληνικῆς ἀνεξαρτησίας ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι, τῆς πόλεως καὶ Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν. Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ τῆς πολυχρονίου ταύτης διευθύνσεώς μου τῆς Ἐφημερίδος τῶν Ἀθηνῶν συνέβησαν δύο τινὰ οὐχὶ λόγου ἀνάξια περιστατικά, τὰ ἐξῆς.

Πρῶτον ἐστάλη ἐνταῦθα ἐπιστολὴ ἐκ Σαλαμῖνος ἀπὸ τὸν διδάσκαλον Ἰωσήφ Διστομίτην, μετὰ ταῦτα Ἐπίσκοπον Φωκίδος¹, ἐμπεριέχουσα φράσεις τινὰς τοῦ Βουλευτοῦ Ἀττικῆς Χατζῆ Ζαχαρίτζα προσβλητικὰς κατὰ τῶν Ἀθηναίων, ὡς ὑποστηρίζοντων ἐνθέρμως τὸν τότε Ἐπισκοπικὸν
72^β Ἐπίτροπον τῆς χηρευούσης Ἐπισκοπῆς Ἀθηνῶν | Νεόφυτον Μεταξᾶν, Ἐπίσκοπον Ἀταλάντης τότε, τὸν ὁποῖον τοῦτον ἄνδρα δὲν ἠύνόει ὁ Ζαχαρίτζας. Ἀνέφερε δὲ ἡ ἐπιστολὴ ὅτι διὰ τῆς φιλίας τοῦ Προέδρου τῆς Βουλῆς Πανούσου Νοταρᾶ ἐμελε νὰ περιθρίσῃ πολὺ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Ἀθηνῶν καὶ νὰ διδάξῃ τοὺς Ἀθηναίους νὰ χρεοῦν εἰς τὸ ταψί! Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἐπέδειξε δημοσίως ὁ Στάμος Σεραφεῖμ εἰς τὴν Λέσχην τῶν Ἀθηναίων² καὶ ἐπροκάλεσε τὴν συνατάθεισιν τῶν παρευρισκομένων νὰ μὲ προτρέψωσιν εἴτε νὰ μοὶ ἐπιβάλλωσιν τὴν δημοσίευσίν τῆς ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῶν Ἀθηνῶν, εἰς δὲ τὴν ἐρώτησίν μου ἂν λαμβάνωσιν ἐκεῖνοι τὴν εὐθύνην τῆς καταχωρίσεως, ἀπήντησαν καταφατικῶς. Ἐδημοσίευσά³ λοιπὸν τὴν ἐπιστολὴν καὶ μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας καλοῦμαι ἀπὸ τὸν Ἐπαρχον Μιχαὴλ Σοῦτζον εἰς τὸ Ἐπαρχεῖον. Οὗτος δέ, λαμβάνων με κατὰ μέρος, μοὶ ἐπιδεικνύει διαταγὴν⁴ τῆς Κυβερνήσεως παραγγέλλουσας εἰς αὐτὸν νὰ μὲ συλλάβῃ καὶ στείλῃ εἰς Ναύπλιον, ὅπως δώσω λόγον διὰ τὰς προσβολὰς τὰς δημοσιευθείσας ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοῦ Προέδρου τῆς Βουλῆς καὶ κατὰ τοῦ Βουλευτοῦ Ζαχαρίτζα. Ἀφοῦ δὲ μοὶ ἐπέδειξε τὴν διαταγὴν ταύτην ὁ ρηθεὶς Ἐπαρχος Μ. Σοῦτζος, μὲ ἐρωτᾷ

1. 1852-1855.

2. Βλ. Κουμαριανοῦ, ἔ.δ., τ. Α', σσ. ξ' - ξα'.

3. Ἐφημερίς Ἀθηνῶν, ἀρ. 24, 22 Νοεμβρίου 1824. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εἶναι τὸ «κατηραμένον γράμμα», ποὺ ὁ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς ἀναφέρει σὲ ἐπιστολὴν τοῦ τῆς 9 Μαρτίου 1825 πρὸς τὸν Νεόφυτο (βλ. Γριτσοπούλου, ἔ.δ., σσ. 27-29).

4. Ἐκτελεστικὸ πρὸς Ὑπουργεῖο Ἀστυνομίας, ἀρ. 1575, 10 Δεκεμβρίου 1824, καὶ Βουλευτικὸ πρὸς Ἐκτελεστικόν, ἀρ. 299, 12 Ἰανουαρίου 1825 : Κ. Κώνστας, «Ἀθηναϊκὰ τοῦ ξεσηκωμοῦ : ἐννιά ἱστορικὰ ἔγγραφα τοῦ 1824 - 1825», Ἀθηναϊκά, τεύχος 34 (1966), σσ. 2 - 3.

ἂν θέλω νὰ ὑπάγω εἰς Ναύπλιο(ν) αὐτοθελήτως καὶ χωρὶς νὰ ἀναγκασθῇ
νὰ μὲ στείλῃ διὰ τῆς βίας, καὶ ἐγὼ ἀπεκρίθην ὅτι ἀπέρχομαι μόνος, ἀλλ'
ἐξαιτοῦμαι ὀλίγων ἡμερῶν προθεσμίαν, διὰ νὰ διαθέσω τὰ τῆς οἰκίας μου
καὶ τὰ πράγματα τῆς ἐφημερίδος, καὶ εἰς τοῦτο συγκατένευσεν ὁ Ἐπαρχος,
καὶ ἐγὼ ἡτοιμαζόμεν νὰ ἐπέλθω εἰς Ναύπλιον, μολονότι καὶ τὸ δίκαιον
εἶχον ὑπὲρ ἐμαυτοῦ νὰ μὴ ὑπακούσω εἰς διαταγὴν παράνομον, ὡς ἀποσπώ-
μενος τῶν φυσικῶν μου δικαστῶν, τοῦ ἐπαρχιακοῦ ἐνταῦθα δικαστηρίου,
καὶ τὴν προστασίαν τοῦ παντοδυνάμου Στρατηγοῦ καὶ Φρουράρχου τῆς 73^a
Ἀκροπόλεως Ἰω(άννου) Γκούρα, ἂν ᾔθελα τὴν ἐπικαλεσθῶ. Μόλις ὅμως
εἶχε λήξει ἡ προθεσμία καὶ προσελθὼν εἰς τὸν Ἐπαρχον, διὰ νὰ τῷ ἀναγ-
γείλω τὴν μέλλουσαν νὰ λάβῃ χώραν τὴν ἐπιούσαν ἀποδημίαν μου, καὶ πάλιν
ἐκεῖνος, λαμβάνων με κατὰ μέρος, μὲ ἐρωτᾷ ἂν τῷ ὄντι ἀπεφάσισα νὰ ἀνα-
χωρήσω, εἰς δὲ τὴν καταφατικὴν ἀπάντησίν μου, μοὶ λέγει ὅτι ἐκεῖνος
ἠδύνατο νὰ ἀναστείλῃ ὅλως διόλου τὴν ἐκτέλεσιν τῆς κατ' ἐμοῦ διαταγῆς
τῆς Κυβερνήσεως, ἀλλὰ μὲ προτρέπει νὰ γράψω καὶ δι' αὐτοῦ ἀπευθύνω
ἀναφορὰς πρὸς τε τὸν Πρόεδρον τῆς Βουλῆς καὶ τὸν Ἀ. Μαυροκορδαῖτον,
Γενικὸν Γραμματέα τῆς Κυβερνήσεως. Ἀνέλαβα δὲ καὶ ἔγραψα τὴν πρὸς
τὸν Πρόεδρον τῆς Βουλῆς ἀναφοράν, ἀλλ' ὡχί καὶ τὴν πρὸς τὸν Μαυρο-
κορδαῖτον, μ' ὅλην τὴν ἀπὸ μέρους τοῦ Ἐπαρχοῦ ἐπιμονήν, εἰπὼν εἰς αὐτὸν
ὅτι ἀναφέρομαι μὲν εἰς τὸν Πρόεδρον τῆς Βουλῆς, διότι εἰς ταύτην ἀνετέθη
μᾶλλον ἢ φροντίς τῆς προστασίας τῶν δικαιωμάτων τοῦ πολίτου κατὰ τῶν
παρεκτροπῶν τῆς διοικήσεως, εἰς δὲ τὸν Μαυροκορδαῖτον δὲν ἔχω λόγον
τινὰ νὰ γράψω. Ἀλλὰ καὶ τὴν πρὸς τὸν Πρόεδρον τῆς Βουλῆς ἀναφοράν
μου εὔρεν ὁ Σουτζος γεγραμμένην ὅχι τόσον ἱκετευτικῶς, ὡς ἐνόμιζεν,
ἀλλὰ μὲ τρόπον ὅστις ἠδύνατο μᾶλλον νὰ ἐρεθίσῃ, διότι τῷ ὄντι ἐξέθετον
τὰ δίκαιά μου μὲ τὴν ἀνήκουσαν ἀξιοπρέπειαν καὶ ἐζήτουν ὡς πολίτης ἐλεύ-
θερος τὴν ἀκριβῆ τοῦ νόμου ἐκτέλεσιν. Καὶ τέλος εἶπον πρὸς τὸν Ἐπαρχον :
«Εἰς τὰ λατομεῖα! ¹ Πηγαίνω εἰς Ναύπλιον.» Ἀλλ' ἐκεῖνος μοὶ
εἶπεν ὅτι θέλει ἐνεργήσῃ ἐκεῖ διὰ τῶν φίλων του νὰ παύσῃ ἢ καταδίωξίς 73^b

1. Βλ. *Corpus Paroemiographorum Graecorum*, ἐκδ. E. L. Leutsch-G. Schnei-
dewin, τ. Α', Γοττίγγη 1839, σ. 398: «Εἰς λατομείας: παροιμία ἐπὶ τῶν προκρινόντων τοὺς
χείρονας τόπους ἢ τοὺς καλοὺς οἰκεῖν, ἐπὶ τῷ ἐκφυγεῖν κακὰ: ὅτι Φιλόξενος ὁ διθυραμβοποιός, μὴ ἀνεχό-
μενος τῶν Διονυσίου τοῦ τυράννου ποιημάτων ὡς φαύλων, εἰς λατομίας ᾔλθε, φαυλότατον χωρίον.» Πβλ.
καὶ αὐτόθι, τ. Β', Γοττίγγη 1851, σ. 382.

μου, ὡς καὶ ἐγένετο, κατορθώσαντος τὸ πρᾶγμα δι' ἐπερωτήσεως ἐν τῇ Βουλῇ τοῦ φίλου μου Σπυρ. Τρικούπη.

Δευτέρα καταφορὰ ἐναντίον μου ἠγέρθη, ὅτε, ἐκραγείσης τῆς ἐν Πελοποννήσῳ στάσεως κατὰ τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Γ. Κουντουριώτου, ἐδημοσίευσά τὴν στάσιν ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῶν Ἀθηνῶν¹, κατακρίνων μάλιστα αὐτήν. Εὐθὺς δὲ μετὰ τὴν δημοσίευσιν ταύτην ἐκλήθη ἐν τῷ Δημαρχεῖον, ὅπου παρεκάθητο καὶ ὁ Ἐπαρχος Σοῦτζος καὶ ὁ Νικόλαος Λογοθέτης, πρῶτον εἰς τῶν ἀρχόντων τῆς πόλεως Ἀθηνῶν, ἀλλὰ προσφάτως ἐπανελθὼν ἀπὸ τὰς Ἰονίους Νήσους, ὅπου εἶχε καταφύγει ἐν ἀρχῇ τῆς Ἐπαναστάσεως, καὶ προετράπην ἀπὸ τε τὸν Ἐπαρχον καὶ τοὺς λοιποὺς δημογέροντας νὰ μὴ διανείμω τὸ φύλλον ἐκεῖνο τῆς ἐφημερίδος, διότι, ἔλεγον, θέλει εἶναι πολὺ βλαπτικὸν εἰς τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος. Εἰς δὲ τὴν ἀπάντησίν μου ὅτι δὲν βλέπω κανένα λόγον νὰ φοβηθῶ τὴν βλάβην ταύτην, ἐξ ἐναντίας μάλιστα, κατακρίνων τὰ στασιαστικὰ ἐκεῖνα κινήματα, καὶ ἐναντίον τῶν ἀτομικῶν μου συμφερόντων (διότι τότε ἔλαβον συνδρομὰς κατὰ πρῶτον ἀπὸ τὸν Ἀνδ. Ζαῖμην καὶ ἄλλους), νομίζω ὅτι ὑπηρετῶ οὕτω τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος, καὶ ἀνταπήντησαν ὅτι ἐξωτερικῶς βλάπτονται ταῦτα, διαδιδομένης τῆς εἰδήσεως εἰς τὸν ἔξω κόσμον. «Ἀλλά», τοῖς εἶπον, «μετὰ τινὰ τρόπον χλεύης καὶ ὀργῆς συνάμα, ὅταν ἐντεῦθεν κινῶνται στρατεύματα εἰς τὴν Πελοπόννησον, διὰ νὰ πολεμήσουν τοὺς ἀντάρτας, ὅταν τὸ πρᾶγμα τοῦτο εἶναι βούκινον, ἡ Ἐφημερίς τῶν Ἀθηνῶν, ἀναφέρουσα μὲ κατάκρισιν τὸ γεγονός, θέλει γένει παραίτιος τῆς βλάβης τῶν συμφερόντων τῆς πατρίδος;» Καὶ καταστρέψας τὸ φύλλον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐκράτουν

74^a καὶ μοὶ | ἐπεδείκνυον ὥς τι πειστήριον ἐγκληματικόν, ἀπεχώρησα ἐκεῖθεν, διαμαρτυρόμενος ὅτι εἰς τοιαύτας διαταγὰς παρανόμους ὑπακοὴν δὲν ὀφείλω *². |

75^a Μετὰ³ τοῦτο, ἀλλὰ βραδύτερον, συνήχθησαν οἱ ἄρχοντες οὗτοι εἰς τὸ Ἐπαρχεῖον, συνέταξαν ἀναφορὰν πρὸς τὴν Κυβέρνησιν καὶ ἐζήτησαν νὰ διατάξῃ αὕτη ὅπως ἀρθῇ ἀπ' ἐμοῦ ἡ τυπογραφία καὶ ἡ διεύθυνσις τῆς

1. Ἀρ. 22, 15 Νοεμβρίου 1824.

2. Ὁ ἀστερίσκος ἐδῶ δηλώνει ὅτι μετὰ τὴν λέξιν «ὀφείλω» παρεμβάλλεται στὸ κείμενον τοῦ φ. 74^a προσθήκη ἀπὸ τὸ φ. 75^a («Μετὰ τοῦτο... χαλίσικος»). Βλ. καὶ τὴν ἐπόμενη ὑποσημείωσιν.

3. Μετὰ τὸ στίχο 15 τοῦ φ. 75^a ὑπάρχει ἡ ἐνδειξη «*Συνέχεια τῆς παραγράφου ἐκείνης (σελ. 142)» καὶ κατόπιν τὸ κείμενον «Μετὰ τοῦτο... χαλίσικος». Ἀριθμὸς σελίδος 142 ἔφερε προηγουμένως τὸ φ. 74^a.

ἐφημερίδος καὶ ἀνατεθῇ εἰς τὸν Νικ. Καρόρη¹. Ἡ δὲ Κυβέρνησις διέταξε² τῷ ὄντι τὸν Σοῦτζον νὰ ἐνεργήσῃ τὸν σκοπὸν τῆς ἀναφορᾶς τῶν ἀρχόντων, ἀλλ' οὗτος, μὴ τολμῶν νὰ πράξῃ τοῦτο, διότι ἡ κοινὴ γνώμη δὲν ἤθελε τὸ ἀνεχθῇ, ἔκαμε πάλιν τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν καί, ἐμπιστευτικῶς ἐπιδείξας μοι τὴν διαταγὴν, εἶπέ μοι ὅτι, ὢν φίλος μου, δὲν θέλει νὰ ἐκτελέσῃ τὴν διαταγὴν ἐκείνην — Φαναριώτης χαλίσικος³. |

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐφημερίδος. Ἐν δὲ τῇ ἀρχῇ τῆς ἐπιχειρήσεώς μου ταύτης, ὅτε μάλιστα δὲν εἶχεν ἀποχωρήσει ἀκόμη ἐντεῦθεν ὁ Συνταγματάρχης Στανώπ, συνέβη τι τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ φέρῃ ἀξιοθρήνητα κακὰ εἰς τὴν πόλιν, διότι, εὔρεθὲν τυχαίως εἶτε καὶ ἀνορυχθὲν ἀπὸ παλαιόχαρτά τινα ἐπίτηδες φυλλάδιον περιέχον φιλιππικάς τινας κατηγορίας κατὰ τοῦ τυράννου, ὅστις ὅμως δὲν κατωνομάζετο, ἐνομίσθη συντελεστικὸν εἰς τὴν ἐκτὸς τῶν πραγμάτων τῆς πόλεως εὕρισκομένην τότε φατρίαν — τὴν περὶ τὸν Ἰω(άννην) Βλάχον — νὰ ἐφαρμοσθῇ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Στρατ. Γκούρα ὡς τυράννου καὶ νὰ ἀποδοθῇ ἡ σύνταξις του καὶ ἡ εἰς τὸ κεντρικώτερον μέρος τῆς ἀγορᾶς παράρριψις του, ὅπου δῆθεν τὸ φυλλάδιον ἐκεῖνο εὔρεθῃ, νὰ ἀποδοθῇ, λέγω, εἰς τὴν ἐν τοῖς πράγμασι τότε φατρίαν, τὴν περὶ τὸν Ἀν. Πετροάκη, ἡτις τῷ ὄντι περιείχε καὶ τινες νέους λογίους, μόνους δυνατοὺς νὰ γράψωσιν εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν γλῶσσαν — τοιαύτη ἦτον ἡ γλῶσσα τοῦ φυλλαδίου. Ἐρμαιοὶ ἄρα θεωρήσαντες τὸ χαρτίον ἐκεῖνο οἱ περὶ τὸν Βλάχον, καὶ τινες ἀπλούστεροι τῶν πολιτῶν ἐμβληθέντες παρὰ τῶν κορυφαίων τοῦ κόμματος εἰς πανικὸν φόβον, πανούργως καὶ ἐπιτηδείως διαδωσάντων ὅτι ἡσυχίαν ποτὲ δὲν δύναται νὰ εὔρῃ ὁ τόπος, ἐὰν ἡ ἐναντία φατρία, ἡ καλουμένη τῶν λογιωτάτων, δὲν καταβληθῇ κατὰ

1. Χ' Ζαχαρίτζας πρὸς Βουλευτικόν, 13 Ἰανουαρίου 1825 : Κώνστας, «Ἀθηναϊκὰ τοῦ ξεσηκωμοῦ», ἔ.ἀ., σσ. 3 - 4. Πβλ. καὶ τὴν πρότασιν (Ἀπρίλιος 1825) τοῦ Γρηγορίου Δικαίου νὰ ἀνατεθῇ ἡ σύνταξις τῆς ἐφημερίδος στὸν Γεώργιο Γεννάδιο (Ἀρχεῖα Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτου, 1821-1832, ἔκδ. Ἀ. Λιγνοῦ, τ. Δ', Πειραιεὺς 1926, σσ. 336-338 καὶ Κουμαριανοῦ, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. νη').

2. Ἡ σχετικὴ διαταγὴ συνετάχθη σύμφωνα μὲ τὴν ἐπόμενην πρότασιν τοῦ Βουλευτικοῦ (Βουλευτικὸν πρὸς Ἐκτελεστικόν, ἀρ. 363, 30 Ἰανουαρίου 1825 : Κώνστας, ἔ.ἀ., σ. 4) : «... ἐπειδὴ τὸ εἰς Ἀθήνας εὕρισκόμενον πιστήριον ἐδόθη δῶρον πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τὸν Στανχώπ, ... καὶ ἐπομένως εἶναι κτῆμα τῶν Ἀθηναίων, νὰ δοθῇ διαταγὴ ἀπὸ τὴν Διοίκησιν δὲν κρίνεται εὐλογον· προβάλλεται ὅμως πρὸς τὸ Σ(εβαστὸν) Ἐκτελεστικὸν νὰ διαταχθῇ ὁ Ἐπαρχὸς τῶν Ἀθηνῶν νὰ ἐξετάσῃ τὴν κοινὴν γνώμην τῶν Ἀθηναίων, καὶ τότε νὰ παραδώσῃ τὸ πιστήριον εἰς ὅποιον τὸ κοινὸν εὐαρεστηθῇ.»

3. Ἀπὸ τοῦ τουρκ. halis : γνήσιος, ἀνόθευτος.

74^β κράτος, | παρεκινήθησαν νὰ στείλωσιν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν πρὸς τὸν Στρατηγὸν καὶ Φρούραρχον Γκούραν πρεσβείαν συγκειμένην ἀπὸ τοὺς εὐκατα-
(στα)τοτέρους μὲν ἀλλὰ καὶ ἀπλουστέρους τῶν πολιτῶν, ὅπως ζητήσωσιν
ἀπ' αὐτὸν παραδειγματικὴν τιμωρίαν κατὰ τῶν ἐνόχων τῶν σκανδάλων,
ὁποῖον καὶ τὸ προκείμενον φυλλάδιον. Διέδωσαν δὲ κατὰ τὴν πόλιν τὴν
θορυβώδη φήμην ὅτι ὁ Στρ. Γούρας, πληροφορηθεὶς τὰ περὶ τοῦ φυλλα-
δίου ἐκείνου, ὠργίσθη κατὰ τῶν κατοίκων τῆς πόλεως ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε
ἐν τῇ ὀργῇ του ἀπεφάσισε μανιακὴν ἐκδίκησιν κατ' αὐτῶν, νὰ κατέλθῃ
δηλ. εἰς τὴν πόλιν καὶ διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου νὰ κατατεφρώσῃ καὶ ἐξοντώσῃ
καὶ πόλιν καὶ πολίτας. Ταῦτα μαθὼν ἐγώ, ἀπεφάσισα, καίτοι πυρέσσων καὶ
εἰς ἄκραν ἀδυναμίαν διατελῶν ἐκ τούτου, νὰ ἀναβῶ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν
καὶ νὰ ἀποτρέψω ὅλαις δυνάμεσι τὸν Γκούραν ἀπὸ τὰ διαδιδόμενα περὶ
αὐτοῦ κινήματα. Ἀναβαίνων λοιπὸν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, ἀπῆντησα τοὺς
συνιστῶντας τὴν πρεσβείαν γέροντας καθημένους παρὰ τὴν κάτω πύλην,
ὡς κεκμηκότας. Καὶ πρῶτον προσῆλθον πρὸς τὴν μητέρα τοῦ Ὀδυσσέως,
γυναῖκα φρόνιμον καὶ νοσηρὴν, διὰ νὰ πληροφορηθῶ παρ' αὐτῆς πρῶτον
ἂν τὰ διαδοθέντα εἰς τὴν πόλιν εἶχον τὴν ἀληθείαν καὶ κατὰ πόσον, ὥστε ἐκ
τῶν πληροφοριῶν αὐτῆς νὰ κανονίσω τὴν πρὸς τὸν Γούραν διαγωγὴν μου.
Καὶ ἡ μὲν μήτηρ τοῦ Ὀδυσσέως, μολοντί δὲν ἐγνώριζε τίποτε περὶ τοῦ
πράγματος, μοὶ εἶπεν ὁμοῦς ὅτι δὲν ἐπίστευε νὰ καταντήσῃ ὁ Γούρας εἰς
τοιαῦτα κινήματα, διότι εἰς τὴν Εὐρώπην, εἶπε, σατιρίζουν καὶ βασιλεῖς καὶ
αὐτοκράτορας. |

75^α Προσῆλθον δὲ μετὰ ταῦτα πρὸς τὸν Στρατηγὸν Γούραν, τὸν ὁποῖον
εὔρον ἡλιαζόμενον ἐν ὑπαίθρῳ, καί, ἀφοῦ τῷ εἶπον πολλὰ περὶ τοῦ προκει-
μένου, ἡγέρθη καί, ἀγκαλισθεὶς με, κατέβη μετ' ἐμοῦ εἰς τὴν πόλιν καὶ ἐν
τῷ κεντρικωτέρῳ μέρει τῆς ἀγορᾶς, καθίσας με παρ' ἑαυτῷ καὶ φιλοφρονή-
σας μὲ δροσιστικόν τι ποτόν, διελέγετο φιλικώτατα μαζί μου ἐνώπιον τοῦ
πλήθους τῶν πολιτῶν καὶ στρατιωτῶν, ἀπορούντων εἰς τοιαύτην αἴφνης
ἐπελθοῦσαν γαλήνην, μετὰ τὴν ὁποίαν εἶχε διεγείρει τὸ κόμμα ἐκεῖνο φοβε-
ρὰν τρικυμίαν. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Συνταγματάρχης Στανώπ, διαβάς ἔμπροσ-
θεν ἡμῶν τυχαίως καὶ ὦν καὶ αὐτὸς πρότερον πληροφορημένος περὶ τῶν
διαδοθέντων, ὡς ἤκουσε παρ' ἐμοῦ τὸ τέλος τῆς ὑποθέσεως, ἀπορήσας καὶ
ἐπευφημήσας τὴν πρᾶξίν μου, ἀπῆλθεν*. |

Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Ὀδυσσεὺς Ἀνδρίτζου, ὅτε κατὰ πρῶτον εἰδοποιήθη 75^β
 παρὰ τοῦ Συνταγ. Στανώπ, προσφάτως ἐλθόντος εἰς Ἀθήνας, ὅτι ἔμελλε
 νὰ ἀναβῇ εἰς Ἀκρόπολιν, διὰ νὰ τῷ προσφέρῃ τοὺς χαιρετισμούς του,
 ἔκρινε καλὸν νὰ μὲ καλέσῃ ἀπὸ πρωίας εἰς τὴν ἐν Ἀκροπόλει οἰκίαν του,
 ὅπως τῷ χρησιμεύσω ὡς διερμηνεὺς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ μέλλοντος νὰ
 ἐπισκεφθῇ αὐτὸν Στανώπ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν δύο-τριῶν ἄλλων Ἀγγλων.
 Καὶ τοῦτο ἔπραξε, διότι ἐγνώριζεν ὅτι ὁ Συνταγ. ¹ Στανώπ μοὶ εἶχε γράψει
 ἐκ Μεσολογγίου ἐπιστολὴν ² ἐν ᾗ μοὶ ἐπρότεινε νὰ ἀναλάβω τὴν διεύ-
 θυνσιν ἐφημερίδος ἐν τῇ καθέδρᾳ τῆς Κυβερνήσεως, ἐκτὸς δὲ τούτου,
 ἐπειδὴ, κατὰ τὸ σχέδιον τὸ ὁποῖον τῷ ἔδωκεν ὁ Σοφιανόπουλος, ὅστις
 ἠδύνατο νὰ τῷ γένη διερμηνεὺς, οὗτος ἔμελλε νὰ παρασταθῇ εἰς τὴν σκηνὴν
 ὡς ἀπλοῦς καὶ ἀπαίδευτός τις ἱατρὸς τοῦ φρουρίου, ἐνδεδυμένος στολὴν
 Πελοποννησίου βλάχου, καὶ ἐνώπιον τῶν ξένων νὰ δώσῃ ἔκθεσιν περὶ τῆς
 καταστάσεως τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἀσθενῶν δῆθεν καὶ τετραυμα(τι)σμένων
 ἐν ταῖς μάχαις στρατιωτῶν πρὸς θαυμασμὸν τῶν ξένων. Καὶ τοῦτο μὲν κατ'
 ἀρχὰς ἔγινεν οὕτως, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα, ρίψας τὸ προσώπειον ὁ Σοφιανόπουλος,
 ἔκοψε καὶ ἔρραψε περὶ πολιτικῆς μετὰ τῶν ξένων, καὶ τέλος εἰς τὸ πρόγευμα 76^α
 τὸ ὁποῖον ἔδωκεν ὁ Ὀδυσσεὺς εἰς τοὺς ξένους ἀμέσως τὴν ἡμέραν ἐκείνην
 παρεκάθησε καὶ ὁ Σοφιανόπουλος καὶ ἐγὼ μετὰ τούτων εἰς τὸ πρόγευμα,
 ὅπου συνεφωνήθη νὰ ἐνεργήσωσιν ἀμφοτέρω. Ὁ τε Κολονέλος Στανώπ καὶ
 ὁ Ὀδυσσεὺς, νὰ συγκροτηθῇ συνέλευσις ἐν Ἀρρίστῃ, ὅπου νὰ παρευρεθῶσι
 καὶ ὁ Λόρδος Βυρὼν καὶ Μαυροκορδαῖτος μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς
 Δυτικῆς Ἑλλάδος καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ Στανώπ μετὰ τῶν τῆς Ἀνατολικῆς,
 ὅπως λάβωσιν ὑπ' ὄψιν τὴν τότε γενικὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων τῆς
 Ἑλλάδος καὶ ἐπιφέρωσι τὴν ἀναγκαίαν διόρθωσιν ἐπ' αὐτῶν. Ἦτο δὲ τότε
 ἡ Κυβέρνησις μεμερισμένη εἰς δύο, ὑπῆρχον δηλ. δύο κυβερνήσεις ἀντι-
 ποιούμεναι ἐκάστη ἐξ αὐτῶν τὴν νομιμότητα τῆς ὑπάρξεώς της ὑπὲρ
 ἑαυτῆς, ἐδρεύουσαι δὲ ἡ μὲν μία ἐξ αὐτῶν ἐν Τριπόλει, ἡ δὲ ἄλλη ἐν
 Κρανιδίῳ.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν περιγράφονται λεπτομερέστερον ἐν τῇ γενικῇ ἱστορίᾳ
 τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἐγὼ δὲ μόνον ἐν παρόδῳ ἀναφέρω καὶ

1. Χφ. Στρατ.

2. Stanhope, ἑ.ἀ., σ. 64. Ἡ ἐπιστολὴ εἶναι τῆς 2 Ἰανουαρίου 1824 (ν.ῆ.).

μόνον ἐπιψαύω ἀπλῶς τὸ γεγονός, διὰ νὰ εἶπω τί συνέβη μετὰ τὴν πρώτην ταύτην συνδιάλεξιν τοῦ Ἑγγλοῦ Στανῶπ καὶ τοῦ Ὀδυσσέως ὡς πρὸς τὴν πρὸς ἐμὲ ὑπόληψιν τοῦ Ὀδυσσέως κατὰ τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἡμέραν τῆς πρώτης αὐτοῦ συνεντεύξεως. Ἀφοῦ δηλ. μετὰ τὸ πρόγευμα ἀπεχώρησαν εἰς τὴν πόλιν οἱ περὶ τὸν Στανῶπ καὶ ἀφοῦ ἐπλησίαζεν ἡ ἐσπέρα, καὶ ἐγώ, ἀποχαιρετῶν τὸν Ὀδυσσέα, ἤμην ἕτοιμος νὰ κατέλθω εἰς τὴν οἰκίαν μου, ἐκεῖνος μοὶ λέγει νὰ μείνω παρ' αὐτῷ τὴν ἐσπέραν καὶ τὴν νύκτα, διότι ἤμην ἀκόμη ἀναγκαῖος. Καὶ οὕτως, ἀφοῦ ἔφθασε τὸ μεσονύκτιον, παρετέθη|
76^β πάλιν τράπεζα*, μετὰ τὴν σύνταξιν ἐπιστολῶν διαφόρων πρὸς τε τὸν Λόρδον Βυρών, Μαυροκορδαῖτον καὶ λοιποὺς σημαντικοὺς ὀπλαρχηγοὺς τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος ἐκ μέρους τοῦ Ὀδυσσέως, τοῦ καὶ ὑπαγορεύοντος αὐτάς, τοῦ δὲ Σοφianoπούλου καὶ ἐμοῦ γραφόντων. Καὶ ἐν τῷ δείπνῳ τούτῳ δὲν παρεκάθησεν ἄλλος, παρὰ τὸν Ὀδυσσέα, Σοφianoπόυλον καὶ ἐμέ, ὅτε, περὶ τὸ τέλος τοῦ γεύματος, ὁ Ὀδυσσεὺς ἀποτείνει πρὸς ἡμᾶς αἴφνης τὴν ἐρώτησιν τί στοχαζόμεθα ἡμεῖς καὶ ὁ κόσμος περὶ αὐτοῦ. Καὶ ἐγὼ μὲν δὲν ἀπεκρίθην εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην καθόλου, ὁ δὲ Σοφianoπόυλος τῷ λέγει ὅτι εἶναι μέγας ἀνὴρ, μέγας στρατηγός, ἄριστος πολίτης καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἄλλ' ἐκεῖνος ἠρνεῖτο πάντα ταῦτα καὶ τέλος λέγει ὅτι ὁμοιάζει μὲ ἰχθύν, ὅστις, ἔρπων ἐν τῷ βυθῷ τῆς θαλάσσης, ἀναπνέδ' κάποτε ὑπεράνω τῆς ἐπιφανείας αὐτῆς καὶ ἐξαφνίζει τὸν κόσμον. «Τοιοῦτος εἶσαι καὶ σύ, Σοφianoπόυλε», λέγει, «ὁ δὲ Ψύλλας εἶναι καὶ αὐτὸς τοιοῦτος ἰχθύς, ἀλλὰ τὰς ἀναπνέδῃσεις του τὰς κάμνει πρὸς τὰ κάτω καὶ ὄχι πρὸς τὰ ἄνω.» Ὅτε δὲ ἐγὼ ἡτοιμαζόμεν νὰ ζητήσω ἐξήγησιν περὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τὸν ὅποιον μοὶ ἀπέδωκε, διακόψας με ἀμέσως, μᾶς λέγει : «Ὅ,τι καὶ ἂν εἶναι ἕκαστος ἐξ ὑμῶν ἃς εἶναι· τοῦτο ὅμως ζητῶ ἀπ' ἀμφοτέρους ὑμᾶς, νὰ ἐνεργήσετε, ὥστε ὁ Ἑγγλος αὐτὸς νὰ πεισθῇ νὰ μένη παρ' ἡμῖν ἐν Ἀθήναις.» Καὶ οὕτως ἐτελείωσε καὶ αὐτὴ ἡ νυκτερινὴ σκηνὴ ἐν τῇ Ἀκροπόλει.

Ἀλλὰ καὶ ὅταν ἐφρουρεῖτο αἰχμάλωτος ἐν τῷ ἐνετικῷ τῆς Ἀκροπόλεως
77^α πύργῳ, μὲ ἀνεζήτησεν, ὡς ἤκουσα παρὰ τοῦ τότε φρουροῦντος Ἰω(άννου) Μαμούρη, ὅστις μοὶ ἔδωκε καὶ τὴν ἄδειαν νὰ προσέλθω πρὸς αὐτόν. Δὲν ἔκρινα ὅμως καλὸν νὰ κινδυνεύσω κατὰ τὴν ἐκεῖ ἀνάβασίν μου, οὐσαν πολλὰ δύσκολον, ὑπώπτευα δὲ κάπως καὶ αὐτὸν τὸν αἰχμάλωτον, κατὰ τοῦ ὁποίου

ἔγραψα ἄρθρον ¹ σφοδρότατον, ὅτε συνεμάχησε μὲ τοὺς Τούρκους κατὰ τῆς πατρίδος του.

“Ὅτε δέ, κινδυνεύοντος τοῦ Μεσολογγίου, πολὺς ἐγένετο λόγος περὶ σχεδίου τινὸς σκοπὸν ἔχοντος τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Δουκὸς τοῦ Ὁρλεάνς εἰς Βασιλέα τῆς Ἑλλάδος καὶ ὁ Στρατηγὸς Ρόσχος (Roche) ἐν Ναυπλίῳ διένειμε δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ δῶρα εἰς πολλοὺς τῶν βουλευτῶν καὶ ἄλλων γνωρίμων ἐκεῖ Ἑλλήνων, ὡς καὶ εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις Στρατηγὸν Γούραν, τὸν ὁποῖον ὁ Σοφιανόπουλος δὲν ἄφηνεν οὐδὲ στιγμὴν ἀδίδακτον περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἀνωτέρω σχεδίου, ὑπεγράφη δὲ ἀφ’ ἐτέρου μέρους ἢ πρὸς τὴν Ἀγγλίαν περὶ ἀποκλειστικῆς προστασίας ἀναφορὰ ² ἀπὸ πολλοὺς τῶν διακεκριμένων τῆς Ἑλλάδος προσώπων, προεκηρύχθη ³ δὲ ταυτοχρόνως καὶ ἡ συγκάλεσις τῆς Τρίτης Ἑθν. Συνελεύσεως ἐν Ἐπιδαύρῳ, ὁ Στρατηγὸς Γούρας μὲ προσεκάλεσε πολλάκις νύκτωρ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καί, ἔχων πλησίον του τὸν Σοφιανόπουλον, ἔρριπτεν εἰς μέσον τὰ διάφορα ζητήματα τῆς ἡμέρας, προκαλῶν συζητήσιν ἐπ’ αὐτῶν μεταξὺ ἐμοῦ καὶ τοῦ Σοφιανοπούλου. | Ἐννοεῖται δὲ ὅτι τὸ κυριώτερον τῶν ζητημάτων τού-

77^β

των ἦτον ἡ ζητηθεῖσα ἀγγλικὴ προστασία. Καὶ ἀφοῦ πολλάκις ἤκουσε τοὺς λόγους τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἄλλου ἐξ ἡμῶν καὶ ἀφοῦ ὁ Σοφιανόπουλος ἀπεπειράθη ἰδιαιτέρως νὰ μὲ ἀποτρέψῃ τοῦ νὰ συνηγορῶ ὑπὲρ τῆς ἀγγλικῆς προστασίας, ὁ Γούρας ἐπὶ τέλους μοὶ λέγει: «Ἀκούσον, γερο - Ψύλλα· ἂν πρόκειται νὰ προτιμήσω μεταξὺ Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας, ἐγὼ εἶμαι ἕτοιμος νὰ ἀποθάνω Γάλλος.» Εἰς ταῦτα δὲ ἐγὼ ἀπήντησα ὅτι, ἐὰν πρόκειται νὰ χάσωμεν τὴν ἀνεξαρτησίαν μας, τότε «ὁ σῶζων σῶζου».

Καὶ ἐνταῦθα ἐτελείωσαν πλέον αἱ νυκτεριναὶ συνεδριάσεις ἐν τῇ Ἀκροπόλει, καὶ ἡ ἐκλογή τῶν πληρεξουσίων τῆς Ἀττικῆς ἐνηργήθη, ἐκλεχθέντος ἐμοῦ καὶ τοῦ Ἰω(άννου) Βλάχου ⁴. Ἄλλ’ ἐγὼ, θεωρῶν τὴν ἀδελφὴν μου βαρέως ἔχουσαν καὶ σχεδὸν οὔσαν ἐν τῷ θνήσκειν, μὴ ἔχων δὲ τινα ἄλλον στενὸν συγγενῇ νὰ γένῃ προστάτης καὶ παρήγορος τῆς γηραιᾶς καὶ εἰς ἄκρον τε-

1. Ἐφημερίς Ἀθηνῶν, ἀρ. 37, 21 Ἰανουαρίου 1825.

2. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Διονυσίου Ρώμα, ἐκδ. Δ. Καμπούρογλου, τ. Α’, Ἀθήνα 1901, σσ. 592-603.

3. Βλ. τὴν σχετικὴν προκήρυξιν (25 Σεπτεμβρίου 1825) εἰς Ἀ. Μάμουκα, Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος, τ. Δ’, Πειραιεὺς 1839, σσ. 36-37.

4. Κατὰ τὸν Σοῦρμελῆ, ἑ.ἀ., σ. 141, ἡ ἐκλογή ἐγένετο στίς 17 Ἰανουαρίου 1826.

78^α θλιμμένης μητρός μου, οὐδ' εἰς τὴν συνεδρίασιν τῆς ἐκλογῆς παρευρέθην καί, ἐκλεχθείς, παρητήθην πρὸς τὴν Δημογεροντίαν, ἥτις μὲ ἐπεφόρτισε νὰ ἐκλέξω ἐγὼ τὸν ἀντικαταστάτην μου εἰς τὴν Ἑθν. Συνέλευσιν. Ἄλλ' ἐγὼ, ἀποφυγὼν νὰ ἐκλέξω ὁ ἴδιος τὸ πρόσωπον, ὑπέδειξα | μόνον ὡς κατάλληλον τὸν Στάμον Σεραφεῖμ καὶ ἄφησα τὴν Δημογεροντίαν νὰ ἐνεργήσῃ, ἂν ᾔθελε, τὸν διορισμόν ¹ του.

Ἀπερχομένων ² δὲ τέλος τῶν πληρεξουσίων εἰς Ἐπίδαυρον καὶ μετὰ τούτων καὶ αὐτοῦ τοῦ Στρατηγοῦ Γούρα, ὡς ἀντιπροσώπου ἐκ μέρους τοῦ στρατοῦ, βλέπω ἐνώπιόν μου ἐν τῇ κατοικίᾳ μου ἓνα τῶν πιστῶν δορυφόρων τοῦ Γούρα ³, Μπαλαούρα ὀνόματι, καὶ μοῦ ἐπιδίδει ἐπιστολίδιον ἐκ Πειραιῶς τοῦ Στρατηγοῦ Γούρα, τὸ ὁποῖον ἀφοῦ ἀνέγνωσα, εἶδον τὸν Μπαλαούραν νὰ ἐκβάλῃ ἐκ τοῦ θυλακίου του ἐν κομπόδεμα περιέχον χρυσίον καὶ θέλοντα νὰ μοὶ τὸ ἐγχειρίσῃ. Ἴδου δὲ αὐτολεξεῖ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς, αὐτογράφου :

Ἀδελφὲ γερο - Ψύλλα.

Ἐπειδὴ ὁ Χριστὸς λέγει ὅποιος ἔχει ψωμί καὶ τρώγει νὰ δίδῃ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ ἐπειδὴ ἐγὼ ἔχω ψωμί καὶ τρώγω, διὰ τοῦτο σοῦ στέλλω 25 φλωρία, διὰ νὰ ἔχῃς καὶ σὺ ψωμί νὰ τρώγῃς.

Ὁ ἀδελφός σου

Γερο - Γούρας

Υ.Γ. Νὰ ἔλθῃς εἰς τὴν Συνέλευσιν.

78^β Ἐν δὲ τῷ μεταξύ τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἐπιστολῆς ταύτης καὶ τῆς προσφοράς τοῦ στρατιώτου τὴν ὁποίαν ἡτοιμάζετο νὰ μοὶ κάμῃ, διαλογισμὸς ἀνέβη εἰς τὸν νοῦν μου ἂν πρέπη νὰ δεχθῶ τὸ δῶρον τοῦ Γούρα, τὸ ὁποῖον ᾔθελε μὲ ταπεινώσει ἐνώπιον τῶν συμπολιτῶν μου καὶ ἐμοῦ αὐτοῦ· ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου μέρους | νὰ ἀποβάλω τὸ δῶρον ἐνδὸς τυράννου (τοιούτος ἐνομίζετο παρὰ πάντων) ἔτρεχα ὅχι μικρὸν κίνδυνον· ἀλλὰ τέλος, ἐναποθέσας πρὸς στιγμὴν τὸ δῶρον εἰς χεῖρας τοῦ στρατιώτου, ἔγραψα τὴν ἐξῆς ἀπάντησιν πρὸς τὸν Γούραν :

1. Πράγματι ὁ Σεραφεῖμ διωρίστηκε πληρεξούσιος (πβλ. Μάμουκα, ἔ.ἀ., τ. Δ', σ. 53).

2. Τέλη Μαρτίου 1826.

3. Χφ. Γούκα.

Γέροντα,

Σὲ εὐχαριστῶ πολὺ διὰ τὴν καλοκαγαθίαν σου πρὸς ἐμέ, ὡς πρὸς τὴν συνδρομὴν τὴν ὁποίαν ἐνόμισες καλὸν νὰ μοὶ κάμης. Ἐπειδ(ὴ) ὅμως καὶ ἐγὼ πρὸς τὸ παρὸν ἔχω ὀλίγον ψωμί καὶ τρώγω, παρακαλῶ νὰ λάβῃς ὀπίσω τὴν συνδρομὴν ταύτην καὶ νὰ τὴν φυλάττῃς καί, ὅταν λάβω ἀνάγκην, ἐγὼ θέλω σὲ παρακαλέσω νὰ μοὶ τὴν δώσης.

Ὁ ἀδελφός σου

Γ. Ψύλλας

Υ.Γ. Εἰς τὴν Συνέλευσιν δὲν δύναμαι νὰ ἔλθω διὰ τὰς περιστάσεις τῆς οἰκογενείας μου.

Ἀλλὰ καὶ πάλιν, περὶ τὸ ἐσπέρας τῆς ἰδίας ἡμέρας, λαμβάνω μὲ τὸν ἴδιον στρατιώτην ἄλλην ἐπιστολὴν αὐτόγραφον τοῦ Γούρα, ἔχουσιν οὕτως :

Ἀδελφὲ γερο-Ψύλλα,

Δὲν σοῦ ἔστειλα τὴν χρηματικὴν συνδρομὴν, διὰ νὰ σὲ κάμω νὰ ἔλθῃς εἰς τὴν Συνέλευσιν· εἰς τοῦτο κάμε ὅπως κρῖνεις. Σοῦ ἔστειλα τὰ 25 φλωρία, ^{79^a} μόνον ἐπειδὴ ὁ Χριστὸς λέγει ὅποιος ἔχει ψωμί καὶ τρώγει νὰ δίδῃ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του. Διὰ τοῦτο πάλιν σοὶ τὰ στέλλω, καὶ νὰ τὰ λάβῃς.

Ὁ ἀδελφός σου

Γιάννης Γούρας

Ἀλλ' εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην δὲν ἀπήντησα πλέον ἐγγράφως, οὐδὲ τὰ χρήματα ὅμως ἔλαβα· εἶπον μόνον πρὸς τὸν στρατιώτην νὰ εἴπῃ πρὸς τὸν Στρατηγὸν ὅτι καὶ πάλιν τὸν εὐχαριστῶ καὶ ἐμμένω εἰς ὅ,τι τῷ ἔγραψα τὴν προίαν.

Καὶ ὅ,τι ἔγραφον πρὸς τὸν Γούραν, ὅτι εἶχον καὶ ἐγὼ τότε ὀλίγον ψωμί νὰ τρώγω, ἦτον τόσον ἀληθές, ὥστε ὅχι μόνον τὰ εἰσοδήματά μου ἐπάρκουν εἰς τὰς ἀνάγκας μου, ἀλλ' ἔγινε δυνατόν εἰς ἐμέ νὰ δανείσω χίλια γρόσια καὶ πρὸς τὸν Συνταγματάρχην Φαβιέρον, εὐρεθέντα εἰς οἰκονομικὰς δυσχερείας, ὅτε ἔμελλε νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν κατὰ τῆς Εὐβοίας ἐκστρατείαν ¹

1. 12 Φεβρουαρίου – 29 Μαρτίου 1826 (βλ. Κ. Διαμάντη, «Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Φαβιέρου εἰς Κάρυστον τῷ 1826 κατὰ τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Στρατηγοῦ Πίσσα», Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν, τ. ΙΖ' (1971), σσ. 1–17).

του, καὶ ἄλλα δισχίλια γρόσια μετὰ ταῦτα, ὅτε, πρὸ τοῦ Πάσχα, τὴν Μεγά-
 λην Πέμπτην καὶ Παρασκευήν, οἱ παρ' αὐτοῦ στρατολογηθέντες ἄτακτοι
 στρατιῶται, ὀνομαζόμενοι δὲ σταυροφόροι, ἐπειδὴ διὰ τινος σταυροῦ τὸν
 ὁποῖον ἔφερον ἐπὶ τοῦ στήθους διεκρίνοντο ἀπὸ τὰ λοιπὰ τότε ἀδιοργά-
 νιστα στρατιωτικὰ σώματα, ὅτε, λέγω, οἱ στρατιῶται οὗτοι, στερούμενοι
 πρὸ πολλοῦ μισθοῦ καὶ ἐνδυμάτων, ἠπείλουν μὲν τὴν διαρπαγὴν τῆς ἀγορᾶς,
 79^β ἠνάγκασαν δὲ καὶ τὸν Φαβιέρον νὰ φυλακίσῃ τὰ μέλη τῆς Δημογεροντίας
 καὶ τινὰς ἄλλους ἐκ τῶν γνωριμωτέρων πολιτῶν, ὅπως συνεισφέρωσι τὸ
 ποσὸν γροσίων χιλιάδων δέκα πρὸς περίθαλψιν τῶν στρατιωτῶν, ὅτε, μαθὼν
 ἐγὼ τὸ γεγονὸς τοῦτο, ἦλθον εἰς τὸ κατάστημα τῆς Δημογεροντίας καί,
 προσκαλέσας ἐκεῖ τὸν Σταῦρον Βλάχον καὶ Σπυρ. Πατούσαν, τοὺς προέ-
 τρεψα νὰ συνεισφέρῃ ἕκαστος αὐτῶν ἀνὰ 2.000 γρόσια, ὡς θέλω πράξει
 πρῶτος ἐγώ, καὶ διὰ τοῦ παραδείγματός μας θέλουν φιλοτιμηθῇ ἢ καὶ
 πειθανα(γκα)σθῇ καὶ ἄλλοι τινὲς τῶν συμπολιτῶν μας νὰ συνεισφέρωσιν
 ἕκαστος ἀνάλογόν τι ποσὸν χρημάτων, ἀνὰ 100 δηλ. ἢ 200 γροσίων, πρὸς
 συμπλήρωσιν τοῦ ὅλου ἀπαιτουμένου ποσοῦ τῶν 10.000 γροσίων. Χρεωστῶ
 δὲ νὰ ὁμολογήσω ὅτι πρῶτος ὁ Σταῦρ(ας) Βλάχος καὶ δεύτερος ὁ Σπυρ.
 Πατούσας ἐφάνησαν πρόθυμοι εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς προτάσεώς μου,
 καὶ οὕτως ἐν μιᾷ ἢ δύο περίπου ὥραις συνεπληρώθη τὸ ποσὸν τοῦτο, καὶ
 οἱ συμπολιταὶ ἀπεφυλακίσθησαν, καὶ ἡ γαλήνη ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πόλιν.
 Ἀλλὰ πόθεν εἶχον τὰ εἰσοδήματα ταῦτα, ὕστερον ἀπὸ τὴν ἄκραν πενίαν
 τὴν ὁποίαν ὑπέφερα πρὸ τριῶν ἐτῶν; ¹ Κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος τὰ εἰσο-
 δήματά μου ταῦτα προήρχοντο ἀπὸ συνδρομᾶς τῆς Ἑφημερίδος τῶν Ἀθη-
 νῶν καὶ ἐν μέρει ἀπὸ ἀμοιβᾶς διδασκαλίας τῆς ἑλλην. γλώσσης, τὴν ὁποίαν,
 80^α παρακαλούμενος, προσέφερον εἰς τινὰς Ἀγγλοὺς περιηγητάς, οἷον τὸν κ.
 Hipsley, Waddington καὶ τὸν φιλέλληνα Hastings· ὥστε ἐκ τῶν εἰσο-
 δημάτων τούτων τῶν δύο ἐτῶν ἐδυνήθην νὰ ἐπαρκέσω εἰς τὰς ἀνάγκας
 μου μέχρις ὀλίγων μηνῶν πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Κυβερνήτου Ἰω. Καποδι-
 στρίου, ὅτε ἠναγκάσθην νὰ πωλήσω, ἄκων, τὴν παρ' ἐμοὶ κατατεθεῖσαν ὡς
 ἐχέγγυον σπάθην τοῦ Ἐμμανουὴλ Καλλέργη, τὸν ὁποῖον ἐδάνεισα γρόσια
 200. Καὶ κατ' αὐτὴν τὴν στιγμὴν τῆς ἀφίξεως τοῦ Καποδιστρίου δὲν εὗρέ-
 θην ἔχων πλέον τοῦ ἐνὸς ταλλήρου εἰς τὸ θυλάκιόν μου.

1. Βλ. ὡς παραπάνω, σσ. 77, 90–91, 106–107.

Ἄλλ' ἐπάνειμι ὅθεν ἐξέβην. Τὸ ἥρωικὸν Μεσολόγγιον ἐξεπορθήθη, διαρκούσης τῆς ἐν Ἐπιδαύρῳ Βας Ἐθν. Συνελεύσεως¹, ἡ ἀδελφή μου ἀπεβίωσεν, ὁ δὲ Γούρας, ἐπανελθὼν ἐξ Ἐπιδαύρου, ἔπεσεν ἀσθενὴς ἐν τῇ ἐν Ἀκροπόλει οἰκίᾳ του, ὅπου πολλοὶ καὶ τῶν μὴ ἀγαπώντων ἀλλὰ φοβουμένων αὐτὸν ἀνέβαινον πρὸς ἐπίσκεψίν του καὶ ὅπου καὶ ἐγὼ ἀπῆλθον, νὰ δοκιμάσω μᾶλλον τὴν πρὸς ἐμὲ διάθεσίν του μετὰ τὴν μὴ παραδοχὴν τῆς δωρεᾶς του, ἣν μοὶ παρέσχε τόσον αὐθόρμητος καὶ χριστιανικῶς, ἀναχωρῶν εἰς Ἐπίδαυρον πρὸ 20–30 ἡμερῶν. Εὖρον δὲ αὐτὸν κατάκοιτον, περικυκλωμένον ἀπὸ πολλούς, καί, ὡς ἤκουσε τὸ ὄνομά μου, εὐθὺς ἀνεπήδησεν ἐκ τῆς κλίνης καὶ ἐφώνησέ μοι λέγων : «Ἐλθέ, ἀδελφὲ Ψύλλα, νὰ σὲ ἐναγκαλισθῶ καὶ καταφιλήσω, διότι ὅ,τι μοὶ ἔλεγες ὅτι θὰ γένη εἰς τὴν Συνέλευσιν τοῦτο καὶ ἐγένεν.» Οὕτω λοιπὸν ἔμαθον ὅτι καὶ εἰς αὐτὰς τὰς σκληροτέρας καρδίας ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ εἰλικρίνεια | φέρει πολλάκις τὴν ἐναν- 80^βτίαν παρὰ τὴν ὁποίαν προσδοκᾷ τις ἐντύπωσιν, καθὼς εἶδον ὅτι συνέβη ἐν Ναυπλίῳ κατὰ τὴν παρουσίᾳσιν τῶν δύο ἐκείνων ψηφισμάτων πρὸς ὑπογραφὴν ἀπὸ μέρους τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος (ἴδε φύλλ.)².

Ἐν τούτοις ὅμως μετὰ τὴν ἐκπόρθησιν τοῦ Μεσολογγίου βαρὺς περιεμένετο νὰ κατέλθῃ ὁ Κιουταχῆς πρὸς ἐκπόρθησιν καὶ τοῦ τελευταίου ἀσύλου τῆς ἑλλην. ἀνεξαρτησίας κατὰ τὴν Στερεάν Ἑλλάδα, τῆς Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν. Καὶ τότε ὁ μὲν Κολονέλος Φαβιέρος ἠτοιμάζετο νὰ ἀποχωρήσῃ εἰς Μέθανα³, ἐγκαταλιπὼν τὸ στάδιον τοῦ πολέμου, εἰς Μέθανα, τόπον ὀχυρὸν μὲν καὶ ἐκ φύσεως, ὡς ἐκεῖνος τὸν ἐγνώριζεν, ὀλίγης δὲ πρὸς ἐντελῇ ἀσφάλειαν τεχνητῆς ὀχυρώσεως χρήζοντα, ἀλλ' οἱ πολῖται ἡμεῖς, οἱ ἐκ τῶν γνωριμωτέρων, συνερχόμενοι, συνεβουλευόμεθα καὶ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς πατρίδος καὶ ὑπὲρ τῆς ἐξασφαλίσεως τῶν γυναικῶν, παιδίων καὶ γερόν(των) εἰς νῆσόν τινα, καὶ ὡς τοιαύτην ἐπρότεινα ἐγὼ τὴν Κέα, πιστεύων ὅτι ἐν Σαλαμῖνι μὲν καὶ ἐν Αἰγίν(ῃ) ἠδύναντο ὀπωσοῦν νὰ ἔχωσιν ἀσφάλειαν, ἀλλὰ ἀφ' ἐτέρου μέρους ἐφантаζόμην ὅτι ἡ μεγάλη ἐν ταῖς νήσοις ταύταις

1. Ἦτοι «τῆς Γ' Ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεως, συγκροτηθείσης ἐν Ἐπιδαύρῳ (τὸ δεύτερον) κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον, αὐγῆς» (Μάμουκα, ἔ.δ., τ. Δ', σ. 41).

2. Ἀσυμπλήρωτη παραπομπὴ στὰ φφ. 60β–62β.

3. Γιά τὸν λόγο γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ Φαβιέρος ἀποσύρθηκε στὰ Μέθανα βλ. Μακρυγιάννη, Ἀπομνημονεύματα, ἐκδ. Ἰ. Βλαχογιάννη, σ. 186.

81^α συρροή τῶν στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν δυνάμεων τῆς Ἑλλάδος περὶ τὸ[ν] στάδιον τοῦ πολέμου ἐν ταῖς Ἀθήναις δὲν ἤθελεν ἐπιφέρει μικρὰν ἐνόχλησιν εἰς τοὺς κατοίκους καὶ τοὺς παροίκους αὐτῶν, ὡς τοῦτο εἶδομεν κατόπιν διὰ μακρᾶς καὶ θλιβερᾶς πείρας. Ὅτε δὲ πάλιν εἶδομεν τὸν Συνταγματάρχην Φαβιέρον καταβάντα μεθ' ὅλου αὐτοῦ τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ἀποσκευῶν του εἰς Πειραιᾶ, διὰ νὰ ἐκπλεύσῃ εἰς Μέθανα, τότε, συμβούλιον πάλιν λαβόντες οἱ προκριτώτεροι τῶν πολιτῶν, ἀπεφάσισαν καὶ ἔστειλαν ἐμὲ καὶ τὸν Στρατηγὸν Μακρυγιάννην ὡς πρεσβευτὰς πρὸς τὸν Φαβιέρον εἰς Πειραιᾶ, διὰ νὰ τὸν παρακαλέσωμεν ἐκ μέρους τῆς πόλεως νὰ μείνῃ ἐκεῖ, ὀχυρώνων ἐκ τῶν ἐνόντων τὸν τόπον τοῦτον, διὰ νὰ εἶναι δεύτερον τοῦτο φρούριον ἐν Ἀθήναις, ὥστε νὰ εὐρεθῇ ὁ ἐχθρὸς ἐν μέσῳ δύο πυρῶν. Ἀλλ' ὁ Φαβιέρος ἀπήντησεν ὅτι δὲν ἦτον δυνατόν νὰ κάμῃ τὰς ἀναγκαῖας ὀχυρώσεις τότε, ὅτε ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν περιεμένετο ὁ φοβερὸς στρατὸς τοῦ Κιουταχῆ.

Ἀπῆλθε δὲ εἰς Σαλαμίνα, διὰ νὰ εὕρῃ ἐκεῖ τὰ ἀναγκαῖα διὰ τὴν ἐπιβίβασιν τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ἀποσκευῶν πλοῖα, μὴ εὐρὼν τοιαῦτα ἐν Πειραιεῖ. Καὶ ἐκεῖ πάλιν ἀπέστειλαν ἡμᾶς τοὺς ἰδίους οἱ πολῖται, διὰ νὰ πείσωμεν τὸν Φαβιέρον νὰ μείνῃ ἐν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ καὶ καταλάβῃ τὴν Μογὴν τῆς Φανερωμένης πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν ἀποσκευῶν καὶ ἐκεῖθεν διὰ τοῦ στενοτάτου ἐκείνου πορθμοῦ νὰ ἐξέλθῃ, καταλάβῃ τὴν Ἐλευσίνα καὶ ἐν καιρῷ κινδύνου νὰ ἀποχωρῇ διὰ τοῦ ἰδίου πορθμοῦ εἰς Σαλαμίνα, ὥστε τοιουτοτρόπως νὰ δύναται νὰ ἐνοχλῇ κατὰ νῶτον τὸν ἐχθρὸν καὶ νὰ χρησι-
81^β μοποιήσῃ τὸν σημαντικὸν τακτικόν, ὅστις ἀνέβαινεν εἰς τρεῖς περίπου χιλιάδας ἀνδρῶν. Τὸν ἐπροφθάσαμεν εἰς Σαλαμίνα, τῷ εἵπομεν τὰς σκέψεις μας, ἐγὼ δὲ τῷ ἐπρόσθεσα ὅτι ὑπὸ τὰς σημαίας του θέλουν ὑπηρετεῖ καὶ ὅλοι οἱ ἄνδρες οἵτινες δὲν εἶναι κατατεταγμένοι εἰς τὰ ἄτακτα στρατιωτικὰ σώματα καὶ ὅτι τότε ὁ ἀριθμὸς τῶν στρατιωτῶν του θέλει ἀναβῇ εἰς δέκα καὶ ἐπέκεινα χιλιάδας, ἐπειδὴ ἡ νῆσος ἐκείνη περιεῖχε τότε τοὺς ἐξ Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας καὶ τῆς Φωκίδος πρόσφυγας. Ἀλλ' ἐκεῖνος μοὶ ἀπεκρίνετο πάντοτε ὅτι τῷ ὁμιλῶ ὡς σχολαστικὸς («vous me parlez toujours comme de l' école») καὶ οὕτως ἔμεινεν ἄκαμπτος εἰς τὴν ἀπόφασίν του νὰ ὀχυρωθῇ εἰς Μέθανα, διότι μοὶ ἔλεγεν ὅτι ὅλοι οὗτοι οἱ περίξ τόποι θέλουν πλημμυρήσῃ ἀπὸ Τούρκους. «Ναί», τῷ ἀπεκρίθην ἐγὼ, «ἀλλ' αἱ νῆσοι δὲν ἔχουν φόβον.» «Καὶ πῶς», εἶπε, «δὲν θέλουν καταπλεύσει στόλοι

τουρτικοὶ ἐνταῦθα;» «Δὲν φοβοῦμαι», εἶπον, «τοῦτο, ἀλλά, καὶ ἂν γένη, τί ὠφελεῖ νὰ εἴσθε σεῖς ὠχυρωμένος εἰς Μέθανα;» «Διὰ νὰ σὲ σώσω», εἶπε, «καταφυγόντα ἐκεῖ.» «Ἄς λείπη τοιαύτη σωτηρία», εἶπον. Καὶ ἐδῶ ἐτελείωσεν ἡ ἀποστολή μας, καὶ ἐπανήλθομεν ἄπρακτοι εἰς Ἀθήνας. Τὰ μετὰ ταῦτα ὅμως συμβάντα ἔδειξαν ὅτι ἐγὼ δὲν ὠμίλουν «ἀπὸ τὸ σχολεῖον», ἀλλ' ὅτι ἐκεῖνος, μὴ γνωρίζων τὸν τόπον, τὰς περιστάσεις καὶ τὰ πρόσωπα, ἔκαμε | πολλάκις τοιαῦτα λάθη, ὥστε ἐγὼ μὲν ἰστάμην ἐνώπιον αὐτοῦ ὡς 82^a μᾶλλον στρατηγικός, ἂν καὶ δὲν εἶχόν ποτε ἄλλοτε διατρέξει στάδιον στρατιωτικὸν καὶ ἐνταυτῷ ἔνδοξον, ὡς ἐκεῖνος.

Ἐπειδὴ δέ, ἀφοῦ τέλος πάντων ὁ Κιουταχῆς κατέβη εἰς Ἀθήνας, χωρὶς νὰ ἀπαντήσῃ που καθ' ὁδὸν τὴν παραμικρὰν ἀντίστασιν, καὶ ἤρχισε νὰ πολιορκῇ ¹ τὰς Ἀθήνας, τότε οἱ Ἕλληνες ὀπλαρχηγοὶ τῶν ἀτάκτων στρατευμάτων, καταλαβόντες τὴν Ἐλευσίνα καὶ συσσωμαθθέντες περὶ τὰς τρεῖς περίπου χιλιάδας, προσεκάλεσαν καὶ τὸν Φαβιέρον, οὗτος ² ἦλθε μετὰ πολλῶν τακτικῶν στρατιωτῶν, καὶ τότε ἐδόθη ἡ ἐν Χαϊδαρίῳ μάχη ³, ἣτις ἀπέτυχεν ἐντελῶς, καί, καθὼς ἐλέγετο μάλιστα, ἔνεκα τῆς πεισματώδους ἐπιμονῆς αὐτοῦ τοῦ Φαβιέρου, μὴ θελήσαντος νὰ ἀκούσῃ τὸ παρὰ τῶν λοιπῶν ὀπλαρχηγῶν σχέδιον τῆς μάχης. Ἡττηθέντες δὲ τοιούτοτρόπως, οἱ μὲν τῶν ἀτάκτων στρατευμάτων ἀρχηγοὶ ἀπесύρθησαν εἰς Ἐλευσίνα, ὁ δὲ Φαβιέρος διεβίβασε τὸν στρατὸν τοῦ εἰς Σαλαμίνα, παρὰ τὴν Φανερωμένην, καὶ αὐτὸς μετὰ τινων ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν ἦλθεν εἰς Ἀμπελάκι.

Ἐνταῦθα δὲ ὁ πολύμητις Χατζῆ Ζαχαρίτζας ἐκίνησε γυναῖκας τινὰς θαρραλέας νὰ ἔλθωσι μετὰ πολλῶν ἄλλων γυναικῶν ὑπὸ τὸν ἐξώστην τοῦ καταλύματος τοῦ Κολονέλου καὶ νὰ φωνάζωσι νὰ μὴ φύγῃ πάλιν εἰς Μέθανα, ἀλλά, μένων πλησίον τοῦ πεδίου τῆς μάχης, νὰ προσπαθήσῃ νὰ δώσῃ χεῖρα βοηθείας εἰς τοὺς πολιορκουμένους ἐν τῇ Ἀκροπόλει γονεῖς, ἀδελφοὺς καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν. Εἰς τὰς φωνὰς | δὲ ταύτας ὁ Φαβιέρος ἀπαντῶν, ἐζήτησεν ἀπὸ τὰς γυναῖκας δι' ἐμοῦ ἂν οἱ ἐκτὸς τῆς πολιορκίας μένοντες γο- 82^b

1. Οἱ Τοῦρκοι ἄρχισαν νὰ πολιορκοῦν τὴν Ἀθήνα στίς 3 Ἰουλίου 1826· τὴν κατέλαβαν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη, στίς 3 Αὐγούστου.

2. Χφ. ὅστις καί.

3. 8 Αὐγούστου 1826.

νεῖς, ἀδελφοὶ καὶ υἱοὶ τῶν γυναικῶν ἐκείνων ὑπόσχονται αὐταὶ ὅτι θέλουν καταταχθῇ ὑπὸ τὰς σημαίας ἐκείνου. Ἀλλὰ τοιαύτην ἐρώτησιν ἐγὼ δὲν ἔκρινα νὰ ἀποτείνω πρὸς τὰς γυναῖκας καὶ εἶπον τοῦτο πρὸς τὸν Φαβιέρων, τὸν ἐβεβαίωσα ὅμως ὅτι τοῦτο, καθὼς καὶ ἄλλοτε τῷ εἶχον εἶπει, θέλει γένει οὕτω, διότι ὅσοι τῶν ἐν ἡλικίᾳ πολ(ι)τῶν δὲν κατετάχθησαν μέχρι τοῦδε εἰς τὰ τάγματα τῶν ἀτάκτων στρατευμάτων οὗτοι βεβαίως θέλου(σιν) ἀκολουθήσει ὡς ἐθελονταὶ τὸν τακτικὸν στρατόν. Καὶ τότε εἶπεν εἰς τὰς γυναῖκας νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὴν Φανερωμένην, διὰ νὰ πείσωσι τοὺς στρατ(ι)ώ(ν)τας νὰ μείνωσι πλησίον τοῦ πεδίου τοῦ πολέμου, ἔδωκε δηλ. μίαν εὐσχημον ἄρνησιν.

Ἄλλοτε πάλιν, προσκληθεὶς ἐκ Μεθάνων, διὰ νὰ συμπράξῃ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου τῆς εἰς τ(ὴν) Ἀκρόπολιν εἰσόδου τοῦ Στρατηγοῦ Κριεζώτου¹, ἐπ(έ)μενε λέγων πρὸς ἐμέ, μέχρι στοιχήματος, ὅτι τὸ σχέδιον ἐκεῖνο ματαιοῦται, διότι οἱ Τούρκοι, γνωρίζοντες τοῦτο ἀπὸ ἄλλας ἀποτυχούσας ἀποπείρας, δὲν θέλουσιν ἀφήσει τοὺς Ἕλληνας νὰ ἐνδυναμώσωσιν οὕτω τὴν φρουρὰν τῆς Ἀκροπόλεως. Ἀλλ' ἐγὼ τῷ ἔλεγον ὅτι τοιαῦται νυκτεριναὶ ἐπιδρομαὶ ἐπέτυχον πολλάκις, ὅτι οἱ 200–3(00)² Ἕλληνες³ περὶ τὸν Κριεζώτην, ἔχοντες ὁδηγὸν τὸν Δημήτριον Λέσκαν με ἑκατὸν Ἀθηναίους, δὲν θέλουσιν ἀπαντήσῃ παρὰ μικράν τινα ἀντίστασιν πλησίον τῆς Ἀκροπόλεως, κατὰ τὴν πολιορκητικὴν μόνον γραμμὴν τῶν Τούρκων, ἀλλ' ἡ γραμμὴ αὕτη, πολεμουμένη ἀπ' ἔμπροσθεν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν τῆς Ἀκροπόλεως, ἀπ' ὀπίσθεν δὲ ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Κριεζώτην, δὲν θέλει δυνηθῇ νὰ ἀνθέξῃ ἐπὶ πολὺ. Καὶ πάλιν ὁ Φαβιέρ(ος) με τὴν συνήθη του πρὸς ἐμέ φράσιν («vous me parlez toujours de l' école») : «Δὲν ἔχουσι» λέγει, «περιπόλους οἱ Τούρκοι; Θὰ ἀφήσωσι τοὺς περὶ τὸν Κριεζώτην νὰ φθάσωσι τόσον πλησίον;» Τότε τῷ εἶπον ὅτι ἀνέγνωσα κάπου ὅτι οἱ Τούρκοι τὴν νύκτα μένουσι πάντοτε εἰς τὰ ὀχυρώματά των καὶ δὲν ἐξέρχονται ἐκεῖθεν, διὰ νὰ συγκροτῶσι νυκτερινὰς μάχας· ἀλλὰ, καὶ ἂν ἔχωσι

1. Γ. Ντεγιάννη, Ὁ Νικόλαος Κριεζώτης, τ. Α', Ἀθήνα 1967, σσ. 245–250.

2. Στὸ φ. 82β, μετὰ τὸν τελευταῖο στίχο τοῦ κειμένου, ὑπάρχει ἡ σημείωσις: «Ὁρα σημ. I τοῦ παρόντος βιβλίου, ἐν ἀρχῇ, ἐν σελ. 160.» Βλ. καὶ τὴν ἐπόμενη ὑποσημείωσι.

3. Στὸ φ. 83α, πού προηγουμένως εἶχε ἀριθμὸ σελίδος 160, πρὶν ἀπὸ τὸν πρῶτο στίχο τοῦ κειμένου, ὑπάρχει ἡ ἐνδειξη: «Σημ. I». Ἐπίσης ὑπάρχει ἡ διαγεγραμμένη ἐνδειξη «1841 Ἰανουάριος», ὑπόλειμμα τοῦ Ἡμερολογίου τοῦ Ψύλλα.

περιπόλους, αἱ περίπολοι, μὴ γνωρίζουσαι τοὺς ξένους τόπους καὶ βλέπουσαι ἐν τῷ σκότει τῆς νυκτὸς 200 ἢ 300 ἄνδρας μεταξὺ τῶν θάμνων κινουμένους, θέλει φαντάζονται ὅτι εἶναι δεκαπλάσιοι τὸν ἀριθμὸν ἀφ' ὅσοι πραγματικῶς εἶναι. Τὴν ἐπιούσαν δὲ ἡμέραν, ἐπιστρέψαντα τὰ πλοῖα τὰ ὁποῖα ἔφερον τὸν στρατὸν αὐτὸν εἰς τὴν παραλίαν τοῦ Φαλήρου, ἀνήγγειλαν τὴν εὐχάριστον εἶδησιν ὅτι, κατὰ τὰ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως συνθήματα, ὁ στρατὸς ὅλος εἰσῆλθε¹ σῶος καὶ ἀβλαβῆς εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, μηδενὸς ἀπολεσθέντος, καὶ τότε ὁ Φαβιέρ(ος) μοὶ εἶπεν ὅτι τοῦτο ἔγινε, διότι οἱ στρατιῶται ἦσαν πολῖται στρατιῶται. Καὶ ὅμως αὐτὸς οὗτος ὁ Φαβιέρ(ος) ἐξετέλεσεν ὁμοίαν τινὰ νυκτερινὴν εἰσδρομὴν² εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, διὰ τὴν ὁποίαν ἀπέθανεν ἐγκαυχώμενος. 83⁸

Ὅτε δὲ πάλιν εἶδον αὐτὸν εἰς Μέγαρα μεταξὺ πλήθους στρατιωτῶν ἀτάκτων καὶ τῶν ἀρχηγῶν αὐτῶν, παραλαβὼν με κατὰ μέρος, μοὶ ἔλεγεν ὅτι, ἂν τῷ ἐδίδετο ἡ Σαλαμῖς καὶ ἡ Μεγαρίς διὰ πέντε ἔτη ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον κυριαρχίαν του, ὑπέσχετο νὰ ἐκδιώξῃ τὸν Κιουταχλήν ἀπὸ τὰς Ἀθήνας. Καὶ τότε ἐγὼ τῷ ἀνέμνησα τὴν συμβουλήν τὴν ὁποίαν τῷ ἔδωκα κατ' ἀρχάς, νὰ καταλάβῃ τὴν Μονὴν τῆς Φανερωμένης³, ὡς ὀχυρὰν θέσιν, καὶ ἐξ αὐτῆς νὰ ἀναπτύξῃ τὴν στρατιωτικὴν αὐτοῦ δύναμιν εἰς Ἐλευσίνα· προσλαμβάνων εὐκόλως ὑπὸ τὰς σημαίας του καὶ πᾶσαν τὴν πολιτικὴν στρατιωτικὴν⁴ δύναμιν τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος τὴν κατοικοῦσαν τότε ἐν Σαλαμῖνι, ἥθελεν ἔχει τώρα πραγματικῶς ὅ,τι ζητεῖ ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ τῷ δοθῇ ἀπ' ἄλλους, δηλ. ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν, ἣτις δὲν ἔχει καμμίαν δύναμιν νὰ ἀποβάλλῃ οὔτε ἀπὸ τὴν Σαλαμῖνα οὔτε ἀπὸ τὴν Ἐλευσίνα καὶ τὰ λοιπὰ πέριξ μέρη τοὺς καταλαβόντας αὐτὰ ὀπλαρχηγοὺς τῶν ἀτάκτων στρατευμάτων. Καὶ (προσέθεσα) ὅτι ἂς ἐννοήσῃ καὶν τώρα ὅτι δὲν εἶχε δίκαιον νὰ μοὶ εἴπῃ πολλάκις ὅτι λαλῶ ὡς ἀπὸ σχολεῖον («vous me parlez toujours de l' école»).

Ἄλλ' ἂς ἐπανέλθω πάλιν εἰς τὸν χρόνον ἀφ' οὗ διέκοψα τὸν μίτον τῆς διηγέσεως τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ βίου μου. Ὀλίγον πρὶν τῆς εἰσβολῆς

1. 12 Ὀκτωβρίου 1826.

2. 1 Δεκεμβρίου 1826.

3. Βλ. παραπάνω, σ. 122.

4. Βλ. παραπάνω, σ. 60, ὑποσ. 1.

84^a τοῦ Κιουταχῆ ἡ ἀδελφή μου ἀπεβίωσεν, ἀφήσασα λύπην ἄφατον εἰς τὴν γηραιάν μητέρα μου, τὴν ὁποίαν μετέφερα εἰς Ἀμπελάκι τῆς Σαλαμῖνος, ὅπου ἐσκόπουν νὰ μετακομίσω καὶ τὴν τυπογραφίαν, ὡς ἔπραξα καὶ δις ἄλλοτε, διὰ νὰ ἐξακολουθήσω ἐκεῖ τὴν ἐκδοσιν τῆς Ἐφημερίδος Ἀθηνῶν. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐσυγχώρησεν ὁ πανσθενὴς Γούρας, ραδιουργηθεὶς, ὡς ἐλέγετο, ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρον Σοῦτζον καὶ Χρηστίδην, ὑποσχεθέντας εἰς αὐτὸν |
84^a νὰ ¹ ἀναλάβωσιν ἐκεῖνοι τὴν ἐκδοσιν τῆς ἐφημερίδος ἐντὸς τῆς πολιορκίας, ὡς ἐγίνετο καὶ ἐν τῇ πολιορκίᾳ τοῦ Μεσολογγίου, πρᾶγμα ἀδύνατον καὶ ἄσκοπον, διότι οὔτε νὰ ἐργασθῶσιν ἠδύναντο οἱ τυπογράφοι ἐν τῷ στενοτάτῳ περιβόλῳ τῆς Ἀκροπόλεως οὔτε νὰ διαδίδωσιν ἐκτὸς αὐτῆς τὰ ἐκτυπούμενα φύλλα. Ἐγὼ λοιπὸν ἔμενα εἰς Ἀμπελάκι μετὰ τῆς μητρός μου, ἐνεργῶν τὸ κατὰ δύναμιν τὰ συμφέροντα τῇ πατρίδι ὁμοῦ μέ τοὺς ἐκεῖ καταφυγόντας συμπολίτας μου, καί, μίαν ἡμέραν πρὶν φθάσῃ ὁ Κιουταχῆς εἰς Ἀθήνας, λαμβάνω ἐπιστολὴν ἀπὸ τινος τῶν ἐν Ἀθήναις φίλων μου, οἵτινες μὲ προσεκάλουν νὰ ἐπανέλθω, περιγράφοντές μοι τερπνὴν τὴν ἐκεῖ διατριβὴν των, εἰς δὲ τὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς ἀνεγινώσκετο ἰδιόχειρος σημείωσις τοῦ Γούρα, ἡ ἑξῆς: «Νάρθης, νάρθης, νάρθης.» Καὶ πραγματικῶς ἀπεφάσισα καὶ κατέβην εἰς τὸν λιμένα, διὰ νὰ ἐκπλεύσω εἰς Ἀθήνας, ὅχι βεβαίως (διὰ) νὰ διαμείνω διὰ παντὸς ἐκεῖσε, διότι οὔτε σκόπιμον ἔβλεπον ἐκεῖ τὴν παρουσίαν μου οὔτε μὲ ἄφηνεν ἡ συνείδησις νὰ ἐγκαταλείψω ἐρήμην πάσης περιθάλψεως καὶ παραμυθίας τὴν ἐκ τῆς ἡλικίας καὶ τῆς ἄκρας λύπης καταβεβλημένην μητέρα μου, ἀλλὰ μόνον διὰ νὰ ἴδω διὰ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας τοὺς φίλους μου καὶ νὰ ἐπανέλθω. Μόλις ὅμως εἶχον ἐπιβῆ εἰς τὸ πλοiάριον τὸ μέλλον νὰ ἐκπλεύσῃ εἰς Πειραιᾶ, καὶ ἰδοὺ φθάνει ἐκεῖ πλοῖον, κομίζον τὴν εἶδησιν ὅτι ὁ Κιουταχῆς ἦτον ἤδη εἰς τὰς Ἀθήνας· καὶ οὕτως ὑπέστρεψα, εὐχαριστῶν τὸν Θεόν, διότι καὶ τὴν φορὰν ταύτην μὲ ἐλύτρωσεν ἀπὸ τὸν θάνατον ἢ τὴν αἰχμαλωσίαν ἣτις μὲ ἐπερίμενε, χωρὶς νὰ ἔχω
84^b σκοπὸν τινα [νὰ] | ἢ καθῆκον νὰ ἐκπληρώσω.

Οὐχὶ δὲ περὶ ἑμαυτοῦ μόνον ἐφρόνουν ὅτι ἤθελεν εἶσθαι ἄσκοπος ἢ ἐν Ἀθήναις διαμονή μου καὶ ὁ κατὰ συνέπειαν ἀποκλεισμός μου ἐν τῷ στενοχωροτάτῳ περιβόλῳ τῆς Ἀκροπόλεως, ἀλλ' ἐκήρυττον δημοσίως καὶ περὶ

1. Στὴν ἀρχὴ τοῦ φ. 84α ὑπάρχει ἡ διαγεγραμμένη ἐνδειξη «1841 Φεβρουάριος», ὑπόλειμμα τοῦ Ἡμερολογίου τοῦ Ψύλλα.

πάντων τῶν λοιπῶν συμπολιτῶν μου καὶ ἔλεγον ὅτι μόνη ἡ πρὸ τοσούτου χρόνου τρεφομένη καὶ μισθοδοτούμενη τακτικὴ φρουρὰ τῆς Ἀκροπόλεως ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν φρούρησιν αὐτῆς καὶ νὰ ἀνθέξῃ ἐπὶ πλείονα χρόνον, ἔχουσα ἄφθονα τὰ τε πολεμεφόδια καὶ τὰς ἀναγκαίας τροφὰς καὶ τὸ πόσιμον ὕδωρ. Ἡμεῖς δὲ οἱ ἐκτὸς μένοντες πολῖται θέλομεν συντελέσει δραστικώτερον εἰς λύσιν τῆς πολιορκίας, περισπῶντες παντοιοτρόπως τὸν ἐχθρὸν κατὰ νῶτον. Ἀλλ' οὐδεὶς μὲ ἤκουσεν, ἐφρόνουν δὲ μάλιστα οἱ μᾶλλον εὐθαρσεῖς καὶ φρόνιμοι μεταξὺ αὐτῶν ὅτι, μένοντες ἐν Ἀθήναις, ἠδύνατο νὰ διατηρήσωσι καὶ τὴν πόλιν αὐτὴν ἀπόρθητον ἐναντίον τῆς τρανῆς ἀποδείξεως τὴν ὁποίαν τοῖς ἔδιδον ὅτι μιᾶς ὥρας περίπου περίβολος, ἀσθενῶς τετειγισμένος καὶ φρουρούμενος ἀπὸ 2.000 μόνων, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνθέξῃ εἰς ἔφοδον 30.000 στρατιωτῶν, ὅσους ὑπελογίζετο ὅτι ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ ὁ Κιουταχῆς πραγματικῶς, καὶ κατ' ὄνομα 70.000. Οὐχ' ἤττον ὅμως ἡ ἀπόφασις τῶν πολιτῶν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς Ἀθήνας ἐκ Σαλαμῖνος ὑπῆρξε σταθερά, καὶ μολονότι ἐγὼ ἐτροπολόγησα τὴν ἀρχικὴν μου γνώμην συμβουλεύσας ν' ἀνέλθῃ εἰς μόνον ἐξ ἐκάστης οἰκογενείας, οἱ δὲ λοιποὶ τῶν ἀνδρῶν νὰ μείνωσιν ἔξω. Καὶ οὕτως ἐξέπλευσαν περὶ τοὺς 300 Ἀθηναίους μετὰ τοῦ Νικολάου Ζαχαρίτζα καὶ Γιαννούλη Καλλιφρονά, καὶ ἄφ' οὗ μάλιστα ἐβεβαιώθη ὅτι ὁ Κιουταχῆς ἦτον ἤδη εἰς τὰς Ἀθήνας· καὶ τοῦτο ὑπῆρξε τὸ πρῶτον παράδειγμα τῆς εἰς τὴν Ἀκρόπολιν εἰσδρομῆς διὰ τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου, δοθέν ἀπὸ ἀπλοῦς πολίτας καὶ οὐχὶ ἀπὸ ἐξ ἐπαγγέλματος στρατιώτας¹.

Ἡμεῖς δὲ οἱ ἐναπολειφθέντες ἐν Σαλαμῖνι ἐφροντίζαμεν παντοιοτρόπως νὰ συνιστῶμεν τὴν κατάληψιν τῆς Μουνιχίας, τὴν ὁποίαν ἐξ ἀρχῆς, καὶ πρὶν τῆς εἰσβολῆς τοῦ² Κιουταχῆ, ἐσυμβουλευσαμεν καὶ ἐσυστήσαμεν πρὸς τὸν Συνταγματάρχην Φαβιέρον, καὶ ἡ γνώμη αὕτη, καταντήσασα κοινὴ γνώμη διὰ τῶν προσπαθειῶν μας, παρέσχε τὸ ἐνδόσιμον εἰς τὸν Καραϊσκάκην νὰ ἐκπλεύσῃ ἐξ Ἐλευσῖνος εἰς Πειραιᾶ νυκτός, διὰ νὰ κατασκοπεύσῃ τὸν τόπον ἂν εἶναι ὁχυρὸς πρὸς σύστασιν στρατοπέδου καὶ ἂν κατέχεται ἀπὸ ἐχθρούς. Ἐπανελθὼν δὲ οὗτος ἐκ Πειραιῶς εἰς Ἀμπελάκι καὶ ἐρωτη-

1. 3 Ἰουλίου 1826 (Ν. Κ α ρ ὀ ρ η, «Ἡμερολόγιον», Ἀθηναϊκὸν Ἀρχεῖον, ἔκδ. Β λ α χ ο - γ ι ἄ ν ν η, τ. Α', σ. 33).

2. Στὴν ἀρχὴ τοῦ φ. 85α ὑπάρχει ἡ διαγεγραμμένη ἐνδειξὴ «1841 Φεβρουάριος».

θεὶς ὑπὸ τοῦ Χ' Ζαχαρίτζα καὶ ἐμοῦ περὶ τῆς γνώμης ἦν ἔλαβε, κατασκο-
 πεύσας τὰ κατὰ τὸν Πειραιᾶ, μᾶς ἐκάλεσεν ἐν τινὶ κατὰ μέρος οἰκίᾳ, ὅπου
 παρευρέθη καὶ ὁ Στρατηγὸς Βάσσος καὶ Νάκος Πανουργιάς, ὅστις εἶχε συνο-
 δεύσει τὸν Καραϊσκάκην εἰς τὴν νυκτερινὴν ἐκείνην κατασκόπευσιν, καὶ μᾶς
 εἶπεν ὅτι εὔρε τὸν τόπον ἀληθινὰ ζαβόν, σκληρόν, ἀπότομον, ἐπιτήδειον εἰς
 στρατοπεδείαν, ἀλλ' ὅτι καὶ Τούρκους εἶδεν ἐκεῖ περὶ τὰ χαράγματα τῆς
 ἡμέρας καὶ νερόν δὲν ἔχει ὁ τόπος. Ἐγὼ δὲ τῷ εἶπον τότε ὅτι Τοῦρκοι
 ὑπάρχουσι μόνον ὀλίγοι εἰς τὸν Πύργον τοῦ Τελωνείου καὶ εἰς τὸ Μοναστή-
 ριον τοῦ Ἀγίου Σπυρίδωνος ἴσως, ἀλλ' εἰς τὴν κορυφὴν τῆς Μουνιχίας δὲν
 ἦν κανεῖς, διότι πρὸ ἡμερῶν ἀπῆλθον ἐγὼ εἰς Ψυττάλειαν μετὰ τινος φιλέλ-
 ληνος Γερμανοῦ καὶ ἐθεωρήσαμεν ἀμφότεροι διὰ τηλεσκοπίου τὸν λόφον
 ἐκεῖνον καὶ δὲν εἶδομεν ψυχὴν ζῶσαν νὰ κινῆται ἐκεῖ. Περὶ δὲ τοῦ νεροῦ
 ὁ μὲν Ζαχαρίτζας τῷ εἶπεν ὅτι ἔχει ὕδωρ ὁ Πειραιεὺς φρεάτιον, ἀλλ' ὁ
 Καραϊσκάκης ἀπήντησεν ὅτι εἶδε τοιοῦτον, ἀλλ' ἦτον, εἶπε, βουλωμένον
 (κεχωσμένον) ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἦτο δὲ τοῦτο, καθὼς ὅλοι ἐσυμπερά-
 85^β ναμεν, μία ἐκ τῶν ἀρχαίων δεξαμενῶν ὅσαι ἐπιπολάζουσι μέχρι τοῦδε εἰς
 διάφορα μέρη τῆς χερσονήσου τοῦ Πειραιῶς. Ἐγὼ δὲ ἐπὶ τέλους, θέλων
 νὰ διευκολύνω τὸ πρᾶγμα, εἶπον ὅτι εἴμεθα πρόθυμοι νὰ κάμωμεν καὶ μετὰ
 ἀναγκαῖον εἰς τὸν στρατὸν ὕδωρ, ὥς θέλει κάμνομεν καὶ περὶ τῶν τροφῶν
 καὶ ἄλλων ἀναγκαίων, θέλομεν δηλ. προμηθεύει τὸν στρατὸν μὲ πλοιάρια
 γεμᾶτα νερόν καθημέραν. Τότε ὅμως ὁ Καραϊσκάκης, λαβὼν τόνον στρατη-
 γικοῦ ἀνδρός, μοὶ λέγει ὅτι δὲν γνωρίζω ἀπὸ στρατόπεδον, ὅτι ἐκεῖνος δὲν
 συνιστᾷ στρατόπεδον τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει νερόν, καὶ μάλιστα δὲν τὸ ἔχει
 ὀπισθεν τῆς θέσεως τοῦ στρατοπέδου, καὶ λ(οι)πά. Ἐπειδὴ ὁ Ζαχαρίτζας
 ἐπέμενε λέγων ὅτι τὸ πηγάδι τὸ λεγόμενον τοῦ Στρατιώτου ὑπάρχει καὶ δὲν
 εἶναι πιθανὸν νὰ κατεχώσθῃ ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ὁ Καραϊσκάκης ἀπεφάσισε
 τὴν προσεχῇ νύκτα νὰ ἐκπλεύσωσιν εἰς Πειραιᾶ ὁ Στρατηγὸς Βάσσος καὶ
 Λέκκας, ἂν καλῶς ἐνθυμοῦμαι, διὰ νὰ σκοπεύσωσιν ἀκριβέστερον τὰ περὶ
 τοῦ νεροῦ καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Τούρκων, ἡμεῖς δὲ οἱ ἐν Ἀμπελακίῳ νὰ
 ἐτοιμάσωμεν ἄξινας καὶ πτυάρια πρὸς κατασκευὴν ὀχυρωμάτων, ἅμα ἤθελεν
 εὔρεθῇ, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν σκοπευτῶν, ὅτι εἶναι καταλήψιμος ὁ
 Πειραιεὺς, δι' ἔλλειψιν σημαντικῆς ἐχθρικῆς δυνάμεως καὶ ὑπαρξίν ἀφθόνου
 ὕδατος. Τοῦτο δὲ καὶ ἐγένετο. Ἐξέπλευσαν δηλ. τὴν προσεχῇ νύκτα οἱ δια-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ταχθέντες εἰς τοῦτο, οἱ δὲ λοιποὶ ἐνησχολήθημεν εἰς ἀνεύρεσιν τῶν ἀναγκαιῶν εἰς τὴν ὀχυροποιίαν ὀργάνων μέχρι τῆς πρωίας τῆς ἐπομένης ἡμέρας ¹. |

Προσέχοντες ² δὲ πάντοτε πρὸς τὸν Πειραιᾶ καὶ τὴν Ἀκρόπολιν, κατενόησαμεν πρὸς τὸ πρῶτον τῶν δύο μερῶν πολεμικὸν πλοῖον προσωρμισμένον, καὶ εὐθὺς συνέλαβεν ὁ Χ' Ζαχαρίτζας τὴν ἰδέαν νὰ ἐκπλεύσω ἐγὼ πρὸς τὸ πλοῖον ἐκεῖνο, διὰ νὰ ἴδω ἐκ τοῦ πλησίον τὰ ἐν Πειραιεῖ καὶ διὰ νὰ πληροφορηθῶ καὶ περὶ πάντων ἐν γένει τῶν περὶ Ἑλλάδος φρονημάτων τῶν Εὐρωπαϊῶν ἀξιωματικῶν. Εἴχομεν δὲ πρόφασιν εὐλογον πρὸς τοῦτο τὴν ἐξῆς. Ὀλίγον χρόνον δηλ. πρὸ τῆς εἰσβολῆς τοῦ Κιουταχῆ εἰς Ἀθήνας, αἱ εὐρωπαϊκαὶ κυβερνήσεις εἶχον ἀποσπάσει ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν τοῦ Σουλτάνου φερμάνιον (διάταγμα) δι' οὗ ἀπηγορεύετο εἰς τὸν τουρκικὸν στρατὸν ἢ διὰ πυροβόλων καταστροφή τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς Ἀκροπόλεως, τὸ δὲ διάταγμα τοῦτο εἶχεν ἐπιφορτισθῇ ὁ Πρόξενος τῆς Αὐστρίας κύρι(ος) Γρόπιος νὰ ἐπιδώσῃ πρὸς τὸν Κιουταχῆν ³, μεταβαίνων εἰς Ἀθήνας ἐπὶ εὐρωπαϊκοῦ τινος πολεμικοῦ πλοίου. Τὴν ἀποστολὴν οὕτως ταύτην δοκιμάσας πρὸ τινῶν ἡμερῶν νὰ ἐκπληρώσῃ, καταπλεύσας εἰς τὸν Πειραιᾶ μετ' ἐμοῦ, ὅπου τὸν περιέμενε τὸ ἀγγλικὸν πολεμικὸν πλοῖον Σινγκαπατάμ ⁴, δὲν ἐφάνη τρόπος, μὲ ὅλας τὰς προσπάθειας τοῦ Πλοιάρχου Δούνδας ⁵, νὰ φέρῃ εἰς τέλος, ἐπειδὴ οἱ Τούρκοι δὲν ἐτόλμησαν ἢ δὲν ἠθέλησαν νὰ πλησιάσωσιν εἰς τὸν λιμένα, οὐδὲ καὶ πλησίον αὐτοῦ, κατὰ τὴν εἴσοδον δηλ. τῆς χερσονήσου, ὅπου ἀξιωματικοί τινες ἐκ τῶν τοῦ πλοίου, ἐξελθόντες, ὕψωσαν σημαίαν ἀγγλικὴν καὶ ἐπὶ πολὺ ἀνέμενον νὰ ἴδωσι πλησιάζοντα Ὀθωμανὸν τινα, διὰ νὰ εἰδοποιήσωσι δι' αὐτοῦ τὸν Πασᾶν περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐκεῖ παρουσίας τοῦ πλοίου. Ὁ δὲ Γρόπιος ὅχι μόνον αὐτὸς δὲν ἠθέλησε νὰ ἀναβῇ εἰς τὴν πόλιν πρὸς συνέντευξιν τοῦ Πασᾶ, φοβούμενος τοὺς Τούρ-

86^a

1. Στὸ φ. 85β, μετὰ τὸν τελευταῖο στίχο τοῦ κειμένου, ὑπάρχει ἡ σημείωσις: «Συνέχεια εἰς βιβλ. Γον, σημ. Κ, σελ. 166». Βλ. καὶ τὴν ἐπόμενη ὑποσημείωσι.

2. Στὸ φ. 86α, πού προηγουμένως εἶχε ἀριθμὸ σελίδος 166, πρὶν ἀπὸ τὸν πρῶτο στίχο τοῦ κειμένου, ὑπάρχει ἡ ἐνδειξη: «Βιβλ. Γ, σημ. Κ.».

3. Γιά τὸ φερμάνι αὐτὸ καὶ τὴν ἐπίδοσή του στὸν Κιουταχῆ ἀπὸ τὸν Gropius βλ. Ἐ. Πρωτοψάλτη, Ἱστορικὰ ἐγγραφα περὶ ἀρχαιοτήτων καὶ λοιπῶν μνημείων τῆς ἱστορίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ Καποδίστρια, Ἀθήνα 1967, σσ. κε', λ', 33-34, 87-88.

4. Seringapatam.

5. R. Dundas.

86^β κους, ἀλλὰ καὶ τὸν πλοίαρχον ἀπέτρεψε, ἀποφασίσαντα νὰ πράξῃ τοῦτο, εἰπὼν ὅτι ἐνδέχεται νὰ κινδυνεύσῃ καθ' ὁδὸν καὶ νὰ δολοφονηθῇ ἴσως, διὰ νὰ τὸν γυμνώσωσι καὶ τοῦ συλήσωσι τὰ μετάλλινα κομβία τῆς στολῆς του, νομίζοντες | αὐτὰ ἀργυρᾶ. Καὶ οὕτως ἀπέτυχεν ἡ πρώτη αὕτη ἀπόπειρα τοῦ Προξένου Γροπίου. Ἀλλ' ἀναχωρῶν τέλος εἰς Αἴγιναν οὗτος, ὅπου παρώκησε μετὰ τῶν προσφύγων Ἀθηναίων, παρήγγειλεν εἰς ἐμέ, ἅμα ἴδω πολεμικὸν πλοῖον εἰς τὸ ἐξῆς ἐν Πειραιεῖ ἢ πρὸ τοῦ λιμένος, νὰ ὑπάγω πρὸς αὐτόν.

Τοῦτο λοιπὸν γνωρίζων ὁ Χ' Ζαχαρίτζας, μὲ προέτρεψεν, ἅμα ἐφάνη τὸ κατ' ἀρχὰς μνημονευθὲν πλοῖον πρὸς τὸ μέρος τοῦ Πειραιῶς, νὰ ἐκπλεύσω ἐκεῖσε ἐπὶ μικροῦ τινος σαλαμινίου πλοιαρίου, κατ' αὐτὴν μάλιστα τὴν περίστασιν καθ' ἣν καὶ ἀποστολὴ ἐπίτηδες εἶχε σταλῇ πρὸς κατασκόπευσιν νυκτερινὴν τῶν κατὰ τὸν Πειραιᾶ. Ἐξέπλευσα δ' ἀμέσως καί, ὦν πλησίον τοῦ Πειραιῶς, εἶδον τὸ πολεμικὸν πλοῖον ἡγκυροβολημένον ἐν τῷ μέσῳ τοῦ λιμένος καὶ τὴν σημαίαν διέκρινα οὖσαν ἀγγλικήν, ὥστε δὲν μοὶ ἔμεινε καμμία ἀμφιβολία ὅτι ἐπὶ τοῦ πλοίου τούτου εὐρίσκετο ὁ φίλος Γρόπιος. Καὶ θαρρῶν εἶπον πρὸς τὸν διατάζοντα νὰ ἐ(ι)σέλθῃ εἰς τὸν λιμένα Σαλαμινίου πλοίαρχον νὰ προχωρήσῃ, ἂν νομίζῃ ὅτι κατὰ τὴν εἰς τὸν λιμένα εἰσοδὸν μᾶς δὲν τρέχουμεν κίνδυνον, καὶ ὁ πλοίαρχος, εἰπὼν ὅτι κατὰ μὲν τὴν εἰσοδὸν δὲν ἔχομεν φόβον, ἀλλ' εἰς τὴν ἔξοδον οἱ πολλαχόθεν τοῦ βάθους τοῦ λιμένος φαινόμενοι Τούρκοι δύνανται νὰ καταλάβουν τὰ ἀκρωτήρια καὶ νὰ μᾶς φονεύσουν ἢ νὰ μᾶς αἰχμαλωτίσουν, ἐπροχώρησεν, ἀκούσας τὴν ἀπάντησίν μου ὅτι κατὰ τὴν ἔξοδον, ἂν ἴδωμεν τοὺς Τούρκους κατέχοντας τὰ ἀκρωτήρια, θέλομεν μένει ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς ἀγγλικῆς σημαίας καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου θέλομεν | ἐξέλθῃ ἀκινδύνως ἐκεῖθεν. Ἔλαβον ὅμως Θεοῦ φωτίσει τὴν πρόνοιαν νὰ ἀναπετάσω ἐπὶ τινος κονταρίου λευκὸν τι προσόψιον, διὰ νὰ ἴδωσιν οἱ Τούρκοι μακρόθεν ὅτι ἔρχομαι μὲ εἰρήνης σημεῖον.

87^α Ἀλλὰ μόλις ἐπλησιάσαμεν εἰς τὸ πολεμικὸν ἐκεῖνο πλοῖον, καὶ ἀμέσως ἀπὸ τοῦ καταστρώματος ἐρωτώμεθα τίνες εἴμεθα καὶ τί ζητοῦμεν ἐκεῖ. «Εἴμεθα ἀπεσταλμένοι», ἀποκρίνομαι, «ἀπὸ τὴν κοινότητα τῆς Σαλαμῖνος, διὰ νὰ ἴδωμεν τί πλοῖον εἶναι τοῦτο.» «Καὶ δὲν σᾶς ἤρκει», λέγουσι, «νὰ πληροφορηθῇτε μακρόθεν ἐκ τῆς σημαίας τί πλοῖον εἶναι τοῦτο;» «Ναί», ἀποκρίνομαι, «ἀλλ' ἐγὼ ἔχω καὶ τινα ἴδιον σκοπὸν· ἐπιθυμῶ νὰ ἴδω τὸν Πρόξενον τῆς Αὐστρίας κύρ. Γρόπιον καὶ περὶ αὐτοῦ ἐρωτῶ ἂν εὐρίσκεται

ἐπὶ τοῦ πλοίου, διότι μοὶ ἔγραφεν, ἅμα ἴδω ἐν τῷ λιμένι τοῦ Πειραιῶς πλοῖον πολεμικόν, νὰ ἔλθω νὰ τὸν εὕρω, ἔμελλε δὲ νὰ ἔλθῃ ἐνταῦθα ἐπὶ πολεμικοῦ πλοίου, διὰ νὰ ἐπιδώσῃ εἰς τὸν Κιουταχῆν φερμάνιον ὑπὲρ τῶν ἀρχαιοτήτων.» «Καὶ ποῦ εἶναι», ἐρωτῶσιν, «ἡ ἐπιστολὴ αὕτη; Δύνασαι νὰ μᾶς τὴν δείξῃς;» «Δὲν τὴν ἔλαβα μεθ' ἐμαυτοῦ (*sic*) », εἶπον. Τότε λέγουσι : «Καὶ δὲν ἤξεύρετε ὅτι ἐπεδόθη ἤδη πρό τινων ἡμερῶν τὸ φερμάνιον ἐκεῖνο; Καὶ ὁ Γρόπιους δὲν εἶναι σήμερον εἰς τὸ πλοῖον τοῦτο, ἀλλὰ σπεύσατε νὰ ἀναχωρήσετε. Δὲν βλέπετε τοὺς Τούρκους τρέχοντας πρὸς τὰ ἀκρωτήρια, διὰ νὰ σᾶς ἐμποδίσωσι τὴν ἔξοδον;» Καὶ τῷ ὄντι ἐβλέπομεν ἤδη τοὺς Τούρκους σπεύδοντας πρὸς τὰ ἀκρωτήρια. Ἀλλὰ τότε ἐπεκαλέσθη τὴν φιλάνθρωπίαν τῶν Ἀγγλῶν, νὰ μᾶς ἀφήσωσι νὰ μείνωμεν παρ' αὐτοῖς καὶ νὰ ἐξέλθωμεν τοῦ λιμένος, ὅτε καὶ τὸ πλοῖον ἐκεῖνο ἔμελλε νὰ ἐκπλεύσῃ. «Τοῦτο δὲν γίνεται», ἀποκρίνονται, «διότι κατ' αὐτὴν τὴν ὥραν περιμένομεν ἐνταῦθα τὸν Πασᾶν ἢ τινὰς τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ καὶ δὲν θέλομεν νὰ εἰπῶσι περὶ ἡμῶν ὅτι κάμνομεν τὸν κατάσκοπον τῶν Ἑλλήνων, βλέποντες ὑμᾶς πλησίον μας· ἀπέλθετε, ἕως ἔχετε τὸν καιρὸν νὰ ἐξέλθετε τοῦ λιμένος· δὲν ἐμάθατε», λέγουσιν, «ὅτι τὴν νύκτα ταύτην ἐφόρυσαν ἐνταῦθα καὶ αἰχμαλώτισαν Ἑλλήνας καὶ ἐφόρτωσαν κεφαλάς, κομίσαντες αὐτὰς εἰς Ἀθήνας.» Τότε εἶπον πρὸς τὸν πλοίαρχον τοῦ ἡμετέρου πλοιαρίου νὰ ἀποχωρήσῃ πρὸς τὰ ἔξω, ὅστις, διαμαρτυρόμενος, μοὶ ἔλεγεν ὅτι ἐπῆρα τὰ παιδιὰ τοῦ εἰς τὸν λαιμόν μου. Ἀλλὰ τὸν εἶπα ὅτι καὶ ἐγὼ συγκινδυνεύω ὁμοῦ μὲ αὐτόν, καὶ ὁ Θεὸς βοηθός! Καὶ ὄντως ὁ πολυεύσπλαγχνος Θεὸς μᾶς ἔσωσε καὶ τὴν φορὰν ταύτην ἐκ τοῦ προφανοῦς κινδύνου, διότι οἱ Τούρκοι, ἰδόντες ἐκ τοῦ πλησίον τὸ λευκὸν προσόψιον καὶ νομίσαντες ἴσως ὅτι ἤλθομεν νὰ διαπραγματευθῶμεν μεσιτείᾳ τῶν Ἀγγλῶν περὶ ἀπελευθερώσεως τῶν προσφάτως, τὴν αὐγὴν δηλ. ἐκείνην, αἰχμαλωτισθέντων ὀλίγων στρατιωτῶν, ἐν οἷς ἦν καὶ τις γραμματικὸς τοῦ Βάσσου, ἔπαυσαν νὰ τρέχωσι πρὸς κατάληψιν τῶν ἐπικαίρων θέσεων τοῦ στομίου τοῦ λιμένος, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξήλθομεν μετὰ πολλοῦ κόπου καὶ καταρῶν τοῦ Σαλαμινίου πλοιάρχου, καὶ τοῦτο μᾶς ἐφάνη ὡς νὰ ἐξήλθομεν ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ Ἄδου. Ἐπανελθόντες δὲ εἰς Ἀμπελάκι, εὔρομεν κλαυθμοὺς καὶ ὀδυρμοὺς διὰ τοὺς ἀπολεσθέντας στρατιώτας, περὶ τῆς ἀπωλείας τῶν ὁποίων εἶχαν φέρει τὴν εἶδησιν οἱ περὶ τὸν Βάσσον καταπλεύσαντες ἐκεῖ, πρὶν ἡμεῖς ἐπανακάμψωμεν ἐκ τοῦ Πειραιῶς.

87^β

88^α

Ἐματαιώθη ἐπομένως πᾶν σχέδιον περὶ καταλήψεως τοῦ Πειραιῶς, καὶ ὁ Καραϊσκάκης ἀνεχώρησε πρὸς τὰ μέρη τῆς Βοιωτίας. Οὐχ' ἤττον ὅμως ἡ ἰδέα δὲν ἐξηφανίσθη ὅλως διόλου, ἀλλ' ἐγίνοντο πάντοτε προσπάθειαι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, καὶ μάλιστα μετὰ τὴν ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως ἔξοδον τοῦ Μακρυγιάννη¹, συνοδευομένου καὶ παρὰ τοῦ Παναγιώτου Πούλου, ἐδόθη νέα καὶ δραστηριωτέρα ὥθησις πρὸς τοῦτο, διότι καὶ οἱ ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἀποκλεισμένοι ἐθεώρουν τὴν κατάληψιν τοῦ Πειραιῶς ὡς μόνην αὐτῶν σωτηρίαν. Ἐλήφθη λοιπὸν φροντὶς μεγάλη παρὰ τῆς ἐν Αἰγίνῃ τότε διατριβούσης Κυβερνήσεως² πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου τούτου, καὶ εὗρέθη ὁ Συνταγματάρχης Γόρδων (Ἄγγλος) ὡς τὸ καταλληλότερον πρὸς ἐκτέλεσιν πρόσωπον. Οὗτος δὲ μετὰ τοῦ Στρατηγοῦ Μακρυγιάννη ἐκάλεσαν καὶ ἐμέ, ἢ μᾶλλον ὁ Γόρδων μὲ ἐκάλεσε νὰ τὸν ἀκολουθήσω ὡς γραμματεὺς του. Ἀλλ' ἐγὼ ἀπεποιήθην [μὲν] τὸν τίτλον τοῦτον, εἰπὼν ὅτι, πληρεξούσιος³ ὢν τῆς πατρίδος μου εἰς τὴν ἐν Αἰγίνῃ τότε συγκροτηθεῖσαν Ἐθν. Συνέλευσιν⁴, δὲν ἠδυνάμην νὰ δεχθῶ τὴν θέσιν γραμματικοῦ τοῦ Γόρδωνος, δὲν θέλω λείπει ὅμως νὰ παρακολουθήσω τὴν ἐκστρατείαν ὡς ἐθελοντής. Τότε λαμβάνω προσκλητήριον ὑπογεγραμμένον ἀπὸ τὸν Γόρδωνα καὶ Μακρυγιάννην ἐν ᾧ μὲ προσεκάλουν νὰ λάβω μέρος ὡς γραμματεὺς τῆς ἐκστρατείας· καὶ οὕτως ἠκολούθησα μετ' αὐτῶν εἰς πάσας τὰς

88^β προπαρασκευὰς τῆς ἐκστρατείας καὶ εἰς ὅλα τὰ συμβούλια ἃτινα ἔλαβον χώραν καὶ εἰς Μέγαρα καὶ εἰς Σαλαμῖνα μέχρι τῆς στιγμῆς τῆς ἐπιβιβάσεώς μας διὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Πειραιῶς, ὅπου καὶ ἀπέβημεν⁵ εἰς τὴν ἄκραν τῆς Μουνιχίας ἐν ἄκρᾳ σιωπῇ καὶ ἀσφαλείᾳ. Δύο ὅμως ἐκ τῶν σχεδίων τὰ ὅποια εἶχον προαποφασ(ι)σθῇ καὶ διὰ τὴν παραδοχὴν τῶν ὁποίων εἶχον ἐγὼ καταβάλλει πολλὴν προσπάθειαν δὲν ἐξετελέσθησαν ἀκριβῶς, τῶν ὁποίων σχεδίων τὸ μὲν ἐν ᾗτο νὰ εἰσπλεύσῃ ὁ Ἀστιγξ μετὰ τοῦ πρωτοφανοῦς τότε ἐν Ἑλλάδι ἀτμοπλοίου ἢ *Καρτερία* ἐντὸς τοῦ λιμένος Πειραιῶς καὶ νὰ καταστρέψῃ διὰ τῶν τρομερῶν αὐτοῦ πυροβόλων τὰς δύο θέσεις

1. 17 Νοεμβρίου 1826.

2. Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Ἑλλάδος.

3. Πβλ. σσ. 117-118, 135.

4. Στὴν Αἶγινα εἶχαν συνέλθει μόνο οἱ συμπολιτευόμενοι πληρεξούσιοι (Δημακοπούλου, ἔ.ἀ., σ. 209).

5. Χφ. ἐπέβημεν. Ἡ ἀπόβαση ἐγίνε τὴν νύκτα τῆς 24 πρὸς 25 Ἰανουαρίου 1827.

τάς οποίας κατεῖχον οἱ Τοῦρκοι περίξ αὐτοῦ, τὸ Μοναστήριον, λέγω, τοῦ Ἀγίου Σπυρίδωνος καὶ τὸν Πύργον τοῦ Τελωνείου, τὸ δὲ ἄλλο σχέδιον ἦτο οἱ περὶ τὸν Βάσσον καὶ Βούρβαχην καὶ Παναγ. Νοταρᾶν νὰ φανῶσι μόνον κατὰ τὸ μέρος τοῦ Καματεροῦ, ἀλλ' ἅμα ἴδωσι τοὺς Τούρκους ὀρμῶντας κατ' αὐτῶν, νὰ ἀποχωρήσωσι, χωρὶς νὰ ἀντισταθῶσι διόλου. Καὶ ὁ μὲν Ἀστιγξ δὲν εἰσέπλευσε τὴν νύκτα εἰς τὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς, ἀλλὰ τὴν ἐπομένην πρωίαν, ἐλθὼν εἰς τὴν ἄκραν τῆς Μουνιχίας καὶ σκοπεύσας πρὸς τὴν μονὴν καὶ τὰ περίξ τοῦ λιμένος, εἶπε πρὸς με : « Ἀληθῶς οἱ Τοῦρκοι δὲν ἔχουν κανὲν κανόνι πούποτε ἐκεῖ κάτω. » Καὶ ἐγὼ τῷ ἀπήντησα : « Βλέπετε ὅτι ἐγὼ εἶχον δίκαιον, ὅταν σᾶς ἔλεγον ὅτι δὲν ἔχουν κανόνια ἐκεῖ ! » Καὶ τοῦτο τὸ ἔλεγον, ἐπειδὴ κάποτε, ἢ διὰ χαρᾶς σημεῖον ἢ βλέποντες πολεμικὸν ἑλληνικὸν πλοῖον διαβαῖνον παρὰ τὸν λιμένα Πειραιῶς, ἐπυροβόλουν ἅπαντες διὰ μιᾶς μὲ τὰ τουφέκιά των, ποτὲ ὅμως δὲν | ἠκούσθη νὰ πυροβο- 89^a λήσωσι μὲ κανόνια, τὰ ὅποια ἂν εἶχον, ἤθελαν κάμει καὶ αὐτῶν χρῆσιν, διὰ νὰ δείξωσι μάλιστα ὅτι εἶναι καλῶς ὠχυρωμένοι εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο. Καὶ τότε πλέον κατέβη τῆς Μουνιχίας ὁ Ἀστιγξ καὶ εἰσβαλὼν εἰς τὸν λιμένα, ἄρχισε νὰ καταστρέφῃ τὰ οἰκοδομήματα τῆς μονῆς καὶ τοῦ πύργου, ἀλλ' ἦσαν ὀλίγον ἄργά, διότι οἱ ἐν τῇ μονῇ Τοῦρκοι δὲν ἠδύναντο νὰ φύγωσιν ἐκεῖθεν ἐν καιρῷ ἡμέρας, περικυκλωμένοι ὡς ἦσαν ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας στρατιώτας οἵτινες κατέβησαν καὶ ἐπυροβόλουν, ἅμα ἀπέβημεν εἰς Μουνιχίαν, πρὶν διαλάμψῃ ἀκόμη τὸ λυκαυγὲς τῆς ἡμέρας. Ἐνέμειναν λοιπὸν ἐγκαρτεροῦντες καθ' ὅλον τὸν ἀδιάκοπον πυροβολισμόν τῆς Καρτερίας, ἀπεκδεχόμενοι βοήθειαν ἀπὸ τὸ παρὰ τὴν πόλιν γενικὸν στρατόπεδον, ὅπερ καὶ ἐγένετο, διότι οἱ Ὀθωμανοὶ κατεβίβασαν τότε ἐκ τῆς πόλεως ἐν κανόνιον καί, στήσαντες αὐτὸ πρὸς τὸ μέρος ὅπου κεῖται σήμερον τὸ κοινοταφεῖον, ἤρχισαν πυροβολοῦντες κατὰ τοῦ ἀτμοκινήτου, τὸ ὁποῖον ἔσπευσε νὰ ἐξέλθῃ τοῦ λιμένος, διὰ νὰ μὴ πάθῃ τόσον, ὥστε νὰ μὴν εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ κινηθῇ πλέον. Ἀλλ' ἂν ὁ Ἀστιγξ εἰσέπλεε, κατὰ τὸ σχέδιον, ἀμέσως τὴν στιγμὴν τῆς ἀποβάσεως τοῦ λοιποῦ στρατοῦ εἰς Μουνιχίαν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οἱ ἐν τῇ μονῇ καὶ τῷ πύργῳ Τοῦρκοι ἤθελον φύγει ἐν τῷ σκότει τῆς νυκτὸς ἐκεῖθεν, καὶ ἡμεῖς ἠθέλαμεν εἶσθαι κύριοι καὶ τοῦ λιμένος καὶ τῶν περίξ αὐτοῦ θέσεων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον κατωρθώθη μετὰ μῆνας ὕστερον καὶ μετὰ πολλὰς θυσίας καὶ ἄλλας δαπάνας, διότι ἐνεκαρτέ-

ρησαν οἱ στρατιῶται ἐν καιρῷ χειμῶνος, κατατρυχόμενοι ἀπὸ ¹ τὸ ψῦχος καὶ τὰς βροχὰς ἐν ὑπαίθρῳ καὶ κοιμώμενοι ὁμοίως, τὰ δὲ πλοιάρια ἅτινα
89^a ἐκόμιζον τὰς τροφὰς εἰς τὸ στρατόπεδον, ἀναγκαζόμενα νὰ προσορμίζωνται ὀπισθεν τῆς Μουνιχίας ἄκρας, ἐν τῷ μικρῷ ἐκεῖ λιμενίσκῳ, ἔτρεχον κίνδυνον νὰ καταστραφῶσιν ἀπὸ τὰς γρανάτας τὰς ὁποίας οἱ Τοῦρκοι ἐξηκόντιζον κάτωθεν, ἐκ τῆς μονῆς, καθ' ἡμῶν τῶν ἐν τῇ ἄκρᾳ, αἱ δὲ πλεῖσται ² ἐξ αὐτῶν κατέπιπτον εἰς τὸν λιμενίσκον τοῦτον. Καὶ μόνον ὁ Συνταγματάρχης Γόρδων καὶ ὁ Δημήτριος Καλλέργης εἶχον δύο σκηνάς, ἐγὼ δὲ μετὰ τοῦ Μακρυγιάννη ἐχώναμεν τὴν κεφαλὴν μας εἰς διάφραγά τινα τοῦ λόφου τὰ ὁποῖα ³ τυχαίως εὔρομεν ἐπὶ τῆς ἄκρας.

Τί δὲ συνέβη ὡς πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου τῆς ἐπιδείξεως, τῆς ἀπλῆς ἐπιδείξεως, τὴν ὁποίαν ἐπεφορτίσθησαν οἱ περὶ τὸν Βάσσον, Μπούρμπαχην καὶ Παναγ. Νοταρᾶν νὰ ἐκτελέσωσιν; Οἱ καλοὶ μου οὗτοι ἐνόμισαν θέσιν κατάλληλον νὰ ὀχυρωθῶσι τὴν ἐπιούσαν τῆς εἰς Πειραιᾶ ἀποβάσεως ἡμῶν τὸ χωρίον Καματερόν καὶ νὰ δεχθῶσι τὴν ὁποίαν τοῖς ἐπρόσφερον οἱ Τοῦρκοι μάχην ⁴, καὶ τοιοῦτά τῳ ἔπεσεν ὁ Βούρβαχης καὶ δύο-τρεῖς Γάλλοι μετ' αὐτοῦ καὶ τινες ἄλλοι, οἱ δὲ λοιποὶ ἔφυγον καταδιωκόμενοι καὶ ἐσώθησαν εἰς Ἑλευσίνα, καταστήσαντες διὰ τῆς ἡττης τῶν ταύτης θραυστέρους τοὺς Ὀθωμανοὺς, οἵτινες, ἂν δὲν τοῖς ἐδίδετο ἀφορμὴ νὰ νικήσωσι κατὰ κράτος τὴν πτέρυγαν ταύτην, δὲν ἤθελον λάβει τὸ θάρρος νὰ δοκιμάσωσι τὴν ἐπιούσαν τὴν κατὰ τῆς Μουνιχίας ἔφοδον, τὴν ὁποίαν ἂν καὶ δὲν ἐξεπόρθησαν, δοκιμάσαντες ὅμως τὰς δυνάμεις ἑαυτῶν τε καὶ τὰς ἡμετέρας, μᾶς περιεκύκλωσαν μὲ πολλὰ τῇδε κάκεῖσε ἀνεγερθέντα ὀχυρώματα, διὰ νὰ μὴ δυνάμεθα νὰ κινηθῶμεν ἔξω καὶ κάτω τῆς Μουνιχίας ἄκρας, καὶ οὕτω κατῴρθωσαν νὰ πολιορκοῦν δύο φρούρια συγχρόνως, τὴν τε Ἀκρόπολιν καὶ ἡμᾶς, ἐπὶ πολὺν χρόνον, ἐπειδὴ τὸ ἀρχικὸν σχέδιον τῆς καταλήψεως
90^a τοῦ Πειραιῶς | σκοπὸν εἶχε νὰ ἐνοχλῇται τὸ στρατόπεδον τοῦ Κιουταχῆ καὶ ἀπὸ νυκτερινὰς ἐκδρομὰς τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει καὶ συγχρόνως ἀπὸ τοιαύτας ἐπιδρομὰς ἐκ μέρους ἡμῶν, εὐκολυνομένων διὰ τοῦ πυκνοῦ καὶ μακροῦ ἐλαιῶνος τοῦ μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς.

1. Χφ. ὑπό.

2. Χφ. τὰ δὲ πλεῖστα.

3. Χφ. τὸν ὁποῖον.

4. 27 Ἰανουαρίου 1827.

Τότε δὲ κατέλιπον καὶ ἐγὼ τὴν Μουνιχίαν καὶ ἀπῆλθον εἰς Αἴγιναν, διὰ νὰ ἐπαναλάβω τὴν ἐν τῇ ἐκεῖ συγκροτούμενῃ Ἐθν. Συνελεύσει θέσιν μου, τὴν ὁποίαν οὐδεὶς μοὶ διεφιλονίκησε, διότι ὁ ἀντ' ἐμοῦ εἰς Ἐπίδαυρον σταλὲς Σ. Σεραφεῖμ ἀνεγνώριζε τὸ δικαίωμά μου τοῦτο καὶ πρὸς τούτῳ εἶχα λάβει προσφάτως ἐκ τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει Ἀθηναίων καὶ ἄλλο ἔγγραφον πληρεξουσιότητος διὰ τὴν μέλλουσαν νὰ ἐπαναληφθῇ τότε Ἐθν. Συνέλευσιν. Ἀλλ' ἐνῷ αὕτη ὑπὸ τὰς ὀψεις τῆς Κυβερνήσεως ἐν Αἰγίνῃ ἐνησχολεῖτο εἰς προκαταρκτικὰς τινὰς ἐργασίας, ἄλλη Συνέλευσις συνεκροτεῖτο ἐν Ἑρμιόνῃ ὑπὸ τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ στρατιωτικοῦ στοιχείου καὶ τὴν φορὰν ταύτην τοῦ ἰσχυροτέρου τῶν ναυτικῶν νήσων κόμματος, καὶ τὰ πράγματα τῆς πατρίδος περιῆλθον οὕτως εἰς ἄκραν ἀμηχανίαν, καὶ φόβος ὑπῆρχεν ἐμφυλίων πάλιν σπαραγμῶν. Ἐλαβον ὅμως τὴν μετριοπάθειαν οἱ ἐν Ἑρμιόνῃ νὰ στείλωσιν εἰς τὴν ἐν Αἰγίνῃ Κυβέρνησιν πρεσβείαν συνισταμένην ἐξ ἀντιπροσώπων τῶν ναυτικῶν νήσων, ὅπως διαπραγματευθῶσι τὴν ἔνωσιν τῶν διεστώτων ὑπὸ τινὰς ὅρους, τοὺς ὁποίους ἡ πρεσβεία αὕτη, παρουσιασθεῖσα ἐνώπιον τοῦ Προέδρου τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς Ἀνδρέου Ζαῖμη, ἐπρότεινε καὶ προεκάλει ἐπὶ τούτοις τὴν ἔνωσιν τῶν δύο μερῶν εἰς Τροιζῆνα. Ὁ δὲ Ζαῖμης ἀπάντησεν ὅτι αὐτὸς μόνος δὲν δύναται νὰ ἀποφασίσῃ τι περὶ τῶν προτάσεων τούτων, θέλει σπεύσει ὅμως νὰ συγκαλέσῃ τοὺς πληρεξουσίους τῶν ἐπαρχιῶν, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἡ πρεσβεία δύναται νὰ προτείνῃ ὅσας ἔχει προτάσεις, καὶ οἱ πληρεξούσιοι θέλουσιν ἀποφασίσαι ἐν τῷ δικαιώματί των ὅ,τι περὶ τούτων ἤθελον κρίνει εὐλογον καὶ ὀρθόν. | Προτοῦ ὅμως 90^β συγκαλέσῃ πάντας τοὺς πληρεξουσίους εἰς τὸν τόπον τῶν συνεδριάσεων, προσεκάλεσεν ὀλίγους τινὰς ἐκ τούτων, ἐν οἷς καὶ ἐμέ, μᾶς ἐξέθεσε τὰ τῆς πρεσβείας καὶ τὴν ἀπάντησιν τὴν ὁποίαν τοῖς ἔδωκεν, ἀλλὰ παρετήρησε, καὶ φρονίμως, ὅτι πρέπει νὰ ἐκλεχθῶσι μεταξὺ τῶν πληρεξουσίων τρεῖς ἢ τέσσαρες, ἐκ τῶν ἱκανωτέρων, νὰ ἀπαντήσωσιν εἰς τὰς προτάσεις τῶν πρεσβευτῶν, διὰ νὰ μὴν ἀρχίσωσιν ὅλοι νὰ λαλῶσι καὶ νὰ προκαλέσωσι τοιούτοτρόπως σύγχυσιν καὶ θόρυβον, ἀπαντῶντες καὶ συζητοῦντες μετὰ τῶν ψυχρῶν, ὡς ἔλεγε, κεφαλῶν τῶν Ὑδραίο - Σπετζιωτῶν, τῶν ὀλίγα μὲν λαλούντων, ἀλλὰ πολλάκις βαθέως κρινόντων τὰ πράγματα, καὶ οὕτω καταστήσωμεν ἀνέφικτον τὴν διαλλαγὴν, δώσωμεν δὲ εἰς αὐτοὺς δίκαιον νὰ μᾶς ἐκθέσωσιν εἰς τὴν κοινὴν τοῦ ἔθνους γνώμην καὶ τὰ πράγματα τῆς πατρί-

δος εἰς τοιαύτας κρισίμους περιστάσεις καταντήσωσιν εἰς παντελῇ ὄλεθρον.

Ἡ δὲ γνώμη αὕτη τοῦ Ζαῖμη ἐγένετο παμψηφεί παραδεκτὴ, καὶ ἐξελέχθησαν οἱ ἐξῆς ὡς μέλλοντες νὰ ἀπαντήσωσιν εἰς τὰς προτάσεις καὶ εἰς τοὺς λόγους τῶν πρεσβευτῶν : Χριστόδουλος Κλονάρης, Γεώργιος Αἰνιάν, Γεώργιος Ψύλλας καὶ Νικόλαος Χρυσόγελος, οἵτινες καὶ παρευρέθημεν εἰς τὴν γενικὴν τῶν πληρεξουσίων συνεδρίασιν καί, ἀκούσαντες τὰς προτάσεις καὶ τοὺς λόγους τῶν πρεσβευτῶν, ἀπηντήσαμεν ἕκαστος ἐκ διαδοχῆς ὅ,τι ἐνομίζομεν καλὸν νὰ ἀπαντήσωμεν. Καὶ περὶ μὲν τῶν πρώτων δύο δὲν ἐνθυμοῦμαι νὰ ἀναφέρω τί ἕκαστος αὐτῶν εἶπε, μοὶ ἐφάνη ὅμως τότε ὅτι δὲν ἦσαν ἰσχυροὶ οἱ λόγοι αὐτῶν καὶ οἱ πρεσβευταὶ ἐφαίνοντο ἔχοντες ὑπὲρ 91^a ἑαυτῶν τὸ δίκαιον. "Ὅ,τι ὅμως | εἶπον ἐγὼ εἶναι τὸ ἐξῆς : «Κύριοι, εἰς τὰς προτάσεις σας τὰς περὶ ἐνώσεως λέγετε ὅτι ὑπάρχει ὅρος νὰ ἀποδεχθῶμεν ὅσα ἢ ἐν Ἑρμιόνη Συνέλευσις ἐψήφισεν ἄνευ συζητήσεώς τινος καὶ παρατηρήσεως ἢ τροποποιήσεως. Εἰς τὸν ὅρον τοῦτον ἐγώ, πληρεξούσιος τῆς πατρίδος μου, δὲν δύναμαι νὰ συγκατατεθῶ τυφλῶς, ἀλλὰ χρεωστῶ, πρὶν ἀποφασίσω τι, νὰ σκεφθῶ, νὰ συζητήσω, νὰ ἀκούσω τὸν λόγον καὶ τὸν ἀντίλογον καὶ τότε νὰ φέρω τὴν ψήφον μου ἐν πλήρει πεποιθήσει. "Ὅρος ἄλλος ὑπάρχει εἰς τὰς προτάσεις σας νὰ ἀναγνωρίσωμεν ἀπὸ τοῦδε καὶ νὰ ἀποφασίσωμεν ὅτι Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος εἶναι ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας. Καὶ εἰς τὸν ὅρον τοῦτον δὲν δύναμαι νὰ συγκατατεθῶ ἄνευ τῶν προηγουμένων διατυπώσεων τὰς ὁποίας ὁ κανονισμὸς τῆς Συνελεύσεως ἤθελε διατάζει. Διὰ τοῦτο θεωρῶ ὅτι ἡ ἐνωσις ὑπὸ τοιούτους ὅρους εἶναι σχεδὸν ἀνέφικτος.» Τοσαῦτα εἰπὼν, ἐκάθησα εἰς τὴν ἑδραν μου, οὖσαν πλησίον τῆς τοῦ Ζαῖμη. Τότε δὲ οὗτος, στραφείς πρὸς με, μοὶ εἶπε χαμηλῇ τῇ φωνῇ : «Εὖγε, πατριῶτα Ψύλλα ! Μὴ δῶς ἐτέρῳ τὴν δόξαν σου καὶ τὰ συμφέροντά σοι ¹ ἔθνη ἀλλοτρίῳ.» ² Ἀλλ' ἐγώ, ἐμβλέψας πρὸς αὐτὸν ὀλίγον ὀργίλος, τῷ ἔδωκα οὕτω νὰ ἐννοήσῃ ὅτι δὲν εἶμαι κατὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Καποδιστρίου, δὲν ἐπιθυμῶ ὅμως οὔτε πρέπει νὰ δεχθῶ ἐκ τῶν προτέρων πρότασιν ὡς ἀπόφασιν καὶ ὁμιλῶ μόνον περὶ τῶν τύπων.

Ἐν τούτοις καὶ ἀδιακόπως καὶ πολὺς ἐγένετο λόγος περὶ τῆς παρατάσεως τῆς ἀντιστάσεως τῶν φρουρούντων τὴν Ἀκρόπολιν καὶ περὶ τῆς δια-

1. Χφ. σου.

2. Βαρούχ, δ', 3.

λύσεως τῆς πολιορκίας αὐτῆς. Καὶ περὶ μὲν τοῦ δευτέρου τούτου μέτρου πολλοὶ ἔλεγον νὰ ἀρθῇ τὸ ἐν Μουνιχία | στρατόπεδον καὶ νὰ τοποθετηθῶσι 91^β διάφορα ἀποσπάσματα κατὰ <τὰ> μέρη ἐκεῖνα ὅθεν διέβαινον οἱ κομίζοντες τὰς τροφὰς καὶ τὰ ἄλλα ἐπιτήδεια εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις γενικὸν στρατόπεδον τοῦ Κιουταχῆ. Τοιαύτης δὲ γνώμης ἦτο καὶ ὁ Καραϊσκάκης, καὶ ἀπόπειρα ἐγένετο ὅπως καταληφθῇ ὁ ὅρμος τοῦ Ὠρωποῦ ¹, ὅπου ἦσαν αἱ ἀποθήκαι τῶν εἰς Ἀθήνας διαβιβαζομένων τροφίμων, ἀλλ' ἡ ἔφοδος ἀπέτυχεν ἐντελῶς. Ἐξ ἄλλου δὲ πάλιν μέρους, οἱ ἐν Ἀκροπόλει ἐπέμενον νὰ γένη τὸ ταχύτερον ὅ,τι ἦτο δυνατόν, διὰ νὰ ἀπαλλαχθῶσιν ἀπὸ τὰ δεινὰ τῆς πολυχρονίου πολιορκίας. Ἐλεγον δὲ διὰ τῶν γραμμάτων τὰ ὅποια ἀπὸ καιρὸν εἰς καιρὸν ἐξέπεμπον νύκτωρ μὲ τολμηρόν τινα πεζοδρόμον ὅτι ἔπασχον πολὺ ἀπὸ λοιμικᾶς νόσου, ἀπὸ στέρησιν νεροῦ καὶ ἄρτου, διότι μόνον ἐν ποτήριον τοῦ καφέ (φλιντζάνι) διενέμετο εἰς πᾶσαν ψυχὴν καθημέραν διὰ ποτὸν καὶ μία δρᾶξ κριθῆς, τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ ἐψῆσουν εἰς τὸν φούρνον, καίοντες αὐτὸν πάλιν μὲ κριθὴν δι' ἔλλειψιν ξύλων.

Τότε ἔγραψα καὶ ἐγὼ ὑπόμνημα εἰς τὴν Κυβέρνησιν, προτροπῇ τοῦ κυρίου Σ. Τρικούπη, μέλους αὐτῆς, περιέχον τὸ ἐξῆς σχέδιον : νὰ ἐκλεχθῶσι τετρακόσιοι ἕως πεντακόσιοι ἄνδρες μετὰ τῶν ἐξω στρατιωτῶν καὶ οὗτοι νὰ εἰσδράμωσι νύκτωρ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, διὰ νὰ ἀλλάξωσι τὴν κεκμηκυῖαν ἐκεῖ παλαιὰν φρουράν, ἣτις πάλιν διὰ συνθήματος μετὰ τοῦ ² ἐν Πειραιεῖ στρατοπέδου νὰ ἐξέλθῃ τῆς Ἀκροπόλεως, ἀφήνουσα ἐκεῖ τὴν νέαν. Ἀπεδείκνυον δὲ τὸ δυνατόν τῆς πολεμικῆς ταύτης ἐπιχειρήσεως διὰ τῶν προηγουμένων | παραδειγμάτων τῆς κατ' ἀρχὰς τῆς πολιορκίας 92^α ἐξόδου πολλῶν διὰ μιᾶς ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν καὶ τῆς τρις ἐπιτυχούσης εἰσδρομῆς, τῆς τῶν περὶ τὸν Ζαχαρίτζαν, τῆς τοῦ Κριεζώτου καὶ τῆς τοῦ Φαβιέρου ³. Ἡ δὲ νέα φρουρὰ ἠδύνατο νὰ προμηθευθῇ ἐν τῇ αἰφνιδίᾳ αὐτῆς ἐφόδῳ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ μὲ ξυλείαν ἐκ τῶν πέριξ καὶ κάτωθεν τῆς Ἀκροπόλεως παλαιῶν οἰκιῶν, ὡς τοῦτο συνέβη κατὰ τὴν πρώτην εἰσδρομήν, ὅτε, καταβάντες οἱ νέοι μετὰ τῶν ἐκεῖ εὐρεθέντων ἀνδρῶν, ἐξεδίωξαν ἀπὸ πολλὰς τοιαύτας οἰκίας τοὺς κατέχοντας αὐτὰς Ὀθωμα-

1. 3-4 Μαρτίου 1827.

2. Χφ. τῶν.

3. Βλ. παραπάνω, σσ. 125, 127.

νούς. Καὶ αἱ τρεῖς δὲ αὗται ἐπιχειρήσεις κατωρθώθησαν τότε, ὅτε δὲν ὑπῆρχε κατειλημμένη ἡ Μουνιχία, ἥτις ἤθελε προσφέρει ἤδη μεγίστην βοήθειαν πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ὑποβαλλομένων τούτων στρατιωτικῶν κινήσεων. Ἀλλά, καὶ ἂν δὲν ἐπετύγχανον νὰ προμηθευθῶσιν ἔξωθεν ξύλα, ἡ νέα φρουρὰ ἠδύνατο εὐκολώτερον νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὰς κακουχίας, τὰς ὁποίας ὑπέστη ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἡ πρώτη, καὶ τοῦτο δι' ὀλίγον μόνον καιρόν, ἐπειδὴ τὰ πάντα τότε προεμήνυον τὴν ταχεῖαν λύσιν τοῦ ζητήματος τοῦ πολέμου. Καὶ εἰς τοῦτο μάλιστα εἶχον ἴδει ἐπιστολὴν αὐτόγραφον τοῦ Βασιλέως τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκου πρὸς τὸν ἐνταῦθα τότε μεταξὺ ἡμῶν εὐρισκόμενον Στρατηγὸν "Εἰδεκ, ἥτις τὸν ἐβεβαίον ὅτι ἡ ὑπόθεσις τῶν Ἑλλήνων συζητεῖται ἤδη ἐν τοῖς ἀνακτοβουλίαις τῆς Εὐρώπης ἐπιμελῶς καὶ (ἔλεγεν) : «Εἴπατε εἰς τοὺς ἀνδρείους μας ὀλίγον ἀκόμη νὰ ἐγκαρτερήσωσι, καὶ οἱ ἀγῶνες αὐτῶν θέλουσι στεφθῇ μὲ ἐπιτυχίαν.» Καὶ μετέφρασα τὴν ἐπιστολὴν καὶ τὴν ἔπεμψα πρὸς τοὺς ἐν τῇ Ἀκροπόλει. Ἦθελον δὲ καὶ οἱ πρῶτοι φρουροί, μὲ ὅλας τὰς ἀνηκούστους κακουχίας, ἐγκαρτερήσῃ ἀκόμη ἓνα καὶ δύο μῆνας, ὅτε πλέον καὶ ἐφθασεν ἐπισήμως τὸ πρωτόκολλον¹ τῶν τριῶν μεγάλων δυνάμεων, ἂν δὲν ἐπεσπείδατο ἡ παράδοσις² τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἐκ διαταγῆς τοῦ Ἀρχιστρατήγου Τζούρτζ καὶ διὰ τῶν προσπαθειῶν τοῦ ἐν τῇ Ἀκροπόλει Φαβιέρου καὶ τῶν ἔξωθεν, οἷον Δερινὺ κ.τ.λπ.

Ἀλλ' ὥς ἐπανέλθω εἰς τὸ ὑπόμνημά μου. Τοῦτο ἔστειλεν ἡ Κυβέρνησις τότε πρὸς τὸν ἐν Πειραιεῖ Ἀρχηγὸν τοῦ στρατοῦ Καραϊσκάκην, εἴτε αὐτὸ τὸ ἴδιον εἴτε ἐν ἀντιγράφῳ μὲ τὴν ὑπογραφὴν ἐν αὐτῷ τοῦ ὀνόματός μου. Ἄνθρωπος δὲ εὐρεθεὶς ἐν τῇ σκηνῇ αὐτοῦ μοι εἶπεν ὅτι, ὅταν ἔλαβε τὸ ὑπόμνημα καὶ εἶδε τὴν ὑπογραφὴν μου, ἤρχισε νὰ λέγῃ καὶ νὰ χειρονομῇ τὰ ἐξ ἀμάξης ἐναντίον μου, κατὰ τὴν συνήθειάν του. Καὶ ἦτον βέβαια σφάλμα τῆς Κυβερνήσεως νὰ κάμῃ γνωστὸν τὸ ὄνομα ὅχι μόνον ἐμοῦ, ἀλλὰ καὶ παντὸς ἄλλου μὴ ἔχοντος ὑπόληψιν στρατηγικοῦ ἀνθρώπου, ὅποιος ἐγώ. Οὕτω δὲ οὐδὲ καὶ ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν ἀπὸ τὸν Ἀρχηγὸν οὐδὲ ἀπὸ τοὺς ἄλλους οἵτινες μετὰ ταῦτα ἐσχεδίασαν καὶ ἐξετέλεσαν τὴν ὀλεθρίαν ἐκείνην ἐκστρατείαν τῆς Κωλιάδος.

1. Ἡ συνθήκη τοῦ Λονδίνου τῆς 24/6 Ἰουλίου 1827.

2. 25 Μαΐου 1827.

Ἡ Συνέλευσις ἐν τούτοις κατηρτίσθη ἐν Τροιζῆνι ¹, συνελθόντων ἐκεῖ καὶ τῶν δύο μερῶν, ἀλλ' ἐγὼ δὲν ἠθέλησα νὰ λάβω μέρος, θεωρῶν τὴν πίεσιν | τὴν ὁποῖαν ἐξήσκει ἐκεῖ τὸ στρατιωτικὸν στοιχεῖον. Ἦκουσα ὅμως ^{93^a} ὅτι κατὰ τὴν γενομένην ἐκλογὴν τῶν μελῶν τῆς Κυβερνήσεως ², μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν ἄλλων πράξεων, τὸ ὄνομά ³ μου ἐψηφίζετο ὡς ἐν ἐκ τῶν τριῶν, καὶ ἄνθρωποι ἐκεῖθεν ἐρχόμενοι μὲ ἐβεβαίουν ὅτι ἦτο πιθανώτατον νὰ λάβω τὰς ἀναγκαίας εἰς τοῦτο ψήφους, ἀλλὰ τελευταῖον ἔμαθον ὅτι ὁ Θ. Κολοκοτρώνης, ἀνοίξας τὴν ποδιάν τῆς φουστανέλλας του, ἐψηφολόγησε προσωπικῶς ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐκ Λεβαδείας Ἰωαννούλη Νάκου, πολλὰ σχετικοῦ μὲ τὸν Ἀνδρέαν Μεταξᾶν. Αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ Κολοκοτρώνης, μὲ διεβεβαίου μετὰ ταῦτα ὁ Διονύσιος Μούρζινος, εἶχεν ἀπόφασιν, ἂν ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας δὲν ἤθελε δεχθῇ τὴν ἐκλογὴν του ὡς Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος, εἶχε, λέγω, ἀπόφασιν νὰ ἐνεργήσῃ καταρτισμὸν Κυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς συνισταμένης ἀπὸ Ἀνδρ. Ζαΐμην, Σπυρ. Τρικούπην καὶ ἐμέ.

Ἐν Αἰγίνῃ δὲ τότε διατρίβων, ἐγνωρίσθην μὲ τὸν φιλέλληνα Ἀμερικανὸν Μίλλερ, καὶ οὗτος μοὶ ἔκαμε τὴν ἐξῆς πρότασιν : «Φίλε», λέγει, «ἤκουσα ὅτι φοβεῖσθε τὸν Θεὸν καὶ διὰ τοῦτο σᾶς ἀναθέτω τὴν φροντίδα τῆς διανομῆς ἀλευρῶν καὶ τῶν ἄλλων πραγμάτων ἐξ ὧν αἱ φιλελληνικαὶ ἐν Ἀμερικῇ ἐπιτροπαὶ μοὶ ἀπέστειλαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, νὰ διανεῖμω μεταξὺ τῶν ἐχόντων ἀνάγκην τούτων, διότι ἐγὼ θέλω περιέλθει τὴν Πελοπόννησον διὰ τὸν αὐτὸν σκοπόν.» ⁴ «Ἠκούσατε», τῷ εἶπον, «ὅτι φοβοῦμαι τὸν Θεόν. Ναί! Ἀλλὰ φοβοῦμαι καὶ τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύναμαι νὰ ἀναλάβω τὸ ἔργον τοῦτο μόνος, ἐνταῦθα μάλιστα ὅπου πολὺς λαὸς ἔχει ἄκραν ἀνάγκην τοιούτων βοηθημάτων καὶ ὑπὸ τὰς γνωστὰς περιστάσεις εἰς τὰς ὁποίας εὐρισκόμεθα. Ἄν ὅμως μὲ συντροφεύσετε καὶ μὲ δύο - τρεῖς ἄλλους εὐυπολήπτους ἄνδρας, τότε εὐχαρίστως ἀναδέχομαι νὰ πράξω τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον μοὶ προτείνετε.» «Εἵπετέ μοι λοιπόν», μοὶ λέγει, «ποίους γνωρίζετε | καταλλήλους εἰς τοῦτο.» «Πρῶτον», εἶπον, «τὸν Σεβ. ^{93^b} Ἐπίσκοπον Ταλαντίου, Ἐπισκοπικὸν δὲ Τοποτηρητὴν Ἀθηνῶν, εὐρισκόμενον ἤδη ἐν Ὑδρᾷ, πρὸς τὸν ὁποῖον ὅμως, ἂν γράψετε, ὡς θέλω πράξει

1. 19 Μαρτίου - 5 Μαΐου 1827.

2. Τῆς τριμελοῦς Ἀντικυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς.

3. Βλ. Μάμουκα, ἔ.ἀ., τ. Ζ', Ἀθήνα 1840, σ. 135.

4. Πβλ. Ἀθηναϊκὸν Ἀρχεῖον, ἐκδ. Κ. Διαμάντη, Ἀθήνα 1971, σ. 424.

καὶ ἐγώ, εἶμαι βέβαιος ὅτι δὲν θέλει ἀρνηθῇ νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸ θεάρεστον τοῦτο ἔργον· δεύτερον πρόσωπον εὐυπόληπτον σᾶς προτείνω τὸν Ἀνάργυρον Πετράκην· καὶ τρίτον, διότι ἐν Αἰγίνῃ οἱ Ψαριανοὶ ἔχουσι μεγάλην ἰσχύν, συμφέρει καὶ εἶναι ἀναγκαῖον μάλιστα νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸ ἔργον καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Κανάρης.» Ἐδέχθη λοιπὸν ὁ Μίλλερ τὰ ὀνόματα καὶ προσεκάλεσεν ἓνα ἕκαστον τῶν ἀνδρῶν τούτων ὅπως λάβῃ μέρος εἰς τὴν διανομὴν τῶν βοηθημάτων. Καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἀφίχθη ἐξ Ὑδρας ὁ Ἐπίσκοπος Ταλαντίου Νεόφυτος, ὅστις καὶ πρῶτος ἔφερεν εἰς Αἶγιναν τὴν χαρμόσυνον εἶδησιν τῆς δημοσιεύσεως ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐφημερίσι τοῦ περὶ ἀποκαταστάσεως τῆς Ἑλλάδος πρώτου πρωτοκόλλου τῶν τριῶν μεγάλων δυνάμεων, τὴν ὁποίαν εἶδησιν ἔμαθεν εἰς Πόρον παρὰ τοῦ ἐκεῖ διατρίβοντος τότε Ἀλεξ. Μαυροκορδάτου.

Τότε δὲ ἤρχισαμεν τὸ ἔργον τῆς διανομῆς τῶν βοηθημάτων, ἢ μᾶλλον ἐγὼ μόνος ἤρχισα τὴν ἐκτέλεσίν του καὶ ἐπεφόρτισα δύο - τρεῖς νέους ἐξ Ἀθηνῶν νὰ καταγράψωσι τὰ μέλη τῶν οἰκογενειῶν ὅσας ἤθελον γνωρίσει ὅτι ἔχουσιν ἀνάγκην κατεπείγουσαν καὶ ἀπόλυτον αὐτῶν. Εὐρέθη δὲ ὁ ἀριθμὸς περὶ τὰς 8.000. Ἐξυγίσσαμεν τὰ ἐν βαρελίοις ἀξιόλογα ἄλευρα καὶ κατὰ τὴν ἀναλογίαν τοῦ ποσοῦ τούτων καὶ τῶν παστῶν κρεάτων ἐδίδομεν εἰς ἑκάστην οἰκογένειαν τόσα ἄλευρα, ὥστε εἰς ἕκαστον μέλος νὰ ἀναλογῇ ποσὸν ἀλεύρου τεσσάρων ὀκάδων, καὶ κρέατος δὲν ἐνθυμοῦμαι πόσον. Εἰς τὸ τέλος ὅμως τῆς ἐργασίας ἐφάνη ψηλαφητῶς ὅτι εἶχα δίκαιον νὰ ζητήσω συμπράκτορα τῆς διανομῆς καὶ τὸν Κωνστ. Κανάρην, ἐπειδὴ τινες ἐκ τῶν τῆς ἀριστοκρατίας, ζητήσαντες καὶ οὗτοι νὰ λάβωσι μέρος εἰς τὰ βοηθήματα, χωρὶς νὰ ἔχωσι τὴν κατεπείγουσαν ἀνάγκην τούτων, συνεμάχησαν μέ τινας ἐκ τῶν τοῦ ὄχλου καὶ ἤρχισαν νὰ διαβάλλωσι τοὺς διανομεῖς τῶν βοηθημάτων ἢ καὶ νὰ ὀρμήσωσι μάλιστα εἰς τὴν ἀποθήκην, ὅπου εἶχε μείνει ἐν καὶ μόνον βαρέλιον ἀλεύρου, ὅπως χρησιμεύσῃ καὶ ὡς βοήθημα καὶ ὡς ἀμοιβὴ τῶν ἀνθρώπων τοὺς ὁποίους ἀπησχολήσαμεν εἰς τε τὴν καταγραφὴν τῶν οἰκογενειῶν καὶ τῶν μελῶν αὐτῶν καὶ εἰς τὸ ζύγισμα καὶ διανομὴν τῶν βοηθημάτων. Καὶ τότε ἐχρησίμευσε πολὺ ἡ παρουσία τοῦ Κανάρη, διότι ἄλλως οὐδὲ ἐγὼ δὲν ἤξεύρω τί ἠθέλαμεν ὑποφέρει ἐξ αὐτῆς τῆς ὀχλαγωγίας, ἥτις ἔφθασε νὰ διαβάλλῃ καὶ αὐτὸν τὸν ἀγαθὸν Ἐπίσκοπον, ὡς σφετερισθέντα δῆθεν εἶδη τινὰ ἐκ τῶν ἐνδυμάτων, σκεπασμάτων καὶ ὑποδημάτων,

τὰ ὅποῖα καὶ αὐτὰ ἐπρόκειντο εἰς διανομήν, ἀλλὰ περὶ τῶν ὁποίων ἐκρί-
ναμεν καλὸν νὰ πωληθῶσι, καὶ τὰ ἐκ τῆς πωλήσεως χρήματα νὰ διανεμη-
θῶσι πάλιν ἀναλόγως εἰς τὰς ἐνδεεῖς οἰκογενείας· ἄλλως ἦτον ἀνέφικτος ἡ
διανομή των. Τὸν Κανάρην ὅμως δὲν ἄφησα νὰ αὐτοδικήσῃ, ἀλλά, μετ'
αὐτοῦ προσελθὼν εἰς τὴν Ἀστυνομίαν, κατήγγειλα τὴν πράξιν τῶν ὀχλα-
γωγῶν καὶ ἐζήτησα τὴν τιμωρίαν τῶν πρωταιτίων, οἵτινες, δύο ἢ τρεῖς
τὸν ἀριθμὸν, ἐκρίθη εὐλογον νὰ ὑποστῶσι φυλάκισιν τριῶν – τεσσάρων ὥρῶν
μετὰ προηγουμένην ἐπίπληξιν¹ ἐκ μέρους τοῦ Ἀστυνόμου καὶ Κανάρη. |

1. Χφ. ἐπέπληξιν.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Ζ'

ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ ΚΑΤΩ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

(1828 – 1829)

Ὁ Ψύλλας μέλος τοῦ Πανελληνίου καὶ Α' Γραμματεὺς τοῦ Τμήματος Ἑσωτερικῶν.— Διορίζεται Ἐκτακτος Ἐπίτροπος Κάτω Μεσσηνίας.— Μετάβαση στὴν Μεσσηνία.— Σύσταση ἐπαρχιακῶν δημογεροντιῶν στὴν Μεσσηνία.— Διευθέτηση διαφορῶν Πλάτσας καὶ Μηλέας.— Ἀνάρμοστη ὑποδοχὴ τοῦ Ψύλλα στὸ Ἀρμυρό.— Μετάβασή του στὸν Κάμπο Ζαρνάτας καὶ ἀπόπειρα προσεταιρισμοῦ του ἀπὸ τὸν Δ. Μούρτζινο.— Ἐκλογὴ ἐπαρχιακῆς δημογεροντίας Ζαρνάτας.— Θορυβώδεις σκηνὲς τὴν ἡμέρα τῆς ἐκλογῆς.— Ἀνάρμοστη ὑποδοχὴ τοῦ Ψύλλα στὴν Καρδαμύλη.— Ἐκλογὴ ἐπαρχιακῆς δημογεροντίας Ἀνδρούβιστας.— Ἐκστρατεία Κακαβουλαίων κατὰ τῶν Κιτριῶν.— Ἐπιστροφὴ τοῦ Ψύλλα στὴν Μεσσηνία.— Ἀφιξὴ γαλλικοῦ στρατοῦ στὸ Πεταλίδι.— Αὐθαίρετη ἐνέργεια τῆς δημογεροντίας Τριπόλεως ἐξοργίζει τὸν Ἰ. Καποδίστρια.— Δυστυχία Ἰ. Καποδίστρια πρὸς τὸ γαλλικὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα.— Ὁ Στρατηγὸς Νικήτας.— Ἡ περιουσία του.— Γνωμὴ τοῦ Ψύλλα γιὰ τοὺς ὀπλαρχηγοὺς καὶ τοὺς προύχοντες.— Στάση στὸ Ἀρμυρό.— Συνάντησις τοῦ Ψύλλα μὲ τὸν Κυβερνήτη στὸν Πόρο.— Τὸ Πανελλήνιο καὶ ἡ ἐκλογὴ τῶν πληρεξουσίων γιὰ τὴν Ἰ. Ἐθνικὴ Συνέλευση.— Ἀνωμαλίες στὴν Μάνη.— Ὁ Καποδίστριας ζητεῖ ἀπὸ τὸν Ψύλλα νὰ ἐπανέλθῃ στὴν θέσιν του.— Ἐπιστροφὴ τοῦ Ψύλλα στὴν Μεσσηνία καὶ προσπάθειες γιὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως.— Ὁ Ψύλλας ζητεῖ ἀπὸ τοὺς Μαυρομιχαλαίους τὴν παράδοση τοῦ ὑπόδικου Κατσάκου.— Οἱ Μαυρομιχαλαῖοι ἔρχονται ἐνοπλοὶ στὴν Φρουζάλα.— Ὁ Ψύλλας ἀξιῶναι τὸν ἀφοπλισμὸ τοῦ Κατσάκου.— Ὁ Κατσάκος παρουσιάζεται ἄοπλος.— Συνάντησις Ψύλλα καὶ Μαυρομιχαλαίων μὲ τὸν Κυβερνήτη στὸ Λεοντάρι.— Οἱ Μαυρομιχαλαῖοι δέχονται νὰ παρουσιασθοῦν στὴν Αἴγινα.— Ἀντικατάστασις τῆς δημογεροντίας Ἀνδρούσας.— Διωγμὸς δημογέροντα τῆς Πλάτσας ἀπὸ τὸν Χρηστέα.— Σύστασις «ὑπόπτου» ἐταιρείας καὶ φόβοι τοῦ Καποδίστρια.— Ὁ Ψύλλας ὑποβάλλει παραίτησιν.— Διευθέτησις τοῦ ζητήματος τῆς δημογεροντίας Ἀνδρούσας.— Ἐκλογὴ ἐπαρχιακῆς δημογεροντίας Μαΐνης.— Φιλοξενία τοῦ Ψύλλα ἀπὸ τοὺς Μαυρομιχαλαίους στὸ Λιμένι.— Ὁ Ἰ. Καποδίστριας δὲν ἀποδέχεται τὴν ἐκλογὴν του ὡς πληρεξουσίου τῆς ἐπαρχίας Καλαμάτας στὴν Ἐθνικὴ Συνέλευση.— Ἡ παραίτησις τοῦ Ψύλλα γίνεται δεκτὴ.

94^β

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ καὶ μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Ἰω(άννου) Καποδιστρίου ἔζων ἐν Αἰγίνῃ ὅσον ἐνδέχεται οἰκονομικῶς, ἀλλ' ἔφθασε τέλος ἡ ἐντελής ἔλλειψις τῶν μέσων διὰ τῶν ὁποίων ἡδυνάμην νὰ συντηρηθῶ εἰς τὸ ἐξῆς, ἐπειδὴ κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς εἰς Αἴγινα ἀφίξεως τοῦ Κυβερνήτου δὲν μοῦ ἔμεινε πλέον τοῦ ἐνὸς ταλλήρου. Ἀλλ' ἰδοὺ πάλιν ἡ Θεία Πρόνοια καὶ ὁ Κυβερνήτης, τὸν ὁποῖον μόνον ἐπὶ ποδὸς καὶ ἐπὶ ὀλίγα λεπτὰ καὶ μετὰ πολλῶν ἄλλων εἶχα λάβει τὴν τιμὴν νὰ ἶδω, μοὶ ἀποστέλλει διορισμὸν ὡς μέλους τοῦ Πανελληνίου καὶ Αου Γραμματέως τοῦ Τμήματος τῶν Ἑσωτε-

ρικῶν ¹. Ἄν δὲ καὶ ἐπὶ τρεῖς περίπου μῆνας οὐδὲ προσδιώρισεν οὐδὲ ἐχορήγησε μισθὸν τινα εἰς τὰ μέλη, εἶχον ὅμως τὴν βεβαιότητα ὅτι ἤθελε προβλέψει τέλος πάντων περὶ τούτου, καὶ εἰς ἕκαστος ἐξ ἡμῶν ἠδύνατο ἐν ἀνάγκῃ νὰ εὖρη πίστωσιν παρά τινι τῶν εὐκαταστάτων συμπολιτῶν του, ὡς ἔπραξα καὶ ἐγώ, δανεισθεὶς παρά τοῦ μακαρίτου Γεωργίου Μεταξᾶ, ἀδελφοῦ τοῦ Ἐπισκόπου Ἀθηνῶν.

Διήνυσα λοιπὸν τρεῖς περίπου μῆνας ἐν τῷ συμβουλίῳ ἐκείνῳ τῆς Ἐπικρατείας καὶ τὸν Ἀπρίλιον λαμβάνω γράμμα παρά τοῦ Σπυρ. Τρικούπη, Γενικοῦ Γραμματέως, ἐκ Ναυπλίου, νὰ ἀπέλθω ἐκεῖ κατὰ διαταγὴν τοῦ Κυβερνήτου, ὅστις μὲ ὠνόμασεν Ἐκτακτον Ἐπίτροπον τῆς Κάτω Μεσσηνίας ², περιλαμβάνοντος ὅμως τοῦ τμήματος τούτου καὶ τὴν Δυτικὴν Μάνην. Ἄλλ' ἐγὼ πολὺ ἐδίστασα νὰ δεχθῶ τὸν διορισμὸν τοῦτον, πρῶτον, διότι ἀκόμη μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν εἶχον ἀναδεχθῇ καμμίαν διοικητικὴν ὑπηρεσίαν καί, δεύτερον, διότι διωρίσθην εἰς τὴν δυσκολοκυβερνητότερον νομὸν τοῦ κράτους. Ὑπωπτευόμην δὲ πρὸς τοὺς ὅτι μοὶ ἐδόθη ὁ κλῆρος οὗτος τῆς διοικήσεως πρὸς ποινὴν, ἐνεκα ἐξοργισέως τινος ἐκ μέρους μου κατὰ τινα συνεδρίασιν ἐν τῷ Πανελληνίῳ, καθ' ἣν εἶπον ὅτι κακῶς συμβουλευέται ὁ Κυβερνήτης ὑπὸ τῶν περιστοιχούντων αὐτὸν προσώπων καὶ ἀναλίσκεται εἰς μικράς τινας πράξεις, ἐνῶ περιμένει τὸ ἔθνος νὰ ἴδῃ τελούμενα μεγάλα πράγματα, ὡς ἤλπιζε καὶ ἐλπίζει. Οἱ ἀνωτέρω λοιπὸν λόγοι μὲ ἐκράτουν εἰς δισταγμὸν ἂν ἔπρεπε νὰ δεχθῶ τὸν διορισμὸν ἐκεῖνον. Τυχὼν ὅμως τότε ἐν Αἰγίνῃ διαβαίνων ὁ κύριος Πρόκες, τὸν ὁποῖον ἐγνώριζα πρὸ πολλοῦ καὶ ἐδίδαξα κάπως τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν ἐν Ἀθήναις, ἀκούσας τοὺς δισταγμούς μου, μὲ προέτρεψε θερμῶς νὰ δεχθῶ τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν μάλιστα, ὡς ἀκροσφαλῇ, τὴν ἐθεώρησεν ὡς θέσιν ἐμπιστοσύνης ἐκ μέρους τοῦ Κυβερνήτου καὶ οὐχὶ ὡς ποινητήριον, καθὰ ἐγὼ ὑπωπτευόμην.

Ἀπῆλθον λοιπὸν εἰς Ναύπλιον καὶ πρῶτον εἶδον τὸν τότε Γενικὸν Διοικητὴν Ἐιδεκ, ὅστις μοὶ εἶπε νὰ τὸν στείλω μίαν πῆχυν γενείων, ἐννοῶν νὰ συλλάβω καὶ τιμωρήσω τὸν φημιζόμενον τότε ὡς πειρατὴν Ἴω(άννην)

1. Διάταγμα 23 Ἰανουαρίου 1828 : Ἀρχεῖον τῆς Κοινότητος Ὑδρας, 1778-1832, ἐκδ. Ἀ. Λιγνοῦ, τ. ΙΔ', Πειραιεὺς 1930, σ. 21.

2. Διάταγμα, ἀρ. 1758, 16 Ἀπριλίου 1828: Γενικὴ Ἐφημερὶς τῆς Ἑλλάδος, ἀρ. 28, 21 Ἀπριλίου 1828.

Μαυρομιχάλην Κατζῆν. Δεύτερον δὲ εἶδον τὸν Σπ. Τρικούπην, πρὸς τὸν ὅποιον ἐξέφρασα τοὺς δισταγμούς μου ὡς πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς εἰς τὸ
 95^β τμήμα ἐκεῖνο ἀποστολῆς μου | καὶ τῷ ἔλεγον ὅτι ἐκεῖ ἔπρεπε νὰ σταλῇ πρόσ-
 ωπον ἔχον βαρύτητα πολλήν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ὡς παρ. χάρ. Ζαῖμην, Δελη-
 γιάννην καὶ τοιούτους. Ὁ δὲ Τρικούπης ἀπήντησεν ὅτι «τούτους μάλιστα
 προτιθέμεθα νὰ ταπεινώσωμεν καὶ σὺ λέγεις νὰ τοὺς ἀνυψώσωμεν;» Εἶδον
 τρίτον τὸν Κυβερνήτην, ὅστις μοὶ εἶπε, προλαβὼν, κατὰ τὴν συνήθειάν του,
 ὅτι γνωρίζει τὴν μεγίστην δυσχέρειαν τῆς θέσεως τὴν ὁποίαν μοὶ ἐμπιστεύε-
 ται. «Ἀλλὰ τί νὰ γένῃ; Ἄς οἰκονομήσωμεν ὅσον τὸ δυνατόν τὰ πράγματα.»
 Καὶ χειρονομικῶς μοὶ ἐδείκνυεν ὅτι ἔπρεπε νὰ κλείωμεν τοὺς ὀφθαλμούς
 εἰς πολλά, ἕως οὗ φθάσωμεν εἰς περίστασιν νὰ ἐνεργήσωμεν ἀπροκαλύπτως.
 «Δὲν ἤξεύρομεν», εἶπεν, «ὅτι ὁ Πέτρος Μαυρομιχάλης εἶναι πρῶτος πει-
 ρατής; Ἄλλ' εἴμεθα ἀναγκασμένοι νὰ τὸν ἔχωμεν εἰς τὸ Πανελλήνιον καὶ
 μάλιστα ὡς Πρόβουλον ἑνὸς τῶν τμημάτων τοῦ σώματος.»

Μὲ τοιαύτας λοιπὸν ὁδηγίας τοῦ Κυβερνήτου καὶ τοιαύτας γνώμας τῶν
 λοιπῶν κατῆλθον εἰς Μεσσηνίαν συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν υἱὸν τοῦ ἐν Σφα-
 κτηρίᾳ πεσόντος Στρατηγοῦ Ἀναγνωστάρᾳ, Ἀριστείδην τῶνομα, τὸν ὅποιον
 ὁ Κυβερνήτης μοὶ ἐσύστησεν ὡς ὁδηγὸν διὰ τὴν ἐπισηφαλῆ ὁδοιπορίαν πρὸς
 τὸ μέρος ἐκεῖνο, τὸ κατεχόμενον ἀπὸ τοὺς περὶ τὸν Ἰμπραήμην Ἀραβας,
 μοὶ παρήγγειλε δὲ καὶ νὰ τὸν τοποθετήσω ἐκεῖ εἰς καμμίαν δημοσίαν θέσιν
 κατάλληλον δι' αὐτόν. Ἄλλ' ὅμα ἐφθάσαμεν εἰς τόπον λεγόμενον Φρουτζα-
 96^α λοκάμαρα ὑπὸ τοὺς πρόποδας ὄρους συνεχοῦς, τοῦ | Ταυγέτου, ἐγὼ μὲν
 κατέλυσα ἐν τινι ἡμιστεγάστῳ ἀθλίᾳ χωρικῇ οἰκίᾳ, ὁ δὲ καλὸς μας Ἀρι-
 στείδης ἀπῆλθεν εἰς τὸ πλησίον ἐκεῖ κείμενον χωρίον του καί, ἐπαιρόμενος
 εἰς τὴν σύστασιν τοῦ Κυβερνήτου καὶ τὴν ἐδικήν μου προστασίαν δῆθεν,
 ἤρχισε νὰ προσβάλλῃ καὶ νὰ αἰκίζῃ μέχρις αἵματος παλαιὸν τοῦ τινος ἀντί-
 παλον, Φλέσσαν τῶνομα, ὅστις, παρουσιασθεὶς τὴν ἐπιοῦσαν ἐνώπιόν μου, μοὶ
 ἐπέδειξε τὰς πληγὰς καὶ τὰ αἵματα τὰ ὅποια τοῦ ἐπροξένησεν ὁ μετ' ἐμοῦ
 κατελθὼν τὴν ἰδίαν ἐκείνην ἑσπέραν εἰς τὸν [τὸν] τόπον τῆς γεννήσεώς του.
 Ἐγὼ δὲ τὸν προσεκάλεσα ἀμέσως καί, ἀκούσας πρῶτον τὴν ἀπολογίαν του
 ἢ μᾶλλον τὴν ἀλογίαν του, πρὸς παραδειγματισμὸν καὶ δικαιοσύνην τὸν
 ἐφυλάκισα ἐπὶ τέσσαρας ἡμέρας ἐντὸς τῆς ὀπισθεν τῆς οἰκίας αὐλῆς, ὡς μὴ
 ὑπαρχουσῶν πούποτε φυλακῶν οὔδε οἰκῶν κενῶν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον,

παιδὴ πάντες σχεδὸν οἱ κάτοικοι τῆς Μεσσηνίας εἶχαν καταφύγει εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο, ὅσοι δὲν ἠδύναντο νὰ ζήσωσιν εἰς τὴν Μάνην, τὴν ξηρὰν καὶ ἄγονον αὐτὴν γῆν.

Ἐνταῦθα δὲ διέμεινα περὶ τὸν μῆνα, ἐνεργῶν τὰς συστάσεις τῶν ἐπαρχιακῶν δημογεροντιῶν, τῶν ὁποίων τὰ μέλη, κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ Κυβερνήτου, ὤφειλον νὰ προτείνουν οἱ νομάρχαι (ἐκτακτοὶ ἐπίτροποι) ἐν διπλασίῳ ἀριθμῷ πρὸς τὸν σύλλογον τῶν δημογερόντων τῶν χωρίων καὶ οὗτοι νὰ ἐκλέγωσιν ἐκ τοῦ καταλόγου τὰ μέλη τῆς ἐπαρχιακῆς δημογεροντίας.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως τούτῳ κατέβην εἰς τὴν κατηρειπωμένην πόλιν τῶν Καλαμῶν, ὅπου ἐπρόκειτο νὰ δημοπρατηθῶσι τὰ τελωνειακὰ δικαιώματα τῶν παραλίων μερῶν τοῦ νομοῦ ὅσα ἦσαν ἐλεύθερα | τῆς κατοχῆς τῶν Ἀράβων· τοιαῦτα δὲ ἦσαν ἐκ μὲν τῆς Μεσσηνίας μόνον τὸ τῶν Καλαμῶν, τὰ δὲ λοιπὰ τῆς Δυτικῆς Μάνης, ὅθεν συνήχθησαν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ τῶν Καλαμῶν διάφοροι καπιτανέοι, διὰ νὰ ἀγοράσωσι τελωνειακοὺς δασμοὺς ἀπὸ ἐπιτηδες σταλεῖσαν κατὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα ἐπιτροπὴν. Οὗτοι δὲ πάντες οἱ καπιτανέοι — ἄλλοι φέροντες τίτλον χιλιάρχων καὶ ἄλλοι συνταγματάρχων κ.τ.λ. — παρουσιάζοντο πρῶτ' καὶ μετὰ μεσημβρίαν εἰς τὸ κατάλυμά μου, κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν παρὰ πάσαις σχεδὸν ταῖς πόλεσι συνήθειαν, διὰ νὰ ἀποδίδωσι δῆθεν τὸν ἀναγκαῖον χαιρετισμὸν εἰς τοὺς κατόχους τῆς διοικήσεως τοῦ τόπου καὶ ἐνταυτῷ νὰ ἀναφέρωσι καὶ τὰς ὑποθέσεις ὅσας ἐνόμιζον πιθανὸν ὅτι ἤθελον ἐξομαλύνεσθαι ἀπὸ τοὺς διοικητὰς τούτους. Εὐθὺς λοιπὸν κατὰ τὴν πρώτην σύναξιν τῶν καπιτανέων τῆς Μάνης τὴν πρωίαν, παρουσιασθεῖς τις ἐκ τῆς ἐπαρχίας Πλάτζης, μοὶ ἐγχειρίζει ἀναφορὰν τοῦ καπιτάνου καὶ τῶν κατοίκων δι' ἧς ἐζητοῦντο παρ' ἐμοῦ νὰ ἐνεργήσω τὴν ἀπελευθέρωσιν τεσσάρων συμπολιτῶν των αἰχμαλωτισθέντων πρό τιнос χρόνου ἀπὸ τὸν καπιτάνον τῆς γείτονος ἐπαρχίας Μηλέας ἐν ἐμφυλίῳ τινὶ πολέμῳ καὶ κρατουμένων ¹ ἕως τότε εἰς φυλακὴν ἐντὸς λάκκων (γούβας ² ὠνόμαζον τούτους). Ἀνέγνων τὴν ἀναφορὰν καὶ εἰς τὸν παρουσιάσαντα ταύτην, ἄνδρα τέλειον καὶ μὲ ὀφθαλμοὺς βοός, ζητοῦντα ἀπάντησιν, εἶπον ὅτι θέλω σκεφθῇ

1. Χφ. κρατουμένους.

2. Νικῆτα Νηφάκη, *Μανιάτικα ἱστορικά στιχοῦργήματα*, ἐκδ. Σ. Κουγέα, Ἀθήνα 1964, σσ. 155, 198.

ἐπὶ τῆς ἀναφορᾶς ταύτης καὶ ἐνεργήσω ὅ,τι ἐκ τῶν καθηκόντων μου. Ἀλλὰ τὴν αὐτὴν πάλιν ἡμέραν, μετὰ μεσημβρίαν, ἐν πλήρει συναθροίσει τῶν καπιτανέων εἰς τὸ κατάλυμά μου, ἔρχεται ὁ ἀνὴρ τῆς Πλάτζης καὶ ζητεῖ ἀπάντησιν τῆς ἀναφορᾶς τοῦ καὶ μὲ ἀτενίζει ἀσκαρδαμυκτί, διὰ νὰ ἴδῃ

97^a πῶς | ἤθελον διατεθῇ εἰς τὴν ὡς διαμαρτύρησιν προτεινομένην ἀπαίτησιν αὐτοῦ περὶ ἀμέσου ἀπελευθερώσεως τῶν αἰχμαλώτων, οἱ ὅποιοι, ἔλεγε, κινδυνεύουν νὰ ἀποθάνωσι, κατακλεισμένοι εἰς τοὺς λάγκους ἐν μέσῳ μηνὶ Ἰουλίῳ. Ἴσως δὲ ὑπῆρχε καὶ τις συνεννόησις τοῦ ἀνθρώπου τούτου μετὰ τῶν καπιτανέων, διὰ νὰ δοκιμάσωσι τὰς δυνάμεις τῆς Διοικήσεως, ὅπως κανονίσωσιν ἔπειτα τὴν διαγωγὴν των ἀναλόγως. Τότε λοιπὸν ἐγώ, ἀφοῦ ἐπέμενε ζητῶν διαταγὴν πρὸς τὸν καπιτάνον τῆς Μηλέας, εἶπον μὲ ἐμφαντικόν τινα τρόπον ὅτι τὴν διαταγὴν ἔχω σκοπὸν νὰ τὴν ἐγχειρίσω ὁ ἴδιος εἰς τὸν καπιτάνον αὐτόν, πορευόμενος πρὸς αὐτόν καὶ πρὸς τὸ φρούριον τὸ ὅποῖον κατέχει, διότι θεωρῶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτός, διατηρῶν μέχρι σήμερον, ὅτε ἡ παρουσία τοῦ Κυβερνήτου ἔφερε παντοῦ τὴν ἐπιθυμητὴν ἀσφάλειαν καὶ ἡσυχίαν, διατηρῶν αἰχμαλώτους ἀνθρώπους Χριστιανοὺς καὶ πολίτας Ἕλληνας, δὲν ἔχει, φαίνεται, σκοπὸν νὰ ἀκούσῃ διαταγὰς ἐγγράφους.

«Ἐχεις δίκαιον», ἀπακρίνεται τότε ὁ ζητῶν ἀπάντησιν εἰς τὴν ἀναφορὰν καὶ διαταγὴν πρὸς τὸν Κυβέλον (τὸ ὄνομα τοῦ καπιτάνου τῆς Μηλέας), «διότι τοιαύτην διαταγὴν τῷ ἔστειλε καὶ ὁ κ. Γενοβέλης, ὅστις εἶχε σταλῇ πρὸ ὑμῶν ἐνταῦθα ἀπὸ τὸν Κυβερνήτην, ἀλλ' ἐκεῖνος δὲν ὑπήκουσε καὶ ἴσως εἶπε καὶ ἔπραξε κάτι περισσότερον πρὸς καταφρόνησιν τοῦ διατάξαντος τὴν ἀπόλυσιν τῶν αἰχμαλώτων.» Τότε παρετήρησα εἰς τὰ πρόσωπα τῶν παρακαθημένων καπιτανέων ἀλλοίωσιν τινα, ὡς πρὸς τὸν σεβασμὸν τὸν ὅποῖον ἔπρεπε νὰ φέρωσιν εἰς τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς Κυβερνήσεως καὶ δὲν

97^b εἶχον δεῖξει ἕως τότε, | καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἦλθεν ὁ καπετὰν Κυβέλος εἰς Καλάμας φέρων μεθ' ἑαυτοῦ τοὺς αἰχμαλώτους, τοὺς ὁποίους μοὶ παρέδωκεν, ἀλλ' ἐζήτει συγχρόνως νὰ ἐνεργήσω, ὅπως καὶ ὁ καπιτάνος τῆς γειτονικῆς ἐπαρχίας Πλάτζης ἀποδώσῃ εἰς αὐτόν τέσσαρας βόας, τοὺς ὁποίους εἶχε λαφυραγωγῆσει ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Μηλέαν. Τὸ δὲ πρᾶγμα τοῦτο τόσον ἐξέπληξε τοὺς κατοίκους τῶν Καλαμῶν, ὥστε ἦλθον πρὸς με οἱ δημογέροντες καί, ἀποκαλύψαντες τὰς κεφαλὰς των, ἐδόξαζον τὸν Θεὸν καὶ ἐμακάριζον τὸν Κυβερνήτην διὰ τὴν ἀσφάλειαν τὴν ὁποίαν ἀπήλαυσαν, διότι,

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ἔλεγον, οἱ Μανιάται ὅχι μόνον δὲν ὑπήκουον πρότερον εἰς καμμίαν κυβέρ-
νησιν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐφόνευον ἐν μέσῳ τῆς ἀγορᾶς τῶν Καλα-
μῶν ὄντινα ἤθελον καὶ ἀνεχώρουν ἀτιμώρητοι.

Ἀφοῦ λοιπὸν κατέστησα τὰς δημογεροντίας κατὰ τὰς ἐπαρχίας τῆς
Μεσσηνίας καὶ συνέλεξα διαφόρους πληροφορίας περὶ τῶν πραγμάτων καὶ
προσώπων τῆς Μάνης, μετέβην εἰς Ἀρμυρόν, ὅπως ἀρχίσω καὶ ἐκεῖ νὰ
διοργανίσω ὁμοίως τὰς δημογεροντίας τῆς Μάνης. Εἶχον δὲ συνοδοιπόρον
καὶ τὸν Στρατηγὸν Μακρυγιάννην, ὅστις μετὰ τοῦ ἐκ Μεσολογγίου Στρα-
τηγοῦ Δεληγιώργη εἶχον διορισθῇ παρὰ τοῦ Κυβερνήτου πολιτάρχαι τῆς
Πελοποννήσου καὶ ἐφωδίαζον τὰς ἐκτάκτους ἐπιτροπείας μὲ 25 πολιτοφύ-
λακας ἐκάστην. Ἐμβαίνων ὅμως εἰς Ἀρμυρόν, δὲν εὔρον καμμίαν ὑποδοχὴν
ἀνήκουσαν εἰς τὴν θέσιν μου· ἐξ ἐναντίας, διερχόμενος διὰ τῆς ἀγορᾶς, ἔβλε-
πον ὑπτίους καὶ καπνίζοντας τοὺς Καπετανάκηδες λεγομένους, οἵτινες ἦσαν
καὶ κατάπλεοι βαθμῶν στρατιωτικῶν. Πρὶν δὲ ἀπέλθω, εἶχον γράψει ἐκ
Καλαμῶν πρὸς τοὺς ἐν Ἀρμυρῷ προκρίτους νὰ φροντίσωσιν ὅπως μοὶ
ἐτοιμασθῇ κατάλυμα δι' ἑμαυτὸν καὶ διὰ τὴν φρουρὰν τὴν συνοδεύουσάν με,
συνισταμένην ἀπὸ 5 – 6 ἀνδρας καὶ τὸν Μακρυγιάννην. Καθ' ὁδὸν ὅμως τῆς
εἰς τὴν πόλιν εἰσόδου μου μὲ πλησιάζει τις καὶ μοὶ προσφέρει εἰς κατάλυμα
τὴν οἰκίαν του, λέγων ὅτι καμμία φροντίς δὲν ἐλήφθη πρὸς τοῦτο ἀπὸ τοὺς
ἐντοπίους — ἐκεῖνος ἦτο Κορωναῖος. «Καὶ βλέπετε», μοὶ λέγει, «μὲ ποῖον
ἀπρεπῆ τρόπον φέρονται οἱ ἐνταῦθα δυνατοί, μᾶτε κινηθέντες διόλου κατὰ
τὴν ἐν μέσῳ αὐτῶν διάβασίν σας.» Ἐδέχθην λοιπὸν τὴν πρότασιν τοῦ ἀνδρὸς
καὶ εἰσῆλθον εἰς τὴν οἰκίαν του, συνισταμένην ἀπὸ μόνον ἐν ἀνώγειον δω-
μάτιον, κάτωθεν τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε μέγας σωρὸς ἀραβοσίτου εἰς πώλησιν.
Θεωρῶν δὲ ὅτι δὲν ἠδυνάμεθα ὅλοι νὰ οἰκονομηθῶμεν εἰς τὸ μόνον ἐκεῖνο
δωμάτιον, τὸ ὁποῖον καὶ ἀποφορὰν πολλὴν ἀπὸ τοῦ ἀραβοσίτου ἀνέδιδε,
παρεκάλεσα τὸν οἰκοδεσπότην νὰ μᾶς ἐνοικιάσῃ καὶ κανὲν ἄλλο δωμάτιον
εἰς τὴν πόλιν, διὰ νὰ οἰκονομηθῇ οὕτως ὅλη ἡ συνοδεία. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος μοὶ
εἶπεν ὅτι ἦτον ἀδύνατον νὰ εὔρῃ ἄλλο δωμάτιον, χωρὶς νὰ συγκατατεθῶσιν
εἰς τοῦτο[ν] οἱ Καπετανάκηδες. Τότε κράζω μετ' ἀγανακτήσεως τὸν ὑπηρέτην
καὶ τοὺς πέντε χωροφύλακας τῆς συνοδείας μου καὶ τοὺς διατάττω νὰ
ἐπάρωσι τὰ ὀλίγα μας σκεύη καὶ νὰ στρώσωσι τὰ στρώματά μας ὑπὸ τὰς
ἐξωθεν τῆς πόλεως ἐλαίας, διὰ νὰ κατασκηνώσωμεν ἐκεῖ τὴν νύκτα ἐκείνην

καὶ τὴν ἐπομένην ἡμέραν νὰ ἐξακολουθήσωμεν τὴν ὁδὸν μας πρὸς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας εἰς ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντός μας, τὴν σύστασιν τῆς δημογεροντίας. Τοῦ Μακρυγιάννη ὅμως ἀντιτείνοντος εἰς τὴν ἀπόφασίν μου ταύτην καὶ προξενήσαντος διὰ τοῦτο ὀλίγην χρονοτριβήν, ἰδοὺ καὶ παρουσιάζεται εἰς ἐκ τῶν Καπετανάκηδων, κατόπιν δὲ ἄλλοι, καὶ ἄλλοι ὕστερον, πρὸς χαιρετισμόν μου δῆθεν καὶ ἀπολογία, διότι αἰφνης δηλ. μὲ εἶδον ἀφιχθέντα εἰς τὸν τόπον των, καὶ διὰ τοῦτο ἐφέρθησαν ὅπως 98^β ἐφέρθησαν καὶ ἐζήτουν συγγνώμην, καὶ οἰκίαν | ἀνέλαβον νὰ προβλέψωσι, <καὶ> διὰ τοὺς ἀνθρώπους τῆς συνοδείας μου τὰ ἀναγκαῖα καταλύματα. Ἐξηκολούθουν δὲ καὶ οὗτοι καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων αὐτῶν νὰ μὲ ἐπισκέπτωνται δις καὶ τρίς καθημέραν ἐπὶ τρία ἡμερονύκτια, καθ' ἃ διέμεινα εἰς Ἀρμυρόν. Ἀλλὰ καὶ μὲ συνώδευσαν ὕστερον δύο ἐξ αὐτῶν μέχρι τοῦ Κάμπου, πρωτευούσης τῆς ἐπαρχίας Σταυροπηγίου ἢ Ζαρνάτας, ὅπου μετέβην, διὰ νὰ ἐνεργήσω τὴν σύστασιν τῆς δημογεροντίας, ἀφοῦ πρῶτον ἐξ Ἀρμυροῦ ἐξέδωκα προκήρυξιν συγκαλῶν τοὺς δημογέροντας τῶν κωμοπόλεων καὶ χωρίων, οἵτινες, κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ Κυβερνήτου, ἔμελλον νὰ ἐκλέξωσι τὰ μέλη τῆς ἐπαρχιακῆς δημογεροντίας.

Ἐν τῷ Κάμπῳ δὲ εὐρισκόμενος, τὴν πρώτην ἤδη ἑσπέραν προσκαλοῦμαι ἀπὸ τὸν Διονύσιον Μούρζινον, ὅστις ἦλθεν ἐκεῖ (τὴν ἰδίαν ἡμέραν τῆς ἀφίξεώς μου) ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ἀνδρουβίστης, διὰ νὰ ἐνεργήσῃ βεβαίως ὑπὲρ τῶν φίλων του, προσκαλοῦμαι εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ἀθανασούλη Κουμουνδουράκη, ὅστις, κατέχων τὸ ἐπὶ τῆς πόλεως φρούριον, ἦτον ὁ φοβερώτερος τῶν καπετανέων τοῦ τόπου, καὶ ἐκεῖ ὑπὸ τὸ[ν] ἀμυδρὸν φῶς τῆς λυχνίας μοὶ ἀποτείνει τὸν λόγον ὁ Μούρζινος λέγων ὅτι μὲ γνωρίζει ἐκ τῆς ἐν Ἀστρεὶ Συνελεύσεως ὡς δημοκράτην. Ἐγὼ δέ, ἐκπλαγείς εἰς τὸν λόγον του καὶ ἀρχίσας νὰ ζητήσω ἐξηγήσεις εἰς τοῦτο, διεκόπην ἀμέσως παρὰ τοῦ ἰδίου τούτου, εἰπόντος μοι : «Ἔσο ὅποιος θέλεις, ἀλλ' ἐδῶ εἰς τὴν Μάνην, ἂν θέλῃς νὰ εὐδοκιμήσῃς, πρέπει νὰ ἐναγκαλισθῇς ἐκ τῶν δύο κομμάτων τοῦ τόπου τὸ ἓν, ἢ τὸ ἐδικόν μας ἢ τὸ τῶν Μαυρομιχαλαίων.» «Δὲν ἐννοῶ», τῷ εἶπον, «νὰ ἐναγκαλισθῶ κανὲν κόμμα, ἀλλὰ θέλω καταβάλλει πᾶσαν προσπάθειαν νὰ φανῶ δίκαιος πρὸς πάντα τὰ κόμματα· τοῦτο νομίζω καθήκόν μου, καὶ δὲν μοὶ μέλει ἄν, οὕτω πράττων, θέλω φανῇ ἀρεστὸς | ἢ μὴ 99^α εἰς τὰ κόμματά σας.»

Τὴν ἐπιοῦσαν λοιπόν, ὅτε συνήχθησαν ἀπὸ τὰ διάφορα χωρία οἱ δημο-
γέροντες καὶ ἤρχοντο πρὸς ἐπίσκεψίν μου, φωνάζοντες ὅλοι καὶ καταμαρ-
τυροῦντες κατὰ τῶν τυράννων των καὶ ἰδίως κατὰ τοῦ Ἀθανασούλη Κουμουν-
δουράκη, ἐγὼ προσεπάθησα καὶ ἔπεισα αὐτούς, ἂν καὶ δὲν ἔχωσιν ἐμπιστο-
σύνη(ν) εἰς τοὺς πρώτους ἐξ αὐτῶν, νὰ συμφωνήσωσιν ὅμως ὅπως γένη
δυνατὸν νὰ ἐκλεχθῶσι μέλη τῆς ἐπαρχιακῆς δημογεροντίας ἄνδρες συγγέ-
νειαν μὲν τινὰ ἔχοντες πρὸς τούτους, εὐσυνείδητοι ὅμως καὶ τίμιοι ὅσον τὸ
δυνατόν, διὰ νὰ ἀποφύγῃσιν οὕτως οἱ λαοὶ τὰς ἀντεκδικήσεις τῶν χαρακτη-
ριζομένων ἀπ' αὐτοὺς ὡς σκληροτάτων τυραννίσκων. Καὶ τοῦτο ἔλαβε τῷ
ὄντι χώραν, καὶ ἐξελέχθη μετὰ τῶν τριῶν προσώπων καὶ ὁ ἐξάδελφος
τοῦ Ἀθανασούλη Γαλάνης Κουμουνδουράκης, πατὴρ τοῦ γνωστοῦ τὴν σή-
μερον ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα Ἀλεξάνδρου Κουμουνδούρου. Ἡ δημογε-
ροντία δὲ αὕτη, ἅμα τῇ συστάσει της, ἐζήτησε παρ' ἐμοῦ νὰ τὴν ἐφοδιάσω
μὲ φρουράν τινὰ ἐκ τῆς εἰκοσιπενταρχίας τὴν ὁποίαν εἶχε θέσει ὑπὸ τὰς
διαταγὰς μου ὁ Μακρυγιάννης, διότι ἄλλως, ἔλεγον, δὲν ἠδύναντο νὰ ἐκ-
πληρῶσι τὰ καθήκοντά των, καὶ ἂς ἐφοδιαζόντο μὲ ὅσους καὶ ἂν ἤθελον
ἐντοπίους πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἐνέδωκα λοιπὸν εἰς τὴν αἵτησιν των
ταύτην καὶ, ἀποσπᾶσας 5-6 ἄνδρας ἐκ τῶν 25 καὶ διορίσας συγχρόνως
Ἀστυνόμον εἰς Ἀρμυρὸν ἓνα τῶν παρ' ἐμοὶ γραμματέων, ἀνεχώρησα ἐκεῖ-
θεν, διευθυνθεὶς πρὸς τὴν Ἀνδρούβισταν, εἰς τὸ ἐπίνειον τῆς Καρδαμύλης.

Συνέβησαν δὲ ἐν Κάμπῳ, ἐν τῇ πρωτευούσῃ τῆς ἐπαρχίας Ζαρνάτας,
κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐκλογῆς δύο σκηναὶ θορυβώδεις. Ὀλίγον δηλ. πρὸ
τῆς ἐκλογῆς εἰσέρχονται εἰς τὸ δωμάτιόν μου δύο νέαι γυναῖκες μελανη-
φοροῦσαι καὶ ἀναλελυμένους | ἔχουσαι τοὺς μακροὺς τῆς κεφαλῆς των πλο- 99^a
κάμους, αἵτινες μὲ δάκρυα εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς μοὶ εἶπον ὅτι εἶναι σπαραξι-
κάρδιον θέαμα καὶ εἰς αὐτάς καὶ εἰς τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους τῆς οἰκογε-
νείας των νὰ βλέπωσι σήμερον ἐν τῇ ἀγορᾷ μέσῃ τὸν φονέα τοῦ ἀδελφοῦ
των καθήμενον μὲ ἄκραν ἀδιαφορίαν καὶ καταφρόνησιν τῆς κοινωνίας, ὅστις
ἕως τώρα ἦτον φυγὰς καὶ δὲν ἐτόλμα νὰ φανῇ ἐνταῦθα. Τὸ θέαμα τοῦτο
τὰς παρεκίνησε νὰ ἔλθωσι πρὸς με, εἶπον, καὶ νὰ ζητήσωσιν ἐκδίκησιν διὰ
τὸ αἷμα τοῦ ἀδελφοῦ των. Καὶ ἐγὼ μὲν ἐπαρηγόρησα τὰς γυναῖκας ὑπο-
σχεθεὶς αὐταῖς νὰ πράξω ὅ,τι ἐκ τῶν καθηκόντων μου, ὅταν ἐπιστῇ ὁ χρόνος
τῆς τιμωρίας τῶν κακουργησάντων, ἀλλὰ ὁ Δ. Μούρζινος, τυχὼν τότε

παρὼν καὶ συνεννοημένος ὢν ἴσως εἰς τὴν ἐμφάνισιν τῶν γυναικῶν ἐνώπιόν μου, ἐγερθεὶς ἀμέσως μετὰ σφοδροῦ θυμοῦ καὶ θεὶς τὴν χεῖρα ἐπὶ τῶν ἐν τῇ ζώνῃ του πιστολῶν, ὥρμησε νὰ ἐξέλθῃ τοῦ δωματίου, κρᾶζων ἐκδίκησιν κατὰ τῶν κακούργων, καὶ μόλις ἠδυνήθην νὰ τὸν ἀναχαιτίσω τῆς ἐξορμήσεως ταύτης, ἥτις μοὶ ἐφάνη ὕστερον προσποιημένη, ὅταν ἐγνώρισα κάλλιον τοῦ ἀνδρὸς τὸν θρασύδειλον χαρακτῆρα. Ἐστεῖλα ὅμως τὸν γραμματέα μου εἰς τὴν ἀγορὰν πρὸς τὸν κατηγορούμενον ὡς φονέα καὶ τῷ παρήγγειλα νὰ ἀποχωρήσῃ, διὰ νὰ μὴ συμβῇ τι ἔνεκα τῆς ἐκεῖ παρουσίας του, αὐτὸς δὲ ἀπήτησε νὰ τὸν διατάξω περὶ τούτου ἐγγράφως, ὅπερ καὶ ἔπραξα, καὶ τοιούτοτρόπως ἤρθη ἐκ μέσου ἡ ἀφορμὴ τῆς ρήξεως. Ἀλλὰ πρὸς τὸ ἐσπέρας, μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς ἐκλογῆς καὶ ὅτε ἀνεχώρουν οἱ τοπικοὶ δημογέροντες εἰς τὰ χωρία των, εἶδον ὀπισθὲν μου τρέχοντας, ἐνῶ περιεπάτουν, πλῆθος ἀνθρώπων καταβοώντων κατὰ τῶν φονέων ὅτι καὶ πάλιν ἀπεπειράθησαν νὰ διαπράξωσιν ὅμοια κακούργηματα ἐνεδρεύσαντες τοὺς ἐχθροὺς των δημογέροντας ἐν τινὶ ἐκκλησίᾳ ἐξώθεν τῆς πόλεως, πρᾶγμα ὅμως τὸ ὁποῖον προαισθανθέντες οὗτοι, ἐβάλλησαν εἰς κατάστασιν ἀμύνης καί, βοηθῶντες ὡς ἐν ἐπιθέσει κατὰ τῶν κρυπτομένων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τοὺς ἐξέβαλον ἐκεῖθεν, φοβηθέντας καὶ φεύγοντας¹ πάραυτα προτροχάδην (sic). Τοῦτο δὲ μαθόντες οἱ κάτοικοι, συνηθροίσθησαν ἐν ἀκαρεῖ ἅπαντες καὶ ἔδραμον κατόπιν μου, περιπατοῦντος πέριξ τῆς πόλεως, κρᾶζοντες ἐκδίκησιν κατὰ τῶν κακούργων, μόλις δὲ τοὺς ἔπεισα νὰ ἡσυχάσωσι καὶ νὰ περιμείνωσι δικαιοσύνην ἀπὸ τὰ συστηθησόμενα δικαστήρια.

Ἀλλὰ καὶ εἰς Καρδαμύλην ὕστερον ἐλθὼν, εὔρον εὐθὺς παρὰ τὸν ὄρμον ὅπου ἀπέβην ἐγὼ καὶ ὁ Μακρυγιάννης μετὰ τινων στρατιωτῶν τὴν αὐτὴν σχεδὸν ὑποδοχὴν, ὁποῖαν καὶ εἰς Ἀρμυρόν. Ἀλλ' ἐδῶ εἰς μόνον ἐκ τῶν κατοίκων, εὔρεθεις κατὰ τὴν παραλίαν ἑνοπλος, μὲ ἠρώτησε τί ἄρα θέλομεν εἰς τὸν τόπον ἐκεῖνον. Ἀφοῦ δὲ ἐδήλωσα πρὸς αὐτὸν τὸν σκοπὸν τῆς ἐκεῖ παρουσίας μου, διότι ὁ ἄνθρωπος ἐγνώριζε ποῖος ἦμην, ἐλθὼν πρὸ τούτου εἰς Μεσσηνίαν, μοὶ ἀπήντησεν ὅτι ὁ τόπος οὐδὲ χρεῖαν τινὰ ἔχει τῆς παρουσίας μου οὐδὲ θέλει δεχθῇ ὅ,τι ἐγὼ ἐμελέτων νὰ ἐνεργήσω, καὶ τέλος μοὶ λέγει ὅτι θέλω πράξει καλῶς νὰ ἀναχωρήσω ἐκεῖθεν. Τότε ὅμως τῷ

1. Τελευταῖες τρεῖς λέξεις τοῦ φ. 99β: «καὶ φεύγοντας πάραυτα». Πρῶτες τρεῖς λέξεις τοῦ φ. 100α: «καὶ φεύγοντας πάραυτα».

ἔπον ἐπιτακτικῶς νὰ μὴ ὁμιλῇ οὕτως εἰς ἀντιπρόσωπον τῆς Κυβερνήσεως, ἀλλὰ νὰ μᾶς κάμῃ τὴν χάριν νὰ μᾶς οἰκονομήσῃ εἰς τὸ χωρίον κατάλυμα χωρητικὸν δι' ἐμέ καὶ τοὺς περὶ ἐμέ ἐπὶ πληρωμῇ ἐνοικίου. «Εἶναι ἀδύνατον», λέγει, «νὰ εὔρετε ἐδῶ κατάλυμα, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Μούρζινου· ἂν ἐκεῖνος σᾶς δέχεται, δύνασθε νὰ καταλύσετε.» Καὶ εἰς τὴν ἐπίμονόν μου ἀπαίτησιν νὰ λάβῃ τὴν καλωσύνην νὰ μᾶς εὔρῃ ἄλλο κατάλυμα παρὰ τὴν οἰκίαν τοῦ Μουρζίνου, ἐκεῖνος πάντοτε ἐπέμενε εἰς τὴν ἀρνησίν του. Καὶ τότε ἐγὼ διέταξα πάλιν μετ' ἀγανακτήσεως, ὡς ἐν Ἀρ-
 μυρῶ, νὰ στρώσωσι τοὺς τάπητάς μας ὑπὸ τινὰ δένδρα ἐλαιῶν ἐκεῖ πλησίον, λέγων εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐκεῖνον ὅτι καὶ ἐκεῖθεν δὲν|θέλω ἀναχωρήσει, πρὶν 100^β
 δοκιμάσω εἰς τόν, κατ' αὐτόν, ἄξενον ἐκεῖνον τόπον νὰ ἐκτελέσω τὸ καθή-
 κόν μου.

Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ φθάνει πρὸς ἡμᾶς στρατιώτης φέρων στολὴν Ἡπειρώτου, καὶ ἦτο τῷ ὄντι τοιοῦτος, ὅστις μὲ προσκαλεῖ ἐκ μέρους τοῦ ἀρχηγοῦ — οὕτως ἐκαλεῖτο ὁ Μούρζινος εἰς τὸν τόπον — νὰ καταλύσω εἰς τὴν οἰκίαν του. Ἐγὼ δὲ ἀπεποιήθην τὴν πρότασιν, εὐχαριστῶν τὸν κύριον Μούρζινον διὰ τὴν εὐγενῆ του διάθεσιν, παρεκάλεσα δὲ τὸν στρατιώτην νὰ μᾶς προμηθεύσῃ ἰδίαν τινὰ οἰκίαν ἐπὶ ἐνοικίῳ, καὶ οὕτως, ἀπελθὼν μὲ τὴν ἀπάντησίν μου ταύτην, ἐπανῆλθε λέγων ὅτι ἰδίαν οἰκίαν ἄλλην εἰς τὸ χωρίον εἶναι ἀδύνατον νὰ εὔρῃ, ὁ δὲ ἀρχηγὸς θέλει πολὺ λυπηθῇ, ἂν δὲν τὸν τιμήσω μὲ τὴν παραδοχὴν τῆς προσφορᾶς του. Ἀνθισταμένου δέ μου πάλιν νὰ δεχθῶ τὴν πρότασιν, ὁ Μακρυγιάννης μὲ ἐπεισε νὰ δεχθῶ τὸ πρᾶγμα, ἀφοῦ ὁ τόπος ἄλλως εἶναι τόσον ἄξενος, ὥστε νὰ μὴ μᾶς προσφέρῃ οὐδὲ ἐν κατάλυμα, καὶ τοῦτο μὲ ὑπόσχεσιν πληρωμῆς ἐνοικίου. Καὶ τέλος μοὶ λέγει ὅτι εἶναι ἁμαρτία νὰ ὑποστῶσιν οἱ ἄνθρωποι ἐν μέσῳ θέρους — ἦτο ὁ μὴν Ἰούλιος — τὴν ἐκ τοῦ καύσωνος κακουχίαν, ὅταν ἡ μὲν δυσ-
 τροπία τῶν ἄλλων κατοίκων τοῦ τόπου μᾶς ἀφήνῃ εἰς τοὺς δρόμους, ἡ δὲ εὐγενὴς διάθεσις τοῦ Μουρζίνου μᾶς χορηγῇ ἄσυλον. Ἐδέχθην λοιπὸν ἐπὶ τέλους τὴν πρόσκλησιν τοῦ Μουρζίνου καὶ ἀπῆλθον εἰς τὴν οἰκίαν του, ἔδωκα ὅμως νὰ καταλάβωσιν οἱ ἐν τῷ τόπῳ ἀντίπαλοί του ὅτι δὲν εἶχα σκοπὸν νὰ μεροληπτῶ κατὰ τὴν ἐξάσκησιν τῶν καθηκόντων μου μὲ κανένα ἀπὸ τοὺς δυνατοὺς τῶν ἀντιπάλων κομμάτων, ἀλλ' ἠναγκασμένος ἦλθον καὶ κατέλυσα εἰς τὸν οἶκον ἐκεῖνου, τὸν ὁποῖον ἐνόμιζον τύραννον

τοῦ τόπου. Μάρτυς δὲ τούτου ἦτον ἐκεῖνος ὁ ἴδιος ἄνθρωπος τὸν ὅποιον
 101^a εὔρομεν ἐν τῇ παραλίᾳ κατὰ τὴν | στιγμὴν τῆς ἀποβάσεως καὶ ὅστις διὰ
 παντὸς μέσου ἐδοκίμασε νὰ μᾶς ἀποπέμψῃ καὶ ἡρνήθη μέχρι τέλους νὰ
 διευκολύνῃ τὴν εὔρεσιν καταλύματος ἐν τῷ χωρίῳ. Ἀνῆκε δὲ οὗτος εἰς τὸ
 κόμμα τῶν ἀντιπάλων τοῦ Μουρζίνου.

Διατρίψας δὲ περὶ τὰς 8-10 ἡμέρας ἐν τῇ ὡς φρουρίῳ ὀχυρᾷ οἰκίᾳ
 ταύτῃ, κατ' ἀποτόμου τινὸς πρὸς ἀνατολὰς ἐδάφους κειμένη καὶ ἐν μὲν τῇ
 αὐτῇ ὠπλισμένη μὲ δύο μεγάλα τηλεβόλα, ἐχούσῃ δὲ ἐν μέσῳ καὶ πύργον
 ὑψηλὸν πολεμικόν, ὅποιον ἐσυνήθιζον νὰ ἔχωσι τότε καὶ τώρα ἴσως οἱ
 ἐξέχοντες καπιτανέοι Μανιάται, διατρίψας, λέγω, ἐνταῦθα καὶ ξενιζόμενος
 φιλοφρόνως παρὰ τοῦ οἰκοδεσπότη, ἀλλ' οὐχ ἦττον θεωρῶν ἑμαυτὸν
 οἶονεῖ αἰχμάλωτον, διέταξα ὅμως νὰ συνέλθωσιν οἱ δημογέροντες τῶν χω-
 ρίων πρὸς κατάρτισιν ἐπαρχιακῆς δημογεροντίας. Συνῆλθον δὲ οὗτοι αὐ-
 θορμήτως ἐν τῇ κατὰ τὴν αὐτὴν τῆς οἰκίας τοῦ Μουρζίνου ἐκκλησίᾳ πρὸς
 τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἀπόντος τοῦ οἰκοδεσπότη καὶ ἐμοῦ ἀπὸ τὴν συνεδρία-
 σιν πρὸς πληρεστέραν ἐλευθερίαν τῆς ἐκλογῆς, ἀλλὰ δὲν ἔλειψαν καὶ ἐδῶ
 αἱ κομματικαὶ συγκρούσεις καὶ αἱ κατὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Μουρζίνου προσ-
 βολαί, εἰς τρόπον ὥστε, διαλυθείσης θορυβωδῶς τῆς συνεδριάσεως, εἶδον
 καὶ ἤκουσα νὰ τρέχωσιν οἱ ἄνδρες εἰς τὰς οἰκίας των καί, ἀναβαίνοντες
 εἰς τὰ ὑπερῶα, νὰ παρασκευάζωνται εἰς ἐμφύλιον πόλεμον. Ἐν δὲ τῇ ἀμη-
 χανίᾳ μου ταύτῃ βλέπω ἔμπροσθέν μου γέροντα ἐν σχήματι ἱερέως πειρώ-
 μενον διὰ λόγου νὰ μὲ ἐξάξῃ τῆς ἐκπλήξεως, ὡς ὄντος τοῦ συμβάντος ἐκεῖ-
 νου πράγματος λίαν συνήθους ἐν τῷ τόπῳ καὶ διασκεδασθησομένου παρα-
 χρῆμα, ἐὰν ληφθῶσι τὰ δεῖνα καὶ δεῖνα μέτρα ἐκ μέρους μου. Μοὶ διηγήθη
 101^b δὲ συγχρόνως ὅτι καθ' ἡμέραν τινὰ τοῦ Πάσχα, | ἐλθὼν εἰς τὴν ἐκκλησίαν,
 διὰ νὰ τοῖς κάμῃ τὸ Χριστὸς Ἀνέστη, ὅτε ἔδιδον πρὸς ἀλλήλους τὸν ἀσπα-
 σμόν, ἓνας τῶν ἐκεῖ παρόντων, ἀντὶ ἀσπασμοῦ δώσας ράπισμα εἰς τὸν
 ἄλλον, ἐπροκάλεσε γενικὴν σύγκρουσιν καὶ ἔνοπλον σχεδὸν μάχην, «ὥστε
 ἐγώ», εἶπεν ἀφελέστατα ὁ γέρων, «λαβὼν ἀνὰ χεῖρας τὸν τούφεκόν μου,
 τοὺς ἐφασκέλωσα καὶ ἀπῆλθον εἰς τὴν οἰκίαν μου». Ὁ δὲ γέρων οὗτος
 ἦτον ὁ Σεβασμιώτατος Ἅγιος Ἀνδρουβίστης. Ἐπελθούσης δὲ μετ' οὐ πολὺ
 τῆς ἡσυχίας διὰ τῶν προσπαθειῶν τοῦ Ἐπισκόπου τούτου καὶ ἐμοῦ μεταξὺ
 τῶν κορυφαίων τῶν ἀντιπάλων κομμάτων Μουρζίνου καὶ Πιέρρου Πατριαρ-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

χέα, συνήλθον πάλιν οἱ ἐκλογεῖς καὶ ἐξεπεραιῶσαν τὸν καταρτισμὸν τῆς ἐπαρχιακῆς δημογεροντίας.

Ἀλλὰ δὲν ἔπαυσε μέχρι τούτου τὸ σκάνδαλον τοῦ κομματισμοῦ, καί, ἐνῶ μίαν τῶν ἡμερῶν μετὰ τοῦτο ἀνεπαυόμην ἐν τῷ δωματίῳ τοῦ καταλύματός μου καθ' ὥραν μεσημβρίας, μὲ ἐξυπνίζει ἐν ἄκρα σιγῇ ὁ Πιέρρος Πατριαρχέας λέγων μοι : «Κοιμᾶσαι ἐδῶ ἡσυχος καὶ δὲν ἡξεύρεις ὅτι πολλοὶ ἔνοπλοι Κακαβουλαῖοι¹ διέβησαν ἐπὶ πλοιαρίων παρὰ τὸν λιμένα μας καί, ἀφοῦ συνενοήθησαν μετὰ τοῦ οἰκοδεσπότου σου Μουρζίνου διὰ δύο αὐτῶν ἀποστόλων, ἀπέρχονται ἤδη εἰς Κιτριάς, διὰ νὰ φονεύσωσι τοὺς ἐκεῖ εὑρισκομένους πρόσφυγας Κορωναίους, ἐκδικούμενοι τὸν φόνον ἐνὸς τῶν οἰκείων των, διαπραχθέντα ἀπὸ τούτους πρό τινων ἡμερῶν ἐπὶ πλοιαρίου ἐδικοῦ των ἔνεκα λαθρεμπορίου πρὸς τὰ μεσσηνιακὰ φρούρια;» Ἐμαθον δὲ τότε παρὰ τοῦ Πιέρρου Πατριαρχέας ὅτι πλοίαρχός τις Κορωναῖος εἶχε λάβει διαταγὴν παρὰ τοῦ Ἰωάννου Γενοβέλη, σταλέντος εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα προσωρινῶς ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου, ὅπως, συνεγνωθεὶς μετὰ τῶν ἐν τοῖς φρουρίοις τῆς Μεσσηνίας εὑρισκομένων Τουρκαλβανῶν, τοὺς ὁποίους ἦτο πιθανὸν νὰ ἐγνώριζεν ὁ Γενοβέλης, κατέρθῃ νὰ τοὺς ἀποσπάσῃ ἀπὸ τὴν συμμαχίαν τῶν Ἀράβων καὶ ἐξασθενήσῃ οὕτω τὴν δύναμιν τοῦ Ἰμπραήμ 102^ο Πασᾶ. Ἐλαβε δὲ διαταγὰς ὁ Κορωναῖος πλοίαρχος νὰ ὀπλίσῃ τὸ πλοῖόν του καὶ νὰ παρεμποδίζῃ τὸ λαθρεμπόριον τῶν Κακαβουλαίων τὸ ὁποῖον ἐξήσκουν οὗτοι μὲ τὰ μεσσηνιακὰ φρούρια, τὰ ὁποῖα ὅμως, εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, ἔκειντο ἐκτὸς τῆς δικαιοδοσίας μου. Ὁ πλοίαρχος λοιπὸν οὗτος, καταλαβὼν πλοῖον τοιοῦτον καὶ μετὰ τινὰ ἀντίστασιν κυριεύσας αὐτό, ἐφόνευσεν, ἔλεγον, τὸν κυβερνήτην αὐτοῦ καί, φέρων τὸ πλοῖον εἰς Κιτριάς, ὅπου διέμενε μετὰ πολλῶν συμπατριωτῶν του, τοὺς μὲν ἄλλους ἄνδρας τοῦ πλοίου ἀπέλυσε, τὸ δὲ φορτίον τοῦ σίτου καὶ ἄλλα τινὰ εἶδη ἐδήμευσε πρὸς ὄφελος ἑαυτοῦ καὶ τῶν συντρόφων του. Τοῦτο ἄρα μαθόντες οἱ συγγενεῖς καὶ ἡ πατριὰ τοῦ φονευθέντος πλοιάρχου Κακαβουλαῖοι, συνεκρότησαν τὴν εἰρημένην ἐκστρατείαν, ἣτις διέβη παρὰ τὴν Καρδαμύλην τότε καὶ διευθύνετο πρὸς τὰς Κιτριάς.

Μετὰ τὴν ἐξιστόρησιν δὲ τοῦ γεγονότος τούτου ὑπὸ τοῦ Πιέρρου Πα-

1. Γιά τὴν σκωπτικὴ αὐτὴ προσωνομία τῶν κατοίκων τῆς Μέσα Μάνης βλ. Νηφάκη, ἑ.ἀ., σσ. 54-55, καὶ Σ. Κουγέα, «Κακ(χ)αβούλια», Ἑλληνικά, τ. Η' (1935), σσ. 154-156.

τριαρχέα, κορυφαίου τῶν ἀντιπάλων τοῦ Μουρζίνου, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπέ-
 διδεν ἐκεῖνος στενὴν συνεννόησιν μετὰ τῶν Κακαβουλαίων πρὸς κατα-
 στροφὴν, ὡς ἔλεγε, τῆς ἐπιρροῆς τῶν Μαυρομιχαλαίων, ἀπελθόντος ἐκείνου,
 ἐγὼ κατέβην εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας λίαν τεταραγμένος καὶ σκυθρωπὸς
 καὶ διελογιζόμεν ποῖον μέτρον ἡδυνάμην νὰ λάβω, ὅπως δυνηθῶ νὰ ἐμπο-
 δίσω τὰς συνεπείας τῆς ἐκστρατείας ἐκείνης. Δὲν εἶχα δὲ πλέον τότε πλη-
 σίον μου οὔτε τὸν Στρατηγὸν Μακρυγιάννην, ἀναχωρήσαντα ἐκεῖθεν πρὸ
 ὀλίγου πρὸς περαίωσιν τῆς κατὰ τὴν Πελοπόννησον περιοδείας του καὶ
 συμβουλευσάντά με μάλιστα καὶ ἐμὲ νὰ ἀπέλθω ἐκεῖθεν καὶ νὰ ἀφήσω τοὺς
 ἀγρίους αὐτοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν τύχην των. Ἐνῶ δὲ περιεπάτουν ἐν τῇ
 102^β αὐλῇ κατεχόμενος ὑπὸ | μυρίων διαλογισμῶν, ἰδοὺ καὶ ἔρχεται πρὸς με ὁ
 Μούρζινος καὶ μὲ ἐρωτᾷ τί ἔχω καὶ εἶμαι τόσον συλλογισμένος καὶ σκυ-
 θρωπός, εἰς δὲ τὴν σιωπὴν μου, μοὶ λέγει : «Μήπως ἤκουσές τι περὶ τῆς
 ἐντεῦθεν διαβάσης ἐκστρατείας τῶν Κακαβουλαίων;» «Ναί», τὸν λέγω,
 «αὕτη εἶναι ἡ αἰτία ἡ ὁποία μὲ φέρει εἰς διαφόρους στοχασμούς.» Αὐτὸς
 ἀπαντᾷ : «Εἶναι τεχνάσματα σατανικὰ τῶν Μαυρομιχαλαίων, διὰ νὰ κρη-
 μνίσωσι τὴν ἐδικήν μου ἐπιρροὴν εἰς τὸν τόπον.» «Καὶ πῶς», τὸν λέγω,
 «αὐτὰ εἶναι τεχνάσματα τῶν Μαυρομιχαλαίων;» «Διότι οἱ Μανιάται οὗτοι
 εἶναι φίλοι των.» «Ἀλλὰ πῶς οἱ φίλοι τῶν Μαυρομιχαλαίων συνεννοοῦνται
 μετὰ τοῦ ἐχθροῦ των Μούρζινου; Ἡ δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι δύο ἐκ τῶν ἀν-
 θρώπων τῆς ἐκστρατείας ἀνέβησαν πρὸς σέ καὶ συνωμίλησαν μετὰ σοῦ;
 Ἄλλ' ἄς ἀφήσωμεν τὰς ἐγκλήσεις καὶ ἀντεγκλήσεις τὰς μεταξὺ ὑμῶν καὶ
 τῶν Μαυρομιχαλαίων, διότι, ὅπως ὑμεῖς ἐξηγεῖτε τὸ πρᾶγμα πρὸς βλάβην
 ἐκείνων, οὕτω καὶ ἐκεῖνοι δύνανται νὰ εἰπωσι τὰ αὐτὰ καὶ περὶ σοῦ.» «Ἀλλὰ
 τώρα», λέγει, «τί στοχάζεσαι νὰ πράξης εἰς τὴν περίστασιν ταύτην;» «Στο-
 χάζομαι», τῷ εἶπον, «νὰ διατάξω κωδωνοκρουσίαν γενικὴν εἰς τὰ χωρία
 τοῦ τόπου, νὰ συναθροίσω τοὺς πολίτας ὅσοι εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ φέ-
 ρωσιν ὅπλα καὶ νὰ τρέξω πάραυτα κατὰ τῶν ἀνθρώπων τούτων, οἵτινες
 ἐκστρατεύουσι κατὰ τῶν Κιτριῶν, διὰ νὰ καταστρέψωσι τὴν πόλιν ἐκείνην.»
 Καὶ τοῦτο εἶπον μὲ τόνον τοιοῦτον, ὥστε «καὶ ἐγώ», εἶπε, «σὲ ἀκολουθῶ
 πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον· ἀλλὰ, πρὶν φθάσωσι τὰ πράγματα ἕως ἐκεῖ, νομί-
 ζω», εἶπε, «καλὸν νὰ γράψετε πρότερον διαταγὴν πρὸς τοὺς Κακαβουλαίους
 103^α τούτους, πρὸς | τοὺς ὁποίους θέλω γράψαι καὶ ἐγὼ συμφώνως μὲ τὸ πνεῦμα

ων διαταγῶν σας». Ἐγραψα λοιπὸν καὶ ἐγὼ καὶ ὁ Μούρζινος καὶ ἐξεπέμ-
ψαμεν τὰ γράμματα διὰ τινος ταχυδρόμου, ὅστις, ἐπανελθὼν περὶ τὴν
πρωίαν τῆς ἐπιούσης, μᾶς ἀνήγγειλεν ὅτι εὔρε τοὺς Κακαβουλαίους ἐσκη-
νωμένους καταντικρὺ τῶν Κιτριῶν καὶ ὀλίγην φανέντας ὅτι ἔδωκαν προσοχὴν
εἰς τὰ γραφόμενα ἐκ μέρους ἡμῶν. Ἀλλ' ἐγὼ, ὅστις, ἅμα κατέλαβον ἐν
Μεσσηνίᾳ τὴν διοίκησιν τοῦ νομοῦ, ἔκρινα ἀναγκαῖον νὰ ἀναθέσω ἐπισήμως
τὴν φροντίδα τῆς ἀσφαλείας καὶ ἡσυχίας τῶν κατὰ μέρος πόλεων εἰς τοὺς
χαίροντας ἐπιρροὴν ἐν αὐταῖς καὶ πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν εἶχον γράψαι
πρὸς τὸν ἐν Κιτριάς τότε διατρίβοντα Στρατηγὸν Ἀντώνιον Μαυρομι-
χάλην, ἥρχισα νὰ εὐελπιστῶ ὅτι δὲν ἤθελον καταντήσῃ τὰ πράγματα εἰς
τὸ ἔπακρον καὶ ὅτι οἱ Μανιάται, εὐρίσκοντες ἀντίστασιν ἐκ μέρους τοῦ
Μαυρομιχάλη καὶ τῶν λοιπῶν κατοίκων τῆς πόλεως, ἔμελλον νὰ σταματή-
σωσιν ἐκτὸς τῆς πόλεως, τὴν ὁποίαν ἢ ἔμελλον νὰ πολιορκήσωσι, καὶ τότε
ἐγὼ ἔπρεπε νὰ ἐκτελέσω ὅ,τι ἐσυλλογίσθην κατ' ἀρχὰς καὶ ἐξέφρασα πρὸς
τὸν Μούρζινον, ἢ ἤθελον ἀποσυρθῇ ἄπρακτοι εἰς τὰ ὀπίσω. Ἐπληροφορή-
θημεν δέ, προΐούσης τῆς ἡμέρας, ὅτι, διαπραγματευθέντες οἱ Κακαβουλαῖοι
μετὰ τοῦ Μαυρομιχάλη, ἠὲ χαριστήθησαν νὰ λάβωσι μόνον τὴν ἀποζημίωσιν
τοῦ φορτίου τοῦ σίτου ἀπὸ τὸν πλοίαρχον Κορωναῖον, διὰ νὰ συντηρηθῇ,
ἔλεγον, ἡ οἰκογένεια τοῦ φονευθέντος πλοίαρχου τοῦ λαθρεμπορικοῦ πλοια-
ρίου, καὶ τοῦτο, διότι ἔλεγον ὅτι τὸν πλοίαρχον τοῦτον ἐφόνευσαν οἱ Κορω-
ναῖοι μετὰ τὴν σύλληψιν τοῦ πλοιαρίου. Καὶ ἐνταῦθα ἐτελείωσε καὶ ἡ σκηνὴ
αὕτη.

Καὶ τότε ἐγὼ ἀνεχώρησα ὀπίσω εἰς Μεσσηνίαν, ὅπου ἔμαθον ὅτι | εἶχον 103^β
ἐξέλθει οἱ Τουρκαλβανοὶ ἐκ τῶν μεσσηνιακῶν φρουρίων καὶ κατόπιν ὁ
Ἱμπραήμης μετὰ τῶν Ἀράβων του πρὸς καταδίωξιν αὐτῶν, ὡς λιποτα-
κτῶν, καὶ ὅτι καὶ μάχην ἔκαμαν πρὸς ἀλλήλους, ἀλλὰ τέλος οἱ Ἀλβανοὶ
ἐδυνήθησαν νὰ ἀποχωρήσωσι διευθυνθέντες εἰρηνικῶς διὰ μέσου τῆς Πελο-
ποννήσου πρὸς τὸν Ἰσθμὸν καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὰς πατρίδας των. Ἐμενα δ'
ἐκτοτε ἐν Μεσσηνίᾳ μεταξὺ Φρουζάλας καὶ Καλαμῶν, μὴ κρίνων καλὸν νὰ
προχωρήσω περαιτέρω εἰς τὴν Μάνην, μετὰ τὰς ὁποίας εἶδον εἰς τὰς δύο
ἐπαρχίας σκηνάς, καὶ διότι ἐνόμιζον ὅτι, ἂν ἐνήργουν καὶ περαιτέρω συ-
στάσεις δημογεροντιῶν, αἱ δημογεροντίαι αὗται, πιεζόμεναι ἀπὸ τοὺς δυ-
νατοὺς τῶν μερῶν ἐκείνων, ἤθελον ἐφοδιάζει καὶ ἐν γνώσει τὰ λαθρεμπο-

ρικά πλοiάρια μὲ διαβατήρια τακτικά, καὶ τὸ πρᾶγμα ἡδύνατο νὰ ἀποβῇ χειρόν τῆς μέχρι τοῦδε καταστάσεως.

Εὐρισκόμενος λοιπὸν ἐν Καλάμαις, βλέπω καὶ ἔρχεται πρὸς με ὁ πλοiάρχος ἐνὸς πολεμικοῦ γαλλικοῦ πλοiοῦ, τοῦνομα Leblanc, τὸν ὅποιον εἶχον ἴδει πρότερον ἐπὶ τῆς ρωσικῆς ναυαρχίδος καὶ ἐν γεύματι δοθέντι ἀπὸ τὸν Μοίραρχον Ἐιδιν, ὅστις μετέφερε τὸν Κυβερνήτην Καποδίστριαν εἰς Ἀστακὸν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Μεσσηνίαν, ὅτε ἐν τῷ αὐτῷ γεύματι παρεκάθητο ὁ πλοiάρχος οὗτος, ὁ Κυβερνήτης καὶ ὁ Νικήτας Σταματελόπουλος καὶ ἐγώ, καὶ ὅτε ὁ Μοίραρχος Ρῶσος ἀπέτεινε τὴν ἐρώτησιν πρὸς τὸν Κυβερνήτην πόσος ἄρα γε ἀριθμὸς τακτικοῦ εὐρωπαϊκοῦ στρατοῦ ἡδύνατο νὰ ἐκδιώξῃ ἐκ τῆς Πελοποννήσου τοὺς Ἀραβας, καὶ ὁ μὲν Νικηταρᾶς εἶπε πεντακόσιοι, ἠνωμένοι μετὰ τῶν Ἑλλήνων, ἦσαν ἀρκετοὶ εἰς τοῦτο, ὁ δὲ Κυβερνήτης
104^a εἶπε|χίλιοι, ἐρωτηθεὶς δὲ καὶ ἐγὼ ἰδίως, εἶπον ὅτι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, κατὰ τὴν γνώμην μου, ὁ ἀριθμὸς 5-6.000 μόνον ἔπρεπε νὰ ἀναλάβῃ τὸ ἔργον τοῦτο. Καὶ τότε ὁ Μοίραρχος Ἐιδιν, ὡς καὶ ὁ Πλοiάρχος Leblanc μοὶ ἔδωκαν δίκαιον. Οὗτος λοιπὸν ὁ Leblanc ἦλθεν εἰς ἐμέ, εὐρισκόμενον ἐν Καλάμαις, φέρων σταλὴν καὶ ὄπλον κυνηγοῦ καὶ μοὶ εἶπεν ὅτι θέλει νὰ μοὶ φανερώσῃ τι μυστικόν, τὸ ὅποιον ὁμῶς ἔπρεπε νὰ τῷ δώσω τὸν λόγον τῆς τιμῆς μου ὅτι δὲν ἐμελλον νὰ τὸ ἐκμυστηρευθῶ εἰς κανένα, οὔτε πρὸς τὸν Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος, καὶ εἰς τὸν δισταγμὸν μου τοῦτον, μοὶ εἶπεν ὅτι εἶναι ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος καὶ, προτοῦ ἀκόμη ἀκούσῃ τὴν ὁμολογίαν μου, μοὶ ἐφανέρωσε τὸ μυστικόν ὅτι δὲν θέλουν περάσει πολλαὶ ἡμέραι καὶ στόλος γαλλικὸς μετὰ τοῦ ἀναγκαίου ἀριθμοῦ στρατιωτῶν θέλει καταπλεύσει εἰς Μεσσηνίαν, διὰ νὰ ἀποδιώξῃ τοὺς Τούρκους ἐκ τῆς Πελοποννήσου. Καὶ ὄντως δὲν παρῆλθον οὔτε δεκαπέντε ἴσως ἡμέραι, καὶ ἰδοὺ βλέπομεν ἀπὸ τὸ μέρος Καμάρι, ἀντικρὺ τῆς Φρουζάλας, στόλον πολυἀριθμον πλοiῶν κάμψαντα τὸ ἀκρωτήριο τῆς Κορώνης καὶ προσορμίσαντα εἰς Πεταλίδιον¹, ἐπίνειον τοῦ Νησίου.

Ἦλθον πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἐκστρατείας Στρατηγὸν Μαιζῶνα τὴν ἐπιοῦσαν καὶ ἐγνωρίσθην μετ' αὐτοῦ καὶ ἐντὸς μιᾶς περίπου ἐβδομάδος, ἐλθόντα τὸν Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος, εἰσῆξα ἐγὼ κατὰ παραγγελίαν τοῦ πρὸς τὸν Στρατηγόν. Οὗτος δέ, ἀποχωρήσαντος μετὰ τὴν πρώτην συνέν-

1. 17/29 Αὐγούστου 1828.

τευξιν τοῦ Κυβερνήτου, ἐνεχείρισεν εἰς αὐτὸν ἔγγραφόν τι τῆς δημογερον-
 τίας Τριπόλεως καὶ εἶπεν ὅτι διὰ τοῦ ἐγγράφου ἐκείνου | ἡ δημογεροντία 104^β
 Τριπόλεως συνιστᾷ πρὸς αὐτὸν νέον τινά, Παπαδάκην τὸνομα, ὅπως οὗτος
 παραμένη ἐν τῷ στρατοπέδῳ, διὰ νὰ ἐκμάθῃ τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν. Ἄλλὰ
 τοιοῦτοι νέοι, εἶπε, δὲν εἶναι καλὸν νὰ διατρίβωσι μεταξὺ στρατῶν, ἀλλ'
 ἡ Κυβέρνησις πρέπει νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεώς των. Ἦλθον δὲ
 μετὰ τὴν μεσημβρίαν πρὸς τὸν Κυβερνήτην ἐπὶ τοῦ πλοίου ἐν ᾧ ἔμενε καὶ
 ὅπου εὔρον παρόντας τὸν Θ. Κολοκοτρώνην καὶ Νικηταρᾶν, ἴσως δὲ καὶ
 τὸν Μούρζινον, ἀλλ' εὔρον αὐτὸν τεταραγμένον εἰς ἄκρον καὶ κατακρίνοντα
 τοὺς ἄρχοντας τῆς Πελοποννήσου, καὶ αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον ἀποκα-
 λοῦντα σχολεῖον τῆς ραδιουργίας, διότι ἔλεγεν ὅτι εἶναι ἐγκλημα καθοσιώ-
 σεως νὰ γράφῃ μία ἀρχὴ τοῦ τόπου πρὸς ἀξιωματικὸν ξένης δυνάμεως
 ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῆς ἐξουσίας τῆς πατρίδος τῆς. Τότε ὅμως ἐγὼ
 ἔλαβον τὸ θάρρος νὰ τῷ εἶπω ὅτι τὸ ἐγκλημα τοῦτο εἶναι προῖον ἀμαθείας
 μᾶλλον ἢ κακῆς τινος προθέσεως καὶ ὅτι τῷ δίδω ἀντίδοτον τοῦ κακοῦ
 τούτου τὴν διαγωγὴν τῆς δημογεροντίας Καλαμῶν. ἤτις, προσκληθεῖσα
 μάλιστα παρὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς κατοχῆς ὅπως παρουσιασθῇ πρὸς αὐτόν,
 ἔγραψε πρὸς με ἐρωτῶσα ἂν τῇ ἐπιτρέπεται νὰ πράξῃ τοῦτο, καὶ ὅτι ὅ, τι
 λέγω θέλει ἀποδειχθῇ, ἂν γένη ἐξέτασις ἐπιτόπιος περὶ τῆς πράξεως ταύτης
 τῆς δημογεροντίας Τριπόλεως. Καὶ ἀμέσως μᾶς ἀναγινώσκει ὁ Καποδί-
 στρίας ἐκτεταμένην διαταγὴν πρὸς τὸν Ἐκτὰκτον Ἐπίτροπον Ἀρκαδίας,
 τὴν ὁποίαν εἶχε γράψῃ, εὐθὺς ἅμα ἀνέγνωσε τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐγχειρι-
 σθέντος αὐτῷ ἐγγράφου παρὰ τοῦ Στρατηγοῦ Μαιζῶνος. Καὶ ὅτε μετὰ
 τινὰ καιρὸν ὕστερον ἀνέβαινον ἐγὼ πρὸς τὴν καθέδραν τῆς Κυβερνήσεως
 ἐπ' ἀδεία, ἀπῆντησα τὸν πατέρα τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος νέου Παπαδάκη
 ἐπανερχόμενον εἰς Τρίπολιν ἐξ Αἰγίνης, ὅπου εἶχε σταλῇ ὑπὸ τοῦ Νομάρχου
 πρὸς τὸν | Κυβερνήτην, καὶ ἐπληροφορήθην παρ' αὐτοῦ ὅτι ὅχι μόνον εὐρέθη 105^α
 ἀθῶος ἀπὸ πᾶσαν κατ' αὐτοῦ ὑπόνοιαν — διότι οὗτος ἦτον πρόεδρος τῆς
 δημογεροντίας Τριπόλεως — ἀλλ' ὅτι καὶ ἐχορηγήθησαν εἰς αὐτὸν 40.000
 γρόσια, ὅπως διανεμηθῶσι μεταξὺ τῶν ἐχόντων ἀπόλυτον ἀνάγκην γεωργῶν
 τοῦ δήμου των, νὰ προμηθευθῶσι βόας καὶ ἄλλα χρήσιμα γεωργικὰ ὄργανα.

Εἰς τὴν περίστασιν ὅμως ταύτην τῆς ἐπιστολῆς τῆς δημογεροντίας,
 καθ' ἣν ἔδειξεν ὁ Καποδίστριας καὶ τινὰ δυσπιστίαν ὡς πρὸς τὴν ξένην ἐκεί-

νην κατοχήν καὶ συνεβούλευε τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν ἑλλήνων στρατευμάτων καὶ ἄλλους πρὸς τοῦ τόπου, εἶπον κατὰ μέρος πρὸς αὐτὸν ὅτι δὲν ἐνόμιζον καλὸν νὰ ἐκφράζῃ τοιαύτας ἰδέας πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους, οἵτινες δὲν ἐπεθύμουν νὰ ἴδωσιν εἰς τοιαύτην κατάστασιν τὸν τόπον καὶ οἵτινες μέχρι πρὸ ὀλίγου, νομίζοντες ἀδύνατον τὴν Κυβέρνησιν, ἐφέροντο κατὰ τὰ συνηθισμένα των, ὑπακούοντες, ὅταν αὐτοὶ ἤθελον, καὶ ἀνθιστάμενοι κατ' ἀρέσκειαν, καὶ ὅτι, ἀφ' ὅτου ἦλθεν ὁ γαλλικὸς στρατός, περιεστάλησαν, νομίζοντες ὅτι ὁ στρατὸς οὗτος ἦλθε μὲ τὴν συγκατάθεσιν καὶ μετὰς ἐνεργείας τοῦ Κυβερνήτου καὶ πρὸς ἐνίσχυσίν του. Καὶ τότε μοι εἶπεν ὁ μακαρίτης μὲ ἄκραν πραότητα «πάλιν ἐγὼ πταίω καὶ εἰς τοῦτο;» καὶ τίποτε περισσότερον.

Ἔτι δὲ οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι, οἵτινες ἦσαν μὲν ἀληθῶς πατριῶται καὶ ἀνδρείαν ἔδειξαν μεγάλην εἰς τὰς κατὰ τῶν ἐχθρῶν μάχας, δὲν ἠδύναντο ὅμως νὰ ἐννοήσωσι τί ἐστὶ διοίκησις καὶ πῶς πρέπει νὰ ὑποτάσσωνται εἰς
 105^β τοὺς νόμους τῆς πολιτείας, ἀναφέρω ἐνταῦθα δύο γεγονότα | τὰ ὅποια ἔλαβον χώραν κατὰ τὴν ἐν Μεσσηνίᾳ διοίκησίν μου ἐκ μέρους τοῦ ἀπλουστέρου καὶ ἐναρετωτέρου φημιζομένου Νικήτα τοῦ Τουρκοφάγου, ὅστις ἦτον διατεταγμένος νὰ σταθμεύῃ ἐν Μεσσηνίᾳ ὡς εἰς τῶν τριῶν χιλιάρχων τῆς Πελοποννήσου, ἔχων ὑπὸ τὰς διαταγὰς του 200 στρατιῶτας. Πρῶτον λοιπόν, ὅτε συνωδεύσαμεν ἐγὼ τε καὶ ὁ Νικήτας οὗτος τὸν Κυβερνήτην, καταπλεύσαντα κατὰ μῆνα Ἰούλιον τοῦ 1828 εἰς Πεταλίδιον τοῦ Νησίου ἐπὶ τῆς ρωσικῆς ναυαρχίδος, ὡς ἀνωτέρω που διηγήθην ¹, καὶ θελήσαντα νὰ ἔλθῃ εἰς Ναύπλιον διὰ μέσου τῆς Πελοποννήσου, ἐπιστρέφων εἰς Μεσσηνίαν μετ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου Νικήτα, ἀπῆντησα τὸν μέχρι τῆς στιγμῆς τῆς ἀναχωρήσεώς μου γραμματέως χρέη ἐκτελοῦντα ἐν Μύλοις, ὅστις μοι λέγει γαλλιστί : «Ποῦ ὑπάγεις; Ἐκεῖ κάτω ἄφησα τὸν τόπον εἰς φρικτὴν κατάστασιν· οἱ στρατιῶται τοῦ παρὰ σοὶ ἰσταμένου κατήντησαν ἀνοικονόμητοι· οὗτοι ἐφόνευσαν ἄνθρωπόν μας ἄνευ λόγου, ἂν καὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἦτον Ἄραψ καὶ πρόσφυξ ὑπὸ τὴν προστασίαν μας.» Ἀλλοιωθεὶς δ' ἐγὼ τότε τὴν ὄψιν ὑπ' ἀγανακτήσεως, ἐμελέτων κατὰ νοῦν τί νὰ πράξω. Νὰ ἐπιστρέψω εἰς Ναύπλιον καὶ καταγγείλω τὸ πρᾶγμα πρὸς τὸν Κυβερνήτην, ζητῶν συγχρόνως καὶ τὴν παραίτησίν μου ἐν γένει ἀπὸ τῆς δημοσίας ὑπη-

1. Βλ. παραπάνω, σ. 156.

ρεσίας, ἀφοῦ μήτε μετὰ τοῦ ἐναρέτου φημιζομένου τούτου ἀνδρὸς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καταρτισθῇ τακτικὴ τις ὁπωσοῦν διοίκησις; Ἀλλὰ πάλιν, φοβούμενος μὴ προξενήσω καὶ εἰς τὸν Κυβερνήτην αὐτὸν τὴν ἰδίαν ἀγανάκτησιν, κατέπιον καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο, ἐξηγήσας πρὸς τὸν Νικήταν ὅ,τι μοὶ εἶπεν ὁ γραμματεὺς, ὅστις ἔφευγεν ἐκ τοῦ τόπου καὶ κατ' οὐδένα τρόπον ἐπείσθη νὰ ἐπιστρέψῃ ὀπίσω, καὶ τὸν ἠρώτησα ἐμβριθῶς ἂν θέλῃ νὰ παραδώσῃ τὸν φονέα στρατιώτην του εἰς τὴν δίκην τῶν νόμων, ἢ ἄλλως ἐγὼ δὲν προχωρῶ περαιτέρω, ἀλλ' ἐπιστρέφω εἰς Ναύπλιον καὶ δίδω τὴν | παραίτησίν μου. 106^a

Τότε δὲ ὁ Νικήτας μεθ' ὅρκου ὑπεσχέθη νὰ παραδώσῃ τὸν φονέα, καὶ οὕτω κατήλθομεν ὁμοῦ εἰς Μεσσηνίαν. Ἀλλ' ἐκεῖ ἐλθὼν, ἐλησμόνησε σχεδὸν τὴν ὑπόσχεσίν του, καὶ ἔγινε χρεία νὰ τῷ ὑπενθυμίσω δις καὶ τρίς τὸ πρᾶγμα, ὥστε τέλος μοὶ ἀπήντησεν ὅτι θέλει συστήσῃ στρατιωτικὴν ἐπιτροπὴν, νὰ δικάσῃ τὸν ἔνοχον. Ἀλλ' ἐγὼ ἀντέστην εἰς τὴν πρότασίν του ταύτην, ὡς μὴ οὐσαν νόμιμον, καὶ ἐπέμενα νὰ παραπεμφθῇ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὰς φυλακὰς τοῦ Ναυπλίου ὡς ὑπόδικος, ὅπως ἐν καιρῷ τῷ δέοντι δικασθῇ ὑπὸ τοῦ ἀρμοδίου δικαστηρίου. Ἐγγραφεὶ δὲ περὶ τούτου καὶ πρὸς τὸν Κυβερνήτην καὶ ἐζήτησαν τὰς ὁδηγίας του, δὲν ἔλαβον ὅμως καμμίαν ἀπάντησιν ποτε, καὶ ὁ Νικήτας ἐνήργησεν αὐτογνωμόνως τὴν σύστασιν τοῦ στρατοδικείου, καὶ ὁ φονεὺς κατεδικάσθη εἰς ἑνὸς ἔτους φυλάκισιν καὶ ἐστάλη πρὸς με, διὰ νὰ ὑποστῇ τὴν ποινὴν του εἰς τὰς φυλακὰς τῆς Διοικήσεως. Καὶ ποίας φυλακὰς; Ἐκλείσθη ὅμως εἰς ἓν κατώγειον τῆς οἰκίας εἰς ἣν κατῴκουν, ἀλλὰ πρῶτον δὲν ἦτον ἡ φυλακὴ αὕτη ἀσφαλής, καὶ καθ' ἡμέραν ἠδύνατο νὰ δραπετεύσῃ, καὶ ὁ Νικήτας αὐτὸς πάλιν, συμπαθὼν, ἐζήτησε τὴν ἀποφυλάκισίν του μετὰ τινὰς ἡμέρας, ὅπως νοσηλευθῇ παρ' αὐτῷ, ἔλεγεν, ἀπὸ τὴν νόσον τοῦ πυρετοῦ, καί, συγχωρηθέντος τούτου ἅπαξ καὶ δις, δὲν ἐπανῆλθε πλέον εἰς τὸν τόπον τῆς φυλακίσεώς του, ἀλλ' ἴσως καὶ ἐδραπέτευσε. Περὶ δὲ τούτου, ὅτε μετὰ τινὰ καιρὸν ἦλθεν ὁ Κυβερνήτης εἰς Μεσσηνίαν, κατὰ τὴν ἀπόβασιν τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων, μὲ ἠρώτησεν ἐνώπιον τοῦ Νικήτα καὶ ἄλλων τί ἔγινε περὶ τοῦ φονεύσαντος τὸν Ἀραβα πρόσφυγα, ὅτε δὲ τῷ ἀπήντησα ὅτι ὁ Στρατηγὸς Νικήτας ἐσύστησε στρατοδικεῖον τὸ ὁποῖον | κατεδίκασε τὸν φονέα εἰς ἑνὸς ἔτους 106^b φυλάκισιν, ἀπεκρίνατο μὲ πολλὴν ψυχρότητα: «Ἐνὸς ἔτους φυλάκισις διὰ τὸν ἀνθρωποκτόνον!» Ἀλλὰ ποῦ νὰ γνωρίζῃ ὅτι καὶ αὕτῃ ἡ ποινὴ δὲν ἐφηρμόσθη!

Δεύτερον γεγονός, ὁμοίας καὶ χειροτέρας φύσεως ὅμως, διεδέχθη τὸ πρῶτον, εἶναι δὲ τὸ ἐξῆς. Στρατιώτης τις τοῦ αὐτοῦ Νικήτα εὐρέθη φονευμένος καὶ λαφυραγωγημένος ἀπὸ τὰ ὅπλα καὶ τὰ χρήματά του, τὰ ὅποια ἀνέβαινον, ὡς ἐλέγετο, εἰς 2.000 γρόσια, πλησίον χωρίου τινὸς τῆς Μεσσηνίας. Ἐπέμενε λοιπὸν ὁ Νικήτας, ἐνῶ ἐγὼ ἐνησχολούμην περὶ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ κακούργου ὡς ἐκ τῶν καθηκόντων μου καὶ διὰ τῶν νομίμων μέσων, ἐπέμενε, λέγω, ὁ Νικήτας νὰ μεταχειρισθῶ τουρκικὰ μέτρα πρὸς τοῦτο καὶ μὲ ἐσυμβούλευσε νὰ τιμωρήσω τοὺς κατοίκους τοῦ χωρίου ἐν τοῖς συνόροις τοῦ ὁποίου εὐρέθη τὸ πτώμα τοῦ φονευμένου, νὰ τιμωρήσω τοὺς κατοίκους ὑποχρεῶν αὐτοὺς νὰ ἀποδώσωσι τὰ συληθέντα χρήματα καὶ τὴν τιμὴν τῶν ὅπλων αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐγὼ φυσικῶς τῷ λόγῳ ἀνθιστάμην εἰς τὰς καθημερινὰς σχεδὸν εἰσηγήσεις τοῦ Νικήτα καὶ προσεπάθουν διὰ παντοίων ἄλλων μέσων νὰ εὕρω τὸν ἔνοχον. Συνέπεσε λοιπὸν ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ νὰ φανῇ μεταξὺ τῶν στρατιωτῶν τοῦ ἰδίου Νικήτα στρατιώτης φέρων πιστόλιον τοῦ φονευμένου, τὸ ὅποion ἐγνώρισαν οἱ ἄλλοι συστρατιῶταί του, ὥστε διηγέρθη ὑπόψια βαρεῖα κατ' αὐτοῦ. Ἄλλ' οὗτος ἐδικαιολογεῖτο λέγων ὅτι τὸ πιστόλι ἐκεῖνο ἠγόρασεν ἀπὸ χωρικόν τινα κατὰ τὴν ἐβδομαδιαίαν ἀγορὰν τῆς πόλεως ἐν ᾗ ἐκατοικούμεν καὶ δὲν ἐγνώριζε τὸν πωλητὴν, διότι ἦσαν ἡ ἀγορὰ πλήρης ἀνθρώπων. Ἄλλ' εἶχε δοθῇ προτοῦ καὶ παραγγελία πρὸς τινὰ ἐκεῖ εὐρισκόμενον νομισματογνώμονα νὰ παρατηρῇ τὰ φερόμενα πρὸς αὐτὸν νομίσματα, μήπως καὶ ἐκ τούτου δυνηθῶμεν νὰ ἐξιχνιάσωμέν τι περὶ τοῦ γεγονότος. Καὶ τῷ ὄντι, μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ πιστολίου εἰς τὴν ζώνην τοῦ στρατιώτου τοῦ Νικήτα, ὁ νομισματογνώμων, πρὸς τὸν ὅποion ἔφερεν ὁ ἴδιος οὗτος στρατιώτης χρυσοῦν νόμισμα πρὸς ἐξέτασιν τῆς ἀξίας του, ἐκράτησε τοῦτο, διὰ νὰ τὸ ἐξετάσῃ καλύτερα, καὶ ἀνήγγειλεν ἔπειτα ὅτι τὸ φλωρίον ἐκεῖνο τὸ εἶχε δείξει πρὸς αὐτὸν ἄλλοτε ὁ φονευθεὶς στρατιώτης. Καὶ τότε ὁ φονεὺς ἐκεῖνος, πρὸς τὸν ὅποion ἐπεδείχθη τὸ νόμισμα, ἔχων καὶ τὴν συνείδησιν βεβαρυμένην καὶ τοῦ πιστολίου τὴν ἱστορίαν ἐνώπιόν του, ὡμολόγησε τὴν πράξιν καί, συληφθεὶς, ἀπεστάλη παρὰ τοῦ Νικήτα εἰς τὰς φυλακὰς τοῦ Ναυπλίου διὰ τὰ περαιτέρω.

Κατεῖχε δὲ ὁ ἀκτῆμων οὗτος Νικήτας καὶ τοὺς μύλους τοῦ Πηδήματος καὶ ἀμπελῶνας τουρκικοὺς (ἐθν. δηλονότι) εἰς Λεοντάρι, καὶ ἐλαιοτριβεῖον

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

107^a

αὐτογνωμόνως ἡγόρασεν ἀπὸ τοὺς ἐπιτρόπους τῆς ἐκκλησίας τοῦ Καμα-
ρίου, καὶ τοὺς 200 στρατιώτας τοὺς ὁποίους ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ὑπὸ τὰς διαταγὰς
του ποτὲ δὲν τοὺς εἶχε πλήρει[η], ἀλλὰ μόλις τὸ 8ον καὶ 10ον τοῦ ἀριθμοῦ
τούτου. Διὰ τοῦτο καὶ πάντοτε μοὶ ἔλεγεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἔλθωσι ξένοι
στρατιῶται πρὸς ἐκδίωξιν τῶν Τούρκων. Καὶ κάποτε μοὶ ἔλεγεν ὅτι ὁ Κυ-
βερνήτης πρέπει νὰ προικίσῃ τοὺς ὀπλαρχηγοὺς μὲ μεγάλα ἐθνικὰ κτή-
ματα, νὰ τοὺς κάμῃ Κιαμηλμπέηδες (sic!) ¹, «διότι δὲν εἶμαι πλέον ὁ Νικήτας|
ἐκεῖνος τῶν πρώτων χρόνων τῆς Ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ Général Νικήτας, 107^α
τὸν ὁποῖον ἐπισκέπτονται σημαντικοὶ ξένοι, καὶ πρέπει νὰ ἔχω οἰκίαν ἀνοι-
κτὴν καὶ θεραπείαν καὶ τὰ λοιπὰ ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ μου».

Τὴν δὲ διήγησιν τῶν γεγονότων τούτων ἔκαμα, διὰ νὰ δικαιολογήσω
τὴν γνώμην τὴν ὁποίαν ἔδωκα πρὸς τὸν Κυβερνήτην νὰ μὴ ἀνακοινώῃ
πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τούτους τὰς σκέψεις του πάσας οὔτε νὰ ἐξομολογῇται
πρὸς αὐτοὺς τὰς περὶ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ὑποψίας του, μεταχειρι-
σθεὶς μάλιστα καὶ τὸ τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ βάλτε τὰ ἅγια τοῖς κυσί
καὶ τοὺς μαργαρίτας ἔμπροσθεν τῶν χοίρων ². Ἐπράξα δὲ τοῦτο ἐκ τῶν
προτέρων, γνωρίζων τοὺς χαρακτῆρας τῶν ἀνθρώπων. Εὐθὺς ὅμως μετὰ
τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Κυβερνήτου ἐβεβαιώθην καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων ὅτι εἶχα
δίκαιον νὰ πράξω ὡς ἔπραξα, συμβουλευσας, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, τὸν ἀρχη-
γὸν τοῦ ἔθνους πῶς ἔπρεπε νὰ ἀναστρέφεται μετ' αὐτῶν, διότι ὁ Μούρζινος,
ὅστις παρευρέθη εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου ἐκφραστῆσαν, εἰ καὶ πατρικῶς,
δυσπιστίαν πρὸς τὴν γαλλικὴν κατοχὴν, ὁ Μούρζινος, ὅστις πρό τινων ἡμε-
ρῶν, εὑρεθεὶς ἐν τῷ γαλλικῷ στρατοπέδῳ, πρὸ τῆς ἐκεῖ δηλ. ἀφίξεως τοῦ
Κυβερνήτου, συναντήσας με ἐκεῖ που, ἐν τινὶ ἐκ τῶν σκηνῶν τοῦ στρατοπέδου,
καὶ ἐξελθὼν τῆς σκηνῆς, ἐφώνησε πρὸς τοὺς ἀπέναντι ἰσταμένους ἀνθρώπους
του καὶ ἄλλους συμπολίτας του τοὺς ἐξῆς λόγους: «ἰδού, βρε Μανιάται,
πῶς δεξιοῦται ἐμὲ ὁ Ἐκτακτος Ἐπίτροπος, περὶ τοῦ ὁποίου λέγουσιν οἱ
ἐχθροί μου ὅτι μὲ μισεῖ καὶ θέλει μὲ καταστρέψῃ», αὐτός, λέγω, ὁ ἴδιος
Μούρζινος, παρατηρήσας τὸ πνεῦμα τοῦ Καποδιστρίου εἰς τὴν δοθεῖσαν
πρὸς τοὺς ὀπλαρχηγοὺς νουθεσίαν, ὡς πρὸς τὴν ὁποίαν ὠφειλον νὰ τηρή-

1. Τὸ «(sic!)» εἶναι τοῦ χφ. Κιαμήλμπεης: γνωστὸς γιὰ τὰ πλούτη του Τούρκος τῆς Κορίνθου.

2. Ματθ., ζ', 6: «Μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσί, μηδὲ βάλτε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν χοίρων.»

σωσι προφυλακτικὴν διαγωγὴν ἀπέναντι τῶν ξένων, ἔλαβε τὴν τόλμην
 108^α νὰ μοὶ μηνύσῃ δι' ἀπεσταλμένου | ἐπὶ τούτῳ ἀνθρώπου του νὰ εἶπω πρὸς
 τὸν Κυβερνήτην νὰ τῷ χορηγήσῃ 70.000 γρόσια, τὰ ὅποια χρεωστεῖ, ὅπως
 ἐλευθερώσῃ τὰ κειμήλιά του ἀπὸ τὸν ἐνεχυριασμόν, διότι, ἄλλως, θέλει
 ὑπάγει εἰς ἐκείνους οἱ ὅποιοι ἤθελον τῷ χορηγήσει τὸ ποσὸν τοῦτο. Καὶ
 εἰς τὴν πρότασιν ταύτην ἕκαστος ἡμπορεῖ νὰ ἐννοήσῃ ὅτι μὲ τοῦτο ἐπρό-
 κειτο νὰ ἐκφοβίσῃ διὰ τῆς ἀπειλῆς του ταύτης τὸν ἀρχηγὸν τοῦ ἔθνους
 ὅτι, ἂν δὲν λάβῃ τὴν ζητουμένην χορηγίαν, θέλει λιποτακτῆσαι πρὸς τὸν
 ἀρχηγὸν τῆς ξένης κατοχῆς, τὸν ὅποιον ἐνόμιζεν ἤδη ἐχθρὸν τοῦ Κυβερνήτου.

Οἱ δυνατοὶ δὲ πάλιν τῆς ἐπαρχίας Σταυροπηγίου, οἱ ἐκ τῆς πατριᾶς
 τῶν Καπετανάκηδων, κατοικοῦντες πάντες σχεδὸν εἰς Ἀρμυρόν, δυσκόλως
 ἀνεχόμενοι τὴν τακτικὴν Διοίκησιν τοῦ τόπου τὴν ἐνεργουμένην ὑπὸ τῆς
 ἐκεῖ ἐδρευούσης ἐπαρχιακῆς δημογεροντίας, ἐπελάβοντο ἀφορμῆς τινος καὶ
 ἐκινήθησαν μετὰ τῶν περὶ ἑαυτοὺς ὀπλοφόρων καὶ τινων ἐκ τοῦ ὄχλου
 καί, ἀφοπλίσαντες δύο ἢ τρεῖς ἀνθρώπους τῆς ἀστυνομίας ἐξ ἐκείνων οὓς
 ἔθεσα πρὸ πολλοῦ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῆς ¹, ὥρμησαν κατ' αὐτοῦ τοῦ δημο-
 τικοῦ καταστήματος καὶ ἀπέκλεισαν τὰ μέλη τῆς δημογεροντίας. Ἀλλ'
 αὕτη ἔκαμε τρόπον καὶ ἀπέστειλε πρὸς με εἰς Φρουραλοκάμαρα πεζὸν καὶ
 γράμμα ἐξιστοροῦν τὴν στάσιν καὶ τὴν κατάστασιν τοῦ ἀποκλεισμοῦ των
 καὶ ἐζήτησαν τὴν συνδρομὴν μου. Ἐγὼ δέ, νομίσας τὸ πρᾶγμα πολὺ σο-
 βαρόν, ὡς καὶ ἦτο τῷ ὄντι, δὲν ἔκρινα καλὸν νὰ τρέξω ἐκεῖ ἀμέσως μὲ τοὺς
 ὀλίγους ἀνθρώπους τοὺς ὁποίους εἶχον ἀκόμη περὶ ἑμαυτόν, ἀλλ' ἔγραψα
 ἀμέσως πρὸς τοὺς γείτονας ἐκτάκτους ἐπιτρόπους, τὸν τῆς Ἀνω Μεσσηνίας
 δηλ., τὸν τῆς Ἀρκαδίας καὶ τὸν τῆς Λακωνίας, ὅπως μοὶ στείλωσιν ἐκ τῶν
 παρ' αὐτοῖς πολιτοφυλάκων ἀνὰ εἴκοσιν ἄνδρας ἕκαστος, καθ' ἃς εἶχομεν
 108^β ἐξ ἀρχῆς | ὁδηγίας τοῦ Κυβερνήτου νὰ πράττωμεν ἀμοιβαίως εἰς κατεπει-
 γούσας σπουδαίας περιστάσεις. Ἀνέφερα δὲ συγχρόνως καὶ πρὸς τὴν Α.Ε.
 τὸν Κυβερνήτην περὶ τοῦ πράγματος καὶ περὶ τῶν ὁποίων ἐσκόπουν νὰ
 λάβω μέτρων, ὅπως δυνηθῶ νὰ δώσω τέλος παραδειγματισμὸν τινα σοβαρόν
 εἰς τοὺς στασιαστὰς ἐκείνους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους δὲν ἔλειψά ποτε σχεδόν,
 καθ' ὅλην τὴν ἐκεῖ διατριβὴν μου, νὰ ἔχω τοιαύτας ποικίλας, ἂν οὐχὶ καὶ
 τόσον σπουδαίας, ἐνοχλήσεις, τὸν παρεκάλεσα δὲ νὰ διατάξῃ καὶ τὸ περι-

1. Βλ. παραπάνω, σ. 149.

πλέον ἔξω τῶν μεσσηνιακῶν φρουρίων ἑλληνικὸν πολεμικὸν πλοῖον νὰ μοὶ δώσῃ τὴν ἀνήκουσαν συνδρομὴν εἰς ὅ,τι ἤθελα νομίσει κατάλληλον νὰ μεταχειρισθῶ εἰς τὴν περίστασιν ἐκείνην μέτρον. Τὴν δ' ἀναφορὰν ¹ μου ταύτην ἔστειλα ἀμέσως μὲ ἐπίτηδες πεζὸν καὶ παρεκάλουν τὸν Κυβερνήτην νὰ μοὶ ἀπαντήσῃ ὅσον τὸ δυνατόν τάχιστα καὶ μὲ τὸν ἴδιον πεζόν, διὰ νὰ μὴ παρατείνεται ἐπὶ πολὺ ἡ κατάστασις αὕτη καὶ συνεπιφέρῃ καὶ ἄλλας, δυσαρεστοτέρας, συνεπείας.

Καὶ οὕτως ἔμενα ἀπεκδεχόμενος τὰς τε ἐπικουρίας τῶν γειτόνων νομαρχῶν καὶ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Κυβερνήτου ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας, καθ' ἃς ὅμως, εὐτυχῶς, κατέπεσε τοσαύτη ραγδαία βροχή, ὥστε μοὶ ἦτον ἀδύνατον νὰ διαβῶ τὸν πρὸ τοῦ χωρίου τῆς κατοικίας μου χείμαρρον, ὅπως σπεύσω εἰς βοήθειαν τῶν ἀποκλεισμένων δημογερόντων ἐν Ἀρμυρῷ. Λέγω δὲ εὐτυχῶς τὸ πρᾶγμα τῆς βροχῆς, διότι καὶ ὁ λαὸς τοῦ νομοῦ ἐξήγησεν οὕτω τὴν βραδύτητα τῆς συνδρομῆς μου. Ἀλλ' οἱ μὲν ἐπικουροὶ ἄνδρες τῆς Ἀρκαδίας καὶ Ἀνω Μεσσηνίας ἔφθασαν ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ, ἐκτὸς τῶν τῆς Λακωνίας εἴτε Λακεδαίμονος, ὑπὸ τοῦ Ἐκτάκτου Ἐπιτρόπου τῆς ὁποίας οὔτε ἀπάντησιν καὶ | καμμία ἐλάβον, αἱ δὲ τοῦ Κυβερνήτου ^{109^a} ὁδηγίαι δὲν ἔφθασαν εἰμὴ μετὰ πολλὰς ἡμέρας καὶ μὲ εὖρον ἐν Καλάμας, ὅπου τρεῖς ἡμέρας μετὰ τὴν ἐν Ἀρμυρῷ στάσιν ἀφίχθην καὶ ὅθεν ἔστειλα πεντήκοντα πολιτοφύλακας ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν ἑνὸς τῶν δύο παρ' ἐμοὶ πολιταρχῶν, τοῦ ἐκ Μεσολογγίου Καπετὰν Γεώργη ². Πρὸς δὲ τὸν πολιτάρχην τοῦτον παρήγγειλα νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν δημογεροντίαν, ἂν ἀκόμη ἐτηρεῖτο ἐγκλειστος, καί, ἂν ἡ ἀνάγκη τὸ καλέσῃ, νὰ γράψῃ πρὸς με, ὅπως καὶ γὰρ τρέξω εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον μὲ τοὺς λοιποὺς παρ' ἐμοὶ στρατιώτας καὶ πολίτας ἐθελοντάς, ἄλλως δὲ νὰ περιφρουρήσῃ τὴν δημογεροντίαν καί, ἂν εὖρῃ ἐκτὸς τῶν οἰκιῶν των τοὺς Καπετανάκηδες ἢ τινὰς ἐξ αὐτῶν, νὰ τοὺς προσκαλέσῃ νὰ ἔλθωσι πρὸς με εἰς Καλάμας καί, εἰς τὴν ἀντίστασίν των, νὰ προσπαθήσῃ νὰ τοὺς συλλάβῃ.

Ἡ ἡσυχία ἐν τούτοις ἀποκατέστη ἐν Ἀρμυρῷ μετὰ τὴν ἐκεῖσε παρου-

1. Ψύλλας πρὸς Κυβερνήτην, ἀρ. 512, 29 Σεπτεμβρίου 1828 : Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Γενικὴ Γραμματεία, φάκ. 133.

2. Πιθανώτατα πρόκειται γιὰ τὸν Μεσολογγίτη πεντηκόνταρχο Γεώργιο Λάμπρου (βλ. «Κατάλογος τῆς εἰς ὑπηρεσίαν τοῦ τμήματος τῆς Κάτω Μεσσηνίας Πεντηκονταρχίας...», 17 Μαΐου 1829 : Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Ἐκτακτοὶ Ἐπίτροποι καὶ Προσωρινοὶ Διοικηταί, φάκ. 82).

σίαν τοῦ ἀποσπάσματος τῆς πολιτοφυλακῆς, καὶ ἤρχοντο ἀνὰ εἷς ἐκ τῶν Καπετανάκη(δων) εἰς Καλάμας πρὸς με προσπαθοῦντες νὰ δικαιολογήσωσι τὴν ἐγκληματικὴν αὐτὴν διαγωγὴν των, ἀποδίδοντες τὴν αἰτίαν τῆς ἐξεγέρσεως τῶν πολιτῶν, ὡς ἔλεγον, εἰς τὴν δημογεροντίαν, διότι αὕτη, ἔλεγον, ἐπῆξε τὸν λαόν, ὑποχρεοῦσα αὐθαιρέτως ὀφειλέτας 50 καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν νὰ ἀποτίωσι πρὸς τοὺς δανειστάς των ὅσα δικαίως ἢ ἀδίκως τοῖς ὠφείλοντο. Ἀλλ' ἡ ἀπολογία αὕτη βεβαίως δὲν ἠδύνατο νὰ ἀπαλλάξῃ τοὺς πρωταιτίους τῆς ἐγκληματικῆς πράξεως, διότι οὔτε καὶ προηγήθη παρά-
 109^β πονόν τι κατὰ τῆς διαγωγῆς | τῶν δημογερόντων· ὥστε ἔπρεπε νὰ ὑποστῶσιν οἱ ταραξίαι τῆς δημοσίας ἡσυχίας τὴν ἀνήκουσαν ποινὴν μετὰ προηγουμένην ἀνάκρισιν καὶ δίκην. Μόλις ὅμως μετὰ πολλὰς ἡμέρας ἀπὸ τῆς πρὸς τὸν Κυβερνήτην ἀναφορᾶς μου λαμβάνω τοιαύτας διαταγὰς ¹, ὅποῖαι, ἂν ἔφθανον πρότερον, ἤθελον μοῦ δέσει τὰς χεῖρας, διὰ (νὰ) μὴ προβῶ οὔτε καὶ εἰς τὰ μέτρα ταῦτα τῆς ἐπιδείξεως διοικητικῆς τινος ὁπωσοῦν ἐνεργείας, ἥτις ἐνεποίησε κάποιαν ἐντύπωσιν πρὸς τοὺς διοικουμένους, διότι αἱ ὁδηγίαι αὗται ἦσαν νὰ προσπαθῶ συμβιβαστικῶς νὰ πείσω τὸν Καπετανάκην (οὐχὶ τοὺς Καπετανάκηδες) νὰ ἀναβῇ εἰς τὴν ἔδραν τῆς Κυβερνήσεως, διὰ νὰ ἀπολογηθῇ περὶ τῶν ἐν Ἀρμυρῷ λαβόντων χώραν, ἂν ὅμως ἐγὼ νομίζω ὅτι τοῦτο εἶναι ἐναντίον τῆς ἀξιοπρεπείας μου, τότε νὰ παραχωρήσω τὴν διοίκησιν πρὸς τὸν Ἐκτακτὸν Ἐπίτροπον τῆς Λακωνίας Γενοβέλην, πρὸς τὸν ὅποιον περιεῖχεται ἐν τῷ φακέλῳ τῶν ὁδηγιῶν μου καὶ διαταγῇ ² τοῦ Κυβερνήτου ἐπίσημος, καὶ ἐκεῖνος νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς εἰρηνοποιήσεως τῶν ἐν Ἀρμυρῷ καὶ περὶ τῶν περαιτέρω, ἐγὼ δὲ ἐλάμβανον συγχρόνως τὴν ἄδειαν νὰ ἔλθω εἰς τὴν καθέδραν τῆς Κυβερνήσεως.

Αἱ δὲ ὁδηγίαι αὗται εὔρον ἤδη τὰ πράγματα εἰς τὴν ὁποίαν ἀνωτέρω ἀνέφερον κατάστασιν, οὐχ ἦττον ὅμως ἐδραζάμην τῆς περιστάσεως νὰ στείλω πρὸς τὸν Γενοβέλην τὴν διαταγὴν τοῦ Κυβερνήτου καί, λαβὼν ἀπάντησιν παρ' αὐτοῦ λέγουσαν ὅτι ἡ Ἐκτακτος αὕτη Ἐπιτροπεία, μὲ ὅλην τῆς τὴν γεροντικὴν ἡλικίαν κ.τ.λ., ἀναδέχεται καὶ τὴν διοίκησιν τοῦ νομοῦ τῆς Κάτω Μεσσηνίας κ.τ.λπ., ἀνεχώρησα πρὸς τὴν ἔδραν τῆς Κυβερνήσεως

1. Ἰ. Καποδίστριας πρὸς Ψύλλα, 5 Ὀκτωβρίου 1828: Ἐπιστολαὶ Ἰ. Ἀ. Καποδίστρια, ἐκδ. Ἐ. Α. Bétant, μετάφρ. Μ. Σχινᾶ, τ. Β', Ἀθήνα 1841, σσ. 261-262.

2. Ἰ. Καποδίστριας πρὸς Γενοβέλην, 5 Ὀκτωβρίου 1828: Αὐτόθι, τ. Β', σσ. 262-263.

καὶ εὗρον τὸν Κυβερνήτην διατρίβοντα εἰς Πόρον. Προτοῦ ὅμως ἀναχωρήσω ἐκ Μεσσηνίας, ἦλθε πρὸς με ὁ Κωνσταντῖνος Μαυρομιχάλης καὶ με ἐξώρ-
κισεν εἰς ὅ,τι εἶχον ἱερώτερον νὰ ἐπανέλθω εἰς τὴν θέσιν μου, ἅμα ἴδω ὅτι ὁ Καποδίστριας ἐσκόπει νὰ ἀναθέσῃ διαρκῶς τὴν διοίκησιν τοῦ νομοῦ τῆς Κάτω Μεσσηνίας εἰς τὸν Γενοβέλην, διότι, μοὶ εἶπεν, ὁ ἄνθρωπος οὗτος θέλει φέρει τὰ πράγματα εἰς ἐλεεινὴν καὶ ἀνεπανόρθωτον κατάστασιν. 110^α

Εὗρον λοιπὸν τὸν Κυβερνήτην εἰς Πόρον καὶ μετὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν πραγμάτων τῆς διοικήσεώς μου τὸν παρεκάλεσα νὰ ἀναθέσῃ τὴν διοίκησιν τοῦ νομοῦ εἰς ἄλλο πρόσωπον, ἐπειδὴ ἐγὼ ἀπέκαμα πλέον νὰ εὕρισκωμαι εἰς τὴν ἀδιάκοπον ἐκείνου τοῦ νομοῦ ἀνωμαλίαν καὶ νὰ μὴ δύναμαι εἰμὴ νὰ ἀναβάλλω ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν τὴν διόρθωσιν τῶν πραγμάτων καὶ νὰ δίδω μόνον ὑποσχέσεις περὶ κρείττονος μέλλοντος εἰς τοὺς ζητοῦντας ἐνεργὸν διοίκησιν πολίτας. Ἄλλ' ὁ Κυβερνήτης ἐπέμενε λέγων ὅτι δὲν ἔχει ἄλλον ἄνθρωπον νὰ ἀναθέσῃ εἰς αὐτὸν τὴν διοίκησιν τοῦ νομοῦ ἐκείνου καί, ἂν ἐγὼ θέλω νὰ ἐπανέλθω εἰς τὴν θέσιν μου, καλῶς, ἄλλως ὁ Γενοβέλης θέλει διοικεῖ διαρκῶς καὶ τὸν νομὸν ἐκεῖνον ὁμοῦ μετὰ τὸν τῆς Λακωνίας. Ἐγὼ δέ, ἐνθυμούμενος τὴν ἐξώρκισιν τοῦ Κωνστ. Μαυρομιχάλη, ἐδίστασα νὰ ἐπιμείνω εἰς τὴν αἵτησιν τῆς παραιτήσεώς μου καὶ μόνον ἐζήτησα νὰ μένω ὀλίγας τινὰς ἡμέρας εἰς Αἴγιναν, ὅπως ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ σκεφθῶ καὶ ὠριμώτερον περὶ τοῦ πρακτέου, τῆς ἐπανόδου μου δηλ. εἰς Μεσσηνίαν ἢ τῆς παραιτήσεώς μου. Ἐδέχθη δὲ τὴν πρότασίν μου ταύτην ὁ Κυβερνήτης καὶ μοὶ ἐπέτρεψε νὰ μείνω εἰς Αἴγιναν καὶ νὰ λαμβάνω κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐκεῖ διαμονῆς μου μέρος εἰς τὰς συνεδριάσεις τοῦ Πανελληνίου, τοῦ ὁποίου με ἐθεώρει ἀκόμη ὡς ἀποτελοῦντα μέρος.

Τότε δὲ ἦλθεν εἰς τὸ Πανελλήνιον καὶ τὸ διάγγελμα περὶ τῆς μελλούσης ἐκλογῆς τῶν πληρεξουσίων διὰ τὴν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν ¹, τὴν ὁποίαν (ὁ Κυβερνήτης) εἶχεν ὑποσχεθῇ κατ' ἀρχάς, καὶ ἤρχισε νὰ ἐπιζητῇται παρὰ τῶν ἀντιπολιτευομένων μετὰ μεγάλην ἐπιμονήν. Ἀλλὰ μεταξύ τῶν διατάξεων τοῦ διαγγέλματος ὑπῆρχε καὶ ἡ ἀναθέτουσα τὴν προεδρίαν τῶν ἐκλογικῶν | συλλόγων εἰς τοὺς ἐκτάκτους ἐπιτρόπους καὶ διοικητάς ², τὴν 110^β ὁποίαν ταύτην διάταξιν ἐπολέμησε σφοδρῶς ἡ ἐν τῷ Πανελληνίῳ ἀντιπο-

1. Βλ. Μάμουκα, ἔ.δ., τ. Γ', Ἀθήνα 1841, σσ. 50 κ. ἑ.

2. Αὐτόθι, τ. Γ', σ. 102.

λίτευσις καὶ περὶ τῆς ὁποίας ἐγὼ ἔδωκα ψῆφον τροπολογημένην, εἰπὼν ὅτι ἀφήνονται ἐλεύθερα τὰ ἐκλογικὰ συμβούλια νὰ καλῶσιν εἰς τὴν προεδρίαν τῶν συνεδριάσεων τοὺς ἐκτάκτους ἐπιτρόπους καὶ διοικητάς, ἂν εὐαρεστώσονται. Τοῦτο δὲ ἀναφέρω ἐνταῦθα, διότι μέλλω νὰ ἐπανέλθω μετὰ ταῦτα εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, διὰ τοὺς λόγους τοὺς ὁποίους τότε θέλω ἐκθέσει.

Ἀλλὰ μόλις παρῆλθον ὀλίγαι ἡμέραι ἀπὸ τῆς ἐν Αἰγίνῃ ἀφίξεώς μου, καὶ λαμβάνω γραμματίον παρὰ τοῦ κυρίου Τρικούπη, Γενικοῦ Γραμματέως, διὰ τοῦ ὁποίου προσκαλοῦμαι εἰς Πόρον κατεπειγόντως κατὰ διαταγὴν τῆς Α.Ε. τοῦ Κυβερνήτου. Ἀπελθὼν δὲ πάραυτα εἰς Πόρον καὶ παρουσιασθεὶς ἐνώπιον τῆς Α.Ε., μαυθάνω παρὰ τοῦ ἰδίου ὅτι ἐν Μάνῃ ἔλαβον χώραν φόνου ἢ ἀπόπειραι φόνου¹ καὶ ὅτι ὁ τόπος ἐκεῖνος εὐρίσκεται εἰς μεγάλην ταραχὴν, τρέχων κίνδυνον νὰ ἐμπέσῃ εἰς ἐμφύλιον πόλεμον. Ἦλθον δὲ ἀναγγέλλοντες τοῦτο ἐκλεκτοὶ τοῦ τόπου ἐκείνου γέροντες ὁμοῦ μὲ τὸν Ἐπίσκοπον Μαΐνης καὶ ἐξαιτούμενοι τὴν προστασίαν τῆς Κυβερνήσεως. «Καὶ ἐπιμένουσι συγχρόνως», (εἶπεν ὁ Κυβερνήτης), «νὰ ἐπανέλθετε ἐκεῖ ὑμεῖς (ἐγὼ δηλ.), λέγοντες ὅτι σεῖς εἰσθε ὁ καταλληλότερος τῶν δυναμένων νὰ ἐπαναφέρωσι τὴν ἡσυχίαν καὶ ἀσφάλειαν εἰς τὸν τόπον.» Μοὶ ἐπιδεικνύει δὲ καὶ ἐγγράφον τι συμβόλαιον ὑπογεγραμμένον ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς τῶν ἐκεῖ κομμάτων δι' οὗ ὑποχρεοῦνται οἱ ὅπαδοι αὐτῶν ἀμοιβαίως νὰ διατηρήσωσιν ἀνακωχὴν (τρέβαν) πρὸς ἀλλήλους, ἐνόσω διαρκεῖ ἡ νοσήλευσις καὶ θεραπεία τοῦ τραυματισθέντος (οὗτος δὲ ἦτον ὁ Νικ. Πιέρρου Μαυρομιχάλης, ἥδη ὀνομαζόμενος Νικόλαος Πιερράκος, Ὑποστράτηγος), ἂν δέ, ὃ μὴ γένοιτο, δὲν ἐπέλθῃ θεραπεία καὶ ἀποθάνῃ ὁ ἄνθρωπος, τότε ἀφίενται ἐλεύθεροι νὰ λάβωσι τὸ δίκαιόν των διὰ τῶν ὅπλων οἱ ἐνδιαφερόμενοι, καί, ἐὰν ἐν τῷ μεταξὺ τῆς θεραπείας τοῦ πάσχοντος ἐπιχειρισθῇ ὅποιονδήποτε

111^a τῶν κομμάτων | ἐνοπλον ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ ἑτέρου, τότε νὰ χρεωστῇ εἰς τὸ καθ' οὗ ἤθελεν ἐπιτεθῇ μέρος 5.000 γρόσια καὶ δύο φονικά. Ταύτην δὲ τὴν συμφωνίαν κατῴρθωσαν οἱ τοῦ τόπου ἐκείνου γέροντες, ὅπως ἀναχαιτίσωσι

1. «... Τῇ 24 Ὀκτωβρίου 1828 ὁ Γεώργιος Μαυρομιχάλης ἐπλήγωσε θανατηφόρως τὸν συγγενῇ του Νικόλαον Μαυρομιχάλη, υἱὸν τοῦ πρεσβύτου Πιέρρου Μαυρομιχάλη ἀπὸ Τζίμοβαν, διότι δὲν ἠθέλησε νὰ ἐνωθῇ μαζί του εἰς τὰς κατὰ τῆς Κυβερνήσεως σκευωρίας του, καθὼς ἀνέφερεν ὁ πατὴρ τοῦ πληγωθέντος. Ὁ Ἐκτ. Ἐπίτροπος συνήργησε, καὶ ἐσυμβιβάσθησαν, ἂν καὶ κατ' ἐπιφάνειαν μόνον, τὰ ἀντιμαχόμενα μέρη...» («Ἐκθεσις ἐν συνόψει τῶν κατὰ τὴν Λακωνίαν ταραχῶν καὶ ἀλληλομαχιῶν ὅσαι συνέβησαν ἀπὸ τοῦ 1828 ἔτους», ἀχρονολόγητο : Γεν. Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Συλλ. Βλαχογιάννη, φάκ. 220).

οὓς εἰς τὰ ὄπλα ὀρμήσαντας μετὰ τὸ γεγονὸς τῆς ἀποπείρας τοῦ φόνου, καὶ κατόπιν ἔστειλαν τὴν περὶ ἧς ἀνωτέρω ὁ λόγος πρεσβείαν πρὸς τὸν ἐν Πύρῳ διαμένοντα Κυβερνήτην, ὅστις ἐξεπλάγη, ἰδὼν συμβόλαιον τοιαύτης φύσεως, νὰ χρεωστῇ δηλ. ὁ εἰς πρὸς τὸν ἄλλον δύο φονικὰ ἐκτὸς τῆς χρηματικῆς ποινῆς. Ἐγὼ δὲ τῷ εἶπον ὅτι πολλάκις ἐξέθεσα τοιαῦτα πράγματα πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ὡς ὄντα ἄλλοτε καὶ μέχρι πρὸ ὀλίγου συνήθη εἰς τὸν ὁπὸν ἐκεῖνον, τὸν ἐν καταστάσει ἀναρχίας τινὸς διατελοῦντα ἀπ' αἰῶνος διὰ τὴν ἔλλειψιν δημοσίου δικαίου, ὡς μοὶ εἶπον πολλοὶ τῶν φρονιμωτέρων καὶ φιλησύχων κατοίκων τοῦ τόπου ἐκείνου, καὶ τὰ ὅποια αὐτὰ πράγματα μόνον διὰ στιβαρᾶς τινος χειρὸς δύνανται νὰ διορθωθῶσιν ὅπως οὖν ἢ κατὰ τὸ ὅποῖον εἶχον προτείνει πρὸ τινος καιροῦ σχέδιον εἰς τὴν Κυβέρνησιν : ἂν οἱ καπιτανεοὶ τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν τοῦ τόπου ἐκείνου (τῆς Ἀνατολικῆς δηλ. καὶ Δυτικῆς Μάνης) μετὰ τῶν περὶ αὐτοὺς ὀπλοφόρων ὀργανίζοντο εἰς στρατιωτικὰ σώματα πρὸς ὑπηρεσίαν τοῦ κράτους καὶ ἐτοποθετοῦντο ἐκτὸς τῆς πατρίδος των, τῆς ὁποίας ὁ ὑπόλοιπος λαὸς εἶναι, ἔλεγον, ὁ μᾶλλον ἀγαθὸς καὶ πειθήνιος καὶ τῶν κατοίκων αὐτῆς τῆς Μεσσηνίας.

Ἐν τούτοις ὅμως ὁ Κυβερνήτης μὲ προσέτερε, καὶ ἐγὼ δὲν ἠδυνάμην νὰ ἀρνηθῶ κατ' αὐτὴν τὴν περίστασιν τὴν ὑπηρεσίαν μου πρὸς τὴν Κυβέρνησιν τῆς πατρίδος. Ἀλλ' ἐπέμεινα ζητῶν παρὰ τοῦ Κυβερνήτου νὰ μὲ ἐφοδιάσῃ μὲ τὴν ἀναγκαίαν δύναμιν, διὰ νὰ δυνήθω νὰ ἐκτελέσω ἐμβριθῶς τὸ καθήκόν μου, καὶ τῷ ἐζήτησα νὰ μοὶ χορηγήσῃ δύναμιν | ἐκ 200 στρα- 111^ατιωτῶν, δύο πεδινῶν κανονίων καὶ νὰ θέσῃ ὑπὸ τὰς διαταγὰς μου τὸ ἐκεῖ παραπλέον ἑλληνικὸν πολεμικὸν πλοῖον. Ὁ Κυβερνήτης ὅμως ἐφάνη ἐκπεπληγμένος εἰς τὰς αἰτήσεις μου ταύτας καὶ μὲ ἠρώτησεν ἀφελῶς ἂν ἔχω σκοπὸν νὰ κάμω πόλεμον. «Ἀλλὰ καὶ πῶς ἄλλως», λέγω, «δύναμαι νὰ φανῶ ὅτι εἶμαι εἰς κατάστασιν νὰ καταδιώξω τοὺς κακούργους, οἵτινες, ὡς γνωρίζετε ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως, εἶναι ὠχυρωμένοι εἰς τοὺς πολεμικοὺς των πύργους; Καὶ ὅ,τι μοὶ λέγετε, νὰ τοὺς ἀφήσω νὰ τὸ λησμονήσουν καὶ νὰ τοὺς συλλάβω ἐκτεθειμένους, τοῦτο ἐκεῖ δὲν λαμβάνει χώραν, διότι, ἂν ἐγὼ τοὺς ἀφήσω νὰ τὸ λησμονήσουν, οἱ κακοποιηθέντες παρ' αὐτῶν δὲν τοὺς ἀφήνουν νὰ ἐξέλθωσι τῶν ὀχυρωμάτων των.» Ἀλλὰ τέλος εἶπον πρὸς τὸν Κυβερνήτην: «Ἡ δύναμις αὕτη μοὶ εἶναι ἀναγκαία· ἂν ὅχι πρὸς ἐπίθεσιν, μοὶ ἀναγκαιοῖ τοῦλάχιστον πρὸς ἀμυναν ἐδικήν μου, ἐπειδὴ φοβοῦμαι μήπως ἐπι-

τεθῶσι καὶ κατὰ τῆς ἐμῆς διοικήσεως, θεωροῦντες τὴν ἀδυναμίαν καὶ θέλοντες
 νὰ ἐκδικήσωσι καὶ κατ' ἐμοῦ πράξεις τὰς ὁποίας ἐνόμισαν, ἂν καὶ μὴ δικαίως,
 δυναμένας ὅμως νὰ μὴ ἐνεργηθῶσιν ἐναντίον των, ἂν δὲν δύναμαι καὶ σή-
 μερον νὰ ἐνεργήσω τὸ καθήκόν μου κατὰ τῶν ἐνόχων.» Καὶ ἄλλο λέγω πρὸς
 τὸν Κυβερνήτην : «Μὴ μοὶ δώσετε πράγματι τὴν δύναμιν ταύτην, ἀλλὰ
 δότε μοι μόνον ἐγγράφους διαταγὰς πρὸς τοὺς ἀξιωματικούς τῶν μεσση-
 νιακῶν φρουρίων καὶ πρὸς τὸν διευθυντὴν τοῦ πολεμικοῦ πλοίου καὶ ἐμπι-
 στευθῆτέ μοι ὅτι τῆς δυνάμεως αὐτῆς δὲν θέλω κάμει χρῆσιν, εἰμὴ ὅταν
 μὲ βιάσῃ ἀναπόφευκτός τις ἀνάγκη.» Τότε δὲ πλέον ἐπείσθη καὶ μοὶ ὑπε-
 112^ο σχέθη νὰ μὲ ἐφοδιάσῃ μὲ τὰς ζητηθείσας | διαταγὰς ¹, μοὶ παρήγγειλε δὲ νὰ
 συλλάβω τὸν Κωνσταντῖνον καὶ Γεώργιον Μαυρομιχάλην καὶ τὸν αὐτουρ-
 γὸν τῆς ἀποπείρας τοῦ φόνου Κατζάκον. Ἐγὼ ὅμως τῷ παρετήρησα ὅτι
 δὲν βλέπω διατί χρεωστῶ νὰ συλλάβω τοὺς δύο πρώτους, ἐνῶ ὁ Κατζάκος
 εἶναι ὁ ἐνοχος. «Διότι», εἶπεν, «οἱ ἄλλοι εἶναι συνεργοί.» «Ἄλλ' ἢ ἀνάκρι-
 σις θέλει ἀποφανθῇ περὶ τούτου.» «Εἶναι ραδιοῦργοι.» «Ἄλλ' ἢ ραδιουρ-
 γία δὲν εἶναι ἔγκλημα ὑποβάλλαν τοὺς ἐξασκοῦντας αὐτὴν εἰς φυλάκισιν,
 πρὶν φανῇ ὅτι τεκταίνονται συννομίσαν.» «Κάμε», λέγει τότε, «ὅ,τι σὲ
 φωτίσῃ ὁ Θεός, ἀλλὰ σπεῦσον νὰ κατέλθῃς εἰς Μεσσηνίαν τὸ ταχύτερον.»
 Καὶ οὕτως, ἀποπλεύσας ἐκ Πόρου εἰς Αἴγιναν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἐπί-
 δαυρον, διῆλθον διὰ Ναυπλίου, Ἀργους καὶ Τριπόλεως εἰς Καλάμας. Ἀπερ-
 χόμενος δ' ἀπὴντων καθ' ὁδὸν διαφόρους ἐκ τῶν γνωριμωτέρων Πελοπον-
 νησίων τῶν δύο ἀντιθέτων κομμάτων, καὶ οἱ μὲν φίλοι τῶν Μαυρομιχα-
 λαίων ἐξέφερον ἀπειλὰς, λέγοντες (ὅτι), ἂν εἶχον ὁδηγίας τοῦ Καποδι-
 στρίου νὰ καταδιώξω τοὺς Μαυρομιχαλαίους, ἡ Πελοπόννησος πᾶσα θέλει
 ἐξεγερθῇ ὥς εἰς ἀνὴρ κατὰ τῶν μέτρων τοῦ Καποδιστρίου, οἱ ἐναντίοι
 ὅμως ἔλεγον ὅτι, καθὼς μὲ βλέπουν ἐπιστρέφοντα εἰς Μεσσηνίαν χωρὶς
 στρατιωτικὴν δύναμιν, διὰ νὰ ἐνεργήσω τὸ καθήκόν μου κατὰ τῶν κακούρ-
 γων, ἦτο κάλλιον νὰ μὴν ὑπάγω ἐκεῖ καθόλου. Ἄλλ' ἐγὼ ἐξηκολούθησα
 θαρραλέως τὴν ὁδόν μου καί, φθάσας εἰς Καλάμας, συνεκάλεσα εἰς συμβού-
 λιον τὸν Διοικητὴν τῶν Καλαμῶν Πεταλᾶν, πρὸ ὀλίγου διορισθέντα ἐκεῖσε,
 ἀλλὰ διατελοῦντα ὑπὸ τὰς διαταγὰς μου, μολονότι ἐφάνη μετὰ ταῦτα φα-
 τριάζων κατὰ τοῦ κόμματος τῶν Μαυρομιχαλαίων, καὶ τὸν Γραμματέα

1. Ἐπιστολαὶ Ἰ. Ἀ. Καποδίστρια, τ. Β', σσ. 336-338.

τῆς Ἐκτάκτου Ἐπιτροπείας Στάμον Σεραφεῖμ, ἐκλεχθέντα καὶ διορισθέντα παρ' ἐμοῦ πρό τινος χρόνου. Ἐν δὲ τῷ συμβουλίῳ τούτῳ, ἐκθέσας πρὸς 112^β αὐτοὺς ὅσα εἶπον καὶ ἤκουσα παρὰ τοῦ Κυβερνήτου, ἐζήτησα τὴν περὶ τοῦ πρακτέου ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως τῶν Μαυρομιχαλαίων γνώμην των, ἃν δηλ. δυνάμεθα νὰ κινηθῶμεν κατ' εὐθεΐαν πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντός μας μὲ ὑλικὴν δύναμιν ἢ πῶς ἄλλως ἐκεῖνοι ἐνόουν νὰ πράξωμεν. Καὶ ἀμφοτέροι μὲν οὗτοι ἀπεφάναντο ὡς δυσχερέστατον καὶ σχεδὸν ἀκατόρθωτον τὸ μέτρον τῆς βίας, ὁ δὲ Πεταλᾶς ἐγνωμοδότησε νὰ σταλῇ εἰς Λιμένι τῆς Τζίμοβας τὸ ὑπὸ τὰς διαταγὰς μου πλοῖον τοῦ Κ. Κοτζιᾶ (Ψαριανοῦ) μὲ τὸν Γραμματέα καὶ αὐτὸν (τὸν Πεταλᾶν), οὗτοι δὲ νὰ καλέσωσιν εἰς τὸ πλοῖον τοὺς Μαυρομιχάλας — Κωνσταντῖνον, Γεώργιον καὶ Ἡλ. Κατζάκον, τὸν ἐνοχον κυρίως τοῦ ἐγκλήματος — καί, ἔχοντες αὐτοὺς ἐντὸς τοῦ πλοίου, νὰ τοὺς φέρωσιν ὅπου διαταχθῶσιν. «Ἀλλὰ πῶς θέλουν ἀναβῆ ἐκεῖνοι πρὸς ὑμᾶς ἐπὶ τοῦ πλοίου», ἠρώτησα ἐγὼ τότε, «ἔχοντες τὴν ὑποψίαν ὅτι θέλουν συλληφθῆ;» Τότε ἀπήντησεν ὁ ἴδιος Πεταλᾶς: «Θέλομεν τοῖς δώσει πρότερον τὸν λόγον τῆς τιμῆς μας καὶ διὰ τοῦ μέσου τούτου θέλομεν τοὺς σαγηνεύσει, καὶ τοῦτο ἴσως ἐνόει ὁ Κυβερνήτης, ὅταν σὰς εἶπεν: ἀφήσατέ τοὺς νὰ τὸ λησιμονήσουν.» «Ὁχι», ἀπεκρίθην, «εἰς τοιαύτην ἄτιμον πράξιν δὲν ἐννοῶ νὰ καταβιβάσω τὸ ὕψος τῆς Κυβερνήσεως.»

Καὶ οὕτω διέλυσα τὸ συμβούλιον καί, μελετήσας ἐμβριθέστερον τὴν ὑπόθεσιν κατὰ μόνας, ἔχων πάντοτε ὑπ' ὄψιν καὶ τοὺς λόγους τοῦ Κυβερνήτου, ὅτι δὲν ἐνόει νὰ μοὶ ἐπιτρέψῃ ἀπλῶς τὴν κατὰ τοῦ ἐνόχου βίαν, καὶ τοὺς λόγους τῶν καθ' ὁδὸν λαλησάντων πρὸς με φίλων τῶν Μαυρομιχαλαίων, ὅτι δηλ. θέλει γένει ἀνάστατος ἡ Πελοπόννησος εἰς τὸ ἄκουσμα τῆς κατὰ τῶν Μαυρομιχαλαίων ἐπιθέσεως, ἔτι δὲ ἔχων ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν γνώμην ἀμφοτέρων τῶν ἀνωτέρων ὑπαλλήλων τῆς Διοικήσεως, τὴν ὁποίαν καὶ ἐγὼ συνεμεριζόμεν πληρέστατα, ὅτι ἦτο σχεδὸν ἀκατόρθωτος ἡ διὰ τῆς βίας 113^α σύλληψις τοῦ ἐνόχου, ἀπεφάσισα νὰ γράψω πρῶτον ἡμιεπισήμως πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον καὶ Γεώργιον Μαυρομιχάλην, τοὺς ὁποίους ἀκόμη προσεποιούμεν ἢ καὶ ἀληθῶς ἐθεώρουν ὡς ἀθώους τοῦ διαπραχθέντος ὑπὸ τοῦ Κατζάκου ἐγκλήματος, καὶ νὰ τοὺς προσκαλέσω νὰ στείλωσι πρὸς με τὸν Κατζάκον, διὰ νὰ ὑποστῇ τὴν δίκην τῆς πράξεώς του καὶ τὴν ἐκ ταύτης ποινὴν, ἥτις βεβαίως θέλει εἶσθαι ἐλαφροτέρα πολὺ, ἢν αὐθορμήτως ὑπο-

βάλῃ αὐτὸς ἑαυτὸν ὑπὸ τὴν δίκην τῶν νόμων. Ἄλλως ὅμως, ἔγραφον πρὸς αὐτούς, ἡ μὲν Κυβέρνησις θέλει λάβει τὰ ἀναγκαῖα μέτρα πρὸς ἱκανοποίησιν τοῦ νόμου, κρῖμα δὲ καὶ τὴν ὑπόληψιν τῆς οἰκογενείας των διὰ τὸ ἄφθονον αἷμα τὸ ὁποῖον καυχῶνται ὅτι ἔχυσαν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος. Ἐπεμψα δὲ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην μετὰ τὸν Γραμματέα Στάμον Σεραφεῖμ, ἄνδρα πνευματώδη καὶ ἱκανόν, ἐπὶ τοῦ πολεμικοῦ πλοίου τοῦ Κ. Κοτζιά, καὶ τούτου ἀνδρὸς ἀξιολόγου, τὸν ὁποῖον ὅμως ἐθρηνήσαμεν, ἀποθανόντα ὄχι πολὺ ὕστερον ἐν Καλάμαις ἀπὸ νόσον πνευμονίτιδα. Ἄλλ' ἀναχωροῦντι τῷ Γραμματεῖ Σεραφεῖμ, παρήγγειλα νὰ ἐρευνήσῃ καὶ τὰς οἰκίας ἢ πύργους τῶν Μαυρομιχαλαίων, διὰ νὰ μοὶ εἴπῃ, ἐπανερχόμενος, ἂν ἐν περιστάσει ἀποτυχίας αὐθορμήτου προσελεύσεως τοῦ κατηγορουμένου δυνάμεθα νὰ ἐκβιάσωμεν τὴν σύλληψιν του.

Ἐπανελθὼν δὲ μετὰ τινὰς ἡμέρας ὁ Σεραφεῖμ, μοὶ ἔφερεν ἀπάντησιν ἐκ μέρους τῶν Κωνσταντίνου καὶ Γεωργίου Μαυρομιχάλη ὅτι θέλουν προσέλθει ὅσον οὔπω πρὸς με εἰς Μεσσηνίαν φέροντες μεθ' ἑαυτῶν καὶ τὸν Κατζάκον. Καὶ τοῦτο πιστεύων ὁ Σεραφεῖμ, μοὶ ἔλεγεν ὅτι δὲν θέλουν ἀθετήσῃ τὴν ὑπόσχεσιν τὴν ὁποίαν τῷ ἔδωκαν, διότι ἡ ἡμέρα διεδέχετο τὴν ἡμέραν καὶ κανεὶς ἐξ αὐτῶν δὲν ἐφαίνετο, καὶ ὁ ἀντίπαλος τῆς οἰκίας τῶν Μούρζινο δὲν ἔπαυε νὰ με ἐνοχλῇ καθ' ἡμέραν καὶ δι' ἐπιστολῶν καὶ διὰ ἐπίτηδες ἀπεσταλμένων, ἐγκαλῶν με διὰ τὴν βραδύτητα τῆς τιμωρίας τῶν ἐνόχων καὶ διαμαρτυρόμενος ἐνταυτῷ ὅτι, ἂν δὲν δοθῇ παραδειγματισμός τις κατὰ τοῦ πραχθέντος ἀπὸ τοῦ Μαυρομιχαλαίου ἐγκλήματος, πολλὰ τοιαῦτα θέλουσιν ἐπακολουθήσει. Ἀλλὰ τοῦ ἔκλεια τέλος τὸ στόμα ἐρωτήσας αὐτόν, ὡς Μανιάτην, ἂν ὁ Πιέρρος Πατριαρχέας (ἀντίπαλος συμπολίτης του) ἤθελε πράξῃ, ὅ,τι ἔπραξεν ὁ Πιερράκος, τί ἤθελε κάμει ἐκεῖνος (ὁ Μούρζινος). «Ἦθελα τὸν φονεύσει», με ἀπεκρίθη. «Παῦσαι λοιπὸν κραυγάζων ἐκδίκησιν, διότι τὸ πρᾶγμα εἶναι καθιερωμένον εἰς τὸν μανιατικὸν¹ κώδικα τῶν νόμων.» Τέλος ὅμως ἤρχισαν νὰ κινῶνται οἱ Μαυρομιχάλοι καὶ νὰ βαδίζωσι πρὸς τὴν Μεσσηνίαν, ἐλάμβανον δὲ καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἀγγελίας καὶ ἐπιστολάς ἀπὸ ἀνθρώπους τῶν μερῶν ὅθεν διέβαινον ὅτι οἱ Μαυρομιχάλοι ἔρχονται συνωδευμένοι με 500, 300, 200 ὅπλοφόρους, καὶ τότε, ὑποπτεύσας ὅτι πιθανὸν νὰ ἔρχωνται μετὰ τινὰ οὐχὶ τόσον ἁθῶν

1. Χφ. τὴν μανιατικὴν.

σκοπόν, ἀπεφάσισα καὶ ἔστειλα εἰς τὰ μεσσηνιακὰ φρούρια τὴν διαταγὴν τοῦ Κυβερνήτου, ζητῶν παρὰ τῶν ἐκεῖ στρατιωτικῶν ἀρχῶν νὰ μὲ ἐφοδιάσωσι τὸ ταχύτερον μὲ 200 στρατιώτας καὶ μὲ δύο πεδινὰ κανόνια. Εὐτυχῶς ὅμως καὶ κατ' αὐτὴν τὴν περίστασιν, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως τῶν Καπετανάκηδων ἐν Ἀρμυρῷ¹, βροχὴ ραγδαία καὶ διαρκὴς ἐσταμάτησε τὸν εἰς τὰ φρούρια ἀπεσταλμένον ἄνθρωπόν μου ἐπὶ δύο καὶ τρεῖς ἡμέρας εἰς χωρίον τῆς δικαιοδοσίας μου, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἀφίχθησαν οἱ Μαυρομιχάλοι εἰς τὴν ἑδραν τῆς διοικήσεώς μου, εἰς Φρουζάλαν, ἰδοὺ δὲ πῶς.

Ἡμέραν τινά, ἐν πρωινῇ ὥρᾳ, ἀκούω ἄνω ἀπὸ τοῦ δωματίου μου ἐν εἶδος λογομαχίας παρὰ τὴν θύραν τῆς οἰκίας μου. Σκύπτω εὐθὺς ἀπὸ τὸ παράθυρον καὶ θεωρῶ πλῆθος τι ἀνθρώπων ἐνόπλων καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἀναγνωρίζω τὸν Κωνσταντῖνον καὶ Γεώργιον Μαυρομιχάλην καὶ θέλοντας νὰ εἰσβάλωσιν ἅπαντες εἰς τὴν οἰκίαν, ἐμποδιζομένους ὅμως ἀπὸ τὸν πρὸ 114^α τῆς θύρας σκοπόν, ὡς ἔχοντα παραγγελίαν νὰ μὴν ἀφήνῃ νὰ εἰσέρχεται εἰς τὴν οἰκίαν ἄνθρωπος ὀπλοφορῶν. Θεωρῶν ὅμως ἀδύνατον τὴν τήρησιν τῆς διατάξεώς μου ταύτης ἀπέναντι πολλῶν ὀπλισμένων ἀνδρῶν καὶ μάλιστα Μανιατῶν, διέταξα τὸν σκοπὸν νὰ τοὺς ἀφήσῃ νὰ εἰσέλθωσιν ὡς εἶχον. Καὶ τότε εἶδον ἀναβαίνοντας πάντας εἰς τὸ δωματίόν μου, καὶ πρώτους τοὺς Κωνσταν. καὶ Γεώργιον Μαυρομιχάλην καὶ μεθ' ἑαυτῶν ἄγοντας τὸν Κατζάκον καὶ λέγοντας πρὸς με : «Ἰδοὺ τὸ τέκνον σου, ὁ Κατζάκος, ὑπακούσαν εἰς τὴν διαταγὴν σου, προσῆλθε, διὰ νὰ ἀπολογηθῇ περὶ τῆς νεανικῆς του πράξεως, διὰ τὴν ὁποίαν κατηγορεῖται.» Ἀλλ' ἐγώ, θεωρῶν πάντας τούτους ὀπλισμένους, ὡς καὶ αὐτὸν τὸν ὑπόδικον Κατζάκον, δὲν ἔκρινα κατάλληλον τὴν περίστασιν νὰ ἐκφράσω τὴν δυσaréσκειάν μου ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς παρουσιάσεως τοῦ ἐνόχου ἐνώπιον τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Κυβερνήσεως καὶ περιστράφην εἰς ὁμιλίαν ἄλλας γενικὰς καὶ μηδεμίαν ἐχούσας σχέσιν μὲ τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν.

Ἀλλ' ὅτε μετὰ πολλῆς ὥρας ἀδολεσχίαν ἡγέρθησαν νὰ ἀναχωρήσωσιν ἐκεῖθεν, ἔνευσα πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον νὰ μείνῃ καί, ἀφοῦ οἱ πάντες ἀπῆλθον, τότε εἶπον πρὸς αὐτὸν ὅτι τοιαύτη προσέλευσις τοῦ Κατζάκου ἦτο κάλλιον νὰ μὴ λάβῃ ποτὲ χώραν καὶ νὰ μὴ ἦρχετο καθόλου ἐνταῦθα. «Αὐτὸς δὲν προσῆλθεν ὡς ὑπόδικος ἀλλ' ὡς δῆμιος ἔμπροσθέν μου, ὀπλισμένος

1. Βλ. παραπάνω, σ. 163.

μέχρις ὀδόντων. Διὰ τοῦτο σᾶς παρακαλῶ, ἐὰν μέλλῃ καὶ αὔριον νὰ παρουσιασθῇ ἔμπροσθέν μου ἔχων οὕτως, κάλλιον νὰ μὴ ἔλθῃ διόλου ἢ μᾶλλον κάλλιον νὰ ἐπιστρέψετε οἴκαδε ὅλοι, ὥς ἤλθατε, διότι τοῦτο δὲν δύναμαι νὰ τὸ θεωρήσω ὡς αὐθόρμητον προσέλευσιν ἐνόχου πρὸς τὸν ἀντιπρόσωπον

114^β τῆς Κυβερνήσεως, εἰς τὴν ὁποίαν προστρίβεται | μᾶλλον μομφή, ἀνεχομένην τοιαῦτα.» «Ἀλλὰ πῶς! Θέλετε, κύριε Ἐκτακτε Ἐπίτροπε», ἀπεκρίθη ὁ θεῖος αὐτοῦ Κωνσταντῖνος, «νὰ τὸν διατάξωμεν νὰ ἀφοπλισθῇ; Τοῦτο εἶναι ἀδύνατον! Ἀκόμη», λέγει, «δὲν ἐγεννήθη ἄνθρωπος ὅστις θέλει δυνηθῇ νὰ τοῦ κάμῃ πρότασιν τοιαύτην.» «Ἄ Στρατηγέ, τί λέγετε», ἀποκρίνομαι, «δὲν ἔχετε ὑμεῖς τόσῃ ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ ἀνεψιοῦ σας τούτου, νὰ τὸν εἴπητε ὅτι εἶναι ἄτοπον, ὅτι δὲν εἶναι ἀνεκτὸν νὰ παρουσιάζεται τοιουτοτρόπως ἐνώπιον τῆς Ἀρχῆς, ἀφοῦ προσέρχεται ὡς ὑπόδικος;» «Ὁχι, ὄχι», λέγει, «δὲν ἠμπορῶ νὰ κάμω ἐγὼ πρὸς αὐτὸν τοιαύτην πρότασιν», καὶ ἀπέρχεται. Τότε πάλιν προσκαλῶ Μαυροβοῦνιόν τινα, σύντροφον πάντοτε τῶν Μαυρομιχαλαίων, ὅστις μὲ ἐπεσκέπτετο προτοῦ ἀπὸ καιρὸν εἰς καιρὸν καὶ μοὶ ἐφαίνετο ἄνθρωπος ὁπωσοῦν πολιτισμένος, ὡς χρηματίσας ἄλλοτε εἰς εὐρωπαϊκάς τινας πόλεις, ἐνόματι Γρηγόριον. Πρὸς τοῦτον δὲ ἐπρότεινα τὰ ἴδια ὡς καὶ πρὸς τὸν Κων. Μαυρομιχαλὴν, ἀλλὰ καὶ οὗτος μοὶ ἀπήντησεν ὡς καὶ ἐκεῖνος καὶ ἡρνήθη νὰ ἐκτελέσῃ τὴν παραγγελίαν μου. Καλῶ λοιπὸν ἐπὶ τέλους τὸν Γραμματέα Σεραφεῖμον καὶ, διηγηθεὶς πρὸς αὐτὸν τὰ συμβάντα μεταξὺ μου καὶ τῶν Μαυρομιχαλαίων, τῷ ἀπαγγέλλω τὴν ἀπόφασιν τὴν ὁποίαν ἔκαμα, νὰ ἀφοπλίσω τὸν Κατζάκον, ἂν πάλιν αὔριον παρουσιασθῇ ἐνοπλος ὡς σήμερον. Συνταράττεται τότε ὁ Σεραφεῖμ καὶ μοὶ λέγει ὅτι «θὰ σκοτωθοῦμεν, ἂν προβῇς εἰς τοιαύτην πράξιν». «Τί νὰ γένη ὁμως», τῷ λέγω, «ἐδῶ δὲν εἵμεθα μόνον διὰ νὰ γράφωμεν γράμματα· χρεωστοῦμεν νὰ προβῶμεν καὶ εἰς ἔργα.» «Ἀλλά», μοὶ λέγει, «ἔχομεν γυναῖκας καὶ τέκνα.» Τότε τῷ εἶπον ὅτι ἀπ' αὐτὸν δὲν ἀπαιτῶ τίποτε ἄλλο, εἰμὴ νὰ

115^α συνεννοηθῇ μετὰ | τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς πολιτοφυλακῆς μας, ὅπως ἐκλέξωσι μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν αὐτῆς ἄνδρα δυνατὸν καὶ τολμηρόν, τὸν ὁποῖον νὰ συστήσωσιν εἰς ἐμὲ ὡς κατάλληλον νὰ ἀφοπλίσῃ τὸν Κατζάκον, ἂν θελήσῃ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ δωμάτιόν μου ὥπλισμένος. Εἰς δὲ τὸν διαρκοῦντα ἀκόμη δισταγμὸν τοῦ τῷ λέγω : «Σὲ διατάττω νὰ πράξῃς ὅ,τι σοὶ παραγγέλλω καὶ σοὶ δίδω ἔπειτα τὴν ἄδειαν νὰ ἀποχωρήσῃς ἐντεῦθεν εἰς ὅποιον μέρος

τοῦ νομοῦ θέλεις ἢ καὶ ἔξω τοῦ νομοῦ.» Τότε δὲ ἀπῆλθε, συνενοήθη μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς πολιτοφυλακῆς μας καί, ἐκλέξαντες ἄνδρα ἄξιον καὶ τολμηρόν, ἔχοντα τὸ ἀνάστημα καὶ τὸ σχῆμα τοῦ Κατζάκου, τὸν ἔστειλαν πρὸς με. Εἶπον δὲ πρὸς αὐτόν, ἐλθόντα, ἂν ἀναδέχεται νὰ μείνη αὖριον πρὸ τῆς θύρας τοῦ δωματίου μου καὶ ἀφοπλίση τὸν Κατζάκον, θελήσοντα νὰ εἰσέλθῃ ὥπλισμένος. Ἔβαλε τότε οὗτος τὴν χεῖρα εἰς τὴν κεφαλὴν του, ὡς σημεῖον ὑπακοῆς εἰς τὴν διαταγὴν μου, προσθεὶς ὅτι διὰ τοῦτο τρώγομεν τὸ ψωμὶ τῆς Κυβερνήσεως, διὰ νὰ τὴν ὑπηρετῶμεν ἀνενδοιάστως εἰς ὅ,τι ἐκ τῶν καθηκόντων μας. Ὁ ἀνὴρ δὲ οὗτος ὠνομάζετο Τζάνης καὶ ἦτο ἐκ τῶν κατοίκων τῆς Πλάκας τῶν Ἀθηνῶν.

Τὴν ἐπομένην δὲ πρωΐαν, ὅτε περιέμενα ἀνήσυχος νὰ ἴδω ποῦ θέλει καταλήξει ἡ σκηνὴ αὕτη, ἰδοὺ καὶ ἔρχονται πάλιν οἱ Μαυρομιχαλαῖοι μετὰ τῶν δορυφόρων των καὶ τοῦ Κατζάκου ἐντελῶς γυμνοῦ ἀπὸ ὅπλα καὶ μοὶ παρουσιάζουσιν αὐτόν πάλιν ὡς εὐπειθέστατον τέκνον μου καὶ μετὰ τινα συνδιάλεξιν, διαρκέσασαν κατὰ τὸ σύνηθες ἐπὶ πολλὴν ὥραν, ἀπεχώρησαν εὐχαριστημένοι καὶ ἐκεῖνοι, ὡς μοὶ ἐφάνησαν, καὶ ἐνῶ εὐχαριστῶν τὸν Θεὸν ὅτι ἡ φόβου πρόξενος ἐκείνη σκηνὴ ἔλαβε τοιοῦτον εἰρηνικὸν τέλος. 115^β

Πῶς ὅμως τὰ πράγματα ἔλαβον τοιαύτην τροπὴν καὶ τίς κατέπεισε τὸν Κατζάκον νὰ ἀφοπλισθῇ, τοῦτο ἐπληροφορήθη ὑστερον ἀπὸ τὸν πολὺμητιν Σεραφεῖμ, ἐπειδὴ οὗτος, μετὰ τὸ μέτρον τὸ ὑποῖον ἀπεφάσισα ὀριστικῶς νὰ λάβω, διὰ νὰ ἀφοπλισθῇ ὁ Κατζάκος, ἂν ἤθελε πάλιν νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ δωματίόν μου ἔνοπλος, ἦλθεν εἰς τὸ κατάλυμα τῶν Μαυρομιχαλαίων ἐν ἀγνοίᾳ μου καί, ὡς γνωρίζων αὐτοὺς καὶ ἄλλως καὶ κατὰ τὴν ξενίαν τὴν ὁποίαν ἔλαβε παρ' αὐτοῖς, ὅτε ἐστάλη εἰς τὴν ἐν τῷ Λιμένι οἰκίαν των, [καὶ] προσποιηθεὶς ὅτι ἔρχεται αὐτόκλητος, διὰ νὰ συμμεθέξῃ τοῦ γεύματός των (καὶ τὸν ἐδέχθησαν ἐκεῖνοι ἀσπαστῶς), προχωρήσαντος τοῦ συμποσίου, ἔνευσεν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον νὰ ἀπομακρύνωσιν ὀλίγον τοὺς πέριξ ἱσταμένους δορυφόρους των καί, τούτου γενομένου, ἤρχισε σπουδαίῳ τῷ τρόπῳ νὰ τοῖς λέγῃ ὅτι «αὖριον μέλλομεν νὰ ἔχωμεν αἱματηρὰς σκηνάς, διότι ὁ Γέρος — οὕτω μὲ ὠνόμασεν — εἶναι ἀποφασισμένος ὀριστικῶς νὰ ἀφοπλίση τὸν Κατζάκον» καὶ ὅτι, μὲ ὅλας του τὰς ἐνστάσεις καὶ τὰς προσπαθείας ἃς κατέβαλε παρ' ἐμοί, ἐστάθη ἀδύνατον νὰ μὲ ἀποτρέψῃ ἀπὸ τὴν ἀπόφασιν ταύτην, ἔκρινεν ὅμως καλόν, ὅπως, εἰ δυνατόν, προληφθῇ τὸ κακόν

τοῦτο, νὰ ἀναγγεῖλῃ τὸ πρᾶγμα πρὸς αὐτούς, διὰ νὰ μὴ τὸν βαρύνῃ ἡ συνείδησίς του ὅτι δὲν ἐξεπλήρωσεν ἐν φιλικὸν καθήκον, καθήκον συγχρόνως καὶ δημόσιον. Τοῦτο δὲ ἔπραξεν, ὡς εἶπον, ἐν ἀγνοίᾳ μου καὶ μοὶ τὸ ἐφανέρωσε πολὺ ὕστερον.

Ἀλλὰ, παρελθόντος τοῦ κινδύνου τῆς συγκρούσεως ἣτις ἔμελλε νὰ λάβῃ χώραν, ἂν ὁ Κατζάκος δὲν ἀφωπλίζετο, ἐπέστειλα πρὸς τὸν εἰς τὰ φρούρια διευθυνθέντα ὑπάλληλον Σταῦρον Μαρμαροτούρην νὰ ἐπιστρέψῃ χωρὶς τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως τὴν ὁποίαν ἐζήτουν καὶ χωρὶς τῶν τηλεβόλων. Ἡ δὲ διαταγή μου αὕτη εὔρεν ἀκόμη καθ' ὁδὸν πρὸς τὰ φρούρια τὸν ἄνθρωπον τοῦτον, καὶ τοιουτοτρόπως οὐδὲ τὰς στρατιωτικὰς τῶν φρουρίων ἀρχὰς ἐπρόφθασε νὰ θέσῃ εἰς κίνησιν, μὴ δυνηθεὶς ἔνεκα τῆς ραγδαίας καὶ διαρκοῦς βροχῆς νὰ καταντήσῃ ἕως εἰς τὸ σημεῖον τοῦ διορισμοῦ του.

Ἔμειναν [οἱ] λοιπὸν οἱ Μαυρομιχάλοι μετὰ τοῦ Κατζάκου καὶ τῶν ὁπαδῶν των ἡμέρας τινὰς ἐν Φρουζαλοκαμαρίῳ καὶ μετὰ τοῦτο ἦλθαν |
 116^a πρὸς με ζητοῦντες ἄδειαν νὰ ἀπέλθωσιν ὁ μὲν Κωνσταντῖνος εἰς τὰ Σαμπά-
 ζικα¹ πρὸς ἐντάμωσιν τοῦ πενθεροῦ του Νικήτα Φλέσσα, ἀδελφοῦ τοῦ
 γνωστοῦ Παπαφλέσσα, ὁ δὲ Γεώργιος εἰς Καλάμας. Ἐλαβον δὲ ἀμέσως
 τὴν ἄδειαν νὰ ἀπέλθωσιν ὅπου ἕκαστος ἤθελε, καὶ χωρὶς μάλιστα νὰ ἔχωσι
 χρεῖαν τῆς ἀδείας μου, ἐπειδὴ μόνον περὶ τοῦ ὑποδίκου Κατζάκου εἰς ἐμὲ
 ἔμελε καὶ αὐτὸς μόνος ἐχρεώσται νὰ μένῃ παρ' ἐμοί, διὰ νὰ διατεθῇ, ὡς
 ἤθελε διατάξῃ περὶ αὐτοῦ ὁ Κυβερνήτης, ὡς μὴ ὑπαρχόντων τότε δικαστη-
 ρίων. Ἀνεχώρησαν λοιπὸν οἱ δύο, καὶ ὁ Κατζάκος ἔμενεν, ὅτε, μετ' ὀλίγας
 ἡμέρας, ἠκούσθη ὅτι ὁ Κυβερνήτης ἔφθασεν εἰς Τρίπολιν καὶ διευθύνετο πρὸς
 τὴν Μεσσηνίαν. Διὰ τοῦτο ἔκρινα καλὸν νὰ ἐξέλθω πρὸς συνάντησίν του
 μέχρι Λεονταρίου, παραλαμβάνων μεθ' ἐμαυτοῦ (*sic*) καὶ τὸν Κατζάκον,
 περὶ τοῦ ὁποίου ἔμελλα νὰ ζητήσω καὶ τὰς διαταγὰς του τί ἔπρεπε νὰ πράξω.
 Ἀλλ' ὅτε ἤμην ἔτοιμος εἰς ὁδοιπορίαν, προσῆλθον πάλιν οἱ δύο Μαυρομι-
 χάλοι, οὐχὶ πλέον μὲ τοὺς δορυφόρους των, καὶ μοῦ ζητοῦσι τὴν ἄδειαν νὰ
 ἔλθωσι καὶ αὐτοὶ μαζί μου. Οὕτω δὲ συνοδευόμενος, ἀπῆλθον εἰς Λεοντάρι
 καὶ ἔφθασα ἐκεῖ, κατὰ τὴν στιγμὴν ἀκριβῶς ὅτε εἰσῆρχετο καὶ ὁ Κυβερνή-
 της, τὸν ὁποῖον ἀπηντήσαμεν εἰς τὰ προπύλαια τῆς πόλεως.

Ὁ δὲ Κυβερνήτης, ἀμέσως πληροφορηθεὶς παρ' ἐμοῦ περὶ πάντων ὅσα

1. Ἀμφεια Μεσσηνίας.

εἶχον ἐνεργήσει ὡς πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τῶν Μαυρομιχαλαίων καὶ ἐγκρίνας καθ' ὅλοκληρίαν τὴν διαγωγὴν μου, μοὶ παρήγγειλε νὰ στείλω εἰς αὐτὸν τοὺς δύο Μαυρομιχαλαίους, καί, ἀφοῦ τοὺς εἶδε καὶ συνωμίλησε μετ' αὐτῶν, ἐξελθὼν εἰς περίπατον, μοὶ λέγει ὅτι αὐτοὶ ὁμιλοῦσι καλὰ. Τοῦτο ἤθελε νὰ εἶπῃ ὅτι ἀπελογήθησαν πειστικῶς περὶ τῆς πράξεως τοῦ ἀνεψιοῦ των. Μοὶ εἶπεν ὅμως συγχρόνως ὅτι πρέπει νὰ τοὺς διευθύνω εἰς τὴν καθέδραν τῆς Κυβερνήσεως καί, εἰς τὴν ἐρώτησίν μου ἂν πρέπη νὰ τοὺς συνοδεύσω μὲ φρουρὰν στρατιωτῶν — διότι, τῷ εἶπον, καμμίαν ὑπόσχεσιν δὲν ἔδωκα ὑποχρεοῦσαν τὴν Κυβέρνησιν νὰ μὴ τοὺς μεταχειρισθῇ ὅπως ὁ νόμος ἤθελε περὶ αὐτῶν διατάξει — εἰς τὴν ἐρώτησίν μου ταύτην ἀπήντησεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ τοὺς στείλω ὑπὸ φρούρησιν στρατιωτῶν, φθάνει μόνον νὰ ὑποσχεθῶσιν ὅτι ἀπέρχονται εἰς τὴν καθέδραν τῆς Κυβερνήσεως. Καὶ ἐνταυτῷ μοὶ λέγει ὅτι παραπονοῦνται δι' ἔλλειψιν ἐξόδων καί, ἂν ἐγὼ πιστεύω ὅτι τοῦτο εἶναι <ἀληθές>, | νὰ τοῖς χορηγήσω ἐκ τοῦ ταμείου τῆς διοικήσεώς 116^α μου τάλληρα 200. Τοῦτο δὲ καὶ ἔπραξα, διότι ἦτον ἀληθέστατον ὅτι ὁ οἶκος τῶν Μαυρομιχαλαίων ἔζη πρὸ τῆς Ἐπανάστασεως ἀπὸ τὰς προσόδους τῆς ἡγεμονίας καὶ ὅτι ἰδίαν περιουσίαν δὲν εἶχε, ἀλλὰ μόνον ὥσως ξηρὰς πέτρας, ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος ἔζων ὁμοίως ὑπηρετοῦντες τὴν πατρίδα στρατιωτικῶς καὶ ποτε καὶ πολιτικῶς, καὶ ὅτι πολ- λάκις παρεπονέθησαν εἰς ἐμὲ διὰ τὴν ἀμέλειαν τῆς Κυβερνήσεως, ἥτις δὲν διώρισε κανένα ἐξ αὐτῶν εἰς τινα θέσιν δημοσίαν, ἐνῶ εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐσύστησε τρία τάγματα ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ σχεδὸν οἴκου, τοῦ Κολοκοτρώνου — τὸν Νικήταρον δηλ., τὸν Γενναῖον καὶ τὸν Πλαπού- ταν — καὶ ὅτι περὶ τούτου εἶχον ἀναφερθῇ πρὸ πολλοῦ πρὸς τὸν Κυβερνή- την, ὅπως συστήσῃ καὶ ἐκ τῶν Μανιατῶν τάγματά τινα στρατιωτικὰ δι' ὑπηρεσίαν τῆς πατρίδος καὶ πρὸς οἰκονομίαν τῶν προσώπων ἅτινα συνέ- δραμον μὲ μέγαλον ζῆλον τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα καὶ ἀπώλεσαν τὰ συμφέροντα τὰ ὅποια εἶχον πρὸ τοῦ πολέμου. Καὶ ταῦτα εἶπον πρὸς τὸν Κυβερνήτην, ὅταν ἐρωτήθην παρ' αὐτοῦ ἂν εἶναι ἀληθές ὅτι ἔχουσι χρεῖαν ἐξοικονομήσεως χρηματικῆς.

Εἶπον λοιπὸν πρὸς τοὺς Μαυρομιχάλας ἂν ἀπέρχωνται εἰς Αἶγιναν, ὡς παραγγέλλει ὁ Κυβερνήτης, καὶ μοὶ τὸ ὑπεσχέθησαν, καὶ οὕτως ἀνεχω- ρήσαμεν ἐκ Λεονταρίου διευθυνόμενοι πρὸς τὰς Καλάμας. Ἀλλὰ μόλις

ἐξήλθομεν τῆς πόλεως, καί τις τῶν ἀνθρώπων τῶν Μαυρομιχαλαίων τρέχει καὶ μὲ ἐρωτᾷ ἂν τοῖς εἶναι συγχωρημένον νὰ ὑπάγωσι πρότερον εἰς τὴν πατρίδα των ἔνεκά τινων ὑποθέσεων ἢ νὰ ἀπέλθωσιν ἐκ Λεονταρίου κατ' εὐθεΐαν εἰς Αἴγιναν. Τότε ἐγὼ ἠρώτησα τὸν Κυβερνήτην, ἰππεύοντα ὀλίγον πρὸ ἐμοῦ, ἂν τοῖς ἐπιτρέπη νὰ ὑπάγωσι πρότερον εἰς τὴν πατρίδα των, οὗτος δὲ μὲ ἐρωτᾷ πάλιν κατ' ἐπανάληψιν ἂν νομίζω ὅτι ἀπέρχονται ἐκουσίως εἰς Αἴγιναν. Ἀφοῦ δὲ πάλιν τὸν ἐβεβαίωσα ὅτι δὲν ἀθετοῦν τὸν λόγον των, διέταξε νὰ τοῖς εἴπω ὅτι ὀφείλουσι νὰ ὑπάγωσιν εἰς Αἴγιναν, χωρὶς 117^α νὰ ἔλθω|σι πρῶτον εἰς τὴν πατρίδα των. Καὶ οὕτως ἐκινήθημεν πρὸς τὰ ἐμπρὸς διὰ τὴν Φρουζάλαν, ὅπου, ὡς εἶπον, εἶχον τὴν ἔδραν τῆς Ἐκτάκτου Ἐπιτροπείας μου.

Καθ' ὁδὸν ὅμως καὶ πλησίον τοῦ μέρους ὅπου ἐμέλλομεν νὰ σταθμεύσωμεν πλῆθος τι λαοῦ μᾶς ἀπαντᾷ καὶ κράζει πρὸς τὸν Κυβερνήτην βοήθειαν κατὰ τῶν τυράννων των, τῶν δημογερόντων, ὁ δὲ Κυβερνήτης μὲ ἐρωτᾷ τί ἔχουσιν αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι καὶ τί ζητοῦσιν. Ἐγὼ δέ, γνωρίζων τὴν ὑπόθεσιν, πληροφορηθεὶς μόλις τὴν προλαβοῦσαν ἡμέραν παρὰ τοῦ Γραμματέως τί συνέβη, εἶπον πρὸς τὸν Κυβερνήτην γαλλιστὶ καὶ συντόμως τί ἐγνωρίζον περὶ τοῦ πράγματος, καὶ ὁ Κυβερνήτης εἶπε πρὸς τὸ πλῆθος νὰ στείλωσιν εἰς Φρουζάλαν τρεῖς-τέσσαρας ἀνθρώπους τῆς ἐκλογῆς των, διὰ νὰ τῷ εἴπωσιν ἐκεῖ τὰ παραπονὰ των καὶ τί ζητοῦσιν. Καὶ ἦλθον τῷ ὄντι τὴν ἐπιοῦσαν ἡμέραν εἰς Φρουζάλαν ἄνθρωποι ἀπεσταλμένοι ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν Ἀνδροῦσαν καὶ παρουσιάσθησαν πρὸς τὸν Κυβερνήτην, αὐτὸς δέ, ἀκούσας αὐτοὺς καὶ ἐν ἀπουσίᾳ μου ἐρωτήσας τὸν Γραμματέα Σεραφεῖμ, ἤκουσε παρ' αὐτοῦ πάντα τὰ διατρέξαντα, ὅτι δηλ. πολλοὶ κάτοικοι τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης ἐκινήθησαν κατὰ τῆς δημογεροντίας, τὴν ἐξεδίωξαν ἐκ τοῦ καταστήματος βιαίως, ἔλαβον εἰς τὴν κατοχὴν των τὰ ἀρχεῖα, ἐσύστησαν δημογεροντίαν ἐξ ἄλλων μελῶν. Καὶ τὰ τοιαῦτα, εἶπεν ὁ Σεραφεῖμ, ἐγένοντο διὰ λόγους πολιτικούς, προκειμένων τῶν διὰ τὴν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν ἐκλογῶν, καθ' ἃς τὸ κόμμα τοῦ Κολοκοτρώνη ἐζήτει νὰ ἀποκλείσῃ τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὸ κόμμα τῶν ἀρχόντων, εἰς τὸ ὅποιον ἐφαίνοντο συγκαταριθμούμενα καὶ τὰ μέλη τῆς οὕτω προσβληθείσης δημογεροντίας. Καὶ τοῦτο συμπεραίνει, εἶπεν ὁ Σεραφεῖμ, ἐκ πληροφοριῶν ἃς ἔχει ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης, περιοδεύων τὴν Πελοπόννησον, ἐκήρυττε κήρυγμα κατὰ τοῦ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

κόμματος τῶν ἀρχόντων. Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Κυβερνήτης παρὰ τοῦ Γραμματέως, εἶπεν εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους τῆς Ἀνδρούσης εἰς ἄλλην ἀκρόασιν ὅτι θέλει στείλει ἐκεῖ ὅσον οὕπω τὸν καλὸν τοῦτον ἄνθρωπον (ἐμέ), | διὰ νὰ 117^β διορθώσῃ τὰ πράγματα, ἐρωτήσας αὐτοὺς μάλιστα εἰς κάποιον τρόπον ἂν ἔχωσι πρὸς με ἐμπιστοσύνην καὶ ἀκούσας ὁμόφωνον τὴν ἀπάντησίν των ὅτι ἔχουσι πλήρη ἐμπιστοσύνην.

Μετὰ 24 δὲ ὥρων διατριβὴν ἐν Φρουζαλοκαμαρίῳ, ἐν τῷ καταλύματί μου, ὁ Κυβερνήτης,¹ ὅπου εὔρε καὶ τὸν δημογέροντα τῆς Πλάτζας, διατρίβοντα πρὸ τινος καιροῦ παρ' ἐμοί, διότι, μετὰ τὴν ἐκλογὴν του εἰς τὴν θέσιν τοπικοῦ δημογέροντος τῆς πατρίδος του, ἠπειλήθη παρὰ τοῦ καπετάνου τῆς ἐπαρχίας Δ. Χρηστέα (ὑπὸ τοιούτων καπιτανέων ἐδιοικοῦντο ἐπὶ Τουρκοκρατίας αἱ διάφοροι ἐπαρχίαι τῆς Μάνης), εἰπόντος τοῦτο μόνον πρὸς αὐτόν : «Μοῦ ἐπῆρες τὴν γυναῖκά μου· συλλογίσου το.» Καὶ ὁ λόγος οὗτος μόνος ἤρκεσε νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὸν ἄνδρα τοῦτον τόσον φόβον, ὥστε ἀμέσως, ἀναχωρήσας κρυφίως, κατέφυγε παρ' ἐμοί καὶ κατ' οὐδένα τρόπον δὲν ἤθελε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πατρίδα καὶ οἰκογένειάν του, ἂν δὲν τὸν ἐφωδίαζον μὲ μικράν τινα φρουράν. Ἀλλ' ἐγώ, μὴ ἔχων πλέον οὔτε ἓνα στρατιώτην νὰ διαθέσω ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ ἀναμένων τὴν πρώτην τυχαῖσαν εὐκαιρίαν, ὅπως δυνηθῶ νὰ τῷ παράσχω τοιαύτην συνδρομήν, τῷ ἐπέτρεπον νὰ μένῃ καὶ νὰ συνδιαιτᾷται παρ' ἐμοί ἐπὶ πολλὰς ἐβδομάδας. Τότε δέ, ἀκούσας τὰ περὶ τούτου ὁ Κυβερνήτης, διέταξε νὰ τὸν ἀποστείλῃ εἰς τὴν θέσιν του, ἅμα θέσῃ ὑπὸ τὰς διαταγὰς μου καὶ ἄλλους 25 πολιτοφύλακας, ὅπως διενεοῖτο νὰ πράξῃ ὅσον οὕπω. Καὶ ἐπειδὴ εὐρίσκομαι εἰς τὴν διήγησιν ταύτην, ἐνόμισα νὰ παρενείρω καὶ τί συνέβη εἰς τὸν ἄνδρα τοῦτον, ἀφοῦ τὸν ἀπέστειλα ἐφωδιασμένον μὲ 8-10 πολιτοφύλακας εἰς τὴν θέσιν του ἐν Πλάτζῃ καὶ πολὺ ὕστερον, ὅτε πλέον, λαβὼν τὴν παραίτησίν μου, διέτριβον εἰς Αἴγιναν, ἀναμένων τὴν συνέλευσιν τῶν Ἀττικῶν ἐκλογέων διὰ τὴν ἐκλογὴν τῆς Τετάρτης Ἑθν. Συνελεύσεως. Ἐπληροφορήθη δὲ δηλονότι τότε ὅτι ὁ Χρηστέας καὶ οἱ περὶ αὐτόν, ὑποσκάψαντες λαθραίως καὶ ἀπὸ² πολλοῦ χρόνου καταρτίσαντες ὑπόνομον ὑπὸ τὴν οἰκίαν τοῦ δημογέροντος τούτου, καλοῦ κάγαθοῦ ἀνδρός, Λογοθέτου Μπουκέα τῶνομα, ἀνετίναξαν εἰς τὸν

1. Λεῖπει τὸ ρῆμα τῆς κυρίας προτάσεως.

2. Χφ. ἐπί.

ἀέρα αὐτόν, τὴν σύζυγόν του καὶ ἐν νήπιον. Καὶ ἐκ τούτων ἡ μὲν γυνὴ διέ-
μεινε μέχρι τέλους χολή, ὁ σύζυγος ἔπαθε καί, πολὺν χρόνον ἀσθενήσας,
118^a ἀπεβίωσε, μόνον δὲ τὸ νήπιον διέμεινεν ἀβλαβὲς καί, | ἀνδρωθέν, ἦλθε πρὸς
με κατὰ τὰ 1854-55 καὶ διωρίσθη παρ' ἐμοῦ ἐπιστάτης εἰς τὴν σχολὴν τῆς
Λαμίας, ὑπαρχούσης κενῆς τῆς θέσεως ταύτης. Ἄλλ' ὅτε ἐγὼ ἔμαθον ἐν
Αἰγίνῃ τὰ φρικτὸν τοῦτο κακούργημα, προσῆλθον ἀμέσως πρὸς τὸν Γενικὸν
τότε Γραμματέα Ν. Σπηλιάδην (καὶ ἐνταῦθα διορθῶν τὸν ἀναχρονισμὸν
εἰς τὸν ὁποῖον ὑπέπεσα, εἰπὼν ἀνωτέρω ὅτι τὸ συμβεβηκὸς τοῦτο ἐπληρο-
φορήθην πρὶν τῆς λαβούσης χώραν ἐν Ἀργεὶ Ἑθνικῆς Συνελεύσεως), προσ-
ῆλθον, λέγω, πρὸς τὸν Ν. Σπηλιάδην καὶ ἀνέφερον αὐτῷ μετὰ πολλῆς
συγκινήσεως τὸ γεγονός, ἡ δὲ ἀπάντησις τοῦ Σπηλιάδου ὑπῆρξεν ὅτι τὰ
πράγματα ταῦτα εἶναι μανιὰτικα, τί νὰ κάμωμεν· καὶ ταῦτα εἶπε μὲ ψυχρὰν
ἀδιαφορίαν.

Ἄλλὰ, περάνας τὴν ἐν παρόδῳ ταύτην διήγησιν, ἐπανέρχομαι εἰς Κα-
λάμας, ὅπου ἦλθον μετὰ τοῦ Κυβερνήτου, ὅστις διέτριψε καὶ ἐνταῦθα περὶ
τὰς 48 ὥρας καὶ ἡτοιμάζετο νὰ ἀπέλθῃ εἰς Νησίον τῆς Μεσσηνίας καὶ ἐκεῖ-
θεν εἰς τὰ φρούρια καὶ ὅστις κατὰ τὰς στιγμὰς τῆς ἀναχωρήσεώς του,
κρατῶν εἰς χεῖρας κατάλογόν τινα ὀνομάτων ἀναγινώσκει αὐτόν πρὸς με
καὶ μὲ ἐρωτᾷ περὶ τοῦ χαρακτήρος τῶν ὀνομάτων ἐκείνων καὶ προσθέτει
ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ συνεστήσαντο ἑταιρείαν ὑποπτον καὶ ἂν ἐγὼ γνωρίζω
τι περὶ τούτου. Εἰς δὲ τὴν ἀπάντησίν μου ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ δὲν εἶναι
δυνατὸν νὰ συνεταιρισθῶσι, διότι εἶναι ἀντιθέτων πολιτικῶν φρονημάτων
καὶ ἐχθροπαθῶς πρὸς ἀλλήλους ἔχουσι, μοὶ εἶπεν ὅτι εἶναι πιθανὸν νὰ ὑπο-
κρίνωνται τοῦτο. «Ὁχι», τὸν λέγω, «ἡ ἐχθρα αὐτῶν χρονολογεῖται ἀπὸ
πολλῶν γενεῶν καὶ ἐντεῦθεν, ὥς εἶμαι πληροφορημένος.» «Ἄλλ' αὐτοί,
118^b ἀκούω», λέγει πάλιν ὁ Κυβερνήτης, «ἐσύστησαν | ἑταιρείαν καὶ κατέ-
βαλον χρήματα πρὸς σύστασιν δῆθεν σχολείου. Γνωρίζεις τοῦτο; Σὲ ἠρώ-
τησαν; Ἐλαβον τὴν πρὸς τοῦτο ἄδειάν σου;» «Ἦκουσα», τῷ εἶπον, «ὅτι
ἐν συμποσίῳ τινὶ ἐγίνε λόγος νὰ συστήσω(σι) σχολεῖον, καὶ ὑπεσχέθη
ἕκαστος νὰ καταβάλῃ ποσὸν τι χρηματικὸν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἀλλὰ
μήτε μὲ ἠρώτησαν μήτε νομίζω ὅτι παρηνόμησαν (*sic*), μὴ ἐρωτήσαντές με
περὶ συστάσεως σχολείου, καὶ εἶθε νὰ συστήσουν οἱ πολῖται αὐθόρμητοι
πολλὰ σχολεῖα.» «Ἄλλὰ», λέγει πάλιν ὁ Κυβερνήτης, «πρέπει νὰ προσέχης

εἰς τὰ τοιαῦτα, ἐπειδὴ ἡ Ἐπανάστασις τῆς Ἑλλάδος, εἴτε ἡ Ἐταιρεία ἥτις ὑπεκίνησεν αὐτήν, μὲ τὸ πρόσχημα τυπώσεως βιβλίου συνέλεγε συνδρομὰς πρὸς τὸν ὑποκρυπτόμενον σκοπὸν τῆς Ἐπαναστάσεως.» Τότε τῷ ἀποκρίνομαι μὲ γλῶσσαν ἀρχαίου τινὸς Ἑλλήνος ἢ Ρωμαίου βουλευτοῦ : «Ἄν ἡ Κυβέρνησίς σας εἶναι ὅποια ἡ Τουρκικὴ Κυβέρνησις, ὅσον καὶ ἂν προσέξωμεν, οὐχὶ μόνον μὲ τὸ πρόσχημα συστάσεως σχολείων ἢ ἐκδόσεως βιβλίων, ἀλλὰ μὲ πᾶσαν ἄλλην ἀφορμὴν δύναται νὰ ἐκραγῇ Ἐπανάστασις, ὡς ἐκρήγνυται δοχεῖον πλήρες ἐμπρηστικῶν ὑλῶν διὰ μικροῦ τινος μόνον σπινθῆρος.» Προστίθηναι δὲ ὅτι ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἐν τῷ εἰρημένῳ συμποσίῳ προτάσεων περὶ συστάσεως σχολείων εἶναι Ζαχαριάδης τις, ἐλθὼν ἐκ Ζακύνθου πρό τινος χρόνου, καί, ἂν ὁ Ζαχαριάδης οὗτος εἶναι ὑποπτος, τοῦτο δύναται νὰ γνωρίζῃ ὁ Στρατηγὸς Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, πρὸς τὸν ὁποῖον, ἅμα ἀποβάς ἐκ τοῦ πλοίου, ἀπῆλθε καὶ τὸν εὔρεν εἰς Καρύταιναν, τὴν πατρίδα του. «Γνωρίζω, γνωρίζω», λέγει ὁ Κυβερνήτης, ἀπὸ τῆς ἀλληλογραφίας ὅλην τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ Κολοκοτρώνης μετὰ τοῦ ἐν Ζακύνθῳ | Κόντε Δραγώνα, 119^α καὶ δὲν ὑπάρχει ἐν αὐτῇ τίποτε τὸ ὑποπτον.» Καὶ ἐνταῦθα κατέληξεν ὁ περὶ συνομωσίας διάλογος τοῦ Καποδιστρίου μετ' ἐμοῦ.

Ἀνεχώρησε δὲ μετὰ ταῦτα ὁ μὲν Κυβερνήτης πρὸς τὰ μεσσηνιακὰ φρούρια, συστήσας μοι τὴν ὑπόθεσιν τῶν Ἀνδρουσηνῶν¹, ἐγὼ δὲ διὰ τὴν ἀποστολὴν ταύτην, δούς τῷ Κυβερνήτῃ ἀναφοράν² δι' ἧς ἐξητούμην τὴν ἀπὸ τῆς θέσεώς μου παραίτησιν, ὡς εἶχον παρακαλέσει αὐτὸν περὶ τούτου καὶ ὅτε ἐκλήθην³ εἰς Πόρον καὶ προετράπην⁴ νὰ ἐπανέλθω εἰς Μεσσηνίαν κατὰ τὰ συμβάντα εἰς Τζίμοβαν, τὴν ἀπόπειραν δηλ. τοῦ Κατζάκου, εἰπὼν ρητῶς πρὸς τὴν Α.Ε. ὅτι ἐπανέρχομαι, μόνον καὶ μόνον ὅπως δυνηθῶ νὰ ἐπιφέρω τινὰ διόρθωσιν εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ τόπου ἐκείνου, καὶ λαβὼν τότε τὴν ρητὴν τοῦ Κυβερνήτου ὑπόσχεσιν ὅτι τοῦτο θέλει γένει οὕτως.

Ἐλθὼν λοιπὸν εἰς τὴν πρωτεύουσάν τῆς ἐπαρχίας, τὴν κυρίως λεγομένην Ἀνδρουῖσαν, συνεκάλεσα τοὺς τε πρῶην δημογέροντας, τοὺς παυθέντας ὑπὸ τῶν λεγομένων ἀντιπροσώπων τῶν διαφόρων χωρίων, καὶ αὐτοὺς

1. Βλ. παραπάνω, σ.σ. 176 - 177.

2. Ψύλλας πρὸς Κυβερνήτην, 26 Μαρτίου 1829: Ἀρχεῖον Ἰονίου Γερουσίας, Τμῆμα Καποδιστριακόν, φάκ. 470.

3. Χφ. κληθεῖς.

4. Χφ. προτραπεῖς.

τούτους, καί, ἀκούσας τὰ μηδεμίαν ἔχοντα βάσιν παράπονα τῶν διαπραξάντων τὴν στάσιν καὶ ἐπιπλήξας καὶ ἀπειλήσας αὐτοὺς πρότερον διὰ τοῦτο, ἐνόμισα καλὸν νὰ προσθέσω ἀκόμη δύο ἄλλα μέλη εἰς τὸν ἀριθμὸν τῆς ἐπαρχιακῆς ταύτης δημογεροντίας κατ' ἐκλογὴν αὐτῶν τῶν ἰδίων καὶ συναινέσει τῶν μελῶν τῆς πρώτης ἐκλογῆς. Καὶ οὕτω, θεραπεύσας τὴν ἐξεγηγεμένην, ἂν καὶ ἀδίκως, κοινὴν γνώμην τοῦ τόπου, ἀνεχώρησα ἐκεῖθεν εἰς τὴν ἔδραν τῆς Ἐκτάκτου Ἐπιτροπείας, διελθὼν διὰ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀξιολόγου ἀρχαίας πόλεως Μεσσήνης. Ἀνέφερον¹ δὲ τὰ πρακτικά μου ταῦτα πρὸς τὸν Κυβερνήτην, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἔλαβον ἔγγραφον ἐπιδοκιμασίαν ἐπὶ τούτων.

Ἀπῆλθον μετὰ τοῦτο εἰς Ἀρεοῦπολιν (Τζίμοβαν) πρὸς σύστασιν |
 119^β τῆς ἐπαρχιακῆς δημογεροντίας Μαΐνης, τὴν ὁποίαν χρεωστῶ νὰ ὁμολογήσω ὅτι εἶδον ἐνεργηθεῖσαν ὅσον ἡδύνατο ἡσύχως καὶ εἰλικρινῶς. Διότι, ἀφοῦ συνῆλθον οἱ τῶν διαφόρων χωρίων δημογέροντες ἐν τινὶ τῶν ἐκκλησιῶν τῆς πόλεως, οἱ κατὰ τὰς τότε διατάξεις ἐκλογεῖς ὄντες πρὸς τοῦτο, καὶ ἀφοῦ προεκήρυξα νὰ μὴν εἰσέλθῃ κανεὶς εἰς τὸν τόπον τῆς ἐκλογῆς φορῶν ὅπλα, πλησιάζει πρὸς με ὁ Νικόλ. Πιερράκος καὶ μοὶ λέγει μυστικῶς : «Δὲν διετάξατε νὰ ἔλθωμεν πάντες ἐνταῦθα ἄοπλοι; Πῶς λοιπὸν ὁ Κωνσταντῖνος Μαυρομιχαλῆς, παρὼν ἐνταῦθα, φέρει σπάθην;» Ἄλλ' ἐγὼ τῷ λέγω ὅτι, πρῶτον, αὐτὸς εἶναι ἀξιωματικὸς τῆς Κυβερνήσεως καί, δεύτερον, τὸ ὅπλον ὅπερ φέρει εἶναι ἀκίνδυνον. «Καὶ ἡμεῖς λοιπὸν, ὡς ἀξιωματικοὶ πολλοὶ ἐξ ἡμῶν, ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ ἀπέλθωμεν εἰς τὰς οἰκίας μας, νὰ λάβωμεν τὰς σπάθας καὶ τὰ γιγαταγάνιά μας καὶ νὰ ἔλθωμεν ἐνταῦθα;» Τότε νεύω πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον καὶ τῷ λέγω εἰς τὸ οὖς νὰ ἐξέλθῃ τῆς ἐκκλησίας καί, ἀπεκδυθεὶς τοῦ ξίφους, νὰ ἐπανέλθῃ. Εἰπὼν δὲ οὗτος πρὸς με αὐτοὺς τοὺς λόγους οὓς εἶχον εἶπει ἐγὼ πρὸς τὸν Πιερράκον, ὅτι εἶναι ἀξιωματικὸς, ὅτι τὸ ὅπλον τοῦ δὲν εἶναι ἐπικίνδυνον, οὐχ ἤττον, ἀντὶ νὰ ἐξέλθῃ καί, ἐκβαλὼν ἔξω τὸ ξίφος, νὰ ἐπανέλθῃ, ἐξέβαλεν αὐτὸ ἐνώπιον τῆς συνελεύσεως καί, παραδοὺς αὐτὸ εἰς χεῖράς μου, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἔδραν του, ὡς εἷς τῶν εὐπειθεστάτων πεπολι(τι)σμένης κοινωνίας πολιτῶν. Καὶ μετὰ ταῦτα, ἐνεργηθείσης τῆς ψηφοφορίας μυστικώτατα καὶ διὰ κυάμων, ἡ ἐκλογὴ ἀπέβη εὐνοϊκωτάτη πρὸς τὸ κόμμα τῶν Μαυρομιχαλαίων, ἀνα-

1. Ψύλλας πρὸς Κυβερνήτην, 31 Μαρτίου 1829: Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Γενικὴ Γραμματεία, φάκ. 193.

ειχθέντων μελῶν τῆς δημογεροντίας τοῦ Ἀναστασίου Μαυρομιχάλη, τοῦ Πικουλάκη, συγγενοῦς τῶν Μαυρομιχαλαίων, ἀλλὰ χαρακτῆρος τιμίου καὶ φιλησυχου, καὶ τινος ἄλλου, ὁμοίως ἀνήκοντος εἰς τὸ κόμμα τῶν Μαυρομιχαλαίων. Ἐνῷ δὲ ἐγὼ προσεδόκουν νὰ ἴδω τὴν ἐκλογὴν ἀποβαίνου- 120^ασαν καθόλου ἢ ἐν μέρει ὑπὲρ τοῦ ἐναντίου κόμματος, διὰ τὰ γεγονότα κατὰ τοῦ Πιερράκου τολμήματα¹ καὶ διότι ἡ ἐκλογὴ, ὡς εἶπον, ἔλαβε χώραν ἱλικρινῶς, ὡς μυστικὴ καὶ ἀνεπηρέαστος, ἠπόρησα καί, ὅτε μετὰ τοῦτο ἠρώτησα τὸν Πιερράκον τίς ὑπῆρξεν ἡ κυρία αἰτία τῆς κατ' αὐτοῦ γενομένης ἀποπείρας φόνου, ἤκουσα αὐτὸν νὰ μοὶ εἴπῃ : «Δὲν βλέπετε τὸν τόπον μας πῶς εἶναι ὅλος πετρώδης καὶ ἄγονος; Πρέπει λοιπὸν, διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ ζήσωμεν, νὰ φάγῃ ὁ εἰς τὸν ἄλλον!»

Ἀφοῦ δὲ κατηρτίσθη ἡ δημογεροντία καὶ κατέβην εἰς Λιμένι, διὰ νὰ ἐπανέλθω εἰς Μεσσηνίαν, οἱ Μαυρομιχάλοι, ἔχοντες τὰς οἰκίας των ἐκεῖ πέριξ τοῦ λιμένος (ὄρμου), μοὶ ἐπρότειναν νὰ κάμω τὸ πρόγευμά μου εἰς μίαν τῶν οἰκιῶν των, καὶ δὲν ἔκρινα καλὸν νὰ μὴ δεχθῶ τὴν πρότασίν των, διότι, ἂν καὶ διατρίψας ἱκανὰς ἡμέρας εἰς Τζιμόβαν, δὲν ἠθέλησα νὰ καταλύσω εἰς κανενὸς τῶν κομματαρχῶν τοῦ τόπου οἰκίαν, ἀλλὰ περιορίσθην εἰς τὸν οἰκίσκον τοῦ Πιερράκου, ὃν πρὸ πολλοῦ εἶχον προσλάβει ὡς κλητῆρα ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ μου τότε, ἐλεύθερος ὢν ἀπὸ πάσαν μομφὴν μεροληψίας ἣτις ἠδύνατο νὰ μοὶ ἀποδοθῇ, ἂν συνεδιατώμην μετὰ τῶν κομματαρχῶν τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης μερίδος. Εἰσῆλθον εἰς τὴν οἰκίαν τῶν Μαυρομιχαλαίων ἐν Λιμένι καὶ ἐπρογευματίσα μετ' αὐτῶν, ὑπηρετούσης τῆς μητρὸς αὐτῆς τοῦ πρώην ἡγεμόνος τῆς Μάνης Πέτρου Μαυρομιχάλη, καί, ἐπειδὴ ἡ ἡμέρα ἦτον ἡ Μεγάλῃ Δευτέρα, τὰ παρατεθέντα φαγητὰ ἦσαν ὅλα νηστήσιμα καὶ χωρὶς ἐλαίου. Εἶπον λοιπὸν τότε πρὸς τὸν παρακαθήμενον παρ' ἐμοὶ Κωνσταντῖνον νὰ διατάξῃ ὅπως μοὶ δοθῇ ὀλίγον ἔλαιον, διὰ νὰ ἀρτύσω τὸ φαγητόν μου, διότι τοῦτο μόνον ἀδυνατῶ νὰ κατορθώσω ἔνεκα τῆς μακροχρονίου ἔξεως τὴν ὁποίαν ἀπέκτησα, | διατρίψας ἐν Εὐρώπῃ. Τότε 120^β λοιπὸν λέγει πρὸς τὴν μητέρα του ὁ Κωνσταντῖνος νὰ διατάξῃ νὰ φέρωσιν ὀλίγον ἔλαιον, καὶ ἔτρεξεν ἀμέσως ἡ ὑπερογδοηκοντοῦτις γερόντισσα καί, φέρουσα πρὸς με τὸν καμψάκην² τοῦ ἐλαίου, μοὶ ἔδωκεν αὐτὸν νὰ ἀρτύσω

1. Βλ. παραπάνω, σ. 166.

2. Μικρὸ δοχεῖο λαδιοῦ, λαδικό.

ὅσον ἤθελα τὸ φαγητόν μου. Ἄλλ' ὅτε ἤπλωσαν τὰς χεῖρας ὁ τε Κωνσταντῖνος, υἱὸς τῆς, καὶ ὁ Γεώργιος, ἐγγονὸς τῆς, νὰ λάβωσι καὶ αὐτοὶ τὸ ἔλαιον διὰ τὸν ἑαυτὸν των, ἤρπασεν αὐτὸ μὲ ὀργὴν ἢ γερόντισσα ἀπὸ τὰς χεῖράς των, εἰποῦσα ὅτι δι' ἐμὲ ἦτον συγχωρημένον νὰ καταλύσω τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἐπειδὴ ἔχω ἐνὸς κόσμου τὴν φροντίδα εἰς τὴν κεφαλὴν μου· ἀλλ' αὐτοὶ ποῖον λόγον ἔχουσι νὰ πράξωσι τοῦτο; Τὴν αὐτὴν δὲ ταύτην ἀνοχὴν εὔρον καὶ παρὰ τῷ Ἐπισκόπῳ Πλάττῃς, παρὰ τοῦ ὁποίου ἐξενίσθην, διαβαίνων ἐκεῖθεν κατὰ τὴν ἐξ Ἀρεουπόλεως ἐπιστροφὴν μου εἰς Μεσσηνίαν· δὲν ἐδίστασε δηλ., οὐδ' ἐδειξε καμμίαν θρησκευτικὴν ἐναντιότητα, ὅταν ἐζήτησα, συνδειπνῶν μετ' αὐτοῦ τὴν Ἀγίαν καὶ Μεγάλην Τετράδην, νὰ μοὶ δοθῇ ὀλίγον ἔλαιον εἰς ἀρτυμὴν τοῦ φαγητοῦ μου.

Φθάσας τέλος εἰς τὴν Φρουζάλαν, εὔρον τὴν προκήρυξιν¹ τοῦ Κυβερνήτου περὶ ἐκλογῆς πληρεξουσίων διὰ τὴν πολυζήτητον Ἐθνικὴν Συνέλευσιν, ἣτις ἔμελλε νὰ λάβῃ χώραν εἰς Ἄργος, καὶ ἀπέστειλα εἰς Καλάμας τὸν Στάμον Σεραφεῖμ ὡς ἀντιπρόσωπόν μου, διὰ νὰ προεδρεύσῃ τοῦ συλλόγου τῶν ἐκλογέων, ἃν ἤθελε προσκληθῇ παρ' αὐτῶν, καὶ διὰ νὰ τηρήσῃ ἄλλως τὴν τάξιν κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην. Ἄλλ' ἡ σύνοδος τῶν ἐκλογέων, ἀντὶ νὰ ἐνεργήσῃ ἐκλογὴν δύο προσώπων τοῦ τόπου, ὠνόμασε κατὰ πρότασιν τινος Κ. Κυριακοῦ, ἀνέκοντος εἰς τὸ κόμμα Κολοκοτρώνη, αὐτὸν τὸν ἴδιον Κυβερνήτην πληρεξούσιον τῆς ἐπαρχίας Καλαμῶν. Ἄλλ' ἂν καὶ ἡ πρᾶξις αὕτη δὲν μοὶ ἐφάνη ἔχουσα τὸν τόπον τῆς, ἔπρεπεν ὅμως, πρὶν ἀκυρώσω αὐτὴν καὶ προσκαλέσω ἐκ νέου τοὺς ἐκλογεῖς νὰ ἐκλέξωσι
121^α πληρεξουσίους, ἔπρεπε νὰ ἀναφέρω τὸ πρᾶγμα πρὸς τὸν Κυβερνήτην καὶ ζητήσω τὰς ἐπὶ τούτου διαταγὰς του. Καὶ εἰς τοῦτο εὔρον σύμφωνον τὸν παρ' ἐμοὶ ξενιζόμενον τότε Μιχαὴλ Σχινᾶν, τὸν ἀποτελοῦντα μέλος τῆς ἐπιτροπῆς τῶν ἐπιστημόνων ἣτις συνώδευε τότε τὸν γαλλικὸν στρατὸν εἰς Πελοπόννησον, δὲν ἐσυμφώνησα ὅμως μετ' αὐτοῦ, ἰσχυριζομένου ὅτι ὁ Κυβερνήτης ἔμελλε, καὶ ἔπρεπε μάλιστα κατ' αὐτόν, νὰ δεχθῇ τὴν ἐντολὴν καὶ νὰ προχωρήσῃ κυβερνῶν τὸ κράτος ὡς ἤθελε καὶ ἐβούλετο. Ἡ δὲ γνώμη μου αὕτη ἦτον ἐκείνη τὴν ὁποίαν εἶχε καὶ ὁ Κυβερνήτης, διότι μετὰ τινος ἡμέρας ἦλθε διαταγὴ του παραγγέλλουσα ἡμῖν νὰ εὐχαριστήσωμεν μὲν τοὺς ἐκλογεῖς διὰ τὴν πρὸς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐμπιστοσύνην, νὰ τοὺς

1. 4 Μαρτίου 1829 (Μάμουκα, ἔ.δ., τ. Ι', σσ. 99-101).

προσκαλέσωμεν ὅμως νὰ ἐνεργήσωσιν ἐκλογήν πληρεξουσίων κατὰ τὸν νόμον· καὶ τοῦτο ἔλαβεν ἐπομένως χώραν.

Καθ' ὅσον ὅμως ἀπέβλεπε τὴν ἐδικήν μου περὶ παραιτήσεως ἀναφορὰν¹, τὴν ὁποίαν ἔδωκα πρὸς τὸν Κυβερνήτην, ἀναχωροῦντα ἐσχάτως ἐκ Καλαμῶν, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν, ἐκτὸς καὶ ἄλλων λόγων, τῷ ἔγραφον ὅτι ἐπιθυμῶ, καὶ ζητοῦμαι μάλιστα παρὰ πολλῶν καὶ γνωρίμων συμπολιτῶν μου, νὰ ὑπάγω εἰς Αἷγιναν, ὅπως παρευρεθῶ εἰς τὴν ἐκλογήν τῶν πληρεξουσίων τῆς Ἀττικῆς, περὶ τῆς ἀναφορᾶς μου ταύτης, οὐκ ἦν φωνή, οὐκ ἦν ἀκρόασις. Οἱ δὲ συμπολιταί μου ἐπανελάμβανον νὰ μὲ προσκαλῶσι διὰ γραμμάτων νὰ ἀπέλθω εἰς Αἷγιναν πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐκλογῆς τόσον, ὥστε τέλος ἔλαβον τὸ θάρρος νὰ παρουσιασθῶσι δι' ἐπιτροπῆς πρὸς αὐτὸν τὸν Κυβερνήτην, παρακαλοῦντες νὰ μοὶ δώσῃ τὴν παραίτησίν μου πρὸς τὸν σκοπὸν πάντοτε τῶν ἐκλογῶν². Καὶ τότε ἔλαβον τέλος τὴν παραίτησίν³ μου παρὰ τοῦ Κυβερνήτου, ἀλλὰ παραίτησιν πολλὰ εὐνοϊκὴν, διότι μοὶ ἐπέτρεπεν, ἢ μᾶλλον μὲ διέταττε, νὰ ὀνομάσω δύο διοικητάς⁴ διὰ τὸν νομὸν ὅλον καὶ νὰ τοὺς ἐφοδιάσω μὲ τὰς ἀναγκαίας ὁδηγίας καὶ τότε νὰ ἀναχωρήσω, παραιτῶν τὴν θέσιν μου. Τοῦτο δὲ καὶ ἔπραξα καὶ ἀνέβην εἰς Αἷγιναν, περιμένων τὴν συνάθροισιν τῶν ἐκλογέων τῆς Ἀττικῆς ἐνταῦθα, ὅπου εὐρίσκειτο τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν συμπολιτῶν μου καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ καταλλήλοτερον πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐκλογῆς μέρος.

1. Βλ. παραπάνω, σ. 179.

2. Ὑπάρχει καὶ ἀναφορὰ τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸν Κυβερνήτην, ἀπὸ 30 Ἀπριλίου 1829, μὲ τὸ ἴδιον περιεχόμενον (Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Γενικὴ Γραμματεία, φάκ. 197).

3. Κυβερνήτης πρὸς τὸν Ἐκτακτὸ Ἐπίτροπον τῆς Κάτω Μεσσηνίας, ἀρ. 11.838, 3 Μαΐου 1829: Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Γενικὴ Γραμματεία, φάκ. 198.

4. Ἡ ὑπ' ἀρ. 11.838 διαταγὴ τοῦ Κυβερνήτη (βλ. τὴν προηγούμενη ὑποσημείωσι) λέγει σχετικῶς τὰ ἑξῆς: «Ὅθεν ἀντὶ σοῦ διωρίσαμεν εἰς τὸ ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν σου τμήμα τὸν μὲν κ. Στάμον Σεραφεῖμ Προσ. Διοικητὴν τῶν ἐπαρχιῶν Νησίου, Ἐμπλακίων, Ἀνδρούσης καὶ Λεονταρίου, τὸν δὲ κύριον Κωνσταντῖνον Πεταλᾶν Προσ. Διοικητὴν τῆς Δυτικῆς Σπάρτης, τῆς Μικρομάνης καὶ Καλαμάτας. Τοῦτ' αὐτὸ εἰδοποιούμενος, διατάττεσαι νὰ παραδώσῃς εἰς τοὺς διαλειφθέντας προσ. διοικητάς τὰ ἀρχεῖα, δίδων προσέτι καὶ τὰς ἀνηκούσας ὁδηγίας καὶ πληροφορίας, διὰ νὰ δυνηθοῦν ἄνευ παραμικρᾶς διακοπῆς νὰ ἐξακολουθήσουν τὴν σειρὰν τῶν ὑποθέσεων.»

Η'

Η ΣΥΝΕΛΕΥΣΗ ΤΟΥ ΑΡΓΟΥΣ / Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ
(1829–1832)

Ψύλλας καὶ Καρόρης πληρεξούσιοι Ἀττικῆς γιὰ τὴ Συνέλευση τοῦ Ἀργους.— Συναντήσεις Καποδίστρια καὶ Ψύλλα στὴν Αἰγίνα καὶ στὸ Ἀργος.— Ἡ στάση τοῦ Ψύλλα στὴν Δ' Ἐθνικὴ Συνέλευση.— Ὁ Ψύλλας καὶ ἡ ἐκλογή τοῦ Κρεστενίτη.— Ἡ συζήτηση γιὰ τὸ «καταστατικὸν τῆς Κυβερνήσεως» : Ψήφισμα Β' τῆς 22 Ἰουλίου 1829.— Ὁ Ψύλλας διορίζεται δικαστὴς στὰ νησιά.— Συνάντηση μὲ τὸν Gordon.— Ὁ Ψύλλας δὲν ἀποδέχεται τελικὰ τὸν διορισμό.— Ἀκαρπες προσπάθειες τοῦ Ψύλλα νὰ γίνῃ δεκτὸς ἀπὸ τὸν Κυβερνήτη.— Ἀναφορὲς πολιτῶν πρὸς τὸν Λεοπόλδο.— Οἱ ἀντιπολιτευόμενοι ζητοῦν τὴν σύγκληση Ἐθνικῆς Συνελεύσεως.— Συνεργασία τῆς δημογεροντίας Ἀθηνῶν μὲ τὸν Σιλιχτάρη καὶ ἀντικατάστασή της.— Καταπιέσεις τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ τὸν Σιλιχτάρη.— Ἀγανάκτηση τῶν Ἀθηναίων γιὰ τὸν φόνο τοῦ Ἀναγνώστη Σχινᾶ.— Προτάση γιὰ τὴν ἰδρυση ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας στὴν Ἀθήνα.— Ἀντίδραση τῶν ἀποχθόνων Ἀθηναίων.

121^β

Μετὰ πολλὰς δὲ δυσκολίας καὶ ἀναβολὰς συνήλθομεν τέλος ἐν τῷ ναῷ τῆς πόλεως, καὶ ἐγώ, κατανοήσας τὴν τάσιν πολιτῶν τινῶν προσπαθούντων νὰ ταράξωσι τὴν συνέλευσιν διὰ τινῶν προσβολῶν καὶ ἀντεγκλήσεων πρὸς ἀλλήλους, ἐπρότεινα νὰ προσκληθῇ ὁ Διοικητὴς Αἰγίνης Γιαννίτζης ὁ Ψαριανός, ὅπως μᾶς προεδρεύσῃ. Ἀλλ' οὗτος, ἄνθρωπος ἄπειρος τῶν πολιτικῶν πραγμάτων καί, ὡς πρόκριτος τῆς πατρίδος τοῦ Ψαρῶν, μὴ γνωρίζων ὅποιον ἦτο τὸ δημοτικὸν τῶν Ἀθηναίων πνεῦμα, ἐπρότεινεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν συνέλευσιν τῶν πολιτῶν Ἀθηναίων νὰ στείλῃ πρεσβείαν πρὸς τοὺς ἐν Αἰγίνῃ μὲν διατρίβοντας, ἀπόντας δὲ τῆς συνελεύσεως προκρίτους, ὡς ἔλεγεν, Ἀθηναίους, διὰ νὰ τοὺς προσκαλέσωμεν νὰ ἔλθωσι καὶ οὗτοι εἰς τὴν συνέλευσιν, διότι ἄλλως, εἶπε, δὲν ἐννοεῖ πῶς ἡμπορεῖ νὰ γένῃ ἐκλογή ἄνευ αὐτῶν. Τοῦτο δὲ φυσικῶς τῷ λόγῳ ἀπῆρσεν ὑπερβολικῶς εἰς τοὺς συνηγμένους ἐκεῖ παμπληθεῖς πολίτας Ἀθηναίους, ἀλλὰ τέλος εἶπεν ὁ Διοικητὴς «ἐγὼ ὁ ἴδιος θέλω στείλει νὰ τοὺς προσκαλέσω» καὶ τοῦτο ἔπραξεν. Ἀλλά, καὶ ἀφοῦ οὗτοι — οἱ πρόκριτοι Ἰ. Βλάχος, Ν. Ζαχαρίτζας καὶ τινες περὶ αὐτοὺς εὐάριθμοι — ἤλθον εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἡ ἐκλογή δὲν ἔλαβε χώραν, διότι ὁ Διοικητὴς δὲν ἠδυνήθη ἢ δὲν ἠθέλησε νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀπαιτουμένην τάξιν καὶ ἡσυχίαν. Εἶπον δὲ ὅτι δὲν ἠθέλησεν,

ἐπειδή, πολὺ μετὰ τὴν ἐνεργηθεῖσαν ἐκλογὴν ἐμοῦ καὶ τοῦ μακρὰν ἀπόντος (ἐν Μονεμβασίᾳ) Νικολ. Καρόρη, ἐπληροφορήθην ὅτι ὁ Ἑκτακτος Ἐπίτροπος Αἰγίνης, Πόρου, Ὑδρας καὶ Σπετζῶν Βιάρος Καποδίστριας ἐπεθύμει νὰ ἴδῃ πληρεξουσίους τῆς Ἀττικῆς τὸν Ἰω(άννη)ν Βλάχον καὶ Νικ. Ζαχαρίτζαν ἢ | τοῦλάχιστον ἓνα ἐξ αὐτῶν.

122^a

Ἦλθον τέλος εἰς Ἄργος, ἀφοῦ πρότερον ἐν Αἰγίνῃ παρουσιάσθην εἰς τὸν Κυβερνήτην μετὰ τὴν ἐνεργηθεῖσαν ὑπὸ τῶν ἐκλογέων τῆς Ἀττικῆς ἐκλογὴν ἐμοῦ καὶ τοῦ Νικολ. Καρόρη, ὅπως ἴδω τὴν Α.Ε., προσφάτως ἀφικθέντα ἐκ μακρᾶς τινος περιόδου, χάριν σεβασμοῦ καὶ ὅπως ἐκθέσω τὰ κατὰ τὴν ἐκλογὴν, ἂν ἤθελον ἐρωτηθῇ περὶ τούτου. Καὶ τότε ἔλαβε χώραν ὁ μεταξὺ ἐμοῦ καὶ τῆς Α.Ε. διάλογος ὃν ἀνέφερον, ἂν καλῶς ἐνθυμοῦμαι*, εἰς τινὰς προηγουμένας σελίδας τοῦ παρόντος συγγραμματίου. Ἀφικθεὶς δὲ εἰς Ἄργος, ἔκρινα πάλιν χρέος νὰ παρουσιασθῶ πρὸς τὸν Κυβερνήτην, ὅπως τῷ προσφέρω τὰ σεβάσματά μου, ὅτε ὅμως μὲ ὑπεδέχθη εὐμενέστατα καὶ ὅχι ὅπως μὲ παρέπεμψεν ἐν Αἰγίνῃ κατὰ τὴν ἄνω εἰρημένην συνέντευξίν μου, εἰπὼν «καλὴν ἀντάμωσιν εἰς τὸ Ἄργος» (καὶ ὅτι) ἐκεῖ δύναμαι πάλιν νὰ ἀναπτύξω ὅλον τὸν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ζῆλόν μου, διότι ἐδῶ μοι εἶπεν ὅτι ἀπὸ τούτους ἀντιπροσώπους, ὡς ἐμέ, περιμένει νὰ ἴδῃ καλὴν ἐκβασίν τῶν πραγμάτων τῆς Ἐθν. Συνελεύσεως.

Καὶ τῷ ὄντι ἐν τῇ Συνελεύσει ταύτῃ δύναμαι νὰ καυχήθω ὅτι, ἂν καὶ εἰς πάσας τὰς προτάσεις τοῦ Κυβερνήτου δὲν ὑπῆρξα ἐνθερμος συνήγορος, μολονότι ὁ Ἰάκωβος Ρίζος (ὁ Νερουλός), ὁ συνοδεύσας τὸν Κυβερνήτην ἐκ τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ πολὺς ὢν παρ' αὐτῷ, γραμματεύων τότε παρὰ τῷ Προεδρείῳ τῆς Ἐθν. Συνελεύσεως, δὲν ἔπαυε νὰ μοι λέγῃ ἐκάστοτε ὅτι ὑπερευχαριστεῖται εἰς τοὺς λόγους μου, οἱ ὅποιοι τοῦ φαίνοντα. ντανελίδικοι ¹ (διαλεκτοὶ) ὡς μαργαρίται, μολονότι, λέγω, δὲν ὑπῆρξα εἰς τὰς προτάσεις πάσας τοῦ Κυβερνήτου εἴτε τῶν αὐτοκαλουμένων κυβερνητικῶν συνήγορος, εἰς δύο ὅμως καίρια, ὡς ἐνομίσθησαν τότε, ζητήματα ἀνέλαβον τὸν ἀγῶνα νὰ συνηγορήσω κατὰ τὸ πνεῦμα αὐτῶν καὶ νὰ ἐφελκύσω εἰς ἐμαυτὸν τὸν ἔπαινον καὶ θαυμασμὸν τῶν σφόδρα ζηλωτῶν τοῦ Κυβερνήτου ὁπαδῶν, τοῦ Χαρ. Περρούκα καὶ τοῦ Νικηταρά. Ἐκ τῶν ζητημάτων δὲ τούτων τὸ μὲν ἐν ᾗτον ἡ ἐκλογὴ τοῦ Λυκούργου Κρεστένιτου,

1. (Ν)τανελίδικος: σπυρωτός - ἀπὸ τὸ τουρκικὸ tane ἢ dane : μούρο, σπυρί, κόκκος.

τὴν ὁποῖαν ἢ ἐπὶ τῶν ἐξελέγξεων τῶν ἐκλογῶν ἐπιτροπὴ δὲν ἐνέκρινεν ὡς νόμιμον καὶ ἐγνωμοδότησεν ἐπομένως νὰ ἀπορριφθῇ ἀπὸ τὴν ὀλομέλειαν
 122^β τῆς Συνελεύσεως, τὸ ἄλλο δὲ τῶν ζητημάτων ἦτο | τὸ καταστατικὸν τῆς Κυβερνήσεως, ἦτοι, ὡς ἂν εἴπωμεν σήμερον, τὸ σύνταγμα ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔμελλε νὰ στηρίζεται ἡ Κυβέρνησις τοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον καθυπέβαλεν αὐτὸς ὁ ἴδιος Κυβερνήτης.

Ἐναντιώθη λοιπὸν εἰς τὴν γνωμοδότησιν τῆς ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῶν ἐκλογῶν ἢ ἀντιπολίτευσις, τῆς ὁποίας ἐν γένει ἦμην μέλος, καὶ διὰ τοῦ στόματος τοῦ Κλονάρη ὑπερασπίσθη ἐνθέρμως τὴν ἐκλογὴν, ἐπειδὴ ὁ Κλονάρης, ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἀνισχύρων ὅπωςδὴποτε λόγων τῆς ἐπιτροπῆς, ἐζήτησε νὰ καταστρέψῃ καὶ τὸν ἰσχυρότατον, κατ' ἐμέ, λόγον τῆς βαρυνούσης τὸν Κρεστενίτην κατηγορίας ἐπὶ πλαστογραφίᾳ, διὰ τὴν ὁποῖαν ὁ ἄνθρωπος εἶχε καταδικασθῇ ἀπὸ τὸ μόνον τότε ὑπάρχον Ἐγκληματικὸν Δικαστήριον, ἀλλὰ διὰ τὰς ἀνωμάλους περιστάσεις τῶν ἐποχῶν ἐκείνων ἢ ἐκτέλεισις τῆς καταδικαστικῆς ποινῆς καὶ αὐτοῦ καὶ πολλῶν ἄλλων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐκτελεσθῇ, καὶ ἐν τῇ ἐν Τροιζῆνι Ἐθνικῇ Συνελεύσει ἀπεφασίσθη¹ ἐξ ἀναφορᾶς τῶν παρὰ τοῦ Ἐγκληματικοῦ Δικαστηρίου καταδικασθέντων νὰ λάβωσιν οὗτοι τὴν ἄδειαν ὅπως ἐκκαλέσωσι τὰς κατ' αὐτῶν ἀποφάσεις ταύτας εἰς τὰ εἰς τὸ μέλλον συστήθησόμενα δικαστήρια τῶν Ἐφετῶν. Ὁ Κλονάρης λοιπὸν ἀνέπτυξεν ὅλην τοῦ τὴν νομομάθειαν, ὅπως ἀποδείξῃ ὅτι ὁ Κρεστενίτης, μετὰ τὴν περὶ τῶν δικῶν τοῦ Ἐγκληματικοῦ Δικαστηρίου ἀπόφασιν τῆς ἐν Τροιζῆνι Συνελεύσεως, δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπαχθῇ εἰς ἄλλην, εἰμὴ εἰς τὴν τοῦ ἀπλῶς κατηγορουμένου θέσιν καὶ «ἀλλοίμονον», ἀνέκραξεν, «ἂν οἱ ἀπλῶς κατηγορούμενοι ἔμελλον διὰ τοῦτο, διότι ἦσαν κατηγορούμενοι, νὰ ἀποκλείωνται ἀπὸ τὰ ἀστικά καὶ πολιτικά δικαιώματά των, καὶ δὲν ὑπάρχει», εἶπε, «τρίτος βαθμὸς μεταξὺ κατηγορουμένου καὶ καταδίκου».

Τὴν ἰδέαν ὅμως ταύτην κατεπολέμησα ἐγώ, καίτοι θεωρούμενος, ὡς εἶπον, μέλος τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἢ τοῦλάχιστον ὡς ἀποκλίνων πρὸς αὐτήν, ἔχων φίλον στενὸν τὸν Σπ. Τρικούπην ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν. Εἶπον δὲ πρὸς τὸν Κλονάρην ὅτι ἐγὼ βλέπω καὶ ἓνα τρίτον βαθμὸν, τὸν ὁποῖον ἐκεῖνος
 123^α δὲν ἔβλεπεν | ἢ ὑπεκρίνετο ὅτι δὲν ἔβλεπε, καὶ οὗτος ἦτον ὁ μεταξὺ ἀπλῆς

1. Μάμουκα, ἔ.ἀ., τ. Η', Ἀθήνα 1840, σ. 39, καὶ τ. Θ', Ἀθήνα 1841, σσ. 111-112.

κατηγορίας καὶ ὀριστικῆς καταδίκης, ὥς εἰς τὴν παροῦσαν περίστασιν, ἐπειδὴ ἐδῶ ὑπάρχει καὶ καταδίκη, ἂν ὅχι ὀριστική, ὑπάρχει ὅμως καταδίκη, καθιστῶσα τὸν ἐφ' οὗ ἐπεβλήθη, ἂν οὐχὶ ἄλλο τι, ἀλλὰ βεβαίως μὴ ἀπολαύοντα τὴν κοινωνικὴν ἐκείνην ὑπόληψιν ἣν ὀνομάζομεν τιμὴν. Καὶ τότε πᾶσα σχεδὸν ἡ Συνέλευσις ἀνέκραξεν : «Εἶναι ἄτιμος!» Ἀλλ' ὁ Κλονάρης, καίτοι προσπαθήσας νὰ καταβάλῃ καὶ τὸν λόγον τοῦτον, εἰπὼν ὅτι καὶ ἡ ἄτιμία πρέπει νὰ ἐπιβληθῇ ἀπὸ δικαστήριον, δὲν ἠδυνήθη νὰ μεταπείσῃ τὴν Συνέλευσιν καὶ νὰ κατορθώσῃ ὥστε νὰ γένῃ δεκτὴ ἡ ἐκλογή τοῦ Κρεστενίτου. Οἱ λόγοι μου δὲ οὗτοι κατὰ τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἐκλογῆς ὅχι μόνον τὴν ἐπιδοκιμασίαν τῆς Συνελεύσεως ἐφείλκυσαν¹, ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἀκροατῶν ἐκτός, καὶ τινες μάλιστα τῶν ἐκεῖ παρευρεθέντων νομομαθῶν ἔσπευσαν νὰ μὲ συγχαρῶσι καὶ νὰ μοὶ στείλωσι βιβλία ἐνὶδὸς τῶν ὁποίων μοὶ ἐσημείωναν χωρία σύμφωνα μὲ τὴν ἀγόρευσίν μου, ὥς π.χ. ὅτι οἱ ἐν Ρώμῃ κήνσορες εἶχον τὸ καθῆκον νὰ ἀποπέμπωσιν ἐκτὸς τῆς συγκλήτου μέλη αὐτῆς δυσφημισμένα ἐπὶ ἀσωτίαις καὶ μέθαις κ.τ.λπ. καὶ ταῦτα μὲν ὥς πρὸς τοῦτο².

Τὸ δὲ δεύτερον ζήτημα, περὶ τοῦ ὁποίου ἐπάλασσα καὶ πάλιν μὲ τὸν αὐτὸν Κλονάρην, ὑπῆρξε τὸ καταστατικόν³, ἐπειδὴ, ὅμα τοῦτο ἀνεγνώσθη εἰς ἐπήκοον τῆς Συνελεύσεως, ἐγερθεὶς ὁ Κλονάρης, εἶπεν ὅτι «ναὶ μὲν δὲν ἔχω νὰ ἀντιτάξω τίποτε εἰς τὰς διατάξεις τοῦ προκειμένου καταστατικοῦ, ἐπιθυμῶ ὅμως καὶ προτείνω νὰ προστεθῇ εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ τὸ περὶ δικαιωμάτων τοῦ πολίτου κεφάλαιον, ὁποῖον εἰς ὅλα ἐν γένει τὰ συντάγματά μας ἀνεγράφετο». Ἀλλὰ τότε ἠγέρθη σφοδρὸς ὁ Νικ. Σπηλιάδης καὶ εἶπε πρὸς τὸν Κλονάρην : «Κύριε, ὅταν τὰ δικαιώματα τὰ ὁποῖα λέγεις ἐγράφοντο εἰς τὸ χαρτίον, τότε ἡ ἰδιοκτησία τοῦ πολίτου διηρπάζετο, ἡ τιμὴ του κατεπατεῖτο, καὶ ἡ ζωὴ του ἀτιμωρητὶ ἀφηρεῖτο. Ἀφ' οὗτου ὅμως ἐπάτησε τὸ ἔδαφος | τῆς πατρίδος ὁ θεόπεμπτος ἐκεῖνος ἀνὴρ (ὁ Καποδίστριας),^{123β} ἔκτοτε, χωρὶς τὰ δικαιώματα ταῦτα νὰ εἶναι γραμμένα εἰς τὸ χαρτίον, καὶ ἡ ἰδιοκτησία καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ ζωὴ τοῦ πολίτου ἔγιναν σεβαστά.» Καὶ φωνή

1. Χφ. ἐφείλκυσεν.

2. Γιά τὴν συζήτησιν ποὺ ἔγινε στὴν Συνέλευση τοῦ Ἀργους σχετικὰ μὲ τὴν ὑπόθεση Κρεστενίτη βλ. Μάμουκα, ἔ.ἀ., τ. ΙΑ', Ἀθήνα 1852, σσ. 27-28, 33, 226-228.

3. Πρόκειται γιὰ τὸ «περὶ ἐσωτερικοῦ ὀργανισμοῦ» τῆς Ἐπικρατείας ψήφισμα Β' τῆς Συνελεύσεως, τῆς 22 Ἰουλίου 1829 (Μάμουκα, ἔ.ἀ., τ. ΙΑ', σσ. 56-60, 63-65, 144-151).

τότε ἠγέρθη, προεξάρχοντας τοῦ Πονηροπούλου : «Ναί, κύριε, ὁ θεόπεμπτος ἐκεῖνος ἀνὴρ.» Ἀλλ' ὁ Κλονάρης, ἰστάμενος ἐν μέσῳ ἀκλόνητος : «Ὁμολογῶ καὶ ἐγώ», εἶπεν, «ὅτι, ἀφ' οὗτου εἶναι ἀρχηγὸς τῆς Κυβερνήσεως ὁ θεόπεμπτος οὗτος ἄνθρωπος, τὰ πράγματα ἔλαβον τὴν ἐπὶ τὸ βέλτιον τροπὴν, καὶ περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου δὲν πρόκειται· ἡ πρότασίς μου ἀποβλέπει τὰ ὄργανα δι' ὧν ὁ ἀνὴρ οὗτος μέλλει νὰ κυβερνᾷ, τὰ δὲ ὄργανα ταῦτα μένουσι καὶ τώρα τὰ ἴδια, καὶ περὶ τούτων ζητῶ νὰ τεθῶσιν οἱ φραγμοὶ οἱ ἐν τοῖς δικαιώμασι τοῦ πολίτου ἐμπεριεχόμενοι.»

Εἰς τὴν δευτέραν ὁμως ταύτην αἰτιολογίαν τῆς προτάσεως τοῦ Κλονάρη, ἣτις ἐφάνη πολλὰ πειστική, ἔλαβα τὸν λόγον ἐγὼ καὶ εἶπον ὅτι : «Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ζητεῖ ὁ κ. Κλονάρης μοὶ φαίνεται ὅτι ὑπάρχει ἐκπεφρασμένον, ἂν καὶ συνοπτικῶς, εἰς τὸ προκείμενον σχέδιον τοῦ καταστατικοῦ, τὸ ὁποῖον εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὀνομάζει ὁ νομοθέτης ἐξακολουθήσιν τῆς κατὰ τὸ πρῶτον ἐν Αἰγίνῃ καθιερωθέν καταστατικόν¹ Κυβερνήσεως, τὸ ἰσχύον μέχρι σήμερον. Κατὰ δὲ τὸ καταστατικὸν ἐκεῖνο ἐνθυμοῦμαι, καὶ ὁ κ. Κλονάρης πρέπει νὰ ἐνθυμῇται, ὅτι ὁ Κυβερνήτης καὶ ἡμεῖς, τὰ μέλη τοῦ Πανελληνίου, ὠρκίσθημεν ἐν μέσῳ τοῦ πολυπληθεστάτου λαοῦ τῆς γῆσου τότε νὰ διοικήσωμεν τὸν τόπον κατὰ τὰς βάσεις τὰς ὁποίας αἱ κατὰ διαφόρους καιροὺς ἐθνικαὶ συνελεύσεις τῆς Ἑλλάδος ἐψήφισαν· αἱ δὲ βάσεις αὗται δὲν εἶναι ἄλλαι βεβαίως εἰμὴ αὐτὰ ταῦτα τὰ δικαιώματα τοῦ πολίτου, διότι
124^a περὶ τύπου συνταγματικοῦ οὐδεὶς λόγος τότε· οὔτε βουλὴ ἀνεφέρετο | οὔτε αἱ σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν καὶ πρὸς τὸν λαὸν ἐκانونίζοντο οὔτε περὶ ὑπουργῶν καὶ τῶν καθηκόντων αὐτῶν ἐμνημονεύετό τι, ἀλλὰ μόνος ὁ Κυβερνήτης αὐτὸς ἑαυτὸν καὶ τὸ συμβούλιον τοῦ κράτους (τὸ Πανελλήνιον) καθυπέβαλεν εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τῆς διατηρήσεως τῶν ἀρχῶν τῶν διαφόρων συνελεύσεων καὶ ὠρκίσθη καὶ αὐτὸς καὶ τὰ μέλη τοῦ Πανελληνίου εἰς τὴν τήρησιν τῶν ἀρχῶν τούτων· ὥστε ὁ κ. Κλονάρης εὐρίσκει ἐν συνόψει ἐν τῷ προκειμένῳ ὅ,τι τῷ φαίνεται ἀναγκαῖον νὰ προστεθῇ.» Ὁ δὲ Κλονάρης ἀπαντῶν εἶπεν ὅτι δὲν ἀρκεῖ ὅτι ὠρκίσθη καὶ ὠρκίσθησαν καὶ τὰ μέλη τοῦ Πανελληνίου νὰ διοικήσωσι τὴν πατρίδα κατὰ τὰς τεθείσας

1. Νόμος ΝΗ', 18 Ἰανουαρίου 1828 : Μάμουκα, ἔ.ἀ., τ. Ι', σσ. 39-42· Γ. Δημακοπούλου, «Ὁ κώδιξ τῶν νόμων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, 1822-1828», *Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἑρεύνης τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τ. Ι' - ΙΑ' (1963-1964), σσ. 204-206.

ὑπὸ τῶν ἔθν. συνελεύσεων ἀρχάς· πρέπει τοῦτο νὰ εἶναι γραμμένον καὶ εἰς τὸ καταστατικόν καί, ἂν δὲν ἦτο γραμμένον, ὁ ὅρκος δὲν ἀρκεῖ. «Ἐγὼ ὅμως νομίζω», εἶπον, «ὅτι ὁ ὅρκος εἶναι δημοτελεστέρα τις πράξις καὶ μᾶλλον ὑποχρεωτικὴ ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, παρὰ τὸ ψυχρὸν γράμμα· πιστεύω ὅμως ὅτι τοιαύτη διάταξις ὑπῆρχε γραμμένη εἰς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔγγραφον.» Καὶ τότε ἐζητήθη παρὰ τοῦ γραφείου τῆς Συνελεύσεως νὰ προσαχθῇ τὸ ἔγγραφον ἐκεῖνο, καὶ μόλις μετὰ τινὰ λεπτὰ τῆς ὥρας, ζητηθέν εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ Κυβερνήτου καὶ εὑρεθέν, προσήχθη εἰς τὴν Συνέλευσιν, καὶ εὑρέθη ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος διάταξις ἐμπεριείχετο ἐν αὐτῷ.

Ἄλλ' ὁ Κλονάρης ἐπιμένει ἀκόμη λέγων ὅτι, ἂν καὶ ἀληθῶς τὸ πρᾶγμα ἔχει οὕτω, δὲν θέλει βλάψει ὅμως ἂν ὡς ἐκ περισσοῦ ἀναγραφῶσι τὰ παρ' αὐτοῦ προτεινόμενα εἰς τὸ προκείμενον καταστατικόν. «Καὶ πῶς», εἶπον, «κ. Κλονάρη, δισχυρίζεσθε πρό τινος χρόνου, ὅτε κατὰ πρῶτον σᾶς ἐγνώρισα, ὅτι εἰς τὴν πολιτικὴν πᾶν τὸ περιττὸν δὲν εἶναι μόνον περιττὸν ἀλλὰ καὶ βλαπτικόν, τώρα δὲ λέγετε ὅτι, ἂν καὶ περιττὸν, δὲν βλάπτει; Καὶ τότε μὲν, ἂν καὶ ἤκουσα πολλὰ ἀπὸ στόματός σας πρὸς ὑποστήριξιν τῆς προτάσεώς σας ἐκείνης, ὁμολογῶ ὅτι δὲν τὴν ἐνόησα ἢ δὲν ἐπείσθην, ¹²⁴ εἰς τὴν παρούσαν ὁμῶς περίστασιν τὴν ἐννοῶ πολὺ καλῶς, διότι δὲν ἐπιθυμῶ νὰ καλυφθῶσιν οἱ παραβιάσαντες τὰ δικαιώματα τοῦ πολίτου μέχρι σήμερον ὑπὸ τὴν πρόφασιν τῆς ἀγνοίας ὡς πρὸς τὴν ὑπαρξίν τῆς καθιερώσεως αὐτῶν ἐν τῷ καταστατικῷ. Διότι τί ἄλλο σημαίνει ἢ σήμερον προτεινόμενη ἀναγραφὴ (ἢ ρητὴ) αὐτῶν ἐν τῷ συνταγματίῳ τούτῳ, εἰμὴ ὅτι, ἐπειδὴ δὲν ἐνόησαν οἱ διαχειρισθέντες μέχρι τοῦδε τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν ὅτι ἦσαν ὑποχρεωμένοι εἰς τὴν τήρησιν αὐτῶν, διὰ τοῦτο γίνονται ἀπὸ τοῦδε προσεκτικοί; Καὶ τότε πῶς θέλετε δικάσει τοὺς παραβάτας τῶν ἀρχῶν ἐκείνων καὶ τιμωρήσει αὐτοὺς κατὰ νόμον, ὅταν σᾶς εἴπωσιν ὅτι δὲν ἐννοοῦμεν τὴν ὡς πρὸς τοῦτο ὑποχρέωσίν μας;» Τότε τέλος, μὴ ἔχων τί ἄλλο νὰ εἴπῃ ὁ λίαν νομομαθής, εὐγλωττος, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ λίαν φιλόνικος Κλονάρης, εἶπε καὶ ἐζήτησε νὰ κατατεθῇ ἢ ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἀνάπτυξις εἰς τὰ πρακτικὰ ¹ τῆς Συνελεύσεως καὶ ἀρκεῖται.

Ἐπλησίαζον δὲ αἱ ἡμέραι καθ' ἃς ἐπέκειτο νὰ κηρυχθῇ ἡ διάλυσις τῆς Δῆς ταύτης Ἐθν. Συνελεύσεως, ὅτε, προσβληθεὶς ἀπὸ πυρετὸν διαλείπον-

1. Μάμουκα, ἔ.ἀ., τ. ΙΑ', σ. 64.

τα, δὲν ἡδυνήθην νὰ λάβω μέρος εἰς τὰ κατὰ τὰς συνεδριάσεις ἐκείνας ψηφισθέντα, καὶ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας μετὰ τὴν κήρυξιν τῆς διαλύσεως ¹ ἀνεχώρησα μὲ κατὰστασιν ἀναρρώσεως εἰς Αἴγινα, ὅπου μετὰ τινα χρόνον, παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν, λαμβάνω παρὰ τοῦ Γενατᾶ, Ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης, διάταγμα διορισμοῦ ὡς μέλος τοῦ Ἐφετείου (Δικαστηρίου τῶν Ἐκκλητῶν) τῶν νήσων.

Ἐνῶ δὲ ἐσκεπτόμην ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας ἂν πρέπη ἢ ὄχι νὰ δεχθῶ
 125^a θέσιν | εἰς ἣν ποτὲ δὲν ἐχρημάτισα οὐδὲ ποτὲ νομικὰ μαθήματα ἐμελέτησα, ἐδίσταζα δὲ τόσον μᾶλλον, καθ' ὅσον καὶ οἱ δύο ἄλλοι συνδικασταί μου δὲν μοὶ ἐφαίνοντο ὅτι εἶχον γνώσεις πολὺ καλυτέρας τῶν ἐδικῶν μου εἰς τὸν κλάδον τοῦτον, ἐνῶ, λέγω, ἐσκεπτόμην καὶ πολὺ ἐδίσταζα νὰ δεχθῶ τὸν διορισμὸν ἐκεῖνον, περιπατῶν μετὰ τοῦ Παναγ. Πούλου παρὰ τὴν προκυμαίαν, ἀπαντῶ τὸν Κωνσταντῖνον Ζωγράφον, ὅστις μᾶς ἀναγγέλλει τὴν κατάπλευσιν τοῦ ἰδιοκτήτου πλοίου τοῦ Συνταγματάρχου Γόρδωνος εἰς τὸν ὅρμον τῆς Περιβόλας καὶ τὸν Συνταγματάρχην εὐρισκόμενον ἐντὸς αὐτοῦ καὶ μᾶς προτείνει, ἂν θέλωμεν, νὰ ὑπάγωμεν πρὸς ἐπίσκεψίν του. Ἐδέχθημεν δὲ ἀσπασίως τὴν πρότασιν ταύτην, καθότι καὶ ἐγὼ καὶ ὁ Ποῦλος ἐγνωρίσαμεν ἐκ τοῦ πλησίον τὸν φιλέλληνα τοῦτον, ὡς μετ' αὐτοῦ λαβόντες μέρος εἰς τὴν εἰς Μουνιχίαν ἐκστρατείαν κατὰ τοῦ Κιουταχῆ, καὶ ἐφάγαμεν μὲ αὐτὸν ψωμί καὶ ἄλας κατὰ τὸ λεγόμενον.

Ἀπελθόντες λοιπὸν εἰς Περιβόλαν καὶ ἐπιβάντες εἰς τὸ ἄνω εἰρημένον πλοῖον, εὔρομεν ἀρίστην ὑποδοχὴν παρὰ τῷ Συνταγματάρχῃ, καί, πλησιάζουσης τῆς ὥρας τοῦ προγεύματός του, μᾶς προσεκάλεσεν, ἂν ἡθέλαμεν, νὰ τοῦ γίνωμεν συνδαιτυμόνες. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως τούτῳ μὲ ἐκάλεσε κατὰ μέρος ὁ Γόρδων καί, συγχαίρων με διὰ τὸν διορισμὸν μου εἰς τὴν νέαν ταύτην θέσιν καὶ προτρέπων με μάλιστα, διστάζοντα πάντοτε, νὰ δεχθῶ τὴν θέσιν, διότι ἔλεγεν ὅτι ὁ κόσμος ὅλος εὔρε τὸν διορισμὸν τοῦτον παρέχοντα ἐχέγγυα τιμιότητος καὶ ἀμεροληψίας, καὶ ἐνταυτῷ προσθέτων ὅτι ἡ δικαστικὴ αὕτη θέσις εἶναι ἀνεξάρτητος πάσης κυβερνητικῆς ἐπιρροῆς καί, τέλος, λέγων μοι τί ἔμελλα νὰ πράξω, διατελῶν ἐν ἀργίᾳ, καὶ ἐν ἀργίᾳ ἀορίστῳ, διότι, εἶπεν, οὔτε μετὰ τὴν λῆξιν τῆς προθεσμίας καθ' ἣν

1. 6 Αὐγούστου 1829.

ὁ Καποδίστριας ἔμελλε νὰ παραιτήσῃ τὴν θέσιν του, κατὰ τὰ ἐψηφισμένα¹, οὔτε μετὰ ταῦτα ἐπίστευεν ἐκεῖνος (ὁ Γόρδων) ὅτι ὁ Καποδίστριας δὲν ἤθελεν ἐξακολουθήσει διατελῶν πάντοτε Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος, καὶ δι' ὅλων αὐτῶν τῶν λόγων ἐπροσπάθησε νὰ μὲ πείσῃ, καί, δὸς εἰπεῖν, μὲ ἔπεισε νὰ μεταβάλῃ τὴν κατάστασιν τῶν δισταγμῶν εἰς τὴν ὁποίαν μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης εὕρισκόμεν. |

Κατὰ τὴν διάρκειαν ὅμως τοῦ προγεύματος, εἰς ὃ ἐγὼ δὲν ἔλαβον μέρος, 125^β ὡς ἔχων ἤδη προγευματίσει, περὶ τὸ τέλος, λέγει ὁ Γόρδων : «Κύριοι, σᾶς δίδω μίαν περίεργον καὶ παράξενον εἶδησιν, ταύτην : Ὁ Σουλτᾶνος, πιεζόμενος ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν τῆς Ρωσίας, διέταξε τὸν ἐφημεριδογράφον τῆς ἐν Σμύρνῃ ἐκδιδομένης γαλλιστὶ ἐφημερίδος² νὰ παύσῃ γράφων κατὰ τῆς Ρωσίας, κατὰ τοῦ Καποδιστρίου καὶ κατὰ τοῦ Κολοκοτρώνη.» Καὶ οἱ τρεῖς μὲν ἡμεῖς ἐπιστεύσαμεν τὴν εἶδησιν καθόσον ἀπέβλεπε τὴν Ρωσίαν καὶ τὸν Καποδίστριαν, ἀλλ' ἐξεφράσαμεν τὴν ἀπιστίαν μας ὡς πρὸς τὸν Κολοκοτρώνην, ἐκεῖνος ὅμως ἐπέμεινε βεβαιῶν ἡμᾶς περὶ τούτου, προσθεὶς ὅτι μετ' ὀλίγον θέλομεν ἰδεῖ δημοσιευμένην τὴν εἶδησιν ταύτην ὀλοσχερῇ ἀπὸ τὸν συντάκτην τῆς εἰρημένης ἐφημερίδος ὡς δικαιολογίαν τῆς παύσεως τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς, διότι βεβαίως δὲν θέλει νὰ ὑποταχθῇ εἰς τοὺς ὅρους τούτους.

Αὕτη λοιπὸν μόνη ἡ εἶδησις μὲ ἔκαμε ἀμέσως νὰ στείλω τὴν παραίτησίν μου πρὸς τὸν Ὑπουργὸν τῆς Δικαιοσύνης, μὴ δυνάμενος νὰ θεωρῶ ἐν ἴσῃ μοίρα τὴν Ρωσίαν, τὸν Καποδίστριαν καὶ τὸν Κολοκοτρώνην. Ἀλλ' ἡ παραίτησίς μου αὕτη δὲν ἐγράφη κατ' οὐδὲν εἰς τρόπον ἀπότομον· ἔλεγον μόνον ὅτι αἱ περιστάσεις μου δὲν μοὶ ἐπιτρέπουν νὰ δεχθῶ τὴν θέσιν ταύτην καὶ ὅτι μετ' ὀλίγας ἡμέρας θέλω ἐξηγήσει προφορικῶς εἰς Ναύπλιον πρὸς τὴν Α.Ε. τὸν Κυβερνήτην τούτους καὶ ἄλλους τινὰς λόγους δι' οὓς λαμβάνω τὸ θάρρος νὰ ζητήσω τὴν παραίτησίν μου.

Μετὰ δὲ τοῦτο ἔγραψεν ὁ Γ. Αἰνιᾶν πρὸς τὸν Ἐπίσκοπον Ἀττικῆς, μὴ γνωρίζων τὴν παραίτησίν μου, νὰ μὲ παρακινήσῃ νὰ δεχθῶ καὶ ὅτι ναὶ μὲν αὕτη δὲν εἶναι ἡ κατάλληλος δι' ἐμὲ θέσις, ἀλλ' ἐλπίζει μετὰ ταῦτα

1. Κατὰ τὸ ὑπ' ἀρ. 5', ἀπὸ 3 Ἀπριλίου 1827 ψήφισμα τῆς Γ' Ἐθνικῆς Συνελεύσεως (Μάμουκα, ἔ.ἀ., τ. Θ', σ. 97), ὁ Καποδίστριας εἶχε ἐκλεγῇ Κυβερνήτης γιὰ ἑπτὰ χρόνια.

2. *Le Courrier de Smyrne. Journal politique, commercial et littéraire.*

126^a νὰ μοὶ ἀποδοθῇ δικαιοσύνη. | Δὲν ἤξευρα ὅμως τί ἐνόει ὁ Αἰνιᾶν διὰ τῆς φράσεως ὅτι ἡ θέσις μου ὡς μέλους τοῦ Δικαστηρίου τῶν Ἐφετῶν ἦτο δι' ἐμὲ ἀκατάλληλος, ἂν δηλ. ἤθελε νὰ εἶπῃ ὅτι δὲν ἤμην νομομαθὴς καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἤμην ἐγὼ κατάλληλος εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἢ ἂν ἤθελε νὰ ἐννοήσῃ μὲ τοῦτο ὅτι ὁ διορισμός μου ἐκεῖνος ἦτον ὑποβιβασμός. Ἀλλ' ἐγὼ δὲν παρητήθην τῆς θέσεως ταύτης διὰ τὸν δεύτερον τοῦτον λόγον, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ τὸν πρῶτον, τὸν ὅποιον ὅμως δὲν ἔγραψα εἰς τὴν περὶ παραιτήσεως αἰτησίῃ μου, θέλων νὰ ἐξηγηθῶ προσωπικῶς μετὰ τοῦ Κυβερνήτου περὶ τούτου καὶ νὰ ἴδω καὶ μάθω παρ' αὐτοῦ διὰ ποίους λόγους μὲ μετέθεσεν ἀπὸ τὴν διοικητικὴν ὑπηρεσίαν εἰς τὴν δικαστικὴν, ἐνῶ τόσον πολὺ ἦτον εὐχαριστημένος ἀπὸ τὴν διαχείρισίν μου εἰς τὸν κλάδον ἐκεῖνον, ὥστε καὶ μετὰ μεγάλης δυσκολίας συγκατετέθη νὰ μὲ παραιτήσῃ διὰ τὴν περίστασιν τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καὶ τόσῃ ἐμπιστοσύνην ἔδειξε πρὸς ἐμέ, ὅταν μοὶ ἔστειλε τὴν παραίτησίν μου, ὥστε οὔτε διάδοχόν μου ἄλλον διώρισε, ἀλλ' εἰς ἐμὲ ἀνέθεσε τὸ καθήκον νὰ διορίσω δύο διοικητὰς εἰς τὸν νομὸν ὅλον τῆς Κάτω Μεσσηνίας καὶ αὐτὸς ἐγὼ νὰ τοὺς ἐφοδιάσω μὲ τὰς ἀναγκαίας ὁδηγίας¹.

Καὶ διὰ ταῦτα ἦλθον λοιπὸν εἰς Ναύπλιον, διὰ νὰ ζητήσω ἀχρόασι παρὰ τῇ Α.Ε., ἀλλά, πρὶν προσέλθω εἰς τὸν οἶκον τοῦ Κυβερνήτου καὶ εὐθὺς ὅτε ἀφίχθην εἰς Ναύπλιον, ἀπήντησα πρῶτον τὸν Γ. Αἰνιᾶνα, ὅστις(ς) μοὶ ἐξέφρασε τὴν λύπην του διὰ τὴν παραίτησίν μου, εἰπὼν ὅτι «μετὰ πολλῆς δυσκολίας ἠδυνήθημεν οἱ φίλοι νὰ πείσωμεν τὸν Κυβερνήτην νὰ δώσῃ εἰς ὑμᾶς καὶ αὐτὴν τὴν θέσιν», διότι ἤμην σφόδρα διαβεβλημένος παρ' αὐτῷ, καὶ ὅτι, ἂν ἐδεχόμην τὴν θέσιν ἐκείνην, ἦτο πιθανὸν μετὰ τινα χρόνον νὰ καθήσω καὶ ἐγὼ ὅπου ἐκάθηντο καὶ ἐκεῖνος καὶ οἱ ὅμοιοί του, δηλ. εἰς τὴν Γερουσίαν. Καὶ λοιπὸν μᾶλλον ἐπίστευσα ὅτι εἶχον δίκαιον νὰ στείλω

126^b μὲν τὴν παραίτησίν μου, ἀλλὰ χωρὶς ἄλλων λόγων εἰμὴ τῶν | τῆς ἰδιωτικῆς περιστάσεώς μου, ἐπιφυλαχθεὶς ὅμως ταυτοχρόνως καὶ τὴν πρόθεσιν νὰ ἐξηγηθῶ προσωπικῶς μετὰ τοῦ Κυβερνήτου καὶ περὶ ἄλλων τινῶν πραγμάτων ἀφορώντων τὴν παραίτησίν μου. Δεύτερον τούτου ἀπήντησα τὸν Ἀναστ. Πολυζωίδην, ὅστις μὲ ἠρώτησε περὶ τῆς παραιτήσεώς μου καί, ἀκούσας τὸν ἀφελῆ τρόπον αὐτῆς, μὲ ὠδήγησεν εἰς τὸ κατάλυμά του καὶ

1. Βλ. παραπάνω, σ. 183.

μοὶ ἐπέδειξε τὸ σχέδιον τῆς ἐδικῆς τοῦ παραιτήσεως, τὸ ὁποῖον μοὶ ἐφάνη τόσον τολμηρόν, ὥστε ἠπόρησα πῶς ἡδύνατο ἄνθρωπος ἐπαγγελλόμενος ¹ τὸν πεπαιδευμένον καὶ μετριοπαθῆ νὰ γράφῃ τοιοῦτοτρόπως πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τοῦ ἔθνους, διότι τὸν διώρισε Πρόεδρον τοῦ Πρωτοκλήτου Δικαστηρίου τοῦ Ἄργους. Ἀλλ' ἐφάνη ἔπειτα πόσον ἀγρίως ἀντιπολιτεύθη τὸν Καποδίστριαν, γράφων ἐν Ὑδρᾷ τὸν Ἀπόλλωνα.

Προσῆλθον δὲ μετὰ δύο ἢ τρεῖς ἀπὸ τῆς ἀφίξεώς μου ἡμέρας εἰς τὸν οἶκον τοῦ Κυβερνήτου καὶ ἐζήτησα νὰ παρουσιασθῶ, ἀλλ' ὁ θυρωρὸς Νικολάκης, ἰδὼν με μετὰ πολλῶν ζητούντων ἀκρόασιν, μοὶ εἶπε : «Δὲν θέλετε δυνηθῆ σήμερον νὰ ἴδετε τὴν Α.Ε., διότι μετ' ὀλίγον θέλει λάβει τὸ λουτρόν του, ἀλλ' ἐγὼ τὸν εἰδοποιῶ σήμερον περὶ ὑμῶν καὶ ζητῶ τὴν ἄδειαν καὶ τὴν ὥραν τῆς ἀκροάσεως αὔριον.» Τὴν δ' ἐπαύριον ἀπῆλθον καὶ πάλιν, ἀλλ' ὁ Νικολάκης μοὶ εἶπεν ὅτι ἐλησμόνησε νὰ τὸν ἐρωτήσῃ καὶ τοῦτο θέλει πράξει σήμερον διὰ τὴν αὔριον. Ἀλλὰ καὶ τὸ αὔριον ὁ Νικολάκης εὔρε νὰ τὸ δικαιολογήσῃ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τῆς ξεχαμάρας του, καὶ τότε τῷ λέγω : «Εἰπέ εἰς τὸν Κυβερνήτην ὅτι ἐγὼ δὲν ἔρχομαι νὰ τὸν ἐνοχλήσω, ὥς ὁ πολὺς οὗτος ἐνταῦθα ὄμιλος, ὁ ζητῶν ἢ ἐπαυτῶν θέσεις, ἐγὼ ἔρχομαι παραίτων θέσιν, καὶ ὅτι, ἐπειδὴ τρεῖς ἡμέρας καὶ ἐζήτησα ἀκρόασιν καὶ δὲν μοὶ ἐδόθη, ἀναχωρῶ οἶκαδε καὶ δὲν θέλω εἰς τὸ ἐξῆς φανῶ ἐνταῦθα ζητῶν ¹²⁷ ἀκρόασιν καὶ μὴ λαμβάνων.»

Ἀπῆλθον λοιπὸν εἰς Αἴγινα καὶ διέμενον ἐκεῖ ἰδιωτεύων καὶ περιμένων τὸν προσδοκώμενον Ἡγεμόνα τῆς Ἑλλάδος Λεοπόλδον, πρὸς τὸν ὁποῖον συνυπέγραψα καὶ τὴν συνταχθεῖσαν τότε ἀναφορὰν ² ὑπὸ τῶν γνωριμωτέρων ἀνδρῶν ³ τῆς πατρίδος, ἐξαιτουμένων τὴν ταχίστην ἀφίξιν τοῦ ἀνδρὸς ἐπ' ἀγαθῷ τῆς πατρίδος. Ἀλλά, τῆς ἀναφορᾶς ταύτης τὸ περιεχόμενον πληροφορηθεὶς ὁ Καποδίστριας καὶ συνταραχθεὶς διὰ τοῦτο, παρὰ μὲν τῇ παρ' αὐτοῦ σχηματισθείσῃ Γερουσίᾳ ἐνήργησε νὰ συνταχθῇ τὸ περι-

1. Χφ. ἐπαγγελλόμενον.

2. Πιθανώτατα πρόκειται γιὰ τὴν ἀπὸ 26 Ἀπριλίου 1830 ἀναφορὰ κατοίκων τῆς Αἰγίνης πρὸς τὸν Λεοπόλδον, ποὺ ἀντίγραφό της βρίσκεται στὸ ἀρχεῖο τοῦ Foreign Office (F.O. 32/11, φφ. 173-174). Μικροταινίες τῶν τόμων τῆς σειρᾶς F.O. 32 (Greece) βρίσκονται στὸ Κέντρον Ἑρεῖνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

3. Βλ. εἰς F.O. 32/12, φφ. 101-108, κατάλογο 336 προσώπων ποὺ ὑπέγραψαν συγχαρητήριες ἀναφορὲς πρὸς τὸν Λεοπόλδον. Στὸν κατάλογο ὑπάρχει καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Φύλλα.

βόητον ἐκεῖνον ὑπόμνημα ¹ τὸ ὁποῖον, ὡς λέγεται, συνετέλεσεν ὄχι ὀλίγον εἰς τὴν παραίτησίν του, συντάξας δὲ ταυτοχρόνως καὶ ἄλλην πρὸς αὐτὸν ἀναφορὰν ἐκ μέρους τῶν πολιτῶν Ἑλλήνων, ἐπεφόρτισε ² τοὺς διοικητὰς τῶν διαφόρων διοικήσεων τοῦ τόπου νὰ ὑποχρεώνωσι τοὺς πολίτας πρὸς ὑπογραφὴν αὐτῆς. Καὶ τότε συνέβη νὰ γεννηθῇ ὄχι μικρὸν σκάνδαλον ἐν Αἰγίνῃ, διότι, συγκαλεσθέντες πολλοὶ νὰ ἀκούσωσι καὶ ὑπογράψωσι τὴν ἀναφορὰν ἐκείνην, ἤρνηθησαν, εἰπόντες ὅτι εὐρίσκονται μεταξύ των ἄνθρωποι γνωρίζοντες νὰ γράψωσι τοιαύτην ἀναφορὰν, καὶ καλυτέραν, ὥστε, ἀφέντα ³ πρὸς στιγμὴν τὰ ὄργανα τῆς διοικήσεως τὴν ἐν συνελεύσει παρουσίασιν καὶ ὑπογραφὴν τῆς ἀναφορᾶς των, ἤρχισαν νὰ περιφέρονται εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ νὰ ζητῶσιν ἀπὸ τοὺς κατὰ μέρος πολίτας τὴν ὑπογραφὴν της. Τότε δέ, καταβὰς καὶ ἐγὼ εἰς τὴν ἀγορὰν, χωρὶς νὰ γνωρίζω τι περὶ τούτου, ἔμαθον ὑπὸ (*sic*) τινος καπνοπώλου, Λεβαδίτου, ἀλλὰ νυμφευμένου μὲ Ἀθηναίαν (τοῦ Χατζῆ Φίλου), ὅτι πρὸ ὀλίγου ἦλθεν εἰς τὸ ἐργαστήριόν του ὁ διαβόητος τότε Ἀστυνόμος Αἰγίνης Φωτόπουλος καὶ ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ τὴν εἰς τὴν ἀναφορὰν ἐκείνην ὑπογραφὴν του. «Ἄλλ' ἐγώ», μοὶ εἶπε, «τῷ ἕκαμα τὴν παρατήρησιν ὅτι ἡμεῖς εἴμεθα ἄνθρωποι μὴ γνωρίζοντες μηδὲ ἐνασχολούμενοι εἰς τοιαύτας πολιτικὰς ὑποθέσεις. φροντίζοντες μόνον πῶς νὰ κερδίζωμεν τὸν ἐπιούσιον ἄρτον τῶν οἰκογενειῶν μας, ἔχομεν δ' ἄνθρωπους εἰς τοὺς ὁποίους πάντοτε ἐμπιστευόμεθα τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος μας, καὶ οὗτοι εἶναι οἱ ἀρμόδιοι νὰ σκέπτονται καὶ νὰ ἐνεργῶσι τοιαύτας πράξεις, ὡς ἡ παροῦσα. Εἰς δὲ τὴν ἐρώτησιν τοῦ Ἀστυνόμου ποῖοι εἶναι οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, ἀπεκρίθην», μὲ εἶπεν ὁ καπνοπώλης, «ὅτι τοιοῦτοι εἶναι ὁ Ψύλλας, ὁ Ἀνάρ. Πετράκης, ὁ Ζαχαρίτζας, ὁ Βλάχος καὶ οἱ ὅμοιοι αὐτῶν.» Τότε δὲ καὶ ὁ Ἀστυνόμος (εἶπε) μὲ τρόπον ἡγεμονικόν : |

127^β «Ἄν θέλῃς πρῶτον νὰ ἴδῃς τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Ψύλλα καὶ τότε νὰ ὑπογράψῃς, θέλεις τὴν ἔχει εἰς τὴν στιγμὴν.» Καί, τοῦτο εἰπὼν, ἀνεχώρησε, λέγει, πρὸς ἀναζήτησίν μου. Ἐγὼ δέ, ἀκούσας ταῦτα παρὰ τοῦ καπνοπώλου καὶ συγχρόνως ἀκούων κήρυκα καλοῦντα ἐπιβάτας εἰς πλοῖον ἀναχωροῦν εἰς Πειραιᾶ, ἔκρινα καλὸν νὰ ἐπιβῶ ἀμέσως εἰς τὸ πλοιάριον καὶ νὰ ἀποχω-

1. 10 Ἀπριλίου 1830 : Γενικὴ Ἐφημερὶς τῆς Ἑλλάδος, ἀρ. 36, 10 Μαΐου 1830.

2. Ἐγκύκλιος ἀρ. 1488, 24 Μαΐου 1830: Γενικὴ Ἐφημερὶς τῆς Ἑλλάδος, ἀρ. 41, 28 Μαΐου 1830.

3. Χφ. ἀφέντες.

ἔσω ἀπὸ τόπον ὅπου ἡ κατασκοπεία καὶ ἡ ἐπέμβασις εἰς τὰς συνειδήσεις τῶν πολιτῶν εἶχεν εἰς ἄκρον κορυφωθῇ, ἀπερχόμενος δὲ εἰς Ἀθήνας, νὰ ἐνῶ τοῦλάχιστον ἀνενόχλητος ἀπὸ τοιαύτας πιέσεις καὶ ἐνταυτῷ νὰ προ-
βλάξω καὶ τινὰ χρηματικὴν παρακαταθήκην τὴν ὁποίαν ὁ κύριος Φίνλαης, βασι-
λεως τῶν Σουηδῶν εἰς τὴν πατρίδα του, μοὶ εἶχεν ἐμπιστευθῇ, καὶ ἡ χρηματικὴ αὐ-
τῇ ποσότης ἦτον σημαντικὴ, διότι ἀνέβαιnen εἰς 20.000 γρόσια, ἡ δὲ κατά-
στασις τῆς Αἰγίνης εἶχεν ἀρχίσει νὰ μὴ φαίνεται πολλὰ ἀσφαλῆς.

Πρὸ τούτου¹ ὅμως ὑπεγράφετο ἐκ μέρους τῶν ἀντιπολιτευομένων καὶ ἄλλη τις ἀναφορὰ τῆς ὁποίας τὸ ἀντικείμενον ἦτο συγκάλεσις Ἑθν. Συνελεύσεως πρὸς βελτίωσιν τῶν πραγμάτων τῆς πατρίδος. Καὶ ἐν Ἀθήναις ἐγράφη τοιαύτη ἀναφορὰ, συνταχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Βενθύλου, ἔμελλε δέ, ὡς ἐπληροφορήθην, νὰ σταλῇ καὶ εἰς Αἶγιναν, διὰ νὰ ὑπογραφῇ καὶ ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ εὐρισκομένους Ἀθηναίους. Ἀλλ' ἐγὼ ἔγραψα πρὸς φίλον μου ἔχοντα ἀρκετὴν ἐπιρροὴν νὰ μὴ γένη τοιαύτη ἀναφορὰ, διότι δὲν εἶναι εἰς θέσιν ἡ πατρίς μας, κατεχομένη τότε ἀκόμη ἀπὸ ὀθωμανικῆς ἀρχῆς, νὰ πράξῃ τι τοιοῦτον, ἐπικρίνουσα καὶ κατακρίνουσα τὴν Κυβερνήσιν, τῆς ὁποίας τὰς πράξεις, ὡς κοινότης, δὲν ἐγνώριζεν οὐδὲ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν ἐδοκίμαζεν, ἢμποροῦσε δὲ νὰ πᾶθῃ, ἐὰν ἡ Κυβερνήσις ἀπέστρεφε τὸ πρόσωπόν της ἀπὸ αὐτὴν καὶ δὲν τῇ ἐχορήγει τὴν ἀναγκαίαν κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν 128^a
προστασίαν. Ἡθέλαμεν ὁμοιάζει, ἔγραφον, μὲ ἀνθρώπον πολεμοῦντα κατὰ πρόσωπον μὲ ἓνα ἀντίπαλον καὶ ἔχοντα ὀπισθεν αὐτοῦ ἐχθρὸν ἄλλον. Οὐχ ἤττον ὅμως ἡ ἀναφορὰ ἐκείνη ἐνηργήθη καὶ ἐστάλη καὶ ἐδημοσιεύθη εἰς τὰς ἐφημερίδας² τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ὡς καὶ αἱ λοιπαὶ τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν ὅπου ἡ ἀντιπολίτευσις εἶχε τὴν ἐπιρροὴν της. Δὲν ἐβράδυναν ἐν τοσοῦτῳ νὰ ἐπέλθωσιν αἱ συνέπειαι τῆς ἀναφορᾶς ταύτης, ἐπειδὴ, ὅτε μετὰ τινὰ χρόνον (ἐξεδηλώθη) ἡ κατὰ τοῦ Καποδιστρίου φανερώς κηρυχθεῖσα πολέμιος ἀντιπο-
λίτευσις καὶ οἱ ἐνταῦθα ἐν Ἀθήναις ὁπαδοὶ αὐτῆς ἐπροσπάθησαν νὰ τὴν συν-
δράμωσι δραστηρίως, ὁ ἐδῶ διοικητὴς Τοῦρκος ὄχι μόνον ἐμπόδισε πᾶσαν φανεράν ἀνάμειξιν τῶν ἐξ Αἰγίνης ἐξορισθέντων Ἰω. Βλάχου, Ζαχαρίτζα

1. Τὸ «πρὸ τούτου» δὲν ἀνταποκρίνεται ἴσως πρὸς τὴν πραγματικὴν σειράν τῶν γεγονότων, γιατί, ἐνῷ οἱ πρὸς τὸν Λεοπόλδου ἀναφορὲς ποὺ ὑπογράφηκαν σύμφωνα μὲ τὴν ὑπ' ἀρ. 1488 ἐγκύκλιον (βλ. τὴν προηγούμενη ὑποσημείωση) τοποθετοῦνται χρονικῶς στὰ μέσα τοῦ 1830, οἱ ἀναφορὲς γιὰ τὴ σύγκληση νέας Ἑθνικῆς Συνελεύσεως συντάχθησαν στὰ μέσα τοῦ 1831.

2. Ἀθηναῖοι πρὸς τὸν Κυβερνήτη, 8 Ἰουλίου 1831 : Ὁ Ἀπόλλων, ἀρ. 42, 1 Αὐγούστου 1831.

καὶ ἄλλων, ἀλλὰ καὶ ἐν μέσῃ ἡμέρᾳ καὶ ἐν μέσῳ τῆς ἀγορᾶς, συλλαβὼν τὸν στρατιωτικὸν Τζῆνον, παρέδωκεν εἰς χεῖρας τῶν παρὰ τοῦ Καποδιστρίου πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον πεμφθέντων ἐνταῦθα κλητῆρων, οἵτινες ἀπήγαγον αὐτὸν εἰς Ναύπλιον καὶ καθεῖρξαν ἐν Παλαμηδίῳ.

Οἱ δὲ ἐξ Αἰγίνης ἐνταῦθα ἐξορισθέντες, περὶ ὧν ἀνωτέρω ὁ λόγος, γνωρισθέντες μετὰ τοῦ Ὁθωμανοῦ Διοικητοῦ (Καρυστίου)¹, ἐσχημάτισαν δημογεροντίαν καὶ μετ' αὐτοῦ διενέμοντο τὰς ἐπαρχιακὰς προσόδους, εἰς τρόπον ὥστε ἀφῆκαν τὸν Τοῦρκον νὰ παρεκτραπῇ καὶ εἰς πολλὰς κατὰ τῶν πολιτῶν καταπιέσεις, τὰς ὁποίας μὴ ἀνεχόμενος μέχρι τέλους ὁ λαός, συνῆλθεν αὐτόκλητος εἰς τὴν πλατεῖαν αὐλὴν τοῦ Ἀγίου Γεωργίου Καρύκη καί, καταλύσας τὴν δημογεροντίαν ἐκείνην, ἐξελέξατο ἀντὶ τῶν μελῶν αὐτῆς τὸν Γ. Ψύλλαν, μὴ παρόντα εἰς τὴν συνέλευσιν, τὸν Παναγ. Ποῦλον καὶ τὸν Σταῦρον Βλάχον καί, πέμψαντες πρὸς ἐμὲ (Ψύλλαν) δις πρεσβείαν πολιτῶν, με ἐπειθανάγκασαν νὰ δεχθῶ τὸν διορισμὸν τοῦτον, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ διατελέσω ἓνα μῆνα μόνον μέλος τῆς δημοτικῆς ταύτης ἀρχῆς καὶ ὕστερον νὰ ἀποχωρήσω. Δὲν ἐδέχθην δὲ ἀπολύτως τὸν διορισμὸν τοῦτον, διότι, πρῶτον, ^{128^β} δὲν ἐπεθύμουν νὰ ὑπηρετῶ ὑπὸ τουρκικὴν διοίκησιν, καὶ μάλιστα τὴν τοῦ Σιλιχτάρη², ἀνδρὸς καταχραστοῦ καὶ βιαιοῦ, καί, δεύτερον, διότι πάντοτε εἶχα τὸν σκοπὸν νὰ ὑπηρετήσω τὴν πατρίδα ὡς ὑπάλληλος τῆς κεντρικῆς Κυβερνήσεως, ὥστε νὰ δύναμαι καὶ τινὰς χρηματικὰς ὠφελείας νὰ ἀπολαμβάνω πρὸς ἀπότισιν τοῦ χρέους τὸ ὁποῖον ἀνεδέχθην, ἀγοράσας τὸν ἐν Σεπολίοις κῆπὸν μου καὶ τὰ οἰκόπεδα ἐν τῇ πόλει ἐφ' ὧν ὠκοδόμησα τὴν οἰκίαν μου. Ἀλλ' ὡς εἶπον, μετὰ τὰς ἐπανειλημμένας ἐνστάσεις τῶν συμπολιτῶν μου ἐδέχθην ἐπὶ τέλους ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω ὅρον καὶ διετέλεσα δημογέρων ὑπὸ τὸν Σιλιχτάρην καλῶς – κακῶς ἐπὶ ἓνα μῆνα καὶ παρητήθην τῆς θέσεως ταύτης. Οἱ παυθέντες ὁμῶς δημογέροντες δὲν ἀπέκαμαν ἐν τῷ μεταξὺ ἀντιπολιτευόμενοι τὴν νέαν δημογεροντίαν, καὶ μόλις ἡδυνήθην νὰ κατευνάσω τὴν καταφορὰν τῶν ταύτην ταπεινούμενος ἐνώπιον αὐτῶν διὰ τὴν παντελῆ ἀνωμαλίαν τῶν πραγμάτων τῆς πατρίδος, ἐχούσης τότε παρά ποτε ἀνάγκην ὁμονοίας καὶ ἡσυχίας.

1. Ὁμὲρ Πασᾶ.

2. Τοποτηρητῆς τοῦ Ὁμὲρ Πασᾶ στὴν Ἀθήνα ἦταν ὁ ὑπασπιστῆς (silihdar) καὶ γαμβρός του Γιουσούφ Μπέης.

Ἐκεῖνοι ὅμως δὲν ἔπαυον συναναστρεφόμενοι νυχθημερόν μετὰ τοῦ Σιλιχτάρη καὶ συμποσιάζοντες μετ' αὐτοῦ, ὥστε, ἐπὶ τῇ φιλίᾳ αὐτῶν στηριζόμενος καί, μετὰ τὸν φόνον τοῦ Καποδιστρίου, εἰς τὰς δυσχερεστάτας περιστάσεις τῆς Ἑλλάδος ἐλπίζων, ἤρχισεν ἐκ νέου νὰ καταπιέζη πολυτρόπως τοὺς πολίτας. Καί, ἐνῶ ἀκόμη διετέλουν μέλος τῆς δημογεροντίας, συλλαβὴν ἓνα τῶν λοχαγῶν τῆς Ἐθνικῆς Φυλακῆς τῶν Ἀθηνῶν, Καψορράχην τὸ ὄνομα, καλὸν καὶ ἀνδρεῖον ἀναδειχθέντα στρατιώτην, προυτίθετο νὰ τὸν δειρῇ εἰς τοὺς πόδας δημοσίως, τὸ ὅποιον μετὰ πολλῆς δυσκολίας ἡδυνήθη νὰ ἐμποδίσω, διότι καὶ οἱ συμπολιταί μας ἦσαν ἔτοιμοι ἄλλως νὰ ἐμποδίσωσι διὰ τῶν ὅπλων τὴν ἀτιμωτικὴν ταύτην ποινήν, ἥτις ἀπεφασίσθη νὰ ἐπιβληθῇ παρὰ τοῦ μεθύσου αὐτοῦ Ὁθωμανοῦ (τοῦ Σιλιχτάρη) ἐπὶ τῇ καταμηνύσει Γύφτου τινὸς ὅτι δῆθεν ὁ Καψορράχης ὕβρισε τὸν Μωάμεθ.

Μετὰ δὲ τὴν ἀπὸ τῆς δημογεροντίας ἀποχώρησίν μου, ἐξακολουθῶν ὁ Σιλιχτάρης νὰ καταπιέζη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τοὺς πολίτας, ἐκάλεσεν ἐνώπιόν του τὸν ἀρχηγὸν τῆς συντεχνίας τῶν παντοπωλῶν Ἀναγνώστην Σχινᾶν, κατὰ τοῦ ὁποίου ἔτρεφε καὶ τι πάθος ἐκδικήσεως, ὡς ὑποκινήσαντος δῆθεν τὴν κατὰ τῆς πρώτης δημογεροντίας στάσιν, καὶ τὸν διατάττει νὰ ἀγοράσῃ τὰ παρ' αὐτοῦ εἰσπραχθέντα ὄσπρια ἐκ τῆς ἀποδεκατώσεως. Ἀλλ' ὁ Σχινᾶς ἀπαντᾷ ὅτι δὲν δύναται νὰ πράξῃ τοῦτο, νὰ διανεύῃ δηλ. πρὸς πώλησιν τὰ ὄσπρια ταῦτα μεταξὺ τῶν παντοπωλῶν, διότι ἡ ἀγορὰ γέμει ἀπὸ τοιαῦτα εἶδη. Ὁ Σιλιχτάρης ὅμως ἐπιμένει, καὶ τέλος βλέπων ὁ Σχινᾶς τὴν ἐπιμονὴν του καὶ γνωρίζων τὸν χαρακτῆρά του, ἀποφασίζει νὰ τὸν ὑπακούσῃ, ἐρωτᾷ δὲ αὐτὸν περὶ τῆς τιμῆς, καὶ ὁ Σιλιχτάρης ὀρίζει τιμὴν ἀνωτέραν παρὰ τὴν τρέχουσαν εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ μάλιστα διὰ τὰ λιανικῶς πωλούμενα ἐκεῖνα εἶδη. Ἀλλ' ὁ Σιλιχτάρης ἐπιμένει, ὁ δὲ Σχινᾶς ἐναντιοῦται. Τότε λοιπὸν ὁ Τοῦρκος δράττει τὸν παρ' αὐτῷ ἐξηρτημένον πάντοτε πέλεκυν καὶ μὲ αὐτὸν πελεκίζει ἀνηλεῶς τὸν Σχινᾶν, τὸν καθιστᾷ σχεδὸν ἡμιθανῆ καὶ διατάττει μετὰ τοῦτο νὰ τὸν ρίψουν εἰς τὴν ἀθλιεστάτην φυλακὴν του.

Μαθόντες δὲ τὴν ἐπιούσαν οἱ πολῖται τὴν θηριώδη ταύτην πράξιν τοῦ Σιλιχτάρη, συνέρχονται αὐθορμήτως εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Καπνικαρέας καὶ μετὰ πολλὰς καὶ σφοδρὰς συζητήσεις ἀποφασίζουν τέλος, πεισθέντες εἰς τὴν φωνὴν τῆς φρονήσεως, νὰ μὴ ληφθῇ πρὸς τὸ παρὸν κανὲν μέτρον,

- 129^β ὅπως ἴδωσι τί θέλει γένει ὁ παθὼν πολίτης, ἂν δηλ. ζήσῃ ἢ ἀποθάνῃ, | καὶ τότε νὰ σκεφθῶσι περὶ ὀριστικοῦ τινος μέτρου. Ἀπηγόρευσαν δὲ ρητῶς καὶ αὐστηρῶς πᾶσαν μετὰ τοῦ Σιλιχτάρη συνέντευξιν παντὸς πολίτου, ἐννοοῦντες βεβαίως τοὺς καθημέραν πλησιάζοντας αὐτὸν πρῶην δημογέροντας. Μετὰ δύο ἡμέρας ὅμως ὁ Σχινᾶς ἀπεβίωσε, καὶ οἱ πολῖται συνεταράχθησαν σφόδρα, ὥς ἦτον ἐπόμενον, καὶ ἔτρεξαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Μητροπολίτου Νεοφύτου Μεταξᾶ (τότε Ἐπισκόπου Ταλαντίου καὶ Ἐπισκοπικοῦ Τοποτηρητοῦ Ἀθηνῶν), ὅπου συνήθως συνηρχόμεθα οἱ γνωριμώτεροι τῶν πολιτῶν, κρᾶζοντες ἐκδίκησιν κατὰ τοῦ φονέως. Ἀλλ' ἐγώ, θεωρῶν τὴν ἄκραν ταύτην ἀγανάκτησιν καὶ φοβούμενος μὴ ὁ λαὸς παρεκτραπῇ εἰς πράξεις ἐκδικήσεως καὶ φονεύσῃ τοὺς ὀλίγους μὲν ἐνταῦθα διαμένοντας Ὀθωμανοὺς, ἀλλὰ δυναμένους ὅπωςδὴποτε καὶ νὰ ἀντισταθῶσι καὶ προσκαλέσωσι συγχρόνως καὶ ἄλλους πολλοὺς ἐκ Χαλκίδος, τοῦ Πασᾶ τῆς Εὐβοίας ὄντος πενθεροῦ τοῦ Σιλιχτάρη, καὶ εἰς τὴν κατάστασιν εἰς ἣν εὕρισκοντο τότε τὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος ἐν γένει*, προκαλέσῃ τὸ κίνημα τοῦτο τῶν Ἀθηναίων μεγαλυτέραν δεινότητα εἰς τὴν λύπην αὐτῶν, ἀναλαβὼν τὴν φωνὴν τῆς ἐκδικήσεως μετὰ τῶν συμπολιτῶν μου, ἐπροσπάθησα εἰς τὸν αὐτὸν καιρὸν νὰ μετοχετεύσω τὸν γείμαρρον ἐκεῖνον τῆς ἀγανάκτησεως εἰς εὐρύχωρόν τι πεδῖον καὶ ἐπρότεινα μέτρα τὰ ὅποια, γενόμενα δεκτά, κατηύνασαν ὅπωςοῦν τὴν ὁρμὴν τῆς δικαίαν τοῦ λαοῦ τῶν Ἀθηνῶν. Τὰ μέτρα δὲ ταῦτα ἦσαν νὰ γράψωμεν πρὸς τὸν Ὁμὲρ Πασᾶν τῆς Εὐρίπου τὸ γεγονὸς καὶ νὰ ζητήσωμεν παρ' αὐτοῦ, ὥς καθ' αὐτὸ ἔχοντος ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν του καὶ τὴν ἐπαρχίαν Ἀττικῆς, νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν Σιλιχτάρην ἐντεῦθεν, νὰ διορίσῃ δὲ Διοικητὴν τὸν Ὁσμὰν Ἐφέντην Σιάτον, γραμματέα τοῦ Σιλιχτάρη, ἄνδρα ἥπιον καὶ συμβιβαστικόν, νὰ ὑποχρεωθῇ δὲ ὁ Σιλιχτάρης νὰ ἀποζημιώσῃ τὴν χήραν καὶ τὰ ὀρφανὰ τέκνα τοῦ παρ' αὐτοῦ φονευθέντος Ἀναγν. Σχινᾶ μὲ χρηματικὴν τινα ἀποζημίωσιν ἀνάλογον | τῆς ἀπωλείας τοῦ οἰκογενειάρχου τούτου. Ταῦτα δὲ πάντα ἐπρότεινα νὰ διαβιβασθῶσι πρὸς τὸν Πασᾶν τῆς Εὐρίπου καὶ πρὸς τὸν Σιλιχτάρην διὰ τῶν ἐνταῦθα τότε εὕρισκομένων προξένων καὶ πρακτόρων τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων. Ἐλεγον δὲ πρὸς τοὺς συμπολίτας μας ὅτι, ἐὰν δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἐλευθερωθῇ ὅσον οὕπω, κατὰ τὰ πρωτόκολλα, ἡ πατρίς μας καὶ νὰ ἀποχωρήσωσι διὰ παντὸς ἐκ μέσου ἡμῶν τὰ τοιαῦτα θηρία τῆς ὀθωμανικῆς δυνα-
- 130^α τος Ἀναγν. Σχινᾶ μὲ χρηματικὴν τινα ἀποζημιώσιν ἀνάλογον | τῆς ἀπωλείας τοῦ οἰκογενειάρχου τούτου. Ταῦτα δὲ πάντα ἐπρότεινα νὰ διαβιβασθῶσι πρὸς τὸν Πασᾶν τῆς Εὐρίπου καὶ πρὸς τὸν Σιλιχτάρην διὰ τῶν ἐνταῦθα τότε εὕρισκομένων προξένων καὶ πρακτόρων τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων. Ἐλεγον δὲ πρὸς τοὺς συμπολίτας μας ὅτι, ἐὰν δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἐλευθερωθῇ ὅσον οὕπω, κατὰ τὰ πρωτόκολλα, ἡ πατρίς μας καὶ νὰ ἀποχωρήσωσι διὰ παντὸς ἐκ μέσου ἡμῶν τὰ τοιαῦτα θηρία τῆς ὀθωμανικῆς δυνα-

στείας, τότε ἐγὼ πρῶτος ἤθελον τεθῆ ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν, νὰ λάβωμεν ἐκδίκησιν διαπρυσίαν κατὰ τῶν βαρβάρων τούτων.

Ἄφοῦ δὲ ὑπεγράφησαν πάντα τὰ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἔγγραφα, ἀπῆλθομεν ἅπαντες εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ τελευταίου τούτου μάρτυρος κατὰ τῆς ὀθωμανικῆς τυραννίας, τοῦ Ἄναγν. Σχινᾶ, διὰ νὰ συνοδεύσωμεν τὸν νεκρὸν αὐτοῦ εἰς τὸν τάφον, καὶ εὔρομεν ἀπειροπληθεῖς ἄνδρας, συνελθόντας αὐθορμήτως πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, συνοδεύοντας τὸν νεκρὸν μὲ ἄκραν ἡσυχίαν καὶ σιωπὴν μέχρι τῆς ἐκκλησίας τῆς Καπνικαρέας καὶ διὰ μέσου τῆς ἀγορᾶς, ὅπου καὶ Ὀθωμανοὶ εὐρίσκοντο, ἀλλὰ κανεὶς δὲν εἶπε λόγον τινὰ κατ' αὐτῶν. Μόνον δὲ ὅταν ὁ Καψορράχης εἶδὲ πού μεταξὺ τοῦ πλήθους τὸν Δημ. Καλλιφρονᾶν, χρηματίσαντα γραμματέα τῆς καταλυθείσης δημογεροντίας, ἤρξατο, ἀγανακτῶν, νὰ προφέρῃ κατ' αὐτοῦ λέξεις καὶ φράσεις δικαίας ὀργῆς, λέγων ὅτι, ἐναντίον τῆς ἀπαγορεύσεως τῶν πολιτῶν, ἐθεάθη εἰσερχόμενός τὴν προλαβοῦσαν νύκτα εἰς τὸν οἶκον τοῦ φονέως Διοικητοῦ, καὶ παρ' ὀλίγον νὰ κινήσῃ διὰ τῶν λόγων τούτων τὸ πλῆθος εἰς ἀγανάκτησιν κατὰ τοῦ Καλλιφρονᾶ, ὅτε ἐγὼ, τυχὼν παησίον τοῦ Καψορράχη, τὸν προέτρεψα νὰ σιωπήσῃ πρὸς τὸ παρὸν καὶ εἰς τὸ μετὰ ταῦτα θέλωμεν λεγαρισθῆ διὰ τοῦτο μὲ τὸν Καλλιφρονᾶ. Καὶ μὲ ὑπήκουσεν εὐθὺς ὁ Καψορράχης καὶ ἐσιώπησε, καὶ συνοδεύσαμεν οὕτω τὸν νεκρὸν εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ἄλλ' ἐνταῦθα πάλιν ἠνοιχθὴ ἄλλη σκηνὴ ἐκτὸς τῆς ἐκκλησίας, εἰς τὰ πρόθυρα αὐτῆς, διότι, ἐνῶ ὁ Ἐπίσκοπος ἐξεφώνει τὸν ἐπιτάφιον λόγον, ἄνθρωπός τις ἐκ τοῦ ὄχλου, διὰ νὰ ὑπεκκαύσῃ τὴν ὀργὴν τῶν πολιτῶν, ἤρχισε νὰ φωνάζῃ κατὰ τῶν μελῶν τῆς|πρώτης δημογεροντίας ὅτι ἐκεῖνοι εἶναι οἱ καθ' αὐτὸ φονεῖς τοῦ συμπολίτου μας τούτου καὶ ὅτι κατ' αὐτῶν πρέπει νὰ ζητήσωμεν ἐκδίκησιν κ.τ.λπ. Ἦρχισαν δὲ καὶ τινες ἄλλοι νὰ φωνάζωσιν ὁμοίως, μεταξὺ τῶν ὁποίων κατενόησα καὶ τινὰ τὸν ὁποῖον εἶχον εἰς τὴν φρουράν μου, ὅτε διετέλουν Ἐκτακτος Ἐπίτροπος εἰς Μεσσηνίαν. Τοῦτον λοιπόν, λαβὼν ἐκ τῆς χειρός, τὸν ἔκαμα νὰ σιωπήσῃ καὶ νὰ εἴπῃ πρὸς τὸν πρῶτον κινήσαντα τὴν ταραχὴν ταύτην νὰ παύσῃ καὶ αὐτός, λέγων ὅτι τοῦτο συμβουλεύει ὁ ἀγαθὸς συμπολίτης μας Ψύλλας. Ἄλλ' ἐκεῖνος τόσον μᾶλλον ἀνέκραζεν ἐκδίκησιν, καὶ μάλιστα εἶπεν ὅτι ἀπὸ τοῦτον καὶ τοὺς ὁμοίους τούτου πρέπει νὰ ἀρχίσωμεν λαμβάνοντες ἐκδίκησιν, διότι δὲν μᾶς ἀφήνουνσι νὰ λάβωμεν τὸ δίκαιόν μας μὲ τὸ χέρι μας. Τότε ὁμως,

130^β

χρεωστῷ νὰ εἶπω τὴν ἀλήθειαν, ἐφοβήθη καὶ ἀπεσύρθη ἐκ τοῦ μέσου, διότι ἤρχισαν οἱ περὶ τὸν ὀχλαγωγὸν ἐκεῖνον νὰ ἐρίζωσι πρὸς τὸν ἄνδρα ὃν εἶχον εἰς τὴν ἐν Μεσσηνίᾳ φρουράν μου καὶ τοὺς φίλους αὐτοῦ καὶ παρ' ὀλίγον νὰ ἔλθωσιν καὶ εἰς χεῖρας. Ἀλλ' ἡ ἀκολουθία (ἡ νεκρώσιμος) εὐτυχῶς κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἐτελείωσεν, ὁ νεκρὸς ἐξεφέρθη, διὰ νὰ παραπεμφ(θ)ῇ εἰς τὸν τάφον, καὶ οἱ διαπληκτισμοὶ ἔνεκα τούτου ἔπαυσαν.

Ἐν τούτοις ὁ Βασιλεὺς Ὁθων κατήρχετο εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὁ δὲ Θεῖρσιος, εὐρισκόμενος πρὸ μικροῦ ἐνταῦθα, ἐπενόησε νὰ συστήσῃ ἑταιρείαν ἀρχαιολογικὴν πρὸς συντήρησιν τῶν ἀρχαίων τῆς πόλεως λειψάνων, κοινοποιήσας τὴν ιδέαν του ταύτην πρὸς τοὺς ἐνταῦθα εὐρισκομένους τότε ἀρχιτέκτονας Κλεάνθην καὶ Σιάουβερτ, οὗτοι δὲ ἀνεκοίνωσαν αὐτὴν πρὸς ἐμὲ καὶ πρὸς τινὰς ἄλλους τῶν παροικούντων ἐνταῦθα Φαναριωτῶν. Ἀλλ' ἐγὼ ἀπεποιήθημι νὰ λάβω μέρος εἰς τὴν σύστασιν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἑταιρείας καὶ συνεβούλευσα μάλα πρὸς τοὺς φίλους τούτους νὰ μὴ προβῶσι πρὸς τὸ παρὸν εἰς τοῦτο, διότι, ἔλεγον, [ὅτι] ἤθελεν | εἶσθαι ἄτοπον νὰ ἀκουσθῇ εἰς τὸν κόσμον ὅτι, ἐνῶ αἱ περιστάσεις τῆς πατρίδος μας εἶναι τόσον κρίσιμοι καὶ περίξ ἡμῶν ὑπάρχει ἀναρχία καὶ ἐμφύλιος πόλεμος, νὰ ἀκουσθῇ, λέγω, ὅτι ἡμεῖς καταγιγνώμεθα εἰς συστάσεις ἑταιρειῶν πρὸς σκοποῦς οἷος ὁ προκείμενος καὶ οὗτος πρέπει νὰ λάβῃ χώραν ἐν μέσῳ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν πραγμάτων καὶ ἐν καιρῷ γενικῆς εἰρήνης καὶ ἀσφαλείας τοῦ τόπου, ὅπως ἐλπίζεται ὅτι ὅσον οὕτω θέλομεν ἀπολαύσει τὰ ἀγαθὰ ταῦτα. Καὶ οὗτοι μὲν οἱ φίλοι δὲν μὲ ἤκουσαν, ἀλλ' ἐνήργουν δραστηριώτερον καὶ κατέγραφον μέλη τῆς ἑταιρείας τοὺς νεωστὶ τότε παροικήσαντας ἐν Ἀθήναις, συμπαραλαβόντες εἰς τὴν ἐνέργειαν ταύτην καὶ τὸν μακαρίτην Πιττάκην, ἐγὼ δὲ ἔμενον ἐντελῶς ἀδιάφορος καὶ δὲν ἀντενήργουν παντελῶς εἰς τὰ ἔργα των ταῦτα.

Ἀφοῦ ὅμως ἀνεχώρησεν ἐντεῦθεν ὁ Θεῖρσιος καὶ ἱκανὸς ἀριθμὸς μελῶν ἦτον ἐγγεγραμμένος, ἀλλ' ἀπὸ μόνους παροίκους, ὡς εἶπον, ἐπειδὴ οἱ γνωριμώτεροι τῶν Ἀθηναίων οὔτε κατεγράφοντο οὔτε ἄφηναν καὶ ἄλλους νὰ ὑπογραφῶσιν εἰς τὸν κατάλογον τῆς ἑταιρείας, τοῦτο δὲ πνεύματι αὐτοχθονισμοῦ, ὡς ἐφάνη κατόπιν, ἀφοῦ, λέγω, κατεγράφη ἱκανὸς ἀριθμὸς μελῶν, ἀπεφασίσθη νὰ γένῃ συνέλευσις τῶν μελῶν γενικὴ καὶ ἀνοικτὴ εἰς πάντας τοὺς θέλοντας νὰ παρευρεθῶσιν ἐκεῖσε, ὁ δὲ Πιττάκης ἦτον ἐπι-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

φορτισμένος νὰ προεδρεύσῃ τὴν συνέλευσιν καὶ ὡς εἰσηγητὴς νὰ ἀνακοινώ-
 σῃ εἰς αὐτὴν τὸν ὀργανισμὸν τῆς ἐταιρείας. Πληροφορηθεὶς δὲ ὅτι ἐκ μέ-
 ρους τῶν Ἀθηναίων, ἐπὶ κεφαλῆς ἐχόντων τοὺς κκ. Ἰω(άννην) Βλάχον
 καὶ Ζαχαρίτζαν, ἔμελλον νὰ ἐνεργηθῶσι ταραχαὶ πρὸς ματαίωσιν τοῦ σκο-
 ποῦ τῆς συστάσεως τῆς ἐταιρείας, προσῆλθε πρὸς με καὶ μὲ παρεκάλεσε
 νὰ προεδρεύσω ἐγὼ τὴν συνέλευσιν. Ἀλλ' ἐγὼ, καίτοι ἀποποιηθεὶς κατ'
 ἀρχὰς νὰ λάβω μέρος εἰς τὴν σύστασιν τῆς ἐταιρείας διὰ τοὺς ὁποίους
 ἐξέθεσα ἀνωτέρω λόγους, δὲν ἐνόμισα καλὸν νὰ ἀποποιηθῶ καὶ τώρα τὴν
 πρότασιν τοῦ Πιττάκη, διότι ἤθελεν εἶσθαι κατηγορία κατὰ τῶν Ἀθηναίων
 νὰ προβῶσιν εἰς τοιαῦτα βίαια μέτρα πρὸς ματαίωσιν τῆς ἐταιρείας, ἂν
 καί, κατὰ τὴν ιδέαν μου, ἀτόπου καὶ ἀκαίρου. Θεωρῶν ὅμως πάλιν καὶ τὴν
 μεγάλην δυσχέρειαν τῆς θέσεως τοῦ Προέδρου ἐν περιστάσεσι τοσοῦτον |
 ἀνωμάλοις καί, δὸς εἰπεῖν, ἀναρχικαῖς, ἐσκέφθην καὶ ἀπεφάσισα ὅπως προσ- 131^β
 κληθῇ καὶ καταλάβῃ τὴν θέσιν ταύτην τοῦ Προέδρου ὁ Ἐπίσκοπος Νεό-
 φυτος, ὅστις ἦτο πάντοτε πρόθυμος εἰς ὅ, τι ἀπέβλεπε τὰ καλὰ καὶ συμφέ-
 ροντα τῆς πατρίδος. Καὶ δὴ προσεκαλέσαμεν ἀμφότεροι, ἐγὼ τε καὶ ὁ Πιτ-
 τάκης, τὸν σεβάσμιον ἐκεῖνον γέροντα νὰ ἀναλάβῃ καὶ τοῦτο τὸ πατριω-
 τικὸν ἔργον, ἀφοῦ ἐξεθέσαμεν εἰς αὐτὸν τὴν κατάστασιν τῆς ὑποθέσεως ταύ-
 της. Ἦλθε λοιπὸν ὁ γέρων μεθ' ἡμῶν εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς συνελεύσεως
 καὶ κατέλαβε τὴν ἑδραν τοῦ Προέδρου, ἀλλ' ἐνῶ εἰσήρχοντο πολλοί, καὶ πά-
 ροικοι καὶ Ἀθηναῖοι, ἐκεῖσε, πρὶν ἀρχίσῃ ἡ εἰσήγησις τῆς ὑποθέσεως, τῶν
 Ἀθηναίων τινὲς μὲ ἠρώτησαν ἂν πρέπη νὰ ἀνεχθῶμεν νὰ μᾶς ἀφαιρέσωσι
 τὰ δικαιώματα τῆς πατρίδος οἱ ξένοι. Ἐγὼ δέ, μὴ ἔχων πλέον καιρὸν νὰ
 τοῖς ἐξηγήσω τὸ πρᾶγμα ἐμπεριστατωμένως, τοῖς εἶπον ὅτι, ἂν θεωροῦν ¹
 καὶ ἐμὲ τοιοῦτον ἄνθρωπον, ὅποῖον νὰ προδῶσω εἰς τοὺς ξένους τὰ δικαιώ-
 ματα τῆς πατρίδος, ἅς μὴ ἀκολουθήσουν τὴν γνώμην μου. Ἀλλ' ἀποκρί-
 νονται : «Οὕτω μᾶς ἐβεβαίωσαν οἱ συμπολιταί μας Βλάχος καὶ Ζαχαρίτ-
 ζας.» Τότε τοῖς εἶπον, ἂν πιστεύωσι περισσότερον εἰς τοὺς λόγους ἐκείνων
 παρὰ τοὺς ἐδικούς μου, ἅς ἀκολουθήσουν ἐκείνους.

Ἦρχισε τέλος ἡ εἰσήγησις τῆς ὑποθέσεως, καὶ ἀμέσως ὁ Ἰ. Βλάχος
 ἤρχισε τὰς ἐνστάσεις καὶ ἀντιρρήσεις του καὶ ἔλεγεν ὅτι «δὲν δεχόμεθα τοι-
 αύτην ἐταιρείαν ξένων, οἱ ὅποιοι θέλουν καταστρέφει τὰς οἰκίας καὶ ἰδιο-

1. Χφ. θεωρῶν.

κτησίας μας πρὸς ἀνακάλυψιν ἀρχαιοτήτων.» «Δὲν δύνανται νὰ πράξωσι τοιαῦτα οἱ ξένοι, ἐπειδὴ ἡ ἐταιρεία δὲν ἀποκλείει κανένα καὶ ἡ συνδρομὴ εἶναι μηδαμινὴ πρὸς τὴν ἐγγραφὴν τῶν μελῶν, εἶναι δύο γρόσια κατ' ἔτος· ἂν λοιπόν», εἶπον, «φοβῆσθε τοὺς ξένους, τρεῖς χιλιάδες ὀνόματα συν-
132^α δρομητῶν | Ἀθηναίων θέλουν ματαιώσῃ πᾶν τοιοῦτον σχέδιον τῶν ξένων.» Ἄλλ' οὐχ ἤττον αἱ ἐνστάσεις καὶ ἀντιρρήσεις ἐξηκολούθουν, καὶ ὁ χρόνος παρήρχετο εἰς τοιαύτας ἀνοήτους καὶ κακὰς ιδέας, ὥστε τέλος ἠναγκάσθη νὰ εἰπῶ πρὸς τὸν Βλάχον καὶ τοὺς ὁπαδοὺς του : «Κύριοι, τὴν αἰθουσὴν ταύτην τὴν ἐνοικιάσαμεν ἡμεῖς καὶ θέλομεν νὰ προχωρήσωμεν πρὸς τὸν σκοπὸν δι' ὃν συνήλθομεν. Ἄν ὑμεῖς δὲν εὐρίσκετε καλὴν τὴν σύστασιν τῆς ἐταιρείας, δύνασθε καὶ χρεωστεῖτε νὰ ἀποχωρήσετε ἐντεῦθεν, ἀφήνοντές μας ἡσύχους.» Καὶ τότε ἠγέρθη ὁ Βλάχος καὶ οἱ ὁπαδοί του μετὰ μεγάλων κραυγῶν καὶ θορύβου καὶ ἀπεχώρησαν, ἀπεχώρησαν δὲ συγχρόνως καὶ πολλοὶ τῶν φιλησύχων πολιτῶν καὶ παροίκων, φοβηθέντες τὸν θόρυβον καὶ τὴν ταραχὴν ἐκείνην. Εἰς δὲ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Βλάχου, ὁ αὐθαδέστερος καὶ αἰσχρολόγος, ὁ Λιανοσταφίδα, ἐπικληθεὶς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων διὰ τοῦτο εἰρωνικῶς Χρυσόστομος, ἀπατεῖνας πρὸς με ὕβριν ἐκ τῶν συγῆθων εἰς τὸ σπῆμα του, ἀπεχώρησε, παρακολουθῶν τοὺς ὁμοίους αὐτῷ καὶ τὸν Βλάχον. Ἄλλ' ἐγὼ κατὰ μὲν τὴν στιγμὴν ἐκείνην τῆς ἀπευθυνθείσης ὕβρεως, εἴτε μὴ ἐκλαβὼν τὸ πρᾶγμα ὑπὸ σοβαρὰν ἔποψιν ἢ καὶ φοβηθεὶς νὰ λάβω ἐκδίκησιν κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην τοῦ ἐρεθισμοῦ τῶν πνευμάτων, δὲν ἐκινήθην ἀμέσως κατ' αὐτοῦ, μετ' ὀλίγον ὅμως, συναισθανθεὶς βαθύτερον τὸ βάρος τῆς ὕβρεως, ἔδραμον κατόπιν, ἀναζητῶν τὸν ὑβριστὴν καὶ παρακολουθούμενος μόνον ἀπὸ τὸν Παναγ. Ποῦλον. Εὗρον δὲ τὸν αἰσχρὸν ἐκεῖνον ὑβριστὴν εἰς ἓν τῶν καφενείων τῆς ἀγορᾶς ἐν μέσῳ πολλῶν ὁπαδῶν τοῦ Βλάχου καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀναστασίου καί, λαβὼν αὐτὸν ἀπὸ τὴν κουκούλαν τῆς κάπας του, ἤρχισα νὰ τὸν κτυπῶ μετὰ τὴν ὁποίαν ἔφερον |
132^β μεθ' ἑμαυτοῦ (*sic*) ράβδον, καὶ ὁ Ποῦλος ὁμοίως. Τότε, ἀφορμὴν λαβὼν ὁ Ἀναστ. Βλάχος καὶ ἄλλοι κατὰ τοῦ Πούλου, ὡς ἀδίκως δηλ. δέροντος τὸν ἄνθρωπον, μὴ ὑβρίσαντα αὐτὸν ἄλλ' ἐμὲ μόνον, παρενέβησαν καὶ ἐξέσπασαν ἐκ τῶν χειρῶν μου τὸν ἀγαπητόν των Λιανοσταφίδα καὶ μετὰ τινὰς ἡμέρας μάλιστα εὐκόλυναν αὐτὸν νὰ ἀνταποδώσῃ ἐξ ἐφόδου τοὺς ραβδισμοὺς κατὰ τοῦ Πούλου.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Θ'

ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ ΕΥΒΟΙΑΣ/ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ
(1833)

Ἐπιτροπή ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ὑποβάλλει τὰ σεβάσματά της στὸν Ὁθωνα.— Ἡ Ἀντιβασιλεία προτείνει διάφορες θέσεις στὸν Ψύλλα.— Ὁ Ψύλλας Διοικητὴς Εὐβοίας.— Παράδοση τῆς Χαλκίδος στὸν βαναρικό στρατό.— Ἐπιθυμία τῶν Ὁθωμανῶν τῆς Χαλκίδος νὰ μείνουν στὴν δικαιοδοσία τοῦ Χασὰν Μπέη.— Οἱ ἀρχεῖς τῆς Χαλκίδος ἐπισκέπτονται τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν τριῶν δυνάμεων στὰ πλοῖα τους.— Δεξίωση στὸ ἀγγλικὸ πλοῖο.— Παράδοση τῆς Καρύστου στοὺς Ἕλληνες.— Ὁ Ψύλλας λαμβάνει τὸ ἔγγραφο τοῦ διορισμοῦ του ὡς Διοικητοῦ Εὐβοίας.— Ὁ Ψύλλας Γραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν.— Ἡ πολιτικὴ δικαιοδοσία τῶν γραμματέων τῆς ἐπικρατείας.— Κρίσεις τοῦ Ψύλλα γιὰ τὰ διοικητικὰ μέτρα τῆς Ἀντιβασιλείας.— Διορισμὸς νομαρχῶν.— Διαφωνίες ὡς πρὸς τὴν ἐπιλογή τῆς νέας πρωτεύουσας τοῦ κράτους.— Ὑποδείξεις τοῦ Ψύλλα γιὰ τὸ ἔθνος τῆς Ἐκκλησίας.— Ἐνδιαφέρον τοῦ Ψύλλα γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν ἀγωνιστῶν.— Ἀποκατάσταση μακροχρονιχθέντων ἀγωνιστῶν.— Προσπάθεια συγκεντρώσεως στοιχείων γιὰ τοὺς ἀγωνιστὰς.— Φήμες γιὰ οργάνωση συνωμοσίας ὑπὸ τὸν Θ. Κολοκοτρώνη.— Σύλληψη καὶ φυλάκιση συνωμοτῶν.— Ὁ Μαυρατζὶ ἐπιπλήττει τὸν Ψύλλα.— Τὸ Ὑπουργικὸ Συμβούλιον ἀντιτίθει στὴν παραπομπὴ τῶν συνωμοτῶν σὲ στρατοδικεῖον.

Κατῆλθε τέλος πάντων ὁ Βασιλεὺς Ὁθων εἰς Νεώπλιον μετὰ τῆς Ἀντιβασιλείας καὶ πλήθους βαναρικῶν στρατευμάτων, καὶ πανταχόθεν αἱ ἑλληνικαὶ ἐπαρχίαι ἔσπευδον νὰ ἀποστέλλωσιν ἐπιτροπάς, ὅπως προσφέρωσι τὰ σεβάσματα τῶν κατοίκων αὐτῶν εἰς τὸν πρὸ πολλοῦ χρόνου ποθούμενον τοῦτον ἀρχηγὸν τοῦ ἔθνους. Τότε δὲ μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ ὁ λαὸς τῶν Ἀθηνῶν, αὐθορμήτως συνελθὼν εἰς τὸν εὐρύχωρον περίβολον τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Γεωργίου Καρύκη, ἐξελέξαντο μέλη τῆς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐπιτροπῆς ἐμὲ (ἀπόντα τῆς συνελεύσεως), τὸν Ἀν. Πετράκην καὶ τὸν Σεβασμ. Ἐπίσκοπον Νεόφυτον Μεταξᾶν. Ἀλλὰ πάλιν τὸ ἀντίπαλον ἐνταῦθα κόμμα, καὶ μάλιστα ὁ Δημ. Καλλιφρονᾶς, ἤρχισαν νὰ συνταράττωσι τὴν πόλιν κράζοντες πανταχόσε ὅτι ἡ συνέλευσις ἐκείνη τῶν πολιτῶν δὲν ἦτο τακτικὴ, ὅτι δὲν ἐνόησε νὰ ἐκλέξῃ ὅσους ἐκλεξεν, ὅτι φωναὶ μόνον τινῶν ἀνηγόρευσαν τὰ ὀνόματα ταῦτα καὶ ἐν μέσῳ θορύβου διελύθη ἡ συνέλευσις καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐγὼ ὅμως, ἀπαντήσας μετὰ τινὰς ἡμέρας τοὺς τὰ τοιαῦτα διαδίδοντας, Καλλιφρονᾶν, Ζαχαρίτζαν καὶ τινὰς ἄλλους,

τοῖς εἶπον ὅτι ματαίως φωνάζουσι κατὰ τῆς ἐκλογῆς, ὅτι, καὶ χωρὶς τῆς ἐκλογῆς ταύτης, δύνανται ὅσοι τῶν πολιτῶν θέλουν νὰ ἔλθωσι μεθ' ἡμῶν εἰς Ναύπλιον, νὰ συγχαρῶσι τὸν Βασιλέα διὰ τὴν αἰσίαν εἰς τὴν πατρίδα
 133^a ἄφιξίν του καὶ νὰ προσφέρωσιν εἰς αὐτὸν τὰ σεβάσματά των, ὅτι, μὴ ὑπαρ-
 χούσης ἄλλης ἐντολῆς ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ πρὸς ἡμᾶς τοὺς ἐκλεχθέντας, ἐντολῆς ἥτις, κακῶς ἐκπληρουμένη[ς], ἡδύνατο νὰ βλάβῃ τὰ συμφέροντα τοῦ τόπου, δὲν βλέπω διατί νὰ γίνεται τόσος λόγος περὶ αὐτῆς. Ἐπείσθησαν λοιπὸν εἰς τοὺς λόγους μου οἱ κομματάρχαι οὗτοι καὶ ἦλθον μεθ' ἡμῶν εἰς Ναύπλιον, αὐτοὶ καὶ τινες ἄλλοι, καὶ τοσοῦτοι παρουσιάσθημεν ἐνώπιον τῆς Α.Μ. ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ θρόνου μετὰ πολλῶν καὶ ἄλλων ἀπεσταλμένων πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐξ ἄλλων ἐπαρχιῶν.

Παρουσιάσθημεν δὲ κατόπιν καὶ εἰς τὸν Πρόεδρον τῆς Ἀντιβασιλείας Κόμιτα Ἀρμανσπέργην, ὅστις, ἐρωτήσας περὶ τοῦ ὀνόματος ἐκάστου ἡμῶν, εἶπε πρὸς με γερμανιστὶ ὅτι ἐλπίζει ὀγλήγορα νὰ μὲ ἔχῃ συμπράκτορα εἰς τὴν διοίκησιν τῶν πραγμάτων. ὡς εἶπε καὶ εἰς τὸν μακαρίτην Πιττάκην ὅτι θέλει ἐνεργήσῃ νὰ τεθῇ εἰς θέσιν κατὰλληλον διὰ τὴν ἀρχαιολογικὴν ὑπόθεσιν τοῦ τόπου. Ἀλλὰ καὶ ὁ Μάου[ερ] μερ με ἐζήτησε διὰ τοῦ Μάσσω[ν] νὰ λάβω μέρος εἰς τὴν κατάρτισιν τῶν ἐγκληματικῶν δικαστηρίων, τὰ ὅποια ἐμελέτα νὰ συστήσῃ. Ὁ δὲ Σπ. Τρικούπης, Ὑπουργὸς τότε εὐρι- σκόμενος κατὰ τὴν ἄφιξίν τοῦ Βασιλέως, ἐπέμενε νὰ δεχθῶ τὴν θέσιν τοῦ Διοικητοῦ Ναυπλίας, τὴν ὁποίαν ὁμῶς καὶ ἐγὼ ἐπέμενα ἀποφεύγων. Ἐρω- τηθεὶς ὁμῶς παρὰ τοῦ Συνταγματάρχου Ἐιδεκ περὶ τούτου καὶ ἂν ἀπολύ- τως δὲν δέχομαι διοικητικὴν θέσιν, τῷ εἶπον ὅτι, ἐκτὸς τῆς Ναυπλίας, παν- τοῦ ἄλλοῦ δύναμαι νὰ ὑπηρετήσω διοικητικῶς τὴν βασιλείαν καὶ τὴν πα- τρίδα. Καὶ τότε μοὶ εἶπεν ἂν θέλω νὰ δεχθῶ τὴν διοίκησιν τῆς Εὐβοίας, ὅπου πρόκειται ὅσον οὕπω νὰ διορισθῇ τις ὡς Διοικητής, καὶ εἶπον ὅτι δέχομαι εὐχαρίστως.

Ἀνεχώρησα ὁμῶς μετὰ τῶν λοιπῶν συμπολιτῶν μου εἰς Ἀθήνας, ὅπου μετὰ τινας ἡμέρας, διαβάς ἐντεῦθεν ὁ Ἰάκωβος Ρίζος (ὁ Νερουλὸς) ὡς Βασιλ. Ἐπίτροπος εἰς παραλαβὴν τῶν παρὰ τῶν Ὀθωμανῶν κατεχο- μένων φρουρίων, με ἐζήτησε νὰ τὸν παρακολουθήσω εἰς Χαλκίδα, ὅπου εἶ- χεν ἐντολὴν νὰ μὲ συστήσῃ καὶ καθιδρύσῃ ὡς Διοικητὴν Εὐβοίας¹. Ἐγὼ

1. Ὁ Ψύλλας διορίστηκε Διοικητὴς Εὐβοίας με διάταγμα τῆς 16/28 Μαρτίου 1833 : Ἡ. Πα-

ὅμως, πάσχων τότε ἀπὸ γρίππην, δὲν ἀπῆλθον εὐθὺς μετ' αὐτοῦ εἰς Χαλκίδα, ἀλλὰ μεθ' ἡμέρας | δύο ἢ τρεῖς ¹, καὶ εὔρον ἐκεῖ τὸ μὲν φρούριον τοῦ ^{133^β} Καράμπαμπα (Σαλγανέα) ² παραδεδομένον εἰς τὸν βαυαρικὸν στρατὸν ὃν ἔφερον ἐπὶ τῶν πολεμικῶν αὐτῶν πλοίων οἱ τρεῖς τῶν προστατίδων δυνάμεων ναύαρχοι καὶ οἱ πρέσβεις αὐτῶν, τὴν δὲ πόλιν μετὰ τοῦ φρουρίου αὐτῆς κατεχομένην ἀκόμη ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν, καίτοι τοῦ Ὁμέρ Πασᾶ Καρυστίου πρό τιнос χρόνου ἀναχωρήσαντος εἰς Θεσσαλονίκην.

Διεπραγματεύοντο δὲ οἱ πρέσβεις περὶ τῆς τελείας παραδόσεως τῶν φρουρίων μετὰ τοῦ Χατζῆ Ἰσμαήλ Μπέη, πληρεξουσίου τῆς Πόρτας καὶ ἀναβάλλοντος ἐπὶ διαφόροις προφάσεσι τὴν ἐκκένωσιν τοῦ τῆς πόλεως φρουρίου, εἰς τρόπον ὥστε ὁ δραστήριος Ναύαρχος Ἀγγλος Λάυονς ἔλαβε τὸ μέτρον νὰ ρυμουλκήσῃ τὴν φρεγάταν τοῦ ἐντὸς τοῦ λιμένος τῆς πόλεως, ἐνῶ μέχρι τοῦδε ἦσαν καὶ τὰ τρία πολεμικὰ πλοῖα ἔξωθεν τοῦ λιμένος, καὶ τότε, πραρακολουθούμενος καὶ ὑπὸ τῶν λοιπῶν πλοίων, ἐπέστειλεν εἰς τὸν Χατζῆ Ἰσμαήλ Μπέην ὅτι, ἂν ἐντὸς 24 ὥρῶν δὲν παραδώσῃ τὸ φρούριον, θέλει κανονοβολήσῃ σφοδρῶς τὴν πόλιν. Καὶ τότε ἐνέδωκαν τέλος οἱ Ὀθωμανοί, καὶ ὁ βαυαρικὸς στρατὸς ἔλαβε κατὰ τὴν ³ τελείαν τῆς πόλεως καὶ τῶν φρουρίων.

Ὁ δὲ Βασιλ. Ἐπίτροπος Ρίζος, ἀφ' οὗ μὲ ἐσύστησεν ὡς Διοικητὴν Εὐβοίας, μοὶ ἐπρότεινε νὰ ὑπάγω μετ' αὐτοῦ πρὸς τὸν Χατζῆ Ἰσμαήλ Μπέην, καὶ τὸν ἠκολούθησα. Ἀλλ' ὅταν μεταξὺ λόγων ὁ Χ' Ἰσμαήλ Μπέης εἶπε πρὸς με, διερμηνεύοντος τοῦ Ρίζου, ὅτι, ὅταν πρόκειται περὶ Χριστιανῶν, ἐγὼ θέλω ἔχει δικαιοδοσίαν ἐπ' αὐτῶν, ἐπὶ δὲ τῶν Ὀθωμανῶν, ἐκεῖνος, τῷ εἶπον (δὲ) διὰ τοῦ ἰδίου Ρίζου ὅτι ἐγὼ δὲν ἀναγνωρίζω ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ ἄλλην δικαιοδοσίαν εἰμὴ τὴν τῆς Ἑλλην. Βασιλείας, ἔμεινε μὲν δυσαρε-

παθανασοπούλου, «Ἀνέκδοτα ἔγγραφα ἀφορῶντα εἰς τὴν ὀριστικὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος (1830 - 1835)», *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν*, τ. Γ' (1973), σσ. 194 - 195. Βλ. καὶ *Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 11, 31/12 Ἀπριλίου 1833.

1. Γύρο στὶς 22 Μαρτίου 1833 (βλ. Ἡ. Παπαθανασοπούλου, «Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ τῶν τουρκικῶν κτημάτων καὶ τῆς προσαρτήσεως τῆς Εὐβοίας», *Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν*, τ. ΙΖ' (1971), σ. 405).

2. Γιὰ τὸν Καράμπαμπα καὶ τὴν ἐσφαλμένη ταύτισή του μὲ τὸν Σαλγανέα βλ. Δ. Τριανταφυλλοπούλου, «Ἡ μεσαιωνικὴ Χαλκίδα καὶ τὰ μνημεῖα τῆς», *Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν*, τ. ΙΣ' (1970), σσ. 195-196.

3. 26 Μαρτίου 1833.

στημένος, ἀλλ' ἐπροσπάθησε νὰ δικαιολογήσῃ ἄλλως τὴν πρότασίν του, θέλων νὰ μὲ κάμῃ νὰ ἐννοήσω ὅτι, ὅταν πρόκειται περὶ ἀνθρώπων Χρι-
 134^αστιανῶν πρῶην καὶ μετὰ ταῦτα λαβόντων τὴν | ὀθωμανικὴν θρησκείαν, ἐὰν οἱ Χριστιανοὶ ζητήσωσι νὰ τοὺς κρατήσωσιν, ὡς ὁμοθρήσκους των, τότε νὰ ἐξετάζωνται οὗτοι ἐνώπιον ἐμοῦ καὶ αὐτοῦ ἂν θέλωσι νὰ μένωσιν εἰς τὸ δεύτερον θρήσκευμα ἢ νὰ ἐπανέρχωνται εἰς τὸ πρῶτον, καὶ εἰς τοῦτο βεβαίως συγκατετέθην. Ἀλλ' εὐθύς, μετ' οὐ πολὺ, ἐφανερώθη ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ Χ'' Ἰσμαήλ Μπέη, ἢ μᾶλλον τοῦ ἀδελφοῦ του Χασάν Μπέη, διότι οὗτος ἀντεπροσώπευε τότε τὸν πληρεξούσιον τῆς Πόρτας ἐν Εὐβοίᾳ, ὡς διατρίβοντος τοῦ Χ'' Ἰσμαήλ Μπέη ἐν Ἀθήναις, ὁ σκοπὸς του, λέγω, καὶ αὐτοῦ καὶ τῶν ἐν Χαλκίδι Ὀθωμανῶν ἦτο κυρίως νὰ ἐξακολουθῶσιν ὑπὸ τὴν τουρκικὴν δικαιοδοσίαν, ἐπειδὴ εὐθύς, μετὰ 8 ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἐκεῖ ὡς Διοικητοῦ ἐγκαθιδρύσεώς μου, δερβίσης τις ἐκ Βαβυλῶνος, περιπεσὼν εἰς ἔγκλημα καὶ προσκληθεὶς παρ' ἐμοῦ νὰ προσέλθῃ ἐνώπιόν μου καὶ νὰ δώσῃ λόγον τῆς πράξεώς του, κατέφυγεν ἀμέσως εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Χασάν Μπέη καί, ὅτε ὁ σταλεὶς κλητὴρ νὰ τὸν φέρῃ ἐνώπιόν μου ἦλθεν εἰς τοῦ Χασάν Μπέη, ὅπου κατέφυγεν ὁ δερβίσης, ἅμα εἶδεν οὗτος τὸν κλητῆρα, ἐγερθεὶς τῆς θέσεώς του, ὑπῆγε καὶ ἔπεσε παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Χασάν, παρὰ τῷ ὁποίῳ παρεκάθηντο καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν γνωριμωτέρων Ὀθωμανῶν τῆς Χαλκίδος. Ἀκούσας ὅμως ὁ Χασάν τὸν σκοπὸν τῆς παρουσίας τοῦ κλητῆρος, δὲν ἐδίστασε νὰ τὸν παραδώσῃ εἰς αὐτόν, καὶ οὗτος νὰ τὸν φέρῃ εἰς τὸν οἶκόν μου. Τὸ δὲ περιστατικὸν τοῦτο ἔλαβε χώραν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ τε Βασιλ. Ἐπιτρόπου Ρίζου καὶ τῶν πρέσβειων καὶ ναυάρχων τῶν τριῶν δυνάμεων.

Πρὶν ὅμως ἀναχωρήσωσιν οἱ πρέσβεις οὗτοι καὶ οἱ ναύαρχοι, εὐθύς μετὰ τὴν παράδοσιν τῶν φρουρίων, ἔκρινα καλὸν νὰ προσέλθω μετὰ τῶν δημογερόντων τῆς πόλεως καὶ τοῦ Ἀρχιερέως πρὸς ἓνα ἕκαστον τῶν κυρίων τούτων ἐπὶ τῶν οἰκείων αὐτῶν πλοίων, ὅπως εὐχαριστήσωμεν αὐτοὺς διὰ τὰς προσπάθειας ἃς κατέβαλον ὑπὲρ τῆς ἐντελοῦς ἀπελευθερώσεως τῆς πόλεως ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴν ἐξουσίαν. Καί, κατὰ τὴν ἐν τοῖς πρωτοκόλλοις
 134^β τοῦ Λονδίνου τάξιν τῶν ὑπογραψάντων τὰς συνθήκας | ἐκείνας πληρεξουσίων, ἐπέβημεν, πρῶτον, εἰς τὸ ἀγγλικὸν πλοῖον, ὅπου μᾶς ὑπεδέχθησαν ὁ Πρέσβυς Δαύκινς καὶ ὁ Ναύαρχος Λάυονς, οἵτινες διέταξαν καὶ πυ-

ροβολισμούς κατὰ τὴν ἐκεῖθεν ἀποχώρησίν μας· δεύτερον, ἐπέβημεν εἰς τὸ γαλλικὸν πλοῖον, ὅπου ὁμοίως ὁ Πρέσβυς Ρουὰν καὶ ὁ Ναύαρχος μᾶς ἔκαμαν τὴν αὐτὴν ὑποδοχὴν καὶ τὰς ἰδίας τιμὰς· προσήλθομεν, τρίτον, εἰς τὸ ρωσικὸν πλοῖον, ἀλλ' ἐκεῖ μᾶς εἶπον οἱ ἐν τῷ πλοίῳ ὅτι δὲν εὐρίσκοντο ἐκεῖ τότε οὔτε ὁ Πρέσβυς οὔτε ὁ Ναύαρχος καὶ ἐπομένως δὲν μᾶς ἔκαμαν τίποτε ἀφ' ὅσα οἱ ἄλλοι δύο.

Ὁ Δαύκινς ὅμως καὶ ὁ Λάουνς δὲν ἔπαυαν νὰ μὲ βλέπωσι συνεχῶς καὶ νὰ μοὶ δίδωσι τὰς ὁποίας ἐνόμιζον ἀναγκαίας εἰς τὰς περιστάσεις ἐκείνας συμβουλὰς καὶ μάλιστα νὰ μὲ προτρέπωσι νὰ στείλω νὰ καταλάβω τὸ φρούριον τῆς Καρύστου μίαν ὥραν ἀρχύτερα, διότι ὑπώπτουν, ὡς ἐκ τῆς παρουσίας δύο ἀπεσταλμένων μπέηδων ἐκ Καρύστου, ὅτι εἶχαν σκοπὸν νὰ φέρουν προσκόμματα εἰς τοῦτο· καὶ τελευταῖον ὁ Δαύκινς μοὶ ἐπρότεινε νὰ κάμω τι πρὸς ἐόρτασιν τῆς ἐλευθερίας τῆς Εὐβοίας, μίαν συναναστροφὴν δηλ. ὅπου νὰ καλέσω τοὺς ἀξιωματικούς τῶν πλοίων καὶ τινὰς τῶν γνωριμωτέρων τῆς πόλεως οἰκογενειῶν πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν. Ἀλλ' ἐγώ, μὴ ἔχων ἀκόμη οὐδὲ σκέπασμα τῆς νυκτὸς οὔτε κανὲν ἄλλο μέσον, ὅπως προβῶ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς προτάσεως ταύτης τοῦ Πρέσβεως, ἀπεποιήθην μετὰ λύπης καὶ μετὰ προηγουμένως ζητηθείσας συγχώρησιν, ἐπιδεικνύων τὴν κατάστασιν τῆς οἰκίας ἐν ἣ διέτριβον. Τότε δὲ ὁ Πρέσβυς, εἰπὼν μοι ὅτι πρέπει κάτι νὰ γένη, μοὶ εἶπεν ὅτι θέλουν προσφέρει αὐτοὶ ἐν τῷ πλοίῳ των ἓνα χορὸν καὶ μὲ ἐπεφόρτισε νὰ τῷ καταγράψω ὀνόματά τινα ἐκ τῶν γνωριμωτέρων τῆς πόλεως οἰκογενειῶν, ὅπως προσκαλέσωσιν αὐτὰς εἰς τὸ πλοῖον τὴν παραμονὴν τῆς ἀναχωρήσεώς των· καὶ τοῦτο ἔλαβε χώραν, καὶ εὐχαριστήθησαν καὶ οἱ Χαλκιδεῖς καὶ οἱ τῶν πλοίων ἀξιωματικοί, πανηγυρίσαντες οὕτω τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Εὐβοίας.

Εἶπον δὲ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Εὐβοίας, μολονότι ἔμενεν ἀκόμη| εἰς χεῖρας τῶν Ὁθωμανῶν τὸ φρούριον τῆς Καρύστου. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν 135^α ἐφαίνετο εἰς ἐμὲ δύσκολον ἔργον, νὰ καταλάβω δηλ. καὶ τὸ φρούριον ἐκεῖνο, ἀφοῦ κατελήφθησαν ἤδη ὑπὸ τῶν βασιλ. στρατευμάτων τὰ ἀπόρθητα φρούρια τῆς Χαλκίδος. Ὅθεν, καλέσας ἀμέσως, τὴν Μεγάλην Πέμπτην, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν πλοίων τῶν τριῶν δυνάμεων, τοὺς ἐν Χαλκίδι εὐρισκομένους δύο μπέηδες ἐκ Καρύστου, περὶ τῶν ὁποίων ἔλεγον καὶ ἐπίστευον ὅτι θέλουσι παρεμβάλλει προσκόμματα εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ φρουρίου

των, τοὺς ἠρώτησα ἂν τὰ λεγόμενα ἔχωνται ἀληθείας καὶ τί αὐτοὶ φρονοῦσι περὶ τούτων καὶ διὰ ποῖον σκοπὸν ἦλθον ἐνταῦθα καὶ διατρίβουσιν ἐν Χαλκίδι. Οὗτοι δέ, θεωροῦντες τὴν φυσιογνωμίαν μου καὶ ἀκούοντες τὸν τόνον τῆς φωνῆς μου, μοὶ εἶπον ὅτι δὲν εἶναι ἄλλος ὁ δισταγμός των ὡς πρὸς τὴν παράδοσιν τοῦ φρουρίου εἰμὴ ὅτι, ἐπειδὴ οἱ Χριστιανοὶ καὶ Τοῦρκοι κάτοικοι τῆς Καρύστου ἔδωκαν καὶ ἔπαθον πολλὰ κακὰ πρὸς ἀλλήλους, φοβοῦνται μὴ συμβῇ σύγκρουσις μεταξὺ των διὰ τὰ παρελθόντα, καὶ διὰ τοῦτο ὑποβάλλουσι γνώμην νὰ σταλῇ ἐκεῖ στρατὸς βαυαρικὸς πρὸς κατάληψιν τοῦ φρουρίου. Ἐγὼ δέ, γνωρίζων ἐκ τῶν προτέρων ὅτι ὁ ὀλίγος ἐν Χαλκίδι βαυαρικὸς στρατὸς δὲν ἠδύνατο νὰ διασπασθῇ, εἶπον εἰς τοὺς μπέηδες ὅτι, ἂν εἶναι τοῦτο ἡ αἰτία τῶν δισταγμῶν των, ἐγὼ ἐγγυῶμαι διὰ τὴν τρίχα τῆς κεφαλῆς ἐνὸς Ὀθωμανοῦ μὲ τὴν κεφαλὴν μου, ἂν ὅμως εἶναι ἄλλος ὁ σκοπὸς των, τότε θέλω στείλει πέντε μόνον ἄνδρας μὲ τὴν σημαίαν τοῦ Βασιλέως μου, καί, ἂν θέλωσιν, ἅς ἐναντιωθῶσι. Καὶ τότε οἱ καλοὶ σου μπέηδες, κλίναντες τὴν κεφαλὴν, εἰήτησαν τὴν ἄδειαν νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν πατρίδα των, διὰ νὰ προετοιμάσουν τὰ πάντα καὶ τὰ ἀναγκαῖα καταλύματα διὰ τοὺς στρατιώτας οἵτινες ἐμεῖλλον νὰ σταλῶσι πρὸς παραλαβὴν τοῦ φρουρίου. Ἐστειλα λοιπὸν ἀμέσως μετὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ Πάσχα τὸν Ἀδὰμ Δρούκαν, ὡς ἀντιπρόσωπόν μου, μετὰ πενήκοντα στρατιωτῶν καὶ κατέλαβα τὸ φρούριον καὶ τὴν πόλιν τῆς Καρύστου, χωρὶς νὰ αἰματώσῃ ἡ μύτη κανενός, ὡς λέγει ὁ λόγος.

135^β Ταῦτα δὲ πάντα ἐπραξα, χωρὶς νὰ ἔχω κανέν διορισμοῦ ἐγγραφον εἰς χεῖρας, ἀλλὰ μόνον τὴν προφορικὴν τοῦ Ρίζου σύστασιν καὶ καθίδρυσιν ἐνώπιον τῆς δημογεροντίας Χαλκίδος, ὅτε μετὰ ταῦτα μὲ ἠξίωσεν ὁ τότε Ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν Χρηστίδης μὲ ἐγγραφον διορισμὸν καὶ μὲ ἐφωδίασε καὶ μὲ γραμματέα, τὸν Δημ. Καλλιφρονᾶν, πέμψας πρὸς ἐμὲ τὸν διορισμὸν του. Ἀλλὰ τὸν διορισμὸν τοῦτον, τὸν ὁποῖον ἀμέσως ἔστειλα πρὸς τὸν Καλλιφρονᾶν εἰς Ἀθήνας μὲ ἰδιαιτέραν ἐπιστολὴν συνωδευμένον, ἐν ᾗ τὸν προσεκάλουν ἀδελφικῶς καὶ πατρικῶς νὰ ἔλθῃ ὅσον τὸ δυνατόν ταχύτερον, διὰ νὰ πράξωμεν ὁμοῦ ὅ,τι καλὸν γνωρίζομεν διὰ τὸν τόπον καὶ πρὸς εὐαρέστησιν τῆς Βασιλ. Κυβερνήσεως, τὸ ἐγγραφον τοῦτο καὶ τὴν ἐπιστολὴν μου μοὶ εἶπεν ὕστερον ὁ Καλλιφρονᾶς ὅτι δὲν τὰ ἔλαβε, ἀλλὰ μοὶ εἶπε τοῦτο, ὅταν, διορισθεὶς Ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν, διέβην ἐν-

εὔθεν, ἀπερχόμενος εἰς Ναύπλιον, ὅτε καὶ ἐπρόσθεσεν ἀποχωρῶν : «Μέ-
μνησο καὶ ἡμῶν.»

Οὐδὲ μὴν ὁλόκληρος λοιπὸν δὲν παρῆλθεν, ἀφοῦ ἀπῆλθον εἰς Εὐβοίαν
ὡς Διοικητῆς μὲ μισθὸν δραχ. 200 κατὰ μῆνα, καὶ λαμβάνω διάταγμα
Βασιλ.¹ τοῦ διορισμοῦ μου ὡς Γραμματέως τῆς Ἐπικρατείας ἐπὶ τῶν
Εσωτερικῶν καὶ καλοῦμαι ἀλλεπαλλήλως δι' ἐκτάκτων ταχυδρόμων ὑπὸ
τοῦ φίλου μου Τρικούπη νὰ δεχθῶ καὶ νὰ ἀπέλθω ὅσον τάχος εἰς Ναύπλιον.
Τοῦτο δὲ ἔπραξεν ὁ Τρικούπης, ἀμφιβάλλων ἂν ἤθελα δεχθῇ τὴν ἀνωτάτην
αὐτὴν δημοσίαν θέσιν, ἐνῶ τῷ εἶχον ἀρνηθῇ νὰ δεχθῶ τὴν κατωτέραν, ὡς
Διοικητῆς Ναυπλίας.

Ἄλλ' ἐδέχθην, διότι δὲν ἐπεθύμουν εὐθὺς νὰ προβῶ εἰς τὸ μέσον μὲ μίαν
παραίτησιν, τὴν ὁποίαν ἤθελα κάμει βεβαίως, ἂν πρότερον ἤθελα ἐρωτηθῇ
περὶ τούτου, καὶ ἀπῆλθον εἰς Ναύπλιον, σκοπὸν | ἔχων ἐκεῖ νὰ προτείνω 136^a
ὅρους τινάς, τοὺς ὁποίους ἤλπιζον ὅτι ἤθελεν ἐπιδοκιμάσει καὶ ὁ Τρικούπης,
Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργείου, καὶ αὐτὴ ἡ Ἀντιβασιλεία. Οἱ ὅροι δὲ οὗτοι ἦ
μᾶλλον ὁ κύριος ὅρος ἦτό τι συνταγματικὸν πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε
προλαβόντως νὰ λυθῇ, ὡς πρὸς τὴν θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν ἐκλήθημεν νὰ ὑπη-
ρετήσωμεν τὴν βασιλείαν καὶ τὴν πατρίδα ἡμεῖς οἱ διορισθέντες γραμματεῖς
τῆς ἐπικρατείας, ἂν δηλ. ἔπρεπε νὰ θεωρώμεθα ὡς ὑπουργοὶ ὑπεύθυνοι
ἐνώπιον τοῦ ἔθνους, καὶ νὰ ἔχωμεν ἐπομένως ἀνεξαρτησίαν τινὰ εἰς τὴν ἐξά-
σκησιν τῶν καθηκόντων μας, ἢ νὰ εἴμεθα ἀπλᾶ ὄργανα τῆς βασιλικῆς ἐξου-
σίας, ἥτοι ἀπλῶς γραμματικοὶ τῆς Ἀντιβασιλείας, ἐνεργούσης δι' ἡμῶν
ἀπολύτως ὅ,τι ἤθελε νομίσει καλὸν νὰ πράξῃ εἰς τὴν διοίκησιν τῆς πατρί-
δος². Ἄλλ' εἰς τὴν δευτέραν ταύτην περίστασιν ἔπρεπε νὰ ἐνθυμηθῶμεν
τὴν ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως τοῦ Καποδιστρίου διαγωγὴν μας, ὅτι, καίτοι ἔχον-
τες ἐν εἶδος συνταγματίου, τοῦ λεγομένου καταστατικοῦ³, ἐν ᾧ ἀνεγνω-
ρίζοντο αἱ ἀρχαὶ τὰς ὁποίας εἶχαν ψηφίσει αἱ κατὰ διαφόρους καιροὺς ἐθνι-
καὶ συνελεύσεις, δὲν εὐχαριστούμεθα, ἀλλ' ἐζητῶμεν (*sic*) σύνταγμα καὶ
πάλιν σύνταγμα, ἂν καὶ ἡμεῖς καὶ οἱ ὅμοιοι μὲ ἡμᾶς ἤρκούμεθα καὶ περιω-

1. 3/15 Ἀπριλίου 1833: Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως, ἀρ. 12, 6/18 Ἀπριλίου 1833.

2. Πβλ. τὸ ἀπὸ 3/15 Ἀπριλίου 1833 διάταγμα «περὶ σχηματισμοῦ τῶν γραμματειῶν»: Ἐφημερὶς
τῆς Κυβερνήσεως, ἀρ. 13, 10/22 Ἀπριλίου 1833.

3. Βλ. παραπάνω, σσ. 187 – 189.

ριζόμεθα μόνον εἰς λόγους καὶ πατριωτικὰς παραινέσεις. Τώρα δὲ νὰ δε-
χθῶμεν ὑπηρεσίαν ὑπὸ ἀπόλυτον ἐξουσίαν μοὶ ἐφαίνετο ὅτι ἐμέλλομεν νὰ
θεωρηθῶμεν ὡς ἀσυνεπεῖς καὶ νὰ ἀπολέσωμεν τὴν κοινὴν ὑπόληψιν. Τοι-
αύτας ὡς ἐγγιστα ἰδέας περιέστρεφον εἰς τὸν νοῦν μου, ὁδοιπορῶν εἰς Ναύ-
πλιον, καὶ τοιαῦτα ἐξέφραζον πρὸς ὅσους κατὰ τὴν εἰς τὰ ἐκεῖ διάβασίν
μου μὲ συνεχαίροντο διὰ τὸν διορισμόν μου καὶ ἔλεγον ὅτι πολλὰ περιμέ-
νουςιν ἀπὸ τὴν συγκρότησιν τοιούτου Ὑπουργείου. Ἦσαν δὲ μεταξὺ τού-
των καὶ τινες σφόδρα συνταγματικοί, οἵτινες ὄχι μόνον διὰ λόγου ἀλλὰ καὶ
δι' ἔργων ἐζήτησαν ἐπὶ Καποδιστρίου τὴν εἰσαγωγὴν τέλειου συνταγμα-
τικοῦ πολιτεύματος ἐν Ἑλλάδι. Ὁ Τρικούπης ὅμως, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀνε-
κοίνωσα τὰς ἰδέας μου ταύτας, μὲ ἐβεβαίωσε περὶ τοῦ εἰλικρινοῦς καὶ φιλε-
λευθέρου χαρακτῆρος τῶν μελῶν τῆς Ἀντιβασιλείας, λέγων ὅτι μετ' αὐτῶν
136^β θέλομεν πράξει πᾶν ὅ,τι | καλὸν καὶ συμφέρον εἰς τὴν πατρίδα.

Ἐπίστευσα λοιπὸν εἰς τοὺς λόγους τοῦ φίλου μου Τρικούπη καὶ ἀνέλα-
βον τὰ καθήκοντά μου, ἐξ ὧν τὸ πρῶτον πάντων ἦτο ἡ πρὸς ἐμέ πρόσ-
κλησις τῆς Ἀντιβασιλείας νὰ ἐφαρμόσω τὸν ὑπὸ τοῦ πρὸ ἐμοῦ Ὑπουργοῦ
καθυποβληθέντα καὶ ψηφισθέντα ὑπὸ τῆς Ἀντιβασιλείας ὀργανισμόν τοῦ
διοικητικοῦ κλάδου¹. Οὗτος δὲ ἦτο μετάφρασις τοῦ γαλλικοῦ ὀργανισμοῦ,
τῶν νομαρχιῶν δηλ. καὶ ἐπαρχειῶν, καὶ ἐπρόκειτο τότε ἀπλῶς νὰ καθυπο-
βάλω ἐγὼ πρὸς τὴν Ἀντιβασιλείαν τὰ κατάλληλα πρόσωπα εἰς ἔγκρισιν.
Ἀλλὰ, πρὶν προβῶ εἰς τὴν ἐνέργειαν ταύτην, λαβὼν συνέντευξιν μετὰ τοῦ
ἐπὶ τῶν Ἑσωτερικῶν μέλους τῆς Ἀντιβασιλείας κυρίου Ἀβελ, εἶπον πρὸς
τὴν Α.Ε. ὅτι «ἐσπεύσατε, μοὶ φαίνεται, πολὺ νὰ προβῆτε εἰς ψήφισιν τοι-
ούτων ὀργανικῶν διαταγμάτων, πρὶν πρῶτον σπουδάσητε καὶ γίνητε ἐγ-
κρατεῖς τῶν ἀναγκῶν τοῦ τόπου καὶ τῶν μέτρων ἐπομένως τῆς θεραπείας
αὐτῶν, διότι γνωρίζω ἐκ πείρας ἣν ἔλαβον κατὰ τὸ διάστημα τῆς Ἐπανα-
στάσεως ὅτι πολλοὶ τῶν διοικητικῶν ὑπαλλήλων ἦσαν κατώτεροι τῶν ἀπο-
τελούντων τὰς δημογεροντίας προσώπων καὶ εἰς τὴν διανοητικότητά καὶ
εἰς τὴν πεῖραν τῶν πραγμάτων τοῦ τόπου πρὸς τὸν ὁποῖον διωρίζοντο, καὶ
ἄλλοι πάλιν ἦσαν ραδιοῦργοι, ἐνσπείροντες τὴν διχόνοιαν μεταξὺ τῶν πο-
λιτῶν, διὰ νὰ καθίστανται ἀναγκαῖοι, ὅτι μόνον αἱ δημογεροντίαι ἐξετέ-

1. Διάταγμα «περὶ τῆς διαιρέσεως τοῦ Βασιλείου καὶ τῆς διοικήσεώς του», 3/15 Ἀπριλίου 1833 :
Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως, ἀρ. 12, 6/18 Ἀπριλίου 1833.

λουν εἰς τὸ διάστημα τοῦτο τὴν ἀληθῆ διοίκησιν τῶν ἐπαρχιῶν καὶ ὑφίσταντο τὰ μεγάλα βάρη τοῦ πολέμου, καὶ ταῦτα ἐν περιστάσεσι δειναῖς καὶ ὑπὸ τὴν ἀναρχικὴν κατάστασιν καὶ τὴν ἀταξίαν τῶν στρατευμάτων· καὶ τώρα στοχάζομαι ὅτι ἔπρεπεν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Βασιλικῆς Κυβερνήσεως νὰ δοκιμασθῇ τὸ σύστημα τοῦτο τῶν δημογεροντιῶν πρὸς τὴν διοίκησιν τοῦ κράτους, καὶ εἵχομεν πάντοτε τὸν καιρὸν νὰ ἔλθωμεν εἰς θεράπείαν, ἂν ἐφαίνετο ὅτι διὰ τοῦ συστήματος ἐκείνου τὰ πράγματα τοῦ κράτους ἔν ἤθελον εὐοδοῦσθαι· ἐπράξατε» εἶπον, «ὥς ἂν εἴ τις ἰατρὸς ἐπισκεπτόμενος ἀσθενῇ, χωρὶς νὰ τὸν ἴδῃ καὶ ἐξετάσῃ τὰ συμπτώματα τῆς ἀσθενείας καὶ ψαύσῃ τοὺς σφυγμούς, εὐθύς, κάτωθεν, ἀπὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας τοῦ πάσχοντος, δίδει συνταγὰς περὶ τῶν ἀναγκαιούντων εἰς αὐτὸν φαρμάκων.» Τοῦτο δὲ ὁμολογῶ ὅτι ἦτον ὀπωσοῦν τολμηρόν, ἀλλὰ τοιοῦτος ἦτο τότε ὁ χαρακτήρ τῶν ἀνθρώπων τῆς Ἐπαναστάσεως, νὰ λέγωσιν ἀπροκαλύπτως πᾶν ὅ,τι τοῖς ἐφαίνετο ὀρθόν. Καὶ ὁμολογῶ πρὸς τούτοις ὅτι ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος (ὁ Ἄβελ) δὲν ἐταράχθη διόλου εἰς τὴν ὀμιλίαν μου ταύτην, ἀλλ' ἀτενίσας ἡσύχως καὶ ἱλαρῶς πρὸς ἐμέ, εἰ καὶ ἐκπλαγείς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῶν λόγων μου ἴσως, μοὶ εἶπεν ἐπὶ τέλους ὅτι τὸ πρᾶγμα ἐτελείωσε, τὰ δὲ διατάγματα ἐψηφίσθησαν καὶ τώρα πρέπει νὰ ἐφαρμοσθῶν.

Εἰσῆξα λοιπὸν εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον τὰς περὶ νομαρχῶν προτάσεις μου, καὶ μετὰ τινα συζήτησιν περὶ δύο ἢ τριῶν ἴσως προσώπων, τὰ ὅποια ἐθεώρησαν οἱ συνάδελφοι ὅχι ὥς μὴ ἱκανὰ νὰ καθεύξωσι τὴν θέσιν νομάρχου ἀλλ' ὥς πρόσωπα μήπω γνωστὰ εἰς τὸ πανελλήνιον, ὥς παρ. χάρ. τὸ τοῦ Νικολάου Καρόρη, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Μαυροκορδαῖος ἀπεφώνησε ὅτι ἦτο μὲν ἱκανώτατος διοικητικὸς ὑπάλληλος ἀλλ' ἄγνωστος εἰσέτι εἰς τὸ κοινόν, ὁ δὲ Κωλέττης εἶπε μόνον ὅτι πολλὰ ὀνόματα παρελείφθησαν ἀπὸ τὰς προτάσεις μου κατάλληλα εἰς τὸν σκοπόν, μετὰ τὴν συζήτησιν, λέγω, ταύτην, ἐπιμένοντος ἐμοῦ εἰς τὴν παραδοχὴν τῶν εἰσαχθέντων εἰς τὴν ἔγκρισιν τῶν συναδέλφων ὀνομάτων, διελύθημεν ἀναποφάσιστοι, ἀλλ' ἐπιφυλαξάμενοι νὰ ὑποβάλωμεν εἰς τὴν ἔγκρισιν τῆς Ἀντιβασιλείας κατάλογον ἕκαστον τῶν μερῶν μετὰ τῶν ἀναγκαίων παρατηρήσεων. Κατωρθώθη δὲ ἐκ μέρους τῶν ἐναντιωθέντων εἰς τὸν ἐδικόν μου κατάλογον νὰ διαγραφῇ τὸ ὄνομα μόνον τοῦ Καρόρη, τὸν ὁποῖον ὅμως πάλιν ἐσκεπτόμην νὰ προτείνω ὥς σύμβουλον ἐντὸς τῆς Γραμματείας τῶν Ἐσωτερικῶν, ἀλλ'

αὐτός, ἀρνηθεὶς νὰ δεχθῇ τὴν θέσιν ταύτην, ἐζήτησε νὰ τὸν προτείνω ὡς ἑπαρχον ¹.

^{137β} Ἀλλά, παραλείπων ἤδη πολλὰς ἄλλας λεπτομερείας τῆς διαχειρίσεώς μου ὡς Γραμματέως τῆς Ἐπικρατείας ἐπὶ τῶν Ἑσωτερικῶν, ἀναφέρω ἄλλο βασιλ. διάταγμα ² διαβιβασθὲν εἰς ἐμέ, περὶ προσδιορισμοῦ ὡς πρωτεύουσας τοῦ κράτους τῆς πόλεως Ἀθηνῶν. Καὶ τὴν εἰσήγησιν τοῦ διατάγματος τούτου ἔπρεπε νὰ εἰσάξω ἐνώπιον τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου εἰς γνωμοδότησιν αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἀντιβασιλείαν. Καὶ ἐνταῦθα εὐρέθημεν εἰς πλήρη διαφωνίαν, ἐπειδὴ ὁ μὲν Πρόεδρος τοῦ Συμβουλίου Τρικούπης δὲν εὔρισκε κατάλληλον τόπον τὰς Ἀθήνας, διὰ νὰ διορισθῇ ὡς πρωτεύουσα τοῦ Βασιλείου, ἀλλὰ τὸν Ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου καί, μέχρις οὗ ἐτοιμασθῇ ὁ τόπος οὗτος καὶ κατοικηθῇ, νὰ μένη ἡ Κυβέρνησις μεταξὺ Ναυπλίας καὶ Ἀργους (εἶχε δὲ ὁ Τρικούπης ἀξιόλογον οἰκίαν νεόκτιστον ἐν Ναυπλίῳ καὶ ἄλλην τινὰ ἐν Ἀργεῖ), μετὰ δὲ τοῦ Τρικούπη συνεφώνει καὶ ὁ Μαυροκορδάτος, λέγων μάλιστα ὅτι ὡς ἰδιώτης προτιμᾷ νὰ κατοικῇ εἰς Ἀθήνας, τὰς ὁποίας ἐγνωμοδοτεῖ νὰ ἀφιερῶσμεν εἰς τὰς Μούσας, συνεφώνει δὲ καὶ ὁ Πραϊδης. Ἐγὼ ὅμως ἐπέμενον διὰ τὰς Ἀθήνας, ὁ δὲ Κωλέττης ἐσιώπα εἰς ὅλην τὴν περὶ τούτου συζήτησιν. Ἐρωτηθεὶς ὅμως ἐπὶ τέλους νὰ εἴπῃ καὶ οὗτος τὴν γνώμην του, εἶπεν ὅτι πρωτεύουσαν τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους θεωρεῖ τὴν Κωνσταντινούπολιν, διὰ τὸ ὅποῖον ἀφοῦ πρῶτον ἐγελάσαμεν οἱ συνάδελφοι, ἠρωτήθη ἐκ δευτέρου νὰ εἴπῃ τί στοχάζεται περὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος. Καὶ οὗτος, ἀφοῦ πάλιν ἐπέμενε σοβαρῶς εἰς τὴν γνώμην του, εἶπεν ὅτι προσωρινὴν ἔδραν τῆς Κυβερνήσεως προτείνει τὰ Μέγαρα. Καὶ πάλιν ἐκάγχασαν οἱ ὑπουργοὶ διὰ τοῦτο, ἀλλ' ἐπὶ τέλους, ἀναγκασθεὶς νὰ δώσῃ γνώμην ὀριστικὴν μεταξὺ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου, ἐπροτίμησε τὰς Ἀθήνας ³. Καὶ οὕτω πάλιν ἀπεφασί-

1. Βλ. τὴν ἀπὸ 23/5 Μαΐου 1833 ἀπόφαση «περὶ διορισμοῦ τῶν νομαρχῶν διὰ τοὺς δέκα νομοὺς τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος»: *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 16, 28/10 Μαΐου 1833. Ὁ Καρόρης διορίστηκε ἑπαρχὸς τῆς ἐπαρχίας Θηβῶν μετὰ διάταγμα τῆς 2/14 Μαΐου 1833: *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 20, 29/10 Ἰουνίου 1833.

2. Προφανῶς πρόκειται γιὰ τὸ σχέδιον τοῦ διατάγματος τῆς 29/11 Ἰουλίου 1833 «περὶ ἀνοικοδομήσεως τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς ἐκεῖσε μεταθέσεως τῆς ἔδρας τῆς Κυβερνήσεως», γιὰ τὸ ὅποῖον βλ. Κ. Μπίρη, *Αἱ Ἀθῆναι ἀπὸ τοῦ 19ου εἰς τὸν 20ὸν αἰῶνα*, Ἀθήνα 1966, σ. 26.

3. Ἡ παραπάνω συζήτηση τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ἐγίνε, κατὰ τὸν Κ. Μπίρη (*Τὰ πρῶτα σχέδια τῶν Ἀθηνῶν*, Ἀθήνα 1933, σ. 8), στὶς 15 Μαΐου 1833. Γιὰ τὶς γνώμες ποὺ διατυπώθηκαν

θη, ἔνεκα τῆς διαιρέσεως τῶν|γνωμῶν, νὰ ὑποβληθῶσιν ἐκθέσεις ἐκ 138^a
 ἑκαστοῦ τῶν διαφωνησάντων μερῶν, καὶ οὕτω διελύθημεν πάλιν
 ἀναποφάσιστοι. Συντάξας ἐπομένως τὴν ἐκθεσὶν μου κατ' εὐθεΐαν εἰς τὴν
 γερμανικὴν γλῶσσαν καὶ ἐπιδούς αὐτὴν εἰς τὴν Ἀντιβασιλείαν, ἤκουσα
 παρὰ τοῦ κυρίου Ἀβελ τὴν ἐξῆς περὶ αὐτῆς κρίσιν : «Sie ist aus dem Le-
 ben gegriffen», τοῦτ' ἔστιν «Αὕτη (ἡ ἐκθεσις) ἐλήφθη ἀπὸ τὸν βίον».

Ἐδωκα δὲ καὶ γνώμην τοιαύτην πρὸς τὸν Πρόεδρον τοῦ Ὑπουργικοῦ
 Συμβουλίου, ὅταν οὗτος προτίθετο νὰ ἐνεργήσῃ τὴν κήρυξιν τῆς ἀνεξαρ-
 τησίας τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἑλλην. Βασιλείου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶχε λά-
 βει χώραν ἀπὸ τῶν πρώτων συνελεύσεων τοῦ ἔθνους καὶ πράγματι ὑφίστα-
 το, καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν μέτρων. Εἶπον δηλ. πρὸς τὸν κ.
 Τρικούπην νὰ μὴ σπεύσῃ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τούτων, ἀλλὰ, ἐν καιρῷ τῷ δέ-
 οντι καὶ ἀφοῦ τὰ λοιπὰ πράγματα τῆς πατρίδος τακτοποιηθῶσι, νὰ συγκα-
 λεσθῇ σύνοδος ἐκκλησιαστικὴ ἐπὶ τούτῳ, συγκειμένη ἀπὸ τοὺς ἐπισκό-
 πους, ἀρχιμανδρίτας, ἡγουμένους μοναστηρίων, πρωτοιερεῖς ¹, καὶ <ἐκ>
 λαϊκῶν πρὸς τούτοις μελῶν ἐκλελεγμένων παρὰ τῶν ἐπαρχιῶν, ὅπως κα-
 νονίσωσι συμφώνως μὲ τὰ προκανονισμένα καὶ μετὰ τὰς παραδόσεις τὴν ἐκ-
 κλησιαστικὴν διοίκησιν τῆς Ἑλλάδος ².

Ἐσκέφθην πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἀνδρῶν
 ἐκείνων οἵτινες κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος ὑπηρε-
 τησαν στρατιωτικῶς τὴν πατρίδα, οὐχὶ μόνον ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν καὶ
 ἐν τῷ τόπῳ τῆς γεννήσεώς του ἕκαστος, ταῦτὸν εἰπεῖν ὡς ἐθνοφύλακες,
 ἀλλὰ διαρκῶς καὶ τρέχοντες ὅπου ἡ ἀνάγκη τοὺς ἐκάλει. Ἐζήτησα δὲ πλη-
 ροφορίας περὶ τοῦ ἀριθμοῦ εἰς ὃν ἠδύναντο νὰ ἀναβαίνωσιν οἱ τοιοῦτοι ἄν-
 δρες παρὰ τε τοῦ πρώην ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν Ὑπουργοῦ Κωνστ. Ζωγρά-
 φου καὶ παρὰ τοῦ Ἰω(άννου) Κωλέττου, ὅστις, ὡς φίλος καὶ ἀντιπρόσωπος
 τῶν Ρουμελιωτῶν, ἦτον εἰς κατάστασιν νὰ γνωρίζῃ πλεονέτερόν τι καὶ θε-
 τικώτερον παρ' ἐμέ, ἀλλὰ καὶ ὁ εἷς καὶ ὁ ἄλλος δὲν ἐγνώριζον ἀπολύτως
 τίποτε περὶ τούτου, εἰς δὲ τὴν ἐρώτησίν μου ἂν δὲν ἦτον περὶ τὰς 4000

τότε βλ. αὐτόθεν Dawkins πρὸς Palmerston, ἀρ. 67, 13/25 Σεπτεμβρίου 1834 (F.O. 32/46, φφ. 12-17)·
 καὶ Lyons πρὸς Aberdeen, ἀρ. 10, 10/22 Ἰανουαρίου 1845 (F.O. 32/135, φφ. 47-48).

1. Χφ. πρωτοϊερέων.

2. Βλ. ὅσα σχετικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτὸ εἶπε ὁ Ψύλλας στὴν Γερουσίᾳ στίς 8 Ἰουλίου 1852 (Πρακτικὰ
 τῶν συνεδριάσεων τῆς Γερουσίας, περίοδος Γ', σύνοδος Β', σσ. 578 - 579).

138^β ὥς ἔγγιστα ὁ ἀριθμὸς τῶν τοιούτων, μοὶ ἀπήντησαν καταφατικῶς. Ἡρώ-
 τησα δὲ μετὰ τούτους καὶ τὸν κύρ. Ἄβελ ἂν νομίζῃ ὅτι τὰ μέλη τῆς Ἀν-
 τιβασιλείας ἔμελλον νὰ ἐγκρίνωσι πρότασίν μου τινὰ περὶ ἀποκαταστάσεως
 τῶν ἀνδρῶν τοῦ Ἀγῶνος οἵτινες, λαβόντες μέρος διαρκῶς ἐν αὐτῷ καὶ μὴ
 φροντίσαντες διὰ τοῦτο παντελῶς περὶ τῆς οἰκονομικῆς αὐτῶν καταστά-
 σεως, ἔμειναν ἄνευ τῶν μέσων τοῦ ζῆν μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν εἰρήνην καὶ
 τὴν διάλυσιν τῶν ἀτάκτων στρατευμάτων τὴν ὁποίαν ἐνήργησεν ἡ Βασι-
 λεία. Τῷ εἶπον ὅτι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον μοὶ ἐφαίνετο ὅτι, ὑποτιθεμένου
 τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν τῶν τοιούτων εἰς 4000, δύναται νὰ γένῃ ἡ ἀποκατά-
 στασίς των, διδομένων εἰς ἕκαστον τούτων ἀπὸ 25-50 στρέμματα ἐθν. γῆς
 καὶ ἀνὰ 500 - 1000 γρόσια. Καὶ τὴν πρότασίν μου ταύτην ἤκουσεν εὐνοϊ-
 κῶς ὁ κ. Ἄβελ, λέγων μοι νὰ κάμω τὴν περὶ τούτου ἀναφοράν μου πρὸς
 τὸν Βασιλέα. Δυστυχῶς ὅμως, καθ' ὃν καιρὸν ἐνησχολούμην νὰ καταρτί-
 σω τοιαύτην τινὰ ἀναφοράν, γεγονὸς τι ἄλλο συμπεσὼν μὲ ἠνάγκασε νὰ
 ἀναβάλω τὸ πρᾶγμα, χωρὶς ὅμως νὰ ἐγκαταλείψω αὐτὸ παντελῶς. Τὸ γε-
 γονὸς δὲ τοῦτο εἶναι τὸ ἑξῆς.

ἌΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
 "Ὅτε δηλ. ἡ Ἀντιβασιλεία διέλυσε τὰ ἄτακτα στρατεύματα¹, ἐξ ἀπει-
 πσίας ἢ ἄλλης τινὸς εὐδαιμονίας οἱ πλεῖστοι ἐκ τῶν ἀποτελούντων τὰ σώ-
 ματα ταῦτα, συνεννοηθέντες, ἐξώρμησαν εἰς τὸ γειτονικὸν κράτος ὑπὸ ἀρ-
 χηγὸν τὸν Ἀλβανὸν Ταφίλ Μπούζην καὶ ἐκεῖθεν, διωχθέντες, προσέφευ-
 γον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου ὁμοῦς δὲν ἐγίνοντο δεκτοί, ὥς ἀποκηρυχθέντες
 ἀπὸ τῆς Ἀντιβασιλείας πρότερον διὰ τὸ κακόηθες τοῦτο κίνημά των. Ἀλλ'
 ὅτε ὁ Βασιλ. Ἐπίτροπος Ἰ. Ρίζος εὐρίσκετο εἰς τὰς μεθορίους ἐπαρχίας πρὸς
 παραλαβὴν τῶν φρουρίων καὶ ὀχυρῶν ἄλλων θέσεων ἃς ἔμελλον νὰ ἐκχωρή-
 σωσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα οἱ Ὀθωμανοὶ κατὰ τὰ πρωτόκολλα, εἶδε, λέγει,
 πλῆθος τοιούτων ἀνδρῶν διατριβόντων παρὰ τὴν μεθόριον γραμμὴν, ζη-
 τούντων τὴν ἄδειαν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν πατρίδα καὶ μετανοούντων διὰ
 τὸ κίνημά των ἐκεῖνο. Τὴν δὲ αἴτησιν ταύτην καὶ τὴν κατάστασιν τῶν ἀν-
 δρῶν ἀνέφερεν ὁ Ρίζος πρὸς ἐμέ, τὸν ἐπὶ τῶν Ἑσωτερικῶν Ὑπουργόν,
 καὶ ἐγνωμοδότει ὑπὲρ τῆς αἰτήσεώς των ταύτης, ἀναβιβάζων τὸν ἀριθμὸν |
 139^α εἰς 2000 περίπου [χιλιάδας]. Τὴν ὑπόθεσιν δὲ ταύτην ἀνέφερα πρὸς τὴν
 Ἀντιβασιλείαν ἀμέσως δι' ἐγγράφου ἀναφορᾶς μου, καὶ τὴν ἐπιοῦσαν ἡμέ-

1. Διάταγμα 2/14 Μαρτίου 1833 : Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως, ἀρ. 6, 8/20 Μαρτίου 1833.

ραν άμέσως ή 'Αντιβασιλεία, τυχούσης μάλιστα καί τινος αύλικής έορτής ¹, εξέδωκε βασιλ. διάταγμα ² περί τής άμνηστίας τών άνδρών εκείνων. "Εδωκεν όμως ταυτοχρόνως καί τινες πρόσ με όδηγίας τās όποιās ώφειλον νά διαβιβάσω πρόσ τās μεθορίους έλληνικās αρχάς, εκ τών όποιων όδηγιών μία ήν καί ή κατά πενθημερίαν ανακοίνωσις πρόσ τήν Κυβέρνησιν περί τοῦ αριθμοῦ τών οὔτως εισερχομένων εἰς τὸ κράτος. 'Αφ' ότου δέ πολλὰ διήλθον ήμέραι καί εβδομάδες, ή πρόσ τήν Κυβέρνησιν ανακοίνωσις αὔτη δέν άνέβη εἰμή εἰς 50 ή 60. Καί τότε ό "Αβελ όργίλως μοι λέγει : «Περὶ τοῦ εὔτελεστάτου τούτου αριθμοῦ κατηνάγκασες τήν Βασιλείαν νά εκδώσῃ άμνηστίας διάταγμα;» «'Αλλά τί πταίω ἐγώ;» απεκρίθην, «ό υμέτερος Βασιλ. 'Επίτροπος άνέφερε περί αριθμοῦ 2000, καί ἐγώ βεβαίως δέν επρότεινα τόν διορισμόν τοῦ άνδρός τούτου εἰς τήν θέσιν ταύτην.» «Προσέχετε», μοι λέγει, «εἰς τὸ ἐξῆς, φίλε μου κ. Ψύλλα, νά μὴ εκθέτετε οὔτω τήν άξιόπρέπειαν τοῦ Βασιλέως, αλλά νά αναφέρεσθε πάντοτε μετὰ μακράν καί ακριβῆ έρευναν τών πραγμάτων, όσάκις πρόκειται νά ζητήσῃτε τι από τήν Α.Μ.»

Τοῦτο άρα τὸ γεγονός με έσταμάτησεν εἰς τήν όποίαν έμελέτων νά κάμω πρότασιν περί αποκαταστάσεως τών άνδρών τοῦ 'Αγώνος, περί τοῦ αριθμοῦ τών όποιων δέν εἶχα καμμίαν θετικήν πληροφορίαν, ενώ περί τών προσφύγων περί ὧν άνωτέρω ό λόγος εἶχον τοῦλάχιστον άνά χεῖρας ἐν επίσημον επισήμου υπαλλήλου έγγραφον, τὸ όποιον όμως δυστυχῶς εἴφανε καί αὐτὸ μὴ στηριζόμενον εἰς βεβαίως πληροφορία. 'Εσκέφθην λοιπόν νά προσφύγω εἰς ἐν άλλο προπαρασκευαστικόν μέτρον δι' όσον οἶόν τε ακριβεστέραν γνώσιν τοῦ αριθμοῦ τών αγωνιστῶν υπέρ ὧν έμελλον νά προκαλέσω τήν συγκατάθεσιν|τῆς 'Αντιβασιλείας. Διὰ τόν σκοπόν τοῦτον ^{139β} έγραψα εγκύκλιον διαταγήν πρόσ τοῦς νομάρχας καί ἐζήτουν παρ' αὐτῶν νά με πληροφορήσουν πόσοι τών άνδρῶν τῆς κατηγορίας περί ἧς άνέφερα άνωτέρω εύρίσκοντο εἰς τόν νομόν εκάστου καί ποία ή οικονομική κατάσταση αὐτῶν κ.τ.λ., κ.τ.λ. 'Αλλά μετὰ παρέλευσιν πολλῶν ήμερῶν λαμβάνω απάντησιν από δύο νομάρχας, τόν τῆς 'Ακαρνανίας καί Αἰτωλίας καί τόν τῆς 'Αττικῆς καί Βοιωτίας, ότι μικρός τις αριθμός τοιούτων άνδρῶν εύρίσκετο εἰς τοῦς νομούς των, 150 - 160 δηλ. "Αλλοι δέ τῶν νομαρχῶν ἐζή-

1. Γενέθλια "Οθωνος, 1 'Ιουνίου (ν.ή.).

2. Διάταγμα 20/1 'Ιουνίου 1833: 'Εφημερίς τῆς Κυβερνήσεως, άρ. 19, 20/1 'Ιουνίου 1833.

τουν διασαφήσεις ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐγκυκλίου, ἄλλως πολλὰ σαφοῦς, ἄλλοι δὲν ἀπήντησαν διόλου. Συνέπεσαν δ' ἔπειτα τὰ περὶ τὸν Κολοκοτρώνην συνωμοτικὰ καὶ διέκοψαν τοιοῦτοτρόπως πᾶσαν περαιτέρω ἐνέργειαν πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ περὶ οὗ ἄνωτέρω ὁ λόγος μέτρου. Καὶ δὲν ἦτο μόνον τοῦτο τὸ μέτρον τὸ ὁποῖον ἔστρεφον σπουδαίως εἰς τὴν κεφαλὴν μου καὶ τοῦ ὁποίου εἶχον ἤδη κάμει καὶ ἀρχὴν ἐκτελέσεως· ἦτον πρὸς τούτοις καὶ ἡ συνδρομὴ τὴν ὁποίαν ἐνόμιζον ὅτι ἡδύναντο νὰ ὑποχρεωθῶσιν οἱ συνδημόται καὶ κάτοικοι τῶν χωρίων τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ἀνδρῶν νὰ παρέξωσιν εἰς αὐτοὺς διὰ τὴν πρώτην των ἀποκατάστασιν, δανείζοντες λόγου χάριν εἰς αὐτοὺς τοὺς βόας των δι' ὀλίγας ἡμέρας εἰς καλλιέργειαν τοῦ μέρους τῆς γῆς τὴν ὁποίαν ἡ Κυβέρνησις ἐπρόκειτο νὰ τοῖς χορηγήσῃ, διότι μοι ἐφαίνετο δίκαιον νὰ πράξωσι τοῦτο οἱ ἄνθρωποι οἵτινες ἀπήλαυσαν τὴν

140^a ἀνεξαρτησίαν καὶ ἐλευθερίαν των, μὴ | συντελέσαντες αὐτοὶ πρὸς τοῦτο ἢ συντελέσαντες μὲν ἄλλ' οὐχὶ τόσον ὅσον ἐκεῖνοι, καί, ὅτε ἐκεῖνοι ἔτρεχον πάντοτε ὅπου τοὺς ἐκάλει ἡ ἀνάγκη τῆς πατρίδος, οἱ ἄλλοι, μένοντες εἰς τὰς ἐστίας των, ἡδύναντο νὰ ἐπιβλέπωσι καὶ ἐπιμελῶνται τὰ οἰκονομικά των.

Πρὸ χρόνου δέ τινος ἱκανοῦ, πρὶν ἀνακαλυφθῶσι τὰ περὶ τὸν Κολοκοτρώνην συνωμοτικὰ, παρουσιάσθη ἐνώπιόν μου ὁ Ἀριστομένης Κουβαρᾶς, ὃν εἶχα γνωρίσει ἄλλοτε καὶ περὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ δὲν εἶχα συλλάβει καλὴν ἰδέαν. Παρουσιάσθη, λέγω, καὶ μοι ἐπέδειξε κατάλογον διαφόρων λόγων οὓς ἤκουσε, ἔλεγε, περιελθὼν τὴν Πελοπόννησον, παρὰ διαφόρων προσώπων κατὰ τῆς Κυβερνήσεως καὶ κατὰ τῆς Ἀντιβασιλείας, προσθεὶς ὅτι πρέπει νὰ ληφθῶσι τὰ ἀναγκαῖα μέτρα, διότι ὑπώπτευσεν ὅτι τεκταίνεται τι κατὰ τῶν καθεστώτων. Ἀλλ' ἐγὼ τὸν ἠρώτησα ἂν δύναται νὰ ἀποδείξῃ τὰ ἐν τῷ ἐγγράφῳ ἐκείνῳ γεγραμμένα ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου, καὶ ἐκεῖνος ἠρνήθη, διότι δὲν ἡδύνατο νὰ ἔχῃ τρανὰς περὶ τῶν κατηγοριῶν ἐκείνων ἀποδείξεις, ἔκρινε δὲ μόνον χρέος του νὰ ἀνακοινώσῃ ὅ,τι ἤκουσε πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, διὰ νὰ λάβωμεν μέτρα. Τὸν εὐχαρίστησα δὲ ἐγὼ τότε, ἀποσυρόμενος, καὶ ἐκεῖνος μὲ παρεκάλεσε νὰ τὸν προμηθεύσω δημοσίαν τινὰ ὑπηρεσίαν, καὶ τοῦτο μὲ ἔκαμε περισσότερον νὰ ὑποπτεύσω ὅτι τὰ γεγραμμένα εἰς τὸ παρουσιασθέν μοι χαρτίον ἦσαν ἴσως ἐν μέρει μὲν ἀληθῆ, ἀλλ' ἀνάξια προσοχῆς, ἐν μέρει δὲ ἐφευρέσεις τοῦ ἰδίου, πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ φανῇ

προσενεγκῶν αὐθορμήτως δούλευσιν εἰς τὸ δημόσιον, ὥστε νὰ ἐπιτύχη οὕτως εὐκολώτερόν τινα θέσιν.

Ὁ Κωλέττης ὅμως, ἀπαντήσας με ὕστερον ἐν τῷ Ὑπουργικῷ Συμβουλίῳ, μὲ ἡρώτησεν ἐμβριθῶς ἂν εἶδον τὸν Ἀριστομένην καὶ ἂν ἤκουσα παρ' αὐτοῦ τὰ ὅποια λέγει ὅτι ἐπληροφορήθη πράγματα. «Ναί», ἀπεκρίθην, «ἀλλὰ δὲν πιστεύω νὰ ἔχωνται ἀληθείας.» Ὁ δὲ Κωλέττης ἐπέμενε νὰ με πείσῃ ὅτι κάτι τεκταίνεται καὶ πρέπει νὰ λάβω μέτρα, καὶ καθημέραν σχεδὸν μοὶ ἐπεδείκνυεν ἐπιστολάς διαφόρων ἐκ τε τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου αἵτινες ἀορίστως ἔλεγον ὅτι κάτι τρέχει. Τὸ αὐτὸ ἔπραττε καὶ ὁ Μαυροκορδαῖτος. Ἀλλ' ἐγώ, μὴ γνωρίζων τίποτε περὶ τοῦ 140^β του ἐκ μέρους τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν, ἐκτὸς μόνον ἐκ μέρους τοῦ Χρηστίδου¹, ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτοῦ ἀορίστῳ τῷ τρόπῳ, καὶ πρὸς τὸν ὅποιον ἔγραψα νὰ ἐξετάσῃ ἀκριβέστερον καὶ νὰ πράξῃ ὅ,τι ἐκ τῶν καθηκόντων του, δὲν ἔκρινα νὰ σκιαμαχήσω οὕτω μὲ τοὺς ἀνεμομύλους τοῦ Ἀριστομένους καὶ τῶν λοιπῶν, χωρὶς νὰ ἔχω ἀνὰ χεῖρας τὰς ἀναγκαῖας ἐνδείξεις, ἂν ὅχι ἀποδείξεις.

Ἐρχεται δὲ πάλιν μετ' οὐ πολὺ πρὸς με ὁ Ἀριστ. Κουβαρᾶς καὶ μοὶ ἐπιδεικνύει ἐπιστολὴν τὴν ὁποίαν ἔγραψε πρὸς αὐτὸν ὁ φίλος του Θεαγένης ἐκ Βυτίνης, εἰς τὴν ὁποίαν τῷ ἔλεγεν ὅτι ἡ ἐπανάστασις προβαίνει καί, ἂν ἡ Κυβέρνησις δὲν λάβῃ τὰ ἀναγκαῖα μέτρα, τὰ πράγματα τῆς πατρίδος θέλουσιν ἐπανέλθει εἰς τὸ πρῶτον χάος, ἔλεγε δὲ τὸν Κολοκοτρώνην ὡς ἀρχηγὸν τῆς μελετωμένης ἐπαναστάσεως. Τότε δὲ πλέον, ἔχων τι θετικὸν ἀνὰ χεῖρας, ἡρώτησα τὸν Κουβαρᾶν ἂν μοὶ ἀφήνῃ τὴν ἐπιστολὴν ἐκείνην εἰς χεῖράς μου, διὰ νὰ κάμω αὐτῆς χρῆσιν, καὶ ἐκεῖνος συγκατένευσεν εἰς τὴν πρότασιν καὶ μοὶ ἀφῆκε τὴν ἐπιστολὴν. Ἐγραψα λοιπὸν πρὸς τὸν Νομάρχην τῆς Ἀρκαδίας κ. Ζωγράφον, ἐγκλείσας καὶ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Θεαγένους, νὰ ἐξετάσῃ περὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἀναφερομένων καὶ νὰ πράξῃ ὅ,τι ἐκ τῶν καθηκόντων του καὶ ἢ νὰ καταδιώξῃ τοὺς συνωμότες ἢ νὰ τιμωρήσῃ τὸν συκοφάντην, πληροφορῶν περὶ πάντων καὶ τὴν Κυβέρνησιν. Ἀλλ' ὁ Ζωγράφος ἐβράδυνε νὰ ἀπαντήσῃ, διότι ἡτοιμάζετο νὰ κατέλθῃ εἰς Ναύπλιον, καλεσμένος ἀπὸ τὴν Ἀντιβασιλείαν, διὰ νὰ σταλῇ πρέσβυς εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὅτε δὲ ἤλθεν εἰς Ναύπλιον, παρουσιάσθη ἀμέσως ἐνώ-

1. Ὁ Δημήτριος Χρηστίδης ἦταν τότε Νομάρχης Μεσσηνίας.

πιόν μου καὶ ὁμολόγησεν ὅτι περὶ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Θεαγένους φρονεῖ καὶ λέγει ὅτι εἶναι συκοφαντία, ὅτι, ἐπειδὴ ὁ Κολοκοτρώνης ἀφήρεσεν ἀπ' αὐτὸν ἓνα ἐθνικὸν μύλον, διὰ τοῦτο τὸν συκοφαντεῖ, ὅτι ποτὲ ὁ Κολοκοτρώνης δὲν θέλει ἔμβη εἰς τοιαῦτα πραξικοπήματα τώρα, ὅτε ἔχει πολλὰ νὰ χάσῃ. Τότε δὲ ἐγὼ, παραλαβὼν μεθ' ἑμαυτοῦ (*sic*) τὸν Ζωγράφον, τὸν παρου-
141^a σίασα εἰς ἓνα ἕκαστον τῶν μελῶν τῆς Ἀντιβασιλείας, διὰ νὰ εἴπῃ|καὶ εἰς αὐτοὺς ὅ,τι εἶπε καὶ πρὸς ἐμέ. Καὶ ἐγένετο οὕτως.

Ἀλλὰ δὲν παρῆλθεν ἔκτοτε πολὺς καιρὸς, καὶ μίαν πρωΐαν, ἀπερχόμενος εἰς τοῦ Μαύρου, Νομάρχου Ἀργολίδος, ἀπαντῶ τὸν Κωνστ. Σχινᾶν καθ' ὁδόν, ὅστις ἀποτείνει πρὸς ἐμέ τὸν λόγον ὅτι οὕτω κρυφίως ἐνεργοῦμεν τὰς πράξεις μας, καί, χωρὶς νὰ σταθῇ νὰ τὸν ἐρωτήσω περὶ τίνος πρόκειται, ἀναχωρεῖ, καὶ ἐγὼ εἰσέρχομαι εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Νομάρχου. Εὖρον δὲ τὸν ἄνθρωπον λίαν τεταραγμένον, καὶ διηγεῖται πρὸς με ὅτι τὴν παρελθούσαν νύκτα ἐν μέσῳ βαθυτάτης σιωπῆς καλεῖται ἀπὸ τὴν Ἀντιβασιλείαν νὰ παραλάβῃ πολλοὺς ἄνδρας τοὺς ὁποίους συνέλαβεν ὁ Τζῆνος ἀπὸ τὴν Στερεὰν καὶ τοὺς ἔφερεν εἰς Ναυπλῖον, νὰ τοὺς παραλάβῃ καὶ φυλακίσῃ, ὅπερ καὶ ἔπραξε μετὰ πολλῆς λύπης καὶ στενοχωρίας, τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον δὲν εἶχε διαταγὴν πρὸς τοῦτο ἀπὸ ἐμέ, τὸν ἀμέσως προϊστάμενόν του. Ἐξηκολούθει δὲ νὰ κατακρίνῃ τὸ κόμμα τῶν Ναπαίων, τὸ ὅποιον δὲν παύει τεκταινόμενον αἰετοτε τοιαῦτα τολμήματα κατὰ τῆς πατρίδος κ.τ.λπ. Ἐγὼ ὅμως τῷ εἶπον ὅτι μεταξὺ τῶν προσώπων τὰ ὁποῖα ἤκουσα ὅτι συνελήφθησαν καὶ ἐφυλακίσθησαν δὲν εἶναι μόνον Ναπαῖοι, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἄλλων κομμάτων, πῶς λοιπὸν καταφέρεται οὗτος κατὰ μόνον τῶν Ναπαίων. Ἐκεῖνος δὲ μοὶ λέγει ὅτι «ἀκριβῶς δὲν γνωρίζω τὰ πράγματα, ἄς ὑπάγωμεν ὁμοῦ πρὸς τὸν κύριον Μάουρερ καὶ ἀπ' ἐκεῖνον θέλομεν πληροφορηθῇ καλύτερον περὶ τῶν τρεχόντων.»

Ἀπήλθομεν λοιπὸν ὁμοῦ πρὸς τὸν Μάου[ε]ρρερ, καὶ ὁ Μαῦρος, λαβὼν πρῶτος τὸν λόγον, εἶπεν ὅτι ὁ κ. Ψύλλας δὲν θέλει νὰ πιστεύσῃ ἀκόμη ὅτι οἱ φίλοι του οἱ Ναπαῖοι δὲν παύουσι νὰ ταραττώσι τὸ κράτος μὲ συνωμοσίας καὶ ἐπαναστάσεις. Ἀλλὰ τότε ἐγὼ εἶπον ὅ,τι καὶ εἰς τὸν Μαῦρον πρὸ
141^b τούτου, ὅτι θεωρῶ ἀναμιᾶ φυλακισμένους ἄνδρας ἐκ τῶν | τριῶν κομμάτων, ἐκτὸς ἐὰν ἡ Ἐξοχότης τοῦ ὁ κ(ύριος) Μάου[ε]ρρερ ἤθελε μοὶ δώσει ἄς ἔχει περὶ τῶν τρεχόντων πληροφορίας ἀκριβεστέρας. Ἀλλὰ ὁ Μάου(ρ)ερ, δν

ἐγὼ εὖρον πάντοτε δύσθυμον, ἀνακράζει μετ' ὀργῆς πρὸς ἐμέ : «Πῶς, κύριε Γραμματεῦ τῆς Ἐπικρατείας ἐπὶ τῶν Ἑσωτερικῶν, ἀπὸ ἐμὲ ζητεῖς πληροφορίας περὶ πραγμάτων τὰ ὅποια σὺ ἔπρεπε νὰ γνωρίζης πρῶτος καὶ νὰ πληροφορήσης καὶ ἡμᾶς; Θέλεις καθυποβληθῆς διὰ τοῦτο εἰς δίκην ἐσχάτης προδοσίας.» Τότε ὅμως καὶ ἐγὼ μὲ τὸν τόνον τῆς καθαρᾶς συνειδήσεως τῷ ἀποκρίνομαι ὅτι «εἶμαι ἕτοιμος νὰ δώσω λόγον ὑπὲρ τῆς ἀθωότητός μου καὶ περὶ τῆς ἐνεργείας μου ὡς πρὸς τὰ τρέχοντα, ἐκτὸς μόνον ἂν κατηγορηθῶ διατί δὲν ἔκαμα ἀστυνομικὰ καθήκοντα καὶ ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ γραφείου τῆς Ἀντιβασιλείας, διὰ νὰ συλλάβω τὸν συνωμότην γραμματέα εἴτε διερμηνέα σας, τὸν Φρασικλῆν (Franz) — οὗτος εἶχε προσφάτως ἀποπεμφθῆ, ὡς συνεννοημένος μετὰ τῶν συνωμοτῶν· τὴν τρανωτέραν τῶν ἐνδείξεων ἣτις ἔπεσεν εἰς χεῖράς μου, τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Θεαγένους πρὸς τὸν Ἀριστ. Κουβαρᾶν, ἀνεκοίνωσα παρευθὺς πρὸς τὸν Νομάρχην Ἀρκადίας Ζωγράφον καὶ τῷ παρήγγειλα νὰ κάμῃ τὰς ὅσας ἐνδέχεται ἀκριβεστέρως ἐξετάσεις περὶ τοῦ ἐν αὐτῇ ἀναφερομένου πράγματος· ἀλλ' ἐνθυμεῖσθε καλῶς ὅτι, ὅταν ἦλθεν οὗτος εἰς Ναύπليون, εἶπε ὅτι ἦτο συκοφαντία κατὰ τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ ὅτι ποτὲ ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἀποφασίζει νὰ κρίνῃ τὸν ἐπὶ τῶν ὅλων κύβαν· αὐτὸς ὅστις εἶπε τώρα ὁ πρῶτος οἰκονόμος τῆς Πελοποννήσου· καὶ αὐτὸν τὸν Ζωγράφον ὅχι μόνον τὸν ἐπιστεύσατε, ἀλλὰ τῷ ἐνεπιστεύθητε καὶ τὴν ὁποίαν κατέχει σήμερον ὑψηλὴν θέσιν, τὴν Πρεσβείαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.»

Ταῦτα δὲ εἰπὼν, ἀνεχώρησα καὶ ἐμερμήριζα κατὰ φρένα καὶ κατὰ θυμὸν νὰ δώσω τὴν παραίτησίν μου. Ἐπειδὴ ὅμως ἐπληροφορήθημεν πάντα τὰ μέλη τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ἀπὸ τὸν Πρόεδρον Σ. Τρικούπην ὅτι ἡ Ἀντιβασιλεία προυτίθετο νὰ ὑποβάλλῃ εἰς στρατιωτικὸν δικαστήριον τοὺς φυλακισμένους διὰ τὴν τρέχουσαν κατηγορίαν ἄνδρας καὶ ἀπεφασίσθη νὰ ἀντισταθῶμεν εἰς τὸ μέτρον τοῦτο ἐν σώματι δίδοντες τὴν παραίτησίν μας, ἂν δὲν εἰσακουσθῶμεν, καὶ ἀκόμη ὑφιστάμενοι καὶ τὴν ποινὴν τῆς ἀρνήσεως τῶν καθηκόντων, ἂν ἤθελεν ἐξηγηθῆ οὕτως ἡ ἄρνησίς μας, ἔμεινα εἰς τὴν θέσιν μου, μὴ φροντίσας πλέον περὶ τῆς ἀτομικῆς μου | παραι- 142^α τήσεως, ἕνεκα τῶν λόγων οὓς ἀπηύθυνε πρὸς με ὁ ὀξύχολος Μάουρερ. Ἀνέλαβον δὲ τὴν ἀποστολὴν τότε, κατὰ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ἣτις ἦτο νὰ προσπαθῇσῃ ἕκαστος ἐξ ἡμῶν νὰ πείσῃ τὸ μέλος

ἐκεῖνο τῆς Ἀντιβασιλείας μεθ' οὗ συνειργάζετο νὰ ἀναστείλωσι τὴν ἀπό-
φασίν των περὶ τῆς εἰς στρατοδικεῖον παραπομπῆς τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος
ὑποδίκων, ἔλαβον τὴν ἀποστολὴν νὰ πείσω τὸν Ἀβελ, τὸν ὁποῖον ὁ Τρι-
κούπης ἐθεώρει ὡς τὸ ἀγριώτερον μέλος τῆς Ἀντιβασιλείας. Ἐγὼ ὅμως
εὗρον αὐτὸν οὐχὶ ὡς τὸν ἐνόμιζεν ὁ Τρικούπης, διότι ναὶ μὲν μοὶ εἶπε κατ'
ἀρχὰς τῆς περὶ τούτου προτάσεώς μου «μαῶς ἐρρίψατε, ὦ Ἕλληνες, τὸ χει-
ρόφτι, τὸ ἀναλαμβάνομεν», ἀλλὰ τέλος μοὶ εἶπεν, ὅταν τῷ ὑπέδειξα τὸν
σκοπὸν τῆς παραιτήσεώς μας καὶ τῆς ἀποφάσεώς μας νὰ ὑποστῶμεν καὶ
πᾶσαν ἄλλην συνέπειαν τῆς ἀρνήσεώς μας εἰς τὸ νὰ ὑπογράψωμεν τὸ μελε-
τώμενον περὶ στρατοδικείου διάταγμα, μοὶ εἶπεν ἱλαρῶς τῷ προσώπῳ :
«Ἡμεῖς θὰ κάμωμεν τὸ χρέος μας, κάμετε καὶ σεῖς τὸ ἐδικόν σας.»

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

I'

NOMARCHΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΒΟΙΩΤΙΑΣ
NOMARCHΗΣ ΕΥΒΟΙΑΣ
(1833-1835)

Ὁ Ψύλλας Νομάρχης Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας καὶ «Σύμβουλος τῆς Ἐπικρατείας εἰς ἑκτακτον ὑπηρεσίαν». — Ἐπίσκεψη τοῦ Ὁθωνοῦ στήν Ἀθήνα. — Κατάθεση θεμελίου λίθου ἀνακτόρων. — Σύνταξη καταλλήλων λόγων ἀπὸ τοὺς Ἀν. Πετράκη καὶ Βενθόλο. — Τελικὴ ἐπιλογή τῆς θέσεως τῶν ἀνακτόρων. — Πανηγυρικὴ τελετὴ στήν Ἀθήνα γιὰ τὴν ὀριστικὴ ἐπιλογή τῆς ὡς πρωτεύουσας τοῦ κράτους. — Ἀντιφατικὲς ὁδηγίαι πρὸς τὸν Ψύλλα γιὰ τὴν μεταχείριση Ἀγγλοῦ περιηγητῆ. — Ὁ Ψύλλας Νομάρχης Εὐβοίας. — Ἀνάδειξη δημογερόντων σὲ διάφορα χωριὰ τοῦ νησιοῦ. — Τὸ πρόβλημα στεγάσεως τῶν Σαμίων παροίκων. — Πρόσκληση πρὸς τοὺς κατοίκους καὶ παροίκους τῆς Χαλκίδος γιὰ τὴν ἐκλογή νέας δημογεροντίας. — Ἀντίθεση μεταξὺ αὐτοχθόνων καὶ ἑτεροχθόνων κατὰ τὴν ἐκλογή δημογερόντων στήν Θήβα καὶ στήν Χαλκίδα. — Ἡ ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν Γραμματεία διατάσσει τὴν προσωρινὴ παραμονὴ τῆς παλιᾶς δημογεροντίας Χαλκίδος. — Ἡ συμμετοχὴ τῶν ἑτεροχθόνων ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν δημοτικῶν ἀρχῶν. — Στέγαση ἀξιωματικῶν στὸ κτήριο τοῦ μεχκεμὲ τῆς Χαλκίδος. — Πάσαπα τῶν Ὁθωμανῶν. — Ἀπόφαση γιὰ τὴν ἐξώση τῶν προσφύγων ἀπὸ τὰ σπίτια τοῦ κοντὰ στὸς Ὁρεοὺς. — Γνωριμία Ψύλλα καὶ Σεκίτ Ἐφέντη σὲ δεξίῳ τοῦ Ἀρμανσπεργκ στήν Ἀθήνα. — Αἰτήματα τοῦ Σεκίτ Ἐφέντη. — Νέα διαταγὴ γιὰ τοὺς πρόσφυγες τῶν Ὁρεῶν. — Ἡ ἐξόλεση στὰ ἔθνη καὶ τὰ ἰδιωτικὰ δάση. — Απόλυση τοῦ Ψύλλα ἀπὸ τὴν Νομαρχία Εὐβοίας καὶ ἐπαναφορὰ τοῦ Αἰνῶος. — Ἀνταρέσκεια τοῦ Ἀρμανσπεργκ. — Ὁ Ψύλλας στήν Ἀθήνα. — Ὁ Κωλέττης, ὁ Ἀρμανσπεργκ καὶ ἡ ἀπόλυση τοῦ Ψύλλα. — Ὁ Prokesch-Osten ἀποδίδει τὴν ἀπόλυση τοῦ Ψύλλα σὲ ἀπαίτηση τῶν Ὁθωμανῶν. — Σύσταση τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας. — Ἐπικύρωση διορισμοῦ τοῦ Ψύλλα ὡς Συμβούλου τῆς Ἐπικρατείας.

Καὶ τὸ μὲν διάταγμα τοῦτο δὲν ἔλαβε χώραν, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀπὸ τὴν περιήγησιν τοῦ Βασιλέως ἐν Πελοποννήσῳ ἐπάνοδον ἀπεφασίσθη παρὰ τῆς Ἀντιβασιλείας τροποποιήσῃς τις τοῦ Ὑπουργείου¹, καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐπεφορτίσθη ὁ Τρικούπης νὰ ἐρωτήσῃ ἕνα ἕκαστον ἡμῶν περὶ τῶν ὁποίων ἐπρόκειτο ἡ ἀποχώρησις ποίαν νομαρχίαν ἐπεθυμῶμεν (*sic*) νὰ καθεξώμεν μετὰ τὴν ἀποχώρησίν μας. Ἐγὼ δὲ τότε εἶπον ὅτι ἄλλοῦ που δὲν δέχομαι νὰ διορισθῶ, ἂν δὲν εἶναι ὁ νομὸς Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας. Ὁ Τρικούπης ὅμως, δυσκολευόμενος νὰ δεχθῇ καὶ ὑποστηρίξῃ τὴν πρότασίν μου ταύτην παρὰ τῇ Ἀντιβασιλείᾳ, ὡς δῆθεν ὄντος μου Ἀθηναίου, ὅπου

1. 12 Ὀκτωβρίου 1833. Ἀντικαταστάθηκαν οἱ Τρικούπης, Ψύλλας, Πρατῆς. Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ὠρίστηκε ὁ Μαυροκορδαῆτος.

ἡ ἔδρα τοῦ νομοῦ, ἐπέμενε νὰ μὲ ἐρωτᾷ ἂν δὲν δέχωμαι ἄλλον τινὰ νομὸν παρὰ τοῦτον, καὶ ἐγὼ ἐπέμεινα μέχρι τέλους εἰς τὴν πρώτην ἀπόφασίν μου, καὶ οὕτως ἀπεφασίσθη ἐπὶ τέλους. Συγχρόνως ὅμως ἔλαβον καὶ τὸν βαθμὸν τοῦ Συμβούλου τῆς Ἐπικρατείας εἰς ἑκτακτον ὑπηρεσίαν¹ καὶ τὴν ἄδειαν
 142^β νὰ φέρω τὴν ὑπουργικὴν|στολὴν ἐν πάσῃ περιστάσει καὶ ἐκφράσεις εὐα-
 ρεσκειᾶς ἐκ μέρους τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως διὰ τὴν πιστὴν διαγωγὴν μου κ.τ.λπ. Ἦλθον λοιπὸν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ διέμεινα ἑπτὰ ἕως ὀκτὼ μῆ-
 νας, διοικῶν τὸν νομὸν Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας.

Κατὰ δὲ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐνταῦθα ἀφίξεώς μου ἦλθε² καὶ ὁ Βασιλεὺς Ὁθων συνωδευμένος μετὰ (*sic*) τινων αὐλικῶν του, διέτριψεν ὀλίγας ἡμέ-
 ρας ἐν τῇ πόλει καὶ εἰς τὴν ἐξοχὴν διὰ κυνηγεσίαν, κατὰ δὲ τὴν εἰς πόλιν ἐπάνοδόν του ἀπεφάσισε νὰ καταθέσῃ τὸν θεμέλιον λίθον τῶν ἀνακτόρων ἐν τῷ προσδιωρισμένῳ εἰς τὸ σχέδιον τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν ἀρχιτεκτόνων Κλεάνθους καὶ Σια(ου)βέρτ³ τόπῳ, καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον διετά-
 χθησαν αἱ ἀναγκαῖαι προπαρασκευαί, καὶ ἡ ἡμέρα⁴ καθ' ἣν ἡ Α.Μ. ὁ Βα-
 σιλεὺς ἐμελλε νὰ ἔλθῃ μὲ τὴν ἀνέχουσαν εἰς τὴν περίστασιν ἐκείνην παρά-
 ταξιν, νὰ καταθέσῃ τὸν θεμέλιον λίθον.

Πρὸ δύο ὁμοῦ ἡμερῶν ἡ ἀρχιτεκτονικὴ παρεκάλει τινες τῶν πολιτῶν, ἱκανοὺς πρὸς τοῦτο, νὰ συντάξωσι καὶ ἐκφωνήσωσι κατάλληλόν τινα λό-
 γον κατὰ τὴν ἡμέραν καὶ ὥραν τῆς τελετῆς ταύτης, καὶ τὸ ἔργον τοῦτο ἀνέ-
 λαβεν ὁ Ἀνάργυρος Πετράκης, ὁπότε τὴν παραμονὴν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος τελετῆς ἦλθεν εἰς τὸ κατάστημα τῆς Νομαρχίας καὶ ἐπέδειξε πρὸς με τὸν συνταχθέντα παρ' αὐτοῦ λόγον⁵, ἀρκετὰ ἄξιον λόγου, τὸν ὁποῖον ἐγὼ, μεταφράσας εἰς τὸ γερμανικόν, καθυπέβαλα εἰς τὸν Βασιλέα, διὰ νὰ γνωρί-
 ζῃ τὸ περιεχόμενον καὶ νὰ ἀπαντήσῃ, ἂν ἠυδόκει, κατάλληλόν τινα ἀντιφώ-
 νησιν⁶ εἰς τοῦτον. Ἀλλ' ἦλθε μετὰ ταῦτα καὶ ὁ Βενθύλος, καθηγητῆς,

1. Ὁ Ψύλλας διορίστηκε «Σύμβουλος τῆς Ἐπικρατείας εἰς ἑκτακτον ὑπηρεσίαν» καὶ Νομάρχης Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας μὲ διάταγμα τῆς 12/24 Ὀκτωβρίου 1833: Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως, ἀρ. 34, 15/27 Ὀκτωβρίου 1833.

2. 27 Φεβρουαρίου 1834 (ἐφημ. Σωτήρ, ἀρ. 19, 18 Μαρτίου 1834).

3. Schaubert.

4. 10 Μαρτίου 1834 (αὐτόθι βλ. καὶ Μ π ί ρ η, Αἱ Ἀθῆναι ἀπὸ τοῦ 19ου εἰς τὸν 20ὸν αἰῶνα, σ. 32).

5. Βλ. τὸν λόγο αὐτὸ στὴν ἐφημ. Σωτήρ, ἀρ. 22, 29 Μαρτίου 1834 (παράρτημα).

6. Βλ. τὸν λόγο ποὺ ἐξεφώνησε ὁ Ὁθων κατὰ τὴν τελετὴ στὴν ἐφημ. Σωτήρ, ἀρ. 26, 12 Ἀπρι-
 λίου 1834.

καὶ ἐζήτησε νὰ μοὶ ἐπιδείξῃ καὶ αὐτὸς λόγον ὃν εἶχε συντάξει πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἐγὼ δὲ εἶπον πρὸς αὐτὸν ὅτι εἶναι ὀλίγον ἀργά, διότι ὁ Ανάργυρος Πετράκης ἦλθε πολὺ πρὸ αὐτοῦ καὶ μοὶ ἐπέδειξε τὸν ὁποῖον ἐκεῖνος συνέταξε λόγον καί, τὸν λόγον τοῦτον εὐρὼν κατάλληλον, μεταφράσας, ἀπέστειλα ἤδη πρὸς τὸν Βασιλέα, εὐγνωμονῶ ὅμως καὶ πρὸς αὐτὸν (τὸν Βενθύλον) διὰ τὸν κόπον ὃν κατέβαλε πρὸς τοῦτο. Ἄλλ' ὁ Βενθύλος, ἀφοῦ ἐξέφρασε τὴν ἀπορίαν καὶ ἀπιστίαν του ὡς πρὸς τὴν ἱκανότητα τοῦ Πετράκη εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, ἐπέμεινε νὰ μοὶ ἀναγνώσῃ καὶ τὸν ἐδικόν του 143^α λόγον καὶ νὰ μὲ πείσῃ νὰ τὸν προτιμήσω, πράγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἠδυνάμην νὰ δεχθῶ, ἀφοῦ ἅπαξ εἶχον στείλει εἰς τὸν Βασιλέα ἓνα οἶονδήποτε ἄλλον λόγον. Τῷ εἶπον μάλιστα ὅτι «βεβαίως ὁ κόσμος γνωρίζει ὅτι ὑμεῖς, ὡς καθηγητὴς καὶ λογιώτερος πολὺ παρὰ τὸν Πετράκη, δύνασθε νὰ κάμνετε πολὺ καλυτέρους λόγους παρ' ἐκεῖνον· ἀλλὰ, ἂν τις τῶν πολιτῶν, μὴ ἐπαγγελλόμενος τὸν ἄνθρωπον τῶν γραμμάτων, ὧν μάλιστα καὶ ἐκ τῶν πολιτῶν ἐκείνων οἵτινες κατὰ διαφόρους καιροὺς διέπυσαν δημοτικάς καὶ δημοσίους θέσεις, ἂν τις, λέγω, τοιοῦτος ἐπιχειρῇ εἰς ὅμοιας μὲ τὴν παροῦσαν περιστάσεις νὰ ἐγείρεται ἐν μέσῳ τῶν συμπολιτῶν του, νὰ ἐκφωνῇ λόγον, τοῦτο εὐαρεστεῖ πλείονερον τὸ πλῆθος, καὶ ἐγὼ καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἴσως εὐρίσκουσιν ἀρμοδιώτερον· ἐν ταῖς ἀρχαίαις ἐλληνικαῖς πολιτεαῖς λόγου χάριν εὐρίσκοντο πολλοὶ φιλόσοφοι, ἀλλ' ἡμεῖς βλέπομεν ὅτι εἰς περιστάσεις δημοτελεῖς οἱ πρῶτοι τῶν πολιτῶν εὐρίσκονται δημηγοροῦντες ἢ ἀπαγγέλλοντες λόγους ἐπιταφίους καὶ πανηγυρικοὺς καὶ οὐχὶ οἱ ἐκ τῆς Ἀκαδημίας ἢ ἐκ τῆς Στοᾶς.» Ἐπέμεινε ὅμως ἐπὶ τέλους νὰ ἴδῃ τὸν λόγον τοῦ Πετράκη καὶ τὸν ἀνέγνωσεν ἐνώπιόν μου. Ἀλλὰ μοὶ λέγει : «Αὐτὸς βεβαίως δὲν εἶναι γεγραμμένος ὑπὸ τοῦ Πετράκη.» Τόσον τῷ ἐφάνη ἄξιος λόγου. Τότε δὲ τῷ εἶπον : «Δὲν γνωρίζω ἀπὸ ποῖον ἐγράφῃ, γνωρίζω μόνον ὅτι ὁ Πετράκης αὐτὸς ἦλθε πρὸς με καὶ μοὶ ἔφερε τοῦτον τὸν λόγον.»

Ἄλλ' ἐρωτᾶται πρὸς ποῖόν τινα σκοπὸν ἀναφέρω διεξοδικῶς τὸ ἀσήμαντον τοῦτο γεγονός. Πράττω τοῦτο, διὰ νὰ σημειώσω ἐνταῦθα τί ἤκουσα παρὰ τινος Γερμανο - Δανοῦ Φορχαμμέ(ρ)¹, συνοδεύοντος τὴν Α.Μ. τὸν Βασιλέα, τὴν στιγμὴν καθ' ἣν ἦλθον εἰς τὸ κατάλυμα τῆς Α.Μ.,

1. Peter Wilhelm Forchhammer, ἀρχαιολόγος.

νὰ τὸν συνοδεύσω εἰς τὸν τόπον ὅπου ἔμελλε νὰ τεθῇ ὁ εἰρημένος θεμέλιος
 143^β λίθος. Ὁ Γερμανὸς οὗτος δηλ., πλησιάσας με, | ἐρωτᾷ ἂν τῷ ὄντι ὁ Πετρά-
 κης μέλλει νὰ ἐκφωνήσῃ λόγον. Τῷ ἀπεκρίθην : «Ναί.» «Ἄλλ' εἶναι ὁ
 ἄνθρωπος οὗτος ἱκανὸς εἰς τοῦτο;» «Μάλιστα», τῷ εἶπον, «ὅσον ἐνδέχεται
 νὰ εἶναι ἱκανὸς πολίτης μὴ ἔχων ἀξίωσιν πολὺ πεπαιδευ(έν)ου καὶ ἐπι-
 στήμονος.» «Εἶναι δὲ ἀληθές», ἐρωτᾷ πάλιν, «ὅτι ὁ Βενθύλος, ἀνὴρ ἐπιστή-
 μων καὶ εἰς ἄκρον πεπαιδευμένος, προσεφέρθη νὰ κάμῃ αὐτὸς τὸν λόγον,
 ἀλλ' ἐπροτιμήθη ὁ Πετράκης;» Τότε τῷ διηγήθην ὅλα τὰ διατρέξαντα εἰς
 τὴν ὑπόθεσιν ταύτην τοῦ λόγου, ἐκεῖνος ὅμως, εἰπὼν ὅτι, λέγουσιν, ἐπρο-
 τιμήθη ὁ Πετράκης, διὰ τὸν λόγον ὅτι εἶναι αὐτόχθων, καὶ δὲν ἔγινε δεκτὸς
 ὁ Βενθύλος, διότι εἶναι ἐτερόχθων, προσέθηκεν, ἀκούσας τὴν εἰς ταύτην
 τὴν σκευωρίαν εἰλικρινῇ ἀπάντησίν μου : «Εὐχομαι νὰ μὴν ἀληθεύῃ ὅ,τι
 λέγεται περὶ τούτου.» Καὶ βλέπει τις ἐκ τούτου πῶς εὐθὺς κατ' ἀρχὰς τῆς
 ἐνταῦθα καθιδρύσεώς μου ὡς Νομάρχου ἡ σκευωρία ἐγεννήθη κατ' ἐμοῦ
 ἀπὸ ἐτερόχθονας, ἔνεκα τοῦ ἀπλάστου τούτου περιστατικοῦ ὅπερ ἀνέ-
 φερα.

Ἦρωτήθην πρὸς τούτοις, ἀναμένον τὸν Βασιλέα ἐν τῷ ἰδίῳ καταλύμα-
 τι καὶ τὴν αὐτὴν ὥραν, παρὰ τοῦ ἱατροῦ Βίπμερ¹ ποῖα θέσις τῆς πόλεως
 γνωρίζεται ἐνταῦθα καὶ ὁμολογεῖται ὡς ἡ ὑγιεστέρα καὶ εἰς τοῦτον ἀπε-
 κρίθην ὅτι, κατὰ τὴν διατρέχουσαν ἐνταῦθα παράδοσιν, ἡ ἀνατολικοβορεία
 θέσις, ἡ λεγομένη Βομβονίστρα², ὅπου γίνεται ἡ εἰς τὴν πόλιν διανομὴ
 τῶν ὑδάτων, ὁμολογεῖται ὡς ἡ ὑγιεστέρα. Φέρεται δὲ πρὸς τοῦτο καὶ ἀνέκ-
 δοτόν τι, ὅτι δηλ., θέλοντές ποτε οἱ κάτοικοι νὰ γνωρίσωσι ποῖον τὸ ὑγιέ-
 στερον μέρος τῆς πόλεως, σφάζαντες πρόβατον, διεμέλισαν αὐτὸ εἰς τέσ-
 144^α σαρα κομμάτια καὶ ἐκρέμασαν αὐτὰ | εἰς τὰ τέσσαρα μέρη τῆς πόλεως καὶ
 ἀνέμειναν νὰ ἴδωσι ποῖον τῶν τεσσάρων αὐτῶν κομματίων ἔμελλε νὰ καταν-
 τήσῃ τὸ ὕστερον εἰς σῆψιν καὶ εὖρον ὅτι τὸ κομμάτιον ὅπερ ἐτέθη εἰς τοῦτο
 τὸ μέρος (τῆς Βομβονίστρας) ἐσάπη τὸ τελευταῖον. Ἐκ τούτου δὲ ἐβεβαιώ-
 θη ὅτι τὸ μέρος εἴτε ἡ θέσις ἐκείνη εἶναι ἡ ὑγιεστέρα. Καὶ τοῦτο δὲ τὸ πε-
 ριστατικὸν ἔκρινα καλὸν νὰ ἀναφέρω ἐνταῦθα, διὰ νὰ ἐγκαυχηθῶ, ἂν μοι

1. Wibmer.

2. Βομβονίστρα ἢ Μπουμπουνίστρα : μιὰ ἀπὸ τῆς πύλης τοῦ τείχους τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὁμώνυμη κρήνη στὴν ἀρχὴ τῆς Λεωφόρου Ἀμαλίας.

ναί συγχωρημένον, ὅτι καὶ ἡ περὶ ἀνεγέρσεως τῶν ἀνακτόρων γνώμη μου πρὸς τὴν καταλληλοτέραν θέσιν ὑπερίσχυσεν ἐπὶ τέλους, μετὰ τὴν ἐγ-
κα(τά)λειψιν δύο ἄλλων, τῆς τε τῶν ἀρχιτεκτόνων Κλεάνθους καὶ Σιάου-
ερτ καὶ τῆς τοῦ ἀρχιτέκτονος Κλέντζ¹, τοῦ ἐκ τῆς Βαυαρίας ἐπίτηδες ἐνταῦθα ἀποσταλέντος πρὸς ἀνέυρεσιν τοιαύτης θέσεως, ὡς καὶ ἡ περὶ
ἐκλογῆς τῆς πρωτεύουσας γνώμη μου² ὑπερίσχυσεν ἐπὶ τέλους ἐναντίον
τῶν τε γνωμοδοτήσεων τῶν συναδέλφων μου γραμματέων τῆς ἐπικρατείας,
ὧν εἷς μὲ ἠπείλησε μάλιστα μὲ πελοποννησιακὴν ἐπανάστασιν, ἐπιμέ-
νοντα εἰς τὴν γνώμην μου, καὶ τῶν διαφόρων ἀντενεργειῶν τοῦ ἐπίτηδες
ἐκ Βαυαρίας πεμφθέντος ἀρχιτέκτονος Γκούττενσον³ πρὸς ἐκλογὴν τόπου
καταλλήλου εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἐπέμενον δὲ εἰς τὴν γνωμοδότησίν
μου ταύτην χωρὶς τινος πλαγίου σκοποῦ ἰδιοτελείας, διότι ἡ κτηματικὴ
μου περιουσία ἀποδεικνύει τοῦτο τρανῶς μέχρι σήμερον, καὶ ἡ οἰκία μου,
τὴν ὁποίαν μὲ κόπους καὶ πολλὰ δικαστικά ἐξοδα καὶ ζημίας ἔσωσα ἀπὸ
τὰς χειῖρας στρεψοδίκων ἀντιδίκων καὶ διεφθαρμένων δικαστῶν (τῆς μει-
κτῆς ἐπιτροπῆς⁴), ἥτις διὰ τὸν λόγον τοῦτον μοὶ ἐστοίχησεν ὑπὲρ τὰς 30.000
[καὶ ἐπέκεινα χιλ.] δραχμάς, εὐρίσκεται ἀπὸ τοῦ 1864 ἐνυπόθηκος εἰς τὴν
Ἐθν. Τράπεζαν ἐνεκα δανείου ὑπὲρ ἑλαβὼν πρὸς συμπλήρωσιν τῆς προι-
κὸς τῆς πρεσβυτέρας τῶν θυγατ(έ)ρων μου, καὶ πρὸς ταῦτα μάλιστα ἡναγ-
κάσθην νὰ ἀπαλλοτριώσω καὶ τὴν παρὰ τὴν ὁδὸν Ἀθηνᾶς οἰκίαν τῆς συζύ-
γου μου.

Εἶπον δὲ ἀνωτέρω ὅτι ἡ περὶ πρωτεύουσας γνώμη μου ὑπερίσχυσεν
ἐπὶ τέλους, ἐπειδὴ, ἀφοῦ ἐπὶ τινα χρόνον ἀνεβλήθη ἡ ἐνταῦθα μετάβασις
τῆς Βασιλείας, καὶ ἐλήφθησαν μάλιστα καὶ μέτρα ὅπως ματαιωθῇ ἐντελῶς
τὸ σχέδιον τοῦτο — διότι πρὸς ἐπέκτασιν τῆς πόλεως Ναυπλίου ἐπωλήθη
καὶ μέρος τῆς | παραλίας αὐτῆς, ἡ θάλασσα αὐτὴ δηλονότι — εὐρισκόμενος 144^β
ἐνταῦθα Νομάρχης, λαμβάνω τέλος τὸ ὀριστικὸν περὶ τῆς πόλεως Ἀθη-
νῶν ὡς πρωτεύουσας τοῦ Ἑλλην. Βασιλείου διάταγμα⁵ καὶ μετὰ μεγάλης

1. Klenze.

2. Βλ. παραπάνω, σ. 212.

3. Guttensohn.

4. Βλ. παρακάτω, φφ. 166β—167α.

5. Διάταγμα τῆς 30/11 Φεβρουαρίου 1834, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. Μ π ί ρ η, Αἱ Ἀθῆναι ἀπὸ τοῦ 19ου
εἰς τὸν 20ὸν αἰῶνα, σ. 32.

τελετῆς ¹, θρησκευτικῆς τε καὶ ἐξωτερικῆς, ἐνεργῶ νὰ πανηγυρισθῇ ἐνταῦθα τό, κατ' ἐμέ, εὐτυχές τοῦτο γεγονός παρὰ τὴν ἀπέναντι τοῦ Θησείου —τότε ἐκκλησίαν τοῦ Ἀγίου Γεωργίου— πλατεῖαν.

Ἀλλὰ κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ ἔτους τούτου (1834), ἐνῶ καὶ ἐνταῦθα καὶ ἐν Ναυπλίῳ ἴσως δὲν ἔλειπον αἱ κατ' ἐμοῦ ραδιουργίαι τῶν ἀντιφρονούντων καὶ φθονούντων με, λαμβάνω ἀπὸ τὸν Ἐπαρχον τῶν Θηβῶν ἀναφοράν, καὶ μετ' αὐτῆς ἄλλην λαμβάνει ὁ ἐνταῦθα Μοίραρχος τῆς Χωροφυλακῆς, αἵτινες καὶ αἱ δύο γράφουσιν ὅτι συνέλαβον ὅπλοφοροῦντα Ἀγγλον τινὰ παρὰ τὸν νόμον καὶ τοῦτον διευθύνουσι πρὸς ἡμᾶς ἐνταῦθα διὰ τὰ περαιτέρω, συνοδευόμενον μετὰ (*sic*) χωροφυλάκων. Ἐνῶ δὲ ἐγὼ ἐσκεπτόμην περὶ τοῦ πρακτέου, ἔρχεται καὶ ὁ Μοίραρχος καὶ ὁ Διευθυντῆς τοῦ Νομοῦ Κλεομένης, ὃν εἶχε πρὸ ὀλίγου προβιβάσει εἰς τὴν θέσιν ταύτην ὁ ἐπὶ τῶν Ἑσωτερικῶν Γραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας Κωλέττης, καὶ μοὶ λέγουσι νὰ τὸν ἀφήσω ἐλεύθερον (τὸν Ἀγγλον), διότι δὲν ἐγνώριζεν, ἔλεγον, τὸν πρὸ ὀλίγου ἐκδεδομένον ἐκεῖνον περὶ ὅπλοφορίας νόμον ². Δὲν ἐπειθόμην ὅμως ἐγὼ εἰς τὴν γνώμην τῶν καὶ ὅτε ὁ Κλεομένης εἶδε τοὺς δισταγμούς μου, μοὶ εἶπεν ὅτι ἔχω δίκαιον, διότι, ὅταν ἦτον Ἐπαρχος Θηβῶν, συνελήφθη ἀπὸ τὸν ἐκεῖ Ὑπομοίραρχον Ὁθωμανὸς τις ἐξώθεν ἐρχόμενος καὶ ὅπλοφορῶν ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ νόμου, ὁ Ὑπομοίραρχος δὲ τὸν ἀπέλυσε διὰ τὸν λόγον τῆς ἀγνοίας, ἀλλ' ὅτι ὁ Ὑπομοίραρχος οὗτος εὐρίσκεται ἀκόμη ὑπόδικος ἔνεκα τούτου. Πρὸς δὲ τὸν Μοίραρχον Βοϊνέσκον εἶπον ὅτι, ἂν δὲν ἐστέλλετο ὁ ἄνθρωπος (ὁ Ἀγγλος) συνοδευόμενος μὲ χωροφύλακας καὶ μὲ ἐκθέσεις τῶν ἐν Θήβαις ἀρχῶν ἐπισήμους, τὸ πρᾶγμα ἤθελεν ἔχει ἄλλως, τώρα ὅμως δὲν δυνάμεθα ἡμεῖς νὰ τὸν ἀφήσωμεν ἐλεύθερον, ἀλλὰ πρέπει νὰ σκεφθῶμεν τί τὸ πρακτέον περὶ τούτου, καὶ μετὰ δύο ἢ τρεῖς ὥρας θέ-
145^a λω τῷ εἶπει τί πρέπει νὰ γένη. Καὶ ἰδοὺ | μετ' ὀλίγον παρουσιάζεται πρὸς με ὁ κύριος Χίλλ ³, συνηγορῶν ὑπὲρ τοῦ κρατουμένου Ἀγγλου καὶ ζητῶν

1. Ἡ τελετὴ αὐτὴ ἐγίνε στίς 11 Φεβρουαρίου 1834. Γι' αὐτὴ βλ. ἐφημ. *Σωτήρ*, ἀρ. 12, 22 Φεβρουαρίου 1834 καὶ τὸ φυλλάδιο *Περιγραφή τῆς κατὰ τὴν 11 Φεβρουαρίου πανηγύρεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ λόγος ἐκφωνηθεὶς παρὰ τινος τῶν πολιτῶν*, Αἴγινα 1834.

2. Πρόκειται γιὰ τὸ ἀπὸ 9/21 Φεβρουαρίου 1833 διάταγμα «περὶ τιμωρίας τῶν κατὰ τῆς κοινῆς ἀσφαλείας ἐντὸς τῆς ἐπικρατείας ἐγκλημάτων καὶ σφαλμάτων»: *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 4, 4/16 Μαρτίου 1833.

3. John Hill.

τὴν ἀπόλυσίν του λόγῳ πάντοτε τῆς ἀγνοίας τοῦ νόμου. Ἄλλ' ἐρωτηθεὶς παρ' ἐμοῦ ὁ κύριος Χίλλ ἂν γνωρίζῃ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἂν ἐγγυᾶται περὶ αὐτοῦ, διὰ νὰ ἀφεθῇ οὕτως ἐλεύθερος, ἀπεκρίθη ὅτι οὔτε τὸν γνωρίζει οὔτε δύναται νὰ ἐγγυηθῇ. Κατόπιν δὲ πάλιν τούτου ἔρχεται ὁ κύρ. Κίγκ¹, ὅστις καὶ αὐτὸς ἐπαναλαμβάνει τοὺς ἰδίους λόγους ὡς καὶ ὁ Χίλλ, ἀλλὰ καὶ οὗτος, ἐρωτηθεὶς παρ' ἐμοῦ, ἡρνήθη νὰ ἐγγυηθῇ, διότι δὲν τὸν ἐγνώριζεν. Αφοῦ ὅμως, μελετήσας ἐγὼ πεφροντισμένως τὴν περίστασιν, εὔρον ὅτι δύναμαι μὲν νὰ ἀφῇσω τὸν ἄνθρωπον ἐλεύθερον νὰ περιέλθῃ τὴν ἐπαρχίαν, νὰ θεωρήσῃ τὰ ἄξια θεᾶς ἀντικείμενα, οἷον Μαραθῶνα, Ἐλευσίνα, Μέγαρα καὶ ὅσα ἄλλα ἤθελε νομίσῃ καλὸν νὰ ἐπισκεφθῇ ὡς περιηγητῆς, ἐπειδὴ περιηγητῆς ἦτο, προσεκάλεσα τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰλικρινῶς τῷ εἶπον ὅτι ἔχω χρέος, ἀφοῦ τόσον ἐπισήμως ἡ διοικητικὴ ἀρχὴ τῶν Θηβῶν τὸν παρέπεμψεν ἐνταῦθα ὡς ἔνοχον, ἔχω χρέος νὰ ἐρωτήσω καὶ ἐγὼ τὴν ἀνωτέραν ἐμοῦ ἀρχὴν πῶς πρέπει νὰ φερθῶ πρὸς αὐτόν, ταῦτο δὲ θέλω προσπαθήσει νὰ μάθω ἐντὸς 4 - 5 ἡμερῶν τὸ πολὺ, καὶ κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο δύναται, ἀφιέμενος ἐλεύθερος, νὰ περιέλθῃ καὶ νὰ ἐπισκεφθῇ ὡς περιηγητῆς πᾶν ὅ,τι ἄξιον λόγου εὐρίσκεται ἐνταῦθα. ὑποσχόμενος μόνον εἰς ἐμέ, ὡς τίμιο ἄνθρωπον, ὅτι δὲν θέλει ἀναχωρήσει ἐντεῦθεν, πρὶν ἢ λάβω τὰς ἀναγκαίας περὶ τῆς περιστάσεως ταύτης ὁδηγίας, ὅθεν ἀνήκει. Ὁ δὲ ἄνθρωπος ἐδέχθη τὴν πρότασίν μου καὶ ὑποσχέθη ὅτι θέλει περιμένει, ἕως οὐ λάβω τὰς ὁδηγίας μου, καὶ οὕτως ἀφέθη ἐλεύθερος νὰ περιέλθῃ τὴν ἐπαρχίαν.

Ἐγραψα λοιπὸν ἀμέσως ἀναφορὰς εἰς τε τὴν ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν Γραμματείαν τῆς Ἐπικρατείας καὶ εἰς τὴν ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης, ἐξαιτούμενος τὰς περὶ τοῦ πράγματος ὁδηγίας αὐτῶν καὶ παρακαλῶν ἅμα νὰ 145^β ἀπαντήσωσιν ὅσον τάχος εἰς τὸ ζήτημά μου, διὰ νὰ μὴν ἐνοχλῇται ὁ ἄνθρωπος, διατελῶν ὑπὸ ἀστυνομικὴν οὕτως εἰπεῖν ἐπιτήρησιν ἐνταῦθα. Συγχρόνως ὅμως ἔγραψα καὶ πρὸς τὸν Βασιλ. Ἐπίτροπον τοῦ ἐν Χαλκίδι Ἐγκληματικοῦ Δικαστηρίου, ζητῶν καὶ παρ' αὐτοῦ ὁδηγίας περὶ τοῦ πρακτέου, μὲ τὴν ἰδίαν παράκλησιν τῆς ὅσον τάχος ἀπαντήσεως εἰς τὴν αἵτησίν μου. Ἄλλ' ἡ ἡμέρα διαδέχεται τὴν ἡμέραν καὶ ἐβδομάς τὴν ἐβδομάδα, καὶ ἀπάντησις δὲν φαίνεται ἀπὸ κανέν μέρους καμμία, καὶ τότε καὶ ὁ Ἀγγλος καὶ ἐγὼ

1. Jonas King (ιεραπόστολος τῆς American Board of Commissioners for Foreign Missions).

αὐτὸς ἐχάσαμεν τὴν ὑπομονήν, καὶ ὁ μὲν Ἕλληνας λαμβάνει ἐν ἀγνοίᾳ μου διαβατήριον ἐσωτερικόν, ἢ μᾶλλον εἶδον αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς τὸν ἄνθρωπον νὰ προσέλθῃ εἰς τὸ κατάστημα τῆς Νομαρχίας καὶ νὰ ζητήσῃ παρὰ τοῦ ἐπὶ τῶν διαβατηρίων ὑπαλλήλου, πρὸς ὃν ὅμως — ἃς σημειωθῇ ἐν παρόδῳ — δὲν εἶχα δώσει καμμίαν ἀπαγορευτικὴν διαταγὴν περὶ τοῦ Ἕλληνα, νὰ ζητήσῃ διαβατήριον δι' Αἰγίνα, καὶ περὶ τὸ ἐσπέρας τῆς ἰδίας ἡμέρας νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν οἰκίαν μου, ἡμέραν τῆς ἐορτῆς τοῦ ὀνόματός μου, διὰ (νὰ) με χαιρετήσῃ καὶ ἀποχαιρετήσῃ, ἀναχωρῶν ἀπὸ τὰς Ἀθήνας. Μόλις δὲ εἶχον διέλθει δύο ἡμέραι ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του, καὶ ἰδοὺ φθάνουσιν αἱ περιμενόμεναι τοσοῦτον χρόνον ἀπαντήσεις, καὶ αἱ μὲν τῶν Γραμματειῶν τῆς Ἐπικρατείας, τῶν Ἐσωτερικῶν δηλ. καὶ τῆς Δικαιοσύνης, ἀλλὰ καὶ τῆς τῶν Ἐξωτερικῶν, ἐπιπλήττουσαί με διὰ τὴν πρὸς τὸν ξένον ταύτην διαγωγὴν μου καὶ διατάττουσαι τὴν ἄμεσον ἀπόλυσιν αὐτοῦ, ἢ δὲ τοῦ Εἰσαγγελέως τοῦ ἐν Χαλκίδι Ἐγκληματικοῦ Δικαστηρίου ὡσαύτως ἐπιπλήττουσά με, ὡς μὴ παραπέμψαντα τὸν ἐνοχὸν πάραυτα εἰς τὸ δικαστήριον, τὸ ὁποῖον μόνον εἶναι τὸ ἀρμόδιον νὰ ἀποφανθῇ περὶ τῆς ἀθωότητος αὐτοῦ, ἂν τῷ ὄντι ἤθελεν ἀποδειχθῇ ὀπλοφορῶν ἐν ἀγνοίᾳ, καὶ διέταττέ με νὰ παραπέμψω ἄμέσως τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ δικαστήριον, τὸ ἐν Χαλκίδι. Καὶ τότε, διασταυρώσας ἐγὼ τὰς ἀπαντήσεις, ἔστειλα τὰς μὲν διαταγὰς τῶν ὑπουργῶν εἰς Χαλκίδα πρὸς τὸν Εἰσαγγελέα, τὴν δὲ τοῦ Εἰσαγγελέως πρὸς τὰ ὑπουργεῖα καὶ ἤκουσα παρὰ τινος ξένου, ἐπικαλεσθέντος καὶ αὐτοῦ πρότερον τὴν ἀπόλυσιν τοῦ Ἕλληνα, ὅτι ἐγὼ ἐγνώριζα μὲ ποίους ἄνθρώπους εἶχα νὰ κάμω.

146^a Δὲν παρῆλθεν ὅμως πολὺς καιρὸς ἀπὸ τοῦ γεγονότος τούτου, καὶ λαμβάνω διάταγμα βασιλ. ¹ περὶ τῆς εἰς τὴν Νομαρχίαν Εὐβοίας μεταθέσεώς μου.

Ἀπῆλθον λοιπὸν τὸ δεύτερον εἰς Χαλκίδα καὶ ἐνταῦθα εὗρον πάλιν πολλὰς τὰς δυσκολίας εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ τόπου, ἐπειδὴ τὰ πλεῖστα τῶν ἐπὶ τῆς νήσου ταύτης χωρία δὲν εἶχον δημογέροντας, καὶ μόλις ἠδυνήθην νὰ κατορθώσω νὰ συστήσω τοιούτους, διότι παρητοῦντο οἱ ἄνθρωποι, λέγοντες ὅτι εἶναι ἀμαθεῖς καὶ ἀγράμματοι καὶ οὔτε νὰ ἀναγνώσωσι γνωρί-

1. Διάταγμα 9/21 Μαΐου 1834. Μνεία τοῦ διατάγματος βλ. εἰς Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως, ἀρ. 19, 26/7 Ἰουνίου 1834.

ζουν, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον καὶ νὰ γράψουν. Ἐνθυμοῦμαι μάλιστα ὅτι ἐπεφόρτισά τινας τῶν ἐκεῖ παροίκων οἵτινες εἶχαν ἀγοράσει ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς κτήματα νὰ ἀναλάβωσι τὸ χρέος νὰ γραμματεύωσιν εἰς τὰς πλησίον τῶν κτημάτων των δημογεροντίας, ἔδωκα δὲ καὶ ἐκ τοῦ βαλαντίου μου χρηματικόν τι ποσὸν εἰς ἓνα λογιώτατον, διὰ νὰ γραμματεύῃ εἰς μέρος τι χωρίων, ἕως οὗ συστηθῶσιν οἱ περιμενόμενοι δῆμοι, καὶ τότε θέλει προσδιορισθῇ καὶ μισθὸς ἀνάλογος διὰ τοὺς γραμματεῖς αὐτῶν. Εὖρον δὲ ταυτοχρόνως καὶ πυρετοὺς διαλείποντας ἐπιπολάζοντας ἐν τῇ νήσῳ καὶ πολλοὺς τῶν ὑπαλλήλων τῆς Νομαρχίας, ἵνα μὴ εἴπω πάντας, πάσχοντας ὑπὸ τῆς νόσου ταύτης.

Τὸ δυσκολώτερον ὅμως πάντων ἦτον ὅτι πανδημεὶ κατέφευγον ἐκεῖσε τότε οἱ Σάμιοι, ὡς ἀποδοθείσης τῆς νήσου των εἰς τὴν ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν ὑπὸ τῶν τριῶν δυνάμεων, καὶ ἔπρεπε βεβαίως νὰ τοῖς εὕρισκω οἰκίας, διὰ νὰ καταλύωσι, καὶ διὰ τοῦτο ἔπρεπε νὰ καταλαμβάνωνται αἱ κεναὶ τῶν Ὀθωμανῶν οἰκίαι, τὰς ὁποίας οὗτοι ἢ οἱ ἐπίτροποι τῶν ἀπόντων μετὰ πολλῆς δυσκολίας παρεχώρουν. Συνέβη δὲ κατὰ τὴν ἐκ Χαλκίδος ἀπουσίαν μου πρὸς περιοδεῖαν τοῦ νομοῦ νὰ καταναγκάσῃ ὁ ἐνεργῶν τὴν διοίκησιν τῆς πόλεως Διευθυντὴς δημοτικῆς τινος Ὀθωμανοῦς νὰ ἐξέλθῃ βιαίως τῆς οἰκίας των καὶ νὰ διεγερθῇ μέγας γογγυσμὸς παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς ἐν γένει, ὥστε καὶ διὰ τῆς δημοσιογραφίας νὰ ἐκφρασθῶσιν ὡς δίκαια τὰ κατὰ τοῦ Νομάρχου παράπονά των. Ὁὖν ἦτον ὅμως οἱ Σάμιοι ἤρχοντο ἄλλεπαλλήλως εἰς Χαλκίδα, καὶ αἱ δυσκολίαι ὑπερηύξανον, καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἀνεφέρθησαν πρὸς τὴν Κυβέρνησιν παραπονούμενοι διὰ τὴν στενοχωρίαν τὴν ὁποίαν δοκιμάζουσι δι' ἔλλειψιν καταλυμάτων, ἐνῶ ὑπάρχουσιν, ἔλεγον, οἰκίαι ὀθωμανικαὶ πολὺ εὐρύχωροι, κατεχόμεναι ἀπὸ ὀλίγους Ὀθωμανοὺς ἐνοικοῦντας ἐν αὐταῖς. Καὶ ὁ Γραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν (Κωλέττης) διέταξε τὴν Νομαρχίαν νὰ διατάξῃ τὰς ἐν Χαλκίδι ὀθωμαν. οἰκογενείας νὰ ἐνοικήσωσιν ἅπασαι εἰς δύο ἢ τρεῖς οἰκίας, αἱ δὲ λοιπαὶ νὰ δοθῶσιν εἰς ἐνοίκησιν πρὸς τοὺς Σαμίους. Τὴν διαταγὴν ταύτην οὔτε ἐξετέλεσα οὔτε ποτὲ ἤθελον ἐκτελέσει, ὡς ἀντιβάνουσιν ἄντικρυ κατὰ τῶν θρησκευτικῶν ἐθίμων τῶν Ὀθωμανῶν, παρὰ τοῖς ὁποίοις οὐδὲ ὁ ἀδελφὸς τοῦ συζύγου δὲν ἐπιτρέπεται νὰ βλέπῃ, πολλῶ δὲ μᾶλλον νὰ συνοικῇ μετὰ τῆς νύμφης του, ἐξοικονόμουν δὲ τὰ πράγματα

146^β

ὥς ἡδυνάμην κάλλιον, πείθων τοὺς ἔχοντας οἰκίας καὶ δυναμένους νὰ διαθέσωσιν αὐτὰς ἐπὶ λόγῳ ἐνοικίου. Μὲ συνέτρεχον δὲ προθύμως καὶ οἱ δημογέροντες τοῦ τόπου, καίτοι ἀσθενεῖς καὶ γέροντες. Ἄλλ' ἐπὶ τέλους, κεκμηκότες πολὺ ἀπὸ τοὺς μόχθους τούτους, ἔδωκαν ὀριστικῶς τὴν παραίτησιν των εἰς τὴν Νομαρχίαν, ὥς καὶ ἄλλοτε, ἀλλά, προτραπέντες παρ' ἐμοῦ, ἔμεναν ἐκπληροῦντες τὸ καθήκον των. Τὴν φορὰν ὅμως ταύτην ἐνόμισα καὶ ἐγὼ καλὸν νὰ δεχθῶ τὴν παραίτησιν τῶν γερόντων τούτων καὶ νὰ διατάξω νέαν ἐκλογὴν, καὶ ἐδῶ ἀνεφύη ἄλλη πάλιν δυσχέρεια, ἡ ἐξῆς.

Κρίνας δηλ. καλὸν νὰ ἀπαλλάξω τοὺς γέροντας ἐκείνους ἀπὸ τὸ πολύμοχθον ἔργον των, διέταξα τὸν Γραμματέα τοῦ νομοῦ Ἐδιπίδην νὰ συντάξῃ τὴν πρόσκλησιν τῶν πολιτῶν εἰς συνέλευσιν πρὸς ἐκλογὴν δημογερόντων, ὥς γενομένης δεκτῆς τῆς παραιτήσεως τῶν μέχρι τοῦδε κατεχόντων τὰς θέσεις ταύτας. Ὁ δὲ Γραμματεὺς ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς προσκλήσεως ταύτης 147^a της παρενείρει|ἐννοίαν ἣτις ἐμελε νὰ γεννήσῃ κατὰ πρῶτόν τινα λόγον τὴν μεταξὺ αὐτοχθόνων καὶ ἑτεροχθόνων διαίρεσιν, ἔγραφε δηλ. νὰ ἐκλεχθῶσι δημογέροντες ἐκ κατοίκων καὶ παροίκων. Ἄλλ' ἐγὼ ἐνόμισα ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ διαγράψω τὴν φράσιν ταύτην, ὑποπτεύων ὅτι τοῦτο μάλιστα ἡδύνατο νὰ ἐρεθίσῃ τοὺς παροίκους, πληροφоруμένους τὴν περίστασιν, διότι πρὸ πολλοῦ ὑπῆρχε καταφορὰ τούτων κατὰ τῆς ἀνικανότητος καὶ ἀμαθείας τῶν ὑπαρχόντων δημογερόντων, καὶ ἐπεθύμουν νὰ ἔβλεπον εἰς τὴν θέσιν ταύτην καὶ ἄνδρας ἐξ ἐαυτῶν, μᾶλλον ἱκανῶν καὶ πεπαιδευμένων. Ἐπειτα δὲν ἐπίστευόν ποτε ὅτι ἤθελαν καταντήσῃ τὰ πράγματα ὅπου κατήντησαν ἔνεκα τῆς ἄνω εἰρημένης φράσεως ἐν τῇ προκηρύξει, ἡλπιζα μάλιστα ἀπ' ἐναντίας ὅτι ἔνεκα τούτου ἤθελα προσελκύσει τὴν πρὸς με ὑπόληψιν αὐτῶν καὶ ὅτι ἤθελον συμπράξῃ μετ' ἐμοῦ εἰς τὴν ἐπιτυχίαν καταρτίσεως δημογεροντίας ἀξίας λόγου. Ἄν ὅμως ἔπρεπε νὰ ὑπάρξῃ παράπονον τι ἐναντίον μου, τοῦτο, φυσικῶς τῷ λόγῳ, ἔπρεπε νὰ προέλθῃ ἀπὸ τοὺς αὐτόχθονας, οἱ ὅποιοι μέχρι τοῦδε ἐσχημάτιζον τὰς δημογεροντίας των ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀναμείξεως τῶν παροίκων.

Τοῦτο δὲ ἐγένετο πανταχοῦ σχεδὸν τῆς Ἑλλάδος, καὶ παράδειγμα εἶχον τὴν πόλιν τῶν Θηβῶν, ὅπου ἐπὶ τῆς διαρκείας μου ὡς Νομάρχου Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας, προκειμένης ἐκλογῆς, συνῆλθον οἱ ἐκεῖ παροικοῦντες πολυάριθμοι πάροικοι, οἵτινες ἤθελον βεβαίως κατισχύσει εἰς τὴν ἐκλογὴν

ῶν κατοίκων, ἀλλ' οὗτοι ἡρνήθησαν νὰ συμπράξωσι μετ' ἐκείνων, καί, ἐπαλυσθείσης τῆς συνελεύσεως θορυβωδῶς ἔνεκα τούτου, ὁ Ἐπαρχος ἀνέφε-
ρε τὴν ὑπόθεσιν πρὸς ἐμέ, ζητῶν τὰς περὶ τοῦ πρακτέου ὁδηγίας μου, καὶ
αὐτάς δὲν ἐδίστασα οὔτε στιγμήν νὰ δώσω, γράψας πρὸς τὸν Ἐπαρχον
τὴν διατάξην τὴν ἐκλογὴν νὰ γένη ὡς ἐγίνετο μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.
Ἀνέφερα δὲ ταυτοχρόνως τὸ πρᾶγμα πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν Ἑσωτερικῶν Γραμμα-
τεῖαν τῆς Ἐπικρατείας καὶ ἔλαβα παρ' αὐτῆς (τοῦ Κωλέττου) ἀπάντησιν
ὅτι καλῶς διέταξα, καὶ οὕτως ἔπρεπε νὰ γένη μέχρι τῆς δημοσιεύσεως τοῦ
κυοφορουμένου τότε περὶ δήμων νόμου.

147^β

Ἀλλὰ θὰ μοι εἴπη τις διατί καὶ εἰς τὴν παροῦσαν περίστασιν δὲν ἐβάδι-
σα τὴν ἰδίαν ὁδὸν ἣν ἐβάδισα κατὰ τὴν περίστασιν τῆς ἐκλογῆς τῶν Θη-
βῶν. Βεβαίως ἔπρεπε νὰ πράξω οὕτως, ἀνέλαβα ὅμως τὴν εὐθύνην κατὰ τὴν
περίστασιν ταύτην, πρῶτον, διὰ νὰ συμβιβάσω τὰς γνώμας καί, δεύτερον,
διότι ἔβλεπον ὅτι εἶχεν ἀνάγκην ἡ πόλις τῆς Χαλκίδος νὰ ἔχῃ εἰς τὸ σῶμα
τῆς δημογεροντίας καὶ τινα μέλη μᾶλλον ἱκανὰ καὶ πεπαιδευμένα, ἅτινα
δὲν ἠδύναντο νὰ εὐρεθῶσι παρὰ τοῖς ἐντοπίοις. Δὲν ἤρκεσθησαν ὅμως οἱ
πάροιχοι εἰς τὸν διαλλακτικόν μου τοῦτον τρόπον καὶ ἤθελον νὰ ἀποκλεί-
σουν ὅλως διόλου τοὺς ἐντοπίους ἀπὸ τὴν συμμετοχὴν τῶν εἰς τὴν δημογε-
ροντίαν, καὶ εὐθὺς κατὰ τὴν πρώτην τῶν ἐκλογέων συνέλευσιν, ἥς προέ-
δρευε κατὰ διαταγὴν μου ἡ ὑπάρχουσα εἰσέτι δημογεροντία, οἱ ἀρχηγοὶ
τῶν παροίκων ἐνήργησαν νὰ συνέλθωσιν εἰς τὴν ἐκλογὴν καὶ οἱ πρὸ μικροῦ
ἀφιχθέντες ἐκ Σάμου παρεπίδημοι. Τοῦτο δὲ βλέπουσα ἡ προεδρεύουσα
δημογεροντία, ἔκαμε τὰς εὐλόγους παρατηρήσεις της, ἀλλά, μὴ εἰσακου-
σθεῖσα, διεμαρτυρήθη κατὰ τῆς τοιαύτης ἐπεμβάσεως καὶ ἀνεχώρησεν ἐκ
τοῦ τόπου τῆς συνεδριάσεως μεθ' ὅλων τῶν παλαιῶν κατοίκων, τῶν Σαμίων
δὲ τινες προσέβαλον ἐξερχομένους τοὺς δημογέροντας καί, ὡς ἐλέγετο,
ἤγκισάν τινα ἐξ αὐτῶν. Καὶ πρὶν δὲ ἀναφερθῶσι περὶ τῶν συμβάντων τούτων
οἱ παθόντες δημογέροντες, ἔδραμον εἰς τὴν Νομαρχίαν πολλοὶ τῶν Σαμίων,
παραπονούμενοι ὅτι ἀποκλείονται ἀπὸ τοὺς ἐντοπίους, ὅπως λάβωσι μέρος
εἰς τὴν προκειμένην ἐκλογὴν, καὶ δυσανασχετοῦντες ἔνεκα τῆς διαγωγῆς
τῆς δημογεροντίας. Ἀλλ' ἐγὼ τοῖς εἶπον ὅτι, ἂν καὶ τοὺς ἐδέχθη ὁ τόπος
ὡς ἀδελφοὺς Ἕλληνας καὶ συναγωνιστὰς καὶ ἡ Κυβέρνησις δεικνύει πρὸς
αὐτοὺς συμπάθειαν καὶ τὴν δυνατὴν περίθαλψιν τοῖς προσφέρει, δὲν εἶναι

ὅμως ἀκόμη ἀνεγνωρισμένοι ὡς ἐντελῶς ὑπήκοοι "Ἕλληνες, διότι, ἐνῶ οἱ ἐντόπιοι ὠρκίσθησαν ἤδη πρὸ πολλοῦ τὸν κατὰ νόμον ὅρκον¹ τοῦ ὑπηκόου "Ἕλληνας, οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν παρουσιάσθη νὰ λάβῃ τὸν ὅρκον τοῦτον. Ἐπείσθησαν λοιπὸν οἱ ἄνθρωποι εἰς τοὺς λόγους μου, καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν παρουσιάσθησαν τότε, ὅπως δώσωσι τὸν ὅρκον τοῦτον.

- 148^a Οὕτως ἔτρεξαν τὰ πράγματα μέχρι τῆς ἐπομένης Κυριακῆς, ὅτε ἤκουσα ὅτι ὁ ἱερεὺς τῆς ἐν τῷ φρουρίῳ ἐκκλησίας μετὰ τὸ τέλος τῆς λειτουργίας ἀνήγγειλεν εἰς τὸν λαὸν ὅτι τὴν ἡμέραν ἐκείνην, μετὰ μεσημβρίαν, θέλει λάβει χώραν συνέλευσις πρὸς ἐκλογὴν δημογερόντων καὶ πρὸς τοῦτο συγκαλοῦνται οἱ πολῖται νὰ συνέλθωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Τὴν ἀναγγελίαν δὲ ταύτην ἔκαμεν ὁ ἱερεὺς εἰσηγήσει τῶν ἀρχηγῶν τῶν παροίκων καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς εἰδοποιήσεως τῆς δημογεροντίας. Καὶ συνῆλθον τῷ ὄντι μετὰ μεσημβρίαν τῆς εἰρημένης ἡμέρας οἱ πάροιχοι, ἀλλ' ἐνόμισαν πρέπον νὰ καλέσωσι καὶ τὸν Νομάρχην εἰς τὴν συνέλευσιν ταύτην. Ἀπῆλθον λοιπὸν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐν στολῇ, ἀλλ' ἰδὼν ὅτι οὔτε οἱ δημογέροντες οὔτε κανεὶς σχεδὸν ἄλλος τῶν παλαιῶν κατοίκων τῆς πόλεως ἦσαν παρόντες, ἔκαμα τὴν παρατήρησιν πρὸς τοὺς ἐκεῖ συνηθροισμένους, νουθετῶν τὰ δέοντα περὶ ὁμονοίας. Ἀλλὰ, μὴ εἰσακουσόμενος, εἶπον τέλος ὅτι θεωρῶ ἀσυμβίβαστον τὴν εἰς ἐν συνέλευσιν τῶν δύο τούτων μερῶν, τῶν ἐντοπίων δηλ. καὶ τῶν παροίκων, πρὸς ἐκλογὴν δημογερόντων, καὶ διὰ τοῦτο προτείνω νὰ ἐφαρμοσθῇ ἡ δι' ἐκλογέων ἐκλογὴ (ἢ ἐμμεσος) πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἀλλ' ἐναντιουμένου πάλιν καὶ εἰς τὴν πρότασιν ταύτην τοῦ Ἀθαν. Πετζάλη, τοῦ σφοδροτέρου ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τῶν παροίκων, καὶ ἀνατείνοντος ἐν τῇ ἀγορεύσει τοῦ τὸν δάκτυλον, ὡς ἔπραττεν ἴσως ἐν τῷ δικαστηρίῳ πρὸς τὸν ἀντίδικόν του, τῷ εἶπον μὲ τὴν ἀνήκουσαν ἐμβρίθειαν καὶ ἀξιοπρέπειαν τῆς θέσεώς μου ὅτι ἐγὼ δὲν ἤλθον ἐδῶ νὰ φιλονικήσω ὥς τις τῶν δικηγόρων. «Εἶμαι ἀντιπρόσωπος τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἐγὼ δύναμαι νὰ ἐρμηνεύσω καὶ ἐφαρμόσω τοὺς νόμους· ἂν ὅμως οἱ ἐνταῦθα συνελθόντες ὁμοῦ μὲ σέ θέλουν νὰ πράξωσιν ἄλλως, ἐγὼ ἀποσύρομαι, καὶ ὑμεῖς ὀψεσθε.» Τότε ἀνέβόησαν οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ὅτι «δεχόμεθα τὴν πρότασιν τοῦ Νομάρχου καὶ ἐκλέγομεν ἐκ τοῦ μέρους μας τοὺς κατὰ νόμον ἐκλογεῖς, ἀνὰ ἓνα ἐκ τοῦ

1. Τὸ περιεχόμενον τοῦ ὅρκου καὶ ὁ τρόπος ὀρκωμοσίας τῶν ἀφένων Ἑλλήνων ὑπηκόων ὠρίστηκαν μὲ διάταγμα τῆς 30/11 Φεβρουαρίου 1833: *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 2, 22/6 Μαρτίου 1833.

ἀριθμοῦ πεντήκοντα οἰκογενειῶν.» Καὶ οὕτως ἤρξαντο ἀμέσως τὴν ἐκλογὴν των, ἐγὼ δὲ ἀπεχώρησα τότε ἐκεῖθεν.

Ἀλλὰ μετὰ δύο ἡμέρας, καθ' ἃς καὶ οἱ παλαιοὶ κάτοικοι τῆς Χαλκίδος εἶχον ἐκλέξει τοὺς ἐκλογεῖς των, ἀναφύεται πάλιν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν παροίκων ἄλλη τις ἔρις, ἀντεγκαλοῦντο δηλ. ἀμοιβαίως ὅτι ἀνέγραψαν 148^β εἰς τοὺς καταλόγους οἱ μὲν παρεπιδημοῦντάς τινας, οἱ δὲ ἀποθαμένους καὶ τὰ τοιαῦτα. Τότε δὲ πάλιν ἐπρότεινα εἰς τὰ μέρη νὰ ἐκλέξωσιν ἐκ μέσου αὐτῶν ἀνὰ δύο πρόσωπα καὶ ὑπὸ τούτων καὶ ἐμοῦ νὰ ἐξετασθῶσιν οἱ κατάλογοι καὶ νὰ διορθωθῶσιν ὀριστικῶς. Ἀλλὰ, πρὶν τοῦτο λάβῃ χώραν, οἱ πάροιχοι ἢ οἱ κορυφαῖοι ἐξ αὐτῶν συντάττουσιν ἀναφοράν, ἣν ἔπεμψαν εἰς τὴν Νομαρχίαν, ἐν ἣ ἔλεγον ὅτι δὲν θέλουν νὰ ἀναγνωρίσουν εἰς τὸ ἐξῆς τὴν ὑπάρχουσαν εἰσέτι δημογεροντίαν, ἐξακολουθοῦσαν κατὰ τὴν διαταγὴν μου νὰ ἐκτελῇ τὰ καθήκοντά της μέχρι τῆς ἀποπερατώσεως τῆς ἐκλογῆς νέων δημογερόντων, καὶ ἐνταυτῷ ἔλεγον ὅτι θέλουν προβῇ εἰς τὴν ἐκλογὴν ταύτην χωρὶς ἄλλο. Ἐζήτησαν δὲ παρ' ἐμοῦ, ἀπόντος παρὰ τοῦ Γραμματέως ὅμως, ὅστις ἦν παρών, ἀπάντησιν εἰς τὴν ἀναφορὰν τῶν ταύτην ἐντὸς τῆς ἡμέρας. Καὶ τὴν ἀναφορὰν ταύτην μοὶ ἐπέδειξεν ὁ Γραμματεὺς Ἐδιπίδης, ὁμῶς τὰς παροίκους, μετ' ἐν εἶδος θριάμβου, προσθεὶς καὶ τὴν διάταξιν τῆς πρὸς ἀπάντησιν προθεσμίας. Ἀλλὰ τότε, θεωρήσας τὴν ὑπόθεσιν λαμβάνουσιν στασιαστικὸν χαρακτῆρα, λαβὼν εἰς χεῖρας τὸ περὶ στρατοδικείου βασιλ. διάταγμα¹, ἐπέδειξα πρὸς τὴν ἐλθοῦσαν ἐν τῇ προθεσμίᾳ τῇ παρ' αὐτῶν ὀρισθείσῃ πρεσβείαν τῶν παροίκων καὶ εἶπον ὅτι, ἐὰν ἐντὸς τῆς ἡμέρας δὲν ἀποσύρωσι τὴν ἀναφορὰν των, ἡ ἀπάντησις τῆς Νομαρχίας ἔσται ἡ σύστασις στρατοδικείου, εἰς τὸ ὅποῖον θέλουσι καθυποβληθῇ οἱ τολμήσοντες νὰ ἀντισταθῶσιν εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς δημογεροντίας καὶ εἰς κατάρτισιν ἄλλης, παρὰ τὴν συγκατάθεσιν ἡμῶν. Ἡ δὲ πρεσβεία ἔλαβε σημείωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ διατάγματος, τὸ ὅποῖον ἐπέδειξεν εἰς τὴν συνάθροισιν τῶν παροίκων, καὶ οὗτοι ἀπεφάσισαν, μετὰ μακράν, ὡς ἐπληροφορήθην, ἀντίστασιν καὶ ἀντιλογίαν τοῦ Ἀθαν. Πετζάλη, καὶ ἀπέσυραν τὸ ἔγγραφο ἐκεῖνο. 149^α Ἀλλ' ἐνῶ ἀπέσυρον τοῦτο, συνέταξαν καὶ ἔστειλαν πρὸς τὴν Κυβέρνησιν

1. Βλ. τὸν ἀπὸ 5/17 Σεπτεμβρίου 1833 νόμο «περὶ ἐκτάκτου στρατιωτικῆς δίκης» (Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως, ἀρ. 28, 7/19 Σεπτεμβρίου 1833) καὶ τὸ ἀπὸ 30/11 Ἀπριλίου 1835 διάταγμα «περὶ συστάσεως ἐκτάκτου στρατιωτικοῦ δικαστηρίου εἰς Χαλκίδα» (αὐτόθι, ἀρ. 12, 5/17 Ἀπριλίου 1835).

ἀναφοράν, ἐξαιτούμενοι αὐτάς ταύτας τὰς προνομίας ὅσας ἐπροσπάθησαν νὰ ἐκσπάσωσι διὰ παντοίων τρόπων καὶ ἀπὸ τὴν Νομαρχίαν, ἣν καὶ κατήγγειλαν ἴσως διὰ παράβασιν καθήκοντος.

Ἐγγραψα ὅμως καὶ ἐγὼ συγχρόνως τὰ διατρέξαντα καί, εἰς ἀπάντησιν, λαμβάνω διαταγὴν ἐκ μέρους τῆς ἐπὶ τῶν Ἑσωτερικῶν Γραμματείας (Κωλέττου διευθύνοντος) νὰ διατάξω τὴν ἐξακολούθησιν τῆς ὑπηρεσίας τῆς ὑφισταμένης δημογεροντίας μέχρι τῆς δημοσιεύσεως καὶ ἐκτελέσεως τοῦ περὶ δήμων νόμου, νὰ εἶπω δὲ συγχρόνως πρὸς τοὺς ἀναφερθέντας περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου παροίκους νὰ ἔχωσιν ὑπομονὴν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅτε θέλουσι καὶ οὗτοι λάβει μέρος εἰς τὰ τοῦ Δήμου Χαλκιδέων πράγματα, καί, ἂν ἐγὼ δὲν ἤθελα νομίσαι κατάλληλον εἰς τὴν ἀξιοπρέπειάν μου νὰ εἶπω τοῦτο πρὸς τοὺς παροίκους, τότε θέλω ἐπιφορτίσει τὸν τότε συγχρόνως μὲ τὴν διαταγὴν διορισθέντα καὶ σταλέντα εἰς τὴν Νομαρχίαν Εὐβοίας ὡς Διευθυντὴν Κλεομένην νὰ εἴπῃ πρὸς τοὺς παροίκους τὴν ἄνω εἰρημένην ἀπόφασιν τῆς Κυβερνήσεως.

Ἄς σημειωθῇ δὲ ἐνταῦθα ἐν παρόδῳ ὅτι ὁ Κωλέττης μὲ συνώδευσε καὶ ἐνταῦθα, ὡς καὶ ἐν τῷ νομῷ Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας, μὲ τὸν Κλεομένην ὡς Διευθυντὴν, τοῦτ' ἐστὶν ἀντιπρόσωπόν μου. Καὶ ὁ μὲν Κλεομένης, ἐξηγῶν μοι τὰς περὶ προσόντων τῶν δημοτῶν διατάξεις τοῦ περὶ δήμων νόμου, ὅστις ἦτον ἤδη δημοσιευμένος¹, ἀλλ' οὐχὶ ἀκόμη καὶ ἐφηρμοσμένος², ἐπροσπάθει νὰ μὲ πείσῃ ὅτι κατ' αὐτάς οἱ πάροιχοι πάντες, χωρὶς ἐξαίρεσιν, ἔμελλον νὰ λογισθῶσιν ὡς δημόται, πράγμα τὸ ὁποῖον δὲν διελάμβανον αἱ διατάξεις αὗται, καὶ τῶν ὁποίων εἶχα κάμει χρῆσιν ἐγὼ πρὸ τούτου, ἐπιδείξας αὐτάς εἰς τοὺς ἀντιπολιτευομένους παροίκους, ὅπως τοὺς πείσω νὰ δεχθῶσι τὸν παρ' ἐμοῦ προτεινόμενον συμβιβασμὸν μετὰ τῶν παλαιῶν κατοίκων, καὶ ἔλεγον αὐτοῖς ὅτι καὶ κατ' αὐτὸν τὸν νόμον, τὸν ὁποῖον ἐθέσπισαν οὐχὶ αὐτόχθονες ἀλλὰ πάροιχοι, ὡς ὁ Κωλέττης, Σχινᾶς καὶ Θεοχάρης, καὶ ἐνέκρινεν αὐτὴ ἡ ξενικὴ Ἀντιβασιλεία, δὲν ἠδύναντο, τοῖς ἔλεγον, οὔτε κατ' αὐτάς τὰς διατάξεις, νὰ λάβωσι μέρος εἰς τὰ πράγματα τοῦ δήμου πάν-

1. Νόμος 27/8 Ἰανουαρίου 1834: Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως, ἀρ. 3, 10/22 Ἰανουαρίου 1834.

2. Ὁ τρόπος διεξαγωγῆς τῶν πρώτων δημαρρεσιῶν καθωρίστηκε μὲ τὸ διάταγμα «περὶ ἐκλογῆς δημοτικῶν ἀρχῶν» τῆς 24/6 Μαΐου 1834 (Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως, ἀρ. 17, 16/28 Μαΐου 1834) καὶ μὲ τὸ διάταγμα «ὁδηγίαι περὶ τῶν δημαρρεσιῶν» τῆς 8/20 Ἰουνίου 1834 (Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως, ἀρ. 26, 25/6 Αὐγούστου 1834).

τες ἀνεξαιρέτως οἱ παροικήσαντες ἐν Χαλκίδι καὶ μὴ ἔχοντες τὰ ἐκεῖ δια-
 γραφόμενα προσόντα. Ταῦτά δὲ ταῦτα εἶπον καὶ πρὸς τὸν Διευθυντὴν Κλε-
 ομένην, ἀλλ' ἐκεῖνος μοὶ ἐπέδειξεν ἄλλην τινὰ | διάταξιν ἐν τῷ νόμῳ, ἣτις 149^β
 ἀπεφαίνετο ὅτι κατὰ τὴν πρώτην σύστασιν τῶν δημοτικῶν ἀρχῶν ὅλοι
 ἀνεξαιρέτως οἱ κάτοικοι δήμου τινὸς θέλουν λάβει μέρος. Ἡ διάταξις
 ὁμῶς αὕτη ἀνεγράφετο κατόπιν τῆς περὶ τῶν μᾶλλον φορολογουμένων εἰς
 δημοτικοὺς φόρους διατάξεως καὶ ἔλεγε μάλιστα ὅτι, μὴ ὄντων μέχρι τῆς
 ἐποχῆς ἐκείνης γνωστῶν τῶν δημοτικῶν φόρων, διὰ τοῦτο κατὰ τὴν πρῶ-
 τὴν τῶν δήμων σύστασιν ἐπετρέπετο εἰς πάντας τοὺς κατοίκους (ἐννοεῖ-
 ται τοὺς ἔχοντας τὰ λοιπὰ ὑπὸ τοῦ νόμου ἀπαιτούμενα προσόντα) νὰ με-
 θέξωσιν εἰς τὴν κατάρτισιν τῶν δημοτικῶν ἀρχῶν. Εἰς δὲ τοὺς λόγους μου
 τούτους ὁ Κλεομένης μοὶ εἶπεν ὅτι ἡπόρει πῶς οἱ ἐν Ἀθήναις ἐν τῷ
 Ὑπουργείῳ ὑπηρετοῦντες ἐνόουν ἄλλως τὸ πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον μετὰ τὴν
 ἀνάπτυξιν μου ἦτο πολὺ σαφές.

Δὲν ἐπεφόρτισα λοιπὸν τὸν Διευθυντὴν νὰ εἴπῃ τὴν ἀπόφασιν τῆς Κυ-
 βερνήσεως πρὸς τὴν ἐπιτροπὴν τῶν παροίκων, διὰ νὰ μὴ παρεξηγήσῃ ἀκό-
 μη τὰς διατάξεις τοῦ νόμου, ὡς νεοφώτιστος, ἀλλ' ἀνέλαβον μόνος τὸ κα-
 θήκον τοῦτο καὶ εἶπον μὲν πρὸς τὴν ἐπιτροπὴν ὅτι ἔγραφεν ἡ Γραμματεία
 τῶν Ἑσωτερικῶν, ὅτι δηλ. θέλει λάβωσι μέρος καὶ οὗτοι κατὰ τὴν σύστα-
 σιν τῶν δημοτικῶν ἀρχῶν, ὅτε θέλει ἔμβῃ εἰς ἐνέργειαν ὁ περὶ δήμων νό-
 μος, ἀλλ' ἂν ἐγὼ μένω ἕως τότε Νομάρχης, δὲν θὰ συγχωρήσω βεβαίως
 πάντας ἀνεξαιρέτως τοὺς σήμερον ζητοῦντας διὰ τῆς βίας νὰ ἐπιβληθῶσιν
 εἰς τὴν δημοτικὴν ἀρχήν, ἀλλὰ μόνον ἐκεῖνοι θέλουσιν ἐξασκήσει τὸ δικαί-
 ωμα τοῦτο ὅσοι θέλουσιν εὐρεθῇ ὅτι ἔχουσι τὰ παρὰ τοῦ νόμου ἀπαιτούμενα
 προσόντα. Εἰς δὲ τὴν παρατήρησίν τινος ἐκ τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς, τοῦ
 πλουσιωτέρου τῶν ἐκεῖ παροίκων, εἰπόντος ὅτι εἶμαι σφόδρα αὐτοχθονι-
 κός, ἀπήντησα περιφρονητικῶς ὅτι δὲν καταδέχομαι νὰ περιμένω τὴν πρέ-
 πουσιν εἰς ἐμὲ τιμὴν κολακεύων τοὺς αὐτόχθονας, ἀλλὰ συναισθάνομαι τὴν
 ἀξίαν μου ἀνεξαρτήτως τῆς τυχαίας εἰς τὸν | τόπον τοῦτον, τὴν Ἑλευθέραν 150^α
 Ἑλλάδα, γεννήσεώς μου, ἂν καὶ ἡδυνάμην νὰ εὐχαριστῶ τὸν Θεὸν καὶ νὰ
 καυχῶμαι ἐνταυτῷ ὅτι ἔχω πατρίδα τὰς εὐκλεεῖς Ἀθήνας.

Μόλις δὲ εἶχε λάβει τέλος ἡ ὑπόθεσις αὕτη, καὶ ἰδοὺ ἀναφύεται ἄλλη
 περιπλοκὴ πραγμάτων ἐν Χαλκίδι, διότι καὶ <οἱ> Σάμιοι ἐξηκολούθουν νὰ

ἀπαιτῶσι καταλύματα καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ νὰ δυσκολεύωνται νὰ εὐκαιρῶσι τὰς οἰκίας των χάριν τῶν Σαμίων, καὶ ἐκ τούτου παράπονα καὶ ἐκ μέρους ἀμφοτέρων τῶν μερῶν, ἐγὼ δὲ πάντοτε συμβιβάζων, ὅσον ἡδυνάμην, τὰς διενέξεις ἀμφοτέρων. Ἀλλὰ τέλος ἡ ἐπὶ τῶν καταλυμάτων ἐπιτροπή, τὴν ὁποίαν ἐνόμισα ἀναγκαῖον νὰ συστήσω πρό τινος καιροῦ πρὸς ἀνακούφισιν τῶν γερόντων τῆς δημοτικῆς ἀρχῆς, καταρτίσας αὐτὴν ἐκ πολιτῶν ἐντοπίων καὶ παροίκων, ἔκρινεν εὖλογον νὰ ἐξοικίση τὸν πρώτιστον τῶν ἐκεῖ Ὀθωμανῶν Χασὰν Μπέην, κατέχοντα τὴν μεγαλυτέραν οἰκίαν, μὴ ἔχοντα δὲ πολυμελῆ οἰκογένειαν, ὅπως ἐνοικίση ἐν αὐτῇ τοὺς ἀξιωματικούς στρατιωτικοῦ τινος σώματος διαβαίνοντος διὰ τῆς πόλεως καὶ μέλλοντος νὰ διημερεύσῃ ἐν αὐτῇ ἐπ' ὀλίγας ἡμέρας. Ὁ δὲ Χασὰν Μπέης, ἀκούσας τὴν πρότασιν ταύτην τῆς ἐπιτροπῆς, ἐθορυβήθη λίαν καὶ ἔπεμψε πρὸς με ἄνθρωπόν του παραπονούμενος διὰ τὴν προσβολὴν ἣτις τῷ ἔγινε καὶ ζητῶν τὴν ἀναστολὴν τῆς ἀποφάσεως τῆς ἐπιτροπῆς. Καὶ εἰσήκουσα ἐγὼ τὴν αἴτησιν τοῦ Ὀθωμανοῦ ἐκείνου, ὅστις ἐνομίζετο ὁ ἀντιπρόσωπος, ἔν' οὕτως εἶπω, τῶν παροικούντων, ὡς εἰπεῖν, ἐκεῖσε Ὀθωμανῶν, καὶ διέταξα νὰ ἀφήσωσιν ἀνενόχλητον τὸν ἄνθρωπον φροντίζοντες δι' εὗρεσιν ἄλλης καταλλήλου οἰκίας πρὸς ἐνοίκισιν τῶν ἀξιωματικῶν. Ἡ δὲ ἐπιτροπὴ μοι προτείνει τότε ἂν εἶναι μὲ τὴν γνώμην μου νὰ καταλάβωσι πρὸς τοῦτο οἰκίαν τινὰ ἄλλην, εὐρύχωρον καὶ κατὰ τὴν ὁποίαν ὅμως οἱ Ὀθωμανοὶ κρατοῦσι κεκλεισμένην καὶ ἐκ διαλειμάτων συνέρχονται τινες αὐτῶν δι' ὀλίγας

150^β ὥρας τῆς ἡμέρας, ὀνομάζοντές τὴν μεχκεμὲν (δικαστήριον). Ἔδωκα λοιπὸν ἀμέσως τὴν εἰς τοῦτο συγκατάθεσίν μου, καὶ ἡ ἐπιτροπὴ προσεκάλεσε τοὺς κατόχους τῆς οἰκίας ἐκείνης νὰ παραχωρήσωσιν αὐτὴν ἐντὸς 24 ὥρῶν εἰς ἐνοίκισιν τῶν ἀξιωματικῶν ἐπ' ὀλίγας ἡμέρας. Ἀλλ' εὐθύς μετὰ τὴν εἰδοποίησιν ταύτην τῆς ἐπιτροπῆς βλέπω καὶ παρουσιάζονται ἐνώπιόν μου δύο ἐκ τῶν προκρίτων Ὀθωμανῶν καὶ μοι ἐπιδίδουσιν ἀναφοράν, ἐξαιτούμενοι ἐν αὐτῇ τὴν ἀναστολὴν τῆς ἀποφάσεως τῆς ἐπιτροπῆς, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἡ οἰκία ἐκείνη θεωρεῖται παρ' αὐτοῖς ὡς τις ἱερὸς τόπος, διότι χρησιμεύει ὡς μεχκεμές, ὑπογραφὴν δὲ ἔφερεν ἡ ἀναφορὰ αὕτη «τὸ σύνολον τῶν Ὀθωμανῶν». Ἐγὼ ὅμως δὲν ἐδέχθην τὴν ἀναφοράν ταύτην, πρῶτον, εἰπὼν εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους ὅτι ἡ ὑπογραφὴ αὐτῆς εἶναι ἔκτακτόν τι πρᾶγμα ἐμφαῖνον ἐν εἶδος συστάσεως κατὰ τῆς ἀποφάσεως μιᾶς

ἀρχῆς καί, δεύτερον, τοῖς εἶπον ὅτι εἶμαι ἕτοιμος νὰ ἀποσύρω τὴν ἀπόφα-
σιν αὐτήν, ἂν ἐκεῖνοι μοὶ χορηγήσωσιν ἄλλην κατάλληλον οἰκίαν πρὸς τὸν
σκοπὸν τῆς ἐνοικίσεως τῶν ἀξιωματικῶν, ὅτι δὲν γνωρίζω ὡς ὑφιστάμε-
νον ἐντὸς τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους δικαστήριον ὀθωμανικὸν καὶ ὅτι, ἂν αὐ-
τοὶ θέλουν νὰ ἔχωσι μέρος τι, ὡς ἔλεγον, νὰ συνδιασκέπτονται ἐνίοτε περὶ
τῶν ὑποθέσεών των καὶ νὰ φυλάττωσι τὰ παλαιὰ αὐτῶν ἔγγραφα καὶ ἀρ-
χεῖά των, δύνανται νὰ κρατήσωσι δύο ἢ τρία δωμάτια τῆς ἰδίας ταύτης οἰ-
κίας πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, διότι ἡ οἰκία ἔχει, ὡς ἔμαθον, ὑπὲρ τὰ δέκα
δωμάτια. Καὶ οὕτως ἀπεχώρησαν οἱ πρέσβεις οὗτοι, λαβόντες ὀπίσω τὴν
ἀναφοράν των, καὶ ἡ οἰκία ἠνοίχθη, καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ ἐνοικίσθησαν ἐν
αὐτῇ, οἱ δὲ στρατιῶται ἐνοικίσθησαν εἰς ἓν ἐκ τῶν πολλῶν τζαμίων τῆς
πόλεως κακῶς μέν, ἀλλὰ διὰ νὰ μὴ ἐνοχληθῶσι περισσότερον οἱ Ὀθω-
μανοί.

Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ διαγωγή μου αὕτη ἐκίνησε σφοδρότερον τὴν χο-
λὴν τῶν Ὀθωμανῶν, καί, ἂν καὶ πρότερον εἶχαν γράψει παράπονα|κατὰ 151^α
τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν τῆς Εὐβοίας, τὴν φορὰν ταύτην πρέπει νὰ ἐξέφρα-
σαν ἄκραν δυσανασχέτησιν διὰ τὴν βεβήλωσιν, ὡς ἔλεγον, τοῦ μεγκεμέ-
των. Καὶ λοιπὸν τὰ παράπονα ταῦτα, ὡς καὶ ἐκεῖνα τῶν παροίκων ἃ ἀνέ-
φερον ἀνωτέρω, ἐκυοφόρουν ἐν ἀγνοίᾳ μου τὴν εἰς τὴν ἐξῆς δοθεῖσάν μοι
παραίτησιν ἐκ τῆς Νομαρχίας τῆς Εὐβοίας, ἀλλὰ τοιαύτη παραίτησις δὲν
ἔλαβε χώραν εὐθὺς μετὰ τὰ συμβάντα ταῦτα. Ἐπεὶ δὲ νὰ συμβῇ τι καὶ ἄλ-
λο περίεργον γεγονός, τὸ ὁποῖον ἐπέφερε τὴν ἐκπτώσιν μου (ἂν οὕτω δύ-
ναται νὰ ὀνομασθῇ ἡ σταλεῖσά μοι κατὰ τὸν μῆνα Μάιον ἢ Ἰούνιον τοῦ 1835
παραίτησίς μου), τοῦτο δὲ ἦτο τὸ ἐξῆς.

Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ξηροχωρίου, παρὰ τὸν λιμένα τῶν Ὠρεῶν, εἶχον οἰ-
κοδομήσει καλυβόσπιτά τινα οἱ ἐκ Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας πρόσφυγες,
ὅπου κατῴκουν οἰκογενειακῶς, μετερχόμενοι τὸ ἔργον τῶν μεταπρατῶν
πρὸς τοὺς ἐκεῖ ἐλλιμενιζομένους ἐμπόρους καὶ ναυτικούς. Τὸ δὲ μέρος τοῦ-
το, ὅπου ἦσαν ἀνεγυγερμένοι αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος καλύβαι, ἀντεποιεῖτο ὁ
ἰδιοκτήτης τῶν πέριξ κειμένων ἀπεράντων ἀγρῶν Χασὰν Μπέης καὶ περὶ
διαταράξεως κατοχῆς καὶ ἐξώσεως τῶν προσφύγων ἐκείνων ἐκίνησεν ἀγω-
γὴν παρὰ τῷ ἐν Ξηροχωρίῳ εἰρηνοδίκῃ καὶ ἐπέτυχεν ἀπόφασιν ὑπὲρ τῆς
ἀγωγῆς του. Ἀλλὰ τὰς ἀποφάσεις τῶν δικαστηρίων τούτων τότε, μὴ ὑπάρ-

χοντος τοῦ μετὰ ταῦτα ψηφισθέντος δικαστικοῦ ὀργανισμοῦ¹, ἦσαν κατὰ νόμον ὑπόχρεοι νὰ ἐκτελῶσιν αἱ διοικητικαὶ ἀρχαὶ καί, ἀντ' αὐτῶν, αἱ δημοτικά, ὥστε ἡ δημογεροντία Ξηροχωρίου ἔμελλε νὰ ἐκτελέσῃ τὴν περὶ ἐξώσεως ἀπόφασιν τοῦ εἰρηνοδίκου. Ἡ δημογεροντία ὅμως, πρὶν προβῇ εἰς τοῦτο, ἔκρινε καλὸν νὰ ἀναφέρῃ περὶ τοῦ πράγματος πρὸς τὴν Νομαρχίαν, ἐκθέτουσα τὴν δυσχερῆ αὐτῆς θέσιν εἰς τὸ νὰ ἐκδιώξῃ ἀπὸ τὰς κατοικίας των περὶ τὰς 100 οἰκογενείας ἐν ὥρᾳ χειμῶνος καὶ νὰ τὰς ρίψῃ εἰς τοὺς δρόμους, καὶ ἐζήτηι παρὰ τῆς Νομαρχίας ὁδηγίας ὡς πρὸς τὸ πρακτέον. Ἐγὼ δὲ πάλιν, ἐκτιμῶν τὸ βάρος τῶν παρατηρήσεων τῆς δημογεροντίας, ἔκρινα ὁμοίως καλὸν νὰ ἀναφέρω τὴν ὑπόθεσιν πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἑσωτερικῶν (Κωλέττου διευθύνοντος) καὶ νὰ ὑποδείξω τρόπον τινὰ διὰ τοῦ ὁποίου ἡ Κυβέρνησις ἠδύνατο νὰ συμβιβάσῃ τὴν ὑπόθεσιν, καὶ νὰ μὴ πάθωσιν οἱ πτωχοὶ πρόσφυγες ἀπὸ τὴν ἄμεσον ἐκτέλεσιν τῆς σκληρᾶς, ἂν καὶ δικαίας ἴσως, ἀποφάσεως ἐκείνης. Παρεκάλουν ὅμως ταυτοχρόνως τὸν Ὑπουργὸν νὰ ἀπαντήσῃ ἔσον τὸ δυνατόν ταχύτερον εἰς τὴν ἀναφοράν μου ταύτην, διὰ νὰ ὁδηγηθῶ ὡς πρὸς τὰς διαταγὰς ἃς ἔμελλον νὰ δώσω πρὸς τὴν ἀναμένουσαν παρ' ἐμοῦ τοιαύτας δημογεροντίαν. Ἀλλὰ, κατὰ τὸ σύνθημα, ἀφοῦ παρήλθον ἡμέραι ἱκαναί, καὶ μὴ βάνω διαταγὴν καὶ ἐπίπληξιν ἐνταυτῷ, διατί δὲν ἐσπεύσα ἄμέσως νὰ ἐκτελέσω τὴν ἀπόφασιν ἐκείνην τοῦ δικαστηρίου ἀνεὶ παρατηρήσεων, καὶ διεταπτόμην νὰ τὴν ἐκτελέσω ἄμέσως. Διέταξα λοιπὸν ἄμέσως τὴν δημογεροντίαν νὰ προβῇ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως καὶ ἀνεχώρησα εἰς Ἀθήνας, ἔχων πρὸ πολλοῦ ἀπουσίας ἄδειαν.

Ἐνταῦθα δὲ ὁ Ἀρχικαγκελλάριος Κόμισ "Αρμανσπεργ μὲ ἐκάλεσεν εἰς γεῦμα καὶ μετὰ τὸ γεῦμα μοι εἶπε νὰ μείνω εἰς τὴν οἰκίαν του τὴν ἐσπέραν ἐκείνην, καθ' ἣν ἔμελλε νὰ εἶναι συναναστροφὴ ἐν αὐτῇ, καὶ τὴν ὁποίαν καὶ ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς ἔμελλε διὰ τῆς παρουσίας του νὰ τιμήσῃ. Ἐμεινα λοιπὸν ἐκεῖ καὶ ἐν τῇ συναναστροφῇ ἐκείνῃ εἶδον πολλοὺς, καὶ τὸν Πρεσβευτὴν τῆς Ρωσίας κύρ. Κατακάζην, ὅστις, ἀφοῦ ὠμίλησε μετ' ἐμοῦ ἱκα-

1. Ὁ δικαστικὸς ὀργανισμὸς («Ὁργανισμὸς τῶν δικαστηρίων καὶ συμβολαιογράφων») τῆς 21/2 Φεβρουαρίου 1834 δημοσιεύτηκε ὡς παράρτημα Α' τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως, ἀρ. 13, 10/22 Ἀπριλίου 1834 καὶ αὐτοτελῶς (Ναύπλιο 1834), ἀλλὰ τέθηκε σὲ ἐφαρμογὴ ἀπὸ 25/6 Φεβρουαρίου 1835 μὲ τὸ διάταγμα τῆς 1/13 Ἰανουαρίου 1835 «περὶ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἐμβαίνει εἰς ἐνέργειαν ἡ νέα νομοθεσία» (Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως, ἀρ. 1, 11/23 Ἰανουαρίου 1835).

νήν ὥραν περὶ διαφορῶν πραγμάτων, θεωρήσας ἐκεῖ πλησίον που τὸν Πρεσβευτὴν τῆς Πύλης Σεκίπ 'Εφέντην¹, μὲ ἐρώτησεν ἂν τὸν γνωρίζω καί, ἂν δὲν τὸν γνωρίζω, μὲ ἠρώτησεν ἂν θέλω νὰ τὸν γνωρίσω. 'Εδέχθην ἀσμένως τὴν πρότασίν του καὶ μὲ ἐγνώρισε μὲ τὸν Σεκίπ 'Εφέντην, ὅστις μετὰ τινὰ ἀδιάφορον συνδιάλεξιν μὲ ἠρώτησε ποῦ κατοικῶ, διὰ νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπίσκεψίν μου. 'Αλλ' ἐγώ, κατοικῶν τότε εἰς στενότατόν τι δωμάτιον τῆς πενθερᾶς μου μετ' αὐτῆς καὶ μετὰ τῆς γυναικαδέλφης μου, τῷ εἶπον ὅτι τὸν εὐχαριστῶ καὶ ἄς μὴ λάβῃ τὸν κόπον, διότι ἐγὼ εὐρίσκομαι σχεδὸν ἀνέστιος καὶ ἐπὶ ποδός, μέλλων νὰ διατρίψω ὀλίγας μόνον ἡμέρας ἐνταῦθα. 'Επιμένοντος ὁμῶς ἐκείνου εἰς τὸ νὰ μὲ ἐπισκεφθῇ, ὅπου καὶ ἂν κατοικῶ, τῷ εἶπον τότε ὅτι «ἐγὼ ἔρχομαι πρὸς τὴν 'Υ. 'Ενδοξότητα».

Καὶ τῷ ὄντι τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν ἀπῆλθον εἰς τὸ κατάλυμά του, καὶ μετὰ τὰς πρώτας φιλοφρονήσεις μοὶ λέγει ὅτι ἔχει πολλὰ παράπονα κατ' ἐμοῦ ἐκ μέρους τῶν ἐν Χαλκίδι 'Οθωμανῶν. 'Αλλ' ἐγὼ τότε τῷ εἶπον ὅτι ἔχω ἀνὰ χεῖρας χρεωστικὰ ἔγγραφα πρὸς ἐμὲ 'Οθωμανῶν διαφορῶν οἷτινες, καταδικασθέντες κατὰ καιροὺς παρὰ τοῦ δικαστηρίου καὶ ὑποχρεούμενοι εἰς τὴν ἀπότισιν τῶν ἐξόδων τῆς δίκης, ἐπρέπε νὰ καταναγκασθῶσι παρὰ τῆς Νομαρχίας εἰς τοῦτο, ἀλλ' ἐγὼ, ἐπεικῶς φερόμενος, ἐπλήρωσα δι' αὐτοὺς καὶ ἔλαβα μόνον ἔγγραφα χρεωστικὰ εἰς χεῖράς μου. 'Επειτα δὲ τῷ εἶπον ὅτι καὶ κατὰ τὸν μεταξὺ ἡμῶν καὶ τῶν 'Οθωμανῶν πόλε- 152^a μον ἢ πρὸς τοὺς 'Οθωμανοὺς διαγωγὴ μου μαρτυρεῖ ὅτι δὲν θεωρῶ αὐτοὺς ὡς μὴ ὄντας ἀνθρώπους πρὸς τοὺς ὁποίους χρεωστεῖται διαγωγὴ ἀνθρωπίνη. Τότε δὲ μοὶ ἀπήντησεν ἐκεῖνος ὅτι περὶ τούτου εἶναι πληροφορημένος παρὰ πολλῶν καὶ διὰ τοῦτο οὔτε ἔκαμε οὔτε θέλει κάμει χρῆσιν τῶν ἀναφορῶν τὰς ὁποίας ἐκ Χαλκίδος ἔλαβε παρὰ τῶν ὁμογενῶν του, μόνον δὲ μὲ παρακαλεῖ, ἐπανερχόμενος εἰς Εὐβοίαν, νὰ τῷ κάμω δύο χάριτας, νὰ ἐκτελέσω δηλονότι τὴν ἀπόφασιν τοῦ εἰρηνοδικείου Ξηροχωρίου (μίαν) καί, δευτέραν, νὰ ἐπιτρέψω εἰς τοὺς ἰδιοκτῆτας δασῶν 'Οθωμανοὺς νὰ κάμνωσι χρῆσιν τῶν δασῶν των.

Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν πρώτην αἵτησιν τῷ ἀπήντησα ὅτι κατὰ τὰς στιγμὰς τῆς ἀναχωρήσεώς μου ἐκ Χαλκίδος διέταξα τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως, περὶ τῆς δευτέρας δέ, τῶν δασῶν, δὲν δύναμαι νὰ πράξω τι, διότι

1. 'Ο Σεκίπ 'Εφέντης ἦταν 'Επίτροπος τῆς Πύλης γιὰ τὴν πώληση τῶν ὀθωμανικῶν περιουσιῶν.

ἀντιβαίνει εἰς τὰ περὶ τούτου διατάγματα τῆς Κυβερνήσεως. Ἄλλ' ὁ Πρέσβυς, καταβιβάσας τὸν παρ' αὐτῷ ἀνηρτημένον χαρτοφύλακα, ἐξάγει διάταγμα¹ ἐκδεδομένον πρὸ τριῶν ἡμερῶν καὶ μοι τὸ ἐπιδεικνύει λέγων ὅτι «ἰδοὺ περὶ τούτου τί ἀπεφάσισεν ἐσχάτως ἡ Κυβέρνησις.» Φυσικὸν λοιπὸν ἦτο νὰ τῷ ὑποσχεθῶ καὶ νὰ τὸν διαβεβαιώσω ὅτι, ἅμα φθάσας εἰς Χαλκίδα, θέλω ἐκτελέσει τὰς αἰτήσεις του, ὅχι ὡς χαριζόμενος εἰς αὐτόν, ἀλλ' ἐκτελῶν ἀπλῶς τὸ καθήκόν μου.

Ἄλλ' ἅμα ἀφίχθεις εἰς Χαλκίδα, ἦλθεν ἐνώπιόν μου ὁ ἐξ ἀπορρήτων τοῦ Χασάν Μπέη, παρακαλῶν με ἐκ μέρους τοῦ κυρίου του νὰ διατάξω τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως τοῦ εἰρηνοδίκου Ξηροχωρίου. Ἐρωτήσας δὲ τὸν Διευθυντὴν τοῦ Νομοῦ διατί μέχρι τοῦδε δὲν ἐξετελέσθη ἡ ἀπόφασις αὕτη, ἐνῶ ἐγώ, ἀναχωρῶν πρὸ ἡμερῶν ἐκ Χαλκίδος, διέταξα τὴν ἐκτέλεσίν της, ἔμαθον παρ' αὐτοῦ ὅτι διαταγὴ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν, σταλεῖσα ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ τῆς ἀποδημίας μου, διέταξεν ἄλλως περὶ τοῦ περίξ τοῦ λιμένος Ὠρεῶν τόπου τὸν ὁποῖον ἀπέβλεπεν ἡ ἀπόφασις, καὶ μοι ἐπέδειξε τὴν διαταγὴν, ἥτις ἔλεγεν ὅτι ὁ τόπος ἐπὶ τοῦ ὁποίου κεῖνται αἱ καλύβαι τῶν προσφύγων πρέπει νὰ μετρηθῇ ἂν κεῖται ἐντὸς ἢ ἐκτὸς 40 βημάτων ἀπὸ τῆς χειμερινῆς ἀκτῆς τῆς θαλάσσης καὶ ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιπτώσει, νὰ μείνῃ ἀνεκτέλεστος ἡ ἀπόφασις, καθότι τὸ μέρος τοῦτο τῆς παραλίας θεωρεῖται δημόσιον, ἐν δὲ τῇ ἄλλῃ περιπτώσει, δύναται ὁ ἰδιοκτήτης τῶν περίξ γαιῶν νὰ ζητήσῃ τὸ δίκαιόν του. Ὡστε, κατὰ τὴν ἀντιφατικὴν ταύτην διαταγὴν εἰς τὴν προτέραν τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν, ἐνῶ ἐπὶ τῇ περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἀναφορᾷ μου ἔπρεπεν ἐκ συμφώνου νὰ ἀπαντήσωσι πρὸς με περὶ τοῦ πρακτέου, ἐγὼ ἔμελλον νὰ θεωρηθῶ εἰς τὰ ὅμματα τοῦ Πρέσβεως τῆς Πύλης ὡς κακῆς πίστεως ἄνθρωπος, ὑποσχεθεὶς αὐτῷ τὴν ἄμεσον ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως, ὡς ἔχων ὑπ' ὄψιν τὴν πρώτην διαταγὴν μόνον καὶ οὐχὶ καὶ τὴν δευτέραν.

Ἦλθε δ' ἔπειτα ἄλλος Ὀθωμανὸς ἰδιοκτήτης δάσους, καὶ μὲ παρακαλεῖ νὰ τῷ δώσω ἄδειαν ξυλεύσεως εἰς τὸ δάσος του. Ἡρώτησα τότε τὸν Διευθυντὴν ἐκ νέου ἂν ἔλαβον τὸ περὶ παραχωρήσεως τῶν ἰδιωτικῶν δασῶν

1. Πιθανώτατα πρόκειται γιὰ τὸ διάταγμα τῆς 4/16 Ἀπριλίου 1835 μὲ τὸ ὁποῖο ἐνεκρίθη ἡ ἀπὸ 28/9 Ἀπριλίου 1835 «Σύμβασις τῆς ἐπὶ τῶν ὀθωμανικῶν κτημάτων ἐλληνικῆς ἐπιτροπῆς μετὰ τῶν ἀπεσταλμένων τῆς Ὑ. Πόρτας»: Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως, ἀρ. 15, 27 Ἀπριλίου 1838.

εἰς τοὺς κυρίους των β. διάταγμα καί, εἰς τὴν βεβαίωσιν αὐτοῦ περὶ τῆς
 υπάρξεως τοῦ διατάγματος ἐν τῇ Νομαρχίᾳ, ἐρωτήσας αὐτὸν διατί δὲν ἐδό-
 θη λοιπὸν κατὰ τὴν ἀπουσίαν μου τοιαύτη ἄδεια εἰς τὸν ζητήσαντα τοιαύ-
 την, ἤκουσα παρ' αὐτοῦ ὅτι ναὶ μὲν παρὰ τῆς Νομαρχίας τοιαύτη ἄδεια
 ἐδόθη, ἀλλ' ὁ Δασάρχης (Γερμανὸς οὗτος) δὲν συγχωρεῖ τὴν ξύλευσιν
 πρὸς τὸν ζητήσαντα ἰδιοκτήτην. Καλέσας δὲ τότε τὸν Δασάρχην καὶ ἐρω-
 τήσας αὐτὸν διατί δὲν συγχωρεῖ τὸν ἰδιοκτήτην νὰ κάμη ἢν θέλει χρῆσιν
 εἰς τὸ δάσος του, κατόπιν τοῦ ἐκδοθέντος διατάγματος τῆς παραχωρήσε-
 ως τῶν ἰδιωτικῶν δασῶν εἰς τοὺς κυρίους των, ἤκουσα παρ' αὐτοῦ ὅτι διὰ
 τοῦτο αὐτὸς εἶναι διωρισμένος ἑφορος τῶν δασῶν, διὰ νὰ θεωρῇ ποῦ πρέπει
 νὰ ξυλεύωνται οἱ ὑλοτόμοι καὶ ποῦ ὄχι, διὰ νὰ μὴ καταστραφῶσιν οὕτω τὰ
 δάση καὶ πάθη καὶ τὸ δημόσιον οἰκονομικῶς καὶ ἡ ὑγεία ἔπειτα τῶν κα-
 τοίκων ἔνεκα τῆς καταστροφῆς ταύτης. «Ἐγώ», προσέθηκε, «δίδω τὴν
 ἄδειαν ξυλεύσεως ὅπου πρέπει αὕτη νὰ γίνεται καί, ἐπειδὴ τὰ δικαιώματα
 τοῦ δημοσίου εἶναι τὰ αὐτά, ἂν τις κόψῃ ξύλα εἰς ἰδιοκτήτην δάσος ἢ εἰς
 ἔθνικόν, δίδω ἄδειαν μόνον ἐκεῖ ὅπου νομίζω ὅτι δὲν θέλει προέλθει κα- 153^a
 ταστροφή.» Κακῶς λοιπὸν καὶ πάλιν ἔδωκα ὑπόσχεσιν πρὸς τὸν Σεκίπ
 Ἐφέντην ὅτι, ἀφοῦ τοιοῦτον διάταγμα ὑπάρχει, καμμίαν δυσκολίαν δὲν
 ἔχω νὰ παραχωρήσω ἀδείας ξυλεύσεως εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς ἰδιοκτῆτας
 δασῶν.

Καὶ ταῦτα ἤρκεσαν ὁμοῦ μὲ τὰ λοιπὰ περὶ καταλυμάτων πρὸς τοὺς
 Σαμίους καὶ τὰ περὶ τῆς δημοτικῆς ἐκλογῆς παράπονα τῶν ἐν Χαλκίδι πα-
 роίκων νὰ καταφέρωσι τὴν Κυβέρνησιν ὅπως μοὶ πέμψῃ τὴν παραίτησίν μου
 ἀπὸ τῶν νομαρχικῶν καθηκόντων μου καὶ νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν θέσιν μου
 τὸν πρὸ ἐνὸς ἔτους παυθέντα ἀπὸ τὴν Νομαρχίαν ταύτην ἢ, κατὰ τὴν φρά-
 σιν τῆς διαταγῆς, ἀποπεμφθέντα τῆς ὑπηρεσίας Γεώρ(γιον) Αἰνιᾶνα καὶ
 παραδοθέντα εἰς δίκην, διότι, ὡς ἔλεγε τὸ διάταγμα, κατέθλιβε τοὺς ἡμε-
 τέρους ὑπηκόους χάριν τῶν Ὀθωμανῶν¹. Καὶ τὰ δύο δὲ ταῦτα διατάγμα-
 τα, καὶ τὸ τῆς ἀποπομπῆς τοῦ Αἰνιᾶνος καὶ τὸ τῆς ἐπανορθώσεώς του καὶ
 καθιδρύσεως εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν, ὑπέγραψεν ὁ ἐπὶ τῶν Ἑσωτερικῶν Ὑπουρ-
 γὸς Κωλέττης. Ἀλλὰ τὸ δεύτερον διάταγμα ἔλεγεν «ἐπειδὴ ὁ Γεώργ. Αἰ-

1. Βλ. τὴν ἀπὸ 9/21 Μαΐου 1834 ἀπόφασιν «περὶ καθαιρέσεως τοῦ Νομάρχου Εὐβοίας κυρίου Αἰνιᾶνος» εἰς τὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως, ἀρ. 19, 26/7 Ἰουνίου 1834.

νιάν ἡθώθη ἀπὸ τὰ δικαστήρια, ἐπανέρχεται εἰς τὴν προτέραν θέσιν του, ὑμεῖς δὲ παύετε τῶν νομαρχικῶν χρεῶν σας», ὥσανεὶ δηλ. ἤμην ἐγὼ ὁ αἷτιος τῆς ἀποπομπῆς τοῦ Αἰνιᾶνος καὶ ἔπρεπε νὰ τιμωρηθῶ μὲ παῦσιν, ἐνῶ τοῦλάχιστον, ἂν ἡ Κυβέρνησις ἤθελε νὰ ἱκανοποιήσῃ τὸν Αἰνιᾶνα, ἡδύνατο νὰ τὸν διορίσῃ εἰς ἄλλην τινὰ δημοσίαν θέσιν, ἢ καὶ ἐμὲ νὰ μὲ μεταθέσῃ ἄλλοῦ που. Εἶναι αὕτη συνέπεια λογικὴ κυβερνήσεως ; Δὲν ἔπρεπε, ἂν ἦτο κυβέρνησις ἀνδρική, ὡς ἐλέγετο ἡ τοῦ Κωλέττου, νὰ ἐκφράσῃ εἰς τὸ περὶ τῆς ἐδικῆς μου παύσεως τὸ ἐναντίον ἀφ' ὅ,τι ἐξέφρασεν εἰς τὴν ἀποπομπὴν τοῦ Αἰνιᾶνος «ἐπειδὴ κατέθλιβε τοὺς Ὀθωμανοὺς χάριν τῶν ἡμε-
153^β τέρων ὑπηκόων»; Ἀλλὰ τοῦτο βεβαίως δὲν τὸ ἐπίστευε καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐτόλμησε νὰ τὸ γράψῃ.

Ἔχω ὅμως καὶ τινὰ μικρὰν ὑποψίαν ἀκόμη ὅτι ὁ Ἀρχικαγκελλάριος Κόμισ Ἀρμανσπεργ ἐπρεπε νὰ εἶναι τότε κάπως δυσανεστήμενος κατ' ἐμοῦ, διότι κατὰ τὰς προλαβούσας ἡμέρας πρὶν τῆς παύσεώς μου ἐγίνοντο ἀπὸ διαφόρους ἐπαρχίας ἐγγράφαι ἀναφοραὶ ὑπὲρ αὐτοῦ, ὡς καλῶς κυβερνῶντος τὸ κράτος καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἦλθε λοιπὸν καὶ πρὸς ἐμὲ ἐν Χαλκίδι ὁ ἰατρὸς Σπυρ. Καλογερόπουλος καὶ μὲ ἠρώτησεν ἂν πρέπη καὶ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Χαλκίδος νὰ γένῃ τοιαύτη τις ἀναφορά, ἀλλ' ἐγὼ τῷ εἶπον ὅτι δὲν ἐμποδίζω τὸ πρᾶγμα, ἂν ἡ θέλησις τῶν πολιτῶν εἶναι τοιαύτη. Προστίθῃσι τότε ὁ Καλογερόπουλος, ὅστις εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, δὲν ἦτο πολὺ εὐχαριστημένος ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν, ὅτι πρέπει ἐγὼ (ὁ Νομάρχης) νὰ δώσω εἰς τοῦτο τὴν πρώτην ὥθησιν, καὶ ἐγὼ, φυσικῶς τῷ λόγῳ, ἀπέκρουσα τοιαύτην πρότασιν, εἰπὼν ὅτι, ἂν ἐγὼ δώσω τὴν ὥθησιν, θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι αὐτὸς ὁ ἴδιος Ἀρμανσπεργ εἶναι ἐκεῖνος ὅστις ἀπαιτεῖ τοῦτο, καὶ δὲν νομίζω ὅτι εἶναι ἀξιοπρεπὲς τὸ πρᾶγμα. Δὲν ἔγινε λοιπόν, πιστεύω, τοιαύτη ἀναφορά, καὶ τίς γνωρίζει ἂν δὲν ἔφθασεν ἡ πρὸς τὸν Καλογερόπουλον ἀπάντησις μου μέχρι τῆς ἀκοῆς τοῦ Ἀρχικαγκελλαρίου.

Ταῦτα δὲ ἔστωσαν ὡς βούλονται. Ἐγὼ ὅμως, καὶ πρὶν λάβω τὴν διαταγὴν τῆς παύσεώς μου, εἶχον ἐτοίμην τὴν παραίτησίν μου, διότι ἀπὸ ἐνὸς ἔτους κατετρυχόμην ἀπὸ διαλείποντας πυρετούς, καὶ ἐσχάτως μάλιστα πολὺ ἐνοχλητικούς, καὶ εἶδον ἐπομένως ἀσπασίως πως τὴν παραίτησίν μου ἐλθοῦσαν, χωρὶς ἐγὼ νὰ τὴν ζητήσω. Ἐσπευσα μάλιστα εἰς Ἀθήνας, ὅπως εὔρεθῶ εἰς τὴν ἐορτὴν ἣτις ἔμελλε νὰ λάβῃ χώραν κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ

Βασιλέως Ὁθωνος πραγματικὴν παραλαβὴν τῶν ἡνιῶν|τοῦ κράτους, κατα- 154^α
στάντος ἐνηλίκου¹.

Ἐλθὼν δὲ εἰς Ἀθήνας, παρουσιάσθην πρὸς τὸν Κωλέττην καί, πρὶν
ἐγὼ ἀνοίξω τὸ στόμα μου, διὰ νὰ τῷ εἶπω (καὶ τί εἶχα νὰ τῷ εἶπω, εἰμὴ
τάς προσήσεις μου;) αὐτός, προλαβὼν, μοὶ λέγει ὅτι «Μετὰ μεγίστης
δυσκολίας καὶ ἀντιστάσεως ὑπέγραψα καὶ ἐξετέλεσα τὸ διάταγμα τῆς παύ-
σεώς σου, τὸ ὁποῖον μοὶ ἐστάλη μὲν ἀφ' ἐσπέρας ὑπὸ τοῦ Ἀρμανσπεργ,
ἀλλ' ἐγὼ τὸ ἀνέβαλα μέχρι τῆς ἐπιούσης καὶ τὸ πρῶτ' ὑπῆγον νὰ εὔρω τὸν
Κόμιτα, μὲ σκοπὸν νὰ τὸν κάμω νὰ ἐννοήσῃ τί ἐστὶ Κωλέττης! Καὶ ἤξεύ-
ρεις διατί; Διότι εἶχον νὰ ὑπερασπισθῶ τὸν Ψύλλαν, ὅστις δὲν ἀνήκει εἰς
τὸ κόμμα μου. Ἀλλὰ δυστυχῶς, ἀφοῦ προσεπάθησα νὰ τὸν εὔρω μέχρι
τῆς 10ης ὥρας π.μ., δὲν ἡδυνήθην νὰ τὸν ἐνταμώσω, καὶ οὕτω τὸ διάταγμα
ἔπρεπε νὰ ὑπογραφῇ καὶ ἐκτελεσθῇ.» Καὶ ταῦτα μὲν μοὶ εἶπεν αὐτολεξεὶ
ὁ Κωλέττης, τὸν ὁποῖον εὐχαρίστησα διὰ τὴν ἀγάπην πρὸς με διάθεσίν
του, κατέκρινα ὅμως ἐντὸς ἑαυτοῦ, διότι ἐκαυχῆθη ὅτι ἤθελε δείξει τί
ἐστὶ Κωλέττης, προκειμένου λόγου περὶ τῆς παύσεώς μου, καὶ μόνον ὀλί-
γαι ὥραι τῆς ἡμέρας, καθ' ἃς δὲν ἡδυνήθην νὰ ἴδῃ τὸν Ἀρχικαγκελλάριον,
ἠρόμεσαν νὰ τοῦ σβήσουν τὸν θερμὸν πολιτικὸν ζῆλον. Ὁ δὲ Κόμις Ἀρμαν-
σπέργης—τὸν ὁποῖον εἶδον ἔπειτα καὶ τὸν ὁποῖον ἠρώτησα εὐσεβάστως
νὰ μοὶ εἴπῃ ποῖα τὰ ἀληθῆ αἰτία τῆς παύσεώς μου, διὰ νὰ δυνήθῃ μετὰ ταῦ-
τα τοῦλάχιστον νὰ διορθώσω τὰ ἐλαττώματά μου, καὶ μάλιστα τῷ εἶπον
(ὅτι), ἂν τοῦτο ἔγινεν ἔνεκα τουρκικῶν παραπόνων, ὡς ὑποπτεύω, ἐπιθυμῶ
νὰ δώσω λόγον ἐνώπιον ἐπιτροπῆς τινος τῆς Κυβερνήσεως, ὅτι ἀντὶ παρα-
πόνων ἐγὼ δικαιούμαι νὰ λάβω εὐχαριστήρια παρ' αὐτῶν, διότι ὅχι μόνον
ἐφέρθην πρὸς αὐτοὺς ὅσον ἡδυνάμην φιλόφρων καὶ ἐπιεικής, ἀλλ' ἔχω ἀνά-
χεϊρας καὶ ἀποδεικτικά τινων ἐξ αὐτῶν διὰ χρέη των πρὸς τὰ δικαστήρια,
τὰ ὁποῖα ὤφειλον κατὰ νόμον νὰ εἰσπράξω καταναγκαστικῶς, καί, διὰ νὰ
μὴ τοὺς ἐκθέσω πωλῶν τὰ εὐτελῆ των ἐπιπλα ἢ φυλακίζων αὐτούς, ἐπλή-
ρωσα ἐκ τοῦ βαλαντίου μου—ὁ δὲ Ἀρμανσπεργ, ἀτενίσας με ἄσκαρ(δα)-
μυκτὶ ἐπ' ὀλίγον, μοὶ ἀπήντησεν ὅτι ἡ Κυβέρνησις δὲν ἔχει καμμίαν αἰτία-
σιν κατ' ἐμοῦ, ἀλλ' ὅ,τι ἔγινεν ἔγινε, διὰ νὰ ἀποκατασταθῇ ὁ Αἰνιὰν εἰς τὴν

1. 20/1 Ἰουνίου 1835.

154^β θέσιν του, καὶ ὅτι ἡ Κυβέρνησις | ἔχει τὴν αὐτὴν καὶ περισσοτέραν πρὸς με ὑπόληψιν, καὶ τοῦτο θέλω ἶδει ἐντὸς ὀλίγου.

Εὐχαρίστησα λοιπὸν καὶ τοῦτον διὰ τὴν καλὴν του πρὸς με διάθεσιν καὶ διηγήθην πρὸς τὸν φίλον μου Πρόκες ὅ,τι εἶπον καὶ ἤκουσα παρὰ τοῦ Κόμιτος, διότι με ἠρώτησεν ἐπιμόνως, ὅπως μάθῃ καὶ αὐτὸς τὰ αἷτια τῆς παύσεώς μου. Ἄλλ' οὗτος με ἐβεβαίωσεν ὅτι κάπως ἦτον ἐν γνώσει ὅτι οἱ Ὁθωμανοὶ ἀπῆρτησαν τοῦτο καὶ ὅτι, ἂν καὶ ἀνυπόστατα ἦσαν τὰ κατ' ἐμοῦ παράπονά των, ἡ Κυβέρνησις ἐνόμισε καλὸν νὰ προσφέρῃ ἐν θῦμα διὰ σκοποὺς μεγαλυτέρους, ὥς πράττουσι πολλάκις αἱ κυβερνήσεις.

Ἄλλὰ παρῆλθε πολὺς χρόνος, ἕως οὗ ἶδω ὅ,τι ὁ Ἀρχικαγκελλάριος μοὶ ὑπεσχέθη, καί, ἐνῶ πρὸς τινὰς ἄλλους συμβούλους τῆς ἐπικρατείας εἰς ἔκτακτον ὑπηρεσίαν, ὥς ἐμέ, ¹, ἐδίδετο μισθός, εἰς ἐμέ δὲν ἐδόθη οὔτε ἐν λεπτόν. Ὅτε δὲ μετὰ τινὰς μῆνας συνεστήθη τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας ², ἡ ἔκδοσις τοῦ καταλόγου τῶν μελῶν αὐτοῦ δὲν περιεῖχε καθόλου τὸ ὄνομά μου, ἀλλὰ μετὰ τῶν λοιπῶν τακτικῶν μελῶν ἦτο τὸ ὄνομα τοῦ Νικολάου Ζαχαρίτζα ³. Τοῦτο δὲ ἐκίνησέ τινὰς τῶν γνωρίμων συμπολιτῶν μου νὰ ἔλθωσι νύκτωρ εἰς τὴν εἰκίαν μου ἐκφράζοντες τὴν ἀγανάκτησίν των καὶ λέγοντες ὅτι «ἐὰν ἦσθον σὺ ἐν τῷ καταλόγῳ, ἡμεῖς ἠθέλαμεν κλίνει γόνυ ἐνώπιόν σου, ἐπεὶ δὴ γνωρίζομεν τὴν ἀξίαν σου, ἀλλὰ ὑπὲρ τὸν Ζαχαρίτζαν ἡμεῖς εἴμεθα πολὺ ἀνώτεροι» καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐφάνησαν δὲ εἰς ἐμέ ὥς διανοούμενοι νὰ κάμωσι διαδήλωσιν τινὰ (démonstration) διὰ τοῦτο. Ἐγὼ ὅμως τοὺς παρεκάλεσα νὰ ἡσυχάσωσι, διότι δὲν πρέπει νὰ δυσχεραίνωμεν τὴν θέσιν τῆς Κυβερνήσεως ἐπὶ προσωπικῶν ζητημάτων, καὶ ὁ καιρὸς θέλει διορθώσῃ πάντα. Μετὰ τρεῖς ἡμέρας ὅμως λαμβάνω

1. Βλ. παραπάνω, σ. 222.

2. «Ὁργανικὸν διάταγμα περὶ συστάσεως Συμβουλίου Ἐπικρατείας», 18 Σεπτεμβρίου 1835 : *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 8, 18 Σεπτεμβρίου 1835. Ὁ διορισμὸς τῶν μελῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ἐγίνε τμηματικῶς με διάφορα διατάγματα (βλ. *Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 15, 14 Ὀκτωβρίου 1835· Μ. Στασινοπούλου, «Σύντομος ἱστορία τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας», *Παρουασός*, τ. Α' (1959), σσ. 480-481· καὶ Ν. Λιανοπούλου, «Τινὰ περὶ συμβούλων τῆς Ἐπικρατείας τῶν περιόδων 1833-1844 καὶ 1864-1865», *Ἐπιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου καὶ Διοικητικοῦ Δικαίου*, τ. ΙΔ' (1970), σσ. 248-250).

3. Ἐν τούτοις με τὸ ἴδιο διάταγμα (τῆς 14 Ὀκτωβρίου 1835 : *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἔ.ἀ.) με τὸ ὅποῖο ὁ Ζαχαρίτζας διορίστηκε Σύμβουλος τῆς Ἐπικρατείας «εἰς τακτικὴν ὑπηρεσίαν» ἐπικυρώθηκε καὶ ἡ ιδιότης τοῦ Ψύλλα ὡς Συμβούλου «εἰς ἔκτακτον ὑπηρεσίαν».

τάγμα τὸ ὅποιον, ἐπικυροῦν τὴν θέσιν μου ὡς Συμβούλου τῆς Ἐπι-
 κρατείας εἰς ἑκτακτον ὑπηρεσίαν, μοὶ προσδιώριζε καὶ μηνιαῖον μισθὸν
 τριακοσίων πεντήκοντα δραχμῶν. Καὶ οὕτω διετέλεσα ἐπὶ δέκα ἔτη ἐν
 ἀργίᾳ, ἐκτός τινων περιστάσεων ἡμερῶν καθ' ἃς διωριζόμην μέλος ἐπι-
 τροπῶν ἐπὶ διαφόρων ἀντικειμένων, καί, τελευταῖον, μέλος τῆς ἐπὶ τῆς πω-
 λήσεως τῶν τουρκικῶν κτημάτων ἐπιτροπῆς¹, ἐν ᾗ διετέλεσα ὑπηρετῶν
 μέχρι τῆς μεταπολιτεύσεως τῆς 3ης Σεπτεμβρίου καὶ τρεῖς μῆνας ἔπειτα
 ἀπὸ τὴν διάλυσιν τῆς Ἐθν. Συνελεύσεως, ὅτε, |κατὰ τὴν πρώτην σύστα- 155^a
 σιν τῆς Γερουσίας, διωρίσθην μέλος αὐτῆς καὶ ὡς τοιοῦτος διετέλεσα μέχρι
 τῆς δευτέρας μεταπολιτεύσεως τῆς 10ης Ὀκτωβρίου 1862.

1. Βλ. παρακάτω, φφ. 165β-166β.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΙΑ'
ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΚΕΣ ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΕΙΣ
ΚΑΙ ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ
(1830–1843)

Ὁ Ψύλλας ἀγοράζει τέσσερα ὀθωμανικά οἰκόπεδα στὴν Ἀθήνα.— Ὁ Χρ. Ραφτόπουλος κτίζει στὰ οἰκόπεδα Ψύλλα.— Ἀπόρριψη προτάσεως τοῦ Ψύλλα γιὰ συμβιβασμό.— Τὰ κληρονομικά δικαιώματα τῶν νεοφωτίστων.— Ὁ Ἰ. Παπαρηγόπουλος ὑποστηρίζει τὸν Ραφτόπουλο.— Ἀποτυχία καὶ νέων προσπαθειῶν τοῦ Ψύλλα γιὰ συμβιβασμό.— Ὁ Ψύλλας κτίζει στὸ διεκδικούμενο ἀπὸ τὸν Ραφτόπουλο οἰκόπεδο.— Τὸ σπίτι τοῦ Ψύλλα.— Ἀγωγή Ραφτοπούλου κατὰ Ψύλλα.— Τὰ στοιχεῖα πὺν ἐπικαλέστηκε ὁ Ψύλλας γιὰ τὴν ὑπεράσπισή του.— Ὁ Ραφτόπουλος ἀπορρίπτει πάλι πρόταση συμβιβασμοῦ.— Ἡ ἀπόφαση τοῦ Πρωτοδικείου.— Προσφυγὴ στὸ Ἐφετεῖο.— Ἡ συζήτηση στὸ Ἐφετεῖο.— Τὸ Ἐφετεῖο ζητεῖ ἀποδεικτικά στοιχεῖα.— Ὁ Σ. Πήλικας ὡς δικηγόρος.— Ἡ ἀπόφαση τοῦ Ἐφετείου.— Προσφυγὴ στὸν Ἀρειο Πάγο.— Ἡ μεικτὴ ἐλληνοτουρκικὴ ἐπιτροπὴ ἀναρμόδια γιὰ τὴν ἐκδίκαση τῆς ὑποθέσεως.— Ἡ ἐκκρεμότης συνεχίζεται.— Ἡ ἐπιθετικὴ στάση τῆς ἀρμοδιότητος τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς.— Προσπάθεια συμβιβασμοῦ ἐκ μέρους τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς.— Διαφωνία τῶν μελῶν τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς.— Νέα σύνθεση τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς.— Ὁ Ψύλλας μέλος τῆς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς τῶν ταυρικῶν πολιτηρίων.— Σύμβαση γιὰ τὰ βακούφια τῆς Ἀττικῆς.— Τὰ βακούφια τῆς Εὐβοίας.— Ἡ ἀπόφαση τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν ὑπόθεση Ψύλλα - Ραφτοπούλου.— Ἀναθεώρηση τῆς ἀποφάσεως.— Πλειστηριασμός τῶν ἐπιδικασθέντων ἀπὸς διαδίκους οἰκοπέδων καὶ κτισμάτων.— Ἀγωγή Ραφτοπούλου γιὰ τὴν ἀναγνώριση δικαιωμάτων προτιμήσεως στὰ ὑπόλοιπα οἰκόπεδα Ψύλλα.— Προσφυγὴ στὸ Ἐφετεῖο.— Ὁ Λέων Μελάς ὡς δικηγόρος.— Προσφυγὴ στὸν Ἀρειο Πάγο.— Συμβιβασμός Ψύλλα - Ραφτοπούλου.— Ὁ χαρακτήρας τοῦ Ραφτοπούλου.— Οἱ τύποι καὶ ἡ οὐσία στὰ ἐλληνικά δικαστήρια.— Οἱ εἰρηνοδίκες.— Ἡ «σύνδοδος».

Ἀλλὰ κατ' αὐτὸ τὸ μακρὸν (ἐπὶ 10 ἔτη) διάστημα τῆς ἀργίας τῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Συμβούλου τῆς Ἐπικρατείας εἰς ἑκτακτον ὑπηρεσίαν ὑπέστην καὶ τὴν μακρὰν δίκην, τὴν περὶ κατοχῆς καὶ κυριότητος τῆς οἰκίας μου. Ταύτην δὲ τὴν οἰκίαν κατήρτισα προσκ(τ)ησάμενος δι' ἀγορᾶς τέσσερα συνεχόμενα πρὸς ἄλληλα οἰκόπεδα ὀθωμανικά, καίτοι ἔχων εἰσέτι (1830) εἰς τὴν κυριότητά μου τὸ πατρικὸν οἰκόπεδον κατὰ τὴν θέσιν τῆς Ἀγίας¹ ἐπονομαζομένην καὶ γειτονευόμενον μὲ τὰ οἰκόπεδα Ζαχαρίτζα, Χριστ. Πατούσα, Χαῖμανδᾶ καὶ ἄλλα, πλησίον τῆς ἀνοιχθείσης μετὰ ταῦτα

1. Ἀγίας Ἀγαθοκλείας (Θέκλας) ἢ ἀπλῶς Ἀγίας (βλ. παρακάτω, φ. 208α, καὶ Καμπούρογλου, Αἱ παλαιαὶ Ἀθῆναι, σσ. 102–103, 286–288).

δοῦ Ἑρμοῦ. Ἠγόρασα δὲ τὰ ἄνω ρηθέντα ὀθωμανικὰ οἰκόπεδα, ἐγκαταλείψας τὸ πατρικόν, διότι δὲν εἶχον τὰ μέσα νὰ οἰκοδομήσω ἐπ' αὐτοῦ οἰκίαν ἣτις ἠδύνατο νὰ μοὶ εἶναι χρήσιμος εἰς τὴν μέλλουσαν μακρὰν ἢ μικρὰν (Κύριος οἶδε) ἐγκατάστασίν μου, εἶδον δὲ πολλοὺς συμπολίτας μου καὶ τινὰς ἄλλους ἐκ τῶν παροίκων νὰ ἐπωφεληθῶσι προσωρινῶς ἐπισκευάσαντες θολωτὰ τινὰ κτήρια καὶ κατοικήσαντες ἐν αὐτοῖς, ἐκτὸς δὲ τούτου δὲν μοὶ ἤρεσκε πλέον καὶ ἡ θέσις τοῦ πατρικοῦ οἰκοπέδου. Ἀλλά, καὶ ὅταν ἤμην μακρὰν τῆς πατρίδος, ἐνθυμούμην καὶ ἐπεθύμουν, ἂν ἦτο δυνατόν, νὰ ἀποκτήσω οἶκον κατὰ τὴν θέσιν τῆς Πλάκας, ὡς εὐα(ε)ρωτέραν καὶ περίοπτον.

Ἐλθὼν λοιπὸν εἰς Ἀθήνας κατὰ τὸ ἔτος 1830, ὅτε, μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν ἐν Λονδίῳ πρωτοκόλλων ¹ τῶν τριῶν δυνάμεων, οἱ Ὀθωμανοὶ ἔλαβον τὸ δικαίωμα νὰ πωλήσωσι τὰς ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ Εὐβοίᾳ ἰδιοκτησίας των, περιῆλθον μετὰ τοῦ φίλου μου Γ. Φίνλαη, ὅστις καὶ αὐτὸς σκοπὸν εἶχε νὰ ἀγοράσῃ ἐκ τῶν παρὰ τῶν Ὀθωμανῶν πωλουμένων οἰκοπέδων πρὸς οἰκοδομὴν οἰκίας δι' ἑαυτόν, εἶδον ἐν παρὰ τοῦ ἰδίου πρὸ τινος χρόνου ἐν Αἰγίνῃ (*sic*) ἀγορασθὲν ὀθωμανικὸν οἰκόπεδον μετρεῖς πρὸς ἀλλήλους συνεχόμενος θόλος καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἔδωκα τὴν προσοχὴν μου, ἂν ἠδύναμην νὰ τὸ ἀγοράσω, διότι ὁ κ. Φίνλαης δὲν ἤθελε νὰ τὸ κρατήσῃ δι' ἑαυτόν, ὡς μὴ ὂν ἀρκετὰ εὐρύχωρον διὰ τὴν μελετωμένην παρ' αὐτοῦ οἰκοδομὴν οἰκίας. | Δὲν ἀνῆκε δὲ πλέον εἰς αὐτόν τὸ οἰκόπεδον τοῦτο, ὡς ἀνακτηθὲν πάλιν ἀπὸ 155⁸ τοὺς ἰδιοκτήτας Ὀθωμανοὺς δυνάμει τῶν πρωτοκόλλων. Τὸ δὲ οἰκόπεδον τοῦτο μετ' ἄλλων πολλῶν εἶχε πωλημένον ἡ Ἑλληνικὴ Διοίκησις, ὡς ἐθνικὸν κτῆμα, καὶ ἀπὸ ἀγοραστὴν Ἑλλήνα εἶχε περιέλθει δι' ἀγορᾶς πρὸς τὸν κ. Φίνλαην πολὺ πρὶν τῆς ἐκδόσεως τῶν πρωτοκόλλων.

Διεπραγματεύθην λοιπὸν τὴν ἀγορὰν τοῦ οἰκοπέδου τούτου, τὸ ὅποῖον κεῖται πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Πρώτου σήμερον ἐν Ἀθήναις Γυμνασίου καὶ συνέχεται μετ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ διαπραγματεύσις παρετείνετο ἀπὸ ἡμέρας

1. Ἔως τὸ 1830 ἡ Διάσκεψις τοῦ Λονδίνου εἶχε καταχωρίσει τὶς ἀποφάσεις της γιὰ τὴν πώλησιν τῶν ὀθωμανικῶν περιουσιῶν στὰ ἐξῆς πρωτόκολλα: τὸ ὑπ' ἀρ. 17, 10/22 Μαρτίου 1829 (*Papers relative to the affairs of Greece*, τ. Α' (1826-1830), Λονδῖνο 1831, σσ. 131-136)· τὸ ὑπ' ἀρ. 23, 22/3 Φεβρουαρίου 1830 (αὐτόθι, τ. Α', σσ. 191-195)· τὸ ὑπ' ἀρ. 32, 4/16 Ἰουνίου 1830 (αὐτόθι, τ. Β' (1830-1832), Λονδῖνο 1832, σσ. 5-7)· καὶ τὸ ὑπ' ἀρ. 33, 19/1 Ἰουλίου 1830 (αὐτόθι, τ. Β', σσ. 10-11).

εἰς ἡμέραν, διότι καὶ ὁ ἰδιοκτήτης καθ' ἡμέραν ἡύξανε τὴν τιμὴν του.

Τοῦτο δὲ βλέπων ὁ φίλος μου κ. Γρόπιους, μοὶ ὑπέδειξε θόλον ἄλλον, ἐν τῇ οἰκίᾳ ἣν κατέχω σήμερον, καὶ μὲ παρεκίνησε νὰ προσκτῇσω αὐτόν. Τοῦτο καὶ ἔπραξα, ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ οἰκόπεδον ἐφ' οὗ ὁ θόλος ἦτο στενόν, ὥστε νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὸ μέλλον πρὸς οἰκοδομὴν εὐρυχώρου ὀπωσοῦν οἰκίας, ἐνόμισα καλὸν νὰ προσλάβω καὶ ἄλλο ἔτι οἰκόπεδον δεξιόθεν ἢ ἀριστερόθεν αὐτοῦ. Εὗρον λοιπὸν πρὸς μὲν τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος οἰκοπέδου οἰκόπεδον ἐξ 600 περίπου πηχῶν ἀνῆκον εἰς Ὀθωμανὸν ὀνόματι Δερβισαλμπάνην καὶ ἐζήτησα νὰ τὸ ἀγοράσω, ἀλλὰ ὁ ἐπίτροπος τῆς θυγατρὸς τοῦ Δερβισαλμπάνη Μουζαγιένης δὲν συγκατένευε νὰ πωλήσῃ εἰς ἐμὲ τὸ οἰκόπεδον τοῦτο μόνον, μοὶ ἐπρότεινε δὲ νὰ ἀγοράσω καὶ τὸ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ θόλου οἰκόπεδον στάβλου, ἀνῆκον εἰς τὴν ἰδίαν ἰδιοκτήτριαν καὶ συγκείμενον ἐκ πηχῶν 100 περίπου. Τοῦτο καὶ ἔγινε. Ἐπειδὴ ὅμως ἀπὸ τοῦ οἰκοπέδου τοῦ στάβλου τούτου ἔμενε μέχρι τῆς πρὸς ἀνατολὰς ὁδοῦ ἄλλο ἐν οἰκόπεδον, στάβλου καὶ τούτου. ἀνῆκον εἰς ἄλλον ἰδιοκτήτην, Βελδάνην τὸνομα, ἔκρινα καλὸν νὰ προσλάβω καὶ τοῦτο δι' ἀγορᾶς, ὅπως ἔχω τὴν οἰκίαν μου γωνιώδη. Ἐμελέτων ὅμως καθ' ἑμαυτὸν (*sic*) ὅτι ἡδυνάμην νὰ ἐκποιήσω τὸ ἐκ 600 πηχῶν συγκείμενον οἰκόπεδον τοῦ Δερβισαλμπάνη, ἂν εὕρισκόμην μετὰ ταῦτα, ὥς καὶ εὗρέθην, εἰς οἰκονομικὰς δυσχερείας. Περιετοίχισα δὲ τὰ οἰκόπεδα μὲ ξηρολιθιὰν καὶ ἀπῆλθον εἰς Αἴ-
156^a γιναν, ὅπου|ἀκόμη εἶχον τὴν σταθεράν μου κατοικίαν.

Ἀλλά, πρὶν παρέλθῃ μὴν, εἶδοποιοῦμαι ὅτι Ραφτόπουλός τις Χριστόδουλος, ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας, ἔβαλε χεῖρα εἰς τὰ παρ' ἐμοῦ ἀγορασθέντα καί, ὥς εἶπον, τοιχογυρισθέντα οἰκόπεδα καὶ ἄρχισε νὰ οἰκοδομῇ ἐπ' αὐτῶν, ἐναντίον τῆς ρητῆς ἀποτροπῆς ἐνὸς τῶν ἐν Ἀθήναις φίλων μου. Ἐκεῖνος ὅμως οὐχ ἤττον ἐξηκολούθει καὶ σπουδαίως ἀνήγειρε τοῖχον ἐπὶ τοῦ θόλου τοῦ ἐν μέσῳ τῶν οἰκοπέδων κειμένου. Ἐσπευσα λοιπὸν εἰς Ἀθήνας καί, ἐρωτήσας, ἔμαθον ὅτι ὁ κύριος οὗτος παρουσιάζετο ὡς ἐπίτροπος τῆς γυναικὸς του, μιᾶς ἐκ τῶν τριῶν θυγατέρων τοῦ Δερβισαλμπάνη, καὶ ἄλλης τρίτης, ἀδελφῆς τῆς πωλητρίας τοῦ οἰκοπέδου καὶ στάβλου τοῦ πατρός των. Ἦσαν δὲ αὗται αἱ δύο ὑπὸ τοῦ Ραφτοπούλου ἐπιτροπευόμεναι γυναῖκες πρῶην μὲν Ὀθωμανίδες, ἤδη δὲ νεοφώτιστοι. Ἐμαθον πρὸς τούτοις ὅτι ὁ Ραφτόπουλος ἦτο Ρωσικὸς Πράκτωρ ἐν Νάξῳ καὶ κατήγετο ἐκ

Κεφαλληνίας. Ἀφοῦ ὅμως, προσκαλέσας αὐτὸν νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὴν κατοχὴν τῶν παρ' ἐμοῦ ἀγορασθέντων οἰκοπέδων, δὲν εἰσηκούσθην, προσέφυγον κατὰ πρῶτον εἰς τὴν ἐνταῦθα πρὸ πολλοῦ καθεστηκυῖαν ἐπιτροπὴν¹ τοῦ Κυβερνήτου Καποδιστρίου τὴν ἐπὶ τῆς πωλήσεως τῶν ὀθωμανικῶν κτημάτων, καὶ αὕτη προσεκάλεσε τὸν Ραφτόπουλον, ὅπως ἀποτρέψῃ αὐτὸν ἀπὸ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς οἰκοδομῆς ἐπὶ τῶν παρ' ἐμοῦ δυνάμει συμβολαίων κατεχομένων οἰκοπέδων.

Ἄλλ' ἀφοῦ ματαίως καὶ ἐγὼ καὶ ἡ ἐπιτροπὴ τῷ εἵπομεν πολλὰ περὶ τούτου καὶ δὲν ἐπείσθη, ἀναχωρήσας ἀποτόμως, τότε μὲ συνεβούλευσεν ἡ ἐπιτροπὴ νὰ ὁμιλήσω τῷ ἐνταῦθα Ρωσικῷ Προξένῳ κυρ. Παπαρρηγόπουλῳ, ὅστις, εἶπον, ἐπροστάτευσεν τὸν Ραφτόπουλον. Προσῆλθον λοιπὸν πρὸς τὸν κ. Παπαρρηγόπουλον, τὸν ὁποῖον πρότερον οὔτε ἐξ ὄψεως ἐγνώριζον, καὶ τῷ ἐξέθεσα τὴν ὑπόθεσιν καὶ ἐνταυτῷ τῷ ἐπρότεινα ὅτι εἶμαι ἔτοιμος νὰ ἱκανοποιήσω τὰς ἀντιποιήσεις τοῦ Ραφτοπούλου, παραχωρῶν εἰς αὐτὸν διὰ τὰ δικαιώματα (ἂν καί, κατὰ τοὺς ὀθωμανοὺς, ἄνομα) τῆς συζύγου καὶ τῆς γυναικαδέλφης του ὀλόκληρον τὸ οἰκοπέδον τοῦ Δερβισαλμπάνη, συνιστάμενον ἐκ πηχῶν 600 περίπου, κρατῶν δι' ἐμαυτὸν τὸν στάβλον ἐκ πηχῶν 100 ὡς ἔγνωστα, καὶ τρέγων τὸν κίνδυνον νὰ μὴ λάβω ἀποζημιώσιν καμμίαν ἀπὸ τοὺς πωλητὰς τῶν οἰκοπέδων, διότι δὲν τοὺς 156^β ὑπεχρέωνε καμμία νομικὴ διάταξις οὔτε κανὲν ἐκτακτὸν ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων μέτρον νὰ ἀποζημιῶσι τοὺς κακῶς τυχόν ἀγοράσαντάς τι τῶν ὀθωμανικῶν κτημάτων περὶ τῶν ὁποίων ἤθελεν εἰσθαι ἐκδεδομένον χοτζέτι (πωλητήριον) ὑπὸ τοῦ Πληρεξουσίου τῆς Πύλης. Ἐδειξα πρὸς τὸν κ. Παπαρρηγόπουλον τὸ σχέδιον τῶν οἰκοπέδων καὶ τῷ εἶπον ὅτι, κατὰ μὲν τοὺς ὀθωμανικοὺς περὶ ἀρνησιθρήσκων νόμους, κληρονομία δὲν ὑπάρχει δι' αὐτούς, ὅτι, ἐκτὸς τούτου, κατ' αὐτούς τοὺς ὀθωμανικοὺς πάλιν νόμους, δὲν εἶναι μόνον αἱ τρεῖς θυγατέρες τοῦ Δερβισαλμπάνη αἱ κληρονόμοι τῆς ιδιοκτησίας του, ἀλλὰ καὶ οἱ πλάγιοι συγγενεῖς αὐτοῦ κατὰ τὸ 1/3, καὶ τοιοῦτοι εἶναι ἐν τῷ πωλητηρίῳ δύο πλάγιοι συγγενεῖς τῶν γυναικῶν

1. Γιά τὴν ἐπιτροπὴ αὐτὴ βλ. Ἡ. Παπαθανασοπούλου, «Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ τῶν τουρκικῶν κτημάτων καὶ τῆς προσαρτήσεως τῆς Εὐβοίας», *Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν*, τ. ΙΖ' (1971), σσ. 319–322, καὶ τοῦ ἰδίου, «Ἀνέκδοτα ἔγγραφα ἀφορῶντα εἰς τὴν ὀριστικὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος (1830–1835)», *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν*, τ. Γ' (1973), σσ. 149, 150, 167, 169.

τούτων, συνυπογράψαντες ἢ συνομολογήσαντες τὴν πώλησιν καὶ λαβόντες τὸ $1/3$ τῆς τιμῆς τῶν οἰκοπέδων. Ἄλλ' ἐκτὸς τούτων πάντων, εἶπον τῷ κ. Παπαρρηγοπούλῳ, ἂν διανεμηθῇ ἡ ἰδιοκτησία τῶν οἰκοπέδων καὶ κατὰ τοὺς ἡμετέρους νόμους καὶ αἱ τρεῖς ἀδελφαὶ λάβωσιν ἐκάστη ἴσον μερίδιον, $1/3$ δηλ., τότε ἐκ τῶν 700 περίπου πηχῶν τὸ $1/3$ εἶναι πήχεις $233 \frac{1}{3}$. Αἱ δύο ἀδελφαὶ ἄρα, αἱ νεοφώτιστοι, θέλει λάβωσιν ὁμοῦ $466 \frac{2}{3}$. Ἄλλ' ἐγὼ παραχωρῶ εἰς αὐτάς ὁλόκληρον τὸ οἰκόπεδον τῆς οἰκίας Δερβισαμπάνη, ἥτοι πήχεις 600, καὶ κρατῶ μόνον 100 πηχῶν, τὸ οἰκόπεδον τοῦ στάβλου, καὶ τούτου μὴ συνεχομένου διόλου μετὰ τοῦ κυρίου οἰκοπέδου. Τότε ὁ κ. Παπαρρηγόπουλος, περιπτυχθεὶς με, μοὶ ἐξέφρασε λόγους περιποιητικωτάτους καὶ μεταξὺ ἄλλων εἶπεν ὅτι ἤκουε τὸ ὄνομά μου καὶ τὴν ὑπόληψίν μου, ἀλλ' ἡ παροῦσα διαγωγὴ μου εἶναι ἀνωτέρα τῆς φήμης ἣν ἀπολαύει τὸ ὄνομά μου, καὶ δὲν ἡμπορεῖ εἰμὴ νὰ προσπαθήσῃ νὰ πείσῃ τὸν Ραφτόπουλον, ὅστις ἐπίστευεν ὅτι ἤθελεν ἀσπασθῇ συμβιβασμὸν τοιοῦτον. Ἀλλὰ φροῦδα κατήντησαν πάντα, καὶ ὁ Ραφτόπουλος οὐδ' ἐπείσθη νὰ δεχθῇ συμβιβασμὸν οὐδ' ἀπείχε τῆς ἐξακολουθήσεως τῆς οἰκοδομῆς.

Εἶπον ἀνωτέρω τί ἐφρόνουν ἐνταῦθα αἱ ὀθωμανικαὶ ἀρχαὶ ἢ μᾶλλον ὁ ἐπὶ τῆς πωλήσεως τῶν κτημάτων τῶν Ὀθωμανῶν Πληρεξούσιος τῆς Πύλης. Εἰς τοῦτον προσήλθον, παραπονούμενος ἡ καταγγέλλων τὴν αὐ-
 157^α θαίρετον κατάσχεσιν τῶν παρ' ἐμοῦ διὰ χροτζετίου ἀγορασθέντων οἰκοπέδων, καὶ ἠρώτησα αὐτὸν ἂν δὲν ἔχῃ ἰσχὺν τὸ ἐγγραφόν του ἀπέναντι τῶν ἀπαιτήσεων δύο γυναικῶν, πρώην Ὀθωμανίδων, νῦν δὲ Χριστιανῶν, αἱ ὁποῖαι διὰ τοῦ ἐπιτρόπου των κατέχουσι τὴν νόμιμον ἰδιοκτησίαν μου καὶ κάμνουσι χρῆσιν αὐτῆς κατ' ἀρέσκειαν. Οὗτος, σιωπήσας ἐπ' ὀλίγον, ἀπῆντησεν ὅτι χιλιάκις ἐρωτήθη καὶ χιλιάκις ἀπεκρίθη ὅτι δὲν ἀναγνωρίζει ὁ νόμος δικαιώματα εἰς ἀρνησιθρήσκους. «Ἄλλ' ἂν καὶ αἱ γυναῖκες αὗται, περὶ ὧν λέγεις, προσέλθωσιν ἐνώπιόν μου καὶ ὁμολογήσωσιν ὅτι ἐπανέρχονται εἰς τὴν θρησκείαν τῶν γονέων των, ἀφ' ἧς διὰ τῆς βίας ἀπεχωρίσθησαν, καὶ τότε πάλιν δὲν δύναμαι νὰ ἀκυρώσω τὴν πράξιν τῆς πωλήσεως, θέλω δὲ μόνον ὑποχρεώσω τοὺς πωλητὰς νὰ ἀποδώσωσιν εἰς ταύτας τὸ ἀνάλογον ποσὸν ἐκ τῆς τιμῆς τῶν χρημάτων τὰ ὁποῖα ἔλαβον· καί, ἂν ἡ τιμὴ αὕτη ἡμπορῇ νὰ ἀποδειχθῇ ὡς εὐτελής, τότε θέλω πάλιν ὑπο-

1. Χατζῆ Ἰσμαήλ Μπέης.

χρεώσει τοὺς ἐνεργήσαντας τὴν πώλησιν νὰ ἀποζημιώσωσι τοὺς συνιδιοκτητῆτας των κατὰ τὴν ἀληθινὴν τιμὴν τῆς ἰδιοκτησίας.» Ταῦτα εἶπεν ὁ Πληρεξούσιος τῆς Πύλης, τὰ ὅποια ἦσαν ἴσως σύμφωνα καὶ μὲ τὸν ὀθωμανικὸν νόμον, βέβαιον ὅμως ἦτον ὅτι τοῦτο ἦτο μέτρον γενικὸν καὶ συνετέλει εἰς τὰς περιστάσεις ἐκείνας, καθ' ἃς οὐδεμία σχεδὸν πώλησις ἤθελεν εἶναι ἀσφαλῆς, ὡς παρουσιαζομένων ἐκάστοτε νέων συνιδιοκτητῶν, διεσπαρμένων εἰς διαφόρους χώρας τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ πολέμου καὶ τὴν μετανάστευσιν αὐτῶν ἐκ τῆς γῆς τῆς γεννήσεώς των καὶ κατὰ διαφόρους ἡλικίας. Χωρὶς δὲ τούτου, καὶ αὐτὸ τὸ πρωτόκολλον τῶν τριῶν δυνάμεων ἐν ἔτος μόνον ἔθεσεν ὡς προθεσμίαν ἐντὸς τῆς ὁποίας ἔμελλον νὰ ἐκποιήσωσιν οἱ ἰδιοκτῆται Ὀθωμανοὶ τὰς ἀκινήτους ἐνταῦθα περιουσίας των. Τὸ δὲ μέτρον τοῦτο εἶδον προκηρυγμένον καὶ ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴν ἐνταῦθα ἐπιτροπὴν, συμβουλευούσαν τοὺς ἀγοραστὰς νὰ προμηθεύωνται μὲ χοτζέτια τοῦ Πληρεξουσίου, τὰ ὅποια μόνον ἔμενον ἀπρόσβλητα.

Αὕτη δὲ αὕτη ἡ ἐπιτροπὴ μοὶ ἐπέδειξε καὶ δύο τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος ἐπίσημα ἔγγραφα διὰ τῶν ὁποίων, ἀπαντῶν εἰς ἐρώτησιν αὐτῆς πῶς θέλουν προσφέρεσθαι εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν νεοφωτίστων ἐπὶ τῆς κληρονομίας τῶν γονέων των, τὰς ὁποίας οἱ Ὀθωμανοὶ ἀπέκρουον, ἔλεγεν ὅτι, | ἐπειδὴ ὁ τουρκικὸς νόμος δὲν ἀναγνωρίζει εἰς αὐτοὺς κληρονομικά 157^β δικαιώματα, ἡ Κυβέρνησις δὲν δύναται νὰ ἐπέμβῃ, ἀλλὰ συνεβούλευε τὴν ἐπιτροπὴν νὰ προσπαθῇ διὰ τινος συμβιβασμοῦ νὰ πείθῃ τοὺς [μὲν] πωλητὰς νὰ παραχωρῶσι μέρος τι τῆς ἐκ κληρονομίας ἰδιοκτησίας καὶ εἰς τοὺς συγγενεῖς των τούτους καὶ νὰ τοὺς ἀπειλῇ μὲ τὴν ἄρνησιν τῆς ἐπικυρώσεως τῶν ἀγορῶν αὐτῶν¹.

Τοιαύτη ἦτον ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ζητημάτων, ὅτε ὁ Ραφτόπουλος κατέσχε τὰ παρ' ἐμοῦ ἀγορασθέντα οἰκόπεδα καὶ ὠκοδόμει ἐπ' αὐτῶν, καὶ μόλις ἠδυνήθην νὰ τὸν ἀποτρέψω ἀπὸ τοῦτο διὰ τινος διαμαρτυρήσεως τὴν ὁποίαν ἐκοινοποίησα εἰς αὐτόν, διαμαρτυρηθέντα ἐπίσης κατ' ἐμοῦ καὶ ἀναχωρήσαντα ἐντεῦθεν. Ἐδῶ ὅμως χρεωστῶ νὰ σημειώσω ὅτι, μολονότι ὁ κύρ. Παπαρρηγόπουλος ἐπεδοκίμασεν ἐγκαρδίως

1. Πβλ. Παπαθανασοπούλου, «Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ τῶν τουρκικῶν κτημάτων καὶ τῆς προσαρτήσεως τῆς Εὐβοίας», ἔ.ἀ., σ. 394.

τὴν ἄνω ρηθεῖσαν πρότασίν μου πρὸς πληρεστάτην καὶ δι' ἐμὲ ζημιωδεστάτην ἱκανοποίησιν τοῦ Ραφτοπούλου, δὲν ἔπαυσε μ' ὅλα ταῦτα νὰ προστατεύῃ τὸν Ραφτόπουλον ἐμποδίζων τὰς ὀθωμανικὰς ἀρχὰς ἀπὸ τὴν χρεωστούμενην εἰς ἐμὲ ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης. Τότε εἶδον πῶς ὁ Ἰωάννης Βλάχος, ἐκ τῶν γνωρίμων συμπολιτῶν μου, ἀπέδειξε πατριωτικὸν ζῆλον, μὴ θελήσας μηδ' αὐτὸς ὁ ἴδιος νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν Παπαρρηγόπουλον τὰς συγχαρητηρίους εὐχὰς κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ ὀνόματος τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Ρωσίας καὶ ἀποτρέψας δημοσίως τοὺς φίλους του καὶ ἄλλους ἐκ τῶν πολιτῶν νὰ πράξωσι τοῦτο, κηρύττων ὅτι εἰς ἀξιωματικὸν τοῦ Αὐτοκράτορος καταπατοῦντα τὰ δικαιώματα τῶν συμπολιτῶν μας δὲν πρέπει νὰ κάμωμεν τὴν τιμὴν ταύτην!

Ἐμενον λοιπὸν τὰ οἰκόπεδα ταῦτα ἐπὶ ἑξ καὶ ἐπέκεινα μῆνας εἰς ἣν εὐρίσκοντο κατάστασιν, καὶ ἐγώ, ἐρχόμενος κατὰ καιροῦς εἰς Ἀθήνας ἀπὸ Αἰγίναν, ἠναγκαζόμεν νὰ καταλύω τῇδε κάκεισε, στενοχωρούμενος καὶ στενοχωρῶν τοὺς ἐνταῦθα ἀποκαταστημένους φίλους μου, ἕως οὗ τέλος πάντων ἔκρινα νὰ προσφύγω καὶ πάλιν εἰς τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ Κυβερνήτου καὶ ἐρωτήσω αὐτὴν τί πρέπει νὰ κάμω, διὰ νὰ στεγασθῶ ὑπὸ τὴν ἰδιοκτησίαν μου. Ἡ δὲ ἐπιτροπὴ μετ' ἐπισυνεβούλευσε νὰ γράφω πρὸς τὸν Ραφτόπουλον νὰ ἔλθῃ ἐνταῦθα, ὅπως δώσωμεν ἐν τέλος εἰς τὴν διαφορὰν ταύτην, ἥδη μάλιστα ὅτε παρουσιάσθῃ ἐκ Σμύρνης καὶ ἡ γυναικαδέλφη του Μουζαγιένη, ἡ μόνη Ὀθωμανὶς μέναισα ἐκ τῶν τριῶν θυγατέρων τοῦ Δερβισαλμπάνη, τῆς ὁποίας ἐκεῖνος τὴν ὑπαρξιν ἠρνεῖτο. Ἐγραψα λοιπὸν ἅπαξ καὶ ἐνεχείρισα τὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὴν ἐπιτροπὴν, ὅπως τὴν διαβιβάσῃ ἐπισήμως, ἀλλ' οὐκ ἦν φωνή, οὐκ ἦν ἀκρόασις. Ἐγραψα καὶ πάλιν μετὰ τριῶν μηνῶν χρονικὸν διάστημα, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἔλαβα εἰς ἀπάντησιν σιωπὴν τριῶν ἄλλων μηνῶν.

Τότε ἡ ἐπιτροπὴ μοὶ ἔδωκεν ἄδειαν ἢ μᾶλλον μὲ παρεκίνησε νὰ κάμω χρῆσιν τῆς ἰδιοκτησίας μου, προσθεῖσα μόνον νὰ οἰκοδομήσω ἐπὶ τοῦ θόλου, ὅστις ἦτον ὅλως ἀνεξάρτητος τῶν ἰδιοκτησιῶν τοῦ Δερβισαλμπάνη, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀρχίσει ὁ Ραφτόπουλος νὰ ἐποικοδομῇ, ἀντιποιοῦμενος ἐπ' αὐτοῦ δουλείαν, ὡς κατωτέρω θέλω διηγηθῇ ἐκτενέστερον. Συνωκοδόμησα δὲ τὰ ἐπὶ τοῦ θόλου καὶ ἐν μόνον κατ' ἀρχὰς δωμάτιον ἐπὶ τοῦ στάβλου τοῦ Δερβισαλμπάνη. Ἀλλ' ἐνῶ ἐγίνοντο ταῦτα, ὁ κ. Παπαρ-

ρηγόπουλος διὰ τοῦ Ὀθωμανοῦ κλητῆρός του διέκοπτε τὰς ἐργασίας τῶν οἰκοδόμων, καὶ τότε ἤναγκάσθην νὰ προσφύγω ἐκ νέου εἰς τὰς ὀθωμανικὰς ἐνταῦθα ἀρχάς, καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Ἀντιπρόσωπον Διοικητὴν¹ τοῦ Ὁμέρ Πασᾶ τῆς Εὐβοίας, πρὸς ὃν ἐλάλησα ἐντονώτερον τοῦ δέοντος, ἐπειδὴ καὶ οὗτος μὲ παρέπεμπεν εἰς τοῦ Παπαρηγοπούλου. Εἶπον δὲ πρὸς αὐτὸν ὅτι «δι' αὐτὴν των τὴν ἀναλγησίαν πρὸς τὴν τήρησιν τῶν δικαιωμάτων των πάσχουσιν οἱ Ὀθωμανοὶ ὅσα πάσχουσι, καὶ μάλιστα τὰ τελευταῖα τοῦ πολέμου τῆς Βάρνας, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες δὲν ὑποφέρουσι τὰς ἀδικίας οὐδὲ φοβοῦνται τοὺς Ρώσους, καὶ εἶδατε πῶς ἐτόλμησαν καὶ τὸ ἔσχατον τόλμημα...»² Ὁ Σιλικτάρης εἰς ταῦτα, ἀντὶ νὰ ὀργισθῇ, ὡς ἦτον ὁ χαρακτήρ του, μοὶ εἶπε μόνον πῶς προφέρω τοιαῦτα λόγια, ἐνῶ, καθὼς ἦτο πληροφορημένος, ὁ Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος εἶχεν ἐμπιστευθῇ εἰς τὴν διοίκησίν μου τὰ τρία κάρτα (3/4) τοῦ Μορέως. «Ἰσα - ἴσα διὰ τοῦτο μοὶ ἐνεπιστεύθη ὁ Κυβερνήτης τὴν διοίκησιν ταύτην, διότι φρονῶ καὶ λαλῶ ὡς ἤκουσάς μου ἤδη λαλοῦντος.» Τῷ ἀνέπτυξα δὲ ἐν ἐκτάσει τὰ δικαιώματά μου καὶ τὴν ἀρμοδιότητά αὐτοῦ ὡς Διοικητοῦ τοῦ τόπου νὰ μὲ ὑπερασπισθῇ κατὰ τῆς αὐθαίρεσίας τοῦ Ρώσου Προξένου, καὶ ἔκτοτε ἐπαύσεν ἡ ἐπέμβασις τοῦ τελευταίου τούτου εἰς τὴν οἰκοδομήν μου, διαμαρτυρηθέντος μόνον κατ' ἐμοῦ διὰ τὴν ἐξακολούθησιν τῶν πρὸς τοῦτο ἐργασιῶν μου. 158^β

Δὲν νομίζω δὲ ἐνταῦθα νὰ παραλείψω καὶ ἐν ἀνέκδοτον παρεμπίπτον, ὡς χαρακτηριστικὸν τῆς κοινῆς ἐνταῦθα γνώμης τῶν συμπολιτῶν μου. Ὅτε ἐτελείωσα σχεδὸν τὴν οἰκοδομήν, ἥτις συνίστατο ἀπὸ τὸ ἔμβασμα, τὸ ἀνατολικομεσημβρινὸν δωμάτιον, τὴν αἴθουσαν καὶ τὰ δύο ἄλλα μικρὰ δωμάτια πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος τῆς αἰθούσης, ὁ κουμπάρος μου Νικόλαος Βουλίκης, λαβὼν πρῶτον συγγνώμην, μοὶ ἀνεκοίνωσε τὴν περὶ τῆς οἰκοδομῆς μου γνώμην τῶν Ἀθηναίων, ὅτι δηλ. οὗτοι λέγουσι «κακῶς πράττει ὁ Ψύλλας ἐνεργῶν τοιαύτην οἰκοδομήν, ἥτις ὁμοιάζει μὲ μικρόν τι ἀνάκτορον», ὅτι ἡ κοινὴ παροιμία δογματίζει τὸ δόγμα τοῦτο τῆς οἰκονομίας «κάμπον ὅσον θωρεῖς καὶ σπῖτι ὅσον χωρεῖς» κ.τ.λπ. Τότε τῷ ἀπεκρίθην καὶ ἐγὼ μὲ ἄλλην κοινὴν παροιμίαν ὅτι «κάλλιον γνωρίζει ἓνας τρελλὸς οἰκοκύρης παρὰ ἓνας φρόνιμος γείτονας». Τῷ εἶπον ὅτι τὸ ἐμβαδὸν τῆς

1. Βλ. παραπάνω, σ. 196, ὑποσ. 2.

2. Τὰ ἀποσιωπητικά εἶναι τοῦ χφ.

οικοδομῆς μου δὲν εἶναι μεγαλύτερον ἀπὸ τὸ ἐμβαδὸν τῆς πατρικῆς μου οἰκίας, ὡς δύναται νὰ ἐνθυμῆται, ὅτι μόνη διαφορὰ ὑπάρχει ὡς πρὸς τὰ χωρίσματα τῶν δωματίων, καὶ τοῦτο, διότι σήμερον ὁ τρόπος τοῦ βίου ἤλλαξε, καὶ τέλος ὅτι δὲν ἐννοεῖ νὰ κατοικήσῃ μόνος τὴν οἰκίαν ταύτην, ἐνῶ μάλιστα εἶναι ἄγαμος, ἀλλὰ σκοπεῖ νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τὰ ἐνοίκια, τὰ ὅποια διὰ πολλοὺς λόγους πιστεύει ὅτι θέλουν εἶναι ἐπικερδῆ. Ὅταν λοιπὸν ἤλθεν ἡ Βασιλεία εἰς Ναύπλιον¹, ἐζητήθη ἡ οἰκία μου αὕτη καὶ ἐνοικιάσθη πρὸς τάλληρα γαλλικὰ 13 - 14 κατὰ μῆνα, ὅτε δὲ ἐπληρώθην τὸ ἐνοίκιον τριῶν μηνῶν διὰ τουρκικῶν νομισμάτων καί, γεμίσας μίαν πήραν, ἔφερον αὐτὰ εἰς τὴν κατοικίαν μου, ἀπαντῶ τυχαίως τὸν ἄνω εἰρημένον κουμπάρου μου καί, ἐρωτηθεὶς παρ' αὐτοῦ τί περιέχει ἡ πήρα, τῷ εἶπον «τὸ ἐνοίκιον τῆς οἰκίας», ἔμεινε δὲ εἰς ἀπορίαν διὰ τὸ μέγα ποσὸν τῶν χρημάτων. Ἀλλ' ἐξεπλάγη, ὅταν τῷ ἐπρόσθεσα ὅτι τὰ χρήματα ἐκεῖνα ἦσαν μόνον διὰ
 159^a τρία μηνιαῖα τῆς οἰκίας, καὶ ἐπανελάβεν ὅ,τι τῷ εἶπον πρό τινος καιροῦ, ὅτι «κάλλιον ξεύρει ἓνας τρελλὸς οἰκοκύρις παρὰ ἓνας φρόνιμος γείτονας».

Φθάνω ἤδη εἰς τὴν ἀγωγὴν τοῦ Ραφτοπούλου, τὴν ὁποίαν εὐθὺς μετὰ τὴν σύστασιν τῶν τακτικῶν δικαστηρίων² εἰσῆξεν ἐνταῦθα, διεκδικῶν τὰ 2/3 τοῦ οἰκοπέδου καὶ σταβλοῦ Δερβισαλμπάνη, ὡς καὶ τὰ 2/3 τῶν ἐπ' αὐτῶν οἰκοδομῶν, τὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐνοίκια καὶ τὴν προτίμησιν πρὸς τούτοις τοῦ 1/3, τὸ ὅποion γενναιοφρόνως ἄφηνεν εἰς ἐμέ, ὡς περιελθὼν ἐξ ἀγορᾶς τῆς γυναικαδέλφης του Μουζεγιένης. Μετὰ δὲ τὴν παρὰ τῷ εἰρηνοδίκῃ ἀπόπειραν συμβιβασμοῦ, κατὰ τὴν ὁποίαν πάλιν παρεχώρουν εἰς αὐτὸν τὰ 6/7 τῶν οἰκοπέδων, ὡς ἄνω εἴρηται, ὁ Ραφτόπουλος προσέφυγεν εἰς τὸ ἐνταῦθα Πρωτοδικεῖον, ἔχων συνήγορόν του τὸν δικηγόρον Σ. Πήλικα, πρὸς τὸν ὅποιον ἐγὼ δὲν ἠδυνήθην νὰ ἀντιτάξω τότε εἰμὴ τὸν κ. Ἰω(άννην) Κόνιαρην διὰ τὴν τότε σπάνιν τῶν δικηγόρων. Ἐμενέ μοι δηλ. νὰ ἐκλέξω μεταξὺ Ἀθαν. Πετζάλη, Νικολ. Σκούφου καὶ Κόνιαρη, ἀλλ' ἐπειδὴ μετὰ τοῦ Πετζάλη εἶχον συγκρουσθῇ ἐν Χαλκίδι κατὰ τὴν ἐν

1. Τὸ ὁρθὸ ἴσως θὰ ἦταν νὰ γραφῇ : εἰς Ἀθήνας.

2. Τὰ τακτικὰ δικαστήρια ἰδρύθηκαν μετὰ τὸ ἀπὸ 16/28 Ὀκτωβρίου 1834 διάταγμα «περὶ τοῦ ἀριθμοῦ, τῶν καθηδρῶν καὶ τῆς δικαιοδοσίας τῶν δικαστηρίων τοῦ Βασιλείου» (Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως, ἀρ. 38, 5/17 Νοεμβρίου 1834), ἀλλ' ἄρχισαν νὰ λειτουργοῦν στίς 25/6 Φεβρουαρίου 1835, σύμφωνα μετὰ τὸ ἀπὸ 1/13 Ἰανουαρίου 1835 διάταγμα «περὶ ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν τῶν δικαστηρίων τῆς Ἐπικρατείας» (Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως, ἀρ. 1, 11/23 Ἰανουαρίου 1835).

Εὐβοία ἐξάσκησιν τῶν νομαρχικῶν μου καθηκόντων, ὡς περιέγραψα¹ τὸ πρᾶγμα ἤδη εἰς τὴν σειρὰν τῆς ἐκθέσεως ταύτης τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ βίου μου, τὸν δὲ Νικ. Σκοῦφον δὲν ἐνόμιζα ἐχέγγυον εἰς τὴν ὑπόθεσίν μου ταύτην, ἐπροτίμησα τὸν τελευταῖον, πρὸς τὸν ὁποῖον ὅμως ἔδωκα τὰ δυνατὰ στοιχεῖα τῆς ὑπερασπίσεως κατὰ τοῦ ἀντιδίκου μου αὐτὸς ἐγώ.

Ἦσαν δὲ τὰ στοιχεῖα ταῦτα : Αὐτ. Τὸ ἀναρμόδιον τῶν δικαστηρίων εἰς τὸ νὰ ἐπιληφθῶσι τῆς προκειμένης ὑποθέσεως, ὡς πηγαζούσης ἀπὸ πώλησιν ὀθωμανικοῦ κτήματος. Τὰ δὲ πρωτόκολλα² τῶν τριῶν δυνάμεων ἀνέθεντο τὰς ἐπὶ τῶν πωλήσεων τούτων διενέξεις τὰς δυναμένας νὰ προέλθωσιν ἐκ τῶν πράξεων τούτων μεταξὺ Ὀθωμανῶν καὶ Ἑλλήνων εἰς ἐπιτροπὴν συγκειμένην ἀπὸ ἴσον ἀριθμὸν Ἑλλήνων καὶ Ὀθωμανῶν³ καί, ἐν περιστάσει διαφωνίας, εἰς ἐπιτροπὴν συνισταμένην ἀπὸ ἀντιπροσώπους αὐτῶν τῶν τριῶν δυνάμεων⁴. Βον. Ὁ τουρκικὸς νόμος, ὁ ἀποκλείων τῶν 159^β κληρονομικῶν δικαιωμάτων τὰ ἀρνησίθρησκα μέλη τῆς οἰκογενείας τῶν ἀποβιούντων γονέων ἢ ἄλλων συγγενῶν τῶν. Καὶ Βον. Αὐτὸς πάλιν ὁ τουρκικὸς νόμος, ὅστις, ἐν ἐλλείψει ἄρρενος κληρονόμου μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας, προσλαμβάνει εἰς τὴν διανομὴν τῆς κληρονομίας τοὺς πλῆρεις ἄρρενας συγγενεῖς καὶ χορηγεῖ αὐτοῖς δικαίωμα κληρονομίας ἐπὶ τοῦ 1/3 τῆς ἰδιοκτησίας τῶν κληρονομούμενων.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀντίδικος ἀντεποιεῖτο, ὡς εἶπον ἀνωτέρω, καὶ δουλείαν ἐπὶ τοῦ θόλου τὸν ὁποῖον κατὰ πρῶτον ἡγόρασα ἀπὸ ἰδιοκτήτην ὅλως ἄσχετον μὲ τὸν ἰδιοκτήτην Ἀλμπάνην καὶ τοὺς κληρονόμους του, ὁ ἀντίδικος εἰσῆξε μάρτυρας δύο ὑπηρέτας ἀρχαίους τοῦ Δερβισαλμπάνη, οἵτινες ἐμάρτύρουν ὅτι εἶχε δουλείαν ὁ κύριός των ἐπὶ τοῦ θόλου (τοῦ ἀέρος ἔλεγον), διότι ἀπὸ τὴν οἰκίαν του ἀνέβαινον εἰς τὸν θόλον καὶ ἤπλωναν ροῦχα καὶ σανόν. Ἐγὼ ὅμως ἀπήντησα ὅτι παρὰ τὸν θόλον τοῦ ἐλαιοτριβεῖου τὸ ὁποῖον ἐγὼ ἡγόρασα ὑπάρχει ἐν τῷ οἰκοπέδῳ τοῦ Δερβισαλμπάνη καὶ ἄλλος θόλος, συνεχόμενος μὲ τὸν ἐδικόν μου, καὶ δὲν ἦτο καθόλου παράξενον νὰ ἤρχοντο ἐκεῖθεν εἰς τοῦ ἐλαιοτριβεῖου τὸν θόλον καὶ νὰ ἤπλωναν ροῦχα καὶ

1. Βλ. παραπάνω, σ. 232.

2. Εἰδικώτερα τὸ πρωτόκολλο ἀρ. 17, 10/22 Μαρτίου 1829.

3. Μεικτὴ ἐπιτροπή.

4. Ἐπιτροπὴ διαιτησίας.

σανόν, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀποδεικνύει κυριότητα, οὔτε δὲ καὶ κατοχῆς δικαίωμα, διότι τὸ μέρος ἐκεῖνο δὲν κατωκεῖτό ποτε ἀπὸ τοὺς ἰδιοκτῆτας, μόνον δὲ κατὰ τινὰς μῆνας τοῦ ἔτους, καὶ μάλιστα ἔτους ἐλαιοφόρου, ἐγίνετο χρῆσις τοῦ ὑποκάτω τοῦ θόλου ἐλαιοτριβείου. Ἀντερώτησα λοιπὸν τοὺς μάρτυρας νὰ εἰπωσιν ἂν γνωρίζουν ὅτι κατὰ τὴν ἀγορὰν τῆς οἰκίας τοῦ Δερβισαλμπάνη ὁμοῦ μὲ τὴν οἰκίαν ἡγοράσθη καὶ ἡ στέγη τοῦ θόλου ἢ ἂν ἐγνώριζον ὅτι ἐκινήθη ποτὲ διένεξις μεταξὺ τοῦ ἰδιοκτῆτου τοῦ ἐλαιοτριβείου καὶ τοῦ Δερβισαλμπάνη καὶ ἐπὶ τῆς διενέξεως ταύτης ἐπῆλθεν ἀπόφασις δικαστικὴ κατακυροῦσα τὸ δικαίωμα τῆς δουλείας ἐπὶ τοῦ θόλου εἰς τὸν κύριόν των. Ἀλλ' οὔτοι ἀπεκρίθησαν ὅτι ἄλλο τι εἰς τὰς ἐρωτήσεις μου δὲν

160^a εἶχαν νὰ ἀπαντήσουν παρ' ὅτι, ὅταν κάποτε, παίζοντες ὡς παιδιά | ἐπὶ τοῦ θόλου, ἐδοκίμαζαν νὰ κλείσουν τοὺς καθέτως τοῦ θόλου φεγγίτας ἢ καπνοδόχους τοῦ ἐλαιοτριβείου, οἱ ἐργαζόμενοι κάτωθεν τοὺς ἔδιωχναν ἐκεῖθεν μὲ λιθοβολήματα. Οὔτοι δὲ οἱ φεγγῖται ὑπῆρξαν οἱ σωτῆρες οὕτως εἰπεῖν τῆς ἰδιοκτησίας μου, τὴν ὁποίαν παρ' ὀλίγον νὰ καταπίῃ πᾶσαν ὁ Ραφτόπουλος, προσφέρον εἰς ἐμὲ 600 περίπου δραχμὰς ὡς ἀντίτιμον τοῦ 1/3 λόγῳ προτιμήσεως, ὡς κατωτέρω ἐκτεθῆσεται.

Τὸ Πρωτοδικεῖον μετέβη τότε σύσσωμον, μετὰ τοῦ εἰσαγγελέως, μαρτύρων καὶ δικηγόρων, εἰς τὰ ἐπίδικα ταῦτα οἰκόπεδα, ὅτε καθ' ὁδὸν ὁ Σ. Πήλικας μοὶ ἔδωκε γνωριμίαν, ὡς ἔχων συστάσεις ὑπὲρ ἐμοῦ ἀπὸ τὸν φίλτατόν του Διονύσιον Σολωμόν, τὸν ποιητὴν τοῦ ἔσματος εἰς τὴν Ἐλευθερίαν· ὁ δὲ πάλιν Σολωμὸς εἶχε συστάσεις ὑπὲρ ἐμοῦ ἀπὸ τὸν ἀρχαῖον φίλον μου Σπ. Τρικούπην. Ἀφοῦ μάλιστα ὁ Πήλικας εἶδεν αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς τὴν κατάστασιν τῶν ἐπιδίκων οἰκοπέδων καὶ τῶν ἐπ' αὐτῶν οἰκοδομῶν, μοὶ ἐξέφρασε τὴν γνώμην του ὅτι ἡ διαφορὰ αὕτη δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τελειώσῃ εἰμὴ διὰ τινος συμβιβασμοῦ, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐγὼ ἀμέσως ἀπήντησα ὅτι καὶ ἤμην καὶ εἶμαι πάντοτε πρόθυμος εἰς τοῦτο καί, ἂν αὐτὸς ἀναδέχεται νὰ ἐνεργήσῃ τοιοῦτον συμβιβασμόν, θέλει μοὶ κάμῃ χάριν. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας μοὶ εἶπε καὶ οὗτος, ὡς καὶ ὁ Παπαρρηγόπουλος κατ' ἀρχάς, ὅτι ὁ πελάτης του δὲν θέλει νὰ ἀκούσῃ τίποτε περὶ συμβιβασμοῦ.

Ἐδίκασε λοιπὸν τὸ Πρωτοδικεῖον καί, ἀπορρίψαν τὴν περὶ ἀναρμοδιότητος ἐνστάσιν, διότι δὲν ὑπῆρχε μεικτὴ ἐπιτροπὴ, νὰ δικάσῃ τὴν ὑπόθε-

...ιν, οὔτε δὲ καὶ ἡ διαφορὰ ὑφίστατο μεταξύ "Ἑλληνας καὶ Τούρκου (sic) ¹, ἀπορρίψαν πρὸς τούτῳ καὶ τὸν ἰσχυρισμὸν ἡμῶν ὅτι αἱ ἀντίδικοι ἀπεκλεί-
ντο ἀπὸ τὸν τουρκικὸν νόμον, ὡς ἀρνησίθρησκοι, διότι | δὲν ζῶμεν ὑπὸ 160^β
ουλείαν συνειδήσεως, ἀπορρίψαν ὁμοίως καὶ τὴν ἔνστασιν ὅτι ἡμεῖς δι-
καιούμεθα κατὰ τὸν τουρκικὸν νόμον νὰ λάβωμεν τὰ 2/3 περίπου τῆς ἰδιο-
κτησίας τοῦ Δερβισαλμπάνη, διὰ τὸν λόγον ὅτι, ἐλλείποντος ἄρρενος κλη-
ρονόμου, οἱ θεῖοι τῶν ἀντιδίκων εἰσῆλθον εἰς τὴν κληρονομίαν καὶ ἐπώλη-
σαν εἰς ἐμέ τὸ μέρος των ὁμοῦ μὲ τὴν ἀδελφὴν των, τὴν Ὀθωμανίδα Μου-
ζεγιένην, ἀπορρίψαν, λέγομεν, καὶ ταύτην τὴν ἔνστασιν, διότι ἀπὸ τῆς
πρώτης Ἑθνικῆς τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεως ἐδογματίσθη νὰ ἰσχύωσιν
ἐν Ἑλλάδι οἱ νόμοι τῶν Χριστιανῶν αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπό-
λεως ², ἀπεφάσισε νὰ λάβωσιν αἱ ἀντίδικοι τὰ 2/3 τοῦ οἰκοπέδου καὶ τοῦ
στάβλου Δερβισαλμπάνη, τὸ δὲ ἐπὶ τοῦ θόλου τοῦ ἐλαιοτριβείου κτήριόν
μου νὰ κατεδαφισθῇ δι' ἐξόδων μου καὶ νὰ καταντήσῃ εἰς ἡν πρὶν εὕρισκε-
το κατάστασιν.

Εἰς τὸν ἀντίδικον δὲν ἤρρεσεν ἡ ἀπόφασις, παλὺ δὲ ὀλιγώτερον ἦτο διὰ
νὰ ἀρέσῃ εἰς ἐμέ. Προσεφύγομεν λοιπὸν ἀμφότεροι εἰς τὸ Δικαστήριον τῶν
Ἐφετῶν καὶ προσεβάλομεν τὴν ἀπόφασιν, ζητοῦντες τὴν κατάργησιν τῆς.
Καὶ ὁ μὲν ἀντίδικος διὰ τοῦ δικηγόρου Πήλικα ἐπρότεινε αὐτὰ ταῦτα ὅποια
καὶ εἰς τὸ Πρωτοδικεῖον, ἐγὼ δέ, ἀλλάξας δικηγόρον καὶ λαβὼν ἀντὶ τοῦ
Κόνιαρη τὸν Περικλῆ Ἀργυρόπουλον, ἐνέμεινα εἰς ὅσα ἐξέθεσα καὶ πρωτο-
δίκως. Ἀλλ' ὁ κ. Π. Ἀργυρόπουλος, τυχὼν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς συζη-
τήσεως εἰς Τεργέστην, ἄφησε τὴν ὑπόθεσιν ἔκθετον ἢ μᾶλλον μοὶ εἶχε πα-
ραγγεῖλει νὰ ἀφήσω αὐτὴν νὰ συζητηθῇ ἐρήμην.

Φοβούμενος ὅμως τὰς συνεπειὰς τῆς ἐρήμην ἀποφάσεως, ἔπραξα ὅ,τι
ἡδυνάμην μόνος καὶ συνεζήτησα ὁ ἴδιος ἐγὼ καὶ ἐγγράφους προτάσεις
κατέθεσα. Ἦλθον λοιπὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον μὲ τὸν Πήλικα καί,
ὅτε ἤρνεϊτο, μετὰ τὴν πρώτην, τὴν περὶ ἀναρμοδιότητος, ἀρνησιν, καὶ τὸ
δικαίωμα τοῦ Κυβερνήτου καθ' ὃ ἐκεῖνος ἀνεγνώριζε διὰ δύο ἐπισήμων
ἐγγράφων πρὸς τὴν | ἐπιτροπὴν ³ τὸν ἰσχυρισμὸν τῶν Ὀθωμανῶν ὅτι 161^α

1. Τὸ «(sic)» εἶναι τοῦ χφ.

2. Προσωρινὸν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος (Ὁργανικὸς Νόμος), παράγρ. 98 : Ἀρχεῖα τῆς Ἑλ-
ληνικῆς Παλιγγενεσίας, 1821-1832. Αἱ Ἑθνικαὶ Συνελεύσεις, τ. Α', σ. 33.

3. Βλ. παραπάνω, σ. 249, ὑποσ. 1.

ὁ νόμος αὐτῶν ἀποκλείει τῆς κληρονομίας τοὺς ἀρνησιθρήσκους ἢ νεοφωτί-
στους καὶ ἐνθουσιωδῶς ὑπερασπίζετο τὰ δικαιώματα τῶν προσελθόντων
εἰς τὴν ἐθνικότητα καὶ εἰς τὴν θρησκείαν μας, ἐγὼ ἀντέτεινα πρὸς αὐτὸν
ὅτι πρῶτον εὐρίσκεται εἰς ἀντίφασιν ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον θεωρεῖ σήμε-
ρον τὰς πράξεις τοῦ αἰοιδίμου Κυβερνήτου πρὸς τὸν ἄκρον σεβασμὸν μεθ'
οὗ ἐκάστοτε ἀναφέρει τὸ ὄνομά του καὶ ὅτι πᾶσα Κυβέρνησις δύναται ἄλ-
λως νὰ θυσιάσῃ κάποτε συμφέροντα ἀτόμων καὶ νὰ παραχωρῇ καὶ χώρας
ὀλοκλήρους χάριν μεγάλων ἄλλων συμφερόντων τῆς ἐπικρατείας, ὅταν
ὑπάρχῃ τοιαύτη ἀνάγκη, οἱ δὲ οὕτω παθόντες ἔχουσι βεβαίως δικαιώματα
ἀποζημιώσεως ἐπὶ τῆς ἐπικρατείας, (ὅτι), ἂν λοιπὸν ὁ Κυβερνήτης, ἀνα-
γνωρίσας ἐπισήμως τὸν τουρκικὸν περὶ κληρονομίας νόμον, ἠδίκησε τὰς
πελάτιδάς του, αὗται δύνανται νὰ ἀπαιτήσωσι τὴν ἀποζημιώσιν των ἀπὸ
τὸ δημόσιον καὶ οὐχὶ ἀπὸ τοὺς ἰδιώτας ἡμᾶς, καὶ ὅτι, «ὑπερασπιζόμενος
τόσον ἐνθέρμως νεοφωτίστους, ἀδικεῖτε προφανῶς ἡμᾶς τοὺς παλαιοφω-
τίστους καὶ τὸ μέρος μας, συντελέσαντας εἰς τὸ αὐθύπαρκτον τῆς ἐθνικό-
τητος τῶν Ἑλλήνων, εἰς τὴν ὁποίαν διότι προσῆλθον αἱ πελάτιδες σας,
πρέπει νὰ ζημιωθῶμεν ἡμεῖς, καθὼς φρονεῖτε». Ἐπάλαισα¹ δὲ πολὺ καὶ
τὴν πρότασίν του, λέγων ὅτι, ἂν ἄλλως δικαιούνται αἱ πελάτιδες αὐτοῦ νὰ
λάβωσι μέρος εἰς τὴν κληρονομίαν τῶν γονέων των, τοῦτο εἶναι ἐκ τῶν
2/3 τῆς περιουσίας, διότι τὸ 1/3 κληρονομεῖται ἀπὸ τοὺς πλαγίους συγγε-
νεῖς, κατὰ τὸ τουρκικὸν δίκαιον. Ἐλεγε δὲ ὅτι, ἂν καὶ ἀποδεδειγμένως
ὁ πατὴρ τῶν πελατίδων τοῦ ἀπεβίωσεν ἐν τῇ Ἀκροπόλει κατὰ τὴν πολιορ-
κίαν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐπομένως ἡ κληρονομία ἀνεώχθη ἐν
τῇ ὀθωμανικῇ ἐκεῖσε κοινότητι, τὸ ἐπίδικον κτῆμα ὅμως, κείμενον ἐν τῇ
πόλει, ἐπεσκιάζετο ἀπὸ τὴν σημαίαν τοῦ σταυροῦ, καὶ ἐπομένως πρέπει
^{161β} νὰ δικασθῇ κατὰ τοὺς νόμους τοῦ σταυροῦ. Τότε εἶπον αὐτῷ | στεντορεία
τῇ φωνῇ ὅτι εἶμαι εἰς ἄκρον εὐχαριστημένος νὰ θεωρηθῇ τὸ δικαίωμα τῶν
πελατίδων τοῦ μὲ τοὺς νόμους τοὺς τότε πρεσβευομένους καὶ ἐγγεγραμ-
μένους εἰς τὴν σημαίαν τοῦ σταυροῦ. Ἠξεύρετε ποῖοι ἦσαν οἱ νόμοι ἐκεῖ-
νοι; Αἱ δημεύσεις πάσης ὀθωμανικῆς περιουσίας, διὰ νὰ μὴ εἴπω καὶ ἄλλο
τι. Κατὰ τὸν νόμον λοιπὸν ἐκεῖνον, τὸ δημόσιον δύναται νὰ ἀπαιτήσῃ ἀπ'
ἐμοῦ τὸ κτῆμα τοῦ Δερβισαλμπάνη καὶ οὐχὶ αὐτὸς διὰ τὰς πελάτιδάς του.

1. Χφ. Ἐπάλαισε.

Μετ' οὐ πολλὰς δ' ἡμέρας τὸ Δικαστήριον τῶν Ἐφετῶν ἐξέδοτο ἀποφασιν προδικαστικὴν ἐν ἧ ὑπεχρεούμεν ἔγω νὰ ἀποδείξω διὰ παντὸς τρόπου καὶ διὰ μαρτύρων : αὐτὸν) ὅτι οἱ ἀρνούμενοι τὴν θρησκείαν των Ὁθωμανοὶ ἀπέβαλλον τὰ κληρονομικά των δικαιώματα, καὶ βον) ἂν οἱ πλάγιοι συγγενεῖς προσελαμβάνοντο εἰς τὴν διανομὴν τῆς κληρονομίας, ἐν περιστάσει ἀλλείψεως ἄρρενος κατ' εὐθείαν γραμμὴν κληρονόμου μεταξὺ γυναικῶν. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἀπέδειξα, ὡς καὶ εἰς τὸ ἀκροατήριον, δι' ἐπισήμων ἐγγράφων καὶ διὰ μαρτυριῶν ἐνώπιον τοῦ Εἰσηγητοῦ Δικαστοῦ. Ἄλλ' ἐνταῦθα ἐζήτησεν ὁ ἀντίδικος νὰ διακριθῇ ἂν, ἀφοῦ ἀπέθνησκε τὸ κληρονομούμενον πρόσωπον καὶ οἱ κληρονόμοι αὐτοῦ δὲν εἶχαν ἀρνηθῇ τὴν θρησκείαν τῶν γονέων των, ὅτε ἡνοίγετο εἰς αὐτοὺς ἡ κληρονομία, ἡδύναντο νὰ ἀποβληθῶσι ταύτης, ἂν μετὰ ταῦτα ἐγκατέλιπον τὴν θρησκείαν τῶν γονέων των. Τοιαύτην περίστασιν βεβαίως δὲν ἐγνώριζον οἱ μάρτυρες, οὐδὲ αὐτὸς ὁ γραμματισμένος Ὁσμὰν Ἐφέντης Σιάτας, μάρτυς, ὅστις καὶ Πρέσβυς ἐσχάτως τῆς Πύλης διωρίσθη¹ ἐνταῦθα. Ἄλλ' οὐδὲ ἡ ἐπιτροπὴ τῆς Ἑλλην. Κυβερνήσεως ἐνταῦθα οὐδ' ὁ Κυβερνήτης αὐτὸς ἔκαμποτε τὴν διάκρισιν ταύτην, μολονότι ἦτο προφανεστάτη, διότι ὅλαι αἱ νεοφώτιστοι πολὺν χρόνον μετὰ τὴν ἀποβίωσιν τῶν γονέων των ἐδέχθησαν τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν ἢ, κάλλιον εἰπεῖν, ἐπεβλήθη αὐταῖς ἡ θρησκεία αὕτη, εὐρισκομέναις εἰς κατάστασιν αἰχμαλωσίας παρὰ διαφόροις Ἑλλησι. Λέγεται μάλιστα ὅτι μετὰ τὴν εἰρηνοποίησιν καὶ τὴν ἐκδοσιν τῶν πρωτοκόλλων τὰς περισσοτέρας μεταξὺ αὐτῶν τὰς ἐνυμφεύθησαν οἱ αὐθένται των, διὰ νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τὰς κληρονομίας τῶν γονέων των. Κυρίως δ' εἰπεῖν ἡ κληρονομία ἡνεώχθη, καθ' ὃν καιρὸν αἱ τρεῖς δυνάμεις ἔδωκαν τὸ δικαίωμα εἰς τοὺς Ὁθωμανοὺς τῆς Ἀττικῆς καὶ Εὐβοίας νὰ ἀνακτήσωσι καὶ διαθέσωσι τὰς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, δικαιώματι τοῦ πολέμου, δημοευθεί(σ)ας ἀκινήτους περιουσίας.

Ἐνταῦθα δὲ κρίνω καλὸν νὰ ἀναφέρω καὶ τινὰ φράσιν τοῦ δικηγόρου τῶν ἀντιδίκων μου Πήλικα, ὅστις, καίτοι κατ' ἀρχὰς τῆς γνωριμίας μας ἐφάνη ὅτι ἔλαβε πρὸς με αἴσθημά τι συμπαθείας ἔνεκα τῆς συστάσεώς μου πρὸς αὐτὸν ἀπὸ τὸν ποιητὴν Σολωμόν, μοὶ ἀπήντησεν εἰς τὴν περίστασιν

1. Ὁ Ὁσμὰν Ἐφέντης ἀνέλαβε καθήκοντα Ἐπιτετραμμένου στὴν Ἀθήνα μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Μουσούρου (ἀρχὲς Νοεμβρίου 1848, ν.ῆ.).

ταύτην τῆς ἐνώπιον τοῦ Εἰσηγητοῦ Δικαστοῦ ἐξετάσεως τῶν μαρτύρων, καθ' ἣν στιγμὴν τῷ παρετήρησα ὅτι μὲ ἀδικεῖ, μὴ ἐπιτρέπων νὰ ἐξετάσω τοὺς μάρτυρας ἂν αἱ θυγατέρες τοῦ Δερβισαλμπάνη εἶχον πλαγίους συγγενεῖς τοὺς δεῖνα, ἐπειδὴ τὸ θέμα περιορίζετο μόνον εἰς τὴν ἀπόδειξιν τοῦ δικαιώματος ὃ εἶχον οἱ πλάγιοι συγγενεῖς τῶν Ὁθωμανῶν νὰ λαμβάνωσι καὶ αὐτοὶ μέρος εἰς τὴν κληρονομίαν, τῷ παρετήρησα, λέγω, ὅτι τοῦτο ἔπραξα ἐκ περισσοῦ, διότι τὸ εἰς χεῖράς μου ἐπίσημον πωλητήριο τοῦ Πληρεξουσίου τῆς Πύλης ἀναφέρει ρητῶς τὰ ὀνόματα τῶν πλαγίων τούτων συγγενῶν, καὶ εἰς τοὺς ἀντιδίκους μου ἀπόκειται νὰ ἀποδείξωσι τὸ ἐναντίον, ὃ Πήλικας μοὶ ἀπήντησεν ὅτι ἐπώλησε τὴν γλῶσσάν του εἰς τοὺς πελάτας του. Θέλω δέ, προΐούσης τῆς ἱστορίας ταύτης, ἀναφέρει καὶ μίαν ἄλλην 162^β ὁμοίαν ἀπάντησιν, | δοθεῖσαν εἰς ἐμὲ ἀπὸ ἄλλον τινὰ ἐπίσης εὐπόληπτον δικηγόρον¹.

Τὸ Ἐφετεῖον τέλος μετὰ τὴν κατάθεσιν τῶν μαρτυριῶν καὶ μετὰ δημοσίαν συζήτησιν, καθ' ἣν ἔλαβε μέρος ὁ δικηγόρος μου Ἀργυρόπουλος, ἐπανελθὼν ἐκ Τεργέστης, ἐξέδωτο ὁριστικὴν ἀπόφασιν καθ' ἣν ὁ κ. Ραφτόπουλος διὰ τὴν σύζυγόν του καὶ γυναικαδέλφην του ἐδικαιοῦτο νὰ λάβῃ τὸ $\frac{1}{3}$ τοῦ οἰκοπέδου Δερβισαλμπάνη καὶ τὸ $\frac{1}{3}$ τῆς ἐπὶ τοῦ θόλου οἰκοδομῆς μετὰ τῶν μέχρι τότε δεδουλευμένων ἐνοικίων κατὰ τὸ $\frac{1}{3}$. Καὶ ἐδῶ ἀναγκάζομαι πάλιν νὰ ἀναφέρω τὴν ἑλλειψιν τοῦ δικηγόρου μου Ἀργυροπούλου, διότι δὲν ἀπέκρουσε τὴν ἐπὶ τῶν ἐνοικίων πρότασιν τῶν ἀντιδίκων, ὡς τῷ εἶχον παρατηρήσει καὶ ὡς ἦτο πεπεισμένος, διότι δὲν ἤμην καθόλου κακῆς πίστεως κάτοχος, διὰ νὰ ὑποχρεωθῶ νὰ ἀποδώσω καὶ οἰκοδομὰς καὶ ἐνοίκια τὰ ὅποια εἶχα κτίσει ἐπὶ οἰκοπέδων ὧν τὰ $\frac{2}{3}$ μοὶ ἐπεδίκασε καὶ αὐτὸ τὸ Ἐφετεῖον. Τότε μόνον ἐδικαιοῦντο οἱ ἀντίδικοι νὰ λάβωσι μέρος οἰκοδομῶν καὶ ἐνοικίων, ἂν ὑπεχρεοῦντο νὰ συνεισφέρωσι τὸ μέρος των εἰς τὰς δαπάνας τῶν οἰκοδομῶν.

Εἰς τὴν ἀπόφασιν ταύτην δὲν εὐχαριστήθη ὁ Ραφτόπουλος καὶ ἐζήτησε τὴν ἀναίρεσίν της ἀπὸ τὸν Ἀρειὸν Πάγον. Πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ἡδυνάμην νὰ εὐχαριστηθῶ ἐγώ, ὅστις ἐπίστευα, κατὰ τὰ ἀνὰ χεῖράς μου ἐπίσημα ἔγγραφα, ὅτι δὲν ἐχρεώστων νὰ παραχωρήσω τίποτε εἰς τοὺς ἀντιδίκους. Συνεκάλεσα διὰ τοῦτο δικηγορικὸν συμβούλιον συγκαταθέσει καὶ

1. Βλ. παρακάτω, φ. 168β.

τοῦ δικηγόρου μου Ἀργυροπούλου, ἀπαρτισθὲν ἀπὸ τοὺς δικηγόρους Σπ. Μανταφύλλην καὶ Μ. Μαρινάκην. Ἀφοῦ δὲ οὗτοι ἔλαβον ὑπ' ὄψιν τὰς τοιαύτας τοῖς καθυπέβαλον προτάσεις καί, συζητήσαντες μεταξύ των, καθήρτισαν, ὅπως αὐτοῖς ἔδοξε, τὰς βάσεις τῆς ἀναιρέσεως, ἐγὼ ἐπέμε- 163^α
νον νὰ τεθῇ καὶ ἡ περὶ τῆς ἐπὶ τοῦ θόλου δουλείας ἀπαίτησις τοῦ ἀντιδίκου, ὡς ἄδικος καὶ παράνομος, δι' οὗς ἀνέπτυξα αὐτοῖς λόγους, στηριζομένους πάντοτε εἰς τὴν ὑπαρξίν φεγγιτῶν καθέτων ἐπὶ τῆς στέγης. Καὶ οἱ μὲν δύο τῶν δικηγόρων δὲν ἤθελαν νὰ πεισθῶσιν ὅτι ἔπρεπε νὰ τεθῇ τοῦτο ὡς λό- γος ἀναιρέσεως μεταξύ τῶν λοιπῶν προτάσεων, ὡς διαφεύγων δῆθεν τὴν ἀρμοδιότητα τοῦ Ἀρείου Πάγου, ὦν πραγματικός, ἐμοῦ ὅμως ἐπιμένον- τος, ὁ Μαρινάκης ἔπεισεν αὐτοὺς νὰ τὸν συμπεριλάβωσιν ὡς ἐκ περισσοῦ. Περίεργον δὲ πρᾶγμα, μόνος οὗτος ὁ λόγος ὑπῆρξε λόγος ἀναιρέσεως τῆς ἀποφάσεως τοῦ Ἀρείου Πάγου ὑπὲρ ἐμοῦ! Εἶχε δὲ καὶ χάριν τοῦ ἀντιδί- κου ἄλλον λόγον ἀναιρέσεως ἢ ἀπόφασις αὕτη, ὅτι τὸ Ἐφετεῖον δὲν ἐδι- καιολόγησε τὴν περὶ τῆς μετοχῆς τῶν πλαγίων συγγενῶν ἀπόφασίν του, περὶ τῶν ὁποίων δισχυρίζετο ὁ ἀντίδικος ὅτι δὲν ὑπῆργον τοιοῦτοι, ἂν καὶ σαφῶς ἀνεφέροντο ἐν τῷ ἐπισήμῳ πωλητηρίῳ, ὡς εἶπον ἄνωτέρω.

Ἦδη ἐπρόκειτο νὰ δικασθῇ ἡ ὑπόθεσις εἰς τὸ Ἐφετεῖον τοῦ Ναυπλίου, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ κοινὴ γνώμη συνεκινήθη σπουδαίως ἐπὶ τῶν δικαστικῶν τούτων ἀποφάσεων, ὅτι δηλ., παρὰ τὰ θεσπισθέντα διὰ τῶν πρωτοκόλλων τῶν τρι- ῶν δυνάμεων, ἐπελήφθησαν τὰ τακτικὰ δικαστήρια τῶν μεταξύ Ἑλλήνων καὶ Ὀθωμανῶν διαφορῶν αἵτινες ἔπρεπε νὰ δικασθῶσιν ἀπὸ μεικτὴν ἐπι- τροπὴν ἐξ ἴσου ἀριθμοῦ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων, ἠναγκάσθη ἡ Κυβέρνησις νὰ συστήσῃ ὁμοῦ μὲ τὴν Ὀθωμανικὴν Κυβέρνησιν τοιαύτην ἐπιτροπὴν¹, καὶ τότε μὲ συνεχάρη ὁ κύριος Ρίζος (Νερουλός), Ὑπουργὸς τῆς Δικαιο- σύνης, πρὸς ὃν πολλάκις ἀνέφερον τὴν ἀδικίαν ἣτις μοὶ προξενεῖται κατὰ τὴν ἐκδίκασιν τῆς διαφορᾶς μου ἀπὸ τὰ τακτικὰ δικαστήρια. | Ἀλλὰ καὶ 163^β
ἐγὼ ἀνέλαβον ἐλπίδας χρηστὰς ὅτι θέλω εὖρει πλήρη δικαιοσύνην ἀπὸ τὸ ἐξαιρετικὸν τοῦτο δικαστήριον τὸ ὁποῖον ἐπρόλαβε νὰ συστήσῃ ἡ πολύ- πειρος φρόνησις τῶν πληρεξουσίων τῶν τριῶν δυνάμεων. Ἀλλὰ πόσον εὖ-

1. Διάταγμα 26 Ἰουνίου 1836 «περὶ συστάσεως εἰδικῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς πρὸς διάλυσιν τῶν μεταξύ Ἑλλήνων καὶ Ὀθωμανῶν διαφορῶν ἕνεκα διαφιλονικουμένων ἀκινήτων ἰδιοκτησιῶν κ.τ.λ.» : Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως, ἀρ. 30, 26 Ἰουνίου 1836.

ρέθην ἔπειτα ἡπατημένος! Διότι, ἅμα προσῆλθον εἰς τὸ δικαστήριον τοῦ-
το καὶ ἐζήτησα τὴν ἀπαλλαγὴν μου ἀπὸ τὴν πολυχρόνιον ἐνόχλησιν τοῦ
ἀντιδίκου μου, ἤκουσα πάλιν ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ προεδρεύοντος τὴν
μεικτὴν ἐπιτροπὴν κυρ. Ἀναγνώστου Δεληγιάννη¹ τὸ ἀπαράδεκτον τῆς
αἰτήσεώς μου, διὰ τὸν αὐτὸν ἐκεῖνον λόγον διὰ τὸν ὅποιον καὶ τὰ τακτικὰ
δικαστήρια ἀπέρριψαν τὴν περὶ ἀναρμοδιότητος αὐτῶν ἐνστάσιν καὶ προέ-
βησαν εἰς τὴν ἐκδίκασιν τῆς ὑποθέσεως, ἐμφυόμενα² κακῶς εἰς τὸ γράμμα
τῶν πρωτοκόλλων τὸ ἀναφέρον διαφοράς μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων.
Εἶπον δ' ἐγὼ πολλὰ τότε κατὰ τῆς τοιαύτης ἐρμηνείας τῶν πρωτοκόλλων·
εἶπον ὅτι, ἂν χρέος τι διατυπωθῇ εἰς εἶδος συναλλάγματος, ἡ διαφορά με-
ταξὺ ὀφειλέτου καὶ πιστωτοῦ δικάζεται ἀπὸ τὰ ἐμποροδικεῖα, καὶ ἅς μὴν
ἤθελεν εἶναι κανὲν τῶν συμβαλλομένων προσώπων ἐπαγγέλματι ἔμπορος·
προσέθηκα μάλιστα ὅτι οὐχὶ ἀπὸ τὴν μεικτὴν ἐπιτροπὴν εἶναι ἀνάγκη νὰ
δικασθῶσιν αἱ ὅμοιαι μὲ τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν, ἀλλὰ κυρίως πρέπει
τουρκικὸν δικαστήριον (μεγκεμέ) νὰ δικάσῃ ταύτας, διότι ἡ φύσις τῶν
διαφορῶν τούτων πηγάζει καὶ εἶναι τοῦ ὀθωμανικοῦ δικαίου, ἂν καὶ τὰ
διαφερόμενα πρόσωπα εἶναι Χριστιανοὶ καὶ Ἕλληνες. Ἀλλ' ὁ κύριος Δε-
ληγιάννης, καίτοι ἐναντίον τῆς γνώμης τῶν ὀθωμανῶν μελῶν τῆς ἐπιτρο-
πῆς, οὐκ ἠβουλήθη συνιέναι, καὶ τοιοῦτοτρόπως ἔμενε πάλιν ἐκκρεμῆς ἡ
ὑπόθεσις, καὶ ἐμέλλομεν ἀμφότεροι οἱ διαφερόμενοι νὰ προσφύγωμεν εἰς
τὸ Ἐφετεῖον τοῦ Ναυπλίου πρὸς λύσιν τῆς διαφοράς μας.

164^a Καὶ ἡ ἐκκρεμότης αὕτη διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ, ἐπειδὴ καὶ ὁ ἀντίδικός
μου αὐτὸς ἄρχισεν ἴσως νὰ φοβῆται περὶ τῆς ἐκβάσεως τῆς δίκης μετὰ τὴν
ἀναίρεσιν τοῦ Ἀρείου Πάγου, καθ' ἣν ἐγὼ μὲν ἔμελλον βεβαίως νὰ κα-
ταστῶ κύριος τοῦ θόλου καὶ τῆς ἐπ' αὐτοῦ οἰκοδομῆς, τῆς κυριωτέρας ἐφ'
ὅλης τῆς οἰκίας, καὶ ἐπομένως ἤθελεν ἐκπέσει καὶ τῆς μεγάλης, ὡς ἀπῆ-
τει, ποσότητος τῶν ἐξ αὐτῆς ἐνοικίων. Καθόσον δὲ ἀπέβλεπε τὴν ὑπὲρ
αὐτοῦ ἀναίρεσιν τῆς ἀποφάσεως τῶν ἐνταῦθα Ἐφετῶν, διὰ [δὲ] τὴν ἔλλει-
ψιν δῆθεν τῶν λόγων δι' οὓς ἀνεγνώρισαν ὑπάρχοντας πλαγίους συγγενεῖς,

1. Μὲ διάταγμα τῆς 3 Ἰουλίου 1836, γιὰ τὸ ὅποιο βλ. Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως, ἀρ. 35,
17 Ἰουλίου 1836, τακτικὰ μέλη τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς διωρίστηκαν οἱ Ἀ. Δεληγιάννης, Λ. Ἀργυ-
ρόπουλος, Κουδσῆ Ἐφέντης καὶ Σαῖδ Ἐφέντης. Γιὰ τὴν περίπτωση ἰσοψηφίας ἐπιδικαιτητὴς ὠρίστηκε
ὁ Γ. Κουντουριώτης μὲ ἀναπληρωτὴ τὸν Ἀ. Ζαῖμη.

2. Χφ. ἐμφυόμενοι.

δὲν ἤθελε βεβαίως κερδίσει τὴν ἔνστασίν του, ὡς ἀναφερομένων τοιούτων ἐν τῷ εἰς χεῖράς μου ἐπισήμῳ πωλητηρίῳ.

Ἐπειτα δὲ ἤλπισε καὶ αὐτὸς ἴσως ὅτι ἡ ἀρμοδιότης τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς ἔμελλεν ὅσον οὐπω νὰ κανονισθῇ προσηκόντως καὶ νὰ περιληφθῶσιν ἐν αὐτῇ καὶ αἱ διαφοραὶ ὅσαι εἶχαν τὴν αὐτὴν μὲ τὴν ἐδικήν μας φύσιν καὶ ἴσως - ἴσως ἤλπιζεν ὅτι διὰ τοιούτου δικαστηρίου ἤθελε κερδίσει πολὺ περισσότερα ἀφ' ὅσα ἀπῆλαυσε μέχρι τοῦδε ἀπὸ τὰ τακτικὰ δικαστήρια. Ἐγὼ ὅμως ἐφοβούμην πολὺ πλέον τὰ τακτικὰ δικαστήρια καὶ ἤλπιζα πλήρη δικαιοσύνην ἀπὸ τὴν μεικτὴν ἐπιτροπὴν, μὴ οὖσαν δεδεμένην ἀπὸ τύπους καὶ νόμους, ἰσχυροὺς μόνον ἐν τακτικαῖς καὶ ὁμαλαῖς περιστάσεσι πάντῃ διαφόροις ἀπὸ τὰς περιστάσεις καθ' ἃς ἔλαβον χώραν αἱ πωλήσεις καὶ ἀγοραὶ τῶν ὀθωμανικῶν κτημάτων, ὅτε μόνον ὁ ὀρθὸς νοῦς καὶ ἡ εὐσυνειδησία ἔμελλε νὰ εἶναι ὁ ὁδηγὸς τῶν ἀποφάσεων τοῦ δικαστηρίου τούτου. Ἦλπιζα δὲ πρὸς τούτοις ὅτι ἡ Κυβέρνησις δὲν ἔμελλε νὰ ἀφήσῃ ἀνεφάρμοστον καὶ τὴν ἄλλην | διάταξιν τοῦ πρωτοκόλλου, τὴν σύστασιν 164^β δηλ. τῆς ἐπιτροπῆς τῶν τριῶν δυνάμεων¹ ἥτις, ἐν περιστάσει διαφωνίας μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς, ἔπρεπε νὰ λύῃ τὰς διενέξεις συνοπτικῶς καὶ ἀνεκκλήτως. Ὅποια ἐγγένησι! Ἀλλὰ καὶ αὐτὴν ἄφησε νὰ ἐκφύγῃ ἀπὸ τὰς χεῖράς της ἡ Κυβέρνησις, δὲν ἤξεύρω διατί, ἀλλ' ὑποθέτω ἀπὸ ἀπλὴν ἀπερισκεψίαν, ἂν ὅχι καὶ ἀπὸ αἰσθημα ἀνεξαρτησίας κακῶς ἐννοούμενον, ὅπως δηλ. μὴ ἀναμείξῃ εἰς τὰ τοῦ κράτους πράγματα ξένην δύναμιν! Ἦναγκάσθη λοιπὸν μετὰ παρέλευσιν πολλοῦ χρόνου ἡ Κυβέρνησις, ὠθουμένη ἀπὸ τὴν κοινὴν γνώμην, νὰ κανονίσῃ προσηκόντως τὴν ἀρμοδιότητα² τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς, καὶ ἤλθε τέλος ἡ ὑπόθεσίς μου ἐνώπιόν της.

Προσεπάθησε δὲ αὕτη νὰ καταρτίσῃ συμβιβασμὸν³ τινὰ μεταξὺ ἐμοῦ καὶ τοῦ ἀντιδίκου καὶ εὔρε μὲν παρ' ἐμοὶ πάντοτε προθυμίαν εἰς τοῦτο, διότι καὶ τώρα παρεχώρουν εἰς αὐτὸν τὰ 6/7 τῶν οἰκοπέδων τοῦ Δερβισαλμπά-

1. Βλ. παραπάνω, σ. 255, ὑποσ. 4.

2. Βλ. τὸ ἄρθρο 2 τοῦ ἀπὸ 27 Αὐγούστου 1838 νόμου «περὶ τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς»: *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 35, 3 Σεπτεμβρίου 1838.

3. Ἡ μεικτὴ ἐπιτροπὴ εἶχε «διττὴν ἐξουσίαν, συμβιβαστικὴν καὶ δικαστικὴν» (ἄρθρο 4 τοῦ διατάγματος τῆς 26 Ἰουνίου 1836 «περὶ συστάσεως ἐιδικῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς πρὸς διάλυσιν τῶν μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ὀθωμανῶν διαφορῶν ἐνεκὰ διαφιλονικουμένων ἀκινήτων ἰδιοκτησιῶν κ.τ.λ.»).

νη, καὶ ἔπαινον ἤκουσα περὶ τούτου ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς, ἐνῶ τὰ ὀθωμανικὰ μοὶ ἔλεγον ὅτι τίποτε δὲν χρεωστῶ νὰ δώσω εἰς αὐτόν, ἀλλὰ τὸ πολὺ - πολὺ τριακόσια μόνον γρόσια (δρ. 40), τὰ ὅποια αὐτοί, ἔλεγον, θέλουν πληρώσει εἰς αὐτόν, ἐγὼ δὲ ἔμενον ἀναζήτητος, καὶ τοῦτο ἔλεγον, διότι διετείνοντο ὅτι τὸ πωλητήριο δὲν ἀκυροῦται, ἀλλὰ τὸ δικαί-
 165^a ωμα, ἂν ἔχωσι τοιοῦτον οἱ ζημιούμενοι ἀπὸ τὸ κακῶς ἐκδεδομένον | πωλη-
 τήριον, θέλουσι τὸ λάβει ἀπὸ τοὺς κακῶς πωλήσαντας, ὑποχρεομένους ἀπὸ τὸν Πληρεξούσιον τῆς Πύλης εἰς τοῦτο. Τοιοῦτος ἦτο ὁ κανὼν ὅστις διεῖπε τὰς ἀγοραπωλησίας ταύτας εἰς τοιαύτας περιστάσεις, ἴσως δὲ καὶ νόμος τοιοῦτος ὑπάρχει παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς, διότι πολλάκις ἀνέκραξεν ὁ Πληρεξούσιος τῆς Πύλης (ὅτι) τὸ χέρι του δίδει νὰ τὸ κόψουν, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ἀκυρώσῃ τὰ ἐκδοθέντα παρ' αὐτοῦ πωλητήρια. Ἄλλ' εἰς τὰς προσπάθειας ταύτας τῶν Ἑλλήνων μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς πρὸς κατορ-
 θωσιν συμβιβασμοῦ ὅχι μόνον δὲν ἐνέδωκεν ὁ ἀντίδικος, ἀλλὰ προσέβαλεν ἐξ ἀναντίας καὶ τὸ ἐν ἐξ αὐτῶν, ὅπερ ἔνεκα τούτου καὶ παρητήθη, ὥς μὴ δυνάμενος δῆθεν νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν δίκην.

Ἐξέδωκαν τέλος ἢ μᾶλλον ὑπέγραψαν ἀπόφασιν τινὰ οἱ δύο ἐν τῇ μει-
 165^b κτῇ ἐπιτροπῇ Ἕλληνες δικασταί, δὲν ὑπέγραφον ὅμως καὶ οἱ Τούρκοι, διότι ἦτον ἄδικος, ὥς ἔλεγον, καὶ χειροτέρας ζημίας πρόξενος εἰς ἐμὲ παρὰ τὰς προηγηθείσας τῶν τακτικῶν δικαστηρίων. Καὶ τὸ μὲν περιεχόμενον τῆς ἀποφάσεως ταύτης ἀκριβῶς δὲν μοὶ ἦτο γνωστόν, ἐπίστευα ὅμως ὅτι ἤθε-
 λα τὴν ἀποδεχθῇ, διὰ νὰ παύσῃ πλέον ἡ διηνεκὴς ἀνησυχία μου καὶ αἱ ἐκ τῆς παρατάσεως τῆς δίκης ζημίαι, διότι καὶ ἐνοικιαστὰς καλοὺς καὶ ἀξιο-
 χρέους ἐβίασεν ὁ ἀντίδικος νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν οἰκίαν καὶ αὕξησιν ἐνοι-
 κίου διὰ μικρᾶς τινοῦ προσθήκης εἰς τὴν οἰκοδομὴν δὲν ἠδυνάμην νὰ κατορ-
 θώσω.

Εἰς τοιαύτην στάσιν εὐρισκομένης τῆς ὑποθέσεως, ἔπρεπε κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ πρωτοκόλλου τῶν τριῶν δυνάμεων νὰ ἀποφασίσῃ ἡ ἐπιτροπὴ αὐτῶν, ἀλλ' αὕτη οὔτε συστημένη ὑπῆρχεν οὔτε φροντὶς ἐλαμβάνετο ἀπὸ τὴν ἡμετέραν Κυβέρνησιν περὶ προκλήσεως εἰς σύστασιν αὐτῆς. Κατέφυγε
 165^b δὲ μόνον, ἀναγκασθεῖσα | καὶ εἰς τοῦτο ἀπὸ τὴν κοινὴν κατακραυγὴν, εἰς αὐθαίρετόν τι μέτρον καὶ διώρισεν ἐπιδιαιτητὴν ἓνα τῶν προβούλων

τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, τὸν κύριον Ἄνδρ. Ζαΐμην¹, ὅστις δυστυχῶς ἀπεβίωσε, πρὶν ἐπιληφθῇ οὐδεμιᾶς τῶν ὑποθέσεων τούτων. Με-
τερρύθμισε δὲ πρὸς τούτοις καὶ τὸ προσωπικὸν τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς,
ἀντικαταστήσασα τὰ πρόην ἑλληνικὰ μέλη δι' ἄλλων νέων², καὶ οὕτως
ἔγινε χρεία νὰ εἰσαχθῇ ἐκ νέου καὶ συζητηθῇ ἡ πολυώδυνος ὑπόθεσις μου
καὶ νὰ πάθω τῷ ὄντι ὅ,τι δὲν ἔπαθον ἀπὸ τὰ τακτικὰ δικαστήρια, καὶ ὁ
λόγος εἶναι ὁ ἑξῆς.

Ἀνέφερον νομίζω ἀνωτέρω³ ὅτι ἡ Κυβέρνησις μὲ εἶχε διορίσει πρό-
τινος χρόνου μέλος τῆς ἐξεταστικῆς τῶν τουρκικῶν πωλητηρίων ἐπιτρο-
πῆς⁴ ἣν ἐξ ἀρχῆς εἶχε συστήσει ὁ Κυβερνήτης Καποδίστριας, διὰ νὰ ἐξε-
τάζῃ μήπως οἱ Ὀθωμανοὶ ὁμοῦ μὲ τὰ ἰδιωτικὰ αὐτῶν κτήματα ἤθελον
πωλεῖ ὡς τοιαῦτα καὶ τὰ δημόσια (βακούφια), τὰ ὅποια δυνάμει τῶν πρω-
τοκόλλων ἀνῆκον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν.

Καὶ περὶ μὲν τῶν ἐν τῇ Ἀττικῇ βακουφίων εἶχε λάβει πρὸ πολλοῦ
χώραν σύμβασις τις μεταξὺ τῶν πληρεξουσίων τῆς Πύλης καὶ τῆς Ἑλλην.
Κυβερνήσεως, καθ' ἣν οἱ μὲν Ὀθωμανοὶ παρεχώρουν πάντα τὰ γνωστὰ καὶ
εἰσέτι ἄγνωστα βακούφια εἰς τὴν Ἑλλην. Κυβέρνησιν, αὕτη δὲ ὑπεχρεώθη
νὰ πληρώσῃ δι' αὐτὰ δραχμὰς 150.000, διότι ἐχαρακτηρίσθησαν πάντα τὰ
βακούφια ταῦτα ὡς ἐβλάτ βακούφια καὶ κινεῖν ὡς περὶ βακούφιον, τὸ δὲ
πρωτόκολλον ἔλεγε περὶ τῶν ἐβλάτ βακουφίων ὅτι ἠδύναντο οἱ ἔχοντες
ἐπ' αὐτῶν δικαιώματα ἰδιῶται Ὀθωμανοὶ νὰ πωλήσουν τὸ μέρος των.

Ἦλθε δὲ καὶ ἡ σειρά τῶν ἐν Εὐβοίᾳ βακουφίων, ὅτε ἤμην καὶ ἐγὼ μέλος
τῆς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς. Παρουσιάσθησαν λοιπὸν ἡμέραν τινὰ οἱ πλη-
ρεξούσιοι τῆς Πύλης μὲ ἓνα μακρὸν κατάλογον εἰς χεῖρας περιέχοντα,
ὡς ἔλεγον, τὰ ἐν Εὐβοίᾳ βακούφια, πάντα | χαρακτηριζόμενα ὡς ἐβλάτ, 166^a
καὶ ἐζήτησαν τὴν ἐπίσπευσιν τῆς ἀποφάσεως τῆς ἐπιτροπῆς, διὰ νὰ λά-

1. Βλ. τὴν ἐπόμενη ὑποσημείωσιν.

2. Μὲ διάταγμα τῆς 16 Αὐγούστου 1838, γιὰ τὸ ὅποιο βλ. Ἑφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως,
ἀρ. 38, 22 Σεπτεμβρίου 1838, τακτικὰ μέλη τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς ὠρίστηκαν οἱ Λ. Ἀργυρόπου-
λος, Γ. Καλλιστράτης, Κουδσῆ Ἐφέντης καὶ Σαῖδ Ἐφέντης καὶ ἐπιδιαιτητὴς ὁ Ἀ. Ζαΐμης. Ἀργό-
τερα (βλ. Ἑφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως, ἀρ. 20, 29 Ὀκτωβρίου 1840) οἱ Κουδσῆ Ἐφέντης καὶ Σαῖδ
Ἐφέντης ἀντικαταστάθηκαν μὲ τοὺς Κ. Μουσοῦρο καὶ Ὀσμάν Ἐφέντη Σατουνζαδέ.

3. Σελ. 245.

4. Μὲ διάταγμα τῆς 16 Σεπτεμβρίου 1838, γιὰ τὸ ὅποιο βλ. Ἑφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως,
ἀρ. 39, 29 Σεπτεμβρίου 1838.

βωσι τὴν χρηματικὴν ἀποζημίωσιν τῶν κτημάτων τούτων ἀπὸ τὴν Ἑλλην. Κυβέρνησιν. Εἶχον δὲ προσδιωρισμένην καὶ τὴν τιμὴν ἐκάστου κτήματος, καὶ ὁ κατάλογος οὗτος, σημειωτέον, ἦτον γεγραμμένος τουρκιστί. Εἰς τὴν πρότασιν δὲ ταύτην τῶν πληρεξουσίων ἡ ἐπιτροπὴ συμφώνως πάντες ἀπηντήσαμεν ὅτι τὸν κατάλογον ἐκεῖνον ἔπρεπε νὰ μᾶς ἀφήσωσιν ἐπὶ τινα χρόνον, διὰ νὰ δυνηθῶμεν καὶ ἡμεῖς νὰ τὸν ἐξετάσωμεν, ὅπως καταστῶμεν ἱκανοὶ νὰ γνωμοδοτήσωμεν ἐν γνώσει περὶ τῶν ἀπαιτήσεών τῶν. «Καὶ τί θὰ ἐξετάσετε», ἀπεκρίναντο ἐκεῖνοι, «καὶ πῶς θὰ ἐξετάσετε καὶ ἀπὸ ποίους θὰ ζητήσετε πληροφορίας; Μήπως στοχάζεσθε νὰ ἐρωτήσετε τὸν οἰκονομικὸν σας ἔφορον περὶ τούτου;» Εἶχον δὲ συλλάβει κακὰς ιδέας περὶ τῶν οἰκονομικῶν ἐφόρων, διότι πολλάκις οὗτοι ἔδωκαν πληροφορίας αἰτινες δὲν ἤρεσκον εἰς τοὺς πληρεξουσίου. «Ναί», εἶπον τότε ἐγώ, «τὸν οἰκονομικὸν ἔφορον τῆς Κυβερνήσεως θέλομεν καὶ χρεωστοῦμεν νὰ ἐρωτήσωμεν, ὡς πάντοτε, καὶ εἰς τὴν παροῦσαν μάλιστα περίστασιν, καθ' ἣν πρόκειται νὰ γνωμοδοτήσωμεν περὶ τὸσον πολλῶν καὶ μεγάλων κτημάτων, ὅποια φέρει ὁ παρουσιασθεὶς οὗτος κατάλογός σας.» «Καὶ τί ἠξεύρει ὁ οἰκονομικός σας ἔφορος περὶ τῶν κτημάτων τούτων καὶ πόθεν θέλει πορισθῇ τὰς περὶ αὐτῶν πληροφορίας τούτῃ; Ἀπὸ τοὺς κατοίκους καὶ γείτονας τῶν χωρίων τούτων Χριστιανοὺς; Καὶ τί δύνανται νὰ γνωρίζωσιν ἐκεῖνοι; Γνωρίζουσιν οἱ ἡμέτεροι Ὀθωμανοὶ τὰ ἔδικά σας ἐκκλησιαστικὰ κτήματα;» «Ναί», ἀπήντησα ἐγώ, «οἱ ἔδικοί μας Χριστιανοὶ γνωρίζουσι τὰ ὀθωμανικὰ βακούφια, διότι αὐτοὶ τὰ ἐκαλλιέργουν, τοῦτο ὅμως δὲν ἐγίνετο καὶ ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς. Ἐδῶ εἰς τὴν Ἀττικὴν», εἶπον, «οἱ ἰδιοκτῆται Ὀθωμανοὶ δὲν ἐγνώριζον ἀκριβῶς τὰς μικράς των ἰδιοκτησίας καὶ ἐβοηθήθησαν τώρα ἀπὸ τοὺς ἐδικούς | μας γεωργοὺς εἰς τὴν ἀνέυρεσιν αὐτῶν.» Τότε, ὀργισθέντες οἱ πληρεξούσιοι, ἠγέρθησαν παρευθὺς καὶ ἀπεχώρησαν, λέγοντες ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ τελειώσωμεν τὴν ὑπόθεσίν μας μὲ τοὺς ἀνθρώπους τούτους.

166^β

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐδική μου ὑπόθεσις εἶχε συζητηθῇ προσφάτως ἐνώπιον τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς, τῆς ὁποίας τὰ δύο ὀθωμανικὰ μέλη ἦσαν αὐτοὶ οὗτοι οἱ πληρεξούσιοι οἱ ἐρεθισθέντες τόσον πολὺ ἀπὸ τὰς ἀνωτέρω παρατηρήσεις μου, δυστυχῶς δὲ καὶ τὰ ἄλλα δύο ἑλληνικὰ μέλη δὲν μοὶ ἐνέπνεον ἀρκετὴν περὶ τῆς εὐθυδικίας των ἐμπιστοσύνην, διότι ὁ μὲν εἰς ἐξ

αὐτῶν ἀνῆκεν ὅλως εἰς τὴν ρωσικὴν φατρίαν, ἥτις τότε ἀντεπροσωπεύετο ἐνταῦθα ὄχι μόνον ἀπὸ τὸν Παπαρρηγόπουλον ἀλλὰ καὶ ἀπὸ αὐτὸν τὸν Πρέσβυν Κατακάζην, ὁ δὲ ἄλλος μοὶ ἐφαίνετο, ὡς καὶ ἦτο τῷ ὄντι, μικροῦ νοὸς καὶ σχολαστικὸς μᾶλλον ἄνθρωπος. Ἀκούσας δὲ πρὸς τούτοις καὶ παρὰ τοῦ γραμματέως τῆς ἐπιτροπῆς μας (τῆς ἐξεταστικῆς) πόσα οἱ πληρεξούσιοι ἔλεγον κατ' ἐμοῦ ἰδίως, ἔκρινα νὰ ζητήσω ἀμέσως τὴν παραίτησίν μου ἀπὸ τὴν θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον διορισθῇ διὰ τὴν μετὰ τῶν πληρεξουσίων τῆς Πύλης διαπραγματεύσιν περὶ τῶν <ἐν> Εὐβοίᾳ ἐβλάτβακουφίων, ἀλλὰ μέχρι σήμερον (1869) δὲν ἔλαβα εἰς τὴν αἵτησίν μου ταύτην καμμίαν ἀπάντησιν. Ἡ δὲ ἀπόφασις τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς δὲν ἐβράδυνε νὰ δημοσιευθῇ καὶ ἦτο χειροτέρα πασῶν τῶν μέχρι τοῦδε ἐκδοθεισῶν ἀποφάσεων, διότι μὲ κατεδίκαζε νὰ ἀποδώσω εἰς τὸν ἀντίδικον τὰ 2/3 τοῦ οἰκοπέδου καὶ τοῦ στάβλου τοῦ Δερβισαλμπάνη μὲ τὰ 2/3 τῆς ἐπ' αὐτῶν οἰκοδομῆς, ὡς καὶ τὰ 2/3 τοῦ θόλου μετὰ τῶν 2/3 τῆς ἐπ' αὐτοῦ οἰκοδομῆς, μετὰ τῶν ἐνοικίων ἅτινα εἰσέπραξα ἢ ἠδυνάμην νὰ εἰσπράξω μέχρι τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἀποφάσεως, καί, τὸ χειρίστον πάντων, μὲ κατεδίκαζον 167^a νὰ παραχωρήσω εἰς τὸν ἀντίδικον καὶ τὰ 2/3 τοῦ ὑπὸ τὸν θόλον οἰκοπέδου, πράγμα τὸ ὁποῖον οὐτὸς ποτὲ δὲν ἀντεποιήθη οὔτε ἐζήτησεν.

Οἱ Ὁθωμανοὶ λοιπόν, οἱ ὁποῖοι μοὶ ἔλεγον ὅτι οἱ ἀντίδικοι δὲν εἶχον κανέν δίκαιον καὶ ὅτι τὸ πολὺ - πολὺ θὰ λάβωσιν, ἂν θὰ λάβωσι, δραχ. 50, τὰς ὁποίας αὐτοὶ ἀνελάμβανον νὰ πληρώσωσιν ἀντ' ἐμοῦ, οἱ ὁποῖοι δὲν ὑπέγραψαν τὴν ἀπόφασιν τὴν ὁποίαν ἐξέδωκεν ἡ αὐτὴ ἐπιτροπὴ (μεικτὴ) πρότερον, συγκειμένη ἀπὸ ἄλλα ἑλλην. μέλη, διότι ἔλεγον ὅτι εἶναι χειροτέρα τῶν ὅσων ἐξέδωκαν ἐπὶ τῆς ἰδίας ὑποθέσεως τὰ τακτικὰ δικαστήρια, αὐτοὶ οἱ Ὁθωμανοὶ δὲν ἐδίστασαν ἢ μᾶλλον δὲν ἠσχύνθησαν νὰ ὑπογράψωσι τὴν τελευταίαν ταύτην, τὴν χειρίστην πασῶν, διότι τοῖς ἔκαμα τὰς λογικὰς παρατηρήσεις, ὅτε ἐπρόκειτο νὰ ἔμβωμεν εἰς διαπραγματεύσιν περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ βακουφίων. Ἐλέγετο ὅμως καὶ ἐπιστεύετο ὅτι, ὅσας καὶ ἂν ἔκαμαν ἀποφάσεις, δὲν τὰς ἔκαμαν ἄνευ προηγουμένης δωροδοκίας.

Ἀλλά, μολονότι αἱ ἀποφάσεις τοῦ ἐκτάκτου τούτου δικαστηρίου ἦσαν ἀνέκκλητοι καὶ ὀριστικά, ἐκτὸς τῆς περιστάσεως καθ' ἣν τὰ μέλη αὐτοῦ ἤθελον εὖρεθῇ διχογνωμοῦντα, ὅτε ἡ ἐπιτροπὴ τῶν τριῶν δυνάμεων (ἥτις ποτὲ δὲν συνεστήθη) ἔμελλε νὰ χρησιμεύῃ ὡς ἐφετεῖον καὶ ἀνέκκλητον

δικαστήριο, μόλον τοῦτο ἡ ἀπόφασις ἐπὶ τῆς ἐμῆς ὑποθέσεως ἔκαμε τό-
 167^β σον κακὴν ἐντύπωσιν εἰς τὴν κοινὴν | γνώμην, ὥστε αὐτὴ ἡ Κυβέρνησις,
 ἢ μᾶλλον ὁ Ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης, ἠναγκάσθη νὰ ἐπιβάλη εἰς τὴν μει-
 κτὴν ἐπιτροπὴν τὴν ἀναθεώρησιν τῆς ἀποφάσεως, καθόσον ἀπέβλεπε τὴν
 παραχώρησιν τῶν 2/3 τοῦ ὑπὸ τὸν θόλον ἀδιαφιλονικήτου οἰκοπέδου μου,
 τὸ ὁποῖον, ὡς εἶπον, οὔτε ἀντεποιήθησαν οὔτε ἀπῆρτησαν πώποτε οἱ ἀντί-
 δικοί.

Καὶ κατὰ τοῦτο μὲν ἡ ἀπόφασις διωρθώθη, ἡ διανομὴ ὅμως τῶν οἰ-
 κοπέδων καὶ οἰκοδομῶν ἐκηρύχθη ἀνέφικτος, καὶ ἐξετέθησαν οὕτως εἰς
 πλειστηριασμὸν δημόσιον τὰ τε οἰκόπεδα καὶ αἱ ἐπ' αὐτῶν οἰκοδομαί.
 Ὑγοράσθησαν δὲ ὑπὸ τοῦ Κωνστ. Λεβίδου δι' ὀκτὼ καὶ ἡμισείας χιλιάδων
 δραχμῶν. Ἀλλ' ὁ Λεβίδης ἐφαίνετο παρακεκλημένος μᾶλλον ὑπὸ τοῦ ἀν-
 τιδίκου μου νὰ φανῇ ὡς πλειστηριάζων, ὅπως αὐξηθῇ ἡ τιμὴ τῶν δημο-
 πρατουμένων εἰς ὄφελός του, διότι ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν κατακύρωσιν
 τῶν κτημάτων τούτων εἰς ὄνομά μου ἐμήνυσεν ὅτι εἶναι ἕτοιμος νὰ
 μοὶ ἀποδώσῃ ταῦτα, λαμβάνων τὴν τιμὴν (τὰς 8500 δραχ.) καὶ μικρὰν
 ὠφέλειαν δραχ. 400, ἄλλως θέλει ἀπατήσῃ δικαστικῶς καὶ τὰ ἀδιαφιλονί-
 κητα ἐδικά μου οἰκόπεδα δυνάμει τοῦ δικαιώματος τῆς προτιμῆσεως. Κα-
 τώρθωσε δὲ διὰ τῆς ἀπειλῆς ταύτης νὰ λάβῃ συγκαταβατικῶς δραχ. 200.

Καὶ πάλιν ὅμως δὲν ἔπαυσεν ὁ ἀντίδικος ἀπὸ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς
 κατ' ἐμοῦ ἐνοχλήσεως, ἀλλ' ἐκίνησεν ἀγωγὴν περὶ προτιμῆσεως, καταθέ-
 σας παρὰ τινι τῶν ἐνταῦθα συμβολαιογράφων περὶ τὰς 600 δραχμάς, τὴν
 ἀξίαν, ὡς ἔλεγε, τῶν παρ' ἐμοῦ, ἀσχέτως πρὸς τὰ οἰκόπεδα τοῦ Δερβισαλ-
 μπάνη, ἀγορασθέντων οἰκοπέδων. Ἡ ἀγωγὴ δὲ αὕτη ἐξεδικάσθη ἀπὸ τὸ
 168^α Πρωτοδικεῖον, ἀλλ' οὔτε | εἰς τὸν ἀντίδικον οὔτε εἰς ἐμὲ ἤρρεσεν ἡ ἀπό-
 φασις αὕτη, καὶ προσεφύγομεν ἀμφότεροι εἰς τὸ Ἐφετεῖον, τὸ ὁποῖον μό-
 λισ μετὰ παρέλευσιν ἐνὸς περίπου ἔτους ἐπελάβετο τῆς δίκης.

Ἀλλ' ἔμεινα σχεδὸν ἐμβρόντητος, ὅτε, παρουσιασθεὶς τὴν δικάσιμον
 ἡμέραν εἰς τὸ κατάστημα τοῦ Ἐφετείου, ἔμαθον παρὰ τοῦ δικηγόρου μου
 Σπυρ. Τριανταφύλλη ὅτι ὁ ἀντίδικος παρουσίασεν εἰς τὸ δικαστήριον ἐν-
 στασιν ἀνατρεπτικὴν τῆς ἡμετέρας ἐφέσεως, διὰ τὸν ἄλογον λόγον ὅτι ἐν
 τῷ ἐγγράφῳ τῆς ἐφέσεως ταύτης εἶχε παρεισφρήσει λάθος τι, τὸ ἐξῆς :
 «Ἐφesis Γ. Ψύλλα κ.τ.λ. κατὰ Χριστ. Ραφτοπούλου κ.τ.λπ. καὶ κατὰ τῆς

ὑπ' ἀριθ. δεῖνα ἀποφάσεως τῶν ἐνταῦθα Πρωτοδικῶν, ἐνώπιον τῶν ἐνταῦθα Πρωτοδικῶν.» Αἱ στιγματισμέναι ἄρα αὗται λέξεις¹ ἀπετέλουν τὸ σῶμα τοῦ ἐγκλήματος διὰ τὸ ὅποιον ἔμελλον νὰ ἐξωσθῶ μακρὰν τῆς ἰδιοκτησίας μου, λαμβάνων δραχ. 600. Μὲ παρηγόρησεν ὅμως ὁ δικηγόρος μου λέγων ὅτι εὐτυχῶς ὑπάρχει καὶ ἐκ μέρους τοῦ ἀντιδίκου ἔφεσις ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀποφάσεως καὶ τοῦτο μᾶς δίδει τὸ δικαίωμα νὰ παρουσιάσωμεν καὶ ἡμεῖς ἀντέφεσιν εἰς πᾶσαν στάσιν τῆς δίκης. Τὴν δ' ἐνστασιν ταύτην τοῦ ἀντιδίκου τὴν εἶχε συντάξει καὶ τὴν ὑπεστήριζεν ὁ ἐντίμου δικηγόρου ὑπόληψιν ἀπολαύων Λέων Μελάς, ὅστις ἐγνώριζε πρὸ πολλοῦ τὴν μετὰ τοῦ Ραφτοπούλου διαφοράν μου, συχνάζων εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ συγγάμβρου μου Ἀλ. Πάλλη, καὶ ἐφαίνετο δυσανασχετῶν διὰ τὴν δι' ἐμὲ ἀδίκον τροπὴν ἣν ἔλαβε παρὰ τοῖς δικαστηρίοις. Ἠγόρευσε λοιπὸν ὁ Μελάς ὑποστηρίζων τὴν ἐνστασιν, ἀπήντησεν ὁ Τριανταφύλλης κατὰ τῆς ἐνστάσεως, καὶ τέλος ὁ παρὰ τοῖς Ἐφέταις Εἰσαγγελεύς, ὁ Γερμανὸς Φέδερ, τὸν ὅποιον οὔτε ἐγνώριζον οὔτε εἶχόν ποτε καλημερίσει, ἀναστὰς, κατέπολέμησεν ἐνθουσιωδῶς τὴν ἐνστασιν εἰπὼν μεταξύ ἄλλων ὅτι «Δὲν εἴσθε ξύλινοι δικασταί, 168^β κύριοι. Πρέπει, ὡς λογικὰ ὄντα, νὰ ἐμβατεύετε εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ νομοθέτου.» Οὐχ ἦττον ὅμως οἱ δικασταί, συγκεφθέντες ἐν τῷ δωματίῳ, ἀπήγγειλαν ἀπόφασιν, ἀποδεχόμενοι τὴν ἐνστασιν καὶ ἀκυροῦντες κατὰ συνέπειαν τὴν ἔφεσίν μου, μόνον δὲ διὰ τῆς ἀντεφέσεως, ὡς εἶπεν ὁ Τριανταφύλλης, ἐσώθη ἡ ἰδιοκτησία μου.

Τότε εἶπον πρὸς τὸν εὐσυνείδητον δικηγόρον Μελάν ὅτι, ἂν εἶναι τοιοῦτον τὸ ἐπάγγελμά των, ὥστε διὰ ψύλλου πήδημα νὰ προσπαθοῦν νὰ καταστρέφουν τοὺς πολίτας, δικαίως ἢ ἀδίκως, τοὺς συγχαίρω δι' αὐτό. Τί ὅμως μοὶ ἀπήντησεν ὁ ἄνθρωπος; «Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον δὲν ἤθελα νὰ πράξω ἐγὼ ἦσαν πολλοὶ ἄλλοι ἔτοιμοι νὰ πράξωσι.» Καὶ ὅτι, ἐὰν δὲν εὐρεθῶσι δέκα τοῦλάχιστον ἐκλεκτοὶ μεταξύ τῶν δικηγόρων νὰ συμφωνήσωσι ποτὲ νὰ μὴν ἀναλαμβάνωσι τοιαύτας ὑποθέσεις, τὰ πράγματα θέλουν τρέχει ὡς τρέχουσι. Δὲν εἶναι αὕτη ἡ ἀπάντησις ὁμοία μὲ τὴν τοῦ Πήλικα, ὅστις, ὡς εἶπον², μοὶ ἀπήντησεν ὅτι «ἐπώλησα τὴν γλῶσσάν μου εἰς τὸν πελάτην μου»; Δὲν ἐπωλήσατε ὅμως τὴν γλῶσσάν σας μόνον, κύριοι, ἐπωλήσατε

1. Τυπωμένες μὲ στοιχεῖα πλάγια.

2. Βλ. παραπάνω, σ. 260.

συγχρόνως καὶ τὴν συνείδησίν σας! Τοῦ ψυχροῦ γράμματος ¹ τοῦ νόμου, νόμου κατὰ πρῶτον εἰσαχθέντος εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐφαρμοζομένου ἀπὸ δικαστὰς πρωτοπείρους καὶ δικηγόρους οὐχὶ τοιούτους μάλιστα ὁποίους περιέγραψα τοὺς δύο τούτους, οἵτινες δικαίως ἐν μέρει, ἔν' οὕτως εἶπω, ἀπελάμβανον φήμην τιμίων καὶ ἱκανῶν, πόσοι πολῖται δὲν ἔπεσον θύματα! Ἀρκεῖ νὰ μάθῃ τις τὴν ἱστορίαν τῆς μεταξὺ Μακρυγιάννη καὶ Γ. Πούλου δίκης, ὅπως ἐκτιμήσῃ κατὰ γράμμα τὴν λέξιν θύματα, ἣν ἔγραψα ἄνω-τέρω. Τὴν ἱστορίαν ταύτην θέλω ἴσως ἐκθέσει εἰς τὸ τέλος τῆς παρούσης 169^a συγγραφῆς, ὅτε θέλω κάμει μνείαν | περὶ τινος διαλόγου λαβόντος χώραν μεταξὺ τοῦ μακαρίτου Κλονάρη καὶ ἐμοῦ ².

Νομίζετε δὲ ἴσως ὅτι ὁ ἀντίδικος δὲν προσέφυγεν εἰς τὸν Ἀρειον Πάγον, ἐξαιτούμενος τῆς ἄνω εἰρημένης ἀποφάσεως τοῦ Ἐφετείου τὴν ἀναίρεσιν; Καὶ τοῦτο ἔπραξε καὶ τοὺς πραγματογνώμονας ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως τῶν ἐνοικίων ἐνῆξεν εἰς δίκην, διότι δὲν εὐχαριστήθη εἰς τὴν ἀπόφασίν των, καὶ τοὺς ἐζημίωσεν, ἀλλ' ἡ ζημία των ὑπῆρξεν ἡ δαπάνη τὴν ὁποίαν ἔκαμαν εἰς ἀμοιβὴν τῶν δικηγόρων, χωρὶς νὰ προσβληθῇ εἰς τὸ παντελὲς ἡ ἀπόφασις.

Μὲ τοιοῦτον ἀντίδικον εἶχον περιπλεχθῇ καὶ ἐβασανιστόμην περὶ τὰ ἐξ ἡ ὀκτῶ ἔτη καὶ τελευταῖον, διὰ νὰ ἀπαλλαχθῶ ἐντελῶς ἀπὸ τοὺς ὄνυχάς του, τῷ ἐπλήρωσα κατ' ἐπίμονον αἵτησίν του δραχμὰς 300, πρὸς ταῖς πολ-λαῖς ἄλλαις, ὅπως ἀποσύρῃ τὴν περὶ ἀναιρέσεως τελευταίαν αἵτησίν του καὶ ὑπογράψῃ ἔγγραφον ἐν ᾧ ὡμολόγει ὅτι δὲν ἔχει πλέον καμμίαν κατ' ἐμοῦ ἀπαίτησιν.

Διὰ νὰ γνωρίσῃ τις ὅμως καλύτερα τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀντιδίκου μου, ἔστω καὶ τὸ ἐξῆς γεγονός. Ὁ ἴδιος οὗτος, ὅτε κατὰ πρῶτον ἦλθεν εἰς Ἀθή-νας καὶ συνετάραξε τοὺς ἀγοραστὰς διαφόρων κτημάτων τοῦ Δερβισαλμπά-νη, εὔρε καὶ τινα ἀπώλητα μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἐπώλησε λοιπὸν αὐτὸς χωράφιον ἐκτὸς τῆς πόλεως, παρὰ τὸ τεῖχος ὅμως, πρὸς τὸν ἱατρὸν Ἡπίτην. Ἀλλ' ὅτε συνεστήθησαν τὰ δικαστήρια καὶ ἐκίνησεν ἀγωγὰς κατὰ πάντων τῶν ἀγοραστῶν, ἐκίνησε τοιαύτην καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ Ἡπίτου, 169^b πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ ἴδιος, ὡς ἐπίτροπος | τῆς γυναικὸς καὶ γυναικαδέλφης

1. Χφ. Τὸ ψυχρὸν γράμμα.

2. Βλ. παρακάτω, φ. 169β.

του, ἐνήργησε τὴν πώλησιν, καὶ τὰ δικαστήρια, τὰ ὅποια ἐνεφύοντο, ὡς εἶδομεν, εἰς τοὺς τύπους καὶ ἔκαμνον ὥστε οἱ τύποι νὰ τρώγουν τὴν οὐσίαν, εὖρον τὴν πώλησιν ἄκυρον καὶ κατεδίκασαν τὸν ἀγοραστήν νὰ ἀποδώσῃ τὸ χωράφιον. Ὁ δὲ Ἡπίτης, ζητήσας νὰ ἀποζημιωθῇ ἀπὸ τὸν Ραφτόπουλον μὲ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ τιμήματος τοῦλάχιστον, εἰς τὸ ὅποιον ὑπεχρεοῦτο κατὰ τὸν νόμον, ἔμεινε μὲ κενὰς τὰς χεῖρας, μὴ εὖρων τρόπον ἀποζημιώσεως, διότι τὰ ἐν Νάξῳ κτήματά του εἶχε προλάβει νὰ τὰ πωλήσῃ ἢ, ὡς ἐλέγετο, μὲ εἰκονικὴν πώλησιν νὰ τὰ ἀσφαλίσῃ.

Αὐτὴν δὲ ταύτην τὴν ἀπὸ τοὺς τύπους καταβρόχθισιν τῆς οὐσίας θεωρῶν, καὶ μάλιστα ἐν ταῖς τότε περιστάσεσι τῆς πατρίδος, κατὰ πρῶτον¹ ἤδη μεταβαινούσης ἀπὸ ἀνωμάλου, ἢ μᾶλλον ἀνόμου, κυβερνήσεως εἰς τακτικὴν καὶ ἔννομον, ἀλλὰ καὶ τοῦτο μετὰ μίαν καταστρεπτικωτάτην ἐπανάστασιν, εἶπον πρὸς τὸν Πρόεδρον τοῦ Ἀρείου Πάγου Κλονάρην : «Πῶς ἔγινεν, ὥστε ὁ Παναγ. Καλεβρᾶς, ἄνθρωπος χωρὶς τὰ ἀναγκαῖα προσόντα, χωρὶς ἄλλας ἐγγυήσεις, νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸν Ἀνάργυρον Πετράκην εἰς τὴν θέσιν τοῦ εἰρηνοδίκου ἐν Ἀθήναις, ἐν αὐτῇ τῇ πρωτεύουσῃ τοῦ κράτους; Ποῖα πρόσωπα συνιστᾷ τὸ περὶ εἰρηνοδικῶν βασιλ. διάταγμα, εἰμὴ τοὺς πρωτεύοντας μεταξὺ τῶν πολιτῶν;» Ἡ ἀπάντησις τοῦ Κλονάρη ἦτον ὅτι ὁ Καλεβρᾶς ἔφαγεν ὅλην τὴν δικαιοσύνην, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ὁ Πετράκης δὲν ἔκαμεν. Ἀλλοτε δὲ πάλιν ἠρώτησα τὸν ἴδιον πῶς ὁ Ἀρειος Πάγος, τοῦ ὁποίου προΐστατο, κατεδίκασε τὸν Γεώργιον Ποῦλον, ἀντὶ ὀκτὼ ταλλήρων τὰ ὅποια ἔλαβεν ἀπὸ τὸν Μακρυγιάννην, πωλήσας εἰς αὐτὸν ἀγρόν τινα τῶν ἀνεψιῶν του, ὄντων ἀνηλίκων, τὸν κατεδίκασε νὰ πληρώσῃ εἰς τὸν Μακρυγιάννην περὶ τὰς 30.000 δραχ., τὴν τελευταίαν ἀξίαν τοῦ χωραφίου. | «Οὗτος εἶναι ὁ νόμος», μοὶ ἀπήντησε. «Καὶ δὲν 170^a ὑπάρχει ἐπιείκεια παρ' ἡμῖν;» «Ὁχι», λέγει, «δὲν ὑπάρχει τοιαύτη.» «Ὑπάρχει ὅμως ἐν Ἀγγλίᾳ· συνιστᾶται δὲ καὶ παρὰ τῶν προγόνων ἡμῶν ὅσοι ἔγραψαν περὶ νόμων καὶ δικαστηρίων.»

Ἐν τῇ Γερουσίᾳ ἐπολέμησα κατὰ διαφόρους περιστάσεις τὴν νόθευσιν τοῦ περὶ εἰρηνοδικῶν καὶ τοῦ συστήματος ἐν γένει τῶν εἰρηνοδικείων βασιλ. διατάγματος τοῦ ἐκδοθέντος ὑπὸ τῆς Ἀντιβασιλείας. Τὸ σύστημα ἐκεῖνο ἤθελε τοὺς εἰρηνοδικὰς νὰ λαμβάνωνται μεταξὺ τῶν πρωτευόντων

1. Χφ. πρώτην.

τοῦ τόπου πολιτῶν, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπον, καὶ νὰ ἐξασκῶσι τὴν ὑπηρεσίαν δωρεάν, ἐκτὸς μικρᾶς τινος ἀποζημιώσεως, ὡς φέρει καὶ τὸ περὶ δημάρχων βασιλ. διάταγμα. Ἄλλ' ὁ κ. Πάικος, Ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης, εἰσῆξε τὸν νῦν ἰσχύοντα περὶ εἰρηνοδικῶν καὶ εἰρηνοδικείων νόμον καὶ ἐπλήρωσε τὰς θέσεις μὲ νεανίσκους ἀπείρους καὶ τῶν πραγμάτων καὶ τῶν προσώπων, διότι ἤκουσάν τινα μαθήματα τῆς νομικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημείῳ, προσδιώρισε δὲ καὶ μισθοδοσίας ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου, τὰς ὁποίας ἄλλοι κατόπιν ὑπουργοὶ ἠϋξήσαν, αὐξήσαντες τὰς θέσεις.

Ἐν Ἀθήναις ἐπὶ Τουρκοκρατίας ὑπῆρχεν εἰρηνοδικεῖον κατὰ τὴν ἀληθῆ σημασίαν τῆς λέξεως. Τὸ εἰρηνοδικεῖον τοῦτο συνεκροτεῖτο κατὰ πᾶσαν Δευτέραν τῆς ἐβδομάδος ἀπὸ τὸν Μητροπολίτην Ἀθηνῶν, τοὺς προεστῶτας τοῦ τόπου καὶ τινὰς ἄλλους ἐκ τῶν πρωτίστων πολιτῶν καὶ ὠνομάζετο σύνοδος. Συνεδρίαζε δὲ δημοσίως ἐν τῇ Ἐπισκοπῇ καὶ ἤκουε τὰς εἰσα-
 170^β γομένας προφορικῶς διαφορὰς καὶ ἀπεφάσιζεν | ἐπ' αὐτῶν συμβιβαστι-
 κῶς ἅμα καὶ πατρικῶς καὶ τοῦτο ἀπήγγελλε προφορικῶς, σπανιώτατα δὲ ἐγγράφως¹. Αἱ δ' ἀποφάσεις τοῦ δικαστηρίου τούτου ἦσαν τοσοῦτον σε-
 βασταί, ὥστε, ἂν τις, δυσἀρεστούμενος ἀπὸ τινος τοιαύτης ἀπόφασιν, κατέ-
 φευγεν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Ὀθωμανοῦ δικαστοῦ (τὸν παρὰ τῶν Τουρ-
 κῶν ὀνομαζόμενον μεχμεμέν, παρὰ δὲ τῶν ἡμετέρων ἐξωτέραν), ὁ πολίτης
 ἐκεῖνος ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῆς κοινότητος τῶν Ἑλλήνων ὡς ἀποσυνάγωγος καὶ
 ἐστερεῖτο τῆς κοινωνίας καὶ τῶν γειτόνων του αὐτῶν. Τοιοῦτόν τι ἐλέγετο
 εἰς τὰς ἡμέρας μου ὅτι συνέβη εἰς ἓνα τῶν τριῶν ἀδελφῶν Καρόρηδων, Πα-
 ναγιώτην τὸνομα, διότι, μὴ εὐχαριστηθεὶς εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ ἀνωτέρω
 περιγραφομένου δικαστηρίου ἐπὶ διαφορᾶς ἣν εἶχε μετὰ τῶν ἀδελφῶν του,
 προσέφυγεν εἰς τὴν ἐξωτέραν.

Εἰς τὰς ἀνωτέρω σκέψεις κατήντησα, ἐκθέσας τὴν περὶ κατοχῆς καὶ
 κυριότητος δίκην ἣτις ἔλαβε χώραν μεταξὺ ἐμοῦ καὶ τοῦ ἀντιδίκου μου
 Χριστ. Ραφτοπούλου, ἣτις καὶ μεγάλην ἐνόχλησιν μοὶ ἐπροξένησε καὶ πολ-
 171^α λὴν ζημίαν μοὶ ἐπέφερε. | Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τούτων.

1. Ὑποσ. χφ. : «Εὐρίσκεται κατὰ τύχην εἰς χεῖράς μου μία τοιαύτη ἐγγράφος ἀπόφασις, ἡ ἐξῆς :»

Μετὰ τὴν λέξη ἐξῆς ἀκολουθεῖ κενὸ δέκα περίπου στίχων, ὅπου ὁ Ψύλλας ἐπρόκειτο νὰ παρα-
 θέσῃ τὴν ἀπόφασιν ἢ νὰ ἐκθέσῃ τὸ περιεχόμενό της.

ΙΒ' ΣΤΗΝ ΓΕΡΟΥΣΙΑ (1844 – 1854)

Αἱ ἀγορεύσεις τοῦ Ψύλλα στήν Γερουσία.— Ὁ Ψύλλας γραμματεὺς τῆς Γερουσίας.— Παρατηρήσεις τοῦ Ψύλλα στὸ νομοσχέδιο «περὶ τοῦ ἐπὶ τῶν ζώων φόρου».— Ἐνέργειες τῆς ἀντιπολιτεύσεως γιὰ τὴν καταψήφισή τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1845 στήν Γερουσία.— Σχετικὴ συνομιλία Ψύλλα καὶ Τρικούπη.— Ἐνέργειες συμπολιτενομένων γερονσιαστῶν.— Ἡ συζήτηση στήν Γερουσία.— Ἡ στάση τοῦ Ψύλλα γενικὰ στήν Γερουσία.— Ἡ ροπή του πρὸς τὸν ἀντίλογο.— Συνομιλία Ψύλλα καὶ Ἀμαλίας.— Συζήτηση στήν Γερουσία γιὰ τὸ νομοσχέδιο «περὶ Διοικητικῆς Ἀστυνομίας Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς».— «Ἐγὼ δὲν βλέπω οὔτε κάτω οὔτε ἄνω.»— Τρόπος ψηφοφορίας στήν Γερουσία.— Τὸ νομοσχέδιο «περὶ παραχωρήσεως ἐνὸς στρέμματος γῆς εἰς ἕκαστον γεωργόν».— Ψύλλας καὶ Μαγγίνας ἀναλαμβάνουν νὰ προτείνουν σχετικὴ τροπολογία.— Διαφωνία ὡς πρὸς τὴν διατύπωση τῆς τροπολογίας.— Ἐγκριση τῆς διατυπώσεως Μαγγίνα.— Ἡ ἀπόφαση τῆς Γερουσίας καὶ τὸ ἀνέκδοτο τοῦ Κλονάρη.— Ὁ Ψύλλας συνεχίζει τὴν τακτικὴ τοῦ ἀντιλόγου στήν Γερουσία.

Ἦδη δὲ μεταβαίνω εἰς τὴν ἀφήγησίν τινων γεγονότων κατὰ τὴν ἐν τῇ Γερουσίᾳ δημοσίαν θέσιν μου, ἅτινα δὲν εἶναι τόσον εὐκρῆλον νὰ γένωσι γνωστὰ οὔτε ἐκ τῶν Πρακτικῶν τοῦ σώματος τούτου οὔτε ἐκ τῶν ἀγορεύσεων τὰς ὁποίας κατὰ καιροὺς ἀπήγγειλα, διότι ἐν τοῖς Πρακτικοῖς αὐτοῖς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲν κατονομάζονται οἱ ἀγορεύοντες καὶ διότι ἐν γένει αἱ ἀγορεύσεις, καὶ μάλιστα αἱ ἐδικαί μου, δὲν ἐγράφησαν ἀπὸ τοὺς συντάκτας ὡς ἀπηγγέλθησαν ἀλλὰ πολὺ συγκεχυμέναι, καὶ τοῦτο διότι αὐτὸς ἐγὼ δὲν ἔδιδα πολλὴν προσοχὴν εἰς τὴν διόρθωσίν των, ὡς ἄλλοι ἔπραττον, λαμβάνοντες κατ' οἶκον τὰς σημειώσεις τῶν συντακτῶν καὶ διορθοῦντες ἢ μᾶλλον συντάττοντες αὐτοὶ ὡς ἤθελον τὰς ἀγορεύσεις των. Διετήρησα δὲ καὶ ἐγὼ τοιαύτας χειρογράφους ἀγορεύσεις, τὰς ὁποίας εἴτε ἐκ μνήμης εἴτε καὶ βοηθούμενος ἐκ τῶν σημειώσεων τῶν συντακτῶν ἔγραψα ἐνίοτε, οὐχὶ μὲ σκοπὸν νὰ τὰς δημοσιεύσω, ἀλλὰ διὰ νὰ ἀναπολῶ κάποτε τί εἶπον εἰς τινὰς οὐσιώδεις συζητήσεις. Ἐχω δὲ καὶ σημείωσιν τινὰ μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τούτων ἀγορεύσεων ὑπὸ τινος νοήμονος φίλου μου, ἀντιγράψαντος ἐκ τῶν Πρακτικῶν ἀγόρευσιν ἐδικήν μου, περὶ τῆς ὁποίας μοὶ λέγει ὅτι, ἂν ἔχω σκοπὸν νὰ τὴν δημοσιεύσω, πρέπει νὰ τὴν διορθώσω, διότι, ὡς ἔχει,

δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γένη καταληπτή, καὶ εἶναι κρῖμα νὰ μένη τοιαύτη, ἐνῶ φαίνεται ὅτι περιέχει πολλὰς καὶ καλὰς ιδέας.

171^β "Αμα λοιπὸν ἀρξαμένων¹ τῶν συνεδριάσεων τῆς Γερουσίας καὶ πρὶν τῆς καταρτίσεως τοῦ κανονισμοῦ αὐτῆς, ἐξελέχθη | γραμματεὺς² ὁμοῦ μετὰ τοῦ κυρίου Ἰακώβου Παξιμάδη. Ἄλλ' ἐγὼ κυρίως ἐξεπλήρουν τὰ ἔργα τοῦ γραμματέως καὶ συντάκτου καὶ ἀντιγραφέως, ὥστε ἔνεκα τῆς πολλῆς ἐργασίας ταύτης, τὴν ὁποίαν καὶ ἡμέρας καὶ νυκτὸς ἠναγκαζόμην (ἢ μᾶλλον ἐπροθυμοποιούμην) νὰ ἐκτελῶ, νὰ ἀναγινώσκω δὲ πρὸς τούτοις καὶ ἐφημερίδας, καὶ μάλιστα τὴν τῆς Αὐγούστης. ἤρχισα τότε κατὰ πρῶτον νὰ μὴ δύναμαι νὰ ἀναγινώσκω πλέον χωρὶς ὀμματουαλίων³. Συνετάχθη τέλος ὁ κανονισμὸς ἢ κάλλιον εἰπεῖν μετεφράσθη ὁ τῆς γαλλικῆς Γερουσίας καί, εἰσαχθεὶς εἰς τὴν Γερουσίαν, ἐψηφίσθη⁴, καὶ τότε ἀπηλλάγη ὁπωσοῦν ἀπὸ τὴν πολλὴν ἐργασίαν, μολονότι καὶ πάλιν ἐξελέχθη γραμματεὺς πρῶτος καί, ὡς ἔχων καθῆκον νὰ ἐπιτηρῶ τὴν σύνταξιν τῶν Πρακτικῶν, τῶν συνταττομένων ἤδη ὑπὸ συντακτῶν ἐπὶ τούτῳ διοριζομένων ὑπὸ τοῦ Γραφείου (Προεδρείου, Bureau), δὲν μοὶ ἔλειπε καὶ πάλιν ἡ φροντίς, καταντῶσα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σπουδαιοτάτῃ καὶ διὰ τὸ πρῶτόν τῶν συντακτῶν καὶ διὰ τὴν ἐπιμονὴν τῶν ἀγορευόντων, οἵτινες ἀπῆλθον νὰ γράφονται αἱ ἀγορεύσεις των καὶ πλήρεις καὶ ἀκριβεῖς.

Ἦλθε τέλος ὁ ἐπὶ τῆς Οἰκονομίας Ὑπουργὸς Ἄνδρ. Μεταξᾶς καὶ εἰσ-ἤγαγε τὸ πρῶτον νομοσχέδιον τῶν ὅσων εἰσῆχθησαν καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ὑπάρξεως τῆς Γερουσίας, τοῦτο δὲ ἦτο τὸ «περὶ τοῦ ἐπὶ τῶν ζώων φόρου». ⁵ Καὶ τότε πρῶτος καὶ μόνος ἐγὼ ἔκαμα τὴν ἀρχὴν νὰ ἀτενί-

1. 26 Σεπτεμβρίου 1844.

2. Ἐξελέγη μὲ ψήφους 23 ἐπὶ 31 (Πρακτικά τῶν συνεδριάσεων τῆς Γερουσίας, περίοδος Α, σύνοδος Α, σ. 2 — συνεδρίαση 27 Σεπτεμβρίου 1844). Διατήρησε τὴ θέσιν αὐτὴ ἕως τῆς 24 Ἰανουαρίου 1847 (Πρακτικά, ΑΓ, σσ. 73-74). Στὸ ἐξῆς οἱ παραπομπὲς στὰ Πρακτικά τῶν συνεδριάσεων τῆς Γερουσίας γίνονται μὲ τὴν συντομογραφία Πρακτικά, πού συνοδεύεται ἀπὸ δύο κεφαλαῖα γράμματα. Ἀπ' αὐτὰ τὸ πρῶτο δηλώνει τὴν περίοδο καὶ τὸ δεύτερο τὴν σύνοδο.

3. Χφ. ὀμματουαλίων.

4. 25 Ὀκτωβρίου 1844.

5. Τὸ νομοσχέδιο αὐτὸ εἰσῆχθη στὴν Γερουσίαν στίς 10 Μαρτίου 1845 (Πρακτικά, ΑΑ, σ. 121) καὶ ψηφίστηκε στίς 15 Μαρτίου (αὐτόθι, σ. 147). Πρὶν ἀπ' αὐτὸ εἶχε εἰσαχθῇ (5 Φεβρουαρίου) καὶ ψηφισθῇ (7 Φεβρουαρίου) τὸ νομοσχέδιο «περὶ τῶν δημοσίων ἐξόδων» τῆς πρώτης τριμηνίας τοῦ 1845 (αὐτόθι, σσ. 89, 97).

ω κατὰ πρόσωπον τὸν πρῶτον ἐνώπιον τῆς Γερουσίας παρουσιασθέντα Ὑπουργόν, τὸν ἀρχηγὸν τῆς Μεταπολιτεύσεως Μεταξᾶν, καὶ νὰ τῷ παρατηρήσω τὰ ἐξῆς, ἀναφορικῶς ὡς πρὸς τὸ εἰσαχθὲν παρ' αὐτοῦ νομοσχέδιον : «Κύριε Ὑπουργέ», τῷ εἶπον, «ποῖαι εἶναι αἱ βάσεις ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίζατε τὰ διάφορα ταῦτα ποσὰ τοῦ ἐπὶ τῶν ζώων φόρου;» Ὁ 172^α Ὑπουργὸς δὲ τότε μὲ ἀντερωτᾷ μὲ ἓνα κάποιον τρόπον ἰδιάζοντα εἰς αὐτὸν καὶ μὲ τινα δυσαρέσκειαν : «Ἔχετε σκοπὸν νὰ ἀντισταθῇτε εἰς τὴν πρότασίν μου;» «Ὁχι», εἶπον, «δὲν ἔχω τοιοῦτον σκοπόν, ἀλλὰ, πρὶν δώσω τὴν ψῆφόν μου, ἐπιθυμῶ νὰ γνωρίσω τὰς βάσεις εἴτε τοὺς λόγους οἱ ὅποιοι σᾶς ἔπε σαν νὰ ἐπιβάλετε εἰς μὲν τὰ μικρὰ ζῶα παρ. χάρ. τριάκοντα λεπτὰ καὶ οὐχὶ 35 ἢ 25, εἰς δὲ τὰ μεγάλα ὁμοίως 80 λεπτὰ καὶ οὐχὶ μίαν δραχμὴν ἢ ὀλιγώτερον ἢ περισσότερον· τοῦτο ἐπιθυμῶ νὰ μάθω καὶ ἔχω διὰ τοῦτο τὸν λόγον μου. Ἐπειδὴ τὸ Σύνταγμα διατάττει ὅτι ὅλοι οἱ πολῖται συνεισφέρουσιν εἰς τὰ δημόσια βάρη, ἕκαστος ἀναλόγως τῆς περιουσίας του, εἶναι ἀνάγκη νὰ γνωρίσωμεν ἂν τὰ ἐπιβαλλόμενα διὰ τοῦ προκειμένου νομοσχεδίου εἰς τοὺς κτηνοτρόφους βάρη εἶναι ἐπιβεβλημένα ἀναλόγως τῆς περιουσίας των καὶ κατὰ σύγκρισιν πρὸς τὰς λοιπὰς¹ τῶν ἄλλων τάξεων τῶν πολιτῶν περιουσίας, διότι ἡμεῖς μὴ ἔχοντες εἰσέτι ὑπ' ὄψιν τοὺς λοιπούς τοῦ κράτους φόρους, δὲν δυνάμεθα νὰ κάμωμεν τὴν σύγκρισιν ταύτην. Καὶ ἐξηγοῦμαι ἀκόμη σαφέστερον. Σεῖς, κύριε Ὑπουργέ, ἔχετε ὑπ' ὄψιν τὸ σύνολον τῶν ἀναγκαίων τοῦ κράτους δαπανῶν διὰ τὸ τρέχον φορολογικὸν ἔτος, τὰς δὲ δαπάνας ταύτας ἐπείγεσθε νὰ πληρώσητε διὰ τῶν φόρων τοὺς ὁποίους σκοπεῖτε νὰ ἐπιβάλετε. Εἶπατέ μας λοιπὸν ἂν ἐλάβατε κοινόν τι μέτρον διὰ τὴν ἐπιβολὴν τῶν φόρων τούτων ἐπὶ τῶν διαφόρων περιουσιῶν ἢ εἰσοδημάτων τῶν πολιτῶν καὶ ποῖον τὸ μέτρον τοῦτο, ἂν εἶναι 10 % ἢ περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον, καὶ (ἂν) διὰ τοῦ κοινοῦ τούτου μέτρου ἐκανονίσατε καὶ τὸν προκείμενον ἐπὶ τῶν ζώων φόρον.»² Τότε ὁ Ὑπουργὸς Μεταξᾶς ἀπήντησεν ὅτι περὶ ὧν εἶπον δὲν γνωρίζει τίποτε, τοῦτο μόνον λέγει, ὅτι τὸν μὲν ἐπὶ τῶν μικρῶν ζώων φόρον εὔρε 35 κατὰ κεφαλὴν μέχρι τοῦδε καὶ τὸν ἡλάττωσε κατὰ λεπτὰ 5, ὁμοίως δὲ καὶ τὸν ἐπὶ τῶν μεγάλων ζώων εὔρεν ἀναβαίνοντα εἰς δραχμὴν|μίαν καὶ τὸν ἡλάττωσε κατὰ λε- 172^β

1. Χφ. τοὺς λοιπούς.

2. Περίληψη τῆς ἀγορεύσεως αὐτῆς τοῦ Ψύλλα βλ. εἰς *Πρακτικά*, ΑΑ, σ. 145.

πτά 20. 'Αλλ' ἐνῶ ἐγὼ ἡτοιμαζόμενην ἢ μᾶλλον ἡγέρθην νὰ εἶπω ἀκόμη καὶ τι ἄλλο πρὸς ὑποστήριξιν τῆς προτάσεώς μου καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης εἰς τὴν ὁποίαν ὑπόκεινται οἱ ὑπουργοὶ καὶ μάλιστα ὁ τῶν Οἰκονομικῶν νὰ ἐρευνᾷ κατὰ βάθος τὴν ὑπόθεσιν τῶν φόρων, ὥστε νὰ ἐπιβάλλωνται οὗτοι κατὰ τὴν διάταξιν τοῦ Συντάγματος καὶ οὐχὶ ἀπλῶς καὶ αὐθαιρέτως, πολλοὶ τῶν γερουσιαστῶν, καὶ μάλιστα ἐκ τοῦ κόμματος εἰς ὃ ἀνῆκον, ἐθορύβησαν καὶ μὲ διέκοψαν, μὴ θέλοντες νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω ἡ συζήτησις, καὶ ἐψήφισαν τὸ νομοσχέδιον ὡς εἶχεν. 'Αλλὰ τὴν ἐπιούσαν ἡμέραν τῆς συζητήσεως ταύτης δύο - τρεῖς τῶν πολιτικῶν φίλων μου γερουσιαστῶν, οἱ μᾶλλον θορυβήσαντες καὶ διακόψαντές με, μοῦ ἐζήτησαν συγχώρησιν, εἰπόντες ὅτι εἶχον δίκαιον εἰς ὅσα εἶπον, ἐφέρθησαν δὲ ὡς ἐφέρθησαν, διότι τότε δὲν μὲ ἐνόησαν, καὶ τις μάλιστα τούτων μετὰ τινος ἡμέρας ἔφερεν εἰς τὴν συνεδρίαν τοῦ σώματος καὶ ἀνέγνω μακρὸν ὑπόμνημα ἐν γένει περὶ τῆς ἐπικρατούσης ἀνισότητος κατὰ τὴν ἐπιβολὴν τῶν φόρων, οὗτος δὲ ἦτο ὁ κ. Τάτζη Μαγγίνας.

Εἰσῆχθη μετὰ ταῦτα, περὶ τὰ τέλη 'Οκτωβρίου¹, ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ ἔδῃ λήγοντος ἔτους 1844², ἡ δὲ ἀντιπολίτευσις, συγκροτούμενη τότε ἀπὸ τοὺς πολιτικούς φίλους μου, ἐβουλεύσατο νὰ μὴ παραδεχθῇ τὸν προϋπολογισμὸν ἐκεῖνον, μολονότι ὁ Κωλέττης εἶχεν ἐνεργήσει καὶ προσετέθησαν εἰς τὸ σῶμα τῆς Γερουσίας 12 - 13 νέοι γερουσιασταί³. Προσεκλήθη λοιπὸν καὶ ἐγὼ εἰς τὰ συμβούλια τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἀλλὰ δὲν ἐσυμφώνησα εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς μὴ παραδοχῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ, διότι δὲν ἔβλεπον καλὰς τὰς συνεπείας καὶ τέλος εἶχα μορφώσει τὴν πεποίθησίν μου ὅτι δὲν ἦτον ὁ αἴτιος τῆς βραδείας εἰσαγωγῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ ὁ Κωλέττης ἀλλ' αἱ περιστάσεις. Οἱ δὲ ἐναντίοι δισχυρίζοντο ὅτι δὲν τοῖς
173^a ἔμενε καιρὸς νὰ ἐξετάσωσι τὸν προϋπολογισμὸν ἀρκούντως, διότι δὲν ἔμενον εἰμὴ τρεῖς ἢ τέσσαρες ἡμέραι μέχρι τῆς πρώτης τοῦ Νοεμβρίου, ὅτε ἔμελλε νὰ κηρυχθῇ ἡ ἑναρξίς τῆς Βας συνόδου.

1. Στὴν συνεδρίασιν τῆς 27 'Οκτωβρίου 1845 (αὐτόθι, σσ. 745 κ.ε.).

2. Τὸ ὄρθῳ : 1845.

3. Βλ. Πρακτικά, ΑΑ, σ. 489 (συνεδρίασις 24 'Ιουλίου 1845), ὅπου τὸ ἔγγραφο τοῦ Πρωθυπουργοῦ 'Ιωάννη Κωλέττη μετὰ τὸ ὁποῖο ἀναγγέλλεται στὴν Γερουσίαν ὁ διορισμὸς δεκαῆξ νέων γερουσιαστῶν.

Κατ' αὐτὴν λοιπὸν τὴν ἡμέραν τῆς δημοσίας συνεδριάσεως ὁ μὲν Τρικούπης μὲ καλεῖ κατὰ μέρος καὶ μοι λέγει ὅτι αὐτοί, ἡ ἀντιπολίτευσις δηλ., θέλει προσπαθήσει νὰ μὴ γένη δεκτὸς ὁ προϋπολογισμός, μὲ ἐρωτᾷ δὲ ἐγὼ τί θέλει κάμω. Τῷ ἀπεκρίθην τότε ὅτι φοβοῦμαι τὰς κακὰς συνεπείας τοῦ διαβήματος τούτου, πρῶτον, ὅτι ὁ Κωλέττης ἀφορμὴν ζητεῖ ἴσως νὰ ἐκτελέσῃ πραξικόπημά τι κατὰ τοῦ Συντάγματος τὸ ὁποῖον μόλις πρὸ ὀλίγου ἐψηφίσθη, καὶ μάλιστα θέλει ἐντείνει τὰ βέλη του κατὰ τῆς Γερουσίας, τὴν ὁποίαν ἡ κοινὴ γνώμη (ἂν καὶ κακῶς) κατεδίκασε καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ καταδικάζῃ. «Ἀλλὰ, καὶ ἐὰν δὲν πράξῃ τοῦτο καὶ κατὰ τὰ συνταγματικὰ ἔθιμα παραιτηθῇ, ποῖος θέλει τὸν ἀντικαταστήσει; Ὁ Μαυροκορδάτος; Ἀλλ' αὐτὸς πρὸ ὀλίγου ἐξώσθη τῆς Βουλῆς μὲ στιγματισμόν. Ἀπὸ τὸν Μεταξᾶν, ὅστις εἶχεν ἤδη παραιτηθῇ τοῦ Ὑπουργείου Κωλέττη;» «Ὁ Θεὸς νὰ φυλάξῃ», ἀνέκραξεν ὁ Τρικούπης. «Ἀλλὰ σεῖς, κ. Τρικούπη;» τῷ εἶπον. «Δὲν σᾶς δίδω εἰς τοῦτο τὴν ψῆφόν μου, ἐπειδὴ εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις οἱ βραχίονές σας δὲν εἶναι ἀρκούντως ἰσχυροί, ὥστε νὰ βαστάσωσι τοὺς οἶακας τοῦ κράτους.»

Τότε καλοῦμαι κατὰ μέρος ἀπὸ ὁμάδα τινὰ συμπολιτευομένων καὶ νεωστὶ διωρισμένων γερουσιαστῶν, οἵτινες μοι λέγουσιν ὅτι μὲ γνωρίζουν ὡς πατριώτην ἀκέραιον καὶ μὲ ἐρωτῶσιν ἂν εἶναι φρόνιμον καὶ πατριωτικὸν ἔργον τὸ νὰ μὴ παραδεχθῇ ἡ Γερουσία τὸν προϋπολογισμόν. Τότε ἐγὼ τοῖς ἀπήντησα ὅτι καὶ ἐγὼ φρονῶ ὡς ἐκεῖνοι καὶ θέλω δώσῃ τὴν ψῆφόν μου ὑπὲρ τῆς παραδοχῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ. Ἐκεῖνοι ὅμως ἐπιμένουσι νὰ μὲ παρακαλῶσι καὶ νὰ ὁμιλήσω ὑπὲρ τῆς παραδοχῆς. Τοῖς εἶπον τότε ὅτι ἕως ἐκεῖ δὲν τοῖς ὑπόσχομαι, ὅτι δύναμαι νὰ καταντήσω ἐναντίον τῆς πολιτικῆς μερίδος εἰς ἣν ἀνήκω, τοῖς χορηγῶ ὅμως τοὺς λόγους οἵτινες μὲ πείθουσιν εἰς τὴν παραδοχὴν, καὶ ἅς κάμωσιν αὐτῶν χρῆσιν. Ἀλλ' ἐκεῖνοι ἐπέμεναν ὅτι ἐγὼ εἶμαι ὁ κατάλληλος νὰ ἀγορεύσω ὑπὲρ τῆς παραδοχῆς. Ἀπεχώρησα ὅμως, χωρὶς νὰ τοῖς δώσω καμμίαν ὑπόσχεσιν. Τελευταῖος ἔρχεται ὁ Γερουσιαστὴς Λάμπρος Νάκος καί, λαβὼν με διὰ τῆς χειρός, ὁδηγεῖ εἰς τινὰ γωνίαν τοῦ πρὸς τὴν αἴθουσαν τῶν συνεδριάσεων διαδρόμου καὶ παρὰ τὴν κυρίαν θύραν αὐτῆς, λέγει δέ μοι μυστικῶς, ἀλλ' ὡς ὑπόκωφος αὐτὸς οὐχὶ μὲ πολλὰ χαμηλὴν τὴν φωνήν: «Ταύτην τὴν στιγμὴν ἔρχομαι ἀπὸ τὸν Βασιλέα, ὅστις μοι εἶπεν ὅτι ἀπὸ τὸν Ψύλλαν

173^a

ἀπαιτῶ τὸν προϋπολογισμόν σήμερον.» Ὁ λόγος δὲ οὗτος μὲ ἔκαμε νὰ μεταβάλω ἀμέσως γνώμην περὶ τῆς διαγωγῆς ἣν ἐσκόπουν νὰ τηρήσω κατὰ τὴν συζήτησιν καὶ νὰ εἶπω καθαρῶς πρὸς τὸν Λ. Νάκον ὅτι μὲ αὐτὰ ὅσα μοὶ εἶπεν ἔφερον τὸ ἐναντίον ἀποτέλεσμα. Καὶ τῷ ὄντι ἐμελλον νὰ ἐντρέπωμαι, ἂν οὐχὶ τινὰ ἄλλον, ὑποθέτων ὅτι ὁ Νάκος ἀπέκρυπτεν ἐπιμελῶς ὅ,τι μοὶ εἶπεν, ἐμελλον νὰ ἐντρέπωμαι αὐτὸς ἑαυτόν, ἂν ἐλάμβανον μέρος εἰς τὴν ὑποστήριξιν τοῦ προϋπολογισμοῦ. Ἀλλ' ὁ Πρόεδρος τῆς Γερουσίας, ὁ Γ. Κουντουριώτης, ἐλθὼν κατὰ τὰς στιγμὰς ἐκεῖνας πρὸς τὴν θύραν, διὰ νὰ μὲ προσκαλέσῃ ὅπως λάβω τὴν θέσιν μου εἰς τὸ Γραφεῖον (Bureau) ὡς πρῶτος γραμματεὺς, εἶδε καὶ ἤκουσεν ὅσα ὁ Νάκος μοὶ εἶπε καὶ ὅ,τι ἐγὼ τῷ ἀπήντησα. Τότε λέγει πρὸς με γεγωνυῖα τῇ φωνῇ : «Ἄφες τὸν ψεύστην, κύριε Ψύλλα, ὅμως καὶ ἐλθὲ νὰ καθήσωμεν εἰς τὰς ἔδρας μας, διὰ νὰ γένῃ ἑναρξίς τῆς συνεδριάσεως.» Οὗτος δὲ πάλιν ὁ λόγος τοῦ Προέδρου μετέβαλε τὴν διάθεσιν τὴν ὁποίαν μοὶ ἐπροξένησαν οἱ λόγοι τοῦ Λ. Νάκου καὶ μὲ ἐνεθάρρυνε νὰ λάβω μέρος εἰς τὴν συζήτησιν, ἂν ἤθελα ἴδῃ τὴν ἀνάγκην, ἐπειδὴ εἶχον πλέον μάρτυρα ὅτι δὲν ἐπηρεάσθην ἀπὸ τὰ

174^a ψεύδη τοῦ Νάκου.

Ἀρξαμένης λοιπὸν τῆς συζητήσεως καὶ μετὰ τὴν ἀγορεύσιν τινῶν γερουσιαστῶν, οὐχὶ ἐκ τῶν ἀξιολογητέρων, ἀνέστη μέγας καὶ βαρὺς ὁ Τρικούπης καὶ κατεπολέμησεν ἰσχυρῶς τὸν προϋπολογισμόν. Ἐγὼ δέ, καθήμενος εἰς τὸ ἱκρίωμα τοῦ Προεδρείου, ὡς γραμματεὺς, ἐκράτουν σημειώσεις ἐπὶ τῶν κυριωτέρων λόγων τῆς ἀγορεύσεως τοῦ Τρικούπη, καί, τοῦτο βλέποντες οἱ γερουσιασταὶ τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἐνόησαν ὅτι ἡτοιμαζόμεν νὰ ἀπαντήσω εἰς τοὺς λόγους τοῦ Τρικούπη, οἵτινες ἤρχισαν νὰ κάμνωσι μεγάλην ἐντύπωσιν εἰς τὸ πολυπληθέστατον ἀκροατήριον. Μοὶ διεβίβαζον λοιπὸν τινες ἐξ αὐτῶν γραμμάτια ἀποτρεπτικὰ εἰς τὴν ὑποστήριξιν τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἐπιτρέποντές μοι συγχρόνως νὰ δώσω τὴν ψῆφόν μου ἐλευθέρως.

Ἐγὼ ὅμως, θεωρῶν ὅτι ὁ Τρικούπης κατήντα σχεδὸν ἀκαταμάχητος ἀπὸ τὴν φυσιογνωμίαν τῶν τε μελῶν τῆς Γερουσίας ἐν γένει καὶ τοῦ ἀκροατηρίου καὶ φοβούμενος, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, τὰς συνεπείας τῆς μὴ παραδοχῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἠγέρθην μετὰ τὸν Τρικούπην καὶ ὑπεστήριξα τὴν παραδοχὴν αὐτοῦ, ὅτε, γενομένης ψηφοφορίας, ἡ Γερουσία

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

παρεδέξατο τὸν προϋπολογισμόν διὰ σημαντικῆς πλειονοψηφίας¹. Ἦκουσα δὲ μετὰ ταῦτα ὅτι ὁ Ζ. Βάλβης, Ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν τότε², ἀπελθὼν εἰς τὰ Ἀνάκτορα πρὸς τὸν Βασιλέα, ἀπήγγειλε τὸ ἀποτέλεσμα καὶ προσέθετο ὅτι εἰς τὸν Ψύλλαν χρεωστεῖται ἡ παραδοχὴ τοῦ προϋπολογισμοῦ. Τὴν ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἀγόρευσίν μου δὲν εὐρίσκω μεταξὺ ὧσων παρ' ἐμοὶ εὐρίσκονται χειρόγραφοι τοιαῦται, ἀλλ' ἴσως εἶναι δημοσιευμένη διὰ τῶν Πρακτικῶν τῆς Γερουσίας, ἂν καὶ ἀτελῶς καὶ συγκεχυμένως, ὡς εἶπον | ἀνωτέρω. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ πρώτου προϋπολο- 174^β γισμοῦ, τὸν ὁποῖον τὸ πρῶτον συνταγματικὸν Ὑπουργεῖον, ὑπὸ τὴν Προεδρίαν τοῦ Κωλέττου, εἰσήγαγεν εἰς τὴν Γερουσίαν καὶ τὸν ὁποῖον ἐγὼ μόνος μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς πολιτικῆς μου μερίδος καὶ ἐναντίον τῆς γνώμης τῶν ὑπεστήριξα, ἀναλογιζόμενος τὰς συνεπείας ὁποῖαι ἤθελον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπακολουθήσει, ἔνεκα τῆς ἀνωμάλου καὶ ταραχώδους περιστάσεως εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκετο ἡ πατρίς.

Ἄλλ' εἰς τὸ μετέπειτα ποτὲ πλέον δὲν ὑπεστήριξα κανέν ἐκ τῶν νομοσχεδίων τὰ ὁποῖα καὶ τὸ Ὑπουργεῖον Κωλέττη καὶ τὰ μετὰ τοῦτο εἰσήγαγον εἰς τὴν Γερουσίαν. Ἐπραττον δὲ οὕτως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ πεποιθήσεως κατὰ τῆς ἀρχῆς αὐτῶν, ἀλλ' οὐχ ἥττον ἐλάμβανον κατὰ τὸν ἀντίλογον, ὅπως προκαλέσω τὴν συζήτησιν, ἥτις μοι ἐφαίνετο πολὺ ἀναγκαία διὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς συνταγματικῆς πορείας τὴν ὁποίαν ἀνέλαβε τὸ ἔθνος. Καὶ ἐνόμιζα ἐντροπὴν διὰ τὸ σῶμα ἐκεῖνο τῶν γερόντων, ἄνωθεν καὶ πέριξ τοῦ ὁποίου ἴστατο πολὺ πλῆθος πολιτῶν ἐπιθυμούντων νὰ ἀκούσωσι καὶ τῶν ὑπουργῶν τοὺς λόγους περὶ τῆς ἀνάγκης καὶ χρησιμότητος τῶν προτάσεων τῶν καὶ τοὺς λόγους τῶν μελῶν τῆς Γερουσίας, τοὺς τε ὑπὲρ τῆς παραδοχῆς ἢ μὴ τῶν προτάσεων ἐκείνων, ἐνόμιζον, λέγω, ἐντροπὴν νὰ κάθη(ν)ται ἐκεῖ 40-50 ἄνδρες καὶ νὰ ἀκούωσι μόνον ἀναγινωσκόμενα τὰ νομοσχέδια τῶν ὑπουργῶν καὶ μὲ τὸ ναί, ναὶ νὰ κλείεται ἡ συνεδρίασις, καὶ νὰ ἀποχωρῶμεν οἴκαδε, λαμβάνοντες κατὰ μῆνα τὰς 500 δραχμάς, τὸ κατὰ τὸ Σύνταγμα ποσὸν τῆς | ἀποζημιώσεως, 175^α αὐξηθὲν ἐν τέλει εἰς δρ. 650. Ἐκτὸς δὲ τῶν ἀνωτέρω λόγων, ἐφρόνουν

1. «Διὰ ψήφων 40 λευκῶν πρὸς 2 μελαίνας» (Πρακτικά, ΑΑ, σ. 792 — συνεδρίαση 29 Ὀκτωβρίου 1845).

2. Διαδέχθηκε τὸν Μεταξᾶ στίς 9 Αὐγούστου 1845.

ὅτι νόμοι οἷτινες ψηφίζονται ἄνευ μεγάλης ὅσον οἶόν τε συζητήσεως ὁμοιάζουσι μὲ πασσάλους οἱ ὅποιοι, ὅσον εὐκολώτερον ἐμπήγνυνται εἰς τοῖχόν τινα ἢ ἔδαφος, τόσον ἄχρηστοι καταντῶσι διὰ τὰς χρείας ἔνεκα τῶν ὁποίων οἱ ἄνθρωποι τοὺς μεταχειρίζονται.

Καὶ ἐνταῦθα κρίνω καλὸν νὰ ἀναφέρω τὸ ἐξῆς ἀνέκδοτον, τὸ ὁποῖον ἔλαβε χώραν εἰς περίστασιν τινα καθ' ἣν ἐπρόκειτο νὰ ψηφισθῇ ὑπὸ τῆς Γερουσίας πρότασις τις φιланθρωπικὸν σκοπὸν ἔχουσα. Ὁ Γερουσιαστὴς Νικ. Πρασακάκης, ὢν συγχρόνως καὶ Δήμαρχος τῆς Ἑρμουπόλεως, παρεκάλεσε τὴν Κυβέρνησιν νὰ παρατείνῃ διὰ νόμου δασμὸν τὸν ὁποῖον διὰ βασιλ. διατάγματος εἶχεν ἐπιβάλλει εἰς τὰ εἰσερχόμενα καὶ ἐξερχόμενα τῆς νήσου Σύρου ἐμπορεύματα χάριν τοῦ ἐκεῖ νοσοκομείου. Ἐζητεῖτο δὲ ἡ παράτασις τοῦ δασμοῦ, διότι ἤγγιζε νὰ λήξῃ ἡ προθεσμία καθ' ἣν ἔμελλε νὰ εἰσπράττεται. Εἰσῆχθη λοιπὸν εἰς τὴν Γερουσίαν τὸ περὶ τούτου νομοσχέδιον¹, ὃ δὲ Πρασα(κά)κης εἶπέ μοι, πειράζων με ἴσως : «Νὰ σὲ ἴδω τώρα ἐσέ, τὸν πάντοτε ἐναντὶ οὐμένον εἰς τὰς προτάσεις τῶν ὑπουργῶν, τί δύνασαι καὶ ἂν δύνασαι νὰ ἐναντιωθῇς καὶ εἰς τοῦτο τὸ φιλανθρωπικὸν νομοσχέδιον.» Ἐγὼ τότε ἀπήντησα : «Μὴ μὲ πειράζῃς, φίλε καὶ συνάδελφε, διότι δύναμαι κάπως καὶ ἡμπορῶ νὰ ἔχω λόγους τινὰς νὰ ἐναντιωθῶ εἰς τὴν παραδοχὴν καὶ τούτου τοῦ φιλανθρωπικοῦ νομοσχεδίου, ἐπειδὴ, καθόσον ἐνθυμοῦμαι ἀπὸ τὴν παιδικήν μου ἡλικίαν, ὅταν ἐφοίτων εἰς τὸ ἐνταῦθα ἑλληνικὸν σχολεῖον καὶ ἀνεγνώσκον τὰ προλεγόμενα τοῦ σοφοῦ Κοραῆ, 175^β εἰδὼν τινὰς λόγους ἐναντίους εἰς τοιαῦτα καταστήματα ὡς τὸ προκείμενον.» «Βλασφημεῖς», ἀπαντᾷ ὁ Νικ. Πρασακάκης, «ὁ Κοραῆς, ὁ Κοραῆς ποτὲ δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι ἐναντίος εἰς τοιαῦτα καταστήματα.» Καὶ μοὶ προτείνει παρευθὺς τί θέλω νὰ στοιχηματίσω μετ' αὐτοῦ, κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν Χίων. Τότε ἐγώ, δραμὼν εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Πανεπιστημείου καὶ ἐρευνήσας μεταξὺ τῶν Ἀπάντων τοῦ Κοραῆ, εὑρον τὸ μέρος τὸ ὁποῖον ἐνθυμούμην ὅτι ἀνέγνωσα εἰς τὴν παιδικήν μου ἡλικίαν καί, λαβὼν τὸ βιβλίον ὑπὸ μάλης, τὸ ἐπέδειξα εἰς τὸν Πρασακάκην, ἐκπλαγέντα καὶ ἀναφωνήσαντα εἰς ἐμέ : «Σεῖς εἴσθενε ἓνας Δ...»² Ἐλεγε δὲ ὁ Κοραῆς ὅτι δὲν πρέπει νὰ δίδωσι μεγάλην προσοχὴν εἰς τοιαῦτα καταστήματα,

1. Βλ. Πρακτικά, ΑΑ, σσ. 365-367, 375, 378-379 (συνεδρ. 12, 13 καὶ 15 Ἰουνίου 1845).

2. Τὰ ἀποσιωπητικά εἶναι τοῦ χφ.

...ιότι αὐτὰ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διαφθείρουν τοὺς πολίτας, οἱ ὅποιοι, γνωρίζοντες ὅτι ὑπάρχουν ἄσυλα δι' αὐτοὺς ἐν καιρῷ ἀνάγκης, εἴτε διάγουσιν οὐκ ἐπιθυμητὸν βίον, μὴ προσπαθοῦντες νὰ δημιουργῶσι κατάστασιν τινὰ ἀναγκαίαν πρὸς συντήρησιν των, καὶ διὰ τῆς ὁποίας νὰ δύνανται νὰ γένωσι καὶ πατέρες οἰκογενειῶν, εἴτε, ἐὰν ἐργάζονται καὶ κερδίζωσιν τι καθ' ὅλας τὰς ἐργασίμους ἡμέρας, ἀποβλέποντες καὶ οὗτοι εἰς τὰ ἄσυλα ταῦτα, κατασπαταλῶσι τὰς οἰκονομίας των εἰς ἀσωτίας κ.τ.λ., κ.λ. Ἀναφέρει δὲ πρὸς τοῦτοις ὁ Κοραῆς καὶ ὅτι Εὐρωπαῖός τις ἐσυμβούλευσέ ποτε τὸν Αὐτοκράτορα τοῦ Οὐρανίου Κράτους (τῆς Κίνας) νὰ ἀνεγείρῃ τοιαῦτα καταστήματα εἰς τὸ κράτος του, ἀλλ' αὐτός, ἀφοῦ ἐξέτασε λεπτομερῶς περὶ τούτων τὸν συμβουλευόντα αὐτὸν Εὐρωπαῖον, τῷ ἀπήντησεν οὕτω : «Δὲν μὲ συμβουλεύεις κάλλιον πῶς ἡμπορῶ νὰ κατορθώσω, ὥστε οἱ ὑπήκοοί μου νὰ μὴ καταντῶσιν ποτε εἰς τὸ νὰ λαμβάνωσιν ἀνάγκην τοιούτων καταστημάτων;» Τὴν ἔννοιαν ταύτην τοῦ Κοραῆ γράφω ἐνταῦθα ἐκ μνήμης, χωρὶς νὰ ἔχω ἔμπροσθέν μου αὐτὸ τὸ κείμενον¹.

Καὶ πρὸς τὴν Βασίλισσαν Ἀμαλίαν εἰπὼν ποτε τὰ ἑξῆς, ἀφορμὴν λαβὼν ἀπὸ λόγον τῆς ἰδίας ὃν μοι ἀπέτεινεν ἐν τινὶ συναναστροφῇ ἢ χορῷ εἰς τὰ Ἀνάκτορα. «Ἐχετε», μοι εἶπε, «πολλὰ καὶ ἀναγκαῖα νομοσχέδια εἰς τὴν Γερουσίαν, ἀλλὰ βραδύνετε, καθὼς ἀκούω, νὰ τὰ ψηφίσετε.» «Θέλομεν τὰ ἐξετάσει ἐπιμελῶς πρότερον, Μεγαλειοτάτη, καὶ τότε θέλομεν τὰ φέρει εἰς τὴν γενικὴν συνεδρίαν πρὸς συζήτησιν καὶ ὁριστικὴν ἀπόφασιν.» «Ἀλλὰ πρέπει νὰ σπεύσητε», λέγει, «καὶ νὰ μὴ χάνετε τὸν καιρὸν εἰς μακρὰς συζητήσεις.» «Μὲ συγχωρεῖτε, Μεγ., ἔχομεν σκοπὸν νὰ παλεύσωμεν μὲ τοὺς ὑπουργούς.» «Νὰ παλεύσετε! Καὶ διατί;» «Διὰ νὰ γυμνασθῶμεν καὶ ἡμεῖς καὶ οἱ ὑπουργοὶ εἰς τὰ πράγματα τῆς πολιτείας. Ἡ Μεγαλειότης Σας γνωρίζετε, ὡς ἐκ τῆς συχνῆς ἀναγνώσεως τῶν Ἱερῶν Γραφῶν, ὅτι εἴμεθα Ἕλληνες καί, ὡς Ἕλληνες, ζητῶμεν (sic) σοφίαν, καθὰ λέγει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος.» Μὲ ἀφῆκε τότε ἡ Βασίλισσα, εἰποῦσα μόνον : «Σοφίαν ναί, ἀλλ' οὐχὶ παρλάτες.» Τὴν λέξιν ταύτην ἐφήρμοσαν τότε οἱ συμπολιτευόμενοι εἰς τὰς ἀγορεύσεις τοῦ Χρηστίδου κυρίως.

1. Μ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα μίλησε ὁ Ψύλλας στὴν Γερουσίαν στίς 15 Ἰουνίου 1845 γιὰ τὸ νομοσχέδιο «περὶ τελωνειακοῦ φόρου ὑπὲρ τοῦ νοσοκομείου Σύρου», χωρὶς ὅμως νὰ ἐναντιωθῇ στὴν ἀποδοχὴ του. Στὴν ἀγόρευσίν του ἐπικαλέστηκε καὶ τὴ γνώμη τοῦ Κοραῆ (Πρακτικά, ΑΑ, σσ. 378-379).

Εἶπον ἄνωτέρω ὅτι μετὰ τὴν ὑποστήριξιν τοῦ κατὰ πρῶτον παρουσια-
σθέντος προϋπολογισμοῦ ποτὲ ἄλλοτε δὲν προσέφερον τοιαύτην ὑπηρεσίαν
εἰς τοὺς κατὰ καιρὸν ὑπουργούς, εἶπον δὲ καὶ τοὺς λόγους δι' οὓς ἔπραξα
οὕτω. Καὶ εἰς πολλὰς μὲν ἄλλας περιστάσεις εἶχον συντρόφους εἰς τὰς συ-
ζητήσεις τοὺς πολιτικούς φίλους μου, ἀλλ' εἰς τὸ περὶ Διοικητικῆς Ἀστυ-
176^β νομίας ζήτημα, ἂν | ὑπῆρξαν οἱ κυριώτεροι μεταξὺ αὐτῶν ἐναντίοι, μὲ ἀφῆ-
καν ὅμως μόνον εἰς τὴν κατὰ τοῦ νομοσχεδίου ἐκείνου ἀντίστασιν, δι' ἣν
(εἰρήσθω ἐν παρόδῳ), ἂν καὶ δὲν ὑπῆρξα νικητής, ἤκουσα ὅμως πολλοὺς
ἐπαίνους καὶ ἀπὸ τὰς δύο πολιτικὰς μερίδας τῆς Γερουσίας καὶ τοῦ ἀκροα-
τηρίου. Ἀλλὰ καὶ ὁ Τρικούπης αὐτός, παραδεχθεὶς τὴν ἀρχὴν τοῦ νομοσχε-
δίου καὶ μόνον διὰ τῆς κατωτέρω τροπολογίας προσπαθήσας νὰ ἐπιφέρῃ
διόρθωσιν τινὰ αὐτοῦ, ὅτε ἠγέρθη νὰ προτείνῃ τὴν παραδοχὴν τῆς ἀρχῆς
καὶ νὰ συστήσῃ τὴν τροπολ(ογ)ίαν, ἐξεφράσθη λίαν καλῶς ὑπὲρ τῆς ἀγο-
ρεύσεώς μου, ὥς καὶ ὁ Κλονάρχης ἔπραξεν, ἐρωτηθεὶς παρὰ τινος τῶν
παρ' αὐτῷ καθημένων γερουσιαστῶν πῶς τῷ ἐφαίνοντο οἱ λόγοι μου,
εἰπὼν ὅτι λέγω πολλὰ καλὰ πράγματα. Ἡ δὲ τροπολογία τοῦ Τρικούπη
ἦτον αὕτη: «Ὁ παρὼν νόμος ἰσχύει διὰ τέσσαρα ἔτη.» Καὶ μ' ὅλα ταῦτα
ἡ Γερουσία δὲν παρεδέχθη αὐτήν, τὸ δὲ νομοσχέδιον ἔγινε δεκτὸν μὲ με-
γίστην πλειονοψηφίαν¹. Νομίζω δὲ ὅτι ἡ ἀγόρευσίς μου ἐπὶ τοῦ νομοσχε-
δίου τούτου εὐρίσκεται μεταξὺ τῶν σώζομένων, εἰ καὶ ἀτελῶν, χειρογρά-
φων τῶν ἀγορεύσεών μου.

Τὸ νομοσχέδιον τοῦτο εἰσήχθη καὶ κατὰ τὴν ἐπομένην² βουλευτικὴν
σύνοδον, διότι ἡ Βουλὴ τῶν Ἀντιπροσώπων δὲν ἐπρόφθασε νὰ τὸ συζητήσῃ,
πρὶν τῆς λήξεως τῆς συνόδου. Ἀλλ' εἰσαχθὲν τὴν φορὰν ταύτην εἰς τὴν
Βουλὴν κατὰ πρῶτον, ἔγινε δεκτὸν, καὶ τὴ τροπολογία, ὥς ἐκείνη τοῦ Τρι-
κούπη, προταθεῖσα δὲν ἔγινε δεκτὴ. Εἰσαχθὲν δὲ κατόπιν καὶ εἰς τὴν Γε-
ρουσίαν, ἐπολεμήθη³ πάλιν ὑπ' ἐμοῦ. Ἀλλά, προβλέπων τὴν ἀποτυχίαν,
ἔκαμα χρῆσιν ἐγὼ τῆς τροπολογίας τοῦ Τρικούπη, ὅστις ἀντέστη εἰς τὴν
παραδοχὴν τῆς, διότι, ἔλεγεν, ἀφοῦ ἅπαξ τοιαύτη τροπολογία ἀπερρίφθη
κάτω, δὲν δύναται ἐδῶ νὰ προταθῇ, ἐκτὸς εἰμὴ ἂν θέλωμεν νὰ ματαιώσω-

1. Πρακτικά, AB, σσ. 171-255 (συνεδριάσεις 18 Ἀπριλίου — 4 Μαΐου 1846).

2. Πράγματι εἰσήχθη ἐκ νέου πολὺ ἀργότερα, κατὰ τὴν δευτέρα σύνοδο τῆς δευτέρας περιόδου.

3. Πρακτικά, BB, σσ. 118-123 (συνεδρίαση 10 Μαρτίου 1849). Πβλ. καὶ παραπάνω, σ. 44, ὑποσ. 1.

μεν | τὸ νομοσχέδιον. «Ὁχι», ἀπεκρίθην πρὸς τὸν Τρικούπη, «ἐγὼ δὲν 177^a
 βλέπω μήτε κάτω μήτε ἄνω μήτε δεξιὰ μήτε ἀριστερά, ἀλλ' ἀκολουθῶν
 τοὺς λόγους τῆς πεποιθήσεώς μου, προτείνω τὴν τροπολογίαν, ἥτις, φέ-
 ρουσα εὐτυχῶς ἀριθμοὺς «4 καὶ 6 κ.τ.λ. ἔτη», δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς διά-
 φωρος τῆς προταθείσης ἄλλοῦ, καὶ τοῦτο μοὶ φαίνεται ὅτι πράττομεν εἰς
 περιστάσεις καθ' ἃς ἔχομεν νὰ ψηφίσωμεν ἀριθμούς.» Οὐχ ἤττον ὅμως ἡ
 τροπολογία ἀπερρίφθη, καὶ τὸ νομοσχέδιον περὶ τῆς Διοικητικῆς Ἀστυνο-
 μίας Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς ἐγένεν ἑκτοτε νόμος ¹, τοῦ ὁποίου τὰ ἀποτε-
 λήσματα εἶδομεν μὲν καὶ ἄλλοτε, μάλιστα δὲ ἐγιναν καταφανῆ τώρα (1868)
 — ὅλοι γνωρίζουσι τὴν ὑπόθεσιν τῶν αἰγυπτιακῶν λιρῶν.

Ἐνθυμοῦμαι ὅμως ὅτι ἡ ἀνωτέρω ἀναφερομένη φράσις μου «ἐγὼ δὲν
 βλέπω οὔτε κάτω οὔτε ἄνω» ἐξελήφθη τότε ὡς τις ὑπαινιγμὸς κατὰ τοῦ
 Τρικούπη, διότι ἤρχισαν νὰ νομίζωσιν οἱ ἄνθρωποι ὅτι προσήγγιζεν εἰς
 τὴν Αὐλήν, καὶ εἶπέ τις μάλιστα εἰς αὐτὸν ἐκ τῶν παρακαθημένων, ἀντι-
 πολιτευόμενος, κατ' αὐτὴν τὴν στιγμὴν τῆς ἀπαγγελίας τῆς φράσεως ταύ-
 της : «Ἀκουσέ τα λοιπόν, ἂν τὰ ἀγαπᾷς, ὅσα λέγονται περὶ σοῦ ἀπὸ αὐ-
 τὸν τὸν Ψύλλαν δημοσίως!» Διεθόθη δὲ καὶ καθ' ὅλην τὴν πόλιν τὸ γεγονός
 τοῦτο, ὥστε ἐφθάσε καὶ εἰς τὰ ὦτα αὐτοῦ τοῦ Λάουονς, τὸν ὁποῖον εἶδον
 τὴν ἰδίαν αὐτὴν ἐσπέραν ἐν τινι συναναστροφῇ καὶ μοὶ ἐλάλησε περὶ τοῦ
 πράγματος. Ἐγὼ ὅμως ἀπέκρουσα τὴν ἰδέαν ταύτην καὶ ἐνώπιον τοῦ
 Λάουονς καὶ ἐνώπιον αὐτοῦ τοῦ Τρικούπη, ἐρωτήσαντός με εὐθὺς μετὰ τὴν
 λύσιν τῆς συνεδριάσεως ἂν ἐνόουν οὕτω, λέγων ἄνω, ὡς τινες ἐξέλαβον.

Ἐν γένει δὲ λέγω ὅτι μὲ τὸν Τρικούπη ἤμην σύμφωνος | εἰς τὰ πλεῖ- 177^b
 στα τῶν ἀντικειμένων ὅσα συνεζητήθησαν ἐν τῇ Γερουσίᾳ, εἰς τὰ σπουδαι-
 ότερα μάλιστα ἐξ αὐτῶν, ὡς παρ. χάριν εἰς τὸ ζήτημα τῆς φανεράς ἢ μυ-
 στικῆς ψηφοφορίας τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀναγράψει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὁ κανονι-
 σμὸς ² καὶ τὴν ὁποίαν τρεῖς καὶ τετράκις ἐπροσπάθησαν ³ οἱ ὑπουργοὶ καὶ
 οἱ φίλοι των γερουσιασταὶ νὰ μεταβάλουν εἰς φανεράν, ὥστε καὶ τὸ κατώρ-
 θωσαν ⁴ μέχρι τέλους, πείσαντες τὴν Ἀντιβασίλισσαν Ἀμαλίαν, ἐν ἀπο-

1. Νόμος PK5', 13 Μαρτίου 1849 : Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως, ἀρ. 11, 15 Μαρτίου 1849.

2. Ἄρθρο 44 τοῦ κανονισμοῦ : Πρακτικά, ΑΑ, σ. 55.

3. Π.χ. βλ. Πρακτικά, ΑΑ, σσ. 393-399 (συνεδρίαση 16 Ἰουνίου 1845).

4. Πρακτικά, ΓΑ, σσ. 12-34 (συνεδριάσεις 16, 18 καὶ 20 Νοεμβρίου 1850).

δημία τινὶ τοῦ Βασιλέως, νὰ καλέσῃ ἐνώπιόν της τὰ πλεῖστα μέλη τῆς Γερουσίας καὶ νὰ λάβῃ παρ' αὐτῶν ἔνορκον ὑπόσχεσιν ὅτι θέλουν ψηφίσει ὑπὲρ τῆς φανεράς. Οὕτω τοῦλάχιστον μᾶς ἐβεβαίωσαν δύο ἐκ τῶν τότε ὑπουργῶν τῆς πολιτικῆς μερίδος μας, ὁ Ἀναστ. Λόντος καὶ Ν. Χρυσόγελος.

Μὲ τὸν Τρικούπην, ὡς εἶπον, δὲν ἐσυμφώνησα εἰς τὸ περὶ τῆς μὴ παραδοχῆς τοῦ πρώτου προϋπολογισμοῦ, δὲν ἐσυμφώνησα ἔπειτα εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς Διοικητικῆς Ἀστυνομίας, καὶ τέλος δὲν ἐσυμφώνησα μετ' αὐτοῦ εἰς τὰ λαβόντα χώραν κατὰ τὴν περίστασιν τῶν Παρκερικῶν. Εἰς πολλὰ δὲ ἄλλα ζητήματα ἐφαίνετο ὅτι δὲν ἐνέκυπτε σπουδαίως ὁ ἀνὴρ, διότι ἐνησχολεῖτο εἰς τὴν συγγραφὴν τῆς Ἱστορίας του, καὶ ὡς παράδειγμα ἀναφέρω τὸ περὶ παραχωρήσεως μέρους ἐθνικῆς γῆς εἰς τοὺς κατοίκους τῶν χωρίων πρὸς περισσοτέραν εὐρυχωρίαν τῶν οἰκημάτων των, τὸ εἰσαχθὲν ¹ ὑπὸ τοῦ τότε Ὑπουργοῦ τῆς Οἰκονομίας, δυσμόρου, ἀποθανόντος ² Κορφιωτάκη, διότι, ὅταν ἐγὼ ἐμίλησα ³ κατὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ νομοσχεδίου ^{178α} καὶ ἔπειτα, νομίζω, τὴν πλειοψηφίαν καὶ μὲν ὄχι νὰ μὴ παρα(δε)χθῇ τὴν ἀρχήν, νὰ ἀναβάλῃ ὅμως τὴν συζήτησιν τῶν κατὰ μέρος διατάξεων, ὁ Τρικούπης μοι εἶπεν ὅτι περιττοὶ ἦσαν οἱ λόγοι μου, καὶ ἐπομένως περιττὴ καὶ ἡ ἀναβολὴ τῆς συζητήσεως. Τότε εἶπον εἰς αὐτὸν νὰ μοι ἐξηγήσῃ τί ἐννοεῖ μὲ μιάν τινα ἐκ τῶν ἐν τῷ νομοσχεδίῳ ἐκείνῳ διατάξεων, καὶ ὁ Τρικούπης ἔδωκε τὴν περὶ τούτου ἐξηγήσιν, ὡς τὴν ἐνόει. Ὁ δὲ Μαγγίνας ἀποτόμως ἀπεκρίθη εἰς αὐτὸν ὅτι ἡ διάταξις ἐκείνη εἶχεν ὅλως ἐναντίαν ἐννοίαν τῆς τοῦ Τρικούπην, καὶ ὄντως εἶχεν οὕτω τὸ πρᾶγμα.

Εἰς τὴν περίστασιν ταύτην κρίνω ὄχι ἄσκοπον νὰ ἀναφέρω καί τι ἐπεισόδιον χαρακτηριστικὸν τῆς διαγωγῆς τῶν γερουσιαστῶν, συμπολιτευομένων ὁμοίως καὶ ἀντιπολιτευομένων. Τὴν ἀναβολὴν τῆς συζητήσεως τοῦ ἄνω εἰρημένου νομοσχεδίου ἐπρότεινεν αὐτὸς ὁ Μαγγίνας, εἰπὼν ὅτι δὲν εἶναι ἐναντίος τῆς ἀρχῆς, ἐπείσθη ὅμως ἀπὸ τοὺς λόγους τοῦ Ψύλλα ὅτι ἔχει ἀνάγκην πολλῆς σκέψεως, καθόσον ἀφορᾷ τὰ καθέκαστα αὐτοῦ. Ἐπείσθη δὲ ἡ Γερουσία νὰ ἀναβάλῃ εἰς τὴν ἐπαύριον τὴν συζήτησιν, ἀλλ' ἀνέ-

1. Πρακτικά, ΒΑ, σσ. 159-162 (συνεδρίαση 25 Νοεμβρίου 1847).

2. Δολοφονήθηκε τὸ 1850.

3. Πρακτικά, ΒΑ, σσ. 223-226 (συνεδρίαση 15 Δεκεμβρίου 1847).

ετο εἰς τὸν Ψύλλαν καὶ Μαγγίναν νὰ σκεφθῶσιν ὁμοῦ καὶ νὰ προτείνωσι τὴν ἀναγκαίαν διόρθωσιν. "Αὐμα λοιπὸν μετὰ τὴν λύσιν τῆς συνεδριάσεως ὁ Μαγγίνας προτείνει εἰς τὸν Ψύλλαν νὰ λάβωσιν ὑπ' ὄψιν τὸ νομοσχέδιον καὶ νὰ σκεφθῶσιν περὶ τῆς διορθώσεως. 'Αλλ' ὁ Ψύλλας, κεκμηκῶς ἀπὸ τὴν ἀγόρευσιν, ἐπρότεινε τῷ Μαγγίνα νὰ ἀναβάλωσιν εἰς τὴν αὔριον τὴν ὑπόθεσιν καί, σκεφθέντες ἕκαστος τὴν ἡμέραν ἐκείνην (τῆς συνεδριάσεως) καὶ μάλιστα κατὰ τὴν ἐσπέραν, νὰ συνέλθωσιν ἀπὸ πρωΐας εἰς τὸ κατάστημα καί, κοινοποιήσαντες ἕκαστος τὰς σκέψεις του, νὰ συντάξωσι τὴν διόρθωσιν.

Τοῦτο δὲ καὶ ἐγένετο, ἀλλ' ὅτε τὴν πρωΐαν τῆς ἐπιούσης συνῆλθον ἐν τῷ Βουλευτηρίῳ, ὁ Μαγγίνας ἐπιδεικνύει τῷ Ψύλλᾳ τὴν ὁποίαν εἶχε 178^β συντάξει διόρθωσιν καὶ ἐρωτᾷ ἂν καὶ οὗτος εἶχε γράψει τοιαύτην. Τῷ ἐπέδειξα λοιπὸν καὶ ἐγὼ τὴν διόρθωσιν καὶ τῷ εἶπον ὅτι συμφωνοῦμεν μὲν εἰς τὴν ἔννοιαν ἀμφότεροι, ἀλλὰ νομίζω ὅτι τὸ κείμενον τῆς διορθώσεως ἐκείνου δὲν ἔφερε τὸν τύπον ὁποῖον πρέπει νὰ ἔχῃ ὁ νόμος, τὸ σύντομον δηλ. καὶ τὴν ἀκρίβειαν, διότι τῷ ὄντι τὸ [μὲν] ἐδικόν μου κείμενον εἰς ὀλίγας λέξεις περιεῖχεν ὅλην τὴν ἔννοιαν τὴν ὁποίαν ὁ Μαγγίνας ἐξέθετεν εἰς μίαν ὀλόκληρον σχεδὸν σελίδα. 'Αλλ' ὁ Μαγγίνας ἐπιμένει νὰ ὑποβάλωμεν τὴν ἐδικήν του τροπολογίαν εἰς τὸ σῶμα τῆς Γερουσίας, διότι, ἔλεγεν, [ὅτι] ἤρесе καὶ εἰς τὸν Ὑπουργόν, εἰς τὸν ὁποῖον εἶχεν ἐπιδείξει αὐτήν. Καὶ τοῦτο ἔπραττεν ὁ εὐλογημένος, ἢ τοῦλάχιστον ἔλεγεν ὅτι ἔπραττεν, ὅσάκις ἤθελε νὰ ἐπιβάλῃ τι εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς Γερουσίας, ὅτι δηλ. τὸ εἶδον καὶ εἰς τὰ 'Ανάκτορα καὶ τὸ ἐνέκριναν. 'Εγὼ ὅμως δὲν συγκατετέθην εἰς τὴν ἐπίμονον ταύτην πρότασίν του, καὶ οὕτως εἰσήξαμεν εἰς τὸ σῶμα τῆς Γερουσίας τὸ ἴδιον κείμενον τῆς τροπολογίας ἕκαστος, καὶ ἐγὼ, λαβὼν τὸν λόγον, ἐξέθεσα διατί νομίζω ὅτι ἡ ἐδική μου τροπολογία πρέπει νὰ προτιμηθῇ, ἥτις εἶχεν οὕτως, ἂν καλῶς ἐνθυμοῦμαι : «'Εκάστη οἰκία γεωργικὴ προσλαμβάνει μέρος ἐθνικῆς γῆς κατὰ λόγον ἀντίστροφον τῆς ἐκτάσεώς της.»

Τότε τινὲς τῶν κκ. γερουσιαστῶν εἶπον ὅτι τὸ κείμενον τοῦτο δὲν εἶναι καταληπτόν. 'Απήντησα ὅτι καὶ καταληπτὸν εἶναι καὶ δι' ἐξηγήσεως, ὁποία εἶναι ἡ τοῦ κ. Μαγγίνα τροπολογία, ἣν ὁ κύριος Ὑπουργὸς θέλει διαβιβάσει εἰς τοὺς ἀρμοδίους ἐκτελεστάς τοῦ νόμου, θέλει ἐφαρμοσθῇ προσηκόντως. 'Ο ἀντίστροφος λόγος εἰς τὴν γεωμετρίαν, εἶπον, εἶναι ὁ ἐναν-

τίος τοῦ ὀρθοῦ. Ὁ ὀρθὸς θέλει : ὁ ἔχων μεγαλυτέραν ἔκτασιν νὰ λαμβάνη μεγαλύτερον μέρος. Ὁ ἀντίστροφος : ὅστις ἔχει μικροτέραν ἔκτασιν νὰ λαμβάνη μεγαλυτέραν, ὁ δὲ ἔχων μεγαλυτέραν νὰ λαμβάνη μικροτέραν.

179^a Ἀλλὰ πολλή μετὰ τὰς ἐξηγήσεις ταύτας ἐπῆλθε σιωπή, ὡς δισταζόντων τῶν γερουσιαστῶν νὰ προτιμήσωσι τὸ ἐν ἢ τὸ ἄλλο ἐκ τῶν δύο κειμένων, ὥστε ἠναγκάσθη ἐπὶ τέλους ὁ προεδρεύων τότε τῆς Γερουσίας Ἀντιπρόεδρος Κλονάρης νὰ προσκαλέσῃ τὴν Γερουσίαν νὰ ἀποφανθῇ τέλος ποῖον τῶν κειμένων παραδέχεται. Τότε ἐξεφώνησέ τις τῶν γερουσιαστῶν ὅτι εἶναι προτιμητέον τὸ τοῦ Μαγγίνα ὡς εὐληπτον, καὶ οἱ πλεῖστοι παρεδέχθησαν τοῦτο.

Ἀλλὰ τὴν ἐπιούσαν παρετήρησα πρὸς τὸν Κλονάρην ἐνώπιον πολλῶν γερουσιαστῶν (οὐχὶ ἐπὶ συνεδριάσεως) ὅτι ὤφειλεν, ὡς Πρόεδρος, νὰ συστήσῃ εἰς τὴν Γερουσίαν τὸ ὀρθότερον τῶν δύο κειμένων, διότι δὲν ἐπρόκειτο περὶ διαφορᾶς τῆς ἐννοίας ἀλλὰ περὶ ἀκριβείας τῶν φράσεων, διότι, καὶ ἂν ἐμελλε νὰ γένη δεκτὸν τὸ σχέδιον τοῦ Μαγγίνα, ἔπρεπεν, ὡς Πρόεδρος, νὰ ἐξαλείψῃ, ἢ ὁ ἴδιος ἢ νὰ ζητήσῃ ὥστε ἄλλοι τινὲς νὰ ἐξαλείψωσι, τὰς κακοζήλους καὶ κακοσυντάκτους φράσεις του, πρὶν ἢ τὸ παραδώσῃ εἰς τὴν ἐπιψηφίσιν τοῦ σώματος. Τί ὅμως ἀπεκρίθη ὁ Κλονάρης εἰς τὰς παρατηρήσεις ταύτας; Ἦτον, εἶπέ, ποτὲ εἰς τὴν Γερωνικίαν (Θεσσαλίαν) δημογέρων τις ἐνὸς χωρίου, ἀγράμματος. Οὗτος, ἔχων ἀνάγκην γραμματικοῦ, ἐπρότεινεν εἰς τοὺς δημότας νὰ καλέσωσι διδάσκαλον, διὰ νὰ διδάσκῃ τὰ τέκνα των γράμματα. Ὑπήκουσαν οἱ δημόται, ἐκαλέσθη ὁ διδάσκαλος, τὸν ὁποῖον μετεχειρίζετο ὁ δημογέρων καὶ ὡς γραμματικόν του. Ἀλλ' οὗτος, ἀπλοῦς τὰ ἦθη, ὡς ἐν γένει εἶναι οἱ διδάσκαλοι (τοῦ τότε καιροῦ ὅμως), δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπηρετῇ τὸν δημογέροντα καὶ εἰς τὰ καλὰ καὶ εἰς τὰ

179^b κακὰ ὁμοίως. Ἐζήτησε λοιπὸν ὁ δήμαρχος ἀπὸ τοὺς δημότας νὰ καλέσουν ἐπὶ συνελεύσεως τὸν διδάσκαλον καὶ νὰ τὸν ἀποπέμψουν, πληρώνοντες τοὺς δεδουλευμένους μισθοὺς του. Τοῦτο καὶ ἔπραξαν. Ἀλλ' ὁ διδάσκαλος ἐρώτησε διὰ ποῖον λόγον ἀποπέμπεται. Τότε ὁ δημογέρων τῷ λέγει : «Διότι δὲν ἠξεύρεις γράμματα.» «Πῶς καὶ ποῖος λέγει ὅτι δὲν ἠξεύρω γράμματα;» «Ἐγώ», λέγει ὁ δημογέρων. «Γράψε λοιπὸν βόδι, ἂν ἠξεύρης γράμματα.» Ὁ διδάσκαλος ἔγραψε βόδι. Τότε λαμβάνει καὶ ὁ δημογέρων ἐν τεμάχιον χάρτου καὶ γράφει ἐπ' αὐτοῦ ἢ ζωγραφεῖ μᾶλλον κακὰ ψυ-

ὅτι ἐν βόδι καὶ ἐρωτᾷ τοὺς δημότας ποῖον χαρτὶ ἔχει τὸ βόδι. Οἱ δημό-
ται ἔδειξαν ἅπαντες τὸ χαρτὶ τοῦ δημογέροντος, καὶ τοιουτοτρόπως ἐφάνη
ὅτι ὁ διδάσκαλος δὲν ἤξευρε γράμματα. Ταύτην τὴν ἀπάντησιν ἔδωκεν ὁ
βλόνάρης ἐνώπιον πολλῶν γερουσιαστῶν διὰ τὴν προτίμησιν τὴν ὁποίαν
ἔκαμεν ἡ Γερουσία τοῦ μαγγινείου σχεδίου, ἀλλὰ τίποτε δὲν εἶπεν ἂν ἔπρε-
πε καὶ ἂν δὲν εἶχε καθῆκον νὰ ὑποδείξῃ εἰς τὴν Γερουσίαν πῶς ἔπρεπε νὰ
περθῇ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην.

Ἐπανέρχομαι εἰς τὸν Τρικούπην, ὅστις ἐθεωρήθη ἐξ ἀρχῆς ὡς ἀρχη-
γὸς τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἐν τῇ Γερουσίᾳ. Οὗτος λοιπὸν μὲ ἀπέτρεπε κά-
ποτε ἀπὸ τὰς ἐνστάσεις ὅσας πάντοτε σχεδὸν ἐνέβαλλον ἐν τῷ μέσῳ κατὰ
τῶν προτάσεων τῶν ὑπουργῶν καὶ μοὶ ἔλεγεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ εἴμεθα
ἐναντίοι εἰς ὅλα ὅσα εἰσάγονται ὑπὸ τῶν ὑπουργῶν εἰς τὴν Γερουσίαν, διό-
τι πιθανὸν νὰ εὐρεθῶμεν καὶ ἡμεῖς ποτε εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ φέρωμεν τοιαύ-
τας τινὰς προτάσεις εἰς τὰς Βουλὰς. Ἐγὼ ὅμως ἐξηκολούθουν τὸν δρόμον
μου, διότι, καθὼς ἀνωτέρω ἐξέθεσα, ἐνόμιζα ἀναγκαῖον τὴν συζήτησιν, 180
διὰ νὰ μὴ φαίνεται ἡ Γερουσία ὡς σῶμά τι ἄφωνον, καὶ ἔπειτα δὲν εἶδόν
ποτε νομοσχέδιον μὴ ἐπιδεκτικὸν ἀντιρρήσεως. Διὰ τοῦτο ἀντέστην μὲ
ἅλας μου τὰς δυνάμεις εἰς τὸ νομοσχέδιον τὸ ὁποῖον, δι' ἐλλείψιν δημοτῶν
δῆθεν, ἐπρόκειτο νὰ καταστήσῃ τοιούτους τοὺς στρατιώτας τῆς πατρίδος¹.
Ἀντέστην εἰς τὸν περὶ τύπου νόμον², ὅστις προτίθετο νὰ καταστήσῃ τὰ
ἐγκλήματα τοῦ τύπου τὰ κατὰ τῶν προσώπων τοῦ Βασιλέως, τῆς Βασιλίς-
σης καὶ τῶν βασιλοπαίδων οἷον κακουργήματα καὶ ὁ ὁποῖος δυστυχῶς
ὑπεβλήθη ἀπὸ ὑπουργοὺς ἀνήκοντας εἰς τὴν ἀντιπολίτευσιν, Λόντον καὶ
Χρυσόγελον, καὶ ἐψηφίσθη ὑπὸ τῆς Γερουσίας. Ἀντέστην εἰς τὸ περὶ ἀν-
τιβασιλείας τῆς Βασιλίσσης Ἀμαλίας νομοσχέδιον³, ἕνεκα τοῦ ὁποῖου
παρητήθησαν οἱ δύο ἤδη ὀνομασθέντες ὑπουργοί. Ἡμὴν ἐντελῶς σύμφωνος
μὲ τοὺς 16 γερουσιαστὰς οἵτινες ἀντέστησαν⁴ εἰς τὴν πρόθεσιν τῆς Κυ-

1. Πρακτικά, ΑΒ, σσ. 92-94, 106, 108-118 (συνεδριάσεις 18, 20, 22 Μαρτίου 1846).

2. Νόμος ΡΕΓ', 27 Ἰουνίου 1850 «περὶ μεταρρυθμίσεως τοῦ ἀρθροῦ 2 τοῦ ἀπὸ 23 Νοεμβρίου
(5 Δεκεμβρίου) 1837 περὶ ἐξυβρίσεως ἐν γένει καὶ περὶ τύπου Νόμου»: Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως,
ἀρ. 17, 30 Ἰουνίου 1850. Βλ. καὶ Πρακτικά, ΒΓ, σσ. 217-219, 226-231, 247-274 (συνεδριάσεις 8,
16, 17 Ἰουνίου 1850).

3. Πρακτικά, ΒΓ, σσ. 331-346 (συνεδρίαση 24 Ἰουλίου 1850).

4. Πρακτικά, ΔΑ, σσ. 41-57 (συνεδρίαση 9 Μαρτίου 1854, κεκλεισμένων τῶν θυρῶν).

βερνήσεως διὰ τὸν θεσσαλικὸν καὶ ἡπειρωτικὸν πόλεμον τοῦ 1854, ἃν καὶ δὲν παρευρέθην ἔνεκα ἀσθενείας εἰς τὴν συνεδρίαν ἐκείνην, ἥ ἀπόφασις τῆς ὁποίας ἔφερε τοσαύτας κακὰς συνεπείας εἰς τὸν τόπον καὶ ἴσως - ἴσως ὑπῆρξεν ἡ πρώτη αἰτία τῆς μετὰ ταῦτα ἐκθρονίσεως τοῦ Βασιλέως Ὁθωνος, κ.τ.λπ.

Ἦδη δέ, παραπέμπων τοὺς ἐντευζομένους τὰ Ἀπομνημονεύματά μου ταῦτα εἰς τὰς χειρογράφους, ἃν καί, ὡς πολλάκις ἐνταῦθα εἶπον, ἀτελεῖς ἀγορεύσεις μου ἐν τῇ Γερουσίᾳ, μεταβαίνω εἰς τὸν ἐπὶ ἓν μόνον ἔτος διαρκέσαντα ὑπουργικόν μου βίον.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΙΓ'

ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

(1854 – 1855)

Ἡ ἀγγλογαλλικὴ ἐπέμβασις τὸ 1854.—Ὁ Ψύλλας διστάζει νὰ ἀποδεχθῇ πρότασις συμμετοχῆς του στὴν Κυβέρνηση Μαυροκορδάτου.—Λόγοι ὑγείας.—Ὁ Ψύλλας Ὑπουργὸς Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως.—Ἡ ἀπουσία τοῦ Μαυροκορδάτου.—Τὰ χρέη τοῦ Μαυροκορδάτου.—Ἐπιστροφὴ τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ σύνταξις τοῦ προγράμματος τῆς Κυβερνήσεως.—Ἡ διοικητικὴ ἀποκέντρωσις.—Ἡ βοήθεια πρὸς τοὺς σεισμοπαθεῖς τῶν Θηβῶν.—Ἀρνήσις τοῦ Ὁθωνοῦ γιὰ τὴν ἀποκατάστασις τοῦ Μακρυγιάννη.—Τὸ διάταγμα τοῦ 1854 γιὰ τὴν ἀμνηστία.—Ὁργὴ τοῦ Ὁθωνοῦ κατὰ τοῦ Ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης Καλλιγᾶ.—Σημείωσις τοῦ Ὁθωνοῦ στὸ νομοσχέδιον γιὰ τὴν ὁρκοδοσίαν τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων.—Ἀπομάκρυνσις τοῦ Wendtland.—Κλονισμὸς τῆς ὑγείας τοῦ Ψύλλας.—Ἀνάγκη ἐκλογῆς Ἀρχιεπισκόπου Κορινθίας.—Ἡ πρότασις τῆς Ἱερᾶς Συνόδου.—Προσπάθειαι τοῦ Ψύλλας γιὰ τὴν ἀνάκλησιν τῆς προτάσεως.—Ἡ ἀνάμειξις τοῦ Φαρμακίδου.—Ἐκλογὴ τοῦ Ἀμπιλογίου.—Ὁ Αἰγινήτης διορίζεται ἑκτακτὸς καθηγητὴς τῆς παθολογίας.—Ἀντίδρασις τοῦ Μακκᾶ καὶ τῶν φίλων του.—Ἐπεισόδια στὸ Πανεπιστήμιον.—Παραίτησις τοῦ Ψύλλας.—Ὁ Ψύλλας ἐκθέτει στὸν Ὁθῶνα τὰς ἀπόψεις του γιὰ τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος.

Ὅταν, κατὰ τὸν Κριμαϊκὸν Πόλεμον καὶ τὰς ἀπερισκέπτους καὶ ἀκαίρους ἐνεργείας καὶ ἐκστρατείας τῆς Κυβερνήσεως, ἔλαβον τὸ μέτρον αἱ δύο προστάτιδες δυτικαὶ δυνάμεις νὰ ἐμποδίσωσι τὰς περαιτέρω περιπλοκάς 180^β εἰς τὰς ὁποίας ἦτο πιθανώτατον νὰ περιπέσῃ ἡ Ἑλλὰς διὰ τῆς διαγωγῆς τῆς ταύτης, (ὑφισταμένη) ἀνήκουστα δεινά ¹, καὶ ἐζητήθη μάλιστα τοῦτο ² ἀπὸ φιλέλληνας βουλευτὰς τῆς Ἀγγλίας κατὰ τὰς περὶ τῶν πραγμάτων τούτων συζητήσεις ἐν τῇ Βουλῇ τῶν Ἀντιπροσώπων, προτείναντας εἰς τὴν Κυβέρνησιν τῆς Ἀγγλίας νὰ λάβωσι τοῦλάχιστον τὰ ἀναγκαῖα μέτρα, διὰ νὰ μὴ ἴδῃ πάλιν, ἔλεγον, ὁ κόσμος τὰς τρομερὰς ἐκείνας σκηνὰς τῶν καταστροφῶν καὶ ἐρημώσεων καὶ αἰχμαλωσιῶν τοῦ πολέμου τῶν 1821, τὰς μελλούσας πιθανῶς νὰ ἐπαναληφθῶσιν ἀπὸ τὰς ἀγρίας ὁρδὰς τῶν Τούρκων, ὅτε, λέγω, αἱ δυνάμεις αὗται ἔλαβον τὸ μέτρον νὰ στείλωσι κατοχὴν

1. Ἀντὶ ἀνήκουστα δεινά, στὸ χφ. ὑπάρχει εἰς ἀνήκουστα δεινά. Οἱ τρεῖς αὐτὲς λέξεις ἀποτελοῦν προσθήκη ποὺ ἔχει σημειωθῇ στὸ περιθώριον.

2. Ἡ λέξις τοῦτο εἶναι διαγεγραμμένη στὸ χφ.

εἰς τὰς Ἀθήνας, ὥς ἐγνωμάτευσε καὶ ἐπέμενεν ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις ἐναντίον τῆς γνώμης τῆς Ἀγγλίας, ἣτις ἤθελε τὴν κατοχὴν εἰς τὰ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας μεθόρια, τότε, ὑπαρχούσης τῆς κατοχῆς εἰς τὸν Πειραιᾶ, ὑπεβλήθη τῷ Βασιλεῖ Ὁθωνι κατάλογος ὑπουργῶν ὑπὸ τῶν πρέσβων τῶν δύο τούτων δυνάμεων.

Ἀλλὰ, προτοῦ τοῦτο λάβῃ χώραν, ἐπειδὴ ὑπωπτευόμην καὶ ἤκουον μάλιστα παρὰ πολλῶν ὅτι τὸ ὄνομά μου μέλλει νὰ εἶναι μεταξὺ τῶν προταθησομένων ὑποψηφίων, παρεκάλεσα ἐπιμόνως τὸν χρηστὸν καὶ σεβαστὸν φίλον μου Στρατηγὸν Τζούρτζ, ὅστις ἔβλεπε συχνότατα τὸν Πρέσβυν τῆς Ἀγγλίας Οὐάις, νὰ τῷ εἴπῃ [ὅτι], ἐπειδὴ ἡ ὑγεία μου δὲν μὲ συγχωρεῖ νὰ λάβω μέρος εἰς τὸ σχηματισθησόμενον ὑπουργεῖον, νὰ μὲ ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὸ βάρος αὐτό, ἐὰν ὑπῆρχε πρόθεσις νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ ὄνομά μου. Ὁ δὲ Στρατηγὸς Τζούρτζ ἠθέλησε νὰ βεβαιωθῇ καὶ διὰ χειραψίας ἂν τῷ ὄντι διὰ λόγους ὑγείας δὲν θέλω νὰ δεχθῶ τὴν θέσιν ταύτην, ἂν μοὶ προσεφέρετο, καὶ τότε ἀνέλαβε νὰ ἐκτελέσῃ τὴν παράκλησίν μου. Ἀλλὰ τὸ ἐσπέρας τῆς ἰδίας ἐκείνης ἡμέρας καθ' ἣν ἔκαμα τὸν λόγον περὶ τούτου πρὸς τὸν Στρατηγὸν ἐζητήθη πανταχόθεν ἀπὸ τὸν Ναύαρχον Κανάρη νὰ ἔλθω εἰς τὴν οἰκίαν του, πράγμα τὸ ὁποῖον ἐκωλύει εἰς τί ἀπέβλεπεν, ἀλλὰ διὰ τοῦτο καὶ δὲν ἠδυνάμην νὰ μὴ ὑπάγω εἰς αὐτόν. Ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Κανάρη, εὔρον ἐκεῖ τὸν Περικλῆ Ἀργυρόπουλον, τὸν Παῦλον Καλλιγᾶν καὶ τὸν Ρήγαν Παλαμήδην. Πάντες λοιπὸν οὗτοι μὲ προέτρεψαν νὰ λάβω μέρος εἰς τὸ συγκροτηθησόμενον ὑπουργεῖον, μάλιστα δὲ οἱ κ. Ἀργυρόπουλος καὶ Καλλιγᾶς, οἵτινες καὶ μοὶ ἔλεγον κατὰ μέρος ὅτι μετ' ἐμοῦ μόνον ἐπεθύμουν νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸν ὑπουργικὸν ἐκεῖνον συνδυασμόν. Μοὶ ἔλεγον δὲ ὅλοι σχεδὸν ὁμοῦ νὰ ἐκλέξω ὅποιονδῆποτε ὑπουργεῖον θέλω καί, εἰς τὴν ἄρνησίν μου, δι' οὓς ἐξεθέμην ἀνωτέρω λόγους ὑγείας, προσέθεντο ὅτι δύναμαι νὰ ἐκλέξω τὸ ἐλαφρότερον πάντων, τὸ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως καὶ Ἐκκλησίας. Εἶπον τέλος εἰς αὐτούς, ἐπιμένοντας, ὅτι δὲν τοῖς δίδω τότε ὀριστικὴν ἀπάντησιν ἀλλὰ τὴν ἐπαύριον, ἀφοῦ πρῶτον ἐρωτήσω τὸν ἱατρόν μου (τὸν σύγγαμβρόν μου Ἀλέξιον Πάλλην) ἂν δύναμαι χωρὶς κίνδυνον μεγάλον τῆς ὑγείας μου νὰ ἀναλάβω τὸ βάρος ἐκεῖνο καὶ εἰς τὰς βαρείας μάλιστα περιστάσεις ἐκείνας.

Ὁ δὲ φόβος μου οὗτος προήρχετο, διότι κατὰ τὸ 1849 ἔτος προσεβλή-

ἄπο τι εἶδος ἀρχῆς λιποθυμίας, ὅτε ἐν τοῖς δωματίοις τοῦ καταστήμα-
 τος τῆς Γερουσίας, περικυκλωμένος ἀπὸ δύο πολιτικούς φίλους μου γε-
 ρουσιαστάς, προετρεπόμην ὑπὸ τοῦ μὲν ἐκ δεξιῶν | νὰ ὑποστηρίξω καὶ 181^β
 ἐμφίσω ὑπὲρ τοῦ πυρός, ὑπὸ δὲ τοῦ ἐξ ἀριστερῶν μου ὑπὲρ τοῦ ὕδατος,
 ἑπὶ προτάσεων δηλ. πάντῃ διαφόρων καὶ ἐναντίων πρὸς ἀλλήλας. Μοὶ¹
 ἀλάλουν δὲ περὶ τούτου μυστικῶς καὶ εἰς τὸ οὖς ἐπὶ πολλὴν ὥραν καὶ ὄρ-
 θιοι πρὸς ὄρθιον, ἐμέ, καὶ τότε ἡσθάνθην ἐμαυτὸν κλονιζόμενον καὶ μέλλον-
 ὃν σχεδὸν νὰ πέσω. Εἶπον λοιπὸν πρὸς αὐτοὺς νὰ μὲ ἀφήσωσιν ἡσυχον καὶ
 ἐκάθησα, ἀλλοιωθεὶς κατὰ τὸ χρῶμα, ὅτε ὁ Δρόσος Μανσόλας (ιατρός)
 μοὶ παρήγγειλεν, ἀντὶ νὰ καπνίσω, καθὼς ἐζήτησα, νὰ πῶ λεμονάταν, καί,
 τοῦτο πράξας, ἀπῆλθον εἰς τὸν οἶκόν μου, ὅπου μετὰ τινὰς ὥρας ἦλθεν ὁ
 Στάμος Σεραφεῖμ, συντάκτης τῆς Γερουσίας, καὶ μοὶ παρήγγειλεν ἐκ μέ-
 ρους τοῦ ἱατροῦ καὶ γερουσιαστοῦ Γλαράκη νὰ ἐπιθέσω βδέλλας εἰς τὰ
 ὀπίσθια. Τοῦτο δὲ πράξας, ἀντὶ ὠφελείας (ἴσως καὶ διὰ τινὰ ἄλλην κατά-
 χρῃσιν) ἡσθάνθην τοσαύτην ἀδυναμίαν, ὥστε τὴν ἐπιθεῖσαν, πορευόμενος
 εἰς τὸ κατάστημα τῆς Γερουσίας, μόλις ἡδυνήθην νὰ φθάσω ἐκεῖ, κλονιζό-
 μενος εἰς πᾶν βῆμά μου. Εὖρον δὲ ἐκεῖ τὸν Γλαράκην, τῷ εἶπον τί μοὶ συμ-
 βαίνει, καὶ μάλιστα κατόπιν τῆς ἐπιθέσεως τῶν βδελλῶν, ἐκεῖνος δὲ μοὶ
 παρήγγειλε νὰ ἐπαναλάβω τὴν ἐπίθεσιν τῶν βδελλῶν, καὶ τότε κατήντησε
 τὸ πρᾶγμα χειρότερον, ὥστε ὁ Γλαράκης μοὶ εἶπεν ὅτι φαίνεται τὸ νόσημα
 νὰ εἶναι κάπως νευρικόν. Καὶ πιστεύω ὅτι τοιοῦτον ἦτο, διότι εἶδον ὅτι
 τοῦτο προῆλθεν ἀπὸ στενοχωρίας ἠθικᾶς πολιτικᾶς δηλ., ἔνεκα τῶν καθη-
 μερινῶν λιποταξιῶν αἵτινες ἐλάμβανον χώραν μεταξὺ | τῶν μελῶν τῆς 182^α
 μερίδος μου καὶ τῆς κατὰ συνέπειαν τούτου δυσθυμίας καί, δὸς εἰπεῖν,
 ἀπελπισίας μου πρὸς τὴν διόρθωσιν τῶν κοινῶν πραγμάτων. Εἰς τοιοῦ-
 τον δὲ βαθμὸν εἶχε καταντήσῃ ἡ κατάστασις τῆς υἱείας μου, ὥστε ἐπὶ μῆνα
 σχεδὸν ὀλόκληρον οὔτε νὰ περιπατήσω στερεῶς ἡδυνάμην οὔτε νὰ φάγω
 τίποτε, χωρὶς ναυτιάσεων. Κατὰ δὲ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα ὁ σύγ-
 γαμβρός μου Πάλλης, ὅστις πρὸ πολλοῦ ἐγνώριζε τὴν ἰδιοσυγκρασίαν μου,
 ἦτον δυστυχῶς εἰς ἀποδημίαν, ἀποσταλεὶς ἐκ μέρους τοῦ ἡμετέρου Πανε-
 πιστημείου εἰς Τουρῖνον, ὅπου ἔλαβε χώραν γενική τις τῶν ἐν Εὐρώπῃ
 σπουδαίων ἱατρῶν συνέλευσις. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐπάνοδόν του εἰς Ἀθήνας,

1. Ἡ λέξις μοὶ εἶναι διαγεγραμμένη σὸ χφ.

μαθὼν καὶ ἰδὼν τὴν κατάστασιν τῆς υἱείας μου, μὲ συνεβούλευσε περιπάτους μακρούς, μοὶ ἔδωκε συνταγὴν τινὰ πρὸς εὐκοιλιότητα, καὶ ἔκτοτε εἶχε μὲν ἀρχίσει νὰ βελτιοῦται ἡ κατάστασίς μου, ἀλλ' ἐγὼ ἐφοβούμην πάντοτε νὰ ὑποβάλω ἐμαυτὸν εἰς διαρκεῖς πνευματικούς κόπους, καὶ διὰ τοῦτο ἀπέφευγον νὰ ἀναλάβω ἐνεργητικὰς δημοσίους ὑπηρεσίας, καὶ μάλιστα ὡς τὴν προκειμένην ὑπουργικὴν. Ἡρώτησα διὰ τοῦτο τὸν Πάλλην, καὶ ἐκεῖνος μοὶ εἶπεν ὅτι πιθανὸν ἦτο μάλιστα νὰ μὲ ὠφελήσῃ ἡ ἐνασχόλησις αὕτη.

Καὶ οὕτως ἀνέλαβον νὰ διευθύνω τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Ἐκπαιδεύσεως¹ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ἀλ. Μαυροκορδάτου καὶ με(τα)ξὺ συναδέλφων Κανάρη, Παλαμῆδου, Ἀργυροπούλου, Καλλέργη καὶ Καλλιγᾶ.

Ἀλλ' ὁ Πρόεδρος Μαυροκορδάτος ἦτον ἀπὼν τότε εἰς Παρισίους ὡς Πρεσβευτής. Ὅθεν ἐπρόκειτο νὰ προεδρεύεται τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἀπὸ τὸν γηραιὸν Κανάρη. Κατὰ τὴν στιγμὴν δὲ καθ' ἣν ἐπρόκειτο νὰ δώ-
 182^β σωμεν τὸν νενομισμένον ὄρκον, ὁ Βασιλεὺς ἀνθίστατο καὶ δὲν ἤθελε νὰ ὑπογράψῃ τὰ διατάγματα τῶν διορισμῶν μας, λέγων ὅτι δὲν δύναται νὰ διορίσῃ εἰς θέσιν ἄνθρωπον, πρὶν πρῶτον βεβαιωθῇ ὅτι δέχεται τὸν διορισμὸν του, καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐρωτήσῃ τὸν ἀπόντα Μαυροκορδάτον ἂν δέχεται. Καί, ἐνῶ αἱ λοιποὶ τῶν συναδέλφων μου ἐφάνησαν ὅτι ἐνέκρι-
 νον τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Βασιλέως, ἐγὼ μόνος, φοβούμενος μὴ δὲν πραγματοποιηθῇ διόλου ὁ διορισμὸς οὗτος καὶ τὸ Ὑπουργεῖον μέλλῃ νὰ εὐρίσκεται ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Κανάρη διὰ παντὸς τοῦ χρόνου τῆς ὑπάρξεώς του, ἀφοῦ ἀπέδειξα ὅτι αὐτὸς ἐγὼ διωρίσθην ὑπουργὸς ἀπὸ τὴν Ἀντιβασιλείαν, χωρὶς νὰ ἐρωτηθῶ προηγουμένως, ἐπέμεινα μέχρι παραιτήσεως εἰς τὴν ὑπογραφὴν τοῦ διατάγματος τοῦ ἀφορῶντος τὸν διορισμὸν τοῦ Μαυροκορδάτου, ἥτις καὶ ἔλαβε χώραν. Ἡ δὲ ἐπιμονή μου αὕτη ἐδικαιώθη εἰς τὸ μετέπειτα, διότι ὁ Μαυροκορδάτος μὲ πολλὴν δυσκολίαν καὶ μετὰ παρέλευσιν ἑνὸς μηνὸς καὶ πλέον κατῆλθεν εἰς Ἀθήνας, διὰ νὰ ἀναλάβῃ τὴν νέαν θέσιν του ὡς Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου.

Λόγον δ' ἔδιδε διὰ τὴν μὴ εὐκόλον ἐκ Παρισίων ἀναχώρησίν του τὸ χρέος 50.000 καὶ ἐπέκεινα φράγκων τὸ ὅποῖον εἶχε κάμει κατὰ τὴν ἐκεῖ διαμονήν του, ἕνεκα τοῦ ἀνεπαρκοῦς τῶν ἀποδοχῶν του καὶ διότι εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ βοηθήσῃ πολλοὺς ὁμογενεῖς περιπεσόντας εἰς οἰκονομι-

1. Διάταγμα 16 Μαΐου 1854 : Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως, ἀρ. 12, 17 Μαΐου 1854.

ας στενοχωρίας κατὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα. Καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο ἐφέρθη ἐνώ-
 ριον τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, καὶ ἀπεφασίσθη νὰ τῷ χορηγηθῇ τὸ
 ὅσον τοῦτο διὰ τὰς μεγάλας τοῦ ἀνδρὸς πρὸς τὴν πατρίδα ἐκδουλεύσεις,
 παρὰ τὴν ἐδικήν μου γνώμην, ἥτις ἦτο ὅτι, | ἐπειδὴ πλεῖστοι ὑπάρχουσιν 183^α
 αἱ προσενεγκόντες μεγάλας πρὸς τὴν πατρίδα ὑπηρεσίας καὶ εὐρισκόμενοι,
 ὁ Μαυροκορδάτος, εἰς οἰκονομικὰς στενοχωρίας, πρέπει πάντες οὗτοι
 νὰ λάβωσι τοιαύτας ἀναλόγους χορηγίας ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου, καὶ
 οὗτο δὲν δύναται νὰ γένη, εἰμὴ διὰ νόμου καὶ ἐν καλῇ καταστάσει τῶν
 οἰκονομικῶν μας πραγμάτων. Ἀνάγκη ὅμως νὰ κατέλθῃ εἰς τὴν πα-
 τρίδα ὁ κορυφαῖος οὗτος μεταξὺ τῶν δημοσίων ἀνδρῶν τοῦ τόπου καὶ ἀνα-
 λάβῃ τοὺς οἴακας τοῦ σκάφους τῆς πατρίδος, ἐν τοιαύταις σοβαραῖς εὐ-
 ρισκομένης περιστάσεσι. Διὰ τοῦτο γνωμοδοτῶ νὰ μένῃ καὶ θεωρῆται ὁ
 ἀνὴρ ὡς Πρεσβευτὴς τοῦ Βασιλέως μὲ τὰς εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἀποδοχάς,
 ἀπεσπασμένος δὲ ἐνταῦθα ὡς ἐν ἐκτάκτῳ ὑπηρεσίᾳ, ἕως οὗ διὰ τῶν ἀποδο-
 χῶν τούτων φθάσῃ νὰ ἱκανοποιήσῃ τοὺς δανειστάς του καὶ τότε νὰ παύσῃ
 ἡ ἀνωμαλία αὕτη.

Ὅταν δὲ κατῆλθε¹ τέλος πάντων εἰς Ἀθήνας ὁ Μαυροκορδάτος καὶ
 ἀνέλαβε τὰ καθήκοντά του, συνεκαλέσθημεν εἰς συμβούλιον καὶ αἱ λοιποὶ
 τῶν ὑπουργῶν, πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς συντάξεως τοῦ προγράμματος ὅπερ
 ἔμελλε νὰ δημοσιευθῇ εἰς τὸ ἔθνος διακηρύττον τὰς ἀρχάς τοῦ Ὑπουργείου.
 Προλογίζει λοιπὸν ὁ Μαυροκορδάτος καὶ λέγει ὅτι αἱ ἀρχαί μας ἢ μᾶλλον
 ἡ ἀρχὴ μας εἶναι τὸ Σύνταγμα καὶ μόνον τὸ Σύνταγμα. Εἰς τοῦτο ἀπαντῶ
 ἐγὼ ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι ἀρχὴ τὴν ὁποίαν μόνον ἡμεῖς δυνάμεθα νὰ ἰδιοποιη-
 θῶμεν, διότι τὸ Σύνταγμα εἶναι ἤδη ὁ θεμελιώδης νόμος τοῦ κράτους καὶ
 πάντες οἱ | ὑπουργοὶ καὶ ὀρκίζονται καὶ κηρύττουσιν ὅτι θέλουν τηρήσει 183^β
 τὸ Σύνταγμα, κανὲν δὲ Ὑπουργεῖον δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ὡς ἀρχὴν τὴν μὴ
 τήρησιν τοῦ Συντάγματος, αἱ δὲ καταχρήσεις δὲν δύνανται νὰ θεωρῶνται
 ὡς ἀρχαί.

Ἐγὼ λοιπὸν λέγω καὶ ἀπαιτῶ νὰ κηρύξωμεν ἡμεῖς ἀρχὴν τινα ἄλλην,
 ἂν ἔχωμεν τοιαύτην, καί, κατὰ τὴν γνώμην μου, ἀρχὴ μας πρέπει νὰ εἶναι
 ἡ ὅσον τὸ δυνατόν ἀποκέντρωσις τῆς διοικήσεως, ἀρχὴ ἥτις διαφέρει καὶ εἶναι
 μάλιστα ἐναντία τῆς ἀρχῆς ἥτις μέχρι τῆς σήμερον ἐπεκράτησε, τῆς συγ-

1. 9 Ἰουλίου 1854.

κεντρώσεως δηλ., ἥτις βαίνει ἢ μᾶλλον ἐπεμβαίνει εἰς πάντας τοὺς κλάδους τῆς διοικήσεως τοῦ τόπου, εἰς τὰ δημοτικά, εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας, εἰς τὰ τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ἐμμέσως εἰς πᾶν ὅ,τι γίνεται ἐν τῇ πολιτείᾳ, καὶ ὁμοιάζει τὸ ἔθνος ὡς τέρας τι ἔχον ὑπερμεγέθη τὴν κεφαλὴν καὶ μικρότατον τὸ σῶμα. Ἡμεῖς πρέπει νὰ σεβασθῶμεν ὅ,τι τὸ Σύνταγμα ἀποδίδει προνομιακῶς εἰς τὸν Βασιλέα, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου μέρους πρέπει νὰ προσπαθήσωμεν καὶ διὰ νόμων καὶ διὰ τῆς κυβερνητικῆς μας ἐνεργείας νὰ ἀποδώσωμεν καὶ εἰς τὸν λαὸν σφαῖραν ἐνεργείας, διὰ νὰ συναυξάνη οὕτως ἀναλόγως πᾶν μέλος τοῦ σώματος τοῦ ἔθνους καὶ τὸ Σύνταγμα νὰ θεωρηθῇ ὡς μία ἀληθινὴ αὐτοκυβέρνησις. Ἡ γνώμη μου δὲ αὕτη ἔγινε δεκτὴ, καὶ ἀπεφασίσθη νὰ συνέλθωμεν ἐγώ, ὁ Π. Ἀργυρόπουλος καὶ ὁ Κ. Δόσιος, ὅστις ἐθεωρεῖτο ὡς προσωρινὸς γραμματεὺς τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, καὶ νὰ συντάξωμεν τὸ πρόγραμμα ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τούτων. Ἐδωκα δὲ τὴν ἐπιούσαν εἰς τὸν κ. Δόσιον ἐνώπιον τοῦ Ἀργυροπούλου διατυπωμέ-

184^a νας | τὰς ιδέας μου ταύτας, ὅπως τὰς διαρρυθμίση ἐπὶ τὸ γραμματικώτερον οὕτως εἰπεῖν. Ἀλλ' ὅταν πάλιν εἶδον ἐν Ὑπουργικῷ Συμβουλίῳ τὸ ὑποβληθὲν ἐκεῖνο πρόγραμμα ὑπογεγραμμένον παρὰ πάντων σχεδὸν τῶν συναδέλφων, δὲν ἐνόμισα ὅτι ἐπρεπεῖν ἐκ νέου νὰ ἀρχίσω τὴν περὶ τούτου συζήτησιν καὶ ἀφῆκα νὰ δημοσιευθῇ¹ ὡς εἶχεν, ἐλπίζων διὰ τῆς πείρας νὰ πείσω καὶ τὸν Πρόεδρον καὶ τοὺς συναδέλφους μου νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν ὁδὸν ἐκείνην τὴν ὁποίαν ἐσυμβούλευσα καὶ ἡ ὁποία, ἂν καὶ δὲν κατεδεικνύετο σαφῶς ἐν τῷ προγράμματι, ἠδύνατο διὰ τῶν πράξεών μας καὶ διὰ τῶν νόμων τοὺς ὁποίους ἠθέλομεν ὑποβάλλει εἰς τὰ νομοθετικὰ σώματα νὰ καταστῇ ἡ κυρία ὁδὸς καθ' ἣν ἔμελλε νὰ βαδίζῃ Ὑπουργεῖον δημοτικόν, ὡς ἐγὼ ἐνόμιζον καὶ ὠνόμαζον αὐτό.

Εἶχον δὲ καί τι πρόσφατον γεγονὸς πρὸς ὑποστήριξιν τῆς κατὰ τῆς συγκεντρωτικῆς διοικήσεως ιδέας μου, τὸ ἐξῆς. Ἡ κατάπτωσις τῶν Θηβῶν ἐκ τοῦ συμβάντος τὴν <6 Αὐγούστου> τοῦ 185<3> τρομεροῦ σεισμοῦ ἐκίνησεν αὐθημερὸν τὴν τότε Κυβέρνησιν νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὰς Βουλὰς νομοσχέδιον² περὶ περιθάλψεως τῶν παθόντων ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ. Ἡ ἡμέρα ἦτο, νομίζω, Κυριακή. Ἀλλ' ἡ Κυβέρνησις καὶ αἱ Βουλαι ἐντὸς ὀλίγων ὥ-

1. Ἑσσημ. Ἑλπίς, ἀρ. 777, 25 Ἰουλίου 1854.

2. Πρακτικά, ΓΓ, σσ. 669-672 (συνεδρίαση Τρίτης, 11 Αὐγούστου 1853).

τῶν τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἐψήφισαν τὸ νομοσχέδιον περὶ χορηγήσεως 2.000 κοιλῶν σίτου καὶ 30.000 δραχμῶν, ὅπως διανεμηθῶσιν εἰς τοὺς παθόντας. Τί συνέβη λοιπὸν περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ νόμου¹ ἐκείνου; Δύο ἢ τρία ἔτη² παρῆλθον ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καὶ ἡ κατεπείγουσα αὕτη περίθαλψις, ἥτοι ἡ ἐκτέλεσίς της, ἔμενε μετέωρος, καὶ εἰσῆχθη εὐθὺς μετὰ τὴν σύστασιν τοῦ Ὑπουργείου τῆς κατοχῆς (ὡς τὸ ὠνόμαζεν ἡ ἀντιπολίτευσις), 184^β διὰ νὰ ὑποβληθῇ εἰς τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Βασιλέως, διάταγμα τελεσίδικον ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Μὲ ἐκπληξίν μου μεγίστην ἠρώτησα τὸν ἐπὶ τῶν Ἑσωτερικῶν Ὑπουργὸν Παλαμῆδην, ὅστις ἦτο ὁ ἴδιος ὁ εἰσαγαγὼν³ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς καταπτώσεως τῆς πόλεως τὸ ἀνωτέρω νομοσχέδιον, πῶς γίνεται νὰ ζητῇται μετὰ τόσου καιροῦ παρέλευσιν ἡ ἐκτέλεσις νόμου ὅστις ἔμελλεν ἀμέσως νὰ φθάσῃ εἰς βοήθειαν τῶν παθόντων, καὶ οἱ ὅποιοι σήμερον πλέον δὲν εὐρίσκονται εἰς ἐκείνην τὴν μεγίστην ἀνάγκην, νὰ εἰσαχθῇ καὶ ψηφισθῇ ὁ νόμος αὐθημερὸν καὶ ἐν ἡμέρᾳ Κυριακῇ⁴. Τί ἀπεκρίθη δὲ ὁ Ὑπουργός; «Ἐγινε χρεῖα», εἶπε, «νὰ συστηθῶσιν ἐπιτροπαὶ ἐπὶ ἐπιτροπῶν, διὰ νὰ ἐξετάσωσιν ἐπιτοπίως τὰ πράγματα καὶ νὰ εὐρωσι καὶ ἀποφασίσωσι τὸ ἀναλογοῦν εἰς ἕκαστον τῶν παθόντων μέρος τῆς ψηφισθείσης περίθαλψεως». Τότε ἀνέκραξα: «Ὁ καιρὸς ὦ ἦθη!» «Ἀν ὑπῆρχεν ἐν Θήβαις τὸ κοινοτικὸν ἐκεῖνο σύστημα ὅπερ διεῖπε τὸν τόπον ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας αὐτῆς, τὸ πρᾶγμα ἤθελεν εἶσθαι τετελεσμένον αὐθημερὸν, ὡς καὶ αὐθημερὸν ἐψηφίσθη. Ἡ περίθαλψις τοῦ δημοσίου ἤθελε διανεμηθῇ ὑπὸ τῶν δημοτικῶν ἀρχόντων καὶ ἐπ' εὐθύνῃ αὐτῶν εἰς τοὺς παθόντας, ἐνῶ τώρα καὶ ἡ περίθαλψις σχεδὸν ἐματαιώθη καὶ ἡ εὐθύνη τούτου πίπτει ἐπὶ τῆς Κυβερνήσεως. Ἐνεκρίθη μ' ὅλον τοῦτο, ἂν καὶ ἀργά, νὰ ὑποβληθῇ εἰς τὸν Βασιλέα ἡ ὑπόθεσις καὶ νὰ προκληθῇ τὸ ἀνῆκον διάταγμα πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ νόμου κατὰ τὰς ἐκθέσεις τῶν ἐπιτροπῶν ὅσαι, σταλεῖσαι ἐντεῦθεν, ἐνησχολήθησαν περὶ τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς ἀναλογίας τῆς διανομῆς. Ἀλλὰ τί συμβαίνει πάλιν; Ὁ Ὑπουργὸς ἐπιστρέφει ἄπρακτος εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, φέρων μεθ' ἑαυτοῦ ἀναφορὰς διαφόρων

1. Νόμος ΣΜΒ', 11 Αὐγούστου 1853: *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 24, 12 Αὐγούστου 1853.

2. Πράγματι δέκα περίπου μῆνες.

3. Τὸ νομοσχέδιο αὐτὸ εἶχε πράγματι εἰσαγάγει ὁ Ἰ. Ἀμβροσιάδης, Ὑπουργὸς τῶν Ἑσωτερικῶν ἀπὸ 24 Φεβρουαρίου 1853 ἕως 16 Μαΐου 1854.

4. Βλ. παραπάνω, σ. 294, ὑποσ. 2.

κατοίκων τῆς πόλεως Θηβῶν κατὰ τῶν ἐκθέσεων τῶν ἐπιτροπῶν, τὰς ὁποίας εἶχον ὑποβάλει εἰς τὸν Βασιλέα, καί, ταύτας ὁ Βασιλεὺς ἔχων ὑπ' ὄψιν, ἐδίσταζε νὰ ὑπογράψῃ τὸ ὑποβληθὲν εἰς αὐτὸν διάταγμα [καὶ] παραγγέλλων τῷ Ὑπουργῷ νὰ λάβῃ ἀκόμη περισσοτέρας πληροφορίας καὶ νὰ 185^α ἐνεργήσῃ περαιτέρω ἐξετάσεις, | διὰ νὰ ἐκτελεσθῇ ὅσον οἶόν τε ἀκριβέστερον ὁ νόμος. Ἀλλὰ τότε ἐνθυμοῦμαι ὅτι ἅπαν τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἐξέφρασε τὴν γνώμην νὰ ριφθῶσιν εἰς τὰ ἀρχεῖα αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἀναφοραὶ καὶ νὰ πεισθῇ ὁ Βασιλεὺς νὰ ὑπογράψῃ τέλος πάντων τὸ διάταγμα. Ταῦτα δὲ ἔλαβον χώραν πρὶν τῆς ἀφίξεως τοῦ Μαυροκορδάτου.

Συνέβη δὲ καί τι ἄλλο κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ Μαυροκορδάτου εἰς τὸ ὁποῖον ἔλαβον μέρος σημαντικὸν καὶ εἶναι τὸ ἐξῆς, ἄσχετον ὅμως πρὸς ὅ,τι ἀνωτέρω ἀνέφερον περὶ τῆς ἀρχῆς ἣν εἶχον ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴν ὁδὸν ἣν ἔπρεπε, κατ' ἐμέ, νὰ διατρέξῃ τὸ Ὑπουργεῖον οὗ ἀπετέλουν μέρος. Ὁ ἀναπληρῶν τὸν Πρόεδρον Μαυροκορδάτον Κανάρης, ὁ Παλαμήδης, Καλλέργης καὶ Καλλιγᾶς ἐπέμενον νὰ πείσωσι τὸν Βασιλέα νὰ ἀποκαταστήσῃ τὸν Μακρυγιάννην εἰς οὓς εἶχε πρὸ τῆς εἰς θάνατον καταδίκης¹ τοῦ βαθμοῦς καὶ ἀποδοχάς, καὶ τοῦτο, ἀφοῦ ὁ Βασιλεὺς μετέβαλεν εὐθὺς τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου εἰς ἰσόβια δεσμὰ καί, μετὰ τὴν κατοχὴν, ἀπὸλλεξε αὐτὸν ἐντελῶς πάσης σωματικῆς ποινῆς. Ὁ Ἀργυρόπουλος, ὡς νομομαθής, ἀνέλαβεν, εὐνοούμενος ὧν μάλιστα παρὰ τῷ Βασιλεῖ, νὰ ὑποδείξῃ εἰς αὐτὸν ὅτι ὁ περὶ χάριτος νόμος δὲν ἐρμηνεύεται εἰς ὅλα τὰ κράτη καὶ εἰς ὅλους τοὺς καιροὺς ὡς ἡ Μεγαλειότης του ἐφρόνει, ὅτι δηλ. δύναται ὁ Βασιλεὺς νὰ κάμῃ χρῆσιν τῆς βασιλ. χάριτος εἴτε ἡμιτελοῦς εἴτε καὶ ἐντελεστάτης². Ἐφερε μάλιστα ὡς παράδειγμα αὐτὴν ταύτην τὴν διαγωγὴν τῆς Ἀντιβασιλείας, ἐνεργούσης ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως, ὡς πρὸς τὴν εἰς θάνατον καταδίκην τοῦ Κολοκοτρώνη, εἰς τὸν ὁποῖον δύο ἔτη μετὰ τὴν καταδίκην του ὅχι μόνον ἀπέδωκε πλήρη χάριν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας τὸν εἰσήγαγεν. Ὁ Βασιλεὺς ὅμως κατ' οὐδένα λόγον δὲν ἤθελε νὰ πεισθῇ. Τότε λοιπὸν ὁ Καλλιγᾶς, Ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης, γράψας

1. Ὁ Μακρυγιάννης εἶχε καταδικασθῇ στὴν ποινὴ τοῦ θανάτου ὡς ἔνοχος ἐσχάτης προδοσίας στίς 17 Μαρτίου 1853 (Ἐ. Π ρ ω τ ο ψ ἄ λ τ η, *Ἡ δίκη τοῦ Στρατηγοῦ Μακρυγιάννη*, Ἀθήνα 1963, σ. 503).

2. Ὁ Ὅθων στίς 19 Μαρτίου 1853 εἶχε μετατρέψει τὴν θανατικὴν ποινὴν τοῦ Μακρυγιάννη σὲ εἴκοσι ἐτῶν δεσμὰ καὶ στίς 25 Ἰανουαρίου 1854 σὲ δέκα ἐτῶν δεσμὰ (αὐτόθι, σσ. 504, 516).

ὑπόμνημα | περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, παρουσιάσθη εἰς τὸν Βασιλέα 185^β καί, ἀφοῦ ἀνέγνωσεν ἐνώπιον αὐτοῦ τὸ ὑπόμνημα καί, προσπαθήσας νὰ τὸν καταπείσῃ, δὲν ἐπέτυχεν, εἶπεν ὅτι θέλει δημοσιεύσει τὸ ὑπόμνημά του ἐκεῖνο. Ὁ Βασιλεὺς ἤκουσε μὲ μεγάλην δυσαρέσκειαν τὸν λόγον τοῦτον, τῷ εἶπεν ὅτι οὕτω τὸν ἀπειλεῖ, ὅτι θέλει νὰ τὸν ἐκθέσῃ εἰς τὴν κοινὴν γνώμην, καὶ οὕτω τῷ ἔστρεψε τὰ νῶτα. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ἔμενε μέχρι τούτου, καὶ ὁ Ὑπουργὸς Καλλιγᾶς ἐξηκολούθει νὰ κατέχῃ τὴν θέσιν του καὶ νὰ ἐκτελῇ τὰ καθήκοντα τῆς ὑπηρεσίας του, ὅτε ἄλλο τι γεγονός, ἐπελθὼν εὐθὺς μετὰ τοῦτο, κατήντησε τὴν σχέσιν τοῦ Καλλιγᾶ πρὸς τὸν Βασιλέα δεινότεραν.

Ὁ Ὑπουργὸς οὗτος ἀνέλαβεν ἐξ ἀρχῆς νὰ συντάξῃ καὶ ὑποβάλῃ εἰς τὸν Βασιλέα σχέδιον διατάγματος περὶ ἀμνηστίας τῶν εἰσβαλόντων εἰς τὴν γείτονα ἐπικράτειαν Ἑλλήνων, ἀξιωματικῶν, στρατιωτῶν καὶ ἄλλων ἐθελοντῶν, καὶ τοῦτο ἀπῆρτησαν καὶ οἱ πρέσβεις τῶν δύο δυνάμεων, διὰ νὰ δοθῇ οὕτως εὐκολία εἰς τὴν ἐπάνοδον τῶν πολυμίσθων τούτων καὶ κατευνασθῇ ἡ ἐπανάστασις τῶν ἐπαρχιῶν ἐκείνων εἰς ἃς εἶχον εἰσβάλει οἱ ἡμέτεροι. Τὸ σχέδιον τοῦτο συνετάχθη καὶ πῶς καὶ ἐτροπολογήθη ἀπὸ τοὺς εἰρημένους πρέσβεις καὶ δις ἢ τρίς ἀπὸ τῶν ἰδίων Βασιλέα, ὅστις τελευταῖον ἐξήντηλσεν ὅσας εἶχε νὰ κάμῃ τροπολογίαν ἐπὶ τοῦ κειμένου πρὸς τὸν Ὑπουργόν, παρόντα καὶ συζητοῦντα μετ' αὐτοῦ. Ἐπεμψε τέλος τὸ διάταγμα ὀριστικῶς συντεταγμένον καὶ εἰς τὸ καθαρὸν γεγραμμένον εἰς ὑπογραφὴν τοῦ Βασιλέως, ἀλλ' οὗτος, ἀφοῦ ὑπέγραψε, δὲν ἀπέστη τοῦ νὰ σημειώσῃ πάλιν | ἐν τῷ περιθωρίῳ λέξεις τινὰς διὰ μολυβδοκονδύλου, μὲ τὸν σκοπὸν 186^α τοῦ νὰ συμπεριληφθῶσιν εἰς τὸ δημοσιευθησόμενον κείμενον τοῦ διατάγματος. Ὁ Ὑπουργὸς ὅμως, ἰδὼν ὅτι ἡ προσθήκη αὕτη δὲν παρήλλαττε κατ' οὐδὲν τὴν ἔννοιαν τοῦ κειμένου, παραδοὺς αὐτὸ εἰς τὸν Γενικὸν Γραμματέα τοῦ Ὑπουργείου Ἀξελόν, ὅπως ἐνεργήσῃ τὴν δημοσίευσιν, τῷ παρήγγειλε συγχρόνως νὰ μὴ συμπεριλάβῃ καὶ τὰς διὰ μολυβδοκονδύλου σημειωμένας λέξεις. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἀξελός, ἀφροντιστήσας τὴν παραγγελίαν τοῦ προϊσταμένου του, συμπεριέλαβε καὶ τὴν σημείωσιν ἐκείνην εἰς τὸ δημοσιευθὲν διάταγμα ¹, ἐπαύθη ἀμέσως πειθαρχικῶς ² ἀπὸ τὸν Ὑπουργόν, ὅς-

1. 18 Μαΐου 1854 : Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως, ἀρ. 13, 19 Μαΐου 1854.

2. Ἀντὶ τῆς λέξεως πειθαρχικῶς ὑπῆρχε προηγουμένως ἡ λέξις προσωρινῶς, ἡ ὁποία διεγράφη.

τις ἐπέμενε παρὰ τῷ Βασιλεῖ ζητῶν τὴν ὀριστικὴν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ Ὑπουργείου ἀπόλυσιν.

Τὴν αἵτησιν ὅμως ταύτην τοῦ Καλλιγᾶ ὅχι μόνον δὲν ἐδέχθη ὁ Βασιλεύς, ὅχι μόνον δὲν ἤθελε νὰ τὸν βλέπῃ πλέον ἐνώπιόν του ἢ νὰ ὑπογράψῃ τὰ καθημερινὰ τῆς ὑπηρεσίας ἑγγράφα τὰ πεμπόμενα εἰς αὐτόν, ἀλλὰ καὶ ἐζήτει διὰ τῶν ἄλλων ὑπουργῶν τοὺς ὁποίους ἔβλεπε νὰ πείσῃ τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ὅπως προτείνῃ τοῦτο τὴν παῦσίν του, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον κανὲν μέλος τοῦ Ὑπουργείου δὲν ἐνέκρινεν. Ἀλλὰ καὶ αἱ προσπάθειαι τινων συναδέλφων νὰ κατευνάσωσι τὴν ὀργὴν τοῦ Βασιλέως ἀπέτυχον. Τότε ἔπεσεν ὁ κλῆρος εἰς ἐμὲ νὰ δοκιμάσω ἴσως δυνηθῶ νὰ ἐπιτύχω τὴν ποθυμένην ταύτην ἐξιλέωσιν. Καὶ ὄντως ἐπέτυχον, ἀλλ' ἐπέτυχον, ἀφοῦ πρῶτον, ἐπὶ τρεῖς ὀλοκλήρους ὥρας συνδιαλεχθεὶς μετὰ τοῦ Βασιλέως, ἐπιμένοντος πάντοτε εἰς τὸ νὰ μένῃ ἀδυσώπητος, τῷ εἶπον ἐπὶ τέλους ταύτην τὴν σκέψιν μου : «Βασιλεῦ, ἂν ἐμὲ τοῦλάχιστον νομίζετε εἰλικρινῇ ὑπηρέτην τοῦ θρόνου καὶ τῆς πατρίδος, τί ἠθέλατε πράξαι, βλέποντές με νὰ περιπέσω εἰς τὸ ἴδιον τοῦτο σφάλμα εἰς τὸ ὁποῖον περιέπεσεν ὁ Καλλιγᾶς, κατὰ τοῦ ὁποίου ἔχετε, ὡς μοὶ εἶπατε, καὶ ἄλλα προσηγούμενα παράπονα (οἷον τὸ περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ Μακρυγιάννη) ; Καὶ σᾶς ὁμολογῶ, Βασιλεῦ, ὅτι, ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ εἰς ἣν εὑρέθη ὁ Καλλιγᾶς καὶ ἐφέρθη ὅπως ἐφέρθη, αὐτὸς ἐγώ, εὐρισκόμενος, ἠθέλα πράξαι ὁμοίως, διότι, ἂν ἐνομίζατε ἀναγκαίαν τὴν προσθήκην τῶν διὰ μολυβδοκανδύλου σημειωμένων λέξεων, ἡρνεῖσθε τὴν ὑπογραφὴν σας, ἐκαλοῦσατε τὸν Ὑπουργὸν ἐνώπιόν σας καὶ τὸν ἐπείθετε νὰ παραδεχθῇ, ἂν ἤθελε, τὴν προσθήκην ταύτην. Ἀλλὰ, ἂν τὸ διάταγμα ἔφερε τὴν βασιλικὴν ὑπογραφὴν, αἱ δὲ λέξεις ἐσημειοῦντο εἰς τὸ περιθώριον μὲ ἐξίτηλον μελάνην, ἤθελον νομίσαι, καὶ ἐγὼ καὶ πᾶς ἄλλος ἴσως, ὅτι ἡ Μεγαλειότης σας δὲν ἔδιδε πολλὴν σημασίαν εἰς τοῦτο, ἀλλ' ἄφηνεν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ Ὑπουργοῦ νὰ πράξῃ κατὰ βούλησιν.» Οὗτος τελευταῖον ὁ λόγος ἔκαμε τὸν Βασιλέα νὰ εἴπῃ : «Ἄς στέλλῃ λοιπὸν διατάγματα ὁ Καλλιγᾶς εἰς τὸ ἐξῆς.»

Συνέβη δέ τι τοιοῦτον καὶ πρότερον εἰς τὸ περὶ τοῦ νέου τύπου τῆς ὀροδοσίας τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων νομοσχέδιον μετὰ τὴν κατάστασιν τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος, τὸ ὁποῖον εἰσῆξεν ὁ Κωλέττης εἰς τὰς Βουλὰς. Ἀφοῦ δηλ. τὸ νομοσχέδιον ἐκεῖνο, εἰσαχθὲν πρῶτον εἰς τὴν Βουλὴν

καὶ ψηφισθὲν ὑπ' αὐτῆς, ὑπεβλήθη τῷ Βασιλεῖ, πρὶν εἰσαχθῇ καὶ εἰς τὴν Γερουσίαν, κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν, ὁ Βασιλεὺς ἐσημείωσε καὶ ἐκεῖ διὰ μολυβδοκονδύλου εἰς τὸ περιθώριον λέξεις τινάς, ὅπως προστεθῶσιν εἰς τὸ κείμενον. Κατὰ δὲ τὴν ἡμέραν τῆς συζητήσεως, καθ' ἣν ἕκαστος ἦ καὶ τὸ πλεῖστον μέρος τῶν γερουσιαστῶν εἶχον ὑπ' ὄψιν τὸ ἐντυπον ἐκεῖνο νομοσχέδιον, | εἰς τῶν γραφέων τῆς Γερουσίας, ἐπιδείξας μοι τὸ χειρό- 187^α γραφον νομοσχέδιον, ὅπερ κατέθεσεν ὁ Κωλέττης εἰς τὸ γραφεῖον τῆς Γερουσίας, μὲ ἕκαμε προσεκτικὸν εἰς τὴν ιδιόχειρον ἐκείνην σημείωσιν τοῦ Βασιλέως καὶ μὲ παρεκίνει νὰ κάμω λόγον καὶ νὰ ὑποστηρίξω αὐτὴν κατὰ τὴν συζήτησιν. Ἀλλ' ἡ σημείωσις οὔτε ἀξία λόγου μοι ἐφάνη οὔτε ὁ Κωλέττης, ὅστις εἰσῆξε τὸ νομοσχέδιον καὶ ἦτον παρὼν εἰς τὴν συζήτησιν, ἀνέφερε τι περὶ αὐτῆς.

Ἀλλὰ τοῦ κυρ. Καλλιγᾶ ἡ μετὰ τοῦτο εὐθὺς ἐπακολουθήσασα διαγωγὴ ἀπέδειξε, πιστεύω, ἀρκούντως εἰς τὸν Βασιλέα ὅτι ὁ ἀνὴρ ἦτο εἰλικρινὴς εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων του, διότι ἐπρόβλεπε νὰ δώσῃ τὴν παραίτησίν ¹ του, ὅτε, βιαζόμενος ἀπὸ τὸν Καλλέργην νὰ ἀπολύσῃ ἐκ τῆς φυλακῆς τὸν Σοφιανόπουλον καὶ τινὰ ἄλλον ² δημοσιογράφον, προκαλέσαντα διὰ τῶν ἐφημερίδων ³ τὴν ἀποπειρὴν τοῦ Βασιλέως καὶ διὰ τοῦτο φυλακισθέντας κατὰ τὸν νόμον, ὁ Καλλιγᾶς, ἐπιμένων εἰς τὸ καθῆκόν του, ἤρνηθη νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν παραγγελίαν τοῦ τότε παντοδυνάμου Καλλέργη, ὡς ὑποστηριζομένου ὑπὸ τῶν Γάλλων, οἵτινες φαίνεται ὅτι καὶ ἀπῆρτησαν τὴν ἐκφυλάκισιν τῶν εἰρημένων διὰ τοῦ Καλλέργη, ἐπειδὴ ὁ ἐνταῦθα Πρέσβυς τῆς Γαλλίας δὲν ἀπέσχε νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν Σοφιανόπουλον ἐν αὐτῇ τῇ φυλακῇ.

Κατ' αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ χρονικὸν διάστημα καὶ πρὶν ἀκόμη κατέλθῃ ὁ Μαυροκορδάτος εἰς Ἀθήνας, τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἢ μᾶλλον ἡ πλειοψηφία αὐτοῦ, κινουμένη ἀπὸ τὸν Καλλέργην, ἀπῆρτησεν ἀπὸ τὸν Βασιλέα τὴν λεγομένην καθάρισιν τῆς Αὐλῆς καὶ ἐπέτυχεν ἐν μέρει. | Ἀλλ' εἰς τὴν 187^β ἐπίμονον ἄρνησιν τοῦ Βασιλέως τοῦ νὰ ἀποπέμψῃ καὶ τὸν γραμματέα του

1. Ἡ παραίτηση τοῦ Καλλιγᾶ ἐγίνε δεκτὴ μὲ διάταγμα τῆς 17 Ἰουλίου 1854 : *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 25, 23 Ἰουλίου 1854.

2. Κ. Γρυπάρη.

3. Ὁ Σοφιανόπουλος μὲ τὸν *Νέο Κόσμο* καὶ ὁ Γρυπάρης μὲ τὴν *Ἀνατολὴν* (σχετικῶς βλ. τὴν ἐφημ. *Ἑλπίς*, ἀρ. 775, 10 Ἰουλίου 1854).

Βέντλανδ, ἔγινε χρεία νὰ ἀνατεθῇ πάλιν εἰς ἐμὲ ἡ φροντίς περὶ τῆς ἐπιτυχίας καὶ τῆς ἀπαιτήσεως ταύτης, καὶ δὲν ἐψεύσθησαν τῆς ἐλπίδος των οἱ συνάδελφοι ὑπουργοί, διότι τῷ ὄντι κατόπιν μιᾶς πολυώρου πάλιν συνδιαλέξεως μετὰ τοῦ Βασιλέως ἔλαβον τὸν βασιλ. του λόγον ὅτι θέλει τὸν ἀπομακρύνει, ὡς καὶ τὸν ἀπεμάκρυνε, δούς αὐτῷ ἀπεριόριστον ἀπουσίας ἄδειαν.

Ἦσαν ὅμως ὑπερβολικοὶ οἱ μόχθοι μου οὗτοι καὶ αἱ καθημεριναὶ καὶ ὀλημεριναὶ ἐπισκέψεις καὶ ἀπαιτήσεις πλήθους ἀνθρώπων ἐν μέσῳ τῶν κυνικῶν καυμάτων τοῦ Ἰουλίου, καὶ διὰ τοῦτο καὶ διὰ τὴν ἐκπληξιν τὴν ὁποίαν ἐπροξένησεν εἰς τὸν κόσμον ἡ ἐν Πειραιεῖ ἐνσκήψασα πανώλεθρος χολέρα ταῦτα πάντα ἤρχισαν νὰ ὑποσκάπτωσι τὴν υἱείαν μου, εἰς τρόπον ὥστε, ὅταν κατὰ πρῶτον μὲ εἶδεν ὁ Μαυροκορδάτος, ὅστις τέλος ἔφθασεν εἰς Ἀθήνας περὶ τὰ μέσα Ἰουλίου, μὲ ἠρώτησεν ἂν πάσχω, καὶ ἐγὼ ἀμέσως τῷ εἶπον ὅτι τῷ ὄντι βλέπω καὶ ἐγὼ ὅτι φθείρεται καθημέραν ἡ υἱεία μου καὶ θέλω ἀναγκασθῇ νὰ τῷ ζητήσω ἐνὸς μηνὸς τοῦλάχιστον ἀπουσίας ἄδειαν, διὰ νὰ προσπαθῶ, ἀλλοστῶν κλῖμα, νὰ ἀνακτήσω τὴν υἱείαν μου, καθὼς καὶ ἔπραξα τοῦτο, ἀποδημήσας εἰς Αἴγιναν, Πόρον καὶ Σαλαμῖνα ἀπὸ τῆς 4ης Αὐγούστου τοῦ ἐτοὺς ἐκείνου, καὶ ἐπανῆλθον περὶ τὰ τέλη τοῦ ἰδίου μηνός.

Παρέλειψα ὅμως νὰ σημειώσω ἐνταῦθα μετὰ τῶν δυσχερειῶν τὰ ἀνεπανόρθωτα οὕτως εἶπεῖν προσκομμάτα¹ τὰ ὁποῖα ἀπῆντησα κατὰ τὸ 188^α ὀλιγοχρόνιον ἐκεῖνο | διάστημα τῆς ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῆς Ἐκπαιδεύσεως καὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ὑπηρεσίας μου καθ' ὃ ἀκόμη ἦτον ἄπὼν ὁ κύριος Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ἀπὸ τῆς 16ης δηλ. Μαΐου μέχρι τῆς 15ης Ἰουλίου. Ἡ Ἐπισκοπὴ² τῆς Κορινθίας ἐχέρευσεν πρὸ πολλοῦ. Ἄμα δὲ ἐγὼ ἀνέλαβον τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, ὁ Πρόεδρος καὶ τινὰ ἄλλα τῶν μελῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου μοὶ ἀνέφερον προφορικῶς ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ χειροτονηθῇ ὁ Ἐπίσκοπος τῆς ἐπαρχίας Κορινθίας, ἥτις ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον στερεῖται ποιμενάρχου. Εἰς τούτους ἀπῆντησα ἀμέσως ὅτι εἰς αὐτοὺς (τὴν Ἱ. Σύνοδον) ἀνήκει νὰ κάμῃ τὴν κατὰ νόμον πρότασιν.

1. Χφ. τῶν ἀνεπανορθώτων οὕτως εἶπεῖν προσκομμάτων.

2. Μὲ τὸν νόμο Σ' τῆς 9 Ἰουλίου 1852 «περὶ ἐπισκοπῶν καὶ ἐπισκόπων» (Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως, ἀρ. 25, 10 Ἰουλίου 1852) ἡ Ἐπισκοπὴ Κορινθίας εἶχε προαχθῇ σὲ Ἀρχιεπισκοπή.

Καὶ δὴ καὶ προέβησαν εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν τριῶν προσώπων¹ μεταξὺ τῶν ὁποίων ἔμελλεν ὁ Βασιλεὺς νὰ ἐγκρίνῃ τὸν μέλλοντα νὰ χειροτονηθῇ Ἐπίσκοπον καὶ ὑπέβαλον ἀμέσως τὰ ὀνόματα τῶν ὑποψηφίων τούτων εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν. Τούτου δὲ γνωστοῦ γενομένου, ἐκινήθησαν λυτοὶ καὶ δετοί, κατὰ τὴν παροιμίαν, νὰ κατακρίνωσι τὴν ἐκλογὴν τῆς Συνόδου καὶ νὰ συνιστῶσιν εἰς ἐμὲ τὸν ἱεροκῆρυκα τοῦ νομοῦ Ἀττικῆς, τὸν Μητροφάνην², ἤδη Ἐπίσκοπον Ἀνδρου. Τὰ δὲ προταθέντα ὑπὸ τῆς Συνόδου πρόσωπα ἦσαν: Μαθᾶς³, νῦν Ἐπίσκοπος Θήρας, Φιλόθεος⁴, ἀποβιώσας Ἐπίσκοπος Καλαβρύτων, καὶ Ἀμφιλόχιος⁵, ἤδη Ἀρχιεπίσκοπος Κορινθίας. Καὶ οἱ τρεῖς δὲ οὗτοι ἦσαν οὕτως εἰπεῖν ἐκ τῆς αὐλῆς τῆς Συνόδου, διότι οἱ μὲν δύο πρῶτοι ἦσαν γραμματεῖς αὐτῆς, ὁ δὲ τρίτος γραφεύς.

Ἐκ τῆς πολλῆς λοιπὸν πιέσεως ἣτις μὲ κατεβάρυνε καὶ μὲ | κατηνάγκασε νὰ κάμω τρόπον, ὥστε νὰ ἀνακληθῇ ἡ πρότασις αὕτη τῆς Συνόδου, προσέδραμον εἰς τὸ μέτρον νὰ δοκιμάσω, ἂν δύναμαι, νὰ πείσω τρία τοῦλάχιστον ἐκ τῶν πέντε αὐτῆς μελῶν νὰ ἀνακαλέσωσι τὴν πρότασιν, ὅπως ἀναθεωρήσωσιν αὐτὴν καὶ τὴν τροπολογήσωσιν ἐπὶ τὸ βελτιώτερον. Προσῆλθον λοιπὸν κατὰ πρῶτον πρὸς τὸν Ἐπίσκοπον Σύρου⁶, πρὸς τὸν ὁποῖον εἶπον μὲν καὶ ἄλλα τινά, κυρίως ὅμως τὸν ἔκαμα πρῶτον εἰς τὸ ὅτι ὅλα τὰ πρόσωπα τὰ ὁποῖα προέτεινον ἀνῆλθον εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Συνόδου καὶ ὁ κόσμος θέλει εἶπει ὅτι κατὰ συμπάθειαν μᾶλλον ἢ κατὰ συνείδησιν καὶ πεποίθησιν περὶ τοῦ καταλλήλου αὐτῶν εἰς τὸ ὑψηλὸν αὐτὸ τῆς Ἐπισκοπῆς ἀξίωμα ἐνήργησαν τὴν ἐκλογὴν ταύτην, ὅτι δὲν ἦτο καλὸν νὰ περιορίσωσι τὴν προσοχὴν των ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ καταστήματός των, ἀμελοῦντες νὰ ἐξετάσωσι μήπως εὐρίσκονται καταλληλότερα πρόσωπα ἐκτὸς τοῦ περιορισμένου κύκλου των, κατὰ τὰς ἐπαρχίας, τὰς πόλεις καὶ τὰ μοναστήρια τοῦ κράτους. Εἰς ταῦτα μοὶ ἀπεκρίθη ὁ μακαρίτης ἐκεῖνος:

1. Συνεδρίασις 15 Ἰουνίου 1854 (Β. Ἀτέσση, Ἐπίτομος Ἐπισκοπικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ 1833 μέχρι σήμερον, τ. Α', Ἀθήνα 1948, σ. 162).

2. Μητροφάνης Οἰκονομίδης.

3. Ζαχαρίας Μαθᾶς.

4. Φιλόθεος Οἰκονομόπουλος.

5. Ἀμφιλόχιος Γαρδέλης.

6. Δανιὴλ Κοντούδης.

«Δὲν νομίζετε κατάλληλον τὸν Ἡγούμενον τῆς Μονῆς Πεντέλης Κύριλλον; ¹» Ἐγὼ τῷ ἐπανελάβον ὅτι τὸ κύριον ζήτημα εἶναι νὰ ἀνακληθῇ ἡ πρότασις καὶ περὶ τῶν ἄλλων θέλει γένει περαιτέρω σκέψις. Μόλις εἶχα τελειώσει τὸν λόγον τοῦτον, καὶ ἰδοὺ εἰσέρχεται εἰς τὸ δωμάτιον τοῦ Ἐπισκόπου ὁ Θ. Φαρμακίδης, ὅστις ἐφαίνετο προστάτης θερμότατος τοῦ Φιλοθέου. Διεκόπη λοιπὸν ἡ ὁμιλία, καὶ μετ' ὀλίγον ἀπῆλθον καὶ ἐγὼ ἐκεῖθεν, προπεμφθεὶς μέχρι τοῦ προδόμου ἀπὸ τὸν Ἐπίσκοπον, πρὸς ὃν εἶπον τελευταῖον, ἀποχωρῶν : «Θέλομεν συσχεφθῇ καὶ πάλιν περὶ τούτου.»

Ἦλθον εὐθὺς ἔπειτα εἰς τοῦ Ἐπισκόπου Ἀκαρνανίας ², νῦν δὲ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν, ἀλλὰ καὶ ἐδῶ εὔρον αὐτὸν ἐν τῷ μέσῳ τῶν δύο ὑποψηφίων Ματθαῖ καὶ Φιλοθέου, καί, ἀφοῦ ἐπὶ πολλὴν ὥραν διέμεινα ἐκεῖ, προσδοκῶν τὴν ἀποχώρησιν τῶν προσώπων ἐκείνων, ἐγερθεὶς, παρεκάλεσα τὸν Ἐπίσκοπον νὰ μοὶ συγχωρήσῃ νὰ τῷ εἶπω τι κατὰ μέρος καὶ ἐν τινι παρακειμένῳ δωματίῳ τῷ ἀνεκόνωσα πᾶν ὅ,τι εἶχον εἶπει καὶ πρὸς τὸν Ἐπίσκοπον Σύρου, ἀλλ' οὗτος μοὶ ἀπήντησεν ὅτι θέλει εἶσθαι σύμφωνος, ἂν ὁ Πρόεδρος τῆς Συνόδου ἐγκρίνῃ τὴν γνώμην μου.

Παρὰ τούτῳ ὅμως, ἂν καὶ πρὸ πολλοῦ στενοτάτῳ φίλῳ μου καὶ πως καὶ εὐγνωμοσύνην τινὰ ὀφείλοντι μοι, διότι ἐξ ἀρχῆς θηρῶσα ἐκ τῶν πρώτων μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων ὅσοι ἐζήτησαν τὴν εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν Ἀθηνῶν ἀπὸ τῆς Ἀταλάντης μετάθεσιν τοῦ καὶ ὡς Ὑπουργὸς ἐπὶ τῆς Ἀντιβασιλείας ἐσύστησα αὐτόν, ἀντιπρόσταντος πρὶν ἐμοῦ τοῦ Ἰακώβου Ρίζου, Ὑπουργοῦ, προστάτου τοῦ μετὰ ταῦτα Ἐπισκόπου Χαλκίδος Ἀνθίμου, παρὰ τούτῳ, λέγω, εὔρον τὴν πλέον ἐπίμονον ἀντίστασιν καὶ εἰς τοῦτο μόνον ἡδυνήθην νὰ τὸν πείσω, εἰς τὸ νὰ κάμῃ δηλ. νὰ ἔχωσιν ὑπομονὴν τὰ μέλη τῆς Συνόδου μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Μαυροκορδάτου, ἀπὸ τὴν πεπειραμένην γνώμην τοῦ ὁποίου ἡλπίζετο διόρθωσις τις τοῦ γεγονότος. Ἡ ἐπίμονή δὲ αὕτη τοῦ Προέδρου δὲν ἐξηγεῖτο ἄλλως, εἰμὴ διὰ τὴν μεγάλην συμπάθειάν του πρὸς τὸν Ματθαῖν, ἐπιδεξιώτατον εἰς τὸ κερδίζειν εὐνοίας.

Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀφίξιν τοῦ Μαυροκορδάτου τίποτε δὲν ἐγένετο, καὶ διότι τὸ πρᾶγμα ἦτο δυσκολώτατον καθ' αὐτὸ καὶ διότι ὁ Φαρμακίδης, προστατεύων, ὡς εἶπον, τὸν Φιλόθεον, δὲν ἄφηνε νὰ τροποποιηθῇ ἡ πρότα-

1. Κύριλλος Δέγλερς.

2. Θεόφιλος Βλαχοπαπαδόπουλος.

εις τῆς Συνόδου, ὡς ἐμπεριέχουσα τὸ ὄνομά του, ἐπειδὴ καὶ αὐτοπροσώ-
 πως ἦλθε πρὸς με ὁ Φαρμακίδης καὶ πῶς | καὶ εἰς ἀπειλήν τινα προῆλθε, 189^β
 λέγων ὅτι, κατὰ τοὺς κανόνους τῆς Ἐκκλησίας, ἐὰν ἐπισκοπὴ τις χηρεύῃ
 ἐπέκεινα τῶν δύο μηνῶν, μὴ λαμβανομένης προνοίας περὶ τούτου ὑπὸ τῆς
 οἰκείας ἀρχῆς, ἔχουσι τὸ δικαίωμα δύο τῶν γειτνιαζόντων ἐπισκόπων νὰ
 χειροτονήσωσιν αὐθορμήτως τὸν ἐπίσκοπον τῆς χηρευούσης αὐτῆς ἐπι-
 σκοπῆς. Οὕτω μοι ἐλάλησεν ὁ Φαρμακίδης, ὅστις πολλὰ ὀλίγον ἐφρόντιζε
 περὶ ἐφαρμογῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων, ὡς τοῦτο ἐγνώριζον ἀπὸ τινα
 πρότασιν του τὴν ὁποίαν κατὰ τὸ 1826 (*sic*) εἶχε προτείνει ἐν Αἰγίνῃ πρὸς
 τὸν τότε Τοποτηρητὴν τῆς Ἐπισκοπῆς Ἀθηνῶν, αὐτὸν τὸν νῦν Πρόεδρον
 τῆς Συνόδου καὶ Μητροπολίτην Ἀθηνῶν Νεόφυτον. Ἡ πρότασις αὕτη ἢ
 μᾶλλον ἢ σύστασις ἐγένετο, ὅπως ὁ Ἐπίσκοπος δώσῃ ἄδειαν γάμου εἰς τι-
 νας μελλονύμφους, πρᾶξις αὕτη [κατὰ τοὺς κανόνους] ἐμποδιζομένη ἀπὸ τοὺς
 κανόνους. «Καὶ ποίας λογῆς ἄνθρωποι ἦσαν», ἀνεφώνησεν ὁ Φαρμακίδης
 εἰς τὴν παρατήρησιν τοῦ Ἐπισκόπου, «ποίας λογῆς ἄνθρωποι ἦσαν οἱ ψη-
 φίσαντες τοὺς κανόνους αὐτούς; Ἦσαν, ὡς σέ, ἄνθρωποι ἀμαθέστατοι,
 ἦσαν...»¹ Ἐνθυμοῦμαι ὅμως ὅτι, ἀγανακτήσας ἐγὼ τότε, ἀπήντησα τῷ
 Φαρμακίδῃ : «Καὶ ποίας λογῆς ἄνθρωποι ἦσαν οἱ ψηφίσαντες τὸ Σύντα-
 γμα τῆς Τροιζῆνος, ὑπὲρ τοῦ ὁποίου δὲν παύεις κραυγάζων ὅτι κατεπατήθη
 ἀπὸ τὸν Καποδίστριαν;» Ἀλλ' ἄς ἐπανέλθω ἔθεν ἐξέβην. «Πολὺ περισ-
 σότερος καιρὸς», εἶπον εἰς τὸν Φαρμακίδην, «προῆλθεν, ἀφ' ὅτου ἐχήρευ-
 σεν ἡ Ἐπισκοπὴ τῆς Κορινθίας. Πῶς δὲν ἐλαμβάνετο τότε πρόνοια περὶ
 χειροτονίας Ἐπισκόπου ἐν αὐτῇ καὶ πῶς σήμερον ἀνεφάνη ὁ θερμὸς οὗτος
 ζῆλος;»

Ἡ κατάστασις ὅμως τῆς υἱείας μου μὲ ἠνάγκασε τέλος νὰ ζητήσω ἐπι-
 μόνως ἐνὸς μηνὸς ἀπουσίας ἄδειαν, καὶ ἔλαβον | αὐτήν, ἀνατεθείσης προσ- 190^α
 ωρινῶς² τῆς διευθύνσεως τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν εἰς τὸν
 Π. Ἀργυρόπουλον. Οὗτος δέ, ὅτε ἔμελλον νὰ ἀποδημήσω, μὲ ἠρώτησε τί
 ἔμελλε νὰ πράξῃ ὡς πρὸς τὴν πρότασιν τῆς Συνόδου, ἂν αὕτη ἤθελε τὸν
 στενοχωρήσει νὰ δώσῃ τέλος εἰς τὴν ὑπόθεσιν, καὶ ὁ ἴδιος μοι ἀπεκρίθη
 ὅτι δὲν βλέπει ἄλλο, εἰμὴ νὰ προτείνῃ εἰς τὸν Βασιλέα τὸν ἀποδεδοκι(μα)-

1. Τὰ ἀποσιωπητικὰ εἶναι τοῦ χφ.

2. Χφ. προσωπινῶς.

σμένον λίθον τῆς προτάσεως, τὸν νεώτατον καὶ τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν κοινωνικὴν θέσιν Ἀμφιλόχιον. Εἰς τοῦτο συνήνεσα καὶ ἐγώ, ἀφοῦ πρότερον τὸν παρεκάλεσα νὰ προσπαθήσῃ ὅπως παραταθῇ ἐπ' ἀορίστῳ ἢ ὑπόθεσις, ἐπειδὴ ἐμελέτων, ἅμα τὰ πράγματα ἤθελον ἀποκατασταθῇ καὶ ἡ συγκάλεσις τῆς Βουλῆς ἤθελε λάβει χώραν, νὰ εἰσάξω νομοσχέδιον σύμφωνον μετὰς ἀρχὰς τὰς ὁποίας ἐγὼ καὶ πολλοὶ φίλοι μου ὑπεστήριζαν ἐν τῇ Γερουσίᾳ¹, ὅτε ἐψηφίζετο ὁ περὶ ἐπισκοπῶν καὶ ἐπισκόπων νόμος² ἐπὶ Βλάχου Ὑπουργοῦ, ὃν καὶ ὠνόμασαν διὰ τοῦτο βλαχοκάνονα. Ἡ ὑπόθεσις ὅμως ἐτελείωσεν, ἀποδημοῦντος ἐμοῦ, καὶ ἐχειροτονήθη Ἐπίσκοπος Κορινθίας ὁ Ἀμφιλόχιος.

Μὲ περιέμενεν ὅμως ἄλλο περιστατικόν, τὸ ὁποῖον κατίσχυσε νὰ μὲ ἀναγκάσῃ νὰ ἀπομακρυνθῶ ἀπὸ τὴν ὑπουργικὴν μου θέσιν, μὲ ὅλας τὰς προσπάθειας καὶ τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ τοῦ Βασιλέως αὐτοῦ, μὴ συγκατανευόντων νὰ μοὶ δώσωσι τὴν παραίτησίν μου, ἢ αἵτησις τῆς ὁποίας ἔμενεν ἐκκρεμῆς ἐπὶ τρεῖς ὁλοκλήρους μῆνας· τὸ δὲ περιστατικόν ἦτο τὸ ἐξῆς. Διονύσιος ὁ Αἰγινήτης ἐδίδασκεν ὡς ὑφηγητὴς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τὸ μάθημα τῆς παθολογίας καὶ τὸ ἐδίδασκεν εὐδοκίμως, ὡς μὲ ἐπληροφόρησαν πολλοὶ ἐκ τῶν ἀρμοδίων καθηγητῶν, τοὺς ἀπείρους ἠρώτησα, ὅτε, ἐνδoύς εἰς δικαίας φίλων μου τινῶν εἰσηγήσεις, ἔκρινα πρέπον νὰ δικαιώσω τὸν ἄνδρα, ἐπὶ ἑξ ἔτη διδάσκοντα δωρεὰν εἰς παμπληθὲς ἀκροατήριον. Ἀλλὰ τὸ ἴδιον τοῦτο μάθημα ἐδίδασκετο καὶ ὑπὸ τοῦ τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς παθολογίας καὶ κλινικῆς κ. Μακκᾶ. Ἀνεθέμην λοιπὸν ὀριστικῶς τὴν διδασκαλίαν τῆς παθολογίας εἰς τὸν Αἰγινήτην, ὡς εἰς ἑκτακτον καθηγητήν, ἀφήσας εἰς τὸν Μακκᾶν τὴν τῆς κλινικῆς.

Ἀλλ' ἡ πρᾶξις αὕτη κατετάραξε τόσον τὸν Μακκᾶν καὶ τοὺς φίλους του, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ τινες τῶν ὑπουργῶν, ὥστε αὐτοὶ οὗτοι οἱ ὑπουργοὶ μοὶ εἶπον δις καὶ τρίς ὅτι οἱ φοιτηταὶ τοῦ Πανεπιστημείου ἔχουσι σκοπὸν νὰ ἐπαναστατήσωσι. Καί, διὰ νὰ μὴ καταντήσωσι τὰ πράγματα εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ὑπεσχέθην ὅτι μετ' οὐ πολὺ, κατευνασθέντος τοῦ σάλου, τὸν ὁποῖον ὑπερρίπιζον οἱ σφόδρα ἀφωσιωμένοι φίλοι τοῦ Μακκᾶ καὶ διὰ τῶν ἐφημερίδων καὶ δι' ἰδιαιτέρων φυλλαδίων, ὑπεσχέθην νὰ τροπολο-

1. Πρακτικά, ΓΒ, σσ. 550-601 (συνεδριάσεις 7, 8 καὶ 9 Ἰουλίου 1852).

2. Νόμος Σ', τῆς 9 Ἰουλίου 1852.

ἤσω τὸ διάταγμα καὶ νὰ ἀφήσω εἰς τὸν Μακκᾶν καὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς παθολογίας, ἕνεκα τῆς ἀφαιρέσεως τῆς ὁποίας ἐγένετο ὁλος ἐκεῖνος ὁ πά-
αγος. Δὲν ἴσχυσεν ὅμως οὐδὲ ἡ ὑπόσχεσις αὕτη οὐδὲ ἡ εἰς τὸ πρόγραμμα
ῶν μαθημάτων τοῦ Πανεπιστημίου τὸ καθυποβληθὲν κατὰ νόμον εἰς τὴν
γκρισιν τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Ἐκπαιδεύσεως καὶ φέρον τὸ ὄνομα τοῦ Μακ-
ᾶ ὡς μέλλοντος νὰ διδάσκη καὶ τὴν παθολογίαν καὶ τὴν κλινικὴν, ὡς πάν-
ποτε, καὶ τὸ ὁποῖον πρόγραμμα ἐνέκρινα διὰ τῆς ὑπογραφῆς μου. Ὁ σάλος
ζηκολοῦθει, καὶ ὁ Αἰγινήτης, ὅστις, διὰ τὴν ὑποψίαν μήπως συμβῇ τι
ἄτοπον, ἀπετράπη ἐξ ἀρχῆς ὑπ' ἐμοῦ νὰ μὴ ἀρχίσῃ τὴν διδασκαλίαν τοῦ
μαθη|ματος, πρὶν ἐγὼ τῷ ἐπιτρέψω ρητῶς τοῦτο, ἔχων ὑπ' ὄψιν τὴν κατά- 191^α
στασιν τῶν πνευμάτων, ἀπεῖχεν ἐπὶ πολὺν χρόνον νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὴν
οἰκίαν ἔδραν πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντός του.

Ἐκάλεσα τέλος παρ' ἐμαυτῷ τὸν Μακκᾶν καὶ τῷ ὑπεσχέθην προσωπι-
κῶς ὅτι μετὰ ἓνα τὸ πολὺ μῆνα θέλω ὑποβάλει εἰς τὸν Βασιλέα διάταγμα
κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ καὶ τῶν φίλων του. Ἐκεῖνος ὅμως, ζητήσας
κατ' ἀρχὰς συντομωτέραν προθεσμίαν ὡς πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ὑποσχέ-
σεώς μου, συγκατετέθη ἐπὶ τέλους νὰ ἀρχίσῃ καὶ αὐτὸς τὴν παράδοσιν τῆς
παθολογίας, τὴν ὁποίαν δὲν ἤθελεν ἕως τότε νὰ ἀρχίσῃ, ἐπιμένων εἰς τὴν
ἐκδοσιν τοῦ νέου διατάγματος ὅπερ ὑπεσχόμην.

Τοιοιουτρόπως λοιπὸν ὁ Πρύτανις τοῦ Πανεπιστημίου Κοντογόνης,
ὁ συμφατριαστὴς τοῦ Μακκᾶ καὶ τῶν φίλων του, ἐτοιχοκόλλησεν εἰς τὰ
πρόθυρα τοῦ Πανεπιστημίου πρόγραμμα ἐν ᾧ ἐδηλοῦτο ὅτι ὁ Μακκᾶς μέλ-
λει νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν διδασκαλίαν περὶ ἧς ὁ λόγος τὴν δεῖνα ἡμέραν τῆς
ἐβδομάδος, ὁ δὲ Αἰγινήτης σήμερον, τὴν ἡμέραν δηλ. τῆς τοιχοκολλήσεως
τοῦ προγράμματος, τὴν 4 - 5ην ὥραν μ.μ. Ἀλλὰ περὶ τὴν μεσημβρίαν τῆς
αὐτῆς ἡμέρας ὁ Πρύτανις μοὶ ἐπιστέλλει ὅτι μελετᾶται νὰ γένῃ ταραχὴ ἐκ
μέρους τῶν φοιτητῶν, ἂν ὁ Αἰγινήτης ἔλθῃ νὰ διδάξῃ, καὶ αὐτός, ἀναγγέλ-
λων μοι τοῦτο καὶ προκαλῶν με νὰ λάβω τὰ κατάλληλα πρὸς ἀναχαίτισιν
τοῦ κακοῦ τούτου μέτρα, ἐκφράζει ὅτι ἀπεκδύεται οὕτω πάσης εὐθύνης
διὰ τὰ συμβησόμενα. | Λαβὼν δὲ τὸ ἐπιστόλιον ἐκεῖνο, ἐκάλεσα παραχρῆ- 191^β
μα τὸν Κοντογόνην ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Οἰκονομικῶν καὶ τῷ παρήγγει-
λα νὰ προσέξῃ καλῶς μὴ συμβῇ τι ἐκ τῶν ἀτόπων τὰ ὁποῖα ἀνήγγειλεν ὅτι
μέλλουσι νὰ λάβωσι χώραν, διότι εἰς αὐτόν, κατὰ τὸν κανονισμόν, εἶναι

ἀνατεθειμένη ἡ ἀστυνομία ἐντὸς τοῦ καταστήματος καὶ ἐκεῖνος χρεωστεῖ νὰ λάβῃ ὅλα τὰ πρόσφορα μέτρα πρὸς διασκέδασιν τῶν μελετωμένων.

Ἦλθε λοιπὸν ἡ ὥρα καθ' ἣν ἔμελλε νὰ κάμῃ ἐναρξιν τοῦ μαθήματός του ὁ Αἰγινήτης, ἀλλ' ὁ Πρύτανις τὸν ἀποτρέπει, ὑποδεικνύων αὐτῷ τὸν κίνδυνον ὃν δύναται νὰ διατρέξῃ, ὡς ἐκ τῆς φαινομένης κατ' αὐτοῦ συστάσεως τῶν φοιτητῶν. Ὁ Αἰγινήτης πείθεται κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν συμβουλὴν τοῦ Πρυτάνεως, ἐνισχυθεὶς ὁμῶς μετὰ ταῦτα ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Ἀλ. Πάλλη καὶ τινος ἄλλου συναδέλφου του, ἀνέβη, συνοδευόμενος μετ' αὐτῶν, εἰς τὴν καθηγετικὴν ἑδραν, καὶ ἀμέσως ἐκρήγνυται ἡ τρικυμία τῆς στάσεως ἐκ μέρους πλήθους πολλοῦ τῶν φοιτητῶν, ἐξ ὧν πλεῖστοι μὴ ἀνήκοντες εἰς τὸν κλάδον τῆς ἱατρικῆς. Καί, ἐναντίον πάσης προτροπῆς καὶ πάσης πατρικῆς νουθεσίας ἀποταθείσης πρὸς αὐτοὺς ἐκ μέρους τῶν δύο τούτων καθηγητῶν καὶ τοῦ Γραμματέως τοῦ Πανεπιστημείου, ὁ θόρυβος ἐξακολουθεῖ, αἱ φωναὶ «κάτω, κάτω ὁ Αἰγινήτης» ἀντηχοῦσιν ἐντὸς τοῦ περιβόλου καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ, καὶ τις προσβολὴ ἀκούεται ἐν μέσῳ τοῦ θορύβου κατὰ τοῦ Ὑπουργοῦ Ψύλλα, ὥστε ὁ Αἰγινήτης ἠναγκάσθη νὰ καταβῇ τῆς ἑδρας του καὶ νὰ ἀπέλθῃ ἐκεῖθεν.

Ταῦτα πληροφορηθεὶς ἐγὼ ἐντὸς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, ἀμέσως ἔστειλα τὴν παραίτησίν μου πρὸς τὸν Πρόεδρον Μαυροκορδαῆτον, ἀλλ' οὗτος προσεπάθησε πολλάκις νὰ μὲ ἀποτρέψῃ ἀπὸ τὴν ἀπόφασίν μου ταύτην, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Βασιλεὺς, καὶ ἀκόμη καὶ ἡ Βασίλισσα. Μοὶ ἔδωκε μάλιστα τὴν ἄδειαν ὁ Βασιλεὺς νὰ κλείσω ἐπὶ τινὰ χρόνον ἢ καὶ ἀορίστως τὸ Πανεπιστήμιον. Ὁ Αἰγινήτης μοὶ εἶπεν, ἂν ἐγκρίνω, εἶναι ἕτοιμος νὰ παραιτηθῇ ἐκεῖνος ἀντ' ἐμοῦ. Ὑπέμεινα δὲ ἐπὶ μῆνα ἓνα, προσδοκῶν νὰ ἴδω τιμωρουμένους τοὺς αὐτουργοὺς ἢ πρωταιτίους τῆς γενομένης στάσεως, κατὰ τὸν κανονισμόν τοῦ Πανεπιστημίου, ὡς μοὶ ὑπέσχετο ὁ Μαυροκορδαῆτος, καὶ ἐνήργουν τὰ τῆς ὑπηρεσίας καὶ μέρος ἐλάμβανον εἰς τὰ συμβούλια. Ἀφοῦ ὁμῶς παρῆλθε μὴν ἀπὸ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἐζήτησα τὴν παραίτησίν μου καὶ δὲν ἔβλεπον καμμίαν ἐνέργειαν πρὸς ἀνακάλυψιν καὶ τιμωρίαν τῶν ἐνόχων τῆς στάσεως, ἀπέσχον μὲν νὰ παρευρίσκωμαι εἰς τὰ συμβούλια, ἐνήργουν δὲ μόνον τὰ τῆς τρεχούσης ὑπηρεσίας, ἀπεκδεχόμενος πάντοτε τὴν διὰ τῆς τιμωρίας τῶν ἐνόχων ἱκανοποίησίν μου. Ἀλλὰ μετὰ τὸ τέλος τοῦ δευτέρου μηνὸς οὐδὲ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον πλέ-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

192

ΑΘΗΝΩΝ

ν ἡρχόμεν, μόνον δέ, κατ' οἶκον μένων, ὑπέγραφον τὰ ἐντάλματα τῶν μι-
θοδοσιῶν τῶν ὑπαλλήλων, διὰ νὰ μὴ στερῶνται καὶ οὗτοι τῶν πρὸς τὸ
ἦν ἀναγκαίων ἔνεκα τῶν περιπετειῶν τούτων. Καὶ οὕτω τέλος πάντων
ἀναγκάσθη καὶ ὁ Μαυροκορδάτος καὶ ὁ Βασιλεὺς νὰ ἐνδώσωσιν ¹ εἰς τὴν περὶ
παραιτήσεως αἵτησίν μου.

Ἐπειδὴ δὲ συγχρόνως μὲ τὴν κοινοποίησιν τοῦ διατάγματος τῆς πα-
ραιτήσεώς μου μοι ἐχορηγήθη καὶ τὸ παράσημον τοῦ Σωτῆρος, ὁ ἀργυροῦς
σταυρός, ὑπῆγα νὰ εὐχαριστήσω | τὸν Βασιλέα, ὅστις, ἀπευθύνων μοι τὸν 192^β
λόγον, μὲ ἐρωτᾷ τί θέλει εἶπει ὁ κόσμος περὶ τῆς παραιτήσεώς μου. «Βα-
σιλεῦ», τῷ ἀπήντησα, «ἡ παραίτησίς μου περιορίζεται εἰς τὸν λόγον τῆς
υἱείας μου.» Τότε μοι λέγει : «Καὶ τί νὰ εἶπω ἐγώ, ὅστις κατηνάλωσα
τὴν νεότητά καὶ τὴν υἱείαν μου εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν ἐλληνικῶν πραγμά-
των;» «Βασιλεῦ», τῷ ἀποκρίνομαι, «ὑμεῖς θέλετε καὶ φθείρετε τὴν υἱείαν
Σας, διότι θέλετε νὰ ἐνασχολῆσθε εἰς πράγματα εἰς τὰ ὅποια δὲν εἶναι ἀνάγ-
κη καὶ τὰ ὅποια ἀνεθέσατε εἰς τοὺς ὑπουργοὺς Σας διὰ τῶν κειμένων νό-
μων καὶ δι' ὧν εἶναι ἀκόμη καλὸν καὶ κοινωφελὲς νὰ νομοθετηθῶσι πρὸς
τὴν τελείαν ἀνακούφισιν τοῦ Βασιλέως καὶ τῶν ὑπουργῶν καὶ πρὸς ταχυ-
τέραν καὶ ἐπιτυχέστεραν εὐόδωσιν τῆς διακρίσεως τοῦ τόπου. Ὁ Βασιλεὺς
εἶναι ἀνεύθυνος, κατὰ τὸν νόμον, καὶ πράγματι πρέπει νὰ εἶναι τοιοῦτος.
Ἄν λοιπὸν ἐγώ, Βασιλεῦ, ὅστις μόνον ἐν μέρος τῆς διακρίσεως ὑποχρεοῦ-
μαι νὰ διευθύνω, Σας ὁμολογῶ ὅτι πνίγομαι ἀπὸ τὸ βάρος τοῦ μέρους τού-
του μόνον, πόσον πρέπει νὰ ὑποφέρετε ὑμεῖς, οἱ θέλοντες νὰ θεωρῆτε καὶ
νὰ σπουδάζετε νυχθημερὸν τὰς λεπτομερείας ὅλων τῶν κλάδων τῆς κυ-
βερνήσεως! Καὶ δι' ἐμὲ μὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ πράττω τοῦτο εἰς τὸν ἐμπιστευ-
θέντα μοι κλάδον, διότι εἶμαι ὑπεύθυνος ² διὰ πᾶν ἄτοπον ὅπερ δύναται
νὰ λάβῃ χώραν εἰς αὐτό(ν), ἀλλ' ὑμεῖς οὐχί! Μίαν καὶ μόνην φροντίδα πρέ-
πει νὰ ἔχετε, τὴν περὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ πρώτου τῶν ὑπουργῶν Σας, καὶ οὗ-
τος θέλει διευθύνει τὸ πᾶν, διανέμων εἰς ἕκαστον τῶν ὑπ' αὐτοῦ προτεινο-
μένων συνυπουργῶν τοῦ τὸ κατάλληλον εἰς ἕκαστον αὐτῶν μέρος τῆς δη-

1. Διάταγμα τῆς 31 Μαΐου 1855 «περὶ ἀποδοχῆς τῆς παραιτήσεως τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐκκλ. καὶ
τῆς Δημ. Ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργοῦ κ. Γ. Ψύλλα» : Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως, ἀρ. 25, 21 Ἰου-
νίου 1855.

2. Χφ. ὑπεύθυνον.

193^a μοσίας | ύπηρεσίας. Καὶ ἄλλοτε Σᾶς παρέστησα, Βασιλεῦ, ὅτι πολλὰ πρά-
 γματα τῆς διοικήσεως ἔπρεπε καὶ πρέπει νὰ ἀφεθῶσιν ἀπὸ τὴν κεντρικὴν
 Κυβέρνησιν καὶ νὰ ἐνεργῶνται ἐπιτυχέστερον ἀπὸ ἄλλα ἀνεγνωρισμένα μὲν
 ὑπὸ τοῦ νόμου ὄργανα, μὴ ὑποκείμενα ὅμως ἀμέσως ὑπὸ τὰς ἐπεμβάσεις
 τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας.» «Καὶ πῶς», μοὶ λέγει τότε ὁ Βασιλεὺς, «πρέπει
 νὰ σηκώσωμεν τὴν χεῖρα ἀπὸ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀναγκαίων τῆς διοικήσε-
 ως πραγμάτων καὶ νὰ ἀφήσωμεν αὐτὰ νὰ ἐνεργῶνται ὡς ἔτυχεν ἀπὸ ἄλλας
 χεῖρας;» «Ὁχι, δὲν λέγω νὰ ἄρωμεν ἐκ μέσου πᾶσαν ἐποπτείαν ἐπὶ τῶν
 κοινῶν πραγμάτων, ἀλλὰ μόνον τὴν ἀνάμειξιν τῆς κεντρικῆς Κυβερνήσε-
 ως ἐπ' αὐτῶν.» Καὶ ὧδε ἔπαυσεν ἡ περὶ τούτου συνδιάλεξις.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΙΔ' ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΑ (1855-1869)

Οί κληρονόμοι Καϋράκ και ή άρδευση του κήπου των ανακτόρων.— Δέκα χρόνια δικαστικών αγώνων.—
Υπόσχεση του Όθωνος να έξετάσῃ τὴν υπόθεσιν.— Μεσολάβηση του Feder.— Πρόταση συμβιβασμοῦ.—
Απόφαση για νέα προσφυγή στα δικαστήρια.— Τὰ σφάλματα του Όθωνος.— Ο Ψύλλας παραθερίζει
στον Πόρο μετά τὴν παραίτησή του.— Τὸ ζήτημα τῆς διαρκείας τῶν βουλευτικῶν συνόδων.— Ἐκτακτα
χρηματικά βοηθήματα σὲ γερονσιαστές.— Απόψεις Μαυροκορδάτου καὶ Ψύλλα.— Ἡ ἐπιψήφισή του
νομοσχεδίου «περὶ διαρκείας τῶν βουλευτικῶν συνόδων».— Ο Ψύλλας ἀντιπολιτευόμενος ἀλλὰ νομι-
μόφρων.— Ἡ αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γερονσιαστῶν καὶ ἡ σημασία της.— Τὸ «ἀνεύθυνον τοῦ Βασι-
λέως».— Ἡ ἰδέα τῆς «αὐτοκυβερνήσεως».— Συνωμοσία κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ Όθωνος.— Ἐντονη συζή-
τηση στὴν Γερουσία.— Τὸ «ἀπόρητον τῶν ἐπιστολῶν».— Ο Ψύλλας ἀποφύγει ἀνάμειξη στὰ πολιτικά
κατὰ τὴν περίοδο τῆς Μεσοβασιλείας.— Ὑποψήφιος πληρεξούσιος γιὰ τὴν Ἐθνικὴ Συνέλευση στὸν
συνδυασμὸ Καλλιφρονᾶ.— Λόγοι ἀντικαταστάσεώς του μετὰ τὸν Κοροναῖο.— Ὑποψίες ὅτι ὁ Ψύλλας ἦταν
Όθωνιστής.— Παράταση τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως.— Τὸ δικαίωμα τῆς «ἐν ὑπαίθρῳ
συναθροίσεως».— Τὸ «ἀπόρητον τῶν ἐπιστολῶν» καὶ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1864.— Τὸ Σύνταγμα καὶ οἱ
Ἑπταήσιοι.— Κατάργηση τῆς Γερουσίας.— Ὁ Σπώννεκ καὶ ὁ σχηματισμὸς τῆς Κυβερνήσεως Βαλγίων.—
Τὰ Ἰουνιακά.— Ὁ Χρηστίδης καὶ ἡ Κυβέρνηση Βαλγίων.— Τὸ βασιλικὸ διάγγελμα τῆς 6
Ὀκτωβρίου 1864 καὶ ἡ λήξη τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνελεύσεως.— Ο Ψύλλας ἀρνεῖται νὰ διορισθῇ Νομάρχης
Κερκύρας.— Προτάσεις τοῦ Κουμουνδούρου στὸν Ψύλλα γιὰ συνέργειαν.— Ο Ψύλλας Ἀντιπρόεδρος
τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας.— Στὸ Μοναστήρι τῆς Πεντέλης γιὰ ἀνάσρωση.— Κατάργηση τοῦ
Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας.— Ο Ψύλλας συνταξιούχος.— Ἡ οἰκονομικὴ καὶ ἡ κτηματικὴ κατάστασις
τοῦ Ψύλλα στὰ τελευταῖα τοῦ χρόνου.— Σκοπὸς καὶ χρόνος συγγραφῆς τῶν Ἀπομνημονευμάτων.—
Τὸ Ἡμερολόγιό Ψύλλα.

Κατὰ δὲ τὴν στιγμὴν τῆς ἀποχωρήσεως ὁ Βασιλεὺς πρώτην φορὰν μοὶ
ἔτεινε τὴν δεξιάν του. Ἀλλ' ἐκ τούτου λαβὼν τὸ θάρρος, τῷ εἶπον : «Βα-
σιλεῦ, Σᾶς παρακαλῶ ἤδη νὰ μοὶ κάμετε καὶ μίαν ἀτομικὴν χάριν.» «Σᾶς
ἔκαμα», μοὶ εἶπε, «πολλάς.» Ἄν ὅμως καὶ δὲν ἐνόησα ποίας πολλὰς χάρι-
τας ἀτομικὰς μοὶ εἶχε κάμει, τῷ εἶπον ὅμως ὅτι τῷ εἶμαι πολὺ εὐγνώμων
διὰ τοῦτο, ἀλλ' ἡ χάρις αὕτη εἶναι ἀτομικὴ, ἀτομικωτάτη, ἡ ἐξῆς. Ὁ πάπ-
πους τῆς πενθερᾶς μου Καϋράκ εὔρε προὐπέκεινα τῶν ἑκατὸν ἐτῶν ὕδωρ,
τὸ ὁποῖον ἐσυμφώνησε μετὰς τότε τοῦ τόπου ἀρχὰς νὰ τὸ διαβιβάσῃ εἰς
τὴν πόλιν διὰ τῶν κοινοτικῶν ὕδραγωγείων, δίδων εἰς τὴν κοινότητα τὸ

ἡμισυ τοῦ ὕδατος, τὸ δὲ λοιπὸν $1/2$ κρατῶν αὐτὸς εἰς τὴν κυριότητά του¹. Ἐξηκολούθει δὲ νὰ ἰσχύῃ ἡ συμφωνία αὕτη (γραφτὴ εἰς τουρκικὸν χοτζέτιον) μέχρι τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, ὅτε τὸ πᾶν κατεστράφη καὶ οἱ κάτοικοι διεσκορπίσθησαν τῇδε κάκεισε ἔνεκα τοῦ πολέμου, οὐδεὶς δὲ ἐφρόντιζε περὶ ὕδατος καὶ τῶν τοιούτων. Ὅτε δὲ ἦλθεν ἐνταῦθα ἡ βασιλ. Κυβέρνησις, κατὰ τὸ 1835, οἱ κληρονόμοι τοῦ Καϋράκ ἐκ τῆς οἰκογενείας Μερτροῦδ ἐζήτησαν τὸ ἀναλογοῦν αὐτοῖς μέρος ἀπὸ τὴν Δημαρχίαν, ἣτις διέθετε τὰ νερά τῆς πόλεως, ἀλλ' ἔλαβον εἰς ἀπάντησιν ὑπὸ τῆς Δημαρχίας ὅτι τὸ νερὸν ἐκεῖνο κατέλαβον τὰ ἀνάκτορα.

Παρουσιασθεὶς τότε πρὸς τὸν Βασιλέα ὁ Βαρθολ. Μερτροῦδ καὶ ἐξηγήσας τὴν ὑπόθεσιν, ἅμα δὲ καὶ παρακαλέσας αὐτὸν νὰ ἀποδώσῃ δικαιοσύνην εἰς τοὺς ἰδιοκτήτας τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ὕδατος, ἔλαβεν εἰς ἀπάντησιν ὅτι ἡ Δημαρχία παρεχώρησεν εἰς τὴν Αὐλὴν μέρος ὕδατος ἐκ τοῦ τῆς κοινότητος πρὸς ἄρδουσιν τοῦ κήπου τῶν ἀνακτόρων καὶ πρὸς αὐτὴν ἀποταθήτω. Ἐπειδὴ δὲ κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη τὸ διάταγμα δι' οὗ ἐκανονίζετο ὁ τρόπος τῆς ἐκδικάσεως τῶν μεταξὺ Βασιλέως καὶ ἰδιωτῶν διενέξεων, ἡ συμβουλὴ τῶν δικηγόρων ἦτο νὰ ἐνάξῃ ὁ Μερτροῦδ τὴν Δημαρχίαν ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων, ὅπερ καὶ ἐγένετο, καὶ ἡ δίκη διήρκεσε περὶ τοὺς 10 ἐνιαυτούς, παραπεμπομένη ἀπὸ δικαστηρίου εἰς δικαστήριον, ἀποβαινουσῶν αἰέποτε τῶν ἀποφάσεων ὑπὲρ τοῦ ἐνάγοντος, ἕως οὗ τέλος τὸ ἐν Ναυπλίῳ Δικαστήριον τῶν Ἐφετῶν ἀπεφώνητο ὅτι ἡ ἀγωγὴ εἶναι ἄκυρος, ὥς μὴ ἀρμοδίως, ἦτοι κατὰ τοῦ κατέχοντος τὸ ὕδωρ, κινήθεισα.

Ὁ Βαρθ. Μερτροῦδ ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἀπεβίωσε, καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ ἐδίσταζον ἂν ἔπρεπε νὰ κινήσουν ἐξ ἀρχῆς ἀγωγὴν κατὰ τοῦ κατέχοντος. Διὰ τοῦτο ἡ θεία αὐτῶν, οὖσα μάλιστα καὶ μεριδοῦχος, Αἰκατέρινα Βιτάλη, ἐμὴ πενθερά, μὲ εἶχε παρακαλέσει πρὸ πολλοῦ καὶ πολλάκις νὰ κάμω λόγον πρὸς τὸν Βασιλέα περὶ τῆς ὑποθέσεως, καὶ τοῦτο ἔπραξα κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀπὸ τῆς ὑπουργικῆς θέσεως παραιτήσεώς μου, ὥς ἀνωτέρω εἶρηκα. Ὁ Βασιλεὺς, ἀκούσας τοὺς λόγους μου, ἔλαβεν εἰς σημείωσιν τὴν ὑπόθεσιν, εἰπὼν μοι ὅτι θέλει ἐξετάσει περὶ αὐτῆς. Τῷ προσέ-

1. Γιά τὴν κυριότητα τῶν ὑδάτων τῆς περιοχῆς Ἀθηνῶν βλ. Καμπούρογλου, *Μνημεῖα*, τ. Α', σσ. 333-334.

σηκα δὲ ὅτι ἴσως θέλει ἀκούσει λόγους ἀποτρέποντας τὴν Α.Μ. νὰ ἀποδώσῃ δικαιοσύνην εἰς τοὺς ἀξίους αὐτῆς, λόγους ἀρυομένους ἐκ τῆς κοινῆς πολιτικῆς δικονομίας, οἷον τὸν λόγον τῆς παραγραφῆς κ.τ.λ. Ἄλλ' ὁ Βασιλεὺς νομίζω ὅτι δὲν συμφέρει νὰ καταφεύγῃ εἰς τοιαῦτα μέσα, προκειμένου λόγου νὰ ἀποδώσῃ δικαιοσύνην εἰς τὸν ὑπήκοόν του κ.λπ. Ἀλλὰ πολὺς παρῆλθε | καιρός, καὶ τίποτε δὲν ἔγινεν, οὐδὲ κανὲν τέλος ἐδόθη εἰς τὴν ὑπόθε- 194^a σιν ταύτην μέχρι τῆς καταργήσεως τῆς δυναστείας του καὶ τῆς ἀπὸ τὴν Ελλάδα ἀποπομπῆς του.

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ τὰ τέκνα τοῦ Μερτρούδ, εἰς μεγίστην οἰκονομικὴν στενοχωρίαν εὐρισκόμενα καὶ προσπαθήσαντα πολλάκις νὰ πείσωσι τὴν Αὐλὴν νὰ δεχθῇ συμβιβασμὸν τινα ἀλλὰ μὴ ἐπιτυχόντα, ἐμελέτησαν νὰ προσφύγωσιν ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Στρατηγοῦ¹ Τινάν, ἀρχηγοῦ τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων τῆς κατοχῆς, ὡς ἔλκοντα τὸ γένος ἀπὸ Γάλλων προγόνων, διότι εἶδον καὶ ἄλλους τινάς, καθ' αὐτὸ μάλιστα Ἕλληνας, νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν ἐπέμβασιν τοῦ ἰσχυροῦ τούτου πρὸς ἀπόκτησιν τῶν δικαιωμάτων των κατὰ τῆς Ἑλλην. Κυβερνήσεως. Ἄλλ' ὡς ἔμαθον ἐγὼ τὸν σκοπὸν τοῦτον, τοὺς ἀπέτρεψα τόσον ἀποτόμως, ὥστε ἀπέσχον νὰ πράξω- | σιν ὅ,τι εἶχον κατὰ νοῦν. Προσέφυγον ὅμως πρὸς τὸν Στρατηγὸν Φέδερ, τὸν τότε Πρέσβυν τῆς Βαυαρίας ἐνταῦθα, πρὸς ὃν ἐκθέσαντες τὴν ὑπόθε- σιν των, ἀνέφερον καὶ τὸ ὄνομά μου, ὡς ὄντος συγγενοῦς των. Βλέπω λοι- πὸν αἰφνης ἡμέραν τινὰ τὸν ἄνδρα νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν αἰχίαν μου, ὅπου ποτὲ δὲν εἶχε πατήσῃ τὸν πόδα του, διὰ νὰ πληροφορηθῇ ἀπὸ ἐμέ περὶ τοῦ πρά- γματος τούτου. Ἐκθέσας δ' ἐγὼ τὴν ὑπόθεσιν, τῷ εἶπον ὅτι ἐν Ἀθήναις κανὲν ἀπὸ τὰ ρέοντα νερά δὲν ὑπάρχει ἀδέσποτον, ἀλλ' ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Κη- φισός, ὁ ἀρδεύων τοὺς κήπους, ὁ ἀξιολογώτερος τῶν ἐνταῦθα ποταμῶν, εἶ- ναι διηρημένος ὡς ἰδιοκτησία μεταξὺ τῶν κυρίων τῶν κήπων καὶ πωλεῖ- ται δὲ καὶ ἀγοράζεται ὡς πᾶσα ἄλλη ἰδιοκτησία. Ἀνέλαβε τότε ὁ Φέδερ νὰ συστήσῃ τὴν ὑπόθεσιν ὅπου ἀνήκει, ἀλλὰ μετὰ τινὰς ἡμέρας, ἀπαντήσας με καθ' ὁδόν, μοὶ εἶπεν ὅτι ὠμίλησε τὰ δέοντα εἰς τὴν Αὐλὴν, ἔλαβεν ὅμως εἰς ἀπάντησιν ὅτι τὰ παιδιά αὐτὰ (τὰ τέκνα Μερτρούδ) εἶναι χαρακτη- ρος ὅχι εὐσυστάτου (εἶναι μπιρμπάνται). «Τί πρὸς τοῦτο;» εἶπον ἐγὼ πρὸς τὸν Φέδερ. «Χάνουσι διὰ τοῦτο τὸ δίκαιον τῆς ἰδιοκτησίας των;» «Θέλω

1. Ναυάρχου.

ὁμιλήσει καὶ δεύτερον», εἶπέ μοι. Καί, πάλιν ἀπαντήσας με, μοὶ λέγει :
 194^β «Ἄς προσφύγωσιν εἰς τὰ δικαστήρια.» | «Τὴν ὁδὸν ταύτην γνωρίζομεν
 καὶ ἡμεῖς, ἀλλ' ὁ λόγος εἶναι νὰ μὴ περιπλεχθῶμεν πάλιν εἰς νέας δίκας,
 ἀφοῦ ἐπὶ δέκα ὀλόκληρα ἔτη καὶ ἐπέκεινα ἐβασανίσθημεν πρὸς διεκδίκησιν
 τῆς ιδιοκτησίας μας καί, ἔνεκα τοῦ περιστατικοῦ τῆς ἀναρμοδιότητος τῆς
 ἀγωγῆς, ἥτις καὶ αὕτη προῆλθεν ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν τοῦ προσώπου ἢ ἀντι-
 προσώπου τοῦ κατόχου (τοῦ Βασιλέως), ἠναγκάσθημεν νὰ ἐνάξωμεν τὸν
 Δήμαρχον¹, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἔλαβε τὸ ὕδωρ ἡμῶν ὁ Βασιλεύς, ὡς εἶπεν ὁ ἴδιος.»

Ἄλλὰ δὲν ἐτελείωσεν ἕως ὧδε τὸ πρᾶγμα, διότι, ἀφοῦ ἀπηλπίσθησαν
 πλέον ἀπὸ τὴν ἐπιτυχίαν ἐνὸς συμβιβασμοῦ οἱ κληρονόμοι Μερτροῦδ, ἀπεφά-
 σισαν νὰ προσφύγωσιν εἰς τὰ δικαστήρια. Ἄς εἴπωμεν δὲ καὶ ποίου εἴδους
 συμβιβασμὸν ἐπρότειναν εἰς τὴν Αὐλήν, πρὶν ἀποφασίσωσι τὸ τελευταῖον
 μέτρον, τὸ τῶν δικαστηρίων. Εἶπον λοιπὸν πρὸς τὸν Αὐλάρχην Ἴω(άννην)
 Κολοκοτρώνην ὅτι διὰ τῶν μέχρι τοῦδε ἐκδοθεισῶν κατὰ τοῦ Δήμου ἀπο-
 φάσεων τῶν δικαστηρίων τὸ πᾶσιν τοῦ ὕδατος ἔφθανεν εἰς δράμια 200· ἐξ
 αὐτῶν τῶν 200 δραμ. εὐχαριστοῦνται νὰ λάβωσι τὸ ἀντίτιμον 100 μόνον
 δραμίων· ἐνῷ δὲ ἡ τιμὴ ἐνὸς δραμίου ὕδατος, καὶ τούτου ἐκμισθουμέ-
 νου μόνον δι' ἓν ἔτος ἀπὸ τὴν Δημαρχίαν, εἶναι δραχ. 75 κατ' ἔτος, ἡμεῖς
 εὐχαριστούμεθα νὰ λάβωμεν 50 μόνον δραχμάς δι' ἕκαστον δράμι καὶ τὸ
 παραχωροῦμεν εἰς τελείαν ιδιοκτησίαν καὶ οὐχὶ εἰς ἐκμίσθωσιν κατ' ἔτος
 ἀνανεουμένην· ζητοῦμεν ὅμως νὰ λάβωμεν τὴν τιμὴν ταύτην τοῦ παραχω-
 ρουμένου ὕδατος, ἀφ' ὅτου ἡ Αὐλή τὸ ἔλαβεν εἰς τὴν κατοχὴν τῆς ἢ ἀφ' οὗ
 ἐκινήσαμεν τὴν περὶ τούτου ἀγωγὴν μας. Ἄλλὰ τί ἔλαβον εἰς ἀπάντησιν
 τῶν προτάσεων τούτων ἀπὸ τὸν Αὐλάρχην; «Σεῖς θέλετε νὰ σᾶς δώσωμεν
 τὸ χοτζέτι (πωλητήριο) τοῦ σπιτιοῦ μας (τῶν ἀνακτόρων).»

Ἀπεφασίσθη λοιπὸν νὰ κινηθῇ ἀγωγὴ. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ δικηγόρος τῶν
 τέκνων Μερτροῦδ προέβλεψεν ὅτι θέλουν προσαχθῇ ἐνστάσεις τινὲς κατὰ
 τῶν ἀπαιτήσεών των, οἷον ἂν ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἡδύνατο νὰ γίνεται ιδιο-
 195^α κτησία τὸ ὕδωρ, ἂν τὰ ἐν τῷ χοτζετίῳ | (πωλητηρίῳ) ὑπογεγραμμένα
 πρόσωπα τοῦ βοῖβόνδα (διοικητοῦ) καὶ τοῦ καδῆ (κριτοῦ) εἶναι γνήσια,
 συνεβούλευσαν τὸν πρεσβύτερον τῶν υἱῶν Μερτροῦδ νὰ ἔλθῃ εἰς Κωνσταν-

1. Γιὰ τὸ νόημα τῆς φράσεως «ἔνεκα τοῦ περιστατικοῦ... νὰ ἐνάξωμεν τὸν Δήμαρχον» βλ. τὰ
 προηγούμενα (σ. 310).

τινούπολιν, ὅπως ἐκεῖ ἐξακριβώσῃ ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Πύλης τὰ περὶ τούτου. Ὁ Ἄνδρ. Μερτρούδ ἐζήτησεν ἀπὸ ἐμὲ συστατικὴν τινὰ ἐπιστολήν, καὶ τῷ ἔδωκα τοιαύτην πρὸς τὸν φίλον μου Τζάνον, Γραμματέα τῆς Πρεσβείας, ἀλλ' οὗτος μοὶ ἀπήντησεν ὅτι ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἦτο προτοῦ συστημένη ἀπὸ τὴν ἐνταῦθα Κυβέρνησιν, ἐννοεῖται πρὸς ὄφελός της, καὶ ὅτι δὲν ἡδύνατο νὰ γένη χρήσιμος πρὸς τὸν παρ' ἐμοῦ συνιστάμενον ἔνεκα τούτου.

Ἄ! πόσον κακῶς ἐσυμβουλευέτο καὶ ὑπηρετεῖτο ὁ ἀξιοθρήνητος ἐκεῖνος Ἡγεμὼν, τοῦ ὁποίου τὰ σφάλματα ἕως καὶ τὴν σήμερον προσπαθοῦσι νὰ δικαιολογήσωσιν τινες ἀποδίδοντες τὴν κατάργησιν τῆς δυναστείας του εἰς ἐξωτερικὰς ἐπεμβάσεις καὶ μάλιστα εἰς τὴν Ἀγγλίαν, καὶ δὲν ἐξηγοῦσιν ἢ μᾶλλον δὲν ἀποδίδουσι τὰ σφάλματα ταῦτα εἰς τοὺς ὑπηρέτας τοῦ Βασιλέως ἐκείνους οἵτινες ἐσυμβούλευον αὐτὸν εἰς ὅ,τι ἔπραττε κακὸν καὶ ἄδικον. Ἀλλὰ περὶ τῶν αἰτιῶν τῆς καταστροφῆς τῆς δυναστείας ἐκείνης, ὡς καὶ περὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐπεμβάσεων ἐπιφυλάττομαι νὰ ἐκθέσω τὰ πράγματα ὅπως ἐγὼ τὰ ἀντελήφθην καὶ ὅπως μοὶ φαίνεται ὅτι ἐξηγοῦνται ἀκριβέστερον τὰ γεγονότα.

Μετὰ δὲ τὴν παραίτησίν μου, εἰς [ἀπὸ] τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἑκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Ἑκπαιδεύσεως διορίσθη ὁ Περικλῆς Ἀργυρόπουλος, ἐγὼ δὲ μετέβην οἰκογενειακῶς εἰς Πόρον καὶ κατέλυσα εἰς τὴν Μονὴν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, ὅπου πρὸ μηνῶν τινῶν εἶχον διέλθει δύο ἡμερονύκτια καὶ ἐγνώρισα ὅτι καταλληλότερον ἄλλο μέρος πρὸς θερινὴν | τρίμη- 195^β νον διατριβὴν δὲν εὐρίσκει τις, ὅταν μάλιστα πρόκειται καὶ περὶ λουτρῶν θαλασσίων. Ἐνταῦθα δὲ διατρίβων, ἔμαθον τὰ συμβάντα¹ μεταξὺ Καλλέργη καὶ Βασιλέως καὶ ἀνέγνω μάλιστα εἰς γερμανικὰς ἐφημερίδας ἃς μοὶ ἐδάνεισεν ἀξιωματικὸς τις ἐκ τινος αὐστριακοῦ πολεμικοῦ πλοίου προσωρμισμένου ἐν τῷ λιμένι τοῦ Πόρου.

Ὅτε δέ, μεταβάς πρὸς καιρὸν εἰς Ἀθήνας, εἶδον τὸν Μαυροκορδαῆτον, εὔρον αὐτὸν συζητοῦντα μετὰ τινῶν βουλευτῶν σχέδιόν τι νόμου, τὸ ὁποῖον προυτίθετο νὰ εἰσάξῃ εἰς τὰς Βουλὰς, προσδιορίζον τὸν ἀνώτατον τῆς διαρκείας τῶν βουλευτικῶν συνόδων ὅρον, τὸν ὁποῖον, δῆθεν λαθὼν ὁ νομοθέτης τοῦ Συντάγματος, δὲν προσδιώρισεν.

1. Βλ. Π. Καρολίδου, Σύγχρονος ἱστορία τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν λοιπῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ 1821 μέχρι 1921, τ. Δ', Ἀθήνα 1924, σσ. 538-540.

Εἰς δὲ τὴν ἐπίνοιαν ταύτην ἤχθη ὁ Μαυροκορδαῖτος ἀπὸ τοιαύτην τινὰ αἰτίαν. Ὅταν ἡ Κυβέρνησις ὑπὸ τὴν πρωθυπουργίαν τοῦ Ναυάρχου Κριεζῆ ἀπεφάσισε νὰ ἀναλάβῃ τὸν ἀκήρυκτον ἐκεῖνον δυστυχῆ κατὰ τῆς γείτονος ἐπικρατείας πόλεμον, συγχρόνως μὲ τὸν κριμαϊκόν, ἐκήρυξε τὴν λῆξιν τῆς βουλευτικῆς συνόδου περὶ τὰ μέσα τοῦ Ἀπριλίου. Ἀλλὰ, καθὼς ἀνέλαβε τὸ ἡμέτερον Ὑπουργεῖον τὴν κυβέρνησιν περὶ τὰ μέσα τοῦ προσεχοῦς Μαΐου, εὐθὺς κατὰ τὴν πρώτην τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου συνεδρίασιν, ὁ Παλαμήδης, Ὑπουργὸς τῶν Ἑσωτερικῶν, εἰσήγαγεν εἰς τὸ Συμβούλιον πρότασιν νὰ χορηγηθῇ εἰς τινὰς γερουσιαστὰς χρηματικὴ περίθαλψις, ὡς διατελοῦντας εἰς ἐσχάτην ἔνδειαν. Ἐγὼ τότε εἶπον ὅτι «βλέπω τὸ χωριὸ χαλασμένον», φράσιν τὴν ὁποίαν ἐπὶ πολὺν χρόνον δὲν ἔπαυσεν ὁ Κανάρης νὰ ἐπαναλαμβάνῃ εἰς πᾶσαν δυσχερῆ περίστασιν. Ὁ Παλαμήδης ὁμῶς ἐπέμενεν εἰς τὴν πρότασίν του καὶ ὑπέβαλε καὶ κατάλογόν τινὰ γερουσιαστῶν, φίλων τῆς Αὐλῆς, εἰς τοὺς ὁποίους τὸ Ὑπουργεῖον Κριεζῆ εἶχε χορηγήσει τοιαύτην περίθαλψιν ὀλίγον πρὶν τῆς παραιτήσεώς του, τὸ δὲ κεφάλαιον 196^a ἐξ οὗ ἠρύσθη τὸ ποσὸν ἐκεῖνο ἦτο ἐκ τοῦ λεγομένου κεφαλαίου τῶν βοηθημάτων. Ἀπεφασίσθη λοιπὸν νὰ ἀκολουθήσωμεν καὶ ἡμεῖς τὸ παράδειγμα τῶν προκατόχων μας, τοῦλάχιστον δι' ἐκείνην μὲν τὴν φάσιν, ἐλπίζοντες ὅτι ὅσον οὕτω ἦτο πιθανόν νὰ συγκαλεσθῶσι πάλιν τὰ βουλευτικὰ σώματα καὶ νὰ ἐξέλθωμεν οὕτως ἀπὸ τὴν ἀνώμαλον ἐκείνην κατάστασιν. Αἱ ἐλπίδες μας ὁμῶς αὗται ἔμειναν ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐλπίδες κεναί, ἐπειδὴ ἡ ἐπελθοῦσα μάλιστα τῆς χολέρας καὶ τὴν συγκάλεσιν τῶν Βουλῶν ἐματαίωσε μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ἔτους, καὶ αἱ ἀνάγκαι τῶν ἀπὸ τὴν περίθαλψιν τῆς Κυβερνήσεως μόνον ἀπεκδεχομένων τὴν συντήρησιν τῆς ἑαυτῶν ὑπάρξεως γερουσιαστῶν ἐδεινώθησαν διὰ τοῦτο ἔτι μᾶλλον, ὥστε κατὰ μῆνα σχεδὸν ἔπρεπε νὰ δίδεται τὸ χορήγημα τοῦτο ἀπὸ τὸ δημόσιον ταμεῖον καὶ διὰ διαταγμάτων νὰ ἐξογκωθῇ οὕτω τὸ κεφάλαιον τοῦ προϋπολογισμοῦ τὸ φέρον τὴν ἐπωνυμίαν τῶν βοηθημάτων.

Ὅτε δὲ κατὰ πρῶτον εἶδεν ὁ Μαυροκορδαῖτος τὸ πρᾶγμα τοῦτο, ἀνέκραξεν ὅτι κακῶς ἔπραξεν ἡ Συνέλευσις τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίου νὰ ἀπορρίψῃ τὴν πρότασίν του περὶ ἐτησίας ἀποζημιώσεως τῶν γερουσιαστῶν¹

1. Ἡ τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίου ἐν Ἀθήναις Ἑθνικὴ Συνέλευσις. Πρακτικά, Ἀθήνα 1844, σσ. 452-468 (συνεδριάσεις 16 καὶ 17 Φεβρουαρίου 1844).

καὶ ὅτι καὶ τώρα δύναται νὰ διορθωθῇ ἡ ὑπόθεσις αὕτη, ἐὰν διὰ νόμου προσδιορισθῇ ἀνώτατος ὅρος τῆς διαρκείας τῶν βουλευτικῶν συνόδων καὶ διὰ τοῦ μέσου τούτου χορηγῇται ἡ ἀποζημίωσις τοῦ ὅλου τούτου χρονικοῦ διαστήματος, ὅποσον καιρὸν ἄλλως μέλλουσι νὰ διαρκῶσιν αἱ σύνοδοι αὗται. Εἰς τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Μαυροκορδάτου ἤμην ἐξ ἀρχῆς ἐναντίος, ἐπειδὴ τὴν ἐθεώρουν ἀντισυνταγματικὴν καὶ ἀντιπολιτικὴν : ἀντισυνταγματικὴν μὲν, διότι τὸ Σύνταγμα ἔλεγε ρητῶς ὅτι ἀποζημίωσις δίδεται εἰς τοὺς βουλευτάς καὶ γερουσιαστάς, ἐφ' ὅσον χρόνον διαρκοῦν αἱ βουλευτικαὶ τῶν ἐργασίαι¹, δὲν περιελάμβανε δὲ καμμίαν διάταξιν περὶ ἀνωτάτου ὅρου ἀντιπολιτικὴν δέ, διότι | δὲν ἦτο δυνατόν² νὰ γνωρίζῃ οὔτε ἡ ἐκτελεστικὴ 196^β ἐξουσία οὔτε τὰ βουλευτικὰ σώματα πόσος χρόνος ἔμελλε νὰ χρειάζεταιται ἐκάστοτε πρὸς περαίωσιν τῶν γνωστῶν ἔργων αὐτῶν καὶ πολὺ ὀλιγώτερον τῶν ἀγνώστων, ἅτινα πολλὰ πιθανὸν ἠδύναντο νὰ παρουσιάζωνται κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν συνόδων, ἐν τῇ ἀρχῇ δηλ. καὶ ἐν τῷ μέσῳ, καὶ μάλιστα ὅτε τοιαῦται ἀνάγκαι νομοθετημάτων ἤθελον παρουσιάζεσθαι περὶ τὸ τέλος τῆς προθεσμίας αὐτῆς, ἣτις ἤθελε προσδιορισθῇ διὰ τοιούτου περὶ ἀνωτάτου τινὸς ὅρου νόμου. Ταῦτα πάντα ἔμελλον νὰ φαίνωνται, καὶ νὰ εἶναι ὡς, καὶ ἄτοπα καὶ ἀντιπολιτικά. Τοιούτους πάντοτε ἔδιδον λόγους πρὸς τὸν Μαυροκορδάτον, τοιούτους εἶπον, καὶ ὅτε ἠρωτήθην ἐνώπιόν του ὑπὸ τινων ἀξίων λόγου βουλευτῶν οὓς εὔρον εἰς τὴν οἰκίαν του, ἐλθὼν ἐκ Πόρου. Καὶ μοὶ φαίνεται ὅτι τοὺς μὲν βουλευτάς τούτους ἔκαμα νὰ σκεφθῶσι καλύτερα περὶ τῆς γνώμης τοῦ Μαυροκορδάτου τότε, αὐτὸς δ' ὁ Μαυροκορδάτος, ἐμμένων εἰς τὴν γνώμην αὐτήν, ἐξεφώνησε μετὰ τινος ἐρεθισμοῦ : «Ὅτε προσδιωρίζετο ἡ ἀποζημίωσις τῶν μελῶν τῶν βουλευτικῶν σωμάτων, ἡ δραχμὴ εἶχεν ἀξίαν διπλασίαν σχεδὸν τῆς σημερινῆς καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἤμπορεῖ σήμερον νὰ ἐπαρκῇ εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν.»

Εἰσῆξε λοιπὸν τὴν πρότασιν ταύτην εἰς τὴν Βουλὴν, καθ' ὃν χρόνον εὐρισκόμην πάλιν ἐν Πόρῳ, ἐπανακάμψας ἐξ Ἀθηνῶν, ἀλλὰ δὲν ἔγινε δεκτὸν τὸ νομοσχέδιόν του. Ἡ ἀρχὴ ὅμως αὕτη ἐκίνησε κατόπιν ἄλλους ὑπουργοὺς νὰ εἰσάξωσιν ἀνάλογόν τι τοιοῦτον νομοσχέδιον, τὸ ὅποιον ἔγινε δεκτὸν ὑπὸ ἀμφοτέρων τῶν βουλευτικῶν σωμάτων. Ἀλλὰ τὰ κατὰ τὴν

1. Ἀρθρα 67 καὶ 79.

2. Χφ. μὴ ὄντος δυνατοῦ.

συζητήσιν τούτου λαβόντα χώραν ἐν τῇ Γερουσίᾳ ἐξιστοροῦσι τὰ Πρακτικά¹ αὐτῆς, ἐμφαίνονται δὲ καὶ ἐν τῇ ἐμῇ ἀγορεύσει², ἥτις εὐρίσκεται χειρόγραφος καὶ ἐκ μνήμης μεταξὺ τῶν λοιπῶν ἀγορεύσεών μου. Εἰς ταύτην τὴν περίστασιν ἐξέφερον τὴν φράσιν ὅτι εἶναι προδοσία ἐκ μέρους τῶν ὑπουργῶν ἢ πρότασίς των αὕτη. |

197^a "Ἄς ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὰ περὶ τὰ τέλη τῆς καταργηθείσης δυναστείας λαβόντα χώραν, καὶ ποίαν ἐγὼ ἐτήρησα διαγωγὴν πρὸς τὰς περιστάσεις ἐκείνας.

"Ἄν λοιπὸν ἐν τῇ Γερουσίᾳ ὑπῆρξα πάντοτε σχεδὸν ἀντιπολιτευόμενος, ὡς ὀνομάζονται οἱ ἀντιλέγοντες εἰς τὰς προτάσεις τῶν ὑπουργῶν συνήθως, ἀλλ' ὡς ἐγὼ ἔκρινα νὰ ὀνομάζω ἐμαυτὸν συζητητὴν, ποτὲ δὲν ἔσχον κατὰ νοῦν νὰ πολεμήσω τὴν δυναστείαν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Βασιλέως, ποτὲ δὲν εἰσῆλθον εἰς καμμίαν μυστικὴν ἐταιρείαν σκοπὸν ἔχουσαν τὴν κατάργησιν τῆς δυναστείας ἢ καὶ ἀπλῶς τὴν διὰ βιαίων μέσων ἔξωσιν τῶν κατὰ καιροὺς κυβερνήσεων. Εἶπον ἑνωτέρω ὅτι ἐν τῇ περιπτώσει τῆς συζητήσεως τοῦ περὶ διαρκείας τῶν βουλευτικῶν συνόδων νομοσχεδίου ἐξέφερα κατὰ τῶν εἰσαγαγόντων τὴν πρότασιν ταύτην ὑπουργῶν τὴν λέξιν προδοσίαν, τοῦτο δὲ ἔπραξα, διότι ἐπίστευον ἀδυστάκτως ὅτι ἐπρόδιδον τὸ συνταγματικὸν προνόμιον τοῦ Βασιλέως, ὅστις μόνος ἠδύνατο νὰ κηρύττῃ τὴν λῆξιν τῶν συνόδων ταύτων ἐνῶ διὰ τοῦ νόμου ἐκείνου τοῦ ἐδέοντο αἱ χεῖρες. "Εβλεπον δ' ἔπειτα καὶ τὴν διαφθορὰν διὰ τῆς ὁποίας ἐδυνήθησαν οἱ προτείναντες τὸν νόμον νὰ κερδίσωσι τὰς ψήφους τῶν βουλευτῶν καὶ τῶν γερουσιαστῶν, διότι τῶν μὲν βουλευτῶν ἠῤῥησαν τὴν μηνιαίαν ἀποζημίωσιν εἰς δρ. 550 ἀπὸ τῆς ἐν τῷ Συντάγματι ἐκ δρ. 250, εἰς δὲ τοὺς γερουσιαστάς ἐχορήγουν καὶ ἐν τῇ ἀργίᾳ τῶν ἑξ μηνῶν τοῦ ἔτους τὴν αὐτὴν ἀποζημίωσιν ἣν ἐλάμβανον, διαμένοντες ἐν Ἀθήναις καὶ ἐκπληροῦντες τὰ καθήκοντά των. Εἶναι ἄρα τοῦτο ἀντιδυναστικὴ ἀντιπολίτευσις ἢ μᾶλλον

197^b ὑπερδυναστικὴ | καὶ ἀντιδημαγωγικὴ; Ἐνταῦθα ὅμως φέρω καὶ τὴν ἐξῆς ἐρώτησιν : Ὑπείσθηγαγε ἄρα ἡ ἐξωτερικὴ δυσμενὴς πρὸς τὸν τόπον πολιτικὴ τὸ μέτρον τοῦτο ἢ ἦτο βεβαίως αὐτόχρημα ἐπίνοια τῶν τότε ὑπουργῶν, εἰς τὸ ὁποῖον ἔπεισαν καὶ τὸν, ἄλλως λίαν δύσπιστον, Βασιλέα ;

1. Πρακτικά, ΔΓ, σσ. 1253-1255, 1349-1391 (συνεδριάσεις 13, 22, 23 Ὀκτωβρίου 1856).

2. Αὐτόθι, σσ. 1365-1370.

Ἐρωτῶμεν δὲ καὶ ἄλλο, τὸ ἐξῆς : Αἱ δυσμενεῖς πρὸς τὴν Ἑλλάδα δυνάμεις ἐσύριζαν εἰς τὸ οὖς τοῦ Κωλέττη νὰ εἰσφουρνίσῃ εἰς τὴν Γερουσίαν 12 - 14 νέους γερουσιαστὰς¹ εὐθὺς κατὰ τὴν πρώτην σύνοδον τῆς Α' βουλευτικῆς περιόδου, καὶ τοῦτο χωρὶς καμμίαν συνταγματικὴν ἀνάγκην; Ἐκτὸς ἐὰν νομίσῃ τις ὅ,τι ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ συντηρη(τι)κοῦ κράτους τότε τῆς Αὐστρίας Πρόκες, ὅστις εἶπεν εἰς ἐμὲ ἀποτόμως ὅτι, ἂν ἦτο ἐκεῖνος Βασιλεύς, ἤθελε ρίψει εἰς τὴν Γερουσίαν 100 ἀκόμῃ γερουσιαστὰς, διὰ νὰ φιμώσῃ τὰ στόματα τῶν ἀντιπολιτευομένων. Ἀλλά, καὶ ὅσας ἄλλας προσθήκας ἔφεραν εἰς τὸ σῶμα ἐκεῖνο, δὲν τὰς ἔφεράν ποτε ἔνεκα συνταγματικῶν ἀναγκῶν, ὡς καὶ τὴν τελευταίαν τῶν δεκαοκτώ², ἥτις ἔκαμε πλέον νὰ ὑπερεκχυλίσῃ τὸ ποτήριον καὶ νὰ καταντήσωσι τὰ πράγματα ὅπου κατήντησαν τὴν νύκτα τῆς 10ης Ὀκτωβρίου τοῦ ἔτους 1862.

Ὑπὲρ τοῦ ἀνευθύνου τοῦ Βασιλέως ἤμην πάντοτε οὕτως εἰπεῖν ξεσπαθωμένος καί, ὅτε ὁ Χρηστίδης μοι εἶπεν ὅτι πταίει καὶ αὐτὸς ὁ εὐλογημένος, ἀναμειγνυόμενος εἰς πάντα καὶ καταβαίνων εἰς τὰ ταπεινότατα, ὡς ἔπραξεν ἐσχάτως, παραγγείλας τῷ Παπαδαίῳ νὰ ἐνεργήσῃ, ὥστε ὁ Ζαΐμης νὰ μὴ ἐκλεχθῇ βουλευτής, τῷ ἀπήντησα ὅτι «δὲν πταίει ὁ Βασιλεύς· οἱ ὑπουργοὶ τοῦ πταίου, διότι, πρὶν τὸ μάθης σὺ καὶ ἀπὸ σοῦ ἐγώ, ἔπρεπε νὰ τὸ γνωρίζουν οἱ ὑπουργοί· ἂν ὅμως τὸ γνωρίζουν καὶ σιωποῦν, εἶναι ἔνοχοι· ἂν πάλιν δὲν τὸ γνωρίζουν, ἀφοῦ σὺ καὶ ἴσως καὶ ἄλλοι τὸ γνωρίζουν, δὲν εἶναι ὑπουργοὶ ἱκανοί, καὶ αὐτοὶ εὐθύνονται κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιστάσεις.» 198^a Καὶ καθ' ὅλον δὲ τὸ χρονικὸν διάστημα καθ' ὃ ὑπὸ πολλῶν διεβάλλετο τὸ ὄνομα τοῦ Βασιλέως καὶ ἀπεδίδετο ἡ εὐθύνη τῶν κακῶς πραττομένων εἰς αὐτόν, ἐκήρυττον τοιαῦτα. Ἐφθασα μάλιστα εἰς τοσαύτην ὑπερβολήν, ὥστε ἔλεγον πολλάκις ὅτι, ἐάν, ὃ μὴ γένοιτο, ἤθελον ἶδει τὸν Βασιλέα νὰ τρέχῃ εἰς τὴν ἀγορὰν μὲ τὸ ξίφος εἰς τὴν χεῖρα καὶ νὰ φονεύῃ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοὺς προστυχόντας, εἰς τοὺς ὑπουργοὺς ἔμελλον νὰ ἀποδώσω καὶ ταύτας τὰς πράξεις, διότι ταῦτα εἶναι βεβαίως συμπτώματα παραφροσύνης, καὶ ταύτην ἔπρεπε νὰ προλάβωσιν οἱ ὑπουργοί, πρὶν ἢ λάβῃ τοσαύτην πρόοδον ἢ νόσος.

Εἶναι ὅμως ἀληθὲς ὅτι πολλάκις παρεξηγήθην, ἢ διότι δὲν ἤμην ἐκ τῶν

1. Βλ. παραπάνω, σ. 276.

2. Πρακτικά, ΖΑ, σσ. 7-11 (συνεδρίαση 3 Μαρτίου 1861).

ἀφωσιωμένων σφόδρα (καί, καθὼς λέγει τι ἀξίωμα αὐτῶν, «ὁ μὴ ὦν μεθ' ἡμῶν ἐστὶ καθ' ἡμῶν») ἢ παρεξήγησάν με, κινούμενοι ὑπὸ φθόνου ἢ καὶ ἐξ ἀγνοίας τῶν συνταγματικῶν ἐλευθέρων φράσεων, διότι, ὅταν ποτὲ εἶπον πρὸς τὸν Χρηστίδην (Ὑπουργὸν τῆς Οἰκονομίας), ὅτε μοὶ ἔλεγεν ἐν τῇ Γερουσίᾳ¹, κακίζων τὴν ἀντιπολίτευσιν, «σεῖς ἀποβλέπετε εἰς πρόσωπα καὶ οὐχὶ εἰς ἀρχάς», ὅτε, λέγω, τῷ εἶπον ὅτι «σεῖς οἱ συνταγματικοὶ τῶν Μεγάρων ἀναλαμβάνετε τὸ πρόσχημα τῶν ἀρχῶν μας πάντοτε καὶ φαίνεσθε πρεσβεύοντες τὰς αὐτάς μὲ ἡμᾶς ἀρχάς, ἀλλ' ἔρχεται ἡμέρα καθ' ἣν θέλομεν ἀναπετάσει τὴν διάφορον πρὸς τὴν ἐδικήν σας σημαίαν, καὶ τότε θέλομεν ἴδει ποίαν τὸ ἔθνος θέλει ἐξ ἀμφοτέρων ἀσπασθῇ», ὅτε λοιπὸν εἶπον ταῦτα, εἷς ἐκ τῶν βουλευτῶν, καθήμενος πλησίον μου παρὰ τὰς κιγκλίδας, μοὶ λέγει : «Ἐννοεῖς βέβαια τὴν σημαίαν τῆς δημοκρατίας.» «Ὁχι», τῷ εἶπον, «ἀλλ' ἐννοῶ τὴν ιδέαν ἢ τὴν σημαίαν τῆς αὐτοκυβερνήσεως, τῆς καταργήσεως τοῦ κεντρικοῦ κυβερνητικοῦ συστήματος τὸ ὁποῖον ἐπικρατεῖ καὶ μετὰ τὴν καθίδρουσιν τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος εἰς τὴν πατρίδα μας.»

Ἄλλ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔκαμε νὰ καταχωρισθῇ καὶ εἰς τὴν ἀξιόλογον | 198^β γερμανικὴν ἐφημερίδα *Allgemeine Zeitung* τὸ ὄνομά μου — ὡς προστάτου δῆθεν τῆς βασιλοκτονίας — πρᾶγμα ἀνήχουστον! — εἶναι τὸ ἐξῆς : Συνελήφθησάν ποτέ τινες ἄνθρωποι ἀνάξιοι λόγου, ὡς συνομόσαντες κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ Βασιλέως, καί, φυλακισθέντες, ἀνεκρίνοντο. Ἐγίνε λοιπὸν ἐπερώτησις εἰς τὴν Βουλὴν περὶ τούτου, καὶ ὁ ἀρμόδιος Ὑπουργὸς εἶπεν ὅτι ἔλαβεν ἡ Κυβέρνησις ὑπονοίας τινὰς περὶ τοῦ πράγματος τούτου, ἀλλ' ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ἀνάκρισις δὲν ἐπεραιώθη, δὲν δύναται νὰ εἴπῃ τι ἀφορῶν τὰ καθέκαστα. Ἐν δὲ τῇ Γερουσίᾳ ὁ Γρηγοριάδης ἐπέμεινε προτρέπων καὶ ἐμὲ νὰ κάμω περὶ τοῦ ἰδίου πράγματος ἐπερώτησιν, ἐγὼ ὅμως τῷ εἶπον ὅτι δὲν θέλει ἔχει κανὲν πρακτικὸν ἀποτέλεσμα ἢ ἐπερώτησις αὕτη, διότι θὰ μᾶς εἴπωσιν οἱ ὑπουργοὶ ὅτι ἡκούσαμεν νὰ εἴπωσιν εἰς τὴν Βουλὴν. Ἄλλ' ὁ Γρηγοριάδης, δὲν γνωρίζω ἀπὸ ποῖον σκοπὸν κινούμενος, ἔκαμεν ὁ ἴδιος τὴν ἐπερώτησιν, ἐσιώπησε δέ, ὅταν ἤκουσε τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἀπάντησιν ἣν ἔδωκαν οἱ ὑπουργοὶ καὶ εἰς τὴν Βουλὴν.

1. Κατὰ τὴν περίοδον ποὺ ὑπῆρχε Γερουσία, ὁ Δ. Χρηστίδης διετέλεσε μόνο μιὰ φορὰ Ὑπουργὸς Οἰκονομικῶν : 4 Αὐγούστου 1850 – 5 Ὀκτωβρίου 1853.

Τότε ἐγώ, νομίσας ὅτι ἤθελον περιγελάσει οἱ ὑπουργοὶ καὶ οἱ φίλοι τῶν τὴν ἀντιπολίτευσιν ὡς κενόσπουδον καὶ ἐπερωτῶσαν περὶ πράγματος τὸ ὁποῖον ἐγνώριζον ἤδη ἀπὸ τὴν εἰς τὴν Βουλὴν ἀπάντησιν, ἀνέλαβον νὰ ὑψώσω τὴν ὑπόθεσιν ὑπεράνω τῆς τετριμμένης ἐκείνης ἐπερωτήσεως καὶ ἀπαντήσεως καὶ εἶπον νὰ μᾶς ἐξηγήσωσιν οἱ ὑπουργοὶ τί γνωρίζουσι περὶ τῆς καταστάσεως τῶν πνευμάτων τοῦ ἔθνους ὡς πρὸς τὰς πράξεις τῆς Κυβερνήσεως, ὅχι μόνον τῆς παρούσης ἀλλὰ καὶ τῶν προκατόχων, διότι, ὅταν γνωρίσῃ τις καλῶς τὰς αἰτίαις, ἡ θεραπεία τῶν κακῶν καθίσταται εὐκολωτέρα, καὶ τέλος εἶπον μήπως κακὴ κυβέρνησις ὠθεῖ τοὺς ἀνθρώπους εἰς τοιούτους ἀπαισίους καὶ ὀλεθρίους σκοπούς. Τότε ὁ κ. Προβελέγγιος, 199^a ἀπαντῶν εἰς ἐμέ, λέγει ὅτι τοιαῦται πράξεις, ὡς ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος, εἰς τὰ συνταγματικὰ κράτη δὲν πρέπει νὰ γένωνται, διότι, εἶπεν, ἂν οἱ ἀποτελοῦντες τὴν Κυβέρνησιν ὑπουργοὶ κυβερνῶσι κακῶς, ἔχουσιν ἐπάνω τῶν τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ λαοῦ, οἵτινες κατηγοροῦσι τοὺς ὑπουργοὺς ἐνώπιον τῆς Γερουσίας, ἥτις τοὺς δικάζει. Ἄν ὅμως αἱ κατηγορίαι εἶναι ψευδεῖς, ἡ Κυβέρνησις διαλύει τὴν Βουλὴν διὰ βασιλ. διατάγματα καὶ ἐκκαλεῖ τὸ πρᾶγμα εἰς τὸν λαόν, ἢ, γνωρίζοντες ἑαυτοὺς ἐνόχους, παραιτοῦνται οἱ ὑπουργοί. Τότε ἐγὼ ἀπήντησα εἰς ταῦτα ὅτω : « Πρῶτον, εἰς τὰ πολιτικὰ μας λεξικὸν ἡ λέξις παραίτησις δὲν ὑπάρχει. » Ὁ Προβελέγγιος φωνάζει : « Ἐγώ, ἐγώ », δηλ. ἐγὼ παραιτοῦμαι¹. Ἐπιμένων δὲ ἐγὼ εἰς τὸν λόγον μου, ἐκείνου πάντοτε κράζοντος « ἐγώ, ἐγώ », τῷ εἶπον : « Μὴ μὲ ἀναγκάζῃς νὰ εἶπω τι περισσότερον. » Καὶ τέλος τῷ λέγω : « Σὺ πρὸ μιᾶς ἡμέρας ἔλεγες εἰς πολλούς, προκειμένου νὰ σχηματισθῇ νέα Κυβέρνησις, ὅτι ποτὲ δὲν θέλεις δεχθῇ θέσιν ὁμοῦ μὲ τὸν Χρηστίδην, ἀλλὰ τώρα σὲ βλέπω νὰ παρακάθῃσαι ὡς συνάδελφος. » Πάταγος καὶ κραυγαὶ ἀπὸ τοὺς ὑπουργικούς καὶ συγγενεῖς τοῦ Προβελεγγίου, μέχρι προκλήσεως εἰς μονομαχίαν, ἀλλὰ, παρελθούσης τῆς καταιγίδος, ἐξηκολούθησα τὸν λόγον μου : « Εἶπες, δεύτερον, ὅτι, ἂν ἡ Κυβέρνησις θεωρήσῃ ψευδεῖς τὰς κατηγορίας, διαλύει τὴν Βουλὴν καὶ ἐκκαλεῖ τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὸν λαόν. Ἀλλὰ πῶς ἔγινεν ἡ εἰς τὸν λαόν τῆς πατρίδος σου ἔκκλησις αὕτη; Πόσον δὲν ἐφώναζες

1. Ἐδῶ προφανῶς ὁ Προβελέγγιος ὑπαινίσσεται τὴν παραίτηση ποῦ ὡς Ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν ὑπέβαλε τὸ 1854, ἀλλὰ ποῦ δὲν ἔγινε δεκτὴ (βλ. Σ. Πήλικα, Ἀπομνημονεύματα, Ἀθήνα 1893, σσ. 166 – 185).

σὺ καὶ ὁ Χρυσόγελος κατὰ τῆς ἐπεμβάσεως τῆς ἐξουσίας εἰς τὰς ἐκλογάς;» Ταῦτα εἶπον πρὸς τὸν Προβελέγγιον καὶ τι ἄλλο ἀφορῶν τὴν πολιτικὴν |
 199^β ἀδυναμίαν τοῦ σώματος τῆς Γερουσίας, ἐντὸς τοῦ ὁποίου δὲν ἔπαυον οἱ κατὰ καιροὺς ὑπουργοὶ νὰ ρίπτωσι νέας φουρνιάς γερουσιαστῶν ἀνὰ δεκα-
 πεντάδας, δεκάδας καὶ οὐδέποτε μικροτέρας τῶν ὀκτώ, καὶ ταύτας, ὡς πολλάκις εἶπον, ἄνευ τινὸς συνταγματικῆς ἀνάγκης. Ἄλλ' ἐνταῦθα πλέον ὁ θόρυβος ἐκ μέρους τῶν ὑπουργικῶν ἀνέβη μέχρι τρίτου οὐρανοῦ, ὥστε ἡ συνεδρίασις ἐκείνη διεκόπη μὲ μεγάλην ταραχὴν καὶ χωρὶς νὰ ἀπαγγεί-
 λῃ τὴν λύσιν, κατὰ τὸν κανονισμόν, ὁ Πρόεδρος.

Εἶπον ἀνωτέρω¹ ὅτι κατ' ἀρχὰς τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος, κατ' αὐτὴν τὴν πρώτην σύνοδον τῆς Αἰς βουλευτικῆς περιόδου, καὶ ὑπε-
 στήριξα καὶ ἐψήφισα ὑπὲρ τῆς παραδοχῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἐναντίον τῆς γνώμης τῆς πολιτικῆς μερίδος εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκον. Λέγω καὶ τώρα ὅτι, ὅτε ὁ ροῦς τῶν πραγμάτων ἤρξατο νὰ φέρῃ τὴν πολιτείαν εἰς νέαν τινὰ καὶ σοβαρωτέραν ἀντιπολίτευσιν, πάλιν ἐγώ, ἀποσπασθεὶς ἀπὸ τὴν πολι-
 τικὴν μου μερίδα, ὡς συμπεριζομένην τὰς ιδέας τῆς ἐπαναστάσεως, συνετά-
 χθην μετὰ τοῦ Ὑπουργείου Κολοκοτρώνη² καὶ τῆς ὑπουργικῆς πλειοψη-
 φίας εἰς τὸ καίριον ἐκεῖνο ζήτημα τὸ ὁποῖον διέγειρεν ἐν τῇ Γερουσίᾳ ἡ ἀντιπολίτευσις ὑπὲρ τοῦ ἀπαραβιάστου δῆθεν τοῦ ἀπορρήτου τῶν ἐπιστο-
 λῶν καὶ ἡγόρευσα συμφώνως μὲ τὸν Ὑπουργὸν τῆς Δικαιοσύνης Ἡλιό-
 πουλον ὅτι δίδονται περιστάσεις καθ' ἃς δικαιούται ἢ μᾶλλον δὲν καταδι-
 κάζεται μία Κυβέρνησις, παρεκβαίνουσα τοῦ γενικοῦ ἐκείνου κανόνος χά-
 ριν τῆς ἀσφαλείας τοῦ κράτους. Ἦκουσα μάλιστα ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν συζήτησιν ταύτην ὅτι ἐν Ἀγγλίᾳ ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν κατα-
 φεύγει ἐνίοτε εἰς τὴν ἀποσφράγισιν ἐπιστολῶν ἐν αἷς ὑπάρχει ὑποψία κα-
 κοῦ τινος ἐπαπειλοῦντος τὴν κοινωνίαν καὶ τοῦτο ἔμαθον παρὰ τοῦ κυρίου Φίνλαη, τοῦ ὑπερσυνταγματικοῦ ἢ μᾶλλον δημοκράτου, προσθέντος ὅτι ὅχι πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἔλαβε χώραν ἐν τοιοῦτον καί, καταγγελλθὲν εἰς τὴν Βου-
 λὴν τῶν Κοινοτήτων, δὲν ἐπέφερε κανὲν ἀπαίσιον ἀποτέλεσμα κατὰ τοῦ Ὑπουργοῦ.

200^α Μετὰ δὲ τὴν μεταπολίτευσιν τῆς 10 Ὀκτωβρ. 1862 καὶ τὴν κατάργη-

1. Σελ. 276-279.

2. 26 Μαΐου - 10 Ὀκτωβρίου 1862.

αν τῆς δυναστείας τοῦ Ὀθωνος δὲν ἠθέλησα νὰ ἀναμειχθῶ πλέον εἰς τὰ πολιτικά, διαρκούσης τῆς Μεσοβασιλείας, μολονότι ἡδυνάμην πολὺ πιθα-
 ῶς καὶ ὑπουργὸς νὰ ἀναδειχθῶ, ἂν προσήγγιζον καὶ ὀλίγον τὸν Βούργα-
 ῆν ἢ τὸν Κανάρην, καὶ μέλος τῆς Βας ἐν Ἀθήναις Συνελεύσεως νὰ ἐκλε-
 θῶ, διότι εὐθὺς μετὰ τὴν σύστασιν αὐτῶν ὡς μελῶν τῆς Κυβερνητικῆς
 Επιτροπῆς μοὶ ἐστέλλοντο κατὰ μῆνα δραχμαὶ πεντακόσιαι ἐκ τοῦ δημο-
 τείου ταμείου, ὡς καὶ πρὸς τινὰς ἄλλους, ἀλλὰ πολλὰ ὀλίγους, γερουσιαστάς,
 χωρὶς ὅμως ἐγὼ νὰ ζητήσω τοῦτο.

Κατὰ δὲ τὰς γινομένας ἐνταῦθα προπαρασκευὰς καὶ τοὺς συνδυασμοὺς
 διὰ τὴν ἐκλογὴν τῶν πληρεξουσίων τῆς Ἀττικῆς εἰς τὴν Ἐθνικὴν Συνέλευ-
 σιν, μολονότι ἀπέφευγον ἐπιμελῶς νὰ πλησιάζω εἰς τοὺς κομματάρχας,
 ἤκουον ὅμως φερόμενον τὸ ὄνομά μου ἐν τῷ συνδυασμῷ τοῦ Δ. Καλλιφρο-
 νᾶ, ὅστις εἰς τέλος καὶ ἐπέτυχεν. Ἀκούων δὲ ταῦτα, δὲν ἔκρινα καλὸν νὰ
 ἀρνηθῶ, ἡνύχον μόνον νὰ ἀποτύχω, διότι ἐφοβούμην μήπως ἡ ἀρνησίς
 μου ἤθελεν ἐκληφθῇ ὡς Ὀθωνισμὸς καὶ πρόφασις εἰς καταδίωξιν, ὡς συν-
 ἔβη τοῦτο εἰς τινὰς ἄλλους. Δὲν ἤθελον δὲ πάλιν νὰ συμπράξω μὲ τοὺς
 λαβόντας μέρος εἰς ἐπανάστασιν τοιαύτην, ἥτις, ἐκτὸς ἄλλων λόγων, διεν-
 εργήθη καὶ αὕτη, ὥς καὶ ἡ τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίου ἀπὸ στρατιωτικὴν
 βίαν καὶ συνωμοσίαν. Καὶ ἡ εὐχή μου ἐπέτυχε, καὶ ἀπηλλάγην ἀπὸ τὴν
 σύμπραξιν ἐκείνην τῶν βουλευμάτων καὶ ἀποφάσεων τῆς Συντακτικῆς Συν-
 ελεύσεως, τὰς συνεπείας τῶν ὁποίων ἐνόμιζα πολὺ ὀλεθριωτέρας παρ' ὅσον
 ἀπέβησαν, χάριτι θεῖα.

Ἀπηλλάγην δὲ τῆς συμμετοχῆς ταύτης, τῆς ἐκλογῆς μου δηλ. ὡς πλη-
 ρεξουσίου τῆς ἐπαρχίας Ἀττικῆς, ὡς ἐκ τῆς ἐξῆς ἀφορμῆς. Μίαν ἢ δύο
 ἡμέρας πρὶν τῆς ἐνάρξεως τῆς πανδήμου ψηφοφορίας μὲ ἀπαντᾷ τις ἐπανερ-
 χόμενον οἶκαδε καὶ μὲ ἐρωτᾷ πότε δύναται νὰ μὲ εὔρῃ ἐν τῷ οἴκῳ μου 200^β
 καὶ μοὶ λέγει συγχρόνως τὸν σκοπὸν διὰ τὸν ὁποῖον μὲ ἐρωτᾷ περὶ τούτου,
 καὶ ὁ σκοπὸς ἦτον νὰ μὲ προσκαλέσῃ νὰ συνεισφέρω καὶ ἐγὼ τὸ μέρος μου,
 τὴν χρηματικὴν δηλονότι συνεισφοράν μου, διὰ τὰς ὅσον οὐπω μελλούσας
 νὰ ἀρχίσωσιν ἐκλογάς. Ἀλλ' ἐγὼ, καίτοι μὴ γνωρίζων τὸν ἄνθρωπον, τῷ
 ἀπήντησα ὅτι δὲν ἐννοῶ πῶς πρέπει νὰ συνεισφέρω χρήματα εἰς τὴν ἐκ-
 λογὴν ταύτην, τὴν ὁποίαν θέλει νὰ ἐνεργήσῃ ἡ πατρίς ὑπὲρ ἐμοῦ, ἐπιβάλ-
 λουσά μοι τὸ βαρὺ τοῦτο καθήκον, διὰ τὸ ὁποῖον ἐγὼ δικαιούμαι νὰ ζητή-

σω ἀποζημιώσιν καὶ οὐχὶ δι' ἐξόδων ἰδίων νὰ ζητήσω νὰ ἐπιφορτισθῶ τὸ μέγα φορτίον. Καὶ τοῦτο ἔλεγον, ἔχων κατὰ νοῦν ὅτι θέλει ζητηθῇ ἀπ' ἐμοῦ μικρόν τι χρηματικὸν ποσόν, ὡς 50 - 100 δραχμῶν, διὰ νὰ ἀμειφθῶσιν οἱ μέλλοντες νὰ παρευρίσκωνται κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ψηφοφορίας ἐπὶ τῶν καλπῶν τῶν διαφόρων δήμων τῆς Ἀττικῆς. Ἐπληροφορήθην ὅμως ἔπειτα ὅτι ἡ συνεισφορά αὕτη κατὰ χάριν πρὸς ἐμὲ εἶχε μετριασθῇ εἰς χιλίας μόνον δραχμάς, ἐνῶ οἱ πλεῖστοι ἄλλοι τῶν ὑποψηφίων συνεισέφερον καὶ ὑπὲρ τὰς 2.000. Τοῦτο δέ, δηλονότι ὅτι οἱ ἄλλοι συνεισέφερον ποσὰ μεγάλα, μοὶ ἀνήγγειλε καὶ ὁ ἀπαιτήσας παρ' ἐμοῦ τὸν ἔρανον τοῦτον, χωρὶς νὰ μοὶ φανερώσῃ ποία ἔμελλε νὰ εἶναι ἡ ἐδική μου συνεισφορά. Ἀλλ' εἰς τὴν ἀπάντησιν τὴν ὁποίαν ἔδωκα πρὸς τὸν Πέτρον Βενιζέλον (οὗτος ἦτον ὁ ἀπαντήσας με καὶ ὁ ἀπαιτήσας παρ' ἐμοῦ τὸν ἔρανον μου, ὡς ὕστερον ἐπληροφορήθην) ἤκουσα παρ' αὐτοῦ τὴν ἀπόφασιν ὅτι ἄνευ τῆς χρηματικῆς συνδρομῆς μου δὲν θέλω ἐκλεχθῇ. Καὶ ἔδειξα μὲν εἰς αὐτὸν ὅτι ἐλυπήθην διὰ τοῦτο, ἐχάρην ὅμως ἐσωτερικῶς, διότι οὕτως ἀπαλλάττομαι τοῦ ὀδυνηροῦ ἐκείνου χρέους, μολονότι ἀκόμη δὲν ἤμην βέβαιος περὶ τούτου.

Καὶ ἴσως ἤθελον παραβλέψῃ οἱ τὸν συνδυασμὸν ἐκεῖνον καταρτίσαντες κορυφαῖοι τὴν ἄρνησίν μου ὡς πρὸς τὴν χρηματικὴν συνεισφοράν, ἂν δὲν ἐπῆρχετο ἄλλη τις αἰτία, ἥτις τοὺς παρεκίνησε νὰ ἀντικαταστήσωσιν ἀντ' ἐμοῦ τὸν στρατιωτικὸν Κορωνάϊον, ὅστις πρὸ πέντε - ἑξ ἡμερῶν ἔλεγεν
201^a ἐνώπιον ἐμοῦ καὶ τοῦ μακαρίτου Μανάκη ἐν τῇ οἰκίᾳ του ὅτι ἡδύνατο καὶ αὐτός, ἂν ἤθελε, νὰ ἐκλεχθῇ πληρεξούσιος ἐκ μέρους τῆς ἐπαρχίας Ἀττικῆς, ἀλλ' ἐπειδὴ νομίζει παράνομον τοῦτο, ὡς ἐπιτετραμμένος τὴν ἀρχηγίαν τῆς ἐνταῦθα Ἐθνοφυλακῆς, ἀπέχει ἀπὸ τοῦ νὰ ἐκτεθῇ ὡς ὑποψήφιος. Ἡ δὲ κυρία αἰτία δι' ἣν οἱ περὶ τὸν Καλλιφρονᾶν προσέλαβον τὸν Κορωνάϊον ἐν τῷ συνδυασμῷ των ὑπῆρξεν ὁ σχηματισμὸς ἄλλου τινὸς συνδυασμοῦ εἰς ὃν συνετάχθησαν διάφοροι στρατιωτικοί, ἔχοντες καὶ τὸν ἀρχηγὸν τῆς Ναυπλιακῆς Ἐπαναστάσεως Ἀρτέμην¹. Διὰ τοῦτο, φοβηθέντες ἀποτυχίαν οἱ περὶ τὸν Καλλιφρονᾶν, ἐν γένει ἢ καὶ μερικῇ, ἔστρεψαν τὰ βλέμματά των πρὸς τὸν ἐπίσης διακριθέντα κατὰ τὴν Ναυπλιακὴν Ἐπανάστασιν καὶ πληγωθέντα καὶ αἰχμαλωτισθέντα καὶ πολλὰ παθόντα Κορωνάϊον, ὅστις, λησμονήσας ὅτι ἔλεγεν ἐν τῇ οἰκίᾳ Μανάκη καὶ ἀλλαχοῦ ἴσως,

1. Ἀρτέμης Μίχου.

ἤπαρσθη τὴν πρόσκλησιν καὶ συνετάχθη μετὰ τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ Καλλιφρονικοῦ, ἀπαλειφθέντος οὕτω πρὸς χαρὰν ἐδικήν μου τοῦ ὀνόματος Γ. Ὡλλὰ ἐκ τοῦ δελτίου των, ὅπερ ἦτον ἤδη καὶ διανενεμμένον εἰς τοὺς πλείστους τῶν δήμων τῆς Ἀττικῆς. Ἐγινε δὲ διὰ τοῦτο ἐπίτηδες ἄλλη ἀποστολὴ εἰς τὰς πρωτεύουσας τῶν ἔξω δήμων μὲ τὴν τροπολογίαν ταύτην τοῦ ὀριστικοῦ ψηφοδελτίου, καὶ τινες διαπληκτισμοὶ ἔλαβον χώραν εἰς τὰ μέρη, διὰ νὰ κατορθωθῇ ἡ παραδοχὴ τοῦ τροπολογημένου ψηφοδελτίου.

Διεδόθη ὅμως ἐνταῦθα, ὅπως καλυφθῇ ἡ παλιμβουλία αὕτη τῶν καταρτιστῶν τοῦ συνδυασμοῦ καὶ πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς κοινῆς γνώμης, ὅτι τότε μόνον ἀπεφασίσθη ἡ διαγραφὴ τοῦ ὀνόματός μου ἀπὸ τὸ ψηφοδέλτιον, ὅταν δῆθεν ὁ υἱός μου Φίλιππος ἔγραφε τὸ ἴδιόν του ὄνομα ἀντὶ ἐκείνου τοῦ πατρός του, καὶ εἰς ἄλλους τινὰς πολίτας ὑπεσφύριζον ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐκλεχθῶ ἀντιπρόσωπος, διότι ἐπ' ἐσχάτων ἔγινε Ὁθωνιστής, ὡς ὑποστηρίξας τὸ δικαίωμα τῆς Κυβερνήσεως εἰς τὸ παραβιάζειν τὸ ἀπόρρητον τῶν ἐπιστολῶν ἐναντίον τοῦ ρητοῦ περὶ τούτου ἀρθροῦ τοῦ Συντάγματος. 201^β

Διαρκούσης δὲ τῆς Συνελεύσεως (τῆς Δευτέρας ἐν Ἀθήναις) καὶ περὶ τὰς πρώτας αὐτῆς ἀρχάς, ὅτε ἄλλοι μὲν τῶν γνωριμωτέρων πολιτῶν ἔξωρίζοντο, ὡς ὁ Χρηστίδης, Λεβίδης, Γ. Κολοκοτρώνης κ.τ.λ., ἄλλοι δὲ ὑπεβάλλοντο εἰς ἀνακρίσεις, ὡς ὁ Χατζηπέτρος καὶ Χ. Παπαπολίτης, λαμβάνω καὶ ἐγὼ πρόσκλησιν νὰ προσέλθω εἰς τὴν Ἀστυνομίαν πρὸς ἀνάκρισιν. Παρουσιασθεῖς λοιπόν, ἠρωτήθην ἂν γνωρίζω τι περὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Βέρναου, Προξένου τῆς Βαυαρίας ἐνταῦθα, πρὸς παλινόρθωσιν τῆς δυναστείας τοῦ Ὁθωνος. Εἰς δὲ τὴν ἀρνητικὴν ἀπάντησίν μου, ἐρωτήθην ἂν δὲν ἤκουσα τίποτε περὶ τούτου ἀπὸ τὸν Στάμον Τρικκαλιώτην. Τότε δὲ μόνον ἐνθυμήθην ὅτι αὐτὸς ὁ Τρικκαλιώτης εἶχεν εἶπει πρὸ πολλῶν ἡμερῶν εἰς τὴν γυναῖκά μου, καὶ ὅχι εἰς ἐμέ, ὅτι ὁ ρηθεὶς Βερνάου, ἀπάντησας αὐτὸν καθ' ὁδόν, τῷ εἶπε διατί νὰ φροντίζουν οἱ Ἕλληνες περὶ Βασιλέως, ἐνῶ ὑπάρχει ἕτοιμος ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ὁθωνος, υἱὸς τοῦ Λουϊτπόλδου, νὰ δεχθῇ τὸ ἐλλ. στέμμα, τὸ ὁποῖον μάλιστα τῷ ἀνήκει καὶ δικαιοματικῶς, κατὰ τὰ πρωτόκολλα τῶν τριῶν δυνάμεων. Ὁ Τρικκαλιώτης ὅμως, ἐρωτήσας τὸν Βερνάου ἂν ἔχη νιονιὸ (νοῦν), ἤκουσε παρ' αὐτοῦ ὅτι καὶ νοῦν ἔχει καὶ χρήματα καὶ «ἂν θέλῃς, ἐλθὲ σιμά». Εἶπον λοιπόν εἰς τὸν ἀνα-

κριτὴν ὅτι ταῦτα ἔλεγεν ὁ Τρικκαλιώτης εἰς τὰς γυναῖκας τῆς οἰκίας μου. «Καὶ διατί δὲν κατήγγειλες ταῦτα εἰς τὴν Ἀστυνομίαν;» ἐρωτήθη πάλιν.

202^a «Διότι δὲν ἐψήφισα τοὺς λόγους τοῦ Τρικκαλιώτη καὶ τοῦ Βερνάου, | ὅτε μάλιστα ὁ μὲν δεύτερος τυχαίως καὶ καθ' ὁδὸν ἐλάλησεν οὕτω πρὸς τὸν πρῶτον καὶ οὗτος πάλιν δὲν ἦλθε πρὸς με σπουδάζων νὰ μοὶ εἴπῃ ταῦτα, ἀλλὰ διηγήθη εἰς τὰς γυναῖκας τὴν ἱστορίαν, οἷονεὶ παίζων.

Δὲν γνωρίζω ὅμως ἂν ἡ ἀπάντησίς μου αὕτη ἡδύνατο νὰ μὲ ἀπαλλάξῃ τῆς περαιτέρω καταδιώξεως, καθ' ἣν περιστάσιν ἤθελε γένει δεκτὴ ἡ πρότασις ἣτις ὑπεβλήθη εἰς τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν περὶ συστάσεως ἐπιτροπῆς δημοσίου ἀσφαλείας, ἐπειδὴ εἶδον ἤδη τὴν δευτέραν νύκτα τῆς ἐπαναστάσεως τῆς 10ης Ὀκτωβρίου νεανίαν θερμοκέφαλον, ὅστις ἀνεδείχθη μετὰ ταῦτα καὶ μέλος τῆς Συνελεύσεως, εἶδον, λέγω, τοῦτον νὰ παρουσιασθῇ πρὸς με ἐν μέσῳ βαθυτάτου σκότους καὶ μετὰ τινὰς λόγους περὶ τῶν πραγμάτων τῆς ἡμέρας, ἀνασπώντας τὸν ἐπενδύτην του, νὰ μοὶ ἐπιδείξῃ ξίφος θανατηφόρον (γιαταγάρι), λέγων ὅτι, διὰ νὰ στερεωθῇ ἐπὶ ἀκράδαντων βάσεων ἡ μεταπολίτευσις, πρέπει νὰ πέσωσι κεφαλαί τινες κάτω.

Τοῦτο δ' αὐτὸ μοὶ συνέβη, καὶ ὅτε, τὴν δευτέραν ἡμέραν τῆς ἐπαναστάσεως, ἐξελθὼν τῆς οἰκίας μου, συνήντησα τρεῖς στρατιώτας τῆς γραμμῆς, οἵτινες, ἀφοῦ μὲ ἐχαιρέτησαν μετὰ τὸν συνήθη τότε χαιρετισμὸν «Ζήτω τὸ ἔθνος, ζήτω ἡ πατρίς», ἀπήτησαν νὰ τοῖς δώσω καὶ τι χρηματικὸν ποσόν, διὰ νὰ πίωνσιν. Ἐγὼ δέ, μὴ ἔχων ἐπάνω μου οὐδ' ὀβολὸν κατὰ τύχην, τοῖς εἶπον νὰ ἔλθωσι μετ' ἐμοῦ εἰς τὴν οἰκίαν, διὰ νὰ τοὺς φιλοδωρήσω, ἀλλ' εἰς μὲν τούτων εἶπεν ὅτι δὲν ἔρχονται εἰς τὸν οἶκόν μου, καὶ ἀπεσύρθησαν, ἕτερος δὲ λέγει ὅτι «Ἀπ' αὐτοῦς πρέπει νὰ περιμένωμεν φιλοδωρήματα; Αὐτοὶ θέλουν ξάφρισμα (θάνατον).» Καὶ ἦτο πιθανὸν νὰ γένη ἔργον ὁ λόγος του, ἂν δὲν ἐτύγχανε τὸ συμβεβηκὸς τοῦτο νὰ λάβῃ χώραν πλησίον τοῦ στρατῶνος τῆς Χωροφυλακῆς, τὴν ὁποίαν πάντοτε ἐμέτρων (sic) οἱ τοι-
202^b οὔτοι, καὶ διὰ τοῦτο κατὰ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον τοῦ Ἰουνίου¹ | ἤκουσα ἐγὼ ὁ ἴδιος ἄνδρα ἐξ αὐτῶν παραγγέλλοντα εἰς τινὰς ἐθνοφύλακας νὰ σκοπεύουν πάντοτε κατὰ τῶν χωροφυλάκων.

Καὶ ἡ μὲν Ἐθνικὴ Συνέλευσις παρετείνετο ἐπὶ μακρόν, ἀναμένουσα τὴν ἀφίξιν τοῦ Βασιλέως καὶ συζητοῦσα καὶ ψηφίζουσα πᾶν ἄλλο τι παρὰ

1. 1863.

ὁ Σύνταγμα, τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς ἀποστολῆς τῆς. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπὶ οὕτῳ συσταθεῖσα ἐπιτροπὴ καθόλου δὲν ἔσπευδε νὰ ὑποβάλλῃ εἰς τὴν ψήφισιν τῶν πληρεξουσίων τὸ παρ' αὐτῆς κατὰ πάντα σχεδὸν τετελεσμένον σχέδιον μὲ τὰς ἀναγκαίας τροπολογίας. Αἱ δὲ τροπολογίαι αὗται, ὡς πάντες ἡμεῖς ἐνομίζομεν, δὲν ἔμελλον νὰ ἀποβλέπωσιν εἰς ἄλλο τι εἰμὴ εἰς τὴν διάταξιν τῶν περὶ τῆς διαδοχῆς τῆς δυναστείας κανονισμῶν, διότι ὁ κόσμος ὅλος δὲν εἶχε τι νὰ ψέξῃ κατὰ τοῦ ὑπάρχοντος μέχρι τῆς 10 Ὀκτωβρίου ἐμελιώδους νόμου τοῦ κράτους. Διὰ ταῦτα, ὅτε, πολλοὺς μῆνας μετὰ τὴν ἑναρξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς ἐπιτροπῆς περὶ ἧς ὁ λόγος, ἀπαντήσας ἐν τῶν μελῶν αὐτῆς, ἠρώτησα διατί ἀφήνουν νὰ παρέρχεται τοσοῦτος χρόνος καὶ δὲν εἰσάγουσι τὸ τροπολογηθὲν σχέδιον εἰς τὴν Συνέλευσιν, ἤκουσα παρ' αὐτοῦ ὅτι τὸ πᾶν εἶναι ἕτοιμον, ἐκτὸς δύο ἢ τριῶν διατάξεων, περὶ τῶν ὁποίων δὲν δύνανται νὰ συμφωνήσωσιν. Ἦσαν δὲ αἱ διατάξεις αὗται ἡ περὶ τῆς ἐλευθέρας ἐν ὑπαίθρῳ συναθροίσεως τῶν πολιτῶν πρὸς κοινὴν συνδιάσκεψιν περὶ τῶν δημοσίων πραγμάτων καὶ ἡ περὶ τοῦ ἀπαραβιάστου τοῦ ἀπορρήτου τῶν ἐπιστολῶν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον προτείνει τινὲς νὰ προστεθῇ τὸ ἀπολύτως¹.

Ἀλλ' ἐγὼ, ἐνῶ ἤλπιζον ὅτι ἔμελλα νὰ ἀκούσω ὡς λόγον τῆς παραστάσεως εἴτε τῆς ἀναβολῆς τῆς ψηφίσεως τοῦ Συντάγματος μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Βασιλέως, ὅπως συναινέσει καὶ συμπράξῃ οὕτως εἰπεῖν καὶ αὐτοῦ [νὰ] καταρτισθῇ τὸ συμβόλαιον τοῦτο τὸ ἔθνικόν, ὅτε ἤκουσα τοὺς ἀνωτέρω περὶ τῆς ἀναβολῆς λόγους, ἐξέφερα γνώμην ὅτι ματαίως καταναλίσκουσι τὸν καιρὸν διαφωνοῦντες περὶ τῶν ἀνωτέρω ρηθισῶν διατάξεων. Καὶ περὶ μὲν τῆς πρώτης εἶπον ὅτι ἐν τῷ πρώτῳ Συντάγματι ὑπάρχει διάταξις ἣτις ἀφήσῃ ἐλευθέραν τὴν συνάθροισιν τῶν πολιτῶν πρὸς διάσκεψιν δημοσίων ἀντικειμένων, δογματίζουσα ὅτι «ἐκάστος ἢ καὶ πολλοὶ ὁμοῦ ἔχουσι τὸ δικαίωμα τοῦ ἀναφέρεσθαι εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ κράτους»², 203^a καὶ διὰ τοῦτο ἔλεγον ὅτι τὸ «πολλοὶ ὁμοῦ» δύνανται νὰ εἶναι μυριάδες καὶ ὅτι, ὅταν ἐπέλθῃ τοιαύτη ἀνάγκη συναθροίσεως πολλῶν καὶ τόπος ἄλλος

1. Κατὰ τὸ ἄρθρο 14 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1844, «τὸ ἀπόρρητον τῶν ἐπιστολῶν εἶναι ἀπαραβίαστον». Κατὰ τὸ ἄρθρον 20 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1864, «τὸ ἀπόρρητον τῶν ἐπιστολῶν εἶναι ἀπολύτως ἀπαραβίαστον».

2. Κατὰ τὸ ἄρθρο 7 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1844, «ἐκάστος ἢ καὶ πολλοὶ ὁμοῦ ἔχουσι τὸ δικαίωμα νὰ ἀναφέρωνται ἐγγράφως εἰς τὰς ἀρχάς, τηροῦντες τοὺς νόμους τοῦ κράτους».

δὲν δύναται νὰ χωρήσῃ τὸ πλῆθος, ἐννοεῖται οἴκοθεν ὅτι δύνανται νὰ συναθροίζωνται τότε ἐν ὑπαίθρῳ. Ὡστε ἐν αὐτῇ τῇ περὶ ἀναφορῶν διατάξει οἱ πολῖται δύνανται νὰ ἐξασκῶσι τὸ δικαίωμα τῆς ἐν ὑπαίθρῳ συναθροίσεως, χωρὶς νὰ παραβιάζωσι κανένα νόμον¹.

Καὶ πρὸς τὴν προσθήκην δὲ τῆς λέξεως ἀπολύτως εἰς τὴν περὶ τοῦ ἀπαρβιάστου τοῦ ἀπορρήτου τῶν ἐπιστολῶν διάταξιν, ἡ γνώμη μου εἶναι ὅτι εἶναι περιττή, διότι ἐννοεῖται οἴκοθεν τοῦτο, μὴ ὑπαρχουσῶν ἄλλων διατάξεων ἐν αὐτῷ τῷ Συντάγματι κολοβουσῶν τὴν ἀπόλυτον αὐτῆς ἐννοίαν, ὥς τοῦτο ἐξέφρασα καὶ κατὰ τὴν ἐν Γερουσίᾳ ἐσχάτως λαβοῦσαν χώραν περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου συζήτησιν, ἐπικαλεσθεὶς τὰς ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ δέκα ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, ἐχούσας οὕτω : «μὴ φονεύσης», «μὴ κλέψῃς» κ.τ.λπ., εἰς τὰς ὁποίας ὁ θεῖος νομοθέτης ἐνόμισε περιττὸν νὰ προσθήσῃ καὶ τὸ ἀπολύτως. Ἀλλ' ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὅστις ἦτο αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ εἰσαγαγὼν τὸ ζήτημα (τὸ τελευταῖον) ἐν τῇ Γερουσίᾳ, οὐκ ἠβουλήθη συνιέναι, εἰπὼν ὅτι πρέπει νὰ διευκρινηθῶσι τὰ πράγματα ταῦτα, ἂν καὶ ἐκ περισσοῦ.

Ἄλλον δὲ πάλιν ἠρώτησα πάλιν βραδύτερον, ὄντα καὶ αὐτὸν μέλος τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Συντάγματος, περὶ τῆς εἰς τὸ ἐπ' ἄπειρον ταύτης ἀναβολῆς εἰς εἰσαγωγὴν τοῦ σχεδίου ἐνώπιον τῆς Συνελεύσεως. Ἀλλ' οὗτος μοὶ ἔδωκεν ἄλλον περὶ τούτου λόγον, ὅτι ὁπλ. πρέπει νὰ περιμείνωμεν καὶ τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν Ἰονικῶν Νήσων. Εἶπον δὲ πρὸς αὐτόν : «Καὶ διατί τοῦτο; Μήπως οἱ λαοὶ τῶν νήσων τούτων, | ὅτε πρὸ τοσοῦτου χρόνου ἐφώναζαν ὑπὲρ τῆς ἐνώσεώς των μὲ τὸ ἐλληνικὸν κράτος, δὲν ἐγνώριζαν τὸν θεμελιώδη νόμον αὐτοῦ τοῦ κράτους; Ἡ μήπως ἐνόμιζον ὅτι, συνενούμενοι μετὰ τῆς ἀνεξαρτήτου Ἑλλάδος, ἐμελλον, ἐνούμενοι μεθ' ἡμῶν, νὰ καταργήσωσιν ἢ ὅπωςδῆποτε τροπολογήσωσι τὸ ἡμέτερον Σύνταγμα;» «Ὁχι», ἀποκρίνεται ὁ καλὸς φίλος, «ἀλλὰ τέλος πάντων πῶς οὗτοι (οἱ Ἰόνιοι)», λέγει, «θέλουν λαμβάνει μέρος εἰς τὸ σῶμα τῆς Γερουσίας, μὴ ἔχοντες τὰ παρ' ἡμῖν ἰσχύοντα καὶ διαγραφόμενα προσόντα;» Εἰς τὴν ἐνστασιν δὲ ταύτην ὑπέβαλον αὐτῷ γνώμην ὅτι δύναται ἡ Συνέλευσις, ψηφίζουσα ἀπὸ τῶρα τὸ Σύνταγμα, νὰ ἀναγράψῃ ἐν αὐτῷ ἢ καὶ νὰ ἐκφράσῃ διὰ ψηφίσματος ὅτι τὰ ἐκ τῶν Ἰονίων Νήσων μέλη τῆς Γερουσίας θέλουν διορίζεσθαι κατὰ

1. Τὸ δικαίωμα τῆς «ἐν ὑπαίθρῳ συναθροίσεως» ἀναγνωρίστηκε ρητὰ μὲ τὸ ἄρθρο 10 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1864.

τὸν νόμον τὸν καταρτισθησόμενον ἐν τῇ πρώτῃ βουλευτικῇ συνόδῳ ἀπὸ τὰ νομοθετικὰ σώματα. Τότε δὲ ὁ φίλος οὗτος μοι ἀπήντησεν ὅτι πρέπει ἔνεκα ἀβροφροσύνης νὰ περιμείνωμεν τοὺς ἀδελφοὺς Ἑπτανησίους, οἵτινες ὅσον οὐπω θέλουν εἶσθαι παρόντες.

Ἄλλ' ὁ φίλος οὗτος καὶ οἱ Ἑπτανήσιοι ὑπῆρξαν ἐκεῖνοι οἵτινες κατήργησαν τὸν θεσμόν τῆς Γερουσίας, καὶ μάλιστα ὁ φίλος εἶπε καὶ ἐλάλησε πολλὰ κατὰ τοῦ θεσμοῦ τούτου, ὅτε ἦλθεν ἡ σειρά τῆς συζητήσεως αὐτοῦ ἐνώπιον τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως.

Ὅταν πάλιν ἔφθασεν ὁ Βασιλεὺς καὶ ἐσχημάτισε τὸ πρῶτόν του Ὑπουργεῖον ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Βούργαρη¹, οἱ ἐν τῇ Συνελεύσει ἀρχολίπαροι δὲν ἔπαυον ραδιουργοῦντες καὶ φωνασκοῦντες κατὰ τοῦ Ὑπουργείου τούτου. Ἦκουσα λοιπὸν ἐν συναναστροφῇ τινι πληρεξουσίων ὅτι ὁ Κόμισ Σπόννεκ ἐπεμβαίνει εἰς τὰς πράξεις τοῦ Βούργαρη, ἐπειδὴ ζητεῖ νὰ τῷ ἐπιβάλλῃ τὰ πρόσωπα ἅτινα μέλλουν νὰ συγκροτήσουν τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον. Εἶπον δὲ εἰς τούτους ὅτι «Ὁ Βούργαρης εἶναι ἀρκετὰ ἀνεξάρτητος, ὥστε νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὰς ἐπεμβάσεις τοῦ ξένου. Ἀλλ' ἂν ὁ Βούργαρης προσ- 204^a λάβῃ τὰ πρόσωπα τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ καὶ σχηματίσῃ συνταγματικῶς τὸ Ὑπουργεῖον, ὡς θέλετε καὶ ἀπαιτεῖτε, εἰσθε πρόθυμοι νὰ τὸν ἀποστηρίξετε;» Καὶ τοῦτο εἶπον, διότι ἐγνώριζα τὰς διαθέσεις τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, ὡς ὄντων ἑτεροκινήτων² καὶ ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις τοῦ Χρηστίδου.

Τοῦτο δὲ ἐγνώριζα, διότι εἰς μεταξὺ τῶν παρευρισκομένων τότε εἰς τὴν συνα(να)στροφὴν ἐκείνην, δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας πρὶν ἐκραγῇ ὁ κατὰ τὸν Ἰούνιον ἐμφύλιος πόλεμος, ἐπῆνει τὴν πολιτικὴν δεξιότητα τοῦ Χρηστίδου, ὅτι καιώρθωσε νὰ σχηματίσῃ τὴν πλειοψηφίαν ἐν τῇ Συνελεύσει πρὸς τὸν σχηματισμὸν τοῦ Ὑπουργείου³ ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ ὁποίου καὶ εὐθὺς μετὰ τὴν κατάρτισίν του⁴ ἐξερράγη⁵ τὸ μέγα ἐκεῖνο δυστύχημα καθ' ὃ ἔπεσαν φο-

1. 25 Ὀκτωβρίου 1863.

2. Χφ. ἑτεροκινήκων.

3. Μᾶλλον πρόκειται γιὰ τὴν ἐξασφάλισιν ψήφου ἐμπιστοσύνης πρὸς τὴν Κυβέρνησιν Ρούφου, ποὺ ἤδη, ἀπὸ τῆς 28 Ἀπριλίου 1863, ἦταν στὴν ἀρχὴ (Ἐπίσημος Ἐφημερὶς τῆς Συνελεύσεως, τ. Γ', Ἀθήνα 1863, σ. 310 — συνεδρίασις 15 Ἰουνίου 1863).

4. Πράγματι πρόκειται γιὰ τὸν ἀνασχηματισμὸν τῆς Κυβερνήσεως Ρούφου, ποὺ ἔγινε μετὰ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Δ. Μπότσαρη διὰ τοῦ Π. Κορωναίου στίς 17 Ἰουνίου 1863 (αὐτόθι, τ. Γ', σ. 315 — συνεδρίασις 17 Ἰουνίου 1863).

5. 18 Ἰουνίου 1863.

νευθέντες ἄδελφοὶ ὑπ' ἀδελφῶν καὶ πολλοὶ ἄθῳοι πυροβοληθέντες τυχαίως καὶ τὸ ὅποῖον τοῦτο δυστύχημα δὲν ἠδύνατο νὰ παύσῃ ἄνευ τῆς ἐπεμβάσεως τῶν ξένων, οἵτινες ἔφερον εἰς τὴν πόλιν ἐκ τῶν ἐν τῷ λιμένι Πειραιῶς πολεμικῶν πλοίων στρατιώτας ἀναπεπταμένας φέροντας τὰς οἰκείας σημαίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίνετο καὶ ἡ ὀθωμανικὴ. Ἀποφράς ἐκείνη ἡ ἡμέρα!

Εἰς τὴν ἐρώτησίν μου λοιπὸν ἂν τὸ συνταγματικῶς, ὡς ἤθελον, σχηματισθόμενον ὑπὸ τοῦ Βούργαρη Ὑπουργεῖον ἔμελλε νὰ ὑποστηριχθῇ ἀπὸ αὐτούς, ἀπεκρίθησαν ὅχι. Μετὰ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας ὅμως, εὑρεθεῖς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Χρηστίδου διὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ ὀνόματός του (26 Ὀκτωβρίου), ὅπου ἦσαν παρόντες διάφοροι ἐκ τῶν πληρεξουσίων καὶ ἄλλων πολιτῶν, ἤκουσα παρ' αὐτοῦ, ἅμα εἰσελθὼν : «Ἴδου ἐδῶ ἐκάθητο πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ὁ Σπόννεκ», δεικνύων θέσιν τινὰ ἐπὶ τοῦ ἀνακλιντηρίου. «Τῷ εἶπον : Κύριε Κόμι, ἔπρεπε, πρὶν ἐπιτρέψετε εἰς τὸν Βούργαρη τὸν σχηματισμὸν τοῦ Ὑπουργείου, νὰ μᾶς συμβουλευθῇτε, καὶ ἡμεῖς ἠδυνάμεθα νὰ σᾶς σχηματίσωμεν Ὑπουργεῖον ἀπολαύον παντοδύναμον πλειοψηφίαν ἐν τῇ Συνελεύσει, | **204^β** διότι, ὡς ἤδη εἶναι τυγχόμενον τὸ Ὑπουργεῖον, δὲν θέλει ἔχει ζωὴν· ἡμεῖς ἠθέλομεν συμπερίλαβει ἐν αὐτῷ τὰ καταλληλότερα καὶ πλείστην ἐπιρροὴν ἀπολαύοντα πρόσωπα.» Τότε ἐγὼ εἶπον εἰς αὐτὸν ὅτι : «Ἦκουσα πρὸ τινων ἡμερῶν, πρὶν ἀληθῶς σχηματισθῇ ὀριστικῶς τὸ Ὑπουργεῖον Βούργαρη, ἤκουσα ἀπὸ πληρεξουσίου τῆς ἐδικῆς σας μερίδος νὰ κατακρίνωσι τὸν Κόμιτα Σπόννεκ, ὡς ἐπεμβαίνοντα εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ Βούργαρη κατὰ τὸν σχηματισμὸν ἢ συνδυασμὸν τῶν προσώπων. Πῶς λοιπὸν πταίει ὁ Σπόννεκ, ἂν δὲν σᾶς ἤκουσε, ὅτε τῷ ἐδίδατε τὴν συμβουλὴν νὰ ἀκούσῃ ἀπὸ ὑμᾶς ποῖα ἤθελον εἶσθαι τὰ κατάλληλα πρόσωπα; Βλέπω ὅτι ὑπάρχει ἀντίφασις μεταξὺ ὑμῶν καὶ πολλῶν μελῶν τῆς μερίδος σας. Ἐπειτα ἠκούσθη ὡς βέβαιον ὅτι ὁ Βούργαρης ἐζήτησε νὰ προσλάβῃ πρόσωπα ἄξια λόγου, οἷον Ζαῖμην καὶ ἄλλους, ἀλλὰ δὲν ἐδέχθησαν.» «Δὲν ἐδέχθησαν βέβαια», λέγει, «διότι ἔπρεπε νὰ ἐρωτηθῶσι καὶ ἄλλοι.»

Ὅτε δὲ πάλιν ἤκουσά τινα τῶν μελῶν τοῦ κόμματος τοῦ Χρηστίδου νὰ κατακρίνωσι τὴν Κυβέρνησιν τοῦ Βούργαρη καὶ νὰ προσπαθῶσι νὰ κατορθώσωσι τὴν πτῶσίν του, εἶπον πρὸς αὐτούς καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Χρηστίδην ὅτι δὲν φέρονται καλῶς οὐδὲ πολιτικῶς, προσπαθοῦντες νὰ ρίπτωσι καὶ νὰ ὑψώνωσιν ἐκάστοτε ὑπουργεῖα, τοῦτο δὲν εἶναι ἡ ἀποστολὴ των ὡς μελῶν συντακτι-

κῆς Συνελεύσεως, τῶν ὁποίων μόνον καὶ κύριον καθῆκον εἶναι ἡ κατάρτι-
 σις τοῦ Συντάγματος, ἡ διαγωγή των αὐτῇ εἶναι ἀκατανόητος, ὅτι, οὕτω
 φερόμενοι, καταβιβάζουσιν ἑαυτοὺς εἰς τὴν θέσιν τῶν μελῶν Βουλευτικοῦ
 Σώματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔχει δικαίωμα διαλύσεως ὁ ἀρχηγὸς τοῦ κράτους,
 ὁ Βασιλεὺς. Καὶ τοιαῦτα ἄλλα ἀνάλογα ἐκήρυττον πρὸς ὅσους μοὶ ἀπέτει-
 νον τὸν λόγον περὶ τῶν τρεχόντων. Καὶ μέχρι τέλους ἡ διαγωγή των αὐτῇ
 ἠνάγκ|κασε τὸν Βασιλέα νὰ τοὺς ἀπειλήσῃ διὰ τοῦ διαγγέλματος¹ ἐκείνου 205^a
 (τῆς <6 Ὀκτωβρίου 1864>) καὶ οὕτω νὰ ἐπέλθῃ τέλος ἡ λῆξις τῆς πολυ-
 χρονίου ἐκείνης Συνελεύσεως λίαν κατεσπευσμένως καὶ νὰ μείνωσι πολλὰ
 ζητήματα ἐκκρεμῇ καὶ μάλιστα ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ ἔτους ἐκείνου, τοῦ
 ὁποίου ἡ ἔλλειψις ἐγένεν ἀρχὴ νὰ φορολογῇται ὁ λαὸς ἔκτοτε διὰ διαταγμά-
 των (τὰ ὁποῖα ὠνόμασεν ἡ τότε ἀντιπολίτευσις οὐκάζια), ὅσας ἐπέλθῃ
 τοιαύτη τις περίστασις, διάλυσις δηλονότι τῆς ὑπαρχούσης Βουλῆς, ἐνῶ
 εἰς τὴν ἀληθῶς συνταγματικὴν Ἀγγλίαν ποτὲ πρᾶγμα τοιοῦτον δὲν λαμβά-
 νει χώραν, διότι ποτὲ δὲν ἀφήνουσιν αἱ Βουλαι τὴν Κυβέρνησιν ἄνευ προϋ-
 πολογισμοῦ καὶ τοῦ στρατιωτικοῦ λεγομένου νόμου (m[aj]ority bill).

Μετὰ δὲ τὴν λῆξιν τῆς Συνελεύσεως, τὸ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Κανάρη
 Ὑπουργεῖον ἐξηκολούθει νὰ κυβερνᾷ τὸ κράτος, ἔχον εἰς τοὺς κόλπους του
 ὡς Ὑπουργὸν τῶν Ἐσωτερικῶν τὸν Κουμουνδοῦρον. Οὗτος λοιπὸν ὁ Κου-
 μουνδοῦρος, ἀπαντήσας με ἡμέραν τινὰ εἰς τὸν περίπατον, μὲ λαμβάνει
 κατὰ μέρος καὶ μὲ ἐρωτᾷ ποίαν ὥραν ἡμπορεῖ νὰ μὲ εὔρῃ εἰς τὴν οἰκίαν
 μου, διὰ νὰ μοὶ εἴπῃ τι σπουδαῖον. Τῷ ἀπήντησα ὅτι ἐγὼ δύναμαι νὰ ἔλθω
 πρὸς αὐτὸν ἢ εἰς τὴν οἰκίαν ἢ εἰς τὸ κατάστημα τοῦ Ὑπουργείου, καὶ αὐ-
 τὸς μὲν ἐπέμενε νὰ ἔλθῃ πρὸς με, ἕως οὗ τέλος ἐπείσθη νὰ μοὶ εἴπῃ ὅτι θέ-
 λω τὸν εὔρει ἐν τῷ Ὑπουργείῳ ρητὴν τινὰ ἡμέραν καὶ ὥραν, ὅτε καὶ προσ-
 ῆλθον καὶ ἤκουσα παρ' αὐτοῦ ὅτι ἐπρόκειτο νὰ διορισθῶ Νομάρχης Κερ-
 κύρας. Τῷ εἶπον ὅτι «Οὔτε ἡ ἡλικία οὔτε ἡ κατάστασις τῆς υἱείας μου μοὶ
 ἐπιτρέπουσι | νὰ ἀναλάβω εἰς τὸ ἐξῆς τοιαῦτα ἐνεργητικὰ καθήκοντα, καὶ 205^b
 μόλις ἡμπορῶ ἀκόμη νὰ χρησιμεύσω ὡς μέλος βουλευτικοῦ τινος ἢ συμβου-
 λευτικοῦ σώματος, καὶ εἰς τοιαύτας θέσεις πρέπει νὰ διορίζετε ἀνθρώπους
 νεωτέρους, διότι καὶ αἱ σημεριναὶ περιστάσεις τοιούτους ἀνδρας ἀπαιτοῦσι.»

1. Ἐπίσημος Ἐφημερὶς τῆς Συνελεύσεως, τ. 5', Ἀθήνα 1864, σ. 677 (συνεδρίαση 7 Ὀκτω-
 βρίου 1864).

Τότε δὲ τῷ ἐσύστησα τὸν Ἀνάργυρον Ἀνδρ. Χατζῆ Ἀναργύρου ἐκ Σπετζῶν, τὸν ὁποῖον, ἐδῶ ἐλθόντα, προσέλαβεν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον ¹ ὡς Ὑπουργὸν τῶν Ἑσωτερικῶν.

Ἄλλ' ἐνταῦθα χρεωστῶ νὰ σημειώσω ὅτι αὐτὸς ὁ Κουμουνδοῦρος εἰς ἄλλας περιστάσεις, καὶ ἐπὶ τῆς δυναστείας αὐτῆς τοῦ Ὁθωνος, ὅτε ἐλάμβανε χώραν καμμία ὑπουργικὴ κρίσις καὶ ἐκαλεῖτο εἰς τοὺς συνδυασμούς, εἴτε ὡς μέλος εἴτε καὶ ἀνατιθεμένης αὐτῷ τῆς προεδρίας, μοὶ ἐμήνυσε δις καὶ τρίς ἂν ἤθελα νὰ ἀναλάβω καὶ γὰρ τὴν προεδρίαν καὶ αὐτὸς νὰ συμπράξῃ μετ' ἐμοῦ ὡς μέλος, καὶ τοῦτο ἔπραττε, χωρὶς ἐγὼ ποτε νὰ φανῶ [ἐν ταῖς] κατὰ τὰς συζητήσεις τῆς Γερουσίας ὅτι ἀπέκλινα πρὸς τὴν πολιτικὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἐκεῖνος, ὡς μέλος τῆς Κυβερνήσεως, ἐφαίνετο ἀνήκων.

Ὅταν δὲ συνεστήθη τὸ καταργηθὲν ² μετὰ δέκα μῆνας ἀπὸ τῆς συστάσεώς του Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας, ἡ Κυβέρνησις ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Κανάρη καὶ με' Ὑπουργὸν ἐπὶ τῶν (Ἑσωτερικῶν) ³ τὸν Κουμουνδοῦρον με' συμπεριέλαβεν εἰς τὸν κατάλογόν ⁴ τῶν μελῶν αὐτοῦ, ἀναθέσασά μοι τὴν ἀντιπροεδρίαν ⁵. Κατὰ τὰ 9/10 ὅμως τοῦ χρόνου τῆς διαρκείας τοῦ σώματος τούτου προήδρευσα ἐγὼ, διότι ὁ Πρόεδρος Ζ. Βάλβης τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ χρόνου ἢ ἐκεῖτο κινῆσαι, ὡς πάσχων ἀπὸ δεινῶν ρευματισμῶν, ἢ ἦτον ἀπὼν εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ πατρίδα.

Εἰς τὴν θέσιν ταύτην ὑπέστην πολλοὺς κόπους καὶ πολλὰς πικρίας, ἐπειδὴ καὶ ἐργασίαι καθημεριναὶ καὶ πολύωροι ἐν καταστήματι ψυχροτάτῳ κατὰ τὴν χειμερινὴν ὥραν τοῦ ἔτους καὶ καύσων ἀνυπόφορος κατὰ τὸ θέρος μᾶς ἐβασάνιζον, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ συζητήσεις ἔκνομοι καὶ ἀντιπολι-

1. Δηλαδή στὴν Κυβέρνηση ποὺ σχηματίστηκε στὶς 2 Μαρτίου 1865 ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Κουμουνδοῦρου.

2. Νόμος ΡΙΒ', 25 Νοεμβρίου 1865 «περὶ καταργήσεως τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας καὶ ἀκυρώσεως τῶν ἀρθρῶν 83, 84, 85 καὶ 86 τοῦ Συντάγματος»: *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 55, 26 Νοεμβρίου 1865.

3. Χφ. Ἑξωτερικῶν (Ε...). Ἡ λέξις Ἑξωτερικῶν εἶναι διαγεγραμμένη.

4. Διάταγμα 25 Ἰανουαρίου 1865 «περὶ διορισμοῦ συμβούλων Ἐπικρατείας»: *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 9, 1 Φεβρουαρίου 1865. Βλ. καὶ Ν. Λιανοπούλου, «Τινὰ περὶ συμβούλων τῆς Ἐπικρατείας τῶν περιόδων 1833-1844 καὶ 1864-1865», *Ἐπιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου καὶ Διοικητικοῦ Δικαίου*, τ. ΙΔ' (1970), σ. 250.

5. Με' διάταγμα τῆς 8 Μαρτίου 1865, σύμφωνα με' τὴν *Ἐφημερίδα* τῆς Κυβερνήσεως, ἀρ. 33, 6 Ἰουλίου 1865.

τευτικά λαμβάνουσαι χώραν ἐκάστοτε μοῦ ἐπίεζον ἰσχυρῶς τὴν καρδίαν,|
 εἰς τρόπον ὥστε περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς Ἰουλίου, ναὶ μὲν καὶ ἐξ ἄλλων τι- 206^α
 νῶν αἰτιῶν ἴσως, μοὶ ἐπέφερον τὴν δεινὴν ἐκείνην συμφόρησιν, τὴν ὁποίαν
 χάρις εἰς τὸ θεῖον ἔλεος καὶ εἰς τὰ θεραπευτικὰ μέσα τοῦ μακαρίτου γαμ-
 βροῦ μας Χριστοδούλου Βρόσκη ἀπέφυγα, βασανισθεὶς ὅμως ἐπὶ πολλὰς
 ἡμέρας ἀπὸ κλονισμὸν τῶν ποδῶν καὶ μὴ δυνάμενος νὰ περιπατήσω μὲ
 σταθερὸν τὸ βῆμα, ἕως ὅτου πάλιν, κατὰ παραγγελίαν τοῦ ἰδίου γαμβροῦ
 μας, ἀνέβην εἰς τὸ Πεντελικὸν Ὅρος καὶ διέτριψα δέκα ἕως δώδεκα ἡμέρας
 ἐν τῷ Μοναστηρίῳ. Ἦθελον δὲ διαμείνει ἐκεῖσε ἐπὶ πολλὰς ἀκόμη ἡμέρας,
 θεωρῶν τὴν κατάστασιν τῆς ὑγείας μου βαίνουσιν ὁσημέραι ἐπὶ τὸ βέλ-
 τιον, ἂν δὲν μὲ ἠνώχλουν ἡμέραν καὶ νύκτα αἱ γοεραὶ φωναὶ τοῦ Ἡγουμέ-
 νου Κυρίλλου, πάσχοντος δεινῶς ἀπὸ λιθίασιν, ἀφ' ἧς ἐσώθη, ἀπελθὼν μετὰ
 μῆνάς τινος εἰς Παρισίους καὶ θεραπευθεὶς διὰ τῆς εὐστόχου ἐγχειρήσεως
 τοῦ περιφήμου χειρουργοῦ Νελατῶνος¹, βοηθὸν ἔχοντος εἰς τοῦτο καὶ τὸν
 ἡμέτερον συμπολίτην Πανᾶν, τὸν Κεφαλῆνα.

Κατῆλθον λοιπὸν περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς Αὐγούστου εἰς τὴν πόλιν
 καὶ εὔρον τὰ ἐν τῷ Συμβουλίῳ τῆς Ἐπικρατείας πράγματα εἰς ἄκρον τε-
 τραχημένα, δύο δὲ ἐκ τῶν μελῶν αὐτοῦ ἑτοίμα νὰ παραιτηθῶσιν, ὥς καταν-
 τήσαντα εἰς προσωπικὰς τινὰς διενέξεις σπουδαίας ἦσαν δὲ οὗτοι ὁ Χρηστί-
 δης καὶ Θ. Δηλιγιάννης. Διὰ τῶν προσπαθειῶν ὅμως ἐμοῦ τε καὶ πολλῶν
 ἐκ τῶν συναδέλφων μου ἐπῆλθεν ἡ δέουσα διαλλαγή καὶ ἐξηκολούθει τὸ
 σῶμα τὰς ἐργασίας του. Ἀλλὰ περὶ τὰς ἀρχὰς εἴτε τὰ μέσα τοῦ μηνὸς
 Ὀκτωβρίου εἰσήχθη πρότασις εἰς τὴν Βουλὴν περὶ καταργήσεως τοῦ Συμ-
 βουλίου τῆς Ἐπικρατείας, ἣτις καὶ ἔλαβε χώραν περὶ τὰ τέλη Νοεμβρίου,
 μεθ' ὅλας τὰς προσπάθειας ἃς κατέβαλεν ὁ τότε Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργι-
 κοῦ Συμβουλίου Κουμουνδοῦρος, ὥς τινες τῶν ἐν τῷ σώματι τοῦ Συμβου-
 λίου τῆς Ἐπικρατείας ἐβεβαίουν, μολονότι, ἐκτὸς μικρῶν ἐξαιρέσεων, πάν-
 τα σχεδὸν τὰ μέλη αὐτοῦ | ἀντεπολιτεύοντο τὴν Κυβέρνησιν τοῦ Κουμουν- 206^β
 δούρου.

Μετὰ δὲ τὴν κατάργησιν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ἐπανῆλ-
 θον ἐκ νέου εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον καὶ διῆγον συντηρούμενος ὥς πρὸς τὰ
 ἔξοδα τῆς οἰκογενείας μου διὰ τῆς συντάξεως δραχμῶν τριακοσίων ἐβδο-

1. Auguste Nélaton (1807–1873).

μήκοντα πέντε, τὴν ὁποίαν εἶχε παραδεχθῇ τὸ Ὑπουργεῖον Κανάρη ἀμέσως μετὰ τὴν λήξιν τῆς Β^ας ἐν Ἀθήναις Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, λαμβάνον ὑπ' ὄψιν τὸ κατὰ τὸ Σύνταγμα ἀρχικὸν ποσὸν τῆς ἀποζημιώσεως τῶν γερο-σιαστῶν, ἦτοι τὰς 500 κατὰ μῆνα δραχμὰς. Ἀλλὰ μετὰ τινὰ δίκην μεταξὺ τοῦ πρώην Γερουσιαστοῦ Παλαμήδου καὶ τοῦ δημοσίου ἀπεφασίσθη ὀρι-στικῶς ἀπὸ τὰ δικαστήρια, Πρωτοδικεῖον, Ἐφετεῖον καὶ Ἀρειον Πάγον, νὰ θεωρηθῇ ὡς βάσις τῆς συντάξεως τῶν ἐχόντων εἰς ταύτην δικαίωμα γε-ρουσιαστῶν τὸ ποσὸν τῆς τελευταῖον διὰ νόμου προσδιορισθείσης ἀποφά-σεως, τὸ ποσὸν τῶν 650 κατὰ μῆνα δραχμῶν, καὶ οὕτω παρεδέξατο πάλιν τὸ Ὑπουργεῖον Κουμουνδούρου νὰ ἀναβιβασθῇ ἡ σύνταξις μου εἰς δραχμὰς 486, ἀρχομένη ἀπὸ τῆς πρώτης Ἰανουαρίου 1864.

Διὰ τῶν ἀνωτέρω λοιπὸν χρηματικῶν ποσῶν, τῶν μισθῶν μου ὡς Συμ-βούλου τῆς Ἐπικρατείας ἀνὰ 583 δραχ. κατὰ μῆνα, διὰ τῶν οἰκονομιῶν μου καὶ τόκων ἐκ τῶν δανείων ἅπερ εἶχα καταρτίσει ἐκ τῶν οἰκονομιῶν τού-των, διὰ τῆς πωλήσεως τῆς οἰκίας τῆς θυγατρὸς μου καὶ διὰ δανείων ἐκ τῆς Τραπεζῆς καὶ δύο ἄλλων ιδιωτῶν, τοῦ κυρίου Σγούτα καὶ Ἰγνατίου ἱερομο-νάχου, ἠδυνήθην νὰ ἐπαρκέσω εἰς τὴν προίκισιν τῶν δύο θυγατέρων μας, Κλεοπάτρας καὶ Βιττορίας, τῶν ὁποίων αἱ προῖκες ἀνέβησαν εἰς 110 χι-λιάδας περίπου δραχμῶν. Μένω ὅμως διὰ ταύτας νὰ χρεωστῶ τὰ ἑξῆς :

1) εἰς τὴν Ἐθν. Τράπεζαν	δρ. 12.000 – ἐπληρώθη ¹
2) εἰς τὴν κόρην μας Κλεοπάτραν	δρ. 26.500
3) εἰς τὸν γαμβρόν μας Ἀ. Κρασσᾶν	δρ. 15.000 – ἐπληρώθη
4) εἰς τὸν Ἀνδ. Σγούταν	δρ. 1.000 – ἐπληρώθη 1876
5) εἰς τὸν Ἰγνάτιον, ἱερέα	δρ. 1.000
207 ^a Εἶναι λοιπὸν τὸ χρέος μου	δρ. 55.500 – ἀφαιροῦνται τὰ πληρωμένα

Ἡ κτηματικὴ κατάστασίς μου συνίσταται :

- 1) ἀπὸ τὴν οἰκίαν ² μου, ἐκτιμηθεῖσαν
ὑπὸ τῆς Ἐθν. Τραπεζῆς εἰς δρ. 31.000

1. Οἱ λέξεις ἐπληρώθη κ.τ.δ. ποὺ στὸν πίνακα αὐτὸ καὶ στὸν ἐπόμενον ἔχουν τυπωθῇ μὲ πλά-για στοιχεῖα εἶναι προσθῆκες μεταγενέστερες.

2. Ὑποσ. χφ. : Ἡ οἰκία ἔχει πῆχεις τετρ. 1.086 καὶ δωμάτια 18 καὶ ὑπόγεια.

2) ἀπὸ τὸν κῆπόν ¹ μου, ἀξίας περίπου	1.500
3) ἀπὸ ἐλαιόδενδρα ² ἀξίας περίπου	2.000 – ἐπωλήθησαν κατὰ τὸ 1875
4) ἀπὸ δάνεια ³ ἐκ δρ. περίπου	20.000 – εἰσεπράχθησαν πολλὰ
	<hr/> 54.500

5) καὶ ἐκ τῆς μηνιαίας συντάξεώς μου.

Ἐγραψα τὰ Ἀπομνημονεύματα ταῦτα διὰ τὰ τέκνα μου μᾶλλον παρὰ δι' ἐπίδειξιν καὶ οὔτε ἔχω τὴν διάθεσιν νὰ ἐκθέσω ταῦτα, ἢ ἐγὼ ἢ τὰ τέκνα μου, εἰς τὴν δημοσιότητα, εἰμὴ καθόσον ἤθελε κριθῇ ἀναγκαῖον τοῦτο καὶ μόνον διὰ τὰ γεγονότα τὰ ἀφορῶντα τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος. Εἰς τὰ δύο δεδεμένα βιβλία εὐρίσκονται ὁμοίως σημειώσεις διάφοροι ἀφορῶσαι τὸν τε ἰδιωτικόν μου βίον καὶ τὰ τρέχοντα τῆς ἡμέρας ἐπὶ τινὰ ἔτη. Ἦρχισα δὲ τὴν συγγραφὴν ταύτην ἀπὸ τὸν Μάιον τοῦ 1867* ἔτους καὶ ἔφθασα ἕως ὧδε κατὰ τὴν 8ην Σεπτεμβρίου τοῦ 1869.

30 Ἰανουαρίου 1870. Ἐσχισα τὰ ἄνω Ἀπομνημονεύματα ἐκ τῶν δεδεμένων βιβλίων τοῦ Ἡμερολογίου μου καὶ τὰ συνήνωσα μετὰ τὰ μὴ γεγραμμένα ἐν αὐτοῖς.

Γεώργιος Ψύλλας⁴ |

1. Ὑποσ. χφ. : Ὁ κῆπος ἐκμισθοῦται διὰ δρ. 700 κατ' ἔτος καὶ 100 δρ. ταγίνιον.
2. Ὑποσ. χφ. : Ὁ ἐλαιὼν συνίσταται ἐκ 40 δένδρων καὶ μικρῶν ἐλαιοφύτων 10. Ἐπωλήθη.
3. Ὑποσ. χφ. : Τὰ δάνεια ἡσφαλισμένα δι' ὑποθηκῶν.
4. Στὸ φ. 207β ὑπάρχει μόνο ἡ λέξις «Αὐτοβιογραφία» ἀνάστροφα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α' ¹

Ὁ Ψύλλας στὸ γραμματοδιδασκαλεῖο Βησσαρίωνος.— Στὸ σχολεῖο Κουβελάνου.— Στὴν σχολὴ Ντέκα.— Ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία.— Ὁ διδάσκαλος Διονύσιος Πύρρος ὁ Θετταλός.— Ἐλλειψη ἱκανῶν διδασκάλων.— Ὁ Ψύλλας παίρνει ὑποτροφία τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας καὶ φεύγει γιὰ τὴν Τεργέστη.— Ὑστερα ἀπὸ προσωρινὴ παραμονὴ στὴν Πίζα φθάνει στὴν Ἰένα.— Σπουδὲς στὴν Πίζα, τὴν Ἰένα καὶ τὴν Γοττίγγη.— Μετάβαση στὸ Βερολῖνο καὶ ἐπιστροφὴ στὴν Ἑλλάδα.

208^a Τὰ μαθήματά μου <ἤρχισα> ἀπὸ τῆς νηπιότητός μου ὑπὸ τὸν γραμματοδιδάσκαλον καὶ ἐφημέριον τῆς ἐνορίας ἡμῶν Ἀγίας Ἀγαθοκλείας (κατ' ἐξοχὴν Ἀγίας) ², Βησσαρίωνα ἐκ Μεγάρων, ὅστις, ἐκτὸς τῆς θέσεως τοῦ ἐφημερίου καὶ πνευματικοῦ, δεχομένου δηλ. τοὺς ἐξομολογουμένους τὰς ἁμαρτίας των Χριστιανούς, εἶχε καὶ τὸ ἐπιτήδευμα τοῦ ράπτου τῶν χωρικῶν ἐπενδυμάτων, εἶχε δὲ καὶ τὸν ἐκκλησιαστικὸν βαθμὸν τοῦ οἰκονόμου.

Ὑπὸ τοῦτον ἐδιδάχθην τὴν ἀνάγνωσιν κατὰ πρῶτον διὰ τὴν μάθησιν τῶν 24 γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου ἐν πινακίδι ξυλίνῃ, ἐφ' ἧς ἔγραφεν ὁ ἴδιος διδάσκαλος τὰ 24 γράμματα ἀπλῶς καὶ κατὰ σειράν ἀπὸ τοῦ α μέχρι τοῦ ω καὶ μετὰ τὴν ἐκμάθησιν τούτων ἔγραφεν ἐπὶ τῆς αὐτῆς πινακίδος τὰ ἴδια γράμματα συνδυασμένα, παρ. χάρ. αω, βψ, γχ, κ.τ.λπ. Ταῦτα δὲ τὰ ἐπὶ τῆς ρηθείσης πινακίδος γράμματα ἐξέμαθον ἐντὸς τῶν πρὸ τῆς μεσημβρίας ὥρῶν τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς εἰς τὸ σχολεῖον φοιτήσεώς μου, | μετὰ δὲ τὴν μεσημβρίαν μοὶ ἡγόρασεν ἡ μήτηρ μου τὴν λεγομένην φυλλάδα, περιέχουσαν ἐν ἀρχῇ τὰ ὡς ἀνωτέρω εἰκοσιτέσσαρα γράμματα, καὶ μετὰ ταῦτα τὸ τροπάριον «Βασιλεῦ οὐράνιε, Παράκλητε κ.τ.λ.», εἶτα τὸ «Τρισάγιον», τὸ «Δόξα Πατρὶ κ.τ.λ.», τὸ «Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς κ.τ.λ.», τὸ «Πιστεύω εἰς ἓνα Θεὸν» καὶ τὸν προοιμιακὸν ψαλμὸν «Εὐλόγει ἡ ψυχὴ μου τὸν Κύριον κ.τ.λ.». Ταῦτα δὲ ἐξέμαθον, καθ' ὅσον ἐνθυμοῦμαι, ἐντὸς μιᾶς ἐβδομάδος, καὶ μετὰ τοῦτο ἡ μήτηρ ἡγόρασε τὴν Ὀκτώηχον τοῦ ἐν Ἀγίοις Πατρὸς Δαμασκηνοῦ, τὴν ὁποίαν καὶ ταύτην, ἂν καλῶς ἐνθυμοῦμαι, ἐξέμαθον ἐντὸς μιᾶς ἐξαμηνίας, καὶ μετὰ ταῦτα μοὶ ἡγοράσθη ὑπὸ τῆς μη-

1. Γιὰ τὸ κείμενο τοῦ Παραρτήματος Α' βλ. παραπάνω, σσ. κδ', κς', κζ', λ'.

2. Βλ. παραπάνω, σ. 246, ὑποσ. 1.

ρὸς τὸ Ψαλτήριον τοῦ Δαυΐδ, τὸ ὁποῖον καὶ τοῦτο ἐξέμαθον ἐντὸς τῆς ἄλλης ἑξαμηνίας, καθόσον καὶ πάλιν ἐνθυμοῦμαι. Ἄλλ' ἡ ἐπίβλεψις ἐπὶ τῆς ἠθικῆς διαγωγῆς τῶν μαθητευομένων, ὄντων πάντων σχεδὸν τέκνων τῶν ἐνοριτῶν τῆς εἰρημένης ἐνορίας, δὲν ὑπῆρχεν ὅσον ἔπρεπεν ἀγαθῇ, δὲν λέγω μάλιστα αὐστηρά.

Προκειμένου δὲ νὰ προβιβασθῶ εἰς τὴν ἐκμάθησιν τοῦ Ἀποστόλου οὕτως ἐκαλεῖτο τὸ περιέχον τὰ κατὰ πᾶσαν Κυριακὴν καὶ λοιπὰς ἑορτάς ἀναγινωσκόμενα ἀποσπάσματα τῶν Ἐπιστολῶν τῶν Ἀποστόλων καὶ τὰς Πράξεις αὐτῶν), τοῦτο τὸ βιβλίον | οὔτε εὐκόλως εὐρίσκετο ἐν τῇ ἀγορᾷ 209^a οὔτε δὲ ἦτον εἰς κατάστασιν ἡ μήτηρ μου νὰ τὸ ἀγοράσῃ, διότι ἦτο πολῦτιμον, φαίνεται. Ὅθεν ἐσυμβουλευθῆ ἀπὸ τινος κυρίας τῆς γειτονίας μας, ἐγγράμματον, νὰ μὲ εἰσάξῃ εἰς τὸ ἐλληνικὸν σχολεῖον τοῦ διδασκάλου Κουβελάνου, ὅπερ ἔκειτο εἰς τὸν τόπον ὅπου ἵσταται νῦν τὸ ὠρολόγιον τῆς πόλεως, διότι ἡ κυρία αὕτη εἶπεν εἰς τὴν μητέρα ὅτι ἀρκετὰ γνωρίζει τὰ κοινὰ γράμματα ὁ Γεώργιος καὶ δὲν ἔχει χρεῖαν νὰ ἐκμάθῃ καὶ τὸν Ἀπόστολον. Καὶ οὕτως εἰσήχθη εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ διδασκάλου Κουβελάνου, ὅπου ἤρχισα νὰ μανθάνω τὴν γραφὴν κατὰ πρῶτον, διότι εἰς τὸ γραμματοδιδασκαλεῖον δὲν ἐδιδάσκετο, εἰμὴ πολλὰ σπανίως, τὸ μάθημα τοῦτο. Ἐνταῦθα ἐγνώρισα τὸν Στέφανον Φιλιππίδην, τὸν γνωστὸν ἄλλως εἰσπράκτορα τοῦ Δήμου Ἀθηναίων, πρωτεύοντα εἰς τὰς τάξεις τῶν μαθημάτων, ἐγνώρισα δὲ καὶ τὸν Ἀλύπιον Σαντζήρην, τὸν Νικόλαον Γέρδοντα τὸν ἐπιζῶντα (1876) καὶ τινὰς ἄλλους. Ἐδιδάχθη τὸν Χρυσολωρᾶν¹ καὶ μύθους τινὰς τοῦ Αἰσώπου. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἡ ἐπίβλεψις ἐπὶ τῆς διαγωγῆς τῶν μαθητευομένων ἀθλία, διὰ τε τὸ γῆρας τοῦ διδασκάλου καὶ διὰ τὴν ἐνασχόλησιν αὐτοῦ κατὰ καιροῦς εἰς τὴν ἐξομολόγησιν τῶν μελλόντων νὰ κοινωνήσωσιν.

Εὐτυχῶς ὅμως δι' ἐμὲ καὶ διὰ τὴν πενομένην μητέρα μου ἠνοίχθη ἡ 209^b ὑποτροφία τοῦ ἀοιδίου Διονυσίου Πετράκη, εἰς τὴν ὁποίαν κατετάχθη καὶ ἐγώ, λαμβάνων ἕξ κοιλὰ σίτου κατ' ἔτος καὶ τὸν κεφαλικὸν ὀθωμανικὸν φόρον (χαράτζι). Ἐδίδασκε δὲ τότε εἰς τὸ σχολεῖον Ντέκα ὁ Ἴω(άννης) Βενιζέλος, ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ καλῶς πεπαιδευμένος. Οὗτος ἔλαβε πολλὴν συμ-

1. Γνωμολογικὸν περιέχον τὰ κατὰ ἀλφάβητον γνωμικὰ μονόστιχα τοῦ Χρυσολωρᾶ, ἔτι δὲ συντόμους ἐπιστολὰς διαφόρων παλαιῶν συγγραφέων..., Βενετία 1801. Τοῦ ἔργου ὑπάρχουν καὶ ἄλλες ἐκδόσεις, προγενέστερες καὶ μεταγενέστερες.

πάθειαν πρὸς ἐμέ, καὶ μάλιστα διὰ τὴν πρὸς τὴν καλλιγραφίαν εὐφυΐαν μου, καὶ ἤθελε νὰ μὲ μετονομάσῃ, ἀντὶ Ψύλλα, Ψελλόν. Μὲ ἐλάμβανε συχνάκις εἰς τὴν οἰκίαν του, ὅπου εἶδον δις καὶ τρίς τὸν καπετὰν Γεώργιον Βούλγαρη, ἐρχόμενον ἐνταῦθα καὶ διαμένοντα ὀλίγας ἡμέρας τοῦ θέρους καὶ ξε-νιζόμενον ἀπὸ τὸν διδάσκαλον Βενιζέλον, χρηματίσαντα ἄλλοτε διδάσκαλον εἰς Ὑδραν. Ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη ἐτελεύτησεν ὁ ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος οὗτος ἀνὴρ, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἐδιδάχθην ἀνώτερά τινα μαθήματα τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ ἤρχισα νὰ καταλαμβάνω ὅπως οὖν τὴν ἀρχαίαν τῶν προγόνων ἡμῶν γλῶσσαν.

Διεδέχθη δὲ τὸν Βενιζέλον ὁ ἱεροδιάκονος Δαμασκηνὸς Πα(πα)σταμάτης ἢ Πετράκης, πρωτότοκος ἀδελφὸς τοῦ Ἀναργύρου Πετράκη, ἐκαλέσθη δὲ εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Ντέκα ἀπὸ Ἀταλάντην, ὅπου μέχρι τότε ἐδίδασκε. Οὗτος ἐδείχθη ἐπιμελέστατος εἰς τὴν διδασκαλίαν του καὶ ἐπροβίβασε τὴν πρώτην τάξιν τῶν μαθητῶν, εἰς ἣν ἀνῆκον καὶ ἐγώ, μέχρι θεματογραφίας.

210^a Ἀλλ' ἐκλήθη μετὰ τρία ἔτη ὁ Ἰω(άννης) Παλαμᾶς ὡς | πρῶτος καὶ ὁ Δαμασκηνὸς ὡς ὑποδιδάσκαλος. Ὁ Παλαμᾶς οὗτος, ἐπιμελέστατος καὶ αὐτός, προεβίβασε τοὺς μαθητευομένους ἱκανῶς καὶ μάλιστα τὴν πρώτην τάξιν, εἰς ἣν ἀνῆκον καὶ ἐγώ, ὡς ἤδη εἶπον. Μᾶς παρέδωκε καὶ δύο ἢ τρία ἐκ τῶν 24 γραμμάτων τοῦ Ὅμηρου, μᾶς ἐξῆσκει δὲ καὶ εἰς συγγραφὴν διαφορῶν θεμάτων κατὰ τὴν βούλησιν ἐκάστου εἰς τὸν ἀρχαῖον λόγον.

Ἐπὶ δὲ τῆς σχολαρχίας τούτου κατὰ τὸ ἔτος 1812 - 1813 συνέστη ἐνταῦθα καὶ ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Ἰω(άνν)ου Μαρμαροτούρη, συνεταιρισθέντος μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου Χωματιανοῦ καὶ Πέτρου Ρεβελάκη. Ἡ Ἑταιρεία ὅμως αὕτη ἔλαβε μεγίστην ἀνάπτυξιν ἐν τε τῷ ἐσωτερικῷ καὶ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, συσταθεῖσα τῷ Ἰω(άννη) Καποδιστρίᾳ ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας, ὅπου συνεδρίαζον τότε οἱ αὐτοκράτορες, βασιλεῖς καὶ ἀντιπρόσωποι ἡγεμόνων μετὰ τὴν ἐκδίωξιν τῶν Γάλλων ἀπὸ τῆς λοιπῆς Εὐρώπης.

Αὐτῆς δὲ τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας ἡ Ἐπιτροπὴ διώρισαν τὸν Διονύσιον Πύρρον, ἐλθόντα ἐνταῦθα, καθηγητὴν τῶν ἀνωτέρων ἐπιστημῶν, καὶ ὑπ' αὐτὸν ἐδιδάχθην, ὁμοῦ μετ' ἄλλων τινῶν μαθητῶν, οὐχὶ τῶν τῆς πρώτης τάξεως τοῦ ἐλλη(ν). σχολείου, τὴν γεωμετρίαν τοῦ Εὐκλείδου, μέρος τῆς γεωγραφίας καὶ μέρος τῆς βοτανικῆς. Αὐτὸς δ' οὗτος, μετὰ τινος

ξετάσεις τὰς ὁποίας ἔκαμε μετὰ τινὰ χρόνον, μετωνόμασε τοὺς φοιτητάς του | μὲ ἀρχαῖα ἑλλήν. ὀνόματα, εἰς ἐμὲ δὲ ἔδωκε τὸ ὄνομα Θουκυδίδης. 210^β
 Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἐνησχολεῖτο εἰς διάφορα ἄλλα ἔργα, οἷον τὴν ἱατρικὴν καὶ φαρμακοποιάν, τὴν ζωγραφικὴν καὶ τὴν διαγραφὴν γεωγραφικῶν πινάκων καὶ ἐνταυτῷ εἰς τὴν χαλκογραφίαν, ἀπέτυχεν εἰς τὸ κύριον ἐπάγγελμά του, τὴν διδασκαλίαν, καί, ἐγκα(τα)λειφθεὶς ἀπὸ τοὺς φοιτητάς αὐτοῦ, ὥς μὴ ἐνδίδων νὰ περιορισθῇ εἰς ὃ ἔργον ἐκλήθη καὶ ἐμιθροδοτεῖτο ὑπὸ τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας, ἠναγκάσθη νὰ ἀναχωρήσῃ ἐπὶ τέλους ἀπὸ τὰς Ἀθήνας.

Τότε δὲ ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας, θέλουσα νὰ ἀναπληρώσῃ τὸν παυθέντα καθηγητὴν τῶν ἐπιστημῶν, ἐθεώρει πέραν, ὅπως εὖρη τὸν κατάλληλον εἰς τοῦτο ἄνδρα, καί, ἀποτυχοῦσα τέλος νὰ πείσῃ τὸν ὀνομαστὸν τότε Βαρδαλάχον, ἔγραψεν εἰς τὴν Εὐρώπην, ὅπως ἐκεῖθεν εὔρεθῇ κατάλληλός τις τοιοῦτος, διὰ νὰ ἀναλάβῃ τὸ ἔργον. Ἀλλ' ἔλαβεν εἰς ἀπάντησιν ὅτι εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον νὰ εὔρεθῇ τοιοῦτος καὶ ἡ Ἐπιτροπὴ πρέπει νὰ φροντίσῃ αὐτὴ νὰ στείλῃ εἰς τὴν Ἑσπερίαν δύο ἢ τρεῖς ἐκ τῶν εὐδοκιμωτέρων νέων | οὓς ἔχει ὑπ' ὄψιν, ὅπως οὗτοι μεταβῶσιν ἐκεῖ καί, τε- 211^α
 λειοποιηθέντες, ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν πατρίδα, διὰ νὰ ἀναλάβωσι τὴν διδασκαλίαν τῶν ἀναγκαίων ἐπιστημονικῶν μαθημάτων. Τὰ δὲ μέσα ἦσαν τότε ἄφθονα εἰς τὰ ταμεῖα τῆς Ἑταιρείας.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως τῶν λοιπῶν μαθημάτων ἐφρόντισεν ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας νὰ διδάσκεται ἡ μὲν ἰταλικὴ γλῶσσα ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Τατλίκαρα ἢ Τζελεπῇ Γιάγκου (ἐσχάτως δὲ ὀνομασθέντος Εἰρηναίου), ἡ δὲ γαλλικὴ ἐδιδάσκετο ἀπὸ τινος Δαλματόν, Παῦλον Τζιούρατζη ὀνομαζόμενον, καὶ τὰ μαθήματα ταῦτα διήκουον καὶ ἐγὼ μετὰ τινων ἄλλων.

Ἀπέβλεψε τέλος ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας εἰς τρία ταῦτα ὀνόματα τῆς πρώτης τάξεως τοῦ ἑλλήν. σχολείου, τὸ ἐδικόν μου, τὸ τοῦ Στάμου Σεραφεῖμ καὶ τὸ τοῦ Νικολάου Καρόρη. Ἀλλ' οἱ μὲν γονεῖς τῶν δύο τελευταίων δὲν συγκατετέθησαν κατ' οὐδένα λόγον νὰ ἀφήσωσι τὰ τέκνα των εἰς τὴν μακρὰν ἀποδημίαν ταύτην, διότι ὁ Σεραφεῖμ ἦτο τὸ μόνον τέκνον τοῦ ἱερομονάχου Σεραφεῖμ, πα(πα)–Βαρελᾶ κοινῶς γνωριζομένου, ὁ δὲ Νικόλαος Καρόρης δυστυχῶς ἦτον ἀσθενικῆς κράσεως καὶ διὰ τοῦτο ἐφοβοῦντο οἱ γονεῖς του τὴν ἀπὸ πλησίων αὐτῶν ἀπομάκρυνσιν

211^β του. | Ἐγὼ ὅμως, καίτοι πολὺ διστάσας καὶ συγκινηθεὶς ἀπὸ τὰς γοερὰς παρακλήσεις τῆς γηραιᾶς μητρός μου, τὴν ὁποίαν ἔμελλον νὰ ἐγκαταλείψω μὲ μόνην τὴν ἀδελφὴν μου, ἐξεσπάσθην τέλος, ἔν' οὕτως εἶπω¹, ἀπὸ τὰς σφικτὰ κρατούσας με χεῖράς της καί, διὰ τινος φίλου (τοῦ Τυρναβίτου) μεσολαβήσεως λαβὼν τὴν εὐχὴν της, ἀπῆλθον διὰ Μεγάρων, Κορίνθου καὶ Πατρῶν εἰς Τεργέστην, ὅπου ἤμην συστημένος πρὸς τὸν συμπολίτην ἡμῶν Νικόλαον Ζωγράφον, ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ὁποίου διέμεινα τρεῖς περίπου μῆνας, ἐπειδὴ οὗτος μὲ ἐκράτησε πρὸς καιρὸν ἐκεῖ, ὡς ἐν ἀργίᾳ δῆθεν εὐρισκομένων τῶν διδακτικῶν καταστημάτων, σκοπῶν ὅμως ἴσως νὰ μὲ κρατήσῃ ὡς γραμματέα τοῦ ἐμπορικοῦ αὐτοῦ καταστήματος. Τὴν δὲ θέσιν ταύτην κατεῖχε τότε ὁ Στέφανος Καραθεοδωρῆς, νέος ἱκανὴν ἔχων παιδείαν καὶ πολλὰς γνωρίζων γλώσσας, ἀλλ' ὅστις ἔμελλε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ ὁποῖον κατεῖχε τότε στάδιον καὶ νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἱατρικῆς, ἣν πρό τινος καιροῦ εἶχε διακόψει. Μὲ μετέπεισε δὲ ὁ Ζωγράφος νὰ ἀλλάξω δρόμον καὶ ἀντὶ τῆς Γερμανίας, ὅπου διευθυνόμην, νὰ προτιμήσω τὴν Ἰταλίαν, καὶ διὰ τὸ εὐκρατεῖν τοῦ κλίματος καὶ διότι ἐγνώριζον ἤδη ὅπως οὖν τὴν γλῶσσαν τοῦ τόπου.

212^α Οὕτω δὲ μεταπεισθεὶς, ἀπῆλθον μετὰ τοῦ Καραθεοδωρῆ εἰς Πίσαν τῆς Τοσκάνης, ὅπου διέμεινα τὸν χειμῶνα ἐκεῖνον τοῦ 1816 μέχρις Αὐγούστου τοῦ 1817, καὶ ἐκεῖθεν (εἰς Ἰέναν), κατὰ προτροπὴν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Οὐγγροβλαχίας Ἰγνατίου, πρὸς ὃν ἤμην συστημένος καὶ ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐλάμβανον τὰ μέσα τῆς συντηρήσεώς μου μέχρι τῆς ἐκ Πίσης ἀναχωρήσεώς μου. Διευθύνθη δὲ εἰς τὸ Πανεπιστημεῖον τῆς Ἰένης συστημένος τῇ κυρίᾳ Κομίσσῃ Ἑδλιγγ (Ἵπουργοῦ τοῦ Δουκὸς τοῦ Βαϊμάρ), τὸ γένος πρὸς πατρός Στούρτζα, πρὸς δὲ μητρός (Μουρούζη)².

Ἐν Ἰένη λοιπὸν ἐνησχολήθην κυρίως εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς γερμανικῆς γλώσσης, ἤκουα δὲ καὶ μαθήματα γεωμετρίας καὶ ἀριθμητικῆς συγχρόνως.

Ἄλλ' ἐπειδὴ δὲν ἀνέφερα ἀνωτέρω ποῖα μαθήματα διήκουσα ἐν Πίσῃ, λέγω ἤδη ὅτι κυρίως ἐνησχολήθην καὶ ἐνταῦθα περὶ τὴν τελειοποίησιν τῶν γνώσεών μου πρὸς τὴν ἰταλικὴν γλῶσσαν, διήκουσα καὶ πάλιν τὴν γεωμε-

1. Χφ. εἶπον.

2. Στὸ χφ. μετὰ τὴ λέξιν μητρός ὑπάρχει : «(?)». Βλ. παραπάνω, σ. 30, ὑποσ. 2.

τρίαν, ἤκουσα παρέργως τὴν χημικὴν καὶ τὴν ρητορικὴν, χάριν τῆς γλώσσης, καὶ μέρος τῆς πειραματικῆς φυσικῆς καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς ἀλγέβρης. |

Ἐν δὲ Ἰένῃ, ὡς εἶπον, ἐκτὸς τῶν σπουδῶν μου (τῶν κυρίων) πε- 212^β
ρὶ τὴν ἐκμάθησιν τῆς γλώσσης καὶ τῆς ἀριθμητικῆς καὶ γεωμετρίας, αἵτι-
νες δὲν ἀπῆλθον τόσο πολύ τὴν ἐκμάθησιν τῆς γλώσσης, διήκουσα ὑπὸ
διαιτέρου καθηγητοῦ τὰ ὑψηλὰ λεγόμενα μαθηματικά, τὸν διαφορικὸν
καὶ ὀλοκληρωτικὸν ὑπολογισμόν (calcul différentiel et intégral), καὶ τοῦ-
το πολλὰ εὐδοκίμως. Ἀφοῦ δὲ ἱκανώθην ὅπως οὖν ὡς πρὸς τὴν κατάληψιν
τῆς ἐγγωρίου γλώσσης, διήκουσα, κατὰ προτροπὴν τοῦ φίλου μου Λιβε-
ρίου, τὴν ὀρυκτολογίαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως (Naturphilosophie)
ὑπὸ τὸν περίφημον καθηγητὴν Ὁκεν (Oken).

Μετὰ δὲ τὰ συμβάντα τότε ἐκεῖ κατὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Κοτζεμποῦ
ἀπὸ τὸν φοιτητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Σάνδ (Sand), καὶ ἐκουσίως καὶ προ-
τροπῇ τῆς προστάτιδός μας Κομίσσης Ἐδλιγγ, ἀνεχώρησα ὁμοῦ μὲ τοὺς
πλείστους τῶν ἐκεῖ φοιτητῶν Ἑλλήνων εἰς Γοτtingen. Ἐδῶ δὲ πάλιν διή-
κουσα τὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ τὸν καθηγητὴν Σιούλτς (Schulz), τὸν συγγρα-
φέα τοῦ Αἰνῆσιδήμου κατὰ τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας, τὴν αἰσθητικὴν 213^α
ἀπὸ τὸν καθηγητὴν Βουτερβέκ (B(ou)terwek), τὴν βοτανικὴν παρέργως,
ὡσαύτως καὶ τὴν χημείαν. Ἐνὰ δὲ μόνον μῆνα ὁμοῦ μὲ τὸν μακαρίτην
Ἀσώπιον ἤκουσα ἀρχὰς τινὰς τῆς ἀγγλικῆς γλώσσης, ὡς καὶ τὴν περὶ τῆς
ἐλληνικῆς συντάξεως διδασκαλίαν τοῦ Δισσενίου (Dissen), καὶ τοῦτο ἐκ
διαλειμμάτων καὶ παρέργως, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ὠφελίμως δι' ἐμὲ κατὰ πολ-
λοὺς λόγους.

Ἐλησμόνησα δὲ νὰ ἀναφέρω ὅτι ἐν Ἰένῃ ἐσύχνανα εἰς τὸ μάθημα τῆς
νεωτάτης ἱστορίας τοῦ καθηγητοῦ Λοῦδεν (Luden)¹, ὅστις, διδάσκων
τὸ μάθημα τοῦτο, εἶχε τόσο πολυπληθὲς ἀκροατήριον, ὥστε ἐν τῇ αἰθούσῃ
τῆς παραδόσεως, ἀρκετὰ εὐρυχώρου (sic), δὲν ἐχώρει τὸ πλῆθος τῶν ἀκρο-
ατῶν, καὶ διὰ τοῦτο ἡ αὐλὴ ἢ περὶ τὴν αἴθουσαν καὶ τὰ παράθυρα αὐτῆς ἦσαν
πλήρη ἀπὸ ἀκροατὰς². Πρὸς τούτοις ἐν Ἰένῃ ἔλαβον μαθήματά τινα τῆς
λατινικῆς γλώσσης ἀπὸ τὸν ὑφηγητὴν Ρέισιγ (Reisig)³.

1. Heinrich Luden (1780–1847).

2. Στὴ μεγάλη αὐτὴ συρροή φοιτητῶν στὰ μαθήματα τοῦ Luden συντελοῦσαν καὶ λόγοι
πολιτικοί, ἢ φιλελεύθερη τοποθέτηση τοῦ Luden, ἢ ἀνοιχτὴ ἀντίθεσή του μὲ τὸν Kotzebue κλπ.

3. Karl Christian Reisig (1792–1829).

Καὶ ταῦτα ἔγραψα ἐκ μνήμης κατὰ μῆνα Ἰούλιον τοῦ ἔτους 1876 καὶ πιθανὸν νὰ διέφυγε τὴν μνήμην μου καὶ τι ἄλλο μάθημα. |

213^a Ἀπῆλθον ἔπειτα εἰς Βερολῖνον, ὅπου πρὸ ἑξ μηνῶν εὕρισκοντο οἱ πρό-
ην ἐν Γοττίγγῃ συμμαθηταὶ καὶ φίλοι μου Μαῦρος καὶ Πολυζωίδης, ἐλπί-
ζων ὅτι ἔμελλον νὰ διανύσω καὶ ἐκεῖ κανὲν ἀκόμη ἔτος ἢ καὶ ἑξαμηνίαν τι-
νὰ καὶ νὰ ὠφεληθῶ καὶ ἐκ τῶν ἀκροάσεων τῶν ἐκεῖ καθηγητῶν ἀπὸ ἀναγ-
καίας τινὰς γνώσεις, ἀλλ' ἠκούσθη μετὰ ἓνα μῆνα τῆς ἐκεῖ διατριβῆς μου ἡ
σάλπιγξ τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος. Ὅθεν ἔσπευσα νὰ ἐπανέλθω, καὶ ἀπὸ
αἴσθημα πατριωτικὸν κινηθεὶς καὶ ἀπὸ φίλτρον καὶ καθῆκον πρὸς τὴν μη-
τέρα καὶ ἀδελφὴν μου, εὕρισκομένας τότε ἐν μέσῳ τοῦ τρομεροῦ ἐκείνου
πολέμου χωρὶς τινος προστασίας ἄλλης μετὰ Θεόν.

Προσθέτω ἐνταῦθα ὅτι ἀνωτέρω ἐλησμόνησα τὸ ἐξῆς : ἐν Γοττίγγῃ
ἤκουσα πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀπὸ τὸν περιβόητον Ἑρένον (Heren)¹ τὴν γεω-
γραφίαν καὶ ἐθνογραφίαν.

Καὶ ταῦτα πάντα ἄκρῳ δακτύλῳ.

Γ. Ψ.

1. Βλ. παραπάνω, σ. 39.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β'

ΛΟΓΟΣ ΕΠΙΚΗΔΕΙΟΣ ΕΙΣ ΓΕΩΡΓΙΟΝ ΨΥΛΛΑΝ¹

ΥΠΟ
ΑΓΓΕΛΟΥ ΒΛΑΧΟΥ

*Πίστευε τῇ ψυχῇ σου, καὶ γὰρ τοῦτό ἐστι
τήρησις ἐντολῆς. (Σοφία Σειράχ, λε', 23) ²*

Πλήρης ἡμερῶν, ἱστορίας πλήρης, καὶ ἀγαθῆς φήμης περισσεύων, ἀ-
πέρχεται μετὰ μικρὸν ἀφ' ἡμῶν, εὐθάνατος ὡς οἱ δίκαιοι καὶ εὐφημος ὡς
οἱ χρηστοί, ὁ Γεώργιος Ψύλλας, ἤρεμον καὶ ἀνώδυνον ἀποπνεύσας τὴν ἐσχά-
την πνοὴν ἐν τοῖς φιλοστόργοις κόλποις τῶν οἰκείων, ἡσύχως καὶ ἐν γαλή-
νῃ σβεσθείς, ὡς γαλήνιος σβέννυται ὁ ἱλαρὸν φωτίσας λαῶνος, ὡς ἤρεμος εἰς
ὑπνον κατακλίνεται ὁ τὸ ἔργον αὐτοῦ περὰνας.

Ἄν παρὰ τὴν ἐπιθανάτιον κλίνην τῶν νεαρῶν θυμάτων τοῦ θανάτου
ἀντηχοῦσι λυγροὶ προῶρου χωρισμοῦ, καὶ ραίνουσι τὴν ὑστάτην αὐτῶν κλί-
νην δάκρυα φλογερά ἀπὸ σπαραχθείσης καρδίας, ἐπὶ τὸ σμενὸν ὅμως φέ-
ρετρον τῶν μεγάλων ἐκείνων ἐργατῶν τῆς πολιτείας οἵτινες, ἀνύσαντες τὸν
δρόμον αὐτῶν, ἀπέρχονται εἰς πλήρωσιν τοῦ ὑψηλοῦ νόμου τῆς ζωῆς, δὲν
καταλείβεται μόνον δάκρυ στοργῆς καὶ ἀγάπης, ἀλλὰ καὶ δάκρυ εὐγνωμο-
σύνης, δάκρυ τιμῆς καὶ σεβασμοῦ, δὲν ραίνονται μόνον νεκράνθεμα, ἀλλὰ
καὶ δάφνης φύλλα. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ὑπῆρξαν, κατὰ τὴν Γραφήν, «βουλευ-
ταὶ ἐν συνέσει αὐτῶν, ἡγούμενοι λαοῦ ἐν διαβουλίαις, σοφοὶ ἐν λόγοις παι-
δεῖα αὐτῶν»· ³ «πάντες οὗτοι ἐν γενεαῖς ἐδοξάσθησαν καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις

1. Ἐκφωνήθηκε στὸν ναὸ τῆς Μητροπόλεως στίς 20 Ἰανουαρίου 1878 καὶ δημοσιεύτηκε στὴν ἐφημ.
Στοά, ἀρ. 21, 21 Ἰανουαρίου 1878. Ἀναδημοσιεύεται ἐδῶ ὅχι τόσο γιὰ τὴν ἐπισκόπηση τοῦ βίου τοῦ Ψύλ-
λα ποὺ περιέχει—στὴν ὁποία ἄλλωστε ὑπάρχουν ὠρισμένες ἀνακρίβειες—ὅσο γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ
τῆς προσωπικότητός του.

2. Ὅπως τὸ χωρίο τοῦτο, ἔτσι καὶ ὅλα τὰ παραθέματα ποὺ ὑπάρχουν στὸν ἐπικήδειο προέρ-
χονται ἀπὸ τὴν Σοφίαν Σειράχ. Στίς περισσότερες περιπτώσεις παρατηροῦνται μικρὲς ἢ μεγάλες
ἀποκλίσεις ἀπὸ τὸ κείμενο αὐτὸ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης.

3. Τὸ ὁρθό: «σοφοὶ λόγοι ἐν παιδείᾳ αὐτῶν» (Σοφία Σειράχ, μδ', 4).

αὐτῶν καύχημα». πάντες οὗτοι ὑπῆρξαν «ἄνδρες ἐλέους, ὧν αἱ δικαιοσύναι οὐκ ἐπιλησθήσονται». Τοιούτων ἀνδρῶν ὑπῆρξεν εἷς ὁ προκείμενος νεκρός, καὶ ἐπὶ τοιαύτην σεμνὴν κορυφὴν ἔλαχέ μοι ὁ κλῆρος νὰ ράνω εἰς εὐλαβῇ ἀποχαιρετισμὸν καὶ εἰς ὀφειλόμενον ἀρετῆς μνημόσυνον ὀλίγα δάφνης φύλλα.

Γεννηθεὶς ἐν Ἀθήναις περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ ἐνωρὶς ὑπὸ τὸν ὀνομαστὸν τότε διδάσκαλον τοῦ γένους Παλαμᾶν μαθητεύσας, κατέδειξεν εὐθὺς ἀπὸ τῆς παιδικῆς του ἡλικίας ὁ Γεώργιος Ψύλλας τὸ ἔμφυτον ἐκεῖνο ρητορικὸν τάλαντον ὅπερ προώριστο νὰ διακρίνη αὐτὸν μετέπειτα κατὰ τε τὰ παλαιὰ καὶ νεώτερα τοῦ ἔθνους βουλευτικὰ συνέδρια. Μόνον τῆς Ἑλλάδος βῆμα ὑπῆρχε τότε ὁ ἄμβων· ἐκεῖθεν δὲ ἠκούσθη πολλάκις τοῦ νεαροῦ ἄλλ' εὐπαρρησιάστου παιδὸς ὁ λόγος, θέλγων τὰ ὦτα καὶ θερμαίνων τὰς καρδίας τῶν δούλων ἀκροατῶν του. Τὴν εὐφυΐαν ταύτην τοῦ Γεωργίου ἐκτιμῶσα ἡ ἀθηναϊκὴ κοινότης, ἐξέπεμψεν αὐτὸν εἰς κρείττονας σπουδὰς ἐν Ἑσπερίᾳ, ὅπου, χωρὶς ἐν χώρᾳ καὶ ἀκαδημίᾳ ἐξ ἀκαδημίας μεταλλάσσων, ἤκουσεν ἐν Γαλλίᾳ τὸ σάλπισμα τοῦ πατρίου ἀγῶνος. Ἐκλείσει τότε τὰς βίβλους ὁ Ψύλλας, κατέλιπε τὰ βάθρα τῶν γερμανικῶν πανεπιστημίων καὶ ἐτόλμη πρὸς τὴν ἀναστᾶσαν πατρίδα μετ' ἄλλων Ἑλλήνων σπουδαστῶν, οὓς τῶν γραμμάτων ἡ δίψα καὶ ὁ ζυγὸς τοῦ δεσπότη εἶχον πλανήσει μακρὰν τοῦ πατρίου ἐδάφους. Λαθὼν διὰ κόπου πολλοῦ τὰς παγίδας τῆς αὐστριακῆς Ἀστυνομίας, κατώρθωσε κρύφα νὰ ἐπιβῇ πλοίου κεφαλληνιακοῦ καὶ νὰ προσορμισθῇ μετὰ μακρὸν καὶ κινδυνώδη πλοῦν εἰς Μεθώνην. Ἦλθεν ἐκεῖθεν εἰς Ἀθήνας, ὅπου ἐσπάνιζον τότε οἱ ἄνδρες τῶν γραμμάτων, ὅσον ἠφθόνουν οἱ ἄνδρες τῶν ὅπλων, καί, προσενεγκὼν τὰς γνώσεις αὐτοῦ καὶ τὴν παιδείαν εἰς τὴν ἀγωνιζομένην πατρίδα του, διωρίσθη μὲν εὐθὺς γενικὸς γραμματεὺς τῆς ἀθηναϊκῆς διοικητικῆς ἐπιτροπῆς, ἐστάλη δὲ κατόπιν πληρεξούσιος τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὴν (ἐν) Ἑπιδαύρῳ Ἀ' Ἑθν. Συνέλευσιν, ὡς καὶ εἰς τὰς ἄλλας κατόπιν, τὰς διαρκοῦντος τοῦ Ἀγῶνος συγκροτηθείσας. Τότε, κατὰ τὴν ταραχώδη ἐκείνην ἐποχὴν, καὶ κατὰ τὴν κρίσιμον ἰδίως περίοδον τῶν ἐτῶν 1825 καὶ 1826, ἐνόμισεν ὀρθῶς ὁ Ψύλλας ὅτι, πλὴν τῆς ἐν τοῖς ἐθνικοῖς συμβουλίοις συζητήσεως, ὑπῆρχεν ἀνάγκη καὶ ἄλλης, δημοσιογραφικῆς, ἐπὶ τῶν πνευμάτων ἐνεργείας, καὶ ἐξέδωκε τὴν Ἐφημερίδα τῶν Ἀθηνῶν διὰ τοῦ μικροῦ ἐκείνου καὶ ἱστορικοῦ πιε-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

στηρίου ὅπερ τὸ Φιλελληνικὸν Κομιτᾶτον τοῦ Λονδίνου εἶχε πέμψει διὰ τοῦ Συνταγματάρχου Stanhope εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τοσοῦτος δ' ἦν ὁ ζῆλος τοῦ νεαροῦ δημοσιογράφου, ὥστε οὐ μόνον συνέτασεν, ἀλλὰ καὶ ἐστοιχειοθέτει αὐτὴν μόνος τὸ κατ' ἀρχάς, καὶ τὴν ἐτύπωνεν ἔτι ἰδίαις χερσί, μέχρις οὗ κατώρθωσε τέλος νὰ χρησιμοποίησῃ εἰς στοιχειοθεσίαν αὐτῆς καὶ τύπωσιν στρατιώτην τινὰ τοῦ Φαβιέρου, παλαιὸν τυπογράφον, ὅστις προσέθετεν οὕτω κατὰ τὰς ὥρας τῆς ἀπὸ τῶν μαχῶν σχολῆς τὴν μελάνην τοῦ τυπογραφείου εἰς τὰς ἐκ τῆς πυρίτιδος ἠθαλωμένας του χεῖρας.

Ἄμα κατελθόντος τοῦ Κυβερνήτου εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐτάχθη παρ' αὐτοῦ, δικαίως ἐκτιμηθεὶς, ὁ Ψύλλας μέλος τοῦ Πανελληνίου, ἀπεστάλη δὲ μετὰ ταῦτα ὡς Ἑκτακτος Ἐπίτροπος εἰς Μεσσηνίαν καὶ Μάνην, ὅπου μεγάλως διὰ τῆς φρονήσεώς του συνετέλεσεν εἰς παγίωσιν τῆς ὑποσειομένης δημοσίας τάξεως, καί, ἐπανελθὼν, διωρίσθη Γερουσιαστής. Μετὰ μικρὸν ὅμως τὸ αἷμα τοῦ ἀειμνήστου ἀνδρὸς βάπτει τὴν μαρμαρίνην φλιάν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος, ἡ κατ' ἐπαρχίας διοίκησις σαλεύεται πρόρριζος, καὶ ὁ συνετὸς Ψύλλας στέλλεται πάλιν παρὰ τῆς Κυβερνήσεως εἰς τὴν Εὐβοίαν ὡς Γενικὸς αὐτῆς Διοικητής. Ἐκ τῆς θέσεως ταύτης ἐκάλεσεν αὐτὸν ἡ Ἀντιβασιλεία ὡς Ὑπουργὸν τῶν Ἐσωτερικῶν, ἐν τῷ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Τρικούπη σχηματισθέντι πρώτῳ Ὑπουργείῳ. Ἀλλ' ὁ εὐθύς τοῦ ἀνδρὸς χαρακτήρ, ἡ ἐλευθεριότης τοῦ φρονήματος καὶ ἡ ἐνδόμυχος καὶ βαθεῖα αὐτοῦ εὐλάβεια πρὸς τὰ μεγάλα ὀνόματα τοῦ Μεγάλου Ἀγῶνος ἤγαγον αὐτὸν ἐντὸς ὀλίγου εἰς παραίτησιν, ὅτε ἡ μὲν Ἀντιβασιλεία προέβη εἰς τὸ ἀτυχὲς ἐκεῖνο μέτρον τῆς συλλήψεως καὶ δίκης τοῦ Κολοκοτρώνη, ὁ δὲ Ψύλλας ἔσχε τὴν τόλμην καὶ τὴν παρρησίαν νὰ ἀποδοκιμάσῃ ἐνώπιον τοῦ Κόμιτος Ἀρμανσβεργ τὴν παράνομον καὶ ἀδικαιολόγητον καταδίωξιν φανταστῆς συνωμοσίας. Ἐμακρύνθη οὕτω πρὸς ὥραν τῆς πολιτικῆς σκηνῆς, ἀλλὰ αἱ γνώσεις, ἡ σύνεσις καὶ ἡ ἐμπειρία του κατέστησαν καὶ πάλιν μετὰ μικρὸν ἀναγκαῖαι εἰς τὴν Ἀντιβασιλείαν, ἀπεστάλη δὲ οὕτω Νομάρχης εἰς Ἀττικὴν, ὅτε διὰ μακρᾶς καὶ ἐμβριθοῦς ἐκθέσεως συνετέλεσεν ὑπὲρ πάντα ἄλλον εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις καθίδρυσιν τῆς πρωτευούσης τοῦ βασιλείου. Ἐκτοτε δὲ ἀνῆλθε καὶ πάλιν ἀλληλοδιαδόχως ὁ Ψύλλας εἰς τὰ ὑπάτα τῶν πολιτικῶν ἀξιωματίων, Σύμβουλος μὲν τῆς Ἐπικρατείας τὸ κατ' ἀρχὰς γενόμενος, Γερουσιαστής δὲ μετὰ τὴν Σεπτεμβριανὴν Μεταπολί-

τευσιν ὀνομασθεῖς, Ὑπουργὸς πάλιν κληθεὶς κατὰ τὰ 1854, καὶ πάλιν τέλος Σύμβουλος τῆς Ἐπικρατείας διορισθεὶς μετὰ τὰ 1862.

Τοιοῦτος ἐν ὀλίγοις καὶ δι' ὀλίγων καὶ ἀτελῶν διαγραφεὶς ὁ δημόσιος βίος τοῦ Γεωργίου Ψύλλα. Πάντες οἱ ἀπὸ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος κυβερνῆται αὐτῆς ἐξετίμησαν τοῦ ἀνδρὸς τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν σύνεσιν, πάντες ἐκάλεσαν αὐτὸν εἰς ἐπιφανεῖς λειτουργίας, καὶ πανταχοῦ ὅπου ἂν οὗτος ἐτάχθη εἰς ὑπηρεσίαν τῆς πατρίδος του διεκρίθη διὰ τῆς ἀκεραιότητος ἰδίως τοῦ χαρακτῆρος, τοῦ εὐσταθοῦς τῆς γνώμης, τῆς μετριοπαθείας καὶ συνδιαλλακτικότητος τοῦ ἥθους καὶ τῆς ἀδιαπτώτου χρηστότητος τοῦ φρονήματος. Πρὸ παντὸς ὅμως ἄλλου ἀξιώματος διέκρινεν ἰδίως καὶ ἀνέδειξε τὸν Ψύλλαν τὸ εἰκοσαετὲς περίπου γερουσιαστικὸν αὐτοῦ στάδιον. Εἰς αὐτὸς ἐν ὀλίγοις καὶ ἐν τοῖς ὀλίγοις ἐκείνοις διακρινόμενος διὰ τὸ ἀπτόητον τῆς παρρησίας, τὸ ἀνυπόκριτον τῆς γνώμης καὶ τῆς φυσικῆς ἰδίως ἐκείνης καὶ ἀπερίττου εὐφραδείας ἣν ἀπὸ παιδὸς εἶχεν ἔτι καταδείξει, κατέστη ἐν τῇ Γερουσίᾳ ὁ ἀδυσώπητος τῶν σφαλμάτων καὶ παρεκτροπῶν τῆς ἐξουσίας τιμητής, σπανία μεταξὺ σπανίων ἐξαιρέσεις τῆς τότε κυβερνητικῆς προσκυνήσεως, ἐξέχουσα κορυφὴ ὑπὲρ τὴν γενικὴν ἐκείνην καὶ ἀπευκταίαν ἰσοπέδωσιν ἣν ἀτυχὲς κυβερνητικὸν σύστημα εἶχε νομίσαι ἀπαραίτητον βιοτικὸν ὅρον τῆς ἐξουσίας. Ὅση δὲ καὶ ἂν ἦτο ἡ αὐστηρότης τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ καὶ τῶν φρονημάτων, ὅσον τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ συνειδήσεως τὸ ἀνένδοτον καὶ δυσσυνάλλακτον, ἐπέβαλλεν ὅμως πάντοτε καὶ ἠκούετο ἡ φωνὴ αὐτοῦ, διότι ἡ φωνὴ του ἦτο φωνὴ πεποιθήσεων, διότι αἱ πεποιθήσεις του ἦσαν πίστεως ἄρθρα, διότι ὁ Ψύλλας «ἐπίστευε τῇ ψυχῇ αὐτοῦ». Εἶχε τὴν μεγάλην ἐκείνην καὶ ὁσημέραι δυστυχῶς σπανίζουσαν ἀρετὴν νὰ πιστεύῃ εἰλικρινῶς ὅσα ἐφρόνει καὶ ταῦτα μόνον νὰ λέγῃ καὶ ταῦτα μόνον νὰ πράττῃ. Ἄν εἶχε τὴν γλῶσσαν αὐστηράν, εἶχεν ὅμως καὶ τὸν βίον αὐτοῦ, τὸν τε δημόσιον καὶ τὸν ἰδιωτικόν, αὐστηρόν, καὶ παρεῖχεν ἑαυτὸν πρόχειρον καὶ τετελειωμένον πρότυπον τοῦ δημοσίου ἀνδρὸς οἷον αὐτὸς τὸν ἀπῆτει. Ἀρχαῖκός τοὺς τρόπους, ἀπέριττος καὶ λιτὸς τὴν δίαιταν, δίκαιος τὸ φρόνημα, λάτρης θερμὸς τῶν πατρίων, βραδεῖαν καὶ ἐσκεμμένην ἔχων τὴν φράσιν καὶ τὴν μορφὴν σοβαράν, σπανίως δι' ἐλαφροῦ μειδιάματος ἱλαρυνομένην, ἐφαίνετο πολλάκις εἰς τὸν προσεκτικῶς παρατηροῦντα οἶονεἰ ἀναβιώσας τις Ρωμαῖος συγκλητικὸς τῆς δημοκρατουμένης Ρώμης. Δυσ-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

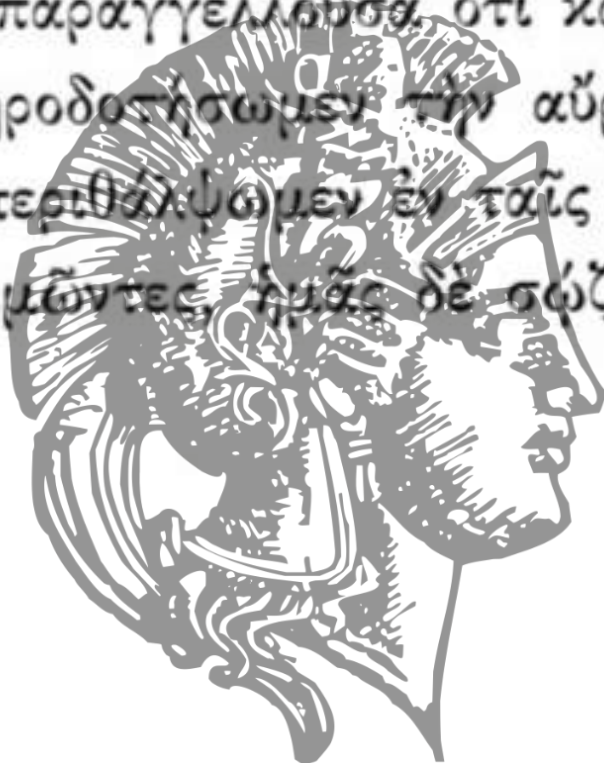
κόλως ἡδύνατό τις νὰ μαντεύσῃ, ἂν ἐκ τοῦ σύνεγγυς δὲν τὸν ἐγνώριζεν, ὅ-
ποια προσηνὴς ἀγαθότης ἐκρύπτετο ὑπὸ τὴν αὐστηρὰν ἐκείνην ἐπιφάνειαν,
ὅποیان ἐπιεικῇ εὐμένειαν ἐκάλυπτε τὸ ἥθος ἐκεῖνο τὸ σοβαρόν.

Τοιαύτη ἐν ἀμυδρῷ ἰχνογραφήματι ἡ εἰκὼν τοῦ ἀνδρός, ὃν, ἄλλεπαλλή-
λως κενωθεῖσα ἡ κύλιξ πικρῶν οἰκογενειακῶν συμφορῶν, ἀπεμάρανε βα-
θμηδὸν καὶ ἀπέσβεσε. Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ ἀνὴρ, οὔτινος ἀραιοτέρους καθ'
ἡμέραν βλέπομεν περὶ ἡμᾶς τοὺς ὁμοίους, τόκος γενεᾶς μεγάλης, ἥτις ἐδη-
μιούργησεν ἡμῖν τὴν σήμερον καὶ ἀπέρχεται καὶ ἀπῆλθε σχεδὸν ὅλη, πρὶν
ἴδῃ ἀνατέλλουσιν τὴν αὔριον.

Τοιούτων ἀνδρῶν «εἰς αἰῶνας μενεῖ σπέρμα αὐτῶν, καὶ ἡ δόξα αὐτῶν
οὐκ ἐξαλειφθήσεται· τὰ σώματα αὐτῶν ἐν εἰρήνῃ ἐτάφη, καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν
ζῇ εἰς γενεάς».

Τοιούτων ἀνδρῶν τὸ ἔργον ἔστω ἡμῖν τοῖς ἐπιγενομένοις κέντρον εἰς
ἄμιλλαν καὶ ὑποθήκη εἰς παράδειγμα, παραγγέλλουσα ὅτι καθῆκον ἔχομεν,
κληρονομήσαντες τὴν σήμερον, νὰ κληροδοτήσωμεν τὴν αὔριον. Τοιούτων
ἀνδρῶν, οἷος ὁ Γεώργιος Ψύλλας, ἃς περιθάψωμεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν
τὴν μνήμην τὴν σεμνήν, αὐτοὺς μὲν τιμῶντες, ἡμᾶς δὲ σώζοντες.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

746

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Περιλαμβάνονται μόνο τὰ δημοσιεύματα πού ἀναφέρθηκαν στὶς
σσ. θ'–λζ' καὶ στὶς ὑποσημειώσεις τῶν Ἀπομνημονευμάτων.

Ἀγγέλου, Ἀ., *Οἱ λόγοι καὶ ὁ Ἀγώνας*, Ἀθήνα 1971.

Ἀθηναϊκὸν Ἀρχεῖον, ἐκδ. Ἰ. Βλαχογιάννη, τόμος Α', Ἀθήνα 1901.

Ἀθηναϊκὸν Ἀρχεῖον, ἐκδ. Κ. Διαμάντη, Ἀθήνα 1971.

Ἀπόλλων (ἐφημ.).

Ἀρχεῖα Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτου, 1821–1832, ἐκδ. Ἀ. Λιγνοῦ (τόμοι Α'–Ε'), Ἐ. Πρωτοψάλτη (τόμος Σ'), καὶ Κ. Διαμάντη (τόμοι Ζ'–Ι'), Ἀθήνα–Πειραιεὺς 1920–1969.

Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας μέχρι τῆς ἐγκαταστάσεως τῆς Βασιλείας, τόμοι Α'–Δ', Ἀθήνα 1971–1973.

Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, 1821–1832. Αἱ Ἐθνικαὶ Συνελεύσεις, τόμοι Α'–Β', Ἀθήνα 1971–1973.

Ἀρχεῖον τῆς Κοινότητος Ὑδρας, 1778–1832, ἐκδ. Ἀ. Λιγνοῦ, τόμος 16, Πειραιεὺς 1921–1932.

Ἀτέση, Β., *Ἐπίτομος ἐπισκοπικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ 1833 μέχρι σήμερον*, τόμοι 3, Ἀθήνα 1948–1969.

Βίος καὶ κατορθώματα Κόμητος Σοβόροφ Ρμνίκου, ἐκείνου τοῦ Πριγκιπὸς Στρατάρχου τῶν δύο μεγάλων Αὐτοκρατοριῶν Ρωσίας τε καὶ Γερμανίας, μεταφρασθεὶς ἐκ τῆς γερμανικῆς τῆς ἰταλικῆς φωνῆς εἰς τὴν καθ' ἑαυτὴν ἑλληνικὴν οὐδέποτε παρὰ Ἰωάννη Μαυροκορδαῆ, Ἀθηναίου, Τεργέστη 1799.

Bouterwek, F., *Geschichte der neuern Poesie und Beredsamkeit*, τόμοι 12, 1801–1819.

Γατοπούλου, Δ., «Τὰ ἀνέκδοτα Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ἀθηναίου ἀγωνιστοῦ Γ. Ψύλλα», *Νέον Κράτος*, τεύχη 34–36 (Ἰουνίου–Αὐγούστου 1940), σσ. 651–667, 721–730, 812–822.

Γατοπούλου, Δ., «Ἱστορικὰ Σημειώματα», ἐφημ. *Ἑστία*, αρ. 17.717, 17.720, 17.724, 17.727, 17.731, 17.734, 17.812, 17.815, 17.819, 17.822, 17.826, 17.829, 17.833, τῆς 1, 4, 8, 11, 15, 18 Φεβρουαρίου καὶ τῆς 9, 12, 16, 19, 23, 26, 30 Μαΐου 1940.

Γ(εδεών), Μ., «Ἡ ἑλληνικὴ κοινότης Ραιδεστοῦ κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, τ. ΚΖ' (1907), σσ. 553–556, 625–628, 638–640, 668–669.

Γενικὴ Ἐφημερὶς τῆς Ἑλλάδος.

Γέροντα, Δ., «Τινὰ περὶ τῆς παιδείας ἐν Ἀθήναις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς Τουρκοκρατίας. (Ἐκ τοῦ Ἡμερολογίου τοῦ Γεωργίου Π. Ψύλλα)», *Ἀθηναϊκά*, τεύχος 26 (Χριστούγεννα 1963), σσ. 51–58.

Γριτσοπούλου, Τ., *Διάγραμμα τῆς ἱστορίας τῶν σχολείων τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν*, Ἀθήνα 1964 (ἀνάτυπο μὲν νέα σελίδωσι ἀπὸ τὸ περιοδικὸν Ἀθηναϊκά, τεύχη 28 καὶ 29).

Δημακοπούλου, Γ., *Ἡ διοικητικὴ ὁργάνωσις κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, 1821–1827*, Ἀθήνα 1966.

Δημακοπούλου, Γ., «Ὁ κώδιξ τῶν νόμων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, 1822–1828», *Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τ. Γ'–ΙΑ' (1963–1964), σσ. 40–234.

Διαμάντη, Κ., *Δημήτριος Ὑψηλάντης*, Ἀθήνα 1966.

Διαμάντη, Κ., «Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Φαβιέρου εἰς Κάρυστον τῷ 1826 κατὰ τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Στρατηγοῦ Πίσσα», *Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν*, τ. ΙΖ' (1971), σσ. 5–17.

- Dimakis, J., *La guerre de l'indépendance grecque vue par la presse française*, Θεσσαλονίκη 1968.
- Ἐθνικὴ Ἐφημερίς.
- Ἐλπίς (ἐφημ.).
- Ἐνεπεκίδης, Π., *Ρήγας-Υψηλάντης-Καποδίστριας*, Ἀθήνα 1965.
- Ἐπίσημος Ἐφημερίς τῆς Συνελεύσεως (τοῦ 1863-1864).
- Ἐρμῆς ὁ Λόγιος.
- Εὐαγγελίδου, Τρ., *Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, τόμοι 2, Ἀθήνα 1936.
- Εὐαγγελικὴ Σάλπιγξ (περιοδικό).
- Ἐφημερίς (Κορομηλᾶ).
- Ἐφημερίς Ἀθηνῶν.
- Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως.
- Θέμελης, Χ., «Ἡ Ἐπισκοπὴ Ὁρεῶν», *Θεολογία*, τ. ΚΔ' (1953), σσ. 64-69.
- Καζαντζῆ-Ζαμανίκου, Κ., *Τύπος καὶ '21. Ὁ Γ. Ψύλλας καὶ ἡ «Ἐφημερίς τῶν Ἀθηνῶν»*, Ἀθήνα 1971 (ἀνάτυπο με νέα σελίδωση ἀπὸ τὸ περιοδικὸ Ἀθηναϊκά, τεῦχος 48-49).
- Καιροφύλα, Κ., «Ἡ Ἑταιρεία τῶν Φιλομούσων εἰς τὰς Ἀθήνας», *Ἀθηναϊκά*, τεῦχος 15 (1960), σσ. 17-32, καὶ τεῦχος 16 (1960), σσ. 33-46.
- Καμπούρογλου, Δ., *Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων*, τόμοι 3, Ἀθήνα 1889-1892.
- Καμπούρογλου, Δ., *Ὁ Ἀναδρομὰς τῆς Ἀττικῆς*, Ἀθήνα 1920.
- Καμπούρογλου, Δ., *Αἱ παλαιαὶ Ἀθῆναι*, Ἀθήνα 1922.
- Καμπούρογλου, Δ., *Αἱ Ἀθῆναι κατὰ τὰ ἔτη 1775-1795*, Ἀθήνα 1931.
- (Καμπούρογλου, Δ.) *Ἀναδρομὰς ἐπὶ ἱστορίας*, ἐφημ. Ἐστία, ἀρ. 12.035, 12.039, 12.042, 12.046, 12.049, 12.052, 12.054 τῆς 7, 11, 14, 18, 21, 25, 29 Φεβρουαρίου 1928.
- Καμπούρογλου, Δ. - Γέροντας, Δ., *Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων*, τόμοι 4, Ἀθήνα 1969.
- Καποδίστριας, Π., *Ἐπιστολαί*, ἐκδ. Ε. Α. Bédarride, μετὰρ Μ. Σχινᾶ, τόμος 4, Ἀθήνα 1841-1843.
- Καρολίδου, Π., *Σύγχρονος ἱστορία τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν λοιπῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ 1821 μέχρι 1921*, τόμοι 7, Ἀθήνα 1922-1929.
- Καρόρη, Ν., «Ἡμερολόγιον», *Ἀθηναϊκὸν Ἀρχεῖον*, ἐκδ. Ἰ. Βλαχογιάννη, τ. Α' (1901), σσ. 32-222.
- Κοραῆ, Ἀ., *Σάλπισμα Πολεμιστήριον*, ἐκδ. α', Ἀλεξάνδρεια 1801.
- Κοραῆ, Ἀ., *Ἀπαντὰ τὰ πρωτότυπα ἔργα*, ἐκδ. Γ. Βαλέτα, τόμοι 2, Ἀθήνα 1964-1965.
- Κουγέα, Σ., «Ἡ πρώτη νεοελληνικὴ μετάφρασις τῆς Ἰφιγενείας τοῦ Goethe, ὁ μεταφραστὴς καὶ οἱ παρακινηταὶ αὐτῆς», *Ἑλληνικά*, τ. Ε' (1932), σσ. 361-388.
- Κουγέα, Σ., «Κακ(κ)αβούλια», *Ἑλληνικά*, τ. Η' (1935), σσ. 154-156.
- Κούρκου, Ε., *Ὁ Καποδίστριας καὶ ἡ παιδεία, 1803-1822. Α' Ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία τῆς Βιέννης*, Ἀθήνα 1958.
- Κουμαριανοῦ, Αἰκ., *Ὁ Τύπος στὸν Ἀγῶνα*, τόμοι 3, Ἀθήνα 1971.
- Κώνστας, Κ., «Ἀθηναϊκὰ τοῦ ξεσηκωμοῦ ἑννιά ἱστορικὰ ἔγγραφα τοῦ 1824-1825», *Ἀθηναϊκά*, τεῦχος 34 (1966), σσ. 1-7.
- Κώνστας, Κ., «Ὁ Λιβέριος Λιβερόπουλος ἀρχηγὸς τῆς ἐπαναστατημένης Ἀθήνας (1821-1822)», *Ἀθηναϊκά*, τεῦχος 36 (1967), σσ. 9-16.
- Λαῖου, Γ., *Ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς καὶ ἔγγραφα τοῦ 1821*, Ἀθήνα 1958.
- Λαῖου, Γ., «Ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία τῆς Βιέννης (1814-1820)», *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου*, τ. ΙΒ' (1962), σσ. 166-223.
- Λάππα, Τ., *Ὀδυσσεὺς Ἀντροῦτσος*, Ἀθήνα 1961.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

- Λιανοπούλου, Ν., «Τινὰ περὶ συμβούλων τῆς Ἐπικρατείας τῶν περιόδων 1833-1844 καὶ 1864-1865», *Ἐπιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου καὶ Διοικητικοῦ Δικαίου*, τ. ΙΔ' (1970), σσ. 248-252.
- Λούρου, Ν., «Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν χειρόγραφη καὶ ἀνέκδοτη Αὐτοβιογραφία τοῦ Γεωργίου Ψύλλα», *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τ. 45 (1970), σσ. 11-22.
- Μαζαράκη-Αἰνιᾶνος, Ἰ., *Τὰ ἑλληνικὰ τυπογραφεῖα τοῦ Ἀγῶνος, 1821-1827*, Ἀθήνα 1970 (ἀνάτυπο μὲ νέα σελίδωση ἀπὸ τὸ χριστουγεννιάτικο τεῦχος τῆς *Νέας Ἑστίας*, 1970).
- Μακρυγιάννη, Ἰ., *Ἀπομνημονεύματα* (τ. Β' τοῦ Ἀρχείου τοῦ Στρατηγοῦ Ἰωάννου Μακρυγιάννη, ἔκδ. Ἰ. Βλαχογιάννη, Ἀθήνα 1907).
- Μάμουκα, Ἀ., *Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος, ἤτοι συλλογὴ τῶν περὶ τὴν ἀναγεννωμένην Ἑλλάδα συνταχθέντων πολιτευμάτων, νόμων καὶ ἄλλων ἐπισήμων πράξεων ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τέλους τοῦ 1832, τόμοι 11, Πειραιεὺς 1839-1852.*
- Μελετοπούλου, Ἰ., *Πειραϊκά*, Ἀθήνα 1945.
- Μέρτζιου, Κ., «Ὁ Ἀθηναῖος εὐεργέτης Ἰωάννης Ντέκας», *Ἀθηναϊκά*, τεῦχος 31-32 (1965), σσ. 1-12.
- Μηλιαράκη, Ἀ., «Ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία ἐν Ἀθήναις καὶ ἡ Πριγκίπισσα τῆς Οὐαλλίας (1816)», περ. *Ἑστία*, τ. ΚΖ' (1889), σσ. 65-67.
- Μητροῦν Α' Νεκροταφείου Ἀθηνῶν (Α' Ζώνη - Ἰον Τμήμα), ἔκδ. Ἐ. Ἀγγελομάτη-Τσουγκιράκη καὶ Δ. Τσουκλίδου-Πέννα, Ἀθήνα 1972.
- Μουστοξύδης, Ἀ., *Sui quattro cavalli della basilica di S. Marco in Venezia*, Πάδοβα 1816.
- Μπενιζέλου, Ἰ., «Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν» εἰς Θ. Ν. Φιλαδέλφους, *Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἀπὸ τοῦ 1400 μέχρι τοῦ 1800*, τ. Β', Ἀθήνα 1992, σσ. 263-313.
- Μπίρης, Κ., *Τὰ πρῶτα σχέδια τῶν Ἀθηνῶν*, Ἀθήνα 1933.
- Μπίρης, Κ., *Αἱ Ἀθῆναι ἀπὸ τοῦ 19ου εἰς τὸν 20ὸν αἰῶνα*, Ἀθήνα 1956.
- Μπόνης, Κ., *Ἀνέκδοτον ἐπιτάφιον ἐπίγραμμα εἰς τὸν Μητροπολίτην Μονεμβασίας Γρηγόριον Σωτηριανὸν τὸν Ἀθηναῖον*, Ἀθήνα 1957.
- Νηφάκης, Ν., *Μανιατικὰ ἱστορικὰ στιχομυθία*, ἔκδ. Σ. Κορυβέας, Ἀθήνα 1964.
- Ντεγιάννη, Γ., *Ὁ Νικόλαος Κριεζώτης*, τόμοι 2, Ἀθήνα 1967-1971.
- Παπαδοπούλου, Χ., *Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν*, Ἀθήνα 1928.
- Παπαδοπούλου-Βρετοῦ, Ἀ., *Νεοελληνικὴ Φιλολογία, ἤτοι κατάλογος τῶν ἀπὸ πτώσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι ἐγκαθιδρύσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι βασιλείας τυπωθέντων βιβλίων παρ' Ἑλλήνων εἰς τὴν ὁμιλουμένην ἢ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, μὲ βιβλιογραφικὰς καὶ κριτικὰς σημειώσεις περὶ τῶν ἀξίων λόγου συγγραμμάτων*, τόμοι 2, Ἀθήνα 1854-1857.
- Παπαθανασοπούλου, Ἡ., «Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ τῶν τουρκικῶν κτημάτων καὶ τῆς προσαρτήσεως τῆς Εὐβοίας», *Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν*, τ. ΙΖ' (1971), σσ. 313-412.
- Παπαθανασοπούλου, Ἡ., «Ἀνέκδοτα ἔγγραφα ἀφορῶντα εἰς τὴν ὀριστικὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος (1830-1835)», *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν*, τ. Γ' (1973), σσ. 147-260.
- Παπαλεξάνδρου, Κ., *Φρούρια ἐλευθερίας. Ὁ ἑλληνικὸς τύπος πρὸ καὶ κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 21*, Ἀθήνα 1971.
- Παπαρρηγόπουλου, Κ., *Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς βασιλείας Γεωργίου τοῦ Α'*, ἔκδ. ε' (Π. Καρολίδου), τόμοι 6, Ἀθήνα 1925.
- Papers relative to the affairs of Greece*, τόμοι 2, Λονδῖνο 1831-1832.
- Πατούσα, Ἰ., *Ἐγκυκλοπαιδεία φιλολογικὴ εἰς τέσσαρας τόμους διηρημένη, πρὸς χρῆσιν τῶν φιλολόγων καὶ φιλομαθῶν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης...*, Βενετία 1710.
- Περιγραφὴ τῆς κατὰ τὴν 11 Φεβρουαρίου πανηγύρεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ λόγος ἐκφωνηθεὶς παρὰ τινος τῶν πολιτῶν*, Αἴγινα 1834.
- Πήλικα, Σ., *Ἀπομνημονεύματα*, Ἀθήνα 1893.

- Πλουμίδης, Γ., «Σχολεία στην Ελλάδα συντηρούμενα από κληροδοτήματα Ελλήνων της Βενετίας (1603-1797)», *Θησαυρίσματα*, τ. Θ' (1972), σσ. 236-249.
- (Πούλου, Π.), *Ο Κώδιξ του Νοταρίου Αθηνών Παναγή Πούλου, 1822-1833*, έκδ. Γ. Πετροπούλου, Αθήνα 1957.
- Πρακτικά των συνεδριάσεων της Γερουσίας.*
- Πρωτοψάλτης, Έ., *Ιγνάτιος Μητροπολίτης Ούγγροβλαχίας (1766-1828)*, τόμοι 2, Αθήνα 1959-1961.
- Πρωτοψάλτης, Έ., *Η Δίκη του Στρατηγού Μακρυγιάννη*, Αθήνα 1963.
- Πρωτοψάλτης, Έ., *Ιστορικά έγγραφα περί αρχαιοτήτων και λοιπών μνημείων της ιστορίας κατά τους χρόνους της Επανάστασης και του Καποδίστρια*, Αθήνα 1967.
- Πρωτοψάλτης, Έ., «Νέα στοιχεία περί της εν Αθήναις Εταιρείας των Φιλομούσων», *Αθηνα*, τ. ΞΑ' (1957), σσ. 253-288.
- Πύρρου Θετταλού, Δ., *Γεωγραφία μεθοδική άπάσης της οίκουμένης*, Βενετία 1818.
- Πύρρου Θετταλού, Δ., *Περιήγησις ιστορική και βιογραφία*, Αθήνα 1848.
- R (angabé), E. R., *Livre d'or de la noblesse phanariote et des familles princières de Valachie et de Moldavie*, έκδ. β', Αθήνα 1902.
- (Ρώμα, Δ.), *Ιστορικόν Αρχεῖον Διονυσίου Ρώμα*, έκδ. Δ. Καμπούρογλου, τόμοι 2, Αθήνα 1901-1906.
- (Schulze, G. E.), *Aenesidemus, oder über die Fundamente der von dem Herrn Prof. Reinhold in Jena gelieferten Elementarphilosophie, nebst einer Vertheidigung des Skepticismus gegen die Annahmen der Vernunftkritik*, Helmstedt 1792.
- Σειρά των Πατέρων εις τὸν μακάριον Πατριάρχην Θεόφωτον παρὰ Νικήτα Μητροπολίτου Ἡρακλείας, νεωστὶ μετατυπωθεῖσα σπουδῇ καὶ διακρίσει τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν Ἰωάννου Μαρμαροτούρη, μετὰ ἀκριβοῦς ἐπιμελείας διορθωθεῖσα παρὰ Γεωργίου Χριστοφοῦ τοῦ ἐξ Εὐδρίτου, προσφωνηθεῖσα δὲ τῷ Ὑψηλοτάτῳ Ἐξαμεροτάτῳ τε καὶ Μεγαλοπρεπείῳ Ἀθένῳ καὶ Ἡγεμόνι τῆς Οὐγγροβλαχίας κυρίῳ Ἰω. Μιχαήλ Σοῦτζῳ, Βενετία 1792.*
- Σισιλιάνου, Δ., *Παλαιαὶ καὶ νῦν Ἀθῆναι*, τόμοι 3, Αθήνα 1953-1955.
- Σισιλιάνου, Δ., «Αἱ παλαιότεραι Ἀθῆναι», ἐφημ. *Καθημερινή*, ἀρ. 9.720 καὶ 9.721 τῆς 14 καὶ 15 Δεκεμβρίου 1943.
- Σουρμελή, Δ., *Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν*, έκδ. β', Αθήνα 1853.
- Stanhope, L., *Greece in 1823 and 1824, being a series of letters and other documents on the Greek Revolution*, έκδ. β', Λονδίνο 1825.
- Στασινοπούλου, Μ., «Σύντομος ἱστορία τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας», *Παρνασσός*, τ. Α' (1959), σσ. 489-508.
- Ἡ τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίου ἐν Ἀθήναις Ἐθνικὴ Συνέλευσις. Πρακτικά*, Αθήνα 1844.
- Σωτήρ (ἐφημ.).*
- Tasso, T., *Ἡ Ἱερουσαλὴμ ἐλευθερωμένη. Ποίημα ἡρωικὸν τοῦ Τορκουάτου Τάσσου, μεταφρασθέν... εἰς τὴν ἀπλὴν ἐλληνικὴν διάλεκτον... παρὰ τοῦ Δημητρίου Γουζέλη*, Βενετία 1807.
- Tennemann, W., *Geschichte der Philosophie*, τόμοι 11, Λειψία 1798-1819.
- Tennemann, W., *Grundriss der Geschichte der Philosophie*, Λειψία 1812, 1816².
- Tennemann, W., *Σύνοψις τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας*, συγγραφεῖσα μὲν γερμανιστὶ ὑπὸ Βιλ. Γοτλ. Τεννemann, μεταφρασθεῖσα δὲ εἰς χοῦσιν τοῦ Φιλολογικοῦ τῆς Σμύρνης Γυμνασίου ὑπὸ Κ. Μ. Κούμα, Βιέννη 1818 (καὶ Αθήνα 1973: ἐπανέκδοσις ἀπὸ τὸ Κέντρον Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν).
- Τερτσέτης, Γ., *Ἀνέκδοτοι λόγοι*, έκδ. Ντ. Κονόμου, Αθήνα 1970.
- Τριανταφυλλοπούλου, Δ., «Ἡ μεσαιωνικὴ Χαλκίδα καὶ τὰ μνημεῖα τῆς», *Αρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν*, τ. ΙΣ' (1970), σσ. 183-204.

Τωμαδάκη, Ν., «Ναοὶ καὶ θεσμοὶ τῆς ἐλληνικῆς κοινότητος τοῦ Λιβόρνου», *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, τ. ΙΣ' (1940), σσ. 81-127.

Woodhouse, C., *The philhellenes*, Λονδῖνο 1969.

Φιλαδέλφως, Θ. Ν., *Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἀπὸ τοῦ 1400 μέχρι τοῦ 1800*, τόμοι 2, Ἀθήνα 1902.

Φουσάρα, Γ., «Ἡ μετεπαναστατικὴ Χαλκίδα στὰ ἀνέκδοτα Ἀπομνημονεύματα τοῦ Γεωργίου Ψύλλα», *Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν*, τ. Η' (1961), σσ. 122-151.

Ψύλλα, Γ., *Ἐπιτομὴ λεξικοῦ τῆς παλαιᾶς ἐλληνικῆς γλώσσης εἰς τὴν σημερινήν. Ἐκδοθὲν ἐπιστάσι καὶ διορθώσει Α. Πανταζῆ*, Ἀθηναίου, Ἀθήνα 1836.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

- Abel, 210-211, 213, 214, 215, 220
 Αγάπιος Ὁρεῶν, 10
 Αγγλία, 31, 117, 271, 289, 290, 313, 320, 329
 Αγγλικὸ Προξενεῖο Πατρῶν, ι', 17, 24
 Ἀγγλοι, 30-31, 109, 120, 131, 132, 205, 226-228
 Ἀγία, βλ. Ἀγία Ἀγαθόκλεια
 Ἀγία Ἀγαθόκλεια (θέση, ἐκκλησίαι, ἐνορία στὴν Ἀθήνα), λδ', 246, 334, 335
 Ἀγία Θέκλα, βλ. Ἀγία Ἀγαθόκλεια
 Ἀγία Λαύρα, 31
 Ἀγία Παρασκευὴ (ἐκκλησίαι στὸ Μαρκόπουλο), 12-13
 Ἀγία Τριάς (μονὴ στὸ Μαρκόπουλο), 11-12
 Ἀγίας Τριάδος, δεξαμενὲς (Ἀθήνα), 7, 8
 Ἀγιορεῖτες, 103, 104
 Ἅγιος Ἀθανάσιος (ἐκκλησίαι στὴν Ἀθήνα), 9
 Ἅγιος Γεώργιος (Θησεῖο), 226
 Ἅγιος Γεώργιος τοῦ Καρύκη (ἐκκλησία), 196, 203
 Ἅγιος Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, 17
 Ἅγιος Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης (ἐκκλησία στὴν Ἀθήνα), 60
 Ἅγιος Θωμᾶς (Λιάττανι), 58
 Ἅγιος Παντελεήμων, 17, 18
 Ἅγιος Παντελεήμων (ἐκκλησία στὴν Ἀθήνα), 17, 18-19
 Ἅγιος Πέτρος (ἐκκλησία στὸ Ἀμπελάκι Σαλαμῖνος), 61
 Ἅγιος Σπυρίδων (ἐκκλησία στὸ Ναύπλιο), 343
 Ἅγιος Σπυρίδων (μονὴ στὸν Πειραιᾶ), 7, 54, 55, 63, 64, 67, 107, 128, 133, 134
 Adam, Fr., 49
 Ἀθανασιάδης, Γ., 86
 Ἀθήνα, θ', ι', ια'-ιβ', ιε', ιζ', ιη', ιθ', κς' κζ', κθ', λ', λδ', 3, 4, 5, 6, 13, 17, 18, 24, 26, 27, 28, 29, 34, 51, 53, 55, 56, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 70, 71, 72, 76, 77, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 96, 99, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 129, 131, 134, 137, 139, 140, 143, 173, 195, 196, 197, 198, 200, 203, 204, 206, 208, 212, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 235, 238, 239, 242-243, 247, 248, 249, 250, 252, 253, 254, 258, 259, 262, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 280, 283, 290, 291, 292, 293, 299, 300, 302, 303, 309, 310, 311, 313, 315, 316, 321, 322, 323, 331, 332, 335, 336, 337, 342, 343
 Ἀθηνᾶ (ὕδραϊκὸ πολεμικόν), λδ', 59
 Ἀθηναϊκά (περιοδικόν), λ'
 Ἀθηναῖοι, ιβ', ιζ', 25, 34, 36, 56, 58, 64, 70, 71, 73, 74, 75, 80, 82, 83, 84, 92, 108, 109, 110, 113, 127, 130, 135, 183, 184, 194, 195, 198, 200, 201, 202, 221, 253, 302, 335
 Ἀθηνᾶς, Ὀδὸς (Ἀθήνα), 225
 Ἀθηνῶν, Ἐπισκοπὴ/Μητρόπολη, 5, 18, 60, 67, 83, 110, 139, 143, 191, 198, 199, 201, 203, 272, 302, 303
 Ἀθως, 12
 Αἰγαῖο Πέλαγος, 12
 Αἴγινα, ιβ', ιζ', 11, 14, 19, 53, 54, 55, 59, 61, 65, 67, 68, 70, 71, 72, 75, 103-104, 105, 106, 107, 121, 130, 132, 135, 139, 140, 142, 143, 157, 165, 166, 168, 175, 176, 177, 178, 183, 184, 185, 188, 199, 199, 199, 199, 196, 228, 247, 248, 252, 309, 309
 Αἰγινήτης, 19, 69
 Αἰγινήτης, Δ., κ', 304, 305, 306
 Αἰνῆτος, ι', 1
 Αἰνῆτιν, Γ., 136, 191-192, 241-242, 243-244
 Αἰσώπος (μυθολογία), 335
 Αἰσώπος, Δ., 56
 Αἰτωλία, 215
 Ἀκαδημία (Πλάτωνος), 223
 Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, θ', κζ', λβ'-λγ', 193
 Ἀκαρνανία, 215, 302
 Ἀκαρνανίας, Ἐπισκοπή, 302
 Ἀκροκόρινθος, 76, 77, 79, 88
 Ἀκρόπολη Ἀθηνῶν, ι', 55, 63, 72, 73, 74, 75, 79, 80, 81-82, 84, 86, 87, 88, 110, 111, 114, 115, 116, 117, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 132, 134, 135, 136-138, 258
 Ἀλβανοί, 155, 214
 Ἀλέξανδρος Α' Ρωσίας, 33, 47
 Allgemeine Zeitung, 318
 Ἀλμπάνης, βλ. Δερβισαλμπάνης
 Ἀμαλία, 281, 283-284, 287, 306
 Ἀμαλίας, Λεωφόρος (Ἀθήνα), 224
 Ἀμβροσιάδης, Ἰ., 295
 American Board of Commissioners for Foreign Missions, 227
 Ἀμερικανοί, 101, 139

- 'Αμερική, 139
 'Αμπελάκι (Σαλαμῖνος), 61, 83, 123, 126, 127, 128, 131
 'Αμφεια (Μεσσηνίας), 174
 'Αμφιλόχιος Κορινθίος, βλ. Γαρδέλης, 'Αμφιλόχιος
 'Αμφισσα, 115
 'Αναγνωσταρᾶς ('Αναγν. Παπαγεωργίου), 144
 'Αναγνωσταρᾶς, 'Αρ., 144-145
 'Αναγνωστόπουλος, Π., 78, 79
 'Αναδρομάρης, βλ. Καμπούρογλους, Δ.
 'Αναστασίου, Γαβριήλ, 83
 'Ανατολή (ἐφημ.), 299
 'Ανατολική (Χέρσος) 'Ελλάς, 54-55, 89, 92, 96, 98, 115, 121, 125
 Andrée (καθηγήτης στὸ Πανεπιστήμιο τῆς 'Ιένας), 36
 'Ανδρος, 301
 'Ανδρου, 'Επισκοπή, 301
 'Ανδρούβιστα, 148, 149, 152
 'Ανδρουβίστης, 'Επισκοπή, 152
 'Ανδροῦσα, 176, 177, 179-180, 183
 'Ανδρουσηνοί, 179
 'Ανδρουῦτσος, 'Οδυσσεύς, λβ', 88-89, 91, 92, 95, 96, 98-99, 104-105, 107-108, 111, 115, 116-117.
 'Ανδρούτσου, 'Α., 114
 'Ανθιμος Χαλκίδος, 302
 'Αννόβερο, 38
 'Αντιβασίλεια, θ', ια', ιθ', 203, 204, 209, 210, 211, 212, 213, 214-215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 234, 271, 292, 296, 302, 343
 'Αντωνόπουλος, 48
 'Αξελός, 297
 'Απέννινα, 27, 30
 'Απόλλων (ἐφημ.), 192
 'Αποστολίδης, 'Ο., 33
 'Αραβες, 145, 153, 155, 156, 158, 159
 'Αργολίδα, 218
 'Αργος, ιζ', 90, 91, 96, 168, 178, 182, 185, 187, 193, 212
 'Αργοστόλι, 49
 'Αργυρόπουλος, Α., 262, 265
 'Αργυρόπουλος, Π., 257, 260, 261, 290, 292, 294, 296, 303, 313
 'Αρεια (Ναυπλίου), 91
 'Αρειος Πάγος (δικαστήριον), 260, 261, 262, 270, 271, 332
 'Αρεο(ύ)πολη, 166, 169, 179, 180, 181, 182
 'Αρκαδία, 157, 162, 163, 217, 219
 Armansperg, ιθ', 204, 238, 242, 243-244, 343
 'Αρμυρό (Μάνης), 50, 147, 148, 149, 150, 151, 162, 163, 164, 171
 'Αρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν (περιοδικό), λβ'
 'Αστακός, 156
 'Αστρος, ιβ', ιδ', 95, 98, 99, 102, 103, 104, 148
 'Ασωμάτων, Μονή, βλ. Πετράκη, Μονή
 'Ασώπιος, Κ., 38, 39, 48, 339
 'Αταλάντη, 336
 'Αταλάντης, 'Επισκοπή, βλ. Ταλαντίου, 'Επισκοπή
 'Αττική, ια', ιζ', ιθ', λδ', 14, 55, 56, 57, 58, 60, 62, 63, 68, 71, 72, 75, 76, 93, 97, 103, 110, 117, 122, 183, 185, 191, 198, 215, 221, 222, 230, 234, 247, 259, 265, 266, 301, 321, 322, 323, 343
 Αὐγούστα, 274
 Αὐστρία, 5, 56, 129, 130, 317, 336
 Βαβυλών, 206
 Βαῖμάρη, ια', 30, 32, 33, 34, 37, 338
 Βαῖμάρης, Δούκισσα, ια', 33, 37
 Βαῖμάρης, Δούξ, ια', 30, 33, 34, 37, 338
 Βάλβης, Ζ., 279, 330
 Βαρβάκης, Γ., 33
 Βαρβάκης, 'Ι., λγ'-λδ', 33
 Βαρδαλάχος, Κ., 20, 337
 Βαρελᾶς, Σεραφεῖμ, βλ. Σεραφεῖμ (παπα-Βαρελᾶς)
 Βάρνα, 253
 Βασίλειος ὁ Μέγας, 102
 Βασιλείου, Μελέτης, λδ', 57
 Βάσος (Μεταβοσυνιώτης), 128-129, 131, 133, 134
 Βαυαρία, 25, 138, 225, 311, 323
 Βελδάνης, 248
 Βενετία, ια', 4, 5, 26, 27, 30, 46, 47
 Βενθύλος, 'Ι., 195, 222-223, 224
 Βενιζέλος, 'Ι., βλ. Μπενιζέλος, 'Ι.
 Βενιζέλος, Π., 321-322
 Bernau, 323, 324
 Βερολίνο, ια', 36, 39, 40, 41, 42, 45, 340
 Βησσαρίων (ἐφημέριος), 2, 334
 Βιέννη, ις', 31, 33, 39, 40, 41, 42, 44, 48, 49, 336
 Βιτάλη, Αικ., 239, 309, 310
 Βιτάλη, Μαργαρίτα (σύζυγος Γεωργίου Ψύλλα), βλ. Ψύλλα, Μαργαρίτα
 Βιτάλης, Κ., 55
 Βλαστός, 38
 Βλαχογιάννης, 'Ι., 88
 Βλαχομπογδανία, 41
 Βλαχοπαπαδόπουλος, Θεόφιλος, 302
 Βλάχος, 194
 Βλάχος, 'Αγγ., 341
 Βλάχος, 'Αναστ., 202
 Βλάχος, 'Ι., 81, 83, 84, 85, 113, 117, 184, 185, 195, 201-202, 252

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Βλάχος, Π., 68-69
 Βλάχος, Στ., 97, 98, 120, 196, 304
 Βόδας, Δ., 4
 Βοημία, 32
 Βοϊνέσκος, Γ., 226
 Βοιωτία, ιθ', 55, 122, 132, 215, 221, 222, 230, 234
 Βολωνία, 27, 30
 Βομβονίστρα, βλ. Μπουμπουνίστρα
 Βοτανικός Κήπος (Ἀθήνα), 62
 Bouterwek, Fr., 38, 339
 Βούλγαρης, Γ., 336
 Βούλγαρης, Δ., 321, 327, 328-329
 Βουλίκης, Ν., 253-254
 Βουνοῦ, δεξαμενές (Ἀθήνα), 7, 8
 Βούρβαχης, Δ., 133, 134
 Βρανᾶ, Μονή, 83
 Βρόσκης, Χρ., 331
 Βρυζάκης, Ν., 93, 94, 95
 Byron, 115, 116
 Βυτίνα, 217

Cayrac, λδ', 13, 15, 309-310
 Cayrac, Louis, 13
 Church, R., 138, 290
Courier de Smyrne (ἔφημ.), 191

Γαλλία, 117, 290, 299
 Γάλλος, ι', 27, 28, 46-47, 64, 74, 117, 134, 299, 311, 326
 Γαρδέλης, Ἀμφιλόχιος, 301, 304
 Γατόπουλος, Δ., λ' - λ', λγ'
 Γενατᾶς, Ἰ., 190, 191
 Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, κδ', κε', λγ'
 Γεννάδιος, Γ., 113
 Γενοβέλης, Ἰ., 146, 153, 164, 165
 Γερμανία, 25, 26, 29, 30, 31, 33, 34, 38, 39, 41, 42, 47, 48, 59, 60, 91, 338
 Γερμανοί, 34, 36, 38, 42, 82, 224, 241, 269
 Γερμανὸς (συντάκτης τῆς *Εὐαγγελικῆς Σάλπιγγος*), 103
 Γερωνικιά, 286
 Γέροντας, Ἀλ., λ'
 Γέροντας, Δ., λ'
 Γέροντας, Ν., 335
 Γεώργιος Α', 324, 325, 327, 329
 Γιαννίτσας, Ἀ., 184
 Γιουσούφ Μπέης, 196, 197-199, 253
 Γκιλάκης, Σπ., 84
 Γκίκας, 35
 Γκίκας, Ν., 33, 48-49
 Γκούρας, Ἰ., ιγ', 88, 107, 111, 113, 114, 117, 118, 119, 121, 126
 Γκράτς, λδ', 43

Γλαράκης, Ἀλ., 30, 32, 38, 42
 Γλαράκης, Γ., 32, 38, 100, 101, 291
 Γοττίγγη, ια', 32, 35, 38, 39, 40, 45, 339, 340, 342
 Γουζέλης, Δ., 49
 Γρηγοριάδης, Ἀ., 318
 Γρηγόριος (στὴν ὑπηρεσίᾳ τῶν Μαυρομιχαλαίων), 172
 Γρηγόριος Ἀθηνῶν, βλ. Λέσβιος, Γρηγόριος
 Γρηγόριος Ε' Κωνσταντινουπόλεως, 5, 60
 Γρηγόριος Μονεμβασίας, βλ. Σωτήρης, Γρηγόριος
 Γρυπάρης, Κ., 299

Δαλματοί, 337
 Δαμαλῶν, Ἐπίσκοπος, 40
 Δαμασκηνός, Ἰωάννης, 334
 Δαμοκλῆς, 101
 Δανιὴλ Σύρου, βλ. Κοντούδης, Δανιὴλ
 Δασκαλεῖον, βλ. Ντέκα, σχολή
 Dawkins, Ed., 206-207
 Δαυῖδ, 335
 Δαφνίου, Μονή, 10
 Δέγλερς, Κουβέλος, 302
 Δεληγεώργης, Μ., 147
 Δεληγιάννης, Γ., 141
 Δεληγιάννης, Ἀ., 264
 Δεληγιάννης, Γ., βλ. Λέκκας, Γ.
 Δεμερτζής, Φυλακτός, 69-70
 Δεσποινίς, 248, 249, 250, 262, 254, 255-256, 257, 258, 260, 263-264, 267, 268, 270
 De Rigny, 138
 Δηλιγιάννης, Θ., 331
 Δημοπρατήριον (Ἀθήνα), 17
 Διδασκαλεῖον, βλ. Ντέκα, σχολή
 Δικαῖος, Γρηγόριος, 113, 174
 Διονύσιος (τύραννος Συρακουσῶν), 111
 Διονύσιος Ἀθηνῶν, 60, 61, 67
 Dissen, L., 39, 339
 Διστομίτης, Ἰωσήφ, 110
 Δόσιος, Κ., 294
 Δουδούμης, 40
 Δούκας, Ἀ., 208
 Δραγῶνας, Κ., 179
 Δράμαλης, 83
 Δρέσδη, 40
 Dundas, R., 129
 Δυτική (Χέρσος) Ἑλλάς, 99, 115, 116

Ἐδιπίδης, Ἀ., 230, 233
 Edling, Κόμισσα, ια', 30, 32, 33, 34, 37, 38, 338, 339
 Ἐθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, 31, 225, 332

- Ἑλβετία, 32
Ἑλβετοί, 82
Ἑλευσίνα, 7, 23, 122, 123, 125, 127, 134, 227
Ἑλλάς, ιγ', ιε', ις', ιζ', λδ', 5, 12, 17, 27, 29, 41, 44, 47, 48, 49, 51, 66, 76, 96, 104, 115, 117, 122, 129, 136, 139, 140, 149, 156, 179, 185, 188, 191, 193, 197, 198, 200, 210, 213, 214, 230, 235, 251, 253, 257, 270, 289, 290, 311, 317, 326, 342, 343, 344
Ἑλληνες, ια', ιγ', 25, 30, 31, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 47, 48, 51, 59, 69, 78, 81, 82, 96, 117, 124, 131, 133, 138, 146, 156, 179, 194, 220, 231-232, 247, 253, 255, 257, 258, 259, 261, 262, 263, 264, 272, 281, 297, 311, 323, 336, 339, 342
Ἑλληνική Λέσχη Τεργέστης, 46
Ἑμ(π)λάκια, 183
Ἐξωτέρα (δικαστήριο), 272
Ἐπίδαυρος, ιβ', ιδ', 75, 76, 77, 98, 100, 102, 105, 117, 118, 121, 135, 168, 342
Ἐπιτροπή διαιτησίας, 255, 263, 264
Ἐπτανήσιοι, 49, 57, 326, 327
Ἑρμιόνη, 135, 136
Ἑρμοῦ, Ὀδός (Ἀθήνα), 247
Ἑρμούπολη, 280
Ἑστία (ἐφημ.), κθ', λα'
Εὐαγγελική Σάλπιγξ (περιοδική), 188
Εὐβοία, ιη', ιθ', λβ', λδ', 119, 198, 204, 205, 206, 207, 209, 228, 229, 234, 237, 239, 241, 247, 253, 255, 259, 265-266, 267, 343
Εὐκλείδης, 336
Εὐριπος, 198
Εὐρυτανία, 91
Εὐρωπαῖοι, 129, 281
Εὐρώπη, 51, 52, 69, 70, 80, 114, 138, 185
Ἐφημερίς Ἀθηνῶν, ιβ'-ιε', ις', λγ', λδ', 109, 110, 111, 112, 113, 117, 120, 126, 342-343
Ἐφορεία (τοπική διοίκηση Ἀθηνῶν), ιβ', 60, 62, 63, 64, 70, 71, 72, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 90
Fabvier, Ch., 89, 119-120, 121, 122-125, 127, 137, 138, 343
Fauvel, L., 74
Feder, G., 269, 311-312
Finlay, G., 195, 247, 320
Forchhammer, P., 223-224
Foreign Office, 193
Franz, J., 219
Gazette de France, 46
Giuravich, P., 337
Goethe, 32, 33
Gordon, Th., 132, 134, 190-191
Gropius, G., λγ', λδ', 56, 129-131, 248
Guttensohn, 225
Hastings, 120, 132-134
Heeren, A., 39, 340
Heideck, 138, 143, 204
Heyden, L., 156
Hill, J., 226-227
Hipsley, 120
Howe, S., 101
Ζαΐμης, 317, 328
Ζαΐμης, Ἀ., 112, 135, 136, 139, 144, 262, 265
Ζάκυνθος, ις', 179
Ζαρνάτα, 148, 149
Ζαχαριάδης, Χρ., 179
Ζαχαρίας Θήρας, βλ. Μαθᾶς, Ζαχαρίας
Ζαχαρίτσας, 59, 60, 61, 62, 194, 195, 201, 203-204, 246
Ζαχαρίτσας, Ν., 84, 85, 127, 137, 184, 185, 244
Ζαχαρίτσας, Π., βλ. Χατζῆ Ζαχαρίτσας, Π.
Ζωγράφος, 14, 105, 106
Ζωγράφος, Γ., 14, 105-106.
Ζωγράφος, Ἰ., 14
Ζωγράφος, Κ., 100, 190, 213-214, 217-218, 219
Ζωγράφος, Ν., ι', λδ', 25-26, 31, 45, 46, 47-48, 51, 53, 338
Ζωδόχος Πηγή Οὐρανιστήρι στον Πόρο, 313
Ζώτος, Κ., 94, 95, 98
Ἡλιόπουλος, Εὐστ., κζ', 320
Ἡπειρος, 4
Ἡπειρώτες, 14, 151
Ἡπίτης, Π., 270-271
Θεαγένης, 217-218, 219
Θεόφιλος Ἀθηνῶν, βλ. Βλαχοπαπαδόπουλος, Θεόφιλος
Θεόφιλος Ἀκαρνάνις, βλ. Βλαχοπαπαδόπουλος, Θεόφιλος
Θεοχάρης, Ν., 234
Θεσσαλία, 237, 286
Θεσσαλονίκη, 205
Θήβα, 7, 93, 212, 226, 227, 230-231, 294-296
Θηβῶν, Ἐπισκοπή, 7
Θήρα, 301
Θήρας, Ἐπισκοπή, 301
Θησεῖο, 226
Θησεύς, Ν., 87
Ἰγνάτιος (ιερομόναχος), 332
Ἰγνάτιος Οὐγγροβλαχίης, ια', 29, 30, 32, 33, 338

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΑΝ

Ιδομενεύς (ιατρός), 52
 Ιένα, ια', 30, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 338, 339
 Ιμπραήμ, 144, 153, 155
 Ιόνιοι, βλ. Ἑπτανήσιοι
 Ιόνιοι Νῆσοι, 112, 326
 Ισθμός τῆς Κορίνθου, ιη', 155, 212
 Ισπανοί, 38
 Ισραηλιῖτες, 101
 Ιταλία, 4, 25, 26, 29, 30, 39, 42, 47, 100, 338
 Ιταλοί, 42
 Ιωαννίδης, 38
 Ιωάσαφ (ιερομόναχος), 23
 Ἰώβ, 7
 Ἰωσήφ Φωκίδος, βλ. Διστομίτης, Ἰωσήφ

 Jouffroy, A., 46, 47

 Κακαβουλαῖοι, 153-155
 Κακούρης, Ἀ., 28
 Καλάβρυτα, 31, 301
 Καλαβρύτων, Ἐπισκοπή, 301
 Καλαμάτα, κζ', 50, 145, 146, 147, 155, 156, 157, 163, 164, 168, 170, 174, 175, 178, 182, 183
 Καλεβρᾶς, Π., 271
 Καλλέργης, Δ., 134, 292, 296, 299, 313
 Καλλέργης, Ἐμ., 120
 Καλλιμακίδων ἢ Καλλιμάκων, οἰκογένεια, ι', γ', 61
 Καλλιμάχης, Π., 290, 292, 296-298, 299
 Καλλιστράτης, Γ., 265
 Καλλιφρονᾶς, Γιαννούλης, 127
 Καλλιφρονᾶς, Δ., 4, 97, 98, 199, 203-204, 208-209, 321, 322
 Καλογερόπουλος, Σπ., 242
 Καμάρι, 156, 161· βλ. καὶ Φρου(ν)τζαλοκάμαρα
 Καματερό, 133, 134
 Καμπάνης, Δ., 30
 Κάμπος (Σταυροπηγίου), 148, 149, 150
 Καμπούρογλους, Δ., κε', κθ', λγ'
 Κανάρης, Κ., 140-141, 290, 292, 296, 314, 321, 329, 330, 332
 Κανέλλος, Στ., 100
 Kant, 38
 Καντακουζηνός, Ἀλ., 48
 Καπετανάκηδες, 147, 148, 162, 163, 164, 171
 Καπετανάκης, 164
 Καπετανάκης, Σπ., 6
 Καπνικαρέα, 11, 197, 199
 Καποδίστριας, Β., 185
 Καποδίστριας, Ἰ., θ', ιε'-ιζ', κς', κζ', λδ', 29, 33, 39, 44-45, 48, 51, 53, 55, 69, 70, 80, 96, 103, 120, 136, 139, 142-143, 144, 145, 146, 147, 148, 153, 156, 157-158, 159, 161-162, 163, 164, 165, 166, 167,

168, 169, 171, 174-175, 176, 177, 178-179, 180, 182-183, 185, 187-189, 191, 192-194, 195-196, 197, 209, 210, 249, 251, 252, 253, 257-258, 259, 265, 303, 336, 343
 Kapp (σύζυγος τοῦ A. Kapp), 32
 Kapp, A., 32
 Καραθεοδωρῆς, Στ., 25, 26, 27, 28, 338
 Καραϊσκάκης, Γ., 127-128, 132, 137, 138
 Καραϊσκάκης, Σπ., 33
 Καρακασάνης, Γκίνας, 51, 53, 56
 Καραμπάμπας, 205
 Καρδαμύλη, 149, 150-155
 Καρέα, Μονή, 6
 Καρολίνα (Πριγκίπισσα τῆς Οὐαλλίας), 27-28
 Καρόρηδες, 20, 272, 337-338
 Καρόρης, Ν., 14, 16, 20, 58-59, 87, 113, 185, 211-212, 337-338
 Καρόρης, Π., 272
 Καροῦσος, 31
 Καρτερία (ἀτμόπλοιο), 132, 133
 Καρτζιώτου, σχολεῖο (στοὺς Ἀστρους), 95
 Κάρυστος, κς', 79, 207-208
 Καρύττινα, 179
 Καρυστῆς, Γ., 238-239, 267
 Κατσάρας, βλ. Μαυρομαγάλης, Ἡλίας τοῦ Ἰωάν.
 Κατσῆς, βλ. Μαυρομαγάλης, Ἰωάννης (ἀδελφὸς τοῦ Πετρόματση)
 Κατράς, βλ. Gattas
 Κατσοράκης, 197, 199
 Κατ., 4, 121
 Κεάκος, 329
 Κεφαλλῆνες, 49, 52, 331
 Κεφαλληνία, 49, 50, 52, 249
 Κηρύκος, Δ., 11-12
 Κηφισιά, 64
 Κηφισός, 311
 Κιαμήλμπεης, 161
 Κίνα, 281
 King, J., 227
 Κιουταχῆς, 110, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 129, 131, 134, 137, 190
 Κιτριές, 153, 154, 155
 Κλεάνθης, Στ., 200, 222, 225
 Klenze, 225
 Κλεομένης, Ἰ., 226, 234, 235
 Κλέων, 71
 Κλονάρης, Χρ., 136, 186-189, 270, 271, 282, 286-287
 Κοδρικᾶς, Π., ια', 28, 29
 Κολοκοτρώνης, Γενναῖος, κζ', 175, 312, 320, 323
 Κολοκοτρώνης, Θ., ιθ', 93, 95, 139, 157, 175, 176-177, 179, 182, 191, 216-217, 219, 296, 343

ΑΘΗΝΑΝ

- Κολοκοτρώνης, 'Ι., βλ. Κολοκοτρώνης, Γενναῖος
 Κόνιαρης, 'Ι., 254-255, 257
 Κοντογόννης, Κ., 305-306
 Κοντούδης, Δανιήλ, 301-302
 Κοραῖς, 'Α., 25, 94, 280-281
 Κορινθία, κ', 300-304
 Κορινθιακὸς Κόλπος, 22
 Κορινθίας, 'Επισκοπή/ 'Αρχιεπισκοπή, κ', 300-304
 Κόρινθος, ι', 22, 23, 24, 76, 77, 80, 161, 338
 Κορίνθου, 'Ισθμός, βλ. 'Ισθμὸς τῆς Κορίνθου
 Κορνάρος, Β., ιε'
 Κορφιοτάκης, Ν., 284
 Κορωναῖοι, 147, 153, 155
 Κορωναῖος, Π., 322-323, 327
 Κορώνη, 156
 Κοτζιάς, Κ., 169, 170
 Kotzebue, ια', 37, 339
 Κουβαράς, 'Α., 216-218, 219
 Κουβελᾶνος, Σ., 3, 4, 6, 335
 Κουδσῆ 'Εφέντης, 262, 265
 Κουμαριανοῦ, Αἰκ., λβ'
 Κουμουνδουράκης, 'Α., 148, 149
 Κουμουνδουράκης, Γαλάνης, 149
 Κουμουνδοῦρος, 'Α., 149, 329-330, 341-342
 Κουντουριώτες, 59
 Κουντουριώτης, Γ., 112, 262, 278
 Κουντουριώτης, Α., 53, 76
 Κρανίδι, 115
 Κρασσάς, 'Α., 332
 Κρεσενίτης, Α., 185, 186-187
 Κριεζῆς, 'Α., 314
 Κριεζώτης, Ν., 124, 137
 Κυβέλος, 146
 Κυδωνιεῖς, 81
 Κυδωνίες, 30
 Κύθνος, 64, 67, 101
 Κυριακός, Κ., 182
 Κύριλλος (ἡγούμενος Μονῆς Πεντέλης), 331
 Κύριλλος (ιεροκλήρυξ), 12, 13
 Κωλέττης, 'Ι., ιη'-ιθ', 211, 212, 213-214, 217, 226, 229, 231, 234, 238, 241, 242, 243, 276, 279, 298-299, 317
 Κωλιάς, 138
 Κωνσταντᾶς, Γρ., 76, 110
 Κωνσταντινουπόλεως, Πατριαρχεῖο, 5, 60
 Κωνσταντινούπολη, ιε', ιη', 5, 60, 212, 219, 257, 312-313
 Λαγουμτζῆς, Κ., 80
 Laibach, 43, 44, 46, 47
 Λακεδαίμων, 6, 163
 Λάκωνες, 50
 Λακωνία, 162, 163, 164, 165, 166
 Λαμία, 178
 Λάμπρου, Γ., 163
 Λάππας, Τ., λβ'
 Λαυρεντιανὴ Βιβλιοθήκη, 28
 Λεβάδεια, 10, 11, 18, 79, 93, 139
 Λεβαδίτες, 194
 Λεβίδης, 323
 Λεβίδης, Κ., 268
 Λεβίδης, Ν., κη' - κθ', λδ'
 Leblanc, 156
 Λειψία, 32, 40, 41, 48
 Λέκκας, 128-129
 Λέκκας, 'Α., 72, 73, 74, 88
 Λέκκας, Γ., 88
 Λέκκας, Δ., 73, 74, 88, 124
 Λεοντάρι, 160, 174, 175, 176, 183
 Λεοπόλδος, ιζ', 193-194, 195
 Λεπωρίδης, Γ., 33
 Λέσβιος, Γρηγόριος, 5, 18
 Λέσχη τῶν 'Αθηναίων, 110
 Λεωνίδας, 25
 Λιανοσταφίδας, 202
 Λιάτασι (σῆμ. "Άγιος Θωμᾶς), 58
 Λιβέριος, Κύριλλος, βλ. Λιβερόπουλος, Λιβέριος
 Λιβερόπουλος, Λιβέριος, 32, 34-35, 36, 37, 39, 59, 60, 61, 62, 63, 71, 72, 75, 339
 Λιβόρνο, 30, 42
 Λιμένι, 169, 173, 181
 Λογοθέτης, 67, 68
 Λογοθέτης, 'Ι., 93, 94, 95
 Λογοθέτης, Κ., 14
 Λογοθέτης, Ν., 19, 112
 Λογοθέτης, Σπ., βλ. Χωματιανός, Σπ.
 Λονδίνο, ιβ', 138, 206, 247, 343
 Λόντος, 'Αναστ., 284, 287
 Λουδοβίκος Α' Βαυαρίας, 138
 Λούθηρος, 32, 37
 Λουίτπολδος, 323
 Λουῦρος, Ν., κβ', λβ' - λγ'
 Luden, Η., 339
 Lyons, Ed., 205, 206-207, 283
 Μαγγίνας, Τάτζης, 276, 284-287
 Μαθᾶς, Ζαχαρίας, 301, 302
 Μαῖνη, 180
 Μαῖνης, 'Επισκοπή, 166
 Maison, Ν., 156-157
 Maitland, Th., 49
 Μακεδονία, 237
 Μακκᾶς, Γ., κ', 304, 305
 Μακρυγιάννης, 'Ι., κβ', 88, 122-123, 132, 134, 147, 148, 149, 150, 151, 154, 270, 271, 296, 298

Μαμούρης, 'Ι., 116
 Μανάκης, 'Α., 322
 Μανδράς, 'Ελ., 2
 Μανδράς, Μ., 2
 Μάνη, ιζ', 143, 145, 147, 148, 153, 155, 166, 167, 177, 181, 343
 Μανιᾶτες, 147, 152, 154, 155, 161, 170, 171, 175
 Μανούσης, Θ., 38
 Μανσόλας, Δρόσος, 291
 Μαραθώνας, 227
 Μαρινάκης, Μ., 261
 Μαρκέλλος, 'Α., 19
 Μαρκόπουλο, 9, 11, 12, 13
 Μαρμαροτούρης, 54, 56, 67
 Μαρμαροτούρης, 'Ι., 7, 8, 9, 10, 50, 51, 336
 Μαρμαροτούρης, Στ., 50, 51, 52, 174
 Μαρμαροτούρης, Συμεών, 7, 55, 107
 Masson, Éd., 204
 Μασσών, Μ., λδ', 64, 67, 85, 89
 Maurer, G., 204, 218-219
 Μαυροβούνιοι, 172
 Μαυρογένης, 30
 Μαυροκορδάτος, 'Α., θ', ιη', κ', 76, 99-101, 104, 111, 115, 116, 140, 211, 212, 214, 221, 277, 292-293, 294, 296, 299, 300, 302, 304, 306, 307, 313-316
 Μαυρομιχαλῖοι, 148, 154, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 180-181
 Μαυρομιχάλης (μητέρα Πιέρρου), 181-182
 Μαυρομιχάλης, 'Αναστ., 181
 Μαυρομιχάλης, 'Αντ., 155
 Μαυρομιχάλης, Γ., 166, 168, 169, 170, 171, 174, 175, 182
 Μαυρομιχάλης, 'Ηλίας τοῦ 'Ιωάν. (Κατσάκος), 168, 169, 170, 171-172, 173, 174, 175, 179
 Μαυρομιχάλης, 'Ηλίας τοῦ Πέτρου, 73
 Μαυρομιχάλης, 'Ιωάννης (Κατσῆς), 143-144
 Μαυρομιχάλης, Κ., 165, 168, 169, 170, 171-172, 173-174, 175, 180, 181, 182
 Μαυρομιχάλης, Νικόλαος Πιέρρου, βλ. Πιέρ-
 ράκος, Ν.
 Μαυρομιχάλης, Πέτρος, 144, 187
 Μαυρομιχάλης, Πιέρρος, 166
 Μαῦρος, Φ., 35-36, 38, 39, 40, 44, 218-219, 340
 Μεγάλο Μοναστήρι ('Αθήνα), 57
 Μέγαρο, ι', ιη', 22, 23, 83, 125, 132, 212, 227, 318, 334, 338
 Μεγαρίδα, 84, 125
 Μέθανα, 121, 122, 123, 124
 Μεθώνη, κζ', 342
 Μεικτὴ 'Επιτροπή, 225, 255, 256, 261, 262, 263-264, 265, 266-267, 268

Μελᾶς, Α., 269-270
 Μελέτης, βλ. Βασιλείου, Μελέτης
 Μερτρούδ, 56, 63, 64, 310, 311, 312-313
 Μερτρούδ, 'Α., 312-313
 Μερτρούδ, Β., 310
 Μεσολόγγι, ις', 24, 25, 110, 115, 117, 121, 126, 147, 163
 Μεσολογγῖτες, 163
 Μεσσήνη, 180
 Μεσσηνία, 50, 103, 144, 145, 147, 150, 153, 155, 156, 158, 159, 160, 165, 167, 168, 170, 174, 178, 179, 181, 182, 199, 200, 217, 343
 Μεσσηνία, 'Ανω, 162, 163
 Μεσσηνία, Κάτω, ιζ', 143, 163, 164, 165, 183, 192
 Μεταξᾶς, 'Α., 139, 274-276, 277, 279
 Μεταξᾶς, Γ., 143
 Μεταξᾶς, Νεόφυτος, 110, 139-140, 143, 198, 199, 201, 203, 303
 Μηλέα, 145, 146
 Μητρόπολη (ἐκκλησία στὴν 'Αθήνα), 341
 Μητροφάνης 'Ανδρου, βλ. Οἰκονομίδης, Μητρο-
 φάνης
 Μικροῦνη, 183
 Miliar, J., 139-140
 Μισοκορόνη, Στ., 168
 Μίσιος, 'Απρίλης, 322
 Μοδάρη, 148
 Μοδάρη, 'Ελῶνας, 33
 Μονάχο, 25
 Μονεμβασία, 3-4, 185
 Μονεμβασία, Μητρόπολη, 3-4
 Μουζακίτης, 218, 252, 254, 257
 Μουνιχία, 125, 128, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 190
 Μουρούζης, 30, 338
 Μούρτζινος, Δ., 139, 148, 149-150, 151-155, 157, 161-162, 170
 Μουσουλούκ, λδ'
 Μουσούρος, Κ., 259, 265
 Μουστοξύδης, 'Α., ια', 27
 Μπαλαούρας, 118, 119
 Μπενιζέλος, 'Ι., 3, 7, 335-336
 Μπίρης, Κ., λβ'
 Μπότσαρης, Δ., 327
 Μπουκέας, Λογοθέτης, 177-178
 Μπουμπουνίστρα, ιθ', 224
 Münchow, 34-35
 Μύλοι, 105, 158
 Μωάμεθ, 197
 Νάκος, Α., 277-278
 Νάκου, 'Ι., 93, 139

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

- Νάξος, 93, 248, 271
 Ναπαῖοι, 218-219
 Ναυπλία, 204, 209, 212
 Ναύπλιο, 53, 91, 92, 95, 105, 110, 111, 112, 117, 121, 143-144, 158, 159, 160, 168, 191, 192, 196, 203, 204, 209, 210, 212, 217-218, 219, 225, 226, 254, 261, 262, 310
 Νεάπολη (Ἰταλίας), 44
 Νέγρης, Θ., 98-99, 100
 Νέγρης, Ν., 33
 Nélaton, Aug., 331
 Νέον Κράτος (περιοδικό), λ'-λα'
 Νέος Κόσμος (ἐφημ.), 299
 Νεόφυτος Ἀθηνῶν, βλ. Μεταξᾶς, Νεόφυτος
 Νεόφυτος Ταλαντίου, βλ. Μεταξᾶς, Νεόφυτος
 Νερουλός, Ἰάκ. Ρίζος, βλ. Ρίζος Νερουλός, Ἰάκ.
 Νησι (Μεσσηνίας), 156, 158, 178, 183
 Νίκας, Λ., 74
 Νικηταῖς, βλ. Σταματελόπουλος, Νικήτας
 Νικολάκης (θυρωρὸς Καποδίστρια), 193
 Νοταῖς, Παναγιώτης, 133, 134
 Νοταῖς, Πανοῦτσος, 110, 111
 Νοῦτσος, Ἀλ., 91
 Ντέκα, 3
 Ντέκα, σχολή, ι', 4-5, 6, 9, 11, 13, 15-17, 21, 23, 71, 335-336
 Ντέκας, Ἰ., 4, 5
 Ξενόφων, 3
 Ξηροχώρι (Εὐβοίας), 237-238, 239, 240
 Ὀδυσσεύς, βλ. Ἀνδροῦτσος, Ὀδυσσεύς
 Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, 251
 Ὄθωμανικὸ Προξενεῖο Λιβόρνου, 42
 Ὄθωμανοί, ιθ', 73, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 101, 137-138, 195, 196, 197, 198, 199, 204, 205, 206, 208, 214, 226, 229, 236-237, 239-240, 241, 242, 244, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 255, 257, 259, 260, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 272
 Ὄθων, θ', ιζ', κ', κα', 200, 203, 204, 208, 214, 215, 221, 222, 223, 224, 238, 243, 277-278, 279, 284, 287, 288, 290, 292, 293, 294, 295, 296-298, 299-300, 301, 303-304, 305, 306, 307-308, 309, 310-311, 312, 313, 316, 317, 318, 321, 323, 330
 Οἰκονομίδης, Μητροφάνης, 301
 Οἰκονομόπουλος, Φιλόθεος, 301, 302-303
 Oken, L., 37, 339
 Ὅμερ Βρυώνης, ια', 54, 55, 58, 68, 70, 71, 72
 Ὅμερ Πασᾶς, 196, 198, 205, 253
 Ὅμηρος, ια', 14, 34, 70, 336
 Ὀρλεάνης, Δούξ, 117
 Ὄσμαν Ἐφέντης Σατουνζαδέ, 265
 Ὄσμαν Ἐφέντης Σιάτος, κζ', 198, 259
 Οὐγγροβλαχία, ια', 29, 338
 Πάδος, 27
 Πάικος, Ἀ., 272
 Παῖσιος Ὑδρας καὶ Αἰγίνης, 11
 Παλαμᾶς, Ἰ., 3, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 24, 69, 102, 336, 342
 Παλαμήδης, Ρ., 290, 292, 295-296, 314, 332
 Παλαμήδης, 196
 Παλάσκας, Χρ., 91
 Πάλλης, Ἀ., 269, 290, 291-292, 306
 Παμπούκης, Ν., 103
 Πανᾶς, Φ., 331
 Πανδώρα (περιοδικό), 88
 Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, 272, 280, 291, 304, 305, 306
 Πανεπιστήμιο Γοττίγγης, ια', 38
 Πανεπιστήμιο Ἰένας, ια', 30, 32, 37, 338
 Πανουργιάς, Ν., 128
 Πανταζής, Δ., ιζ'
 Παξιμάδης, Ἰάκ., 274
 Παπα - Βαρελᾶς, βλ. Σεραφεῖμ (παπα - Βαρελᾶς)
 Παπα - Γεωργάκης, 23
 Παπαδαῖος, 317
 Παπαδάκης, 157
 Παπαδόπουλος, Ἰ., 32-33
 Παπα - Ἐλευθέριος, 23
 Παπαπολίτης, Χ., 323
 Παπαρρηγόπουλος, Ἰ., 249, 250, 251-253, 256, 267
 Παπασταμάτης, Δαμασκηνός, βλ. Πετράκης, Δαμασκηνός
 Παπαφλέσσας, βλ. Δικαῖος, Γρηγόριος
 Παρίσι, 28, 38, 292-293, 331
 Παρικερικά, 284
 Παρνασσὸς (σύλλογος), λα'
 Πάρος, 12
 Πατήσια, 8
 Πατούσας, Ἰ., 13
 Πατούσας, Σπ., 55, 56, 60, 62, 75, 84, 86, 87, 120
 Πατούσας, Στ., 58, 60
 Πατούσας, Χρ., 246
 Πάτρα, ι' - ια', 17, 22, 23, 24, 338
 Πατριαρχέας, Πιέρρος, 152-154, 170
 Παῦλος (Ἀπόστολος), 281
 Πειραιεύς, 7, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 79, 82, 118, 122, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 137, 138, 194, 283, 290, 300, 328
 Πειραιῶς, χερσόνησος, 128
 Πελοποννήσιοι, 100, 115, 168

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Πελοπόννησος, 49, 57, 59, 71, 83, 91, 95, 103, 104, 112, 139, 147, 154, 155, 156, 157, 158, 168, 169, 175, 176, 182, 216, 217, 219, 220, 253
 Πεντέλης, Μονή, 11, 302, 331
 Πεντελικό Όρος, 331
 Περεγρίνος, 14
 Περιβόλα (Αΐγινας), 190
 Περρούκας, Χ., 185
 Πεταλᾶς, Κ., 168, 169, 183
 Πεταλίδι, 156, 158
 Πετζάλης, Α., 232, 233, 254
 Πετιμεζάδες, κς', 97
 Πετιμεζᾶς, Β., κς', 97
 Πετράκη, Μονή, 3, 5-6, 10, 18, 102
 Πετράκης, 6
 Πετράκης, Αθ., 6
 Πετράκης, Αν., 3, 5-6, 50, 113, 140, 194, 203, 222, 223, 224, 271, 336
 Πετράκης, Δαμασκηνός, 3, 91, 336
 Πετράκης, Διονύσιος, ι', 3, 5-6, 71, 102, 335
 Πετράκης, Διονύσιος (ὁ νεώτερος), 71, 75, 91
 Πήδημα (Μεσσηνίας), 160
 Πήλικας, Σπ., 254, 256, 257-258, 259-260, 269-270
 Πηλουσιώτης, Ίσίδωρος, 13
 Πι(γ)άδα, 75
 Πιερράκος, Ν., 166, 170, 180, 181
 Πίζα, ια', 25, 26, 28, 29, 30, 42, 52, 338-339
 Πικουλάκης, 181
 Πινιατέλης, 38
 Πιττάκης, Κυρ., 200-201, 204
 Πλάκα (Αθηνών), ι', 173, 247
 Πλαπούτας, Δ., 175
 Πλάτσα, 145, 146, 177, 182
 Πλάτσης, Έπισκοπή, 182
 Πολυζωίδης, Α., 35, 38, 39, 40, 48, 192-193, 340
 Πονηρόπουλος, 188
 Πόρος, 104, 140, 165, 166, 167, 168, 179, 185, 300, 313, 315
 Ποῦλος, Γ., 270, 271
 Ποῦλος, Π., 91, 92, 132, 190, 196, 202
 Πράγα, 32, 40
 Πραΐδης, Γ., ιη', ιθ', 212, 221
 Πρασακάκης, Ν., 280
 Προβελέγγιος, Κ., 319-320
 Prokesch-Osten, Α., 143, 244, 317
 Πύλη, Ύψηλή, ι', κζ', 78, 205, 206, 239, 240, 249, 250, 251, 259, 260, 264, 265-266, 267
 Πύργος Τελωνείου, 128, 133
 Πύργος Χασεκῆ, 62
 Πύρρος ὁ Θετταλός, Διονύσιος, 3, 14, 15, 19, 20, 42, 102, 336-337

Ραφτόπουλος, Χρ., 248-249, 250, 251-252, 254, 256, 257, 259, 260, 261, 262-263, 264, 267, 268-269, 270-271, 272
 Ρεβελάκης, Π., λδ', 15, 64, 67, 336
 Reisig, Κ., 339
 Ρέντης, Θ., 23
 Rigny, de, 138
 Ρίζος Νερουλός, Ίακ., 185, 204, 205-206, 208, 214, 215, 261, 302
 Roche (Ρόσχης), 117
 Rouen, 207
 Ρουμανία, 40
 Ρουμελιώτες, 213
 Ροῦφος, Μπενιζέλος, 327
 Ρωμαῖοι, 179, 344
 Ρώμη, 187, 344
 Ρωσία, 47, 70, 191, 238, 252
 Ρῶσοι, 156, 253
 Ρώτας, Ίακ., 4, 47

 Σαῖδ Ἐφέντης, 262, 265
 Σαλαμίνα, 55, 61, 63, 65, 68, 70, 82, 83, 84, 107, 110, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 130, 132, 300
 Σαλαμίνοι, 58, 64, 84, 130, 131
 Σάλας, Γρ., 93, 94
 Σαλγανέζα, 205
 Σάμοι, ιθ', 229, 231-232, 233-234, 235-236, 241
 Σάμος, 229, 231
 Σαμπάζικα (Μεσσηνίας, σήμ. Ἀμφεια), 174
 Sand, Κ., 37, 339
 Σανζήρης, Ἀλμπιός, 335
 Σαζονία, 32
 Σαρῆς, Ν., 84, 86, 87, 88
 Scarica l'Asino, 30
 Schaubert, 200, 222, 225
 Schiller, 33
 Schrader, Η., 39
 Schulze, Γ., 38, 339
 Σγούτας, Α., 332
 Σεκίπ Ἐφέντης, 239-240, 241
 Σεπόλια, 196
 Σεραφείμ (παπα - Βαρελᾶς), 20, 337
 Σεραφείμ, Στάμος, 14, 16, 20, 69, 70, 86-88, 96-98, 107, 110, 118, 135, 169, 170, 172-174, 176-177, 182, 183, 291, 337
 Seringapatam (ἀγγλικὸ πολεμικόν), 129
 Σίλας, Θουκυδίδης· βλ. Ψύλλας, Θουκυδίδης (=Ψύλλας, Γεώργιος)
 Σιλιχτάρης, βλ. Γιουσούφ Μπέης
 Σισιλιάνος, Δ., λγ'
 Σίφνος, λδ'
 Σκιρωνίδες Πέτρες, 23
 Σκουζές, Γ., 60, 84

- Σκουζές, Π., 56, 60, 71, 84
 Σκοῦφος, Ν., 254-255
 Σμύρνη, 38, 191, 252
 Σοβάρωφ, 7
 Σολωμός, Δ., ιε', ις', κβ', 256, 259
 Σουσκία, 63
 Σοῦτσος, 'Α., 126
 Σοῦτσος, Μ., 110, 111, 112, 113
 Σοφιανόπουλος, Π., 115, 116, 117, 299
 Σπάρτη, 183
 Σπέτσες, 21, 51, 52, 53, 56, 185, 330
 Σπετσιώτες, 31, 135-136
 Σπηλιάδης, Ν., 178, 187
 Spronnek, 327, 328
 Σταματελόπουλος, Νικήτας, 84, 85, 86, 87, 88, 156, 157, 158-161, 175, 185
 Stanhope, L., ιβ', 109, 113, 114, 115, 116, 343
 Σταυροπήγιο, 148, 162
 Σταῦρος, Γ., 31, 33, 39
 Σταῦρος, 'Ι., 31
 Στερεὰ Ἑλλάς, 91, 110, 121, 217, 218· βλ. καὶ Ἀνατολική (Χέρσος) Ἑλλάς, Δουρῆ (Χέρσος) Ἑλλάς
 Στοᾶ (ἀρχαία), 223
 Στοᾶ (ἐφημ.), 341
 Στούρ(τ)ζα, Ρωξάνδρα, βλ. Edling, Κόμισσα
 Στούρ(τ)ζα, ια', 30, 338
 Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας (1833-1844), 222, 244, 245, 246, 264-265, 296, 343
 Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας (1864-1865), κα', 330, 331, 332, 344
 Σύνοδος (δικαστήριον), 272
 Σῦρος, 280, 281, 301-302
 Σύρου, Ἐπισκοπή, 301-302
 Σφακτηρία, 144
 Σχινᾶς, 'Α., 197-200
 Σχινᾶς, Κ., 218, 234
 Σχινᾶς, Μ., 182
 Σωκράτης, 3
 Σωτήρης, Γρηγόριος, 3-4
 Σωτηριανός, Γρηγόριος, βλ. Σωτήρης, Γρηγόριος
 Τατλίκαρας, Εἰρηναῖος, κζ', 21, 337
 Τατλίκαρας, Ἰωάννης, βλ. Τατλίκαρας, Εἰρηναῖος
 Ταλαντίου, Ἐπισκοπή, 110, 139-140, 198, 302
 Tasso, Torquato, 49
 Ταύγετος, 144
 Ταφὶλ Μπούζης, 214
 Tennemann, W., 36
 Τεργέστη, ι', λδ', 22, 25, 26, 30, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 257, 260, 338
 Τερτσέτης, Γ., κβ'
 Thiersch, Fr., 25, 200
 Τζαβέλλα, Πλατεῖα (Ἀθήνα), 18
 Τζάνης, 173
 Τζάνος, 313
 Τζιμοβα, βλ. Ἀρεο(ῦ)πολη
 Τζῖνος, 196, 218
 Τζιούρατζης, Π., βλ. Giuravich, P.
 Tinan, 311
 Τοσκάνη, 338
 Τουρῖνο, 291
 Τουρκαλβανοί, 153, 155
 Τουρκία, ι', κζ', 179, 214, 261, 290, 297, 314
 Τοῦρκοι, ια', ιβ', ιη', 31, 67, 73, 78, 81, 82, 88, 117, 122, 124, 128, 129-130, 131, 133, 134, 156, 161, 195, 196, 197, 208, 257, 261, 262, 264, 272, 289
 Τριανταφύλλης, Σπ., 261, 268-269
 Τριζόνια, 23
 Τρικκαλιώτης, Στ., 323-324
 Τρίκορφα, 50, 59
 Τρικούπης, Σπ., ι'-ια', ιζ', ιη', ιθ', 17, 24, 112, 137, 139, 143, 144, 166, 186, 204, 209, 210, 212, 213, 219, 220, 221-222, 256, 277, 278-279, 282-283, 284, 287, 343
 Τσίπολη, 70, 103, 104, 105, 107, 115, 157, 168, 174
 Τσοιζήνα, 135, 139, 186, 303
 Τσμοβα, βλ. Ἀρεο(ῦ)πολη
 Τυρναβίτης, Μ., 31, 338
 Τυρόλο, 44
 Voutier, 79, 80
 Waddington, G., 120
 Wartburg, 32
 Wendtland, 300
 Wibmer, 224
 Wyse, Th., 290
 Ὑδρα, λδ', 1, 11, 26, 50, 51, 52, 53, 71, 94, 139, 140, 185, 193, 336
 Ὑδραῖοι, 57, 93, 94, 135-136
 Ὑδρας καὶ Αἰγίνης, Ἐπισκοπή, 11
 Ὑμηττός, 6
 Ὑψηλάντης, Ἀλ., 40
 Ὑψηλάντης, Δ., 48, 50, 57, 75, 77, 78, 84, 86, 87, 88, 92, 93, 95
 Ὑψηλας, 'Ι., ι'
 Φάληρο, 125
 Φανερωμένης, Μονή, 83, 122, 123, 124, 125
 Φαρμακίδης, Θεόκλητος, 38, 302-303
 Φερράρα, 27, 30

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Φιλάρετος (ιερομόναχος), 11, 23
 Φιλελληνικό Κομιτάτο Λονδίνου, ιβ', 343
 Φιλική Έταιρεία, λδ', 179
 Φιλήμων, 'Ι., 92
 Φιλίππιδης, Στ., 335
 Φιλόθεος Καλαβρύτων, βλ. Οικονομόπουλος, Φιλόθεος
 Φιλόμουσος Έταιρεία (Αθηνών), ι', ια', κζ', λγ'-λδ', 7, 14, 15-17, 20, 21, 23, 26, 29, 33, 39, 48, 53, 69, 336, 337
 Φιλόμουσος Έταιρεία (Βιέννης), ιε', 29, 31
 Φιλόξενος, 111
 Φλέσσας, 144
 Φλέσσας, Νικήτας, 174
 Φλωρεντία, ια', 27, 28, 29, 30
 Φουσάρας, Γ., λβ'
 Φρασιγκλής, 'Ι., βλ. Franz, J.
 Φρου(ντ)ζάλα, 155, 156, 171, 176, 182· βλ. και Φρου(ντ)ζαλοκάμαρα
 Φρου(ντ)ζαλοκάμαρα, 144, 145, 162, 174, 177· βλ. και Φρου(ντ)ζάλα, Καμάρι
 Φυλή ('Αττικής), λδ', 57
 Φωκᾶς, 49
 Φωκίδα, 110, 122
 Φωκίδος, 'Επισκοπή, 110
 Φώτιος (άνιψιός του 'Ιγνατίου Ούγγροβλαχίας), 32
 Φωτόπουλος, 194
 Χαλκίδα, 123
 Χαϊμαντᾶς, 246
 Χαϊμαντᾶς, Ν., 60, 61, 69
 Χαλάνδρι, 64, 72, 73, 88
 Χαλκίδα, 15, 198, 204, 205, 206, 207-208, 227, 228, 229, 231, 232, 233, 235-236, 239-240, 241, 242, 254, 302
 Χαλκιδεῖς, 207, 234
 Χαλκίδος, 'Επισκοπή, 302
 Χαραλάμπης, Σωτ., 78
 Χασάν Μπέης, 206, 236, 240
 Χασάν Πέλλια, 72
 Χατζῆ 'Αναργύρου, 'Α., 330
 Χατζῆ Γκιόκας, Σπ., 60, 107
 Χατζῆ Ζαχαρίτσας, Π., λδ', 17, 18, 55-56, 57, 58, 90, 91, 92, 93, 99, 103, 110, 113, 123, 128, 129, 130
 Χατζῆ 'Ισμαήλ Μπέης, 205-206, 249, 250-251, 260, 264, 265
 Χατζηπέτρος, Χρ., 323
 Χατζῆ Φίλος, 194
 Χίος, 38

Χιῶτες, 81, 280
 Χοντροδήμος, 'Ι., βλ. Λογοθέτης, 'Ι.
 Χουντουμάδης, Γαβριήλ, 83, 84
 Χρηματιστική Τράπεζα Βενετίας, 5
 Χρηστέας, Δ., 177-178
 Χρηστίδης, Δ., 126, 208, 217, 281, 317, 318, 319, 323, 327, 328-329, 331
 Χριστόπουλος, 'Α., ιε'
 Χρυσόγελος, Ν., 136, 284, 287, 320
 Χρυσολωρᾶς, 335
 Χωματιανός, 'Αθ., 101
 Χωματιανός, 'Αλ., 336
 Χωματιανός, Θ., 81
 Χωματιανός, Σπ., 68
 Ψαρά, 184
 Ψαριανοί, 140, 169, 184
 Ψελλός Γεώργιος (=Ψύλλας Γεώργιος), 336
 Ψύλλα, 'Αγάθη, ι', ιβ', λδ', 1, 9, 10, 11, 12, 13, 20, 21, 41, 45, 51, 54, 59, 61, 67, 82, 91, 105, 106, 117, 121, 126, 338, 340
 Ψύλλα, Βιτορία, 332
 Ψύλλα, 'Ισιδώρα, ι', ιβ', 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 20, 21, 22, 26, 41, 45, 51, 54, 59, 61, 67, 82, 91, 99, 105, 106, 117-118, 126, 334, 335, 338, 340
 Ψύλλα, Κωνσταντῆ, 325, 332
 Ψύλλα, Μαργαρίτα, κα, 225, 323, 332
 Ψύλλα, 'Αλέξανδρος, θ', κε', κθ', λ', λα', λβ', λγ'
 Ψύλλας, 'Ανδρέας, θ', λβ', λγ', κζ'
 Ψύλλας, Γεώργιος, θ'-λβ', κγ'-λζ', 1, 16, 17, 38, 39, 40, 42, 44, 59, 60, 61, 69, 70, 72, 74, 79, 83, 86, 88, 90, 103, 104, 107, 116, 117, 118, 119, 121, 124, 126, 136, 161, 163, 164, 166, 172, 173, 177, 179, 180, 183, 193, 194, 196, 199, 203, 213, 215, 218-219, 221, 222, 243, 244, 253, 268-269, 272, 275, 277-278, 279, 281, 283, 284-287, 306, 307, 323, 333, 335, 336, 337, 340, 341-345
 Ψύλλας, Θουκυδίδης (=Ψύλλας, Γεώργιος), 42, 337
 Ψύλλας, Παντολέων, ι', 1, 6
 Ψύλλας, Φίλιππος, 323
 Ψυλλίδης, Γεώργιος (=Ψύλλας Γεώργιος), 16
 Ψυρρῆ, 9
 Ψυττάλεια, 66, 68, 128
 'Ωδεῖο ('Ακροπόλεως 'Αθηνών), 73
 'Ωρεοί, 10, 18-19, 237, 240
 'Ωρεῶν, 'Επισκοπή, 10, 18-19
 'Ωρωπός, 137

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

- Σελίς 104 : 'Ο ἀριθμός φύλλου 69β νά μεταφερθῇ στὸν ἐπόμενο στίχο.
Σελίς 107 : 'Ο ἀριθμός φύλλου 71α νά διορθωθῇ εἰς 71β.
Σελίς 115 : 'Ο ἀριθμός φύλλου 76α νά μεταφερθῇ στὸν μεθεπόμενο στίχο.
Σελίς 167 : 'Ο ἀριθμός φύλλου 111α νά διορθωθῇ εἰς 111β.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	θ'
ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΗ	κγ'
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΑ	λζ'
ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ	
Α'. ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΧΡΟΝΙΑ (1801-1816)	1
Οί γονεῖς τοῦ Ψύλλα, σ. 1. — Ὁ Ψύλλας στὸ γραμματοδιδασκαλεῖο τοῦ ἡφμερίου Βησσαρίωνος, σ. 2. — Στὸ σχολεῖο Κουβελάνου, σ. 3. — Στὴν σχολὴ Ντέκα, σ. 3. — Στὴν οἰκία Μαρμαροτούρη, σ. 7. — Χειροτονεῖται ἀναγνώστης, σ. 7. — Τὸ πάθος του γιὰ τὸ κολύμπι, σ. 7. — Ἡ φτώχεια τῆς οἰκογενείας του, σ. 9. — Διακοπὴ τῶν σπουδῶν του, σ. 11. — Στὸ Μοναστήρι τῆς Ἀγίας Τριάδος, σ. 11. — Ἐπανάληψη τῶν σπουδῶν του, σ. 13. — Ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία, σ. 14. — Ὁ διδάσκαλος Διονύσιος Πύρρος ὁ Θετταλός, σ. 14. — Βραβεῖο στὶς δημόσιες ἐξετάσεις τῆς σχολῆς Ντέκα, σ. 16. — Ἐντύπωση ἀπὸ τὸν λόγο του στὴν καθομιλουμένη, σ. 17. — Ὀμιλία στὴν ἐκκλησία κατὰ τὴν ἑορτὴ τοῦ Ἀγίου Παντελεήμονος, σ. 17. — Ὑπότροφος τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας γιὰ σπουδὲς στὴν Εὐρώπη, σ. 20.	
Β'. ΣΠΟΥΔΕΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ (1816-1821)	23
Τὸ ταξίδι ἕως τὴν Τεργέστη, σ. 23. — Φιλοξενία ἀπὸ τὸν Ν. Ζωγράφου, σ. 25. — Συνάντηση στὴν Βενετία μὲ τὸν Μουστοξύδη, σ. 27. — Γνωριμία στὴν Φλωρεντία μὲ τὸν Κοδρικᾶ, σ. 28. — Σπουδὲς στὴν Πίζα ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ Ὁμήρου Βλαχιά, Ἰγνατίου (Ὀκτώβριος 1816-Ἀύγουστος 1817), σ. 29. — Τὸ ταξίδι ἕως τὴν Ἰένα, σ. 30. — Τὸ πρῶτο ἐξέταστο σπουδῶν στὴν Ἰένα, σ. 32. — Ἐπίσκεψη στὴν Βαϊμάση καὶ συνάντηση μὲ τὸν Δούκα, σ. 33. — Ἡ κλίση τοῦ Ψύλλα στὰ μαθηματικά, σ. 34. — Οἱ δεξιότητες τοῦ καθηγητῆ Andrée, σ. 36. — Συνέχιση σπουδῶν στὴν Ἰένα, σ. 36. — Ὁ ἀντίκτυπος ἀπὸ τὸν φόνο τοῦ Kotzebue, σ. 37. — Σπουδὲς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Γοτtingης, σ. 38. — Τὰ νέα γιὰ τὴν Ἐπανάσταση βρίσκουν τὸν Ψύλλα στὸ Βερολίνο, σ. 39. — Ἡ ἀπόφαση γιὰ τὴν ἐπιστροφή στὴν Ἑλλάδα, σ. 39. — Συγκέντρωση Ἑλλήνων φοιτητῶν στὴν Λειψία, σ. 40. — Βιέννη, σ. 41. — Γκράτς, σ. 43. — Τεργέστη, σ. 45. — Τὸ ἐπείσοδιο Jouffroy, σ. 46. — Ὁ Ν. Ζωγράφος καὶ οἱ προβλέψεις του γιὰ τὴν ἔκβαση τοῦ Ἀγῶνος, σ. 47. — Ἀναχώρηση ἀπὸ τὴν Τεργέστη, σ. 49. — Ἀργοστόλι, σ. 49. — Καλαμάτα, σ. 50. — Σπέτσες, σ. 51. — Ὑδρα, σ. 53. — Ἀφιξη στὸν Πειραιᾶ, σ. 53.	
Γ'. ΑΘΗΝΑ / ΑΙΓΙΝΑ (1821)	54
Συνάντηση τοῦ Ψύλλα μὲ τὴν μητέρα του καὶ τὴν ἀδελφή του, σ. 54. — Ὁ Ὁμέρ Βρυώνης ἀπειλεῖ τὴν Ἀττική, σ. 54. — Στὸ Μοναστήρι τοῦ Ἀγίου Σπυρίδωνος, σ. 55. — Ἐπίθεση χωρικῶν κατὰ τῆς οἰκίας Ζαχαρίτσα, σ. 56. — Συνέλευση τῶν πολιτῶν, σ. 57. — Συζήτηση γιὰ τὴν ἄμυνα τῆς πόλεως, σ. 58. — Συνάντηση Ψύλλα καὶ Λιβεριόν, Ἀρχηγοῦ Ἀττικῆς, σ. 59. — Ἐκλογὴ Ἐφορείας, σ. 60. — Ὁ Ψύλλας μέλος τῆς Ἐφορείας, σ. 61. — Ἐνέργειες γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν ἀμάχων, σ. 62. — Διάλυση τοῦ μεθοριακοῦ στρατοπέδου Ἀττικῆς, σ. 63. — Ἀπροθυμία τῶν ἀμάχων νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν πόλη, σ. 64. — «Ἐφθασαν οἱ Τοῦρκοι», σ. 64. — Ἀναχώρηση τῶν ἀμάχων, σ. 65. — Στὴν Αἴγινα, σ. 67. — Θερμὸς ὑποστηρικτὴς τοῦ Ἀγῶνος, σ. 68. — Ἡ ἐμπιστοσύνη τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸν Ψύλλα, σ. 70. — Ἀποχώρηση τοῦ Ὁμέρ Βρυώνη ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, σ. 71. — Σποραδικὲς συγκρούσεις στὴν Ἀττική, σ. 72. — Μάχη στὸ Χαλάνδρι (2 Νοεμβρίου 1821) καὶ ἥρωικὸς θάνατος τοῦ Ἀναστασίου Λέκκα, σ. 72. — Ἐπιστροφή τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν μαχίμων στὴν Ἀθήνα, σ. 72. — Προσπάθειες γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Ἀκροπόλεως, σ. 73.	

Δ'. ΠΛΗΡΕΞΟΥΣΙΟΣ ΣΤΗΝ ΕΠΙΔΑΥΡΟ / ΚΟΡΙΝΘΟΣ / ΑΘΗΝΑ (1822)	75
<p>Πληρεξούσιος Ἀττικῆς στήν Συνέλευση τῆς Ἐπιδάουρου, σ. 75. — Ἡ ἐκλογή τοῦ Προέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, σ. 76. — Στήν Κόρινθο Β' Γραμματεὺς τῆς Βουλῆς, σ. 76. — Φόνος καὶ κακοποίηση Τούρκων Ἀκροκορίνθου παραδοθέντων διὰ συνθήκης, σ. 77. — Ἡ σχετικὴ συζήτηση στήν Βουλὴ καὶ τὰ φιλάνθρωπα αἰσθήματα τοῦ Ψύλλα, σ. 77. — Ἐπιστροφὴ στήν Ἀθήνα, σ. 79. — Μέρημα τοῦ Ψύλλα γιὰ τὴν προστασία τῶν διὰ συνθήκης παραδοθέντων Τούρκων τῆς Ἀκροπόλεως, σ. 80. — Ἐπὶ κεφαλῇς φρουρᾶς γιὰ τὴν προστασία τους, σ. 81. — Φόνος τῶν παραδοθέντων Τούρκων, σ. 83. — Κατηγορίες τοῦ Ψύλλα κατὰ τῶν ἐφόρων, σ. 83. — Ἔριδες γιὰ τὴν κατοχὴ τῆς Ἀκροπόλεως, σ. 84. — Παράδοση τῆς Ἀκροπόλεως στὸν Ὀδυσσεά Ἀνδροῦτσο, σ. 88.</p>	
Ε'. ΠΛΗΡΕΞΟΥΣΙΟΣ ΣΤΟ ΑΣΤΡΟΣ / ΑΙΓΙΝΑ / ΑΘΗΝΑ (1823)	90
<p>Ἐκλογή πληρεξουσίων Ἀττικῆς γιὰ τὴν Β' Ἐθνικὴ Συνέλευση καὶ μετάβασή τους στὸ Ναύπλιο, σ. 90. — Ἡ κατάσταση στὸ Ναύπλιο, σ. 91. — Ἔργασίες τῆς ἐκεῖ Συνελεύσεως, σ. 92. — Μετάβαση τῆς στρατιωτικῆς μερίδος στὸ Ἄστρος καὶ συμμετοχὴ ὅλων τῶν πληρεξουσίων στήν ἐκεῖ Συνέλευση, σ. 95. — Τὸ ζήτημα τῶν ἑτεροχθόνων, σ. 96. — Ἡ Ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος τῆς Ἐπιδάουρου, σ. 98. — Κακουνχίες καὶ στερήσεις, σ. 99. — Ὁ «Νόμος τῆς Ἐπιδάουρου», σ. 100. — Τὸ ἄρθρο του γιὰ τὴν ἐλευθεροτυπία, σ. 100. — Ἡ βασκανία, σ. 101. — Ὁ Ψύλλας διώκτης τῆς θρησκείας (!), σ. 103. — Ὀδυσσεάς καὶ Ψύλλας στήν Τριπολιτσά, σ. 104. — Ὁ Ψύλλας ἀσθενὴς καὶ ἐνδεὴς στήν Αἴγινα, σ. 105. — Διδάσκαλος καὶ κατόπιν δικαστὴς στήν Ἀθήνα, σ. 108.</p>	
Σ'. «ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΑΘΗΝΩΝ» / ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ (1824-1827)	109
<p>Ὁ Ψύλλας ἐκδότης τῆς «Ἐφημερίδος Ἀθηνῶν», σ. 109. — Δημοσίευση ἐπιστολῆς προβλητικῆς γιὰ τὸν Πρόεδρο τῆς Βουλῆς καὶ τὸν Ζαχαρίτσα, σ. 110. — Πρόταση γιὰ ἀντικατάσταση τοῦ Ψύλλα, σ. 112. — Φήμες γιὰ τὸν ἐκπαιδευτὴν θὰ κατέστρεφε τὴν Ἀθήνα, σ. 114. — Ἡ πρώτη συνάντηση Ὀδυσσεά καὶ Σκαλάρου, σ. 115. — Ὀδυσσεάς καὶ Ψύλλας στήν Ἀκρόπολη, σ. 116. — Ἀόρατο τοῦ Ψύλλα κατὰ τοῦ Ὀδυσσεά, σ. 117. — Συνομιλίαι Γκούρα καὶ Ψύλλα, σ. 117. — Ἐκλογή πληρεξουσίων Ἀττικῆς γιὰ τὴν Γ' Ἐθνικὴ Συνέλευση τῆς Ἐπιδάουρου, σ. 117. — Ὁ Ψύλλας ἀρνεῖται χρηματικὸ βοήθημα τοῦ Γκούρα, σ. 118. — Βελτίωση τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Ψύλλα, σ. 119. — Ὁ Γκούρας ἀσθενὴς στήν Ἀκρόπολη, σ. 121. — Ἀμετάκλητη ἀπόφαση τοῦ Φαβιέρου νὰ ἀποσυρθῇ μετ' τὸ τακτικὸ στὰ Μέθανα, σ. 121. — Ἡ μάχη στὸ Χαϊδάρι (8 Αὐγούστου 1826), σ. 123. — Νέα ἄρρηση τοῦ Φαβιέρου νὰ παραμείνῃ στήν Ἀττικὴ, σ. 123. — Ὁ Φαβιέρου καὶ ἡ εἴσοδος τοῦ Κριεζώτη στήν Ἀκρόπολη, σ. 124. — Ὁ Ψύλλας στὸ Ἀμπελάκι τῆς Σαλαμίνος, σ. 126. — Εἴσοδος 300 Ἀθηναίων ὑπὸ τοὺς Ν. Ζαχαρίτσα καὶ Γ. Καλλιφρονᾶ στήν πολιορκουμένη Ἀκρόπολη, σ. 127. — Συζητήσεις καὶ προετοιμασίες γιὰ ἐνδεχόμενη κατάληψη τῆς Μουνιχίας, σ. 127. — Ἀποστολὴ τοῦ Ψύλλα σὲ ἀγγλικὸ πλοῖο στὸ λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ, σ. 129. — Ἡ ἀπόβαση στήν Μουνιχία, σ. 132. — Ἡ μάχη στὸ Καματερό, σ. 134. — Διαπραγματεύσεις γιὰ τὴν ἔνωση τῶν συνελεύσεων τῆς Αἰγίνας καὶ τῆς Ἐρμιόνης, σ. 135. — Κατάσταση τῶν πολιορκουμένων στήν Ἀκρόπολη, σ. 137. — Ὑπόμνημα τοῦ Ψύλλα γιὰ τὴν ἀντικατάσταση τῆς φρουρᾶς τῆς, σ. 137. — Ὁ Ψύλλας καὶ ἡ ἐκλογή τῆς Ἀντικυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς, σ. 139. — Διανομὴ τροφίμων ἀμερικανικῆς προελεύσεως στήν Αἴγινα, σ. 139.</p>	
Ζ'. ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ ΚΑΤΩ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ (1828-1829)	142
<p>Ὁ Ψύλλας μέλος τοῦ Πανελληνίου καὶ Α' Γραμματεὺς τοῦ Τμήματος Ἐσωτερικῶν, σ. 142. — Διορίζεται Ἐκτακτὸς Ἐπίτροπος Κάτω Μεσσηνίας, σ. 143. — Μετάβαση στήν Μεσσηνία, σ. 144. — Σύσταση ἐπαρχιακῶν δημογεροντιῶν στήν Μεσσηνία, σ. 145. — Διευθέτηση διαφορῶν Πλάτσας καὶ Μηλέας, σ. 145. — Ἀνάρροστη ὑποδοχὴ τοῦ Ψύλλα στὸ Ἀρμυρό, σ. 147. — Μετάβασή του στὸν Κάμπο Ζαρονάτας καὶ ἀπόπειρα προσεταιρισμοῦ του ἀπὸ τὸν Δ. Μούρτζινο, σ. 148. — Ἐκλογή ἐπαρχιακῆς δημογεροντίας Ζαρονάτας, σ. 149. — Θορυβώδεις σκηνὲς τὴν ἡμέρα τῆς ἐκλογῆς, σ. 149. — Ἀνάρροστη ὑποδοχὴ τοῦ Ψύλλα στήν Καρδαμύλη, σ. 150. — Ἐκλογή ἐπαρχιακῆς δημογεροντίας Ἀνδρουβίστας, σ. 152. — Ἐκστρατεία Κακαβουλαίων κατὰ τῶν Κιτριῶν, σ. 153. — Ἐπιστροφὴ τοῦ Ψύλλα</p>	

στην Μεσσηνία, σ. 155. — Αφιξη γαλλικοῦ στρατοῦ στοῦ Πεταλίδι, σ. 156. — Αὑθαίρετη ἐνέργεια τῆς δημογεροντίας Τριπόλεως ἐξοργίζει τὸν Ἰ. Καποδίστρια, σ. 157. — Δυσπιστία Ἰ. Καποδίστρια πρὸς τὸ γαλλικὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα, σ. 157. — Ὁ Στρατηγὸς Νικήτας, σ. 158. — Ἡ περιουσία του, σ. 160. — Γνώμη τοῦ Ψύλλα γιὰ τοὺς ὀπλαρχηγοὺς καὶ τοὺς προύχοντες, σ. 161. — Στάση στοῦ Ἀρμυρό, σ. 162. — Συνάντηση τοῦ Ψύλλα μὲ τὸν Κυβερνήτη στὸν Πόρο, σ. 165. — Τὸ Πανελλήνιο καὶ ἡ ἐκλογή τῶν πληρεξουσίων γιὰ τὴν Δ' Ἐθνικὴ Συνέλευση, σ. 165. — Ἀνωμαλίες στὴν Μάνη, σ. 166. — Ὁ Καποδίστριας ζητεῖ ἀπὸ τὸν Ψύλλα νὰ ἐπανέλθῃ στὴν θέση του, σ. 167. — Ἐπιστροφή τοῦ Ψύλλα στὴν Μεσσηνία καὶ προσπάθειες γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς τάξεως, σ. 168. — Ὁ Ψύλλας ζητεῖ ἀπὸ τοὺς Μαυρομιχαλαίους τὴν παράδοση τοῦ ὑπόδικου Κατσάκου, σ. 169. — Οἱ Μαυρομιχαλαῖοι ἔρχονται ἔνοπλοι στὴν Φρουζάλα, σ. 171. — Ὁ Ψύλλας ἀξιώνει τὸν ἀφοπλισμὸ τοῦ Κατσάκου, σ. 172. — Ὁ Κατσάκος παρουσιάζεται ἄοπλος, σ. 173. — Συνάντηση Ψύλλα καὶ Μαυρομιχαλαίων μὲ τὸν Κυβερνήτη στοῦ Λεοντάρι, σ. 174. — Οἱ Μαυρομιχαλαῖοι δέχονται νὰ παρουσιασθοῦν στὴν Αἴγινα, σ. 175. — Ἀντικατάσταση τῆς δημογεροντίας Ἀνδρούσας, σ. 176. — Διωγμὸς δημογέροντα τῆς Πλάτσας ἀπὸ τὸν Χρηστέα, σ. 177. — Σύσταση «ἐπόπτου» ἐταιρείας καὶ φόβοι τοῦ Καποδίστρια, σ. 178. — Ὁ Ψύλλας ὑποβάλλει παραίτηση, σ. 179. — Διευθέτηση τοῦ ζητήματος τῆς δημογεροντίας Ἀνδρούσας, σ. 179. — Ἐκλογή ἐπαρχιακῆς δημογεροντίας Μαΐνης, σ. 180. — Φιλοξενία τοῦ Ψύλλα ἀπὸ τοὺς Μαυρομιχαλαίους στοῦ Λιμένι, σ. 181. — Ὁ Ἰ. Καποδίστριας δὲν ἀποδέχεται τὴν ἐκλογή του ὡς πληρεξουσίου τῆς ἐπαρχίας Καλαμάτας στὴν Ἐθνικὴ Συνέλευση, σ. 182. — Ἡ παραίτηση τοῦ Ψύλλα γίνεται δεκτὴ, σ. 183.

Η'. Η ΣΥΝΕΛΕΥΣΗ ΤΟΥ ΑΡΓΟΥΣ / Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ (1829-1832) 184

Ψύλλας καὶ Καρόρης πληρεξούσιοι Ἀττικῆς γιὰ τὴν Συνέλευση τῶν Ἀργεῶν, σ. 184. — Συναντήσεις Καποδίστρια καὶ Ψύλλα στὴν Αἴγινα καὶ στοῦ Ἀργεῶν, σ. 185. — Ἡ στάση τοῦ Ψύλλα στὴν Δ' Ἐθνικὴ Συνέλευση, σ. 185. — Ὁ Ψύλλας καὶ ἡ ἐκλογή τοῦ Κρεστενίτη, σ. 185. — Ἡ συζήτηση γιὰ τὸ «καταστατικὸν τῆς Κυβερνήσεως»: Πήφισμα Β' τῆς 22 Ἰουλίου 1829, σ. 187. — Ὁ Ψύλλας διορίζεται διοικητὴς πρῶτα πηλιά, σ. 190. — Συνάντησις μὲ τὸν Γορδάν, σ. 190. — Ὁ Ψύλλας δὲν ἀποδέχεται τίτλόν ἀπὸ τὸν διορισμό, σ. 191. — Ἀκαρτεῖς προσπάθειες τοῦ Ψύλλα νὰ γίνῃ δεκτὸς ἀπὸ τὸν Κυβερνήτη, σ. 193. — Ἀναφορὰς πολιτῶν πρὸς τὸν Λεοπόλδο, σ. 193. — Οἱ ἀντιπολιτευόμενοι ζητοῦν τὴν σύγκληση Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, σ. 195. — Συνεργασία τῆς δημογεροντίας Ἀθηνῶν μὲ τὸν Σιλιχτάρη καὶ ἀντικατάστασή της, σ. 196. — Καταπιέσεις τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ τὸν Σιλιχτάρη, σ. 197. — Ἀγανάκτηση τῶν Ἀθηναίων γιὰ τὸν φόνο τοῦ Ἀναγνώστη Σχινᾶ, σ. 197. — Πρόταση γιὰ τὴν ἴδρυση ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας στὴν Ἀθήνα, σ. 200. — Ἀντίδραση τῶν αὐτοχθόνων Ἀθηναίων, σ. 200.

Θ'. ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ ΕΥΒΟΙΑΣ / ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ (1833) 203

Ἐμπροσθὴ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ὑποβάλλει τὰ σεβάσματά της στὸν Ὁθωνα, σ. 203. — Ἡ Ἀντιβασιλεία προτείνει διάφορες θέσεις στὸν Ψύλλα, σ. 204. — Ὁ Ψύλλας Διοικητὴς Εὐβοίας, σ. 204. — Παράδοση τῆς Χαλκίδος στὸν βαναρικό στρατό, σ. 205. — Ἐπιθυμία τῶν Ὁθωμανῶν τῆς Χαλκίδος νὰ μείνουν στὴν δικαιοδοσία τοῦ Χασάν Μπέη, σ. 205. — Οἱ ἀρχεῖς τῆς Χαλκίδος ἐπισκέπτονται τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν τριῶν δυνάμεων στὰ πλοῖα τους, σ. 206. — Δεξίωση στοῦ ἀγγλικὸ πλοῖο, σ. 207. — Παράδοση τῆς Καρύστου στοὺς Ἕλληνες, σ. 207. — Ὁ Ψύλλας λαμβάνει τὸ ἔγγραφο τοῦ διορισμοῦ του ὡς Διοικητοῦ Εὐβοίας, σ. 208. — Ὁ Ψύλλας Γραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν, σ. 209. — Ἡ πολιτικὴ δικαιοδοσία τῶν γραμματέων τῆς ἐπικρατείας, σ. 209. — Κρίσεις τοῦ Ψύλλα γιὰ τὰ διοικητικὰ μέτρα τῆς Ἀντιβασιλείας, σ. 210. — Διορισμὸς νομαρχῶν, σ. 211. — Διαφωνίες ὡς πρὸς τὴν ἐπιλογή τῆς νέας πρωτεύουσας τοῦ κράτους, σ. 212. — Ὑποδείξεις τοῦ Ψύλλα γιὰ τὸ ζήτημα τῆς Ἐκκλησίας, σ. 213. — Ἐνδιαφέρον τοῦ Ψύλλα γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν ἀγωνιστῶν, σ. 213. — Ἀμνήστευση ἀποκηρυχθέντων ἀγωνιστῶν, σ. 214. — Προσπάθεια συγκεντρώσεως στοιχείων γιὰ τοὺς ἀγωνιστές, σ. 215. — Φήμες συνωμοσίας ὑπὸ τὸν Θ. Κολοκοτρώνη, σ. 216. — Σύλληψη καὶ φυλάκιση συνωμοτῶν, σ. 218. — Ὁ Maurer

ἐπιπλήττει τὸν Ψύλλα, σ. 219. — Τὸ Ὑπουργικὸ Συμβούλιον ἀντιτίθεται στὴν παραπομπή τῶν συνωμοτῶν σὲ στρατοδικεῖο, σ. 219.

Γ'. ΝΟΜΑΡΧΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΒΟΙΩΤΙΑΣ / ΝΟΜΑΡΧΗΣ ΕΥΒΟΙΑΣ (1833-1835) . . . 221

Ὁ Ψύλλας Νομάρχης Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας καὶ «Σύμβουλος τῆς Ἐπικρατείας εἰς ἔκτακτον ὑπηρεσίαν», σ. 221. — Ἐπίσκεψις τοῦ Ὁθωνοῦ στὴν Ἀθήνα, σ. 222. — Κατάθεσις θεμελίου λίθου ἀνακτόρων, σ. 222. — Σύνταξις καταλλήλων λόγων ἀπὸ τοὺς Ἀν. Πετράκη καὶ Βενθόλο, σ. 222. — Τελικὴ ἐπιλογή τῆς θέσεως τῶν ἀνακτόρων, σ. 224. — Πανηγυρικὴ τελετὴ στὴν Ἀθήνα γιὰ τὴν ὀριστικὴν ἐπιλογήν τῆς ὡς πρωτεύουσας τοῦ κράτους, σ. 225. — Ἀντιφατικαὶ ὁδηγίαι πρὸς τὸν Ψύλλα γιὰ τὴν μεταχείριση Ἀγγλοῦ περιηγητῆ, σ. 226. — Ὁ Ψύλλας Νομάρχης Εὐβοίας, σ. 228. — Ἀνάδειξις δημογερόντων σὲ διάφορα χωριά τοῦ νησιοῦ, σ. 228. — Τὸ πρόβλημα στεγάσεως τῶν Σαμίων παροίκων, σ. 229. — Πρόσκλησις πρὸς τοὺς κατοίκους καὶ παροίκους τῆς Χαλκίδος γιὰ τὴν ἐκλογὴ νέας δημογεροντίας, σ. 230. — Ἀντίθεσις μεταξὺ αὐτοχθόνων καὶ ἐτεροχθόνων κατὰ τὴν ἐκλογὴ δημογερόντων στὴν Θήβα καὶ στὴν Χαλκίδα, σ. 230. — Ἡ ἐπὶ τῶν Ἑσωτερικῶν Γραμματεία διατάσσει τὴν προσωρινὴν παραμονὴν τῆς παλαιᾶς δημογεροντίας Χαλκίδος, σ. 234. — Ἡ συμμετοχὴ τῶν ἐτεροχθόνων στὴν ἐκλογὴ τῶν δημοτικῶν ἀρχῶν, σ. 234. — Στέγασις ἀξιωματικῶν στὸ κτήριο τοῦ μεχκεμὲ τῆς Χαλκίδος, σ. 236. — Παράπονα τῶν Ὁθωμανῶν, σ. 237. — Ἀπόφασις γιὰ τὴν ἐξώση τῶν προσφύγων ἀπὸ τὰ σπίτια τοὺς κοντὰ στοὺς Ὁρεοὺς, σ. 237. — Γνωριμία Ψύλλα καὶ Σεκίπ Ἐφέντη σὲ δεξίωσιν τοῦ Ἀρμανσπεργκ στὴν Ἀθήνα, σ. 238. — Αἰτήματα τοῦ Σεκίπ Ἐφέντη, σ. 239. — Νέα διαταγὴ γιὰ τοὺς πρόσφυγες τῶν Ὁρεῶν, σ. 240. — Ἡ ξύλευσις στὰ ἐθνικὰ καὶ τὰ ἰδιωτικὰ δάση, σ. 240. — Ἀπόλυσις τοῦ Ψύλλα ἀπὸ τὴν Νομαρχία Εὐβοίας καὶ ἐπαναφορὰ τοῦ Αἰνῆος, σ. 241. — Δυσαρέσκεια τοῦ Ἀρμανσπεργκ, σ. 242. — Ὁ Ψύλλας στὴν Ἀθήνα, σ. 242. — Ὁ Βαλέττης, ὁ Ἀρμανσπεργκ καὶ ἡ ἀπόλυσις τοῦ Ψύλλα, σ. 243. — Ὁ Prokesch-Osten ἀποδίδει τὴν ἀπόλυσις τοῦ Ψύλλα σὲ ἀπαίτησιν τῶν Ὁθωμανῶν, σ. 244. — Στάσις τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, σ. 244. — Ἐπικύρωσις διορισμοῦ τοῦ Ψύλλα εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας, σ. 245.

ΙΑ'. ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΚΕΣ ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ (1836-1843) . . . 246

Ὁ Ψύλλας ἀγοράζει τέσσαρα ὀθωμανικὰ οἰκόπεδα στὴν Ἀθήνα, σ. 246. — Ὁ Χρ. Ραφτόπουλος κτίζει στὰ οἰκόπεδα Ψύλλα, σ. 248. — Ἀπορριψὴ προτάσεως τοῦ Ψύλλα γιὰ συμβιβασμό, σ. 249. — Τὰ κληρονομικὰ δικαιώματα τῶν νεοφωτίστων, σ. 250. — Ὁ Ἰ. Παπαρηγόπουλος ὑποστηρίζει τὸν Ραφτόπουλο, σ. 252. — Ἀποτυχία καὶ νέων προσπαθειῶν τοῦ Ψύλλα γιὰ συμβιβασμό, σ. 253. — Ὁ Ψύλλας κτίζει στὸ διεκδικούμενον ἀπὸ τὸν Ραφτόπουλο οἰκόπεδο, σ. 252. — Τὸ σπίτι τοῦ Ψύλλα, σ. 253. — Ἀγωγὴ Ραφτοπούλου κατὰ Ψύλλα, σ. 254. — Τὰ στοιχεῖα πὺρ ἐπικαλέσθηκε ὁ Ψύλλας γιὰ τὴν ὑπεράσπισή του, σ. 255. — Ὁ Ραφτόπουλος ἀπορρίπτει πάλι πρότασιν συμβιβασμοῦ, σ. 256. — Ἡ ἀπόφασις τοῦ Πρωτοδικείου, σ. 256. — Προσφυγὴ στὸ Ἐφετεῖο, σ. 257. — Ἡ συζήτησις στὸ Ἐφετεῖο, σ. 257. — Τὸ Ἐφετεῖο ζητεῖ ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα, σ. 259. — Ὁ Σ. Πήλικας ὡς δικηγόρος, σ. 259. — Ἡ ἀπόφασις τοῦ Ἐφετείου, σ. 260. — Προσφυγὴ στὸν Ἀρειο Πάγο, σ. 260. — Ἡ μεικτὴ ἐλληνοτουρκικὴ ἐπιτροπὴ ἀναρμόδια γιὰ τὴν ἐκδίκασιν τῆς ὑποθέσεως, σ. 261. — Ἡ ἐκκρεμότης συνεχίζεται, σ. 262. — Ἡ ὑπόθεσις ὑπάγεται τελικὰ στὴν ἀρμοδιότητα τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς, σ. 263. — Προσπάθεια συμβιβασμοῦ ἐκ μέρους τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς, σ. 263. — Διαφωνία τῶν μελῶν τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς, σ. 264. — Νέα σύνθεσις τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς, σ. 265. — Ὁ Ψύλλας μέλος τῆς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς τῶν τουρκικῶν πωλητηρίων, σ. 265. — Σύμβασις γιὰ τὰ βακούφια τῆς Ἀττικῆς, σ. 265. — Τὰ βακούφια τῆς Εὐβοίας, σ. 265. — Ἡ ἀπόφασις τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν ὑπόθεσιν Ψύλλα-Ραφτοπούλου, σ. 267. — Ἀναθεώρησις τῆς αποφάσεως, σ. 268. — Πλειστηριασμός τῶν ἐπιδικασθέντων στοὺς διαδίκους οἰκοπέδων καὶ κτισμάτων, σ. 268. — Ἀγωγὴ Ραφτοπούλου γιὰ τὴν ἀναγνώρισιν δικαιώματος προτιμήσεως στὰ ὑπόλοιπα οἰκόπεδα Ψύλλα, σ. 268. — Προσφυγὴ στὸ Ἐφετεῖο, σ. 268. — Ὁ Λέων Μελάς ὡς δικηγόρος, σ. 269. — Προσφυγὴ στὸν Ἀρειο Πάγο, σ. 270. — Συμβιβασμός Ψύλλα-Ραφτοπούλου, σ. 270. — Ὁ χαρακτήρας τοῦ Ραφτοπούλου, σ. 270. — Οἱ τύποι καὶ ἡ οὐσία τῶν ἐλληνικῶν δικαστηρίων, σ. 271. — Οἱ εἰρηνοδίκες, σ. 271. — Ἡ «σύνοδος», σ. 272.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΙΒ'. ΣΤΗΝ ΓΕΡΟΥΣΙΑ (1844-1854) 273

Οί ἀγορεύσεις τοῦ Ψύλλα στὴν Γερουσία, σ. 273. — Ὁ Ψύλλας γραμματεὺς τῆς Γερουσίας, σ. 274. — Παρατηρήσεις τοῦ Ψύλλα στὸ νομοσχέδιο «περὶ τοῦ ἐπὶ τῶν ζώων φόρου», σ. 274. — Ἐνέργειες τῆς ἀντιπολιτεύσεως γιὰ τὴν καταψήφισή τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1845 στὴν Γερουσία, σ. 276. — Σχετικὴ συνομιλία Ψύλλα καὶ Τρικούπη, σ. 277. — Ἐνέργειες συμπολιτευομένων γερουσιαστῶν, σ. 277. — Ἡ συζήτηση στὴν Γερουσία, σ. 278. — Ἡ στάση τοῦ Ψύλλα γενικὰ στὴν Γερουσία, σ. 279. — Ἡ ροπή του πρὸς [τὸν ἀντίλογο, σ. 280. — Συνομιλία Ψύλλα καὶ Ἀμαλίας, σ. 281. — Συζήτηση στὴν Γερουσία γιὰ τὸ νομοσχέδιο «περὶ Διοικητικῆς Ἀστυνομίας Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς», σ. 282. — «Ἐγὼ δὲν βλέπω οὔτε κάτω οὔτε ἄνω», σ. 283. — Τρόπος ψηφοφορίας στὴν Γερουσία, σ. 283. — Τὸ νομοσχέδιο «περὶ παραχωρήσεως ἐνὸς στρέμματος γῆς εἰς ἕκαστον γεωργόν», σ. 284. — Ψύλλας καὶ Μαγγίνας ἀναλαμβάνουν νὰ προτείνουν σχετικὴ τροπολογία, σ. 284. — Διαφωνία ὡς πρὸς τὴν διατύπωση τῆς τροπολογίας, σ. 285. — Ἐγκριση τῆς διατυπώσεως Μαγγίνας, σ. 286. — Ἡ ἀπόφαση τῆς Γερουσίας καὶ τὸ ἀνέκδοτο τοῦ Κλονάρη, σ. 286. — Ὁ Ψύλλας συνεχίζει τὴν τακτικὴ τοῦ ἀντιλόγου στὴν Γερουσία, σ. 287.

ΙΓ'. ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ (1854-1855) 289

Ἡ ἀγγλογαλλικὴ ἐπέμβαση τὸ 1854, σ. 289. — Ὁ Ψύλλας διστάζει νὰ ἀποδεχθῇ πρόταση συμμετοχῆς του στὴν Κυβέρνηση Μαυροκορδάτου, σ. 290. — Λόγοι ὑγείας, σ. 290. — Ὁ Ψύλλας Ὑπουργὸς Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, σ. 292. — Ἡ ἀπουσία τοῦ Μαυροκορδάτου, σ. 292. — Τὰ χρέη τοῦ Μαυροκορδάτου, σ. 292. — Ἐπιστροφὴ τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ σύνταξη τοῦ προγράμματος τῆς Κυβερνήσεως, σ. 293. — Ἡ διοικητικὴ ἀποκέντρωση, σ. 293. — Ἡ βοήθεια πρὸς τοὺς σεισμοπαθεῖς τῶν Θηβῶν, σ. 294. — Ἀρνηση τοῦ Ὁθωνοῦ γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ Μακκαρίου, σ. 296. — Τὸ διάταγμα τοῦ 1854 γιὰ τὴν ἀμνηστία, σ. 297. — Ὁργὴ τοῦ Ὁθωνοῦ κατὰ τοῦ Ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης Καλλιγᾶ, σ. 298. — Σημείωση τοῦ Ὁθωνοῦ ἐπὶ νομοσχέδιο γιὰ τὴν ὀρκοδοσίαν τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, σ. 298. — Ἀπομάκρυνση τοῦ Wendland, σ. 299. — Κλονισμὸς τῆς ὑγείας τοῦ Ψύλλα, σ. 300. — Ἀνάγκη ἐκλογῆς Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντίας, σ. 300. — Ἡ πρόταση τῆς Γερᾶς Συνόδου, σ. 301. — Προσπάθεια τοῦ Ψύλλα γιὰ τὴν ἀνάκλησιν τῆς προτάσεως, σ. 301. — Ἡ ἀνάμειξη τοῦ Φαρμακίδου, σ. 302. — Ἐκλογὴ τοῦ Ἀμφιλοχίου, σ. 304. — Ὁ Αἰγινήτης διορίζεται ἑκτακτὸς καθηγητὴς τῆς παθολογίας, σ. 304. — Ἀντίδραση τοῦ Μακκαῖ καὶ τῶν φίλων του, σ. 304. — Ἐπεισόδια ἐπὶ Παρεμπιπτόνῳ, σ. 305. — Παραίτηση τοῦ Ψύλλα, σ. 306. — Ὁ Ψύλλας ἐκθέτει στὸν Ὁθωνα τὰς ἀπαιτήσεις του γιὰ τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος, σ. 307.

ΙΔ'. ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΑ (1855-1869) 309

Οἱ κληρονόμοι Καῦράκ καὶ ἡ ἄρδευση τοῦ κήπου τῶν ἀνακτόρων, σ. 309. — Δέκα χρόνια δικαστικῶν ἀγώνων, σ. 310. — Ὑπόσχεση τοῦ Ὁθωνοῦ νὰ ἐξετάσῃ τὴν ὑπόθεσιν, σ. 310. — Μεσολάβηση τοῦ Feder, σ. 311. — Πρόταση συμβιβασμοῦ, σ. 312. — Ἀπόφαση γιὰ νέα προσφυγὴ στὰ δικαστήρια, σ. 312. — Τὰ σφάλματα τοῦ Ὁθωνοῦ, σ. 313. — Ὁ Ψύλλας παραθερίζει στὸν Πόρο μετὰ τὴν παραίτησή του, σ. 313. — Τὸ ζήτημα τῆς διαρκείας τῶν βουλευτικῶν συνόδων, σ. 313. — Ἐκτακτὰ χρηματικὰ βοηθήματα σὲ γερουσιαστὲς, σ. 314. — Ἀπόψεις Μαυροκορδάτου καὶ Ψύλλα, σ. 314. — Ἡ ἐπιψήφισή τοῦ νομοσχεδίου «περὶ διαρκείας τῶν βουλευτικῶν συνόδων», σ. 315. — Ὁ Ψύλλας ἀντιπολιτευόμενος ἀλλὰ νομιμόφρων, σ. 316. — Ἡ αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γερουσιαστῶν καὶ ἡ σημασία της, σ. 317. — Τὸ «ἀνεύθυνον τοῦ Βασιλέως», σ. 317. — Ἡ ἰδέα τῆς «αὐτοκυβερνήσεως», σ. 318. — Συνωμοσία κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ Ὁθωνοῦ, σ. 318. — Ἐντονη συζήτηση στὴν Γερουσία, σ. 319. — Τὸ «ἀπόρρητον τῶν ἐπιστολῶν», σ. 320. — Ὁ Ψύλλας ἀποφεύγει ἀνάμειξιν στὰ πολιτικὰ κατὰ τὴν περίοδον τῆς Μεσοβασιλείας, σ. 321. — Ὑποψήφιος πληρεξούσιος γιὰ τὴν Ἐθνικὴ Συνέλευσιν στὸν συνδυασμὸ Καλλιφρονᾶ, σ. 321. — Λόγοι ἀντικαταστάσεώς του μὲ τὸν Κορωναῖο, σ. 321. — Ὑποψίες ὅτι ὁ Ψύλλας ἦταν Ὁθωνιστὴς, σ. 323. — Παράταση τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, σ. 324. — Τὸ δικαίωμα τῆς «ἐν ὑπαίθρῳ συναθροίσεως», σ. 325. — Τὸ «ἀπόρρητον τῶν ἐπιστολῶν» καὶ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1864, σ.

326. — Τὸ Σύνταγμα καὶ οἱ Ἑπτανήσιοι, σ. 326. — Κατάργησις τῆς Γερουσίας, σ. 327. — Ὁ Σπώννεκ καὶ ὁ σχηματισμὸς τῆς Κυβερνήσεως Βουλγαρη, σ. 327. — Τὰ Ἰουνιακά, σ. 327. — Ὁ Χρηστίδης καὶ ἡ Κυβέρνησις Βουλγαρη, σ. 328. — Τὸ βασιλικὸν διάγγελμα τῆς 6 Ὀκτωβρίου 1864 καὶ ἡ λήξις τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνελεύσεως, σ. 329. — Ὁ Ψύλλας ἀρνεῖται τὰ διορισθῆ Νομάρχης Κερκύρας, σ. 329. — Προτάσεις τοῦ Κουμοννδούρου στὸν Ψύλλα γιὰ συνεργασία, σ. 330. — Ὁ Ψύλλας Ἀντιπρόεδρος τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, σ. 330. — Στὸ Μοραστήρι τῆς Πεντέλης γιὰ ἀνάρθωσις, σ. 331. — Κατάργησις τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, σ. 331. — Ὁ Ψύλλας συνταξιούχος, σ. 331. — Ἡ οἰκονομικὴ καὶ ἡ κτηματικὴ κατάστασις τοῦ Ψύλλα στὰ τελευταῖα τοῦ χρόνιου, σ. 332. — Σκοπὸς καὶ χρόνος συγγραφῆς τῶν Ἀπομνημονευμάτων, σ. 333. — Τὸ Ἡμερολόγιον Ψύλλα, σ. 333.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α΄	334
------------------------	-----

Ὁ Ψύλλας στὸ γραμματοδιδασκαλεῖον Βησσαρίωνος, σ. 334. — Στὸ σχολεῖον Κουβελάνου, σ. 335. — Στὴν σχολὴ Ντέκα, σ. 335. — Ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία, σ. 336. — Ὁ διδάσκαλος Διονύσιος Πύρρος ὁ Θετταλός, σ. 336. — Ἑλλειψη ἱκανῶν διδασκάλων, σ. 337. — Ὁ Ψύλλας παῖρνει ὑποτροφίαν τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας καὶ φεύγει γιὰ τὴν Τεργέστη, σ. 337. — Ὑστερα ἀπὸ προσωρινὴ παραμονὴν εἰς τὴν Πίζαν φθάνει εἰς τὴν Ἰέναν, σ. 338. — Σπουδὲς εἰς τὴν Πίζαν, τὴν Ἰέναν καὶ τὴν Γοττίγγην, σ. 338. — Μετάβασις εἰς τὸ Βερολῖνον καὶ ἐπιστροφὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα, σ. 340.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β΄ : ΕΠΙΚΗΔΕΙΟΣ Γ. ΨΥΛΛΑ ΥΠΟ ΑΓΓ. ΒΛΑΧΟΥ	341
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	347
ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	353
ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ	364

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ
«Π. ΚΛΕΙΣΙΟΥΝΗΣ» Ο.Ε.
ΝΕΟΦ. ΜΕΤΑΞΑ 29 — ΑΘΗΝΑΙ (109)
ΤΗΛ. 813.732, 813.695

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

007694

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

